

महोपाध्याय श्रीकीर्तिविजयण गणिना शिष्यरत्न—
महोपाध्याय श्रीविजयविजय-गण-विरचित

श्री लोकप्रकाश.

द्वितीय भाग.

क्षेत्रलोकः—पूर्वार्द्धः

(सर्ग १२ थी २०)

भाषान्तर कर्ता,
श्रीयुत् मोतीचंद ओधवण शाह—भावनगर.

' लरतेश्वरआडुभलीवृत्ति, ' ' सम्यकत्वकौमुदि, ' ' अलय-
कुमारचरित्र महाकाव्य ' धत्याहिना अनुवादक.

प्रकाशक,
शा. लवणचंद साकरचंद जवेरी.
ऑ० सेक्रेटरी.

आवृत्ति १ वी]

ध. स. १९३२

[प्रत १२५०
रु०

वीर संवत् २४५८.

विक्रम संवत् १९८८.

मूल्य ३३०-०-०

પ્રકાશક—

શ્રીઆગમોદય સમિતિ માટે
શા. જીવજીવંદ સાકરવંદ જવેરી.
શેઠ દેવવંદ લાલલાલ ધર્મશાળા
અડેખાન ચકલા—સુરત.

સર્વ હક શ્રીઆગમોદય સમિતિના સેક્રેટરીઓને આધીન છે.

All Rights reserved by the Secretaries
of Shree Agmodaya Samiti.

મુદ્રક:—

શેઠ દેવવંદ દામજી
ધી 'આનંદ' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ભાવનગર.

Shri Âgmodaya Samiti Series. No. 61

LOKA--PRAKÂSH.

BY

MAHOPÂDHÂYAYA SHRI VINAYAVIJAYA GANI.

PART 2—CANTOS 12-20.

EDITED & TRANSLATED

by

MOTICHAND ODHAVJI SHAH

TRANSLATOR OF SAMYAKTVA-KAUMUDI, ETC.

Published by

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,

One of the Hon Secretaries

of

SHRI ÂGAMODAYA SAMITI.

First Edition]

A. D. 1932

[Copies 1250.

Price Rs. 3-8-0.

Published by
Jivanchand Sakerchand Javeri
for
Shri Âgmodaya Samiti
at
Sheth Devchand Lalbhai Dharmshalâ
Badekhan Chakla-Surat.

Printed at
Sheth Devehand Damji
The Ânand Printing Press
Bhavnagar

ॐ ह्रीं श्रीं शान्तिम्

आमुष्.

જૈનદર્શનનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરનારા એક અપૂર્વ ગ્રન્થનો ખીજો ભાગ અનુવાદ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ, એથી અમોને પરમ આહ્વાદ થાય છે. આ દાર્શનિક ગ્રન્થના કર્તા મહામહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિ છે. ચૌદપૂર્વધારી શ્રુતકેવળી શ્રીભદ્ર-બાહુસ્વામીએ રચેલા કદપસૂત્રની 'સુખોધિકા' અર્થાત 'સુખખોધિકા' વૃત્તિદ્વારા તેઓ જૈન અજૈન સમાજને વિશેષ પરિચિત છે. કેમકે મોટે ભાગે-ખલ્કે સર્વ સ્થળે પર્યુષણ-પર્વમાં એ વૃત્તિ વાંચવામાં આવે છે. એમની ખીજી લોકપ્રીય કૃતિ શ્રીપાલરાજનો રાસ છે કે જે પ્રતિવર્ષ ખેવાર આચળીલની ઓળીમાં વંચાય છે. એ રાસ પૂર્ણ કર્યા પૂર્વે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હોવાથી તેને પૂર્ણ કરવાનું સૌભાગ્ય તેમના વિશ્વાસ-ભાજન સહાધ્યાયી ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીચશોવિજયગણિને મળે છે. ગ્રન્થકાર વિચારરત્નાકરના કર્તા મહોપાધ્યાય શ્રીકીર્તિવિજયગણિના શિષ્ય છે.

વીશ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ પદખંદ લોકપ્રકાશના કર્તાના જીવન તેમજ તેની અન્ય કૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ વકતવ્યની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ. વિશેષમાં અનેક ગ્રન્થોના સાક્ષીભૂત પાઠોનું અને પારિભાષિક શબ્દોનું સૂચિપત્ર પણ આપવાની અમને જરૂર જણાય છે. આ ઉપરાંત સ્થાપનાચિત્ર તથા ખીજી જે કાંઈ હકીકત આ મહા-નિખન્ધને યોગ્ય સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરતી વેળાએ ઉપયોગી ગણાય તેનો પણ આસ્વાદ પાઠક વર્ગને મળે તેવી અમારી ઇચ્છા છે. આ ખીજો વિભાગ હોવાથી અત્યારે તો આને ન્યાય આપવા વિશિષ્ટ પ્રયાસ કર્યો નથી, પરંતુ અમે આશા રાખીએ છીએ કે અંતિમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં આ હકીકતોને અવશ્ય યોગ્ય સ્થાન આપી શકાશે. આ ગ્રંથમાં એકંદરે ૭૦૦ ગ્રંથોનો આધાર લેવામાં આવેલ છે તે હકીકત બનતા સુધી ગ્રંથોદ્દિષ્ટનાં નામ સાંથે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે તે આબત પણ અતિમ ભાગ વખતે જોઈ લઈશું એવી ઉમેદ છે.

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંશોધનાદિ કાર્ય અભાયકુમારચરિત્ર વિગેરેના અનુવાદક ભાવનગર નિવાસી શ્રીચુત મોતીચંદ ઓધવજી શાહ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. ભાષાંતર શબ્દસર કે સમાસાદિ અન્વય પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું નથી, પણ માત્ર વાંચનારને શ્લોકોનો ભાવાર્થ સમજવામાં આવે તે પદ્ધતિથી કર્યું છે. કેટલાક મૂળ શ્લોકો વિના માત્ર અર્થની જિજ્ઞાસાવાળા વાંચનારાઓને આ અનુકુળ થઈ પડશે તેમ ધારી આવું ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે.

૧ શ્રીવિચારરત્નાકર શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડમાંથી અંક ૭૨ તરીકે પ્રગટ થયો છે. અને ઉપર જણાવેલ સુખોધિકાવૃત્તિ પણ એજ ફંડમાંથી પૂર્વે બે વાર અંક ૭ અને ૬૧ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.

શ્રી આગમોદય સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રન્થો બહાર પડતા હતા, પરંતુ સંવત્ ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે પૂર્વધર શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણકૃત શ્રીવિશેષાવશ્યક ભાષ્યનું ભાષાન્તર બે વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. તેમજ સ્તુતિ આદિના કેટલાક ગ્રન્થો પણ જેવા કે શોભનસ્તુતિ, અપ્પભદ્રસ્તુતિ, જિનાનંદસ્તુતિ, ભકતામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહો; ગૂજરાતી અનુવાદ સહિત તથા બની શક્યું ત્યાં પ્રતિકૃતિઓ સહિત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. આવા તાત્વિક ગ્રન્થોની અભિરૂચિવાળા અભ્યાસકોને આ ગ્રન્થ પણ આદરણીય થઈ પડશે એવી અમારી નમ્ર માન્યતા છે. આ ગ્રન્થનો વિષય ઘણો ગહન હોવાથી ઘણી ઓછી વ્યક્તિઓ આવા વિષયનો લાભ લે છે એમ અમારા જાણવામાં હોવાથી આ ગ્રન્થ ભાષાન્તર સહિત પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવ્યો છે.^૧

આ ગ્રન્થ સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી હાખલ કરવી રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તે જો પાઠક વર્ગ તરફથી અમને લખી જણાવવામાં આવશે તો તેનો અમલ કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું.

ભાષાન્તરને સાંગોપાંગ અને સમ્પૂર્ણ શુદ્ધતાવાળું ઉતારવાને માટે વખતો વખત અનુવાદક મહાશયને પ્રેરણા કરવામાં આવતી, અને અન્ય વિકાનો તરફ ફારમો વગેરે કવચિત્ તપાસવા મોકલવામાં પણ આવતા. અનુવાદક મહાશયે બને એટલી કાળજીપૂર્વક કામ કર્યું હશે તથાપિ, વિષય અતિ ગહન હોય એના સંપૂર્ણ અભ્યાસી તેઓ ન હોવાથી, તેમાંયે ઉંડાણમાં ઉતરી મંથનવડે કરાયેલો અભ્યાસ અતિઅદ્ય હોવાથી, ભાષાન્તરની શુદ્ધતાની વિશેષ પ્રતીતિ માટે છપાયેલાં ફારમો ફરીથી વિકાનો તરફ મોકલવામાં આવતા માલમ પડ્યું કે અશુદ્ધિઓ રહી છે અને શુદ્ધિપત્ર હાખલ કરવા જેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ છે.

વિકાનોદ્વારા ફારમોની ફેરવણી, શુદ્ધાશુદ્ધિની તારવણી તેમજ અનુવાદક મહાશય અને વિકાનોની મતફેરીના કારણે આ તૈયાર થઈ ગયેલાં ગ્રન્થને બહાર પાડવામાં વિશેષ સમય વ્યતિત થઈ ગયો છે. આખરે શુદ્ધિપત્ર આપવું એવો અમારો ઇરાદો થવાથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરાવીને આની અદર હાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલા આગમોદય ગ્રન્થોને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પેજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર પ્રકરણને કેમી આઈ પેજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને બે ભાગમાં સુપરરોયલ સાઈઝમાં આઈ પેજ પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે તેમજ આને પણ સુપરરોયલ ૮ પેજ સાઈઝમાં પુસ્તક આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે. અને સ્તુતિ આદિના તથા ભકતામરપાદપૂર્તિના પુસ્તકોને કાઉન ૮ પેજ સાઈઝમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

૧ મૂળ ગ્રન્થ પોથી આકારે શેઠ દે. લા. જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફાઉન્ડેશન અને ક્ષેત્રલોકનો બે ભાગમાં અંક ૬૫ અને ૭૪ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. પછીના કાલ અને ભાવલોકને પ્રસિદ્ધ કરવાનું કાર્ય ચાલુ છે.

આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રન્થો બહાર પડે છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વીરમગામ તાલુકાના લોચણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહા શુદ્ધિ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ)ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. લોચણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણ કે આ ગામ ૧૬ મા તીર્થંકર શ્રીમહિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંચાસ શ્રીઆનંદ-સાગરગણિ (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર) ના ઉપદેશથી સ્વર્ગસ્થ પંચાસ શ્રી મણિવિજયજી, પંચાસ શ્રી મેઘવિજયજી, (આચાર્ય શ્રી વિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા જૈન સાધુ મહારાજો તેમજ આ સંસ્થાના માનનીય સેક્રેટરી સ્વર્ગસ્થ શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ વગેરે ગૃહસ્થોની હાજરીમાં સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સમ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિક્રાન્ મુનિરાજોની દષ્ટિ હેઠલ શોધાવીને જોઈતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્યસિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગૂજરાત), કપડવંજ (ખેડાજીલ્લો), અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા, અને રતલામ (માળવા)માં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો. એનો લાભ ઘણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે. જેની વિગત જાહેરાતોમાં રજુ કરવામાં આવેલ છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વ સાધારણ મંડળમાં ઘણા સલાસદો છે, તેમાં કાર્યવાહક સેક્રેટરી મંડળ સલાસદો નીચે મુજબ છે.

૧ શેઠ સૂરચંદલાઈ પુરૂષોત્તમદાસ બહામી	સુરત
૨ „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૩ „ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી	અમદાવાદ
૪ „ કમળશીલાઈ શુલાખચંદ	રાધનપુર

૫	”	લોગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૬	”	જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબઈ

સાધારણ રીતે આઠ સેક્રેટરીઓ રાખવાનો નિયમ છે પરંતુ શેઠ ચુનીલાલ છગનચંદ શ્રોફ-સુરત અને શેઠ મણિલાલ સૂરજભલ જવેરી-પાલણપુરવાળા દેવગત થયેલાં હોવાથી હાલ છ સેક્રેટરીઓ છે.

અને ગૃહસ્થોના મરણની નોંધ લેતાં અત્યંત દિલગીરી પ્રાપ્ત થાય છે. એઉ ગૃહસ્થોને પરમાત્મા પરમશાંતિ બક્ષે એવું પ્રાર્થીએ છીએ.

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઓફીસ જ્યાં જ્યાં આગમ વાંચવાનું કાર્ય થતું ત્યાં ત્યાં રાખવામાં આવતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણા મુખ્ય ઓફીસ તથા ગ્રન્થોના વેચાણ માટેની ઓફીસ સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં (વિદ્યાર્થી ભુવનમાં) રાખવામાં આવી છે.

આ ગ્રન્થના ૭ મા પાને ટીપમાં જણાવ્યા પ્રમાણે લોકનાણકારું ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. લોકનાણિકાના ચિત્રનો ખલોક અમારા માનવંત સેક્રેટરી શેઠ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયાના પ્રયાસથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર પાસેથી અમોને મળ્યો છે. એ બદલ અમો સભાનો અંતઃકરણથી આભાર સ્વીકારીએ છીએ.

સુરત, ગોપીપુરા

સં. ૧૯૮૮

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,

માનદ સેક્રેટરી.

તથા અન્ય માનદ મંત્રીઓ.

अनुक्रमणिका.

दरेक सर्गमां शुं शुं आवेल छे ते आ साथेना भीजक उपरथी दीघेला सार उपरथी
नाणी शकशे. ते सर्गना पृष्ठवार अनुक्रम नीचे प्रभाणे—

१ सर्ग १२ भो.	पृष्ठ. १	६ सर्ग १७ भो.	पृष्ठ. २५४
२ सर्ग १३ भो.	४७	७ सर्ग १८ भो.	३२०
३ सर्ग १४ भो.	८३	८ सर्ग १९ भो.	३६४
४ सर्ग १५ भो.	१४४	९ सर्ग २० भो.	३९९-५१४
५ सर्ग १६ भो.	१८३		

प्रारंभमां आवेल प्रस्तावना, शुद्धिपत्र ते भीजक जर वांचशे.

શ્રી લોકપ્રકાશના બીજક તરીકેના સર્ગ ૩૭ મામાં આ વિભાગમાં
 આવેલા સર્ગ ૧૨ થી ૨૦ સુધીમાં શું શું આવ્યાનું
 કહેલ છે તે નીચે પ્રમાણે—

ક્ષેત્રલોકમાં બારમા સર્ગમાં સામાન્યથી ક્ષેત્રનું નિરૂપણ, લોકમાં દિશાનું નિરૂપણ, રજ્જુ અને ખંડુનું સ્વરૂપ, સંવર્તિતલોકનું સ્વરૂપ અને તે ઉપર દષ્ટાંત, મહત્તા ને આયામપૂર્વક રત્નપ્રલા પૃથ્વીનું નિરૂપણ, વ્યંતરોની નગરાદિ સમૃદ્ધિનું પરિકિર્તન, આ સર્વ સવિશેષપણે નિરૂપિત કરેલ છે.

તેરમા સર્ગમાં ભુવનપતિનું સ્વરૂપ, તેના ઇંદ્રોનું સ્વરૂપ અને તેના સામાનિક દેવો, અથમહિષી વિગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે.

ચૌદમા સર્ગમાં સાત નરકનું નિરૂપણ, તેના પ્રસ્તટ, દરેક પ્રસ્તટે શરીરનું પ્રમાણ, લેશ્યા, આયુ અને વેદના વિગેરે યુક્તિપૂર્વક બતાવ્યું છે.

પંદરમા સર્ગમાં તિર્યક્લોકનું સ્વરૂપ, અસંખ્યાત ક્ષીપસમુદ્રનું વર્ણન, જંબૂદ્વીપની જગતિનું ને તેના દ્વારનું તેમજ તેના સ્વામીનું વર્ણન છે. આ સર્ગમાં વિજયદેવની ઋદ્ધિનું બહુ વિસ્તારથી વર્ણન છે.

સોળમા સર્ગમાં ભરતક્ષેત્ર, વૈતાલ્ય પર્વત, તેની ગુફાઓ તથા કૂટો, હિમવંત પર્વત, પદ્મદ્રહ, શ્રીદેવી, ગંગા વિગેરે નદીઓ, લવણ સમુદ્રમાં નીકળેલી બે પર્વતની આઠ દાઠાઓ, તેના પર રહેલા અંતરદ્વીપો, તેમાં રહેલા યુગલિકો, હૈમવંત ક્ષેત્ર, તેમાં રહેલ વૃત્તવૈતાલ્ય, મહાહિમવંત પર્વત, તેની ઉપરના દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓ અને તેના પર રહેલ દ્રહ ને કૂટો, હરિવધં ક્ષેત્ર, નિષધ પર્વત, શીતા શીતોદા નદી અને પાંચ પાંચ દ્રહોનું વર્ણન છે.

સત્તરમા સર્ગમાં દેવકુરૂ ને ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્ર, પૂર્વ ને પશ્ચિમ મહાવિદેહ, મહાવિદેહનું વર્ણન, તેના મુખ્યતાએ ચાર વિભાગ, તેમાં રહેલી વિજયો, વક્ષસ્કાર પર્વતો, અંતરનદીઓ, વિજયમાં રહેલ વૈતાલ્ય, તેના છ ખંડ અને મુખ્ય નગરીઓ, ગંધમાદન ને માલ્યવંત ગજદંતાનું વર્ણન, ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રનું વિસ્તારથી નિરૂપણ, યમકાદ્રિ દ્રહો, કંચનગિરિઓ, જંબૂવૃક્ષનું તેના કૂટો સહિત વર્ણન, તેના અધિપતિનું વર્ણન, સૌમનસ ને વિદ્યુત્પ્રભ ગંજદંતાનું વર્ણન, દેવકુરૂક્ષેત્રનું વર્ણન, તેમાં રહેલા ચિત્ર ને વિચિત્ર પર્વતો, દ્રહો, કંચનગિરિઓ, શાદમલીવૃક્ષ વિગેરેનું વર્ણન છે.

અઠારમા સર્ગમાં મેરૂપર્વતનું વર્ણન, તેના ચાર વન, તેમાં આવેલા કૂટો, મેરૂની ત્રણ મેખલા, ઉપર આવેલી ચૂલિકા અને પાંડુકવનમાં આવેલ શિલાઓ ને સિંહાસનોનું વર્ણન છે.

ઓગણીશમા સર્ગમાં નીલવંતપર્વત, તેની ઉપર કૂટો, દ્રહ, તેની અધિષ્ઠાયક દેવી, દ્રહમાંથી નીકળતી શીતા ને નારીકાંતા નદીનું નામમાત્ર વર્ણન, રમ્યક ક્ષેત્ર, રૂક્મિ પર્વત, હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર, શિખરી પર્વત, ઐરવત ક્ષેત્ર, તેના છ ખંડ અને મધ્યની નગરી વિગેરેનું વર્ણન, ક્ષેત્ર ને પર્વતાદિનું ઉત્તર દક્ષિણમાં સામ્યપણું, સર્વ પર્વતોપરના કૂટોની એકંદર સખ્યા, વિદ્યાધરની શ્રેણિઓ, તે પરના નગરો, તેમજ કુલ નદીઓ, પ્રપાત કુડો અને દ્રહોની સખ્યા, ચક્રવર્તીના રત્નો, અરિહંતની સ્થિતિ, જંબૂદ્વીપવર્તિ સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહાદિકની સખ્યા વિગેરે આપેલ છે.

વીશમા સર્ગમાં વિસ્તારવાળા પાંચદ્વારવડે સૂર્ય, ચંદ્રના મંડળાદિનું ને તેના ચારનું વર્ણન તથા તેની સાથે નક્ષત્રના યોગનું, દિનવૃદ્ધિ ને ક્ષયાદિકનું, ધ્રુવરાહુનું ને પર્વરાહુનું, તિથિની ઉત્પત્તિનું અને પંદર દ્વારોવડે નક્ષત્રોનું નિરૂપણ કરેલું છે. કુંવરણ.

શ્રી ક્ષેત્રલોક પ્રકાશના ભાષાંતરમાં જણાયેલી

ભૂલોનો સુધારો.

(સર્ગ ૧૨ થી ૨૦. વિભાગ ૧ લો.)

આ સુધારો તમામ ભાષાંતર મૂળ સાથે મેળવીને કરવામા આવ્યો નથી, પરંતુ ભાષાતર વાંચતા ન્યાં ભૂલ જેવું જણાયું ત્યાં મૂળમા જોધને સુધારો લખવામા આવ્યો છે. મૂળ સાથે તમામ મેળવતા વધારે ભૂલો નીકળવાનો સંભવ છે. મૂળની અશુદ્ધિતું પણ શુદ્ધિપત્ર કરવામા આવેલ નથી. વળી ભાષાતરમા રહેલ પ્રુક્તી સામાન્ય ભૂલો પણ આમા દાખલ કરી નથી.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૨-૫-૧૧	કલ્પોજ	કલ્પોજ
૧૬	૧	કલ્પોજ	કલ્પોજ
૪૫	૨	‘ એઓને ’ પછી (ઉત્પન્ન થનારને પૂર્વભવમાં) આટલું વધારવું.	
૪૫	૮	ખીજઓ-પછી (ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા) વધારવું.	
૪૭	૮	અસુર-પછી કુમાર વધારવું.	
૫૦	૨	‘ અત્યંત દર્શનીય એવા મેરૂપર્વતથી ’ એમ લખેલ છે, તેને બદલે ‘ જંબૂદ્વીપના સુદર્શન નામના મેરૂપર્વતથી ’ જોધએ.	
૫૫	૪	‘ સભાની બહાર ’ છે ત્યાં ‘ સુધર્મા સભાની બહાર ’ જોધએ	
૫૫	૯	‘ એજ ’ છે ત્યાં સ્પષ્ટતાની ખાતર ‘ પૂર્વે કહેલા ’ જોધએ.	
૫૬	૩	‘ એના કુટુંબમાં જગરણુ હતું તે વખતે ’ એમ લખેલ છે તેને બદલે ‘ કુટુંબ જગરિકાએ જગતા-કુટુંબ સંબંધી વિચાર કરતાં ’ જોધએ.	
૫૬	છેલ્લી	પ૭ પેલી ‘ પાદપાદોપગમન કરી ’ એમ છે તેને બદલે ‘ પાદપોપગમન અનશન કરી ’	
૫૮	૧	‘ જેઓના હાથનો માર ખાઇ મરવાનો વખત આવ્યો તો ’ આમ છે તેને બદલે ‘ જે એ વજ્રવડે મને હણે-પ્રહાર કરે તો ’ એમ જોધએ.	
૫૮	૬-૭	‘ અગ્યાર વષની પર્યાયવાળા ’ છે ત્યાં ‘ અગ્યાર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા ’ જોધએ.	
૫૮	૧૦	‘ આવી ઉભો ’ છે ત્યાં ‘ આવ્યો ’ એમ જોધએ.	
૫૮	૧૦	‘ નવીન શરીર ’ છે ત્યાં ‘ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ’ જોધએ.	
૫૯	૮	‘ ન્યોતિષીઓના ટુકડા કરતો ’ છે તેને બદલે ‘ ન્યોતિષીઓના બે વિભાગ કરી-જુદા પાડતો. ’ એમ જોધએ.	
૬૧	પંક્તિ	છેલ્લીમા ‘ ભાવિક છે ’ ત્યાં ‘ ભાવિતાત્મા ’ જોધએ.	
૬૪	૧૩	‘ આઠ હજાર પરીવાર કહેવાય કેમકે એઓમા આઠ હજાર નવીન ’ આમ છે તેને બદલે ‘ આઠ હજાર દેવીઓનો પરીવાર છે અને એઓમા ખીજ આઠ હજાર નવીન ’ એમ જોધએ.	
૬૫	૭	‘ વળી હજાર હજારનો પરીવાર છે કેમકે એઓ હજાર હજાર નવી ’ આમ છે તેને બદલે ‘ હજાર હજારનો પરીવાર છે અને એઓ હજાર હજાર નવી ’ એમ જોધએ.	

- ૬૭ ૬ 'ચુડામણિવાળો' છે ત્યાં 'ચુડામણિના ચિન્હવાળો'
- ૬૭ ૮ 'દક્ષિણાત્ય અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો' છે તેને બદલે 'દક્ષિણાત્ય સ્ત્રીઓ સહિત અસુરોનો'
- ૭૦ ૩ 'અમરેન્દ્રના એ દેવોની' છે ત્યાં 'અમરેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની'
- ૭૧ ૧ 'ચાળીશ ચાળીશ' છે ત્યાં 'ચાળીશ'
- ૭૪ ૧ 'એઓતું' ત્યાં 'એઓ' 'થઈ શકે છે' ત્યાં 'કરી શકે છે'
- ૭૪ ૧-૨ 'અને જ્ઞાન્ય પ્રારંભ વખતે' ત્યાં 'તે પ્રારંભ વખતે જ્ઞાન્ય'
- ૭૪ ૪ 'કંઈકે અધિક છે' ત્યાં 'સાગરોપમથી કંઈકે અધિક છે'
- ૭૪ ૬ 'ચાડાચાર' તે 'સાડાચાર'
- ૭૪ ૧૨ 'વધારે વર્ષે' છે ત્યાં 'કંઈક વધારે વર્ષે'
- ૭૪ ૧૩ 'ચાર મુહૂર્તો' છે ત્યાં 'મુહૂર્ત પૃથક્ત્વે'
- ૭૪ ૧૪ 'ચાર દિવસો' છે ત્યાં 'દિવસપૃથક્ત્વે'
- ૭૫ ૭ 'એવા મિત્રોતું' છે ત્યાં 'પૂર્વભવના મિત્રોતું'
- ૭૮ ૯ 'કારણ કે' છે ત્યાં 'અને'
- ૭૮ ૧૦ 'દેવીઓ' છે ત્યાં 'ખીજી દેવીઓ'
- ૮૦ ૭ 'જેટલા' છે તે ન જોઈએ.
- ૮૦ ૭ 'ત્રણત્રણતો' છે ત્યાં 'ત્રણ'
- ૯૦ ૨ 'અસુર' છે ત્યાં 'અસુરકુમાર'
- ૯૦ ૯ 'દ્રેષી' છે ત્યાં 'વૈરવડે કૂર'
- ૯૧ ૫-૬ 'છેલ્લી એ લેશ્યા નથી કેમકે સંસારનો એવો સ્વભાવ છે' તેને બદલે 'છેલ્લી એ લેશ્યા ભવસ્વભાવેજ તેમને નથી.'
- ૯૩ ૧ 'પહેલી નરક પૃથ્વીથી' ને બદલે 'પહેલી નરક પૃથ્વીના ૧૮૦૦૦૦ યોજન પિંડમાંથી'
- ૯૩ ૨ 'નરકાવાસના (તેર) રસ્તા છે.' ત્યાં 'નરકાવાસની શ્રેણિઓવાળા ૧૩ પ્રસ્તટો (પ્રતરો) છે.'
- ૯૩ ૩ 'એઓ સમશ્રેણિમાં રહેલા હોવાથી એકેક રસ્તો એ એકેક પ્રસ્તર થયો' છે, તેને બદલે 'સમશ્રેણિમાં રહેલા તે નરકાવાસાઓ વડે એકેક પ્રસ્તટ (પ્રતર) થાય છે'
- ૯૩ ૯-૧૦ માં ૧૧૫૮૩૬ યોજનતું જે પ્રતર પ્રતરતું આંતર કહ્યું છે તે ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાથી ૧૩ પ્રતરના ૩૯૦૦૦ યોજન બાદ કરતા બાકી રહેલા ૧૩૯૦૦૦ યોજનને બાર વડે ભાગતાં આવે છે. આંતર ૧૨ છે.
- ૯૯ ૬-૭ મૂળ શ્લોક ૪૨ માનો અર્થ—'બંધન એટલે નારકોનો પ્રત્યેક સમયે થતો આહાર્ય પુદ્ગલો સાથેનો સંબંધ એ જાણે જાળવવું અગ્નિ હોયની એવો ભયંકર છે.' આ પ્રમાણે જોઈએ.
- ૯૯ ૧૦-૧૧-૧૨ શ્લોક ૪૪ માનો અર્થ—'એઓતું સંસ્થાન અત્યંત કનિષ્ઠ એવું હું છે. પાંખો કાપી નાખી હોય એવા પક્ષીના જેવું વિરૂપ છે વળી ભીંતો વિગેરેમાથી જે પુદ્ગલો છૂટા થઈને પડે છે તે પણ એઓને શસ્ત્રના પ્રહાર જેવા અત્યંત દુઃખદાયક થઈ પડે છે.' આમ જોઈએ.
- ૯૯ ૧૪ 'ગાઠ અન્ધકારમય હોય છે' તેને બદલે 'ગાઠ અન્ધકારમય સ્થાનમાં રહેલા હોય છે.'
- ૯૯ ૩ 'દશ પ્રકારની પરિણતિ' છે ત્યાં 'દશ પ્રકારના પુદ્ગલ પરિણામ'
- ૧૦૨ ૬ 'અનન્તગણો' છે ત્યાં 'મનુષ્ય કરતા અનન્તગણો છે.'
- ૧૦૨ ૧૦ 'અગ્નિ ઉપચરિત' લખેલ છે એટલે બાહર અગ્નિ અઢીકીપની બહાર ન હોવાથી અગ્નિ જેવા ઉષ્ણ પુદ્ગલરૂપ કૃત્રિમ જાણવો.

- ૧૦૪ ૧૪ 'લેવાય' પછી 'તેથી વિપરીત સર્વત્ર અસંજી ભણવા.' એટલો અર્થ રહી ગયેલ છે.
- ૧૦૭ ૧૦ 'ધાણીમાં' ત્યાં 'વજની ધંટીમાં'
- ૧૦૭ ૧૧ 'કદર્થના' ત્યાં 'પીલાવાની કદર્થના'
- ૧૧૦ ૧૩-૧૪ શ્લોક ૧૦૯ માનો અર્થ- 'એ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ખીજે પ્રતરે ૯૦ હજાર વર્ષથી સમયાદિ અધિક અને દશ લાખ વર્ષથી ન્યૂન સ્થિતિ કામપણુ નારકીની હોયજ નહીં.' આ પ્રમાણે જોઈએ.
- ૧૧૪ ૩ 'પ્રત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકવાસ નીકળેલી છે.' તેને બદલે 'પ્રત્યેક પ્રતરે આઠ આઠ નરકવાસાની શ્રેણિઓ નીકળેલી છે.'
- ૧૨૦ ૫ 'ઉઠામાં' છે ત્યાં 'છઠામાં'
- ૧૩૫ ૧ 'ઘોડાની જેમ ચઢી ચઢીને ખાતા ખાતા' ને બદલે 'ઘોડાની જેમ એક ખીજની ઉપર આરોહણ કરતા આરોહણ કરતા'
- ૧૩૫ ૩ 'એક ખીજનો ઘોડો કરીને' આને બદલે 'ઘોડાની જેમ એક ખીજની ઉપર આરોહણ કરતા.'
- ૧૩૯ ૧ 'ગર્ભજ સર્પો' છે ત્યાં 'ગર્ભજ ભુજપરીસર્પો.'
- ૧૩૯ ૧૦-૧૧ પંક્તિમાં જે લખેલ છે તેને બદલે 'આ કહી તે એ નરકમા જવાના હોય એવા જીવોની ઉત્કૃષ્ટી ગતિ છે અને પહેલી નરકના પહેલા પ્રસ્તરમા ઉપજવું તે નરકે જનારા સર્વ જીવોની જઘન્યગતિ છે.' આ પ્રમાણે જોઈએ.
- ૧૪૦ ૧ 'જે ચક્રવર્તીઓ થાય છે તે પહેલી નરકમાંથીજ ઉદ્ધરાઈ ને થાય છે.' તેને બદલે 'પહેલી નરકમાંથી ઉદ્ધરેલ જીવ ચક્રવર્તી થઈ શકે છે' એમ જોઈએ.
- ૧૪૦ ૨-૩ જે છાપેલ છે તેને બદલે- 'અળદેવ કે વાસુદેવ પહેલી જો નરકમાંથી ઉદ્ધરીને થઈ શકે છે અને પહેલી ત્રણ નરકમાંથી ઉદ્ધરીને તીર્થંકર થઈ શકે છે.' એમ જોઈએ.
- ૧૪૧ ૭ નિષ્પાપી ને બદલે અદ્યપાપી-અહીં અનધ શબ્દ અદ્યવાચક છે.
- ૧૪૧ ૭ 'એઓના કર્મો જે લઘુ હોય છે તો' એને બદલે 'એઓના કર્મો લઘુ હોવાથી- અર્થાત તેઓ હણુકર્મી હોવાથી' એમ જોઈએ.
- ૧૪૧ ૧૧ 'પરિગ્રહમા રક્ત હોઈ રૂંધાઈ ગયેલો પ્રાણી' તેને બદલે 'પરિગ્રહમાં રક્ત અને રૌદ્ર-ધ્યાની' એમ જોઈએ.
- ૧૪૩ ૨ 'અધ્યવસાય' અગાઉ 'શુભ' વિશેષણની જરૂર છે.
- „ ૨ 'જન્માદિ સમયે' પછી '(પાંચ કલ્યાણુકે)' ની જરૂર છે.
- „ ૨ 'શાતાકર્મના ઉદ્યયથી' ત્યાં 'શાતાવેદની કર્મના ઉદ્યયથી'
- „ ૫ 'ઉપાજ્ઞ કરે છે' તેને બદલે 'ઉપાજ્ઞ કરેલ હોવાથી'
- ૧૪૫ ૧૧ 'અણુવલાસક' છે ત્યાં 'અણુવરાવલાસક'
- „ ૧૧ 'કુંડલાવલાસક' છે ત્યાં 'કુંડલવરાવલાસક'
- ૧૪૬ ૧ 'શંખાવલાસક' છે ત્યાં 'શંખવરાવલાસક'
- „ ૧ 'રૂચકાવલાસક' છે ત્યાં 'રૂચકવરાવલાસક'
- „ ૧ 'ભુજગાવલાસક' છે ત્યાં 'ભુજગવરાવલાસક'
- ૧૪૬ ૧૦ પ્રારંભમા 'ઉપર પ્રમાણે' એટલું વધારવું.
- ૧૪૮ ૬ ત્રણ લાખ સોળ હજાર પછી ૨૨૭ યોજન જોઈએ.
- ૧૫૦ ૭ 'પૃથ્વી જળજીવ' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને જળના જીવ'
- „ ૭-૮ 'પૃથ્વી જળજીવ' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને જળના જીવ'
- ૧૫૬ ૩ 'એક ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'એક ગવાક્ષનો વલય'

- ૧૫૬ ૩ 'એ ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'એમાંના સર્વ ગવાક્ષો'
- " ૫ 'આનંદ આપે છે' ની પછી 'અને દેવોને રમવા લાયક છે.'
- " ૬ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષવલય'
- " ૮ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષકટક'
- ૧૫૭ ૩ 'ગવાક્ષ' છે ત્યાં 'ગવાક્ષકટક'
- " ૫ 'આ પ્રમાણેનો જગતિનો કોટ હોય છે' તેને બદલે 'આ પ્રમાણે જગતિ એટલે કોટ હોય છે.'
- ૧૬૦ ૭ 'દરેકમાં' છે ત્યાં 'દરેક પીઠ ઉપર'
- ૧૬૯ ૩ 'ચાર દિશાઓમા થઇને' બદલે 'ચારે દિશાઓમા ચાર ચાર હજાર હોવાથી'
- ૧૭૧ ૯-૯ 'ચોપાટની' છે ત્યાં 'અક્ષપાટની'
- ૧૭૬ ૫ 'એક વખત' ની પછી 'નવા ઉપજેલા'
- " ૫ 'વિમાનને માટે' છે ત્યાં 'અમુક વિમાન માટે'
- ૧૮૦ ૨ 'આ જ જંબૂદ્વીપમા' છે તેને બદલે 'વિજયદેવનો રાજધાનીવાળા ખીજ જંબૂદ્વીપમાં'
- " ૩ 'આ જ' છે ત્યાં 'આ ખીજ'
- " ૭ 'જંબૂદ્વીપમાં જ' છે ત્યાં 'આ ખીજ જંબૂદ્વીપમાં જ'
- " ૧૦ 'નામવાળા' છે ત્યાં 'નામવાળા અન્ય'
- ૧૮૩ ૬ 'આચારનિરૂપક ગ્રંથો' છે ત્યાં 'તેનો કલ્પ (આચાર) બતાવનાર ગ્રંથો'
- ૧૮૬ ૭ '૫૧૯ યોજન' છે ત્યાં '૫૨૬ યોજન'
- ૧૮૬ ૧૧ 'એક વનો' છે ત્યાં 'એક વનો મળાને'
- ૧૮૭ ૩ 'મહાવિદેહ આદિકની' છે ત્યાં 'મહાવિદેહની'
- ૧૮૭ ૧૧ 'લગલગ' છે ત્યાં 'કાંઈકે ઉણી'
- ૧૮૯ ૮ 'પાચ ખંડ છે' ત્યાં 'પાચ ખંડ અનાય છે.'
- ૧૯૨ ૬ 'મૂકીને' છે ત્યાર પછી 'ઉપર જઈએ ત્યારે' એટલું જોઈએ.
- " ૬ 'મેખળા છે' ત્યાં 'મેખળા દશ દશ યોજનની છે.'
- ૧૯૪ ૧ 'પીસ્તાલીશ' પછી 'યોજન'
- " ૧૦ 'એકસઠ' પછી 'યોજન'
- " ૧૧ 'સાત' પછી 'યોજન'
- ૧૯૫ ૧ 'ઓગણત્રીશ' પછી 'યોજન'
- " ૬ 'સિદ્ધાયતન છે' ત્યાં 'સિદ્ધાયતન કૂટ છે.'
- " ૧૨ 'વીશ યોજન' છે ત્યાં 'કાંઈકે ઉન વીશ યોજન'
- " ૧૩ 'કંઈકે ન્યૂન' છે ત્યાં 'કંઈકે વિશેષ'
- ૧૯૬ ૧૨ 'ચારસો ચાલીશ' છે ત્યાં 'ચૌદસો ચાળીશ.'
- ૧૯૭ ૯ 'ઋષભ વિગેરે નામ છે' ત્યાં 'ઋષભાનન વિગેરે ચાર નામ છે.'
- " ૧૪ 'સુવર્ણની બનાવેલી છે' ત્યાં 'ત્યાં સુવર્ણની છે'
- ૧૯૯ ૧૨ 'અને પડખે' છે ત્યાં 'અને એ પડખે'
- ૧૯૯ ૧૩ 'રહેલી છે' ત્યાં 'પ્રતિમા રહેલી છે'
- ૨૦૦ ૨ 'સુપ્રતિષ્ઠ (સુપડી ?)' છે ત્યાં 'સુપ્રતિષ્ઠ (ડાબસો)'
- " ૭ 'વૃત્તમાળ' છે ત્યાં 'વૃત્તમાળ'
- " ૯ 'હવે છ રજા એ' છે ત્યાં 'બાકી રહેલા છ'

- ૨૦૧ ૩ ' આ અમારો અભિપ્રાય ' છે ત્યાં ' આ અભિપ્રાય ' ,
 ,, ૭ ' પચાસ ' છે ત્યાં ' પાચસો ' મૂળમા પણ પંચશતા છે.
 ,, ૭ ' પચીશ ' છે ત્યાં ' તેથી અર્ધ એટલે અઠીસો ' ,
 ૨૦૨ ૧૩ ' ટોડલો ' છે ત્યાં ' ટોડો ' દ્વારની પાછળ નીચે હોય છે. ટોડલો તો દ્વાર ઉપર હોય છે.
 ૨૦૨-૧૨-૧૪ ' ટોડલા ' ત્યાં ' ટોડા ' ,
 ૨૦૩ ૧૫ ' મંડળ થાય ' ત્યાં ' એમ કુલ ૪૯ મંડળ થાય ' ,
 ,, ૧૫ ' અધું થાય ' ત્યાં ' ૪૯ મંડળ થાય ' ,
 ૨૦૮ ૧૩ ' આશરે આર યોજન ' છે ત્યાં ' આર યોજન ઝાઝેરો ' ,
 ૨૦૯ ૧૨ ' તેથી ત્યાં ' છે ત્યાં ' એમ બે જગ્યાએ લખાણું તેથી ' ,
 ,, ૧૫ ' નિર્ણય ન થયેલ હોય બેઉ મત સ્વીકાર્યા છે ' તેને બદલે ' નિર્ણય ન થવાથી બેઉ મત તુલ્યપણે સ્વીકાર્યા છે. ' ,
 ૨૧૦ ૧૧ ' છપન હજાર નદીઓ ' છે ત્યાં ' ૨૮ હજાર ને બે નદીઓ ' ,
 ૨૧૪ ૬ ' સિદ્ધમંદિર ' છે ત્યાં ' મંદિર ' ,
 ૨૨૦ ૨ ' કમોળો ' છે ત્યાં ' કમળો ' ,
 ,, ૭ ' પર્વતભણી ' છે ત્યાં ' પર્વત ઉપર ' ,
 ,, ૮ ' હેઠલ વળીને ' છે ત્યાં ' આજુમા થઇને ' ,
 ,, ૮ ' સન્મુખ થઇ પર્વત પર જાય છે-ચઢે છે. ' તેને બદલે ' સન્મુખ વળી પર્વત પર ચાલે છે. ' ,
 ૨૨૨ ૫ ' પર્વત પાસે ' છે ત્યાં ' પર્વત પાસે આવતાં સુધીમા ' ,
 ૨૨૫ ૨ ' નીકળીને ' છે તેની પછી ' ૫૦૦ યોજન ' વધારવું.
 ૨૨૫ ૨-૩ ' કૂટપરથી ઉતરી ' ને બદલે ' કૂટની આજુથી દક્ષિણ તરફ વળી ' ,
 ,, ૧૨ ' કદપાત સમયે ' ની પછી ' પાંચમા આરાને છેડે ' જોઇએ
 ૨૨૬ ૮ ' ક્ષેત્રના વૈતાલચથી ' છે ત્યાં ' ક્ષેત્રની મધ્યના વૃત્તવૈતાલચથી ' ,
 ,, ૧૦ ' હેમવંત પર્વતના ' છે ત્યાં ' હેમવંત ક્ષેત્રના ' ,
 ,, ૧૦ ' અર્ધ ભાગને ભેદી ' છે તેની પછી ' તેના મધ્યમાં થઇને ' જોઇએ
 ૨૨૭ ૨ ' એક યોજનની ' છે ત્યાં ' એક ગાઉની ' ,
 ,, ૧૨ ' ગંગાના ' છે ત્યાં ' ગંગાપ્રપાતકુંડના ' ,
 ૨૩૦ ૪ ' પૂર્વ જોવા ' છે ત્યાં ' પંચાણ્ણ્યા ' ,
 ૨૩૩ ૭ ' આઠ ધનુષ્ય ' છે ત્યાં ' આઠસો ધનુષ્ય ' ,
 ,, ૧૦ ' ઉપવાસ ઉપવાસને આતરે ' છે ત્યાં ' એકેક દિવસને આતરે ' ,
 ૨૩૭ ૮ ' એઓ વળી ' છે ત્યાં ' એઓ પણ યુગલિક હોવાથી ' ,
 ૨૩૭ ૯ ' કરવો પડતો નથી ' ' છે ત્યાં ' કરતા નથી ' ,
 ૨૩૮ ૧ ' કોઇનામા ' પછી ' યુગલિકોને ' જોઇએ.
 ૨૩૮ ૪ ' અપવાસ અપવાસને પારણે ' છે ત્યાં ' એકેક દિવસને આતરે ' ,
 ,, ૬ ' પૃથ્વીપરના ' છે ત્યાં ' પૃથ્વી અને ' ,
 ૨૪૫ ૧૦ વિચક્ષણ મનુષ્યો કહ્યા છે તે યુગલિકો સમજવા.
 ૨૪૬ ૩ ' છઠ્ઠું છઠ્ઠું પારણે ' લખેલ છે તેની મતલબ ' બે બે દિવસને આતરે ' ,
 ૨૪૮ ૯ ' ચોદિશ ' શબ્દ ન જોઇએ.
 ૨૫૭ ૬ ' સપાટ ભૂમિથી ' છે તેની અગાઉ ' મેર પાસેની ' ,
 ૨૫૭ ૭ ' હજાર હજાર ' છે ત્યાં ' હજાર ' ,

- ૨૫૮ ૪ 'ચિત્ર' પછી 'નામની વક્ષસ્કાર'
- " ૬ 'નામની નદી' છે ત્યાં 'નામની અંતર નદી' આ પ્રમાણે બધે પર્વત તે વક્ષસ્કાર ને નદી તે અંતરનદી સમજવી.
- ૨૬૦ ૩-૪ 'સૌમનસ પર્વત' તે 'સૌમનસ ગજદંતાકૃતિ પર્વત'
- " ૪-૫ 'વિદ્યુતપ્રભ પર્વત' તે વિદ્યુતપ્રભ ગજદંત પર્વત'
- " ૫ 'અંકાપાતી' તે 'વક્ષસ્કાર પર્વત'
- " ૬ 'ક્ષીરોદા નામે નદી' તે 'અંતરનદી' સમજવી.
- ૨૬૫ ૧૦-૧૧ 'ભાગમાં' ને બદલે 'ભાગ તે' અને પંક્તિમાં.
- " ૧૦-૧૧ 'દક્ષિણ કચ્છાર્ધ' શિખર ને ઉત્તર કચ્છાર્ધ' શિખર એમ આવે છે' તેને બદલે 'દક્ષિણ કચ્છાર્ધ' વિજય ને ઉત્તર કચ્છાર્ધ' વિજય જાણવો.'
- ૨૬૬ ૧ 'દરેક અરધીઆની' છે ત્યાં 'દરેક અરધી વિજયની'
- " ૨-૩ જે છાપેલ છે તેને બદલે 'હવે નીલવાન પર્વતની દક્ષિણે અને નિષધ પર્વતની ઉત્તરે દરેક વિજયમા એકેક વૃષભકૂટ નામનો પર્વત છે.' એમ જોઈએ.
- ૨૬૭ ૧૧ 'પૂર્વોક્ત નદીઓ છે ત્યાં 'પૂર્વોક્ત ગંગા-સિંધુ નદીઓ'
- ૨૭૧ ૨ 'આયુષ્ય એક સરખું કોડપૂર્વ ક્ષુલ્લકભવતું છે.' તેને બદલે 'આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વનું ને જ્યન્ય ક્ષુલ્લકભવતું છે.' એમ.
- ૨૭૧ ૩ 'વિવિધ છે' છે ત્યાં 'વિવિધ પ્રકારના હોય છે.'
- " ૪ 'વિવિધ જન્મ' છે ત્યાં 'વિવિધ પ્રકારની ગતિમાં જન્મ'
- " ૯-૧૦ 'જે અર્થ છાપેલ છે તેને બદલે 'શીતા શીતોદાના બેઉ તટપર આવેલા ચિત્ર વિગેરે ચાર ચાર દેવગિરિ-દેવશૈલને જ વક્ષસ્કાર પર્વતો જાણવા'
- ૨૭૫ ૬ 'બારે નદીઓને' છે ત્યાં 'બારે નદીઓને નીકળવાનો'
- ૨૭૬ ૧ 'વળી ફરી' ની પછી 'કળા કરવા માટે' એટલું વધારવું.
- " ૨ 'ત્રણ લાખ પંદર હજાર બસો પચાસ' પછી '(કે જે વનમુખની લાંબાઈની કળા છે)' એટલું વધારવું.
- " ૨ 'જે આવે તે' છે ત્યાં 'જે આવે તેટલી કળાની'
- " ૫ 'કાઢવા માટે' છે ત્યાં 'કરવા માટે'
- ૨૮૧ ૩ 'શેષ પાંચ શિખરો પર' છે ત્યાં 'શેષ સિદ્ધાયતન વિનાના ચાર શિખરોપર'
- ૨૮૫ ૨ 'છેક ટોચપર' છે ત્યાં 'છેક છેડે જતાં મેરૂ પાસે'
- ૨૮૬ ૨ 'રહેલું છે' ને બદલે 'કેવળજ્ઞાનીઓએ કહેલું છે'
- ૨૮૭ ૧ 'મેરૂપર્વત સહિત ભદ્રશાળ વનની લાંબાઈને દ્વિગુણિત કરો' છે તેને બદલે 'ભદ્રશાળ વનની લાંબાઈને દ્વિગુણિત કરીને મેરૂપર્વતના પ્રમાણયુક્ત કરો'
- ૨૨૦૦૦×૨=૪૪૦૦૦+૧૦૦૦૦=૫૪૦૦૦.
- " ૭ 'તે લોકોના' છે ત્યાં 'તે યુગલિકોના'
- " ૯ 'મનુષ્યો છે' ત્યાં 'મનુષ્યો વસે છે.'
- ૨૮૮ ૩ 'અઠમને પારણે' છે ત્યાં 'ત્રણ દિવસને આતરે'
- " ૩ 'અને કલ્પવૃક્ષના' છે ત્યાં 'પૃથ્વી અને કલ્પવૃક્ષના'
- " ૧૦ 'છઠ્ઠું છઠ્ઠને આતરે' છે ત્યાં 'બે દિવસને આતરે'
- ૨૯૦ ૧૦ 'અને એમના પહેલા બેઉ કુંડો વચ્ચે છે' ત્યાં 'અને પહેલા દ્રહ વચ્ચે છે.'
- " ૧૧ 'વળી એ બેઉ કુંડોનું' છે ત્યાં 'વળી ખીજ ચાર દ્રહોનું'

- ૨૯૦ ૧૩ ' યમક કુંડોની ' છે ત્યા ' યમકને પાચદ્રહોની '
 ૨૯૧ ૨ ' એના કુંડો ' છે ત્યા ' એના પેલા દ્રહ '
 ૨૯૩ ૩ ' વર્ષધર દ્રહો ' છે ત્યા ' વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહો '
 ૩૦૨ ૧૨ ' સાતહજાર ' છે ત્યા ' સાત '
 ૩૦૫ ૫ ' ખીજ વલયમા એટલે ઘેરાવામા ' છે ત્યા ' ખીજ ચતુષ્ક્રમાં '
 ૩૧૪ ૧૧ ' પૂર્વે ઉત્તરકુરૂના વક્ષસ્કારોમા, સિદ્ધહરિસહક્રૂટ વરજીને ' છે ત્યા ' પૂર્વે ઉત્તરકુરૂની અને વક્ષસ્કારોની તથા સિદ્ધાયતનક્રૂટ અને હરિસહક્રૂટ વરજીને ' જોધએ.
 ,, ૧૩ ' વક્ષસ્કારોમા સિદ્ધહરિક્રૂટ સિવાયના ' છે તેને બદલે ' વક્ષસ્કારોની તથા સિદ્ધાયતનક્રૂટ અને હરિક્રૂટ સિવાયના '
 ૩૧૭ ૪ ' સર્વસ્વ ' છે ત્યા ' સર્વ '
 ,, ૫ ' એઓ ' છે ત્યા ' એ પાચ દ્રહો '
 ,, ૬ ' સુવર્ણ પર્વતો ' છે ત્યા ' કંચનગિરિ ' (વિશેષ નામ છે માટે)
 ,, ૭ ' સુવર્ણગિરિના દ્રહોના ' છે ત્યા ' કંચનગિરિ તથા દ્રહોના '
 ,, ૯ ' નિષધ પર્વતથી ' છે ત્યા ' નિષધ પર્વતથી દૂર '
 ૩૧૮ ૭ ' સુવર્ણજાતીય ' છે ત્યાં ' સુવર્ણક્રુમાર જાતિનો '
 ૩૨૮ ૫ ' નવ હજાર નવસો નવાણ્ણુ ' છે ત્યાં નવ હજાર નેવું '
 ૩૩૧ ૧૨ ' એક બાણુની ' છે ત્યા ' એક બાણુની એટલે દક્ષિણ કે ઉત્તર તરફ '
 ,, ૧૩ ' એની ' છે ત્યા ' એની પૂર્વ કે પશ્ચિમ તરફ '
 ૩૩૩ ૫ ' જંબૂતી છે ' ત્યાં ' જંબૂવૃક્ષ સંબંધી '
 ,, ૧૦ ' ગજક્રૂટ ' છે ત્યા ' દિગ્ગજક્રૂટ '
 ૩૪૫ ૯ ' કંધક લાગ ' છે ત્યા ' કંધક લાગ એટલે ૫૦ યોજન '
 ૩૪૭ ૧૧ ' યોજનને અંતરે ' છે ત્યાં ' યોજન ઉપર જમ્બએ ત્યારે '
 ૩૫૩ ૩ ' વણી ' ની અગાઉ ' અને છેડે અંગુલનો અસંખ્યાતમો લાગ છે ' એટલું સ્પષ્ટતા માટે લખવાની જરૂર છે.
 ૩૫૯ ૫ ' એ એઉનો પરિવાર ' છે ત્યા ' એ એઉનું વર્ણન '
 ૩૫૫ ૬ ' પશ્ચિમ તરફ ' છે ત્યા ' પશ્ચિમ તરફની શિલા ઉપર '
 ૩૬૨ શ્લોક ૨૭૭ ની વિશેષ સ્પષ્ટતા—' એટલે ન્યારે ૨૮ વિજયમા ૨૮ ચક્રવર્તી હોય ત્યારે બાકીની ૪ વિજયમા વાસુદેવ, બળદેવ હોય. ને ન્યારે ૨૮ વિજયમા વાસુદેવ બળદેવ હોય ત્યારે બાકીની ૪ વિજયમા ચક્રવર્તી હોય. '
 ૩૬૯ ૯-૧૦-૧૧-૧૨ છ જગ્યાએ ' રૂક્મિ ' શુદ્ધ શબ્દ જોધએ. ને ૫ મી ૯ મી તથા પંકિતમાં ' રૂપી ' જોધએ.
 ૩૭૧ ૧ ' એ પર્વતનો ' છે ત્યા ' એ પર્વત ઉપર '
 ૩૭૩ ૧૩ ' અને એના ' છે ત્યા ' અને એ ક્ષેત્રના '
 ૩૭૭ ૬ ' નીચે થઇને ' છે ત્યા ' બાણુમા થઇને '
 ૩૭૮ ૨ ' જગતીના કોટને ' છે ત્યાં ' જગતી એટલે કોટને '
 ૩૭૯ ૧૫ ' સા જેવા ' છે ત્યા ' સા ન્યારે '
 ૩૮૦ ૧ ' તેવા ' છે ત્યા ' ત્યારે '
 ૩૮૧ ૬ ' વચ્ચે ઉભેલા ' છે ત્યા ' વચ્ચે રહેલા '
 ૩૮૩ ૧૦ ' ઉત્તરદેવકુરૂના ' છે ત્યા ' ઉત્તરકુરૂ ને દેવકુરૂના '
 ,, ૧૦ ' દ્રહોમા ' છે ત્યા ' દ્રહોની બે બાણુમા '
 ૩૮૮ ૨ ' હરિ ' છે ત્યા ' હરિસલીલા '

- ૩૮૯ ૧૦ 'ચોસઠ વિજયોમાં' છે ત્યાં '૩૨ વિજયોમાં'
- ૩૯૪ ૨ 'અંતરનદીઓમાં' છે ત્યાં 'અંતરનદીઓના'
- ૪૦૦ ૫ 'બાહ્ય તેમજ અભ્યંતર આદિક' છે ત્યાં 'અભ્યંતરથી માંડીને બાહ્ય-છેલ્લા મંડળ સુધીના સર્વ'
- ૪૦૭ ૫ 'એ યોજન' છે ત્યાં 'એ યોજનને'
- ૪૧૧ ૭ 'એ વાર' છે ત્યાં 'એ એ વાર'
- ૪૨૧ ૧૨ 'હજાર ને' છે ત્યાં 'હજાર બંશો ને'
- ૪૨૧ ની છેલ્લી ને ૪૨૨ ની પેલી પંક્તિમાં 'પુષ્કરાર્ધની પરિધિ ૧૪૨૩૪૨૪૯ ના દશાંશને ત્રણ ગણા કરતા ૪૨૩૪૦૩૭ આવ્યાનું લખે છે, પણ ૪૨૭૦૨૭૫ આવે છે. અન્યત્ર પરિધિ ૧૪૨૩૦૨૪૯ યોજનની કહી છે.
- ૪૪૬ ૧૧ 'પરસ્પર વ્યવહાર' છે ત્યાં 'પરસ્પર મંડળના ફેરફાર'
- ૪૭૩ ૧૧ 'અર્ધઅંદ્રમાસ' છે ત્યાં 'અર્ધ નક્ષત્ર માસ'
- ૪૮૩ ૩ 'સુ. ૨૯ ના પદ' શ્લોકક '૫૪૨ ના ૫૩૨'

૧૨ મો ને ૨૦ મો સર્ગ છપાયા અગાઉ મારા વાચવામાં આવેલ હોવાથી તે સર્ગની ભૂલો ઓછી નજરે પડી છે.

કુંવરજી આણંદજી.

આ શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે પોતાને મળેલી ભુલમાં સુધારીને પછીજ ભુલ વાંચવી કે જેથી વાસ્તવિક અર્થ સમજી શકાય.

મૂળનું એકાએક જણાવેલ શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૮	કલ્પેન	કલ્પેન
"	૯	કલ્પોજ	કલ્પોજ
"	૧૨-૧૩	કલ્પોજ:	કલ્પોજ:
૬૬	૫	કિંચર:	કિંચર:
૧૩૮	૧૩	અચ્છેગઈયા	અત્યેગઈયા (એ વાર)
૧૪૮	૩૪ મા	શ્લોકના મધ્યમા ૨૨૭ યોજનવાચક શબ્દો	જોધએ.
૨૦૭	૭	પંચાશતા	પંચશતા
૪૦૦	૯	અત્ર	અષ્ટ
૪૨૧	૧૨	દિશત્યે	દ્વિશત્યે
૪૪૬	૧૬	વ્યવહારત:	વ્યતિહારત:
૬૨૧	૧	ષષ્ટેશ્વ	ષષ્ટેશ્વ

આ ક્ષેત્રલોક પ્રકાશ સર્ગ ૧૨ થી ૨૭ સુધી ૧૬ સર્ગમાં આવેલો છે, તેમાંથી આ વિભાગમાં સર્ગ ૧૨ થી ૨૦ સુધીના ૯ સર્ગ આવેલા છે, ખાકીના ૭ સર્ગ આના બીજા વિભાગમાં આવશે.

श्री नैनेधर्म प्रसारक सभा लावनगर तरङ्गि मणेली

लोकनाणिका.

उर्ध्वलोकना

वर्गीत

अं कुओ.

१६

१६

३६

३६

६४

६४

६४

१००

१००

१००

१४४

१४४

२५६

२५६

४००

४००

४००

४००

४००

२५६

२५६

१४४

१४४

१००

६४

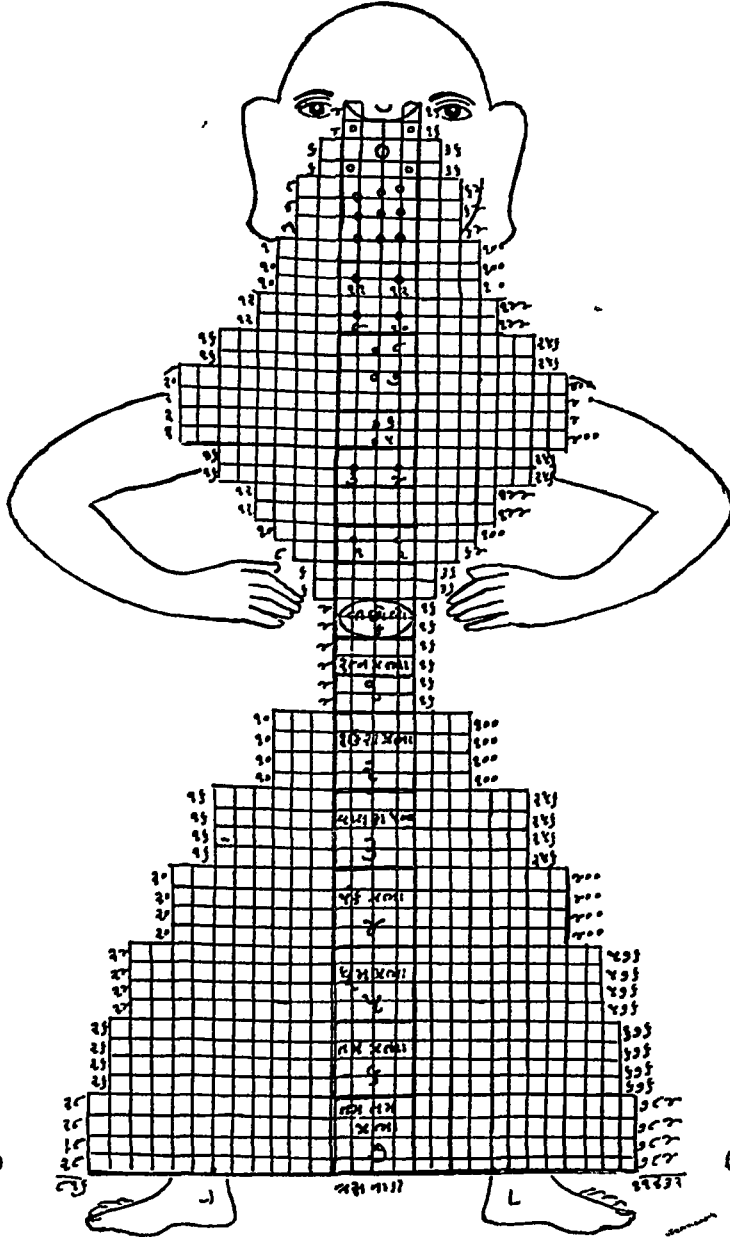
३६

३६

१६

१६

(५१२)

अधोलोकना

वर्गीत

अं कुओ.

१६

१६

१६

१६

१००

१००

१००

१००

२५६

२५६

२५६

२५६

४००

४००

४००

४००

५७६

५७६

५७६

५७६

६७६

६७६

६७६

६७६

७८४

७८४

७८४

(१५४६)

४०६४ अं कु

१०१६ शुचिरण्णु

२५४ प्रतर रण्णु

६३३ धनरण्णु

कुओ पृष्ठ १ थी २८

अने मणाने कुल धनरण्णु २३६

आनी पक्षी धनीकृत लोक करवाने उद्यम करवा.

कुओ पृष्ठ २२-२३-२४-२५

अं कु ११२३२

शुचिरण्णु २८०८

प्रतर रण्णु ७०२

धनरण्णु १७५॥

दृष्टलोकना अं कु विगेरे उपयोगी न होवाथी ते आपेस नथी.

श्रीमद्बिनयविजयोपाध्यायविरचितः

श्रीलोकप्रकाशः

गूर्जरभाषानुवादसमेतः ।

द्रव्यक्षेत्रकालभावलोकचतुष्टयस्यार्थं द्वितीयः

क्षेत्रलोकः ।

अथ द्वादशः सर्गः ।

जयत्यभिनवः कोऽपि शंखेश्वरदिनेश्वरः ।

त्रिविष्टपोद्योतहेतुर्नरक्षेत्रस्थितोऽपि यः ॥ १ ॥

द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव-येषु चार 'लोक' भांनि भान्ने

क्षेत्रलोक.

सर्ग आरभो.

मनुष्यक्षेत्रनेविषे रडेतां छतां पशु त्रणु नगतमां उद्योत उद्योत करी भूकता डोवाथी
नानु डोड अपूर्व सूर्य डोयनी एवा नशुता श्री शंखेश्वरपार्श्वनाथ सर्वत्र विजयशाणी
वर्ते छे. १.

સ્વરૂપં ક્ષેત્રલોકસ્ય યથાશ્રુતમથોચ્યતે ।

ગુરુશ્રીકીર્તિવિજયપ્રસાદાસધિયા મયા ॥ ૨ ॥

નરં વૈશાખસંસ્થાનસ્થિતપાદં કટીતટે ।

ન્યસ્તહસ્તદ્વયં સર્વદિક્ષુ લોકોઽનુગચ્છતિ ॥ ૩ ॥

ચિરમૂર્ધ્વદમતયા ચિરન્તનતયાપિ ચ ।

અસૌ લોકનરઃ શ્રાન્ત ઇવ કટચાં ન્યધાત્ કરૌ ॥ ૪ ॥

અથવાધોમુખસ્થાયિમહાશરાવપૃષ્ઠગમ્ ।

એષ લોકોઽનુકુરુતે શરાવસંપુટં લઘુ ॥ ૫ ॥

ધૃતઃ કૃતો ન કેનાપિ સ્વયંસિદ્ધો નિરાશ્રયઃ ।

નિરાલમ્બઃ શાશ્વતશ્ચ વિહાયસિ પરં સ્થિતઃ ॥ ૬ ॥

ઉત્પત્તિવિલયધ્રૌવ્યગુણષડ્ઢ્રવ્યપૂરિતઃ ।

મૌલિસ્થસિદ્ધમુદિતો નૃત્યાયેવાતતક્રમઃ ॥ ૭ ॥

અસ્ય સર્વસ્ય લોકસ્ય કલ્પ્યા ભાગાશ્ચતુર્દશ ।

એકૈકશ્ચ વિભાગોઽયમેકૈકરજ્જુસમ્મિતઃ ॥ ૮ ॥

શ્રીમાન્ કીર્તિવિજયઉપાધ્યાયની કૃપાને લીધે જેનામા બુદ્ધિ આવી છે એવો હું હવે ક્ષેત્રલોકનું શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહું છું. ૨.

જેઉ હાથ કટિતટપર રાખીને કોઈ પુરૂષ વૈશાખસંસ્થાનની જેમ (પગ પહોળા કરીને) ઉભો રહ્યો હોય એના જેવો, સર્વથા, આ લોક છે. ૩.

ચિરકાળ ઉર્ધ્વ દમ લેવાને લીધે તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે બહુ થાકી ગયેલો કોઈ પુરૂષ કેડપર જે હાથ મુકીને ઉભો હોય—એના જેવો આ લોક છે. ૪.

અથવા અધોમુખે રહેલા એક મહોટા શરાવના પૃષ્ઠ ભાગપર એક નહાતું શરાવસંપૂટ મૂક્યું હોય—એ આકારે આ લોક રહેલ છે. ૫.

આ લોક શાશ્વત છે. નથી એને કોઈએ ધરી રાખ્યો કે નથી એને કોઈએ બનાવ્યો. એ સ્વયંસિદ્ધ છે અને વગર આશ્રયે અને વગર આધારે આકાશમાં (અદ્ધર) રહેલ છે. ૬.

આ લોક ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય—એ રૂપ, અર્થાત ત્રિગુણાત્મક, એવા જે છ દ્રવ્યો કહ્યા છે એનાથી સંપૂર્ણ ભરેલો છે. વળી એ, પોતાને માથે સિદ્ધપુરૂષો રહેલા હોવાથી હર્ષમાં આવી જઈ બાણે નૃત્ય કરવા માટે અરણ્ય પ્રસારીને ઉભો હોયની એવો (લાગે) છે. ૭.

એવા સ્વરૂપવાળા આ અખિલ લોકના ચૌદ વિભાગ (ઉંચાઇના) કદપેલા છે; અને એવો પ્રત્યેક વિભાગ એક ' રજ્જુ ' પ્રમાણ છે. ૮.

સર્વાધસ્તનલોકાન્તાદારમ્યોપરિગં તલમ્ ।

યાવત્ સપ્તમમેદિન્યા એકા રજ્જુરિયં ભવેત્ ॥ ૯ ॥

પ્રત્યેકમેવં સપ્તાનાં ભુવામુપરિવર્તિષુ ।

તલેષુ રજ્જુરેકૈકા સ્યુરેવં સપ્ત રજ્જવઃ ॥ ૧૦ ॥

રત્નપ્રભોપરિતલાદારમ્યાદિમતાવિષે ।

પર્યાસેષુ વિમાનેષુ સ્યાદેષા રજ્જુરષ્ટમી ॥ ૧૧ ॥

તત આરમ્ય નવમી મહેન્દ્રાન્તે પ્રકીર્તિતા ।

અતઃ પરં તુ દશમી લાન્તકાન્તે સમાપ્યતે ॥ ૧૨ ॥

ભવેદેકાદશી પૂર્ણા સહસ્રારાન્તસીમનિ ।

સ્યાત્ દ્વાદશ્યચ્યુતસ્યાન્તે ક્રમાદેવં ત્રયોદશી ॥ ૧૩ ॥

ભવેત્ ત્રૈવેયકસ્યાન્તે લોકાન્તે ચ ચતુર્દશી ।

ઘર્મોઘર્વભાગાદૂઘર્વાધઃ સપ્ત સપ્તેતિ રજ્જવઃ ॥ ૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એકદશમ નીચેના લોકાંતથી તે સાતમી નારકીના ઉપરના તળપર્યન્ત એક ' રજ્જુ ' થાય છે. ૯.

એવી રીતે સાતે નારકીના ઉપર ઉપરના દરેક તળસુધી ગણતાં સર્વ મળીને સાત ' રજ્જુ ' થાય છે. ૧૦.

રત્નપ્રભા નારકીના ઉપરનાં તળથી તે પહેલા એ દેવલોકના વિમાનો આવી રહે ત્યાં સુધીમાં આઠમી ' રજ્જુ ' થાય. ૧૧.

ત્યાંથી વળી (ચોથા) માહેન્દ્ર દેવલોકનો અન્ત આવે ત્યાં સુધી નવમી ' રજ્જુ ', અને ત્યાંથી વળી (છઠ્ઠા) લાન્તક દેવલોકના અન્તસુધીમાં દશમી રજ્જુ પૂરી થાય છે. ૧૨.

ત્યાંથી આરંભીને તે (આઠમા) સહસ્રાર દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યાં અગ્યારમી રજ્જુ, અને ત્યાંથી વળી (બારમા) અચ્યુત દેવલોકની સીમા પૂરી થાય ત્યાં બારમી રજ્જુ સંપૂર્ણ થાય છે. ૧૩.

એવી રીતે અનુક્રમે ત્રૈવેયકને છેડે તેરમી અને લોકને અન્તે ચૌદમી રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે.

આ પ્રમાણે ઘર્માનારકીના ઉપરના ભાગ પર સાત અને હેઠળના ભાગે સાત-એમ સમગ્ર ચૌદ રજ્જુ થાય છે. ૧૪.

અયં ચ આવશ્યકનિર્યુક્તિર્ચૂર્ણાંસગ્રહણયાદ્યભિપ્રાયઃ ॥ ભગવત્યાદૌ
 ચ ધર્મયા અધોઽસંખ્યયોજનૈઃ લોકમધ્યમુક્તમ્ । તદનુસારેણ
 તત્ર સપ્ત રજ્જવઃ સમાપ્યન્તે । પરં તદિહ સ્વલ્પત્વાન્ન વિવક્ષિતમિતિ
 સંભાવ્યતે ॥ યોગશાસ્ત્રવૃત્તૌ તુ તત્ર ધરણીતલાત્ સમભાગાત્ સૌધર્મે-
 શાનો યાવત્ સાર્ધરજ્જુઃ સનત્કુમારમાહેન્દ્રૌ યાવત્ સાર્ધરજ્જુદ્વયં બહ્મ-
 લોકે અર્ધચતુર્થરજ્જવઃ અચ્યુતં યાવત્ પંચ રજ્જવઃ ઐવેયકં યાવત્ ષટ્
 રજ્જવઃ લોકાન્તં યાવત્ સપ્ત રજ્જવઃ इति उक्तम् ॥ जीवाभिगमवृत्तौ अपि
 बहुसमरमणिज्जओ भूमिभागाओ उहं चंदिमसूरियगहगणखत्ततारा-
 रूवाणं बहुरओ जोयणकोडिओ यावत् दूरं उहं उप्पइत्ता एत्थणं सोह-
 म्मीसाणेत्यादिसूत्रव्याख्याने । अत्र बह्मीः योजनकोटीः ऊर्ध्वं दूरं
 उत्प्लुत्य गत्वा । एतच्च सार्धरज्जूपलक्षणम् इति उक्तम् ॥

લોકનાલિસ્તવેઽપિ

સોહમ્મંમિ દિવહ્વા અઢ્ઢાઈજ્ઞાયરજ્જુ માર્હિદે ।

ચત્તારિ સહસ્સારે પણ્ચ્ચુણ સત્ત લોગન્તે ॥ ૧ ॥ इत्युक्तम् ॥

રજ્જવાશ્ચતુર્થો ભાગો યસ્તત્ યંદુકમિતિ સ્મૃતમ્ ।

વિષ્કમ્ભાયમપિંડૈસ્તત્ સમાનં ઘનહસ્તવત્ ॥ ૧૫ ॥

આ અલિપ્રાય આવશ્યકસૂત્રની નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિ તથા સંગ્રહણી વગેરે અંથોનો છે. ભગવતીસૂત્ર વગેરેને અલિપ્રાયે તે ધર્માનારકીની નીચે અસંખ્ય યોજન મૂક્યા પછી 'લોક'નો મધ્યભાગ આવે છે તેથી તે જગ્યાએ સાત રજ્જુ પૂર્ણ થાય છે. પરન્તુ એ બહુ વિશેષ નહિ હોવાથી અહિં નહિ કહ્યું હોય. વળી યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિને અલિપ્રાયે તે સમભાગ પૃથ્વી-તળથી તે સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક સુધીમાં દોઢ રજ્જુ, સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોક સુધીમાં અઢી રજ્જુ, બ્રહ્મ દેવલોક સુધીમાં સાડાત્રણ રજ્જુ, અચ્યુત દેવલોક સુધીમાં પાંચ રજ્જુ, ઐવેયક સુધીમાં છ રજ્જુ અને લોકાન્ત સુધીમાં સાત રજ્જુ થાય છે. જીવાભિગમસૂત્રને વિષે પણ 'સૌધર્મ-ઇશાન આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાન'માં બહુસમભૂભાગથી ઉપર અંદ્ર સૂર્ય ચંદ્ર નક્ષત્ર અને તારાઓ મૂકીને ઘણા કોડ (અસંખ્યાત) યોજન જઈએ ત્યારે દોઢ રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યું છે.

'લોકનાલિ સ્તવ' માં પણ સૌધર્મદેવલોકસુધીમાં દોઢ, માહેન્દ્રસુધીમાં અઢી, સહસાર સુધીમાં ચાર, અચ્યુત સુધીમાં પાંચ અને લોકાન્તે સાત રજ્જુ થાય છે એમ કહ્યું છે.

હવે 'રજ્જુ' નો ચતુર્થ અંશ તે એક 'બંદુક' કહેવાય છે. અને એ સમચોરસ હાથની પેઠે લંબાઈ, પહોળાઈ અને જડાઈમાં એકસરખું છે. ૧૫.

ષટ્પંચાશત્ત્વંડુકોચ્ચા સા ચતુઃત્વંડુકાયતા ।
 ત્રસનાડી ભવેદત્ર ત્રસજીવાશ્રયાવધિઃ ॥ ૧૬ ॥
 રેલાઃ પંચોઽર્ધ્વગાઃ સપ્તપંચાશત્તિર્યગાયતાઃ ।
 આલિખ્ય ક્વાપિ પટ્ટાદૌ ભાવનીયા તદાકૃતિઃ ॥ ૧૭ ॥
 સા ચતુર્દશરજ્જૂચ્ચા તથૈકરજ્જુવિસ્તૃતા ।
 સર્વલોકસ્યાથ માનં વક્ષ્યે ત્વંડુકસંખ્યયા ॥ ૧૮ ॥
 રજ્જ્વાઃ સર્વાધઃસ્થિતાયાઃ ત્વંડુકેષુ ચતુર્ષ્વપિ ।
 સ્યુરષ્ટાવિંશતિસ્તિર્યક્ત્વંડુકાનીતિ તદ્વિદઃ ॥ ૧૯ ॥
 તત્રોહ્યં ત્રસનાડીસ્થં ત્વંડુકાનાં ચતુષ્ટયમ્ ।
 દ્વાદશ દ્વાદશ તતઃ પરિતઃ પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૨૦ ॥

एवं सर्वत्रापि ॥

षड्विंशतिर्द्वितीयस्या रज्ज्वाः त्वंढचतुष्टये ।
 तृतीयस्याः त्वंढुकेषु चतुर्षु जिनसंख्यया ॥ २१ ॥

અહિં છપ્પન ખંડુક ઉંચી અને ચાર ખંડુક પહોળી ત્રસજીવોના આશ્રયવાળી 'ત્રસનાડી' હોય છે. ૧૬.

પાંચ ઉભી અને સત્તાવન આડી (પહોળી) લીટીઓ કેઈ પાટલાપર આળેખીએ એના જેવી ત્રસનાડીની આકૃતિ સમજવી. ૧૭.

સોળમા શ્લોકમાં છપ્પન ખંડુક કહ્યા એ પ્રમાણે ચૌદ રજ્જુ ઉંચી અને પંદરમા શ્લોકમાં ચાર ખંડુક કહ્યા છે એ એક રજ્જુ પહોળી—એ પ્રમાણે 'ત્રસનાડી' નું માપ થયું. હવે સકળ 'લોક' નું કયાં કયાં કેટલા કેટલા ખંડુક 'માન' છે તે કહું છું. ૧૮.

સૌથી હેઠળની રજ્જુના ચારે ખંડુકો જેટલામાં એ તીર્છી અઠ્યાવીશ ખંડુક જેટલો (પહોળો) છે. ૧૯.

એ અઠ્યાવીશમાંના ચાર ત્રસનાડીમાં આવેલા છે; અને ત્રસનાડીને એઉ પડખે બાર બાર આવેલા છે. (એમ અઠ્યાવીશ થયાં). ૨૦.

ખીને પણ સર્વત્ર એમજ સમજવું.

ખીજી રજ્જુના ચારે ખંડુકોમાં છવીશ ખંડુક જેટલી અને ત્રીજી રજ્જુના ચારેમાં ચાવીશ ખંડુક જેટલી એની (લોકની) પહોળાઈ છે. ૨૧.

નલ્લસંખ્યાનિ તુર્યાયા રજ્જ્વાઃ તેષુ ચતુર્ણવિપિ ।

પંચમ્યાઃ ષોડશ દશ ષષ્ટ્યાઃ લંડચતુષ્ટયે ॥ ૨૨ ॥

સસમ્યા અપિ લંડેષુ ચતુર્ણુ તચ્ચતુષ્ટયમ્ ।

અષ્ટમ્યાઃ પ્રાક્ લંડુકે દ્વે ચતુઃલંડુકવિસ્તૃતે ॥ ૨૩ ॥

અપરે દ્વે લંડુકે ચ ષડ્લંડુકસમાતતે ।

અષ્ટલંડુકવિસ્તારં નવમ્યા આઘલંડુકમ્ ॥ ૨૪ ॥

દશલંડુકવિસ્તારં દ્વિતીયં દ્વે તતઃ પરે ।

દ્વાદશલંડુકવ્યાસે સ્યુરિત્થં નવરજ્જવઃ ॥૨૫॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

દશમ્યાઃ પ્રાચ્યમર્ધં ચ ષોડશલંડુકાતતમ્ ।

પરમર્ધં તથૈતસ્યા નલ્લલંડુકવિસ્તૃતમ્ ॥ ૨૬ ॥

ઁકાદશ્યાઃ પૂર્વમર્ધમપિ તાવત્સમાતતમ્ ।

દ્વિતીયમર્ધમસ્યાશ્ચ ષોડશલંડુકાતતમ્ ॥ ૨૭ ॥

દ્વાદશ્યાઃ પ્રાક્તનં ત્વર્ધં પ્રોક્તં દ્વાદશલંડુકમ્ ।

દશલંડુકવિસ્તારમન્ત્યમર્ધમુદીરિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

ચોથી રજ્જુમાં ચારે ખંડુકેમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે, પાંચમીમાં સોળ અને છઠ્ઠીમાં દશ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૨.

વળી સાતમી રજ્જુના ચાર ખંડુકેમાં એની ચાર ખંડુક પહોળાઈ છે. આઠમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકેમાં ચાર ખંડુક અને બીજા બેમાં છ ખંડુક પહોળાઈ છે.

નવમી રજ્જુના પહેલા ખંડુકમાં આઠ, બીજામાં દશ અને ત્રીજા ચોથામાં બાર ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે. (આ પ્રમાણે નવ રજ્જુ સુધીની વાત થઈ). ૨૩-૨૫.

દશમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમાં સોળ અને બીજા બે ખંડુકમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૬.

અગ્યારમી રજ્જુના પહેલા બે ખંડુકમાં એની વીશ ખંડુક પહોળાઈ છે અને બીજા બેમાં સોળ ખંડુક પહોળાઈ છે. ૨૭.

બારમી રજ્જુના પ્રથમાર્ધમાં બાર અને દ્વિતીયાર્ધમાં દશ ખંડુક જેટલી એની પહોળાઈ છે. ૨૮.

આઘં ઁંડં ત્રયોદશ્યા નિર્દિષ્ટં તાવદાતતમ્ ।

અષ્ટઁંડુકવિસ્તીર્ણમગ્નિમં ઁંડુકત્રયમ્ ॥ ૨૯ ॥

ચતુર્દશ્યાઃ પ્રાક્તનેઽર્ધે ઁંડુકાનિ ષડાયતિઃ ।

ચત્વારિ ઁંડુકાન્યસ્યા વિસ્તૃતિઃ પશ્ચિમેઽર્ધકે ॥ ૩૦ ॥

પ્રત્યેકમેષામંકાનાં સ્વસ્વવર્ગવિધાનતઃ ।

ભવેદ્વર્ગિતલોકસ્ય મિતિઃ ઁંડુકસંખ્યયા ॥ ૩૧ ॥

ભવેત્સ તદ્ગુણો વર્ગ ઇતિ વર્ગસ્ય લક્ષણમ્ ।

યથાષ્ટાવિંશતેઃ સપ્તશતી ચતુરશીતિયુક્ ॥ ૩૨ ॥

ઁવં સર્વત્ર સ્થાપના વિલોક્યા ॥

ઁંડુકાનાં શતાન્યષ્ટાવધિકાનિ ચ ષોડશ ।

દૃષ્ટલોકે દૃષ્ટલોકૈરુક્તતાનિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૩૩ ॥

પ્રોક્તં વર્ગિતલોકે ચ સર્વાગ્રં ઁંડુકોદ્ભવમ્ ।

સહસ્રાણિ પંચદશ દ્વે શતે નવતિશ્ચ ષટ્ ॥ ૩૪ ॥

લોકસ્ય વર્ગકરણે જ્ઞેયમેતત્ પ્રયોજનમ્ ।

પ્રમાણં સર્વતોઽનેન લોકસ્ય ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૩૫ ॥

તેરમી રજબુના પહેલા ઁંડુકમાં દશ ઁંડુક નેટલી 'લોક' ની પહોળાઈ છે અને શેષ ત્રણમાં આઠ આઠ ઁંડુક પહોળાઈ છે. ૨૯.

ચૌદમી રજબુના પ્રથમાર્ધમાં છ ઁંડુક નેટલી અને દ્વિતીયાર્ધમાં ચાર ઁંડુક નેટલી એની પહોળાઈ છે. ૩૦.

આ જે જે આંકડા કહ્યા તેમનો તેમનો વર્ગ કરવાથી વર્ગિત લોકના ઁંડુકોની સંખ્યા આવે છે. ૩૧.

હરકોઈ રકમને એ જ રકમે ગુણવાથી જે આવે તે એ રકમનો 'વર્ગ' કહેવાય છે. જેમકે અઠ્યાવીશને અઠ્યાવીશે ગુણતાં સાતસો ચૌરાશી આવે—એ અઠ્યાવીશનો 'વર્ગ' કહેવાય. ૩૨.

આ બધું ગ્રંથના પ્રારંભમાં મૂકેલ 'લોકનાલિકા' જેવાથી સમજાશે.

કેવળજ્ઞાનીઓએ દૃષ્ટલોકમાં ઁંડુકોની સર્વ સંખ્યા આ પ્રમાણે આઠસોને સોળ છે એમ કહ્યું છે. ૩૩.

વળી 'વર્ગ' કરેલા લોકના સર્વ ઁંડુકોનો સરવાળો પંદર હજાર બસોને છતું થાય છે. ૩૪.

વર્ગ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે એથી એનું એટલે કે 'લોક' નું સર્વ બાબુથી ચોક્કસ પ્રમાણ અર્થાત્ ક્ષેત્રક્રમ નીકળે છે. ૩૫.

દશહસ્તપૃથોર્યદ્વત્તાવદ્વીર્ઘસ્ય વેરમનઃ ।

દશાનાં વર્ગકરણે સર્વં ક્ષેત્રફલં ભવેત્ ॥ ૩૬ ॥

ષટ્પંચાશત્વંડુકોચ્ચયથોક્તપૃથુલસ્ય ચ
લોકસ્યાસ્ય ત્રયો ભેદા મધ્યાધઊર્ધ્વભેદતઃ ॥ ૩૭ ॥

ઊર્ધ્વમધ્યાધઃસ્થિતત્વાદ્વચપદિશ્યન્ત ઇત્યમી ।

યદ્વોત્કૃષ્ટમધ્યહીનપરિણામાત્તથોદિતાઃ ॥ ૩૮ ॥

યદુક્તં ભગવતીવૃત્તૌ સ્થાનાંગવૃત્તૌ ચ ।

અહવા અહપરિણામો ક્ષેત્રણુભાવેણ જેણ ઓસન્નમ્ ।

અસુહો અહોત્તિ મણિઓ દઢ્વાણં તેણહોલોગો ॥ ૩૯ ॥

ઉઢ્ઠં ઉવરિં જં ઠિઅ સુહુક્ષેત્તં ક્ષેત્તઓ અ દઢ્વગુણા ।

ઉપ્પજ્જંતિ સુભાવા જેણ તઓ ઉઢ્ઠલોગોત્તિ ॥ ૪૦ ॥

મજ્જણુભાવં ક્ષેત્તં જં તં તિરિયં તિ વચણપજ્જવઓ ।

મણ્ણુ તિરિય વિસાલં અઓ ય તં તિરિયલોગોત્તિ ॥૪૧॥

જેમકે દશ હાથ પહોળા અને તેટલાજ લાંબા ધરતું, દશનો 'વર્ગ' કરવાથી (સો હાથ) ક્ષેત્રફળ નીકળે છે. ૩૬.

છપ્પન ખંડુક ઉંચો અને ઉપર કહો તેટલો (ઓછો-વતો) પહોળો એવો આ લોક અધઃ, મધ્ય અને ઊર્ધ્વ—એમ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાય છે. ૩૭.

(સર્વથી) હેઠળ, મધ્યમાં અને (સર્વથી) ઉપર રહેલ હોવાથી (અર્થાત્ સ્થાનપરત્વે) એમ કહેવાય છે; અથવા એનાં હીન, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ પરિણામને લઈને એનાં એવાં નામ પડેલાં છે. ૩૮.

ભગવતી તથા સ્થાનાંગ સૂત્રોની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—આ લોકના અધઃ વગેરે પ્રકાર પરિણામને લઈને અથવા તેા ક્ષેત્રના સ્થાનને લઈને કહેલાં છે; જેમકે ખહોળતાએ ત્યાં દ્રવ્યોના અશુભ પરિણામોનો સંભવ છે, માટે અશુભ-અધો-લોક; અથવા અધઃ-નીચે રહેલો છે-માટે અધોલોક. ૩૯.

ઊર્ધ્વ ભાગમાં રહેલું છે એટલા માટે, અથવા તેા ત્યાં એવા ક્ષેત્રપ્રલાવને લઈને શુભ-પરિણામી દ્રવ્યોનો સંભવ છે માટે, ઊર્ધ્વલોક. ૪૦.

વળી મધ્યમ પરિણામવાળા દ્રવ્યોના સંભવના યોગને લઈને, અથવા મધ્યમાં આવેલું હોઈને તિર્યગ્ લોક નામ પડેલું છે. ૪૧.

રત્નપ્રભાયા ઉપરિ ક્ષુલ્લકપ્રતરદ્વયે ।

મેર્વન્તઃકન્દોર્ધ્વભાગે રુચકોઽષ્ટપ્રદેશકઃ ॥ ૪૨ ॥

તત્રોપરિસ્થે પ્રતરે સ્વપ્રદેશચતુષ્ટયમ્ ।

વિવ્યતે ગોસ્તનાકારં તથૈવાધસ્તનેઽપિ તત્ ॥ ૪૩ ॥

સ્વપ્રદેશાષ્ટકં તત્ત્રોપર્યધો ભાવતઃ સ્થિતમ્ ।

ચતુરૈશ્ચતુરસ્ત્રાત્મ પ્રોચ્યતે રુચકાસ્વયયા ॥ ૪૪ ॥

તસ્માન્નવશતાન્યૂર્ધ્વમધો નવશતાનિ ચ ।

એતાવાન્ મધ્યલોકઃ સ્યાદાકૃત્યા ક્ષુલ્લીનીભઃ ॥ ૪૫ ॥

યોજનાનાં નવશતાન્યતીત્ય રુચકાદિતઃ ।

આલોકાંતમધોલોકસ્તપ્રાકૃતિરુદાહૃતઃ ॥ ૪૬ ॥

ગત્વા નવશતાન્યેવ રુચકાઘોજનાન્યથ ।

ઊર્ધ્વીકૃતમૃદંગામ ઊર્ધ્વલોકઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૪૭ ॥

સાતિરેકસપ્તરજ્જુમાનોઽધોલોક ઇષ્યતે ।

ઊર્ધ્વલોકઃ કિંચિદૂનસપ્તરજ્જુમિતઃ સ્મૃતઃ ॥ ૪૮ ॥

રત્નપ્રભા નારકીની ઉપરના બે ક્ષુલ્લક પ્રતરમાં મેરૂની અંદરના કંદના ઊર્ધ્વભાગમાં આઠપ્રદેશોવાળો ' રુચક ' આવેલો છે. ૪૨.

બેમાંથી ઉપલા પ્રતરમાં ગાયના સ્તનોની જેમ ચાર આકાશપ્રદેશ રહેલા છે; તેમ નીચેના પ્રતરમાં પણ ચાર પ્રદેશ રહેલા છે. એવી રીતે હેઠ ઉપર રહેલા એ આઠ આકાશપ્રદેશોને જ્ઞાની પુરૂષો ' ચોરસરુચક ' એવા નામથી ઓળખે છે. ૪૩-૪૪.

ત્યાંથી નવસો યોજન ઊર્ધ્વ અને નવસો યોજન નીચે—એટલો ' મધ્યલોક ' છે અને તે આલરના આકારે રહેલ છે. ૪૫.

રુચકથી નીચે નવસો યોજન મૂક્યા પછીથી લોકના અન્તસુધીનો ભાગ—તે ' અધોલોક ' છે, અને એ કુલ્લીને આકારે રહેલ છે. ૪૬.

રુચકથી ઉપર નવસો યોજન મુક્યા પછીનો ભાગ—તે ' ઊર્ધ્વલોક. ' એનો વળી ઉલા કરેલા મૃદંગના જેવો આકાર છે. ૪૭.

અધોલોક પ્રમાણમાં સાત રજગુથી કંઈક અધિક છે, ઊર્ધ્વ લોક સાત રજગુથી કંઈક ઓછો છે. ૪૮.

ધર્માઘનોદધિઘનતનુવાતાન્ વિહાયસઃ ।

અસંખ્યભાગં ચાતીત્ય મધ્યં લોકસ્ય કીર્તિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

અસ્માદૂર્ધ્વમધશ્ચૈવ સંપૂર્ણા સપ્તરજ્જવઃ ।

અથ ત્રયાણાં લોકાનાં પ્રત્યેકં મધ્યમુચ્યતે ॥ ૫૦ ॥

ધર્માયાં સર્વતઃ ક્ષુદ્રમત્રાસ્તિ પ્રતરદ્વયમ્ ।

મંડકાકારમેકૈકં સ્વપ્રદેશાત્મકં ચ તત્ ॥ ૫૧ ॥

રુચકેઽન્ન પ્રદેશાનાં યચ્ચતુષ્કદ્વયં સ્થિતમ્ ।

તત્સમશ્રેણિકં તચ્ચ વિજ્ઞેયં પ્રતરદ્વયમ્ ॥ ૫૨ ॥

લોકવૃદ્ધિરૂર્ધ્વમુખી તયોરુપરિ સંસ્થિતાત્ ।

અધઃસ્થિતાત્પુનઃ તસ્માલ્લોકવૃદ્ધિરધોમુખી ॥ ૫૩ ॥

તર્સ્મિન્ન લોકપુરુષકટીતટપટીયસિ ।

મધ્યભાગે સમભૂમિજ્ઞાપકો રુચકોઽસ્તિ યઃ ॥ ૫૪ ॥

સ એવ મધ્યલોકસ્ય મધ્યમુક્તં મહાત્મભિઃ ।

દિગ્વિદિગ્નિર્ગમશ્ચાસ્માન્નાભેરિવ શરોદ્ગમઃ ॥ ૫૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ ।

ધર્મા, ઘનોદાઘ, ઘનવાત, તનુવાત અને આકાશનો અસંખ્યાતો ભાગ મૂક્યા પછી લોકનો મધ્ય ભાગ કહ્યો છે. એથી ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ સાત રજગુ છે અને હેઠળનો ભાગ પણ એટલોજ એટલે કે સંપૂર્ણ સાત રજગુ પ્રમાણ છે. ૪૯-૫૦.

હવે ત્રણે લોકના પ્રત્યેકના મધ્યભાગ કહે છે.

ધર્મા પૃથ્વીના સર્વતઃ ક્ષુદ્રક (નહાનાં)-એવાં બે 'પ્રતર' છે. તે દરેકનો 'માંડા' નેવો આકાર છે અને એ પ્રત્યેક એક આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે. અહિં રૂચકના આકાશ પ્રદેશોની જે બે ચોકડી સમશ્રેણિએ રહેલી છે એને જ એ બે ક્ષુદ્રક પ્રતર સમજવાં. ૫૧-૫૨.

એ બેઉ પ્રતરની ઉપર લોકવૃદ્ધિ ઉર્ધ્વ મુખે છે. વળી નીચે એની અધોમુખી વૃદ્ધિ પણ છે. ૫૩.

લોકાત્મક પુરુષના કટીતટરૂપ આ મધ્ય ભાગમાં જે સમભૂતળવાળો રૂચક પ્રદેશ છે તેને જ મહાત્માઓ મધ્ય (તિરર્ચા) લોકનું મધ્ય કહે છે; અને ત્યાંથીજ દિશાઓ અને વિદિશાઓ નીકળે છે, નાભિપ્રદેશમાંથી નસો નીકળે છે તેમ. ૫૪-૫૫.

અટ્ટપણ્ણસો રુચ્ચગો તિરિચ્ચલોગસ્સ મજ્જયારંમિ ।

एस पभावो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणम् ॥ ૫૬ ॥

पूर्वा पूर्वदक्षिणा च दक्षिणा दक्षिणापरा ।

पश्चिमा पश्चिमोदीची चोत्तरोत्तरपूर्विका ॥ ૫૭ ॥

ऊर्ध्वा तथाधस्तनी च दशैवं गदिता दिशः ।

दिशः षट् तत्र शुद्धाख्या चतस्रो विदिशोऽपराः ॥ ૫૮ ॥ युग्मम् ॥

विजयद्वारदिकू प्राची प्रादक्षिण्यात्ततः पराः ।

एतासां देवतायोगान्नामान्यूचुः पराययपि ॥ ૫૯ ॥

ऐन्द्राग्नेयी तथा याम्या नैर्ऋती किंच वारुणी ।

वायव्येतः परा सौम्येशानी च विमला तमा ॥ ૬૦ ॥

રુચકાનન્તરં દિક્ષુ દ્વૌ દ્વૌ વ્યોમ્નઃ પ્રદેશકૌ ।

विदिक्षु पुनरेकैक एषाद्या पंक्तिराहिता ॥ ૬૧ ॥

द्वितीयस्यां पुनः पंक्तौ चत्वारो दिक्प्रदेशकाः ।

एवं द्वौ द्वौ विवर्धेते प्रतिपंक्तिप्रदेशकौ ॥ ૬૨ ॥

આ સંબંધમાં ગાથા છે કે ‘ તીર્થાલોકની મધ્યમાં આઠ પ્રદેશોવાળો રૂચક છે, અને એ જ દિશાઓનું તેમજ વિદિશાઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. ૫૬.

(૧) પૂર્વ, (૨) દક્ષિણપૂર્વ (અગ્નિ), (૩) દક્ષિણ, (૪) દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્ય), (૫) પશ્ચિમ, (૬) ઉત્તરપશ્ચિમ (વાયવ્ય), (૭) ઉત્તર, (૮) ઉત્તરપૂર્વ (ઇશાન), (૯) ઉર્ધ્વ અને (૧૦) અધઃ—એમ દશ દિશાઓ છે. એમાં છ શુદ્ધ દિશાઓ કહેવાય છે અને શેષ ચાર (અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન) વિદિશાઓ (ખુણા) કહેવાય છે. ૫૭-૫૮.

વિજયદ્વારની દિશા તે પૂર્વ દિશા અને એની જમણી બાજુથી ફેરો ફરતાં (પ્રદક્ષિણા દેતાં) અનુક્રમે બાકીની બીજી દિશાવિદિશા આવે છે. ૫૯.

આ દશે દિશાઓનાં વળી દેવોના સંબંધને લઈને બીજાં પણ નામ છે. તે આ પ્રમાણે:— (૧) એન્દ્રી, (૨) આગ્નેયી, (૩) યામી, (૪) નૈર્ઋતી, (૫) વારુણી, (૬) વાયવ્યા, (૭) સૌમ્યા, (૮) ઇશાની, (૯) વિમલા અને (૧૦) તમા. ૬૦.

રૂચક પ્રદેશની પછી, પ્રત્યેક દિશામાં બળે અને પ્રત્યેક વિદિશામાં અકેક આકાશપ્રદેશ છે. એને પહેલી ‘ પંક્તિ ’ કહી છે. ૬૧.

एवं च—असंख्येयतमा पंक्तिरसंख्येयप्रदेशिका ।

लोकान्तं स्पृशति द्वाभ्यामन्ताभ्यां भृशमायता ॥ ६३ ॥

ततो लोकस्य वृत्तत्वात्प्रतिपंक्तिप्रदेशकौ ।

हीयेते तेन लोकान्ते पंक्तिश्चतुःप्रदेशिका ॥ ६४ ॥

एकतो द्विप्रदेशत्वं चतुःप्रदेशतान्यतः ।

ततो हि मुरजाकारो भवेल्लोकदिशामिह ॥ ६५ ॥

एकतो यस्य संकीर्णं मुखं पृथुलमन्यतः ।

स मृदंगविशेषः स्यान्मुरजेति प्रसिद्धिभाक् ॥ ६६ ॥

यथैकस्मिन् खप्रतरे भाविता मुरजाकृतिः ।

सर्वेष्वपि प्रतरेषु तथा भाव्या दिगाकृतौ ॥ ६७ ॥

शकटोर्ध्वीस्थिताः किंचालोकव्यपेक्षया दिशः ।

तुंडं तु शकटस्यास्य रुचकोपरि भाव्यताम् ॥ ६८ ॥

ખીલ પંક્તિમાં ચાર દિશ્પ્રદેશો છે. અને એવી રીતે દરેક પંક્તિમાં બધા પ્રદેશો વધતા છે. ૬૨.

એમ હોવાથી, અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશોને લઈને, પંક્તિઓ પણ અસંખ્ય છે. એમાંથી છેક છેવટની પંક્તિ પોતાના બે છેડાવડે લોકના અન્ત એટલે છેડાને સ્પર્શીને રહેલી છે. ૬૩.

વળી લોક વર્તુળાકાર-ગોળ^૧ હોવાથી આગળ જતાં પંક્તિએ પંક્તિએ બધા પ્રદેશો ઘટતા આવે છે અને તેથી લોકને અ તે રહેલી પંક્તિ ચાર પ્રદેશની થઈ રહે છે. ૬૪.

એવી રીતે એક તરફથી દ્વિપ્રદેશતા અને ખીલ તરફથી ચતુઃપ્રદેશતા થઈ તેથી લોક-દિશાઓનો ' મુરજ ' જેવો આકાર થાય છે. ૬૫.

જેનું મુખ એક તરફ સાંકડું અને ખીલ બાજુએ પહોળું હોય એવા મૃદંગને ' મુરજ ' કહે છે. ૬૬.

એક આકાશપ્રતરને વિષે જેવી મૃદંગની આકૃતિ કહી તેવીજ સર્વપ્રતરને વિષે દિશા-ઓની પણ સમજ લેવી. ૬૭.

અલોકની અપેક્ષાએ દિશાઓ, ગાડાની ઉંઘની જેમ રહેલી છે; તેમાં ગાડાનું મુખ રૂચકની ઉપર રહેલું ભાવવું-કલ્પવું. ૬૮.

૧ જે લોક વર્તુળાકારે છે તો ખડકની ગણતરીમાં દરેક પંક્તિએ તદ્ગુણા કેમ કર્યા ? તદ્ગુણા ખડક તો ચોરસ લોક હોય તો જ હોઈ શકે ? તત્ત્વ બહુશ્રુતગમ્ય.

रुचकस्योपरितनं यत्प्रदेशचतुष्टयम् ।

विमलाया दिशस्तच्च प्रोक्तमादितया जिनैः ॥ ६९ ॥

तत्समश्रेणिकैस्तावन्मितैर्जाता प्रदेशकैः ।

ऊर्ध्वलोकालोकगता विमला दिगुदीरिता ॥ ७० ॥

रुचकस्याधस्तनं यत्प्रदेशानां चतुष्टयम् ।

तत्तमाया दिशः प्रोकं जिनैरादितया श्रुते ॥ ७१ ॥

तन्मूला विमलातुल्या किन्त्वधोगामिनी तमा ।

तदिमे रुचकाकारे चतुःप्रदेशविस्तृते ॥ ७२ ॥

द्वयोर्द्वयोर्दिशोरन्तश्छिन्नमुक्तावलीसमाः ।

एकप्रदेशा विदिशो लोकालोकान्तसीमया ॥ ७३ ॥

दिशः स्युर्द्वિप्रदेशाढ्या द्व्युत्तरा रुचकोद्भवाः ।

विदिशोऽनुत्तरा एकप्रदेशा रुचकोद्भवाः ॥ ७४ ॥

दशोऽप्येता असंख्येयप्रदेशा लोकसीमया ।

अलोकापेक्षया सर्वाः स्युरनन्तप्रदेशिकाः ॥ ७५ ॥

રૂચકની ઉપરના જે ચાર આકાશપ્રદેશો છે ત્યાંથી વિમળા (ઉર્ધ્વ) દિશાની શરૂઆત કહેલી છે. ૬૯.

એ રીતે સમશ્રેણિક ચાર પ્રદેશોવડે ઉત્પન્ન થઈ, વિમળા દિશા ઉચે લોક અને અલોકમાં પણ વ્યાપી રહેલી છે. ૭૦.

વળી રૂચકની નીચેના જે ચાર આકાશપ્રદેશો છે તેને જિનેશ્વરેએ ' તમા ' દિશાની શરૂઆત કહી છે. ૭૧.

વિમળાનું જે મૂળ તે જ આ તમા દિશાનું પણ મૂળ છે. વિમળા ઉર્ધ્વગામી છે ત્યારે તમા અધોગામિની છે—એટલો ફેર. વળી જેઉંનો એકસરખો—રૂચક જેવો જ આકાર છે અને જેઉ સરખી ચાર આકાશપ્રદેશના વિસ્તારવાળી છે. ૭૨.

અખે દિશાઓની વચ્ચે છુટી છુટી રહેલી માળાની સેર જેવી અને એકપ્રદેશી ' વિદિશાઓ ' છે અને તે લોક અને અલોકની સીમા પર્યન્ત પહોંચતી છે. ૭૩.

રૂચકથી નીકળેલી દિશાઓ જેપ્રદેશી ને જેપ્રે પ્રદેશ વધતી વિસ્તારવાળી છે. વિદિશાઓ તો રૂચકથી ઉત્પન્ન થઈ છે છતાં પણ ફક્ત એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળી જ છે. ૭૪.

પ્રત્યેકમાસાં સર્વાસાં દિશાં સર્વે પ્રદેશકાઃ ।

કૃતયુગ્મમિતાઃ સન્તિ સિદ્ધાન્તપરિભાષયા ॥ ૭૬ ॥

તદુક્તમાચારાંગનિર્યુક્તૌ । સઘ્વા ય હવંતિ કડજુમ્મેત્તિ ॥

કૃતયુગ્માદિસ્વરૂપં ચૈવમ્ ।

ચતુષ્કેણ દ્વિયમાણશ્ચતુઃશેષો હિ યો ભવેત્ ।

અભાવાત્ ભાગશેષસ્ય સ ખ્યાતઃ કૃતયુગ્મકઃ ॥ ૧ ॥

તદુક્તં ભગવતી ૧૮ શતકસ્ય ચતુર્થોદ્દેશકવૃત્તૌ ।

કૃતં સિદ્ધં પૂર્ણં તતઃ પરસ્ય રાશિસંજ્ઞાન્તરસ્યાભાવેન ન તુ ઓજઃ—
પ્રભૃતિવત્ અપૂર્ણં યત્ યુગ્મં સમરાશિવિશેષઃ તત્ કૃતયુગ્મમ્ ઇતિ ॥

ચતુષ્કેણ દ્વિયમાણસ્ત્રિશેષહ્યયોજ ઉચ્યતે ।

દ્વિશેષો દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પોજશ્ચૈકશેષકઃ ॥ ૨ ॥

તથા ચ ભગવતીસૂત્રે ।

ગોયમ ! જેણં રાસીચઠ્ઠગેણં અવહારેણં અવહીરમાણે અવહીરમાણે

લોકસીમાની અપેક્ષાએ દશે દિશાઓ અસંબંધાત પ્રદેશના વિસ્તારમાં છે, અને અલોકની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશોના વિસ્તારમાં છે.

આ સર્વ દિશાઓના પ્રત્યેકના સર્વ પ્રદેશો સિદ્ધાન્તની પરિભાષામાં 'કૃતયુગ્મ' છે, ૭૬

શ્રીઆચારાંગસૂત્રની નિર્યુક્તિ પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

'કૃતયુગ્મ' વગેરેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:—

કોઈપણ રકમને ચારે ભાગતાં ચાર વધે તે રકમ ભાગશેષના અભાવથી 'કૃતયુગ્મ' કહેવાય. (દૃષ્ટાન્ત તરીકે 'સોળ').

આના સંબંધમાં ભગવતીસૂત્રનાં અઠારમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

'કૃત' એટલે સિદ્ધ અથવા પૂર્ણ, (કેમકે તે પછી અન્ય રાશિસંજ્ઞાનો અભાવ છે) પરન્તુ 'ઓજ' આદિની પેઠે અપૂર્ણ નહિ—એવું જે 'યુગ્મ' (એટલે તુલ્યરાશિવિશેષ) તે 'કૃતયુગ્મ' કહેવાય.

જે ચારે ભાગતાં ત્રણ શેષ રહે તે તે 'ઓજ' કહેવાય (જેમકે 'પંદર'). વળી

ચુડ પઙ્ગવસિણ સેણં કઢજુમ્મે । ંવં તિ પઙ્ગવસિણ તેડણ । ઢુ
પઙ્ગવસિણ ઢાવરજુમ્મે । ંગ પઙ્ગવસિણ કલ્લિઓગે । ઙ્તિ ॥

યો મુલતોડપિ રાશિઃ સ્યાચ્ચતુસ્ત્રિઢ્વચેકરૂપકઃ ।

સોડપિ જ્ઞેયઃ કૃતયુગ્મત્ર્યોજાઢિનામધેયમાકૂ ॥ ૩ ॥

તઢુક્તં મગવતીવૃત્તૌ ।

ત્રિમિરાઢિત ંવ કૃતયુગ્માઢ્વોપરિવર્તિમિરોજો વિષમરાશિવિશેષ-
સ્વયોજ ઙ્તિ । ઢ્વામ્બ્યામાઢિત ંવ કૃતયુગ્માઢ્વોપરિવર્તિમ્બ્યાં યઢપરં યુગ્મા-
ઢન્યન્નામનિપાતનવિધિઢ્વર્પરયુગ્મમ્ । કલ્પેન ંકેન આઢિતઃ ંવ કૃતયુ-
ગ્માઢ્વોપરિવર્તિના ંજઃ વિષમરાશિવિશેષઃ કલ્પોજ ઙ્તિ ॥

કર્મપ્રકૃતિવૃત્તૌ તુ ંતેષાં નિરુક્તિઃ ંવં ઢશ્યતે ॥ ઙ્હ કશ્ચિઢ્વિવ-
ક્ષિતઃ રાશિઃ સ્થાપ્યતે । તસ્ય કલિઢ્વાપરત્રેતાકૃતયુગ્સંજ્ઞૈઃ ચતુર્મિઃ માગઃ
ઢિયતે । માગે ચ ઢ્હતે સતિ યઢિ ંકઃ શેષો મવતિ તઢિ સ રાશિઃ ક-
લ્પોજઃ ંચ્યતે યથા ત્રયોઢશ । ંથ ઢ્વૌ શેષૌ તઢિ ઢ્વાપરયુગ્મઃ યથા

જે આરે લાંગતાં જે શેષ રહે તો તે ‘ઢ્વાપરયુગ્મ’ કહેવાય, (જેમકે ‘ત્રૌઢ ’); અને જે
આરે લાંગતાં ંકે શેષ રહે તો તે ‘કલ્પોજ ’ કહેવાય (જેમકે ‘તેર ’).

ભગવતી સૂત્રમાં પણ શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નના ંત્તરમાં પ્રભુએ ંમ જ કહ્યું છે.

વળી જે રકમ મૂળથી જ આર, ત્રણ, જે કે ંકે હોય તે પણ અનુક્રમે ‘કૃતયુગ્મ’,
‘ત્ર્યોજ’, ‘ઢ્વાપરયુગ્મ’ કે ‘કલ્પોજ’ કહેવાય છે.

એ વાત શ્રી ભગવતીની ઢીકામાં પણ ઢઢ કરી છે. જુઓઃ—

મૂળથી જ ત્રણની રકમ હોય કે કૃતયુગ્મે લાંગતાં ત્રણની રકમ વધે ંવો રાશિરૂપ ંજ
હોય તે ‘ત્ર્યોજ’ કહેવાય. મૂળથી જ ‘જે’ ની રકમ હોય અથવા કૃતયુગ્મે લાંગતાં શેષ
‘જે’ રહેતા હોય તે ‘યુગ્મ’ કે ‘ઢ્વાપરયુગ્મ’ કહેવાય. વળી મૂળથી જ ‘ંક’ ની રકમ
હોય અથવા ‘કૃતયુગ્મે’ લાંગતાં ંપર ‘ંક’ ની રકમ વધે ંવો વિષમરાશિવાળો ંજ
હોય તે ‘કલ્પોજ’ કહેવાય.

‘કર્મપ્રકૃતિ’ ની વૃત્તિમાં તો એ ંગતની આ પ્રમાણે નિરૂક્તિ (હકીકત) જણાય છેઃ—

કોઈ અમુક રકમ ઢારવી—કલ્પવી. અને તેને ‘કલિ’, ‘ઢ્વાપર’, ‘ત્રેતા’, અને
‘કૃતયુગ’ નામની રાશિ ઢાવવા માટે આરે સંખ્યાથી ભાગવી. ભાગ આઢી રહ્યા પછી જે

ચતુર્દશ । અથ ત્રયઃ શેષાઃ તતઃ ત્રેતૌજઃ યથા પંચદશ । યદા તુ ન કિં-
ચિદવતિષ્ટતે કિન્તુ સર્વાત્મના નિર્લેપઃ એવ ભવતિ તદા સ કૃતયુગઃ ય-
થા ષોડશેત્યાદિ ॥

લોકમાશ્રિત્ય સાદ્યન્તા એતાઃ સર્વા અપિ સ્ફુટમ્ ।

સાદ્યનન્તા વિનિર્દિષ્ટા અલોકાપેક્ષ્યા પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

દિશામન્યેઽપિ ભેદાઃ સ્યુઃ નામદિક્ સ્થાપનાખ્યદિક્ ।

દ્રવ્યક્ષેત્રતાપભાવપ્રજ્ઞાપકાભિધા દિશઃ ॥ ૭૮ ॥

યદ્ દ્રવ્યસ્ય સચિત્તાદેઃ દિગિત્યેવં કૃતાભિધા ।

સા નામદિગ્ વિનિર્દિષ્ટા શિષ્ટૈર્દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૭૯ ॥

પટ્ટાદૌ ચિત્રિતસ્યાથ જમ્બૂદ્વીપાદિકસ્ય યત્ ।

દિગ્વિદિક્સ્થાપનં સોક્તા સ્થાપનાશા વિશારદૈઃ ॥ ૮૦ ॥

સ્યાત્ દ્રવ્યદિગાગમતો નોઆગમત ઇત્યપિ ।

દિક્પદાર્થબુધસ્તત્રાનુપયુક્તઃ કિલાદિમા ॥ ૮૧ ॥

એક શેષ રહે તો તે ' કહેવાજ ' કહેવાય, જેમકે ' તેર; ' જે ' એ ' શેષ રહે તો તે ' દ્વાપરયુ-
ગ્મ ' કહેવાય; જેમકે ' ચૌદ; ' જે ત્રણ શેષ રહે તો તે ' ત્રેતૌજ ' કહેવાય. જેમકે ' પંદર; '
પરન્તુ જે શેષ કંઈ ન રહે તો તે ' કૃતયુગ ' કહેવાય, જેમકે ' સોળ ' . ઇત્યાદિ.

આ સર્વ દિશાઓ ' લોક ' ની અપેક્ષાએ ' સાદ્યન્ત ' છે; પરન્તુ ' અલોક ' ની અપે-
ક્ષાએ ' સાદિ અનન્ત ' છે. ૭૭

વળી એક બીજી રીતે દિશાઓના સાત પ્રકાર પણ થાય છે; જેમકે (૧) નામદિશા, (૨)
સ્થાપનાદિશા, (૩) દ્રવ્યદિશા (૪) ક્ષેત્રદિશા (૫) તાપદિશા, (૬) ભાવદિશા અને (૭)
પ્રજ્ઞાપકદિશા. ૭૮

' સચિત્ત, વગેરે કોઈ પણ દ્રવ્યનું અમુક દિશા એવું નામ આપવું તેને જિનેશ્વર ભગ-
વાને ' નામદિશા ' કહી છે. ૭૯.

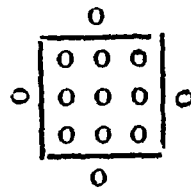
પદ્ વગેરેમાં આજેખીને જમ્બુદ્વીપ આદિકને દિશાવિદિશામાં સ્થાપન કરવા એને ' સ્થા-
પનાદિશા '—એવું નામ આપ્યું છે. ૮૦.

ત્રીજી જે દ્રવ્યદિશા છે એ ' આગમથી ' અને ' નોઆગમથી ' એમ બે ભેદ છે: દિશ-
પદના અર્થનો ઓધ હોય પણ એમાં (ચિત્તની) ઉપયુક્તતા—ઉપયોગ વર્તતો ન હોય એ

ત્રિધા ચ નોઆગમતઃ પ્રજ્ઞપ્તા દ્રવ્યતો દિશઃ ।
 તત્રાઘ્યા દિક્પદાર્થજ્ઞશરીરં જીવવર્જિતમ્ ॥ ૮૨ ॥
 દ્વિતીયા ચ દિક્પદાર્થ જ્ઞાસ્યન્ બાલાદિરુચ્યતે ।
 જ્ઞશરીરભવ્યદેહવ્યતિરિક્તાપ્યથોચ્યતે ॥ ૮૩ ॥
 યા પ્રવૃત્તા સમાશ્રિત્ય દ્રવ્યં ત્રયોદશાણુકમ્ ।
 તાવદ્વચોમાંશાવગાઠં દ્રવ્યદિક્ સા નિવેદિતા ॥ ૮૪ ॥
 ઇતો ન્યૂનાણુજાતે તુ દિગ્વિદિક્પરિકલ્પનમ્ ।
 ન સ્યાત્ દ્રવ્યે તતશ્ચૈતજ્ઞધન્યં દિગપેક્ષયા ॥ ૮૫ ॥
 ત્રિબાહુકં નવપ્રાદેશિકં સમભિલિખ્ય ચ ।
 કાર્યૈકૈકઘૃહવૃદ્ધિઃ ધ્રુવં દિક્ષુ ચતસૃષુ ॥ ૮૬ ॥
 ક્ષેત્રાશાસ્ત્રધુનૈવોક્તાસ્તાપાશાઃ પુનરાહિતાઃ ।
 સૂર્યાદ્યાપેક્ષયૈવ પૂર્વાઘ્યાઃ તા યથાક્રમમ્ ॥ ૮૭ ॥

‘ આગમથી દ્રવ્યદિશા ’ જાણવી. વળી ‘ નોઆગમથી દ્રવ્યદિશા ’ ત્રણ પ્રકારની છે: દિક્પદના અર્થનો જેને યોધ હોતો એ યોધવાળાના શરીરમાં જીવ ન હોય એ ‘ જ્ઞશરીર’રૂપ પહેલો પ્રકાર. દિક્પદના અર્થનો યોધ જેને થશે એવો જીવ બાળક કે એવો કોઈ હોય એ બીજો પ્રકાર ‘ ભવ્ય શરીર ’. હવે ‘ જ્ઞશરીર ’ ને ‘ ભવ્ય શરીર ’ થી વ્યતિરિક્ત એવો ત્રીજો પ્રકાર કહે છે: તેર પરમ જીવાળા અને એટલા જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા દ્રવ્યને આશ્રયીને પ્રવર્તેલી દિશા-એ ત્રીજો પ્રકાર છે. તેર કરતાં ઓછા પરમાણુવાળા દ્રવ્યથી દિશાવિદિશાની કલ્પના થઈ શકે નહિ, તેથી દિશાની અપેક્ષાએ એ ‘ તેર પરમાણુ ’ જ્ઞધન્ય પ્રમાણુ છે. આ ત્રીજા પ્રકારમાં નવપ્રદેશી ત્રણ બાહુને આળેબીને ચારે દિશાઓમાં અકેક ઘરની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૧-૮૬.

તે આ પ્રમાણે—

એથી ક્ષેત્રદિશાનું વર્ણન ઉપર આવી ગયું છે.

હવે પાંચમી તાપદિશા વિષે કહે છે.

આ તાપદિશા સૂર્યની અપેક્ષાએ જ કહી છે, અને એ અનુક્રમે ‘ પૂર્વ ’ વર્ગે છે. ૮૭.

તત્ર યત્રોદેતિ માનુઃ સા પૂર્વાનુક્રમાત્ પરાઃ ।

વિસંવદન્ત ણતાશ્ચ ક્ષેત્રદિગ્ભિઃ યથાયથમ્ ॥ ૮૮ ॥

તથા હિ । રુચકાપેક્ષયા યા સ્યાદક્ષિણા ક્ષેત્રલક્ષણા ।

તાપાશાપેક્ષયા સા સ્યાદસ્માકં ધ્રુવમુત્તરા ॥ ૮૯ ॥

અષ્ટાદશવિધા ભાવદિશસ્તુ જગદીશ્વરૈઃ ।

પ્રોક્તા મનુષ્યાદિભેદભિન્ના इत्थं भवन्ति ताः ॥ ૯૦ ॥

કર્માકર્મભૂમિજાન્તદ્વીપસંમૂર્ઙ્ગજા નરાઃ ।

તથા દ્વિત્રિચતુઃપંચેન્દ્રિયાસ્તિર્થંચ આહિતાઃ ॥ ૯૧ ॥

કાયાશ્ચતુર્ઘ્ના પૃથિવીજલતેજોઽનિલા ઇતિ ।

સ્યુઃ વનસ્પતયો મૂલસ્કન્ધાગ્રપર્વસમ્ભવાઃ ॥ ૯૨ ॥

ષોડશૈતા દિશો દેવનારકાંગિસમન્વિતાઃ ।

ભવન્ત્યષ્ટાદશ ભાવદિશસ્તીર્થકરોદિતાઃ ॥૯૩॥ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

યત્ર ક્વચિદપિ સ્થિત્વા પ્રજ્ઞાપકો દિશાં બલાત્ ।

નિમિત્તં વક્તિ ધર્મં વા ગુરુઃ પ્રજ્ઞાપકાઋયદિક્ ॥ ૯૪ ॥

જે દિશામાં સૂર્ય ઉગે તે પૂર્વદિશા. અને તેથી અનુક્રમે ધીરુ દિશાઓ જાણવી. ૮૮.

આ દિશાઓ ક્ષેત્રદિશાસાથે મળતી આવતી નથી. કેમકે રૂચકની અપેક્ષાએ જે ક્ષેત્રદિશા દક્ષિણ કહેવાય છે તે તાપદિશાની અપેક્ષાએ આપણી ઉત્તર દિશા છે. ૮૮-૮૯.

છઠ્ઠી ભાવદિશા છે. એના જિનેશ્વરભગવાનોએ મનુષ્ય વગેરેના લેદને લઈને અઠાર પ્રકાર કહ્યા છે. ૯૦

તે આ પ્રમાણે:—

(૧) કર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૨) અકર્મભૂમિના મનુષ્યો, (૩) અન્તદ્વીપના મનુષ્યો, (૪) સંમૂર્ઙ્ગમ મનુષ્યો, (૫) પેંચેન્દ્રિયતિર્થંચ, (૬) તેંચેન્દ્રિયતિર્થંચ, (૭) ચતુરિન્દ્રિય તિર્થંચ, (૮) પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ, (૯) પૃથ્વીકાય, (૧૦) અપૂકાય, (૧૧) તેજસ્કાય, (૧૨) વાયુકાય, (૧૩) વનસ્પતિના મૂળ, (૧૪) એના સ્કંધ, (૧૫) એની ટોચ, (૧૬) એના પર્વ, (૧૭) દેવ અને (૧૮) નારકી. ૯૧-૯૩.

આ પ્રમાણે અઠાર ભાવદિશા તીર્થકરોએ કહેલી છે.

દિશાનો સાતમો પ્રકાર પ્રજ્ઞાપક દિશા છે: કોઈ પણ સ્થળે બેસીને, નિમિત્તિઓ નિમિત્ત જ્ઞાનના બળથી નિમિત્ત ભાષે અથવા ગુરૂ ધર્મનો ઉપદેશ કરે એ પ્રજ્ઞાપક દિશા જાણવી. ૯૪.

યસ્યા દિશઃ સંમુખસ્થઃ પ્રજ્ઞાપકઃ પ્રરૂપયેત્ ।

ધર્મ નિમિત્તાદિકં વા સા પૂર્વાનુક્રમાત્પરાઃ ॥ ૯૫ ॥

ઘ્તાશ્ચાષ્ટાદશવિધાઃ સ્યુસ્તિર્યક્ તત્ર ષોડશ ।

તિસ્ત્વસ્તિસ્ત્વઃ પ્રતિવિદિક્ દિદ્વેકૈકેતિ કલ્પનાત્ ॥ ૯૬ ॥

શકટોદ્ધાસ્થિતાઃ પ્રજ્ઞાપકોપાન્તેઽતિસંકટાઃ ।

વિસ્તીર્ણાં બહિરૂર્ધ્વાધોયુક્તાશ્ચાષ્ટાદશ સ્મૃતા ॥ ૯૭ ॥ યુગ્મમ્ ।

અથ પ્રકૃતમ્ ।

પૃથિવ્યોસ્તુર્યપંચમ્યોર્મધ્યે યદ્વિચદન્તરમ્ ।

તદર્ધેઽધસ્તને ન્યૂનેઽધોલોકમધ્યમીરિતમ્ ॥ ૯૮ ॥

અધસ્તાત્ બ્રહ્મલોકસ્ય રિષ્ટાખ્યપ્રસ્તટે સ્ફુટમ્ ।

મધ્યં તત્રોર્ધ્વલોકસ્ય લોકનાથૈર્વિલોકિતમ્ ॥ ૯૯ ॥

તથા પૂર્ણૈકરજ્જુપૃથુલાત્ ક્ષુલ્લકપ્રતરાદિતઃ ।

ઊર્ધ્વં ગતેઽડ્ગુલાસંખ્યભાગે તિર્યગ્વિવર્દ્ધતે ॥ ૧૦૦ ॥

અંગુલસ્યાસંખ્યંભાગઃ પરમત્રેતિ ભાવ્યતામ્ ।

ઊર્ધ્વગાદ્ગુલંસ્યાંશાદંશસ્તિર્યગ્ગતો લઘુઃ ॥ ૧૦૧ ॥

જે દિશાની સન્મુખ રહીને ઉપદેશક ધર્મનો યોગ દે અથવા નિમિત્ત વગેરે કહે તે પૂર્વદિશા, અને એથી અનુકરો બીજી દિશાઓ બાણવી. ૯૫.

એના પણ અઠારપ્રકાર થાય છે. દરેક વિદિશાના ત્રણ ત્રણ કલ્પવાથી બાર પ્રકાર^૧; પ્રત્યેક દિશાનો અઠેક કલ્પતાં ચાર પ્રકાર; અને એક ઊર્ધ્વ અને એક અધો. એમાં પહેલા સોળ તિર્થા છે અને એ શકટ એટલે ગાડાની ઉધની જેમ રહેલા, પ્રજ્ઞાપકની નજીકમાં અત્યન્ત સાંકડા અને આગળ બહુ વિસ્તીર્ણ-એવા સમજવા. ૯૬-૯૭.

હવે પ્રસ્તુત વાતપર આવીએ.

એથી અને પાંચમી નરકની વચ્ચે જે આકાશનું અન્તર છે એના લગભગ અરધા-એવા નીચલા ભાગમાં અધોલોકનું મધ્ય કહ્યું છે. ૯૮.

બ્રહ્મલોકની નીચે રિષ્ટ નામના પ્રતરમાં ઊર્ધ્વલોકનું મધ્ય છે એમ ત્રિનેશ્વરભગવાનોએ ભાષેલું છે. ૯૯.

વળી, બરાબર એક રજ્જુ પહોળા એવા ક્ષુલ્લક પ્રતરથી આંગળનો અસંખ્યાતમો

૧ જેમકે પૂર્વ ધશાન, ધશાન, અને ઉત્તર ધશાન, એમ ચારે વિદિશા માટે સમજવું.

एवमधोऽपि ॥

एवं चोर्ध्वलोकमध्यं पृथुलं पंचरज्जवः ।

हीयतेऽतस्तथैवोर्ध्वं रज्जुरेकावशिष्यते ॥ १०२ ॥

किंच रज्जुमानात् द्वितीयस्मात् क्षुल्लकप्रतराच्चितिः ।

अधोमुखी च तिर्यक् चांगुलासंख्यांशभात्रिका ॥ १०३ ॥

एवं चाधोलोकमूले पृथुत्वं सतरज्जवः ।

अथात्र सूचीरज्ज्वादिमानं किंचिन्निगद्यते ॥ १०४ ॥

इदं च संग्रहणीवृत्त्यनुसारेण ॥ लोकनाडीસ્તવે તુ પ્રદેશવૃદ્ધિહાની
દર્શયેતે લોકતિર્યગ્વૃદ્ધૌ ॥

चतुर्भिः खंडुकैः सूचीरज्जुः श्रेण्या व्यवस्थितैः ।

तांभिश्चतुर्भिः प्रतररज्जुः षोडशखंडुका ॥ १०५ ॥

चतसृभिश्च प्रतररज्जुभिर्जायते किल ।

घनरज्जुश्चतुःषष्टिः खंडुकाः सर्वतः समाः ॥ १०६ ॥

ભાગ ઉર્ધ્વ-ઉંચે જઈએ ત્યારે તિર્યક્ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધે છે. પણ આ તિર્છો વધેલો અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉર્ધ્વગત આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી નાનો સમજવો. ૧૦૦-૧૦૧.

નીચે પણ એવી રીતે વૃદ્ધિ સમજવી.

એમ વૃદ્ધિ પામતા ઉર્ધ્વલોકના મધ્યમાં જઈએ ત્યારે પહોળાઈ પાંચ રજ્જુ થાય છે; અને ત્યાંથી ઉંચે જતાં એજ પ્રમાણે ઘટતી જઈને પ્રાંતે એક રજ્જુ રહે છે. ૧૦૨.

વળી રજ્જુપ્રમાણુ એવા ખીજા ક્ષુલ્લક પ્રતરથી અધોમુખી તીર્છી વૃદ્ધિ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી થાય છે. ૧૦૩.

એ પ્રમાણે વધતાં વધતાં અધોલોકના મૂળ પાસે પહોળાઈ સાત રજ્જુ થાય છે.

અહિ 'સૂચીરજ્જુ' વર્ગેના માન વિષે કંઈ કહીએ. ૧૦૪.

આ 'સંગ્રહણી' ની ટીકાને અનુસારે કહેશું. 'લોકનાડીસ્તવ' માં તે લોકની તીર્છી વૃદ્ધિ-માંજ પ્રદેશની વૃદ્ધિહાનિ કહી છે.

શ્રેણિબદ્ધ રહેલા ચાર 'ખંડુક'નું એક 'સૂચીરજ્જુ' થાય છે. અને ચાર સૂચીરજ્જુનું સોળખંડુકપ્રમાણુ એક 'પ્રતરરજ્જુ' થાય છે. ચાર પ્રતરરજ્જુનું એક 'ઘનરજ્જુ' થાય છે. એટલે એક ઘન રજ્જુમાં સર્વજાણુથી સરખા (ચોખંડા)-એવા ચોસઠ ખંડુક થાય છે. ૧૦૫-૧૦૬.

અષ્ટાવિંશં શતમધ ઊર્ધ્વ ષટ્સપ્તતિર્મતા ।

સર્વાશ્વતુભિરધિકે દ્વે શતે સૂચિરજ્જવઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દન્તૈર્મિતા અધોલોકે ઊર્ધ્વમેકોનવિંશતિઃ ।

૯કપંચાશદાખ્યાતાઃ સર્વાઃ પ્રતરરજ્જવઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અધોઽષ્ટાવૂર્ધ્વલોકે ચ નિર્દિષ્ટા ઘનરજ્જવઃ ।

પાદોના પંચ સર્વાગ્રે સ્યુઃ પાદોનાસ્ત્રયોદશ ॥ ૧૦૯ ॥

इदं दृष्टलोकमानम् ॥

વર્ગિતસ્ય ચ લોકસ્યાધોલોકે ઘનરજ્જવઃ ।

સાર્ધયા પંચસપ્તત્યાધિકમેકં શતં મતમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

ઊર્ધ્વલોકે ભવેત્સાર્ધા ત્રિષષ્ટિઃ સર્વસંખ્યયા ।

ધ્રુવમેકોનયા ચત્વારિંશતાલ્બ્યં શતદ્વયમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

આસાં ચતુર્ગુણત્વે ચ સર્વાઃ પ્રતરરજ્જવઃ ।

શતાનિ નવ ષટ્પંચાશતા યુક્તાનિ તત્ર ચ ॥ ૧૧૨ ॥

શતાનિ સપ્ત દ્વચધિકાન્યધોલોકે પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઊર્ધ્વલોકે દ્વે શતે ચ ચતુઃપંચાશતાધિકે ॥ ૧૧૩ ॥

નીચે—અધોલોકમાં એકસો અઠ્યાવીશ અને ઉપર—ઊર્ધ્વલોકમાં છોતેર—એમ બંને મળીને ‘સૂચીરજ્જવુ’ ની સર્વસંખ્યા બસોને ચાર છે. ૧૦૭.

વળી ‘પ્રતરરજ્જવુ’ અધોલોકમાં બત્રીશ અને ઊર્ધ્વલોકમાં આગણીશ—એમ બંને મળીને એકાવન છે. ૧૦૮.

અને ‘ઘનરજ્જવુ’ અધોલોકમાં આઠ અને ઊર્ધ્વલોકમાં પોણાપાંચ મળીને એકંદર પોણાતેર છે. ૧૦૯.

એ પ્રમાણે ૬૪ લોકમાન કહ્યું.

હવે વર્ગિત લોકમાન વિષે:—

આ લોકમાનનો ‘વર્ગ’ અધોલોકમાં એકસો સાડીપંચોતેર અને ઊર્ધ્વલોકમાં સાડીત્રે-સઠ મળીને એકંદર બસો આગણ્યાબીશ ‘ઘનરજ્જવુ’ કહ્યો છે. ૧૧૦-૧૧૧.

ચતુર્ગુણત્વે ચૈતાસાં ભવન્તિ સૂચિરજ્જવઃ ।
ચતુર્વિંશત્યુપેતાનિ ત્વષ્ટાત્રિંશચ્છતાનિ વૈ ॥ ૧૧૪ ॥

તત્રાપિ અધોલોકે શતાન્યષ્ટાવિંશતિઃ સ્ફુટમષ્ટ ચ ।
ઊર્ધ્વલોકે પુનસ્તાસાં સહસ્રં ષોડશાધિકમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

इति वर्गितलोकमानम् ॥

घनीकृतो भवेन्नोकः सप्तरज्जुमितोऽभितः ।
विष्कम्भायामबाहल्यैः सद्वबुद्धयैवं विधीयते ॥ ११६ ॥

एकरज्जुविस्तृतायास्त्रसनाड्यास्तु दक्षिणम् ।
अधोलोकवर्तिखंडमूनरज्जुत्रयाततम् ॥ ११७ ॥

सर्वाधस्तात् हीयमानविस्तारत्वादुपर्यथ ।
रज्जवसंख्येयभागोरुसप्तरज्जूच्छ्रयं च तत् ॥ ११८ ॥

એને ચારગણા કરીએ એટલે 'પ્રતરરજ્જુ' નવસોને છપ્પન થાય છે. અધોલોકમાં ૭૦૨, અને ઊર્ધ્વલોકમાં ૨૫૪.) ૧૧૨-૧૧૩.

વળી એ ' નવસો ને છપ્પન ' ને ચાર ગણા કરતાં ત્રણ હજાર આઠસો ને ચોવીશ આબ્યા-એટલા સૂચીરજ્જુ થયા. એમાં ૨૮૦૮ અધોલોકમાં, અને ૧૦૧૬ ઊર્ધ્વલોકમાં. ૧૧૪-૧૧૫.

એ પ્રમાણે વર્ગિત લોકમાન સમજવું.

(સૂચીરજ્જુને ચાર ગુણા કરતાં ૧૫૨૬૬ ખંડુક ખંને લોકના મળીને થાય છે-એમાં ૧૧૨૩૨ અધોલોકના અને ૪૦૬૪ ઊર્ધ્વલોકના છે.)

હવે ઘન લોકમાન વિષે કહે છે-

વિષ્કંભ, આયામ અને ખાહુદ્ય, એટલે લંખાઈ, પહોળાઈ તથા જડાઈ એમ સર્વતઃ આ લોકનું સાત રજ્જુ જેટલું પ્રમાણ છે. એ ' ઘન ' યુદ્ધિમાનોએ નીચે પ્રમાણે સમજીને કાઢવું. ૧૧૬.

એક રજ્જુ પહોળી એવી ત્રસનાડીની દક્ષિણે અધોલોકને વિષે રહેલો ખંડ લગ-લગ ત્રણ રજ્જુ પહોળો થાય છે; કેમકે સર્વથી નીચેથી ઉપર જતાં પહોળાઈ ખંને ખાણુ વધતા ગઈ છે. એની ઉંચાઈ ' સાત રજ્જુ અને ઉપર રજ્જુનો અસંખ્યાતમો ભાગ ' -એટલી છે. આ ખંડને લઈને ત્રસનાડીના ઉત્તર દિગ્ભાગમાં જોડી દેવો. એમાં નીચલા ભાગને ઉપર અને

ગૃહીત્વોત્તરદિગ્ભાગે ત્રસનાહ્યાઃ પ્રકલ્પ્યતે ।

વિરચય્યાધસ્તનાંશમુપર્યુપરિગં ત્વધઃ ॥ ૧૧૯ ॥

તતોઽધસ્તનલોકાર્ધં કિંચિદૂનચતુષ્ટયમ્ ।

રજ્જુનામાતતં સાતિરેકં સત્તકમુચ્છિતમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

ઋચિર્ત્કિંચિદૂનસપ્તરજ્જુવાહલ્યમપ્યધઃ ।

અપરત્ર ત્વનિયતં બાહલ્યમિદમાસ્થિતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

કિંચ

ઊર્ધ્વલોકે ત્રસનાહ્યા દક્ષિણભાગવર્તિની ।

દ્વે ખંડે યે કટીન્યસ્તહસ્તકૂર્પરસંસ્થિતે ॥ ૧૨૨ ॥

બ્રહ્મલોકમધ્યદેશાદધસ્તનં તથોર્ધ્વગમ્ ।

તે પ્રત્યેકં બ્રહ્મલોકે મધ્યે દ્વિરજ્જુવિસ્તૃતે ॥ ૧૨૩ ॥

કિંચિદૂનાર્ધાર્ધરજ્જુત્રયોચ્છિતે ચ તે ઊભે ।

ત્રસનાહ્યા વામપાર્શ્વે વૈપરીત્યેન કલ્પયેત્ ॥ ૧૨૪ ॥

તતશ્ચ રજ્જ્વાતતયા ત્રસનાહ્યા સમન્વિતમ્ ।

યાદક્ષમૂર્ધ્વલોકાર્ધં જાતં તદભિધીયતે ॥ ૧૨૫ ॥

અંગુલસહસ્રાંશાભ્યાં દ્વાભ્યાં રજ્જુત્રયં યુતમ્ ।

વિષ્કમ્ભતઃ કિંચિદૂના રજ્જવઃ સત્ત ચોચ્છૂયાત્ ॥ ૧૨૬ ॥

બાહલ્યતો બ્રહ્મલોકમધ્યે તત્ પંચરજ્જુકમ્ ।

અન્યસ્થલે ત્વનિયતબાહલ્યમિદમાસ્થિતમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

ઉપરના ભાગને નીચે કલ્પવો. એમ કરવાથી લોકના નીચલા અરધા ભાગનો વિસ્તાર લગભગ ચાર રજ્જુ અને ઉંચાઈ ‘ સાતરજ્જુથી સહ જ વધારે ’ થશે. જો કે નીચે વિસ્તાર ક્યાંક લગભગ સાત રજ્જુ જેટલો પણ છે પરંતુ અન્યત્ર તે તે અનિયમિત છે. ૧૧૭-૧૨૧.

વળી, ઊર્ધ્વ લોકને વિષે ત્રસનાડીના દક્ષિણભાગમાં, કટિન્યસ્તહસ્તની કોણીપર એ ખંડ રહેલા છે: એક બ્રહ્મલોકના મધ્યદેશથી ઉપર અને બીજો એથી હેઠળ. આ બેઉ પ્રત્યેક, બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં બે રજ્જુ પહોળા છે અને સાડાત્રણ રજ્જુ ઉંચા છે. આ બેઉને વિપરીતપણે ત્રસનાડીની વામબાજુએ કલ્પવા. એટલે રજ્જુપ્રમાણ ત્રસનાડીથી સમન્વિત એવા ઊર્ધ્વ લોકાર્ધની પહોળાઈ ત્રણ રજ્જુ અને બે સહસ્રાંશ અંગુળ, ઉંચાઈ લગભગ સાત રજ્જુ, તથા બીડાઈ બ્રહ્મલોકના મધ્યમાં પાંચ રજ્જુ અને અન્ય જગ્યાએ ઓછીવત્તી-અનિયમિત, -એ પ્રમાણે આવે છે. ૧૨૨-૧૨૭.

તદેતદુપરિતનં ગૃહીત્વાર્થં નિવેશયેત્ ।
 અધસ્તનં સંવર્તિતલોકાર્ધસ્યોત્તરાંતિકે ॥ ૧૨૮ ॥
 એવં સંયોજને ચાધોલોકલંડોચ્છ્રયેઽસ્તિ યત્ ।
 અતિરિક્તમુપરિતનાત્તલ્લંડિત્વાભિગૃહ્ય ચ ॥ ૧૨૯ ॥
 ઊર્ધ્વલોકાર્ધબાહલ્યપૂર્ત્યૈ ચોર્ધ્વાયતં ન્યસેત્ ।
 એવમસ્ય સાતિરેકા બાહલ્યં પંચ રજ્જવઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 તથાસ્ત્યધોલોકલંડં દેશોનસપ્તરજ્જુકમ્ ।
 બાહલ્યેનોપરિતનં ત્વધિકપંચરજ્જુકમ્ ॥ ૧૩૧ ॥
 તતશ્રાધસ્તને લંડે ન્યૂનં રજ્જુદ્વયં કિલ ।
 અતિરિક્તમતોઽસ્યાર્ધે દ્વિતીયસ્મિન્નિવેશયેત્ ॥ ૧૩૨ ॥
 સર્વસ્યાસ્ય ચતુરસ્ત્રીકૃતસ્ય ભવતિ ક્વચિત્ ।
 રજ્જ્વસંખ્યેયભાગાલ્યા બાહલ્યં રજ્જવો હિ ષટ્ ॥ ૧૩૩ ॥
 તથાપિ વ્યવહારેણ બાહલ્યં સપ્ત રજ્જવઃ ।
 મન્યતે વ્યવહારો હિ વસ્તુન્યૂનેઽપિ પૂર્ણતામ્ ॥ ૧૩૪ ॥
 વિલ્કમ્ભાયામતોઽપ્યેવં દેશોનાઃ સપ્ત રજ્જવઃ ।
 વ્યવહારેણ વિજ્ઞેયાઃ સંપૂર્ણાઃ સપ્ત રજ્જવઃ ॥ ૧૩૫ ॥

હવે આ ઊર્ધ્વલોકાર્ધને લઈને ઉલટાવેલા નીચલા લોકાર્ધના ઉત્તરભાગની પાસે સ્થાપવો. ૧૨૮.

એમ સંયોજન કરતાં અધોલોકલંડની ઉંચાઈ સાત રજ્જુથી નેટલી અતિરિક્ત એટલે વધારે છે તેને ઉપરથી ભાંગીને—ત્યાંથી લઈને, ઊર્ધ્વ લોકાર્ધની બાહાઈ પૂરવા માટે સ્થાપવી. એમ કરવાથી એની બાહાઈ ‘પાંચ રજ્જુથી કંઈક વિશેષ’ નેટલી થશે. હવે અધોલોકલંડની બાહાઈ લગભગ સાત રજ્જુ છે અને આની બાહાઈ લગભગ પાંચ રજ્જુ આવી, એટલે અધોલોકની, લગભગ એ રજ્જુ વધારે થઈ. આ વધારે એના બીજા અર્ધમાં નાખી એ સર્વને ચોખંડા કરવા. એટલે ક્યાંક એની બાહાઈ ‘છ રજ્જુ ઉપર રજ્જુનો અસંખ્યેય ભાગ’ એટલી આવશે. (એટલે કે સાત રજ્જુથી તેાં આછી રહેશે). તેાંપણુ વ્યવહારથી એ સાત રજ્જુ ગણવી, કેમકે વ્યવહારનયે, કંઈક ન્યૂન વસ્તુ પણ પૂર્ણ મનાય છે. ૧૨૯-૧૩૪

એ જ પ્રમાણે પહોળાઈ અને લંબાઈ પણ સાત રજ્જુથી કંઈક ન્યૂન હોવા છતાં વ્યવહારનયે પૂરી સાત રજ્જુ ગણવી. ૧૩૫.

एवमेष सत्तरज्जुमानो लोको घनीकृतः ।

यत्र क्वाप्यागमेऽभ्रांशश्रेणिरुक्तास्य सा ध्रुवम् ॥ १३६ ॥

अस्मिन् घनीकृते लोके प्रज्ञता घनरज्जवः ।

त्रिचत्वारिंशताढ्यानि शतानि त्रीणि तात्विकैः ॥ १३७ ॥

तच्चैवम् । आयामरज्जवः सप्त सप्तभिर्व्यासरज्जुभिः ।

हता एकोनपंचाशत् भवन्ति घनरज्जवः ॥ १३८ ॥

सप्तभिर्गुणिता एता बाह्यसत्तरज्जुभिः ।

यथोक्तमानाः पूर्वोक्ता भवन्ति घनरज्जवः ॥ १३९ ॥

चतुर्गुणत्वे चासां स्युः सर्वाः प्रतररज्जवः ।

अधिकानि द्विसप्तत्या शतान्येव त्रयोदश ॥ १४० ॥

आसामपि चतुर्घ्नत्वे भवन्ति सूचिरज्जवः ।

चतुःपंचाशच्छतानि ह्यष्टाशीत्यधिकानि च ॥ १४१ ॥

चतुर्भिर्गुणने त्वासां खंडुकान्येकविंशतिः ।

सहस्राणि नवशती द्विपंचाशत्समन्विता ॥ १४२ ॥

इति घनीकृतलोकमानम् ॥

आ मुञ्ज आ लोकतु 'घन' करवा भाटे, त्रणु णानु सरणी लेधये ये त्रणुतुं मान सातसात रज्जु नळी थयुं. आगभमां डोक डोक स्थणे आकाशप्रदेशनी त्रेणु कळी छे ये निश्चये घनीकृत लोकनी (सातराजनी) न समजवी. १३६.

आ प्रमाणे आ लोकतु 'घन' ७x७x७ अटके त्रणुसो ते ताणीश घन रज्जु थयुं. कार-णुके डुरकोध वस्तुनी लंभाध, पडोणाध अने लडाधनो गुणुकार—ये अेतुं 'घन' कडेवाय. १३७-१३८.

ये त्रणुसो तेतालीश घन रज्जुने आरे गुणुवाथी तेरसो ने ण्डोतेर प्रतररज्जु थाय. ये प्रतर रज्जुने वणी आरे गुणुवाथी पांच डुलर आरसो अठ्याशी आव्या ये अेना सूयीरज्जु थया. अेना पणु आरगणु करवाथी अेकवीश डुलर नवसो णावन आव्या—ये अेना णंडुक थया. १४०-१४२.

ये प्रमाणे 'लोक'तुं 'घन' समजवुं.

અસંખ્યાભિર્યોજનાનાં કોટાકોટીભિરુન્મિતઃ ।

નાયં લોકો ગણનયા વક્તું કેનાપિ શક્યતે ॥ ૧૪૩ ॥

તતો દૃષ્ટાન્તતઃ સ્પષ્ટં નિર્દિષ્ટો જ્ઞાનદૃષ્ટિભિઃ ।

સ ચાયમુદિતઃ પંચમાંગસ્યૈકાદશે શતે ॥ ૧૪૪ ॥

તથાહિ ।

જમ્બૂદ્વીપાભિધે દ્વીપે પરિતો મેરુચૂલિકામ્ ।

ષટ્ નિર્જરાઃ સ્થિતાઃ કિંચ ચતસ્રો દિક્કુમારિકાઃ ॥ ૧૪૫ ॥

બલિપિંડાન્ સમાદાય બાહ્યાભિમુખતઃ સ્થિતાઃ ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય પર્યન્તદેશે દિક્ષુ ચતસ્રષુ ॥ ૧૪૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ક્ષિપન્તિ બલિપિંડાંસ્તાઃ સ્વસ્વદિક્ષુ બહિર્મુખાન્ ।

તેષામથૈકકઃ કશ્ચિત્ ષણ્ણાં મધ્યાત્ સુધાભુજામ્ ॥ ૧૪૭ ॥

પૃથ્વીપીઠમસંપ્રાપ્તાન્ સર્વાનપ્યાદદીત તાન્ ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય પરિતો શ્રામ્યન્ ગત્યા યયા દ્રુતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

તયા ગત્યાથ તે દેવા લોકાન્તસ્ય દિદક્ષ્યા ।

આશાસુ ષટ્સુ યુગપત્ પ્રસ્થિતાઃ પથિકા ઇવ ॥૧૪૯॥ વિશેષકમ્ ॥

ઇતશ્ચ તસ્મિન્ સમયે કસ્યચ્ચિદ્વચ્ચવહારિણઃ ।

પુત્રો વર્ષતહસ્ત્રાયુર્જાતોઽસૌ વર્ધતે ક્રમાત્ ॥ ૧૫૦ ॥

આ ' લોક ' અસંખ્ય કોટાકોટિ યોજન પ્રમાણ છે. એની ગણના કોઈથી પણ કરી શકાય એમ નથી. માટે જ્ઞાનીઓએ એના સ્પષ્ટ નિર્દેશ માટે એક દૃષ્ટાન્ત આપ્યું છે. તે દૃષ્ટાન્ત પાંચમા અંગ (ભગવતી) ના અગ્યારમા શતકમાં છે. તે આ પ્રમાણે છે:— ૧૪૩-૧૪૪.

જંબૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ચૂલિકા ઉપર ફરતા છ દેવો ઉભેલા છે. અને જંબૂદ્વીપને છેડે જગતીની ઉપર ચારે દિશાઓમાં ચાર દિક્કુમારિકા બલિના પિંડ લઈને લવણ સમુદ્રતરફ ચારે દિશાઓની સન્મુખ ઉભેલી છે. એ કુમારિકાઓ એ પિંડોને પોતપોતાની દિશામાં બહિર્મુખ ફેંકે છે. એ વખતે એ છમાંનો કોઈ પણ એક દેવ પોતાની જે ઉતાવળામાં ઉતાવળી ગતિથી જંબૂદ્વીપની આસપાસ ભ્રમણ કરતાં, એ પિંડોને પૃથ્વીપર પડતાં પડેલાં અહળુકરે તેવીજ ઉતાવળી ગતિથી એ છએ દેવો લોકાંત જોવાને ઇચ્છાતુર હોઈને એકી સાથે છ દિશામાં વટેમાર્ગની જેમ ચાલવા લાગ્યા. ૧૪૫-૧૪૬.

હવે તે સમયે કોઈક ગૃહસ્થને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. તે પુત્રનું આયુષ્ય એક સહસ્ર વર્ષનું હતું. તે (પુત્ર) અનુક્રમે વયમાં વધવા લાગ્યો. ૧૫૦.

ક્રમાદથાસ્ય પિતરૌ વિપન્નાવાયુષઃ ક્ષયાત્ ।

સ્વાયુઃ સમાપયામાસ તત ણ્ણોઽપ્યનુક્રમાત્ ॥ ૧૫૧ ॥

કાલેન કિયતા ચાસ્ય અસ્થિમજ્જાઃ ક્ષયં ગતાઃ ।

લોકાન્તં ન ચ તે દેવાઃ પ્રાપુઃ શ્રાન્તા ઇવાશ્રયમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

અસ્ય વંશઃ સત્તમોઽપિ ક્રમેણૈવં ક્ષયં ગતઃ ।

કાલેન તસ્ય નામાદિ સમસ્તમસ્તમ્નીયિવત્ ॥ ૧૫૩ ॥

અથાસ્મિન્ સમયે કશ્ચિત્ સર્વજ્ઞં યદિ પૃચ્છતિ ।

ક્ષેત્રં તેષાં કિમગતં ગતં વા બહુલં પ્રભો ॥ ૧૫૪ ॥

તદાદિશેજ્જિનઃ તેષાં ગતં બહ્વગતં મિતમ્ ।

ગતાદન્યદસંખ્યાશં સંખ્યઘનમગતાચ્ચ તત્ ॥ ૧૫૫ ॥

સંવર્તિતચતુરસ્ત્રીકૃતસ્ય લોકસ્ય માનમેતદિતિ ।

સમ્ભવતિ યથાવસ્થિતલોકે તુ તસ્ય વૈષમ્યાત્ ॥ ૧૫૬ ॥

इति भगवतीशतक ११ उद्देशे १० ॥

વસન્તિ તત્રાધોલોકે ભવનાધિપનારકાઃ ।

તિર્યક્ ચ વ્યન્તરનરાબ્ધિદ્વીપજ્યોતિષાદયઃ ॥ ૧૫૭ ॥

એવામાં એના માતપિતા આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી મૃત્યુ પામ્યાં. અનુક્રમે એ પુત્રનું આયુ-
ષ્ય પૂર્ણ થયું, અને એ પણ મૃત્યુ પામ્યો. પછી કેટલેક કાળે એનાં અસ્થિમજ્જા પણ નષ્ટ
થયા. આટલું થયું ત્યાં સુધીમાં પણ પેલા દેવો લોકને છેડે પહોંચી શક્યા નહિં. એ પુરુષની
અનુક્રમે સાત સાત પેઢી થઈ ગઈ અને કાળે કરીને એમનાં નામ આદિક પણ નષ્ટ થયાં
તોયે એ દેવો લોકનો પાર પામ્યા નહીં. ૧૫૧-૧૫૩.

આ સમયે કોઈ માણસ કેવળી મહારાજને પ્રશ્ન કરે કે-હે પ્રભુ, પેલા દેવોએ કેટલો
રસ્તો કાપ્યો ? હવે એમને કાપવાનો માર્ગ થોડો રહ્યો છે કે હજી ઝાઝો રહ્યો છે ? ત્યારે ભગ-
વાન ઉત્તર આપે છે કે—એઓએ ઝડુ માર્ગ કાપ્યો છે. હજી થોડો કાપવાનો છે. અણુકાપેલો
માર્ગ કાપેલા માર્ગથી અંગ્યાતા ભાગનો છે અને કાપેલો માર્ગ અણુકાપેલા માર્ગથી અંગ્યા-
તગણો છે. ૧૫૪-૧૫૫.

‘લોક’નું આ માન સંવર્તિત કરેલા અને ચોખંડા ઘનરૂપ કરેલા લોકનુંજ સંભવે છે.
લોક જેવી રીતે સ્થિત રહેલો છે એમાં તો એ અસંભવિત છે.—આ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રના
અગ્યારમા શતકના દશમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. ૧૫૬.

એમાંના અધોલોકમાં ભવનપતિ દેવો અને નારકો વસે છે; તિર્યક્લોકમાં વ્યન્તર, મનુ-

વૈમાનિકાઃ સુરાઃ સિદ્ધા ઝર્ધ્વલોકે વસન્તિ ચ ।
 इति सामान्यतो लोकस्वरूपमिह वर्णितम् ॥ ૧૫૮ ॥

અથ ત્રયાણાં લોકાનાં પ્રત્યેકં તન્નિરૂપ્યતે ।
 તત્રાદૌ કથ્યતે કિંચિદધોલોકો વિશેષતઃ ॥ ૧૫૯ ॥

પૃથિવ્યસ્તત્ર નિર્દિષ્ટા સપ્ત સપ્તભયાપહૈઃ ।

ગોત્રતો નામતશ્ચૈવં ગોત્રભિત્પ્રણતક્રમૈઃ ॥ ૧૬૦ ॥

આદ્યા રત્નપ્રભા પૃથ્વી દ્વિતીયા શર્કરાપ્રભા ।

તતઃ પરા ચ પૃથિવી તૃતીયા વાલુકાપ્રભા ॥ ૧૬૧ ॥

પંકપ્રભા ચતુર્થી સ્યાત્ ધૂમપ્રભા ચ પંચમી ।

ષષ્ઠી તમઃપ્રભા સપ્તમી સ્યાત્તમસ્તમઃપ્રભા ॥ ૧૬૨ ॥

અન્વર્થજાનિ સપ્તાનાં ગોત્રાણ્યાહુરમૂનિ વૈ ।

રત્નાદીનાં પ્રભાયોગાત્પ્રથિતાનિ તથા તથા ॥ ૧૬૩ ॥

ઘર્મા વંશા તથા શૈલાંજના રિષ્ટા મઘા તથા ।

માઘવતીતિ નામાનિ નિરન્વર્થાન્યમૂનિ યત્ ॥ ૧૬૪ ॥

પથ, સસુદ્રો, દ્વીપો અને જ્યોતિષ્ક દેવો વગેરે રહેલા છે; તથા ઊર્ધ્વલોકમાં વૈમાનિક દેવો અને સિદ્ધિપદ પામેલાઓનો નિવાસ છે. ૧૫૭-૧૫૮.

એવી રીતે સામાન્યતઃ લોકતું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે ત્રણે લોકતું પૃથક્પૃથક્ સ્વરૂપ કહું છું. એમાં પ્રથમ અધોલોકતું કંઈક વિશેષ સ્વરૂપ કહીશ. ૧૫૯.

અધોલોકમાં સાત પૃથ્વી કહી છે અને એનાં, સાત પ્રકારના ભયનો નાશ કરનારા અને સુરેન્દ્રવંદિતચરણકમળવાળા શ્રીબિનેશ્વરભગવાનોએ ગોત્ર અને નામ-એમ એવાનાં કહ્યાં છે. ૧૬૦.

પહેલી રત્નપ્રભા, બીજી શર્કરાપ્રભા, ત્રીજી વાલુકાપ્રભા, ચોથી પંકપ્રભા, પાંચમી ધૂમપ્રભા, છઠ્ઠી તમઃપ્રભા અને સાતમી તમઃતમપ્રભા:—આમ સાતે પૃથ્વીનાં સાર્થક ગોત્રો કહ્યાં છે. કેમકે રત્ન, શર્કરા, વાલુકા, ધૂમ અને તમ વગેરેની પ્રભાના યોગથી તે તે રીતે એ પ્રસિદ્ધ છે. ૧૬૧-૧૬૩.

વળી ઘર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા અને માઘવતી-આવાં એઓના નિરન્વર્થક નામ છે. ૧૬૪.

અથો મહત્તમં છત્રં તસ્યોપરિ તતો લઘુ ।

છત્રાણામિતિ સત્તાનાં સ્થાપિતાનાં સમા ઇમાઃ ॥ ૧૬૫ ॥

સ્યાતામાયામવિષ્કમ્ભૌ સતમ્યાઃ સત રજ્જવઃ ।

ષષ્ટ્યાઃ ષટ્ પંચ પંચમ્યાસ્તાશ્ચત્ત્વોજનાભુવઃ ॥ ૧૬૬ ॥

રજ્જુત્રયં તૃતીયાયા દ્વિતીયાયાસ્તુ તદ્ દ્વયમ્ ।

સ્યાતામાયામવિષ્કમ્ભૌ રજ્જુરેકાદિમક્ષિતેઃ ॥ ૧૬૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

રત્નપ્રભાયા બાહલ્યં યોજનાનાં પ્રકીર્તિતમ્ ।

એકં લઘ્નં સહસ્રાણામશીત્યા સાધિકં કિલ ॥ ૧૬૮ ॥

તત્તૈવમ્ । સહસ્રાણિ ષોડશાઘં ચરકાંડં દ્વિતીયકમ્ ।

સહસ્રાઃ પંચબહુલં ચતુરશીતિરીરિતમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

તૃતીયં જલબહુલં સ્યાદશીતિસહસ્રકમ્ ।

તતોઽશીતિસહસ્રાઢઘ્યં લઘ્નં પિંડોઽગ્નિમક્ષિતેઃ ॥ ૧૭૦ ॥

ચરકાંડે ચ કાંડાનિ ષોડશોક્તાનિ તાત્વિકૈઃ ।

પ્રત્યેકમેષાં બાહલ્યં યોજનાનાં સહસ્રકમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

નીચે એક મ્હોટું છત્ર, એથી ઉપર એથી ન્હાનું, એથી ઉપર વળી એ કરતાં પણ ન્હાનું—એસ સાત છત્રો એક બીજા પર રઘ્યાં હોય એ પ્રમાણે સાતે નરકભૂમિ રહેલી છે. ૧૬૫.

સાતમી નરકભૂમિની લાંબાઈ મ્હોળાઈ સાત ‘ રજ્જુ ’ છે, છઠ્ઠીની છ રજ્જુ છે, પાંચમીની પાંચ, ચોથીની ચાર, ત્રીજીની ત્રણ, બીજીની બે અને પહેલીની એક રજ્જુ છે. ૧૬૬-૧૬૭.

રત્નપ્રભાની બાહાઈ (કે જે એની ઉંચાઈ પણ ગણાય તે) એક લાખ એંશી હજાર યોજનથી કંઈકે અધિક છે. ૧૬૮.

તે આ રીતે:—એનાં ત્રણ ‘કાંડ’ છે: પહેલો ‘ અરકાંડ ’ સોળ હજાર યોજનનો, બીજો ‘ પંચબહુલકાંડ ’ ચારશી હજાર યોજનનો અને ત્રીજો ‘ જલબહુલકાંડ ’ એંશી હજાર યોજનનો છે. એટલે સમગ્ર એકલાખ એ શી હજાર યોજન પહેલો રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો પિંડ છે. ૧૬૯-૧૭૦

અરકાંડમાં હજાર હજાર યોજનની બાહાઈના સોળ કાંડ છે એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહી

૧ આ લાંબાઈ પહોળાઈ સામાન્ય કહી છે. બાકી વચ્ચે ઓછીવત્તો છે. સાતમીની સાત ને પહેલીની એક-એ અરાઅર છે. જુઓ લોકનાલિકાસ્તવ અને આ ક્ષેત્રલોકનો પ્રારભનો ભાગ.

તત્રાદિમં રત્નકાંડં વજ્રકાંડં દ્વિતીયકમ્ ।

વૈદૂર્યં લોહિતાખ્યં ચ મસારગલ્લસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

હંસગર્ભં ચ પુલકં સૌગન્ધિકાભિધં પરમ્ ।

જ્યોતીરસમંજનં ચાંજનપુલકસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

રજતં જાતરૂપં ચ અંકં સ્ફટિકસંજ્ઞકમ્ ।

રિષ્ટકાંડં ચેત્યમૂનિ યથાર્થાખ્યાન્યનુક્રમાત્ ॥ ૧૭૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

એતેષુ તત્તજ્જાતીયરત્નબાહુલ્યયોગતઃ ।

રત્નપ્રભેતિ ગોત્રેણ પૃથ્વીયં પરિકીર્ત્યતે ॥ ૧૭૫ ॥

તિર્યગ્લોકે ભવન્ત્યસ્યા યોજનાનાં શતા નવ ।

ઊર્ધ્વગાઃ શેષપિંડસ્તુ સ્યાદધોલોકસંસ્થિતઃ ॥ ૧૭૬ ॥

ચતુર્ભિશ્ચ કિલાધારૈર્ભૂમિરેષા પ્રતિષ્ઠિતા ।

ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતમરુત્પથૈઃ ॥ ૧૭૭ ॥

ત્રિભિશ્ચ વલયૈરેષા પરિતઃ પરિવેષ્ટિતા ।

ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતાત્મકૈઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૭૮ ॥

ગયા છે. તે આ પ્રમાણે: (૧) રત્નકાંડ, (૨) વજ્રકાંડ, (૩) વૈદૂર્યકાંડ, (૪) લોહિતકાંડ, (૫) મસારગલ્લકાંડ, (૬) હંસગર્ભકાંડ, (૭) પુલકકાંડ, (૮) સૌગન્ધિકકાંડ, (૯) જ્યોતીરસકાંડ, (૧૦) અંજનકાંડ, (૧૧) અંજનપુલકકાંડ, (૧૨) રજતકાંડ, (૧૩) સુવર્ણકાંડ, (૧૪) સ્ફટિકકાંડ, (૧૫) અંકકાંડ અને (૧૬) રિષ્ટકાંડ. આ પ્રમાણે સોળકાંડ યથાર્થનામવાળા છે. ૧૭૧-૧૭૪.

સોળે કાંડમાં તે તે જાતિનાં પુષ્કળ રત્નો હોવાથી, એ પૃથ્વીનું ' રત્નપ્રભા ' એવું ગોત્રનામ પડેલું છે. ૧૭૫.

એ (રત્નપ્રભા પૃથ્વી) નો ઉપરનો નવસોયોજનપ્રમાણુ ભાગ તિર્યગ્લોકમાં છે અને શેષ પિંડ અધોલોકમાં રહેલો છે. ૧૭૬.

એ ભૂમિ ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અને આકાશ—એ ચાર વાનાંને આધારે રહેલી છે. ૧૭૭.

વળી એ ભૂમિ અનુક્રમે ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત—એ ત્રણ પ્રકારના ત્રણ વલ-યોથી વીંટાયેલી છે. ૧૭૮.

તત્ર પ્રતિષ્ઠિતા ભૂમિરાધારેણ ઘનોદધેઃ ।

મહાકટાહવિન્યસ્તસ્ત્યાનાજ્યઘનપિંડવત્ ॥ ૧૭૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ વિંશતિઃ પરિકીર્તિતમ્ ।

ઘનોદધેર્મધ્યભાગે બાહ્યલ્યં ક્રમતસ્તતઃ ॥ ૧૮૦ ॥

પ્રદેશહાન્યાસૌ હીયમાનોઽત્યન્તતનૂભવન્ ।

પૃથ્વીં વલયાકારેણ સ્વયમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૧૮૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વલયસ્યાસ્ય વિષ્કમ્ભઃ પ્રજ્ઞપ્તો યોજનાનિ ષટ્ ।

ઉચ્ચત્વં તુ વસુમતીબાહ્યલ્યસ્યાનુસારતઃ ॥ ૧૮૨ ॥

અસૌ ઘનોદધિરપિ ઘનવાત્તે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

અસંસ્થ્યાનિ યોજનાનિ મધ્યે તસ્યાપિ પુષ્ટતા ॥ ૧૮૩ ॥

પ્રદેશહાન્યા તનુતાં ભજમાનો ઘનોદધેઃ ।

આવૃત્ય વલયં તસ્થૌ વલયાકૃતિનાત્મના ॥ ૧૮૪ ॥

અસ્યાપિ વલયસ્યૈવં માનમાદ્યૈરુદીરિતમ્ ।

ચતુષ્ટયી યોજનાનાં સાર્થોચ્ચત્વં તુ પૂર્વવત્ ॥ ૧૮૫ ॥

મ્હોટા કડાયામાં રહેલા થીજી ગયેલા ધીનો ઘટ્ટ પિંડ હોય એવો ઘનોદધિ છે. એને આધારે એ પૃથ્વી રહેલી છે. ૧૭૬.

ઘનોદધિ મધ્યભાગમાં વીશ હજાર યોજન જાડો છે, અને પછી ક્રમે ક્રમે પ્રદેશના ઘટવાથી એ (ઘનોદધિ) પાતળો થતો થતો છેવટે અત્યન્ત સૂક્ષ્મ થઈને, પૃથ્વીને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે. ૧૮૦-૧૮૧.

છેવટે આ વલયની પહોળાઈ છ યોજન છે, અને એની ઉંચાઈ પૃથ્વીની જાડાઈ પ્રમાણે (૧૮૦૦૦૦ યોજન) છે. ૧૮૨.

આ ઘનોદધિ પણ ઘનવાયુ ઉપર રહેલો છે. એ (ઘનવાયુ) મધ્યભાગમાં અસંખ્ય યોજનની જાડાઈમાં છે; પણ પછી પ્રદેશના ઘટવાથી સૂક્ષ્મ થતો થતો, ઘનોદધિના વલયને વલયાકારે વીંટીને રહેલો છે. ૧૮૩-૧૮૪.

આજ પુરૂષોએ આ વલયનું પ્રમાણ પ્રાંતે સાડાચાર યોજનનું કહ્યું છે; ઉંચાઈ તો પૂર્વવત્ સમજી લેવી. ૧૮૫.

ઘનવાતોઽપિ સતતં તનુવાતે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

અસ્યાપિ મધ્યે બાહ્યમસંખ્યઘ્નં ઘનાનિલાત્ ॥ ૧૮૬ ॥

તતસ્તનૂભવન્નેષ ઘનવાતસ્ય સર્વતઃ ।

આવૃત્ય વલયં તસ્થૌ વલયાકૃતિનાત્મના ॥ ૧૮૭ ॥

તનુવાતસ્ય વલયે વિષ્કમ્ભઃ પરિકીર્તિતઃ ।

એકં યોજનમધ્યર્દ્ધમુચ્ચત્વં પુનરુક્તવત્ ॥ ૧૮૮ ॥

તનુવાતોઽપ્યસૌ તસ્થાવાધારેણ વિહાયસઃ ।

તચ્ચ પ્રતિષ્ઠિતં સ્વસ્મિન્નસંખ્યયોજનોન્મિતમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

સસસ્વપિ મહીષ્વેવં ઘનોદધ્યાદયો મતાઃ ।

વલયાનાં તુ વિષ્કમ્ભો યથાસ્થાનં પ્રવહ્યતે ॥ ૧૯૦ ॥

ભાતિ મૂઃ સ્વસમશ્રેણિસ્થાયિભિર્વલયૈસ્ત્રિભિઃ ।

પૂર્ણેન્દુવત્પરિધિભિઃ સુધાકુંડમિવોરગૈઃ ॥ ૧૯૧ ॥

ભવત્યેવમલોકશ્ચ ઘર્માપર્યન્તભાગતઃ ।

યોજનૈર્દશભિર્દ્વાભ્યામતિરિક્તૈઃ સમન્તતઃ ॥ ૧૯૨ ॥

હવે ત્રીજી વલય તનુવાતનું છે. તનુવાત ઘનવાતની નીચે સતત રહેલો જ છે. એ તનુવાતની, મધ્યમાં ઘનવાતથી અસંખ્યગણી જડાઈ છે. પછી પ્રદેશો ઘટતા જવાથી, હીન થતો જતો, ઘનવાતરૂપ વલયને વલયાકારે વીટીને રહેલો છે. ૧૮૬-૧૮૭.

તનુવાતના વલયની પહોળાઈ પ્રાંતે દોઢ યોજન છે અને ઉચાઈ પૂર્વવત્ છે. એ તનુવાત આકાશને આધારે રહેલો છે, અને આકાશ અસંખ્ય યોજન પ્રમાણુ રહેલું છે. ૧૮૮-૧૮૯.

જેમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ફરતા ઘનોદધિ વગેરે ત્રણ વલયો રહેલા છે તે પ્રમાણુ બીજી છએ પૃથ્વીમાં પણ રહેલા છે. એના વલયોનું પ્રમાણુ યોગ્યસ્થાને કહેશું. ૧૯૦.

સ્વસમાન શ્રેણિમાં રહેલા ત્રણ વલયોને લીધે એ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, ચોતરફ રહેલા પરિધિને લીધે જેવો પૂર્ણચંદ્રમા શોભે છે અને વીટાઈ રહેલા ભુજંગોને લીધે જેવો અમૃતકુંડ શોભે છે એવી શોભી રહી છે. ૧૯૧.

એ પ્રમાણુ ' ઘર્મા ' ના પર્યન્ત ભાગથી ફરતા ત્રણ પ્રકારના વલયોના ૬ + ૪૧ + ૧૧૧ એમ કુલ થઈને ૧૨ યોજન થયા એ ૧૧૨ યોજન પછી ' અલોક ' આવે છે. ૧૯૨.

અથૈતસ્યાં રત્નકાંડસ્યાધસ્તનં તથોર્ધ્વગમ્ ।
 વિમુચ્ય શતમેકૈકં મધ્યેઽષ્ટશતયોજને ॥ ૧૯૩ ॥
 અસંખ્યેયાનિ ભૌમેયનગરાણ્યાસતે સદા ।
 વહિર્વિભાગે વૃત્તાનિ ચતુરસ્રાણિ ચાન્તરે ॥ ૧૯૪ ॥
 અધોભાગેઽનુકુર્વન્તિ ચારુપુષ્કરકર્ણિકામ્ ।
 ગમ્ભીરસ્વાતપરિસ્વાપ્રાકારાલંકૃતાનિ ચ ॥ ૧૯૫ ॥
 શતઘ્ન્યાદિમહાયંત્રજટિલાનિ સમન્તતઃ ।
 દુઃપ્રવેશ્યાન્યયોધ્યાનિ ગુપ્તાનિ શ્રીભૃતાનિ ચ ॥ ૧૯૬ ॥
 ઉહ્લાસિપૂર્ણકલ્પશતોરણદ્વારવન્તિ ચ ।
 અનારતં રક્ષિતાનિ દણ્ડિભિઃ કિંકરામરૈઃ ॥ ૧૯૭ ॥
 પરિષ્કૃતાનિ કુસુમૈઃ પંચવર્ણૈઃ સુગન્ધિભિઃ ।
 કાકતુંડતુરુષ્કાદિધૂપસૌરભ્યવન્તિ ચ ॥ ૧૯૮ ॥ ષડ્ભિઃ કુલકમ્ ॥
 જમ્બૂદ્વીપોપમાનાનિ વિષ્કંભાયામમાનતઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટાનિ વિદેહાનુકારીણિ મધ્યમાન્યપિ ॥ ૧૯૯ ॥

હવે, હબર યોજનના પહેલા રત્નકાંડમાં ઉપર અને હેઠળ સો સો યોજન મૂકીને વચલા આઠસો યોજનમાં અસંખ્ય ભૂમિનગરો છે. તે બહારથી ગોળ, અંદરથી ચોખ્ખુ અને નીચેના ભાગમાં કમળની ક્ષિત્કા જેવાં છે. ૧૯૩-૧૯૫.

એની આસપાસ ઉંડી ખાઈ અને સુંદર કોટ શોભી રહ્યા છે. વળી એઓ શતઘ્ની એટલે તોપ આદિ મહા યંત્રોથી યુક્ત છે, દુઃપ્રવેશ્ય છે, અયોધ્ય છે, ગુપ્ત છે અને સમૃદ્ધિપૂર્ણ છે. ૧૯૬.

એ નગરોને અળકાટ મારતા પૂર્ણ કળશ અને તોરણોવાળા દરવાજા આવી રહ્યા છે; અને દાંડધારી દેવકિંકરો નિશદિન એતું રક્ષણ કર્યા કરે છે. ૧૯૭.

ત્યાં વળી પંચરંગી પુષ્પોનો સુગંધ, અને અશુર તથા કિંદર આદિના ધૂપનો સુવાસ સતત ફેલાયલો રહે છે. ૧૯૮.

અપિ યાન્યર્લ્પમાનાનિ નિરૂપિતાનિ તાન્યપિ ।
ભરતક્ષેત્રસદ્શાન્યેતેષુ ચ વસન્ત્યમી ॥ ૨૦૦ ॥

અષ્ટધા વ્યન્તરા દેવા મહાસમૃદ્ધિશાલિનઃ ।
પિશાચા ભૂતયક્ષાઠ્યા રાક્ષસાઃ કિન્નરા અપિ ॥ ૨૦૧ ॥

કિંપુરુષા મહોરગા ગન્ધર્વાશ્ચ તથા પરે ।
સર્વેઽપ્યેતે દાક્ષિણાત્યોદીચ્યભેદાત્ સ્મૃતા દ્વિધા ॥ ૨૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વેઽપ્યેતેઽતિસુભગાઃ સુરૂપાઃ સૌમ્યદર્શનાઃ ।

હસ્તગ્રીવાદિષુ રત્નમયભૂષણભૂષિતાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

ગાન્ધર્વગીતરતયઃ કૌતુકાક્ષિત્તચેતસઃ ।

પ્રિયક્રીડાહાસ્યલાસ્યા અનવસ્થિતચેતસઃ ॥ ૨૦૪ ॥

વિકુર્વિતસ્ફારવનમાલામુકુટકુંડલાઃ ।

સ્વૈરોલ્લાપાઃ સ્વૈરૂપધારિણાઃ સ્વૈરચારિણાઃ ॥ ૨૦૫ ॥

નાનાવર્ણવસ્ત્રનાનાદેશનેપથ્યધારિણાઃ ।

મુદ્ગરાસિકુન્તશક્તિચાપાદિવ્યગ્રપાણયઃ ॥ ૨૦૬ ॥

આ નગરોમાં જે ઉત્કૃષ્ટ (મોટા) છે તે જમ્બૂદ્વીપ જેવડાં છે, મધ્યમ છે એ મહાવિદેહ જેવડાં છે અને ન્હાનાં છે એ પણ ભરતક્ષેત્ર જેવડાં છે. ૧૯૯-૨૦૦.

આ નગરોમાં પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગન્ધર્વ-આ આઠ પ્રકારના અત્યન્ત સમૃદ્ધિવાન વ્યન્તરદેવો રહે છે; જેમના વર્ણી (૧) દક્ષિણ તરફના અને (૨) ઉત્તર તરફના-એમ બે ભેદ છે. ૨૦૧-૨૦૨.

એઓ અતિ સુભગ છે, સ્વરૂપવાન છે, દેખાવમાં સૌમ્ય છે, હસ્ત-કુંડ-આદિને વિષે રત્નમય અલંકારોથી વિભૂષિત છે અને ગાન્ધર્વગીતને વિષે પ્રીતિવાળા છે. એમને કૌતુક જેવાં બહુ ગમે છે તેથી અને ક્રીડા-હાસ્ય-નૃત્ય વગેરે પર આસક્તિવાળા છે તેથી એમનાં ચિત્ત અનવસ્થિત (અસ્થિર) હોઈ ભટકતાં ફરે છે. ૨૦૩-૨૦૪.

એઓ સુંદર વનમાળાઓ, મુકુટો, કુંડળો આદિ ઉત્પન્ન કરીને ધારણ કરનારા, યથેષ્ટ આલાપ-સંલાપ કરનારા, ઇચ્છા મુગ્ધ રૂપ કરનારા અને સ્વેચ્છાચારી છે. ૨૦૫.

વર્ણી એઓ વિવિધરંગી વસ્ત્રોના શોભીન, અવનવા દેશોનો પોશાક પહેરનારા તથા મુદ્ગર, ખડ્ગ, કુન્ત, શક્તિ અને બાણ વગેરે શસ્ત્રોના ધારણહાર છે. ૨૦૬.

તત્ર યજ્ઞાઃ પિશાચાશ્ચ ગન્ધર્વાશ્ચ મહોરગાઃ ।
 કિંચિત્ કૃષ્ણાઃ કિંપુરુષા રાક્ષસાશ્ચ સિતત્વિષઃ ॥ ૨૦૭ ॥
 કિન્નરાઃ શ્યામભાસોઽપિ કિંચિન્નીલત્વિષો મતાઃ ।
 ભૂતાઃ પુનઃ કાલવર્ણાઃ કઙ્ગલૈર્ઘટિતા ઇવ ॥ ૨૦૮ ॥
 કદમ્બઃ સુલસશ્ચૈવ વટઃ સ્વદ્વાંગમેવ ચ ।
 અશોકશ્ચમ્પકો નાગઃ તુમ્બરુશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૦૯ ॥
 ભવન્તિ ચિહ્નાન્પ્રદાનાં પિશાચાદિસુધાભુજામ્ ।
 ધ્વજેષુ તત્ર સ્વદ્વાંગં વિના સર્વેઽપિ પાદપાઃ ॥ ૨૧૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 સ્વદ્વાંગં તૂપકરણં તાપસાનામુદીરિતમ્ ।
 પ્રાયઃ ક્ષીડાવિનોદાર્થં નરલોકે ચરન્ત્યમી ॥ ૨૧૧ ॥
 ચૈત્યવૃક્ષાસ્તથૈવૈષામદાનાં ક્રમતો મતાઃ ।
 કદમ્બાદ્યાસ્તથા ચોક્તં તૃતીયાંગે ગણાધિપૈઃ ॥ ૨૧૨ ॥
 એસિયં શ્રદ્ધવિહાણં વાણમંતરદેવાણં શ્રદ્ધ ચઙ્ગત્સુલ્લા પપ્પણ્ણા તં જહા ।
 કલંબો ડ પિસાયાણં વડો જલ્લાણ ચેતિ તં ।
 તુલસી ભૂયાણ ભવે રલ્લસાણં ચ કંડઓ ॥ ૨૧૩ ॥
 અસોત્રો કિન્નરાણં ચ કિંપુરિસાણ ચંપત્રો ।
 ણાગરુલ્લો મુત્રંગાણં ગંધઠ્વાણ ય તેંદુત્રો ॥ ૨૧૪ ॥

એમનામાં જે યજ્ઞ, પિશાચ, ગંધર્વ અને મહોરગ જાતિના છે એઓનો વર્ણ કંઈક શ્યામ છે, કિંપુરુષ તથા રાક્ષસોનો વર્ણ શ્વેત છે, કિન્નરોનો આભાસ શ્યામ છતાં કંઈ નીલવર્ણો છે અને ભૂતજાતિનો તો જાણે કાજળમય હોયની એટલો બધો શ્યામ છે. ૨૦૭-૨૦૮

એ આઠે જાતિના વ્યન્તરોની ધ્વજઓમાં, અનુક્રમે (૧) કદમ્બ, (૨) સુલમ, (૨) વડ, (૪) સ્વદ્વાંગ, (૫) અશોક, (૬) ચંપક, (૭) નાગ અને (૮) તુમ્બરુ-આવાં ચિન્હો છે. સ્વદ્વાંગ એ એક જાતનું તાપસલોકોનું ઉપકરણ છે. શેષ સાત પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો છે. ૨૦૯-૨૧૧.

એ વ્યન્તરદેવો મનુષ્યલોકમાં પ્રાયઃ ક્ષીડા વિનોદાર્થે વિચર્યા કરે છે.

વળી એ આઠેને કદમ્બ આદિ ચૈત્યવૃક્ષો પણ છે એમ કહ્યું છે. ૨૧૨.

એ સંબંધમાં ત્રીજા 'અંગ' માં ગણધરભાષિત વચન છે કે:—

“ એ આઠ પ્રકારનાં (વાણ) વ્યન્તર દેવોનાં આઠ ચૈત્યવૃક્ષો કહેલા છે:—પિશાચોનું કંદ-

ચૈત્યવૃક્ષા મણિપીઠિકાનામુપરિવર્તિનઃ સર્વરત્નમયા ઉપરિ છત્રધ્વજા-
દિભિઃ અલંકૃતાઃ સુધર્માદિસમાનામગ્રતો યે શ્રૂયન્તે તે એતે इति સંભા-
વ્યન્તે ॥ યે તુ ચિંધાઈં કલંબજ્ઞાણે इत्यादि તે ચિહ્નભૂતા એતેભ્યઃ અન્ય
એવ इति । સ્થાનાંગ ૮ સૂત્રવૃત્ત્યોઃ ॥

પ્રાયઃ શૈલકન્દરાદૌ યચ્ચરન્તિ વનાન્તરે ।

તતઃ પૃષોદરાદિત્વાત્ એતે સ્યુઃ વાનમન્તરાઃ ॥ ૨૧૫ ॥

ભૂત્યવચ્ચક્રવર્ત્યાદ્યારાધનાદિકૃતસ્તતઃ ।

વ્યન્તરા વાભિધીયન્તે નરેભ્યો વિગતાન્તરાઃ ॥ ૨૧૬ ॥

एकैकस्मिन्निकायेऽथ द्वौ द्वाविन्द्रावुदाहृतौ ।

દક્ષિણોત્તરભેદેન કાલાદ્યાસ્તે ચ ષોડશ ॥ ૨૧૭ ॥

કાલશ્ચૈવ મહાકાલઃ પિશાચચક્રવર્તિનો ।

સુરૂપઃ પ્રતિરૂપશ્ચ ભૂતેન્દ્રૌ દક્ષિણોત્તરૌ ॥ ૨૧૮ ॥

મળવૃક્ષ, યજ્ઞોત્તું વડ, ભૂતભતિતું તુળસી, રાક્ષસોતું કંડક, કિન્નરોતું અશોક, કિપુરુષોતું
અંપક, ઉરગભતિતું નાગવૃક્ષ, અને ગન્ધર્વોતું તેન્દુકવૃક્ષ છે. ૨૧૩-૨૧૪.

‘ સુધર્મા ’ વગેરે સભાની આગળ, મણિપીઠિકાની ઉપર, સર્વરત્નમય અને છત્રધ્વજાદિથી
શોભતાં ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યાં છે તે જ આ હોય એમ સંભવે છે. અને કદંબ આદિ ચિહ્નોરૂપ બીજાં
વૃક્ષો કહ્યાં છે તે આથી જૂદાં છે. ” આ પ્રમાણે સ્થાનાંગસૂત્રમાં આઠમાં સૂત્ર (ઠાણા) માં
અને તેની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે.

આ વ્યન્તરો પ્રાયઃ ‘ વનાન્તરમાં, ’ પર્વતની ગુફા આદિમાં ‘ વિચરનારા ’ હોઈને
‘ વાનમન્તર ’ કહેવાય છે. (સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ‘ પૃષોદરાદિ ’ નામથી ઓળખાતા સમાસના
નિયમને આધારે વનાન્તરે ચરન્તીતિ વાનમન્તરાઃ એમ ‘ સમાસ ’ થાય છે). ૨૧૫.

અથવા સેવકની જેમ ચક્રવર્તી આદિકની આરાધના વગેરે કરવાવાળા હોવાથી
(નરેભ્યો) વિગતાન્તરાઃ (એટલે મનુષ્યથી બહુ અન્તરવાળા નહિ)—એમ સમાસ કરવાથી
પણ ‘ વ્યન્તર ’ કહેવાય છે. ૨૧૬.

હવે, એ આઠે ભતિના વ્યન્તર દેવોમાં, પ્રત્યેક ભતિના બખે ઈન્દ્રો કહ્યા છે: (૧)
દક્ષિણ દિશાનો અને (૨) ઉત્તર દિશાનો. એટલે સમગ્ર સોળ ઈન્દ્રો છે. ૨૧૭.

એમનાં નામઃ પિશાચોના ઈન્દ્ર ‘ કાળ ’ અને ‘ મહાકાળ ’ છે; ભૂતભતિનાઓના ઈન્દ્ર
‘ સુરૂપ ’ અને ‘ પ્રતિરૂપ ’ છે; યજ્ઞોના ઈન્દ્ર ‘ પૂર્ણભદ્ર ’ અને ‘ મણિભદ્ર ’ છે; રાક્ષસોના ઈન્દ્ર

पूर्णभद्रमाणिभद्रौ यक्षाणामधिपावुभौ ।

भीमश्चैव महाभीमो राक्षसानामधीश्वरौ ॥ २१९ ॥

किन्नरश्च किंपुरुषः किन्नराणां महीक्षितौ ।

इन्द्रौ किंपुरुषाणां च सन्महापुरुषौ स्मृतौ ॥ २२० ॥

अतिकायमहाकायौ महोरगधराधिपौ ।

गन्धर्वाधिपती गीतरतिर्गीतयशा इति ॥ २२१ ॥

सुरेन्द्राः षोडशाप्येते महाबला महाश्रियः ।

महासौख्या महोत्साहाः स्युरनुत्तरशक्तयः ॥ २२२ ॥

कमला चैव कमलप्रभोत्पला सुदर्शना ।

प्रत्येकमेतन्नामन्यः स्युः प्रियाः पिशाचराजयोः ॥ २२३ ॥

रूपवती बहुरूपा सुरूपा सुभगापि च ।

भूताधिराजयोरग्रमहिष्यः कथिता जिनैः ॥ २२४ ॥

पूर्णा बहुपुत्रिका चोत्तमा तथा च तारका ।

पूर्णभद्रमाणिभद्रदेवयोर्दयिता इमाः ॥ २२५ ॥

वसन्तिका केतुमती रतिसेना रतिप्रिया ।

गदिता दयिता एताः किन्नराणामधीशयोः ॥ २२६ ॥

‘ ભીમ ’ અને ‘ મહાભીમ ’ છે; કિન્નરોના ઇન્દ્ર ‘ કિન્નર ’ અને ‘ કિંપુરુષ ’ નામના છે; કિંપુરુષોના ઇન્દ્ર ‘ સત્પુરુષ ’ અને ‘ મહાપુરુષ ’ નામે છે; મહોરગજાતિના ઇન્દ્ર ‘ અતિકાય ’ અને ‘ મહાકાય ’ નામના છે; અને ગન્ધર્વોના ઇન્દ્ર ‘ ગીતરતિ ’ અને ‘ ગીતયશા ’ નામના છે. ૨૧૮-૨૨૧.

એ સોળે ઇન્દ્રો મહા ગજવાન, બહુ સમૃદ્ધિશાલી, અત્યન્ત સુખી, પૂરા ઉત્સાહી, અને અપૂર્વ સામથ્યવાળા છે. ૨૨૨.

એ સોળમાંના પ્રત્યેક ઇન્દ્રને વળી અચ્ચાર પટ્ટરાણીઓ (ઇંદ્રાણીઓ) છે—એમાં પ્રત્યેક પિશાચેન્દ્રને કમળા, કમળપ્રભા, ઉત્પલા અને સુદર્શના—એ નામની ચાર છે. પ્રત્યેક ભૂતેન્દ્રને રૂપવતી, બહુરૂપા, સુરૂપા અને સુભગા—એવા નામવાળી ચાર છે. પ્રત્યેક યક્ષેન્દ્રને પૂર્ણા, બહુપુત્રિકા, ઉત્તમા અને તારકા—એવા નામવાળી ચાર છે. પ્રત્યેક કિન્નરેન્દ્રને વસન્તિકા, કેતુમતી, રતિસેના અને રતિપ્રિયા—એ નામની ચાર છે. ૨૨૩-૨૨૬.

રોહિણી ચ નવમિકા હ્રીનામ્ની પુષ્પવત્યપિ ।

પ્રાણપ્રિયા ઇમાઃ પ્રોક્તા જિનૈઃ કિંપુરુષેન્દ્રયોઃ ॥ ૨૨૭ ॥

ભુજગા ભુજગવતી મહાકચ્છા સ્ફુટાભિધા ।

ચતસ્રો જીવિતેશ્વર્યો મહોરગાધિરાજયોઃ ॥ ૨૨૮ ॥

સુઘોષા વિમલા ચૈવ સુસ્વરા ચ સરસ્વતી ।

ચતસ્રઃ પ્રાણદયિતા ગન્ધર્વાણામધીશયોઃ ॥ ૨૨૯ ॥

સામ્પ્રતીનાસ્તુ કાલાદીનાં દાક્ષિણાત્યેન્દ્રાણાં યાઃ કમલાદયઃ ।

તા નાગપુરવાસ્તવ્યા દ્વાત્રિંશત્પૂર્વજન્મનિ ॥ ૨૩૦ ॥

મહાકાલાદ્યોચ્ચરાત્યેન્દ્રાણાં યાઃ કમલાદયઃ ।

સાકેતપુરવાસ્તવ્યાસ્તા દ્વાત્રિંશદપિ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૩૧ ॥

एवं चतुःषष्टिरपि महेभ्यवृद्धकन्यकाः ।

स्वस्वનામપ્રતિરૂપજનનીજનકાભિધાઃ ॥ ૨૩૨ ॥

પુષ્પચૂલાર્થિકાશિષ્યાઃ શ્રીપાર્શ્વર્પિતસંયમાઃ ।

શબલીકૃતચારિત્રા માસાર્ધાનશનસ્પૃશઃ ॥ ૨૩૩ ॥

વળી પ્રત્યેક કિંપુરુષેન્દ્રને રોહિણી, નવમિકા, હ્રી અને પુષ્પવતી-એવા નામની ચાર પટ્ટરાણી છે. પ્રત્યેક ઉરગેન્દ્રને ભુજગા, ભુજગવતી, મહાકચ્છા અને સ્ફુટા નામની ચાર છે. પ્રત્યેક ગન્ધર્વેન્દ્રને સુઘોષા, વિમળા, સુસ્વરા અને સરસ્વતી-એમ ચાર પટ્ટરાણીઓ છે. ૨૨૭-૨૨૯.

(અહિં અંતકર્તાએ રાક્ષસેન્દ્રોની પટ્ટરાણીઓના નામ કેમ નહિ આપ્યાં હોય ?)

સાળ ઇન્દ્રોમાંથી, દક્ષિણભાગના જે કાલ વગેરે આઠ ઇન્દ્રો છે એમની કમળા વગેરે બીજી ઇન્દ્રાણીઓ પૂર્વજન્મમાં નાગપુરવાસી વૃદ્ધ કન્યાઓ હતી. અને ઉત્તરદિશાના મહાકાળ આદિક ઇન્દ્રોની કમળા વગેરે ઇન્દ્રાણીઓ છે એઓ સાકેતપુરવાસી વૃદ્ધ કન્યાઓ હતી. સમગ્ર થઈને ચોસઠે મહોટા શ્રેષ્ઠીઓની ઉમર લાયક કન્યાઓ હતી. એમનાં માતાપિતાનાં નામ પણ એમનાં પોતાનાં નામને અનુસરતાં જ હતાં. એઓ સર્વે પુષ્પચૂલા નામની આર્યાની શિષ્યાઓ થઈ હતી. એમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ લગવાન પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એઓનું ચારિત્ર અતિચારવાણું હોઈ, અર્ધમાસનું અનશન કરી એઓ જ્યારે મૃત્યુ પામી,

અતિચારાનનાલોચ્યાપ્રતિક્રમ્ય મૃતાસ્તતઃ ।

કાલાદિવ્યન્તરેન્દ્રાણાં વભૂવુઃ પ્રાણવહ્નિભાઃ ॥ ૨૩૪ ॥ પંચભિઃ કુલકમ્ ॥

પ્રત્યેકમાસાં સાહસ્રઃ પરિવારો ભવેદથ ।

એકૈકેયં ચ દેવીનાં સહસ્રં રચિતું ક્ષમાઃ ॥ ૨૩૫ ॥

પ્રત્યેકમેષામિન્દ્રાણાં ચતુઃસહસ્રસંમિતાઃ ।

અવરોધે ભવત્યેવં દેવ્યો લાવણ્યવન્ધુરાઃ ॥ ૨૩૬ ॥

પ્રત્યેકમેષાં સર્વેષાં તિસ્રો ભવન્તિ પર્ષદઃ ।

ઈષા તથા ચ ત્રુટિતા સભા દૃઢરથાભિધા ॥ ૨૩૭ ॥

સહસ્રાણ્યષ્ટ દેવાનાં તત્રાભ્યન્તરપર્ષદિ ।

મધ્યાયાં દશ બાહ્યાયાં દ્વાદશેતિ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૩૮ ॥

દેવીનાં શતમેકૈકં પર્ષત્સુ સ્યાત્તિસૃષ્વપિ ।

દેવદેવીનામથાત્ર સ્થિતિઃ ક્રમાન્નિરૂપ્યતે ॥ ૨૩૯ ॥

પૂર્ણ પલ્યોપમસ્યાર્થં તદ્દેશોનં તથાધિકમ્ ।

પલ્યોપમસ્ય તુર્યાશો દેવાનાં ક્રમશઃ સ્થિતિઃ ॥ ૨૪૦ ॥

ત્યારે એ અતિચાર અણુઆલોચ્યા અને અણુપ્રતિક્રમ્યા રહી જવાથી, એઓ અહિં કાળ આદિક વ્યન્તરેન્દ્રોની ઈન્દ્રાણીઓ થઇ છે. ૨૩૦-૨૩૪.

આ એસઠેમાંથી પ્રત્યેકને હજારહજારદેવીઓનો પરિવાર છે; અને એમનામાં હજાર હજાર દેવીઓ વિકુર્વવાનું (નવી ઉપજવી કાઠવાનું) સામર્થ્ય છે. ૨૩૫.

એ ગણત્રીએ પ્રત્યેક ઈન્દ્રના અન્તઃપુરમાં ચારચાર હજાર લાવણ્યવતી દેવીઓ હોય છે. ૨૩૬.

વળી એ પ્રત્યેક ઈન્દ્રને ઈષા, ત્રુટિતા અને દૃઢરથા-એવા નામની ત્રણ સભાઓ હોય છે. ૨૩૭.

એમાં અંદરની સભામાં આઠ હજાર દેવો હોય છે, મધ્યની સભામાં દશ હજાર અને બહારની સભામાં બાર હજાર દેવો હોય છે. ૨૩૮.

વળી દરેક સભામાં દેવીઓ પણ સો સો હોય છે. ૨૩૯.

હવે એ ત્રણ સભાઓના દેવદેવીઓના આયુષ્યની સ્થિતિ ક્રમવાર નીચે પ્રમાણે છે:— પહેલી સભાવાળા દેવોની અર્ધપલ્યોપમ, બીજી સભાવાળા દેવોની અરધા પલ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન; અને ત્રીજી સભાવાળાઓની એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમથી કંઈક અધિક. પહેલી સભાની

સાધિકઃ પલ્યતુર્યાશઃ પૂર્ણઃ સ એવ ચ સ્થિતિઃ ।

સ એવ દેશેન ન્યૂનો દેવીનાં ક્રમતઃ સ્મૃતા ॥ ૨૪૧ ॥

એવં ચ—સામાનિકાનામેતેષાં તથાગ્રયોષિતામપિ ।

પર્ષદસ્તિસ્ત્વ ઈષા ત્રુટિતા દઢરથાભિધા ॥ ૨૪૨ ॥

ચતુર્ભિરેવં સર્વેઽમી સામાનિકસહસ્રકૈઃ ।

પ્રેયસીભિશ્ચતસ્ટુભિઃ સ્વપરિચ્છદવારુભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

પાર્ષદૈસ્ત્રિવિધૈર્દેવૈઃ સપ્તભિઃ સૈન્યનાયકૈઃ ।

ગન્ધર્વનટહસ્ત્યશ્વરથપાદાત્યકાસરૈઃ ॥ ૨૪૪ ॥

શ્રમીભિઃ સપ્તભિઃ સૈન્યૈશ્ચતુર્ભિશ્ચાત્મરક્ષિણાં ।

સ્થિતૈઃ પ્રત્યાશં સહસ્રૈરન્વહં સેવિતાંદ્વયઃ ॥ ૨૪૫ ॥

સ્વસ્વભૌમેયનગરલક્ષાણાં ચક્રવર્તિતામ્ ।

અસંખ્યેયાનામજલ્લં પ્રત્યેકં વિભ્રતોઽદ્ભુતામ્ ॥ ૨૪૬ ॥

વ્યન્તરાણાં વ્યન્તરીણાં સ્વસ્વનિકાયજન્મનામ્ ।

સ્વસ્વદિગ્વર્તિનાં સ્વૈરં સામ્રાજ્યમુપભુંજતે ॥૨૪૭॥ પંચભિઃ કુલકમ્ ॥

દિવ્યસ્ત્રીસંપ્રયુક્તેષુ નાટ્યેષુ વ્યાપૃતેન્દ્રિયાઃ ।

ન જાનતે ગતમપિ કાલં પલ્યોપમાયુષઃ ॥ ૨૪૮ ॥

દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમથી સહેજ વધારે, બીજી સલાની દેવીઓની બરાબર એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમ, અને ત્રીજી સલાની દેવીઓની એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમથી ન્યૂન છે. ૨૪૦-૨૪૧.

(સોળે ઇન્દ્રોને જેમ ત્રણ ત્રણ સલા કહી તેમ) એમના સામાનિક દેવો અને અગ્ર-મહિષીઓને પણ ઇષા, ત્રુટિતા અને દઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ સલાઓ છે. ૨૪૨.

આ પ્રમાણે ચાર ચાર હજાર સામાનિક દેવો, હજાર હજારના પરિવારવાળી અચ્ચાર ઇન્દ્રાણીઓ, ત્રણ પ્રકારના પર્ષદાના દેવો, સાત સાત સેનાપતિઓ, ગંધર્વ નટ હસ્તી અશ્વરથ પાયદળ તથા મહિષોરૂપ સાત પ્રકારનાં સૈન્યો, ચૌદિશે રહેલા અચ્ચાર હજાર આત્મરક્ષકો—આટલા બધા પરિવારવાળા અને પોતપોતાના લાખો નગરોમાં અહ્ભુત ચક્રિત્વ ધારણ કરવાવાળા એ સર્વ ઇન્દ્રો, પોતપોતાની નિકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતપોતાની દિશાઓમાં રહેલા અસંખ્યાત વ્યન્તરવ્યન્તરીઓનું રાજ્ય લોગવે છે. ૨૪૩-૨૪૭.

બીજી દેવાંગનાઓએ પ્રયોજેલા નાટકોમાં એઓ એટલા બધા રોકાયેલા રહે છે કે એમનો પલ્યોપમ જેટલો આયુષ્યકાળ ક્યાં વહ્યો જાય છે એની પણ એમને ખબર રહેતી નથી. ૨૪૮.

તથોક્તમ્ । તર્હિ દેવાં વંતરિયા વરતરુણીગીયવાઙ્ગયરવેણમ્ ।

નિચ્ચં સુહિયા પમુઙ્ગયા ગયંપિ કાલં ન યાણંતિ ॥ ૧ ॥

વ્યન્તરાણામમી અષ્ટૌ મૂલભેદાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

અષ્ટાવાન્તરભેદાઃ સ્યુઃ અણપર્ણીમુખાઃ પરે ॥ ૨૪૯ ॥

તથા હિ । અણપત્ની પણપત્ની ઇસીવાઈ મૂયવાઈણ ચેવ ।

કંદી ય મહાકંદી કોહંડે ચેવ પયણ અ ॥ ૨૫૦ ॥

પ્રાગ્વત્ પ્રતિનિકાયેઽત્ર દ્વૌ દ્વાવિન્દ્રાવુદીરિતૌ ।

ક્ષેત્રયોઃ રુચકાઘામ્યૌત્તરાહયોરધીશ્વરૌ ॥ ૨૫૧ ॥

ઇન્દ્રૌ સન્નિહિતઃ સામાનિકશ્રાઘનિકાયયોઃ ।

ધાતા વિધાતેત્યધિપૌ નિકાયે ચ દ્વિતીયકે ॥ ૨૫૨ ॥

તાર્તીયિકનિકાયેન્દ્રૌ ઋષિશ્ચ ઋષિપાલિતઃ ।

ચતુર્થસ્ય નિકાયસ્ય તાવીશ્વરમહેશ્વરૌ ॥ ૨૫૩ ॥

સુવત્સશ્ચ વિશાલશ્ચ નિકાયે પંચમેઽધિપૌ ।

ષષ્ટે નિકાયે નેતારૌ હાસ્યહાસ્યરતી ઇતિ ॥ ૨૫૪ ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—મનહર તરુણીઓના ગીતવાદના નાદને લીધે, વ્યન્તરદેવો નિત્ય એટલા સુખ અને પ્રમોદમાં રહે છે કે કાળ કેટલો વહ્યો જાય છે એ એઓ જાણતાજ નથી.

અહિ જે વ્યન્તરદેવોના આઠ ભેદ કહ્યા તે 'મૂળ ભેદ' છે. એમના બીજા આઠ, અણપત્ની આદિક અવાન્તર ભેદો પણ છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) અણપત્ની, (૨) પણપત્ની, (૩) ઋષિવાદી, (૪) ભૂતવાદી, (૫) કંદીત, (૬) મહાકંદીત, (૭) કોહંડ અને (૮) પતંગ. ૨૪૯-૨૫૦.

પૂર્વવત્ અહિ પણ આઠે નિકાયોમાં પ્રત્યેક નિકાયના બેબે ઇન્દ્રો છે; અને એઓ રૂચકથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલા ક્ષેત્રોના જુદા જુદા અધીશ્વર છે. ૨૫૧.

પહેલી એટલે 'અણપત્ની' નિકાયના વ્યન્તરોના, સન્નિહિત અને સામાનિક નામના બે ઇન્દ્રો છે; અને બીજી એટલે 'પણપત્ની' નિકાયના વ્યન્તરોના, ધાતા અને વિધાતા નામના ઇન્દ્રો છે. ૨૫૨.

ત્રીજીના ઋષિ અને ઋષિપાલિત અને ચોથીના ઇશ્વર અને મહેશ્વર ઇન્દ્રો છે. ૨૫૩.

પાંચમી નિકાયના સુવત્સ અને વિશાળ નામના, અને છઠ્ઠીના હાસ્ય અને હાસ્યરતિ નામના ઇન્દ્રો છે. ૨૫૪.

શ્રેયોમહાશ્રેયાંસૌ ચ નિકાયે સત્તમેઽધિપૌ ।

પદ્મઃ પદ્મપતિઃ નિકાયસ્યાષ્ટમસ્ય તૌ ॥ ૨૫૫ ॥

તથાહુઃ સ્થાનાંગે । દો અણપત્નિદા પન્નત્તા ઇત્યાદિ ॥

एतेऽपि रत्नकांडस्य शतं शतमुपर्यधः ।

परित्यज्य वसन्त्यष्टशतयोजनमध्यतः ॥ ૨૫૬ ॥

તથાહુઃ પ્રજ્ઞાપનાયામ્ ।

કહિણં મંતે વાણમંતરાણં દેવાણં મોમેજ્જા નગરા પણ્ણત્તા । કહિણં મંતે વાણમંતરા દેવા પરિવસન્તિ ॥ ગોયમા સે રયણ્ણપ્પમાણ પુઢવીણ રયણામયસ્સ કંડસ્સ જોઅણ્ણસહસ્સ બાહલસ્સ ઉવરિ, ઇમં જોઅણ્ણસયં આગાહેત્તા હેઠાવિ ઇમં જોઅણ્ણસયં વજ્જેત્તા મજ્જે અદ્ધસુ જોઅણ્ણસણ્ણસુ ઇત્થણં વાણમંતરાણં તિરિયમસંખેજ્જા મોમેજ્જા નગરાવાસસયસહસ્સા ભવન્તિ ઇતિ મક્ખાયા । તેણં ઇત્યાદિ । તત્થણં બહવે વાણમંતરા દેવા પરિવસન્તિ । તં જહા । પિસાયા જૂયા જક્ખાયાવત્ અણ્ણપન્નિય પણ્ણપન્નિય ઇત્યાદિ ॥

સંગ્રહણ્યાં તુ

સાતમીના શ્રેયાંસ અને મહાશ્રેયાંસ, તેમજ આઠમીના પદ્મ અને પદ્મપતિ નામના ઇન્દ્રો કહ્યા છે. ૨૫૫.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ ‘ અણપત્નીના બે ઇન્દ્રો છે’, ઇત્યાદિ કહ્યું છે.

વળી એઓ પણ રત્નકાંડના, સો ઉપલા અને સો નીચલા યોજન પડતાં મુકીને શેષ આઠસો યોજન રહ્યા એમાં વસે છે. ૨૫૬.

આના સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

શ્રી ગૌતમગણ્ણધર પૂછે છે કે—હે ભગવાન, વાણ્ણમંતર દેવોના ભૂમિનગરો ક્યાં આવ્યાં ? અને એ વાણ્ણમંતર દેવો ક્યાં રહે છે ? એના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના એક હબ્બર યોજન જાડાં રત્નકાંડમાં, સો યોજન ઉપર અને સો યોજન નીચે એમ બન્ને યોજન ઘાટ કરી, મધ્યના આઠસો યોજનમાં વાણ્ણમંતર દેવોના અસંખ્યાતલક્ષ વાસનગરો છે; અને ત્યાંજ ઘણા વાણ્ણમંતર દેવો રહે છે. જેવા કે, પિશાચ, ભૂત અને ચક્ષુ વગેરે આઠ અને અણ્ણપત્ની, પણ્ણપત્ની વગેરે આઠ મળી સોળ.

‘સંબ્રહ્મણી’ માં વળી એમ કહ્યું છે કે—રત્નપ્રભાપૃથ્વીના પહેલા એકસો યોજનમાં અવર

इय पढमजोअणसए रयणाए अट्टवंतरा अवरे ।

तेसिं इह सोलसिंदा रुअगहो दाहिणुत्तरओ ॥ १ ॥

યોગશાસ્ત્રચતુર્થપ્રકાશવૃત્તૌ તુ એવમ્ । રત્નપ્રભાયામેવ પ્રથમસ્ય શતસ્ય
અથ ઉપરિ ચ દશદશ યોજનાનિ મુક્ત્વાં મધ્યે અશીતિયોજનેષુ અણપ-
ન્નિયપ્રભૃતય ઇતિ ॥

एषां वक्तव्यता सर्वा विज्ञेया प्राक्तनेन्द्रवत् ।

जाता द्वात्रिंशदित्येवं व्यन्तरामरनायकाः ॥ २५७ ॥

भौमेयनगरेष्वेषु व्यन्तराः प्रायशः खलु ।

उत्पद्यन्ते प्राच्यभवानुष्ठिताज्ञानकष्टतः ॥ २५८ ॥

मृताः पाशविषाहारजलाग्निक्षुत्तृडादिभिः ।

भृगुपातादिभिश्च स्युः व्यन्तराः शुभभावतः ॥ २५९ ॥

स्थितिरुत्कर्षतोऽमीषां पत्यमर्धं च योषिताम् ।

सहस्राणि दशाब्दानां उभयेषां जघन्यतः ॥ २૬૦ ॥

આઠ જાતિના વ્યન્તરો રહે છે. એઓના વળી, રૂચકથી દક્ષિણમાં આઠ અને ઉત્તરમાં આઠ મળીને સોળ ઇન્દ્રો છે.

યોગશાસ્ત્રના ચોથા ' પ્રકાશ ' ની ટીકામાં વળી જૂઠુંજ કહ્યું છે: રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં જ, પહેલા સો યોજનમાના ઉપરના દશ અને નીચેના દશ એમ વીશ યોજન મૂકીને શેષ મધ્યના એ શી યોજનમાં ' અણપંચી ' આદિ દેવો વસે છે.

આ વ્યન્તરેન્દ્રોનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વોક્ત વ્યન્તરો જેવુંજ સમજવું. આ હિસાબે સર્વ મળી બત્રીશ વ્યન્તરેન્દ્રો થયા. ૨૫૭.

પૂર્વ ભવમા અજ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટદાયક તપશ્ચર્યા કરવાથી પ્રાણીઓ આ ભૂમિનગરોમાં વ્યન્તર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૫૮.

પાશ (ગાઠાકાંસો), વિષપાન, અગ્નિપ્રવેશ, અંપાપાત તથા ક્ષુધા અને તૃષા વેડીને પણ, (મૃત્યુ અ ગીકાર કરી) માણસો, શુભભાવ હોય તો અહિં વ્યન્તરો થાય છે. ૨૫૯.

વ્યન્તરદેવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ એક પદ્યોપમની છે અને તેની દેવીઓની અર્ધ પદ્યોપમની છે. જઘન્ય આયુષ્ય તે બંનેનું દસ હજાર વર્ષ જેટલું છે. ૨૬૦.

સ્વાભાવિકં સત્તહસ્તમાનં ઉત્કર્ષતો વપુઃ ।
 અંગુલાસંખ્યાંશમાનં જઘન્યં પ્રથમક્ષણે ॥ ૨૬૧ ॥
 લક્ષ્યોજનમાનં ચોત્કૃષ્ટમુત્તરવૈક્રિયમ્ ।
 પ્રક્રમેઽહુલસંખ્યેયભાગમાનં જઘન્યતઃ ॥ ૨૬૨ ॥
 ણ્ણાં લેશ્યાશ્રતસ્ત્રઃ સ્યુઃ પદ્માં શુક્લાં વિના પરાઃ ।
 ઉચ્છ્વસન્તિ સત્તભિસ્તે સ્તોકૈર્જઘન્યજીવિનઃ ॥ ૨૬૩ ॥
 બુભુક્ષવશ્ચૈકદિનાન્તરેઽથોત્કૃષ્ટજીવિનઃ ।
 સમુચ્છ્વસન્ત્યાહરન્તિ મુહૂર્ત્તાહઃપૃથક્ત્વકૈઃ ॥ ૨૬૪ ॥
 આહારે ચિત્તસંકલ્પોપસ્થિતાઃ સારપુટ્ગલાઃ ।
 સર્વાંગેષુ પરિણમન્ત્યેષાં કાવલિકસ્તુ ન ॥ ૨૬૫ ॥
 યે તુ હિંસાઃ સુરા વીરચંડિકાકાલિકાદયઃ ।
 મદ્યમાંસાદ્યાહુતિભિસ્તુષ્યન્તિ તર્પિતા ઇવ ॥ ૨૬૬ ॥
 તેઽપિ પૂર્વભવાભ્યાસાત્ પાપા મિથ્યાત્વમોહિતાઃ ।
 મદ્યમાંસાદિ વીદ્યયૈવ તુષ્યન્તિ ન તુ ભુંજતે ॥૨૬૭॥ યુગ્મમ્ ॥

એમનું સ્વાભાવિક શરીરમાન ઉત્કર્ષતઃ સાત હાથનું હોય છે અને જઘન્યતઃ, પ્રથમ ક્ષણે, એક આંગળના અસંખ્યમા અંશ જેટલું હોય છે. ૨૬૧.

એઓ ઉત્તરવૈક્રિય શરીર ઉત્કર્ષતઃ લાખયોજનનું કરી શકે છે; જ્યારે જઘન્યતઃ, શરૂઆતમાં આંગળના સંખ્યાત લાગ જેટલું હોય છે. ૨૬૨.

એઓને પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા શિવાયની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. એમનામાં જઘન્ય આયુષ્યવાળા હોય છે એઓ સાત સ્તોકે શ્વાસ લે છે, અને એકાંતરે ક્ષુધાતુર થાય છે. ૨૬૩.

વળી જેઓ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા હોય છે તેઓ ચાર મુહૂર્ત્તે શ્વાસોશ્વાસ લે છે અને ચાર દિવસે ક્ષુધાતુર થાય છે. ૨૬૪.

આહારની ઇચ્છા યતાં સંકલ્પમાત્રથી જ સારસાર પુદ્ગળો એમના સર્વ અંગોમાં પરિણમે છે. એમને કવળઆહાર હોતો નથી. ૨૬૫.

વળી જે વીર, ચંડિકા, કલિકા આદિ હિંસક દેવો તર્પિત થયા હોય તેમ માંસ, મદ્ય આદિકની આહુતિથી તુષ્ટમાન થાય છે તે પાપી મિથ્યાત્વમોહિત દેવો પૂર્વભવની દેવ હોવાથી એ વસ્તુઓ ભોધનેજ સન્તોષ પામે છે, એનો આહાર કરતા નથી. ૨૬૬-૨૬૭.

સંમૂર્છિમા ગર્ભજાશ્ચ તિર્યંચો ગર્ભજા નરાઃ ।
 ઉત્પદ્યન્તે ષડ્ભિરપિ યુતાઃ સંહનનૈરિહ ॥ ૨૬૮ ॥
 વ્યુત્ત્વોત્પદ્યન્ત એતે નૃતિરશ્ચોર્ગર્ભજન્મનોઃ ।
 પર્યાસવાદરક્ષમામ્ભઃપ્રત્યેકમૂરુહેષુ ચ ॥ ૨૬૯ ॥
 એકેન સમયેનૈકાદયોઽસંખ્યાવસાનકાઃ ।
 ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તેઽમી ઉત્કૃષ્ટમેષુ ચાન્તરમ્ ॥ ૨૭૦ ॥
 જ્ઞેયં મુહૂર્ચાનિ ચતુર્વિંશતિસ્તજ્ઞઘન્યતઃ ।
 એકસામયિકં નૂનં વ્યવનોત્પત્તિગોચરમ્ ॥ ૨૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પશ્યન્ત્યવધિના પંચવિંશતિયોજનાન્યમી ।
 જઘન્યજીવિનોઽન્યે ચ સંખ્યેયયોજનાવધિ ॥ ૨૭૨ ॥
 તિર્યંગ્લોકવાસિનોઽપિ વ્યન્તરા યદિહોદિતાઃ ।
 તદ્વૈ રત્નપ્રભાપૃથ્વીવક્તવ્યતાપ્રસંગતઃ ॥ ૨૭૩ ॥
 ઇતિ વ્યન્તરાણાં સુરાણાં પુરાણામ્
 પુરાણોપદિષ્ટા વ્યવસ્થા ન્યરૂપિ ।
 તૃતીયાચ્ચતુર્થાદુર્પાંગાચ્ચ શેષમ્
 વિશેષં વિદન્તુ પ્રબુદ્ધાઃ સમેધાઃ ॥ ૨૭૪ ॥

સંમૂર્છિમ તથા ગર્ભજ તિર્યંચો, અને ગર્ભજ મનુષ્યો (મૃત્યુબાદ) અહિં (વ્યન્તર જાતિમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. વળી એઓને સંઘયણુ છ એ હોય છે. ૨૬૮.

અહિંથી સ્વપીને એઓ ગર્ભજ તિર્યંચ તથા ગર્ભજ મનુષ્યમાં, તેમજ પર્યાસ બાદર પૃથ્વીકાય, અપૂકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૬૯.

એઓ એક સમયે એકથી તે અસંખ્યાતસુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્થવે છે. ૨૭૦

એમનામાં સ્થવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ચોવીશ મુહૂર્ત્તનું અને જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે. ૨૭૧.

એમનામાંના જઘન્ય આયુષ્યવાળા અવધિજ્ઞાનથી પચવિંશ ચોજન સુધી અને બીજાઓ સંખ્યાત ચોજનસુધી જોઈ શકે છે. ૨૭૨.

આ પ્રમાણે અહિં તીર્થલોકમાં વસનારા વ્યન્તરોત્તું વર્ણન કર્યું છે તે દ્રક્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વર્ણનના પ્રસંગને લઈને કર્યું છે. ૨૭૩.

એ પ્રમાણે, વ્યન્તરદેવોના નગરોની શાસ્ત્રમાં કહી છે એ પ્રમાણેની હકીકત મેં અહિં

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તન્ન નિશ્ચિતજગત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગો નિર્ગલિતાર્થસાર્થસુભગઃ પૂર્ણઃ સુખં દ્વાદશઃ ॥ ૨૭૫ ॥

इति द्वादशः सर्गः ।

વર્ણવી છે. વિશેષ વૃત્તાન્તના નિજાસુ બુદ્ધિમાન પંડિતોએ એ માટે ત્રીભુગં અને ચોથું ઉપાંગ
લેવું. ૨૭૪.

સકળ વિશ્વને આશ્ચર્યમાં લીન કરી નાખે એવી જેમની કીર્તિ છે એવા શ્રીકીર્તિવિજ-
યવાચકેન્દ્રના અન્તેવાસિ, તેમજ માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિનયવિનય-
લુએ રચેલા, જગતના તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનારા આ કાવ્યનો, અંદરથી
નીકળતા અર્થસમૂહથી સુભગ એવો ખારમો સર્ગ નિર્વિધને સમાપ્ત થયો. ૨૭૫.

ખારમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ त्रयोदशः सर्गः

योजनानां सहस्रं च मुक्त्वैकैकमुपर्यधः ।

मध्येऽष्टसप्ततिसहस्राढये लक्षे क्षिताविह ॥ १ ॥

वसन्ति भवनाधीशनिकाया असुरादयः ।

दशैतेऽपि द्विधा प्राग्वदक्षिणोत्तरभेदतः ॥ २ ॥ युग्मम् ॥

तेषु प्रत्येकमिन्द्रौ द्वौ भवतो दक्षिणोत्तरौ ।

भवनेन्द्रा विंशतिः स्युरित्येवं चमरादयः ॥ ३ ॥

तथोक्तम् ।

असुरा नागसुवर्णा विज्जु अग्नी य दीव उदही य ।

दिसिपवणथणि य दसविह भवणवइ तेसु दुदु इंदा ॥ ४ ॥

अन्ये तु आहुः । नवतियोजनसहस्राणामधस्तात् भवनानि ॥

अन्यत्र च उपरितनमधस्तनं च योजनसहस्रं मुक्त्वा सर्वत्रापि यथासंभ-

सर्ग तेरभो.

(એક લાખ એંશી હજાર યોજનના પ્રમાણવાળી) રત્નપ્રલા પૃથ્વીમાં, એક હજાર યોજન ઉપર અને એક હજાર યોજન નીચે એમ કુલ બે હજાર યોજન શિવાયના બાકીના મધ્યના એક લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજનમાં 'અસુર' વગેરે દશ પ્રકારના 'લવનપતિ' દેવો વસે છે. અને એમના બે (૧) દક્ષિણ દિશાના અને (૨) ઉત્તર દિશાના-એમ બે ભેદ છે. ૧-૨.

દશે પ્રકારના લવનપતિઓમાં, દક્ષિણનો એક અને ઉત્તરનો એક-એમ બે ઇન્દ્રો હોય છે. એવી રીતે ૧૦×૨ એમ વીશ લવનેન્દ્રો છે. જેવાકે અમરેન્દ્ર વગેરે. ૩.

કહ્યું છે કે:—(૧) અસુર, (૨) નાગકુમાર, (૩) સુવર્ણકુમાર, (૪) વિદ્યુતકુમાર (૫) અગ્નિકુમાર, (૬) દ્વીપકુમાર, (૭) સમુદ્રકુમાર, (૮) દિક્કુમાર, (૯) વાયુકુમાર અને (૧૦) સ્તનિતકુમાર-એમ દશ પ્રકારના લવનપતિ દેવો છે; અને એઓ પ્રત્યેકમાં બે બે ઇન્દ્રો છે. ૪.

કેટલાક આચાર્યો નેવું હજાર યોજનની નીચે લવનો અર્થાત્ લવનપતિ દેવો છે એમ

વમાવાસા इति ॥ આવાસા નામ કાયમાનસન્નિમા મહામંડપા इति લઘુ-
સંગ્રહણીવૃત્તૌ તત્વાર્થભાષ્યેऽપિ । તત્ર ભવનાનિ રત્નપ્રભાયાં વાહલ્યાર્થમ-
વગાહ્ય મધ્યે ભવન્તિ इति ઉક્તમ્ । इति જ્ઞેયમ્ ॥

ચતુસ્ત્રિંશત્ક્રમાત્રિંશલક્ષાઃ સ્યુર્દક્ષિણોત્તરાઃ ।

ભવના અસુરાણાં તે ચતુઃષ્ટિશ્ચ મીલિતાઃ ॥ ૫ ॥

લક્ષાશ્ચતુશ્ચત્વારિંશચ્ચત્વારિંશદ્વયોર્દિશોઃ ।

નાગાલયાનાં ચતુરશીતિર્લક્ષાશ્ચ મીલિતાઃ ॥ ૬ ॥

અષ્ટાત્રિંશચ્ચતુસ્ત્રિંશલક્ષાઃ ક્રમાત્ દ્વયોર્દિશોઃ ।

સર્વાગ્રેણ સુપર્ણાનાં ગૃહલક્ષા દ્વિસત્તતિઃ ॥ ૭ ॥

ચત્વારિંશચ્ચ ષટ્ત્રિંશદ્દક્ષિણોત્તરયોઃ ક્રમાત્ ।

વૈદ્યુતાવાસલક્ષાઃ સ્યુઃ ષટ્સત્તતિશ્ચ મીલિતાઃ ॥ ૮ ॥

એવમગ્નિકુમારાણાં દ્વીપવાર્ધિદિશાં તથા ।

વિદ્યુત્કુમારવત્ સંખ્યા ભવનાનાં પ્રકીર્તિતા ॥ ૯ ॥

કહે છે. અન્યત્ર વળી એમ કહ્યું છે કે “ ઉપરનાં અને હેઠળનાં હબર હબર, યોજન શિવાયના શેષ ભાગમાં સર્વત્ર યથાસંભવ આવાસો છે. ‘ આવાસ ’ નો અર્થ લઘુસંગ્રહણીની ટીકામાં તથા ‘ તત્વાર્થભાષ્ય ’ માં ‘ કાયાના પ્રમાણુ જેવડા મહામંડપ ’ એવો કહ્યો છે. વળી ત્યાં એમ કહ્યું છે કે આ ‘ ભવનો ’ છે તે રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં એની અર્ધ બડાઇ અવગાહીને મધ્યમાં રહેલાં છે.

અસુરોનાં ભવનો એસઠ ભાગ છે: ચોત્રીશભાગ દક્ષિણદિશામાં અને ત્રીશ ભાગ ઉત્તરદિશામાં. ૫.

નાગકુમારોનાં ચોત્રીશી ભાગ ભવનો છે: દક્ષિણમાં ત્રીમાણીશ ભાગ અને ઉત્તરમાં ચાળીશ ભાગ. ૬.

સુવર્ણકુમારોનાં બેઉ દિશાઓમાં અનુક્રમે આડત્રીશ ભાગ અને ચોત્રીશભાગ મળીને ખેડોંતેર ભાગ ભવનો છે. ૭.

વિદ્યુત્કુમારોનાં બન્ને દિશાઓમાં અનુક્રમે ચાળીશ ભાગ અને છત્રીશ ભાગ મળીને છેાંતેર ભાગ ભવનો છે. ૮.

અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, સમુદ્રકુમાર અને દિક્કુમારોના ભવનોની સંખ્યા વિદ્યુત્કુમાર પ્રમાણે કહી છે. ૯.

પંચાશદથ ષટ્ચત્વારિંશદિશોર્દ્વયોઃ ક્રમાત્ ।
 લક્ષ્મી વાયુસુરાવાસાઃ સર્વે ષષ્ઠવતિશ્ચ તે ॥ ૧૦ ॥
 ચત્વારિંશત્તથા ષટ્ત્રિંશદુક્તા દિગ્દ્વયે ક્રમાત્ ।
 સ્તનિતાનાં ગૃહાઃ સર્વે લક્ષ્મીઃ ષટ્સત્તતિઃ કિલ ॥ ૧૧ ॥
 ચતસ્રઃ કોટયો લક્ષ્મીઃ ષટ્ ગૃહા દક્ષિણાશ્રિતાઃ ।
 ઉત્તરાહાસ્તુ ષટ્ષષ્ટિઃ લક્ષ્મીસ્તિસ્રશ્ચ કોટયઃ ॥ ૧૨ ॥
 દ્વયોર્દિશોશ્ચ સર્વાંગ્રં ભવનાનામુદાહૃતમ્ ।
 કોટયઃ સત્ત લક્ષ્મીણાં દ્વાસતત્યા સમન્વિતાઃ ॥ ૧૩ ॥
 આકારેણ સુષમયા પ્રાકારપરિખાદિભિઃ ।
 વ્યન્તરાણાં નગરવત્ પ્રાયો જ્ઞેયાન્યમૂન્યપિ ॥ ૧૪ ॥
 ગુરૂણિ તાન્યસંખ્યેયૈર્મિતાનિ ક્ષલુ યોજનૈઃ ।
 મધ્યાનિ સંખ્યેયૈર્જમ્બૂદ્વીપાભાનિ લઘૂન્યપિ ॥ ૧૫ ॥
 તત્રાસુરનિકાયસ્ય દક્ષિણસ્યાં દિશિ પ્રમુઃ ।
 ચમરેન્દ્રઃ શરચ્ચન્દ્રચન્દ્રિકાવિલસદ્યશઃ ॥ ૧૬ ॥

વાયુકુમારોનાં ભવનો દક્ષિણ અને ઉત્તર બેઉ દિશામાં અનુક્રમે પચાસ લાખ અને છે તાળીશ લાખ મળીને છન્નું લાખ છે. ૧૦.

સ્તનિત કુમારોનાં ભવનો બેઉ દિશાઓમાં અનુક્રમે ચાળીશ લાખ અને છત્રીશ લાખ મળીને એકંદર છાંતેર લાખ છે. ૧૧.

એ ગણત્રીએ દક્ષિણ દિશામાં કુલ ચાર કોડ ને છ લાખ ભવનો છે; અને ઉત્તર દિશામાં ત્રણ કોડ ને છાસઠ લાખ છે. ૧૨.

એટલે બેઉ દિશાઓના સમગ્ર મળીને સાત કોડ ને બેહાંતેર લાખ ભવનો થયાં. ૧૩.

આ ભવનો આકારમાં, શોભામાં તથા કોટ અને ખાઈ વગેરે પરત્વે પ્રાયઃ પૂવોક્ત વ્યન્તરના નગરો જેવાં છે. ૧૪.

એમાં પણ એકદમ મહોટા આવોસો છે તે અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ છે, મધ્યમ આવોસો છે તે સખ્યાત યોજન પ્રમાણ છે અને ન્હાનાં છે તે (પણ) જમ્બૂદ્વીપ જેવડાં છે. ૧૫.

ત્યાં, દક્ષિણ દિશામાં અસુરકુમારોનો સ્વામી ‘ ચમરેન્દ્ર ’ છે, જેનો શરદ્ગતુના ચન્દ્ર-માની ચ દિકા જેવો સ્વચ્છ નિર્મળ ચશ ચોદિશ વિસ્તરી રહ્યો છે. ૧૬.

તથાહિ । વિદ્યતે દક્ષિણદિશિ તિયગ્મેરોઃ સુદર્શનાત્ ।

અસંખ્યદ્વીપાબ્ધિપરો દ્વીપોઽરુણવરાભિઃ ॥ ૧૭ ॥

તસ્ય બાહ્યવેદિકાન્તાત્ મધ્યેઽરુણવરામ્બુધેઃ ।

યોજનાનાં દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રાણ્યતીત્ય વૈ ॥ ૧૮ ॥

ચમરસ્યાસુરેન્દ્રસ્ય મહાનુત્પાતપર્વતઃ ।

તિગિંછિકૂટનામાસ્તિ પ્રશસ્તશ્રીભરોઽધુરઃ ॥ ૧૯ ॥

યોજનાનાં સપ્તદશ શતાન્યથૈકવિંશતિઃ ।

ઉચ્છ્રૂતસ્તસ્ય તુર્યાંશો નિમગ્નો વસુધાન્તરે ॥ ૨૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

મૂલે સહસ્રં દ્વાવિંશં યોજનાનાં સ વિસ્તૃતઃ ।

મધ્યે શતાનિ ચત્વારિ ચતુર્વિંશાનિ વિસ્તૃતઃ ॥ ૨૧ ॥

શતાનિ સપ્ત વિસ્તીર્ણાસ્ત્રયોર્વિંશાનિ ચોપરિ ।

ઝર્વાધો વિસ્તૃતો મધ્યે જ્ઞામો મહામુકુન્દવત્ ॥ ૨૨ ॥

મુકુન્દઃ વાદ્યવિશેષ ઇતિ ॥

સર્વરત્નમયસ્યાસ્ય વેદિકાવનશાલિનઃ ।

શિરસ્તલે મધ્યદેશે સ્યાત્પ્રાસાદાવતસંકઃ ॥ ૨૩ ॥

એની હકીકત આ પ્રમાણે છે:—

અત્યન્ત દર્શનીય એવા મેરુપર્વતથી તીર્થો દક્ષિણ દિશામાં, અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી, અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. ૧૭.

એની બાહ્ય વેદિકાના પ્રાન્ત ભાગથી ખેંતાલીશ હજાર યોજન મૂકીને, અરુણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં 'ચમર' નામના અસુરેન્દ્રનો 'તિગિંછિકૂટ' નામનો મનહરલક્ષ્મીથી શોભી રહેલો મહાન 'ઉત્પાતપર્વત' આવેલો છે. ૧૮-૧૯.

એ એક હજાર સાતસો ને એકવીશ યોજન ઉંચો છે અને ઉંચાઈને ચોથે હિસ્સે પૃથ્વીમાં ખુંચેલો છે. ૨૦.

એનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એક હજાર ને બાવીશ યોજન છે, મધ્યમાં ચારસો ચોવીશ યોજન છે અને ટોચ આગળ સાતસો ત્રેવીશ યોજન છે. એટલે એક મહોટું મુકુંદ હોય એવો હેઠળ ઉપર વિસ્તીર્ણ છે અને મધ્યમાં જ્ઞામ એટલે પાતળો છે. ('મુકુન્દ' એક જાતનું વાનિંત્ર છે). ૨૧-૨૨.

પદ્મવેદિકા અને વનખંડને લીધે શોભી રહેલા એવા આ સર્વરત્નમય પર્વતની ટોચ પર મધ્યમાં એક સુંદર પ્રાસાદ છે. ૨૩.

સાર્દ્દે દ્વે યોજનશતે તુંગઃ સપંચવિંશતિઃ ।

તતઃ શતં યોજનાનિ રમ્યોહ્લોચમહીતલઃ ॥ ૨૪ ॥

અષ્ટયોજનમાનાથ તત્રાસ્તિ મણિપીઠિકા ।

ચમરેન્દ્રસ્યાત્ર સિંહાસનં સહપરિચ્છદમ્ ॥ ૨૫ ॥

તિર્યગ્લોકં જિગમિષુઃ જિનજન્મોત્સવાદિષુ ।

પ્રથમં ચમરેન્દ્રોઽસ્મિન્નુપૈતિ સ્વાશ્રયાત્ ગિરૌ ॥ ૨૬ ॥

તતો યથેપ્સિતં સ્થાનમુત્પતત્યવિલમ્બતઃ ।

તેનાયં ચમરેન્દ્રસ્ય રુયાત ઉત્પાતપર્વતઃ ॥ ૨૭ ॥

ષટ્ શતાન્યથ કોટીનાં પંચપંચાશદેવ ચ ।

કોટ્યો લક્ષ્ણાયથ પંચત્રિંશત્ત્વાર્ધમેવ ચ ॥ ૨૮ ॥

યોજનાનિ તિર્યગસ્માત્તિગિંછિકૂટપર્વતાત્ ।

અતિક્રમ્ય દક્ષિણસ્યાં મધ્યેઽરુણવરોદધેઃ ॥ ૨૯ ॥

યો દેશસ્તદધોભાગે મધ્યે રત્નપ્રભાક્ષિતેઃ ।

ચત્વારિંશદ્યોજનાનાં સહસ્ત્રાણ્યવગાહ્ય ચ ॥ ૩૦ ॥

રાજધાન્યસ્તિ ચમરચંચા ચંચન્મણિમયી ।

વ્યાસાયામપરિત્તેપૈર્જમ્બૂદ્વીપસર્ધર્મિણી ॥ ૩૧ ॥ કલાપકમ્ ॥

એ પ્રાસાદ ઉંચાઈમા અઢીસો યોજન અને વિસ્તારમાં સવાસો યોજન છે. વળી એની ફરસખંધી તેમજ સીલીંગ અત્યંત રમણીય છે. ૨૪.

એની અંદર એક આઠ યોજન પ્રમાણ મણિપીઠ છે, અને એ મણિપીઠપર ચમરેન્દ્રનું પરિવારયુક્ત સિંહાસન છે. ૨૫.

જિન ભગવાનના જન્મમહોત્સવ વગેરે પ્રસંગે ચમરેન્દ્ર તીર્થલોકમાં આવવાનો હોય છે ત્યારે પોતાના આવાસથી નીકળી પહેલો આ જ પર્વતપર આવે છે; અને પછી જ જ્યાં જવું હોય ત્યાં ‘ ઉત્પતનપર્વક ’ એટલે ‘ ઉડીને ’ જાય છે અને એટલા પરથી જ એ ચમરેન્દ્રનો ‘ ઉત્પાતપર્વત ’ કહેવાય છે. ૨૬-૨૭.

એ તિગિંછિકૂટપર્વતથી તીર્થ દક્ષિણ દિશામાં છસોપંચાવન કોઠ સાડીપાંત્રીસ લાખ યોજન મૂક્યા પછી, અરુણવર સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં જે દેશ છે તેના અધોભાગમાં રત્નપ્રભા-પૃથ્વીના મધ્યમાં, આલીશ હબર યોજન અવગાહીને, ચમરેન્દ્રની, યુષ્કળ મણિરત્નોને લીધે

વપ્રશ્રાસ્યા યોજનાનામધ્યર્થ શંતમુન્નતઃ ।
 પંચાશદ્વિસ્તૃતો મૂલે મૌલૌ દ્વાદશ સાર્દ્ધકાઃ ॥ ૩૨ ॥
 આયતૈર્યોજનસ્યાર્થ ન્યૂનાર્થયોજનોચ્છ્રૃતૈઃ ।
 ક્રોશં વિસ્તીર્ણૈશ્ચ રમ્યો રત્નજૈઃ કપિશીર્ષકૈઃ ॥ ૩૩ ॥
 એકૈકસ્યાં સ બાહ્યાયાં પંચદ્વારશતાંચિતઃ ।
 સાર્ધે દ્વે યોજનશતે દ્વારં ચૈકૈકમુચ્છ્રૃતમ્ ॥ ૩૪ ॥
 સપાદશતવિસ્તીર્ણતોરણાદ્યુપશોભિતમ્ ।
 મધ્યેઽથ વપ્રસ્યૈતસ્ય પીઠબન્ધો વિરાજતે ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યોજનાનાં ષોડશૈષ સહસ્રાન્વિસ્તૃતાયતઃ ।
 પદ્મવરવેદિકયા પરીતઃ કાનનેન ચ ॥ ૩૬ ॥
 તસ્ય મધ્યે રમ્યભૂમાવસ્તિ પ્રાસાદશેખરઃ ।
 સાર્ધે દ્વે યોજનશતે તુંગસ્તદર્ધવિસ્તૃતઃ ॥ ૩૭ ॥
 ચતુર્ભિરેષ પ્રાસાદૈશ્ચતુર્દિશમલંકૃતઃ ।
 શતં સપાદમુત્તુંગૈઃ સાર્ધદ્વિષષ્ટિવિસ્તૃતૈઃ ॥ ૩૮ ॥

પ્રકાશી રહેલી, લાંબાઈ પહોળાઈ અને પરિઘમાં જમ્બૂદ્વીપ જેવડી, ચમરચંચા નામની રાજધાની છે. ૨૮-૩૧.

એને એકસો પચાસ યોજન ઉંચા કોટ છે. એ કોટ પાયા આગળ પચાસ યોજન અને માથે સાડાઘાર યોજન પહોળો છે. ૩૨.

એ કોટને મનહર મણિમય કાંગરા છે; જે લાંબાઈમાં અરધો યોજન છે, ઉંચાઈમાં અરધા યોજનથી સહેજ ઓછા છે અને પહોળાઈમાં એક કોસ પ્રમાણ છે. ૩૩.

વળી એને દરેક બાજુએ પાંચસો પાંચસો સુંદર દરવાજા આવેલા છે. પ્રત્યેક દરવાજા અઠીસો યોજન ઉંચા છે, સવાસો યોજન પહોળો છે અને તોરણ આદિકથી અલંકૃત છે. ૩૪-૩૫.

એ કોટના મધ્યભાગમાં એક પીઠબંધ શેખરી રહ્યું છે. તે સોળ હજાર યોજન વિસ્તારમાં છે અને ચોદિશ સુંદર પદ્મવેદિકા અને બગીચાથી વિંટાયલું છે. ૩૫-૩૬.

એની રમણીય ભૂમિપર એક ઉત્તમ પ્રાસાદ છે, જે અઠીસો યોજન ઉંચા અને સવાસો યોજન પહોળો છે. ૩૭.

એ પ્રાસાદની ચારે બાજુએ વળી સવાસો યોજન ઉંચા અને સાડીઘાસઠ યોજન પહોળા એવા ખીલ ચાર પ્રાસાદો આવી રહ્યા છે. ૩૮.

प्रत्येकमेतेऽपि चतुर्दिशं चतुर्भिराश्रिताः ।

सार्धं द्विषष्टिमुत्तुंगैस्तदर्धविस्तृतैस्तथा ॥ ३९ ॥

सपादैकत्रिंशदुच्चैस्तदर्धविस्तृतैर्वृताः ।

प्रासादास्तेऽपि प्रत्येकं पुनस्तेऽपि चतुर्दिशम् ॥ ४० ॥

ससार्धद्विक्रोशपंचदशयोजनतुंगकैः ।

तदर्धविस्तृतैरेवं चतुर्दिशमलंकृताः ॥ ४१ ॥ युग्मम् ॥

एवं समूलप्रासादाः प्रासादाः सर्वसंख्यया ।

चमरस्य भवन्त्येकचत्वारिंशं शतत्रयम् ॥ ४२ ॥

प्रासादास्ते रत्नमया मरुच्चंचलकेतवः ।

मृदुस्पर्शाश्चारुगन्धा दृश्याः सुवर्णवालुकाः ॥ ४३ ॥

अथ प्रासादेभ्य एभ्य ऐशान्यां स्युर्यथाक्रमम् ।

सभा सुधर्मा सिद्धायतनं सभोपपातकृत् ॥ ४४ ॥

हृदोऽभिषेकालंकारव्यवसायसभाः क्रमात् ।

सर्वेऽप्यमी सुधर्माद्या षट्त्रिंशद्योजनोच्छ्रिताः ॥ ४५ ॥

એમાંના પ્રત્યેકની ચોદિશ વળી સાડીબાસકં યોજન ઉંચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા એવા અચ્ચાર પ્રાસાદો છે. ૩૯.

એમાંના પણ પ્રત્યેકની ચોદિશ સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. ૪૦.

એ પ્રત્યેકની ચોદિશ પણ પંદર યોજન અઠી કોસ ઉંચા અને એથી અરધા પહોળા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. ૪૧.

એ પ્રમાણે એક મૂળ પ્રાસાદ અને બીજા એની ક્રમતા આવેલા-મળીને એકંદર ત્રણસો એકતાળીશ પ્રાસાદ અમરેન્દ્રને છે. ૪૨.

વાયુપ્રેરિત ધ્વજાઓ જેમનાપર ફરકી રહી છે એવા એ સર્વ પ્રાસાદો રત્નમય, સુગંધી, સુવર્ણની રેતીવાળા, અને કોમળ સ્પર્શવાળા હોઈ ખરેખર જેવા લાયક છે. ૪૩.

હવે, આ પ્રાસાદોથા ઇશાનકોણમાં અનુક્રમે (૧) સુધર્માસભા, (૨) સિદ્ધાયતન, (૩) ઉપપાત સભા, (૪) દ્રહ, (૫) અભિષેક સભા, (૬) અલંકારસભા અને (૭)

દીર્ઘા પંચાશતં પંચવિંશતિવિસ્તૃતા ઇહ ।

વૈમાનિકસમાદિભ્યો માનતોઽર્ધમિતા ઇતિ ॥ ૪૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

इत्यर्थतो भगवतीद्वितीयशताष्टमोद्देशके ॥

अत्रायं विशेषः ॥ चमरस्स एं सभा सुहम्मा एकावन्नखंभसयस-
न्निविठायं । एवं बलीयस्सवि । इति तुर्यांगे ॥

अथैतस्यामुपपातसभायां सुकृती जनः ।

देवदूष्यच्छन्नशय्योत्संग उत्पद्यते क्षणात् ॥ ૪૭ ॥

चमरेन्द्रतयाथासावुत्थाय शयनीयतः ।

गत्वा हृदे कृतस्नानस्ततोऽभिषेकपर्षदि ॥ ૪૮ ॥

कृताभिषेकसोत्साहैरसुरैः समहोत्सवम् ।

अलंकारसभायां च गत्वालंकृतभूषणः ॥ ૪૯ ॥

व्यवसायसभां गत्वा पुस्तकावसितस्थितिः ।

स्नात्वा नन्दापुष्करिण्यां भक्त्या कृतजिनार्चनः ॥ ૫૦ ॥

समागत्य सुधर्मायां सभायां सपरिच्छदः ।

दिव्यान् सिंहासनासीनो भोगान् भुंक्ते यथारुचि ॥ ૫૧ ॥

પંચભિઃ કુલકમ્ ॥

વ્યવસાય સભા આવેલાં છે. એ બધાંય છત્રીશ યોજન ઉંચાં, પચાસ યોજન લાંબાં અને પચવીશ યોજન પહોળાં હોઇ વૈમાનિક દેવોની સભા વગેરેથી પ્રમાણુમાં અરધાં છે. ૪૪-૪૬.

એ ભાવાર્થનું ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કહેલું છે. અહિં વિશેષ એટલું છે કે-અમરેન્દ્રની સુધર્માસભા એકાવનં સ્તંભપર રહેલી કહી છે. બલીન્દ્રની પણ એવી કહી છે. એ પ્રમાણે એથા ' અંગ ' માં છે.

જે કોઇ પુણ્યશાળી જીવ અહિં અમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉક્ત ઉપપાત સભામાં દેવદૂષ્ય વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત એવી શય્યામાં એક ક્ષણવારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૭.

શય્યામાંથી બેઠો થઇ પછી એ અમરેન્દ્ર ' દ્રહ ' માં જઇ સ્નાન કરી ' અભિષેક સભા ' માં આવે છે. ત્યાં ઉત્સાહી એવા અસુરોએ અભિષેક કરાવ્યા બાદ મહાઉત્સવપૂર્વક ' અલંકાર સભા ' માં જઇ શરીરપર આભૂષણો ધારણ કરી ' વ્યવસાય સભા ' માં જાય છે. ત્યાં પુસ્તક જોઇ પરંપરાગત રિવાજથી માહિતગાર થઇ નન્દાવાવડીમાં જઇ સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ ભક્તિ

कामकेलिलालसस्तु जिनस्याशातनाभयात् ।

गत्वा बहिः सुधर्माया रमते रुचितास्पदे ॥ ५२ ॥

कदाचिच्चैष चमरचंचावासे मनोरमे ।

सकांतः क्रीडितुं याति क्रीडोद्याने नृपादिवत् ॥ ५३ ॥

સ ચૈવમ્— અસ્યાશ્રમરચંચાયા નૈઋત્યાં કકુભિ ધ્રુવમ્ ।

षट्कोटीनां शतान् पंचपंचाशत्कोटीसंयुतान् ॥ ५४ ॥

पंचत्रिंशच्च लक्षाणि पंचाशच्च सहस्रकान् ।

योजनानामतिक्रम्य तस्मिन्नेवारूणोदधौ ॥ ५५ ॥

आवासो भाति चमरचंचश्चंचच्छ्रूयां निधिः ।

कम्रः क्रीडारतिस्थानं चमरस्यासुरेशितुः ॥ ५६ ॥ विशेषकम् ॥

सहस्राण्येष चतुरशीतिमायतविस्तृतः ।

समंततः परिक्षिप्तः प्राकारेण महीयसा ॥ ५७ ॥

सर्वं चमरचंचावत् प्रासादादि भवेदिह ।

न विद्यन्ते परं पंच सुधर्माद्याः सभाः शुभाः ॥ ૫૮ ॥

પૂર્વક જિનપૂજા કરી ત્યાથી સપરીવાર ' સુધર્માસલા ' માં આવી સિંહાસનપર આરૂઠ થઇ યથેચ્છપણે દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે. ૪૮-૫૧.

ત્યાં એને કામભોગની ઈચ્છા થાય છે તો જિનેશ્વરના અવશેષ-અસ્થિની આશાતનાને ભયે, સભાની ખંડાર મનગમતે સ્થાને જઈ ત્યાં વિષયોપભોગ કરે છે. ૫૨.

તે કોઇ કોઇવાર વળી પોતાની દેવીએને લઇને પોતાના રમણિક 'અમરચંચ' આવાસમાં ક્રીડાર્થે જાય છે, પૃથ્વીપતિ રાજા પોતાની રાણીએને લઇને ક્રીડોદ્યાનમાં જાય છે એમ. ૫૩.

એ આવાસની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:—

એ આવાસ અમરચંચા નગરીથી નૈઋત્યકોણમાં છસો પંચાવન કોડ પાંત્રીશ લાખ અને પચાસ હજાર ચોજન મૂક્યાબાદ એજ અરૂણોદધિસમુદ્રમાં આવેલો છે. શોભાયમાન લક્ષ્મીના નિધાનરૂપ હોઈ એ અમરેન્દ્રને રતિક્રીડા કરવા લાયકતું મનહર સ્થાન છે. એ લાંબાઈખંડોળાઈમાં ચોરાશી હજાર ચોજન છે અને એને ચારે બાજુ મહોટો કોટ છે. અહિં પ્રાસાદ વગેરે સઘળાં વાનાં અમરચંચા પ્રમાણે છે. ફેર એટલો કે અહિં સુધર્માદિક પાંચ મનહર સભાઓ નથી. ૫૪-૫૮.

સ એષ સામ્પ્રતીનસ્તુ જમ્બૂદ્વીપેઽન્ન ભારતે ।
 વેભેલાખ્યે સન્નિવેશે વિન્ધ્યાચલસમીપગે ॥ ૫૯ ॥
 આસીત્ ગૃહપતિશ્રેષ્ઠઃ પૂરણાખ્યો મહર્ષ્ચિકઃ ।
 જાગ્રત્કુટુમ્બજાગર્યાં નિશિ સંવેગમાપ સઃ ॥ ૬૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પ્રાતર્નિમન્ત્ર્ય સ્વજનાન્ ભોજ્યવસ્ત્રાદિભિઃ મૃશમ્ ।
 સન્તોષ્ય જ્યેષ્ઠપુત્રાય કુટુમ્બભારમાર્પયત્ ॥ ૬૧ ॥
 પતદ્ગ્રહં દારુમયં કારયિત્વા ચતુઃપુટં ।
 દીક્ષાં લાત્વા દાનમર્યાં ચક્રે સાતાપનં તપઃ ॥ ૬૨ ॥
 ષષ્ટસ્યૈવ પારણાયામુત્તીર્યાતાપનાસ્થલાત્ ।
 ભિક્ષાર્થમાટીત્ વેભેલે કરે ધૃત્વા પતદ્ગ્રહમ્ ॥ ૬૩ ॥
 ભિક્ષાં દદાનઃ પાન્થેભ્યઃ પતિતાં પ્રથમે પુટે ।
 કાકશાલાવૃકાદીનાં દ્વિતીયપુટસંગતામ્ ॥ ૬૪ ॥
 તાં મત્સ્યકચ્છપાદીનાં તૃતીયપુટગાં દદત્ ।
 પતિતાં ચ પુટે તુર્યે ભિક્ષામાદત્સ્વયં મિતામ્ ॥૬૫॥ યુગ્મમ્ ॥
 એવં દ્વાદશવર્ષાણિ તપઃ કૃત્વાતિદુષ્કરમ્ ।
 સ પાદપોપગમનમઙ્ગીકૃત્યૈકમાસિકમ્ ॥ ૬૬ ॥

વર્તમાન સમયનો ચમરેન્દ્ર આ જ જમ્બૂદ્વીપના ભારતક્ષેત્રમાં વિન્ધ્યાપર્વતની સમીપમાં આવેલા 'જેલેલ' નામના ગામડામાં 'પૂરણ' નામે મહાસમૃદ્ધિવાન ગૃહસ્થ હતો. એક રાત્રીએ એના કુટુંબમાં જાગરણ હતું તે વખતે એને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી પ્રભાત થયે સ્વજનોને જોલાવી એમને લોજનવસ્ત્રાદિથી સન્તોષી જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપી, ચાર ખાનાવાળું કાષ્ટપાત્ર કરાવી એણે પોતાનાથી હરકોઇને 'દાન' દઈ શકાય એવી દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષિત અવસ્થામાં આતાપનાપૂર્વક તપશ્ચર્યા શરૂ કરી છઠ્ઠે છઠ્ઠને પારણે હાથમાં પાત્ર લઈ એ એજ 'જેલેલ' માં ભિક્ષાર્થે ફરવા જતો. પાત્રના પહેલા ખાનામાં પહેલી ભિક્ષા વટેમાર્ગીને, બીજા ખાનામાં પહેલી ભિક્ષા કાક સેચનક અને વરૂ આદિને તથા ત્રીજામાં પહેલી ભિક્ષા મત્સ્ય કાચખા આદિકને આપતો; અને ચોથા ખાનામાં પહેલી મિત ભિક્ષા પોતે વાપરતો. ૫૬-૬૫.

એ પ્રમાણે બાર બાર વર્ષ પર્યાન્ત અતિદુષ્કર તપશ્ચર્યા કરી પ્રાન્તે એક માસનું પાદ-

મૃત્વામુષ્યાં રાજધાન્યાં ચમરેન્દ્રતયાભવત્ ।

સર્વપર્યાપ્તિપર્યાપ્તઃ તત્કાલોત્પન્ન એવ સઃ ॥ ૬૭ ॥

ઊર્ધ્વમાલોકયમાસ સ્વભાવાત્ જ્ઞાનચક્ષુષા ।

આસૌધર્મદેવલોકં તત્ર દૃષ્ટ્વા સુરેશ્વરમ્ ॥ ૬૮ ॥

શક્રસિંહાસનાસીનં પીનતેજઃસુલ્લશ્રિયમ્ ।

અચિન્તયત્ મુમુર્ષુઃ કઃ ક્રીડત્યેષ મમોપરિ ॥ ૬૯ ॥ કલાપકમ્ ॥

તતઃ સામાનિકાન્ દેવાન્ સ આહૂયેતિ પૃષ્ટવાન્ ।

ભો ભોઃ ક એષ યોઽસ્માકમપિ મૂર્ધ્નિ તિષ્ઠતિ ॥ ૭૦ ॥

તેઽપિ વ્યજિજ્ઞપત્ નત્વા સ્વામિન્નેષ સુધર્મરાટ્ ।

નિત્યાસ્થાનવ્યવસ્થેયં સૌધર્મેન્દ્રાસુરેન્દ્રયોઃ ॥ ૭૧ ॥

હન્ત તેઽન્યે યેઽસુરેન્દ્રા એનમિત્થં શિરઃસ્થિતમ્ ।

સેહિરે ન સહેઽહં તુ પાતયિષ્યામ્યધઃ ક્ષણાત્ ॥ ૭૨ ॥

નિશ્ચિત્યેતિ પુનશ્ચિત્તે વ્યમૃશત્ સોઽપિ વજ્રમૃત્ ।

યદ્યનેનાભિહન્યેઽહં શરણં મમ કસ્તદા ॥ ૭૩ ॥

પાદોપગમન કરી (પાદપ એટલે વૃક્ષ વગેરે પડયું ત્યાં પડયું રહે છે એમ પડયા રહી) મૃત્યુ પામી એ હાલની રાજધાનીમાં ચમરેન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થયો છે. ૬૬-૬૭.

વળી સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત એવા એણે ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ સ્વાભાવિકપણે જ્ઞાન-ચક્ષુવડે છેક સૌધર્મ દેવલોક સુધી નજર ફેરવતાં શકના સિંહાસનપર બેઠેલો અત્યન્ત તેજસ્વી અને સુખસંપત્તિવાળો સૌધર્મ-ઇન્દ્ર એની દૃષ્ટિએ પડ્યો. એને જોઈ એ વિચારવા લાગ્યો-મારે માથે આ કેાણુ મોજ કરી રહ્યો છે ? એ તે શું મોત માગે છે ? ૬૮-૬૯.

એમ વિચારી એણે પોતાના સામાનિક દેવાને બોલાવીને પૂછ્યું—અરે ! આપણે માથે વળી આ કેાણુ છે ? ૭૦.

એ વખતે એમણે પણ નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—હે સ્વામિન્, એ તો સૌધર્મેન્દ્ર છે. સૌધર્મેન્દ્ર અને અસુરેન્દ્રને એજ પ્રમાણે રહેવાનો પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો રિવાજ છે. ૭૧.

એ સાંભળી એણે કહ્યું—આવાને આમ માથાપર રહેવા દે એ બીજા. હું એ સહન કરનારો નહિં. હું તો એને ક્ષણમાં હેઠો પાડી દેવાનો. ૭૨.

આમ એણે નિશ્ચય કર્યો. પણ એ સાથે એને વિચાર આવ્યો કે—એ પણ વજ્રધારી-

વિચિન્ત્યેત્યવધિજ્ઞાનોપયોગાન્વમરાધિપઃ ।

સુસુમારપુરોદ્યાનેઽપश्यत् वीरजिनेश्वरम् ॥ ७४ ॥

दध्यौ चायं जिनो वीरः प्रतिमामेकरात्रिकीम् ।

प्रतिपद्याष्टमतपा एकपुद्गलदत्तदृक् ॥ ७५ ॥

निर्निमेषो निष्प्रकम्पः कायोत्सर्गेऽस्त्यवस्थितः ।

एकादशाब्दपर्याये शरण्योऽस्तु स एव मे ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥

इति ध्यात्वावश्यकार्थं त्यक्त्वाहर्दર્चनादિકम् ।

उत्थायोत्पादशय्यायाः तद्देवदूष्यसंवृतः ॥ ७७ ॥

उपादाय प्रहरणरत्नं परिघमुद्धतः ।

तिगिंछિકूटमुत्पातगिरिमागत्य सत्वरम् ॥ ७८ ॥

नव्यं वपुर्विधायैત્ય સુસુમારપુરાત્ બહિઃ ।

अशोककाननेऽशोकतरोर्मूले शिलोपरि ॥ ७९ ॥

નમસ્કૃત્ય જિનં યુગ્મન્નિશ્રયા યામ્યહં યુધે ।

यूयं मे त्राणमित्युक्त्वा भूयोऽप्युत्तरवैक्रियम् ॥ ८० ॥

વપુર્મીઘ્નં માષરાશિકુહૂરાત્રિસહોદરમ્ ।

कृत्वा योजनलक्षोच्चमुत्पात नभस्तलम् ॥८१॥ पंचभिः कुलकम् ॥

ઈન્દ્ર છે. તેથી કહાચિત જો એના હાથનો માર ખાઈ મરવાનો વખત આવ્યો તો મારું શરણુ કેણુ ? ૭૩.

એમ વિચારી એણે અવધિજ્ઞાનથી ઉપયોગ દીધો તો સુસુમારનગરના ઉદ્યાનમાં રહેલા શ્રી વીરજિનેશ્વરને એણે બાળ્યા. ૭૪.

એમને બાળીને તરતજ એણે વિચાર કર્યો કે—આજે વીરપ્રભુ અઠ્ઠમનો તપ કરી, એક જ વસ્તુપર અનિમેષ દષ્ટિ રાખી, એક રાત્રીની ‘ પડિમા ’ અંગીકાર કરી નિશ્ચળપણે અગ્યાર વર્ષની પર્યાયવાળા કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા છે, એમનું જ મને શરણુ હો. ૭૫-૭૬.

એવો નિશ્ચય કરી, ઉત્પાદશય્યામાંથી ઉડી જિનપૂજા જેવાં અવશ્યનાં કાર્ય પાણુ પડતાં મેલી, શય્યામાંના જ દેવદૂધ વસ્ત્રો પરિધાન કરી, પોતાનું પરિઘ નામનું પ્રહરણરત્ન એટલે શસ્ત્ર લઈ સત્વર ઉદ્ધતપણે તિગિંછિકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતપર આવી ઉભો. ત્યાં નવીન શરીર કરી ત્યાંથી પછી સુસુમાર નગરની ખડાર આવેલા અશોકવનમાં જઈ અશોકવૃક્ષની હેઠળ શિલાપર

કુર્વન્કવચિત્ સિંહનાદં ક્વચિચ્ચ ગજગર્જિતમ્ ।
 હયહેષારવં ક્વાપિ ક્વચિત્કલકલધ્વનિમ્ ॥ ૮૨ ॥
 જ્વોભયન્નિવ પાતાલં કમ્પયન્નિવ મેદિનીમ્ ।
 તિર્યગ્લોકં વ્યાકુલયન્ સ્ફોટયિષ્યન્નિવામ્બરમ્ ॥ ૮૩ ॥
 વિદ્યુદ્વૃષ્ટિગર્જિતાનિ રજસ્તમાંસિ ચોત્કિરન્ ।
 ત્રાસયન્ વ્યન્તરાન્ દેવાન્ કુર્વન્ જ્યોતિષિકાન્ દ્વિધા ॥ ૮૪ ॥
 વિમાનસ્યાથ સૌધર્માવતંસકસ્ય વેદિકામ્
 આક્રમ્યૈકેનાપરેણ સુધર્માસંસદં પદા ॥ ૮૫ ॥
 જઘાન પરિઘેણેન્દ્રકીલકં ત્રિસ્તતોઽવદત્ ।
 ક્વ રે શક્રઃ ક્વ રે સામાનિકાઃ ક્વ રે સુરાઃ પરે ॥ ૮૬ ॥ કુલકમ્ ॥
 પાતયામિ ઘાતયામિ શાતયામ્યંધુનાખિલાન્ ।
 કરોમ્યપ્સરસઃ સર્વાઃ સ્વાયન્તાઃ સહ વૈભવૈઃ ॥ ૮૭ ॥
 ફલં મદાશાતનાયાઃ શક્રોઽનુભવતાદિતિં ।
 ગિરઃ શ્રુત્વાશ્રુતપૂર્વાઃ શ્રુકુટીભીષણો હરિઃ ॥ ૮૮ ॥

કાયોત્સર્ગે રહેલા ભગવાનને નમસ્કાર કરી, ' આપને આશ્રયે હું યુદ્ધમાં જઈ છું, મને આપનું શરણુ છે ' એમ કહી પુનઃ અંડદના રાશિ અને અમાવાસ્થ્યાની રાત્રી સમાન ભીષણુ, લક્ષ્યોજન પ્રમાણુ ઉત્તરવૈકિચ શરીર કરી એ આકાશ માર્ગે ઉડયો. ૭૭-૮૧.

ક્વચિત્ સિંહનાદ કરતો; ક્વચિત્ હસ્તી સમાન ગર્જરવ અને ક્વચિત્ અશ્વ સમાન હેષારવ તો ક્વચિત્ કલકલાટ કરી મૂકતો; વળી જાણે પાતાળને ક્ષોભ પમાડતો હોયની, પૃથ્વીને ધુન્નવતો હોયની અને આકાશને ક્ષાડી નાખતો હોયની એમ તીર્છાલોકને આક્રુણ વ્યાક્રુણ કરી નાખતો; ચોદિશ વીજળી, વરસાદ, ગર્જના, રજ તથા અંધકાર વિસ્તારતો; વ્યન્તર દેવોને ત્રાસ પમાડતો અને જ્યોતિષીઓના ટુકડા કરી નાખતો; એક પગથી સૌધર્મેન્દ્રના વિમાનની વેદિકાપર તથા બીજે પગે સુધર્માસભાપર આક્રમણ કરીને, એણે પોતાના પરિઘવદે ઇન્દ્રકીલકપર ત્રણ પ્રહાર કર્યાં. પછી વળી જોડયો " અરે ! સૌધર્મ, એના સામાનિક દેવો ને બીજા બધા ક્યાં છે ? હુમણાંજ એઓને સર્વને પાડી દઇ મારી દઇ, હેરાન હેરાન કરી મૂકું છું; આ અપ્સરાઓને અને એઓના પરિવારને પણ હુમણાં જ કળ્બ કરું છું. મારા જેવાની આશાતનાનું ક્રુણ શુ આવે છે એની ઇન્દ્રને ખબર પડશે. ૮૨-૮૮.

સક્રોધહાસમિત્યાહ કિં રે ચમર દુર્દશ ।
 નવોત્પન્નોઽસિ રે મૂઢ મુમુર્ષસ્યધુનૈવ કિમ્ ॥ ૮૯ ॥
 યદ્વા તવેયાનુત્સાહોઽનર્થાયૈવ ન સંશયઃ ।
 પક્ષો પિપીલિકાનાં હિ જાયેતે મૃત્યુહેતવે ॥ ૯૦ ॥
 ઇમાં ગૃહાણાતિથેયીં મદવજ્ઞાફલં મનાક્ ।
 મુમોચ વજ્રમિત્યુક્ત્વા જ્વલજ્વાલાકરાલિતમ્ ॥ ૯૧ ॥
 તદ્ દૃષ્ટ્વા ચકિતોઽત્યન્તં નશ્યન્ સંકોચ્ય ભૂઘનમ્ ।
 પ્રવિષ્ટો રક્ત રક્તેતિ વદન્ વીરક્રમાન્તરે ॥ ૯૨ ॥
 તતઃ શક્રોઽપિ વિજ્ઞાય વીરં તચ્છરણીકૃતમ્ ।
 ચતુરંગુલમપ્રાપ્તમાદાય પવિમિત્યવક્ ॥ ૯૩ ॥
 કમ્પસે કિમિદાર્નીં ભોઃ પશુઃ સિંહેક્ષણાદિવ ।
 વીરપ્રાસાદાત્ મુક્તોઽસિ ન તે મત્તોઽધુના ભયમ્ ॥ ૯૪ ॥
 ઇત્યુક્ત્વા વામપાદેન ત્રિઃ પ્રહૃત્ય વસુન્ધરામ્ ।
 ક્ષમયિત્વા જિનેન્દ્રં ચ સુરેન્દ્રઃ સ્વાસ્પદં યયૌ ॥ ૯૫ ॥

આ પ્રમાણેનાં ચમરેન્દ્રનાં અશ્રુતપૂર્વ વચનો સાંભળીને સૌધર્મેન્દ્ર પણ જુકુટી ચઢાવી ક્રોધ અને હાસ્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યો—“ અરે કૃષ્ણમુખા મૂઢ ચમર ! હજુ હમણાજ ઉત્પન્ન થયો છે ને તરતમાં જ કેમ મોત માગે છે ? અથવા તારો આ બધો ઉત્સાહ નિશ્ચયે અનર્થને માટે જ છેઃ ક્રીડીને પાંખ આવે એ એના મૃત્યુનું જ કારણ થઈ પડે છે. હવે ત્યારે તું પણ મારું આતિથ્ય-મારી અવજ્ઞાનું ક્ષણ ચાખ. ” ૮૮-૯૦.

એમ કહીને સૌધર્મેન્દ્રે પોતાનું જાજવલ્યમાન લીધણુ વળ છોડ્યું. એ જોઈ ડર ખાઈ જઈ ચમરેન્દ્ર તો નાસવા લાગ્યો. અને જ્યાં શ્રી વારણનેશ્વર રહેલા હતા ત્યાં જઈ ‘ ત્રાહિ મામ્ ત્રાહિ મામ્ ’ કહી શરીર સંકેચી એમના બે પગ વચ્ચે પેસી ગયો. ૯૧-૯૨.

એટલે શકેન્દ્ર પણ એને શ્રી વીરને શરણે ગયેલો જોઈ, એનાથી ચારજ આંગળા છેટે રહેલું વળ લઈ લઈ બોલ્યો—અરે, સિંહને જોઈને પશુ ધુળે એમ હવે ક્યાંથી ધુળવા લાગ્યો ? જા, હવે હું તને શ્રીવીરપ્રભુની કૃપાને લીધે જવા દઉં છું; હવે તારે મારા તરફનો ભય ન રાખવો. ૯૩-૯૪.

એમ કહીને વામચરણ પડે પૃથ્વીપર ત્રણ પ્રહાર કરી, પ્રભુની ક્ષમા માગી, સૌધર્મેન્દ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયો. ૯૫.

ततो वज्रभयात् मुक्तश्चमरेन्द्रो निजाश्रयम् ।
 गत्वासामानिकादीनामुवाचोदन्तमादितः ॥ ९६ ॥
 भद्रं स्तात् त्रैशलेयाय तस्मै त्रैलोक्यबन्धवे ।
 येन त्रातोऽस्मि मरणात् हंत वज्राग्निदुस्सहात् ॥ ९७ ॥
 उपकारमिति प्राज्ञः तं स्मरन् सपरिच्छदः ।
 गत्वा पुनर्महावीरमभ्यर्च्य ताराडवादिभिः ॥ ९८ ॥
 आगत्य स्वास्पदं प्रीतो विस्मृतेन्द्रपराभवः ।
 धर्मकर्मस्थितिं सर्वामाराध्य सुखभागभूत् ॥ ९९ ॥ विशेषकम् ॥
 अयं च चमरोऽयासीद्यत्सौधर्मावितंसकम् ।
 आश्चर्यमेतद्विज्ञेयमनन्तकालसम्भवि ॥ १०० ॥

चतुःषष्टिसहस्राणि सामानिकसुधाभुजः ।
 अस्य त्रयस्त्रिंशकाश्च त्रयस्त्रिंशत्सुधाशिनः ॥ १०१ ॥
 एते च जम्बूद्वीपेऽत्र क्षेत्रे भारतनामनि ।
 काकन्द्यां पुर्यवर्त्तन्त त्रयस्त्रिंशत् महर्द्धिकाः ॥ १०२ ॥

पछी चमरेन्द्र पाणु वज्रनो लय गयो. अेटले निर्विध्न पोताने स्थानके पडोंयी गयो. त्यां ओणुे सर्व वीतक पोताना सामानिक देवोने भांडीने कही. ९६.

त्रणु लोकना अन्धु जेवा श्रीवीरप्रभुनुं कल्याणु थले के जेणुे विनाशकारी दुःसह वज्राग्निथी मने णयाव्यो. आम ओमना उपकारनुं स्मरणु करतो डाहो थयेतो ओ चमरेन्द्र पोताना सर्व परिवारने लधने पुनः प्रभु पासे आव्यो. त्यां ओमनी आगण नृत्य वगेरे करी ओ रीते ओमने सन्मानी राणु थध पाछो पोताने स्थानके गयो. त्यां, धन्द्रकृत परालव विसरी जध सर्व प्रकारनां धर्म कार्यो करतो अत्यारे सुणभां रहे छे. ९७-९९.

आ चमरेन्द्र सौधर्मदेवलोकभां (लडवा) गयो ते अनन्ते काणे थयेलुं ओक आश्चर्य समजवुं. १००.

आ चमरेन्द्रना योसठ हुन्तर ' सामानिक ' देवो छे अने तेत्रीश ' त्रयस्त्रिंशक ' देवो छे. १०१.

ओ तेत्रीश देवो (पूर्वलवभां) आ जम्बूद्वीपभां भारतक्षेत्रभां काकंदी नगरीभां (तेत्रीश) अति समृद्ध शेडीया हुता. ओओ श्रद्धाणु, तत्पना जणुकार, परस्पर सहायक, लाविक अने

શ્રદ્ધાલવો જ્ઞાતતત્વા સહાયાશ્ચ પરસ્પરમ્ ।

પૂર્વં તે ભાવિતાત્માનોઽભૂવન્નુગ્રક્રિયાશ્રયાઃ ॥ ૧૦૩ ॥

પશ્ચાન્ન કર્મવશતો જાતા ધર્મે શ્લુથાશયાઃ ।

પાર્શ્વસ્થા અવસન્નાશ્ચ કુશીલાઃ સ્વૈરચારિણઃ ॥ ૧૦૪ ॥

એવં ચ ભૂરિવર્ષાણિ શ્રમણોપાસકક્રિયામ્ ।

આરાધ્યાર્દ્ધમાસિકીં તે કૃત્વા સંલેખનામપિ ॥ ૧૦૫ ॥

અનાલોચ્યાપ્રતિક્રમ્યાતિચારાંસ્તાન્ પુરાકૃતાન્ ।

મૃત્વા ત્રયસ્ત્રિંશકત્વં લેભિરે ચમરેશિતુઃ ॥ ૧૦૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ત્રાયસ્ત્રિંશકરૂઢિસ્તુ નૈતેભ્ય એવ કિન્તુ તે ।

ઉત્પદ્યન્તે ય્યવન્તે ચ સ્વસ્વસ્થિત્યા પરાપરાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

તિસ્નોઽસ્ય પર્ષદસ્તત્રાભ્યન્તરા સમિતાભિધા ।

મધ્યા ચંડાભિધા જ્ઞેયાબાહ્યા જાંતાહ્યા પુનઃ ॥ ૧૦૮ ॥

સ્યુશ્ચતુર્વિંશતિઃ દેવસહસ્રાણ્યાદ્યપર્ષદિ ।

સાર્ધપલ્યોપમદ્વંદ્વસ્થિતીન્યથાલ પર્ષદિ ॥ ૧૦૯ ॥

શતાન્યર્દ્ધતૃતીયાનિ સાર્દ્ધપલ્યોપમાયુષામ્ ।

દેવીનાં મધ્યમાયાં ચાષ્ટાવિંશતિઃ સહસ્રકાઃ ॥ ૧૧૦ ॥

ઉચ્ચ ક્રિયાવાન્ હતા. પરંતુ પાછળથી કર્મવશાત્ એમનો ધર્મપરનો આદર શિથિલ થઇ જવાથી એઓ પાસથા, અવસન્ન, કુશીલ અને સ્વેચ્છાચારી થયા. એમણે બહુ વર્ષ પર્યન્ત શ્રાવકની ક્રિયાઓ પાળી અને છેવટે અરધા માસની સંલેખના કરી. પણ પૂર્વે એમનાથી થઇ ગયેલા અતિચાર આલોચ્યા વિના ને પ્રતિક્રમ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા એટલે આ અમરેન્દ્રના 'ત્રાયસ્ત્રિંશક' થયા. ૧૦૨-૧૦૬.

આ 'ત્રાયસ્ત્રિંશક' ની પ્રથા કંઈ એમનાથીજ પહેલી પડી નથી. પરંતુ એઓ એમની સ્થિતિને વશે અન્ય અન્ય ઉત્પન્ન થાય છે ને અચે છે. ૧૦૭.

હવે, એ અમરેન્દ્રને ત્રણ પર્ષદા છે: (૧) અભ્યન્તર આવેલી છે એનું નામ 'સમિતા' (૨) મધ્યમાં આવેલીનું નામ 'ચંડા' અને (૩) બહારનીનું નામ 'જાતા' છે. ૧૦૮.

પહેલીમાં અઢી પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા ચોવીશ હજાર દેવો અને દોઢ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળી અઢીસો દેવીઓ છે. બીજી-મધ્યમ સભામાં એ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા અઠ્યા-

દ્વિપલ્યાયુર્નિર્જરાણાં દેવીનાં તિવહર્ષદિ ।

શતાનિ લીળ્યેકપલ્યાયુષામથાન્ત્યર્ષદિ ॥ ૧૧૧ ॥

સ્યુઃ દ્વાત્રિંશત્સહસ્રાણિ સાર્દ્ધપલ્યાયુષઃ સુરાઃ ।

શતાન્યર્દ્ધચતુર્થાનિ દેવ્યોર્દ્ધપલ્યજીવિતાઃ ॥ ૧૧૨ ॥

યથૈવ પર્ષદઃ તિસ્રો વર્ણિતાશ્રમરેશિતુઃ ।

એવં સામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશકાનાં તદાહ્વાયાઃ ॥ ૧૧૩ ॥

પર્ષદો લોકપાલાનાં પુનસ્તિસ્રો ભવન્તિ તાઃ ।

તપાથ ત્રુટિતા પર્વા ઇત્યેતૈર્નામભિર્યુતાઃ ॥ ૧૧૪ ॥

ઇદમર્થતઃ સ્થાનાંગસૂત્રે ॥

કાલી રાજી ચ રન્તી ચ વિદ્યુત્ મેઘાભિધા પરા ।

પંચાસ્યાગ્રમહિષ્યઃ સ્યુઃ રૂપલાવણ્યબન્ધુરાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

કાલીયં પ્રાગ્ભવે જમ્બૂદ્વીપે દક્ષિણભારતે ।

પુર્યામામલકલ્પાયાં કાલાખ્યસ્ય ગૃહેશિતુઃ ॥ ૧૧૬ ॥

કાલશ્રીતનુસંભૂતા કાલીનામાભવત્ સુતા ।

બૃહત્કુમારી શ્રીપાર્શ્વપુષ્પચૂલાર્પિતવ્રતા ॥ ૧૧૭ ॥

વીશ હુન્નર દેવો અને એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી ત્રણસો દેવીઓ છે. ત્રીજી-છેઢી પર્ષદામાં દોઢ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા બત્રીસ હુન્નર દેવો અને અરધા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી સાડા ત્રણસો દેવીઓ છે. ૧૦૯-૧૧૨.

ચમરેન્દ્રની આમ ત્રણ સભાઓ વર્ણવી તેવીજ એજ નામની સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની પણ સભાઓ છે. વળી ' લોકપાલ ' દેવોની પણ (૧) તપા, (૨) ત્રુટિતા અને (૩) પર્વા નામની ત્રણ સભાઓ છે. ૧૧૩-૧૧૪.

એ વૃત્તાન્ત સ્થાનાંગસૂત્રમાં છે.

આ ચમરેન્દ્રને, (૧) કાલી, (૨) રાજી, (૩) રન્તી, (૪) વિદ્યુત્ અને (૫) મેઘા-એવા નામવાળી પાંચ મનહર રૂપલાવણ્ય યુક્ત અગ્રમહિષી એટલે પટ્ટરાણીઓ છે. ૧૧૫.

એમનામાં ' કાલી ' નામની જે પહેલી પટ્ટરાણી છે તે પૂર્વલવમાં આ જ જમ્બુદ્વીપમાં દક્ષિણ ભરતમાં આમલકલ્પાનગરીમા કાલનામના ગૃહસ્થની કાલશ્રી નામની સ્ત્રીની કુક્ષિ-એ જન્મેલી કાલીનામની પુત્રી હતી. એણે કુમારિકાવસ્થામાં જ યોગ્યવયે પહેાંચ્યા પછી શ્રી

યથાછન્દીભૂય દોષાનપ્રતિક્રમ્ય પાત્તિકીમ્ ॥
 કૃત્વા સંલેખનાં મૃત્વા ચમરેન્દ્રપ્રિયાભવત્ ॥૧૧૮॥ વિશેષકમ્ ॥
 કાલાવતંસં ભવનં કાલં સિંહાસનં ભવેત્ ।
 કાલ્યા દેવ્યાઃ પરાસામપ્યેવં સ્વાખ્યાનુરૂપતઃ ॥ ૧૧૯ ॥
 સ્વસ્વનામસદ્કુનામજનનીજનકા ઇતિ ।
 જ્ઞેયાઃ શેષાશ્ચતસ્તોઽપિ તથૈવ મલિનવ્રતાઃ ॥ ૧૨૦ ॥
 સ્વાખ્યાવતંસે ભવને સ્વાખ્યે સિંહાસનેઽભવન્ ।
 ચમરેન્દ્રપ્રિયા ણતાઃ સાર્દ્ધપલ્યદ્રયાયુષઃ ॥ ૧૨૧ ॥
 બલીન્દ્રદયિતાનામપ્યૈતિહ્યમનયા દિશા ।
 શ્રાવસ્ત્યાસાં પુરી સાર્દ્ધમાયુઃ પલ્યત્રયં પુનઃ ॥ ૧૨૨ ॥
 એકૈકાગ્રમહિષ્યષ્ટસહસ્રપરિવારયુક્ ।
 સહસ્રાણ્યષ્ટ દેવીનાં નવ્યાનાં રચિતું ત્તમા ॥ ૧૨૩ ॥

પાર્ધ્વલગવાનની પુષ્પચૂલાનામની સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. પણ પછી તે સ્વચ્છંદપણે વર્તતી હોઈ (મૃત્યુસમયે) દોષોને આલોચ્યા વિના કે પડિઝમ્યા વિના એકપક્ષની સંલેખના કર્યા પૂર્વક મૃત્યુ પામી ચમરેન્દ્રની સ્ત્રી થઈ છે. ૧૧૬-૧૧૮.

એ કાલી દેવીને કાલાવતંસ નામનું ભવન અને કાલ નામનું સિંહાસન છે. બીજી ચારે દેવીઓનાં પણ એમના એમના નામને અનુસારે એ બેઉ વાનાં બાણુવાં. ૧૧૯.

વળી આ ચારેનાં માતપિતાનાં નામ એમના પોતાના નામ સરખાં બાણુવાં. અને એમનાં મત પણ પહેલીની જેમ અતિચારદ્વાષત સમજવાં. ૧૨૦.

એ પ્રમાણે પોતપોતાના નામનાં ભવન તેમજ પોતપોતાના નામના સિંહાસન જેમને છે એવી એ પાંચે પટ્ટરાણીઓનું અઢી પટ્ટ્યોપમનું આયુષ્ય છે. ૧૨૧.

બલિ-ઈન્દ્રની પટ્ટરાણીઓનો વૃત્તાન્ત પણ આ ચમર-ઈન્દ્રની પટ્ટરાણીઓ સરખો સમજવો. ફેર એટલો કે એમની નગરી ' શ્રાવસ્તી ' છે અને એમનું આયુષ્ય સાડાત્રણ પટ્ટ્યોપમનું છે. ૧૨૨.

ચમરેન્દ્રની પ્રત્યેક પટ્ટરાણીનો આઠ હજાર પરીવાર કહેવાય; કેમકે એઓમાં આઠ હજાર નવીન દેવીઓ ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય છે. ૧૨૩.

ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ સ્યુર્દેવ્યઃ સર્વસંખ્યયા ।

મુંક્તેઽસુરેન્દ્રશ્ચૈતાભિઃ કૃતૈતાવત્તનુઃ સુખમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

સોમો યમશ્ચ વરુણસ્તથા વૈશ્રમણાભિઃ ।

ચત્વારોઽસ્ય લોકપાલાશ્ચતુર્દિગધિકારિણઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ચતુર્ણામપ્યથૈતેષાં ચતસ્રઃ પ્રાણવહ્નિભાઃ ।

કનકા કનકલતા ચિત્રગુપ્તા વસુન્ધરા ॥ ૧૨૬ ॥

એકૈકેયં ચ સાહસ્રપરિવારવિરાજિતા ।

દેવી સહસ્રમેકૈકં નવ્યં વિકુર્વિતું ક્ષમા ॥ ૧૨૭ ॥

સ્વસ્વનામરાજધાન્યાં સ્વસ્વસિંહાસને સ્થિતાઃ ।

ચત્વારોઽમી લોકપાલા મુંજતે દિવ્યસમ્પદમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

તથાસ્ય ચમરેન્દ્રસ્ય સપ્ત સૈન્યાનિ તત્ર ચ ।

પાદાત્યાશ્વેભમહિષરથસંજ્ઞાનિ પંચ વૈ ॥ ૧૨૯ ॥

એતે સુરા અપિ સ્વામિશાસનાત્ કાર્યહેતવે ।

તાદ્રૂપ્યં પ્રતિપદ્યન્તે નાયકોક્તેઃ નટા ઇવ ॥ ૧૩૦ ॥

એ ગણત્રીએ ચમરેન્દ્રને ચાળીશ હજાર દેવીઓ કહેવાય, જેમની સાથે એ એટલાં જ શરીર કરીને સુખ લોગવે છે. ૧૨૪.

ચમરેન્દ્રને વળી સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર નામના 'લોકપાલ' ચાર દિશાઓના ચાર અધિકારીઓ છે. ૧૨૫.

એ ચારેમાંના પ્રત્યેકને કનકા, કનકલતા, ચિત્રગુપ્તા અને વસુન્ધરા નામની ચચ્ચાર વદ્ધલા એટલે સ્ત્રીઓ છે. ૧૨૬.

એ પ્રત્યેકને વળી હજાર હજારનો પરિવાર છે કેમકે એઓ હજાર હજાર નવી દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે. ૧૨૭.

ચારે લોકપાળોને પોતપોતાના નામાનુસાર નામવાળી રાજધાનીઓ છે. ત્યાં એઓ પોતપોતાના સિંહાસને રહી દિવ્ય સુખ લોગવે છે. ૧૨૮.

ચમરેન્દ્રને વળી સાત સૈન્યો હોય છે. એમાં પાંચનાં, (૧) પાયદળ, (૨) અશ્વ, (૩) હસ્તી (૪) મહિષ અને (૫) રથ—એ પ્રમાણે નામ છે. ૧૨૯.

એઓ પણ દેવરૂપ છે, પરન્તુ કામ પડે છે ત્યારે સ્વામીના આદેશથી એવું રૂપ ધારણ કરે છે, નાયકના કહેવા પ્રમાણે જેમ નટો (નવનવા) વેષ ભજવે છે તેમ. ૧૩૦.

एतानि पंच सैन्यानि युद्धसज्जान्यहर्निशम् ।

गन्धर्वनटसैन्ये ये ते भोगायेति सप्तकम् ॥ १३१ ॥

સત્ત સેનાન્યોઽપ્યમીષાં સર્વદા વશવર્તિનઃ ।

सेवन्ते सुरनेतारं चमरं विनयानताः ॥ १३२ ॥

द्रुमः सौदामश्च कुन्धुः लोहिताक्षश्च किन्नरः ।

रिष्टो गीतरतिश्चेति सेनान्यामभिधाः क्रमात् ॥ १३३ ॥

द्रुमस्य तत्र पादात्याधिपस्य चमरेशितुः ।

स्युः सप्त कच्छाः कच्छा च स्ववशो नाकिनां गणः ॥ १३४ ॥

आद्यकच्छायां सुराणां चतुःषष्टिः सहस्रकाः ।

ततो यथोत्तरं कच्छाः षडपि द्विगुणाः क्रमात् ॥ १३५ ॥

इन्द्राणामपरेषामप्येवं पत्तिचमूपतेः ।

वाच्याः सप्त सप्त કચ્છાઃ સ્થાનદ્વિગુણિતા મિથઃ ॥૧૩૬ ॥

ચતુઃષષ્ટિઃ સહસ્રાણિ પ્રત્યાશમાત્મરક્ષકાઃ ।

લક્ષદ્વયં ષટ્પંચાશત્સહસ્રાણીતિ તેઽસ્થિલાઃ ॥૧૩૭ ॥

એ પાંચે સૈન્યો યુદ્ધ માટે સતત સજ્જ રહે છે.

ખીલતં એ સૈન્યોમાં, એક ગન્ધર્વોતું અને એક નટતું છે.

એમ સર્વ મળી સાત સૈન્ય થયાં. ૧૩૧.

એ સાત સેનાઓના વળી સાત સેનાધિપતિ છે. તેઓ નિરન્તર ચમરેન્દ્રને વશ રહી વિનયપૂર્વક સેવા કરે છે. ૧૩૨.

એ સેનાધિપતિઓનાં (૧) દ્રુમ, (૨) સૌદામ, (૩) કુન્ધુ, (૪) લોહિતાક્ષ, (૫) કિન્નર, (૬) રિષ્ટ અને (૭) ગીતરતિ-એવાં નામ છે. ૧૩૩.

એ સાતમાં પાયદળ સેનાનો અધિપતિ દ્રુમ છે એના હાથ નીચે સાત 'કચ્છા' છે. કચ્છા એટલે 'હાથ નીચેના દેવોનો સમૂહ.' ૧૩૪.

પહેલી કચ્છામાં ચોસઠ હજાર દેવો છે. પછીની છએ કચ્છામાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા દેવો છે. ૧૩૫.

એવી રીતે ખીલત ઇન્દ્રોના પાયદળ સૈન્યના સેનાપતિના હાથ નીચે સાત સાત 'કચ્છા' છે અને એમાં પણ ઉત્તરોત્તર એક ખીલતથી બમણા દેવો છે. ૧૩૬.

ચમરેન્દ્રને વળી દરેક દિશાના ચોસઠ ચોસઠ હજાર મળીને સમગ્ર એ લાખ છપ્પન હજાર 'આત્મરક્ષક' દેવો છે. ૧૩૭.

एवमुक्तपरीवारसुरैराराधितक्रमः ।

घनश्यामस्निग्धवर्णः किंचिदारक्तलोचनः ॥ १३८ ॥

विद्रुमोष्ठः श्वेतदन्तः शरभोत्तुंगनासिकः ।

दीप्ररक्ताम्बरो मेघ इव सन्ध्याभ्रसंभृतः ॥ १३९ ॥

मुकुटेनांकितो मौलौ सच्चुडामणिलक्ष्मणा ।

पूर्वाद्विरिव तिग्मांशुबिम्बेनोदित्वरશ્રિયા ॥ ૧૪૦ ॥

चतुस्त्रिंशलक्षमानभवनानामधीश्वरः ।

सर्वेषां दाक्षिणात्यानामसुराणां सयोषिताम् ॥ ૧૪૧ ॥

साम्राज्यं शास्ति दिव्यस्त्रीनाटकादिषु दत्तहक् ।

एकार्णवायुश्च्युत्वेतो भवे भाविनि सेत्स्यति ॥ ૧૪૨ ॥ कुलकम् ॥

च्युते चास्मिन्नस्य पदे पुनरुत्पत्स्यतेऽपरः ।

एवमव्युच्छितिनयान्नित्य एवैष उच्यते ॥ ૧૪૩ ॥

पूर्णं जम्बूद्वीपमेकमेष पूरयितुं क्षमः ।

असुरैरसुरीभिश्च निजशक्त्या विकुर्वितैः ॥ ૧૪૪ ॥

આવા આવા દેવો અને એમના પરીવારો જેની સતત સેવા કરી રહ્યા છે એવા આ ચમરેન્દ્રનો, અતિ શ્યામ અને સ્નિગ્ધ વર્ણ છે, રતાશ પડતા ચક્ષુ છે, પ્રવાળા જેવા ઓષ્ઠ છે, ઉજ્જવળ દંતપંક્તિ છે અને શરભસમાન ઉત્તુંગ નાસિકા છે. વળી એ દેહીપ્યમાન અને રક્તવર્ણુ અમ્બર (વસ્ત્ર, આકાશ) ને લીધે, સંધ્યાકાળના વાદળનો ભ્રમ કરાવનારો મેઘ હોયની એવો જણાય છે. ૧૩૮-૧૩૯.

વળી એના મસ્તક પર ઉત્તમ ચૂડામણિવાળો મુકુટ ઝળકી રહેલો હોઈ, એ બાણે ઉદય-પામતા સૂર્યખિમ્બ યુક્ત પૂર્વાચળ હોયની એવો જણાય છે. ૧૪૦.

વળી એ યોત્રીશ લાખ ભવનોનો તથા સર્વ દાક્ષિણાત્ય અસુરોનો અને એમની સ્ત્રીઓનો સ્વામી છે. ૧૪૧.

નિરન્તર દેવાંગનાઓના નાટકો આદિ જોવામાં તદ્દીન રહી સામ્રાજ્ય લોગવતો એ ચમરેન્દ્ર એક સાગરોપમતું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્યાંથી સ્થવી આગામી ભવમાં સિદ્ધિપદ પામશે. ૧૪૨.

એ અહિંથી સ્થવશે ત્યારે એની જગ્યાએ ખીજો ચમરેન્દ્ર ઉત્પન્ન થશે. એવી રીતે ' અવિચ્છેદ ' રહેતો હોવાથી, ચમરેન્દ્ર નિત્ય જ કહેવાય છે. ૧૪૩.

આ ચમરેન્દ્રમાં વળી એટલું બધું સામર્થ્ય છે કે જો એ ધારેતો એટલા બધા દેવ અને દેવીઓ વિકૃતી શકે કે એમનાથી આખો જમ્બૂદ્વીપ સંપૂર્ણ ભરાઈ જાય. ૧૪૪.

તિર્યક્ પુનરસંખ્યેયાન્ દ્વીપપાથોનિર્ધોસ્તથા ।

एवं सामानिकाः त्रायस्त्रिंशः चास्य प्रभूष्णवः ॥ १४५ ॥

अस्यैवं लोकपालाग्रमहिष्योऽप्यथ किन्तु ते ।

शक्ताः पूरयितुं तिर्यक्संख्येयद्वीपवारिधीन् ॥ १४६ ॥

इत्यर्थतो भगवत्याम् ॥

देवेन्द्रस्तवे तु

जावय जम्बूद्वीवो जावय चमरस्स चमरचंचाओ ।

असुरेहिं असुरकन्नाहिं अत्थि विसओ भरेओ से ॥ १४७ ॥

अथान्योऽसुरदेवेन्द्रो बली नामा निरूप्यते ।

उत्तरस्यां दिशि विभुः योऽसौ सौभाग्यसेवधिः ॥ १४८ ॥

तथाहि दिशि कौबेर्यां जम्बूद्वीपस्थमेरुतः ।

असंख्यद्वીपाब्धिपरो द्वીपोऽरुणवराभिधः ॥ १४९ ॥

तस्य बाह्यवेदિકान्तात् तस्मिन्नेव पयोनिधौ ।

द्विचत्वारिंशत्सहस्रयोजनानां व्यतिक्रમે ॥ १૫૦ ॥

रुचकेन्द्रાભિધોઽસ્ત્યત્ર બલેરુપાતપર્વતઃ ।

તિર્યગ્લોકે જિગમિષોઃ બલેરુપતનાસ્પદમ્ ॥ ૧૫૧ ॥યુગ્મમ્ ॥

તીર્થાં તો એ રીતે અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર ભરીદેવાનું એનામાં સામર્થ્ય છે. આણું સામર્થ્ય એના સામાનિક તથા ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોમાં પણ છે. ૧૪૫.

વળી એના લોકપાલ દેવો તથા પટ્ટરાણીઓ પણ એવી રીતે (તીર્થાં) સંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો ભરી દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ૧૪૬.

એવા ભાવાર્થનું ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે.

‘ દેવેન્દ્રસ્તવ ’ માં તો એમ કહ્યું છે કે—અમરેન્દ્ર પોતાની અમરચંચાથી માંડીને ન્યાંસુધી જમ્બૂદ્વીપ છે ત્યાં સુધીનો તમામ ભાગ દેવો અને દેવીઓથી ભરવા સમર્થ છે. ૧૪૭.

હવે બલીન્દ્ર નામના બીજા અસુરેન્દ્ર વિષે.

સૌભાગ્યનિધિ એવો આ બલીન્દ્ર ઉત્તર દિશાનો સ્વામી છે. ૧૪૮.

જમ્બૂદ્વીપમાં રહેલા મેરૂથી ઉત્તરદિશામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. એની બહારની વેદિકાના છેડાથી એ જ સમુદ્રમાં એંતાળીશ હજાર

તિર્ગિચ્છિકૂટતુલ્યોસૌ પ્રમાણાદિસ્વરૂપતઃ ।

બલેઃ પ્રાસાદોઽસ્તિ તત્ર પ્રાગ્વત્ સિંહાસનાંચિતઃ ॥ ૧૫૨ ॥

કોટ્યઃ પંચપંચાશત્ ષટ્ કોટીનાં શતાનિ ચ ।

પંચત્રિંશત્ત્વ લક્ષ્ણિ પંચાશત્ત્વ સહસ્ત્રકાઃ ॥ ૧૫૩ ॥

યોજનાનિ ઠ્યતિક્રમ્યામ્ભોધાવુત્પાતપર્વતાત્ ।

ગર્ભે રત્નપ્રભાપૃથ્થ્યા ગત્વાધો યોજનાનિ ચ ॥ ૧૫૪ ॥

ચત્વારિંશત્સહસ્ત્રાણિ વર્ત્તતે તત્ર મંજુલા ।

બલિચંચા રાજધાની સ્ત્યાનીભૂતાઃ ઇવ ત્વિષઃ ॥ ૧૫૫ ॥

॥ વિશેષકમ્ ॥

અસ્યાઃ ચમરચંચાવત્ સ્વરૂપમખિલં ભવેત્ ।

વપ્રપ્રાસાદાદિ તેષાં પ્રમાણાનુક્રમાદિ ચ ॥ ૧૫૬ ॥

અત્રોપપાદસદસિ દેવદૂષ્યપરિષ્કૃતે ।

ઇન્દ્રત્વેનોત્પદ્યતેઽઙ્ગી શય્યોત્સંગે મહાતપાઃ ॥ ૧૫૭ ॥

અસ્ય ષષ્ટિઃ સહસ્ત્રાણિ સામાનિકસુધામુજામ્ ।

ત્રાયચ્છિંશકદેવાશ્ચ ત્રયચ્છિંશદુદીરિતાઃ ॥ ૧૫૮ ॥

યોજન મૂકીને બલીન્દ્રનો ‘ રૂચકેન્દ્ર ’ નામનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે. તીર્છા લોકમાં જવાતું મન થાય છે ત્યારે બલીન્દ્ર પહેલાવહેલો ત્યાં આવીને પછી ત્યાંથી ઉડે છે. ૧૪૮-૧૫૧.

(આ રૂચકેન્દ્રતું પ્રમાણુ આદિક તિર્ગિચ્છિકૂટ સદશ છે). ત્યાં આગળ પૂર્વોક્તવત્ સિંહાસનાદિથી યુક્ત બલીન્દ્રનો પ્રાસાદ છે. ૧૫૨.

એ ઉત્પાતપર્વતથી સમુદ્રમાં છસો પંચાવન કોડ અને સાડી પાંત્રીશ લાખ યોજન ગયા પછી, નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ગર્ભમાં ચાળીશ હજાર યોજન મૂકીને, કાન્તિ સમસ્ત પિંડીભૂત થઇને રહી હોયની એવી મનહર, બલીન્દ્રની બલિચંચા નગરી આવે છે. ૧૫૩-૧૫૫.

આ બલિચંચા નગરીતું સમસ્ત સ્વરૂપ અર્થાત્ એનો કેટ, એના પ્રાસાદ, એઓતું પ્રમાણુ, એમનો અનુક્રમ આદિ, ચમરચંચાવત્ સમજવું. ૧૫૬.

કોઇ મહા તપસ્વી મનુષ્ય હોય છે એ આહિં ઉપપાદ સલામાં, દેવદૂષ્યથી આચ્છાદિત એવી શય્યામાં ઇન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૫૭.

આ બલીન્દ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો અને તેત્રીશ ‘ ત્રાયચ્છિંશક ’ દેવો છે. ૧૫૮.

સામ્પ્રતીનાસ્ત્વમી વેભેલકગ્રામનિવાસિનઃ ।

શ્રદ્ધાલવસ્ત્રયસ્ત્રિંશત્ સુહૃદશ્ચ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

પ્રાગેતે દૃઢધર્માણઃ પશ્ચાદ્વિશ્લથ્ચેતસઃ ।

ઉત્પન્ના અત્ર ચમરત્રાયસ્ત્રિંશકદેવવત્ ॥ ૧૬૦ ॥

પ્રાગ્વત્તિસ્ત્વઃ પર્ષદોઽસ્ય તિસ્તૃષ્વપિ સુરાઃ ક્રમાત્ ।

સહસ્રાણાં વિંશતિઃ સ્યુઃ ચતુરષ્ટાધિકા ચ સા ॥ ૧૬૧ ॥

સાર્દ્ધે દ્વે ચ શતે દ્વે ચ સાર્દ્ધં શતમનુક્રમાત્ ।

દેવ્યઃ પર્ષત્સુ તિસ્તૃષુ દેવાનાં ક્રમતઃ સ્થિતિઃ ॥ ૧૬૨ ॥

પલ્યાનાં ત્રિતયં સાર્ધં ત્રયં સાર્ધં દ્વયં ક્રમાત્ ।

દેવીનાં તુ સ્થિતિઃ સાર્ધે દ્વે તે દ્વે સાર્ધમેવ ચ ॥૧૬૩॥ યુગ્મમ્ ॥

તિસ્ત્વસ્તિસ્ત્વઃ પર્ષદોઽસ્ય ભવન્તિ પ્રાગ્વદેવ ચ ।

સામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશલોકપાલાગ્રયોષિતામ્ ॥ ૧૬૪ ॥

શુભા નિશુભા રમ્ભા ચ નિરમ્ભા મદનેતિ ચ ।

સ્યુઃ પંચાગ્રમહિષ્યોઽસ્ય પ્રાગ્વદાસાં પરિચ્છદઃ ॥ ૧૬૫ ॥

અત્યારે વર્તમાનમાં જે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો ત્યાં છે તેઓ પૂર્વલવમાં બેભેલક ગામના રહેવાસી, શ્રદ્ધાળુ અને પરસ્પર પ્રીતિ દાખવતા તેત્રીશ મિત્રો હતા. પહેલાં તેા એઓ ધર્મને વિષે દૃઢ હતા; પરન્તુ પાછળથી શિથિલ થઈ જવાથી, અમરેન્દ્રના એ દેવોની પેઠે, અહિં ઉત્પન્ન થયા છે. ૧૫૯-૧૬૦.

પૂર્વવત્ આની પણ ત્રણ સલાઓ છે, જેમાં અનુક્રમે વીશ હજાર, ચોવીશ હજાર અને અઠ્યાવીશ હજાર દેવો છે. ૧૬૧.

તે ત્રણે સલાઓમાં વળી અનુક્રમે અઠીસો, બસો અને દોઠસો દેવીઓ છે. ૧૬૨.

દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે સાડાત્રણ, ત્રણ અને અઠી પલ્યોપમની છે; અને દેવીઓની અનુક્રમે અઠી, બે તથા દોઢ પલ્યોપમની છે. ૧૬૩.

વળી એ બલીન્દ્રના સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશક અને લોકપાલ દેવો તથા પટ્ટરાણીઓની પણ ત્રણ ત્રણ પર્ષદા એટલે સલા છે. ૧૬૪.

એને વળી શુભા, નિશુભા, રંભા, નિરંભા અને મદના-એવા નામની પાંચ અગ્ર-મહિષીઓ છે; જેમનો પરિવાર પૂર્વ પ્રમાણે છે. ૧૬૫.

एवं सहस्रैः चत्वारिंशतान्तःपुरिकाजनैः ।

सुधर्मायाः बहिः भुंक्ते कृतैतावद्रपुः सुखम् ॥ १६६ ॥

चत्वारोऽस्य लोकपालाश्चतुर्दिग्धिकारिणः ।

सोमो यमश्च वरुणस्तुर्यो वैश्रमणाभिधः ॥ १६७ ॥

एषां चतस्रः प्रत्येकं दयिताः नामतस्तु ताः ।

मीनका च सुभद्रा च विद्युदाख्या तथाशनिः ॥ १६८ ॥

स्वस्वनामराजधान्यां सिंहासने स्वनामनि ।

उपविष्टाः सुखं दिव्यं मुदा तेऽप्युपभुंजते ॥ १६९ ॥

महाद्रुमो महासौदासाह्वयः परिकीर्तितः ।

मालंकारोऽपि च महालोहिताक्षाभिधः सुरः ॥ १७० ॥

किंपुरुषो महારिष्टस्तथा गीतयशा इति ।

बलिनाम्नोः सुरपतेः क्रमात् सप्तैતિ सैन्यपाः ॥ १७१ ॥ युग्मम् ॥

पत्तीશસ્યાઘકચ્છાયાં ષષ્ટિર્દેવસહસ્રકાઃ ।

કચ્છાઃ ષડન્યાશ્ચ તતઃ સ્યુરસ્ય દ્વિગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૭૨ ॥

एवं सामानिकैस्त्रायस्त्रिंशकैर्लोकपालकैः ।

सेव्योऽग्रमहिषीभिश्च सप्तभिः सैन्यसैन्यैः ॥ १७३ ॥

એ પ્રમાણે બલીન્દ્ર પણ ચાલીશ ચાલીશ હજાર દેવીઓ સાથે, એટલાંજ શરીર કરીને, સુધર્માસલાની બહાર ભોગ ભોગવે છે. ૧૬૬.

એને પણ સોમ, યમ, વરુણ અને ક્રુણેર નામના, ચાર દિશાના ચાર લોકપાલ દેવો છે. ૧૬૭

એ પ્રત્યેકને વળી મેનકા, સુભદ્રા, વિદ્યુત અને અશનિ નામની ચત્તાર સ્ત્રીઓ છે.— એમની સાથે એઓ પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળી રાજધાનીમાં પોતાના નામવાળા સિંહાસનો પર હર્ષપૂર્વક દિવ્ય સુખ ભોગવે છે. ૧૬૮-૧૬૯.

બલીન્દ્રને પણ (૧) મહાદ્રુમ, (૨) મહાસૌદાસ, (૩) માલંકાર, (૪) મહાલોહિતાક્ષ, (૫) કિંપુરુષ, (૬) મહારિષ્ટ અને (૭) ગીતયશા—એવા નામના સાત સેનાધિપતિઓ છે. ૧૭૦-૧૭૧.

પાયદળ સેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' માં સાઠ હજાર દેવો છે. એ પછીની છ કચ્છામાં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે. ૧૭૨.

એ પ્રમાણે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, લોકપાલ દેવો, ષટ્સાષ્ટીઓ, સૈન્યો, સેના-

ષટ્ચા સહસ્રૈઃ પ્રત્યાશં સેવ્યમાનોઽન્ગરક્ષકૈઃ ।

ચત્વારિંશત્સહસ્રાઢચલ્લદ્વયમિતૈઃ સમૈઃ ॥ ૧૭૪ ॥

શ્યામવર્ણો રક્તવાસાશ્ચૂડામણ્યંકમૌલિભૃત્ ।

સુરૂપઃ સાતિરેકૈકસાગરોપમજીવિતઃ ॥ ૧૭૫ ॥

ભવનાવાસલક્ષાણાં ત્રિંશતોઽનુભવત્યસૌ ।

અસુરીણાં ચાસુરાણામુદીચ્યાનામધીશતામ્ ॥૧૭૬॥કલાપકમ્ ॥

પરિવારયુતસ્યાસ્ય શક્તિર્વિકુર્વણાશ્રિતા ।

ચમરેન્દ્રસ્યેવ કિન્તુ સર્વત્ર સાતિરેકતા ॥ ૧૭૭ ॥

इत्येवमस्मिन्नसुरनिकाये प्रभवो दश ।

चमरेन्द्रो बलीन्द्रश्च लोकपालास्तथाष्ट च ॥ १७८ ॥

લક્ષ્ણેવં ચતુઃષ્ટૌ ભવનેષ્વપરેઽપિ હિ ।

उत्पद्यन्तेऽसुरवराः स्वस्वपुण्यानुसारतः ॥ १७९ ॥

उत्पत्तिकाले शय्यायां नृषणाम्बरवर्जिताः ।

ततश्चालंकृतास्तेन वपुषा नूतनेन वा ॥ १८० ॥

પતિઓ અને પ્રત્યેક દિશાના સાઠ સાઠ હુન્નર મળીને કુલ બે લાખ આળીશ હુન્નર અંગ-
રક્ષકો—આટલા આટલા પરિવારવાળો તથા શ્યામવર્ણ, લાલવસ્ત્ર, ચૂડામણિથી અંકિત
મુકુટ, મનહરરૂપ અને એક સાગરોપમથી અધિક આયુષ્યવાળો એ બલીન્દ્ર ત્રીશલાખ ભવ-
નોપર તથા ઉત્તર દિશાના દેવદેવીઓ પર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. ૧૭૩-૧૭૬.

આ બલીન્દ્રની તેમજ એના પરિવારની વૈકિંચશક્તિ ચમરેન્દ્ર સરખી છતાં સર્વત્ર
કંઠક અધિક છે.

એવી રીતે આ અસુરનિકાયમાં દશ અધિકારીઓ છે: ચમરેન્દ્ર, બલીન્દ્ર અને આઠ.
લોકપાલ. ૧૭૮.

એવી રીતે, ચોસઠલાખ ભવનોમાં પોત પોતાના પુણ્યને અનુસારે બીજા પણ અસુરવરો
ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૭૯.

શય્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ વસ્ત્રાભૂષણ રહિત હોય છે; પરન્તુ પછી એઓ એજ
અથવા નૂતન શરીર પર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે છે. ૧૮૦.

સર્વેऽપ્યમી શ્યામવર્ણા વિમ્બોઘ્નાઃ કૃષ્ણમૂર્દ્ધજાઃ ।

શુભ્રદન્તા વામકર્ણાવસક્તદીપ્રકુંડલાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

દન્તાઃ કેશાશ્ચ શ્રમીષાં વૈક્રિયા દૃષ્ટવ્યા ન સ્વાભાવિકાઃ । વૈક્રિય-
શરીરત્વાત્ । इति जीवाभिगमवृत्तौ ॥

આર્દ્રચન્દનલિતાંગા અરુણામ્બરધારિણઃ ।

ચિહ્નેન ચૂડામણિના સદાલંકૃતમૌલયઃ ॥ ૧૮૨ ॥

કુમારત્વમતિક્રાન્તા અસંપ્રાપ્તાશ્ચ યૌવનમ્ ।

તતોઽતિમુગ્ધમધુરમૃદુયૌવનશાલિનઃ ॥ ૧૮૩ ॥

કેયૂરાંગદહારાચ્ચૈર્ભૂષિતા વિલસન્તિ તે ।

દીપ્રા દશસ્વંગુલીષુ મણિરત્નાંગુલીયકૈઃ ॥ ૧૮૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

દેવ્યોઽપ્યેવંવિધાઃ કામક્રીડાવિધિવિચ્છક્ષણાઃ ।

ઘનસ્તના યુવજનોન્માદિલાવણ્યયૌવનાઃ ॥ ૧૮૫ ॥

સપ્ત હસ્તાઃ દેહમાનમેષામુત્કર્ષતો ભવેત્ ।

અંગુલાસંખ્યાંશમાનમુત્પત્તૌ તજ્જઘન્યતઃ ॥ ૧૮૬ ॥

સર્વેના વર્ણુ શ્યામ, હોઠ લાલ, કેશ કાળા અને દાંત શ્વેત હોય છે. વળી એમના ડાબા કાનમાં ઝળહળતા કુંડળ હોય છે. ૧૮૧.

અહિં એમને દાંત અને કેશ કહ્યા એ સ્વાભાવિક ન સમજવા, વૈક્રિય સમજવા; કારણ કે એઓનું શરીર વૈક્રિય શરીર છે:—આમ ' જીવાભિગમ ' ની ટીકામાં કહ્યું છે.

વળી એઓ શરીરે નિરન્તર આર્દ્ર ચન્દનનું વિલેપન કરે છે, લાલ વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે. અને ચૂડામણિથી અંકિત એવા મુકુટ ધારણ કરે છે. ૧૮૨.

કૌમારાવસ્થા ઉદ્ધંધી ગયા છતાં યૌવનાવસ્થા પ્રાપ્ત ન થયેલી હોવાથી, એઓનું યૌવન અતિ મુગ્ધ, મધુર અને મૃદુ હોઈ એઓ બહુ શોભી રહ્યા છે. ૧૮૩.

શરીરે કેયૂર, અંગદ, મુક્રતાહાર આદિ આભૂષણો પરિધાન કરી અને દશે આંગળીએ મણિ અને રત્નની અંગુઠીએ ધારણ કરી એ ઓ ત્યાં કાયમ વિલાસ કરી રહ્યા છે. ૧૮૪.

એવીજ રીતે એમની દેવીઓ પણ કામક્રીડાવિધિમાં ચતુર, કંઠિનસ્તન યુગલથી શોભતી અને યુવાનોને ઉન્માદ પ્રમાડનારા લાવણ્યમય યૌવને કરીને યુક્ત હોય છે. ૧૮૫.

એ દેવોનું દેહપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથનું હોય છે; અને જઘન્ય, ઉત્પત્તિસમયનું—અંગુ-
લના અસંખ્યમા અંશ જેટલું હોય છે. ૧૮૬.

લક્ષ્યોજનમાનં ચોત્કર્ષાદુત્તરવૈક્રિયમ્ ।

પ્રારમ્ભેઽદ્ભુગુલસંખ્યેયભાગમાનં જઘન્યતઃ ॥ ૧૮૭ ॥

एषां च दाक्षिणात्यानां स्थितिरुत्कर्षतो भवेत् ।

सागरोपममेकं तदुदीच्यानां च साधिकम् ॥ १८८ ॥

देवीनां दाक्षिणात्यानां सार्धं पल्यत्रयं स्थितिः ।

ज्येष्ठोत्तराहदेवीनां सार्धं पल्यचतुष्टयम् ॥ १८९ ॥

जघन्या तु वत्सराणां सहस्राणि दश स्थितिः ।

सर्वेषां मध्यमा ज्येष्ठाकनिष्ठान्तरनेकधा ॥ १९० ॥

ज्येष्ठायુષો દાક્ષિણાત્યા માસાર્ધેનોચ્છ્વસન્ત્યથ ।

આહારકાંચિણો વર્ષસહસ્રેણ ભવન્તિ ચ ॥ ૧૯૧ ॥

उदीच्या सातिरेकेण मासार्धेनोच्छ्वसन्ति वै ।

साधिकाब्दसहस्रेण भवन्त्याहारकांक्षिणः ॥ १९२ ॥

મધ્યમસ્થિતયસ્ત્વેતે સ્વસ્થસ્થિત્યનુસારતઃ ।

મુહૂર્ત્તાહઃપૃથ્ક્ત્વૈઃ સ્યુરુચ્છ્વાસાહારકાંચિણઃ ॥ ૧૯૩ ॥

એઓનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર ઉત્કૃષ્ટ લાભ યોજનનું થઈ શકે છે અને જઘન્ય પ્રારંભ વળતે અંશુલના સંખ્યાત લાભ પ્રમાણ થાય છે. ૧૮૭.

એઓમાં જે દક્ષિણ દિશાના છે એમની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ એક સાગરોપમની છે; અને જેઓ ઉત્તર દિશાના છે એઓની કંઈક અધિક છે. ૧૮૮

દક્ષિણ દિશાની દેવીઓની આયુષ્યસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સાડાત્રણ પલ્યોપમની છે; અને ઉત્તર દિશાવાળી દેવીઓની આડાચાર પલ્યોપમની છે. ૧૮૯.

વળી એ બધાઓની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે; અને મધ્યમ સ્થિતિ તો, ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યની વચ્ચે અનેક પ્રકારની છે. ૧૯૦.

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દક્ષિણ દિશાના દેવો અર્ધમાસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને એમને એક હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૧.

એવાજ ઉત્તર દિશાના દેવો પંદર ઉપરાંત દિવસ થાય ત્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે અને એમને એક હજાર કરતાં વધારે વર્ષે આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૨.

મધ્યમ આયુષ્યસ્થિતિવાળા એ દેવો પોતપોતાની સ્થિતિને અનુસારે ચાર મુહૂર્ત્તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. એમને આહારની અભિલાષા પણ ચાર દિવસે થાય છે. ૧૯૩.

જઘન્યજીવિનઃ સ્તોકૈઃ સસભિઃ પ્રોચ્છ્વસન્ત્યમી ।
 એકાહાન્તરમાહારં સમીહંતે ચ ચેતસા ॥ ૧૯૪ ॥

તતઃ સંકલ્પમાત્રેણોપસ્થિતૈઃ સારપુદ્ગલૈઃ ।
 તે તૃપ્યેયુઃ કાવલિકાહારાનપેક્ષિણઃ સદા ॥ ૧૯૫ ॥

વિષયઃ સ્યાત્ ગતેરેષામધસ્તમસ્તમાવંધિ ।
 તૃતીયાં પુનરવર્નો ગતા યાસ્યન્તિ ચ સ્વયમ્ ॥ ૧૯૬ ॥

પ્રયોજનં તત્ર પૂર્વરિપોઃ પીડાપ્રવર્ધનમ્ ।
 પ્રાગ્જન્મસુહૃદસ્તાવત્કાલં પીડાનિવર્તનમ્ ॥ ૧૯૭ ॥

તિર્યક્ ચૈષામસંખ્યાબ્ધિદ્વીપાઃ સ્યુર્વિષયો ગતેઃ ।
 નન્દીશ્વરં પુનર્દ્વીપં ગતા યાસ્યન્તિ ચ સ્વયમ્ ॥ ૧૯૮ ॥

તત્ર પ્રયોજનં ત્વર્હત્કલ્યાણકેષુ પંચસુ ।
 સંવત્સરચતુર્માસાદિષુ ચાષ્ટાહિકોત્સવઃ ॥ ૧૯૯ ॥

તથૈષાં ગતિવિષય ઝઘ્વમપ્યચ્યુતાવધિ ।
 સ્વર્ગ સૌધર્મં ચ યાવત્ ગતા યાસ્યન્તિ ચ સ્વયમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

જઘન્ય આયુષ્યવાળા એ દેવો સાત સ્તોકે શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. અને એમને એકાંતરે આહારની ઇચ્છા થાય છે. ૧૯૪.

પછી એઓ ઇચ્છા થતાંની સાથે જ પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તમ પુદ્ગલોવડે તૃપ્ત થાય છે. એઓને કદિ કવલાહારની અપેક્ષા નથી. ૧૯૫.

એઓની ગતિ નીચે છેક તમસ્તમા નરક સુધી છે. ત્રીજી નરક સુધી તો તેઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જશે. ત્યાં જવાનું પ્રયોજન એવું છે કે ત્યાં જઈને પૂર્વલવના શત્રુને એટલો વખત વધારે દુઃખ દેવું, અને એવા મિત્રોનું દુઃખ એટલો વખત દૂર કરવું. ૧૯૬-૧૯૭.

તીર્થી એઓની ગતિ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો સુધીની છે. નન્દીશ્વર દ્વીપે તો એઓ સ્વયમેવ ગયેલા છે અને જવાના પશુ. ત્યાં જવાનું એમને એ પ્રયોજન છે કે ત્યાં જઈને એઓ ભગવાનના પાંચે કલ્યાણકેને પ્રસંગે, સંવત્સરીના રોજ અને ચતુર્માસાદિકમાં અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે છે. ૧૯૮-૧૯૯.

એઓ વળી ઉંચે અચ્યુતદેવલોક સુધી જઈ શકે છે. સૌધર્મદેવલોક સુધી તો તેઓ સ્વયં ગયેલા છે, અને જવાના. ત્યાં એઓ એટલા માટે જાય છે કે એમને વૈમાનિક દેવોની

પ્રયોજનં તત્ર ભવપ્રત્યયં વૈરમૂર્જિતમ્ ।
 માતંગપંચાનનવદેષાં વૈમાનિકૈઃ સહ ॥ ૨૦૧ ॥
 તતો વૈરાદમી મત્તા ગત્વા વૈમાનિકાશ્રયાન્ ।
 કુર્વન્તિ વ્યાકુલં સ્વર્ગં ત્રાસયન્ત્યાત્મરક્તકાન્ ॥ ૨૦૨ ॥
 શક્રમપ્યાક્રોશયન્તિ પ્રાયુક્તચમરેન્દ્રવત્ ।
 વૈરપ્રસિદ્ધિલોકેઽપિ દેવદાનવયોરિતિ ॥ ૨૦૩ ॥
 રત્નાન્યપ્સરસસ્તેષાં પ્રસહ્યાપહરન્તિ ચ ।
 ગત્વૈકાન્તે સ્વાનુરક્તાસ્તાઃ સ્વૈરં રમયન્ત્યપિ ॥ ૨૦૪ ॥

અથ નાગનિકાયસ્ય દાક્ષિણાત્યઃ સુરેશ્વરઃ ।
 ધરણેન્દ્રો વરિવર્તિ સામ્પ્રતીનસ્ત્વસૌ પુરા ॥ ૨૦૫ ॥
 આસીદહિર્બહિઃ કાશીપુરતઃ કાનનાન્તરે ।
 શુષ્કકાષ્ટકોટરાન્તઃ સોઽર્કતાપાર્દિતોઽવિશત્ ॥ ૨૦૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 કમઠેન પરિપ્લુઘઃ પંચાગ્નિકષ્ટકારિણા ।
 તાપાર્ત્તઃ કર્ષિતઃ કાષ્ટાત્ શ્રીપાર્શ્વેન કૃપાલુના ॥ ૨૦૭ ॥

સાથે હાથીને સિંહની જેવું વેર છે. એ વેરને લીધે એઓ વૈમાનિકોના આવાસમાં જાય છે અને ત્યાં સ્વર્ગલોકને આકુળ વ્યાકુળ કરી ત્યાંના રક્ષકોને ત્રાસ પમાડે છે. વળી પૂર્વે ચમરેન્દ્રના વૃત્તાન્તમાં કહ્યું છે એમ એઓ શક-ઇન્દ્ર પર પણ આક્રોશ કરે છે. લોકોમાં પણ દેવદાનવનાં વેરની વાત પ્રસિદ્ધ છે. એઓનાં સ્ત્રીરત્નોત્તુ એઓ બળાત્કારે હરણુ કરી જાય છે અને એકાન્તમાં જઈ એમને પોતાને વિષે અનુરક્ત કરી એમની સાથે યથેચ્છ વિલાસ કરે છે. ૨૦૦-૨૦૪.

(આ પ્રમાણે લગભગ - બસો શ્લોકમાં ' અસુરકુમાર ' જાતિના દેવોત્તુ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન આવ્યું.)

હવે ખીજા ' નાગકુમાર ' જાતિના દેવો વિષે.

નાગકુમાર જાતિના દેવોનો દક્ષિણ દિશાનો ઇન્દ્ર ' ધરણેન્દ્ર ' છે. ૨૦૫.

સામ્પ્રતીન (હાલનો-વર્તમાન) ધરણેન્દ્ર પૂર્વલવમાં કાશીનગરીની બહાર કોઈ એક વનમાં એક સર્પ હતો. તે એકદા સૂર્યના તાપથી અકળાઈને શુષ્ક કાષ્ટના કોટરમાં પેઠો. એ વખતે ત્યાં એક કમઠ નામે તાપસ પંચાગ્નિતપ તપતો હતો. તેણે એજ શુષ્ક-કાષ્ટ લાવી એની ધૂણી સંજગાવી એટલે એમાં રહેલો પેલો સર્પ ઢાઝવા-બળવા લાગ્યો. પણ એટલામાં દયાળુ એવા પાર્શ્વકુમારે આવી એ બળતા સર્પને કાષ્ટમાંથી બહાર કઢાવ્યો. તે, એ પાર્શ્વ-

સ ચાર્હદર્શનાન્નષ્ટપાપ્મા શ્રુતનમસ્કૃતિઃ ।

ઉપાર્જિતોર્જિતશ્રેયા ધરણેન્દ્રતયાભવત્ ॥ ૨૦૮ ॥

તતો મેઘસૂરીભૂતકમઠેનાકાલિકામ્બુદૈઃ ।

એષ પાર્શ્વમુપદ્ભૂયમાનમાચ્છાદયત્ફળૈઃ ॥ ૨૦૯ ॥

શ્રીપાર્શ્વસ્તોત્રમંત્રાખ્યાસ્મરણાત્તુષ્ટમાનસઃ ।

અઘ્યાપિ શમયન્ કષ્ટમિષ્ટાનિ વિતરત્યસૌ ॥ ૨૧૦ ॥

ષષ્ટિશ્ચ સસતિશ્ચૈવાશીતિઃ ક્રમાત્ સહસ્રકાઃ ।

પર્ષત્રયે સ્યુર્દેવાનાં સ્થિતિશ્ચૈષાં યથાક્રમમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

પલ્યસ્યાર્ધ સાતિરેકમર્ધ દેશોનિતં ચ તત્ ।

સપંચસત્તિ શતં પંચાશં પંચવિંશકમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

દેવ્યઃ પર્ષત્સુ દેશોનં પલ્યસ્યાર્ધમિહ સ્થિતિઃ ।

સાધિકઃ પલ્યતુર્યાશઃ તુર્યાશ એવ ચ ક્રમાત્ ॥૨૧૩॥ વિશેષકમ્ ॥

કુમાર જે ભાષિ તીર્થકર હતા એના દર્શનથી પાપમાત્ર વામી તથા નવકારમંત્ર સાંભળી ઉત્તમ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી (મૃત્યુ પામ્યા બાદ) ત્યાં (નાગકુમારનિકાયમાં) ઇન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ૨૦૫-૨૦૮.

હવે પેલો ક્રમઠ તાપસ કાળધર્મ પામી મેઘકુમાર ભતિના દેવોમાં ઉત્પન્ન થયો. એણે (પૂર્વના વેરને લીધે) પાર્શ્વપ્રભુને, અકાળે વરસાદ વરસાવી ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો, ત્યારે ધરણેન્દ્રે (પૂર્વનો ઉપકાર સંભારી) પ્રભુ ઉપર પોતાની ક્ષણાઓ ધરી રાખી હતી. ૨૦૯.

અઘ્યાપિ પણ જે આપણે પાર્શ્વનાથનું સ્તોત્ર કે મંત્ર કે નામમાત્રનું પણ સ્મરણ કરીએ તો એ ધરણેન્દ્ર સંતુષ્ટ થઈને આપણાં કષ્ટ શમાવી દે છે અને આપણું ઇચ્છિત પૂર્ણ કરે છે. ૨૧૦.

હવે, એ ધરણેન્દ્રને ત્રણ પર્ષદા છે. એમાં અનુક્રમે સાઠ હજાર, શીત્તેર હજાર અને એંશી હજાર દેવો છે. ૨૧૧.

ત્રણે પર્ષદાના દેવોની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે (૧) અર્ધ પલ્યોપમથી કંઈક વધારે, (૨) બરાબર અર્ધ પલ્યોપમ અને (૩) અર્ધ પલ્યોપમથી કંઈક ઓછી-એ પ્રમાણે છે. ૨૧૨.

ત્રણે પર્ષદામાં દેવીઓ અનુક્રમે પોણાબસો, દોઢસો અને સવાસો છે. એમની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે (૧) અર્ધપલ્યોપમથી ઓછી, (૨) એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમથી સહેજ વધારે અને (૩) એક ચતુર્થાંશ પલ્યોપમ છે. ૨૧૩.

સમિતાચંડાજયાલ્યાઃ સ્યુઃ સભાઃ ધરણેશિતુઃ ।

અપિ સામાનિકત્રાયસ્ત્રિંશાનામેતદાહ્વયાઃ ॥ ૨૧૪ ॥

લોકપાલાનાં તથાગ્રમહિષીણાં ભવન્તિ તાઃ ।

ઈષા તથાન્યા ત્રુટિતા તતો દૃઢરથાભિધા ॥ ૨૧૫ ॥

શેષાણાં ભવનેન્દ્રાણાં પર્ષદામ્ભિધાઃ કિલ ।

તૃતીયમંગમાલોક્ય વિજ્ઞેયા ધરણેન્દ્રવત્ ॥ ૨૧૬ ॥

સ્યુઃ ષડગ્રમહિષ્યોઽસ્ય અલા મક્કા શતેરિકા ।

સોદામિનીન્દ્રા ચ ઘનવિદ્યુતેતિ ચ નામતઃ ॥ ૨૧૭ ॥

ષડ્ભિઃ સહસ્રૈઃ દેવીનાં પ્રત્યેકં પરિવારિતાઃ ।

ષટ્ સહસ્રાણિ દેવીનાં વિકુર્વિતુમપિ ક્ષમાઃ ॥ ૨૧૮ ॥

શેષાણામપ્યથેન્દ્રાણામષ્ટાનાં યામ્યદિગ્ભુવામ્ ।

ષડ્ ષડગ્રમહિષ્યઃ સ્યુરેતૈરેવ ચ નામભિઃ ॥ ૨૧૯ ॥

કાશીનગરવાસ્તવ્યાશ્ચતુષ્પંચાશદપ્યમૂઃ ।

બૃહત્કન્યાઃ સ્વાભિધાનુરુપાલ્યપિતરોઽભવન્ ॥ ૨૨૦ ॥

ઉપર એ ધરણેન્દ્રની જે ત્રણ પર્ષદા કહી-એઓનાં સમિતા, ચંડા અને જયા એવાં નામ છે. વળી એના સામાનિક દેવોની અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની પણ એજ નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે. ૨૧૪.

એના 'લોકપાલ' દેવોની તેમજ એની અગ્રમહિષીઓની પણ ઈષા, ત્રુટિતા અને દૃઢરથા નામની ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ છે. ૨૧૫.

બાકીના ભવનેન્દ્રોની પર્ષદાઓનાં નામ ધરણેન્દ્રવત્ છે-એમ ત્રીજા 'અંગ' માં કહ્યું છે. ૨૧૬.

એ ધરણેન્દ્રને વળી છ અગ્રમહિષી કે પટ્ટરાણીઓ છે. એઓનાં (૧) અલા, (૨) મક્કા, (૩) શતેરિકા, (૪) સૌદામિની, (૫) ઈન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા-એવાં એવાં નામ છે. ૨૧૭. દરેક પટ્ટરાણીને છ છ હજાર દેવીઓનો પરિવાર છે. કારણ કે એઓ પ્રત્યેક એટલી દેવીઓ વિકુર્વી શકે છે. ૨૧૮.

બાકીનાં આઠ દાક્ષિણાત્ય ઈન્દ્રોને પણ એજ નામની છ છ પટ્ટરાણીઓ છે. ૨૧૯.

એટલે એ પ્રમાણે નવ ઈન્દ્રોની ઈન્દ્રાણીઓ કુલ થઈને ૯×૬ અર્થાત્ ચોપન થઈ.

એ સઘળી પૂર્વભવમાં કાશીનગરીમાં પોતાનાં નામ સરખા નામવાળા માતૃપિતાઓની

પાર્શ્વપાર્શ્વાદત્તદીક્ષાઃ શિચિતાઃ પુષ્પચૂલયા ।

વિરાદ્ધસંયમાઃ પદ્મં સંલિખ્ય ચ મૃતાસ્તતઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સ્વાહ્યાવતંસભવને સ્વાહ્યસિંહાસનસ્પૃશિ ।

દેવીત્વેન સમુત્પન્નાઃ સાર્ધપલ્યમિતાયુષઃ ॥ ૨૨૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ભૂતાનન્દાદ્યોત્તરાહેન્દ્રાણામપિ મનઃપ્રિયાઃ ।

સન્તિ ષડ્ ષડ્ વદ્યમાણૈ રૂપાદ્યૈઃ ષડ્ભિરાહ્વયૈઃ ॥ ૨૨૩ ॥

ચતુષ્પંચાશતોઽપ્યૂનપલ્યોપમયુગાયુષામ્ ।

પ્રાગાસાં નગરી ચમ્પા વાચ્યા શેષમિહોક્તવત્ ॥ ૨૨૪ ॥

કાલપાલઃ કોલપાલઃ શૈલપાલોઽસ્ય ચ ક્રમાત્ ।

શંખપાલશ્ચ ચત્વારો લોકપાલાઃ સુરેશિતુઃ ॥ ૨૨૫ ॥

અશોકા વિમલા ચૈવ સુપ્રભા ચ સુદર્શના ।

ઘ્ણાં ચત્સો દયિતાઃ પ્રત્યેકમેતદ્વાહ્વયાઃ ॥ ૨૨૬ ॥

મદ્રસેનોઽસ્ય ચ યશોધરઃ સુદર્શનઃ ક્રમાત્ ।

નીલકંઠસ્તથાનન્દો નન્દનસ્તેતલીતિ ચ ॥ ૨૨૭ ॥

મ્હોટી વયની કુમારિકાઓ હતી. એઓ શ્રીપાર્શ્વપ્રભુ આગળ વ્રત ઉચ્ચરી પુષ્પચૂલા આર્યા પાસે અભ્યાસ કરી, સંયમ વિરાધી, અર્ધમાસની સંલેખનાપૂર્વક મૃત્યુ પામી, ત્યાંથી પોતપોતાના નામ સરખા નામ યુક્ત સિંહાસનવાળા અવતંસલવનમાં દોઢ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી દેવીઓ થઇ છે. ૨૨૦-૨૨૨.

ભૂતાનન્દાદિક ઉત્તરદિશાના ઇન્દ્રોની પણ છ છ પટ્ટરાણીઓ છે. એમનાં 'રૂપા' આદિક નામો છે જે આગળ ઉપર કહેવામાં આવશે. ૨૨૩.

તે ચોપનેતું આયુષ્ય જે પદ્યોપમથી સહેજ ઓછું છે અને એઓ પૂર્વલવમાં અંપા-નગરીમાં રહેતી હતી. શેષ વૃત્તાન્ત પૂર્વોક્તવત્. ૨૨૪.

એ ઇન્દ્રને, (૧) કાલપાલ, (૨) કોલપાલ, (૩) શૈલપાલ અને (૪) શંખપાલ—એ નામના ચાર લોકપાલ છે. એ પ્રત્યેકને અશોકા, વિમલા, સુપ્રભા અને સુદર્શના નામની અચ્ચાર પટ્ટરાણી છે. ૨૨૫-૨૨૬.

વળી એને (ધરણેન્દ્રને) (૧) પાયદળ, (૨) અશ્વ, (૩) હસ્તી, (૪) મહિષ, (૫) રથ, (૬)

પત્તિવાજીભમહિષરથાખ્યાનાં યથાક્રમમ્ ।

નટગન્ધર્વયોશ્રાપિ સૈન્યાનામધિપાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૨૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અસ્યાદ્યકચ્છાયાં પત્તિનેતુર્દેવસહસ્રકાઃ ।

સ્યુરઘ્વાવિંશતિઃ કચ્છાઃ ષડન્યા દ્વિગુણાઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૨૯ ॥

एतदेव च सप्तानां कच्छानां मानमूह्यताम् ।

उक्तान्यभवनेशेन्द्रपत्तिसैन्याधिकारिणाम् ॥ ૨૩૦ ॥

षड્ભિઃ સહસ્રૈરિન્દ્રોઽયં સામાનિકૈરુપાસિતઃ ।

પર્ષત્ત્રાયસ્ત્રિશલોકપાલસૈન્યતદધીશ્વરૈઃ ॥ ૨૩૧ ॥

પ્રત્યાશં સેવિતઃ ષડ્ભિઃ સહસ્રૈરાત્મરક્ષિણામ્ ।

સર્વાગ્રિણ ચતુર્વિંશત્યા સહસ્રૈર્મહાબલૈઃ ॥ ૨૩૨ ॥

भवनानां चतुश्चत्वारिंशल्लक्षाणि पालयन् ।

समृद्धः शास्ति साम्राज्यं सार्धपल्योपमस्थितिः ॥ ૨૩૩ ॥

વિશેષકમ્ ॥

दधिपाण्डुरवर्णांगो नीलाम्बरमनोरमः ।

सर्पस्फटाचिह्नशालिभूषणो गतदूषणः ॥ ૨૩૪ ॥

નટઅને (૭) ગંધર્વ-એમ સાત સૈન્યો છે અને એના અનુક્રમે ભદ્રસેન, યશોધર, સુદર્શન, નીલકંઠ, આનંદ, નંદન અને તેતલી-એ નામના સાત સૈન્યાધિપતિ છે. ૨૨૭-૨૨૮.

પાયદળસેનાના અધિપતિના હાથ નીચેની પહેલી 'કચ્છા' માં અઠ્યાવીસ હજાર દેવો છે. બાકીની છ 'કચ્છા' માં અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા છે. ૨૨૯.

એ શિવાયના બીજા ભવનપતિઓની પાયદળસેનાના અધિપતિઓના હાથ નીચેની સાતે કચ્છાઓમાં પણ એજ પ્રમાણે દેવસંખ્યા જાણવી. ૨૩૦.

છ હજાર જેટલા સામાનિકદેવો, ત્રણત્રણ તો પર્ષદા, વળી (તેત્રીશ) ત્રાયસ્ત્રિશક દેવો, (ચાર) લોકપાલ, સાત સૈન્યો અને એટલા જ સૈન્યાધિપતિઓ ધરણેન્દ્રની સેવામાં હાજરાહજુર રહે છે. ૨૩૧.

વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ છ હજાર મળીને એવીશહજાર મહા બળવાન દેવો એના અંગ રક્ષકો તરીકે બેઠા રહે છે. ૨૩૨.

એવી એવી સમૃદ્ધિવાળો અને દોઢપદ્યોપપના આયુષ્યવાળો એ ઈન્દ્ર ચુમાળીશ લાખ ભવનોનું અનુપાલન કરતો છતો સામ્રાજ્ય લોગવે છે. ૨૩૩

કેઇ પ્રકારના ઈષણ વિનાના એ ધરણેન્દ્રનો દેહ દહિં જેવો પાંડુરવર્ણી છે. એ નિત્ય મનહર

ભૂષણમત્ર મુકુટો દૃષ્ટવ્ય ઇતિ જીવાભિગમવૃત્તૌ । એવમગ્રેઽપિ ॥

એકયા સ્ફટયા જમ્બૂદ્વીપં છાદયિતું જ્વમઃ ।

ધરણેન્દ્રઃ સાધિકં તં વક્ષ્યમાણો ભુજંગરાટ્ ॥ ૨૩૫ ॥

ઇન્દ્રો નાગનિકાયસ્યોદીચ્યોઽથ પરિકીર્ત્યતે ।

ભૂતાનન્દોઽસ્ય પર્ષત્સુ તિસૃષ્વપિ સુરાઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૩૬ ॥

પંચાશદથ ષષ્ટિશ્ચ સપ્તતિશ્ચ સહસ્રકાઃ ।

પલ્યં દેશોનમર્ધં ચ પલ્યસ્ય સાધિકં તથા ॥ ૨૩૭ ॥

અર્ધં પલ્યોપમં ચૈષાં સ્થિતિઃ ક્રમાત્ શતદ્વયમ્ ।

પંચવિંશં દ્વે શતે ચ શતં દેવ્યઃ ક્રમાદિહ ॥ ૨૩૮ ॥ વિશેષકમ્ ॥

ગ્રાસાં પલ્યોપમસ્યાર્ધં દેશોનમર્ધમેવ ચ ।

સાતિરેકશ્ચ તુર્યાંશઃ સ્થિતિર્જ્ઞેયા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

રૂપા રૂપાંશા સુરૂપા પ્રેયસ્યો રૂપકાવતી ।

રૂપકાન્તા તથા રૂપપ્રભાસ્ય નાગચક્રિણઃ ॥ ૨૪૦ ॥

એવાં લીલાં વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે. અને સર્પની ક્ષણાથી અંકિત એવો સુંદર મુકુટ એના મસ્તક પર સર્વદા વિરાજી રહે છે. ૨૩૪.

પોતાની એક જ ક્ષણાથી અગિલ જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી શકે એટલું એ ધરણેન્દ્રમાં સામર્થ્ય છે. વળી, જેના વિષે હવે કહેવાનો છું એ નાગેન્દ્રમાં તે એથી એ અધિક સામર્થ્ય છે. ૨૩૫.

(એ પ્રમાણે દક્ષિણદિશાના નાગકુમારેના ઇન્દ્રની હકીકત થઈ).

હવે ઉત્તર દિશાના નાગકુમારેના ઇન્દ્ર ‘ ભૂતાનન્દ ’ વિષે.

એ ‘ ભૂતાનન્દ ’ ને પણ ત્રણ પર્ષદા છે. પ્રત્યેક પર્ષદામાં અનુક્રમે પચાસ હજાર, સાઠ હજાર અને શિત્તેર હજાર દેવો છે, જેઓની આયુષ્યસ્થિતિ વળી ક્રમતઃ ‘ એક પલ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન, ’ ‘ અરધા પલ્યોપમથી કંઈક અધિક ’ તથા ‘ બરાબર અરધું પલ્યોપમ ’ છે. ૨૩૬-૨૩૭.

ત્રણે પર્ષદાઓમાં બસો પચવીશ, બસો અને એકસો દેવીઓ છે, જેમની આયુષ્યસ્થિતિ અનુક્રમે અરધું પલ્યોપમ, અરધા પલ્યોપમથી સહેજ ઓછી તથા એક અતુર્થાંશ પલ્યોપમથી કંઈક અધિક છે. ૨૩૮-૨૩૯.

આસાં પરિચ્છેદઃ પ્રાગ્વલ્લોકપાલાસ્તથાસ્ય ચ ।
કાલકૌલશંખશૈલાઃ સ્યુઃ પાલોપપદા અમી ॥ ૨૪૧ ॥

સુનન્દા ચ સુભદ્રા ચ સુજાતા સુમના ઇતિ ।
ઘ્ષાં ચતુર્ણાં પ્રત્યેકં ચતસ્રો દયિતાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૪૨ ॥

સપ્ત સેનાન્યોઽસ્ય દક્ષઃ સુગ્રીવશ્ચ સુવિક્રમઃ ।
શ્વેતકંઠઃ ક્રમાન્નંદોત્તરો રતિશ્ચ માનસઃ ॥ ૨૪૩ ॥

સૈન્યક્રમસ્તુ પ્રાગુક્ત એવ ॥

ષડ્ભિઃ સહસ્રૈરિન્દ્રોઽયં સામાનિકૈરુપાસિતઃ ।
ત્રાયસ્ત્રિંશૈઃ લોકપાલૈઃ પાર્ષદૈઃ સૈન્યસૈન્યપૈઃ ॥ ૨૪૪ ॥

સહસ્રૈઃ ષડ્ભિરેકૈકદિશ્યાત્મરત્તૈઃ શ્રિતઃ ।
ચતુર્વિંશત્યા સહસ્રૈરિત્યેવં સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૪૫ ॥

ચત્વારિંશ્ચ ભવનલક્ષાણિ પરિપાલયન્ ।
સામ્રાજ્યં શાસ્તિ નાગાનાં ન્યૂનદ્વિપલ્યજીવિતઃ ॥ ૨૪૬ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

એને વળી (૧) રૂપા, (૨) રૂપાંશા, (૩) સુરૂપા, (૪) રૂપકાવતી, (૫) રૂપકાન્તા
અને (૬) રૂપપ્રભા-એ નામની છ પટ્ટરાણીઓ છે, જેમનો પૂર્વોક્તવત્ પરીવાર છે. ૨૪૦.

વળી એને કાલપાલ, કૌલપાલ, શંખપાલ અને શૈલપાલ નામના ચાર લોકપાળો છે; જેમને
પ્રત્યેકને સુનન્દા, સુભદ્રા, સુજાતા અને સુમના એમ ચત્તાર પ્રાણવલ્લભા છે. ૨૪૧-૨૪૨.

એને વળી પૂર્વોક્તવત્ સાત સૈન્યો છે. એમના અનુક્રમે (૧) દક્ષ, (૨) સુગ્રીવ, (૩)
સુવિક્રમ, (૪) શ્વેતકંઠ, (૫) નન્દોત્તર, (૬) રતિ અને (૭) માનસ-એ નામના સાત
અધિપતિઓ છે. ૨૪૩.

એ સુખ્ય છ હજાર સામાનિકદેવો તથા લોકપાળ અને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, સલાસદો,
સૈન્યો અને સેનાધિપતિઓ એની સતત સેવા કર્યા કરે છે. વળી પ્રત્યેક દિશાએ છ હજાર
એમ ચારે દિશાએ થઈને કુલ ચોવીશ હજાર દેવો એના અંગરક્ષક તરીકે રહેલા છે.
૨૪૪-૨૪૫.

આવી આવી સાહ્યબીવાળો, લગભગ બે પલ્લેઓપમના આયુષ્યવાળો એ નાગેન્દ્ર આલીશ
લાખ લખમોનું પરિપાલન કરતો હતો નાગનિકાય પર સામ્રાજ્ય લોગવે છે. ૨૪૬.

દેહવર્ણવસ્ત્રચિન્હોત્કૃષ્ટસ્થિત્યાદિકં ભવેત્ ।

સર્વેષાં ભવનેશાનાં સ્વજાતીયસુરેન્દ્રવત્ ॥ ૨૪૭ ॥

ઇન્દ્રાણાં વદ્યમાણેષુ નિકાયેષ્વષ્ટસુ સ્થિતિઃ ।

તિસ્ટુણાં પર્ષદાં દેવદેવીસંખ્યાથ તત્સ્થિતિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

લોકપાલપ્રિયાભિખ્યાઃ સામાનિકાત્મરક્ષિણામ્ ।

સંખ્યાગ્રમહિષીણાં ચ સંખ્યાનામપરિચ્છદાઃ ॥ ૨૪૯ ॥

અષ્ટાનાં દાક્ષિણાત્યાનાં વિજ્ઞેયા ધરણેન્દ્રવત્ ।

અષ્ટાનામૌત્તરાહાણાં ભૂતાનન્દસુરેન્દ્રવત્ ॥ ૨૫૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

કેવલં લોકપાલાનાં સુરેન્દ્રાણાં ચ નામસુ ।

વિશેષોઽસ્તિ સ એવાથ લાઘવાય પ્રતન્યતે ॥ ૨૫૧ ॥

દક્ષિણોત્તરયોર્લોકપાલાનાં કિન્તુ નામસુ ।

સર્વત્રાપિ વ્યતીહારઃ સ્યાત્તૃતીયતુરીયયોઃ ॥ ૨૫૨ ॥

દક્ષિણસ્યાં તૃતીયો યઃ તુરીયઃ સ ભવત્યુદક્ ।

દાક્ષિણાત્યતુરીયસ્તુ સ્યાદુદીચ્યાં તૃતીયકઃ ॥ ૨૫૩ ॥

સર્વે ભવનપતિદેવોનાં શરીર, વર્ણ, વસ્ત્ર, ચિન્હ તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યસ્થિતિ વગેરે યોત્યોતાની જાતિના ઇન્દ્ર સમાન છે. ૨૪૭.

એમનું વર્ણન હજી હવે કરવાના છીએ એ આઠે નિકાયોના દક્ષિણ દિશાના ઇન્દ્રોની સ્થિતિ, પર્ષદા, દેવદેવીઓની સંખ્યા અને સ્થિતિ, લોકપાળોનાં અને એમની સ્ત્રીઓનાં નામ, સામાનિક તથા આત્મરક્ષકોની સંખ્યા, પટ્ટરાણીઓની સંખ્યા, એમનાં નામ અને પરિવાર—એ સર્વ ધરણેન્દ્રવત્ જાણવું. અને એવાજ ઉત્તર દિશાના આઠ ઇન્દ્રોનાં એ સર્વ વાનાં ' ભૂતાનન્દ ' નામના ઇન્દ્રતુલ્ય સમજવાં. ૨૪૮-૨૫૦.

ક્રકત લોકપાળ અને ઇન્દ્રોનાં નામમાં તફાવત છે. તે સંક્ષેપમાં કહું છું:—

દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશાના લોકપાળના નામમાં સર્વત્ર ત્રીજા અને ચોથામાં ફારફર છે: દક્ષિણ દિશાનો જે ત્રીજો છે તે ઉત્તર દિશાનો ચોથો છે, અને દક્ષિણનો જે ચોથો છે તે ઉત્તરનો ત્રીજો છે. ૨૫૧-૨૫૩.

વેણુદેવો વેણુદારી સ્વર્ણામૌ શ્વેતવાસસૌ ।

દ્વૌ સુપર્ણકુમારેન્દ્રૌ ગરુડાંકિતભૂષણૌ ॥ ૨૫૪ ॥

ચિત્રો વિચિત્રશ્ચ ચિત્રપત્નો વિચિત્રપત્નકઃ ।

एतयोरिन्द्रयोर्लोकपालाः स्युरिति नामतः ॥ २५५ ॥

जम्बूद्वीपं वेणुदेवः पक्षेणावरितुं क्षमः ।

एनमेव सातिरेकं वेणुदारी सुपर्णराट् ॥ २५६ ॥

इन्द्रौ विद्युत्कुमारेषु हरिकान्तहरिस्सहૌ ।

तप्तस्वર્णारुणૌ नीલામ્बरૌ વજ્રાંકભૂષણૌ ॥ ૨૫૭ ॥

પ્રભસ્તથા સુપ્રભશ્ચ પ્રભાકાન્તસ્તથાપરઃ ।

સુપ્રભાકાન્ત ઇત્યેતે લોકપાલાઃ સ્યુરેતયૌઃ ॥ ૨૫૮ ॥

एकया विद्युता जम्बूद्वीपं हरिः प्रकाशयेत् ।

विद्युत्कुमाराधिपतिः साधिकं तं हरिस्सहः ॥ २५९ ॥

स्यातामग्નિકુમારેન્દ્રાવગ્નિશિખાગ્નિમાણ્વૌ ।

તપ્તસ્વર્ણતનૂ નીલવસ્ત્રૌ કુમ્ભાંકભૂષણૌ ॥ ૨૬૦ ॥

તેજસ્તેજઃશિખસ્તેજઃકાન્તસ્તેજઃપ્રભોઽપિ ચ ।

एतयोः स्युर्लोकपाला विशिष्टोत्कृष्टबुद्धयः ॥ २६१ ॥

‘ સુપર્ણકુમાર ’ જાતિના દેવોના ઝેઉ દિશાના ‘ વેણુદેવ ’ અને ‘ વેણુદારી ’ નામના (ખે) ઇન્દ્રો છે. એઓ પીતવર્ણા, શ્વેતવસ્ત્રધારી અને ગરુડના ચિન્હથી અંકિત એવા સુકુટને ધારણ કરનારા છે. એમના ચિત્ર, વિચિત્ર, ચિત્રપક્ષ અને વિચિત્રપક્ષ નામના ચાર લોકપાળો છે. વેણુદેવમાં, પોતાની એક પાંખવડે આખા જમ્બૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી દેવાનું સામર્થ્ય છે; અને ‘ વેણુદારી ’ માં એથીયે અધિક સામર્થ્ય છે. ૨૫૪-૨૫૬.

‘ વિદ્યુત્ કુમાર ’ જાતિના દેવોના, (ઝેઉ દિશાના) ‘ હરિકાન્ત ’ અને ‘ હરિસ્સહ ’ નામના ઇન્દ્રો છે. એમનો તપાવેલા સુવર્ણસદશ લાલ વર્ણ છે, લીલાં વસ્ત્રો છે અને વજ્રના ચિન્હથી અંકિત સુકુટ છે. એમને પ્રભ, સુપ્રભ, પ્રભાકાન્ત અને સુપ્રભાકાન્ત-એ નામના ચાર લોકપાળ છે. ઝેઉ વિદ્યુત્કુમારેન્દ્રોમાં જે ‘ હરિકાન્ત ’ છે તે વિદ્યુતના એક ચમકારા વડે આખા જમ્બૂદ્વીપમાં પ્રકાશ પ્રકાશ કરી શકે છે; અને ‘ હરિસ્સહ ’ વળી એ કરતાં વિશેષ ભાગમાં અજવાળું કરી શકે છે. ૨૫૭-૨૫૯.

‘ અગ્નિકુમાર ’ જાતિના દેવોના ઝેઉ દિશાના (ખે) ઇન્દ્રોનાં ‘ અગ્નિશિખ ’ અને ‘ અગ્નિ

एकाग्निज्वालाया जम्बूद्वीपं प्लोषयितुं क्षमः ।

सुरेन्द्रोऽग्निशिखस्तं सातिरेकमग्निमाणवः ॥ २६२ ॥

इन्द्रौ द्वीपकुमाराणां पूर्णो वसिष्ठ इत्युभौ ।

तप्तस्वर्णप्रभौ नीलक्षौमौ सिंहांकभूषणौ ॥ २६३ ॥

रूपो रूपांशश्च रूपकान्तो रूपप्रभोऽपि च ।

लोकपाला अमी द्वीपकुमारचक्रवर्तिनोः ॥ २६४ ॥

जम्बूद्वीपं हस्ततलेनैकं स्थगयितुं क्षमः ।

पूर्णो द्वीपकुમારેન્દ્રો વસિષ્ઠસ્તં ચ સાધિકમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

अथोदधिकुमारेन्द्रौ जलकान्तजलप्रभौ ।

शुक्लद्यूती नीलवस्त्रावश्चरूपांकभूषणौ ॥ २६६ ॥

जलश्च जलरूपश्च जलकान्तो जलप्रभः ।

लोकपालाः स्युरुदधिकुमारसुरराजयोः ॥ २६७ ॥

एकेनाम्बुतरंगेण जम्बूद्वीपं प्रपूरयेत् ।

जलकान्तः सुराधीशः साधिकं तं जलप्रभः ॥ २६८ ॥

માણવ' એવાં નામ છે. એમનો તપ્તસુવર્ણ સરખો વર્ણ છે, એમનાં નીલાં વસ્ત્ર છે, અને કુમ્ભના ચિહ્નથી અંકિત મુકુટ છે. એમના તેજ, તેજઃશીખ, તેજઃકાંત અને તેજઃપ્રભ-એ નામના ચાર મહા બુદ્ધિશાલી લોકપાળ છે. 'અગ્નિશિખ' માં એક જ જ્વાળાવડે સમસ્ત જંબુદ્વીપને યાળી નાખવાનું સામર્થ્ય છે; જ્યારે 'અગ્નિમાણવ' માં એ કરતાં પણ વિશેષ સામર્થ્ય છે. ૨૬૦-૨૬૨.

'દ્વીપકુમાર' જાતિના દેવોના (એઉ દિશાના) 'પૂર્ણ' અને 'વસિષ્ઠ' નામના (એ) ઇન્દ્રો છે. એમની તપ્તસ્વર્ણસમાન કાન્તિ છે, એમનાં નીલાં વસ્ત્ર છે, અને એઓ સિંહના ચિહ્નથી અંકિત એવો મુકુટ ધારણ કરે છે. એ એઉ ઇન્દ્રોને રૂપ, રૂપાંશ, રૂપકાન્ત અને રૂપપ્રભ-એવા નામના ચચ્ચાર લોકપાળ છે. 'પૂર્ણ' ઇન્દ્રમાં આખા જંબુદ્વીપને હથેળીમાં સંતાડી દેવાનું સામર્થ્ય છે; જ્યારે વસિષ્ઠેન્દ્રમાં જંબુદ્વીપ કરતાં પણ અધિકને સંતાડી દેવાનું સામર્થ્ય છે. ૨૬૩-૨૬૫.

'ઉદધિકુમાર' જાતિના દેવોના (ઉલય દિશાના) 'જળકાંત' અને 'જળપ્રભ' નામના ઇન્દ્રો છે. એઓ શ્વેતવર્ણ, નીલ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા, અને અશ્વના ચિન્હથી અંકિત-એવા મુકુટને ધારણ કરવાવાળા છે. એમના જલ, જલરૂપ, જલકાંત અને જલપ્રભ-એ નામના

દિક્કુમારેશાવમિતગતિશ્ચામિતવાહનઃ ।
 સ્વર્ણગૌરૌ શુભ્રવસ્ત્રૌ ગજરૂપાંકભૂષણૌ ॥ ૨૬૯ ॥
 એતયોસ્ત્વરિતઃ ક્ષિપ્રઃ સિંહશ્ચ સિંહવિક્રમઃ ।
 ચત્વારો ગત્યુપપદા લોકપાલાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૨૭૦ ॥
 એકપાર્ષ્ણપ્રહારેણ જમ્બૂદ્વીપં પ્રકમ્પયેત્ ।
 ઇન્દ્રોઽમિતગતિઃ સાતિરેકં ત્વમિતવાહનઃ ॥ ૨૭૧ ॥
 ઇન્દ્રૌ વાયુકુમારેષુ વેલંબાખ્યપ્રમંજનૌ ।
 શ્યામૌ સન્ધ્યારાગત્રસ્ત્રૌ મકરાંકિતભૂષણૌ ॥ ૨૭૨ ॥
 કાલશ્ચાથ મહાકાલોંજનશ્ચ રિષ્ટ એવ ચ ।
 સ્યુર્લોકપાલા વેલંબપ્રમંજનસુરેન્દ્રયોઃ ॥ ૨૭૩ ॥
 મરુત્તરંગેણૈકેન જમ્બૂદ્વીપં પ્રપૂરયેત્ ।
 વેલંબેન્દ્રઃ સાતિરેકં તં પૂરયેત્ પ્રમંજનઃ ॥ ૨૭૪ ॥
 ઇન્દ્રૌ ઘોષમહાઘોષૌ સ્તનિતાખ્યકુમારયોઃ ।
 સ્વર્ણવર્ણૌ શુક્લવસ્ત્રૌ વર્દ્ધમાનાંકભૂષણૌ ॥ ૨૭૫ ॥

અચ્ચાર લોકપાળ છે. 'જળકાંત' ઇન્દ્ર જળના એકજ તરંગથી સમસ્ત જમ્બૂદ્વીપને પૂરી નાખવાને સમર્થ છે, જ્યારે 'જળપ્રલ' છે તે એ કરતાં અધિક પૂરી નાખવાને સમર્થ છે. ૨૬૬-૨૬૮.

'દિક્કુમાર' જાતિના દેવોના (ઉભયદિશાના) 'અમિતગતિ' અને 'અમિતવાહન' નામના (એ) ઇન્દ્રો છે. એઓનો વર્ણ પીત, વસ્ત્રો સ્વેત અને મસ્તકનો મુકુટ હસ્તીના ચિન્હથી અંકિત-એવો છે. એજ ઇન્દ્રોના વળી ત્વરિતગતિ, ક્ષિપ્રગતિ, સિંહગતિ અને સિંહવિક્રમગતિ-એવા નામના અચ્ચાર લોકપાળ છે. 'અમિતગતિ' ઇન્દ્ર છે તે ચરણના એકજ પ્રહારવડે જમ્બૂદ્વીપને કમ્પાવવાને સમર્થ છે, જ્યારે બીજો 'અમિતવાહન' છે તે એ કરતાં વિશેષ પ્રદેશને કમ્પાવવા સમર્થ છે. ૨૬૯-૨૭૧.

'વાયુકુમાર' જાતિના દેવોના ઉભયદિશાના 'વેલંબ' અને 'પ્રલંબન' નામના ઇન્દ્રો છે. એઓની કાન્તિ શ્યામ છે, અને સંધ્યાના વર્ણ જેવાં વસ્ત્રો છે. વળી એઓ મકરના ચિન્હથી અંકિત એવો મુકુટ ધારણ કરે છે. એજને કાલ, મહાકાલ, અંજન અને રિષ્ટ-એવા નામના અચ્ચાર લોકપાળો છે. 'વેલંબ' ઇન્દ્રમાં પવનના એકજ અપાટથી જમ્બૂદ્વીપને પૂરી નાખવાનું સામર્થ્ય છે, જ્યારે પ્રલંબન ઇન્દ્રમાં એ કરતાં પણ વિશેષ પ્રદેશને પૂરી નાખવાનું સામર્થ્ય છે. ૨૭૨-૨૭૪.

આવર્તો વ્યાવર્તનામા નન્દ્યાવર્તસ્તથાપરઃ ।

મહાનન્દ્યાવર્ત એતે લોકપાલાઃ સ્યુરેતયોઃ ॥ ૨૭૬ ॥

સ્તનિતધ્વનિનૈકેન બધિરીકર્તુમીશ્વરઃ ।

ઘોષો જમ્બૂદ્વીપમેનં મહાઘોષસ્તુ સાધિકમ્ ॥ ૨૭૭ ॥

એવં સર્વનિકાયેષુ દેવા દશ દશાધિપાઃ ।

દાક્ષિણાત્યોત્તરાહેન્દ્રૌ લોકપાલાસ્તથાષ્ટ ચ ॥ ૨૭૮ ॥

એવં ચ ધરણેન્દ્રાદ્યા ઇન્દ્રા અષ્ટાદશાપ્યમી ।

સ્વૈઃ સ્વૈઃ સામાનિકૈસ્ત્રાયસ્ત્રિંશકૈર્લોકપાલકૈઃ ॥ ૨૭૯ ॥

પાર્ષદૈઃ ત્રિવિધૈરગ્રમહિષીભિરુપાસિતાઃ ।

સેનાનીભિસ્તથા સૈન્યૈઃ સમન્તાદાત્મરત્નકૈઃ ॥ ૨૮૦ ॥

દાક્ષિણાત્યોદીચ્યનિજનિકાયજૈઃ પરૈરપિ ।

સેવિતાઃ સ્વસ્વભવનલક્ષાણાં દધતીશતામ્ ॥ ૨૮૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

હવે છેલ્લી અને દશમી 'સ્તનિતકુમાર' જાતિના દેવોના ઉભયદિશાના 'ઘોષ' અને 'મહા-ઘોષ' નામના ઇન્દ્રો છે. એમનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, અને એમનાં વસ્ત્રો સ્વેત છે. વળી એઓ સ્વસ્તિકના ચિન્હથી અંકિત-એવો મુકુટ ધારણ કરે છે. એજ ઇન્દ્રોના આવર્ત, વ્યાવર્ત, નન્દ્યાવર્ત અને મહાનન્દ્યાવર્ત-એ નામના અચ્ચાર લોકપાળ છે. વળી એમાં જે 'ઘોષ' નામનો ઇન્દ્ર છે એ એકજ સ્વનિત એટલે ગર્જનાના અવાજથી આખા જમ્બૂદ્વીપને ઝહેરો કરી મૂકવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે; જ્યારે બીજો 'મહાઘોષ' ઇન્દ્ર છે એ જમ્બૂદ્વીપ કરતાં પણ અધિક પ્રદેશને ઝહેરો કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ૨૭૫-૨૭૭.

એ પ્રમાણે સર્વે નિકાયોમાં એ ઇન્દ્રો અને આઠ લોકપાળો મળીને દશ દશ અધિપતિ દેવો છે. ૨૭૮.

[વીશ ઇન્દ્રોમાંથી, (અસુરજાતિના) 'અમરેન્દ્ર' અને 'બલીન્દ્ર' નામના એનું સ્વસ્તર સ્વરૂપ કહેવાઇ ગયું છે. માટે હવે બાકીના ધરણેન્દ્ર આદિક અઠાર વિષે વિશેષ કહેવાનું છે તે કહે છે].

ધરણેન્દ્રાદિક અઠારે ઇન્દ્રોની સેવામાં પણ તેમના તેમના 'સામાનિકો', 'ત્રાયસ્ત્રિંશકો', 'લોકપાળો', ત્રણ ત્રણ પર્ષદાઓ, પટ્ટરાણીઓ, સૈન્યો, સેનાધિપતિઓ, અંગરક્ષકદેવો, તેમજ તેમની તેમની 'જાતિ' માં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા દેવો સતત હાજરાહજુર રહે છે. ૨૭૯-૨૮૧.

અને એવું ઐશ્વર્ય લોગવતા એ અઠારે પોતપોતાના લાખો લવનોપર સ્વામિત્વ લોગવે છે.

રૂપલાવણ્યસૌભાગ્યાદિભિસ્તુ ચમરેન્દ્રવત્ ।

મહર્દિકા મહાસૌખ્યા મહાબલા મહોદયાઃ ॥ ૨૮૨ ॥

एकं जम्बूद्वीपमेते रूपैः पूरयितुं क्षमाः ।

स्वजातीयैर्नवैस्तिर્યक् संख्येयद्वીपवारिधीन् ॥ ૨૮૩ ॥

एवं सामानिकास्त्रાયस्त्रिंशकाः लोकपालकाः ।

एषामग्रमहिष्योऽपि कर्तुं विकुर्वणां क्षमाः ॥ ૨૮૪ ॥

अल्पाल्पकान् किन्तु तिर्यक् द्विपाब्धीन् पूरयन्त्यमी ।

प्राच्यपुण्यप्रकर्षाप्तस्वસ્વલब्ध्यनुसारतः ॥ ૨૮૫ ॥

તથાહુઃ । ધરણેશં ભંતે નાગકુમારિન્દે નાગકુમારરાયા । ઇત્યાદિ ભગવતીસૂત્રે ॥

जम्बूद्वीपं मेरुमूर्ध्नि धृत्वा छत्राकृतिं क्षणात् ।

कर्तुमेषामन्यतमः क्षमः स्वबललीलया ॥ ૨૮૬ ॥

इयं प्रत्येकं प्रागुक्ता चैषા શક્તિઃ દેવેન્દ્રસ્તવે ॥

शक्तेर्विषय एवायं नाकरोन्न करिष्यति ।

न चैवं कुरुते कश्चिद्विकुर्वणादिशक्तिवत् ॥ ૨૮૭ ॥

એઓ વળી ચમરેન્દ્રની પેઠે મહાસુખ સમૃદ્ધિવાન, બલવાન અને ઉદયવાન છે. ૨૮૨.

વળી એઓ પોતાનાં રૂપોવડે એક જમ્બૂદ્વીપને ભરી દેવાને સમર્થ છે; પણ સ્વસ્વભ-
તીય નવાં રૂપો કરવા માંડે તો તો તીર્છા સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોને પણ ભરી દે. ૨૮૩.

એ અઠારે ઇન્દ્રોની જેમ, એમના સામાનિકો, લોકપાળો, ત્રાયસ્ત્રિંશકો અને
પટ્ટરાણીઓ પણ વિકુર્વણા એટલે નવાં નવાં રૂપો કરવા સમર્થ છે; પરન્તુ એઓ પૂર્વ-
ભવના પુણ્યપ્રકર્ષથી પ્રાપ્ત થયેલી લબ્ધિને અનુસારે તીર્છા થોડાકે દ્વીપસમુદ્રો ભરી શકે
છે. ૨૮૪-૨૮૫.

વળી આ અઠારમાંના દરેક ઇન્દ્રમાં બળ એટલું બધું છે કે એ ધારે તો જમ્બૂદ્વીપને ઉ-
પાડીને મેરુપર્વતના શિખરપર છત્રાકારે રાખી શકે. ૨૮૬.

એમની આવી શક્તિની વાત 'દેવેન્દ્રસ્તવ' માં છે.

આટલું આટલું એઓ કરી શકે એવું એમનામાં સામર્થ્ય છે—એમ કહેવાનો ભાવાર્થ
| છે. એવું એમણે કદિ કર્યું નથી, એવું કરતા પણ નથી તેમ એવું કરશે નહિ. ૨૮૭.

ઉત્પદ્યન્તે પરેऽપ્યેવં નિકાયેષુ નવસ્વિહ ।

સુખાનિ ભુંજતે દેવાઃ પ્રાચ્યપુણ્યાનુસારતઃ ॥ ૨૮૮ ॥

દશાનામસુરાદીનાં ભવનાધિપનાકિનામ્ ।

અશ્વત્થાદ્યાશ્ચૈત્યવૃક્ષા દશ પ્રોક્તા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૮૯ ॥

તથોક્તં સ્થાનાંગે દશમસ્થાનકે ।

અસ્સત્થ સત્તવન્ને સામલિ ઉમ્બર સિરીસ દહિવન્ને ।

વંજુલ પલાસ વપ્પોતત્તે ય કણિયારરુલ્લે ય ॥ ૨૯૦ ॥

અનેન ક્રમેણ અશ્વત્થાદયઃ ચૈત્યવૃક્ષાઃ યે સિદ્ધાયતનાદિદ્વારેષુ શ્રૂયન્તે । ઇતિ સ્થાનાંગવૃત્તૌ ॥

एतेषां दाक्षिणात्यानां सार्धं पल्योपमं स्थितिः ।

उदीच्यानां तु देशोनं स्थितिः पल्योपमद्वयम् ॥ २९१ ॥

देवीनां दाक्षिणात्यानामर्धपल्योपमं स्थितिः ।

उदीच्यानां तु देशोनमेकं पल्योपमं स्थितिः ॥ २९२ ॥

આ નવ નિકાયમાં ણીજ પશુ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે. એઓ પશુ પૂર્વ પુણ્યને અનુસારે ત્યાં સુખ લોગવે છે. ૨૮૮.

ભવનપતિ નિકાયના 'અસુર' વર્ગે દશે જાતિના ઇન્દ્રોના, અનુક્રમે દશ ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યા છે. ૨૮૯.

સ્થાનાંગસૂત્રના દશમા 'સ્થાનક' માં, એ વૃક્ષો સિદ્ધાયતનાદિકના દ્વારોમાં, ક્રમવાર આ પ્રમાણે આવેલાં કહ્યાં છે:—(૧) અશ્વત્થ, (૨) સપ્તવર્ણ, (૩) શ્યામલિ, (૪) ઉંબર, (૫) શિરીષ, (૬) દહિવર્ણ, (૭) વંજુલ, (૮) પલાશ, (૯) વપ્રોત્પત અને (૧૦) કણિયાર. ૨૯૦.

એ દેવોમાં જેઓ દક્ષિણદિશાના છે એઓની દોઢપદ્યોપમની આયુષ્ય-સ્થિતિ છે; અને ઉત્તર દિશાનાઓની એ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન છે. ૨૯૧.

દક્ષિણ દિશાની દેવીઓની આયુષ્ય-સ્થિતિ અરધા પદ્યોપમની છે, અને ઉત્તરદિશાની દેવીઓની એક પદ્યોપમ કરતાં સહેજ ઓછી છે. ૨૯૨.

વળી સર્વ દેવ દેવીઓની જઘન્ય આયુષ્ય-સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષોની છે.

દશાબ્દાનાં સહસ્રાણિ સર્વેષાં સા જઘન્યતઃ ।

આહારોચ્છ્વાસકાલાંગમાનં વ્યન્તરદેવવત્ ॥ ૨૯૩ ॥

વસન્તિ યદ્યપ્યસુરા આવાસાપરનામસુ ।

પ્રાથો મહામંડપેષુ રામણીયકશાલિષુ ॥ ૨૯૪ ॥

કદાચિદેવ ભવનેષ્વન્યે નાગાદયઃ પુનઃ ।

વસન્તિ ભવનેષ્વેવ કદાચિત્ મંડપેષુ તુ ॥ ૨૯૫ ॥

તથાપિ ભવનેષ્વેષાં નિવાસરૂઢ્યપેક્ષયા ।

સામાન્યતોઽમી ભવનવાસિનઃ સ્યુર્દંશાપિ હિ ॥ ૨૯૬ ॥

સમ્મૂર્છિમા ગર્ભજાશ્ચ તિર્ય્ચો ગર્ભજા નરાઃ ।

ષટ્સંહનનસંપન્ના વિરાદ્ધાર્હતદર્શનાઃ ॥ ૨૯૭ ॥

મિથ્યાત્વિનશ્ચોગ્રબાલતપસઃ પ્રોત્કટક્રુધઃ ।

ગર્વિતાસ્તપસા વૈરક્રૂરા દ્વૈપાયનાદિવત્ ॥ ૨૯૮ ॥

ઉત્પદ્યન્ત ણ્ણુ મૃત્વા ચ્યુત્વામી યાન્તિ ચામરાઃ ।

ગર્ભજેષુ નૃતિર્ય્ચુ સંખ્યેયસ્થિતિશાલિષુ ॥ ૨૯૯ ॥

પર્યાપ્તબાદરદમામ્બુપ્રત્યેકપાદપેષુ ચ ।

આરમ્બૈકમસંખ્યેયાવધ્યેકસમયેન તે ॥ ૩૦૦ ॥

સઘણાનો આહાર, શ્વાસોચ્છ્વાસનો કાળ અને દેહનુંમાન વ્યન્તરદેવવત્ સમજવું. ૨૯૩.

‘અસુર’ ભતિના દેવો પ્રાયઃ સમણિક ‘આવાસો’ એટલે મહામંડપોમાં, અને કદાચિત્ ‘લવનો’ માં રહે છે; જ્યારે ખીજા ‘નાગકુમાર’ વગેરે દેવો પ્રાયઃ ‘લવનો’ માં, અને કદાચિત્ ‘આવાસો’ માં રહે છે. ૨૯૪-૨૯૫.

તોપણ સર્વ-દશે ભતિ વાળાઓની ‘લવનો’ માં રહેવાની રૂઢિની અપેક્ષાએ, એઓનું ‘લવનવાસી’ એવું સામાન્ય નામ છે. ૨૯૬.

(૧) સંમૂર્છિમ અને (૨) ગર્ભજ તિર્ય્ચો, (૩) છ સંઘણવાળા ગર્ભજ મનુષ્યો, (૪) એવા જ મિથ્યાત્વીઓ, (૫) વગરસમજ્યે ઉચ્ચતપશ્ચર્યા કરનારાઓ અને (૬) દ્વૈપાયન ઋષિ વગેરેની પેઠે અતિકોધી, દ્વેષી અને તપશ્ચર્યાના ગર્વવાળા—આવા આવા જીવો અરિહંતનું શાસન વિરાધ્યાને કારણે મૃત્યુબાદ આ નિકાયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૯૭-૨૯૯.

અહિંથી અધીને એ દેવો સંખ્યાત આયુસ્થિતિવાળા (૧) ગર્ભજ મનુષ્ય, (૨) ગર્ભજ

ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તેઽન્ન જઘન્યં ગુરુ ચાન્તરમ્ ।

સમયશ્ચ મુહૂર્તાશ્ચ ચતુર્વિંશતિસમ્મિતાઃ ॥ ૩૦૧ ॥ કુલકમ્ ॥

एषां लेश्याः कृष्णनीलतेजःकापोतसंज्ञिकाः ।

स्युश्चतस्रो नान्तिमे द्वे तथाभवस्वभावतः ॥ ૩૦૨ ॥

किंचिद्भूनार्धपाथोधिजीविनोऽवधिचक्षुषा ।

संख्येयानि योजनानि पश्यन्ति भवनाधिपाः ॥ ૩૦૩ ॥

परे पुनरसंख्यानि तान्येवं तत्र भावना ।

यथा यथायुषो वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तथा तथा ॥ ૩૦૪ ॥

एवं च अवधेर्विषयो नागादिषु संख्येययोजनः ।

असुरेषु त्वસંખ્યેયદ્વીપવાર્દ્ધિમિતો ગુરુઃ ॥ ૩૦૫ ॥

सर्वेष्वपि लघुः पंचविंशत्या योजनैर्मितः ।

विषयः स्यात् स च दशसहस्रवर्षजीविषु ॥ ૩૦૬ ॥

તિર્યંચ, તેમજ પર્યાપ્ત બાહર (૩) પૃથ્વીકાય, (૪) અપ્કાય તથા (૫) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં જાય છે. એઓ એક સમયમાં એકથી માંડીને અસંખ્યાતા સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને વ્યવે છે. એમાં ઉત્પત્તિ અને વ્યવન વચ્ચે જઘન્ય અંતર એક સમય જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર ચોવીશ મુહૂર્ત જેટલું છે. ૨૯૯-૩૦૦.

એઓને 'લેશ્યા' ચાર છે: કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, તેજલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા. છેઢી બે લેશ્યા નથી કેમકે સંસારનો એવો સ્વભાવ છે. ૩૦૨.

(આ ભવનપતિ નિકાયના દેવોમાં) જેમનું આયુષ્ય અરધા સાગરોપમ કરતાં ન્યૂન છે એઓ અવધિજ્ઞાનવડે સંખ્યાત યોજન સુધી જોઈ શકે છે; જ્યારે બીજાઓ અસંખ્ય યોજન સુધી જોઈ શકે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે જેમ જેમ આયુષ્ય અધિક તેમ તેમ (જેવાનો) ક્ષેત્રપ્રદેશ પણ અધિક. ૩૦૩-૩૦૪.

એ હિસાબે 'અસુર' જાતિવાળાઓ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર પર્યન્ત જોઈ શકે; જ્યારે બીજા નવે જાતિના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત યોજન સુધી જોઈ શકે છે. ૩૦૫.

સર્વે ઓછામાં ઓછું પચવીશ યોજનસુધી જોઈ શકે છે. અને એટલું જોનારાઓ દશ સહસ્રવર્ષના આયુષ્યવાળાઓ છે. ૩૦૬.

ભવનેશા વ્યન્તરાશ્ર પશ્યન્ત્યવધિના બહુ ।
 ऊर्ध्वं यथासौ चमरोऽद्राक्षीत्सौधर्मवासवम् ॥ ૩૦૭ ॥
 અધસ્તિર્યક્ ચાલ્પમેવમાકૃતિર્જાયતેઽવધેઃ ।
 તપ્રસ્યેવાયતત્ર્યસ્તપ્રઃ સ વિદિતો જને ॥ ૩૦૮ ॥

ભવનપતિભિરેવં ભૂષિતઃ સ્વપ્રભાભિઃ
 તિમિરનિકરમીઢમઃ કોઽપ્યધોલોક ણ્ણઃ ।
 તતિભિરિવ નિશીથો દીપ્રદીપાંકુરાણામ્
 इव घनवनखंडः पुण्डरीकैः प्रफुल्लैः ॥ ૩૦૯ ॥
 વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-
 દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।
 કાવ્યં ચત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 सर्गोयं सुभगः त्रयोदशतमः सार्थः समाप्तः सुखम् ॥ ૩૧૦ ॥
 इति त्रयोदशः सर्गः ॥

ભવનપતિ દેવો અને વ્યન્તરદેવો પોતાના અવધિજ્ઞાનને બળે ઉંચે બહુદૂર સુધી જોઈ શકે છે, (જેમકે, ચમરેન્દ્ર સૌધર્મઘન્દ્રને જોઈ શક્યો હતો) પણ તીર્થા અને હેઠળ તો બહુ અલ્પ ક્ષેત્ર-પ્રદેશ સુધી જોઈ શકે છે. અને એમ હોવાથી એ ‘અવધિ’ની આકૃતિ ‘તપ્ર’ જેવી કહેવાય છે. ‘તપ્ર’ એટલે પહોળો ત્રિકોણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૩૦૭-૩૦૮.

એકદમ ગાઠ અન્ધકારપૂર્ણ-એવો આ અધોલોક ભવનપતિદેવોની ઝળહળી રહેલી કાન્તિને લીધે, મધ્યરાત્રી તેજસ્વી દીપકોની હારમાળાને લીધે શોભી ઉઠે અને કોઈ ગીચ ઝાડીવાળું વન પ્રકુલિત કમળશ્રેણિને લીધે શોભી ઉઠે તેવો શોભી નીકળે છે. ૩૦૯.

સકળ જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખનારી કીર્ત્તિવાળા કીર્ત્તિવિજય વાચકેન્દ્રના અન્તેવાસી,—તથા માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાળના સુપુત્ર,—એવા ભવનયવિજયશ્રીએ જગતના નિશ્ચિત તત્ત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર જે આ અંથ રચ્યો છે તેનો મનહર સુંદર અર્થવાળો તેરમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો. ૩૧૦.

સર્ગ તેરમો સમાપ્ત.

अथ चतुर्दशः सर्गः ।

मुक्त्वैकैकं सहस्रं चोपर्यधः प्रथमच्चितेः ।

सहस्रैरष्टसप्तत्या योजनलक्षकेऽधिके ॥ १ ॥

त्रयोदश प्रस्तटाः स्युः नरकावासवीथयः ।

समश्रेणिस्थायिभिस्तैरेकैकः प्रस्तटो हि यत् ॥ २ ॥ युग्मम् ॥

तथोक्तम् श्रीजीवाभिगमे ।

इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोअणसयसहस्स बाह-
ल्लाए उवरि एगं जोअणसहस्सं ओगाहेत्तो हेठावेगं जोअणसहस्सं
वजित्ता मज्झे अट्टहुत्तरे जोअणसयसहस्से इत्थणं रयणप्पभाए पुढवीए
तीसं नरयावाससयसहस्सा भवन्तीतिमख्खाया ॥

सर्वेऽप्यमी योजनानां सहस्रत्रयमुच्छ्रिताः ।

सर्वास्वपि क्षितिष्वेषां मानं ज्ञेयमिदं बुधैः ॥ ३ ॥

एकादश सहस्राणि शतानि पंच चोपरि ।

त्र्यशीतिर्योजनान्यंशस्तृतीयो योजनस्य च ॥ ४ ॥

सर्ग शौटमो.

पढेली नरकपृथ्वीथी डेठण अने उपर हुणरहुणर योजन छोडीने भाडीना अेक लाण
अठ्योत्तेर हुणर योजनमां तेर ' प्रस्तर ' आवेला छे ते नरकावासना (तेर) रस्ता छे;
डेमके अेयो समश्रेणिमा रडेला डोवाथी अेके रस्तो अे अेक ' प्रस्तर ' थयो. १-२.

आ संघंधमां श्री लुवालिगमसूत्रमां आ प्रभाणु वयने छे:—अेक लाण अेशी
हुणर योजनना विस्तारवाणी रत्नप्रलापृथ्वीमां उपर अेक हुणर योजन तेमज डेठण
(पणु) अेक हुणर योजन छोडीने मध्यमां अेक लाण अठ्योत्तेर योजन नेटला प्रदेशमां
त्रीश लाण नरकावासो. छे.

सधणा प्रस्तर त्रणु हुणर योजन उया छे. भीण नरकोमां पणु प्रस्तरानी अेज उंथाछ
छे. ३.

आ प्रस्तरौ वणी अेक भीणथी अण्यार हुणर पांचसो आशी पूर्णिक अेक तृतीयांश
योजनने अन्तरे छे. ४-५.

एतावदन्तरं ज्ञेयं प्रस्तटानां परस्परम् ।

प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रकः ॥ ५ ॥

તથાહિ । સીમન્તકઃ સ્યાત્પ્રથમે દ્વિતીયે રોરકાભિધઃ ।

भ्रान्तस्तृतीये उद्भ्रान्तश्चतुर्थे प्रस्तटे भवेत् ॥ ६ ॥

संभ्रान्तः पंचमे ज्ञेयः षष्ठेऽसंभ्रान्तसंज्ञकः ।

विभ्रान्तः सप्तमे तप्तसंज्ञितः पुनरष्टमे ॥ ७ ॥

नवमे शीतनामा स्याद्वિક्रान्तो दशमे भवेत् ।

एकादशे त्वक्ક્રાન્તો વિક્રાન્તો દ્વાદશે ભવેત્ ॥ ૮ ॥

त्रयोदशे रोरुकः स्यादेवमेते त्रयोदश ।

प्रतिप्रतरमेभ्यश्च निर्गता नरकालयाः ॥ ९ ॥

પ્રથમપ્રતરે તત્ર સીમન્તનરકેન્દ્રકાત્ ।

निर्गता नरकावासावल्ग्यो दिक्षु विदिक्षु च ॥ १० ॥

एकोनपंचाशद्वासा दिशां नरकपंक्तिषु ।

अष्टचत्वारिंशदेते विदિક્નरकपंक्तिषु ॥ ११ ॥

त्रिंशत्येकोननवतिः प्रथमे सर्वपंक्तिगाः ।

प्रतिप्रतरमेकैकन्यूना अष्टापि पंक्तयः ॥ १२ ॥

પ્રસ્તરે પ્રસ્તરે એક નરકેન્દ્ર છે—તેમનાં આ પ્રમાણે નામાલિધાન છે:—પહેલા પ્રસ્તરમાં સીમન્તક, બીજામાં રોરક, ત્રીજામાં બ્રાન્ત, ચોથામાં ઉદ્ભ્રાન્ત, પાચમામાં સંબ્રાન્ત, છઠ્ઠામાં અસંબ્રાન્ત, સાતમામાં વિબ્રાન્ત, આઠમામાં તપ્ત, નવમામાં શીત, દશમામાં વક્રાન્ત, અગ્યા-રમામાં અવક્રાન્ત, બારમામાં વિક્રાન્ત અને તેરમામાં રોરુક. આ પ્રમાણે તેર છે. ૫-૯.

એઓથી, દરેક પ્રતરપ્રત્યે નરકાવાસ નીકળેલા છે.

એમાં, પહેલા 'પ્રસ્તર' કે 'પ્રતર' માં, સીમન્તક નરકેન્દ્રથી, નરકાવાસની આઠ પંક્તિઓ નીકળેલી છે: ચાર પ્રત્યેક દિશામાં અને ચાર પ્રત્યેક વિદિશામાં. વળી ચારે દિશા-ઓની પ્રત્યેક પંક્તિમાં ઓગણપચાસ આવાસો છે અને ચારે વિદિશાઓની પ્રત્યેક પંક્તિમાં અડતાળીશ આવાસો છે, એટલે આ પહેલા પ્રસ્તરમાં સર્વ એટલે આઠે પંક્તિઓના થઈને ત્રણસોનેવાશી આવાસો છે. ૧૦-૧૨.

સૈકાશીતિસ્ત્રિશતી ચ ત્રિશતી ચ ત્રિસત્તતિઃ ।
 ત્રિશતી પંચષષ્ટિશ્ચ સ્યાત્ દ્વિતીયાદિષુ ત્રિષુ ॥ ૧૩ ॥
 ત્રિશતી સત્તપંચાશત્ પંચમે પ્રતરે ભવેત્ ।
 ત્રિશત્યેકોનપંચાશત્ ષષ્ટે પ્રતરે ઇષ્યતે ॥ ૧૪ ॥
 એકચત્વારિંશદાઢયા ત્રિશતી સત્તમે મતા ।
 ત્રિશતી ચ ત્રયસ્ત્રિંશત્ ત્રિશતી પંચવિંશતિઃ ॥ ૧૫ ॥
 ત્રિશતી સત્તદશ ચ ત્રિશતી સ્યાન્નવોત્તરા ।
 એકાધિકા ચ ત્રિશતી પ્રતરેષ્વષ્ટમાદિષુ ॥ ૧૬ ॥
 ત્રયોદશેઽથ પ્રતરે આવલીનરકાલયાઃ ।
 ત્રિનવત્યધિકે પ્રોક્તે દ્વે શતે તત્ત્વેદિભિઃ ॥ ૧૭ ॥
 શેષાઃ પુષ્પાવકીર્ણાઃ સ્યુઃ પંક્તીનામન્તરેષુ તે ।
 સર્વેષ્વપિ પ્રતરેષુ વિકીર્ણકુસુમૌઘવત્ ॥ ૧૮ ॥
 ચત્વારિ સ્યુઃ સહસ્રાણિ તાવન્ત્યેવ શતાનિ ચ ।
 ત્રયસ્ત્રિંશચ ઘર્માયામાવલીનરકાલયાઃ ॥ ૧૯ ॥
 એકોનત્રિંશલ્લક્ષાણિ શતાનિ પંચ ચોપરિ ।
 સહસ્રાઃ પંચનવતિઃ સત્તષષ્ટિઃ પ્રકીર્ણકાઃ ॥ ૨૦ ॥

તે પછીના બીજા પ્રસ્તરોની આઠે પંક્તિઓમાં ક્રમવાર અકેક અકેક આવાસ ઓછો થતો આવે છે. ૧૨.

એટલે દ્વિતીય પ્રસ્તરમાં ત્રણસો એકાશી નરકાવાસો છે, ત્રીજામાં ત્રણસો તોતેર છે, ચોથામાં ત્રણસો પાંસઠ, પાંચમામાં ત્રણસો સતાવન, છઠ્ઠામાં ત્રણસો ઓગણપચાસ, સાતમામાં ત્રણસો એકતાળીશ, આઠમામાં ત્રણસો તેત્રીશ, નવમામાં ત્રણસો પચવીશ, દશમામાં ત્રણસો સત્તર, અગ્યારમામાં ત્રણસો નવ, બારમામાં ત્રણસો એક અને તેરમામાં બસો ત્રાણું (આવલી-ગત) આવાસો છે. ૧૩-૧૭.

વળી આ આવલીગત (નરક) આવાસો ઉપરાંત, બીજા, એ આવળીઓના વચગાળેના ભાગોમાં, પુષ્પોની પેઠે અવકીર્ણ હોઈ ' પુષ્પાવકીર્ણ ' કહેવાતા આવાસો પણ છે. ૧૮.

એવી રીતે (પહેલી ઘમ્મા નરકમાં) આવલીગત આવાસો કુલ થઈને ચાર હજાર આ-રસો તેત્રીશ થયા. ૧૯.

વળી પુષ્પાવકીર્ણ આવાસોની સંખ્યા ઓગણત્રીશ લાખ પચાણું હજાર પાંચસોને સઠ સઠ કહી છે. ૨૦.

ત્રિંશલ્લક્ષાશ્ચ નિલિલા ઘર્માયાં નરકાલયાઃ ।
સર્વેઽપિ ચૈતેઽન્તર્વૃત્તા બહિશ્ચ ચતુરસ્રકાઃ ॥ ૨૧ ॥

યદુક્તં પ્રજ્ઞાપનાયાં ।

તેણાં ગારગા અન્તોવદ્યા બાહિં ચરંસા । ઇતિ ॥

પીઠાદિ સર્વં ચાપેદ્ય વૃત્તાઃ સ્યુઃ કેઽપિ કેઽપિ ચ ।

ત્ર્યસ્રાશ્ચ ચતુરસ્રાશ્ચ પાંચતેયા નરકાલયાઃ ॥ ૨૨ ॥

વૃત્તા એવ ભવન્ત્યત્ર સર્વેઽપિ નરકેન્દ્રકાઃ ।

તતશ્ચાનન્તરં ત્ર્યસ્રા નૂનમષ્ટાસુ પંક્તિષુ ॥ ૨૩ ॥

ચતુરસ્રાસ્તતો વૃત્તાઃ ત્ર્યસ્રાશ્ચેતિ યથાક્રમમ્ ।

જ્ઞેયાઃ પુષ્પાવકીર્ણાસ્તુ નાનાસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ ॥ ૨૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ સર્વેઽપિ ચોચ્છ્રિતાઃ ।

અધોમુખન્યસ્તકુંડાકારાઃ કારાગૃહોપમાઃ ॥ ૨૫ ॥

યોજનાનાં સહસ્રં ચ પીઠે બાહ્યમીરિતમ્ ।

સહસ્રમેકં શુષિરં સ્તુપિકૈકસહસ્રિકા ॥ ૨૬ ॥

એટલે ધર્મા નરકમાં સર્વ મળી ત્રીશ લાખ નરકાવાસો થયા.

આ નરકાવાસો અંદરથી ગોળ અને બહારથી ચતુષ્કોણ છે. ૨૧.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-એઓ અંદરથી ગોળાકાર તથા બાહ્યના ભાગમાં ચો-
ખુણાકૃતિએ છે.

પીઠ આદિક સર્વવાનાંની અપેક્ષાએ તો કેટલાક ગોળ, કેટલાક ત્રિકોણ અને કેટલાક
ચતુષ્કોણ છે. ૨૨.

સર્વે નરકેન્દ્રો તો ગોળ જ છે. તે પછી આઠે ' પંક્તિઓ ' ના (આવાસો) ત્રિકોણ છે;
તે પછીના વળી ચતુષ્કોણ છે. તે પછી વળી પાછા ગોળ, ત્રિકોણ વગેરે અનુક્રમે છે. જ્યારે
' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો તો વિવિધ આકૃતિના છે. ૨૩-૨૪.

એ સર્વ આવાસો ઉંચાઈમાં ત્રણ હજાર યોજન છે. અધોમુખે કુંડ રહ્યા હોયની એમ
એઓ રહેલા છે; અને જાણે બાન્દખાનાં જ હોયની એવા છે. ૨૫.

પીઠિકાના ભાગમાં એઓની એક સહસ્ર યોજન જડાઈ છે, (વચ્ચે) એક સહસ્ર યોજન
પોલાણનો ભાગ છે અને એક હજાર યોજનનું સ્તૂપ છે. ૨૬.

यदुक्तम् । हेष्टा घणा सहस्सं उप्पिं संकोयत्रो सहस्सं तु ।

मद्गजे सहस्स ह्यसिरा तिन्निसहस्सूसिया निरया ॥ २७ ॥

સંખ્યાતયોજનાઃ કેઽપિ પરેઽસંખ્યાતયોજનાઃ ।

વિસ્તારાદૈર્ઘ્યતશ્રાપિ પ્રજ્ઞપ્તા નરકાલયાઃ ॥ ૨૮ ॥

સર્વાસ્વપિ પૃથિવીષુ તાદૃશાઃ કિન્તુ માનતઃ ।

સીમન્તકઃ પંચચત્વારિંશદ્યોજનલક્ષકઃ ॥ ૨૯ ॥

અપ્રતિષ્ઠાનશ્ચ લક્ષ્યયોજનઃ સપ્તમક્ષિતૌ ।

પરિતસ્તં ચ ચત્વારોઽસંખ્યાતકોટિયોજનાઃ ॥ ૩૦ ॥

ઘર્માદ્યપ્રતરે સીમન્તકાદ્યનરકેન્દ્રકાત્ ।

આવલીનરકાઃ પ્રોક્તાઃ સીમન્તકપ્રભાદયઃ ॥ ૩૧ ॥

तदुक्तं स्थानांगवृत्तौ ।

सीमन्तगप्पभो खलु नरत्रो सीमन्तगस्स पुव्वेण ।

सीमन्तगमद्दिग्गमभो उत्तरपासे मुण्णेषव्वो ॥ ३२ ॥

અન્યત્ર પણ આને સાક્ષિ પડતું લાખાણુ છે કે:—હેઠળ સહસ્ત્ર યોજન ઘન (જાડા), ઉપર હજાર યોજન સંકુચિત, મધ્યે હજાર યોજન પોક્ષળ તથા ત્રણ હજાર યોજન ઉચ્ચ—આવા નરકાવાસ છે. ૨૭.

વળી આ નરકાવાસો લાંબાપહોળા કેટલાક સંખ્યાત યોજન છે અને કેટલાંક અસંખ્યાત યોજન છે. ૨૮.

સાતેનરકેમાં આ આવાસો એવા જ એટલે એટલાજ લાંબાપહોળા છે. પણ ‘સીમન્તક’, જે પહેલી નરકપૃથ્વીનો નરકેન્દ્ર છે તે પીસ્તાલીશ લાખ યોજનના પ્રમાણવાળો છે; અને સાતમી નરકપૃથ્વીનો ‘અપ્રતિષ્ઠાન’ નામનો છે તે લાખ યોજનનો છે, અને એની આસપાસના ચાર વળી અસંખ્યાતકોટિ યોજન પ્રમાણુ છે. ૨૯-૩૦.

ઘર્માનરકના પહેલા પ્રસ્તરમાં પહેલાસીમન્તકનરકેન્દ્રથી જે ‘આવલીગત’ નરકાવાસો નીકળેલા કહ્યા છે તેઓ ‘સીમન્તકપ્રલ’ આદિક છે. ૩૧.

એઓનાં નામઠામ સંબંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે. તે આ પ્રમાણે:—

સીમન્તકની પૂર્વમાં ‘સીમન્તકપ્રલ’ નામનો નરકાવાસ છે, ઉત્તરમાં ‘સીમન્તકમધ્ય’

સીમન્તાવત્તો પુણ્ય નરઓ સીમન્તગસ્સ અવરેણ ।

સીમન્તગાવસિદ્ધો દાહિણપાસે મુણેયવ્વો ॥ ૩૩ ॥

આવલ્યાશ્ચાન્તિમૌ દ્વૌ સ્તો લોલલોલુપસંજ્ઞકૌ ।

વિંશતિતમૈકવિંશૌ સીમન્તનરકેન્દ્રકાત્ ॥ ૩૪ ॥

ઉદ્ગ્ધનિર્દગ્ધસંજ્ઞૌ જ્વરપ્રજ્વરકૌ પુનઃ ।

પંચત્રિંશદ્ત્રિંશૌ પ્રાચ્યાવલ્યાં સ્મૃતા અમી ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉદીચ્યાદ્યાવલિકાસુ મધ્યાવર્ત્તાવશિષ્ટકૈઃ ।

પદૈર્વિંશિષ્ટાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રાગુક્તા નરકાઃ ક્રમાત્ ॥ ૩૬ ॥

યથોદીચ્યાં લોલમધ્યલોલુપમધ્યસંજ્ઞકૈઃ ।

પશ્ચિમાયાં લોલાવર્ત્તલોલુપાવર્ત્તસંજ્ઞકૌ ॥ ૩૭ ॥

લોલાવશિષ્ટલોલુપાવશિષ્ટસંજ્ઞકાવવાગ્ ॥

ભાવ્યા નામવ્યવસ્થૈવં પ્રાગુક્તેષ્વશિલેષ્વપિ ॥ ૩૮ ॥

તદુક્તં સ્થાનાંગવૃત્તૌ ।

મજ્ઞા ઉત્તરપાસે આવત્તા અવરઓ મુણેયવ્વા ।

સિદ્ધા દાહિણપાસે પુવ્વિલાઓવિ ભઙ્ગયવ્વત્તિ ॥ ૩૯ ॥

નામનો છે, પશ્ચિમમાં ' સીમન્તાવર્ત ' નામનો છે અને દક્ષિણમાં ' સીમન્તકાવસિષ્ટ ' નામનો છે. ૩૨-૩૩.

આ ' આવલી ' ના છેવટના બે નાં નામ ' લોલ ' અને ' લોલુપ ' છે. વળી સીમન્તક નરકેન્દ્રથી વીશમા અને એકવીશમા ' ઉદ્ગ્ધ ' અને ' નિર્દગ્ધ ' નામના છે. વળી પાંત્રીશમા અને છત્રીશમા ' જ્વર ' અને ' પ્રજ્વર ' નામના છે. આ સર્વ પૂર્વપંક્તિમાં છે. ૩૪-૩૫.

ઉત્તરપંક્તિમાંના નરકાવાસોના નામ ઉપર કહેલા નરકાવાસોને ' મધ્ય ' એટલું પદ લગાડવાથી નીકળે છે; જેમકે લોલમધ્ય, લોલુપમધ્ય. પશ્ચિમપંક્તિમાંના આવાસોના નામ ' આવર્ત ' પદ લગાડવાથી સાધિત થાય છે; જેમકે લોલાવર્ત, લોલુપાવર્ત. દક્ષિણપંક્તિમાંના આવાસોનાં નામ ' અવશિષ્ટ ' પદ લગાડવાથી નીકળે છે; જેમકે લોલાવશિષ્ટ, લોલુપાવશિષ્ટ. એવીજ રીતે પૂર્વેકત સર્વે નરકાવાસોમાં નામોની વ્યવસ્થા સમજી લેવી. ૩૬-૩૮.

આ સંબંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—ઉત્તર પડખે ' મધ્ય ' પશ્ચિમમાં ' આવર્ત,' દક્ષિણમાં ' અવશિષ્ટ ' અને પૂર્વમાં ભજના ભણવી. ૩૯.

સર્વેઽપિ તે રૌદ્રરૂપાઃ ક્ષુરપ્રોપમભૂમયઃ ।

દેહિનાં દર્શનાદેવોદ્વેજકાઃ કમ્પકારિણઃ ॥ ૪૦ ॥

પુદ્ગલાનાં પરિણતિર્દશથા બન્ધનાદિકા ।

સાપિ ક્ષેત્રસ્ય સ્વભાવાત્તત્ર દુઃખપ્રદા ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥

તથાહિ । બન્ધનં ચાનુસમયમાહાર્યૈઃ પુદ્ગલૈઃ સહ ।

સમ્બન્ધો નારકાણાં સ જ્વલજ્જ્વલનદારુણઃ ॥ ૪૨ ॥

ગતિરુષ્ટ્રાદિનાં સદૃશી દુસ્સહશ્રમા ।

તત્તલોહપદન્યાસાદપિ દુઃખપ્રદા મૃશમ્ ॥ ૪૩ ॥

સંસ્થાનમત્યન્તહુંડં લૂનપક્ષાણ્ડજોપમમ્ ।

કુડ્યાદિભ્યઃ પુદ્ગલાનાં ભેદઃ સોઽપ્યસ્ત્રવત્કટુઃ ॥ ૪૪ ॥

વર્ણઃ સર્વનિકૃષ્ટોઽતિભીષણો મલિનસ્તથા ।

નિત્યાન્ધતમસા હ્યેતે દ્વારજાલાદિવર્જિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

સર્વે નરકાવાસોનો દેખાવ જ ભયંકર છે. એઓની ભૂમિ તો જાણે બરછી જ હોયની એવી છે. એઓને જોતાં વેત જ પ્રાણીને શરીરે ધુજ વછુટે છે. ૪૦.

પુદ્ગલોની બન્ધનાદિક દશ પ્રકારની પરિણતિ હોય છે તે પણ ત્યાં દુઃખદાયકજ થાય છે એવો તો એ ક્ષેત્રનો સ્વભાવ છે. ૪૧.

એનું સ્વરૂપ આવું છે:—

નારકોની બન્ધનાવસ્થા તથા એમને પ્રત્યેક સમયે થતો આહાર્ય પુદ્ગલોનો સંબંધ— એ જોઈ જાણે જાજવલ્યમાન અગ્નિ હોયની એવાં ભયંકર છે. ૪૨.

એમની ગતિ રાસલ અને ઊંટ વગેરેની ગતિની જેવી અત્યન્ત આયાસમય છે, તપાવેલા લોખંડ પર પગ મૂકવો પડે એ કરતાં પણ અધિક દુઃખદાયક છે. ૪૩.

એઓનું શરીર એકદમ કુખજ છે, પાંખો કાપી નાંખી હોય એવા પક્ષીના જેવું વિરૂપ છે. વળી કુડ્યાદિથી એમના પુદ્ગલોને છૂટા કરવામાં આવે છે તે પણ એઓને શસ્ત્રના પ્રહાર જેવું અત્યન્ત દુઃખદાયક થઈ પડે છે. ૪૪.

એમનો વર્ણ અત્યન્ત નિકૃષ્ટ, અતિભીષણ તથા મલિન છે. વળી ત્યાં દ્વાર કે જાળીયાં આદિ કંઈ ન હોવાથી એઓ સતત ગાઠ બન્ધકારમય હોય છે. ૪૫.

કિંચામી શ્લેષ્મવિગ્મૂત્રકફાદ્યાલિપ્તભૂતલાઃ ।
 માંસકેશનખદન્તચર્માસ્તીર્ણાઃ શ્મશાનવત્ ॥ ૪૬ ॥
 કુથિતશ્વાહિમાર્જારમૃતકેમ્બ્યોઽપિ દારુણઃ ।
 ગન્ધસ્તત્ર રસો નિમ્બઘોષાતક્યાદિતઃ કટુઃ ॥ ૪૭ ॥
 સ્પર્શો વહ્નિવૃશ્ચિકાદિસ્પર્શાદપ્યતિદારુણઃ ।
 પરિણામોઽગુરુલઘુરપ્યતીવ વ્યથાકરઃ ॥ ૪૮ ॥
 શબ્દોઽપિ સતતં પીડાક્રાન્તાનામતિદારુણઃ ।
 વિલાપરુપઃ શ્રવણાદપિ દુઃસ્વૈકકારણમ્ ॥ ૪૯ ॥
 કુલ્લ્યેષુ વાઙ્ગિકેષ્વત્ર સન્તિ વાતાયનોપમાઃ ।
 અચિત્તા યોનયસ્તાસૂત્પદ્યન્તે નારકાઃ કિલ ॥ ૫૦ ॥

તથોક્તં તત્વાર્થવૃત્તૌ ।

શીતોષ્ણક્ષુરિપાસાખ્યાઃ કણ્ડુશ્ચ પરતન્ત્રતા ।
 જ્વરો દાહો ભયં શોકસ્તત્રૈતા દશ વેદના ॥ ૫૧ ॥
 માઘરાત્રૌ શીતવાયૌ હિમાદ્રૌ સ્વેઽબ્રવર્જિતે ।
 નિરગ્નેર્વાતવિકૃતેર્દુઃસ્થપુંસો નિરાવૃત્તેઃ ॥ ૫૨ ॥

ત્યાંની ભૂમિ શ્લેષ્મ, વિષ્ટા, મૂત્ર તથા કફ આદિકથી ખરડાયલી હોય છે તથા ત્યાં શ્મ-
શાનની જેમ માસ, કેશ, નખ, દાંત અને આમડાના ઢગલાને ઢગલા પડેલા હોય છે. ૪૬.

ત્યાંનો ગંધ વળી કોહી ગયેલાં શ્વાન, સર્પ તથા ખીલાડાંઓનાં કલેવરોના ગંધથી પણ
ઉત્કટ છે; અને રસ તો લીમડાની ગળો કરતાં પણ કડવો છે. ૪૭.

એઓનો સ્પર્શ અગ્નિ કે વીંછી આદિના સ્પર્શથી પણ અત્યન્ત દારૂણ છે; અને
એઓનો પરિણામ અશુર લઘુ છતાં પણ અતીવ વ્યથાકર છે. ૪૮.

સતતપીડાતા એવા એ નારકોનો શબ્દ પણ, જાણે એઓ વિલાપ કરતા હોયની એવો
દારૂણ હોય છે; એ સાંભળનારને પણ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૯.

તત્વાર્થવૃત્તિમાં નારકોની દશ પ્રકારની વેદના ગણાવી છે તે આ પ્રમાણે: ટાઢ, તડકો,
ભૂખ, તરસ, ખરબ, પરતન્ત્રતા, જ્વર, દાહ, ભય અને શોક. ૫૦.

ત્યાં વજ્રની કુંલિઓમાં ખારી જેવી અચિત્ત યોનિઓ હોય છે અને એ નારકોનું
ઉત્પત્તિસ્થાન છે. ૫૧.

મહામાસની રાત્રીએ શીત વાયુ વાતો હોય એ સમયે, હિમાલયપર્વતપર નિર્ભેદ

તુષારકણસિક્તસ્ય યા ભવેચ્છીતવેદના ।

તતોઽપ્યનન્તગુણિતા તेषુ સ્યાચ્છીતવેદના ॥ ૫૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તેભ્યઃ શીતવેદનેભ્યો નરકેભ્યશ્ચ નારકાઃ ।

યથોક્તપુરુષસ્થાને સ્થાપ્યન્તે યદિ તે તદા ॥ ૫૪ ॥

પ્રાપ્નુવન્તિ સુખં નિદ્રાં નિર્વાતસ્થાનગા ઇવ ।

અથોષ્ણકાલે મધ્યાહ્ને નિરશ્રે વિચદંગણે ॥ ૫૫ ॥

પુંસઃ પિત્તપ્રતપ્તસ્ય પરિતો જ્વલનસ્પૃશઃ ।

યોષ્ણપીડા તતોઽનન્તગુણા તेषૂષ્ણવેદના ॥ ૫૬ ॥

તથોષ્ણવેદનેભ્યસ્તે નરકેભ્યશ્ચ નારકાઃ ।

ઉત્પાલ્ય કિંશુકાકારસ્વદિરાંગારરાશિષુ ॥ ૫૭ ॥

ધમાયન્તે યદિ નિચ્છિપ્ય તદા તે ચન્દનદ્રવૈઃ ।

લિપ્તા ઇવાત્યન્તસુવાન્નિદ્રાં યાન્તિ ક્ષણાદપિ ॥ ૫૮ ॥

સદા હુદ્રહિના દહ્યમાનાસ્તે જગતોઽપિ હિ ।

ઘૃતાન્નાદિપુદ્ગલૌઘૈઃ ન તૃપ્યન્તિ કદાચન ॥ ૫૯ ॥

આકાશમાં, અગ્નિ વિનાના અને વાયુના વ્યાધિવાળા નિઃવસ્ત્ર દરિદ્રી માણસને જળના છંટ-કાવની થંડીથી જેવી વેદના થાય એ કરતાં પણ અનન્તગણી શીત વેદના એ નારકોને થાય છે. અને જે એ નારકોને શીતવેદનાવાળા નરકમાંથી ઉપાડીને આ કહ્યા એ માણસની જગ્યાએ મૂક્યા હોય તો એઓ જાણે કોઈ નિર્વાત સ્થાને રહ્યા હોયની એમ સુખે નિદ્રાવશ થાય છે. ૫૨-૫૫.

વળી ઉન્હાળાનો દિવસ હોય, મધ્યાહ્ન તપતો હોય અને આકાશમાં ક્યાંઈ વાદળું ન દેખાતું હોય એવે વખતે પિત્તની વ્યાધિવાળા માણસને ચોતરફ પ્રજ્વળી રહેલી અગ્નિના તાપની જે પીડા થાય એ કરતાં પણ અનન્ત ગણી ઉષ્ણવેદના એ નારકીઓને થાય છે. અને એમની એવી રીતના ઉષ્ણવેદનાવાળી નરકમાંથી ઉપાડીને એમને જે કિંશુકસરખા લાલચોળ ખદિરના અગારામાં મૂકવામાં આવે અને વળી એ અગારાને ધમવામાં આવે તોયે એઓ તો જાણે ચન્દનરસના વિદોષનથી વિદોષિત હોયની એમ ક્ષણવારમાં ત્યાં અત્યન્ત સુખપૂર્વક નિદ્રા પામે છે. ૫૬-૫૮.

એઓનો જઠરાગ્નિ વળી એટલો બધો પ્રદીપ્ત રહે છે કે જગતમાં રહેલા સમસ્ત અન્ન-ઘૃતઆદિકૃથી પણ એઓને તૃપ્તિ વળે નહિ. ૫૯.

તેષાં પિપાસા તુ તાલુકણ્ઠજિહ્વાદિશોષણી ।

સકલામ્બોધિપાનેઽપિ નોપશામ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥ ૬૦ ॥

ત્તુરિકાઘૈરપ્યજય્યા કણ્ઠદૂર્દેહેઽતિદુઃખદા ।

અનન્તગુણિતોઽત્રત્યાઘાવજીવં જ્વરસ્તથા ॥ ૬૧ ॥

અનન્તઘ્નં પારવશ્યં દાહશોકભયાદ્યપિ ।

કષ્ટં વિભંગમપ્યેષાં વૈરિશસ્ત્રાદિદર્શનાત્ ॥ ૬૨ ॥

તત્રત્યદ્દમામ્બોઽગ્નિમરુત્ક્રુમસ્પર્શોઽતિદુઃખદઃ ।

અગ્નિસ્ત્વત્રોપચરિતઃ દ્દમાદિકાયાસ્તુ વાસ્તવાઃ ॥ ૬૩ ॥

તથોક્તમ્ ।

ચક્ષુષ્પમાપુઠવિનેરઙ્ગાણં મન્તે કેરિસયં પુઠવિફાસં પચ્ચણુમ્ભવમાણા વિહરન્તિ । ગોચમ અણિદ્વં જાવ અમણામં એવં જાવ અહો સત્તમા પુઠવિ-
ણોરઙ્ગા એવં વાઙ્ગાસં જાવ વણ્ણસ્સઙ્ગાસં । ઇતિ ભગવત્યામ્ શતક ૧૩
ઉદ્દેશ ૪ ॥

સઘળા સમુદ્રજળના પાનથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમની, તાણુ, કંઠ તથા
જીભ આદિકને શોષી નાખનારી તૃષ્ણા છે. ૬૦.

છરી વગેરેથી પણ શાન્ત ન થાય એવી તો એમના શરીરે અત્યંત દુઃખદાયક ખરબ
થાય છે.

વળી તાવ પણ એમને આપણાથી અનન્તગણુા અને તે પણ જીવિત પર્યન્ત રહે છે. ૬૧.

અને એઓને પરાધીનતા, દાહ, શોક તથા ભય પણ અનન્તગણુા છે. ૬૨.

(આ પ્રમાણે એઓની દશ પ્રકારની વેદના વર્ણવી.)

વૈરિ, શસ્ત્ર આદિ જોઈને એમને વિભંગજ્ઞાન થાય છે એ પણ એમને કષ્ટદાયક થઈ પડે છે.

વળી ત્યાંની પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ તથા વનસ્પતિનો સ્પર્શ પણ અતિ દુઃખદાયક
છે. અહિં અગ્નિ ‘ ઉપચરિત ’ તથા પૃથ્વી આદિક વાસ્તવિક જાણુવાં. ૬૩.

આ સંબંધમાં ભગવતીસૂત્રના તેરમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં ઉલ્લેખ છે. અને તે આ
પ્રમાણે છે:—

“હે ભગવંત, રત્નપ્રભાનરકના નારકોને ત્યાંની પૃથ્વીનો સ્પર્શ કેવો લાગે છે ? ” એવા
શ્રી ગૌતમના પ્રશ્નનો પ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે—હે ગૌતમ, ‘ અનિષ્ઠ ’ થી તે છેક ‘ અમનોજ્ઞ ’
સુધી; એવી રીતે નીચે છેક સાતમી નરકના નારકો પણ વાયુના સ્પર્શથી માંડી છેક વનસ્પતિના
સ્પર્શ સુધા અનુભવે છે.

આ પ્રમાણે નારકોની નાનાપ્રકારની ‘ ક્ષેત્ર વેદના ’ વર્ણવી. (૧)

इत्येवं विविधा तेषु वर्त्तते क्षेत्रवेदना ।

मिथ्यादृशां नारकाणां परस्परकृतापि सा ॥ ६४ ॥

તથાહિ । દૂરાદન્યોઽન્યમાલોક્ય શ્વાનઃ શ્વાનમિવાપરમ્ ।

ते युद्धयन्ते ससंरम्भं ज्वलन्तः क्रोधवह्निना ॥ ६५ ॥

विधाय वैक्रियं रूपं शस्त्रैः क्षेत्रानुभावजैः ।

पृथ्वीरूपैर्वૈક્રિયૈર્વા કુન્તાસિતોમરાદિભિઃ ॥ ૬૬ ॥

करांह्रिदन्ताघातैश्च ते निघ्नन्ति परस्परम् ।

भूमौ लुठन्ति कृत्तांगाः शूनान्तर्महिषादिवत् ॥ ६७ ॥ युग्मम् ॥

परोदीरितदुःखानि सहन्ते नापरेषु ते ।

उदीरयन्ति सम्यक्त्ववन्तः तत्त्वविचारणात् ॥ ६८ ॥

अतः एव स्वल्पपीडाः स्वल्पकर्माण एव च ।

मिथ्यादृग्भ्यो नारकेभ्यो नारकाः शुद्धदृष्टयः ॥ ६९ ॥

मिथ्यादृशस्तु क्रोधेनोदीरयन्तः परस्परम् ।

पीडाः कर्माण्यर्जयन्ति भूयांसि भूरिवेदनाः ॥ ७० ॥

વળી મિથ્યાત્વી નારકોને ' પરસ્પરકૃત વેદના ' પણ છે. ૬૪.

અને એ આ પ્રમાણે છે:—

જેમ શ્વાનભ્રમણ દૂરથી જ એક ખીજને જોઈ લાડવા લાગે છે તેમ એ નારકો ક્રોધાગ્નિથી બળતા પરસ્પર વલ્યા કરે છે. ૬૫.

એઓ વૈક્રિયરૂપ કરીને 'ક્ષેત્રપ્રભાવોત્પન્ન', 'પૃથ્વીરૂપ' અથવા 'વૈક્રિય' ભાલાં, તરવાર કે બાણ આદિક વડે તેમજ હાથના, પગના કે દાંતના ઘાથી પરસ્પર પ્રહાર કરે છે; અને એમાં જેઓનાં શરીર છેદાઈ જાય છે એઓ, કતલખાનામાં મહિષ વગેરે આળોટવા માંડે છે એમ (પૃથ્વીપર) આળોટવા માંડે છે. ૬૬-૬૭.

પરંતુ એમનામાં જે સમકિતી જીવો છે એઓ તેો તત્ત્વની વિચારણા વાળા હોઈને અન્યકૃત દુઃખ સહન કરી લે છે પરંતુ સામાને પોતે દુઃખ દેતા નથી. અને એમ હોવાથી જ એઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકો કરતાં ઓછાં દુઃખી થાય છે અને કર્મ પણ ઓછાં બાંધે છે. ૬૮-૬૯.

મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકીઓ તેો ક્રોધ કરીને ખીજને દુઃખ દેતાં પોતે પણ દુઃખ સહન કરે છે અને કર્મો પણ ઘણા ઉપાર્જન કરે છે. ૭૦.

તથાહુઃ ॥ નેરઙ્ગા દુવિહા । માઙ્મિથ્થદિટ્ટીઽવવણ્ણગા અમાઙ્સમ્મ-
દિટ્ટીઽવવણ્ણગા ય । તથ્થણં જે સે માઙ્મિથ્થદિટ્ટી સેણં મહાકમ્મતરાણ
ચેવ જાવ મહાવેયણ્ણતરા ચેવ । તથ્થણં જે સે અમાઙ્સમ્મદિટ્ટી સેણં
અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પવેયણ્ણતરાણ ચેવ ॥ ભગવતી શતક ૧૮ ઉદ્દેશ ૫ ॥

મનોદુઃસ્વાપેક્ષયા તુ સદ્દશો ભૂરિવેદનાઃ ।

યદેતે પૂર્વકર્માણિ શોચન્તિ ન તથા પરે ॥ ૭૧ ॥

તથાહુઃ ॥ તથ્થણં જેતે સન્નિચ્છૂયા તેણં મહાવેશ્ણા । તથ્થણં જેતે અસ-
ન્નિભૂયા તેણં અપ્પવેશ્ણા ॥ અત્ર સન્નિભૂય ઇતિ ॥ સંજ્ઞા સમ્યક્ દર્શનમ્
તદ્વન્તો ભૂતાઃ । યદ્વા પૂર્વભવે સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયાઃ સન્તઃ નારકં પ્રાપ્તાઃ ।
અથવા સંજ્ઞીભૂતાઃ પર્યાપ્તકીભૂતાઃ । તદ્વીપરીતાઃ સર્વત્ર અસંજ્ઞીભૂતાઃ ॥
ઇતિ ભગવતી શતક ૧ ૩૦ ૨ ॥

આ સંબંધમાં ભગવતી સૂત્રના અઠારમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) માયાયુક્ત મિથ્યાદષ્ટિવાળા અને (૨) માયારહિત સમક્રિતદષ્ટિવાળા—એમ બે પ્રકારના નારકો છે. તેમાં પહેલા પ્રકારના છે એઓ ભારે કર્મી છે તથા અત્યન્ત વેદના ભોગ-વવાવાળા છે. બ્યારે બીજા પ્રકારના છે એઓનાં કર્મ પણ અદ્ય છે અને એઓ વેદના પણ અદ્ય ભોગવે છે.

મનોદુઃખની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્દષ્ટિ નારકો બહુ દુઃખી છે કારણકે પૂર્વ કર્મોની એઓ જેવો શોચ કરે છે તેવો શોચ બીજાને થતો નથી. ૭૧.

આ સંબંધમાં પણ ભગવતીસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે:—

જેઓ ' સંજ્ઞી ' છે એમને અત્યન્ત દુઃખ થાય છે. પણ જેઓ ' અસંજ્ઞી ' છે એમને સ્વદ્ય દુઃખ થાય છે. અહીં ' સંજ્ઞી ' એટલે (૧) સંજ્ઞાવાળા અર્થાત્ સમ્યક્દર્શનવાળા—એમ અર્થ લેવો; અથવા (૨) પૂર્વભવમાં જેઓ ' સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય ' હતા અને પછી ' નારક ' ઉત્પન્ન થયા છે એઓ—એમ અર્થ કરવો; અથવા (૩) સંજ્ઞી એટલે પર્યાપ્તા—એમ પણ અર્થ લેવાય. (શતક ૧. ઉદ્દેશ ૨).

એ પ્રમાણે ' પરસ્પર કૃત વેદના ' વર્ણવી. (૨)

હવે ' પરમાધાર્મિકકૃત વેદના ' વિષે.

દુષ્કર્મોને વશ એવા એ નારકોને નાના પ્રકારની પરમાધાર્મિકકૃત વેદના પણ સહન કરવી પડે છે. અને તે આ પ્રમાણે:—

તપ્તાયઃપુત્રિકાશ્લેષઃ સંતપ્તત્રપુપાયનમ્ ।

અયોઘનાદિઘાતાશ્ચારોપણં કૂટશાલ્મલૌ ॥ ૭૨ ॥

ક્ષતે ક્ષારોષ્ણતૈલાદિક્ષેપણં શ્રાષ્ટ્રમર્જનમ્ ।

કુન્તાદિપ્રોતનં યન્ત્રે પીડનં ચ તિલાદિવત્ ॥ ૭૩ ॥

ઋકચૈઃ પાટનં તપ્તવાલુકાસ્વવતારણમ્ ।

વૈક્રિયોલૂકહર્યક્ષકંકાદિભિઃ કદર્થનમ્ ॥ ૭૪ ॥

પ્લાવનં વૈતરણ્યાં ચ યોધનં કુર્કુટાદિવત્ ।

પ્રવેશનં ચાસિપત્રવને કુમ્ભીષુ પાચનમ્ ॥ ૭૫ ॥

પરમાધાર્મિકૈઃ ક્લૃપ્તા ઇત્યાદ્યા વિવિધા વ્યથાઃ ।

વેદયન્તે નારકાસ્તે દુઃકર્મવશવર્ત્તિનઃ ॥ ૭૬ ॥

યદાદુઃ । શ્રવણલવનં નેત્રોદ્ધારં કરક્રમપાટનમ્

હૃદયદહનં નાસાહ્લેદં પ્રતિક્ષણદારણમ્ ।

કટવિદહનં તીક્ષ્ણાઘાતત્રિશૂલવિભેદનમ્

દહનવદનૈઃ કંકૈર્ઘૌરૈઃ સહન્તિ ચ મક્ષણમ્ ॥ ૭૭ ॥

તપાવેલા લોખંડની પુતળીઓને આલિંગન દેવું; તપાવેલું - સ્ત્રીસું ખીલું; લોખંડના ઘણુ વગેરેનો માર ખાવો; (કાંટામય) શાદમલીવૃક્ષપર ઝેસવું; ક્ષત પડ્યુ હોય તે પર ક્ષાર કે ગરમ કરેલું તેલ આદિક નાખે તે ખમી ખાવું; ભઠ્ઠીમાં ભુંબવું; ભાલાં આદિકમાં પરોવાવું; ઘાણીમાં તલ ખીલાય એમ ખીલાવું; કરવતથી વેરાવું, તપી ગઇ હોય એવી રેતીમાં ચાલવું; વૈક્રિય ધ્રુવડ, સિંહ અને એવાં જાનવરોની કદર્થના સહન કરવી; વૈતરણી નદીમાં ડુબાવું; કુકકુટ વગેરેની જેમ યુદ્ધ કરવું; ખડ્ગ જેવાં ધારાળાં પત્રોવાળા વૃક્ષોનાં વનમાં પેસવું; કુંભીમાં પકાવું; ઇત્યાદિ. ૭૨-૭૬.

કહ્યું છે કે:—

પરમાધામીઓ નારકોના કાન કાપી નાખે છે, આંખો ઉખેડી નાખે છે, હાથપગ કાઢે છે, છાતી ખાળી નાખે છે, નાક કાપી લે છે, કઠાઇમાં તળે છે, તીક્ષ્ણ ત્રિશુળથી ભેદે છે અને અગ્નિમુખા ભયંકર જાનવરોને ભક્ષ્ય તરીકે આપે છે. ૭૭.

હ્રિચ્ચન્તે કૃપણાઃ કૃતાન્તપરશોસ્તીદ્ધને ધારાસિના
 ક્રન્દન્તો વિષવિચ્છુભિઃ પરિવ્રતાઃ સંમક્ષણવ્યાપૃતૈઃ ।
 પાઢ્યન્તે ક્રકચેન દારુવદસિપ્રચ્છિન્નવાહુદ્વયાઃ
 કુમ્ભીષુ ત્રપુપાનદગ્ધતનવો મૂષાસુ ચાન્તર્ગતાઃ ॥ ૭૮ ॥
 મૃજ્યન્તે જ્વલદમ્બરીષહુતમુગ્જ્વાલાભિરારાવણાઃ
 દીતાંગારનિભેષુ વજ્રભવનેષ્વંગારકેષૂતિથતાઃ ।
 દહ્યન્તે વિકૃતોર્ધ્વવાહુવદનાઃ ક્રન્દન્ત આર્ત્તસ્વરાઃ
 પશ્યન્તઃ કૃપણા દિશો વિશરણાસ્ત્રાણાય કો નો ભવેત્ ॥૭૯॥
 તીદ્ગૈરસિભિર્દીપ્તૈઃ કુન્તૈર્વિષમૈઃ પરશ્વઘૈઃ ચક્રૈઃ ।
 પરશુત્રિશૂલમુદ્ગરતોમરવાસીમુસુંદીભિઃ ॥ ૮૦ ॥
 સંમિન્નતાલુશિરસઃ હ્રિન્નમુજાઃ હ્રિન્નકર્ણનાસૌષ્ઠાઃ ।
 મિન્નહૃદયોદરાન્ત્રા મિન્નાક્ષિપુટાઃ સુદુઃસ્વાર્તાઃ ॥ ૮૧ ॥
 નિપતન્ત ઉત્પતન્તો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।
 નેહ્યન્તે ત્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાન્ધાઃ ॥ ૮૨ ॥ ઇત્યાદિ ॥

પરમાધામીઓ નારકોને ધમની કુહાડીથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવારથી છેદે છે, એઓ રૂદ્ધન કરતા રહે અને ભક્ષણુત્પર ઝેરી વીંછીઓથી ઘેરી લે છે, એમના બેઉ હાથ તલવારથી છેદીને પછી એમને કરવતથી વેરે છે, એમને સીસું પાછ શરીર બાળી નાખી કુંભીમાં ને મૂસમાં પકાવે છે. ૭૮.

આ નારકો ખૂંસો માર્યા કરતા હોય છતાં એમને જાજવલ્યમાન બહિરના અગ્નિની જ્વાલાઓથી ભુંજે છે. વળી બળતા અંગારા જેવા વજ્રના ભવનોમાં એઓ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ વિકૃત હાથમ્હોંવાળા એવા એઓ દીનસ્વરે રૂદ્ધન કરી રહ્યા હોય છતાં એમને બાળવામાં આવે છે. એ દીન જીવો ચોદિશ જોયા કરે છે પણ નથી એમને કોઈ સહાય કરતું કે નથી એમનું કોઈ રક્ષણ કરતું. ૭૯.

તીક્ષ્ણ તલવારો વડે, તેજસ્વી ભાલાંઓ વડે, વિષમ કોદાળીઓ વડે, તથા ચક્ર પરશુ ત્રિશૂળ મુદ્ગર બાણ વાંસલા અને હથોડા વડે એમનાં તાણુ તથા મસ્તકના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે; એમનાં હાથ, કાન, નાક, અને હોઠને છેદી નાખે છે અને હૃદય, પેટ આંખો તથા આંતરડાને ભેદી નાખે છે. આવાં આવાં દુઃખ લોગવતા એ કર્મપડલાંધ દીન નારકો પૃથ્વી પર પડતા ઉઠતા આજોઠ્યા કરે છે પણ એમનું કોઈ રક્ષણહાર નથી. ૮૦-૮૨.

તથા । કુમ્ભીષુ પચ્યમાનાસ્તે પ્રોચ્છલન્ત્યૂર્ધ્વમર્દિતાઃ ।
 ઉત્કર્ષતો યોજનાનાં શતાનિ પંચ નારકાઃ ॥ ૮૩ ॥
 ત્રોચ્ચ્યન્તે નિપતન્તસ્તે વજ્રચંચૂવિહંગમૈઃ ।
 વ્યાઘ્રાદિભિર્વિલુપ્યન્તે પતિતા ભુવિ વૈક્રિયૈઃ ॥ ૮૪ ॥

પરમાધાર્મિકાસ્તે ચ પાપિનોઽત્યન્તનિર્દયાઃ ।
 પંચાગ્ન્યાદિતપઃકષ્ટપ્રાપ્તાસુરવિભૂતયઃ ॥ ૮૫ ॥
 મૃગયાસક્તવત્ મેષમહિષાઘ્રાજિદર્શિવત્ ।
 એતે હૃષ્યન્તિ તાચ્છીલ્યાત્ દૃષ્ટાર્તાન્ હન્ત નારકાન્ ॥ ૮૬ ॥
 હૃષ્ટાઃ કુર્વન્ત્યદ્દહાસં ત્રિપદ્યાસ્ફાલનાદિકમ્ ।
 ઇત્થં યથૈષાં સ્યાત્ પ્રીતિઃ ન તથા નાટકાદિભિઃ ॥ ૮૭ ॥
 મૃત્વાણ્ડગોલિકાભિચ્યાઃ તેઽપિ સ્યુઃ જલમાનુષાઃ ।
 ભદ્યૈઃ પ્રલોભ્યાનીતાસ્તે તટેઽણ્ડગોલકાર્થિભિઃ ॥ ૮૮ ॥
 યન્ત્રેષુ પીચ્યમાનાશ્ચ સોઢકષ્ટકદર્થનાઃ ।
 ષડ્ભિર્માસૈર્મૃતા યાન્તિ નરકેષ્વસકૃત્તથા ॥ ૮૯ ॥

આ નારકોને કુંભીમાં પકાવવામાં આવે છે ત્યારે એઓ પાંચસો પાંચસો યોજન જેટલે ઉંચે ઉછળે છે. ત્યાંથી પાછા પૃથ્વીપર પડતાં જ એમને વજ્રતુલ્ય આંચોવાળા વૈક્રિય પક્ષીઓ તોડવા માંડે છે અને વૈક્રિય વ્યાઘ્ર વગેરે હિંસક જનવરો એઓનો વિનાશ કરે છે. ૮૩-૮૪.

આ પરમાધાર્મીઓ અત્યન્ત પાપી અને નિર્દય છે. પંચાગ્નિ તપ આદિ કષ્ટકારક તપશ્ચર્યા કરવાથી એમને અસુરપણાની વિભૂતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. મૃગયાસક્ત લોકોની પેઠે તથા મેષમહિષાદિના યુદ્ધ જોનારાઓની પેઠે એઓ સ્વભાવિક રીતે જ એ પીડા પામતા નારકોને જોઈને હર્ષ પામે છે; તથા તાળીઓ પાડી પાડીને અટ્ટહાસ કરે છે. એઓને એમાં જેવો આનન્દ થાય છે તેવો આનન્દ નાટકો વગેરે જોવાથી પાંચુ થતો નથી. ૮૫-૮૭.

એઓ પણ વળી મરીને ‘ અંડગોલિક ’ નામના જલમનુષ્યો થાય છે. એઓના અંડગોળા લેવા માટે એઓને લક્ષ્યવડે લોભાવીને કિનારે લાવવામાં આવે છે. ત્યાં એમને ઘાણીમાં ઘાલી પીલવામાં આવે છે. એઓ છ માસ પર્યન્ત કદર્થના સહન કરી મૃત્યુપાત્રી નરકમાં જાય છે. ૮૮-૮૯.

ધર્માયાં ચ ત્રિધાપ્યેતાઃ પૂર્વોક્તાઃ સન્તિ વેદનાઃ ।
પરં શીતોષ્ણયોર્મધ્યે ઉષ્ણૈવ ક્ષેત્રવેદના ॥ ૯૦ ॥

તથાહિ ।

ઉત્પત્તિસ્થાનકાન્યેષાં સન્ત્યાવૃતગવાક્ષવત્ ।
તત્રોત્પત્યાધઃ પતન્તિ કષ્ટાત્ પુષ્ટવપુર્ભૃતઃ ॥ ૯૧ ॥
અન્યત્ર ચોત્પત્તિદેશાત્ પ્રાલેયાચલશીતલાત્ ।
સર્વત્ર નરકેષુ દમા સ્વદિરાહ્ગારસન્નિમા ॥ ૯૨ ॥
તતઃ શીતયોનિકાનાં તેષાં નારકદેહિનામ્ ।
જનયત્યધિકં કષ્ટં ક્ષેત્રમુષ્ણં હુતાશવત્ ॥ ૯૩ ॥

પ્રથમપ્રતરે ચાસ્યાં નારકાણાં ભવેદ્વપુઃ ।
હસ્તત્રયં દ્વિતીયેઽસ્મિન્ હસ્તાઃ પંચાધિકાનિ ચ ॥ ૯૪ ॥
અષ્ટાંગુલાનિ સાર્ધાનિ તૃતીયે પ્રસ્તટે પુનઃ ।
સપ્તહસ્તાઃ સપ્તદશાંગુલાન્યુપરિ નિર્દિશેત્ ॥ ૯૫ ॥યુગ્મમ્ ॥
ચતુર્થે પ્રસ્તટે હસ્તા દશ સાર્ધં તથાંગુલમ્ ।
દશાંગુલાધિકા જ્ઞેયા હસ્તા દ્વાદશ પંચમે ॥ ૯૬ ॥
ષષ્ઠે ચતુર્દશ કરાઃ સસાર્ધાષ્ટાદશાંગુલાઃ ।
સપ્તમે ચ સપ્તદશ કરાઃ સ્યુઃ ત્ર્યંગુલાધિકાઃ ॥ ૯૭ ॥

આ પ્રમાણે ત્રીજી ' પરમાધામીકૃત ' વેદના વર્ણવી. (૩).

ધર્માનારકીમાં ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રકારની વેદના છે. પણ ત્યાં ' શીત ' અને ' ઉષ્ણ ' એ બે પ્રકારમાંથી ક્ષુદ્ર ' ઉષ્ણ ' ક્ષેત્રવેદના છે. ૯૦.

તે આ પ્રમાણે:—

' ધર્મા ' ના નારકોનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો ગોળ ગવાક્ષ જેવાં છે. ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પુષ્ટશરીરવાળાં એ નારકો કષ્ટપૂર્વક નીચે પડે છે. એઓનો ઉત્પત્તિ પ્રદેશ તો હિમાલયપર્વતસમાન એકદમ શીતળ છે. પણ એ શિવાયના બીજા સર્વ પ્રદેશની પૃથ્વી જેરના અંગારા જેવી (ધગીરહેલી) છે. તેથી શીતયોનિવાળા એ નારકોને એ ઉષ્ણક્ષેત્ર, અગ્નિની પેઠે અધિક કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે. ૯૧-૯૩.

આ નરકના પહેલા પ્રતરમાં નારકોનું શરીરમાન ત્રણ હાથ છે, બીજા પ્રતરમાં પાંચ હાથ ને સાડાઆઠ આંગળ છે, ત્રીજામાં સાત હાથ ને સત્તર આંગળ, ચોથામાં દશ હાથ ને દોઢ

एकोनविंशतिर्हस्ताः ससार्धैकादशांगुलाः ।

अष्टमे प्रस्तटे देहो नवमप्रस्तटे पुनः ॥ ९८ ॥

युक्तांगुलानां विंशत्या करणामेकविंशतिः ।

दशमे जिनसंख्यास्ते ससार्धचतुरंगुलाः ॥ ९९ ॥ युग्मम् ॥

एकादशे कराः षड्विंशतिस्त्रयोदशांगुलाः ।

द्वादशेऽष्टाविंशतिस्तेऽङ्गुलाः सार्धैकविंशतिः ॥ ૧૦૦ ॥

षडंगुलाधिका एकत्रिंशच्चस्तास्त्रयोदशे ।

प्रतरेषु वपुર્માનं क्रमाद्रत्नप्रभाक्षितेः ॥ ૧૦૧ ॥

स्वाभाविकतનોર્દેહમાનમેતદુદીરિતમ્ ।

स्वस्वदेहात् द्विगुणितं सर्वत्रोत्तरवૈક્રિયમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

જઘન્યતસ્તુ સહજોત્તરવૈક્રિયયોઃ ક્રમાત્ ।

અંગુલાસંખ્યસંખ્યાંશૌ માનં પ્રારંભ એવ તત્ ॥ ૧૦૩ ॥

सर्वास्वपि क्षितिष्वेवं सर्वेषां नारकांगिनाम् ।

स्वाभाविकांगात् द्विगुणं ज्ञेयमुत्तरवૈક્રિયમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

આંગળ, પાંચમામાં બાર હાથ ને દશ આંગળ, છઠ્ઠામાં ચૌદ હાથ સાડાઅઠાર આંગળ, સાતમામાં સતર હાથ ને ત્રણ આંગળ, આઠમામાં એગણીશ હાથ સાડાઅગ્યાર આંગળ, નવમામાં એકવીશ હાથ વીશ આંગળ, દશમામાં ચોવીશ હાથ સાડાચાર આંગળ, અગ્યારમામાં છવીશ હાથ તેર આંગળ, બારમામાં અઠ્યાવીશ હાથ ને ઉપર સાડીએકવીશ આંગળ, ને છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં એકત્રીશ હાથ ને છ આંગળ છે. ૯૪-૧૦૧.

એવીરીતે ઘર્મા ઉર્દે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રતરોમાં નારકોનું શરીરમાન છે.

એ સર્વ પ્રમાણ કહ્યું તે એઓના 'સ્વાભાવિક' શરીર નું સમજવું. એમના 'ઉત્તરવૈક્રિય' શરીર તો પોતપોતાનાં શરીરથી બમણું છે. ૧૦૨.

એઓનાં (૧) 'સ્વાભાવિક' તથા (૨) 'ઉત્તરવૈક્રિય' શરીરનું માન જઘન્યતઃ અનુક્રમે અંગુલના અસંખ્યાતા તથા સંખ્યાતા ભાગ જેટલું છે; અને તે પ્રારંભ સમયે જ હોય છે. ૧૦૩.

એવી રીતે સર્વ નરકોમાં, સર્વ નારકોનું ઉત્તરવૈક્રિયશરીરમાન એમના સ્વાભાવિક શરીરમાન કરતાં બમણું સમજવું. ૧૦૪.

અત્ર અયં આમ્નાયઃ ।

પદ્મપરવુદ્ધિ અંગુલ સદ્વાચ્છપ્પન્ન હંતિ રચણાઃ ।

તિકર તિઅંગુલ કરસત્ત અંગુલા સદ્ધિગુણવીસમ્ ॥ ૧૦૫ ॥

પણ્ધણુ અંગુલવીસં વારસધણુ દુન્નિ હત્થ સદ્ધા ય ।

વાસદ્ધિધણુહ સદ્ધા વીયાઇસુ પરવુદ્ધિ કમ્મા ॥ ૧૦૬ ॥

સહસ્રાણિ દશાબ્દાનાં પ્રથમપ્રતરે સ્થિતિઃ ।

જઘન્યા પુનરુત્કૃષ્ટા સહસ્રા નવતિઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દશલક્ષાશ્ચ વર્ષાણાં લઘ્વાણાં નવતિસ્તથા ।

ક્રમાજ્ઘન્યોત્કૃષ્ટા ચ દ્વિતીયપ્રતરે સ્થિતિઃ ॥ ૧૦૮ ॥

एवं च । नवत्यब्दसहस्रेभ्यः समयाद्यधिकस्थितिः ।

દશાબ્દલક્ષોનાયુશ્ચ ન સંભવતિ નારકઃ ॥ ૧૦૯ ॥

વર્ષાણાં નવતિર્લક્ષાઃ પૂર્વકોટિસ્તથૈવ ચ ।

તૃતીયપ્રતરે જ્ઞેયા જઘન્યોત્કર્ષતઃ સ્થિતિઃ ॥ ૧૧૦ ॥

અહીં આમ્નાય આ પ્રમાણે છે:—(પહેલી) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં દેહુમાન ઉત્તરોત્તર પ્રત્યેક પ્રતરે પૂર્વપૂર્વના કરતાં સાડીછપ્પન આંગળ વધતું છે (એ આપણે જોઈ ગયા). હવે બીજામાંના દરેક પ્રતરે એજ પ્રમાણે ત્રણ હાથ ને ત્રણ આંગળ વધતું, ત્રીજામાંના દરેકે સાત હાથ સાડી આગણીશ આંગળ, ચોથીમાંના દરેકે પાંચ ધનુષ્ય વીશ આંગળ, પાંચમીમાંના પ્રત્યેકે બાર ધનુષ્ય અઠી હાથ અને છઠ્ઠીમાંના પ્રત્યેક (ઉત્તરોત્તર) પ્રતરે (પૂર્વપૂર્વના કરતાં) સાડી બાસઠ ધનુષ્ય વધતું છે. ૧૦૫-૧૦૬.

એ પ્રમાણે દેહુમાન કહ્યું.

હવે દેહુસ્થિતિ વિષે.

પહેલા પ્રતરમાં નારકની સ્થિતિ જઘન્યતઃ દશહજાર વર્ષની, અને ઉત્કર્ષતઃ નેવું હજાર વર્ષની છે. ૧૦૭.

બીજા પ્રતરમાં સ્થિતિ એજ પ્રમાણે અનુક્રમે દશ લાખ વર્ષની અને નેવું લાખ વર્ષની છે. ૧૦૮.

એ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છેકે કોઈપણ નારકની આયુસ્થિતિ નેવું હજાર વર્ષથી અધિક હોય તે (જઘન્ય) દશ લાખ વર્ષની તો સમજી જ લેવી, દશ લાખથી ન્યૂન તો નહિંજ. ૧૦૯.

ત્રીજા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ નેવું લાખ વર્ષની, અને ઉત્કર્ષતઃ કોઈ પૂર્વની સ્થિતિ છે. ૧૧૦.

જઘન્યા પૂર્વકોટચેકા ચતુર્થપ્રતરે સ્થિતિઃ ।
 દશભાગીકૃતસ્યૈકો ભાગોઽબ્ધેઃ પરમા પુનઃ ॥ ૧૧૧ ॥
 ઇકો ભાગઃ પંચમે ચ જઘન્યોત્કર્ષતઃ પુનઃ ।
 સ્યાતાં દ્વૌ દશમૌ ભાગૌ તૌ ષષ્ટે ચ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૨ ॥
 ઉત્કર્ષતશ્ચ ષષ્ટે સ્યુસ્ત્રયો ભાગાસ્ત એવ ચ ।
 જઘન્યતઃ સપ્તમે સ્યુરુત્કર્ષાત્તચ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૧૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 જઘન્યતોઽષ્ટમે ભાગાશ્ચત્વાર એવ તાદૃશાઃ ।
 ઉત્કર્ષતશ્ચાષ્ટમે સ્યુર્ભાગા પંચ પયોનિધેઃ ॥ ૧૧૪ ॥
 પંચૈવ ભાગાસ્તાદૃક્ષા નવમે તુ જઘન્યતઃ ।
 ઉત્કર્ષાન્નવમે ષટ્ તે દશમે ષડ્ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૫ ॥
 ઉત્કર્ષાદ્દશમે સતૈકાદશે તે જઘન્યતઃ ।
 એકાદશેઽષ્ટ ચોત્કર્ષાત્ દ્વાદશેઽષ્ટ જઘન્યતઃ ॥ ૧૧૬ ॥
 દ્વાદશે પુનરુત્કર્ષાન્નવ ભાગાસ્ત્રયોદશે ।
 નવ ભાગા જઘન્યેનોત્કર્ષતઃ સાગરોપમમ્ ॥ ૧૧૭ ॥ વિશેષકમ્ ॥

એથા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ એક કોડ પૂર્વની અને ઉત્કર્ષતઃ એક દશાંશ સાગરોપમની છે. ૧૧૧.

પાંચમા પ્રતરમાં સાગરોપમના એક દશાંશ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને એના બે દશાંશ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. છઠ્ઠામાં એટલીજ એટલે કે બે દશાંશ સાગરોપમ જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ત્રણ દશાંશ સાગરોપમ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. સાતમામાં ત્રણ દશાંશ સાગરોપમ જઘન્ય અને ચાર દશાંશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૧૧૨-૧૧૩.

આઠમા પ્રતરમાંના નારકોની આયુસ્થિતિ જઘન્યતઃ તે જ (ચાર દશાંશ સાગરોપમની) છે, અને ઉત્કર્ષતઃ પાંચ દશાંશ સાગરોપમની છે. ૧૧૪.

નવમા પ્રતરમાં એ જઘન્ય સ્થિતિ એટલી જ એટલે પાંચ દશાંશ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ છ દશાંશ સાગરોપમની છે. દશમામાં જઘન્ય છ દશાંશ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત દશાંશ સાગરોપમની છે. અગ્યારમામાં સાત દશાંશ સાગરોપમની જઘન્ય અને આઠ દશાંશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. બારમા પ્રતરમાં એજ આઠ દશાંશની જઘન્ય અને નવ દશાંશની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. છેલ્લા તેરમા પ્રતરમાં નવ દશાંશ સાગરોપમની જઘન્ય અને સંપૂર્ણ એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૧૧૫-૧૧૭.

ઘ્રસ્યાં લેશ્યા ચ કાપોતી જઘન્યોઽવધિગોચરઃ ।
 ગઘ્યૂતાનાં ત્રયં સાઙ્ઘં પરસ્તેષાં ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૧૮ ॥
 ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તે ચ સર્વદા નારકા ઇહ ।
 કદાચિત્ વિરહોઽપિ સ્યાજ્જઘન્યઃ સમયં સ ચ ॥ ૧૧૯ ॥
 ઉત્કર્ષતો મુહૂર્તાનાં ચતુર્વિંશતિરાહિતા ।
 સર્વાસાં સમુદાયે ચ મુહૂર્તા દ્વાદશાન્તરમ્ ॥ ૧૨૦ ॥
 એકેન સમયેનૈકાદયોઽસંખ્યાવસાનકાઃ ।
 ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તેઽસ્યામેવં સર્વચિતિષ્વપિ ॥ ૧૨૧ ॥

इति रत्नप्रभापृथिवी ॥ १ ॥

અથ વંશાભિધા પૃથ્વી દ્વિતીયા પરિકીર્ત્યતે ।
 યા શર્કરાણાં બાહુલ્યાત્ ગોત્રેણ શર્કરાપ્રભા ॥ ૧૨૨ ॥
 ઘનોદધ્યાદિકં સર્વં જ્ઞેયમત્રાંપિ પૂર્વવત્ ।
 ઘનોદધ્યાદિવલયવિષ્કન્મસ્તુ વિશિષ્યતે ॥ ૧૨૩ ॥

આ નરકમાં કાપોતલેશ્યા છે, તથા અવધિજ્ઞાનનો વિષય જઘન્ય સાડાત્રણ ગાઉનો અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ગાઉનો છે. ૧૧૮.

અહિં નારકો સદાયે ઉપજ્યા કરે છે અને વ્યવ્યા કરે છે. કદાચ અંતર પડે તો ઓછામાં ઓછું એક સમયનું, અને વધારેમાં વધારે ચોવીશ મુહૂર્તનું અંતર પડે; જ્યારે સર્વ નરક-પૃથ્વીના સમુદાયની અપેક્ષાએ તો બાર મુહૂર્તનું અંતર પડે. ૧૧૯-૧૨૦.

આ નરકપૃથ્વીમાં એક સમયે એકથી તે અસંખ્યાત સુધી નારકો ઉત્પન્ન થાય છે અને વ્યવે છે. સર્વે નરકપૃથ્વીમાં એમ જ થાય છે. ૧૨૧.

એ પ્રમાણે રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૧)

હવે બીજી વંશા નામની નરકપૃથ્વીનું વર્ણન કરું છું. ત્યાં શર્કરા બહુ હોવાથી એનું ગોત્રનામ શર્કરાપ્રભા કહેવાય છે. ૧૨૨.

અહિં ' ઘનોદધિ ' આદિ સર્વ વાનાં પૂર્વવત્ જાણવાં. ક્ષત ઘનોદધિ વગેરેના વલયોના વિષ્કંભમાં ફેર છે. ૨૨૩.

સ ચૈવમ્ ।

યોજનૈકતૃતીયાંશયુતાનિ યોજનાનિ ષટ્ ।

વંશાયમાઘવલયે વિષ્કમ્ભઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧૨૪ ॥

પાદોનાનિ યોજનાનિ પંચ માનં દ્વિતીયકે ।

યોજનં યોજનસ્ય દ્વાદશાંશાઃ સપ્ત ચાન્તિમે ॥ ૧૨૫ ॥

ત્રયોદશભિરિત્યેવં તૃતીયભાગવર્જિતૈઃ ।

અલોકઃ શર્કરાપૃથ્વીપર્યન્તાત્ કિલ યોજનૈઃ ॥ ૧૨૬ ॥

એકં લક્ષં યોજનાનાં સદ્દ્વાત્રિંશત્સહસ્રકમ્ ।

અસ્યા બાહલ્યમાદિષ્ટં વિશિષ્ટજ્ઞાનશાલિભિઃ ॥ ૧૨૭ ॥

મુક્ત્વૈકૈકં સહસ્રં ચ પ્રાગ્વદસ્યામુપર્યધઃ ।

એકલક્ષે યોજનાનાં સહસ્રૈસ્ત્રિંશતાન્વિતે ॥ ૧૨૮ ॥

એકાદશ પ્રસ્તટાઃ સ્યુઃ તેષાં પ્રત્યેકમન્તરમ્ ।

યોજનાનાં સહસ્રાણિ નવ સપ્ત શતાનિ ચ ॥ ૧૨૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રતિપ્રતરમેકૈકો ભવેચ્ચ નરકેન્દ્રકઃ ।

મધ્યભાગેઽથ નામાનિ તેષાં જ્ઞેયાન્યનુક્રમાત્ ॥ ૧૩૦ ॥

એ તકાવત આ પ્રમાણે છે:—' વંશા ' ના પહેલા વલયનો વિષ્કંભ છ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન છે; બીજા વલયનો પોણાપાંચ યોજન છે; ત્રીજા વલયનો એક પૂર્ણાંક સાત આરાંશ યોજન છે. અને એવી રીતે (ગણિત કરતાં) આ ' શર્કરાપ્રભા '—વંશાના છેડાથી બાર પુર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજનને છેટે ' અલોક ' છે. ૧૨૪-૧૨૬.

આ નરકપૃથ્વીની જડાઈ એક લાખ બત્રીશ હજાર યોજનની કહી છે.

અહિં પણ હેઠળ ઉપર હજાર હજાર યોજન મૂકીને શેષ એક લાખને ત્રીશ હજાર યોજનમાં અગ્યાર ' પ્રતર ' આવેલાં છે. વળી એવા બખ્ખે પ્રતર વચ્ચે અન્તર છે તે નવ હજાર સાતસો યોજન જેટલું છે. ૧૨૭-૧૨૯.

દરેક ' પ્રતર 'ના મધ્યમાં એક નરકેન્દ્ર છે.

એઓનાં નીચે પ્રમાણે " નામાલિધાન " ક્રમવાર જાણવાં:—૧૩૦.

धनिको धनकश्चैव मनको वनकस्तथा ।
 घटसंघट्टजिह्वाख्याः अपजिह्वस्तथापरः ॥ १३१ ॥
 लोलश्च लोलावर्तश्च घनलोलस्तथैव च ।
 प्रतिप्रतरमेभ्योऽष्टावष्टौ स्युर्नरकालयाः ॥ १३२ ॥
 तत्राद्यप्रतरमध्यनरकादावर्ली प्रति ।
 षट्त्रिंशत् दिक्षु नरकाः पंचत्रिंशत् विदिक्षु च ॥ १३३ ॥
 प्रथमे पंक्तिगाः पंचाशीतियुक्तं शतद्वयम् ।
 द्वितीयादिषु चैकैकहीनाः स्युः सर्वपंक्तयः ॥ १३४ ॥
 द्वितीयप्रतरे तस्मात् द्विशती सप्तसप्ततिः ।
 तृतीये पंक्तिनरका द्विशत्येकोनसप्ततिः ॥ १३५ ॥
 चतुर्थे पंक्तिनरका द्वे शते सैकषष्टिके ।
 पंचमे द्विशती तेषां त्रिपंचाशत्समन्विता ॥ १३६ ॥
 पंचचत्वारिंशदाढये द्वे शते षष्टईरिताः ।
 सप्तमप्रस्तटे सप्तत्रिंशताढया शतद्वयी ॥ १३७ ॥
 एकोनत्रिंशदधिके द्वे शते प्रस्तटेऽष्टमे ।
 एकविंशत्यधिके च द्वे शते नवमे मताः ॥ १३८ ॥
 शतद्वयं च दशमे त्रयोदशाधिकं भवेत् ।
 एकादशे प्रस्तटे च पंचोत्तरं शतद्वयम् ॥ १३९ ॥

(१) धनिक, (२) धनक, (३) मनक, (४) वनक, (५) घट्ट, (६) संघट्ट,
 (७) जिह्वा, (८) अपजिह्वा, (९) लोला, (१०) लोलावर्त तथा (११) घनलोला. १३१-१३२.

आ नरकेन्द्रोत्थी प्रत्येक प्रतरे आठ आठ नरकावास नीकणेला छे.

पडेलाअतरना मध्यना नरकावासथी थारे द्विशताओमां छत्रीश छत्रीश अने थारे विद्दि-
 शाओमां पांत्रीशकेंरीश नरकावासो छे. अटले ओ रीते त्यां (पडेला प्रतरमां) असेने
 पंचाशी नरकावस्ता थया. ते पछीना प्रस्तटेमां इरेक पक्तिमां उत्तरोत्तर अकेक ओछो
 ओछो छे. अटले भीन प्रतरमां असे सत्योतेर थया, त्रीनमां असे ओगणोतेर, चौथामां
 असे अकेसठ, पांचमां असे ने त्रेपन, छठामां असे ने पीसताणीश, सातमा प्रतरमां

षड्विंशतिः शतानि स्युः नवतिः पंचभिर्युता ।

वंशायां नरकावासाः सर्वे पंक्तिगताः किल ॥ १४० ॥

सहस्राः सप्तनवतिश्चतुर्विंशतिलक्षकाः ।

त्रिंशती पंचभिर्युक्ता प्राग्बत् पुष्पावकीर्णकाः ॥ १४१ ॥

सर्वे च नरकावासा लक्षाः स्युः पंचविंशतिः ।

वंशायां ज्ञानिभिर्दृष्टા જ્ઞાનેન સર્વગામિના ॥ ૧૪૨ ॥

एषां संस्थानमुच्चत्वं स्वरूपं वेधनादिकम् ।

रत्नप्रभावद्विज्ञेयं त्र्यस्त्रायनुक्रमोऽपि च ॥ १४३ ॥

षडंगुलाधिकाः एकत्रिंशत्कराः वपुर्भवेत् ।

प्रथमप्रસ્તટે વંશાપૃથિવ્યાં નારકાંગિનામ્ ॥ ૧૪૪ ॥

द्वितीये च चतुस्त्रिंशत्कराः नवांगुलाधिकाः ।

દ્વાદશાંગુલયુક્સત્ત્રિંશત્કરાસ્તૃતીયકે ॥ ૧૪૫ ॥

चत्वारिंशत्करास्तुर्येऽधिकपंचदशांगुलाः ।

પંચમે તે ત્રિચત્વારિંશત્ સહાષ્ટાદશાંગુલાઃ ॥ ૧૪૬ ॥

બસો સાડત્રીશ, આઠમામાં બસો ને ઝોગણત્રીશ, નવમાં બસો ને એકવીશ, દશમામાં બસો ને તેર ને અગ્યારમામાં બસો ને પાંચ નરકાવાસો છે. ૧૩૩-૧૩૬.

એ ગણત્રીએ આ નરકપૃથ્વીમાં સર્વમળી ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો બે હજાર છસો ને પંચાણ્ થયા. ૧૪૦.

વળી ત્યાં ચોવીશ લાખ સતાણ્ હજાર ત્રણસોને પાંચ પૂર્વેકત ' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો છે. ૧૪૧.

એટલે સર્વ મળીને એ નરકપૃથ્વીમાં પચવીશ લાખ પૂરેપૂરા નરકાવાસો થયા—એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીઓએ પોતાનાં સર્વવ્યાપક જ્ઞાનવડે જોઈને કહ્યું છે. ૧૪૨.

આ નરકાવાસોનાં સંસ્થાન, ઉંચાઈ, ઉંડાણ આદિક સ્વરૂપ તથા ત્રિકોણાદિકનો એનુંકેમ —એ સર્વ રત્નપ્રભાનાં તે તે વાનાં પ્રમાણે સમજવો. ૧૪૩.

આ વંશાનરકના પહેલા પ્રસ્તટમાં નારકોનું શરીરમાન એકત્રીશ હાથ ને છ આંગળાંનું છે; બીજામાં ચોત્રીશ હાથ નવ આંગળાંનું છે. ત્રીજામાં સાડત્રીશ હાથ બાર આંગળાંનું; ચોથામાં ચાળીશ હાથ પંદર આંગળાંનું; પાંચમામાં તેતાલીશ હાથ અઠાર આંગળાંનું; છઠ્ઠામાં

કરાણાં સત્ત્વચત્વારિંશદ્વિહીનાંગુલૈસ્ત્રિભિઃ ।

ષષ્ટેઽથ સત્તમે પૂર્ણાઃ કરાઃ પંચાશદાહિતાઃ ॥ ૧૪૭ ॥

અષ્ટમે ચ ત્રિપંચાશત્ કરાઃ ત્ર્યંગુલશાલિનઃ ।

નવમેઽઙ્ગુલષટ્કાલ્યાઃ ષટ્પંચાશત્ કરાઃ મતાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

एकोनषष्टिः हस्तानां दशमे सनवाङ्गुलाः ।

एकादशे च द्वाषष्टिः करः सद्वादशाङ्गुलाः ॥ १४९ ॥

સ્થિતિઃ જઘન્યાસ્યામાદ્યેઽમ્બુધિમાનાઽપરા તુ સા ।

કૃતૈકાદશભાગસ્યામ્બુધેઃ ભાગદ્વયાન્વિતા ॥ ૧૫૦ ॥

द्वितीयप्रस्तटे लघ्वी द्विभागसहितोऽम्बुधिः ।

उत्कृष्टा चैकादशांशैश्चतुर्भिरधिकोऽम्बुधिः ॥ १५१ ॥

तृतीये प्रस्तटे वार्धिः चतुर्भागयुतो लघुः ।

षड्भिर्भागैः युतश्चाब्धिरुत्કૃષ્ટા સ્થિતિરાહિતા ॥ ૧૫૨ ॥

जघन्या प्रस्तटे तुर्ये षड्भागयुतवारिधिः ।

उत्कृष्टा चाष्टभिर्भागैर्युक्त एकः पयोनिधिः ॥ १५३ ॥

पंचमेऽल्पीयसी भागैरष्टभिः सह वारिधिः ।

गरीयसी चात्र भागैर्दशभिः सह तोयधिः ॥ १५४ ॥

છેંતાલીશ હાથ એકવીશ આંગળનું; સાતમામાં પચાસ હાથનું બરાબર; આઠમામાં ત્રેપનહાથ ત્રણ આંગળનું; નવમામાં છપ્પન હાથ છ આંગળનું; દશમામાં એાગણ સાઠ હાથ નવ આંગળનું અને અગ્યારમા પ્રસ્તટમાં બાસઠ હાથ ને બાર આંગળનું છે. ૧૪૪-૧૪૯.

આ નરકના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્ય એક સાગરોપમનો, અને ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્ણાંક એ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૦.

વળી એના બીજા પ્રતરમાંના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણાંક એ અગ્યારાંશ, અને ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણાંક ચાર અગ્યારાંશ સાગરોપમ છે. ૧૫૧.

ત્રીજા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણાંક ચાર અગ્યારાંશ સાગરોપમ તથા ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ સાગરોપમ છે. ૧૫૨.

ચોથા પ્રસ્તટના નારકોનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ એક પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ અને ઉત્કર્ષતઃ એક પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાંશ સાગરોપમનો છે. ૧૫૩.

दशभागान्वितश्चाब्धिः षष्टे तु स्याज्जघन्यतः ।

उत्कर्षतश्चैकभागसंयुक्तं सागरद्वयम् ॥ १५५ ॥

सागरद्वयमेकांशसंयुक्तं सप्तमे लघुः ।

त्रिभिरेकादशांशैश्च युक्तमब्धिद्वयं गुरुः ॥ १५६ ॥

अष्टमे तु त्रिभिर्भागैः सहाब्धिद्वितयं लघुः ।

अंचितं पंचभिर्भागैर्वारिधिद्वितयं गुरुः ॥ १५७ ॥

नवमेऽल्पीयसी पंचभागाढ्यमम्बुधिद्वयम् ।

पयोधिद्वितयं सप्तभागोपेतं गरीयसी ॥ १५८ ॥

जघन्या दशमे सप्तभागाढ्यं सागरद्वयम् ।

उत्कृष्टा सागरद्वंद्वं भागैर्नवभिरन्वितम् ॥ १५९ ॥

नवभागान्वितवारिधिद्वयमेकादशे लघुः ।

उत्कृष्टा च वारिधीनां संपूर्णं त्रितयं भवेत् ॥ १६० ॥

पांचभा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐक पूर्णांक आठ अग्यारांश अने उत्कर्षतः ऐक पूर्णांक दश अग्यारांश सागरोपमनो छे. १५४.

छट्ठा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐक पूर्णांक दश अग्यारांश अने उत्कर्षतः ऐ पूर्णांक ऐक अग्यारांश सागरोपमनो छे. १५५.

सातभा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐ पूर्णांक ऐक अग्यारांश अने उत्कर्षतः ऐ पूर्णांक त्रणु अग्यारांश सागरोपमनो छे. १५६.

आठभा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐ पूर्णांक त्रणु अग्यारांश सागरोपमनो अने उत्कर्षतः ऐ पूर्णांक पांच अग्यारांश सागरोपमनो जणुयो. १५७.

नवभा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐ पूर्णांक पांच अग्यारांश अने उत्कर्षतः ऐ पूर्णांक सात अग्यारांश सागरोपमनो छे. १५८.

दशभा प्रतरभा नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐ पूर्णांक सात अग्यारांश अने उत्कर्षतः ऐ पूर्णांक नव अग्यारांश सागरोपमनो छे. १५९.

छेह्ना अग्यारभा प्रस्तटना नारकोनो स्थितिकाण जघन्यतः ऐ पूर्णांक नव अग्यारांश सागरोपमनो अने उत्कर्षतः षराणर त्रणु सागरोपमनो छे. १६०.

પ્રાગ્વત્ લેશ્યા ચ કાપોતી હ્યવધેર્ગોચરો ગુરુઃ ।

ગવ્યૂતાનાં ત્રયં સાર્દ્ધં ગવ્યૂતત્રિતયં લઘુઃ ॥ ૧૬૧ ॥

નારકચ્યવનોત્પત્તિવિરહોઽત્ર જઘન્યતઃ ।

સમયં યાવદુત્કર્ષાત્ દિનાનિ સત્ કીર્તિતઃ ॥ ૧૬૨ ॥

इति शर्कराप्रभापृथिवी ॥ २ ॥

अथ शैलाभिधा पृथ्वी तृतीया परिकीर्त्यते ।

या वालुकानां बाहुल्यात् गोत्रेण वालुकाप्रभा ॥ १६३ ॥

अस्यां प्रथमवलये विष्कम्भो योजनानि षट् ।

द्वौ त्रिभागौ योजनस्य द्वितीये वलये पुनः ॥ १६४ ॥

पंचैव योजनानि स्युः वलयेऽथ तृतीयके ।

योजनस्य द्वादशांशैरष्टभिः सह योजनम् ॥ १६५ ॥ युग्मम् ।

त्रयोदशभिरित्येवं सतृतीयांशयोजनैः ।

अलोको वालुकापृथ्वीपर्यन्ततः प्ररूपितः ॥ १६६ ॥

शेषं घनोदध्यादिस्वरूपं घर्मावत् ॥

આ નરકપૃથ્વીમાં પણ પૂર્વવત્ કાપોતલેશ્યા છે. વળી અવધિજ્ઞાનનો વિષય ઉત્કર્ષતઃ સાડાત્રણ ગાઉનો તથા જઘન્યતઃ ત્રણ ગાઉનો છે. ૧૬૧.

આ નરકના નારકોનો ઉત્પત્તિ અને અવતનો અન્તર જઘન્યતઃ એક સમય, અને ઉત્કર્ષતઃ સાત દિવસોનો છે. ૧૬૨.

એ પ્રમાણે ખીણ શર્કરાપ્રભા નામની નરક પૃથ્વીનું વર્ણન થયું. (૨).

હવે ત્રીજી શૈલા નામની નરક પૃથ્વીનું વર્ણન કરીએ.

એ શૈલામાં વાલુકા એટલે વેળુ કે રેતીની ખડોળતા હોવાથી, એ ' વાલુકાપ્રભા ' ને નામે ઓળખાય છે. ૧૬૩.

એમાં પહેલા વલયનો વિષ્કંભ છ યોજન છે, ખીણ વલયનો પાંચ પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજન છે, અને ત્રીજા વલયનો એક પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજન છે. એ પ્રમાણે કુલ તેર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજને વાલુકાપ્રભાનો સીમાડો પૂરા થયો. ત્યાંથી આગળ ફરતો અલોક છે. ૧૬૪-૧૬૬.

એનું ઘનોદધિ આદિ શેષ સ્વરૂપ ' ઘર્મા ' પ્રમાણે છે.

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ યોજનાનાં સમન્વિતમ્ ।
 લક્ષ્મ્ બાહલ્યમાદિષ્ટં અસ્યાં દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૧૬૭ ॥
 મુક્તવા ચૈકૈકં સહસ્રં પ્રાગ્વદસ્યામુપર્યધઃ
 મધ્યે ષડ્વિંશતિસહસ્રાઢચૈકલક્ષ્મયોજનમ્ ॥ ૧૬૮ ॥
 નવ સ્યુઃ પ્રસ્તટાસ્તેષાં પ્રત્યેકમિદમન્તરમ્ ।
 સહસ્રાણિ દ્વાદશૈવ ત્રિશતી પંચસતતિઃ ॥ ૧૬૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પ્રતિપ્રતરમેકૈકો મધ્યે સ્યાન્નરકેન્દ્રકઃ ।
 તે ચ તપઃ તપિતશ્ચ તપનઃ તાપનસ્તથા ॥ ૧૭૦ ॥
 નિદાઘશ્ચ પ્રજ્વલિતઃ પરઃ ઉજ્જ્વલિતાભિઃ ।
 તથા સંજ્વલિતાભિઃ સંપ્રજ્વલિતસંજ્વલકઃ ॥૧૭૧॥યુગ્મમ્॥
 એભ્યશ્ચ પંકતયો દિક્ષુ વિદિશાસુ ચ નિર્ગતાઃ ।
 પંચવિંશતિરાવાસાસ્તત્ર દિગ્વર્ત્તિપંક્તિષુ ॥ ૧૭૨ ॥
 વિદિશાપંક્તિષુ ચતુર્વિંશતિઃ નરકાલયાઃ ।
 પ્રથમપ્રતરે સપ્તનવત્યાઢચં શતં સમે ॥ ૧૭૩ ॥
 દ્વિતીયાદિપ્રસ્તટે સ્યુઃ શ્રેણ્ય એકૈકવર્જિતાઃ ।
 તતો દ્વિતીય એકોનવત્યાઢચં શતં સમે ॥ ૧૭૪ ॥ -

આ ' શૈલા ' ની જાડાઈ એક લાખ અઠ્યાવીશ હજાર યોજનની કહી છે. ૧૬૭.

એમાં પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર યોજન છોડીને બાકીના એક લાખ છત્રીશ હજાર યોજન પ્રમાણુ મધ્યભાગમાં નવ પ્રતર છે. અને એઓ એક બીજાથી બાર હજાર ત્રણસો પચોતેર યોજનને અંતરે છે. ૧૬૮-૧૬૯.

પ્રતરે પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે અને એમનાં (૧) તપ, (૨) તપિત, (૩) તપન, (૪) તાપિત, (૫) નિદાઘ, (૬) પ્રજ્વલિત, (૭) ઉજ્જ્વલિત, (૮) સંજ્વલિત અને (૯) સંપ્રજ્વલિત—એવાં નામ છે. ૧૭૦-૧૭૧.

એ નરકેન્દ્રોથકી ચાર દિશાઓમાં ચાર અને ચાર વિદિશાઓમાં ચાર મળીને આઠ પંક્તિ કે આવળી નીકળેલી છે—એમાં, દિગ્વર્તિ પંક્તિઓમાં પચવીશ પચવીશ અને વિદિગ્વર્તિ પંક્તિઓમાં ચોવીશ ચોવીશ નરકાવાસો છે. એમ પહેલા પ્રતરમાં સમથ એકસોને સત્તાણુ નરકાવાસો છે. ૧૭૨-૧૭૩.

સૈકાશીતિ તૃતીયે તચ્ચતુર્થે સત્રિસસતિ ।

પંચમે પ્રતરે પ્રોક્તં પંચષષ્ટિયુતં શતમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

ષષ્ટે ચ પ્રસ્તટે સપ્તપંચાશં સમ્મતં શતમ્ ।

શતમેકોનપંચાશદ્યુક્તમુક્તં ચ સતમે ॥ ૧૭૬ ॥

અષ્ટમે ત્વેકચત્વારિંશતોપેતં શતં મતમ્ ।

ત્રયસ્ત્રિંશં શતં ચૈકં નવમે પ્રસ્તટે ભવેત્ ॥ ૧૭૭ ॥

एवं चतुर्दशशती पंचाशीतिसमन्विता ।

वालुकायां पंक्तिगताः सर्वेऽपि नरकालयाः ॥ ૧૭૮ ॥

सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा लक्षाश्चतुर्दश ।

शताः पंच पंचदशाधिकाः पुष्पावकीर्णकाः ॥ ૧૭૯ ॥

एवं च वालुकापृथ्व्यां नरकाः सर्वसंख्यया ।

लक्षाः पंचदश प्रोक्ताः तत्स्वज्ञानमहार्णवैः ॥ ૧૮૦ ॥

શેષં સર્વં સ્વરૂપં ધર્માવત્ ॥

દ્વાષષ્ટિઃ પાણ્યઃ સાર્દ્ધાઃ પ્રથમપ્રસ્તટે તનુઃ ।

સાર્દ્ધસસાંગુલાઢયાશ્ચ દ્વિતીયે સસતિઃ કરાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

વળી ખીન્ન અને તે પછીના પ્રતરોમાં પ્રત્યેક શ્રેણિએ અકેક ઓછો ઓછો (નરકાવાસ) છે. એટલે હિસાબ ગણતાં ખીન્ન પ્રતરમાં સઘળા મળીને એકસો નેવાશી (નરકાવાસ) થયા. ૧૭૪.

એ જ પ્રમાણે ત્રીજા પ્રતરમાં સમગ્ર થઇને એકસો એકાશી, ચોથામાં એકસો તોતેર, પાંચમામાં એકસો પાંસઠ, ઉઠ્ઠામાં એકસો સતાવન, સાતમામાં એકસો ઓગણપચાસ, આઠમામાં એકસો એકતાળીશ અને છેલ્લા નવમામાં એકસો તેત્રીશ છે. ૧૭૫-૧૭૭.

એટલે નવે પ્રતરના થઇને કુલ ચૌદસોને પંચાશી ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો થયા. ૧૭૮.

વળી ' પુષ્પાવકીર્ણ ' નરકાવાસોની સંખ્યા ચૌદ લાખ અઠાણું હોતર પાંચસોને પંદર ઠહી છે. ૧૭૯.

એટલે આ ' વાલુકાપ્રભા ' માં સર્વ મળી પંદર લાખ નરકાવાસ થયા. ૧૮૦.

શેષ સર્વ વાનાં ' ધર્મા ' પ્રમાણે છે.

પહેલા પ્રસ્તટમાં નારકોતું શરીરમાન સાડીબાસઠ હાથ છે; ખીન્નમાં શીત્તેર હાથ સાડાસાત આંગળ છે. ૧૮૧.

તૃતીયેઽષ્ટસત્તિસ્તે સંયુક્તા અંગુલૈસ્ત્રિભિઃ ।

તુર્યે સાદ્ધર્મિગુલન્યૂનાઃ ષડ્શીતિઃ કરાઃ કિલ ॥ ૧૮૨ ॥

પંચમે ચ ત્રિનવતિઃ કરાઃ સાષ્ટાદશાંગુલાઃ ।

एकोत्तरशतं षष्ठेऽध्यर्द्धत्रयोदशांगुलाः ॥ १८३ ॥

નવોત્તરં શતં હસ્તાઃ સત્તમે સનત્રાંગુલાઃ ।

સાદ્ધર્મિગુલચતુષ્કાઢ્યં શતં સત્તદશોત્તરમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

કરાણામષ્ટમે જ્ઞેયં નવમપ્રસ્તટે તથા ।

શતં સપાદં સંપૂર્ણં દ્વિઘ્નં તૂત્તરવૈક્રિયમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

પ્રથમેઽબ્ધિત્રયં લઘ્વી સ્થિતિરુત્કર્ષતોઽમ્બુધેઃ ।

નવભાગીકૃતસ્યાંશચતુષ્કાઢ્યાઃ ત્રયોઽર્ણવાઃ ॥ ૧૮૬ ॥

एषैव च द्वितीये स्याज्जघन्या परमा पुनः ।

વાર્ધ્ધિત્રયં પ્રોક્તરૂપૈર્ભાગૈરષ્ટભિરંચિતમ્ ॥ ૧૮૭ ॥

તૃતીયે તુ જઘન્યાબ્ધિત્રયં ભાગૈઃ સહાષ્ટભિઃ ।

ઉત્કર્ષતસ્ત્રિભિર્ભાગૈર્યુક્તમબ્ધિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

ત્રીજા પ્રસ્તટમાં અધ્યોતેર હાથ ને ત્રણ આંગળ શરીરમાન છે, જ્યારે ચોથામાં પંચાશી હાથ ને સાડી બાવીશ આંગળ છે. ૧૮૨.

પાંચમા પ્રસ્તટમાં નારકોનું ત્રણ હાથ અઠાર આંગળ શરીરમાન છે, અને છઠ્ઠામાં એકસો એક હાથ ને સાડાતેર આંગળ છે. ૧૮૩.

સાતમા પ્રસ્તટમાં એઓનું શરીરમાન એકસો નવ હાથ ને નવ આંગળ છે વળી આઠ-મામાં એકસો સતર હાથ સાડાચાર આંગળ છે. ૧૮૪.

નવમા પ્રસ્તટમાં બરાબર એકસો પચવીશ હાથનું શરીર છે.

ઉત્તરવૈક્રિય શરીર વળી સર્વેનાં, પોતપોતાના એ શરીરમાન કરતાં બમણાં છે. ૧૮૫.

હવે એ નારકોની આયુષ્ય સ્થિતિ વિષે.

પહેલા પ્રતરમાં 'સ્થિતિ' જઘન્યતઃ ત્રણસાગરોપમની છે, અને ઉત્કર્ષતઃ ત્રણ પૂર્ણાંક ચાર નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૬.

બીજા પ્રતરમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પૂર્ણાંક ચાર નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પૂર્ણાંક આઠ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૭.

ભાગત્રયાન્વિતં તુર્યે જઘન્યાબ્ધિચતુષ્ટયમ્ ।
 ઉત્કર્ષતઃ સપ્તભાગયુક્તમબ્ધિચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૮૯ ॥
 એષૈવ પ્રતરે લઘ્વી પંચમે પરિકીર્તિતા ।
 ઉત્કર્ષતો દ્વિભાગાઢ્યા પ્રજ્ઞપ્તા પંચસાગરી ॥ ૧૯૦ ॥
 ષષ્ઠે જઘન્યતઃ પંચપારાવારી દ્વિભાગયુક્ત્ ।
 ઉત્કર્ષતઃ પંચપારાવારી ષડ્ભાગસંયુતા ॥ ૧૯૧ ॥
 ઇયમેવ જઘન્યા ચ સપ્તમપ્રતરે ભવેત્ ।
 યુક્તાન્યેકેન ભાગેન પરમા સાગરાણિ ષદ્ ॥ ૧૯૨ ॥
 સાગરાણિ ષડેકાંશસંયુક્તાન્યષ્ટમે લઘુઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટા ષદ્ સાગરાણિ પંચભાગયુતાનિ ચ ॥ ૧૯૩ ॥
 નવમે પંચભાગાઢ્યા જઘન્યા ષદ્ પયોધયઃ ।
 ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિશ્ચાત્ર સંપૂર્ણાઃ સપ્ત સાગરાઃ ॥ ૧૯૪ ॥

ત્રીજા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ત્રણ પૂર્ણાંક આઠ નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષતઃ ચાર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની (સ્થિતિ) છે. ૧૮૮.

ચોથા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ચાર પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર પૂર્ણાંક સાત નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૮૯.

પાંચમા પ્રતરમાં જઘન્યતઃ ચાર પૂર્ણાંક સાત નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કર્ષતઃ પાંચ પૂર્ણાંક એ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૦.

છઠ્ઠા પ્રતરમાં જઘન્યપણે પાંચ પૂર્ણાંક એ નવમાંશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપણે પાંચ પૂર્ણાંક છ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૧.

સાતમા પ્રતરમાં (નારકોની) જઘન્ય સ્થિતિ પાંચ પૂર્ણાંક છ નવમાંશ સાગરોપમની, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક એક નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૨.

આઠમા પ્રતરમાં એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક એક નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક પાંચ નવમાંશ સાગરોપમની છે. ૧૯૩.

નવમા પ્રતરમાં એમની જઘન્ય સ્થિતિ છ પૂર્ણાંક પાંચ નવમાંશ સાગરોપમની છે, જ્યારે એમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બરાબર સાતસાગરોપમની છે. ૧૯૪.

હવે આ નારકીના જીવોની લેશ્યાવિષે.

પ્રથમપ્રતરે ચાત્ર કૈષાંચિન્નારકાંગિનામ્ ।

કાપોતલેશ્યા સર્વેષુ નીલલેશ્યાપરેષુ ચ ॥ ૧૯૫ ॥

સ્થિતિઃ કાપોતલેશ્યાયા ભવેદુત્કર્ષતોઽપિ યત્ ।

પલ્યોપમાસંખ્યભાગાભ્યધિકં સાગરત્રયમ્ ॥ ૧૯૬ ॥

દ્વિતીયાદિપ્રસ્તટે તુ જઘન્યાપિ ન સા સ્થિતિઃ ।

તદાદ્ય એવ પ્રતરે કાપોત્યસ્યામિતિ સ્થિતમ્ ॥ ૧૯૭ ॥

તત્રાપિ પલ્યાસંખ્યાંશાધિકામ્ભોધિત્રયાવધિ ।

વિભ્રતામાયુરેષા સ્યાન્નીલૈવાતોઽધિકાયુષામ્ ॥ ૧૯૮ ॥

સજાતીયાપિ લેશ્યા સ્યાદધોઽધોઽનુક્રમાદિહ ।

ક્વિલષ્ટા ક્વિલષ્ટતરા ક્વિલષ્ટતમા સર્વાસુ ભૂમિષુ ॥ ૧૯૯ ॥

ઉત્કર્ષતોઽવધિક્ષેત્રં ગવ્યૂતત્રયમત્ર ચ ।

જઘન્યતશ્ચ ગવ્યૂતદ્વયં સાર્દ્ધં તદાહિતમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

અત્રોત્પત્તિચ્યવતયોરન્તરં પરમં ભવેત્ ।

દિનાનિ પંચદશ તજ્જઘન્યં સમયાત્મકમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

પહેલા પ્રતરમાં ક્રેટલાક નારકોની ' કાપોત ' લેશ્યા છે; બ્યારે બીજા સર્વ પ્રતરોમાં ' નીલ ' લેશ્યા છે. ૧૯૫.

કાપોત લેશ્યાની સ્થિતિ ઉત્કર્ષતઃ ' ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યાત-મો ભાગ ' છે; અને બીજા તથા તે પછીના પ્રસ્તટમાં તે જઘન્યતઃ પણ એટલી સ્થિતિ નથી; માટે આ નરકમાં પહેલા પ્રતરમાંજ કાપોત લેશ્યા છે એમ નક્કી થયું. ૧૯૬-૧૯૭.

વળી એમાં પણ, જેમતું આયુષ્ય ' ત્રણ સાગરોપમ ને ઉપર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ ' છે તેમને જ કાપોત લેશ્યા છે. એથી અધિક આયુષ્ય-સ્થિતિવાળાની નીલ લેશ્યા જ છે. ૧૯૮.

એ સંજ્ઞાતીય લેશ્યા પણ હેઠળ હેઠળ સર્વ પૃથ્વીમાં અનુક્રમે ક્વિલષ્ટ, વધારે ક્વિલષ્ટ અને અતિશય ક્વિલષ્ટ હોય છે. ૧૯૯.

આ વાલુકા પૃથ્વીમાં, અવધિજ્ઞાનતું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટપણે ત્રણ ગાઉતું છે અને જઘન્યપણે અહીં ગાઉતું છે. ૨૦૦.

વળી ' ઉત્પત્તિ અને ' અચવન ' વચ્ચે અન્તર ઉત્કર્ષતઃ પંદર દિવસતું અને જઘન્યતઃ એક સમયમાત્રતું કહ્યું છે. ૨૦૧.

इति वालुकाप्रभापृथिवी ॥ ३ ॥

अथांजनाभिधा पृथ्वी चतुर्थीयं निरुप्यते ।

या प्रोक्ता पंकबाहुल्यात् पंकप्रभेति गोत्रतः ॥ २०२ ॥

सप्तयोजनविस्तीर्णमस्यां वलयमादिमम् ।

सपादपंचपादोनद्वयमाने क्रमात् परे ॥ २०३ ॥

चतुर्दशभिरित्येवं संपूर्णैः ननु योजनैः ।

पंकप्रभायाः पर्यन्तादलोकः परिकीर्तितः ॥ २०४ ॥

लक्षं सहस्रैर्विंशत्याधिकं बाहुल्यमत्र च ।

मुक्त्वा सहस्रमेकैકं प्राग्વદત્રાપ્યુપર્યધઃ ॥ ૨૦૫ ॥

मध्ये चाष्टादशसहस्राढ्ययोजनलक्षके ।

भवन्ति प्रस्तटाः सप्त तेषां प्रत्येकमन्तरम् ॥ २०६ ॥ युग्मम् ॥

योजनानां सहस्राणि षोडશૈકં તથા શતમ્ ।

સષ્ટ્ષષ્ટિ દ્વૌ ત્રિભાગૌ યોજનસ્યેતિ કીર્તિતમ્ ॥ ૨૦૭ ॥

प्रतिप्रतरमेकैको भवेच्च नरकेन्द्रकः ।

ते चामी गदिता आरनारौ मारस्तथापरः ॥ २०८ ॥

એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાનામની નરક પૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૩)

હવે એથી 'અંજના' નામની નરકપૃથ્વી, જે ત્યાં પંકની બહોળતાને લઈને, 'પંકપ્રભા' ને નામે ઓળખાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૦૨.

એના ત્રણ વલયમાંના પહેલાનો વિષ્કંભ સાત યોજન, બીજાનો સવાપાંચ યોજન અને ત્રીજાનો પોણાબે યોજન છે. ૨૦૩.

આ પ્રમાણે ઐહ યોજને 'અંજના' નો છેડો આવે છે અને પછી 'અલોક' છે. ૨૦૪

આ 'અંજના' ની એક લાખ વીશ હજાર યોજન પ્રમાણ બહાઈ છે. અહિં પણ પૂર્વ-વત્ હેઠળ તથા ઉપર હજાર હજાર યોજન મૂકીને બાકીના એક લાખ અઠાર હજાર યોજન જેટલા મધ્યમાં સાત પ્રતર છે. એઓનું પરસ્પર અન્તર સોળ હજાર એકસો છાસઠ પૂર્ણાંક બે તૃતીયાંશ યોજન જેટલું છે. ૨૦૫-૨૦૭.

અહિં પણ પ્રત્યેક પ્રતરે એક નરકેન્દ્ર છે. એટલે સાત પ્રતરના સાત નરકેન્દ્ર થયા. એમનાં (૧) આર, (૨) નાર, (૩) માર, (૪) વર્ચસ, (૫) તમસ, (૬) બાહબહ અને

वर्चः तमः खाडखडः तथा खडखडाभिधः ।

प्रतिप्रतरमेभ्यश्च प्राग्वदष्टाष्टपंकतयः ॥ २०९ ॥ युग्मम् ॥

स्युः षोडश पंचदशावासा दिक्षु विदिक्षु च ।

शतं सपादं प्रथमप्रतरे सर्वसंख्यया ॥ २१० ॥

द्वितीयादिषु चैकैकहीना अष्टापि पंकतयः ।

ततो द्वितीयप्रतरे सर्वे सप्तदशं शतम् ॥ २११ ॥

नवोत्तरं तृतीये तत् तुर्ये एकोत्तरं शतम् ।

पंचमे च त्रिनवतिः पंचाशीतिश्च षष्ठके ॥ २१२ ॥

सर्वे च पंकितनरकाः सप्तमे सप्तसप्ततिः ।

सप्ताधिका सप्तशती सर्वेऽस्यां पंकितसंश्रयाः ॥ २१३ ॥

सहस्रा नवनवतिः नव लक्षास्तथा परे ।

द्विशती सत्रिनवतिः अस्यां पुष्पावकीर्णकाः ॥ २१४ ॥

एवं च सर्वे नरकावासाः पंकप्रभाक्षितौ ।

निर्दिष्टा दश लक्षाणि साक्षात्कृतचराचरैः ॥ २१५ ॥

(૭) ખડખડ-એ પ્રમાણે નામ છે. એ સાતે થકી પૂર્વવત્ પ્રતરે પ્રતરે આઠ આઠ પંકિત-એ નીકળેલી છે. ૨૦૮-૨૦૯.

દરેક દિશામાં સોળ સોળ અને દરેક વિદિશામાં પંદર પંદર નરકાવાસો પહેલા પ્રસ્તરમાં છે. એટલે એમાં સઘળા મળી એકસો પચવીશ છે. ૨૧૦.

બીજા અને એ પછીના પ્રતરોમાં (આઠે પંકિતઓમાં) એ અકેક ઓછો ઓછો છે એટલે ગણત્રી ગણતાં બીજા પ્રતરમાં એકસો સત્તર નરકાવાસ થાય છે. ૨૧૧.

એજ ગણત્રીએ ત્રીજા પ્રતરમાં એકસો નવ, ચોથામાં એકસો એક, પાંચમામાં ત્રાણું, છઠ્ઠામાં પંચાસી અને સાતમામાં સત્યોતેર નરકાવાસો થાય છે.

એમ સાતે પ્રતરોના મળીને સાતસોને સાત ‘પંકિતગત’ નરકાવાસો થયા. ૨૧૨-૨૧૩.

વળી ત્યાં બીજા ‘પુષ્પાવકીર્ણક’ નરકાવાસો છે એઓની સંખ્યા નવ લાખ નવાણું હજાર બસોને ત્રાણું છે. ૨૧૪.

એટલે કુલ થઈને, પંકપ્રભાપૃથ્વીમાં દશ લાખ નરકાવાસો શ્રીબિનલગવાનના વચનાનુસાર કહ્યા છે. ૨૧૫.

इत आरभ्य नो पीडा परमाधार्मिकोद्भवाः ।

ततोऽस्यां द्विविधा एव क्षेत्रजाश्च मिथःकृताः ॥ २१६ ॥

परमेताः प्राक्तनाभ्योऽनन्तानन्तगुणाधिकाः ।

तीव्राः तीव्रतराः तीव्रतमाः चानुक्रमादधः ॥ २१७ ॥

तत्राप्यत्रોપરિતનપ્રતરેષુ बहुष्वपि ।

उष्णा स्तोकेष्वधःस्थेषु शीता च क्षेत्रवेदना ॥ २१८ ॥

उष्णेषु च नरकेषु नारकाः शीतयोनयः ।

नरकेषु च शीतेषु नारकाः उष्णयोनयः ॥ २१९ ॥

सर्वेष्वपि नरकेषु ज्ञेय एवं विपर्ययः ।

नारकोत्पत्तिदेशान्यक्षेत्रयोः सोऽतिदुःखदः ॥ २૨૦ ॥

हैमत्रिषष्टिचरिते सप्तमपर्वणि त्वत्रापि परमाधार्મિકકૃતા વેદના ઉક્તા ।

તથાહિ— સિંહાદિરૂપૈઃ વિકૃતૈઃ તત્ર શમ્બૂકરાવણૌ ।

लक्ष्मणेन समं क्रुद्धौ युद्ध्यमानौ ददर्श सः ॥ १ ॥

नैवं वो युद्ध्यमानानां दुःखं भावीति वादिनः ।

परमाधार्મિકાઃ ક્રુદ્ધા અગ્નિકુંડેષુ તાન્ન્યધુઃ ॥ ૨ ॥

આ અને આ પછીની સર્વ નરકપૃથ્વીમાં ' પરમાધામીકૃત ' વેદના નથી. ક્રુદ્ધ ' ક્ષેત્ર-વેદના ' અને ' પરસ્પરકૃત વેદના ' એમ બે જ પ્રકારની છે. ૨૧૬.

પરંતુ એ વેદના એ પૂર્વની વેદના કરતાં અનંત અનંત ગણી છે. અને એ પણ નીચે નીચે જઈએ છીએ તેમ તેમ અનુક્રમે તીવ્ર, વધારે તીવ્ર અને અત્યંત તીવ્ર થતી જાય છે. ૨૧૭.

એમાં એ વળી ઉપરના ઘણા પ્રસ્તોમાં ' ક્ષેત્રવેદના ' ઉષ્ણ છે; જ્યારે નીચેના થોડા પ્રસ્તોમાં એ શીત છે. ૨૧૮.

શીતયોનિવાળાના આવાસો ઉષ્ણ છે અને ઉષ્ણયોનિવાળાના આવાસો શીત છે. ૨૧૯.

સર્વે નરકોમાં, નારકોના ઉત્પત્તિસ્થાન અને આવાસનાં ક્ષેત્ર વચ્ચે આમ વૈપરીત્ય છે; અને એ અત્યંત દુઃસહ છે. ૨૨૦.

હૈમચંદ્રાચાર્યવિરચિત ત્રિશષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્રમાં તે, આ પંકપ્રભાપૃથ્વીના નારકો-ને પણ પરમાધામીકૃત વેદના છે એમ કહ્યું છે:—શ્રુઓ:—ત્યાં એણે સિંહ વગેરેનાં રૂપ કરીને

શતં સપાદં હસ્તાનાં પ્રથમેઽઙ્ગં દ્વિતીયકે ।
 સ્યાત્ ષટ્ચત્વારિંશતમૂનં ચતુર્ભિરંગુલૈઃ ॥ ૨૨૧ ॥
 કરાસ્તૃતીયે ષટ્ષષ્ટિશતં સષોડશાંગુલમ્ ।
 સપ્તાશીતિશતં તુર્યેઽઙ્ગુલૈઃ દ્વાદશભિઃ યુતમ્ ॥ ૨૨૨ ॥
 અષ્ટાધિકે દ્વે શતે ચ પંચમેઽષ્ટાંગુલાધિકે ।
 ષષ્ટે ચ પ્રસ્તટે દેહમાનં હસ્તશતદ્વયમ્ ॥ ૨૨૩ ॥
 ઇકોનત્રિંશતા હસ્તૈઃ ચતુર્ભિઃ ચાંગુલૈઃ યુતમ્ ।
 સપ્તમપ્રસ્તટે દેહો હસ્તાઃ સાર્દ્ધં શતદ્વયમ્ ॥ ૨૨૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પ્રથમપ્રસ્તટેઽથાયુઃ જઘન્યં સત્સાગરી ।
 ઉત્કૃષ્ટા સા ત્રિભિઃ વાર્દ્ધિભાગૈર્યુક્તા ચ સાપ્તિકૈઃ ॥ ૨૨૫ ॥
 દ્વિતીયપ્રસ્તટે ત્વેષા જઘન્યા કીર્તિતા સ્થિતિઃ ।
 ઉત્કૃષ્ટા ષટ્સાત્તિકાંશસમેતાઃ સત્તવાર્દ્ધયઃ ॥ ૨૨૬ ॥
 તૃતીયે તુ જઘન્યૈષા ગદિતા પરમા પુનઃ ।
 દ્વાભ્યાં સાપ્તિકભાગાભ્યાં સંયુક્તા અષ્ટ સાગરાઃ ॥ ૨૨૭ ॥

લક્ષમણની સાથે યુદ્ધ કરતા શમ્ભુકને તથા રાવણને જોયા. એટલે એ પરમાધામીએ “ તમે આવી રીતે લડી રહ્યા છો તો તમને કંઈ હુઃખ થશે નહિ ” એમ કહીને એમને અગ્નિકુંડમાં નાખ્યા. ૧-૨

આ પંકપ્રભા નરકના પહેલા પ્રતરમાં દેહમાન સવાસો હાથ છે, ઊભામાં, એકસો પીસ્તાળીશ હાથ ને વીશ આંગળ છે. ત્રીજામાં, એકસો છાસઠ હાથ ને સોળ આંગળ દેહમાન છે; ચોથામાં એકસો સત્યાશી હાથ ને બાર આંગળ છે. પાંચમામાં બસો આઠ હાથ ને આઠ આંગળ દેહમાન છે અને છઠ્ઠામાં બસો એગણત્રીશ હાથ ને ચાર આંગળ છે. છેલ્લા-સાતમા પ્રસ્તટમાં દેહમાન બસો ને પચાસ હાથ છે. ૨૨૧-૨૨૪.

હવે એના નારકોની આયુઃસ્થિતિ વિષે.

પંકપ્રભાના પહેલા પ્રતરમાં નારકોનું આયુષ્ય જઘન્યપણે સાત સાગરોપમ છે અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાત પૂર્ણાંક ત્રણસપ્તમાંશ સાગરોપમ છે. ૨૨૫.

ઊભા પ્રતરમાં નારકોનું આયુષ્ય જઘન્યપણે સાતપૂર્ણાંક ત્રણ સપ્તમાંશ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટપણે સાતપૂર્ણાંક છ સપ્તમાંશ સાગરોપમ છે. ૨૨૬.

ત્રીજા પ્રતરમાં નારકોની આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્યતઃ સાત પૂર્ણાંક છ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષતઃ આઠ પૂર્ણાંક એ સપ્તમાંશની છે. ૨૨૭.

અષ્ટાબ્ધયો દ્વિભાગાઢ્યાઃ તુર્યે જઘન્યતઃ સ્થિતિઃ ।
 પંચભિઃ સાપ્તિકૈર્ભાગૈઃ સહાષ્ટામ્બોધયઃ પરા ॥ ૨૨૮ ॥
 પંચમે પંચભિર્ભાગૈઃ સહાષ્ટસિન્ધવો લઘુઃ ।
 એકેન સાપ્તિકાંશેન સહોત્કૃષ્ટા નવાર્ણવાઃ ॥ ૨૨૯ ॥
 ષષ્ઠે જઘન્યા ત્વેકાંશસંયુક્તા સાગરા નવ ।
 ચતુર્ભિઃ સાપ્તિકૈર્ભાગૈઃ સહોત્કૃષ્ટા નવાબ્ધયઃ ॥ ૨૩૦ ॥
 ઇયમેવ જઘન્યેન સપ્તમે સ્થિતિરાસ્થિતા ।
 ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિશ્ચાત્ર જિનૈરુક્તા દશાબ્ધયઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 નીલા ભવેદત્ર લેશ્યા પરમોઽવધિગોચરઃ ।
 ગવ્યૂતદ્વયમધ્યર્ચ્ઙ્ઘ ગવ્યૂતદ્વિતયં લઘુઃ ॥ ૨૩૨ ॥
 ઉત્પત્તેશ્ચવનસ્યાપિ નારકાણામિહાન્તરમ્ ।
 માસમેકં ભવેઙ્ઙ્યેષ્ટં જઘન્યં સમયાવધિ ॥ ૨૩૩ ॥

ઇતિ પંકપ્રભાપૃથિવી ॥ ૪ ॥

એથા પ્રતરમાં જઘન્ય સ્થિતિ આઠ પૂર્ણાંક એ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ પૂર્ણાંક પાંચ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે. ૨૨૮.

પાંચમા પ્રતરમાં એ નારકોની સ્થિતિ જઘન્યતઃ આઠ પૂર્ણાંક પાંચ સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે અને ઉત્કર્ષતઃ નવ પૂર્ણાંક એક સપ્તમાંશ સાગરોપમની છે. ૨૨૯.

છઠ્ઠા પ્રતરમાં એમનું જઘન્ય આયુષ્ય નવપૂર્ણાંક એક સપ્તમાંશ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય નવ પૂર્ણાંક ચાર સપ્તમાંશ સાગરોપમનું છે. ૨૩૦.

સાતમા પ્રતરમાં એઓની સ્થિતિ જઘન્યતઃ નવ પૂર્ણાંક ચાર સપ્તમાંશ સાગરોપમ અને ઉત્કર્ષતઃ દશ સાગરોપમ પૂરા છે. ૨૩૧.

આ નરકપૃથ્વીના નારકોની 'લેશ્યા' નીલ છે.

એમનું અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર ઉત્કર્ષતઃ અઠી ગાઉ અને જઘન્યતઃ એ ગાઉ છે. ૨૩૨.

એ નારકોના ઉત્પત્તિસમય અને વ્યવનકાળ વચ્ચેનું અન્તર ઉત્કર્ષતઃ એક માસ અને જઘન્યતઃ એક સમયમાત્ર છે. ૨૨૩.

એ પ્રમાણે પંકપ્રભાનામની નરકપૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૪)

અથ રિષ્ટાભિધા પૃથ્વી પંચમી પરિકીર્ચ્યતે ।
 યા ધૂમરૂપબાહુલ્યાધ્ધૂમપ્રભેતિ ગૌત્રતઃ ॥ ૨૩૪ ॥
 વલયસ્યેહ વિષ્કંભઃ પ્રથમસ્ય પ્રરૂપિતઃ ।
 યોજનસ્ય તૃતીયાંશસંયુતા સપ્તયોજની ॥ ૨૩૫ ॥
 દ્વિતીયવલયે સાર્દ્ધપંચયોજનવિસ્તૃતિઃ ।
 તૃતીયે ચ દ્વાદશાંશૈર્દશભિઃ સહ યોજનમ્ ॥ ૨૩૬ ॥
 ઇત્યેવં પંચદશભિર્યોજનૈશ્ચ સમન્તતઃ ।
 સ્યાદલોકઃ તૃતીયાંશન્યૂનૈઃ ધૂમપ્રમાન્તતઃ ॥ ૨૩૭ ॥
 અષ્ટાદશસહસ્રાઢચલક્ષયોજનસંમિતમ્ ।
 બાહુલ્યમસ્યામુદિતમુદિતામિતવાઙ્મયૈઃ ॥ ૨૩૮ ॥
 મુક્ત્વા સહસ્રમેકૈકં પ્રાગ્વદત્રાપ્યુપર્યધઃ ।
 મધ્યેઽત્ર ષોડશસહસ્રાઢચયોજનલક્ષકે ॥ ૨૩૯ ॥
 ભવન્તિ પ્રસ્તટાઃ પંચ તેષાં પ્રત્યેકમન્તરમ્ ।
 યોજનદ્વિશતી સાર્ધાં સહસ્રાઃ પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

હવે ' રિષ્ટા ' નામની પાંચમી નરક, જે (ત્યાં) ધુમાડાની ઘડોળતાને લઈને ' ધૂમપ્રલા ' ને નામે ઓળખાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૩૪.

આ રિષ્ટામાં પણ ત્રણ વલય છે. તેમાં પહેલા વલયનો વિષ્કંભ સાત પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજનનો છે; બીજાનો સાડાપાંચ યોજન પ્રમાણ છે અને ત્રીજાનો એક પૂર્ણાંક પાંચ ષષ્ટાંશ યોજન પ્રમાણ છે. એ પ્રમાણે ચૌદ પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજને આ ધૂમપ્રલાનો સીમાડો પૂરો થાય છે. અને પછી ત્યાંથી ફરતો ' અલોક ' છે. ૨૩૫-૨૩૭.

અનન્તજ્ઞાનના ધણી-કેવલજ્ઞાનીઓ લાખી ગયા છે કે આ નરકપૃથ્વીમાં જાડાઈ એક લાખ ને અઠાર હજાર યોજન જેટલી છે. ૨૩૮.

સર્વ નરકપૃથ્વીની જેમ અહિં પણ ઉપરના ને હેઠળના હજાર હજાર યોજન મૂકીને મધ્યના એક લાખ સોળ હજાર યોજન જેટલા પ્રદેશમાં પાંચ પ્રતર છે; અને એઓ પ્રત્યેક પચવીશ હજાર ખસો પચાસ યોજનને અન્તરે આવેલા છે. ૨૩૯-૨૪૦.

તેષુ પ્રત્યેકમેકૈકઃ કથિતો નરકેન્દ્રકઃ ।

સ્વાતઃ તમઃ ભ્રમઃ ચાન્ધઃ તથાંધતમસોઽપિ ચ ॥ ૨૪૧ ॥

પ્રતિપ્રતરમેભ્યશ્ચ નિર્ગતા અષ્ટ પંક્તયઃ ।

ચત્સો દિગ્ગતાઃ તદ્વત્ ચતસ્રઃ સ્યુઃ વિદિગ્ગતાઃ ॥ ૨૪૨ ॥

દિક્પંક્તિષુ નવ નવ ભવન્તિ નરકાશ્રયાઃ ।

પરાસ્વષ્ટાષ્ટ સર્વાગ્રમાદ્યે એકોનસત્તતિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

પ્રતિપ્રતરમેકૈકહીના અષ્ટાપિ પંક્તયઃ ।

તતો દ્વિતીયે પાંક્તેયા એકષષ્ટિઃ પ્રરુપિતાઃ ॥ ૨૪૪ ॥

તૃતીયે ચ ત્રિપંચાશત્ તુરીયે પ્રસ્તટે પુનઃ ।

પંચચત્વારિંશદેવ સપ્તત્રિંશત્ત્વ પંચમે ॥ ૨૪૫ ॥

એવં પંક્તિગતાઃ સર્વે દ્વિશતી પંચષષ્ટિયુક્ ।

શેષાઃ પુષ્પાવકીર્ણાસ્તુ લક્ષ્યોર્દ્વિતયં તથા ॥ ૨૪૬ ॥

સહસ્રા નવનવતિઃ શતાનિ સપ્ત ચોપરિ ।

પંચત્રિંશદિતિ ત્રીણિ લક્ષાણિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૪૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દરેક પ્રતરમાં વળી અકેક નરકેન્દ્ર છે. એટલે પાંચેમાં પાંચ થયા—એઓનાં (૧) ખાત, (૨) તમસ, (૩) ભ્રમ, (૪) અન્ધ અને (૫) અન્ધતમસ—એવાં નામ છે. ૨૪૧.

એ પાંચે થકી દરેક પ્રતરે આઠ આઠ પંક્તિઓ નીકળેલી છે: ચાર દિગ્ગત અને ચાર વિદિગ્ગત. ૨૪૨.

દિગ્ગત પંક્તિઓમાં નવનવ નરકાવાસ અને વિદિગ્ગત પંક્તિઓમાં આઠ આઠ નરકાવાસ છે. એટલે કુલ થઈને આ ધૂમપ્રલાના પહેલા પ્રતરમાં ઓગણતેર નરકાવાસો થયા. ૨૪૩.

બીજા અને તે પછીના પ્રતરમાં દરેક પંક્તિમાં એક નરકાવાસ ઓછો ઓછો થતો આવે છે. એ હિસાબે બીજા પ્રતરમાં પંક્તિગત નરકાવાસ એકસઠ છે; ત્રીજા પ્રતરમાં ત્રેપન છે; ચોથામાં પીસતાળીશ અને પાંચમામાં સાડત્રીશજ છે. ૨૪૪-૨૪૫.

એ પ્રમાણે સર્વ પ્રતરમાં મળીને બસો પાંસઠ પંક્તિગત નરકાવાસ થયા. વળી બીજા પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસો પણ છે અને એમની સંખ્યા એ લાખ નવાણું હજાર સાતસો ને પાંત્રીશ છે. એટલે આ ધૂમપ્રલામાં સર્વ મળી એકંદર ત્રણ લાખ નરકાવાસો થાય છે. ૨૪૬-૨૪૭.

પંકપ્રભાવદ્વિજ્ઞેયાં દ્વિધા પીડાત્ર કિન્ત્વહ ।
સ્તોકેષુ નરકેષૂષ્ણા શેષેષુ શીતવેદના ॥ ૨૪૮ ॥

કરાણાં દ્વિશતી સાઘ્વા પ્રથમે પ્રસ્તટે તનુઃ ।
દ્વિતીયે ત્રિશતી દ્વાદશોત્તરાઃ દ્વાદશાંગુલાઃ ॥ ૨૪૯ ॥

હસ્તાઃ તૃતીયે ત્રિશતી પંચસપ્તતિસંયુતા ।
સાર્ધસપ્તત્રિશદાઢયા તુર્યે ચતુઃશતી કરાઃ ॥ ૨૫૦ ॥

શતાનિ પંચ હસ્તાનાં પંચમે પ્રસ્તટે જિનૈઃ ।
પંચમજ્ઞાનપદુભિઃ તનુમાનં નિરૂપિતમ્ ॥ ૨૫૧ ॥

દશાબ્ધયો જઘન્યેન પ્રથમપ્રસ્તટે સ્થિતિઃ ।
ઉત્કૃષ્ટા ચ પંચભાગીકૃતસ્ય જલધેઃ કિલ ॥ ૨૫૨ ॥

યુક્તા દ્વાભ્યાં વિભાગાભ્યામેકાદશ પયોધયઃ ।
એષેવ ચ જઘન્યેન દ્વિતીયપ્રસ્તટે ભવેત્ ॥ ૨૫૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

જ્યેષ્ઠા ચાત્ર યુતા ભાગૈશ્ચતુર્ભિર્દ્વાદશાબ્ધયઃ ।
ઇયમેવ જઘન્યેન તૃતીયપ્રતરે સ્થિતિઃ ॥ ૨૫૪ ॥

ઉત્કર્ષતસ્તૃતીયે ચ સ્યુઃ ચતુર્દશ વાર્ધ્વયઃ ।
પંચભાગીકૃતસ્યાબ્ધેઃ ભાગેનૈકેન સંયુતાઃ ॥ ૨૫૫ ॥

અહિં ' વેદના ' તેા પંકપ્રભાવનરકવત્ એ પ્રકારની છે; પરંતુ એ (વેદના) થોડા નરકા-
વાસમાં ઉષ્ણ છે અને આઝામાં શીત છે. ૨૪૮.

હવે એ નરકના જીવોના દેહમાન વિષે.

પહેલા પ્રતરમાં એઓનું દેહમાન ઝસો પચાસ હાથ છે; ધીજમાં ત્રણસો બાર હાથ ને-
બાર આંગળ છે; ત્રીજમાં ત્રણસો પચોતેર હાથ; ચોથામાં ચારસો ને સાડી સાડત્રીશ હાથ
અને પાચમા પ્રતરમાં પાંચસો હાથ છે—એમ કેવળજ્ઞાની જિનપ્રભુનાં વચન છે. ૨૪૯-૨૫૧.

હવે એ જીવોનાં આયુષ્ય વિષે.

પહેલા પ્રતરમાં જઘન્ય દશ સાગરોપમની આયુસ્થિતિ છે; અને ઉત્કૃષ્ટી અગ્યારપૂર્ણિક
એ પંચમાંશ સાગરોપમની છે. એટલીજ ધીજ પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ બાર
પૂર્ણિક ચાર પંચમાંશ સાગરોપમની છે. ત્રીજા પ્રતરમાં એટલીજ એટલે બાર પૂર્ણિક ચાર
પંચમાંશ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ છે, ત્યારે ચોદ પૂર્ણિક એક પંચમાંશ સાગરોપમની

एषा लघुश्चतुर्थे स्यादुत्कृष्टात्र स्थितिः पुनः ।

त्रिभिः पूर्वोदितैर्भागैर्युताः पंचदशाब्धयः ॥ २५६ ॥

पंचमेशत्रयोपेता लघुः पंचदशाब्धयः ।

उत्कृष्टा च सप्तदश संपूर्णा जलराशयः ॥ २५७ ॥

केषांचिदाद्यप्रतरे नारकाणां भवेदिह ।

नीललेश्या यदुत्कर्षादप्यस्याः स्थितिराहिता ॥ २५८ ॥

पल्योपमासंख्यभागाधिका दश पयोधयः ।

ततोऽधिकस्थितीनां तु तेषां कृष्णैव केवलम् ॥ २५९ ॥ युग्मम् ॥

गव्यूतद्वयमुत्કૃષ્ટો ભવેદવધિગોચરઃ ।

જઘન્યતસ્તુ ગવ્યૂતં સાર્દ્ધમુક્તોઽન્ન પારગૈઃ ॥ ૨૬૦ ॥

વ્યવનોત્પત્તિવિરહો નારકાણાં ભવેદિહ ।

માસયોર્દ્વયમુત્કર્ષાજ્ઘન્યાત્સમયાવધિઃ ॥ ૨૬૧ ॥

इति धूमप्रभापृथ्वी ॥ ५ ॥

मघाभिधाऽथ पृथिवी षष्ठी स्पष्टं निरूप्यते ।

तमसामतिबाहुल्याद्या गोत्रेण तमःप्रभा ॥ २६२ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એથા પ્રસ્તટમાં એટલી જ જઘન્ય સ્થિતિ છે અને પંદર પૂર્ણિક ત્રણ પંચ-
માંશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. પાંચમા પ્રસ્તટમાં વળી પંદર પૂર્ણિક ત્રણ પંચમાંશ
સાગરોપમની જઘન્ય અને પૂરેપૂરા સત્તર સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ૨૫૨-૨૫૭.

આ નરકના જીવોની લેશ્યાના સંબંધમાં એટલું કહેવાનું છે-પહેલા પ્રતરમાં કેટલાકની
'નીલલેશ્યા' છે કેમકે એ નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ 'દશ સાગરોપમ ને એક પદ્યો-
પમનો અસંખ્યમો ભાગ' કહી છે. માટે એ કરતાં અધિક જેમની સ્થિતિ હોય એઓની તો
કેવળ કૃષ્ણ લેશ્યા જ છે. ૨૫૮-૨૫૯.

આ નરકમાં અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટતઃ એ ગાઉનું છે; અને ઓછામાં ઓછું દોઢ
ગાઉનું કહ્યું છે. ૨૬૦.

આ નરકના જીવોના વ્યવન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું અંતર વધારેમાં વધારે એ માસનું
છે, અને ઓછામાં ઓછું એક સમયનું છે. ૨૬૧.

એ પ્રમાણે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૫)

હવે 'મઘા' નામની છઠી નરક, કે જે ત્યાં તમસ એટલે અન્ધકાર અતિશય હોવાને
લીધે 'તમઃપ્રભા' ના નામથી ઓળખાય છે તેનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૬૨.

તૃતીયાંશોનિતાન્યષ્ટૌ યોજનાનિ ઘનોદધેઃ ।

વલયે વિસ્તૃતિઃ षट् च पादोनानि द्वितीयके ॥ ૨૬૩ ॥

યોજનં યોજનસ્ય દ્વાદશભાગીકૃતસ્ય ચ ।

ભાગા एकादशेत्युक्ता तृतीये वलये मितिः ॥ ૨૬૪ ॥

યોજનૈ પંચદશભિસ્તૃતીયભાગસંયુતૈઃ ।

भवत्येवमलोकश्च मघापर्यन्तभागतः ॥ ૨૬૫ ॥

લક્ષમેકં યોજનાનાં સષોડશસહસ્રકમ્ ।

वाहल्यमस्यां निर्दिष्टं प्राग्वदत्राप्युपर्यधः ॥ ૨૬૬ ॥

મુક્ત્વા સહસ્રમેકૈકં મધ્યે સ્યુઃ પ્રસ્તટાન્નયઃ ।

सहस्राणि द्विपंचाशत् साद्धर्न्येतेषु चान्तरम् ॥ ૨૬૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

હિમવાર્દલલલ્લુકાઃ ત્રયોઽમી નરકેન્દ્રકાઃ ।

क्रमात् त्रिषु प्रस्तटेषु प्राग्वदेभ्योऽष्ट पंक्तयः ॥ ૨૬૮ ॥

દિશ્યપંક્તિષુ ચત્વારઃ ચત્વારઃ નરકાલયાઃ ।

त्रयः त्रयः विदिक्ष्वेवमेकोनत्रिंशदादिमे ॥ ૨૬૯ ॥

આ 'તેમઃપ્રભા' ને પણ ત્રણ વલય છે. તેમાંના પહેલાનો (ઘનોદધિના વલયનો) વિષ્કંભ સાત પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ યોજન છે; બીજાનો પોણા છ યોજન છે; અને ત્રીજાનો, એક પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ યોજન છે. ૨૬૩-૨૬૪.

એ હિસાબે પંદરપૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજને ' મઘા ' નો સીમાડો પૂરો થયો. ત્યાંથી આગળ ફરતો ' અલોક ' છે. ૨૬૫.

હવે એની જાડાઈ એક લાખ સોળ હજાર યોજન પ્રમાણ છે. એમાં પણ પૂર્વવત્ હેઠળ ઉપરના હજાર હજાર યોજન મૂકીને મધ્યના (એક લાખ ચૌદ હજાર યોજન પ્રમાણ) લાગમાં ત્રણ પ્રતર છે; જેઓનું અન્તર એક-બીજા વચ્ચે સાડીળાવન હજાર યોજનનું છે. ૨૬૬-૨૬૭.

ત્રણેમાં થઈને, (૧) હિમ, (૨) વાર્દલ અને (૩) લલલક નામના ત્રણ નરકેન્દ્ર છે. અને એ પ્રત્યેક થકી, પૂર્વવત્ આઠ પંક્તિઓ નીકળેલી છે. ૨૬૮.

ચારે દિશાઓના ચાર ચાર થઈને સોળ, અને ચારે વિદિશાઓના ત્રણ ત્રણ થઈને બાર એમ અઠ્યાવીશ, તથા એક નરકેન્દ્રનો મળીને કુલ આગણત્રીશ આવાસો પહેલા પ્રસ્તટમાં છે. ૨૬૯.

દ્વિતીયાદિષુ ચૈકૈકહીના અષ્ટાપિ પંક્તયઃ ।

एवं द्वितीयप्रतरे पांक्तेया एकविंशतिः ॥ २७० ॥

त्रयोदश तृतीये स्युः त्रिषष्टिः सर्वसंख्यया ।

मघायां पंक्तिनरकाः शेषाः पुष्पावकीर्णकाः ॥ २७१ ॥

सहस्रा नवनवतिः शतानि नव चोपरि ।

द्वात्रिंशदिति सर्वाग्रं लक्षं पंचोनमाहिताः ॥ २७२ ॥ विशेषकम् ॥

द्वेषાત્ર વેદના કિન્તુ શીતૈવ ક્ષેત્રવેદના ॥

મિથઃકૃતા વેદનાશ્ચ વિના પ્રહરણૈરિહ ॥ ૨૭૩ ॥

મઘામાઘવતીજાતાઃ શસ્ત્રાણિ ન હિ નારકાઃ ।

વિકુર્વિતું શક્તુવન્તિ તથા ભવસ્વભાવતઃ ॥ ૨૭૪ ॥

તતઃ પ્રહરણાભાવાત્ મિથોઽદ્ભેષુ પ્રવેશિતૈઃ ।

વજ્રતુંડકુંથુરુપૈઃ પીડયન્તિ વિકુર્વિતૈઃ ॥ ૨૭૫ ॥

તથોક્તં જીવાભિગમે ।

छसत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया महंताइं लोहियकुंथुरुवाइं वयरमय-
तुंडाइं गोमयकीडसमाणाइं विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा-

બીજા અને તે પછીના-ત્રીજા પ્રસ્તુતમાં, આઠે પંક્તિઓ ' એકેક ઓછા આવાસવાળી ' છે. એ ગણત્રીએ બીજા પ્રસ્તુતમાં એકવીશ અને ત્રીજામાં તેર ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો છે. એટલે ત્રણ પ્રસ્તુતવાળી આ નરકમાં કુલ ત્રેસઠ ' પંક્તિગત ' નરકાવાસો થયા. વળી બીજા ' પુષ્પાવકીર્ણ ' આવાસો છે એમની સંખ્યા ' નવાણું હજાર નવસો બત્રીશ ' છે. એટલે આ નરકમાં એકેક નરકાવાસો નવાણું હજાર નવસો ને પંચાણું થયા.-એક લાખમાં પાંચ ઓછાં રહ્યાં. ૨૭૦-૨૭૨.

અહિં ' વેદના ' બે પ્રકારની છે: (૧) ક્ષેત્રવેદના અને (૨) પરસ્પરકૃત વેદના. એમાં ' ક્ષેત્રવેદના ' અહિં શીત જ છે. વળી બીજા ' પરસ્પરકૃત ' છે તે પ્રહરણુ એટલે શસ્ત્રો વગરની છે; કેમકે ' મઘા ' અને ' માઘવતી ' નરકોનાં નારકો શસ્ત્રો વિકુર્વી શક્તા નથી. કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે. આમ એમની પાસે શસ્ત્રો નથી. એટલે એઓ વજ્રના મુખવાળા કંથવાના રૂપ કરી એક બીજાનાં શરીરમાં પેસીને પીડા કરે છે. ૨૭૩-૨૭૫.

આ સંબંધમાં જીવાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—છઠ્ઠી સાતમી નરકપૃથ્વીમાં નારકો મ્હોટા, રક્તવર્ણા અને વજ્રસમાન મુખવાળા, છાણના કીડા જેવા કંથવાના રૂપ

૨ સ્વાણ્માણા ૨ સયપોરા કિમિયા ઇવ દાલેમાણા ૨ અન્તો ૨ અણુપવિ-
સમાણા વેયણં ઉઠ્ઠેરેતિ ॥ અન્ન સમતુરંગેમાણા ૨ ઇતિ સમતુરંગાયમાણા
અશ્વા ઇવ અન્યોન્યમારોહન્ત ઇત્યર્થઃ । સયપોરા કિમિયન્તિ શતપર્વક્રમયઃ
ઇત્તુક્રમયઃ ॥

પ્રથમપ્રસ્તટે હસ્તાઃ શતાનિ પંચ ભૂઘનમ્ ।

શતાનિ સપ્ત સાઢ્ઢ્ઢાનિ દ્વિતીયપ્રસ્તટે તનુઃ ॥ ૨૭૬ ॥

સહસ્રં પાણયઃ પૂર્ણાઃ તૃતીયપ્રસ્તટે વપુઃ ।

સ્થિતિઃ જઘન્યા પ્રથમે સ્યાત્ સપ્તદશ વાઢ્ઢ્ઢયઃ ॥ ૨૭૭ ॥

ત્રિભાગીકૃતપાથોધેઃ ભાગદ્વયસમન્વિતાઃ ।

ઉત્કર્ષતઃ સ્થિતિશ્ચાઘપ્રસ્તટેઽષ્ટાદશાઢ્ઢયઃ ॥ ૨૭૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિતીયે લઘુરેષેવ જ્યેષ્ઠા વિંશતિરઢ્ઢયઃ ।

વાઢ્ઢ્ઢેન્નિધા ઁન્ડિતસ્ય ભાગેનૈકેન સંયુતાઃ ॥ ૨૭૯ ॥

ઇયમેવ જઘન્યેન તૃતીયપ્રસ્તટે સ્થિતિઃ ।

ઉત્કર્ષતશ્ચ સમ્પૂર્ણા દ્વાવિંશતિપયોઢયઃ ॥ ૨૮૦ ॥

લાઇને એક ખીજના શરીરને ઘોડાની જેમ ચઢી ચઢીને ખાતા ખાતા તથા શેરડીના કીડાની જેમ કોતરતા કોતરતા અંદર ઉંડા પેસીને 'વેદના' ઉપજાવે છે. (સમતુરંગેમાણા સમતુરંગેમાણા એટલે " એક ખીજનો ' ઘોડો ' કરીને " એમ અર્થ છે. અને સયપોહા કિમિયા નો ' શત-પર્વ-શેરડી-ના કૃમિ ' એવો અર્થ છે.)

આ નરકમાં પહેલા પ્રસ્તટમાં, દેહમાન પાંચસો હાથ છે; ખીજ પ્રસ્તટમાં સાતસો પ-ચાસ હાથ છે અને ત્રીજામાં પૂરા હજાર હાથ છે. ૨૭૬-૨૭૭.

વળી આયુષ્યની સ્થિતિ, પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સતર પૂર્ણાંક એ તૃતીયાંશ સાગરો-પમ જેટલી છે; ત્યારે ઉત્કર્ષથી અઢાર સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ૨૭૭-૨૭૮.

ખીજ પ્રસ્તટમાં આયુષ્ય સ્થિતિ જઘન્ય એટલીજ એટલે અઢાર સાગરોપમની છે, પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ એટલે વધારેમાં વધારે વીશ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ સાગરોપમની છે. વળી ત્રીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એટલીજ છે; પણ વધારેમાં વધારે ' પૂરા બાવીશ સાગરો-પમ ' ની છે. ૨૭૯-૨૮૦.

અવધે વિષયો જ્યેષ્ઠઃ સાર્ધગવ્યૂતસમ્મિતઃ ।
લઘીયાંશ્ચૈકગવ્યૂતમાનઃ પ્રોક્તોઽત્ર તાત્ત્વિકૈઃ ॥ ૨૮૧ ॥

અન્તરં મરણોત્પત્ત્યોર્જઘન્યં સમયાવધિ ।

ચતુષ્ટયં ચ માસાનામુત્કૃષ્ટં તન્નિરૂપિતમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

इति तमःप्रभापृथ्वी ॥ ६ ॥

अथ माघवती नाम्ना सप्तमी कथ्यते मही ।

या घोरध्वान्तरूपत्वात् गोत्रात् तमस्तमःप्रभा ॥ २८३ ॥

પ્રથમે યોજનાન્યષ્ટૌ દ્વિતીયે યોજનાનિ ષટ્ ।

તૃતીયે દ્વે યોજને ચ વલયાતતયઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૮૪ ॥

एवं षोडशभिः पूर्णैर्योजनैर्जिनभानुभिः ।

तमस्तमायाः पर्यन्तादलोकः परिकीर्तितः ॥ २८५ ॥

લજ્જમેકં યોજનાનાં સહસ્રૈરષ્ટભિઃ સહ ।

बाहल्यमस्यामादिष्टमत्र चोपर्यधः पृथक् ॥ २८६ ॥

द्विपंचाशत् सहस्राणि सार्द्धान्युन्मुच्य मध्यतः ।

एक एव प्रस्तटः स्यात् सहस्रत्रितयोजनतः ॥ २८७ ॥ युग्मम् ॥

આ નારકીના જીવોનો અવધિજ્ઞાનનો વિષય જઘન્યતઃ એક ગાઉનો અને ઉત્કર્ષતઃ દોઢ ગાઉનો છે—એમ તત્વજ્ઞાનીઓનું વચન છે. ૨૮૧.

એમના અવધન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું અંતર ઓછામાં ઓછું ‘એક સમયનું’ અને વધારેમાં વધારે ‘આર માસનું’ છે. ૨૮૨.

એ પ્રમાણે તમઃપ્રભા નરકનું સ્વરૂપ કહ્યું. (૬)

હવે ‘માઘવતી’ નામની સાતમી નરકપૃથ્વી, કે જે ત્યાં રહેલા અતિશય ઘોર અધિકારને લઈને ‘તમસ્તમઃપ્રભા’ કહેવાય છે એનું નિરૂપણ કરીએ. ૨૮૩.

એના પણ ત્રણ ‘વલય’ છે. એમાંનું ‘પહેલું’ આઠ યોજનનું, બીજું છ યોજનનું અને ત્રીજું બે યોજનનું છે. ૨૮૪.

એ હિસાબે આ નરકનો પૂરા સોળ યોજને સીમાડો પૂરો થાય છે. ત્યાંથી પછી ફરતો ‘અલોક’ છે. ૨૮૫.

એ નરકની બહાઈ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે. તેમાંથી, પૂર્વવત્ હેઠળ તથા

લક્ષયોજનવિસ્તારઃ તન્મધ્યે નરકેન્દ્રકઃ ।

અપ્રતિષ્ઠાનકો નામ્ના તસ્માત્પ્રાગ્વચ્ચતુર્દિશમ્ ॥ ૨૮૮ ॥

એકૈકો નરકાવાસઃ ત્ર્યસ્રો ભૂરિભયંકરઃ ।

અસંખ્યયોજનાયામવિષ્કમ્ભપરિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૮૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહિ ।

પ્રાચ્યાં કાલઃ પ્રતીચ્યાં ચ મહાકાલ ઇતિ સ્મૃતઃ ।

મહારોરૂરુત્તરસ્યાં રોરુઃ દક્ષિણતો ભવેત્ ॥ ૨૯૦ ॥

વિદિત્તુ ચાત્ર નૈકોઽપિ તત્પંક્તીનાં પરિચ્છયાત્ ।

પ્રતરોઽયં યદેકોનપંચાશત્તમ આહિતઃ ॥ ૨૯૧ ॥

તમઃપ્રભાવદ્વિજ્ઞેયા દ્વિવિધાત્રાપિ વેદના ।

સર્વોત્કૃષ્ટા તીવ્રતમાઽનન્તઘ્ના સર્વતોઽપિ હિ ॥ ૨૯૨ ॥

દેહમાનં ભવેદત્ર સહસ્રદ્વિતયં કરાઃ ।

સ્વાભાવિકં કૃત્રિમં તુ સર્વત્ર દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ ૨૯૩ ॥

દ્વાવિંશતિઃ જલધયઃ સ્થિતિરત્ર જઘન્યતઃ ।

ઉત્કર્ષતસ્તુ સમ્પૂર્ણાઃ ત્રયસ્ત્રિંશત્પયોધયઃ ॥ ૨૯૪ ॥

ઉપર સાડીબાવન સાડીબાવન હબ્બર ચોબન મૂકીને, મધ્યમાં એકબ ત્રણ હબ્બર ચોબન ઉંચો પ્રસ્તટ છે. એમાં લાખ ચોબન વિસ્તૃત 'અપ્રતિષ્ઠાન' નામનો એક નરકેન્દ્ર છે. એ નરકેન્દ્ર થકી પૂર્વવત્ ચોદિશ અકેક નરકાવાસ કહ્યો છે. તે ત્રિકોણાકારે છે, બહુ ભય કર છે અને એની લંબાઈ, પહોળાઈ તથા ઘેરાવો અસંખ્ય ચોબન છે. ૨૮૬-૨૮૯.

એઓ ચાર દિશાના ચાર છે. એમનાં નામકામ આ પ્રમાણે છે: (૧) પૂર્વ દિશામાં 'કાળ' નામનો, (૨) પશ્ચિમમાં 'મહાકાળ' નામનો, (૩) ઉત્તરમાં 'મહારોરૂ' નામનો, અને દક્ષિણમાં 'રોરૂ' નામનો. ૨૯૦.

અહિં 'વિદિશા' માં એક પણ નરકાવાસ નથી કેમકે હવે વિદિશામાં પંક્તિ બંધ થઈ ગઈ. કેમકે આ ઓગણપચાસમો પ્રસ્તટ છે. ૨૯૧.

અહિં પણ તમઃપ્રભાવત્ બે પ્રકારની વેદના છે. એ બની સર્વોત્કૃષ્ટ, અત્યંતતીવ્ર અને અનન્તગણી છે. ૨૯૨.

અહિં સ્વાભાવિક દેહમાન બે હબ્બર હાથ છે. અને કૃત્રિમ એથી બમણું છે. ૨૯૩.

અહિં આયુષ્યસ્થિતિ જઘન્ય એટલે ઓછામાં ઓછી બાવીશ સાગરોપમની છે, અને વધારેમાં વધારે પૂરા તેત્રીશ સાગરોપમની છે. ૨૯૪.

નારકોદ્વર્તનોત્પત્તિવિરહોઽત્ર જઘન્યતઃ ।

સમયં યાવદુત્કર્ષાત્ ષણ્માસાવધિરાહિતઃ ॥ ૨૯૫ ॥

ગઠ્યૂતં ચ તદર્થં ચોત્કર્ષાજ્ઘન્યતઃ ક્રમાત્ ।

અવધેર્વિષયઃ પ્રોક્તો જિનૈઃ દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૨૯૬ ॥

અથાસુ યેષાં જીવાનાં યૈશ્ચ સંહનનૈર્ગતિઃ ।

લબ્ધિશ્ચાભ્યો નિર્ગતાનાં યા સ્યાત્તત્સર્વમુચ્યતે ॥ ૨૯૭ ॥

સંમૂર્છિમા હિ તિર્યંચ ઉત્કર્ષાત્ પ્રથમાં ક્ષિતિમ્ ।

યાવદુત્પદ્યન્ત એતે ન દ્વિતીયાદિષુ ધ્રુવમ્ ॥ ૨૯૮ ॥

તત્રાપ્યેષાં દશાબ્દાનાં સહસ્રાણિ સ્થિતિઃ લઘુઃ ।

જ્યેષ્ઠા પલ્યાસંખ્યભાગો ભવેન્નાતઃ પરા પુનઃ ॥ ૨૯૯ ॥

ઉત્પદ્યમાનાશ્ચૈતેઽત્ર પ્રાગ્જન્મબોધિમાંચતઃ ।

અપર્યાપ્તત્વે લભન્તે હ્યવ્યક્તમપિ નાવધિમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

તથાહ જીવાભિગમે । નેરઙ્ગયા અચ્છેગઙ્ગયા દુઅન્નાણિ અચ્છેગઙ્ગયા તિઅન્નાણિ ॥

અહિં નારકોના અવધન અને ઉત્પત્તિ વચ્ચેનું અન્તર જઘન્યતઃ ' એકસમયનું ' અને ઉત્કર્ષતઃ ' છમાસનું ' છે. ૨૯૫.

ત્રણે જગતને હસ્તામલવકત્ જોઈ રહેલા જિનભગવાને, એ નારકોનો અવધિનો વિષય જઘન્યતઃ; અરધા ગાઉનો અને ઉત્કર્ષતઃ એક ગાઉનો કહ્યો છે. ૨૯૬.

હવે કયા કયા જીવો, કયા કયા સંઘયજુના આ નરકપૃથ્વીઓમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તથા અહિંથી નીકળ્યા પછી એઓને કયી કયી લબ્ધિ થાય છે તે સર્વ વિષે કંઈક કહીએ. ૨૯૭.

સંમૂર્છિમ તિર્યંચો ઉત્કર્ષતઃ પહેલી નરક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે; બીજી એકેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ૨૯૮.

ત્યાં જે એઓનો સ્થિતિકાળ જઘન્યતઃ દશ હજાર વર્ષનો હોય છે, અને ઉત્કર્ષતઃ પલ્યાપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલો હોય છે, એથી વધારે હોતો નથી. ૨૯૯.

એઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પૂર્વભવના જ્ઞાનની મંદતાને લીધે, અપર્યાપ્તપણામાં અવ્યક્ત અવધિજ્ઞાન પણ પામતા નથી. ૩૦૦.

આ સંબંધમાં જીવાભિગમસૂત્રમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:—કેટલાક નારકો ને જે ' અજ્ઞાન ' અને કેટલાકને ત્રણ ' અજ્ઞાન ' હોય છે.

દ્વિતીયામેવ યાવચ્ચ ગર્ભજાતાઃ સરીસૃપાઃ ।
 તૃતીયાવધિ ગચ્છન્તિ વૃધાઘ્યા પાપપક્ષિણઃ ॥ ૩૦૧ ॥
 દ્વિતીયામેવ યાવત્સિંહાદયશ્ચતુષ્પદાઃ ।
 તથોરઃપરિસર્પાઃ તાં પંચમીં યાવદેવ ચ ॥ ૩૦૨ ॥
 સ્ત્રિયઃ ષષ્ઠીમેવ યાવદ્યાન્તિ યાવત્તમસ્તમામ્ ।
 નરા મહારમ્ભમગ્ના મત્સ્યાઘ્યાશ્ચ જલાંગિનઃ ॥ ૩૦૩ ॥
 સસેવાર્ત્તસંહનના શ્રાઘ્યપૃથ્વીદ્વયાવધિ ।
 યાન્તિ યાવતૃતીયાં ચ કીલિકાંચિત્ભૂઘનાઃ ॥ ૩૦૪ ॥
 સાર્ધનારાચાશ્ચતુર્થીં સનારાચાશ્ચ પંચમીમ્ ।
 ષષ્ઠીં યાવત્સઋષભનારાચા અથ સત્તમીમ્ ॥ ૩૦૫ ॥
 સવઙ્ગર્ષભનારાચા એવ ગચ્છન્તિ નાપરે ।
 નરકે ગચ્છતામેષામેષોત્કર્ષાન્નવેદ્ગતિઃ ॥ ૩૦૬ ॥
 શ્રાઘ્યદ્વિમાઘ્યપ્રતરે સર્વેષાં સા જઘન્યતઃ ।
 જઘન્યોત્કૃષ્ટયોર્મધ્યે મધ્યાગતિરનેકધા ॥ ૩૦૭ ॥

ગર્ભજ સર્પો ણીજી નરક સુધી અને ગીઘ આદિ પાપી પક્ષિઓ ત્રીજી નરક સુધી જાય છે. સિંહ વગેરે ચોપગા પ્રાણીઓ ચોથી નરક સુધી જાય છે અને ઉરઃપરિસર્પ એટલે પેટે ચાલનારાઓ યાવત્ પાંચમી નરક સુધી જાય છે. ૩૦૧-૩૦૨.

સ્ત્રીઓ યાવત્ છઠી નરક સુધી જાય છે. મહા આરંભમાં નિમગ્ન એવા માણસો તથા મત્સ્ય વગેરે જળચરો યાવત્ સાતમી નરકસુધી જાય છે. ૩૦૩.

‘સેવાર્ત્ત’ સંહનનવાળાઓ પહેલી બે નરક સુધી અને ‘કીલિકા’ સંહનનવાળાઓ યાવત્ ત્રીજી સુધી જાય છે. ‘અર્ધનારાચ’ સંઘયણુવાળાઓ ચોથી નરકસુધી, નારાચ સંઘયણુવાળાઓ પાંચમી સુધી, અને ઋષભનારાચ સંઘયણુવાળાઓ યાવત્ છઠી નરક સુધી જાય છે. સાતમીએ તેો વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણુવાળાઓ જ જાય છે; બીજા નહિં. ૩૦૬.

આ કહી એ, નરકમાં જવાના હોય એવાઓની જ ઉત્કૃષ્ટી ગતિ છે; પણ એ, પહેલી નરકના પહેલા પ્રસ્તટના સર્વ નારકોની જઘન્ય ગતિ છે.

‘જઘન્ય’ અને ‘ઉત્કૃષ્ટ’ ની વચ્ચે ‘મધ્યમ’ ગતિ છે અને તે અનેક પ્રકારની છે. ૩૦૭.

આદ્યાયા એવ ચોદ્ધૃતા ભવન્તિ ચક્રવર્ત્તિનઃ ।

પૃથિવીભ્યો ન શેષાભ્યસ્તથા ભવસ્વભાવતઃ ॥ ૩૦૮ ॥

એવમાદ્યદ્વયાદેવ બલદેવાર્દ્ધચક્રિણૌ ।

આદ્યત્રયાદેવ તીર્થકરા નાન્ત્યચતુષ્ટયાત્ ॥ ૩૦૯ ॥

ઉદ્ધૃતાઃ સ્યુઃ કૈવલિનઃ આદ્યપૃથ્વીચતુષ્ટયાત્ ।

અન્ત્યત્રયાગતાનાં તુ કૈવલ્યં નૈવ સંભવેત્ ॥ ૩૧૦ ॥

ચારિત્રિણો ભવન્ત્યાદ્યપંચકાદાદ્યષટ્કતઃ ।

ઉદ્ધૃતા દેશવિરતાઃ સ્યુઃ સપ્તભ્યોઽપિ સદ્દૃશઃ ॥ ૩૧૧ ॥

એતાશ્ચ લબ્ધીઃ પ્રાક્-ક્લૃપ્તપુણ્યૌઘા નરકેષુ તુ ।

પ્રાગ્બદ્ધાયુર્વશોત્પન્ના લભન્તે નાન્યનારકાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

યે સ્યુઃ તીર્થકરાસ્તેઽપિ પ્રાગ્બદ્ધનરકાયુષઃ ।

પશ્ચાત્તદ્દેતુભિઃ બદ્ધતીર્થકૃન્નામકર્મકાઃ ॥ ૩૧૩ ॥

તતો બદ્ધાયુષ્કતયાઽનુભૂય નારકસ્થિતિમ્ ।

ઉદ્ધૃત્ય નારકેભ્યઃ સ્યુરર્હન્તઃ શ્રેણિકાદિવત્ ॥ ૩૧૪ ॥

જે ચક્રવર્તીઓ થાય છે તે પહેલી નરકમાંથી જ ઉદ્ધરાઈને થાય છે; બીજી કોઈ નરકમાંથી નહિ; કેમકે એવો ભવસ્વભાવ છે. ૩૦૮.

બીજાદેવ કે વાસુદેવ થાય છે એ પહેલી બે નરકમાંથી ઉદ્ધરાઈને થાય છે. વળી તીર્થકર થાય છે તે પહેલી ત્રણમાંથી જ ઉદ્ધરાઈને થાય છે; છેવટની ચારમાંથી નહિ. ૩૦૯.

પહેલી ચાર નરકમાંથી ઉદ્ધરેલાઓ કેવલી થઈ શકે છે. છેલ્લી ત્રણમાંથી આવેલાઓને કેવળજ્ઞાન સંભવતું જ નથી. ૩૧૦.

પહેલી પાંચ નરકમાંથી ઉદ્ધરેલાઓ ચારિત્રને યોગ્ય હોઈ શકે છે; પહેલી છમાંથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા ‘દેશવિરતિ’ થઈ શકે છે; અને સમકિત તો સાતેમાંથી ઉદ્ધરેલાઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૩૧૧.

પૂર્વે નારકઆયુષ્ય બાંધેલું હોઈ નરકમાં આવ્યા હોય તો પણ પૂર્વનાં યુષ્યનો સંચય હોય તો એઓ ઉપરોક્ત લાભિઓ મેળવે છે અન્ય નારકોને એવી લાભિ મળતી નથી. ૩૧૨.

જે તીર્થકરો થાય છે એમણે પણ પ્રથમ નારકતું આયુષ્ય બાંધેલું હોય છે પરંતુ પાછ-

ગર્ભજેષુ નૃતિર્યંત્રૂત્પદ્યન્તે સંરુચ્ચીવિષુ ।

ષડ્ભ્યઃ તાદૃશતિર્યંત્રુ સપ્તમ્યા નિર્ગતાઃ પરમ્ ॥ ૩૧૫ ॥

કિંચ ।

સર્વાસ્વપિ ત્ષિતિષ્વાસુ નારકાઃ કેચનાનઘાઃ ।

નવીનમપિ સમ્યક્ત્વં લભન્તે કર્મલાઘવાત્ ॥ ૩૧૬ ॥

પંચેન્દ્રિયવધૈઃ માંસાહારૈઃ મહાપરિગ્રહૈઃ ।

મહારંભૈશ્ચ વધન્તિ નરકાયુઃ શરીરિણઃ ॥ ૩૧૭ ॥

તથોક્તમ્ । વંધઈ નરયાત મહારંભપરિગ્રહરઓ રુદ્ધો ॥ સ્થાનાંગેડપિ ।
ચડહિં ઠાણેહિં જીવા નેરડ્યાતયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ । તં૦ મહારંભયાણ
મહાપરિગ્રહાણ કુણિમાહારેણં પંચિંદિયવહેણં ॥

અહર્નિશં નારકાણાં દુઃખમાયુઃક્ષયાવધિ ।

પીડાભિઃ પચ્યમાનાનાં પ્રાગ્ભૂરીકૃતપાપ્મનામ્ ॥ ૩૧૮ ॥

તથોક્તં જીવાભિંગમે ।

૭થી કોઈ એવા (અવણ્ય) હેતુઓને લઈને એમણે તીર્થંકરનાકર્મ ઉપાર્જન કરેલું હોય છે. તેથી પૂર્વબદ્ધ એવા આયુષ્યત્વને લીધે નારકત્વ અનુભવીને ત્યાંથી ઉદ્ધરાઈ શ્રેણિક વગેરેની પેઠે તીર્થંકર થાય છે. ૩૧૩-૩૧૪.

છ નરકોથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા જીવો સંખ્યાતા આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં અને તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ સાતમી નરકમાંથી ઉદ્ધરાઈ આવેલા હોય એઓ તિર્યંચોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૧૫.

વળી સર્વ નરકોમાં જે કેટલાક નિષ્પાપી નારકો હોય છે એઓનાં કર્મો જો લઘુ હોય છે તો એઓ નવીન સમ્યક્ત્વ પણ મેળવે છે. ૩૧૬.

પ્રાણીઓ નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે તે પંચેન્દ્રિયના વધને લઈને, અથવા માંસાહાર, મહા પરિગ્રહ કે મહા આરંભને લઈને બાંધે છે. ૩૧૭.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહમાં રક્ત હોઈ રૂંધાઈ ગયેલા પ્રાણી નરકનું આયુ બાંધે છે. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં પણ ઉલ્લેખ છે કે જીવ આરંભસ્થાને લઈને નરકનું આયુ બાંધે છે. તે આ પ્રમાણેઃ-મહા આરંભને લઈને, મહા પરિગ્રહને લઈને, માંસાહારને લઈને અને પંચેન્દ્રિય જીવના ઘાતને લઈને.

પૂર્વે જેમણે બહુ પાપ કર્યાં છે એવા, દુઃખમાં ને દુઃખમાં રધાઈ જતા નારકોને જીવિત-પર્યન્ત અહર્નિશ વેદના સહન કરવાની છે. ૩૧૮.

અચ્છિનિમીલણમિત્તં નત્થિ સુહં દુસ્ખમેવ અણુવદ્ધમ્ ।
નરણ નેરઙ્ગ્યાણં અહોનિસં પચ્ચમાણાણામ્ ॥ ૩૧૯ ॥

કદાચિદેવ યત્સૌખ્યમલ્પકાલં તદલ્પકમ્ ।

ઉપપાતાદિભિઃ વદ્યમાણૈઃ ભવતિ હેતુભિઃ ॥ ૩૨૦ ॥

તથોક્તમ્ । ઉવવાણ વસાયં નેરઙ્ગ્યા દેવકમ્મુણા વાવિ ।

અઙ્ગવસાણનિમિત્તં અહવા કમ્માણુભાવેણ ॥ ૩૨૧ ॥

તથાહિ । વિનાંગદાહછેદાદિ મૃતો યઃ પૂર્વજન્મનિ ।

નારકો નાતિપીડાક્તં ઉત્પચ્ચેતાસ્ય તત્ક્ષણે ॥ ૩૨૨ ॥

ન પ્રાગ્ભવાનુસમ્બન્ધં નાપિ ક્ષેત્રાદિસમ્ભવમ્ ।

અસાતં સાતમિત્યસ્યોપપાતસમયે ભવેત્ ॥ ૩૨૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વમિત્રં સુરઃ કશ્ચિદથા કૃષ્ણસ્ય સાત્વતઃ ।

કરોતિ પીડોપશમં તદામી દેવકર્મણા ॥ ૩૨૪ ॥

કિયત્કાલં સુખં કિંચિહ્નુભન્તેઽથ તતઃ પરમ્ ।

ક્ષેત્રાદ્યન્યતરા પીડા તેષાં પ્રાદુર્ભવેઽધ્રુવમ્ ॥ ૩૨૫ ॥

એ સંબંધમાં જીવાલિગમસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે—અહોનિશદુઃખમાં ડૂબી રહેલા નારકોને નરકમાં નિમેષમાત્ર પણ સુખ નથી, દુઃખની પરંપરા જ છે. ૩૧૯.

કહાયિત્ કોઈ ઉપપાત આદિક હેતુઓને લઈને એ નારકોને સુખ થાય છે તો તે એ સ્વલ્પ જ હોય છે, અને સ્વલ્પ કાળ જ ટકે છે. ૩૨૦.

એવો ઉલ્લેખ છે કે—(૧) ઉત્પત્તિસમયે અથવા (૨) કોઈ દેવપ્રયોગને લીધે, અથવા (૩) કોઈ એવા અધ્યવસાયને લઈને અથવા (૪) કર્મના અનુભાવથી નારકો (કોઈવાર) શાતા અનુભવે છે. ૩૨૧.

તે આ પ્રમાણે—પૂર્વજન્મમાં શરીરનો દાહ કે (શરીરનો) છેદ આદિ કંઈ ન થયું હોય ને મૃત્યુ થયું હોય એવો જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો ઉત્પત્તિસમયે એ અતિશય પીડાતો નથી. કેમકે એને એ વખતે પૂર્વલવસમ્બન્ધિ કે ક્ષેત્રાદિજન્ય દુઃખ હોતું નથી. એથી એને શાતા જ કહેવાય. ૩૨૨-૩૨૩.

કૃષ્ણની જેવી રીતે જગરામે પીડા ઉપશમાવી હુતી તેવી રીતે કોઈ મિત્રદેવતા આવીને નારકની પીડા શમાવે ને એને શાતા ઉપજવે એ દેવકર્મ કહેવાય. એ વખતે તો કેટલોક કાળ એ નારકને કિંચિત્ સુખ થાય છે, પણ પછી એને અન્ય ક્ષેત્રાદિજન્ય પીડા પાદુર્ભૂત થાય છે જ. ૩૨૪-૩૨૫.

सम्यक्त्वलाभे प्रथमं चक्षुर्लाभे इवान्धलाः ।

ततः परं चार्हदादिगुणानामनुमोदनात् ॥ ३२६ ॥

एवमध्यवसायेन सुखमासादयन्त्यमी ।

अपेक्ष्य जिनजन्मादि सातकर्मादयेन वा ॥ ३२७ ॥ युग्मम् ॥

कतिचिदिति चिदुच्चा नारकाः तारकाणा-

मुचितमनुसरन्तः तीर्थकृन्नामकर्म ।

सुकुलजनिमवाप्य प्राप्तचारित्रचर्याः

जिनपतिपदभाजः प्राप्नुयुः मोक्षलक्ष्मीम् ॥ ३२८ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रातिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गश्चारुतमश्चतुर्दशतमोऽपूर्वः समाप्तः सुखम् ॥ ३२९ ॥

इति चतुर्दशः सर्गः ।

समकित प्राप्त थाय त्यारे अने पछी जिनेश्वर आदिना गुणोनी अनुमोदनाथी-अभ-
अध्यवसायने लक्षने; अथवा जिनप्रभुना जन्मादि समये अथवा साताकर्मना उदयथी, आ
नारकणो, अ धने अक्षु भगवाथी थाय तेवु सुण प्राप्त करे छे-अनुभवे छे. ३२६-३२७.

अेवी रीते कोष कोष उच्चज्ञानवाणा नारको तारक अेटके (स सारथी) तारनारा अेवा
जिनेश्वरप्रभुने उचित रीते अनुसरी तीर्थ करनामकर्म उपाजन करे छे अने त्यांथी उत्तमकुणने
विषे उत्पन्न थर् अारित्र अडुषु करी तीर्थ करपद प्राप्त करी मोक्ष लक्ष्मी भेगवे छे. ३२८.

आणा विश्वने आश्चर्यअकित करी नाणती कीर्त्तिवाणा श्री कीर्त्तिविजय वाचकना अन्ते-
वासी शिष्य तथा, पिता तेजपाण अने माता राजश्रीना सुपुत्र-अेवा विनयविजय उपाध्याये
जगतना निश्चित तत्वोने हीपकनी जेम प्रकाशभां लाववा भाटे रयेला अंथनो आ अपूर्व,
भनोहारि यौदमो सर्ग निर्विघ्ने स पूर्ण थयो. ३२९.

यौदमो सर्ग समाप्त.

अथ पंचदशः सर्गः ।

उज्जिजीव जरासंधजराजर्जरितं जवात् ।

यतो यदुबलं सोऽस्तु पीयूषप्रतिमः श्रिये ॥ १ ॥

तिर्यग्लोकस्य स्वरूपमथ किञ्चिद्वितन्यते ।

मया श्रीकीर्त्तिविजयार्णवप्राप्तश्रुतश्रिया ॥ २ ॥

तत्र च

तिर्यग्लोकवर्त्तिनोऽपि योजनानां शता नव

घर्मापिंडस्थिता आद्यास्तद्वर्णनप्रसंगतः ॥ ३ ॥

उक्ता अधोलोक एव तत्रस्था व्यन्तरा अपि ।

रत्नप्रभोपरितलं वर्णयाम्यथ तत्र च ॥ ४ ॥

सन्ति तिर्यगसंख्येयमाना द्वीपपयोधयः ।

सार्धोद्धाराम्भोधियुग्मसमयैः प्रमिताश्च ते ॥ ५ ॥ विशेषकम् ॥

तत्र जम्बूद्वीपनामा प्रथमो मध्यतः स्थितः ।

लवणाब्धिस्तमावेष्ट्यावस्थितो वलयाकृतिः ॥ ६ ॥

सर्ग पंद्रहो.

जरासंधे भूकेली जराने लीधे जर्जरित थयेला याहवोना सैन्यने जेभण्णे शीघ्र सशुवन कथुं हुतुं जेवा-अमृतसमान श्रीपाश्वप्रभु सौनु कल्याणु करे. १.

श्री कीर्त्तिविजयगुर् पासेथी जेण्णे ज्ञानरूपी लक्ष्मी प्राप्त करी छे जेवो हुं हुवे तिर्छा-
लोकतुं किञ्चित् स्वरूप उहुं छुं. २.

घर्मानरकनी जडाधना पडेला नवसो योजन तिर्छादोकां आवेला छे छतां तेना वर्णनने
प्रसंगे जेनुं जने त्यां रडेला व्यन्तरौनुं पणु अधोलोकमां ज वर्णन कथुं छे. हुवे जे नरकना
उपरना तणुं वर्णन करं छुं. ३-४.

त्यां तिर्छा असंख्यात द्वीपसमुद्रो आवेला छे. तेजोनुं संख्याप्रमाणु अढी उद्धारसाग-
रोपमना जेटला 'समय' थाय तेटलुं छे. ५.

त्यां मध्यसागमां पडेला 'जम्बू' नामनो द्वीप रडेला छे. जेनी आसपास वणी
वलयाकारे लवणसमुद्र आवेला छे. ६.

તમાવેષ્ટ્ય પુનર્દ્વીપો ધાતકીઁવંડસંજ્ઞકઃ ।

તમપ્યાવેષ્ટ્ય પરિતઃ સ્થિતઃ કાલોદવારિધિઃ ॥ ૭ ॥

કક્ષીકૃત્ય ચ કાલોદં પુષ્કરદ્વીપ આસ્થિતઃ ।

પુષ્કરદ્વીપમાવેષ્ટ્ય સ્થિતઃ પુષ્કરવારિધિઃ ॥ ૮ ॥

एवमग्रेऽपि सकलाः स्थिता द्वीपपयोधयः ।

परः पूर्वं समावेष्ट्याब्धयो द्वीपसमाभिधाः ॥ ૯ ॥

તે ચૈવમ્ ।

વારુણીવરનામા ચ દ્વીપોઽબ્ધિઃ વારુણીવરઃ ।

વરુણવરેત્યેષાપિ શ્રૂયતેઽસ્ય શ્રુતેઽભિધા ॥ ૧૦ ॥

તતઃ ક્ષીરવરો દ્વીપઃ ક્ષીરોદશ્રાસ્ય વારિધિઃ ।

તતો ઘૃતવરો દ્વીપો ઘૃતોદઃ પુનરમ્બુધિઃ ॥ ૧૧ ॥

તત ઇક્ષુવરો દ્વીપ ઇક્ષુદશ્ર તદમ્બુધિઃ ।

નન્દીશ્વરાભિધો દ્વીપો નન્દીશ્વરોદવારિધિઃ ॥ ૧૨ ॥

स्युः त्रिप्रत्यवताराणि नामधेयान्यतः परम् ।

અરુણપ્રમૃતિદ્વીપાબ્ધીનાં તસ્માત્તથા બ્રુવે ॥ ૧૩ ॥

अरुणश्चारुणवरोऽरुणवरावभासकः ।

કુંડલઃ કુંડલવરઃ તથા તદવભાસકઃ ॥ ૧૪ ॥

એ લવણસમુદ્રની આસપાસ ‘ ધાતકીખંડ ’ નામનો દ્વીપ આવેલો છે અને એ દ્વીપની આસપાસ ‘ કાળોદધિ ’ સમુદ્ર આવેલો છે. વળી એ સમુદ્રની આરે કોર વલયાકારે પુષ્કરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી એવેળ પુષ્કરસમુદ્ર આવેલો છે. ૭-૮.

એવી રીતે આગળ પણ દ્વીપો અને સમુદ્રો એક બીજાને વીંટીને રહેલા છે—તે આ પ્રમાણે:—વારુણીવર નામનો દ્વીપ, પછી વારુણીવર નામનો સમુદ્ર; પછી ક્ષીરવર દ્વીપ અને તેની આસપાસ ક્ષીરોદ સમુદ્ર; ત્યારપછી ઘૃતવરદ્વીપ અને એની આસપાસ વળી ઘૃતોદસમુદ્ર; ત્યારપછી ઇક્ષુવરદ્વીપ અને એની આસપાસ ઇક્ષુદસમુદ્ર; તે પછી નંદીશ્વર દ્વીપ અને નંદીશ્વરોદ સમુદ્ર—એમ આવેલા છે. ૯-૧૨.

ત્યારપછી ત્રણત્રણ વાર અરુણ આદિ દ્વીપ અને અરુણાઆદિ સમુદ્ર આવેલા છે, જેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:— ૧૩.

અરુણ, અરુણવર, અરુણાવભાસક; કુંડલ, કુંડલવર, કુંડલાવભાસક; શંખ, શંખવર,

શંખ: શંખવર: શંખવરાવભાસાં ઇત્યપિ ।
 રુચકો રુચકવર: તદવભાસકોઽપિ ચ ॥ ૧૫ ॥
 ભુજગો ભુજગવરસ્તદવભાસકોઽપિ ચ ।
 કુશ: કુશવરશ્ચૈવ કુશવરાવભાસક: ॥ ૧૬ ॥
 ક્રૌંચ: ક્રૌંચવર: ક્રૌંચવરાવભાસકોઽપિ ચ ।
 એકવિંશતિરિત્યેતે સમનામાબિધવેષ્ટિતા: ॥ ૧૭ ॥

એવં ચામી અસંખ્યત્વાન્નિયતૈર્નામભિ: કથમ્ ।
 શક્યન્તે વક્તુમિત્યત્રામ્નાયો નામ્નાં નિરૂપ્યતે ॥ ૧૮ ॥
 વિભૂષણાનિ વસ્ત્રાણિ ગન્ધા: પદ્મોત્પલાનિ ચ ।
 તિલકાનિ નિધાનાનિ રત્નાનિ સરિતોઽદ્રય: ॥ ૧૯ ॥
 પદ્માદયો હૃદા: કચ્છાપ્રમુખા વિજયા અપિ ।
 વક્ત્રસ્કરાદયો વર્ષધરાશ્ચ કુરુમન્દરા: ॥ ૨૦ ॥
 સૌધર્મપ્રમુખા: સ્વર્ગા: શક્રાદય: સુરેશ્વરા: ।
 ચન્દ્રસૂર્યગ્રહરુક્ષતારા: કૂટાનિ ભૂમૃતામ્ ॥ ૨૧ ॥
 ઇત્યાદિ શસ્ત્રવસ્તૂનાં યાનિ નામાનિ વિષ્ટપે ।
 દ્વીપાબ્ધય: સ્યુસ્તૈ: સર્વૈ: ત્રિશ: પ્રત્યવતારિતૈ: ॥ ૨૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

શંખાવભાસક; રુચક, રુચકવર, રુચકાવભાસક; ભુજગ, ભુજગવર, ભુજગાવભાસક; કુશ, કુશવર, કુશવરાવભાસક; ક્રૌંચ, ક્રૌંચવર, ક્રૌંચવરાવભાસક. ૧૪-૧૭.

એવી રીતે એકવીશ થયા. જે નામનો દ્વીપ તેજ નામનો, એની આસપાસ સમુદ્ર આવેલ છે—એમ સમજવું.

એ પ્રમાણે અસંખ્ય દ્વીપ અને અસંખ્ય સમુદ્રો છે; એટલે એમનાં નામો કેટલાં કહેવાય? પણ તે નામોનો ' આમ્નાય ' આ પ્રમાણે છે:—આભૂષણો, વસ્ત્રો, સુગંધઓ, કમળ, તિલક, નિધાન, રત્ન, નદી, પર્વત, પદ્મદ્રહ વગેરે દ્રહો, કચ્છ આદિ વિજયો, વક્ત્રસ્કારપર્વત, વર્ષધર પર્વત, કુરુ, મંદર, સૌધર્મ આદિ સ્વર્ગો, શક્રાદિ ઇન્દ્રો, ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, પર્વતોનાં શિખર—એવી એવી ઉત્તમ વસ્તુઓનાં જગતમાં જે જે નામો છે તે પ્રત્યેક નામનો ત્રણ ત્રણ દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. ૧૮-૨૨.

એકૈકેનાભિધાનેનાભિધેયાસ્તેऽપ્યસંખ્યશઃ ।

યથા જમ્બૂદ્વીપનામ્ના દ્વીપા પરેऽપ્યસંખ્યશઃ ॥ ૨૩ ॥

યાવદેવં ક્રમાત્ દ્વીપં સૂર્યવરાવભાસકમ્ ।

પરિવેષ્ટ્ય સ્થિતઃ સૂર્યવરાવભાસવારિધિઃ ॥ ૨૪ ॥

તતશ્ચૈકૈકેન નામ્ના ન ત્રિપ્રત્યવતારણમ્ ।

દેવદ્વીપો દેવવાર્હિઃ નાગદ્વીપસ્તદમ્બુધિઃ ॥ ૨૫ ॥

યજ્ઞદ્વીપો યજ્ઞવાર્હિઃ ભૂતદ્વીપસ્તદમ્બુધિઃ ।

સ્વયંભૂરમણદ્વીપઃ સ્વયંજૂરમણામ્બુધિઃ ॥ ૨૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

જમ્બૂદ્વીપાદયશ્ચૈતે સ્થાનદ્વિગુણવિસ્તૃતાઃ ।

સર્વે સ્વયંભૂરમણાર્ણવાન્તા દ્વીપવાહર્યઃ ॥ ૨૭ ॥

જમ્બૂદ્વીપાદયથા સિન્ધુઃ લવણો દ્વિગુણઃ તતઃ ।

ઘાતકીખંડ ઇત્યેવમન્ત્યાત્ દ્વીપાત્ તદમ્બુધિઃ ॥ ૨૮ ॥

તત્રાયં સર્વતઃ સ્તુલ્લઃ સર્વાભ્યન્તરતઃ સ્થિતઃ ।

વિષ્વક્ પ્રતરવૃત્તશ્ચ પૂર્ણેન્દુમંડલાકૃતિઃ ॥ ૨૯ ॥

એટલું જ નહિં પણ, એક જ નામના પણ અસંખ્ય દ્વીપો અને અસંખ્ય સમુદ્રો છે. દેશાન્ત તરીકે, ' જમ્બૂ ' નામના અસંખ્ય દ્વીપો છે. ૨૩.

એવી રીતે છેલ્લે સૂર્યવરાવભાસક દ્વીપ આવેલ છે અને એની આસપાસ વલયાકારે એજ નામનો સમુદ્ર આવ્યો છે. -૨૪.

એ પછી જે જે દ્વીપ અને જે જે સમુદ્ર છે એ પૂર્વ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ નામના નથી આવતા. પણ એક નામનો દ્વીપ ને સમુદ્ર એકજ વાર આવે છે. જેમકે દેવદ્વીપ અને એની આસપાસ દેવસમુદ્ર; એની આસપાસ વળી નાગદ્વીપ અને નાગસમુદ્ર; તે પછી વળી યજ્ઞદ્વીપ અને યજ્ઞસમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ અને ભૂતસમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણદ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર આવેલા છે. ૨૫-૨૬.

હવે તે જમ્બૂદ્વીપથી લઈને છેક સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીના સર્વે દ્વીપસમુદ્રો ઉત્તરોત્તર ધમણધમણ વિસ્તારવાળા છે. જેમકે જમ્બૂદ્વીપથી લવણસમુદ્ર ધમણ છે, લવણ સમુદ્રથી ઘાતકીખંડદ્વીપ ધમણ છે, વગેરે. એવી રીતે છેલ્લા દ્વીપથી છેલ્લો સમુદ્ર ધમણ છે. ૨૭-૨૮.

આ પ્રમાણેની સમજણે, આ જમ્બૂદ્વીપ સર્વમાં વચ્ચે રહેલો હોઈ સર્વથી નાનો છે. વળી એનો આકાર પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાના આકારે ગોળ અને સપાટ છે. ૨૯.

અસ્ય દ્વીપસ્યાધિપતેઃ એકપલ્યોપમાયુષઃ ।

મહર્ષિકાનાદતાલ્યદેવસ્યાશ્રયભૂતયા ॥ ૩૦ ॥

જમ્બવા નાનારત્નમય્યા વદ્યમાણસ્વરૂપયા ।

સદોપલક્ષિતો દ્વીપો જમ્બૂદ્વીપ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૩૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

નિલ્યં કુસુમિતૈસ્તત્ર તત્ર દેશે વિરાજતે ।

વનૈરનૈકૈર્જમ્બૂનાં જમ્બૂદ્વીપઃ તતોઽપિ ચ ॥ ૩૨ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતશ્ચૈષ લક્ષયોજનસમ્મિતઃ ।

પરિતઃ પરિધિસ્ત્વસ્ય શ્રૂયતાં યઃ શ્રુતે શ્રુતઃ ॥ ૩૩ ॥

લક્ષત્રયં યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચ ષોડશ ।

ક્રોશાઃ ત્રયઃ તદધિકમષ્ટાવિંશં ધનુઃશતમ્ ॥ ૩૪ ॥

ત્રયોદશાંગુલાઃ સાર્ધાં યવાઃ પંચૈકયૂકિકા ।

જમ્બૂદ્વીપસ્ય ગણિતપદં વદ્યેઽથ તત્ત્વદઃ ॥ ૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શતાનિ સપ્ત કોટીનાં નવતિઃ કોટયઃ પરાઃ ।

લક્ષાણિ સપ્તપંચાશત્ ષટ્સહસ્રોનિતાનિ ચ ॥ ૩૬ ॥

સાર્ધં શતં યોજનાનાં પાદોનક્રોશયામલમ્ ।

ધનૂંષિ પંચદશ ચ સાર્ધં કરદ્વયં તથા ॥ ૩૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા તથા મહાન્ સમૃદ્ધિવાળા ' અનાદત ' નામના એના અધિષ્ઠાયક દેવના આશ્રયભૂત, અને વિવિધરત્નમય-એવા ' જમ્બૂ ' નામના વૃક્ષ પરથી, એનું ' જમ્બૂદ્વીપ ' નામ પડેલું છે. અથવા ત્યાં નિરન્તર પ્રકુલિલત એવાં જાંબૂડાંનાં પુષ્કળ વન આવી રહ્યાં છે તે પરથી ' જમ્બૂદ્વીપ ' નામ પડેલું સમજવું. ૩૦-૩૨.

એ જમ્બૂદ્વીપ એક લાખયોજન લાંબોપહોળો છે. વળી શાસ્ત્રમાં એનો ચોતરફનો ઘેરાવો ત્રણલાખ સોળહજાર યોજન, ત્રણ કોસ, એકસો અઠ્યાવીશ ધનુષ્ય, સાડાતેર આંગળ, પાંચ અવ અને એક જૂ-એટલો કહ્યો છે. ૩૩-૩૫.

એનું ગણિતપદ વળી સાતસો નેવું કોડ છપ્પન લાખ ચોરાણું હજાર એકસો પચાસ યોજન, પોણામે કોસ, પંદર ધનુષ્ય અને અઠી હાથ-એટલું છે. ૩૬-૩૭.

અર્થ ભાવઃ । ઇયન્તિ જમ્બૂદ્વીપસ્ય યોજનપ્રમિતાનિ વૈ ।

ચતુરસ્રાણિ ધ્વંડાનિ સ્યુઃ ક્રોશાદ્યતિરિચ્યતે ॥ ૩૮ ॥

અસૌ સહસ્રાણિ નવનવતિઃ સ્યાત્સમુચ્છ્રિતઃ ।

સાધિકાનિ યોજનાનામૂર્ધ્વાધશ્ચ સહસ્રકમ્ ॥ ૩૯ ॥

ઉદ્વેધોચ્છ્રયયોગે તુ સ્યાદૂર્ધ્વાધઃ પ્રમાણતઃ ।

જમ્બૂદ્વીપો યોજનાનાં લક્ષમેકં કિલાધિકમ્ ॥ ૪૦ ॥

આહ । જલાશયાદૌ શૈલાદૌ વ્યવહારૌ હિ સમ્મતઃ ।

ઉદ્વેધોચ્ચત્વયોઃ જમ્બૂદ્વીપે સ તુ કથં ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥

અત્ર બ્રૂમઃ । હીયમાના પ્રતીચ્યાં મૂર્ધ્માયાં સમભૂતલાત્ ।

સહસ્રયોજનોડાંતે સ્યાત્ ક્રમાદ્વિજયદ્વયે ॥ ૪૨ ॥

તત્રાધો લૌકિકગ્રામાઃ સન્તિ સર્વેષુ તેષુ ચ ।

દ્વીપસ્યાસ્ય વ્યવહારાત્તાવાનુદ્વેધ ઉચ્યતે ॥ ૪૩ ॥

જમ્બૂદ્વીપાર્હતામેતત્સુમેરોઃ પાંડુકે વને ।

અભિષેકશિલોત્સંગેઽભિષેકઃ ક્રિયતે યતઃ ॥ ૪૪ ॥

જમ્બૂદ્વીપવ્યવહારં મેરૌ સંભાવ્ય સુષ્ટુ તત્ ।

પ્રજ્ઞપ્તં તાવદુચ્ચત્વં જમ્બૂદ્વીપસ્ય તાત્વિકૈઃ ॥ ૪૫ ॥

એમાં સમજવાનું એમ કે જમ્બૂદ્વીપના એટલી સંખ્યામાં યોજનપ્રમાણ ચારસ-ખંડો થાય. કેસ, ધનુષ્ય વગેરે કહ્યા છે એ એ ઉપરાંત સમજવા. ૩૮

આ જમ્બૂદ્વીપ નવાણું હજાર યોજનથી કંઈક અધિક ઉચ્ચાઈમાં છે અને એક હજાર યોજન નીચે છે. એટલે ઉંચાણ અને નીચાણનો યોગ એટલે સરવાલો કરતાં એનું ઉર્ધ્વાધઃ પ્રમાણ એક લાખ યોજનથી કંઈક અધિક થયું. ૩૯-૪૦.

અહિં કોઈ શંકા ઉપસ્થિત કરે કે જળાશય, પર્વત વગેરેને તો ઉંડાઈ તથા ઉંચાણ હોય—(એ વ્યાજબી છે) પરંતુ જમ્બૂદ્વીપની ઉંડાઈ ને ઉંચાઈની વાત કરો છો એ કેવી રીતે ? ૪૧.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—પૃથ્વી પાશ્ચિમ દિશામાં ધર્માનારકી તરફ ઘટતી ભય છે તે છેવટે અનુક્રમે એક વિજયોમાં સમભૂતળથી એક હજાર યોજન નીચી ઉતરે છે. ત્યાં અધોલોકગામો આવેલાં છે અને એ સર્વેને વિષે આ દ્વીપનો વ્યવહાર હોવાથી, એની

તથાહ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યામ્ ।

एगं जोश्रणसहस्सं उद्वेहेणं । एवणउत्तिजोश्रणसहस्साइं साइरेगाइं
उद्वं उच्चत्तेणं । साइरेगं जोश्रणसयसहस्सं सव्वग्गेणं पणणत्ते ॥

पृथ्व्यपूजीवपुद्गलात्मा जम्बूद्वीपोऽस्ति वस्तुतः ।

पृथ्व्यपूजीवपुद्गलानां परिणामो यदीदृशः ॥ ४६ ॥

शाश्वतोऽशाश्वतश्चायं द्रव्यतस्तत्र शाश्वतः ।

वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायैः स्यादशाश्वतः ॥ ४७ ॥

अथास्य जम्बूद्वीपस्य भाति वज्रमणीमयः ।

प्राकारः आगमे ख्यातो जगतीत्यपराख्यया ॥ ४८ ॥

धेनुपुच्छाकृतिः सोऽष्टौ योजनानि समुच्छ्रितः ।

योजनानि द्वादशास्य मूले विस्तार आहितः ॥ ४९ ॥

मूलादुत्पत्यते यावद्धनुःक्रोशादિકं किल ।

मूलव्यासस्तावतो नस्तत्र तत्रાસ્ય જાયતે ॥ ૫૦ ॥

એટલી ઉંચાઈ કહેવાય છે. વળી ત્યાં એટલે જમ્બૂદ્વીપમાં જે જે તીર્થંકરો થાય છે એમનો મેરૂ પર્વતના પાંડુક વનની શિલાપર અભિષેક કરવામાં આવે છે, માટે જમ્બૂદ્વીપનો તે સ્થળ સુધી વ્યવહાર ગણીને, તત્વજ્ઞાનીઓએ એની એટલી ઉંચાઈ કહી છે. ૪૨-૪૫.

આ સંબંધમાં 'જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ' ને વિષે પણ કહ્યું છે કે-જમ્બૂદ્વીપ સમભૂતળથી એક હજાર યોજન નીચો છે અને નવાણું હજાર યોજનથી સહેજ વિશેષ-એટલો ઉંચો છે એટલે એની સમગ્ર એક લાખ યોજનથી સહેજ વિશેષ-એટલી ઉંચાઈ કહેવાય.

આ જમ્બૂદ્વીપ વસ્તુતઃ પૃથ્વી, જળ, શુવ અને પુદ્ગળનો બનેલો છે કેમકે પૃથ્વી, જળ, શુવ અને પુદ્ગળોનું જ આવું પરિણામ હોય છે. ૪૬.

વળી એ શાશ્વતો છે તેમ અશાશ્વતો પણ છે: (૧) દ્રવ્યતઃ શાશ્વતો છે; અને (૨) વર્ણુ, ગંધ, રસ, તથા સ્પર્શરૂપ પર્યાયોને લઈને અશાશ્વત છે. ૪૭.

આ જમ્બૂદ્વીપને ફરતો વજ્રમણિમય કોટ આવેલો છે જે આગમમાં ' જગતી ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ૪૮.

ગાયના પુચ્છના જેવો એનો આકાર છે. વળી એ આઠ યોજન ઉંચો છે, અને એનો વિસ્તાર મૂળ આગળ બાર યોજનનો છે. ૪૯.

વળી, મૂળ આગળથી જેટલા ધનુષ્ય કે કોસ આદિ ઉપર ચઢીએ તેટલા ધનુષ્ય કે

મૂલાદૂર્ધ્વ કોશયુગે વ્યતીતે તત્ર વિસ્તૃતિઃ ।

સાર્ધરુદ્રયોજનાનિ સર્વત્રૈવં વિભાવ્યતામ્ ॥ ૫૧ ॥

एवं च मूलादुत्क्रान्ते योजनानां चतुष्टये ।

મૂલવ્યાસે ચતુરૂને સ્યાદ્વિસ્તારોઽષ્ટયોજનઃ ॥ ૫૨ ॥

तथास्य मूर्ध्नि पूर्णेषु योजनेषु किलाष्टसु ।

મૂલવ્યાસેઽષ્ટભિર્ન્યૂને વ્યાસોઽબ્ધિમિતયોજનઃ ॥ ૫૩ ॥

उक्तं जम्बूद्वीपमानं जगत्या मूलविस्तृतिः ।

ભાવ્યૈવમશ્વિલદ્વીપપાથોધિજગતીષ્વપિ ॥ ૫૪ ॥

इत्यर्थतो वीरंजयसेहरक्षेत्रविचारवृत्तौ ॥

अथास्योपरिभागस्य चतुर्योजनविस्तृतेः ।

મધ્યદેશે સર્વરત્નમયી રાજતિ વેદિકા ॥ ૫૫ ॥

સોપરિષ્ઠાદ્રિષ્ટરત્નમયી વજ્રમયી ત્વઘઃ ।

વજ્રસ્તંભસ્વર્ણરૂપ્યફલકૈરુપશોભિતા ॥ ૫૬ ॥

કોસ આદિ મૂળના વિસ્તારમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે તેનો તે સ્થળ આગળનો વ્યાસ કે વિસ્તાર હોય છે. ૫૦.

જેમકે, મૂળથી ઉપર અરધે યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨-૩=૧૧૩ યોજન હોય. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૫૧.

વળી મૂળથી ઉપર ચાર યોજને એનો વિસ્તાર ૧૨-૪=૮ યોજન હોય. ૫૨.

વળી એની ટોચ, જે મૂળ ઉપર આઠ યોજને છે ત્યાં આગળનો એનો વિસ્તાર ૧૨-૮=૪ યોજન હોય. ૫૩.

એવી રીતે જમ્બૂદ્વીપનું પ્રમાણ તથા જગતીના મૂળનો વિસ્તાર કહ્યો. એવી જ રીતે સર્વે દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીમાં સમજી લેવું. ૫૪.

એવો ' વીરંજય ક્ષેત્રવિચાર ' ની ટીકાનો ભાવાર્થ છે.

હવે એના ચાર યોજનના વિસ્તારવાળા ટોચના ભાગના મધ્યમાં એક સર્વરત્નમય વેદિકા શોભી રહી છે. ૫૫.

એ વેદિકા વજ્રના સ્તંભ તથા સોનારૂપાના પાટીયાથી વિરાજી રહી છે. વળી એનો ઉપરનો ભાગ રિષ્ટરત્નમય અને હેઠળનો ભાગ વજ્રમય છે. ૫૬.

નરકિન્નરગન્ધર્વવૃષોરગાશ્વહસ્તિનામ્ ।

રમ્યા નાનાવિધૈ રૂપૈર્ભાતિ સાતિમનોરમૈઃ ॥ ૫૭ ॥

તથા તસ્યાં રત્નમય્યો રાજન્તે બહુવલ્લયઃ ।

વાસન્તીચમ્પકાશોકકુન્દાતિમુક્તકાદયઃ ॥ ૫૮ ॥

લતાશ્ચ તાઃ સ્તબકિતાઃ પુષ્પિતાઃ પલ્લવાન્વિતાઃ ।

પ્રણતાઃ ક્રીડદમરમિથુનપ્રશ્રયાદિવ ॥ ૫૯ ॥

પરિક્ષેપેણ જગતીસમાના વિસ્તૃતા ચ સા ।

શતાનિ પંચ ધનુષામુત્તુંગા ત્વર્ધયોજનમ્ ॥ ૬૦ ॥

સ્થાને સ્થાને સર્વરત્નમયપદ્મોપશોભિતા ।

પદ્મપ્રાધાન્યતો નામ્ના સા પદ્મવરવેદિકા ॥ ૬૧ ॥

વિભાતિ વનખંડાભ્યાં સા પદ્મવરવેદિકા ।

ઉભયોઃ પાર્શ્વયોઃ સ્થૂલકુલાભ્યામિવ નિમ્નગા ॥ ૬૨ ॥

પરિક્ષેપેણ જગતીતુલ્યૌ તો વનખંડકૌ ।

સાર્ધઘાપશતદ્વંદ્વન્યૂનદ્વિયોજનાતૌ ॥ ૬૩ ॥

એ વેદિકા વળી પુરૂષ, કિન્નર, ગંધર્વ, વૃષભ, ઉરગ, અને હુચહુસ્તિ આદિના નાનાવિધ મનોહર ચિત્રોથી દીપી રહી છે. ૫૭.

એમાં વળી વાસંતી, ચંપ્રક, અશોક, કુંદ અને અતિમુક્તક આદિ અનેક રત્નમય પ્રદલી-વેલડીઓ શોભી રહી છે. ૫૮.

એ લતાઓ ઉપર વળી ગુચ્છાઓ, પુષ્પો અને પદ્મવો પણ છે. વળી એ ત્યાં ક્રીડા કરતા અમરમિથુનો અર્થાત્ દેવદેવીઓના પ્રશ્રયથી જ હોયની એમ નીચી ઝુકી રહી છે. ૫૯.

એ વેદિકાનો ઘેરાવો જગતી જેવડો, પહોળાઈ પાંચસો ધનુષ્ય અને ઉંચાઈ બે કેસ છે. ૬૦.

એ વેદિકા પર સ્થળે સ્થળે સર્વરત્નમય પદ્મો-કમળો આવી રહ્યાં છે. અને એ પ્રમાણે પદ્મો વિશેષ હોવાથી એ પદ્મવરવેદિકા કહેવાય છે. ૬૧.

વળી એ પદ્મવરવેદિકા, નદી જેમ બે કિનારાઓથી શોભે છે તેમ, બેઉ બાજુએ બગીચાઓથી શોભી રહી છે. ૬૨.

પ્રત્યેક બગીચો ઘેરાવામાં ' જગતી ' જેવડો છે. અને એનો વિસ્તાર બે ચોજનમાં બસો પચાસ ધનુષ્ય જેટલો ઓછો છે. ૬૩.

एवं च वेदिकाव्याससंयुक्तो विस्तारो वनयोर्द्वयोः ।
 स्यात्पूर्णा जगतीव्यासो योजनानां चतुष्टयम् ॥ ६४ ॥
 पुष्पितैः फलितैः शाखाप्रशाखाशतशालितैः ।
 अनेकोत्तमजातीयवृक्षै रम्ये च ते वने ॥ ६५ ॥
 विराजते च भूभाग एतयोः वनखंडयोः ।
 मरुत्कीर्णपंचवर्णपुष्पप्रकरपूजितः ॥ ६६ ॥
 कस्तुरिकैलाकपूरचन्दनाधिकसौरभैः ।
 अनिलान्दोलनोद्भूतवीणादिजित्वरारवैः ॥ ६७ ॥
 अत्यन्तकोमलैः नानावर्णैः वपयः तृणांकुरैः ।
 रोमोद्गमैरिव भुवः सुरक्रीडासुखस्पृशः ॥ ६८ ॥ युग्मम् ॥
 मरुत्कृतास्फालनेनोद्गिरद्भिः मधुरध्वनीन् ।
 पंचवर्णैः मणिभिरप्यसौ कीर्णः सुगन्धिभिः ॥ ६९ ॥
 न वरं विपिनेऽन्तःस्थे न स्यात्तृणमणिध्वनिः ।
 वेदिकोन्नतिरुद्धस्य तादृग्वायोरसंगतेः ॥ ७० ॥

એ પ્રમાણે વેદિકાનો વિસ્તાર અને બેઉ બગીચાનો વિસ્તાર એકત્ર કરતાં ચાર યોજન આવે છે. એ જગતીનો પૂર્ણ વ્યાસ આવ્યો. ૬૪.

સેંકડોબંધ શાખાપ્રશાખાવાળાં અને ફળકુલવાળાં અનેક ઉત્તમ વૃક્ષોથી એ બેઉ બગીચાઓ સુરમ્ય જણાય છે. ૬૫.

એમની ભૂમિ વાયુથી ખરી પડેલાં પુષ્કળ પંચવર્ણ પુષ્પોને લીધે, જાણે કોઈએ પૂજા કરી હોયની એવી જણાય છે. ૬૬.

કસ્તુરી, એલચી, કપૂર તથા ચંદન કરતાં પણ ચઢી જાય એવી સુવાસ વિસ્તારતા, તથા વાયુના આન્દોલનથી થતા વીણા વગેરેના નાદ કરતાં પણ અધિક મનહર સ્વરને કાઢતા, અતિ કોમળ પચરંગી તૃણાંકરોથી છવાઈ ગયેલી એ ભૂમિ જાણે દેવકીડાના સુખસ્પર્શથી રોમાંચિત થઈ હોયની એવી જણાય છે. ૬૭-૬૮.

વળી ત્યાંનો ભૂપ્રદેશ વાયુના આસ્ફાલનથી મધુર ધ્વનિ કરતા પંચવર્ણના સુગંધિ મણિ-ઓથી પણ સંકીર્ણ થયેલ છે. ૬૯.

ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અંદરના બગીચામાં તૃણ કે મણિનો ધ્વનિ થતો નથી કેમકે વેદિકા ઉંચી હોવાથી એવો વાયુ રૂંધાઈ જઈ ત્યાં સંચરી શકતો નથી. ૭૦.

વનયોરેતયોશ્ચિત્રકરયોઃ સ્યુઃ પદે પદે ।
 પુષ્કરિણ્યો દીર્ઘિકાશ્ચ મહાસરોવરાણિ ચ ॥ ૭૧ ॥
 સુખોત્તારાઃ તપનીયતલાઃ સદ્વજ્રમિત્તયઃ ।
 નાનારત્નબદ્ધતીર્થાઃ સુવર્ણરૂપ્યવાલુકાઃ ॥ ૭૨ ॥
 કાશ્ચિજ્ઞાત્યાસવરસા કાશ્ચિચ્ચ વારુણીરસાઃ ।
 સુધોપમજલાઃ કાશ્ચિત્ કાશ્ચિદિત્તુરસોદકાઃ ॥ ૭૩ ॥
 એવં નાનાસ્વાદજલાઃ શતપત્રાદિપંકજૈઃ ।
 મનોજ્ઞાસ્તાઃ પુષ્કરિણ્યઃ ક્રીડામિર્માતિ નાકિનામ્ ॥ ૭૪ ॥
 વિશેષકમ્ ॥
 સ્પષ્ટાષ્ટમંગલૈઃ છત્રચામરધ્વજરાજિભિઃ ।
 ત્રિસોપાનાન્યાસુ ચતુર્દિશં રાજન્તિ તોરણૈઃ ॥ ૭૫ ॥
 ભાન્તિ ક્રીડાસરાંસ્યેવં યથાર્હં દીર્ઘિકા અપિ ।
 ચતુર્દિશં ત્રિસોપાનાદિભિઃ રત્નમણીમયૈઃ ॥ ૭૬ ॥
 રમ્યાઃ ક્રીડાપર્વતાશ્ચ ભાન્તિ તત્ર પદે પદે ।
 તેષાં પ્રત્યેકમેકૈકઃ પ્રાસાદો ભાતિ મૂર્ધનિ ॥ ૭૭ ॥

એ બંને આશ્ચર્યકારી બગીચાઓની અંદર વળી સ્થળે સ્થળે પુષ્કરિણી-વાવો, તળાવડીઓ અને મ્હોટાં સરોવર પણ આવી રહ્યાં છે. ૭૧.

અંદર સુખે ઉતરી શકાય એવી એ પુષ્કરિણીઓને સુવર્ણમય તળીયાં છે, વજ્રમય ભીતિ છે, વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોવડે બાંધેલા ઘાટ છે અને એમાં સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય વેળુ છે. કેટલીકમાં ઉત્તમ મહિરા જેવાં, કેટલીકમાં વાણી જેવાં, કેટલીકમાં અમૃત જેવાં અને વળી કેટલીકમાં તે ઈશ્વરસ જેવાં જળ ભરેલાં છે. આવા આવા નાના પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ જળ-વાળી એ વાવડીઓ શતપત્ર આદિક કમળોને લીધે અને સુરવૃંદોની સતત ક્રીડાને લીધે અત્યંત મનોહર જણાય છે. ૭૨-૭૪.

એ વાવડીઓને વળી પ્રત્યેક દિશાએ ત્રણ ત્રણ પગથીયાં છે. તે પર અષ્ટ મંગળ, છત્ર, ચામર, ધ્વજ અને તોરણો વિરાજી રહ્યાં છે. ૭૫.

એજ પ્રમાણે એ તળાવડીઓ અને ક્રીડાસરોવરોને પણ ચારે દિશાએ રત્નમય અને મણિમય ત્રણ ત્રણ પગથીયાં આવેલાં છે. ૭૬.

વળી ત્યાં ડગલે ને પગલે મનહર ક્રીડાપર્વતો દૃષ્ટિએ પડે છે, જેમનાં શિખરપર અકેક પ્રાસાદ રહેલો છે. ૭૭.

प्रतिप्रासादमेकैकं मध्ये सज्जितमासनम् ।

अस्ति क्रौंचासनं क्वापि हंसासनमपि क्वचित् ॥ ७८ ॥

पद्मासनं च गरुडासनं सिंहासनं क्वचित् ।

भद्रासनं च मकरासनं चातिमनोहरम् ॥ ७९ ॥

तथा नानાક્રીडागृहाः सन्ति तयोश्च वनखंडयोः ।

क्वचित् प्रेक्षणकगृहं क्वचिच्च केतकीगृहम् ॥ ८० ॥

लतागृहं गर्भगृहं क्वचिच्च कदलीगृहम् ।

कुत्रचित् मज्जनगृहं प्रसाधनगृहं क्वचित् ॥ ८१ ॥

प्रत्येकं च गृहेष्वेषु विभात्येकैकमासनम् ।

ક્રીડતાં તત્ર દેવાનાં યોગ્યં રત્નમણીમયમ્ ॥ ૮૨ ॥

तथा मुद्रिकामल्लिकाजातीमालत्यादिलताव्रजैः ।

रत्नात्मनस्तत्र तत्र भूयांसो भान्ति मण्डपाः ॥ ८३ ॥

મંડપેષુ તથૈતેષુ જાત્યકાંચનનિર્મિતાઃ ।

શિલાનાં પટ્ટકાઃ સન્તિ ક્રૌંચાદ્યાસનસંસ્થિતાઃ ॥ ૮૪ ॥

દરેક પ્રાસાદ પર અકેક આસન છે; તેમાં ક્યાંક ક્રૌંચાસન તો ક્યાંક હંસાસન, ક્યાંક પદ્માસન તો ક્યાંક ગરુડાસન, કોઇ જગ્યાએ સિંહાસન તો અન્ય સ્થળે ભદ્રાસન કે મકરાસન-એમ વિધવિધ પ્રકાર દષ્ટિગોચર થાય છે. ૭૮-૭૯.

વળી એ એઉ બગીચાઓમાં નાનાવિધ ક્રીડાગૃહો આવેલાં છે: ક્યાંક નાટ્યગૃહ, ક્યાંક કેતકીગૃહ, ક્યાંક લતાગૃહ, ક્યાંક ગર્ભગૃહ તો ક્યાંક વળી કદલીગૃહ, સ્નાનગૃહ કે પ્રસાધન-ગૃહ શોભી રહ્યાં છે. ૮૦-૮૧.

વળી એવા પ્રત્યેક ગૃહમાં દેવોને ક્રીડા કરવા લાયકનાં રત્નમણિમય આસનો પણ છે. ૮૨.

એટલુંજ નહિં પણ મુદ્રિકા, મલ્લિકા, જાતિ અને માલતી આદિ લતાઓનાં અનેક રત્નમય મંડપો પણ ત્યાં છે. ૮૩.

એ મંડપોમાં વળી ઉત્તમ સુવર્ણમય ક્રૌંચાદિક આસનોપર શિલાપટ્ટો પણ શોભી રહ્યા છે. ૮૪.

एतेषु पर्वतेष्वेषु गृहेषु मंडपेषु च ।

दीर्घिकादिषु च स्वैरं क्रीडन्ति व्यन्तरामराः ॥ ८५ ॥

परितो जगती भाति गवाक्षवलयेन सा ।

गवाक्षवलयं तच्च गव्यूतद्वितयोच्छ्रितम् ॥ ८६ ॥

शतानि पंच धनुषां विस्तीर्णं चारुचित्रितम् ।

कृतनेत्रमनोमोदं सुराणां रमणोचितम् ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥

लवणोदसमासन्नजगतीभित्तिमध्यगम् ।

दश्यमानाब्धिकुतुकं ज्ञાતવ્યં સર્વતઃ સ્થિતમ્ ॥ ૮૮ ॥

અત્ર ઇદં ગવાક્ષકટકં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિવૃત્તૌ જગતીભિત્તિમધ્યગત-
મુક્તમ્ ॥ જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીવૃત્તૌ જગત્યા ઉપર્યુક્તમ્ । તથા ચ તદ્ગ્રન્થઃ ।
તસ્યા પાર્શ્વદ્વયેઽપિ દ્વૌ વનખંડૌ વેદિકામાનદૈર્ઘ્યૌ વિદ્યેતે । ન વરં વિસ્તા-
રણાભ્યન્તરઃ સાર્ધધનુઃશતદ્વયોનયોજનયુગ્મપ્રમાણઃ । બાહ્યસ્તુ વનખંડઃ
અર્ધાષ્ટમધનુઃશતહીનયોજનયુગ્મમાનઃ । યતઃ તત્ર અભ્યન્તરાત્ વનખંડાત્
અધિકાનિ પંચધનુઃશતાનિ જાલકટકેનાવરુદ્ધાનિ ॥ પરં શ્રીમલયગિરિપાદૈઃ
ન તદ્વિવક્ષિતમ્ । દ્વયોરપિ વનખણ્ડયોઃ એકમેવ માનમુક્તમ્ । તત્ત્વં તુ
બહુશ્રુતા વિદન્તીતિ ॥

એ સર્વ પર્વતો, ગૃહો, જળાશયો તથા મંડપોમાં વ્યન્તરદેવો યથેષ્ટ પ્રકારે ક્રીડા કરે છે. ૮૫.

હવે એ જગતીના કોટ પર ફરતો એક ગવાક્ષ આવી રહ્યો છે. એ ગવાક્ષ બે ગાઉ ઉંચો, પાંચસો ધનુષ્ય પહોળો અને મનહર ચિત્રામણોથી ભરપૂર હોઈ દૃષ્ટિ તથા મનને આનન્દ આપે છે. ૮૬-૮૭.

એ ગવાક્ષ લવણસમુદ્રની નજીક રહેલા જગતીના કોટના મધ્ય ભાગમાં આવેલ હોવાથી ત્યાંથી સમુદ્રનાં સર્વ કૌતુકો નજરે પડે છે. ૮૮.

આ ગવાક્ષ જગતીના કોટના મધ્ય ભાગમાં આવેલ છે એમ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞિતની ટીકામાં કહેલું છે. પણ ' જમ્બૂદ્વીપ સંગૃહણી ' ની ટીકામાં તો ' જગતીના કોટની ઉપર આવેલ છે ' એમ જણાવ્યું છે. એ પાઠ આ પ્રમાણે છે:- જગતીને બે બાજુએ બે બગીચાઓ છે. એ બે બાજુમાં ' વેદિકા ' બેવડા છે. પણ પહોળાઈમાં ફેર છે. એક અંદરનો છે તેની પહોળાઈ

સર્વે દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ જગત્યૈવં વિરાજિતાઃ ।
સર્વાસાં જગતીનાં ચ સ્વરૂપમનયા દિશા ॥ ૮૯ ॥

અથૈતસ્યાં જગત્યાં ચ દ્વારાણિ સ્યુશ્ચતુર્દિશમ્ ।
વિજયં વૈજયન્તં ચ જયન્તં ચાપરાજિતમ્ ॥ ૯૦ ॥

સહસ્રાન્ પંચચત્વારિંશતમુલ્લંઘ્ય મેરુતઃ ।
યોજનાનાં દિશિ પ્રાચ્યાં શીતાકૂલંકષોપરિ ॥ ૯૧ ॥

વિજયં દ્વારમાખ્યાતમેવં વિત્થ પરાણ્યપિ ।
દક્ષિણસ્યાં પશ્ચિમાયામુદીચ્યાં ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૯૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રત્યેકમેષાં દ્વારાણામુચ્છ્રયો યોજનાષ્ટકમ્ ।
વપ્રભીત્તિસમાના હિ યુક્તા દ્વારેષુ તુંગતા ॥ ૯૩ ॥

પ્રત્યેકં તેષુ વિસ્તારો યોજનાનાં ચતુષ્ટયી ।
કોશં પૃથુદ્વારશાખા પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૯૪ ॥

एवं सामस्त्यतो द्वारविस्तारो यदि भाव्यते ।
तदा सार्धानि चत्वारि योजनानि भवेदसौ ॥ ९५ ॥

એ યોજનમાં અઢીસો ધનુષ્ય જેટલી ઓછી છે, અને ખીજે બહારનો છે તેની પહોળાઈ એ યોજનમાં સાડાસાતસો ધનુષ્ય જેટલી ઓછી છે; કેમકે આ બહારનામાં પાંચસો ધનુષ્ય જેટલા વિસ્તારનો ગવાક્ષ આવ્યો છે. શ્રીમલયગિરિ આ બાબતમાં સંમત થતા નથી. એઓશ્રી તો એઉ બગીચાઓની પહોળાઈ એક સરખીજ કહે છે. આમાં સત્ય કશું તે કેવળી જાણે.

સર્વે દ્વીપો અને સર્વે સમુદ્રોને આ પ્રમાણેનો ‘ જગતી ’ નો કોટ હોય છે. અને એ સર્વ કોટનું સ્વરૂપ આ કોટ પ્રમાણેનું જ સમજવું. ૮૯.

હવે આ ‘ જગતી ’ ના કોટને પ્રત્યેક દિશાએ એકેક દ્વાર છે તેઓનાં નામ વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત છે. ૯૦.

મેરૂ પર્વતથી પૂર્વ દિશામાં ખીસતાળીશ હજાર યોજન મૂકીને, શીતા નદીના કિનારાપર વિજય નામનું દ્વાર આવેલું છે. ખીજાં ત્રણ દ્વારો એ પ્રમાણે મેરૂથી અનુક્રમે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાએ આવેલાં છે. ૯૧-૯૨.

પ્રત્યેક દ્વારની ઉંચાઈ આઠ યોજનની છે કેમકે એ કોટની ભીંત જેવડી છે અને કોટની ભીંત આઠ યોજન ઉંચી છે. પ્રત્યેકની પહોળાઈ ચાર યોજન છે. વળી એ બાબુની બારસાખો પ્રત્યેક એકેક કોસ છે; એટલે એ સાથે લેતાં એ (વિજય) દ્વારની પહોળાઈ સાડાચાર યોજન થાય. ૯૩-૯૫.

તત્રેદં વિજયં ભૂમિપ્રવેશે વજ્રનિર્મિતમ્ ।
 ભૂમેરૂઘ્વં રિષ્ટરત્નમયમુક્તં જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૯૬ ॥
 સ્તંભા સર્વત્ર વૈદૂર્યવર્યરત્નવિનિર્મિતાઃ ।
 પંચવર્ણૈઃ મણીરત્નૈઃ નિર્મિતં તત્ર કુટ્ટિમમ્ ॥ ૯૭ ॥
 હંસગર્ભરત્નમયી દેહલ્યથેન્દ્રકીલકઃ ।
 ગોમેયરત્નઘટિતો દ્વારશાખે તથાત્ર ચ ॥ ૯૮ ॥
 લોહિતાખ્યરત્નમય્યૌ પરિઘો વજ્રનિર્મિતઃ ।
 કપાટે અપિ વૈદૂર્યમયે પ્રોક્તે જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૯૯ ॥
 નાનામણિમયે તત્ર કપાટચૂલિકાગૃહે ।
 જ્યોતીરસરત્નમયમુત્તરંગં નિરૂપિતમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

વિજયસ્યોપરિતનો ભાગો ભાતિ વિભૂષિતઃ ।
 રત્નભેદૈઃ ષોડશભિઃ તે ચામી કથિતાઃ શ્રુતે ॥ ૧૦૧ ॥
 રત્નં વજ્રં વૈદૂર્યલોહિતાક્ષે મસારગલ્લં ચ ।
 અપિ હંસગર્ભપુલકે સૌગન્ધિકમંજનં રજતમ્ ॥ ૧૦૨ ॥
 જ્યોતીરસમંકાંજનપુલકં રિષ્ટં ચ જાતરૂપં ચ ।
 સ્ફટિકં ચૈતાઃ ષોડશ રત્નભિદસ્તત્ર રાજન્તે ॥ ૧૦૩ ॥યુગ્મમ્ ॥

એ 'વિજય' દ્વાર પૃથ્વીની અંદર છે તેટલું વજ્રમય છે અને ઉપરના ભાગમાં રિષ્ટરત્નમય છે. ૯૬.

એના સ્તંભો સર્વત્ર ઉત્તમવૈદૂર્યરત્નમય છે અને એનું તળવટ પંચવર્ણના મણિ અને રત્નોત્તું છે. ૯૭.

એનો ઉંચરો હંસગર્ભરત્નોનો તથા એનો ઇન્દ્રકીલક ગોમેયરત્નનો બનાવેલો છે. એની બેઉ બારસાખ લોહિતરત્નની છે અને ભોગળ વજ્રની છે. વળી એનાં કમાડ વૈદૂર્યરત્નોનાં કલ્યાં છે. ૯૮-૯૯.

કમાડોની બેઉ ચૂલિકા નાનાપ્રકારના મણિઓની, અને ઉત્તરંગ જ્યોતીરસરત્નમય છે. ૧૦૦.

એ વિજયદ્વારનો ઉપરનો ભાગ વળી સોળ જાતનાં રત્નોનો છે. તે સોળ આ પ્રમાણે:— રત્ન, વજ્ર, વૈદૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગન્ધિક, અંબન, રજત, જ્યોતીરસ, અંક, અંબનપુલક, રિષ્ટ, જાતરૂપ અને સ્ફટિક. ૧૦૧-૧૦૩.

શ્રીવત્સમત્સ્યદર્પણભદ્રાસનવર્દ્ધમાનવરકલશાઃ ।
 સ્વસ્તિકનન્દાવર્ત્તૌ દ્વારોપરિ મંગલાન્યષ્ટૌ ॥ ૧૦૪ ॥
 દ્વારસ્યાસ્ય વજ્રમયો માઢભાગઃ પ્રકીર્તિતઃ ।
 માઢસ્ય શિખરં રૌપ્યમુલ્લોચસ્તપનીયજઃ ॥ ૧૦૫ ॥
 મણિવંશલોહિતાક્ષપ્રતિવંશૈઃ રજતવદ્ધભૂભાગૈઃ ।
 દ્વારં ગવાક્ષકટકૈઃ વિરાજતે તત્સમુદ્રદિશિ ॥ ૧૦૬ ॥
 મિત્તાવુભયતો મિત્તિગુલિકાઃ પીઠસન્નિભાઃ ।
 અષ્ટષષ્ટ્યાધિકં શતં શય્યાસ્તાવત્ય એવ ચ ॥ ૧૦૭ ॥
 રત્નાનિ વ્યાલરૂપાણિ મણિમય્યશ્ચ પુત્રિકાઃ ।
 અલંકુર્વન્તિ તદ્દ્વારં મણિદામાદિભૂષિતમ્ ॥ ૧૦૮ ॥
 તથા નિષદનસ્થાનમેકૈકં પાશ્વર્યોદ્વયોઃ ।
 તત્ર દ્વૌ દ્વૌ ચ પ્રત્યેકં માંગલ્યકલશૌ મતૌ ॥ ૧૦૯ ॥
 તથા દ્વૌ દ્વૌ નાગદન્તૌ મુક્તાદામાદ્યલંકૃતૌ ।
 તયોરૂર્ધ્વં પુનઃ દ્વૌ દ્વૌ ધૂપઘટચન્વિતૌ ચ તૌ ॥ ૧૧૦ ॥

વળી એ દ્વાર પર શ્રીવત્સ, મત્સ્ય, દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્દ્ધમાન, કળશ, સ્વસ્તિક અને નન્દાવર્ત્ત—એ આઠ મંગળ (અષ્ટમંગળ) શોભી રહ્યાં છે. ૧૦૪.

એ દ્વારનો માઢનો ભાગ વજ્રમય, માઢનું શિખર રૂપ્યમય અને એનો ધુમટ સુવર્ણમય છે. ૧૦૫.

એ દ્વારની આગળની ભૂમિ વળી સમુદ્રની દિશામાં મણિવંશ અને લોહિતાક્ષ રત્નની છે. વળી એના પર ગવાક્ષોની હારમાળા શોભી રહી છે. ૧૦૬.

તે દ્વારની ઉભય બાજુએ વળી એકસો અડસઠ પીઠ જેવા ચોતરા છે અને એ ચોતરાપર એટલી સંખ્યામાંજ શય્યાઓ છે. ૧૦૭.

એ દ્વાર વળી મણિ વગેરેની માળાઓ તથા રત્નમય સિંહનાં પુતળાં તથા મણિની પુતળીઓથી શોભી રહ્યાં છે. ૧૦૮.

વળી એને ઊંડે બાજુએ એ બેઠક છે અને દરેક બેઠકપર બપ્પે મંગળ કળશો છે. ૧૦૯.

વળી ત્યાં ધુપધાણા અને મુક્તાક્ષીની માળા વગેરેથી વિભૂષિત બપ્પે નાગદંતો છે. ૧૧૦.

સાક્ષાદિવ સ્વર્ગિકન્યે દ્વે દ્વે ચ શાલભંજિકે ।
 દ્વૌ દ્વૌ ચ જાલકટકૌ દ્વે દ્વે ઘણ્ટે શુભસ્વરે ॥ ૧૧૧ ॥
 નાનાદ્રુકિસલાકીર્ણે દ્વે દ્વે ચ બનમાલિકે ।
 ભ્રમદ્ભ્રમરઙ્ગારગીતારવમનોરમે ॥ ૧૧૨ ॥
 આત્મદર્શાકૃતી દ્વૌ દ્વૌ પીઠૌ પ્રકંઠકાભિધૌ ।
 તૌ ચ દ્વિયોજનસ્થૂલૌ ચતુર્યોજનવિસ્તૃતૌ ॥ ૧૧૩ ॥
 ચત્વારિ યોજનાન્યુચ્ચૌ યોજનદ્વયવિસ્તૃતઃ ।
 તેષુ પ્રત્યેકમેકૈકઃ પ્રાસાદોઽસ્તિ મનોરમઃ ॥ ૧૧૪ ॥
 પ્રાસાદાસ્તે તુલ્લશૃંગ્લાઃ ધ્વજચ્છત્રમનોહરાઃ ।
 સિંહાસનૈઃ સવિજયદૂષ્યૈઃ વિરાજિતાન્તરાઃ ॥ ૧૧૫ ॥
 આસ્થાનસ્થાનયોઃ કિંચ દ્વે દ્વે સ્તઃ તોરણે તયોઃ ।
 તોરણાનાં પુરઃ શાલભંજિકાનાં દ્વયં દ્વયમ્ ॥ ૧૧૬ ॥
 તથા ચ દ્વૌ નાગદન્તાવશ્વેભનરકિંપુરુષાંગિનામ્ ।
 કિન્નરોરગગન્ધર્વવૃષભાણાં યુગાનિ ચ ॥ ૧૧૭ ॥

વળી ત્યાં સાક્ષાત્ દેવકન્યા હોયની એવી બબ્બે પુતળીઓ છે, બબ્બે જાળીયાં છે અને સુંદર સરોહવાળા બબ્બે ઘંટ છે. ૧૧૧.

એ ઉપરાંત વળી નાના પ્રકારના કુપળથી ભરેલી તથા આસપાસ ભમ્યા કરતા ભમરા ઓના અંકારરૂપી ગીતોના શબ્દોથી મન હરણુ કરનારી બબ્બે વનમાળાઓ છે; આરીસાના આકારના, પ્રકંઠનામના બબ્બે પીઠ છે, જેઓ જે યોજન જડા અને ચાર યોજન પહોળા છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એ દરેકમાં ચાર યોજન ઉંચો અને જે યોજનના વિસ્તારવાળો—એવો અકેક મનોરમ પ્રાસાદ છે. ૧૧૪.

એ પ્રાસાદોને ઉંચા ઉંચા શિખરો છે. એનાપર મનોહર ધ્વજઓ અને છત્રો આવી રહ્યાં છે. અને એની અંદર વિજયદૂષ્યયુક્ત સિંહાસનો વિરાજી રહ્યાં છે. ૧૧૫.

એના આસ્થાનમંડપમાં બબ્બે તોરણો અને તોરણોની આગળ બબ્બે પુતળીઓ છે. ૧૧૬.

વળી ત્યાં ગજદંત, હય, હાથી, પુરૂષ, કિન્નર, ઉરગ, ગન્ધર્વ અને વૃષભોનાં જોડલાં શોભી રહ્યાં છે. ૧૧૭.

વીથયઃ પંક્તયશ્ચૈષાં નિત્યં કુસુમિતા લતાઃ ।

પદ્મનાગાશોકલતાઃ ચમ્પકામ્રાદયોઽપિ ચ ॥ ૧૧૮ ॥

માંગલ્યકલશા મૃંગારકાઃ તથાત્મદર્શકાઃ ।

સ્થાલાનિ સાક્ષતાનીવ પાઙ્ચઃ ફલમૃતા ઇવ ॥ ૧૧૯ ॥

સર્વૌષધિપ્રસાધનભાણ્ડમૃતાઃ સુપ્રતિષ્ઠકાશ્ચૈવ ।

પીઠાત્મમનોગુલિકા યુતાઃ ફલકનાગદન્તાચૈઃ ॥ ૧૨૦ ॥

રાત્નાઃ કરણ્ડકાઃ રાત્ના હ્યકણ્ઠાદયોઽષ્ટ ચ ।

ચંગેર્યઃ તેષ્વષ્ટવિધાઃ પટલાન્યપિ ચાષ્ટધા ॥ ૧૨૧ ॥

તથાહિ ।

પુષ્પૈઃ માલ્યૈઃ ચૂર્ણગન્ધૈઃ વસ્ત્રસિદ્ધાર્થમ્ભૂષણૈઃ ।

લોમહસ્તૈશ્ચ સમ્પૂર્ણાઃ ચંગેર્યઃ પટલાનિ ચ ॥ ૧૨૨ ॥

સિંહાસનાતપત્રે ચમરાણિ સમુદ્ગકાશ્ચ દશભેદાઃ ।

પ્રતિતોરણમેતેષાં દ્વયં દ્વયં ભવતિ સર્વેષામ્ ॥ ૧૨૩ ॥

સમુદ્ગકસંગ્રહગાથા ચેયમ્ ।

તેલ્લે કોટ્ટસમુગ્ગે પત્તે ચોણ ચ તગર ણલા ચ ।

હરિઆલે હિંગુલણ મણોસિલા અંજણસમુગ્ગે ॥ ૧૨૪ ॥

વળી ત્યાં નિરન્તર પુષ્પિત એવી નાગલતા, અશોકલતા, ચમ્પકલતા વગેરે લતાઓ તથા આમ્રવૃક્ષો પણ આવેલાં છે. ૧૧૮.

વળી ત્યાં મંગળકળશો, આરીઓ, દર્પણો, અક્ષતના થાળ અને કૃણભરેલી છાળડીઓ પણ છે. ૧૧૯.

સર્વ પ્રકારની ઔષધીઓ અને શણગારના સાધનોના ડાબલાથી ભરેલા, તથા કૃણાં અને ગજદંત વગેરેથી યુક્ત-એવા પીઠવાળા ચોતરા પણ ત્યાં છે. ૧૨૦.

વળી ત્યાં આઠ રત્નકરંડક, અને આઠ હુચકંઠાદિક પણ છે. તેમાં પુષ્પ, માળા, ચૂર્ણ, સુગંધીઓ, વસ્ત્ર, સરસવ, આભૂષણ અને પીંછીઓથી સંપૂર્ણ એવી આઠ અંગેરી અને આઠ પટલો પણ છે. ૧૨૧-૧૨૨.

વળી તોરણે તોરણે સિંહાસન, છત્ર, આમર અને દશ પ્રકારના ડાબલા-એ સર્વનાં જોડલાં આવેલાં છે. ૧૨૩.

તે દશ ડાબલાઓમાં નીચે પ્રમાણેની વસ્તુઓ છે: તેલ, કપુરકાચલી, પાંદડી, ચોળ, તગર, એલચી, હડતાળ, હિંગળોક, મનશીલ અને અંજન-એમ દશ વસ્તુઓ છે. ૧૨૪.

તથાત્ર વિજયદ્વારે શતમષ્ટાધિકં ધ્વજાઃ ।

પ્રત્યેકં ચક્રાદિચિહ્ના દશધા તે ત્વમી મતાઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ચક્રમૃગગરુડસિંહાઃ પિચ્છવૃકચ્છત્રવર્યહર્યક્ષાઃ ।

વૃષભચતુર્દન્તગજાઃ સર્વેઽશીત્યન્વિતસહસ્રમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

વિશિષ્ટસ્થાનરૂપાણિ ભૌમાનિ નવ સંખ્યયા ।

વિજયદ્વારસ્ય પુરઃ સ્યુઃ ભોગ્યાનિ તદીશિતુઃ ॥ ૧૨૭ ॥

તથાહુઃ જીવાભિગમે । વિજયસ્સ ણં દારસ્સ પુરઞ્ચો નવ ભોમા

પણ્ણત્તા । इत्यादि ॥ समवायांगे तु विजयस्स णं दारस्स ण्णमेगाए बाहाए

नव नव भोमा पण्णत्ता इति दृश्यते ॥ तदत्र तत्वं सर्वविद्वेद्यम् ॥

मध्ये च तेषां भौमानां पंचमे सपरिच्छदम् ।

सिंहासनमधीशस्यान्येषु भद्रासनानि च ॥ ૧૨૮ ॥

इत्येवं विजयद्वारं लेशतो वर्णितं मया ।

तृतीयोपांगमालोक्यं विशेषविस्तरार्थिभिઃ ॥ ૧૨૯ ॥

यो योઽस्याધિપતિર્દેવઃ તં તં સામાનિકાદયઃ ।

આહ્વયન્તિ વિજયેતિ પુસ્તકેષુ તથોક્તિતઃ ॥ ૧૩૦ ॥

વળી આ વિજયદ્વારપર એકસો આઠ ધ્વજઓ ફરકી રહી છે. દરેક ધ્વજપર ચક્ર, હરિણ, ગરુડ, સિંહ, પિચ્છ, વૃક, છત્ર, અશ્વ, વૃષભ અને ચાર દન્તુશળવાળો હુસ્તી-એમ દશ દશ ચિહ્નો છે. ૧૨૫-૧૨૬.

એ વિજયદ્વારની આગળ વળી, એના સ્વામીના ઉપલોગને અર્થે, વિશિષ્ટસ્થાનરૂપ નવ ભોંયરાં છે. ૧૨૭.

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે. સમવાયાંગસૂત્રમાં તો એની અકેક બાહ્યામાં નવ નવ ભોંયરાં છે એમ કહ્યું છે. આમાં સત્ય કયું એ કેવળી જાણે.

એ નવમાંથી પાંચમા ભોંયરામાં એના અધિપતિનું પરિવારવાળું સિંહાસન છે. શેષ આઠમાં ભદ્રાસનો છે. ૧૨૮.

એ પ્રમાણે મેં વિજયદ્વારનું લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું છે. વિસ્તાર જાણવાની ઇચ્છા-વાળાએ ત્રીજું 'ઉપાંગ' જોવું. ૧૨૯.

આ દ્વારના અધિપતિ-દેવ-ને સામાનિક દેવતાઓ 'વિજય' નામથી યોદાવે છે

તદિદં વિજયસ્વામિયોગાદ્વિજયનામકમ્ ।

અથવામુષ્ય નામેદં ત્રૈકાલિકં ચ શાશ્વતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

एवं क्षेत्रद्वीपवार्धिनामानि स्युः यथायथम् ।

नित्यानि स्वामियोगस्तु यथास्थानं प्रवक्ष्यते ॥ ૧૩૨ ॥

यथेदं विजयद्वारं तथा त्रीण्यपराण्यपि ।

समरूपाणि किन्त्वीशा द्वारतुल्याभिधाः सुराः ॥ ૧૩૩ ॥

वैजयन्तो जयन्तश्चापराजित इति क्रमात् ।

चत्वार्येषां सहस्राणि सामानિકसुधाभुजाम् ॥ ૧૩૪ ॥

सहस्राणि च देवानामष्टाभ्यन्तरपर्षदि ।

देवानामयુતં મધ્યર્ષદિ સ્ફાતિશાલિનામ્ ॥ ૧૩૫ ॥

स्युः द्वादशसहस्राणि देवानां बाह्यपर्षदि ।

ચતસ્રોઽગ્રમહિષ્યશ્ચ સ્યુઃ સાહસ્રપરિચ્છદાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

सेनाः सेनान्यश्च सप्त पूर्वोक्तव्यन्तरेन्द्रवत् ।

આત્મરક્ષકદેવાનાં સહસ્રાણિ ચ ષોડશ ॥ ૧૩૭ ॥

તેથી એ દ્વાર ' વિજય ' નામથી ઓળખાય છે. અથવા એનું એ નામ ત્રિકાલિક અને શાશ્વત છે એમ સમજવું. ૧૩૧-૧૩૨.

એવી રીતે ક્ષેત્ર, દ્વીપ અને સમુદ્રોનાં નામ પણ નિત્ય એટલે શાશ્વત છે. એના સ્વામી કોણ કોણ છે એ વાત આગળ ઉપર યોગ્ય સ્થાને કહેવામાં આવશે. ૧૩૨.

હવે વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના જે શેષ ત્રણ દ્વારો છે તેમનું સર્વસ્વરૂપ વિજયદ્વાર જેવું જ સમજવું. એઓના સ્વામી જે દેવો છે એમનાં નામ પણ એ દ્વારોના નામને અનુસરીને વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત-એ પ્રમાણે છે. ૧૩૩-૧૩૪.

એ પ્રત્યેકને ચાર હજાર સામાનિક દેવો છે.

વળી એ પ્રત્યેક દેવને ત્રણ ત્રણ પર્ષદા છે. તેમાં અભ્યન્તર પર્ષદામાં આઠ હજાર, મધ્યની પર્ષદામાં દશ હજાર તથા બહારની પર્ષદામાં બાર હજાર દેવો છે. ૧૩૫-૧૩૬.

વળી એ પ્રત્યેકને અઠેક હજારના પરિવારવાળી ચારચાર પદ્મહિષીઓ છે, અને પૂર્વોક્ત વ્યન્તરેન્દ્રની પેઠે સાત સેના, સાત સેનાપતિ અને સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવો છે. ૧૩૬-૧૩૭.

પ્રત્યેકમેવં વિજયપ્રમુસ્વાણાં પરિચ્છદઃ ।

સર્વેઽપિ વિજયાદ્યાસ્તે તુલ્યાઃ પલ્યાયુષઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

પૂર્વોક્તાનાં નિજનિજનગરીવાસિનાં ચ તે ।

વ્યન્તરાણાં વ્યન્તરીણામૈશ્વર્યમુપભુંજતે ॥ ૧૩૯ ॥

एवं द्वाराणि चत्वारि सर्वासु जगतीष्वपि ।

तत्र जम्बूद्वीपसत्कविजयद्वारनाकिनः ॥ ૧૪૦ ॥

વિજયદ્વારતઃ પ્રાચ્યાં દિશિ તિર્યગસંખ્યકાન્ ।

દ્વીપાબ્ધીન્ સમતિક્રમ્ય જમ્બૂદ્વીપેઽસ્ત્યથાપરે ॥ ૧૪૧ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દ્વાદશાયતવિસ્તૃતા ।

રાજધાની પરિક્ષેપસ્તસ્યાશ્રૈવમુદીરિતઃ ॥ ૧૪૨ ॥

સપ્તત્રિંશત્સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતાનિ ચ ।

નવૈવ સપ્તચત્વારિંશત્ કિંચિદધિકાન્યપિ ॥ ૧૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વપ્રો રત્નમયસ્તસ્યા રાજધાન્યા વિરાજતે ।

સપ્તત્રિંશદ્યોજનાનિ સાઘ્દાનિ સ સમુચ્છિતઃ ॥ ૧૪૪ ॥

તથોક્તં જીવાભિગમે । સે પાગારે સત્તત્તીસં જોઞ્રણાઙ્ઞં ઞ્રદ્ધજો-
ઞ્રણં ચ ઉઢ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં ॥ શ્રીસમવાયાંગે તુ સઠ્ઠાસુ ણં વિજયવેજયંતજયંત

જેમ વિજય આદિ ચારે દેવોનો આ પ્રમાણેનો સરખો પરિવાર છે તેમ તેમનું આયુષ્ય પણ એક સરખું એક પલ્યોપમનું છે. ૧૩૮.

તેમની તેમની રાજધાનીઓમાં વસતા વ્યન્તરદેવો અને વ્યંતરદેવીઓ પર એઓ વળી અધિકાર લોગવે છે. ૧૩૯.

એવી રીતે સર્વ ' જગતી ' ના કોટને ચારચાર દ્વારો આવેલાં છે. ૧૪૦.

આ જમ્બૂદ્વીપના વિજયદ્વારના દેવની રાજધાની ખીન્ન જમ્બૂદ્વીપમાં છે. એ વિજય-દ્વારથી પૂર્વદિશામાં અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી આવે છે. ૧૪૧.

એ લાંબીપહોળી ઞારહુન્નર યોજન છે. અને એનો ઘેરાવો સાડત્રીશ હુન્નર યોજનથી કંઈક અધિક છે. ૧૪૨-૧૪૩.

એ રાજધાનીને એક રત્નમય કોટ છે, જે સાડીસાડત્રીશ યોજન ઊંચો છે. ૧૪૪.

અપરાજિત્રાસુ રાયહાણીસુ પાગારા સત્તત્તીસં જોશ્રણાઈં ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં
પણ્ણત્તા ઇતિ ઉક્તમ્ ॥

મૂલે ચ વિસ્તૃતઃ સોઽયં સાઢ્ઢાં દ્વાદશાયોજનીમ્ ।

મધ્યે ચ વિસ્તૃતઃ ક્રોશાધિકાનિ યોજનાનિ ષટ્ ॥ ૧૪૫ ॥

અર્ધક્રોશાધિકં મૌલૌ વિસ્તૃતો યોજનત્રયમ્ ।

અસૌ નાનારત્નમથૈઃ કલ્પિતઃ કપિશીર્ષકૈઃ ॥ ૧૪૬ ॥

અર્ધક્રોશમિતાયામં ક્રોશતુર્યાશવિસ્તૃતમ્ ।

દેશોનાર્ધક્રોશતુંગમેકૈકં કપિશીર્ષકમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

વપ્રસ્ય તસ્યૈકૈકસ્યાં બાહ્યાં જિનપુંગવૈઃ ।

પંચવિંશં પંચવિંશં દ્વારાણાં શતમીક્ષિતમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

શતાનિ પંચ દ્વારાણામેવં સ્યુઃ સર્વસંખ્યયા ।

વિજયદ્વારવત્ સર્વમેષાં વર્ણનમીરિતમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

કિન્ત્વયાન્ વિશેષઃ ।

દ્વાષષ્ટિયોજનાન્યુચ્ચં સાર્ધાનિ દ્વારમેકકમ્ ।

યોજનાનિ સપાદાન્યેકત્રિંશતં ચ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

યે ચ પ્રકંઠકાખ્યે પીઠે તત્રોદિતે તયોરિહ તુ ।

પંચદશયોજનાનિ ચ સાર્ધૌ ક્રોશૌ ચ તુંગત્વમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

‘ જીવાલિગમ ’ સૂત્ર એ વાતની સાક્ષી પુરે છે. પણ સમવાયાંગસૂત્રમાં તે આરે દેવેની રાજધાનીએના કોટ સાડત્રીશ યોજન ઉંચા કહ્યા છે.

હવે એ કોટ મૂળ આગળ સાડાબારયોજન પહોળો છે, મધ્યભાગમાં છ યોજન ને એક કોસ પહોળો છે અને મથાળે સાડાત્રણ યોજન પહોળો છે. વળી એને, વિવિધપ્રકારના રત્નોના કાંગરા છે. ૧૪૫-૧૪૬.

તે કાંગરા પ્રત્યેક અરધો કોસ લાંબા, એક ચતુર્થાંશ કોસ પહોળા અને લગભગ અરધો કોસ ઉંચા છે. ૧૪૭.

તે કોટની અકેકી બાહ્યામાં જિનલગવાને સવાસો સવાસો દ્વારો કહ્યાં છે. ૧૪૮.

એટલે સર્વ મળીને પાંચસો દ્વાર છે. એમનું સર્વ સ્વરૂપ વિનયદ્વાર પ્રમાણે સમજવું. ૧૪૯.

ફેરમાત્ર એટલો કે આ અકેક દ્વાર સાડી બાસઠ યોજન ઉંચું છે અને સવાએકત્રાશ

एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशश्चायतिविस्तृती ।

प्रत्येकमेषामुपरि स्युः प्रासादावतंसकाः ॥ १५२ ॥

एकत्रिंशद्योजनानि सक्रोशानि समुच्छ्रिता ।

उच्छ्रयार्धेन ते सर्वे प्रासादा विस्तृतायताः ॥ १५३ ॥

द्वारस्यैकैકસ્ય નાતિદૂરાસન્ને ભુવસ્તલે ।

સપ્તદશ સંપ્તદશ ભૌમાઃ પ્રાસાદશેખરાઃ ॥ ૧૫૪ ॥

तेषां मध्ये नवमे नवमे सिंहासनं विजयमरुतः ।

सामानिकादिसुरगणभद्रासनपरिवृतं भाति ॥ १५५ ॥

અષ્ટસ્વષ્ટસુ ભૌમેષુ સ્થિતેષૂભયતસ્તતઃ ।

અસ્તિ પ્રત્યેકમેકૈકં રત્નભદ્રાસનં મહત્ ॥ ૧૫૬ ॥

तथा तस्या राजधान्या बहिर्दिक्षु चतसृषु ।

योजनानां पंचशत्याः पुरतो वनमेककम् ॥ १५७ ॥

પ્રાચ્યામશોકવિપિનમપાચ્યાં સાતપર્ણિકમ્ ।

પ્રતીચ્યાં ચમ્પકવનમુદક્ ચૂતવનં ક્રમાત્ ॥ ૧૫૮ ॥

યોજન પહોળું છે. વળી ત્યાં પ્રકંઠક નામના જે બે પીઠ કહ્યાં છે તેઓની અહિં ઉંચાઈ પંદર યોજન ને અઠી કોસ છે, અને લાંબાઈ પહોળાઈ સવા એકત્રીશ યોજન છે. ૧૫૦-૧૫૨.

વળી તે સર્વની ઉપર મહોટા પ્રાસાદો છે. એઓ એકત્રીશ યોજન અને એક કોસ ઉંચા, અને એથી અરધા લાંબા પહોળા છે. ૧૫૩.

વળી પ્રત્યેક દ્વારની લગલગ સત્તરસત્તર ભૂગર્ભ પ્રાસાદો છે. તેમાં નવમાનવમા પ્રાસાદમાં વિજયદેવતું સિંહાસન છે-તે સિંહાસનની આસપાસ વળી સામાનિક આદિ દેવોના ભદ્રાસનો આવેલાં છે. ૧૫૪-૧૫૫.

વળી દરેક નવમાની બેઉ ણાબુએ જે આઠ આઠ ભૂગર્ભપ્રાસાદો રહ્યા તે પ્રત્યેકમાં અકેક મહોટું રત્નમય ભદ્રાસન છે. ૧૫૬.

હવે તે રાજધાનીની બહાર ચારે દિશાઓમાં પાંચસો પાંચસો યોજન મૂકીને અકેક વન આવે છે: પૂર્વમાં અશોકવન, દક્ષિણમાં સપ્તપર્ણવન, પશ્ચિમમાં ચંપકવન તથા ઉત્તરમાં આમ્રવન. ૧૫૭-૧૫૮.

સહસ્રાણિ યોજનાનાં દ્વાદશાયામતોઽથ તે ।

સ્યુઃ પંચશતવિષ્કમ્ભા વનસ્વળ્લા પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૫૯ ॥

પ્રત્યેકં વપ્રવલયપરિક્ષિપ્તાઃ સમન્તતઃ ।

મધ્યે તેષાં તથૈકૈકઃ સ્યાત્ પ્રાસાદાવતંસકઃ ॥ ૧૬૦ ॥

દ્વાષ્ટિં યોજનાન્યર્ચ્ચાધિકાનિ તે સમુન્નતાઃ ।

યોજનાન્યેકત્રિંશત્ સક્રોશાનિ ચ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૧૬૧ ॥

પ્રત્યેકં રત્નઘટિતસિંહાસનવિભૂષિતાઃ ।

પલ્યોપમાયુરેકૈકનિર્જરાધિષ્ટિતા અપિ ॥ ૧૬૨ ॥

મધ્યેઽથાસ્યા રાજધાન્યા ભૂમિભાગે મનોહરે ।

શુદ્ધજામ્બૂનદમયઃ પીઠબન્ધો વિરાજતે ॥ ૧૬૩ ॥

યોજનાનાં શતાન્યેષ દ્વાદશાયતવિસ્તૃતઃ ।

ક્રોશાર્ચ્ચમેદુરઃ પદ્મવેદિકાવનવેષ્ટિતઃ ॥ ૧૬૪ ॥

ત્રિસોપાનકમેકૈકં દ્વારં ચારુ વિરાજતે ।

મણીમયં તોરણેન તત્ર દિત્તુ ચતસૃષુ ॥ ૧૬૫ ॥

મધ્યેઽસ્ય પીઠબન્ધસ્ય ભૂમિભાગેઽસ્તિ બન્ધુરે ।

મહાનેકઃ તપનીયમયઃ પ્રાસાદશેખરઃ ॥ ૧૬૬ ॥

તે દરેક વન ખારહુખર યોજન લાંબુ તથા પાંચસો યોજન પહોળું છે. ૧૫૯.

દરેકની ફરતો વળી કોટ પણ છે. અને દરેકમાં વળી અકેક સુંદર પ્રાસાદ પણ છે. ૧૬૦.

એ પ્રાસાદો સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા અને સવાએકત્રીશ યોજન પહોળા છે. ૧૬૧.

વળી દરેક રત્નઘટિત સિંહાસનથી વિભૂષિત છે અને પદ્યોપમના આયુધવાળા દેવથી અધિષ્ટિત છે. ૧૬૨.

હવે એ રાજધાનીના મધ્યભાગમાં સુંદરસ્થળપર એક ઉત્તમસુવર્ણમય પીઠબંધ છે. ૧૬૩.

તે પીઠબંધ ખારસો યોજન લાંબો પહોળો અને અરધો કોસ જાડો છે, અને એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચો શોભી રહ્યો છે. ૧૬૪.

આરે દિશાઓના (આરે)દ્વારને ત્રણ ત્રણ સુંદર મણીમય પગથીયાં શોભી રહ્યાં છે. ૧૬૫.

દ્વાષષ્ટિં યોજનાન્યદ્ધ્વાધિકાનિ સ સમુન્નતઃ ।
 ઉચ્ચત્વસ્યાર્દ્ધમાનેન ભવત્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૬૭ ॥
 તસ્ય પ્રાસાદસ્ય મધ્યે મહતી મણિપીઠિકા ।
 સા દ્વિગવ્યૂતબાહલ્યા યોજનં વિસ્તૃતાયતા ॥ ૧૬૮ ॥
 તસ્યા મણિપીઠિકાયા મધ્યે સિંહાસનં મહત્ ।
 વૃતં વિજયદેવાર્હં સામાનિકાદિકાસનૈઃ ॥ ૧૬૯ ॥

તત્તૈવમ્ ।

મૂલસિંહાસનાદ્વાયૂત્તરૈશાનદિશાં ત્રયે ।
 સામાનિકાનાં ચત્વારિ સહસ્રાણ્યાસનાનિ વૈ ॥ ૧૭૦ ॥
 પ્રાચ્યામગ્રમહિષીણામાસનાનિ ચતસ્ટ્રણામ્ ।
 ચત્વાર્યૈવાતિચતુરપરીવારસુરીજુષામ્ ॥ ૧૭૧ ॥
 મૂલસિંહાસનાદગ્નિકોણેઽભ્યન્તરપર્ષદઃ ।
 ભદ્રાસનસહસ્રાણિ ભવન્ત્યષ્ઠૌ સુધામુજામ્ ॥ ૧૭૨ ॥
 દક્ષિણસ્યાં દિશિ તથા ભાન્તિ મધ્યમપર્ષદઃ ।
 દશાસનસહસ્રાણિ તાવતામમૃતાશિનામ્ ॥ ૧૭૩ ॥
 ભદ્રાસનાનિ નૈર્ઋત્યાં બાહ્યપર્ષત્સુધામુજામ્ ।
 સ્યુઃ દ્વાદશસહસ્રાણિ પશ્ચિમાયામથો દિશિ ॥ ૧૭૪ ॥

આ પીઠબંધના મનહર ભૂમિભાગમાં એક સુંદર સુવર્ણમય પ્રાસાદ આવેલો છે. એ પ્રાસાદ સાડીબાસઠ યોજન ઉંચો અને સવાએકત્રીશ યોજન લાંબો પહોળો છે. ૧૬૬-૧૬૭.

એના મધ્યભાગમાં વળી બે કોસ જાડી અને ચાર કોસ લાંબી પહોળી એક મહોટી મણિપીઠિકા છે. ૧૬૮.

એ મણિપીઠિકાના મધ્યભાગમાં વિભ્યદેવને લાયકનું એક મહોટું સિંહાસન છે, જેની ફરતાં વળી એના સામાનિક દેવો વગેરેનાં સિંહાસન આવેલાં છે. ૧૬૯.

તે આવી રીતે:—

મૂળ સિંહાસનથી વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઈશાન-એમ ત્રણ તરફ સામાનિક દેવોનાં ચાર હજાર આસનો; પૂર્વ તરફ અતિ ચતુર પરીવારવાળી અગ્ર-મહિષીઓના ચાર આસનો; અગ્નિકોણમાં અભ્યન્તર પર્ષદાના દેવોનાં આઠ હજાર આસનો; દક્ષિણમાં મધ્યમ પર્ષદાના

સેનાપતીનાં સપ્તાનાં સપ્ત ભદ્રાસનાનિ ચ ।
તતઃ પરં પરિક્ષેપે દ્વિતીયસ્મિશ્રતુર્દિશમ્ ॥ ૧૭૫ ॥
ચત્વારિ ચત્વારિ સહસ્રાણિ ભાન્તિ ચતુર્દિશમ્ ।
આત્મરક્ષકદેવાનાં સહસ્રાણીતિ ષોડશ ॥ ૧૭૬ ॥

સ ચૈષ મૂલપ્રાસાદઃ ચતુઃપ્રાસાદવેષ્ટિતઃ ।
ઉચ્ચત્વાયામવિષ્કમ્ભૈઃ તેઽર્ધમાનાશ્ચ મૌલતઃ ॥ ૧૭૭ ॥
પ્રાસાદાસ્તેઽપિ ચત્વારઃ ચતુર્ભિરપરૈરપિ ।
સ્વપ્રમાણાદર્દ્ધમાનૈઃ પ્રત્યેકં પરિતો વૃતાઃ ॥ ૧૭૮ ॥
પરિવારપરીવારભૂતા એતે ચ મૌલતઃ ।
ચતુર્થભાગમાનેન પ્રોત્તુંગાયતવિસ્તૃતાઃ ॥ ૧૭૯ ॥
એતેઽપિ ચ સ્વાર્દ્ધમાનૈશ્ચતુર્ભિરપરૈર્વૃતાઃ ।
ચતુર્દિશં સ્યુરિત્યેવં પ્રત્યેકમેકવિંશતિઃ ॥ ૧૮૦ ॥
પરિવારપરીવારપરીવારાસ્તુ મૌલતઃ ।
વિષ્કમ્ભાયામતુંગત્વૈઃ અષ્ટમાંશમિતા મતાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

દેવોના દશ હુન્નર આસનો; નૈર્ઋત્યમાં બહારની પર્ષદાના દેવોના બાર હુન્નર આસનો તથા પાશ્ચિમમાં સાત સેનાપતિઓનાં સાત આસનો છે. ૧૭૦-૧૭૫.

ત્યારપછી બીજા વલયમાં આત્મરક્ષક દેવોનાં, ચારે દિશાઓમાં થઇને સોળ હુન્નર આસનો છે. ૧૭૬.

હવે, ઉપર જે એક મૂળ પ્રાસાદ કહ્યો તેની આસપાસ ચાર પ્રાસાદો આવેલા છે તે એ મૂળપ્રાસાદથી ઉંચાઈ અને લંબાઈપહોળાઈમાં અરધા છે. ૧૭૭.

વળી આ ચારની ફરતા પણ એઓ કરતાં પ્રમાણમાં અરધા એવા ચાર ચાર પ્રાસાદો છે. આ છેલ્લા, જે પરીવારના પણ પરીવાર કહેવાય તેઓની એ પ્રમાણે મૂળપ્રાસાદથી ચોથા ભાગની ઉંચાઈ તેમ જ લંબાઈપહોળાઈ થઈ. ૧૭૮-૧૭૯.

એમની ફરતા પણ દરેક દિશાએ ચારચાર પ્રાસાદો છે. એટલે પ્રત્યેક દિશાએ એકવીશ એકવીશ થયા. ૧૮૦.

પરીવારના પરીવાર અને એના પણ પરીવાર એવા આ પ્રાસાદો મૂળપ્રાસાદના કરતાં પ્રમાણમાં એક અષ્ટમાંશ જેટલા છે. ૧૮૧.

પંચાશીતિરમી સર્વે જીવાભિગમપુસ્તકે ।

વૃત્તૌ તુ તુર્યા પ્રાસાદપરિપાટી નિરીક્ષ્યતે ॥ ૧૮૨ ॥

તથાહિ । પરિવારપરીવારપરીવારા અપિ સ્ફુટમ્ ।

ચતુર્ભિરપરૈર્મૌલાત્ ષોડશાંશમિતૈર્વૃતાઃ ॥ ૧૮૩ ॥

તદૈકૈકસ્યાં દિશાયાં પંચાશીતિર્ભવન્ત્યતઃ ।

શતાનિ ત્રીણ્યેકચત્વારિંશાનિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૧૮૪ ॥

વિના ચ મૂલપ્રાસાદં સર્વેઽપ્યેતે વિભૂષિતાઃ ।

ૐકૈકૈનૈવ વિજયયોગ્યસિંહાસનેન ચ ॥ ૧૮૫ ॥

અથાસ્ત્યુત્તરપૂર્વસ્યાં મૂલપ્રાસાદતઃ સભા ।

સુધર્મા નામ સતતદિવ્યનાટ્યાપ્સરોભૃતા ॥ ૧૮૬ ॥

યોજનાનિ દ્વાદશૈષા સાર્દ્ધાન્યાયામતો મતા ।

સક્રોશાનિ યોજનાનિ ષડ્ વિષ્કમ્ભત ઈરિતા ॥ ૧૮૭ ॥

યોજનાનિ નવોત્તુંગા દ્વારૈસ્ત્રિભિરલંકૃતા ।

પ્રાચ્યામુદીચ્યાં ચાપાચ્યામેકૈકમથ તાન્યપિ ॥ ૧૮૮ ॥

આ પ્રમાણે ચાર દિશાના થઈને ચોરાશી, અને એક મૂળપ્રાસાદ થઈને એકંદર પંચાશી પ્રાસાદ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા છે; પણ એની 'વૃત્તિ'માં તે પ્રાસાદની એક ચોથી શ્રેણિ પણ કહી છે. ૧૮૨.

અને એ આ પ્રમાણે કહી છે:—

પરીવારના પરીવારના પરીવાર રૂપ જે પ્રાસાદો કહ્યા તેમાંના પ્રત્યેકની આસપાસ વળી ચારચાર પ્રાસાદો આવેલા છે, જે મૂળપ્રાસાદથી પ્રમાણમાં એક સોળાંશ જેવડા છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક દિશાએ એવા પંચાશી પ્રાસાદ થયા એટલે ચારે દિશાએ મળીને ત્રણસો ચાલીસ થયા. અને એમાં એક મૂળ પ્રાસાદ લેખવીએ એટલે સમગ્ર મળીને ત્રણસો એકતાળીશ (ચોથી શ્રેણિની ગણતરીએ) થાય. ૧૮૩-૧૮૪.

એક મૂળ પ્રાસાદ વિના એ સર્વે પ્રાસાદો અર્થાત્ ત્રણસો ચાલીસ પ્રાસાદો વિન્યયદેવને લાયક એવા અકેક સિંહાસનથી વિભૂષિત છે. ૧૮૫.

હવે એ મૂળ પ્રાસાદથી ઇશાનકોણમાં, હૃમ્મેશાં દિવ્ય નાટકો કરનારી અપ્સરાઓથી યુક્ત એવી સુધર્મા નામની સભા આવેલી છે. ૧૮૬.

એ સભા સાડાખાર યોજન લાંબી, છ યોજન ને એક કોસ પહોળી અને નવ યોજનની

દ્વે યોજને ઉચ્છ્રૂતાનિ યોજનં વિસ્તૃતાનિ ચ ।
 તેષાં પુરસ્તાદેકૈકઃ પ્રત્યેકં મુખમંડપઃ ॥ ૧૮૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 તેઽપ્યુત્તમતપનીયચન્દ્રોદયવિરાજિતાઃ ।
 સાતિરેકે યોજને દ્વે સમુત્તુંગા મનોરમાઃ ॥ ૧૯૦ ॥
 તે સુધર્માસમાતુલ્યા વિષ્કમ્ભાયામતઃ પુનઃ ।
 તેષાં પુરસ્તાદેકૈકઃ સ્યાત્પ્રેક્ષાગૃહમંડપઃ ॥ ૧૯૧ ॥
 મુખમંડપતુલ્યાસ્તે પ્રમાણૈઃ સર્વતો મતાઃ ।
 પ્રત્યક્ષં તેષ્વક્ષપાટશ્ચતુરસ્રાકૃતિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૯૨ ॥
 મધ્યે ચાક્ષપાટકાનામેકૈકા મણિપીઠિકા ।
 અર્ધયોજનવાહલ્યા યોજનં વિસ્તૃતાયતા ॥ ૧૯૩ ॥
 તાસાં પ્રત્યેકમુપરિ સિંહાસનમુરુ સ્ફુરત્ ।
 તેષાં પ્રેક્ષામંડપાનાં પુરતોઽથ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૯૪ ॥
 એકયોજનવાહલ્યા દ્વે ચ તે વિસ્તૃતાયતા ।
 રચિતા વિવિધૈઃ રત્નૈઃ એકૈકા મણિપીઠિકા ॥ ૧૯૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉભાણીવાળી છે. વળી એને પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ત્રણ દિશાએ અકેક દ્વાર આવેલું છે. ૧૮૭-૧૮૮.

એ દ્વારો બે યોજન ઉંચાં અને એક યોજન પહોળાં છે. અને એઓની આગળ અકેક મુખમંડપ છે. ૧૮૯.

તપાવેલા સુવર્ણસમાન મનોરમ ચંદ્રવાને લીધે અત્યંત શોભી રહેલા એ મનહર મંડપો ઉચ્ચાર્ધમાં બે યોજન અને લાંબાઇ પહોળાઈમાં સુધર્મા સભા જેવડા છે. ૧૯૦-૧૯૧.

એ મુખમંડપોની આગળ વળી એવડાજ પ્રેક્ષામંડપ છે—જેમાં ચોરસ ચોપાટ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ૧૯૨.

એ ચોપાટની અંદર વળી એક યોજન લાંબીપહોળી તથા અરધો યોજન જાડી મણિ-પીઠિકા છે. અને એ મણિપીઠિકા પર સુંદર સિંહાસન છે. ૧૯૩-૧૯૪.

એ પ્રેક્ષામંડપોની મોઢા આગળ વળી એક યોજન જાડી અને બે યોજન લાંબી પહોળી વિવિધરત્નમય અકેક મણિપીઠિકા છે. ૧૯૫.

ક્ષેત્રસમાસબૃહદ્વૃત્તૌ તુ ઇયં દ્વિયોજનાયામવિષ્ક્રમ્મબાહલ્યા ઉક્તા ॥

સાધિકે યોજને તુંગસ્તૂપઃ તદુપરિ સ્મૃતઃ

દેશોને ચ યોજને દ્વે પ્રત્યેકં વિસ્તૃતાયતાઃ ॥ ૧૯૬ ॥

ક્ષેત્રસમાસબૃહદ્વૃત્તૌ તુ અયં દેશોનદ્વિયોજનાયામવિષ્ક્રમ્મઃ પરિપૂર્ણ-
દ્વિયોજનોચ્ચ ઉક્તઃ ॥

તેષાં ચ ચૈત્યસ્તૂપાનામુપર્યાતન્વતે શ્રિયમ્ ।

રાત્નાનિ મંગલાન્યષ્ઠૌ ચૈત્યસ્તૂપપુરઃ પુનઃ ॥ ૧૯૭ ॥

યોજનાયામવિષ્ક્રમ્મા ભવેદ્દિત્તુ ચતસ્રષુ ।

અર્ધયોજનબાહલ્યા પ્રત્યેકં મણિપીઠિકા ॥ ૧૯૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તાસુ પ્રત્યેકમેકૈકા જિનમૂર્તિઃ વિરાજતે ।

પંચાપશતોત્તુંગા શાશ્વતી સ્તૂપસંમુખી ॥ ૧૯૯ ॥

તથોક્તં જીવાભિગમવૃત્તૌ । જિનોત્સેધ ઉત્કર્ષતઃ પંચધનુઃશતાનિ
જઘન્યતઃ સપ્તહસ્તાઃ । ઇહ તુ પંચધનુઃશતાનિ સંભાવ્યન્તે ॥

ઋષભો વર્દ્ધમાનશ્ચ ચન્દ્રાનનજિનેશ્વરઃ ।

વારિષેણ્શ્ચેતિ નિત્યનામાનો નાકિભિર્નુતાઃ ॥ ૨૦૦ ॥

ક્ષેત્ર સમાસની બૃહદ્વૃત્તિને અભિપ્રાયે તો આ પીઠિકાની લાંબાઈ પહોળાઈ અને જડાઈ એ યોજનની છે.

એ મણિપીઠપર ‘ સ્તૂપ ’ આવેલા છે જે ઉંચાઈમાં એ યોજનથી વધારે છે અને લાંબાઈ પહોળાઈમાં એ યોજનથી કંઈક ન્યૂન છે. ૧૯૬.

ક્ષેત્રસમાસની બૃહદ્વૃત્તિમાં તો આ સ્તૂપની લાંબાઈપહોળાઈ એ યોજનથી કંઈક ન્યૂન, અને ઉંચાઈ બરાબર એ યોજન કહી છે.

એ સ્તૂપની ઉપર રત્નનાં અષ્ટમંગળ શોભી રહ્યાં છે. અને એઓની આગળ ચોદિશ એક યોજન લાંબી પહોળી તથા અરધો યોજન જડી મણિપીઠિકા છે. ૧૯૭-૧૯૮.

એ પીઠિકાઉપર, સ્તૂપની સન્મુખ, જિનભગવાનની, પાંચસો ધનુષ્ય ઉંચી અકેકી શાશ્વતી પ્રતિમા વિરાજી રહી છે. ૧૯૯.

આસંબંધમાં જીવાભિગમસૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે જિનભગવાનની ઉંચાઈ ઉત્કર્ષતઃ પાંચસો ધનુષ્ય અને જઘન્યતઃ સાત હાથ છે. એમાં અહિં પાંચસો ધનુષ્ય સંભવે છે.

શાશ્વત નામવાળા જિનભગવાન ચાર કહ્યા છે: (૧) ઋષભદેવ, (૨) વર્દ્ધમાનસ્વામી, (૩) ચંદ્રાનન અને (૪) વારિષેણ. ૨૦૦.

પુરસ્તાસાં પીઠિકાનામેકૈકા મણિપીઠિકા ।

સ્થૂલૈકયોજનં દ્વે ચ યોજને વિસ્તૃતાયતા ॥ ૨૦૧ ॥

તાસાં પ્રત્યેકમુપરિ સ્યાદષ્ટયોજનોચ્છ્રયઃ ।

ચૈત્યવૃક્ષઃ તે ચ સર્વે નાનાતરુભિરાવૃતાઃ ॥ ૨૦૨ ॥

વજ્રમૂલારિષ્ટકંદા વૈદૂર્યસ્કન્ધબન્ધુરાઃ ।

સદ્રૂપ્યવિડિમાઃ સ્વર્ણશાખા રત્નપ્રશાખકાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

સુવર્ણવૃન્તવૈદૂર્યમયપત્રમનોહરાઃ ।

જામ્બૂનદપલ્લવાશ્ચ રાત્નૈઃ પુષ્પફલૈઃ ભૃતાઃ ॥ ૨૦૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અત્ર સ્કંધત્રિવિદિમાદિમાનં તુ વક્ત્યમાણજમ્બૂવૃક્ષવત્ જ્ઞેયમ્ ॥

તેષાં ચ ચૈત્યવૃક્ષાણાં પુરતો મણિપીઠિકા ।

યોજનાયામવિષ્કમ્ભા યોજનાર્દ્ધં ચ મેદુરા ॥ ૨૦૫ ॥

મહેન્દ્રધ્વજમેકૈકઃ તાસ્વર્દ્ધકોશવિસ્તૃતઃ ।

સાર્દ્ધસત્તયોજનોચ્ચઃ પતાકાછત્રમંડિતઃ ॥ ૨૦૬ ॥

ઈદં જીવાભિગમસૂત્રવૃત્તૌ ॥ ક્ષેત્રસમાસબૃહદ્વૃત્તૌ તુ તે મહેન્દ્રધ્વજાઃ

પ્રત્યેકં અષ્ટયોજનોચ્છ્રયા ઇત્યુક્તમ્ ॥

એ પીઠિકાઓની આગળ વળી એક યોજન ળડી અને એ યોજન લાંબીપહોળી અકેક મણિપીઠિકા છે. ૨૦૧.

આ દરેક પીઠપર આઠ આઠ યોજન ઉંચા ચૈત્યવૃક્ષો છે અને એની આસપાસ પણ અન્ય વિવિધ વૃક્ષો આવી રહ્યાં છે. ૨૦૨.

એ વૃક્ષોનાં મૂળીયાં વજ્રરત્નનાં, કંદ અરિષ્ટ રત્નનાં, થડ વૈદૂર્યરત્નનાં, વિડિમ રૂપાના, શાખાઓ સુવર્ણની, પ્રશાખા રત્નની, કળીઓ સુવર્ણની, પત્રો વૈદૂર્યરત્નના, પલ્લવો સુવર્ણના અને પુષ્પો તથા ફળો રત્નનાં કહ્યાં છે. ૨૦૩-૨૦૪.

અહિં સ્કંધ, વિડિમ વગેરે કહ્યાં એઓતું માન આગળ ઉપર વર્ણવવામાં આવનાર જમ્બૂ-વૃક્ષનાં સ્કંધ વગેરે પ્રમાણે સમજવું.

એ ચૈત્યવૃક્ષો કહ્યાં એઓની આગળ એક યોજન લાંબીપહોળી અને એથી અરધી ળડી એવી મણિપીઠિકા છે. ૨૦૫.

એ પીઠિકા પર સાડાસાત યોજન ઉંચા અને એક કોસ પહોળો તથા પતાકા અને છત્રને લીધે સુશોભિત એવો અકેક ઈન્દ્રધ્વજ આવેલો છે. ૨૦૬.

તેષાં મહેન્દ્રધ્વજાનાં પુરઃ પ્રત્યેકમેકિકા ।

નન્દાપુષ્કરિણી પદ્મવેદિકાવનવેષ્ટિતા ॥ ૨૦૭ ॥

યોજનાનિ દશોણ્ડાઃ તા સાર્દ્ધદ્વાદશયોજનીમ્ ।

આયતા ષટ્ યોજનાનિ ક્રોશાધિકાનિ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૦૮ ॥

एवं सुधर्मसभाया बहिर्भागो निरूपितः ।

अथैतस्या मध्यभागो यथाम्नायं निरूप्यते ॥ ૨૦૯ ॥

તસ્યાં સુધર્માસભાયાં ષટ્સહસ્રાણિ પીઠિકાઃ ।

દ્વે સહસ્રે દિશિ પ્રાચ્યાં પશ્ચિમાયાં તથૈવ ચ ॥ ૨૧૦ ॥

દક્ષિણસ્થામુત્તરસ્યાં તાસાં સહસ્રમેકકમ્ ।

તાઃ સર્વા અપિ રૈરૂપ્યફલકૈઃ સ્વચિતા ધ્રુવમ્ ॥૨૧૧॥ યુગ્મમ્ ॥

નાગદન્તા વજ્રમયાઃ ફલકેષ્વથ તેષ્વપિ ।

સુગન્ધિપુષ્પદામાનિ લમ્બમાનાન્યનેકશઃ ॥ ૨૧૨ ॥

સુધર્માયાં સભાયાં ચ સ્યુઃ ધૂપવાસપીઠિકાઃ ।

ષટ્ સહસ્રાણિ તાઃ પ્રાગ્વત્ ભાવનીયા યથાક્રમમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

એ અલિપ્રાય જીવાલિગમસૂત્રનો છે. ક્ષેત્રસમાસની મોટી ટીકામાં તે ઇન્દ્રધ્વજની ઉંચાઈ આઠ યોજનની કહી છે.

દરેક ઇન્દ્રધ્વજની આગળ પદ્મવેદિકા અને બગીચાથી યુક્ત એવી અકેકી પુષ્કરિણી એટલે વાવ છે. ૨૦૭.

પ્રત્યેક પુષ્કરિણી દશ યોજન ઉંડી, સાડાબાર યોજન લાંબી તથા છ યોજનને એક કોસ પહોળી છે. ૨૦૮.

એ પ્રમાણે સુધર્માસલાના બહારના ભાગતું વર્ણન કર્યું.

હવે આમ્નાય મુજબ એના મધ્યભાગતું વર્ણન કરું છું. ૨૦૯.

એમાં, બેહજાર પૂર્વ દીશામાં બે હજાર પશ્ચિમ દિશામાં અને અકેક હજાર દક્ષિણ તથા ઉત્તર દિશામાં—એમ સર્વ મળીને છ હજાર રૂપાની બેઠકવાળાં આસનો છે. એ આસનોની ઉપર વજની ખીંટીઓ છે, જેમાં વળી સુગન્ધિ પુષ્પોની અનેક માળાઓ લટકી રહી છે. ૨૧૦-૨૧૨.

વળી એમાં, ઉપરને અતુકમે જ છ હજાર ધૂપવાસની પીઠિકાઓ છે, આ પીઠિકાઓ

एता अपि स्वर्णरूप्यफलकैरुपशोभिताः ।

फलकेषु लसद्वज्रनागदन्ता अमीषु च ॥ २१४ ॥

वाज्रिकानि सिक्किकानि सिक्किकेषु च वज्रजाः ।

उद्गिरन्त्यो धूपघटयो धूपधूममहर्निशम् ॥ २१५ ॥

तथैतस्याः सुधर्माया मध्येऽस्ति मणिपीठिका ।

योजनद्वयविष्कम्भायामा योजनमेदुरા ॥ २૧૬ ॥

चैत्यस्तंभ उपर्यस्या महान् माणवकाभिधः ।

सार्द्धसप्तयोजનોच्चઃ ક્રોશાર્દ્ધસ્થૂલવિસ્તૃતઃ ॥ ૨૧૭ ॥

उपर्यधस्त्वसौ स्तंभः षट् षट् क्रोशान् विहाय च ।

મધ્યાંશેઽષ્ટાદશક્રોશે રૈરૂપ્યફલકાંચિતઃ ॥ ૨૧૮ ॥

प्राग्वत्तेषु नागदन्ताः निरुद्धाः वज्रसिक्किकैः ।

તેષુ વજ્રસિક્કિકેષુ વૃતાઃ વજ્રસમુદ્ગકાઃ ॥ ૨૧૯ ॥

तेषु वज्रसमुद्गेषु जिनसक्थीनि सन्ति च ।

વિજયસ્વર્ગિણાન્યૈશ્ચાર્ચિતાનિ વ્યન્તરામરૈઃ ॥ ૨૨૦ ॥

पूज्यत्वमेषां सक्थनां तु तादृग्महिमयोगतः ।

યદેતત્ત્વાલનજલં સુરાણામપિ દોષહૃત્ ॥ ૨૨૧ ॥

સોનારૂપાના પાટીઆથી શોભી રહી છે. ત્યાં પણ મનહર વજ્રમય ખીંટીઓ છે, ખીંટીએ ખીંટીએ વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓમાં વજ્રનીજ ધૂપઘટીઓ છે જેમાંથી અહુર્નિશ ધૂપનો ધૂમાડો નિકળ્યાજ કરે છે. ૨૧૩-૨૧૫.

વળી એમાં, મધ્યભાગે જે યોજન લાંબીપહોળી તથા એક યોજન જાડી મણિપીઠિકા છે. એના પર સાડાસાત યોજન ઉંચો તથા અર્ધ કોસ જાડો અને પહોળો માણુવક નામનો મહાન ચૈત્યસ્તંભ છે. ૨૧૬-૨૧૭.

આ ચૈત્ય સ્તંભ, હેઠળનો દોઢ યોજન અને ઉપરનો દોઢ યોજન પડતો મુકતાં શેષ સાડાચાર યોજનમાં સોના રૂપાના પાટીઆથી શોભી રહ્યો છે. ૨૧૮.

એમાં રહેલી વજ્રમય ખીંટીઓ પર પણ પૂર્વવત વજ્રના સીંકાઓ છે અને એ સીંકાઓ પર વજ્રના દાખડાઓ છે. એ દાખડાઓમાં, વિજયદેવ તેમજ અન્ય વ્યન્તર દેવોએ પૂજન અર્થે રાખેલાં જિનલગવાનના અસ્થિઓ છે. ૨૧૯-૨૨૦.

તથોક્તં શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તૌ ।

નવ્યોત્પન્નતયા તર્હિ સૌધર્મેશાનશક્રયોઃ ।

વિવાદોઽભૂદ્ધિમાનાર્થં હર્મ્યર્થમિવ હર્મિયણોઃ ॥ ૨૨૨ ॥

તયોરિવોર્વીશ્વરયોઃ વિમાનવિપ્રલુબ્ધયોઃ ।

નિયુદ્ધાદિમહાયુદ્ધાન્યપ્યભૂવન્નનેકશઃ ॥ ૨૨૩ ॥

નિવાર્યતે હિ કલહઃ તિરશ્ચાં તરસા નરૈઃ ।

નરાણાં ચ નરાધીશૈઃ નરાધીશાં સુરૈઃ ક્વચિત્ ॥ ૨૨૪ ॥

સુરાણાં ચ સુરાધીશૈઃ સુરાધીશાં પુનઃ કથમ્ ।

કેન વા સ નિવાર્યેત વજ્રાગ્નિરિવ દુઃશમઃ ॥ ૨૨૫ ॥

માણવકારુચ્યસ્તંભસ્થાર્હદંષ્ટ્રાશાન્તિવારિણા ।

સાધિવ્યાધિમહાદોષમહાવૈરનિવારિણા ॥ ૨૨૬ ॥

કિયત્કાલવ્યતિક્રાન્તૌ સિક્તૌ મહત્તરૈઃ સુરૈઃ ।

બભૂવતુઃ પ્રશાન્તૌ તૌ કિંવા સિદ્ધચેન્ન તજ્જલાત્ ॥૨૨૭॥યુગ્મમ્ ॥

इत्यादि ॥

આ અસ્થિઓનું પૂજ્યત્વ એના એવા મહિમાના યોગને લીધે છે કેમકે એઓના પ્રક્ષાલનનું જળ પણ દેવોના સુદ્ધાં દોષને હરનારું છે. ૨૨૧.

આ સંબંધમાં શ્રાદ્ધવિધિગ્રંથની ટીકામાં કહ્યું છે કે:—

એક ઘરના માલિકી હક માટે જેમ બે માણસો વચ્ચે કોઈવાર તંકરાર થાય છે તેમ એક વખત સૌધર્મેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્ર વચ્ચે વિમાનને માટે વિવાદ થયો. વિમાનનો કબજો દેવાને માટે બેઉ વચ્ચે મહા મહા યુદ્ધ થયાં. તિર્યંચોની લડાઈ મનુષ્યો નિવારી શકે, મનુષ્યોની રાજ નિવારી શકે, રાજઓની ક્વચિત્ દેવો નિવારી શકે અને દેવોની ઇન્દ્રા નિવારી શકે. પણ ઇન્દ્રો ઇન્દ્રો વચ્ચેનું યુદ્ધ જે વજ્રના અગ્નિ જેવું દુઃનિવાર્ય છે તે કોણ નિવારી શકે? પણ તે વખતે કેટલોક સમય વીત્યા બાદ મહત્તર દેવોએ માણવક નામના સ્તંભમાં રહેલી જિનેશ્વર ભગવાનની દાઢાના, હરકોઈ અસાધ્ય વ્યાધિ કે દોષ કે વેરને નિવારનારા સ્નાત્ર જળનું સિચન કરીને એ બેઉ ઇન્દ્રોને શાન્ત કર્યા હતા. કેમકે એવા જળથી ગમે તેવું પણ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ૨૨૨-૨૨૭.

સ્તંભસ્ય તસ્ય પૂર્વસ્યામસ્ત્યેકા મણિપીઠિકા ।
 અર્ધયોજનબાહલ્યા ઘોજનાયતવિસ્તૃતા ॥ ૨૨૮ ॥
 ઉપર્યસ્યા મહદેકં સિંહાસનમનુત્તરમ્ ।
 સ્તંભસ્યાસ્ય પશ્ચિમાયાં તથાન્યા મણિપીઠિકા ॥ ૨૨૯ ॥
 સાપિ યોજનવિષ્કમ્ભાયમા દ્વિક્રોશમેદુરા ।
 ઉપરિ સ્વર્ણમાણિક્યશયનીયમનોહરા ॥ ૨૩૦ ॥
 તલ્પાદુદીચ્યાં ક્ષુલ્લેન્દ્રધ્વજઃ પૂર્વોક્તકેતુતઃ ।
 માનતોઽસ્માત્ પશ્ચિમાયાં કોશઃ પ્રહરણૈઃ મૃતઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 તસ્મિન્ પરિઘરત્નાદિનાનાપ્રહરણાનિ ચ ।
 કિંચિદેવં સુધર્માયાઃ સ્વરુપમુપવર્ણિતમ્ ॥ ૨૩૨ ॥
 અસ્યાશ્ચોત્તરપૂર્વસ્યાં સિદ્ધાયતનમુત્તમમ્ ।
 આયામાદિપ્રમાણેન તત્ સુધર્માસભાસમમ્ ॥ ૨૩૩ ॥
 તસ્ય મધ્યદેશભાગે એકયોજનમેદુરા ।
 માતિ દ્વિયોજનાયામવિષ્કમ્ભા મણિપીઠિકા ॥ ૨૩૪ ॥

એ માણવકસ્તંભની પૂર્વદિશામાં, અર્ધ યોજન જાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે. એ પર એક અનુપમ સિંહાસન છે. ૨૨૮-૨૨૯.

વળી એ સ્તંભની પશ્ચિમે એક ખીણ મણિપીઠિકા છે. તે પણ અરધો યોજન જાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી છે. તેનાપર સુવર્ણ અને માણિક્યની મનહર શય્યા છે. ૨૨૯-૨૩૦.

આ શય્યાથી ઉત્તર દિશામાં, પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રધ્વજના જેવો એક ન્હાનો ઇન્દ્રધ્વજ છે; અને પશ્ચિમ દિશામાં એક શસ્ત્રલંડાર છે. એ શસ્ત્રલંડારમાં ઠંડરત્ન વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રો છે. ૨૩૧-૨૩૨.

એ પ્રમાણે સુધર્માસલાતું કિંચિત્ વર્ણન થયું.

હવે, એ સુધર્માસલાથી ઇશાનકોણમાં એક શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાયતન છે. તેનું લાંબાઈ પહોળાઈ વગેરે માન એ સલા પ્રમાણેજ છે. ૨૩૩.

એ સિદ્ધાયતનના મધ્યભાગમાં એક યોજન જાડી અને એ યોજન લાંબીપહોળી એક મણિપીઠિકા છે. ૨૩૪.

ઉપર્યસ્યા રત્નમયોઽધિકદ્વિયોજનોન્નતઃ ।

દ્વિયોજનાયતતતો દેવચ્છન્દક આહિતઃ ॥ ૨૩૫ ॥

इदं श्रीजीवाभिगमवृत्तौ ॥ क्षेत्रसमासबृहद्वृत्तौ तु असौ द्वियोज-
नप्रमाणविष्कम्भोच्चत्व उक्तः ॥

તસ્મિન્ દેવચ્છન્દકે ચ સુરાસુરનમસ્કૃતમ્ ।

જયત્યર્હત્પ્રતિમાનાં શતમષ્ટોત્તરં કિલ ॥ ૨૩૬ ॥

તસ્ય સિદ્ધાયતનસ્ય વિભાત્યુત્તરપૂર્વતઃ ।

ઉપપાતસભા સાપિ સુધર્મેવ પ્રમાણતઃ ॥ ૨૩૭ ॥

અર્ધયોજનબાહલ્યા યોજનાયતવિસ્તૃતા ।

તસ્યાં મણિપીઠિકાચ્છા દિવ્યશય્યાસ્તિ તત્ર ચ ॥૨૩૮॥ યુગ્મમ્ ॥

તસ્યાં વિજયદેવસ્યોપપાતો બોભવીત્યથ ।

અસ્યા ઉત્તરપૂર્વસ્યાં દિશિ ચૈકો મહાહૃદઃ ॥ ૨૩૯ ॥

નન્દાપુષ્કરિણીતુલ્યો વિષ્કમ્ભોદ્વેધદૈર્ઘ્યતઃ ।

વેષ્ટિતો વનચંદેન પદ્મવેદિકયાપિ ચ ॥ ૨૪૦ ॥

એ મણિપીઠિકાની ઉપર, ઉંચાઈમાં એ યોજનથી અધિક અને લાંબાઈપહોળાઈમાં બરાબર એ યોજન-એવો એક રત્નમય દેવચ્છન્દક આવેલો છે. ૨૩૫.

એ અભિપ્રાય જીવાભિગમસૂત્રનો છે. ક્ષેત્રસમાસની મોટી ટીકામાં તે એનો વિષ્કંભ એટલે પહોળાઈ, તથા ઉંચાઈ એ યોજન પ્રમાણ કહી છે.

એ દેવચ્છન્દકમાં, સૂરો અને અસુરો જેમની આગળ નમી રહ્યા છે એવી અરિહંતપ્રભુની એકસો ને આઠ પ્રતિમાઓ છે. ૨૩૬.

એ સિદ્ધાયતનથી ઇશાનકોણમાં, સુધર્મા સભા જેવડીજ ઉપપાત સભા શોભી રહી છે. ૨૩૭.

એમાં અર્ધો યોજન જાડી અને એક યોજન લાંબીપહોળી એવી એક સ્વચ્છ મણિપીઠિકા છે અને એના પર એક દિવ્ય શય્યા છે. એ શય્યામાં વિજયદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૩૮-૨૩૯.

ત્યાંથી ઇશાન કોણમાં એક મોટો દ્રહ આવેલો છે. એની લાંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈ નંદાપુષ્કરિણી પ્રમાણે છે. વળી એક પદ્મવેદિકા અને એક બગીચો પણ એની ફરતાં આવેલાં છે. ૨૪૦.

હૃદસ્યોત્તરપૂર્વસ્યામભિષેકસમાત્ર ચ ।

સિંહાસનપીઠિકાયાં વિજયોઽત્રાભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૧ ॥

इतोऽप्युत्तरपूर्वस्यां ससिंहासनपीठिका ।

અલંકારસમા તત્ર મૂષ્યતે વિજયામરઃ ॥ ૨૪૨ ॥

अस्या उत्तरपूर्वस्यां व्यवसायसमात्र च ।

સિંહાસનપીઠિકાયાં વિજયસ્ય ચ પુસ્તકઃ ॥ ૨૪૩ ॥

स्वर्णरूप्यमणिमयः समस्तस्थितिसूचकः ।

સપીઠિકે સમે ચૈતે ઉપપાતસમાસમે ॥ ૨૪૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

व्यवसायसभायाश्च वर्वत्युत्तरपूर्वतः ।

દ્વિયોજનમિતાયામવ્યાસયોજનમેદુરમ્ ॥ ૨૪૫ ॥

बलिपीठं रत्नमयं तस्याप्युत्तरपूर्वतः ।

નન્દાપુષ્કરિણી પ્રોક્તહૃદમાના વિરાજતે ॥ ૨૪૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

यथा चैवं विजयस्य नगरी विजयाभिधा ।

તથા સ્યાદ્વૈજયન્તસ્ય વૈજયન્ત્યભિધા પુરી ॥ ૨૪૭ ॥

આ દ્રહુની ઇશાનમાં ' અભિષેક સભા ' આવેલી છે. તેમાં રહેલા સિંહાસનની પીઠિકા ઉપર વિજયદેવનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૪૧.

ત્યાંથી પણ ઇશાનકોણમાં સિંહાસન અને પીઠિકાએ યુક્ત એવી ' અલંકાર સભા ' છે. ત્યાં રહીને વિજયદેવ અલંકાર ધારણ કરે છે. ૨૪૨.

એથી પણ ઇશાનકોણમાં વળી ' વ્યવસાય સભા ' છે. ત્યાંપણ સિંહાસન અને પીઠિકા છે અને એનાપર વિજય દેવનાં પુસ્તક રહે છે, જે સોનારૂપા અને મણિનાં છે અને વળી સર્વ સ્થિતિનાં સૂચક છે. ૨૪૩-૨૪૪.

એ પીઠિકા અને એ યેઉ સભાનું સર્વસ્વરૂપ ' ઉપપાતસભા ' તુલ્ય સમજી લેવું.

વ્યવસાયસભાથી ઇશાનકોણમાં જે યોજન લાંબુપહોણું અને એક યોજન બહુ એક રત્નમય બલિપીઠ છે; અને એથી પણ ઇશાનકોણમાં પૂર્વોક્ત દ્રહુનેવડી નંદાપુષ્કરિણી આવેલી છે. ૨૪૫-૨૪૬.

જેવી વિજયદેવની આ વિજય નામની નગરી કહી તેવીજ વૈજયન્ત દેવની વૈજયન્તી

વૈજયન્તાભિધદ્વારા દક્ષિણસ્યામસંખ્યકાન્ ।

દ્વીપાબ્ધીન્ સમતિક્રમ્ય જમ્બૂદ્વીપે ઇહૈવ હિ ॥ ૨૪૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

જયન્તસ્યાપિ સાત્રૈવ દ્વીપે તદ્દ્વારતો દિશિ ।

પશ્ચિમાયામસંખ્યેયદ્વીપાબ્ધિનામતિક્રમે ॥ ૨૪૯ ॥

અપરાજિતદેવસ્યોત્તરસ્યામપરાજિતાત્ ।

દ્વારાદસંખ્યદ્વીપાબ્ધીન્ મુક્ત્વા દ્વીપે ઇહૈવ સા ॥ ૨૫૦ ॥

એતાઃ સર્વા રાજધાન્યોઽવગાહ્ય દ્વીપમેતકમ્ ।

સહસ્રાણિ યોજનાનાં દ્વાદશાભ્યન્તરે સ્થિતાઃ ॥ ૨૫૧ ॥

એવં સર્વદ્વીપવાર્હિજગતીદ્વારનાકિનાં ।

પુર્યઃ સ્વસ્વદ્વીપવાર્હિતુલ્યાખ્યદ્વીપવાર્હિષુ ॥ ૨૫૨ ॥

અથાસ્ય જમ્બૂદ્વીપસ્ય દ્વારાણામન્તરં મિથઃ ।

દ્વારવિસ્તારરહિતપરિધેઃ પાદસંમિતમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

અર્ધપંચમવિસ્તારં દ્વારમેકૈકમગ્રતઃ ।

અષ્ટાદશયોજનાનિ તૈરૂનં પરિધિં કુરુ ॥ ૨૫૪ ॥

નગરી છે, અને તે વૈજયન્ત નામના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો મૂક્યા પછી આ જ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલી છે. ૨૪૭-૨૪૮.

જયન્તદેવની નગરી પણ આ જ જમ્બૂદ્વીપમાં જયન્તદ્વારથી પશ્ચિમ દિશામાં પૂર્વવત્ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી આવે છે. ૨૪૯.

વળી અપરાજિત દ્વારથી ઉત્તર દિશામાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂક્યા પછી આ જ જમ્બૂદ્વીપમાં જ અપરાજિત દેવની નગરી છે. ૨૫૦.

આ સર્વ રાજધાનીની નગરીઓ જમ્બૂદ્વીપમાં જ બાર હજાર યોજનની અંદર રહેલી છે. ૨૫૧.

એવી રીતે સર્વ દ્વીપ, સમુદ્ર તથા જગતીના દ્વારના દેવોની નગરીઓ પોતપોતાના દ્વીપસમુદ્રના નામવાળા દ્વીપસમુદ્રોમાં છે. ૨૫૨.

હવે આ જમ્બૂદ્વીપના ચારે દારોતું પરસ્પર અન્તર એના પરિધિમાંથી ચારેદ્વારની પહોળાઈ બાદ કરતાં જે આવે એના ચતુર્થાંશ જેટલું છે. ૨૫૩.

જેમકે, અકેક દ્વાર સાડાચાર યોજન પહોળું હોઈ ચારે દ્વાર અઠાર યોજન પહોળા

૩૧૬૨૦૯ યોજન ૩ ક્રોશ ૧૨૮ ધનુષ્ય ૧૩ અંગુલ ॥

તસ્ય તુર્યાશ્વ એકોનાશીતિઃ સ્વલુ સહસ્રકાઃ ।

યોજનાનિ દ્વિપંચાશત્ ક્રોશશ્ચૈકસ્તથાધિકઃ ॥ ૨૫૫ ॥

સાર્દ્ધં સહસ્રં ધનુષાં દ્વાત્રિંશચ્ચાપસંયુતમ્ ।

ત્રીણ્યંગુલાનિ ત્રિયવી યૂકે દ્વે સાધિકે ઇતિ ॥ ૨૫૬ ॥

इत्यस्य जम्बूद्वीपस्य बहिर्भागो निरूपितः ।

અથૈતસ્ય મધ્યભાગો યથામ્નાયં નિરૂપ્યતે ॥ ૨૫૭ ॥

क्षेत्राणि सप्त सन्त्यस्य जम्बूद्वीपस्य मध्यतः ।

एकैकेन पर्वतेनान्तरितानि परस्परम् ॥ ૨૫૮ ॥

प्रथमं भरतक्षेत्रं परं हैमवताभिधम् ।

તૃતીયં હરિવર્ષાખ્યં તુર્યં મહાવિદેહકમ્ ॥ ૨૫૯ ॥

पंचमं रम्यकं षष्ठं हैरण्यवतमीरितम् ।

એરાવતં સપ્તમં ચાન્તરામૂનિ નગા ઇમે ॥ ૨૬૦ ॥

आद्यद्वितीययोर्मध्ये हिमवान्नाम पर्वतः ।

મહાહિમવદ્વિશ્ચ દ્વૈતીયિકતૃતીયયોઃ ॥ ૨૬૧ ॥

થયા. એ અઠાર યોજન એના પરિધિ એટલે ઘેરાવામાંથી બાદ કરતાં ૩૧૬૨૦૯ યોજન, ૩ ક્રોશ, ૧૨૮ ધનુષ્ય અને ૧૩ આંગળ રહે છે. આનો અતુર્યાશ્વ એટલે ૭૬૦૫૨ યોજન, ૧ ક્રોશ, ૧૫૩૨ ધનુષ્ય, ૩ આંગળ ૩ જવ અને ૨ જૂ. ૨૫૪-૨૫૬.

અહિંસુધીમાં જમ્બૂદ્વીપના બહારના ભાગનું વર્ણન આપ્યું.

હવે એના અંદરભાગનું, આમ્નાય સુજળ વર્ણન કરું છું. ૨૫૭.

આ જમ્બૂદ્વીપની અંદર સાત ક્ષેત્રો છે. અને એઓ એક બીજાથી વચ્ચે આવેલા પર્વતોથી જૂદા પડેલ છે. ૨૫૮.

એ સાત ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે:—(૧) ભરત, (૨) હૈમવત, (૩) હરિવર્ષ, (૪) મહાવિદેહ, (૫) રમ્યક, (૬) હૈરણ્યવત અને (૭) એરાવત. ૨૫૯-૨૬૦.

હવે બાબે ક્ષેત્રની વચ્ચે અકેક પર્વત આવેલ છે. એટલે છ પર્વતો છે. તે આ પ્રમાણે:—

તૃતીયતુર્યયોરન્તરૂ નિષધો નામ સાનુમાન્ ।
 તુર્યપંચમયોર્નીલવાન્નગઃ સીમકારકઃ ॥ ૨૬૨ ॥
 રૂપ્યી શૈલઃ ક્ષેત્રયોઃ સ્યાત્ મધ્યે પંચમષ્ટયોઃ ।
 ષષ્ઠસત્તમયોશ્ચૈવ શિખરી ભૂધરોઽન્તરે ॥ ૨૬૩ ॥

વર્ષવર્ષધરનામમાત્રતો

દ્વીપ ણ કથિતો યદોઘતઃ ।

તદ્વિશેષવિધિવર્ણનેચ્છયો-

દેશ એવ વિહિતોઽવસીયતામ્ ॥ ૨૬૪ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગઃ પંચદશઃ સમાપ્તિમગમત્ સિદ્ધાન્તસારોઽજ્જ્વલઃ ॥૨૬૫॥

इति पंचदशः सर्गः ।

પહેલાખીળા ક્ષેત્રની વચ્ચે હિમવાન, (૨) ખીળત્રીખની વચ્ચે મહાહિમવાન, (૩) ત્રીખ-
 ચોથાની વચ્ચે નિષધ, (૪) ચોથાપાંચમાની વચ્ચે નીલવાન, (૫) પાંચમાછઠ્ઠાની વચ્ચે રૂપ્યી
 અને (૬) છઠ્ઠાસાતમાની વચ્ચે શિખરી. ૨૬૧-૨૬૩.

અહિં જમ્બૂદ્વીપના ક્ષેત્રો અને પર્વતોના નામ માત્ર જ આપવારૂપ “ઓઘથી વર્ણન”
 કર્યું છે-તે પરથી એમ સમજાવે કે હજી વિશેષ વર્ણનની મારી ઇચ્છા છે તેનો ઉદ્દેશ
 કર્યો છે. ૨૬૪.

જગતને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખનારી સુકીર્તિવાળા શ્રી કીર્તિવિજય વાચકેન્દ્રના
 શિષ્ય અને પિતા તેજપાળ તથા માતા રાજશ્રીના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે
 જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશિત કરનારો જે આ કાવ્યગ્રન્થ રચ્યો છે તેનો,
 સિદ્ધાન્તના સારને લીધે સુલભ એવો પંદરમો સર્ગ આમ સમાપ્ત થાય છે. ૨૬૫.

सर्ग पंद्रहो समाप्त.

अथ षोडशः सर्गः ।

द्वीपस्यास्याथ पर्यन्ते स्थितं दक्षिणगामिनि ।
नानावस्थं कालचक्रैः भरतं क्षेत्रमीरितम् ॥ १ ॥
अधिज्यधनुराकारं स्पृष्टं तच्च पयोधिना ।
पूर्वपश्चिमयोः कोट्योः पृष्ठभागे च सर्वतः ॥ २ ॥
यो योऽत्रोपद्यते क्षेत्रेऽधिष्ठाता पत्यजीवितः ।
तमाह्वयन्ति भरतं तस्य सामानिकादयः ॥ ३ ॥
कल्पस्थितिपुस्तकेषु तथालिखितदर्शनात् ।
तत्स्वामिकत्वात् भरतं किंचेदं नाम शाश्वतम् ॥ ४ ॥
अत्र क्षेत्रादिप्रमाणं षोढा विष्कम्भतस्तथा ।
इषुजीवाधनुःपृष्ठबाहाक्षेत्रफलैः ब्रुवे ॥ ५ ॥
तत्र विष्कम्भः प्रतीतः । शेषाणां तु इमानि लक्षणानि ॥

सर्ग १६ भो.

आ जम्भूद्वीपना दक्षिण तरङ्गना छेडापर, काण्यकने लधने नाना प्रकारनी अवस्था-
वाणुं लरतक्षेत्र आवेदुं छे. १.

प्रत्यंया अढावीने तैथार करेला धनुष्य जेवो जेनो आकार छे. जेना पूर्व अने पश्चिम
जेठ छेडा पर अने आणा पृष्ठभागे पणु समुद्र आवेलेो छे. २.

जेक पत्योपमना आयुष्यवाणो जेनो अधिष्ठायक देव छे जेने जेना सामानिक आदि
देवोअे 'लरत' जेवुं नाम आवेदुं छे—(जे डकीकत आचारनिर्पक ग्रंथोमां जणुवेदी छे)
जे परथी आ क्षेत्रने लरतक्षेत्र कडेवामां आवे छे जेम समजवुं. अथवा तो जे नाम जेक
शाश्वत नाम ज छे जेम समजवुं. ३-४.

अडिं डुं आ लरतादिक्षेत्र वगेरेनुं प्रमाणु—मान छ प्रकारे कहीश—जे छ प्रकार आ
प्रमाणुः—विष्कंल, शर, ज्या, धनुःपृष्ठ, भाडा तथा क्षेत्रक्षण. ५.

विष्कंल जेटले पडोणाध. जे तो प्रसिद्ध छे. भाडीना पांचना लक्षणो नीचे प्रमाणु छेः—

વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય જીવાયા મધ્યભાગતઃ ।
 વિષ્કમ્ભો યોઽર્ણવં યાવત્ સ ઇષુ પરિભાષિતઃ ॥ ૬ ॥
 વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય પૂર્વાપરાન્તગોચરઃ ।
 આયામઃ પરમો યોઽન્ન સા જીવેત્યભિધીયતે ॥ ૭ ॥
 વિવક્ષિતક્ષેત્રજીવાપૂર્વાપરાન્તસીમયા ।
 યોઽભિધસ્પર્શી પરિક્ષેપો ધનુઃપૃષ્ઠં તદૂચિરે ॥ ૮ ॥
 પૂર્વક્ષેત્રધનુઃપૃષ્ઠાદ્ધનુઃપૃષ્ઠેઽગ્નિમેઽધિકમ્ ।
 સ્વણદં વક્રબાહુવદ્યત્સા બાહેત્યભિધીયતે ॥ ૯ ॥
 વિવક્ષિતસ્ય ક્ષેત્રસ્ય યાનિ યોજનમાત્રયા ।
 સ્વણદાનિ સર્વક્ષેત્રસ્ય તત્ ક્ષેત્રફલમુચ્યતે ॥ ૧૦ ॥
 ઉચ્ચત્વસ્યાપિ યન્માનં સર્વતો યોજનાદિભિઃ ।
 એતત્ ધનક્ષેત્રફલં પર્વતેષ્વેવ સમ્ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥
 છિન્નસ્યૈકોનવિંશત્યા વિભાગો યોજનસ્ય યઃ ।
 સા કલા તાભિરેકોનવિંશત્યા પૂર્ણયોજનમ્ ॥ ૧૨ ॥

હરકોષ ક્ષેત્રની ' ભ્રુવા ' ના મધ્યભાગથી સમુદ્ર સુધીનો જે વિષ્કંભ-તે ' ઇષુ ' કે 'શર' કહેવાય છે. ૬.

હરકોષ ક્ષેત્રની પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ એટલે વધારેમાં વધારે લાંબાઈ-તે 'ભ્રુવા' કહેવાય. ૭.

હરકોષ ક્ષેત્રની ' ભ્રુવા ' ના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડાંરૂપ સીમા વડે, જે સમુદ્ર સુધી પહોંચતો પરિધિ થાય એનું નામ ધનુઃપૃષ્ઠ. ૮.

હરકોષ ક્ષેત્રના પૂર્વના ધનુઃપૃષ્ઠ કરતાં, આગલા ધનુઃપૃષ્ઠમાં વાંકા હાથની જેવો અધિક ખંડ હોય, એ ' બાહુ ' કહેવાય છે. ૯.

હરકોષ ક્ષેત્રના, એક યોજન લાંબા પહોળા જેટલા ખંડો થાય તે એ ક્ષેત્રનું ક્ષેત્રફળ કહેવાય છે. ૧૦.

હરકોષ વસ્તુનું સર્વભાગ્યનું એટલે લાંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈનું સુદ્ધાં જે પ્રમાણ-તે ધનક્ષેત્રફળ કહેવાય છે. એ જાતનું ક્ષેત્રફળ પર્વતોનું જ હોય. ૧૧.

એક યોજનનો આગણીશરો વિભાગ ' કળા ' કહેવાય છે, એટલે એવી આગણીશ 'કળા' નો એક યોજન કહેવાય છે. ૧૨.

एकोनविंशतितमः कलाया अपि यो लवः ।

विकला ताभिरेकोनविंशत्येका कला भवेत् ॥ १३ ॥

इति परिभाषा ॥

व्यासो भरतहिमवतादिक्षेत्रमहीभृताम् ।

स्थानद्विगुणितो ज्ञेय आविदेहमतः पुनः ॥ १४ ॥

यथारोहावरोहेण विष्कम्भोऽर्द्धहानितः ।

भवेद्देवं ऐरवते विष्कम्भो भरतोपमः ॥ १५ ॥

तच्चैवम् । चेज्जમ્બૂદ્વીપવિષ્કમ્ભે ભાગા નવતિયુક્ શતમ્ ।

कल्प्यन्ते तत्र भरतमेकभागमितं भवेत् ॥ १६ ॥

इतः स्थानद्विगुणत्वात् द्वौ भागौ हिमवद्गिरिः ।

हैमવતં ચ ચત્વારોઽષ્ટૌ મહાહિમવદ્ગિરિઃ ॥ ૧૭ ॥

षोडशांशा हरिवर्षं द्वात्रिंशन्निषधाचलः ।

વિદેહાશ્ચ ચતુઃષ્ટિઃ દ્વાત્રિંશન્નીલવાન્નગઃ ॥ ૧૮ ॥

વળી ક્ષણાનો ઓગણીશમો ભાગ તે ' વિકળા ' . એવી ઓગણીશ ' વિકળા ' ની એક ' કળા ' થાય. ૧૩.

એ પ્રમાણે પરિભાષા છે.

એક વિદેહસુધીમાં જે ભરત અને હિમવાન વગેરે ક્ષેત્ર અને પર્વતો છે તેઓનો વ્યાસ, (એક ખીજથી) ઠામ ધમણા જાણવો. અને ત્યારપછીના ક્ષેત્ર અને પર્વતોનો ઉતરતો જાય છે—અરધો અરધો થતો જાય છે એટલે એરવત ક્ષેત્રનો વ્યાસ એક ભરતક્ષેત્રના વ્યાસ જેટલો થાય છે. ૧૪-૧૫.

તે આવી રીતે—

જે જમ્બૂદ્વીપના વ્યાસના એકસો નેવું ભાગ કદપીએ તો ભરતક્ષેત્રનો વ્યાસ એવા એક ભાગ જેટલો છે; ત્યાર પછીનાં ' ઠામ ધમણા ' હોવાથી હિમવંતપર્વત એવા જે ભાગ જેટલો સમજવો; ત્યાર પછીનું હૈમવંત ક્ષેત્ર એવા ચાર ભાગ જેટલું, ત્યાર પછીનો મહાહિમવંત પર્વત એવડા એવડા આઠ ભાગ જેટલો, હરિવર્ષ ક્ષેત્ર સોળભાગ જેવડું, નિષધ પર્વત ધત્રીશ ભાગ જેવડો, અને વિદેહક્ષેત્ર ચોસઠભાગ જેવડું છે. ૧૬-૧૮.

ષોડશાંશા રમ્યકાર્ણ્યં ભાગા રુક્મીનગોઽષ્ટ ચ ।
ચત્વારો હૈરણ્યવન્તં દ્વૌ ભાગૌ શિખરી ગિરિઃ ॥ ૧૯ ॥

एक ऐरावतक्षेत्रम् नवत्या च शतेन च ।
भागैरेवं योजनानां लक्षमेकं समाप्यते ॥ २० ॥

यद्वेदं भरते क्षेत्रप्रमाणं योजनादिकम् ।
नवत्याढ्यशतगुणं योजनानां हि लक्षकम् ॥ २१ ॥

जम्बूद्वीपस्य विष्कम्भो यथैवं लक्षयोजनः ।
एवमायामोऽपि लक्षं योजनानां भवेद्यथा ॥ २२ ॥

सहस्राः पंच वनयोः व्यासः पूर्वापरस्थयोः ।
योजनानां चतुश्चत्वारिंशान्यष्टौ शतानि च ॥ २३ ॥

पंचत्रिंशत् सहस्राणि षडुत्तरा चतुःशती ।
विजयानां षોડશાનાં વિષ્કમ્ભોઽયં સમુચિતઃ ॥ ૨૪ ॥

षण्णामन्तर्नदीनां च पंचाशा सप्तशत्यसौ ।
चतुःसहस्री विष्कम्भो वक्षस्काराष्टकस्य च ॥ २५ ॥

(હવે અહિંથી પાછું ' માન ' ઉતરતું ઉતરતું—અરધું અરધું થતું હોવાથી) પછીને નીલવાન પર્વત ખત્રીશ ભાગ જેવડો સમજવો. ૧૮.

ત્યાર પછીનું રમ્યક ક્ષેત્ર સોળ ભાગ જેવડું, રુક્મીનપર્વત આઠભાગ જેવડો, હૈરણ્યવન્ત ક્ષેત્ર ચાર ભાગ જેવડું, શિખરી પર્વત બે ભાગ જેવડો અને ઐરાવતક્ષેત્ર એક ભાગ જેવડું એટલે કે ભરતક્ષેત્ર ખરોખર થાય છે. આવી રીતે એકંદર એકસોને નેવું ભાગ તમામ થઈને એક લાખ યોજન થાય છે. આ સમજણે, એક લાખ યોજનના ૧૯૦ ભાગ કરતાં જેટલા યોજન આવે એટલા યોજન ભરતક્ષેત્રનું પ્રમાણ સમજવું. (એ ૫૧૯ યોજન અને ૬ કળા આવે છે.) ૧૯-૨૧.

જમ્બૂદ્વીપની પહોળાઈની જેમ લાંબાઈ પણ એક લાખ યોજનની છે. ૨૨.

તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વ અર્ધમાં રહેલા બેઉ વનો પાંચહજાર આઠસો ચુમાળીશ યોજન છે. સોળ વિજયો પાંત્રીશ હજાર ચારસો છ યોજન છે. છ અન્તર્નદીઓ સાતસો પચાસ યોજન છે અને આઠ વક્ષસ્કારપર્વતો ચાર હજાર યોજન છે. મેરૂપર્વત દશ હજાર યોજન છે અને પૂર્વમાં અને

મેરુઃ દશસહસ્રોરુઃ મદ્રસાલસ્ય ચાયતિઃ ।
સહસ્રાણિ ચતુઃચત્વારિંશત્ પૂર્વાપરસ્થિતેઃ ॥ ૨૬ ॥
एषां संकलने लक्षं योजनानां भवेदिति ।
वक्ष्यमाणविदेहानामायामोऽप्येवमूह्यताम् ॥ २७ ॥

दक्षिणोत्तरवर्तिन्योः जगत्योः मूलविस्तृतिः ।
भरतैरवतक्षेत्रव्यासेऽन्तर्भाव्यतां क्रमात् ॥ २८ ॥
जगत्योः मूलविष्कम्भः पूर्वपश्चिमयोस्तु यः ।
स्वस्त्रदिवस्थवनमुखव्यासेऽन्तर्भाव्यतामसौ ॥ २९ ॥

विष्कम्भो भरतस्याथ शरश्च कथितो जिनैः ।
षड्विंशानि योजनानि शतानि पंच षट् कलाः ॥ ૩૦ ॥
चतुर्दशसहस्राणि चतुःशत्येकसप्ततिः ।
योजनान्यस्य जीवा स्यात्किंचिदूनाश्च षट्कलाः ॥ ૩૧ ॥
धनुःपृष्ठं सहस्राणि चतुर्दश तथोपरि ।
अष्टाविंशा पंचशती कला एकादशाधिकाः ॥ ૩૨ ॥

પશ્ચિમમાં રહેલ ભદ્રશાળ વન ચુમાળીશ હુબ્બર યોજન છે. એવી રીતે સર્વનો સરવાળો એક - લાખ યોજન થાય છે (તે જમ્બૂદ્વીપની લાંબાઈ થઈ.) ૨૨-૨૭.

જેની વાત હવે પછી આવશે એવા મહાવિદેહ આદિકની લાંબાઈ પણ એવી જ રીતે વિચારવી. ૨૭.

દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં જે જે 'જગતી'ની લીંતો રહેલી છે તેના મૂળનો વિસ્તાર અનુક્રમે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના વિસ્તારની અંદર ભાવી લેવો. ૨૮.

વળી એજ પ્રમાણે પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં રહેલી બેઉ 'જગતી'નો મૂળનો વિસ્તાર પોત- પોતાની દિશામાં રહેલા વનના વિસ્તારની અંદર ભાવી લેવો. ૨૯.

હવે ભરતક્ષેત્રનો 'વિષ્કંભ' તેમજ 'શર' પાંચસો છવીશ યોજન અને છ કળા છે. ૩૦.

એની 'જીવા' ચૌદહુબ્બર ચારસો એકોતેર યોજન અને લગભગ છ 'કળા' છે. ૩૧.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ ચૌદહુબ્બર પાંચસો અઠ્યાવીશ યોજન અને અગ્યાર કળા છે. ૩૨.

યોજનાનાં ત્રિપંચાશત્ લક્ષ્યા અશીતિરેવ ચ ।
 સહસ્રાણિ ષટ્ શતાનિ તથૈકાશીતિરિત્યથ ॥ ૩૩ ॥
 કલાઃ સપ્તદશ તથા તાવત્યો વિકલા અપિ ।
 એતાવત્ ભરતચેત્રે પ્રોક્તં ચેત્રફલં જિનૈઃ ॥ ૩૪ ॥
 બાહ્યા તુ અત્ર ન સંભવતિ ॥

તચ્ચેદં ભરતં દ્વેધા વૈતાલ્યગિરિણા કૃતમ્ ।
 દાક્ષિણાત્યં ભરતાર્દ્ધમુત્તરાર્દ્ધં તથાપરમ્ ॥ ૩૫ ॥
 ષોઢા હિમવદુત્થાભ્યાં મિત્વા વૈતાલ્યમૂધરેમ્ ।
 ગંગાસિન્ધુભ્યાં કૃતં તત્ ગત્વા પૂર્વાપરામ્બુધી ॥ ૩૬ ॥
 અર્ધસ્ય દાક્ષિણાત્યસ્ય સ્યાદ્વિષ્કંભઃ શરોઽપિ ચ ।
 અષ્ટાત્રિંશયોજનાનાં દ્વે શતે ચ કલાત્રયમ્ ॥ ૩૭ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રાણિ નવ સપ્તશતાનિ ચ ।
 જીવાષ્ટચત્વારિંશાનિ દ્વાદશાત્ર કલાસ્તથા ॥ ૩૮ ॥
 ધનુઃપૃષ્ઠં યોજનાનાં સહસ્રાણિ નવોપરિ ।
 શતાનિ સપ્ત ષટ્ષષ્ટિઃ કલૈકા દક્ષિણાર્દ્ધકૈ ॥ ૩૯ ॥

એનું ક્ષેત્રકુળ ત્રેપન લાખ એંશી હબર છસોને એકાશી યોજન, સત્તર કુળા અને સત્તર વિકુળા-એટલું છે. ૩૩-૩૪.

અહિં 'બાહ્યા' તેા હોય નહિં.

આવું જે ભરતક્ષેત્ર તે વૈતાલ્ય પર્વતથી જે ભાગમાં વહેંચાયલું છે; (૧) દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્દ્ધ ભરત. ૩૫.

વળી હિમવંત પર્વતમાંથી નીકળેલી અને વૈતાલ્ય પર્વતને લેહીને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળેલી એવી ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓથી એ ભરતક્ષેત્ર છ વિભાગમાં વહેંચાયલું છે. ૩૬.

દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો વિષ્કંભ તેમ જ શર બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કુળા છે. ૩૭.

એની છવા નવહબર સાતસો અડતાળીશ યોજન અને બાર કુળા છે. ૩૮.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ નવહબર સાતસો છાસઠ યોજન ને એક કુળા છે. ૩૯.

લક્ષ્મણાદશ પંચત્રિંશદેવ સહસ્રકાઃ ।

ચતુઃશતી યોજનાનાં પંચાશીતિસ્તથોપરિ ॥ ૪૦ ॥

કલા દ્વાદશ વિકલાઃ ષડિત્યેવં જિનેશ્વરૈઃ ।

દાક્ષિણાત્યે ભરતાદ્દે સર્વં ચેત્રફલં મતમ્ ॥ ૪૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

બાહા તુ અત્ર ન સંભવતિ ॥

વૈતાલ્યાદ્દક્ષિણાસ્યાં ચોત્તરસ્યાં લવણાર્ણવાત્ ।

ચતુર્દશાધિકશતં યોજનાનિ કલાસ્તથા ॥ ૪૨ ॥

एकादशातीत्य मध्यखण्डेऽयोध्यापुरी भवेत् ।

नवयोजनविस्तीर्णा द्वादशयोजनायता ॥ ૪૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

खण्डेऽत्रैवार्यदेशानां स्यात् सार्द्धा पंचविंशतिः ।

खण्डोऽनार्यस्तान् विनासौ खण्डाः पंचापरं तथा ॥ ૪૪ ॥

मध्यखण्डगतेष्वार्यदेशेष्वेव भवेज्जनिः ।

अर्हतां चक्रिणामर्द्धचक्रिणां शीरिणां तथा ॥ ૪૫ ॥

अष्टात्रिंशे योजનાનાં દ્વે શતે ત્રિકલાધિકે ।

अतिक्रम्य हिमवतो दक्षिणस्यं तथाऽम्बुधेः ॥ ૪૬ ॥

અઢાર લાખ પાંત્રીશ હુબર આરસો પંચાશી યોજન, બાર કળા અને છ વિકળા જેટલું એનું (દક્ષિણાર્ધ ભરતનું) ક્ષેત્રફળ છે. ૪૦-૪૧.

‘બાહા’ તેા અહિં હોય નહિં.

હવે વૈતાલ્ય પર્વતથી દક્ષિણે અને લવણ સમુદ્રથી ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા મૂકીને, મધ્યખંડમાં, નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી અયોધ્યા નામે નગરી છે. ૪૨-૪૩.

આજ (મધ્ય) ખંડમાં સાડીપચવીશ આર્યદેશો છે. એ શિવાયનો શેષ ખંડ અનાર્ય છે. વળી અન્ય પણ પાંચ ખંડ છે. ૪૪.

મધ્યખંડમાં રહેલા આર્યદેશોમાંજ તીર્થંકર, ચક્રી, વાસુદેવ અને બળદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૫.

હિમવંત પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા મૂકીને, તથા

एतावदेवातिक्रम्योत्तरस्यामत्र राजतः

वैताढ्यो मध्यस्थ इव व्यभजत् भरतं स च ॥ ४७ ॥ युग्मम् ॥

पंचाशतं योजनानि विस्तीर्णः पंचविंशतिम् ।

योजनान्युन्नतः क्रोशाधिकानि षड् भुवोऽन्तरम् ॥ ४८ ॥

विहाय मन्दरं सर्वपर्वतानां भवेद्यतः ।

स्वस्वोच्छ्रयस्य तुर्यांशो व्यवगाढो भुवोऽन्तरे ॥ ४९ ॥

द्वे योजनशते साष्टाशीतिके त્રિકलाधिके ।

इषुः वैताढ्यशैलस्य प्रत्यंचाऽस्य प्रपंच्यते ॥ ૫૦ ॥

योजनानां सहस्राणि दश सप्त शतानि च ।

विंशतिश्च कलाः किञ्चिदूना द्वादश कीर्त्तिताः ॥ ૫૧ ॥

धनुःપૃષ્ઠં સહસ્રાણિ દશ સપ્ત શતાનિ ચ ।

ત્રિચત્વારિંશતાઢ્યાનિ કલાઃ પંચદશાધિકાઃ ॥ ૫૨ ॥

સાષ્ટાશીતિર્યોજનાનાં ચતુઃશતી તથા કલાઃ ।

સાર્દ્ધાઃ ષોડશ બાહાસ્ય પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોર્દ્વિયોઃ ॥ ૫૩ ॥

ऊर्ध्वं च पर्वतस्यास्य दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः ।

अतिक्रमे योजनानां दशानां समभूमितः ॥ ૫૪ ॥

સમુદ્રથી ઉત્તર દિશામાં એટલોજ ભાગ મૂકીને, વચ્ચે, મધ્યસ્થ હોયની એવો રૂપ્યમય વૈતાઢ્ય પર્વત આબ્યો છે તેથી ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ થાય છે. ૪૬-૪૭.

એ વૈતાઢ્ય પર્વતનો વિસ્તાર પચાસ યોજન છે, અને એની ઉંચાઈ પચવીશ યોજન છે. વળી એ છ યોજન અને એક કોસ પૃથ્વીની અંદર રહેલ છે, કેમકે મેરૂ શિવાય અન્ય સર્વ પર્વતો પોતપોતાની ઉંચાઈનો ચોથો ભાગ પૃથ્વીમાં ગૂઢ છે. ૪૮-૪૯.

આ વૈતાઢ્ય પર્વતનો 'શર' બસો અઠ્યાશી યોજન ને ત્રણ કળા છે; અને એની 'શ્રવા' દશહજાર સાતસો વીશ યોજન અને લગભગ બાર કળા છે. ૫૦-૫૧.

વળી એનું ધનુઃપૃષ્ઠ દશહજાર સાતસો તેંતાળીશ યોજન અને પંદર કળા છે. ૫૨.

અને એની બેઉ તરફની બાહા પ્રત્યેક આસો અઠ્યાશી યોજન અને સાડાસોળ કળા છે. ૫૩.

અત્રાસ્તિ મેખલૈકૈકા દશયોજનવિસ્તૃતા ।

આયામેન ચ વૈતાલ્યસમાને તે ઉભે અપિ ॥ ૫૫ ॥

પૃથુસ્ત્રિંશયોજનાનિ વૈતાલ્યઃ સ્યાદતઃ પરમ્ ।

પ્રતિમેખલમેકૈકા માનતો મેખલાસમા ॥ ૫૬ ॥

શોભિતા વનખણ્ડેન પદ્મવેદિકયાપિ ચ ।

વર્ત્તતે લેચરશ્રેણી રત્નવદ્ધમહીતલા ॥ ૫૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સ્યુસ્તત્ર દક્ષિણશ્રેણૌ વૃતાનિ વિષયૈઃ નિજૈઃ ।

મહાપુરાણિ પંચાશત્ પરસ્યાં ષષ્ટિરેવ ચ ॥ ૫૮ ॥

દક્ષિણસ્યાં પુરં મુખ્યં ભવેત્ ગગનવલ્લભમ્ ।

ઉદીચ્યાં રથનૂપુરચક્રવાલાહ્વયં ભવેત્ ॥ ૫૯ ॥

અયં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ ઋષભચરિત્રાદૌ તુ દક્ષિણશ્રેણ્યાં

રથનૂપુરચક્રવાલમુત્તરશ્રેણ્યાં ગગનવલ્લભમુક્તમ્ । ઇતિ ॥

મુખ્યત્વં ત્વનયોર્જ્ઞેયં સ્વસ્વશ્રેણ્યધિરાજયોઃ ।

રાજધાનીરૂપતયા મહાસમૃદ્ધિશાલિનોઃ ॥ ૬૦ ॥

હવે આ વૈતાલ્યની દક્ષિણ અને ઉત્તર ખાલુએ, સમભૂમિથી ઉંચે દશ યોજન મૂકીને, પહોળાઈમાં દશ યોજન અને લાંબાઈમાં વૈતાલ્ય જેવડીજ, અકેકી મેખલા છે. ૫૪-૫૫.

અહિં આગળથી વૈતાલ્યની પહોળાઈ (જે મૂળે પચાસ યોજન હતી તે ઘટીને) ત્રીશ યોજન જેટલી રહે છે. ૫૬.

જેહ મેખલા પર મેખલાનાજ માપની ખેચરોની શ્રેણી આવેલી છે. જેહ શ્રેણિની ફરતા બગીચા અને પદ્મવેદિકા શોભી રહ્યાં છે. વળી એનાં ભોંતણીઆં રત્નજડિત છે. ૫૬-૫૭.

એમાંની દક્ષિણ શ્રેણિમાં મ્હોટાં પચાસ નગરો છે, અને ઉત્તર શ્રેણિમાં એવાં સાઠ છે. એ સર્વની આસપાસ એમના પોતાના મુલક કે દેશો આવેલા છે. ૫૮.

દક્ષિણ શ્રેણિતું મુખ્ય નગર 'ગગનવલ્લભ' છે અને ઉત્તરશ્રેણિતું 'રથનૂપુરચક્રવાલ' છે. ૫૯. //

આ વાત અમે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને આભપ્રાયે કહી છે. ઋષભચરિત્ર વગેરેમાં તે એથી ઉલટું અર્થાત્ દક્ષિણ શ્રેણિમાં 'રથનૂપુરચક્રવાલ' અને ઉત્તર શ્રેણિમાં 'ગગનવલ્લભ' કહ્યું છે.

એ જેહ મુખ્ય નગરો એટલા માટે કહેવાય છે કે એઓ પોતપોતાની શ્રેણિના મહા સમૃદ્ધ રાજાની રાજધાની છે. ૬૦.

વસન્તઃ તેષુ ચોત્તુંગરત્નપ્રાસાદશાલિષુ ।

તૃણાયાપિ ન મન્યન્તે સ્વર્ગં વિદ્યાધરેશ્વરાઃ ॥ ૬૧ ॥

દશયોજનતુંગસ્ય પંચાશદ્વિસ્તૃતેરપિ ।

ઘંડસ્યાદ્યસ્ય સકલં પ્રતરં સ્યાત્ ભુવસ્તલે ॥ ૬૨ ॥

પંચલક્ષ્ણાઃ સહસ્રાણિ દ્વાદશાથ શતત્રયમ્ ।

સપ્તાઢ્યં દ્વાદશ કલાઃ સ્વણ્ડેઽથ પ્રથમે ઘનમ્ ॥ ૬૩ ॥

લક્ષ્ણામેકપંચાશત્ ત્રયોવિંશતિરેવ ચ ।

સહસ્રા યોજનાનાં ષટ્સપ્તતિઃ ષટ્કલાસ્તથા ॥ ૬૪ ॥

ત્રિભિઃ વિશેષકમ્ ॥

શ્રેણીભ્યામથ ચૈતાભ્યાં યોજનાનામતિક્રમે ।

દશાનાં મેઘલૈકૈકા વર્ત્તતે પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૬૫ ॥

તત્ર યામ્યોત્તરાભિચયે શ્રેણ્યૌ ગિરિસમાયતે ।

વસન્ત્યત્ર શક્રસત્કલોકપાલાભિયોગિનઃ ॥ ૬૬ ॥

તથાહુઃ ક્ષમાશ્રમણપાદાઃ ।

વિદ્યાહરસેઢીઓ ઉઢું ગંતૂણ જોઞ્રણે દસઞ્રો ।

દસજોઞ્રણપિહુલાણ સેઢીઓ સક્કરાયસ્સ ॥ ૬૭ ॥

સર્વ નગરીઓમાં ઉંચા રત્ન મહેલોમાં વસતા વિદ્યાધરોના લેખામાં સ્વર્ગ તો તૃણુસમાન પણ નથી. ૬૧.

હવે દશ યોજન ઊંચત તથા પચાસ યોજન પહોળા એવા આ પ્રથમ ખંડનું લોત-ળીયાનું સઘળું 'પ્રતર' પાંચ લાખ ખાર હજાર ત્રણસો સાત યોજન અને ખાર કળા છે. વળી એનું 'ઘન' એકાવન લાખ ત્રેવીશ હજાર છોતેર યોજન અને છ કળા છે. ૬૨-૬૪.

એ બે શ્રેણિઓ કહી તેથી દશ દશ યોજન મૂકીને બેઉ બાજુએ અડેક મેખલા છે. ૬૫.

ત્યાં ઉત્તરશ્રેણિ અને દક્ષિણશ્રેણિ—એવી બે શ્રેણિઓ છે તે બેઉની લાંબાઈ પર્વત બેટલી છે; અને ત્યાં, ઇન્દ્રના લોકપાલ દેવોના સેવકો રહે છે. ૬૬.

આ સંબંધમાં પૂજ્ય ક્ષમાશ્રમણ કહે છે કે—

વિદ્યાધરોની શ્રેણિઓથી દશ યોજન ઉપર ગયા કેડે વળી બે શ્રેણિઓ આવે છે તે શક-

સોમજમકાઙ્ગાણાં દેવાણાં વરુણકાઙ્ગાણાં ચ ॥

વેસમણકાઙ્ગાણાં દેવાણાં શ્રાભિયોગાણાં ॥ ૬૮ ॥

વહૂનિ ભવનાન્યત્ર તેષાં પલ્યોપમાયુષામ્ ।

બહિર્વૃત્તાનિ રાત્નાનિ ચતુરસ્રાણિ ચાન્તરે ॥ ૬૯ ॥

વેદિકાવનરાજિન્યોઃ શ્રેણ્યોઃ વ્યાસોઽનયોઃ ભવેત્ ।

યોજનાનિ દશૈતાવાન્ વૈતાલ્યસ્યાપિ તત્ર સઃ ॥ ૭૦ ॥

દશયોજનતુંગસ્ય ત્રિંશદ્યોજનવિસ્તૃતેઃ ।

સ્વપ્તસ્યાસ્ય દ્વિતીયસ્ય ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥ ૭૧ ॥

તિસ્તો લક્ષ્ણાઃ સહસ્રાણિ સપ્ત ત્રીણિ શતાનિ ચ ।

તથા ચતુરશીતિશ્ચ કલાઃ એકાદશાધિકાઃ ॥ ૭૨ ॥

અત્ર ચ સર્વત્ર યથોપયોગં યોજનપદમનુક્તમપિ અધ્યાહાર્યમ્ ॥

તથા સ્વપ્તે દ્વિતીયસ્મિન્ નિશ્ચિતં સર્વતો ઘનમ્ ।

ત્રિંશલ્લક્ષ્ણા યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રિસપ્તતિઃ ॥ ૭૩ ॥

શતાન્યષ્ટૌ પંચચત્વારિંશદાલ્યાનિ ચાધિકાઃ ।

કલાઃ પંચદશેત્યુક્તં વ્યક્તં યુક્તિવિશારદૈઃ ॥ ૭૪ ॥

રાયના સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ-કુબેર નામના લોકપાળોના અભિયોગી દેવતાઓની છે. ૬૭-૬૮

એ દેવોનું પલ્યોપમનું આયુષ્ય છે. અને ત્યાં એમનાં ઘણાં ભવનો છે—તે રત્નમય છે અને ખડ્ડારથી ગોળ અને અંદરથી ચતુષ્કોણ છે. ૬૯.

આ બેઉ શ્રેણિઓમાં પણ પદ્મવેદિકા અને સુંદર બગીચા આવેલા છે. એમનો વ્યાસ વળી દશ યોજનનો છે; અને ત્યાં આગળ વૈતાલ્ય પર્વતનો પણ તેટલોજ વ્યાસ છે. ૭૦.

ઉપર પ્રમાણે વૈતાલ્યના પહેલા ખંડની હકીકત કહી.

હવે એનાં બીજા ખંડ વિષે.

વૈતાલ્ય પર્વતનો બીજો ખંડ દશ યોજન ઉંચો અને ત્રીશ યોજન પહોળો છે. એનું 'પ્રતર'રૂપ ગણિત ત્રણ લાખ સાત હજાર ત્રણસો ચોરાશી અને ઉપર અગ્યાર કળા છે. ૭૨.

અભિયોગિશ્રોણિતશ્ચ યોજનાનામતિક્રમે ।

પંચાનામૂર્ધ્વમત્રાસ્યોપરિભાગો વિરાજતે ॥ ૭૫ ॥

નાનારત્નાલંકૃતસ્ય દશયોજનવિસ્તૃતેઃ ।

મધ્યે પદ્મવેદિકાસ્ય તસ્યાશ્ચોભયતો વને ॥ ૭૬ ॥

તયોઃ ક્રીડાપર્વતેષુ કંદલ્યાદિગૃહેષુ ચ ।

દીર્ઘિકાદિષુ ચ સ્વૈરં ક્રીડન્તિ વ્યન્તરામરાઃ ॥ ૭૭ ॥

પંચયોજનતુંગસ્ય દશયોજનવિસ્તૃતેઃ ।

ખણ્ડસ્યાસ્ય તૃતીયસ્ય પ્રતરં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૭૮ ॥

એકં લક્ષં દ્વે સહસ્રે ચતુઃશત્યેકષષ્ટિયુક્ ।

કલા દશાથ ગણિતં બ્રવીમ્યસ્મિન્ ઘનાત્મકમ્ ॥ ૭૯ ॥

પંચલક્ષા યોજનાનાં સહસ્રા દ્વાદશાપરે ।

સપ્તાતિરેકા ત્રિશતી કલાશ્ચ દ્વાદશાધિકાઃ ॥ ૮૦ ॥

ત્રયાણામપિ ધનેષ્વેકીકૃતેષુ ચ ।

વૈતાહ્યસ્યાખિલસ્યાપિ જાયતે ગણિતં ઘનમ્ ॥ ૮૧ ॥

આ ખીજા ખંડનું ઘનગણિત વળી ત્રીશ લાખ તેાંતેર હજાર આઠસો પીસતાળીશ છે અને ઉપર પંદર કળા વધે છે. ૭૩-૭૪.

એ પૂર્વોક્ત અભિયોગી-સેવકદેવોની શ્રેણીથી ઉંચે પાંચ યોજન મૂકીને એનો ઉપરનો ભાગ આવે છે. ૭૫.

એ ભાગ નાના પ્રકારના રત્નોથી મનોહર છે અને દશ યોજન વિસ્તારમાં છે. એના મધ્યમાં પદ્મવેદી છે. અને એની યેઉ બાજુએ બગીચા આવી રહ્યા છે. ૭૬.

એ યેઉ બગીચામાં રહેલા ક્રીડાશૈલોપર, કદલીગૃહોમાં તેમજ વાવ વગેરેમાં વ્યન્તરદેવો યથેચ્છ ક્રીડા કરે છે. ૭૭.

હવે વૈતાહ્યનો ત્રીજો ખંડ જે પાંચ યોજન ઉંચો અને દશ યોજન પહોળો છે—એનું ‘પ્રતર’ ગણિત એક લાખ યે હજાર ચારસો એકસઠ છે અને ઉપર દશ કળા જેટલું વધે છે. એનું ‘ઘનગણિત’ વળી પાંચ લાખ બાર હજાર ત્રણસો સાત છે અને ઉપર બાર કળા જેટલું વધે છે. ૭૮-૮૦.

આ ત્રણ ખંડોનું ઘનમાપ ગણાવ્યું તે ત્રણેને એકત્ર કરતાં જે આવે તે આખા વૈતા-

તત્તૈદમ્ । સપ્તાશીતિશ્ચ લક્ષાણિ દ્વિનવતિઃ શતાન્યપિ ।

एकोनत्रिंशदाढ्यानि कलाश्चतुर्दशाधिकाः ॥ ८२ ॥

સિદ્ધાયતનં કૂટં દક્ષિણભરતાર્દ્રનામધેયં ચ ।

खण्डप्रपातकूटं तुर्यं तन्माणिभद्राख्यम् ॥ ८३ ॥

વૈતાલ્યાખ્યં પંચમમથ ષષ્ઠં પૂર્ણભદ્રસંજ્ઞં ચ ।

भवति तमिस्रगुहं चोत्तरभरतार्द्रं च वैश्रमणम् ॥ ८४ ॥

વૈતાલ્યે નવ કૂટાન્યેવં જ્ઞેયાનિ તત્ર પૂર્વાબ્ધેઃ ।

सविधे सिद्धायतनं ततः क्रमात् प्रत्यगखिलानि ॥ ८५ ॥ विशेषकम् ॥

કૂટાન્યેતાનિ સક્રોશાન્યુચ્ચત્વે યોજનાનિ ષટ્ ।

तावन्त्येव मूलभूमौ विष्कम्भायामतोऽपि च ॥ ८६ ॥

મધ્યે દેશોનાનિ પંચ યોજનાનિ શિરસ્યથ ।

साधिकानि त्रीण्युदस्तगोपुच्छसंस्थितान्यतः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥

પરિક્ષેપાઃ મૂલમધ્યશિરસ્સૂનાનિ વિંશતિઃ ।

तथोनानि पंचदश साग्राणि नव च क्रमात् ॥ ८८ ॥

ઢ્યનું ઘનમાપ થાય. એ એકત્ર રકમ સત્યાશી લાખ નવ હજાર બસો ઓગણત્રીશ થાય છે. અને ઉપર ચૌદ કળા વધે છે. ૮૧-૮૨.

હવે વૈતાલ્યપર્વતપર નવ કૂટો કહ્યાં છે તે આ પ્રમાણે:—(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) દક્ષિણ ભરતાર્દ્ર, (૩) ખંડપ્રપાત, (૪) માણિભદ્ર, (૫) વૈતાલ્ય, (૬) પૂર્ણભદ્ર, (૭) તમિસ્રગુહ, (૮) ઉત્તરભરતાર્દ્ર અને (૯) વૈશ્રમણ. ૮૩-૮૪.

એમાં જે પહેલું સિદ્ધાયતન છે તે પૂર્વસમુદ્રની પાસે છે; અને શેષ સર્વે પાશ્ચિમમાં ક્રમવાર આવેલાં છે. ૮૫.

નવે શિખરો ઉંચાઈમાં છ યોજન અને એક કોસ છે. તેઓની લંબાઈપહોળાઈ મૂળ-આગળ એ ઉંચાઈ જેટલી જ છે, મધ્યમાં પાંચ યોજનથી સહેજ ન્યૂન છે અને મથાળે ત્રણ યોજનથી કંઈક વિશેષ છે. એમ હોવાથી એઓનો આકાર ગાયે પૃથ્થ ઉંચું કર્યું હોય એવો છે. ૮૬-૮૭.

એમનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો વળી મૂળ આગળ વીશયોજન, મધ્યમાં પંદર યોજનથી સહેજ ઓછો, અને મથાળે નવયોજનથી કંઈક ન્યૂન છે. ૮૮.

અધસ્તાચ્છિખરાધ્યાવદાગતં તત્કિલાદ્ધિતમ્ ।
 કૂટોત્સેધાર્દ્ધયુક્કૂટે વ્યાસો યથેપ્સિતાસ્પદે ॥ ૮૯ ॥
 તથાહિ । સક્રોશાર્દ્ધે યોજનાનાં ત્રયેઽતીતે શિરોઽગ્રતઃ ।
 યદા જિજ્ઞાસ્યતેઽમીષુ વ્યાસસ્તદા તદર્દ્ધયૈત્ ॥ ૯૦ ॥
 સ્યુઃ ષટ્ ક્રોશાઃ સપાદાંસ્તે કૂટોત્સેધાર્દ્ધસંયુતાઃ ।
 સપાદક્રોશહીનૈવં સંજાતા પંચયોજની ॥ ૯૧ ॥
 મધ્યપ્રદેશે વિષ્કમ્ભ એતાવાનેષુ જાયતે ।
 એવં હિમવતાદીનાં સર્વકૂટેષુ ભાવના ॥ ૯૨ ॥
 સિદ્ધાયતનકૂટસ્યોપરિ રમ્યં વિરાજતે ।
 સત્સિદ્ધાયતનં મૌલૌ કિરીટમિવ ભૂપતેઃ ॥ ૯૩ ॥
 તદત્ર કનકમણિમયમેકક્રોશાયતં તદર્દ્ધતતમ્ ।
 ચાપશતાનિ ચતુર્દશ ચત્વારિંશાનિ ચોત્તુંગમ્ ॥ ૯૪ ॥
 પૂર્વોત્તરાદક્ષિણાસુ દ્વારમેકૈકમત્ર તત્ ।
 ધનુઃપંચાશતોત્તુંગં તદર્દ્ધં કિલ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૯૫ ॥

નીચેથી ચઢતાં કે મથાળેથી ઉતરતાં કોઈ સ્થળે ત્યાં આગળનો વ્યાસ (પહોળાઈ)
 કાઢવો હોય તો, જેટલું ચઢ્યા કે ઉતર્યા હોઈએ એનું અર્દ્ધ કરીને એમાં શિખરની અરધી
 ઉંચાઈ લેળવવી. એનું જે પરિણામ આવે તે તે સ્થળ આગળનો ' વ્યાસ ' થાય. ૮૯.

જેમકે, મથાળેથી ત્રણયોજન ને અરધો કોસ નીચે ઉતરતાં ત્યાં આગળનો વ્યાસ
 કાઢવો હોય તો તે $\frac{૩ યો. ૦૧ કો.}{૨} + \frac{શિખરની ઉંચાઈ}{૨}$ થાય

એટલેકે ૧૧૧ યો. ૦૧ કો. + ૩ યો. ૦૧ કો. થાય=૧૮૧૧ કોસ થાય અર્થાત્ ૫ યોજનમાં
 ૧૧ કોસ એછા થાય. એ શિખરના મધ્યભાગ આગળનો વ્યાસ નીકળ્યો. ૯૦-૯૨.

હિમવાન વગેરે પર્વતોના શિખરોના સંબંધમાં પણ આવી રીતે જ કરવું.

સિદ્ધાયતન નામના કૂટની ઉપર એક સિદ્ધમન્દિર આવી રહ્યું છે તે જાણે કોઈ રાજાના
 મસ્તકપર મુકુટ હોય એવું શોભાયમાન દેખાય છે. ૯૩.

તે વળી કનકમય અને મણિમય છે; એક કોસ લાંબુ છે, અર્દ્ધ કોસ પહોળું છે અને
 આસો આલીશ ધનુષ્ય ઉંચું છે. ૯૪.

પંચધનુઃશતવિષ્કમ્ભાયમા સ્યાત્તર્દ્ધવાહલ્યા ।

મણિપીઠિકા તદન્તર્દેવચ્છન્દક ઉપરિ ચાસ્યાઃ ॥ ૯૬ ॥

પંચચાપશતાન્યેષ વિષ્કમ્ભાયમતો મતઃ ।

તાન્યેવ સાતિરેકાણિ તુંગત્વેન પ્રરૂપિતઃ ॥ ૯૭ ॥

અષ્ટોત્તરં શતં નિત્યપ્રતિમાસ્તન્ન ચાર્હતામ્ ।

ઉત્સેધાંગુલનિષ્પન્નધનુઃપંચશતોચ્છ્રિતાઃ ॥ ૯૮ ॥

એકૈકસ્યાં દિશિ સપ્તવિંશતિઃ સપ્તવિંશતિઃ ।

એવં ચતુર્દિશં તાઃ સ્યુઃ નામ્ના ચ ઋષભાદયઃ ॥ ૯૯ ॥

તાસાં ચ જિનમૂર્તીનામંકરત્નમયા નલાઃ ।

અન્તર્લોહિતાક્ષરત્નપ્રતિસેકમનોહરાઃ ॥ ૧૦૦ ॥

પાણિપાદતલાનિ ચ જિહ્વા શ્રીવત્સચૂચુકમ્ ।

તાલૂનિ ચ તપનીયમયાનિ રિષ્ટરત્નજાઃ ॥ ૧૦૧ ॥

શ્મશ્રુરોમરાજયશ્ચ ઓષ્ટાઃ વિદ્મનિર્મિતાઃ ।

નાસા અન્તર્લોહિતાન્નિષેકાસ્તપનીયજાઃ ॥ ૧૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વમાં, ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં એમ ત્રણે દિશાએ એને અડેક દ્વાર છે. તે પચાસ ધનુષ્ય ઉંચાં અને પચવીશ ધનુષ્ય પહોળાં છે. ૯૫.

તે મંદિરમાં વળી પાંચસો ધનુષ્યના વિસ્તારમાં અઠીસો ધનુષ્ય જાડી એક મણિપીઠિકા છે અને તે ઉપર એક દેવચ્છદક છે. ૯૬.

તે દેવચ્છદક વિસ્તારમાં પાંચસો ધનુષ્ય છે અને ઉંચાઈમાં એથી સહેજ વધારે છે. ૯૭.

ત્યાં અરિહંતદેવની એકસોને આઠ શાશ્વત પ્રતિમાઓ છે. તે ઉત્સેધ અંગુલને માપે પાંચસો ધનુષ્ય ઉંચી છે. ૯૮.

એ પ્રતિમાઓ પ્રત્યેક દિશામાં સત્યાવીશ સત્યાવીશ હોઈને ચારે દિશાઓમાં થઈને એટલી સંખ્યામાં છે. વળી એમનાં ઋષભ વગેરે નામ છે. ૯૯.

એ જિનદેવની મૂર્તિઓના અંકરલમય નળ છે, અને એમાં લાલરત્નોની છાંટ હોવાથી એ બહુ મનોહર લાગે છે. ૧૦૦.

વળી એમનાં હાથ પગનાં તળીયાં, જીંહડા, શ્રીવત્સ, સ્તનાચ અને તાળવાં સુવર્ણમય છે; દાઢી અને મૂછના વાળ રિષ્ટ રત્નોના છે; ઓષ્ટ વિદ્મમય છે અને નાસિકા લાલરત્નની છાંટવાળી સુવર્ણની બનાવેલી છે. ૧૦૧-૧૦૨.

લોહિતાક્ષપ્રતિસેકાન્યક્ષીપ્યંકમયાનિ ચ ।

તારકા અક્ષિપદ્માણિ ધ્રુવશ્ચ રિષ્ટરત્નજાઃ ॥ ૧૦૩ ॥

લલાટપટ્ટશ્રવણકપોલં કનકોદ્ભવમ્ ।

કેશભૂમિસ્તપનીયમયી કેશાશ્ચ રિષ્ટજાઃ ॥ ૧૦૪ ॥

વજ્રજાઃ શીર્ષઘટિકાસ્તથા કનકનિર્મિતાઃ ।

ગ્રીવાબાહુપાદજંઘાગુલ્ફોરુતનુયષ્ટયઃ ॥ ૧૦૫ ॥

નન્વેતાનિ ભાવજિનપ્રતિરૂપાણિ તેષુ ચ ।

ઉચિતં શ્મશ્રુકૂર્ચાદિ શ્રામણ્યાનુચિતં કથમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

તદુક્તં શ્રીતપાગચ્છનાયકશ્રીદેવેન્દ્રસૂરિશિષ્યશ્રીધર્મઘોષસૂરિભિઃ
ભાષ્યવૃત્તૌ । ભગવતો ડપગતકેશશીર્ષમુખનિરીક્ષણેન શ્રામણ્યાવસ્થા સુજ્ઞાતા
એવ ઇતિ ॥

અત્રોચ્યતે । ભાવાર્હતામપિ શ્મશ્રુકૂર્ચાદીનામસંભવઃ ।

ન સર્વથા કિન્તુ તાદૃગુદિવ્યાતિશયસંભવાત્ ॥ ૧૦૭ ॥

સ્યાદવસ્થિતતા તેષાં શ્રામણ્યગ્રહણાદનુ ।

પુરુષત્વપ્રતિપત્તિઃ સૌન્દર્યં ચેત્યમેવ હિ ॥ ૧૦૮ ॥

વળી એમનાં ચક્ષુ લાલરત્નોની છાંટવાળા અંક રત્નોનાં છે; અને કીકી, આંખની પાંપણુ અને ભ્રમર રિષ્ટરત્નમય છે. ૧૦૩.

એમના લલાટપટ્ટ, શ્રવણ અને કપોલ સુવર્ણમય છે; મસ્તક પણ સુવર્ણમય છે; અને કેશ રિષ્ટરત્નમય છે. ૧૦૪.

એમની શીર્ષઘટિકા વજ્રમય છે. વળી એમની ગ્રીવા, હસ્ત, ચરણ, જંઘા, ઘુંટી તથા દેહયષ્ટિ—આ સર્વ સુવર્ણમય છે. ૧૦૫.

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે આ ભાવજિનની પ્રતિમાઓ છે એમને, શ્રમણ્યાવસ્થાને અનુચિત એવી દાઢી મૂછ ઉચિત કેમ કહેવાય ? ૧૦૬.

કેમકે તપગચ્છાધિરાજ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિએ 'ભાષ્ય' ની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—ભગવાનનું કેશરહિત મસ્તકવાળું મુખ જોવાથી તેમની ચોખ્ખી શ્રમણ્યાવસ્થા જણાઈ આવે છે.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—ભાવ જિનેશ્વરોને દાઢી મૂછ વગેરેનો સર્વથા

यदुक्तं श्री समवायांगे । अवठियकेसमंसुरोमणहे । इति ॥ औप-
पातिकेऽप्युक्तम् । अवठियसुविभत्तचत्तमंसू ॥

एवं च । तासां भावजिनाधीशप्रतिरूपतया ततः ।

शाश्वताहत्प्रतिमानां श्मश्रुकूर्वादि युक्तिमत् ॥ १०९ ॥

भाष्ये त्वकेशशीर्षास्या या श्रामण्यदशोदिता ।

साऽवर्द्धिष्णातयाल्पत्वात्तदभावविवक्षया ॥ ११० ॥

ऐकैकस्याः प्रतिमायाः पृष्ठतश्छत्रधारिणी ।

द्वे द्वे चामरधारिण्यौ पार्श्वतः पुरतः पुनः ॥ १११ ॥

यक्षभूतकुंडधारप्रतिमानां द्वयं द्वयम् ।

विनयावनतं पादपतितं घटितांजलि ॥ ११२ ॥ युग्मम् ॥

यथा देवच्छन्दकेऽस्मिन् घंटाधूपकडुत्थकाः ।

तथा चन्दनकुम्भाद्याः प्रत्येकं शतमष्टयुक् ॥ ११३ ॥

અસંભવ નથી, પર તુ એઓની એ પ્રકારની અવસ્થિતિ સાધુપણના અંગીકાર પછી કોઈ એવા દિવ્ય અતિશયને લીધે થાય છે. અને એને લીધેજ પુરૂષપણની પ્રતિપત્તિ થાય છે અને એમાં સૌન્દર્ય પણ લાગે છે. ૧૦૭-૧૦૮.

આ સ બંધમાં સમવાયાંગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“ જેમને કેશ, દાઢી મૂછ, રોમ અને નખ રહેલા છે એવી—” (નિનપ્રતિમા). વળી ઉવવાઈસૂત્રમાં પણ એવું કહ્યું છે કે—“ જેમને શોભિતી દાઢી રહેલી છે એવી—” (શ્રી નિનપ્રતિમા).

અને એમ બાબત હોવાથી, નિનેશ્વરદેવની તે શાશ્વત પ્રતિમાઓને લાવનિનની પ્રતિરૂપતાને લઈને શ્મશ્રુ, કૂર્ચ વિગેરે ઉચિત છે. ૧૦૯.

‘લાખ્ય’ માં કેશરહિત મસ્તકયુક્ત મુખવાળી શ્રમણાવસ્થા કહી છે તે, તે કૂર્ચ, શ્મશ્રુ વગેરે વધતાં ન હોવાથી અને વળી સ્વદપ હોવાથી, બાણે તેનો અભાવ હોયની એવું કહેવાની ઇચ્છાથી કહી છે. ૧૧૦.

એ પ્રતિમાઓમાંની દરેકની પાછળ એક છત્રધારિણી અને પડખે બપ્ખે ચામરધારિણી રહેલી છે. વળી મોઢાગળનાં લાગમાં વિનયપૂર્વક નમીને, હસ્ત જોડી ચરણસ્પર્શ કરતી બપ્ખે — યક્ષોની, ભૂતોની તથા કુંડધારીઓની પ્રતિમા રહેલી છે. ૧૧૧-૧૧૨.

વળી ત્યાં પ્રત્યેક બિંબ આગળ એક ઘંટા અને એક ધુપદાન તેમજ ચંદનનો કુંભ વગેરે પણ રહેલા છે. ૧૧૩.

તથાહિ ।

ચંદણકલસાભિંગારગા આયસગા ય થાલા ય ।

પાઈઓ સુપડ્ઢા મણગુલીયા વાયકરગા ય ॥ ૧૧૪ ॥

ચિત્તારયણકરંડગહયગયનરકંઠગા ય ચંગેરી ।

પડલગસીહાસણછત્તચામરા સમુગયઙ્ગસા ય ॥ ૧૧૫ ॥

તથા ઁંડપ્રપાતકૂટે સ્યાન્નૃત્તમાલઃ સુરો વિભુઃ ।

સપ્તમે કૃતમાલશ્ચ સ્યાત્તમિસ્ત્રગુહાભિધે ॥ ૧૧૬ ॥

ષણ્ણાં ચ શેષકૂટાનાં કૂટનામસમાભિધાઃ ।

સુરાઃ કુર્વન્ત્યાધિપત્યં સર્વે પલ્યોપમાયુષઃ ॥ ૧૧૭ ॥

એતેષાં ચ પરીવારો દેવીસામાનિકાદિકઃ ।

તત્તદાસનરીતિશ્ચ સર્વં વિજયદેવવત્ ॥ ૧૧૮ ॥

પૂર્ણભદ્રં માણિભદ્રં કૂટં વૈતાલ્યનામકમ્ ।

ત્રીણ્યેતાનિ સ્વર્ણજાનિ રાત્નિકાન્યપરાણિ ષટ્ ॥ ૧૧૯ ॥

‘ વગેરે ’ માં નીચેની વસ્તુઓ સમજવી:—

ચંદનના કુળશ ઉપરાંત ઝારી, આદર્શ, થાળ, રકાળી, સુપ્રતિષ્ઠ (સુપડી ?) મનો-
ગુલી (?), વીંજણા, રત્નજડાવ કર ડીઆ, અશ્વ-હસ્તી તથા મનુષ્યનાં મ્હોરાં, ચંગેરી,
પાટલા, સિંહાસન, છગ, આમર, ડાબલા તથા મત્સ્ય (?). ૧૧૪-૧૧૫.

(વૈતાલ્ય પર્વતનાં નવ શિખરોમાંથી પહેલા સિદ્ધાયતન શિખર સંબંધી સર્વ હકીકત
ઉપર પ્રમાણે વર્ણવ્યા પછી હવે એના શેષ આઠ શિખરો વિષે કહે છે).

ત્રીજા ખંડપ્રપાત નામના શિખરનો વૃત્તમાલ નામે દેવ અધિપતિ છે, અને સાતમા
તમિસ્ત્રગુહા નામના શિખરનો કૃતમાલ નામે દેવ સ્વામી છે. ૧૧૬.

હવે છ રહ્યાં એ શિખરોના, તે તે શિખરના સરખા નામવાળા દેવો અધિપતિઓ છે.
એ સર્વ દેવો વળી એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે. ૧૧૭.

વળી એ દેવોની દેવીઓ, સામાનિકદેવો વગેરે પરીવાર તથા એમનાં આસનની અવ-
સ્થિતિ વગેરે સર્વ વાનાં વિજયદેવની જેવાં સમજી લેવાં. ૧૧૮.

પૂર્ણભદ્ર, માણિભદ્ર અને વૈતાલ્ય નામનાં ત્રણ શિખરો સુવર્ણમય છે અને શેષ છ રત્ન-
મય છે. ૧૧૯.

ઉપર્યેષામથૈકૈકઃ સ્યાત્પ્રાસાદાવતંસકઃ ।

રાત્નિકઃ ક્રોશતુંગોઽર્ધ્વક્રોશં ચ વિસ્તૃતાયતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिबृहत्क्षेत्रसमासाभिप्रायेण ॥ श्रीउमास्वाति-
कृते जम्बूद्वीपसमासे तु शमी प्रासादावतंसकाः क्रोशदैर्घ्यविस्ताराः
किंचिन्न्यूनतदुच्छ्रया उक्ताः सन्ति ॥

તસ્ય પ્રાસાદસ્ય મધ્યે મહતી મણિપીઠિકા ।

ધનુઃપંચાશતાયામવ્યાસા તદર્ધ્વમેદુરા ॥ ૧૨૧ ॥

ઉપર્યસ્યા રત્નમયં સિંહાસનમનુત્તરમ્ ।

તત્તત્કૂટસ્વામિયોગ્યં પરિવારાસનૈર્વૃતમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

યદા સ્વસ્વરાજધાન્યાઃ કૂટાનાં સ્વામિનઃ સુરાઃ ।

અત્રાયાન્તિ તદૈતસ્મિન્ પ્રાસાદે સુખમાસતે ॥ ૧૨૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણતોઽસંખ્યદ્વીપાબ્ધીનામતિક્રમે ।

જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્રૈવાં રાજધાન્યો યથાયથમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

પ્રત્યેક શિખરપર એક મહાન્ રત્નમય પ્રાસાદ આવેલો છે-જેની ઉંચાઈ એક કોસ, અને વિસ્તાર અરધો કોસ છે. ૧૨૦.

આ અમારો અભિપ્રાય જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકા તથા બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસને લઈને કહ્યો છે. પરન્તુ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકકૃત જંબુદ્વીપસમાસમાં એમ કહ્યું છે કે એ પ્રાસાદની લાંબાઈપહોળાઈ અર્થાત્ વિસ્તાર એક કોસ છે અને ઉંચાઈ એક કોસ કરતાં સહેજ ન્યૂન છે.

પ્રત્યેક પ્રાસાદના મધ્યભાગમાં એક મહાન્ મણિપીઠિકા છે, જેની લાંબાઈપહોળાઈ પચાસ ધનુષ્ય અને જડાઈ પચવીશ ધનુષ્ય છે. ૧૨૧.

પ્રત્યેક મણિપીઠિકાપર તે તે શિખરના સ્વામીને લાયકતું, મહોટા પરીવારવાળું, અને અનેક આસનોથી વેષ્ટિત એવું સિંહાસન આવી રહ્યું છે. ૧૨૨.

જ્યારે જ્યારે એ શિખરોના સ્વામી-દેવો પોતાની રાજધાનીમાંથી અહિં આવે છે ત્યારે એઓ આ પ્રાસાદોને વિષે આનંદથી રહે છે. ૧૨૩.

એ દેવોની રાજધાનીઓ મેરૂપર્વતથી દક્ષિણમાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો મૂકીને અન્ય જંબુદ્વીપમાં આવેલી છે. ૧૨૪.

વૈતાલ્યસ્ય પર્વતસ્ય દ્વે ગુહે ભવતઃ ક્રમાત્ ।
 ઘણ્ડપ્રપાતા પ્રાચ્યેશે તમિસ્ત્રા પરતઃ પુનઃ ॥ ૧૨૫ ॥
 ઉન્નતે યોજનાન્યષ્ટૌ તાનિ દ્વાદશ વિસ્તૃતે ।
 નિત્યાન્ધકારગહને પંચાશઘોજનાયતે ॥ ૧૨૬ ॥
 દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ દ્વારમેકૈકમેતયોઃ ।
 ઉચ્છ્રૂતં યોજનાન્યષ્ટૌ તાનિ ચત્વારિ વિસ્તૃતમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 નૃત્તમાલકૃતમાલાવેકપલ્યાયુષૌ સુરૌ ।
 મહર્દ્ધિકૌ વિજયવદેતયોઃ સ્વામિનો ક્રમાત્ ॥ ૧૨૮ ॥
 પ્રતિદ્વારં દ્વૌ કપાટૌ વાઙ્ગિકૌ ઘટિતૌ સદા ।
 ષષ્ટાવષ્ટૌ યોજનાનિ તુંગૌ દ્વે દ્વે ચ વિસ્તૃતૌ ॥ ૧૨૯ ॥
 યદેહ ચક્રી ભરતોત્તરભાગં જિગીષતિ ।
 સેનાન્યા રત્નદંડેનાહતૌ તદાવસર્પતઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 ઉદ્ઘાટિતસ્યૈકૈકસ્ય પશ્ચાદ્ભાગેઽસ્તિ તોડુકઃ ।
 ચતુર્યોજનવિષ્કમ્ભાયામોઽવષ્ટમ્ભ ઇતયોઃ ॥ ૧૩૧ ॥

હવે વૈતાલ્યપર્વતને, પૂર્વછેડે ખંડપ્રપાતા નામની અને પશ્ચિમ છેડે તમિસ્ત્રા નામની એમ બે શુક્ર છે. ૧૨૫.

બેઉ શુક્ર સદાકાળ અન્ધકારમય છે. વળી એઓ પ્રત્યેક આઠ યોજન ઉંચી, બાર યોજન પહોળી અને પચાસ યોજન લાંબી છે. ૧૨૬.

પ્રત્યેક શુક્રને, દક્ષિણ અને ઉત્તર-એમ બેઉ દિશાઓમાં થઈને બે દ્વાર છે. પ્રત્યેક દ્વાર આઠ યોજન ઉંચું અને ચાર યોજન પહોળું છે. ૧૨૭.

એ શુક્રઓના નૃત્તમાલ અને કૃતમાલ નામના દેવો અધિપતિ છે; જેમની આયુસ્થિતિ એક પલ્લેપમની, અને સમૃદ્ધિ વિજયદેવ જેવી છે. ૧૨૮.

દ્વારે દ્વારે બે વજ્રઘટિત કમાડ છે; જે આઠ આઠ યોજન ઉંચા અને બપ્પે યોજન પહોળા છે. ૧૨૯.

બ્યારે અહિંઆગળનો કોઈ ચક્રવર્તી ભરતક્ષેત્રના ઉત્તરભાગને જીતવા નીકળે છે ત્યારે એના સેનાપતિના દંડરત્નના પ્રહારથી એ કમાડ ઉઘડી જાય છે-ખસી જાય છે. ૧૩૦.

એવાં અકેક કમાડની પાછળ એક ટોડલો છે, જેનો અવષ્ટલ ચાર યોજન લાંબો-પહોળો છે. ૧૩૧.

હસ્તિરત્નં સમારુહ્ય કુમ્ભસ્થલસ્ફુરન્મણિઃ ।

ચક્રી તદુચોતિતાધ્વા તમિત્ત્વાં પ્રવિશેત્ ગુહામ્ ॥ ૧૩૨ ॥

તત્ર પ્રવિશ્ય પાશ્ચાત્યસૈન્યપ્રકાશહેતવે ।

રત્નેન કાકિણીનામ્ના યટીપિંડાવલેખિના ॥ ૧૩૩ ॥

ઝર્વાધો યોજનાન્યષ્ટૌ તિર્યક્ દ્વાદશયોજનીમ્ ।

પ્રકાશયેત્ યોજનં ચૈકૈકં દક્ષિણવામયોઃ ॥ ૧૩૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આદિમં યોજનં મુક્ત્વા પ્રથમં મણ્ડલં લિખેત્ ।

પંચચાપશતાયામવિષ્કમ્ભં માનુસન્નિભમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

તતોઽપિ યોજનં મુક્ત્વા દ્વિતીયં મણ્ડલં લિખેત્ ।

इत्येवमुत्तरद्वारे शेषेऽन्त्ये योजनेऽन्तिमम् ॥ ૧૩૬ ॥

एवं च

स्यादेकं दाक्षिणात्यप्राक्કપાટોપરિ મણ્ડલમ્ ।

દ્વે તોડુકે ત્રિચત્વારિંશત્પ્રાગ્ભિત્તાવનુક્રમાત્ ॥ ૧૩૭ ॥

તતો દ્વે ઉત્તરાહપ્રાકૂતોડુકેઽન્ત્યં ચ મણ્ડલમ્ ।

उदीच्यप्राक्कपाटेऽयं पश्चिमायामपि क्रमः ॥ ૧૩૮ ॥

હસ્તિરત્નપર આરૂઠ થઇને ચક્રવર્તી તે ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે એ હસ્તિના કુમ્ભ-સ્થલપર એક અત્યંત તેજસ્વી મણિ મૂકીને એ અંધારી ગુફાને ઉદ્યોતમય-પ્રકાશિત કરે છે. ૧૩૨.

એવી રીતે પ્રવેશ કરીને, પાછળ આવતા સૈન્યને અજવાળું પડે એટલા માટે, ખડીના કટકાથી જ હોયની એમ, કાકિણી રત્નથી ગુફામાં બેઉ બાજુ લીંતોપર, મંડળ આળેખતો બન્ય છે; જેનો, ઉંચેથી નીચે સુધી આઠ યોજનમાં, તીર્થો બાર યોજનમાં અને ડાબા જમણે અઠેક યોજનમાં પ્રકાશ પડે છે. ૧૩૩-૧૩૪.

પહેલું મંડળ પહેલો એક યોજન પૂરો થાય ત્યાં આળેખે છે; જે મંડળ પાંચસો ધનુષ્ય લાંબુપહોળું અને બાણે સૂર્ય હોયની એવું પ્રકાશિત હોય છે. ૧૩૫.

એ જ પ્રમાણે, ત્યાંથી બીજો યોજન પૂરો થાય ત્યાં બીજું મંડળ આળેખે છે. એવી રીતે ઉત્તર તરફને દ્વારે શેષ છેલ્લે યોજને છેલ્લું મંડળ આળેખે છે. ૧૩૬.

એ પ્રકારના આલેખનથી, દક્ષિણ તરફના પહેલા કમાડપર એક મંડળ, ટોડલા પર બે (મંડળ) અને પછી અતુકમે પૂર્વતરફની લીંતપર તેંતાળીશ મંડળો થાય છે. ૧૩૭.

પછી ઉત્તર તરફના પહેલા ટોડલા પર બે, અને ઉત્તર તરફના પહેલા કમાડપર છેલ્લું મંડળ થાય. વળી પાશ્ચિમદિશામાં પણ એ જ ક્રમપ્રમાણે બધું થાય. ૧૩૮.

एवमेकोनपंचाशत् पूर्वभित्तौ भवन्ति वै ।

तावन्त्यपरभित्तौ तत्तुल्यानि संमुखानि च ॥ १३९ ॥

अयं च मलयगिरिकृतक्षेत्रविचारबृहद्बृत्त्याद्यभिप्रायः ॥ आवश्यक-
बृहद्बृत्त्याद्यभिप्रायस्तु अयम् । गुहायां प्रविशन् भरतः पाश्चात्यपान्थजन-
प्रकाशकरणाय दक्षिणद्वारे पूर्वदिक्कपाटे प्रथमं योजनं मुक्त्वा प्रथमं
मण्डलमालिखति । ततो गोमूत्रिकान्यायेन उत्तरतः पश्चिमदिक्कपाट-
तोडुके तृतीययोजनादौ द्वितीयमण्डलमालिखति । ततः तेनैव न्यायेन
पूर्वदिक्कपाटतोडुके चतुर्थयोजनादौ तृतीयम् । ततः पश्चिमदिग्भित्तौ
पंचमयोजनादौ चतुर्थम् । ततः पूर्वदिग्भित्तौ षष्ठयोजनादौ पंचमम् ।
यावदष्टचत्वारिंशत्तममुत्तरद्वारसत्कपश्चिमदिक्कपाटे प्रथमयोजनादौ एको-
नपंचाशत्तमं चोत्तरदिग्द्वारसत्कपूर्वदिक्कपाटे द्वितीययोजनादौ आलि-
खति ॥ एकस्यां भित्तौ पंचविंशतिः अन्यस्यां च चतुर्विंशतिः इति सम-
ग्रेण एकोनपंचाशत् मण्डलानि भवन्ति इति ॥

दक्षिणात्तोडुकात् सप्तदशभिः योजनैः परा ।

अस्त्युन्मग्नजला नाम नदी त्रियोजनातता ॥ १४० ॥

એવી રીતે પૂર્વતરફની ભીંતપર ઓગણપચાસ મંડળો થાય; અને એની સન્મુખ પશ્ચિમ તરફની ભીંતપર પણ એવાં તેટલાં જ થાય. ૧૩૯.

આ અમારું કથન મલયગિરિકૃત 'ક્ષેત્રવિચાર' ની બૃહત્ ટીકાને આધારે છે. પણ 'આવ-
શ્યકસૂત્ર'ની મહોટી ટીકાનો આભિપ્રાય એવા છે કે-ગુફામાં પ્રવેશ કરતો ચક્રવર્તી પાછળ આવ-
નારાઓને અજવાળું પડે એટલા માટે પહેલું યોજન પૂરું થાય ત્યાં દક્ષિણ તરફને દ્વારે પૂર્વદિ-
શાના કમાડમાં પહેલું મંડળ આળેખે છે. પછી ગોમુત્રિકાન્યાયે ઉત્તર તરફના પશ્ચિમદિશાવાળા
કમાડના ટોડલા પર ત્રીજા યોજનમાં બીજું મંડળ આળેખે છે. પછી તેજ ન્યાયે પૂર્વદિશાના
કમાડના ટોડલા પર ચોથા યોજનમાં ત્રીજું મંડળ આળેખે છે, પછી પશ્ચિમ દિશાની ભીંતમાં
પાંચમા યોજનમાં ચોથું મંડળ આળેખે છે. પછી પૂર્વદિશાની ભીંતમાં છઠ્ઠા યોજનમાં
પાંચમું મંડળ આળેખે છે. એવી રીતે છેક ઉત્તર તરફના દ્વારના પશ્ચિમદિશાના કમાડપર પહે-
લા યોજનમાં અડતાળીશમું મંડળ, અને ઉત્તર તરફના દ્વારના પૂર્વદિશાના કમાડપર બીજા
યોજનમાં ઓગણપચાસમું મંડળ આળેખે છે: એક ભીંતપર પચવીશ અને એની સન્મુખની
બીજી ભીંતપર ચોવીશ એમ સમગ્ર ઓગણપચાસ મંડળો થાય છે.

દક્ષિણ દિશાના તોડુક એટલે ટોડલાથી 'સત્તર યોજન મૂકીને 'ઉન્મગ્નજલા' નામની

દ્વાદશયોજનાયામા પૂર્વભિત્તિવિનિર્ગતા ।

વિભિદ્ય પશ્ચિમાં ભિત્તિં પ્રવિષ્ટા સિન્ધુનિમ્નગામ્ ॥૧૪૧॥ યુગ્મમ્ ॥

અસ્યાં પતાંતિ યત્કિંચિત્ દૃષત્કાષ્ટનરાદિકમ્ ।

તત્સર્વમદ્ભિરાહત્ય બહિઃ પ્રક્ષિપ્યંતે સ્થલે ॥ ૧૪૨ ॥

તત્તઃ પરં યોજનયોર્દ્વયોરતિક્રમે પરા ।

સ્યાન્નિમગ્નજલા નામ નદી ત્રિયોજનાતતા ॥ ૧૪૩ ॥

દ્વાદશયોજનાયામા પૂર્વભિત્તિવિનિર્ગતા ।

પ્રત્યગ્ભિત્તિં પ્રવિભિદ્ય સિન્ધું વિશત્યસાવપિ ॥ ૧૪૪ ॥

અસ્યાં પતતિ યત્કિંચિત્તૃણકાષ્ટનરાદિકમ્ ।

અધો મજ્જતિ તત્સર્વમીદૃક્ સ્વભાવમેતયોઃ ॥ ૧૪૫ ॥

તતશ્ચોત્તરતઃ સપ્તદશભિઃ યોજનૈઃ પરઃ ।

ચતુર્યોજનવિષ્કમ્ભાયામ ઉત્તરતોદુકઃ ॥ ૧૪૬ ॥

તતશ્ચ ઉભાંભ્યાં દ્વારભાગાભ્યામિત્યેવં સર્વસંખ્યયા ।

યોજનૈરેકવિંશત્યા નદ્યૌ સ્યાતાં યથોદિતે ॥ ૧૪૭ ॥

નદી આવે છે. તે ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે; અને તે પૂર્વતરફની ભીંત-
માંથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીંત લેદી સિન્ધુ નદીમાં મળે છે. ૧૪૦-૧૪૧.

(એ નદીનો સ્વભાવ એવો છે કે) એમાં પાષાણુ, કાષ્ટ કે મનુષ્યાદિક જે કંઈ પડે છે તે બધાને એ નદીનું જળ બહાર જમીનપર કાઢી નાખે છે. ૧૪૨.

એ પછી એ યોજન મૂકીએ એટલે એક થીજ ' નિમગ્નજલા ' નામની નદી આવે છે. એ પણ ત્રણ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી છે. અને પૂર્વ તરફની ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમતરફની ભીંતને લેદી સિન્ધુમાં લળે છે. ૧૪૩-૧૪૪.

આ નદીનો સ્વભાવ વળી એવો છે કે તૃણુ, કાષ્ટ કે મનુષ્ય આદિ જે કંઈ એમાં પડે છે તે સર્વ અંદર ડુબી જાય છે. ૧૪૫.

ત્યાંથી ઉત્તરતરફ સત્તર યોજન મૂકીને ચાર યોજનના વિસ્તારનો ઉત્તરતોદક આવે છે. ૧૪૬.

એટલે એવી રીતે બેઉ દ્વારેથી સમગ્રપણે એકવીસ યોજન મૂકીને પૂર્વોક્ત બેઉ નદીઓ આવેલી છે. ૧૪૭.

અથ વાર્ધકિરત્નેન સઘઃ સઙ્ગિતપઘયા ।
 નઘાવુભે સમુત્તીર્થ યાવત્ ગચ્છતિ ચક્રમૃત્ ॥ ૧૪૮ ॥
 તાવદ્વિના પ્રયાસેન કપાટાવુત્તરાશ્રિતૌ
 ઉદ્ઘટેતે સ્વયમેવ કૃતક્રૌંચારવૌ રયાત્ ॥ ૧૪૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 નિર્ગત્ય તેન દ્વારેણ વિજિત્યોત્તરભારતમ્ ।
 દર્યાઃ સ્વણ્ડપ્રપાતાયાઃ ચક્રી સમીપમાપતેત્ ॥ ૧૫૦ ॥
 ઉત્તરદ્વારમુદ્ઘાઘ્ય સેનાનીકૃતયત્નતઃ ।
 મણ્ડલાન્યાલિખન્ પ્રાગ્વત્ ચક્રી વિશતિ તાં ગુહામ્ ॥ ૧૫૧ ॥
 પૂર્વ નિમગ્નસલિલાં સમુત્તરેત્તતઃ પરામ્ ।
 તૂર્ણ વાર્ધકિરત્નેન કૃતયા હૃદયપઘયા ॥ ૧૫૨ ॥
 ઈમે માનાદિભિઃ પ્રાગ્વત્ પ્રત્યગ્ભિત્તિવિનિર્ગતે ।
 પ્રાચ્યભિત્તિં કિન્તુ મિત્ત્વા પ્રાપ્તે ગંગામહાનદીમ્ ॥ ૧૫૩ ॥
 દ્વારેણ દાક્ષિણાત્યેન સ્વયમુદ્ઘટિતેન ચ ।
 નિર્ગત્ય કૃતકૃત્યઃ સન્ ચક્રી નિજપુરં વિશેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

અહિં વાર્ધકિ રત્નવડે તુરત પુલ ઉભો કરી જેવો ચક્રવર્તી એ બેઉ નદીઓ ઓળંગી જાય છે તેવા જ વિના પ્રયાસે, ઉત્તર તરફના બેઉ કમાડો કોંચપક્ષી જેવો શબ્દ કરતા, આપો આપ ઉઘડી જાય છે. ૧૪૮-૧૪૯.

એ દ્વારેથી નીકળીને ત્યાંથી ઉત્તરભરત જીતી આવીને ચક્રવર્તી ખંડપ્રપાતા શુક્ર પાસે આવી ઉભો રહે છે. ૧૫૦.

સેનાપતિએ કરેલા પ્રયત્નથી ઉત્તરતરફતું દ્વાર ઉઘડી જાય છે તેથી એ શુક્રમાં ચક્રવર્તી પૂર્વવત્ પ્રવેશ કરી મંડળ આળેખતો આગળ વધે છે. ૧૫૧.

અહિં પણ, વાર્ધકી રત્ને બનાવેલા સુંદર સેતુની સહાયવડે, પહેલી નિમગ્નજલા નદી ઓળંગે છે અને પછી તરત ઊન્મગ્નજલા નદી ઓળંગે છે. ૧૫૨.

એ બેઉ નદીઓ પ્રમાણમાં પૂર્વોક્ત નદીઓ જેવી છે પણ એઓ પાશ્ચિમ તરફની ભીંતમાંથી નીકળી પૂર્વ તરફની ભીંતને ભેદીને ગંગાનદીમાં ભળી જાય છે. ૧૫૩.

પછી એની મેળેજ ઉઘડી ગયેલા દક્ષિણ દિશાને દ્વારેથી નીકળીને, કૃતકૃત્ય એવો ચક્રવર્તી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો આવે છે. ૧૫૪.

સ્યાદ્યાવચ્ચક્રિણો રાજ્યં તાવત્તિષ્ઠન્તિ સન્તતમ્ ।

મંડલાનિ ચ પથ્યે ચ ગુહામાર્ગે ગતાગતે ॥ ૧૫૫ ॥

અયં પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ ત્રિષષ્ટીયાજિતચરિત્રે તુ

ઉદ્ઘાટિતં ગુહાદ્વારં ગુહાન્તર્મણ્ડલાનિ ચ ।

તાવત્તાન્યપિ તિષ્ઠન્તિ યાવજ્જીવતિ ચક્રમૃત્ ॥ ૧૫૬ ॥

इति उक्तम् ॥

દ્વારાત્ સ્વણ્ડપ્રપાતાયા યામ્યાદ્યામ્યદિશિ ધ્રુવમ્ ।

ગંગાયાઃ પશ્ચિમે કૂલે વસન્તિ નિધયો નવ ॥ ૧૫૭ ॥

उदीच्यामथ वैताढ्यात् हिमवद्गिरिसीमया ।

સ્યાદુત્તરભરતાર્દ્ધં પર્યકાસનસંસ્થિતમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

अष्टात्रिंशे योजनानां द्वे शते त्रिकलाधिके ।

વિષ્કમ્ભતોઽથ બાહાસ્ય પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૧૫૯ ॥

योजनानां शतान्यष्टादश द्विनवतिस्तथा ।

સાર્દ્ધાઃ સપ્ત કલાઃ ચેત્રફલમસ્યાથ કીર્ત્યતે ॥ ૧૬૦ ॥

लक्षात्रिंशत् सहस्राणि द्वात्रिंशदथ चोपरि ।

શતાન્યષ્ઠૌ યોજનાનામષ્ટાશીતિરથાધિકા ॥ ૧૬૧ ॥

જ્યાં સુધી ચક્રવર્તીનું રાજ્ય હોય છે ત્યાં સુધી ગુફાને માર્ગે જવા આવવા માટે તે મંડળો અને સેતુ કાયમ રહે છે. ૧૫૫.

આ વાત અમે પ્રવચનસારોદ્ધારના અભિપ્રાય પ્રમાણે દર્શાવી છે. ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્રમાંના અજિતનાથના ચરિત્રમાં તેો એમ લખ્યું છે કે-જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી હોવે છે ત્યાં સુધી ગુફાના દ્વાર ઉઘાડાં રહે છે અને ગુફાની અંદર આળેખેલાં મંડળો પણ કાયમ રહે છે. ૧૫૬.

ખંડપ્રપાતાગુફાના દક્ષિણ તરફના દ્વારથી દક્ષિણ દિશામાં, ગંગાનદીને પશ્ચિમતરે નવ 'નિધાન' આવેલા છે. ૧૫૭.

હવે વૈતાઢ્યપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં 'ઉત્તર ભરતાર્ધ' આવેલું છે. એની સીમા હિમવંત પર્વત સુધી છે, અને એ પર્યકાસને રહેલું છે. ૧૫૮.

એનો વિષ્કંભ બસો આડત્રીશ યોજન અને ત્રણ કળા છે; એની બેઠી બાબુએ આવેલી

કલા દ્વાદશ વિકલા એકાદશ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઉક્તસામાન્યભરતવત્ શેષં તુ શરાદિકમ્ ॥ ૧૬૨ ॥ કલાપકમ્ ॥

નિતમ્બસ્ય હિમવતો દાક્ષિણાત્યસ્ય સન્નિધૌ ।

ત્રેત્રેઽસ્મિન્નન્તરે ગંગાસિન્ધુપ્રપાતકુણ્ડયોઃ ॥ ૧૬૩ ॥

ગિરિઃ વૃષભકૂટાખ્યઃ ઉચ્ચત્વેનાષ્ટયોજનઃ ।

દ્વે યોજને ભૂમિમગ્નઃ ચારુગોપુચ્છસંસ્થિતઃ ॥ ૧૬૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મૂલેઽસૌ યોજનાન્યષ્ટૌ મધ્યે ષટ્ યોજનાનિ ચ ।

ચતુષ્ટયં યોજનાનાં ઉપર્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૬૫ ॥

પંચવિંશતિરેવાષ્ટાદશૈવ દ્વાદશાપિ ચ ।

સાધિકાનિ પરિત્તેપો મૂલે મધ્યે ચ મૂર્ધ્નિ ચ ॥ ૧૬૬ ॥

દ્વાદશાષ્ટ ચ ચત્વારિ મૂલે મધ્યે શિરસ્યપિ ।

યોજનાનિ ક્રમાદસ્ય વ્યાસાયામો મતાન્તરે ॥ ૧૬૭ ॥

સપ્તત્રિંશત્ ક્રમાત્ પંચવિંશતિઃ દ્વાદશાપિ ચ ।

સાધિકાનિ પરિત્તેપો મૂલે મધ્યે તથોપરિ ॥ ૧૬૮ ॥

પ્રત્યેક ' બાહ્યા ' અઠારસો બાહ્યું યોજન અને સાડી સાત કળા છે; અને એતુ' ક્ષેત્રકળ ત્રીશ-લાખ બત્રીશ હજાર આઠસો અઠ્યાશી યોજન, બારકળા અને અગ્યાર વિકળા જેટલું છે. એતુ' ' શર ' વગેરે સામાન્ય ભરતક્ષેત્રતું કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે બાહ્યુવું. ૧૫૯-૧૬૨.

આ ક્ષેત્રમાં, હિમવંત પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફની મેખલા પાસે, ગંગા અને સિન્ધુ પ્રપાત કુંડની વચ્ચે વૃષભકૂટ નામે પર્વત છે. તે આઠ યોજન ઉંચો છે અને એ યોજન પૃથ્વી-માં ખુંચેલો છે. વળી એ ગોપુચ્છને આકારે રહેલો છે. ૧૬૩-૧૬૪.

એની લંબાઇપહોળાઇ મૂળમાં આઠ યોજન, મધ્યમાં છ યોજન અને મથાળે ચાર યોજન છે. ૧૬૫.

વળી એનો ઘેરાવો મૂળમાં પચવીશ યોજન, મધ્યમાં અઠાર યોજન અને ટોચ આગળ બાર યોજનથી કંઈક વિશેષ છે. ૧૬૬.

એક એવો મત પણ છે કે એની લંબાઇપહોળાઇ મૂળ આગળ, મધ્યમાં અને મથાળે અનુક્રમે બાર, આઠ અને ચાર યોજન છે; અને ઘેરાવો અનુક્રમે સાડત્રીશ યોજન, પચવીશ યોજન; અને આશરે બાર યોજન છે. ૧૬૭-૧૬૮.

इदं च मतद्वयमपि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे ॥

मतान्तरे ननु कथं श्रुते सर्वज्ञमूलके ।

तुल्यकैवल्यभाजां यदेकमेवार्हतां मतम् ॥ १६९ ॥

अत्रोच्यते । दुर्भिक्षे स्कन्दिलाचार्यदेवर्द्धिगणिवारके ।

गणनाभावतः साधुसाध्वीनां विस्मृतं श्रुतम् ॥ १७० ॥

ततः सुभिक्षे संजाते संघस्य मेलकोऽभवत् ।

वलभ्यां मथुरायां च सूत्रार्थघटनाकृते ॥ १७१ ॥

वलभ्यां संगते संघे देवर्द्धिगणिरग्रणीः ।

मथुरायां संगते च स्कन्दिलार्योऽग्रणीरभूत् ॥ १७२ ॥

ततश्च वाचनाभेदस्तत्र जातः क्वचित् क्वचित् ।

विस्मृतस्मरणे भेदो जातु स्यादुभयोरपि ॥ १७३ ॥

तत्तैस्ततोऽर्वाचीनैश्च गीतार्थैः पापभीरुभिः ।

मतद्वयं तुल्यतया कचीकृतमनिर्णयात् ॥ १७४ ॥

આ બેઉ મત જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રના છે.

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રુત તો સર્વજ્ઞલાપિત છે—ત્યારે એમાં મતાન્તર કેમ હોય ? સર્વ અહિંતપ્રભુનું કેવળજ્ઞાન એક સરખું હોય એટલે એમનો મત પણ એક જ હોવો જોઈએ. ૧૬૯.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—

સ્કંદિલ આચાર્ય અને દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમા દુકાળને લઈને સાધુસાધ્વી-એએ અભ્યાસ પડતો મેલેલો તેથી શ્રુતજ્ઞાન વિસ્મૃત થઈ ગયું. ૧૭૦.

ત્યારપછી જ્યારે સુકાળ થયો ત્યારે સૂત્રો અને એના અર્થની ઘટનાને સાડ વલ્લભી-પુરમાં અને મથુરાનગરીમાં સંઘ એકઠો થયો હતો. ૧૭૧.

વલ્લભીપુરમાં એકત્ર થયેલ સંઘમાં દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ અગ્રેસર હતા; અને મથુરામાં એકત્ર થયેલ સંઘમાં સ્કંદિલ આચાર્ય અગ્રેસર હતા. ૧૭૨.

તેથી ત્યાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ પાઠાક્ષર થઈ ગયું હશે. કેમકે વિસ્મૃત થયેલું પુનઃ સંભારતાં બેઉમાં તફાવત પડવાનો સંભવ છે. ૧૭૩.

તેથી એમણે અને ત્યારપછી પાપભીરૂ અર્વાચીન ગીતાર્થ પુરૂષોએ, કંઈ પણ નિર્ણય ન થયેલ હોઈ, બેઉ મત સ્વીકાર્યા છે. ૧૭૪.

સત્યપ્યેવં સામ્પ્રતીના વિસંવાદં શ્રુતસ્થિતમ્ ।

નિર્ણેતુમુત્સહન્તે યે તે જ્ઞેયા માતૃશાસિતાઃ ॥ ૧૭૫ ॥

एवमेवोक्तं श्रीमलयगिरिभिः ज्योतिष्करंडवृत्तौ ॥

देशोनक्रोशतुंगोऽर्द्धक्रोशविस्तृत एव च ।

क्रोशायाम उपर्यस्य प्रासादोऽतिमनोरमः ॥ ૧૭૬ ॥

देवोऽत्र वृषभाभिरव्य एकपल्योपમસ્થિતિઃ ।

महर्द्धिको विजयवत्तथास्य राजधान्यपि ॥ ૧૭૭ ॥

शैलोऽयं चित्रित इव चक्रिभिः जितभारतैः ।

काकिणीरत्नलिखितैः समन्तान्निजनाમभिઃ ॥ ૧૭૮ ॥

नद्योऽष्टाविंशतिरिह सहस्रा द्र્યુત્તરા मताः ।

अमुष्य भरतक्षेत्रस्योर्वीशस्यांगना इव ॥ ૧૭૯ ॥

अरकाश्च षडप्यत्र सुषमासुષमादयः ।

सदा विपरिवर्तन्ते नियोगिन इवेशितुः ॥ ૧૮૦ ॥

इति भरतक्षेत्रम् ॥

આમ વાત હોવા છતાં, અત્યારના જે લોકો શાસ્ત્રનું વિસંવાદિપણું દૂર કરવાને માટે પ્રોત્સાહિત થાય છે તે પોતાની માતાને શિખામણ આપવા નીકળેલા જેવા જાણુવા. પૂજ્ય-પાદ મલયગિરિ પણ પોતાના ‘ જ્યોતિષ્કરંડ ’ ગ્રંથની ટીકામાં બેઉ વાત સ્વીકારે છે. ૧૭૫.

એ પર્વતપર એક સુંદર પ્રાસાદ છે. તે આશરે એક કોસ ઉંચો, અરધો કોસ પહોળો અને એક કોસ લાંબો છે. ૧૭૬.

એ પર્વતપર વૃષભ નામના દેવનો વાસ છે. એ દેવનું ‘પલ્યોપમનું’ આયુષ્ય છે. એને વિજયદેવની જેવી મહાન્ સમૃદ્ધિ છે અને એની રાજધાની પણ એના જેવી જ છે. ૧૭૭.

એ પર્વત વળી ભરતક્ષેત્રપર વિજય મેળવનારા ચક્રવર્તીઓએ સર્વતઃ કાકિણીરત્નથી લખેલાં એમનાં પોતાનાં નામાલિધાનને લઇને જાણે ચિત્રોચિત્રોવાળો થયો હોયની એવો જણાય છે. ૧૭૮.

આ ક્ષેત્રમાં, જાણે ચક્રવર્તી રાજાની રાણીઓ હોયની એમ છપ્પન હજાર નદીઓ આવેલી છે. ૧૭૯.

ત્યાં વળી ‘સુષમાસુષમા’ વગેરે છ એ ‘આરા’ વારા ફરતી આવે છે, તે જાણે કોઇ શેઠના, હંમેશાં વારાફરતી કામપર આવતા મુનિઓ હોયની ! ૧૮૦.

એ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન સંપૂર્ણ થયું.

અથોત્તરાર્દ્ધભરતપર્યન્તે ઉત્તરાશ્રિતે ।

જાત્યસ્વર્ણમયો ભાતિ હિમવાન્નામ પર્વતઃ ॥ ૧૮૧ ॥

સ્પૃશન્ દ્વાભ્યાં નિજાન્તાભ્યાં પૂર્વાપરપયોનિધી ।

યોજનાનાં શતં તુંગો ભૂમગ્નઃ પંચવિંશતિમ્ ॥ ૧૮૨ ॥

યોજનાનાં દશશતી દ્વિપંચાશ્વત્સમન્વિતા ।

કલા દ્વાદશ વિષ્કમ્ભઃ પર્વતસ્યાસ્ય કીર્તિતઃ ॥ ૧૮૩ ॥

યોજનાનાં પંચદશશતાન્યથાષ્ટસપ્તતિઃ ।

અષ્ટાદશ કલાશ્ચાત્ર શરઃ પ્રોક્તો જિતસ્મરૈઃ ॥ ૧૮૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુર્વિંશતિરેવ ચ ।

સ દ્વાત્રિંશન્નવશતી પ્રત્યંચાસ્ય કલાર્દ્ધયુક્ ॥ ૧૮૫ ॥

ધનુઃપૃષ્ઠં યોજનાનાં સહસ્રાઃ પંચવિંશતિઃ ।

દ્વે શતે ત્રિંશદધિકે ચતસ્રશ્ચાધિકાઃ કલાઃ ॥ ૧૮૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ પંચ ત્રીણિ શતાનિ ચ ।

સાર્દ્ધાનિ બાહૈકૈકાસ્યાધ્યર્દ્ધાઃ પંચદશાંશકાઃ ॥ ૧૮૭ ॥

કોટીદ્વયં ચ લક્ષાણિ યોજનાનાં ચતુર્દશ ।

ષટ્પંચાશ્વત્સહસ્રાણિ શતાનિ નવ ચોપરિ ॥ ૧૮૮ ॥

હવે ઉત્તરાર્ધભરતના ઉત્તર તરફના છેડાપર બાવિવંતસુવર્ણમય હિમવાન નામનો પર્વત શોભી રહ્યો છે. ૧૮૧.

એનો એક છેડો પૂર્વ સમુદ્ર સુધી, અને બીજો પાશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી લંબાયલો છે. એ એકસો યોજન ઉંચો છે અને પચવીશ યોજન પૃથ્વીમાં ગૂઢ રહેલો છે. ૧૮૨.

એનો 'વિષ્કંભ' એક હબાર ખાવન યોજન અને બાર કળા છે. ૧૮૩.

એનો 'શર' પંદરસો અઘ્યોત્તેર યોજન ને અઠાર કળા છે. ૧૮૪.

એની 'જીવા' ચોવીશ હબાર નવસો બત્રીશ યોજન અને અરધી કળા છે. ૧૮૫.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ વળી પચવીશ હબાર બસો ત્રીશ યોજન અને ચાર કળા છે. ૧૮૬.

એની પ્રત્યેક 'બાહ્યા' પાંચ હબાર ત્રણસો પચાસ યોજન અને સાડાપંદર કળા છે. ૧૮૭.

एकसप्ततिरेवाष्टौ कलाश्च विकला दश ।

भूमौ प्रतरगणितं निर्दिष्टं हिमवद्गिरेः ॥ १८९ ॥ युग्मम् ॥

कोटीनां द्वे शते कोट्यश्चतुर्दशाथ लक्षकाः ।

षट्पंचाशत् तथा सप्तनवतिश्च सहस्रकाः ॥ १९० ॥

एकं शतं चतुश्चत्वारिंशं कलाश्च षोडश ।

विकला द्वादशेत्युक्तं शैलेऽस्मिन् सर्वतो घनम् ॥ १९१ ॥ यु० ॥

वेदिकावनखण्डाभ्यां रम्योऽयं पार्श्वयोः द्वयोः ।

वेदिकावनखण्डानां सर्वं मानादि पूर्ववत् ॥ १९२ ॥

अत्रैकादश कूटानि बिभ्रति प्रकटप्रभाम् ।

सिद्धायतनमुख्यानि प्राच्या आरभ्य पूर्ववत् ॥ १९३ ॥

स्यात् सिद्धાયતનં છુલ્લહિમવન્નામકં પરમ્ ।

તૃતીયં ભરતાભિખ્યમિલાકૂટં તતઃ પરમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

ગંગાવર્ત્તનકૂટં ચ શ્રીદેવીકૂટમિત્યપિ ।

રોહિતાંશાસૂરીકૂટં સિન્ધવાવર્ત્તનસંજ્ઞકમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

સુરાદેવીકૂટમિતિ પરં હૈમવતાભિધમ્ ।

एकादशं वैश्रमण्यं कूटानि हिमवद्गिरेः ॥ १९६ ॥ विशेषकम् ॥

એ પર્વતની ભૂમિનું ' પ્રતર ' વળી એ કરોડ ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નવસો એકોતેર યોજન, આઠ કળા અને દશ વિકળા જેટલું છે. ૧૮૮-૧૮૯.

એ પર્વતનું સમગ્ર ' ઘન ' બસોચૌદ કોડ છપ્પન લાખ સતાણું હજાર એકસો ચુમાળીશ યોજન, સોળ કળા અને બાર વિકળા છે. ૧૯૦-૧૯૧.

એની બેઉ ખાંભુએ વળી પદ્મવેદિકા અને સુશોભિત બગીચા આવેલા છે. એ સર્વતું પ્રમાણુ આદિ સઘણું ' પૂર્વવત્ ' સમજવું. ૧૯૨.

આ પર્વતપર પૂર્વની પેઠે પૂર્વ દિશાથી આરંભીને, સિદ્ધાયતન આદિ અગ્યાર શિખરો પ્રકટપણે શોભી રહ્યાં છે. ૧૯૩.

' પહેલું ' સિદ્ધાયતન, ખીભું છુલ્લહિમવંત, ત્રીભું ભરત, ચોથું ઇલાકૂટ, પાંચમું ગંગાવર્ત્તન, છઠું શ્રીદેવીકૂટ, સાતમું રોહિતાંશાસૂરીકૂટ, આઠમું સિન્ધવાવર્ત્તન, નવમું સુરાદેવીકૂટ, દશમું હૈમવત અને અગ્યારમું વૈશ્રમણુ—આ પ્રમાણે એ અગ્યાર શિખરો છે. ૧૯૪-૧૯૬.

सर्वाण्यमूनि रात्नानि मूले च व्यासदैर्घ्यतः ।
योजनानां पंचशती तावदेवोच्छ्रितानि च ॥ १९७ ॥

मध्ये च त्रिशतीं पंचसप्तत्याढ्यां शिरस्यथ ।

ततानि द्वे शते सार्द्धे गोपुच्छसंस्थितान्यतः ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥

शताः पंचदशैकाशीत्यधिकाः किंचनाधिकाः ।

एकादश किंचिदूनषडशीतियुताः शताः ॥ १९९ ॥

शताः ससैकनवतिसंयुताः किंचिदूनकाः ।

परिक्षेपाः क्रमादेषु मूले मध्ये च मूर्धनि ॥ २०० ॥ युग्मम् ॥

सिद्धायतनकूटस्योपरि सिद्धालयो महान् ।

पंचाशद्योजनान्यायामतः स परिकीर्तितः ॥ २०१ ॥

विष्कम्भतो योजनानि प्रज्ञप्तः पंचविंशतिः ।

षड्त्रिंशद्योजनान्युच्चः त्रिद्वारो भास्वरप्रभः ॥ २०२ ॥ युग्मम् ॥

विना प्रतीचीं त्रिदिशं द्वारमेकैकमुच्छ्रितम् ।

योजनान्यष्ट चत्वारि स्याद्विस्तारप्रवेशयोः ॥ २०३ ॥

આ સઘળાં શિખરો રત્નમય છે. એઓ પાંચસો પાંચસો યોજન ઉંચા છે. એમનો વિસ્તાર મૂળ આગળ પાંચસો યોજન, મધ્યમાં ત્રણસો પંચોતેર યોજન અને મથાળે બસો પચાસ યોજન છે. આમ એઓ ઉંચા રહેલા ગોપુચ્છને આકારે છે. ૧૯૭-૧૯૮.

વળી પ્રત્યેક શિખરનો પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ પદરસો એકાશી યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્યભાગમાં અગ્યારસો છાશી યોજનથી કંઈક ન્યૂન, અને મથાળે સાતસો એકાણું યોજનથી સહેજ ઓછો છે. ૧૯૯-૨૦૦.

સિદ્ધાયતન નામના પહેલા શિખરપર એક સિદ્ધમંદિર છે. તે પચાસ યોજન લાંબુ, પચવીશ યોજન પહોળું અને છત્રીશ યોજન ઉંચું છે. એની કાન્તિ અત્યંત દેહીપ્યમાન છે. વળી એને ત્રણ દ્વાર છે. ૨૦૧-૨૦૨.

તે ત્રણે દ્વાર પશ્ચિમશિવાયની ત્રણે દિશામાં અકેક આવેલ છે. એ પ્રત્યેકની ઉંચાઈ આઠ યોજનની અને પહોળાઈ ચાર યોજનની છે. ૨૦૩.

સિદ્ધાયતનમધ્યેઽથ વિભાતિ મણિપીઠિકા ।

યોજનાન્યષ્ટ વિસ્તીર્ણાયતા ચત્વારિ મેદુરા ॥ ૨૦૪ ॥

ઉપર્યેતસ્યા અથૈકો દેવચ્છન્દક આહિતઃ ।

ઉચ્ચૈસ્ત્વેન સાધિકાનિ યોજનાન્યષ્ટ સ શ્રુતઃ ॥ ૨૦૫ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતોઽપ્યેષ યોજનાન્યષ્ટ તત્ર ચ ।

અષ્ટોત્તરશતં સિદ્ધપ્રતિમાસ્તાસુ પૂર્વવત્ ॥ ૨૦૬ ॥

દશાનાં શેષકૂટાનામુપર્યેકૈક આલયઃ ।

દ્વાષષ્ટિં યોજનાન્યર્ધ્વાધિકાન્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૨૦૭ ॥

એકત્રિંશદ્યોજનાનિ સક્રોશાનિ સમુન્નતઃ ।

તત્તત્કૂટસમાહ્વાનસ્વામિના સમધિષ્ટિતઃ ॥ ૨૦૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કૂટે દ્વિતીયે તૃતીયે દશમે રુદ્રસંમિતે ।

ચતુર્ષ્વેષુ સુરા ઈશાઃ દેવ્યઃ શેષેષુ ષટ્સુ ચ ॥ ૨૦૯ ॥

તત્રાપિ ઇલાદેવી સુરાદેવી દ્વે ઇમે દિક્કુમારિકે ।

તિસ્ત્રશ્ચ નદ્યધિષ્ટાત્ર્યઃ શ્રીશ્ચેતિ પ્રથિતા ઇમાઃ ॥ ૨૧૦ ॥

એ સિદ્ધમંદિરમાં વળી એક મણિપીઠિકા છે. તે આઠ યોજન લાંબીપહોળી અને ચાર યોજન ઝડી છે. ૨૦૪.

એ મણિપીઠિકાપર વળી એક દેવચ્છન્દક છે—ને આઠ યોજનથી કંઈક વિશેષ ઉંચો અને આઠ યોજન બરાબર લાંબોપહોળો છે. તેમાં વળી પૂર્વવત્ એકસો ને આઠ સિદ્ધની પ્રતિમાઓ છે. ૨૦૫-૨૦૬.

શેષ દશ શિખરોપર પણ અડેક સિદ્ધમંદિર છે—તે પ્રત્યેક સાડીબાસઠ યોજન લાંબુ-પહોળું છે તથા સવાએકત્રીશ યોજન ઉંચું છે. વળી એ પ્રત્યેક તેતે શિખરોના નામ સમાન નામવાળા સ્વામી-દેવો-થી અધિષ્ટિત છે. ૨૦૭-૨૦૮.

ખીજા, ત્રીજા, દશમા અને અગ્યારમા-આ ચાર શિખરો પર દેવો અને શેષ છ ઉપર દેવીઓ આધિપત્ય લોગવે છે. ૨૦૯.

એ છ દેવીઓ આ પ્રમાણે છે:-પહેલી એ ઇલાદેવી અને સુરાદેવી નામની દિક્કુમારિકાઓ છે; બીજી ત્રણ નદીઓની અધિષ્ટાત્રી દેવીઓ છે; અને છેલ્લી-છઠ્ઠી લક્ષ્મી નામની છે. ૨૧૦.

દેવા દેવ્યશ્ચ સર્વેઽમી એકપલ્યોપમાયુષઃ ।

મહર્ષિકા વિજયવત્તથૈષાં રાજધાન્યપિ ॥ ૨૧૧ ॥

એતા દેવ્યશ્ચ ભવનપતિજાતિગતા મતાઃ ।

વ્યન્તરીણામર્દ્ધપલ્યમાયુરુત્કર્ષતોઽપિ યત્ ॥ ૨૧૨ ॥

एवं वक्ष्यमाणा अपि देव्यो ज्ञेयाः ॥

વક્ષ્યમાણપર્વતેષુ યાનિ ચૈત્યાનિ યેઽપિ ચ ।

પ્રાસાદા દેવતાનાં તે સર્વેઽત્રત્યૈઃ સમાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૧૩ ॥

ગિરેરસ્યોપરિતલે હૃદઃ પદ્મહૃદાભિઃ ।

યોજનાનિ દશોદ્વિદ્ધઃ સહસ્રયોજનાયતઃ ॥ ૨૧૪ ॥

શતાનિ પંચ વિસ્તીર્ણો વેદિકાવનમણિહતઃ ।

ચતુર્દિશં તોરણાઢ્યત્રિસોપાનમનોરમઃ ॥ ૨૧૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अयं च वक्ष्यमाणाश्च महापद्महृदादयः ।

सर्वे पूर्वापरायामा दक्षिणोत्तरविस्तृताः ॥ ૨૧૬ ॥

આ સર્વ દેવદેવીઓનું એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય છે. એઓ સર્વે વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા છે. અને એમની રાજધાનીઓ પણ વિજયદેવવત્ જાણી લેવી. ૨૧૧.

જે દેવીઓ છે તે સર્વે ભવનપતિની જાતિની છે; કારણકે વ્યંતરદેવીઓનું તે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટતઃ અરધા પદ્યોપમનું છે. ૨૧૨.

વળી જે દેવીઓની હૃદયે પછી વાત આવશે એ દેવીઓ પણ એજ જાતિની સમજવી.

વળી જે પર્વતોનું હૃદયે વર્ણન કરવામાં આવશે એ પર્વતોપર જે ચૈત્ય અને દેવોના પ્રાસાદ છે તે સર્વે આ પર્વતના ચૈત્ય અને પ્રાસાદ જેવા સમજી લેવા. ૨૧૩.

આ પર્વતપર એક પદ્મદ્રહ નામનો દ્રહ-ધરો આવેલો છે. તે દશ યોજન ઉંડો, હજાર-યોજન લાંબો અને પાંચસો યોજન પહોળો છે. ૨૧૪.

એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને સુંદર વન શોભી રહ્યા છે; અને એને આરે દિશાએ તોરણોવાળાં ત્રણ ત્રણ મનહર પગથીયાં છે. ૨૧૫.

આ પદ્મદ્રહ અને હૃદયે પછી વર્ણવવામાં આવશે એ મહાપદ્મદ્રહ વગેરે સર્વે પૂર્વપશ્ચિમ લાંબા અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા છે. ૨૧૬

તથાહુઃ । હિમવંતસેલસિહરે વરારવિંદદ્વહો સલિલપુણ્ણો ।
 દસજોઞ્ણાવગાઠો વિચ્છિન્નો દાહિણુત્તરઞ્ણો ॥ ૨૧૭ ॥

તસ્ય મધ્યે પદ્મમેકં યોજનાયતવિસ્તૃતમ્ ।
 ઞ્ણદ્વયોજનબાહલ્યં તાવદેવોચ્છ્રિતં જલાત્ ॥ ૨૧૮ ॥
 જલે મગ્નં યોજનાનિ દશૈતજ્જગતીવૃતમ્ ।
 જમ્બૂદ્વીપજગત્યામા સા ગવાક્ષાલિરાજિતા ॥ ૨૧૯ ॥
 કિન્ત્વસૌ યોજનાન્યષ્ટાદશોઞ્ણા સર્વસંખ્યયા ।
 જલેઽવગાઠા દશ યદ્યોજનાન્યષ્ટ ચોપરિ ॥ ૨૨૦ ॥

યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમૂલસૂત્રે જમ્બૂદ્વીવજગદ્વપ્પમાણા इत्यુક્તં તજ્જલા-
 વગાહપ્રમાણમવિવક્ષિત્વા इति તદ્વૃત્તૌ ॥

કિંચ વજ્રમૂલં રિષ્ટકંદં વૈદૂર્યનાલબન્ધુરમ્ ।
 વૈદૂર્યબાહ્યપત્રં તજ્જામ્બૂનદાન્તરચ્છદમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

એ સંબંધમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે:—હિમવંતશૈલના શિખર પર એક જળપૂર્ણું સુંદર પદ્મદ્રહ છે—તે દશ યોજન ઉંડો છે અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળો છે. ૨૧૭.

એ પદ્મદ્રહમાં એક કમળ છે તે એક યોજન લાંબુપહોળું છે, અરધો યોજન ઝાડું છે અને એટલું જ જળથી ઉંચું (ઉપર) છે. ૨૧૮.

એ કમળ વળી દશ યોજન જળની અંદર ખુડેલું છે અને એની આસપાસ એક જગતી—કોટ આવી રહ્યો છે. તે કોટ જમ્બૂદ્વીપના જગતી—કોટની જેમ અનેક ઝરૂખાઓથી યુક્ત હોઈને ખડું રમણીય લાગે છે. ૨૧૯.

આ જગતી—કોટ દશ યોજન જળમાં ડુબેલો અને આઠ યોજન જળની ઉપર હોઈને કુલ અઠાર યોજન ઉંચો છે. ૨૨૦.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના મૂળ સૂત્રમાં ‘ જમ્બૂદ્વીપના કોટ જેવડો ’ એમ જે કહ્યું છે તે જળની અંદર રહેલા ભાગ શિવાયના (ભાગ)—ખહાર રહેલા ભાગનું માપ સમજવું. આવો એની વૃત્તિની અંદર ખુલાસો છે.

વળી એ કમળનું મૂળ વળનું છે; એનો કંદ રિષ્ટરત્નમય છે; એની નાલિકા વૈદૂર્યરત્નની છે; એના ખહારના પત્રો વૈદૂર્યરત્નના અને અભ્યન્તર સુવર્ણમય છે. ૨૨૧.

अत्रायं विशेषोऽस्ति ॥ बृहत्क्षेत्रविचारवृत्त्यादौ बाह्यानि चत्वारि
पत्राणि वैदूर्यमयानि शेषाणि तु रक्तसुवर्णमयान्युक्तानि । जम्बूद्वीपप्र-
ज्ञप्तिसूत्रे जाम्बूनदमीषद्रक्तस्वर्णं तन्मयान्यभ्यन्तरपत्राणि इत्युक्तम् ।
सिरिनिलयक्षेत्रविचारवृत्तौ तु पीतस्वर्णमयान्युक्तानि । इति ॥

तपनीयकेसरवृन्ता सौवर्णीं कर्णिका भवेत्तस्य ।

द्विक्रोशायतवितता क्रोशोच्चा श्रीभवनमस्याम् ॥ ૨૨૨ ॥

एकक्रोशायतमेतत्तथाद्धक्रोशविस्तृतम् ।

जनक्रोशोन्नतं तत्र दक्षिणोत्तरपूर्वतः ॥ ૨૨૩ ॥

पंचचापशतोत्तुंगं तदर्द्धव्यासमेककम् ।

द्वारं तत्रાથ ભવનમધ્યેઽસ્તિ મણિપીઠિકા ॥ ૨૨૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

सापि पंचशतधनुर्व्यासायामार्द्धमेदुरा ।

उपर्यस्या शयनीयं श्रीदेवीयोग्यमुत्तमम् ॥ ૨૨૫ ॥

षड्जातीयैः परिक्षेपैः वेष्टितं मूलपंकजम् ।

क्रमादूर्द्धाद्धमानाब्जाः परिक्षेपाः समेऽप्यमी ॥ ૨૨૬ ॥

આ સંબંધમાં ' બૃહત્ ક્ષેત્રવિચાર ' ની ટીકામાં એમ કહ્યું છે કે ક્ષેત્ર આર બાહ્ય પત્રો વૈદૂર્યરત્નનાં છે, શેષ પત્રો લાલ સુવર્ણનાં છે. વળી ' જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાપ્ત ' સૂત્રમાં અભ્યન્તર પત્રોને જામ્બૂનદમય એટલે સહેજ રક્તવર્ણના સુવર્ણનાં કહ્યાં છે. ' સિરિનિલય ' ક્ષેત્રવિચારની વૃત્તિમાં વળી પીતસુવર્ણનાં કહ્યાં છે.

એના કેસરના વૃન્ત લાલ સુવર્ણનાં અને કર્ણિકા પીતસુવર્ણની કહી છે. એ કર્ણિકા બે કોસ લાંબીપહોળી અને એક કોસ ઉંચી છે, અને એની અંદર શ્રીદેવીનું ભવન આવેલું છે. ૨૨૨.

એ ભવન એક કોસ લાંબુ, અરધો કોસ પહોળું અને કોસ થોડેડું ઉંચું છે. એમાં દક્ષિણ, ઉત્તર અને પૂર્વ-એમ ત્રણ દિશાએ પાંચસો ધનુષ્ય ઉચું અને એથી અરધું પહોળું અકેક દ્વાર છે. એ ભવનના મધ્ય ભાગમાં વળી એક મણિપીઠ છે. ૨૨૩-૨૨૪.

એ મણિપીઠ પાંચસો ધનુષ્યના વિસ્તારની અને એથી અરધી જડી છે. એની ઉપર શ્રીદેવીને યોગ્ય ઉત્તમ શય્યા છે. ૨૨૫.

ઉપર જે એક કમળ કહ્યું છે તે-મૂળકમળ-ની આસપાસ, એનાથી અર્ધ અર્ધ માનનાં કમળોનાં છ વર્તુળ કે વલય છે. ૨૨૬.

અષ્ટોત્તરં શતં પદ્માઃ પ્રથમે પરિધૌ સ્થિતાઃ ।
 મૂલપદ્માદર્દ્ધમાનાઃ શ્રીદેવીભૂષણૈર્મૃતાઃ ॥ ૨૨૭ ॥
 વાયૂત્તરેશાનદિક્ષુ સામાનિકસુધામ્બુજામ્ ।
 ચતુઃસહસ્રી પદ્માનાં તાવતાં પરિકીર્તિતા ॥ ૨૨૮ ॥
 મહત્તરાણાં દેવીનાં પ્રાક્ ચત્વાર્યમ્બુજાનિ ચ ।
 સહસ્રાણ્યષ્ટ ચાગ્નેય્યામભ્યન્તરસમાજુષામ્ ॥ ૨૨૯ ॥
 સહસ્રાણિ દશાબ્જાનામપાચ્યાં મધ્યપર્ષદામ્ ।
 દ્વાદશાબ્જસહસ્રાણિ નૈર્ઋત્યાં બાહ્યપર્ષદામ્ ॥ ૨૩૦ ॥
 સેનાપતીનાં સપ્તાનાં પ્રત્યક્ સપ્તામ્બુજાનિ ચ ।
 દ્વિતીયોઽયં પરિક્ષેપો મૂલપદ્મસ્ય વર્ણિતઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 આત્મરક્ષિસહસ્રાણાં ષોડશાનાં ચતુર્દિશમ્ ।
 ચતુઃસહસ્રી પ્રત્યેકં પરિવેષે તૃતીયકે ॥ ૨૩૨ ॥
 ત્રયઃ પારે પરિક્ષેપા અભિયોગિપયોરુહામ્ ।
 દ્વાત્રિંશત્ પ્રથમે લક્ષા અભ્યન્તરાભિયોગિનામ્ ॥ ૨૩૩ ॥

પહેલા વર્તુળમાં એકસોને આઠ કમળો છે તે મૂળકમળથી અર્ધ માન-માપ-નાં છે. તેમાં શ્રીદેવીનાં આભૂષણો ભર્યાં છે. ૨૨૭.

(હવે બીજા વલયમાં) વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઈશાન દિશાઓમાં ચાર હળાર સામાનિક દેવોના ચાર હળાર કમળો છે. ૨૨૮.

પૂર્વદિશામાં મહત્તરા દેવીઓનાં ચાર કમળો છે; અગ્નિ કોણમાં અભ્યન્તર સભામાં બે-સનારા દેવોનાં આઠ હળાર કમળો છે. ૨૨૯.

દક્ષિણ દિશામાં મધ્યસભામાં બેસનારા દેવોનાં દશ હળાર કમળો છે; અને નૈર્ઋત્યકોણમાં બાહ્યપર્ષદાના દેવોનાં ચાર હળાર કમળો છે. વળી પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાપતિઓનાં સાત કમળો છે.

એ પ્રમાણે મૂળકમળના બીજા વલયનું સ્વરૂપ થયું. ૨૩૦-૨૩૧.

હવે ત્રીજા વલયમાં, પ્રત્યેક દિશામાં ચારચાર હળાર એમ ચારે દિશામાં થઈને સોળ હળાર કમળો સોળ હળાર આત્મરક્ષક દેવોનાં છે. ૨૩૨.

હવે ચોથું, પાંચમું અને છઠ્ઠું એમ ત્રણ વલયો રહ્યાં એ ત્રણેમાં અભિયોગી (સેવક)

चत्वारिंशत् पद्मलक्षा मध्ये मध्याभियोगिनाम् ।

लक्षाणामष्टचत्वारिंशत् बाह्ये बाह्यसेविनाम् ॥ २३४ ॥ युग्मम् ॥

कोट्येका विंशतिर्लक्षाः पद्मानां सर्वसंख्यया ।

सहस्राणि च पंचाशत् शतं विंशतिसंयुतम् ॥ २३५ ॥

अत्र षट् परिक्षेपा इति षट्जातीयाः परिक्षेपा इति वाच्यम् ॥

तथाहि ॥ आद्या मूलपद्माद्धमाना जातिः । द्वितीया तच्चतुर्थभाग-
माना जातिः । यावत् षष्ठी चतुःषष्टितमभागमाना जातिरिति ॥ अन्यथा
तु योजनात्मना सहस्रत्रयात्मके धनुरात्मना चत्वारिंशल्लक्षाधिकद्वि-
कोटिप्रमिते हृदपरमपरिधौ षष्टपरिक्षेपपद्मानां षष्टिकोटिधनुःक्षेत्रमात-
व्यानाम् एकपंक्त्या अवकाशो न संभवति ॥

ततश्च तत्तत्परिधिक्षेत्रपरिक्षेपपद्मसंख्याविस्तारान् परिभाव्य यत्र
यावत्यः पंक्तयः संभवन्ति तत्र तावतीभिः पंक्तिभिः एक एव परिक्षेपो
ज्ञेयः । पद्मानामनेकजातीयत्वात् । एवं च पंचलक्षयोजनात्मके हृदक्षेत्र-
फले तानि सर्वाण्यपि पद्मानि सुखेन मान्त्येव । पद्मरुद्धक्षेत्रस्य सर्वसंक-

द्वेयानां कभणो छे. ते आवी रीतेः—योथा वलयमां अल्यन्तर पर्षदाना अलियोगी द्वेयानां
अत्रीश लाण कभणो छे; पांयमा वलयमां मध्यम पर्षदाना अलियोगी द्वेयानां आणीश लाण
कभणो छे; अने छट्टा वलयमां ग्राह्य पर्षदाना अलियोगी द्वेयानां अडतादीश लाण कभणो
छे. २३३-२३४.

ये प्रमाणे समथ मणीने अेक कोड वीश लाण पयास हुन्नर ने वीश कभणो थयां. २३५.

अहिं ' छ वलय ' अेटदे ' छ ञतिनां वलय ' अेम समजवुं. ते आ प्रमाणेः—
पडेदी ञति ते मूण पक्ष करतां अरधा मान वाणी; णीण ञति ते मूण पक्ष करतां अतुर्थांश
मानवाणी; त्रीण ञति ते मूण पक्ष करतां अष्टमांश मान वाणी; योथी ञति सोणमा लागना
मानवाणी; पांयमी अत्रीशमा लागना मानवाणी अने छट्टी ञति (मूण पक्ष करतां) योसठमा
लागना मान वाणी. अेम आमत छे. जे अेम न डोय तो त्रणु हुन्नर योअन अथवा जे कोड
आदीश लाण धनुष्य नेटला ते द्रहना उत्कृष्ट घेरावामां, साठ कोड धनुष्य नेवडा क्षेत्रमां स-
माध शके अेवां छट्टा वलयना कभणो, अेक पंक्तिमां समाध शके नहिं.

माटे ते ते परिधिक्षेत्रना घेरावाना कभणोनी संख्या तथा विस्तार—जेठ वानां विचारीने, जयां
नेटदी पंक्तिअो संखवे त्यां तेटदी पंक्तिअोनुं अेक वलय के वतुण समजवुं; केमके कभ-

લનયા વિંશતિઃ સહસ્રાણિ પંચાધિકાનિ યોજનાનાં ષોડશભાગીકૃતસ્યૈક-
યોજનસ્ય ત્રયોદશ ભાગા इति एतावतः एव संभवात् इति ॥ अधिकं
तु उपाध्यायश्रीशान्तिचद्रगणिकृतजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तितः श्रवसेयम् ॥

ततः पद्महदात् गंगा प्राच्यतोरणनिर्गता ।
योजनानां पंचशतीं गिरौ पूर्वेण गच्छति ॥ २३६ ॥

गंगावर्त्तनकूटस्थाधस्तादावृत्य सा ततः ।
दक्षिणाभिमुखी भूत्वा प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ २३७ ॥

त्रयोविंशां पंचशतीं योजनानां कलात्रयम् ।
सार्द्धं गत्वा दक्षिणस्यां पतेत् जिब्हिकया नगात् ॥ २३८ ॥ युग्मम् ॥

सा च प्रणालिकारूपा भात्यर्धक्रોશમેદુરા ।
દ્વિક્રોશદીર્ઘા સક્રોશષટ્ઘયોજનસુવિસ્તૃતા ॥ ૨૩૯ ॥

વાઝિકી વ્યાત્તમકરવક્ત્રાકારા તયાથ સા ।
સાતિરેકં યોજનાનાં શતમેકં પતત્યધઃ ॥ ૨૪૦ ॥

જોની અનેક જાતિ છે. અને એવી રીતે પાંચ લાખ યોજન જેટલા તે દ્રહના ક્ષેત્રફળમાં તે સર્વ ક્રમોળો વિનાઅડચણે સમાઈ શકે છે. કેમકે આ પક્ષોએ રોકેલા ક્ષેત્રના યોજનોનો એકંદર સરવાલો વીશહજાર ને પાંચ યોજન, અને ઉપર તેર ષોડશાંશ-એટલો સંભવે છે.

આ સંબંધમાં વિશેષ વાતના જિજ્ઞાસુએ ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ શાન્તિચંદ્રગણિકૃત જમ્બૂ-
દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિ જોવી.

પદ્મદ્રહના પૌર્વાત્ય તોરણમાંથી ગંગા નદી નીકળે છે. તે પાંચસો યોજન સુધી પૂર્વ દિ-
શામાં પર્વત લાણી જાય છે. ૨૩૬.

ત્યાંથી ' ગંગાવર્તન ' કૂટની હેઠળ વળીને, દક્ષિણ સન્મુખ થઈ પર્વત પર જાય છે—ચઢે
છે. ત્યાંથી પાંચસો ત્રેવીશ યોજન ને સાડાત્રણ કળા દક્ષિણ દિશામાં જઈને પાછી ધોધના
રૂપમાં હેઠળ પૃથ્વી પર પડે છે, ૨૩૭-૨૩૮.

એ ધોધ પ્રણાલિકારૂપે અરધોકોસ જાડો, એ કોસ દીર્ઘ અને એક કોસ છ યોજન જે-
ટલો પહોળો છે. ૨૩૯.

તેથી, કોઈ મગરમંચ મોં ફાડી રહ્યો હોય એવો જણાતો એ (ધોધ) એકસો યોજન

योजनानि दशोद्विद्धे षष्टिं च विस्तृतायते ।

कुंडे गंगाप्रपाताख्ये चारुमुक्तावलीसमा ॥ २४१ ॥ युग्मम् ॥

तथाहुः क्षमाश्रमणपादाः ।

आयामो विख्वंभो सट्टिं कुंडस्स जोअणा हुंति ।

नउअसयं किंचूणं परिही दसजोअणोगाहो ॥ २४२ ॥

इति बृहत्क्षेत्रसमासे ॥

उमास्वातिकृतजम्बूद्वीपसमासे करणविभावनायां च मूले पण्णासं
जोअणवित्थारो उवरि सट्टी इति विशेषोऽस्ति ॥

इत्थं च कुण्डस्य यथार्थनामोपपत्तिरपि भवति । एवमन्येष्वपि यथा-
योग्यं ज्ञेयम् ॥

तच्च कुण्डं वेदिकया वनखण्डेन वेष्टितम् ।

पूर्वापरादक्षिणासु सोपानश्रेणिशोभितम् ॥ २४३ ॥

सोपानश्रेणयः सर्वा वज्रस्तम्भाः सतोरणाः ।

रत्नालम्बनबाहाढ्या रैरुप्यफलकांचिताः ॥ २४४ ॥

કરતાં વિશેષ ઉંચાઈ પરથી, બાજુ વજ્ર પડતું હોય એમ નીચે દશ યોજન ઉંડા અને સાઠ યોજનના વિસ્તારના ગંગાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. ૨૪૦-૨૪૧.

એ સંબંધે પૂજ્યશ્રી ક્ષમાશ્રમણ પાણ કહે છે કે—એ કુંડની લાંબાઈ પહોળાઈ સાઠ યોજન, ઉંડાઈ દશ યોજન અને ઘેરાવો લગભગ એકસો ને નેવું યોજન છે. ૨૪૨.

વળી શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત જમ્બૂદ્વીપસમાસમાં, કરણવિભાવનામાં તે એમ કહ્યું છે કે મૂળઆગળ વિસ્તાર પચાસ યોજન છે અને ઉપરના ભાગમાં સાઠ યોજન છે.

અને એ રીતે એ કુંડના યથાર્થ નામનું બ્યાજબીપણું પણ સમજી જવાય છે. એવી રીતે અન્ય કુંડોના સમ્બન્ધમાં પણ યથાયોગ્ય બાણી લેવું.

તે કુંડની આસપાસ વળી એક સુ દર પક્ષવેદિકા અને મનહર બગીચો છે. અને અને પૂર્વ, પાશ્ચિમ અને દક્ષિણ—એમ ત્રણ દિશાએ સુશોભિત પગથીયાંની શ્રેણિઓ છે. ૨૪૩.

એ પગથીયાંની શ્રેણિઓને તોરણો પણ છે, વજ્રના સ્તંભો છે, રત્નજડિત બાહુઓ છે અને સોનારૂપાની લાદી છે. ૨૪૪.

ગંગાદ્વીપશ્ચ ભાત્યસ્મિન્ દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છ્રિતો જલાત્ ।

અષ્ટૌ ચ યોજનાન્યેષ વિષ્કમ્ભાયામમાનતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

ગંગાદ્વીપોપરિ ગંગાભવનં પીઠિકાદિયુક્ ।

સ્વરૂપતો માનતશ્ચ શ્રીદેવીભવનોપમમ્ ॥ ૨૪૬ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન ગંગાપ્રપાતકુણ્ડતઃ ।

નિર્ગત્ય વૈતાલ્યોપાન્તે નદીસપ્તસહસ્રયુક્ ॥ ૨૪૭ ॥

સ્વણ્ડપ્રપાતપ્રાગ્ભાગે મિત્વા વૈતાલ્યભૂધરમ્ ।

દાક્ષિણાત્યસપ્તનદીસહસ્રપરિવારિતા ॥ ૨૪૮ ॥

એવં ચતુર્દશનદીસહસ્રાપૂરિતામિતઃ ।

પૂર્વતો જગતીં મિત્વા ગંગા વિશતિ વારિધિમ્ ॥ ૨૪૯ ॥ ત્રિભિઃ
વિશેષકમ્ ॥

સક્રોશાનિ યોજનાનિ ષડસ્યા હૃદનિર્ગમે ।

વ્યાસઃ ક્રોશાર્ધમુદ્દેધઃ કુણ્ડપાતાવધિઃ સ ચ ॥ ૨૫૦ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે । ગંગામહાનર્દપવાહે છક્રોસાઈં જોશ્ર-
ણાઈં વિસ્કંભેણં પસુતા અદ્વકોસં ઉવ્વેહેણં ॥

એ કુંડની અંદર ગંગાદ્વીપ નામનો એક સુંદર દ્વીપ છે. તે જળથી બે કોસ ઉંચો છે, અને આઠયોજન વિસ્તારમાં છે. ૨૪૫.

એ દ્વીપમાં પીઠિકા વગેરેથી યુક્ત એવું ગંગાદેવીનું ભવન શોભી રહ્યું છે—તેનું સ્વરૂપ, પ્રમાણ ઇત્યાદિ શ્રીદેવીના ભવન સમાન છે. ૨૪૬.

ગંગાપ્રપાતકુંડના દક્ષિણ દિશાના તોરણથી ગંગાનદી નીકળે છે. એને વૈતાલ્યપર્વત પાસે સાત હજાર નદીઓ મળે છે. ત્યાંથી એ ખંડપ્રપાતા યુક્તના પૂર્વભાગમાં વૈતાલ્યપર્વતને લેદીને આગળ વહે છે ત્યાં એને બીજી સાત હજાર નદીઓ મળે છે. એમ ચૌદ હજાર નદીઓના પરિવાર સહિત પૂર્વતરફની જગતી-કોટને લેદીને એ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૨૪૭-૨૪૯.

દ્રહમાંથી નીકળે છે ત્યાં એની પહોળાઈ છ યોજન ને એક કોસ છે અને ત્યાંથી કુંડમાં પડતા સુધીમાં ઉંડાઈ અરધો કોસ છે. ૨૫૦.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રમાં તો આ જ અભિપ્રાય છે. પરંતુ સમવાયાંગસૂત્રમાં એમ છે કે:—ગંગા અને સિંધુનદીનો પ્રવાહ ચોવીસ કોસથી કંઈક વિશેષ છે.

સમવાયાંગે તુ । ગંગાસિન્ધુઓ નર્દીઓ ણં પવહે સાતિરેગાઈં ચડ-
વિસં કોસાઈં વિત્થરેણં પમ્પત્તે । इत्युक्तम् ॥

કુણ્ડોદ્ગમાદનુ વ્યાસો યોજનં યોજનં પ્રતિ ।

પાર્શ્વદ્વયે સમુદિતો ધનૂષિ દશ વર્દ્ધતે ॥ ૨૫૧ ॥

एवं च वारिधेः संगमे सार्द्धा द्वाषष्टिः योजनान्यसौ ।

મૌલાદ્દશઘ્નો યદ્વયાસો નદીનામબ્ધિસંગમે ॥ ૨૫૨ ॥

व्यासात् पंचाशत्तमोऽशः सर्वत्रोद्धेध ईरितः ।

ક્રોશસ્યાર્દ્ધં તતો મૂલે પ્રાન્તે સક્રોશયોજનમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

वेदिकावनखण्डौ च प्रत्येकं पार्श्वयोः द्वयोः ।

મહાનદીનાં સર્વાસાં દૃષ્ટૌ દૃષ્ટજગત્રયૈઃ ॥ ૨૫૪ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રે ગંગાવર્ણને । ઉમત્રો પાર્સિં દોહિં
પડમવરવેદ્યાહિં દોહિં વણખંડેહિં સંપરિસ્થિત્તા વેદ્યાવણખંડવણ્ણઓ ભા-
ણિયન્વો ॥

अथ गंगामहानद्या यत्राम्भोनिधिसंगमः ।

તત્ર તીર્થં માગધાઋયં તસ્યેશો માગધઃ સુરઃ ॥ ૨૫૫ ॥

કુંડમાંથી નીકળ્યા બાદ એની પહોળાઈ દરેક પડખે દર યોજને દશ દશ ધનુષ વધતી
બાય છે અને એવી રીતે સમુદ્રપ્રવેશસમયે તે સાડાબાસઠ યોજન થાય છે. એટલા માટેજ કહે-
વાય છે કે નદીની પહોળાઈ સમુદ્રના સંગમ વખતે મૂળ કરતાં દશ ગણી થાય છે. ૨૫૧-૨૫૨.

વળી ઉંડાઈ સર્વત્ર પહોળાઈથી પચાસમા લાગની હોય છે; એટલે એની ઉંડાઈ મૂળ
આગળ અર્ધ કોસની, અને પ્રાન્તે એક યોજન અને એક કોસની છે. ૨૫૩.

વળી દરેક મહાનદીને એક પડખે પક્ષવેદિકા અને બગીચા હોય છે એમ શ્રીબિન
પ્રભુઓએ કહેલું છે. ૨૫૪.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં ગંગાનદીનું વર્ણન કર્યું છે ત્યાં પણ કહ્યું છે કે-એની એક બાજુએ
પક્ષવેદિકા અને વનખંડ-બગીચા આવેલા છે. તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન અહિં પણ સમજવું.

હવે એ ગંગામહાનદીનો સમુદ્ર સાથે સંગમ થાય છે ત્યાં 'માગધ' નામનું તીર્થ છે
અને તેનો માગધ નામે દેવ સ્વામી છે. ૨૫૫.

एवं सिन्धुनदीवार्द्धियोगे प्रभासनामकम् ।

एतयोरन्तराले च वरदामं पयोनिधौ ॥ २५६ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિવૃત્તૌ । ગંગા માગધતીર્થસ્થાને સમુદ્રં પ્રવિ-
શતિ તથા પ્રભાસનામતીર્થસ્થાને સિન્ધુનદી સમુદ્રં પ્રવિશતિ ॥

तीर्थं नामावतरणमार्गोऽम्भोधौ तटाकवत् ।

तीर्थस्यार्थो भाव्य एवं शीताशीतोदयोरपि ॥ २५७ ॥

તદુક્તં સ્થાનાંગવૃત્તૌ । તીર્થાનિ ચક્રવર્તિનઃ સમુદ્રશીતાદિમહાનદ્ય-
વતારલક્ષણાનિ તન્નામકદેવનિવાસભૂતાનિ । તત્ર ભરતૈરવતયોઃ તાનિ
પૂર્વદક્ષિણાપરસમુદ્રેષુ । વિજયેષુ તુ શીતાશીતોદામહાનદ્યોઃ પૂર્વાદિક્રમે-
ણૈવ । ઇતિ તૃતીયે સ્થાનકે ॥

एषां तीर्थसदृकनाम्नां देवानां स्वस्वतीर्थतः ।

योजनेषु द्वादशसु राजधान्यः पयोनिधौ ॥ २५८ ॥

कृताष्टमतपाश्चक्री रथनाभिस्पृगम्भसि ।

स्थित्वा वार्धौ स्वनामांकशरं मुक्त्वा जयत्यमૂન ॥ २५९ ॥

એજ પ્રમાણે સિન્ધુનદીના સમુદ્રસંગમ આગળ ‘ પ્રભાસ ’ તીર્થ છે. વળી એક તીર્થોની
વચ્ચે, સમુદ્રની અંદર ‘ વરદામ ’ તીર્થ આવેલું છે. ૨૫૬.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—ગંગાનદી માગધતીર્થ
આગળ સમુદ્રને મળે છે અને સિન્ધુનદી પ્રભાસતીર્થ આગળ સમુદ્રને મળે છે.

જેવી રીતે તળાવમાં ઉતરવાનો તેવીજ રીતે સમુદ્રમાં ઉતરવાનો માર્ગ—એ ‘ તીર્થ.’ તીર્થ
શબ્દનો આ અર્થ શીતા અને શીતોદા નદીઓના સંબંધમાં પણ સમજવો. ૨૫૭.

સ્થાનાંગસૂત્રના ત્રીજા ‘ સ્થાનક ’ માં કહ્યું છે કે—સમુદ્ર અને શીતા આદિ મહાનદી-
ઓમાં ચક્રવર્તીને ઉતરવાના માર્ગરૂપ જે તીર્થ તે એજ નામના દેવને રહેવાના સ્થાનરૂપ છે.
ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના તીર્થો પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ સમુદ્રમાં છે; અને ‘ વિજયો ’ ના
તીર્થો, પૂર્વાદિકને અનુક્રમેજ શીતા અને શીતોદા નદીઓમાં છે.

જે તીર્થોનાં નામ છે તેજ તે તે તીર્થના અધિપતિઓનાં નામ છે. પ્રત્યેકની રાજધાની
ઓના તીર્થથી ખાર યોજન દૂર સમુદ્રમાં છે. ૨૫૮.

દિગ્વિજયાર્થે નિકળેલો ચક્રવર્તી ‘ અહમ ’ નો તપ કરી, રથની નાલિસુધી આવે એટલા
જળમાં સમુદ્રમાં રહી સ્વનામાંકિત બાણ ફેંકી એ તીર્થાધિપતિદેવોને ભૂતે છે. ૨૫૯.

પ્રતીચ્યતોરણેનાથ હૃદાત્તસ્માદ્વિનિર્ગતા ।

ગત્વા પ્રતીચ્યામાવૃત્તા સિન્ધ્વાવર્તનકૂટતઃ ॥ ૨૬૦ ॥

દક્ષિણાભિમુખી શૈલાત્ કુણ્ડે નિપત્ય નિર્ગતા ।

પ્રત્યગ્ભાગે તમિસ્ત્રાયા મિત્ત્વા વૈતાહ્યમ્બૂધરમ્ ॥ ૨૬૧ ॥

તતઃ પશ્ચિમદિગ્ભાગે વિભિદ્ય જગતીમધઃ ।

વિશત્યમ્ભોનિધિં સિન્ધુઃ ગંગાસ્વસેવ યુગ્મજા ॥૨૬૨॥ ત્રિભિઃ

(વિશેષકમ્ ॥

ગંગાવત્ સર્વમસ્યાઃ સ્યાત્ આરમ્ભ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

સ્વરૂપમબ્ધિસંગાન્તં સિન્ધુનામવિશેષિતમ્ ॥ ૨૬૩ ॥

વૈતાહ્યતો દક્ષિણસ્યાં સરિતોઃ સિન્ધુગંગયોઃ ।

વિલાનિ સ્યુઃ નવ નવ પૂર્વપશ્ચિમકૂલયોઃ ॥ ૨૬૪ ॥

ઉદીચ્યામપિ ષટ્ત્રિંશત્ તથૈવ તટયોસ્તયોઃ ।

કલ્પાન્તેઽન્નાદિબીજાનાં સ્થાનાનીતિ દ્વિસપ્તતિઃ ॥ ૨૬૫ ॥

પંચસ્વેવં ભરતેષુ પંચસ્વૈરવતેષુ ચ ।

વિલાનિ ભાવનીયાનિ દ્વિસપ્તતિઃ દ્વિસપ્તતિઃ ॥ ૨૬૬ ॥

હવે, જાણે ગંગાનદીની જોડકે જન્મેલી ખડેન હોયની એવી સિન્ધુ નદી એ દ્રહના પશ્ચિમ તરફના તોરણમાંથી નીકળે છે. નીકળીને પાશ્ચિમ તરફ વહી સિન્ધ્વાવર્તન નામના કૂટપરથી ઉતરી, દક્ષિણ દિશાતરફના કુંડમાં પડી, વહેતી વહેતી તમિસ્ત્રાગુફાના પૂર્વતરફના ભાગમાં થઇને વૈતાહ્યપર્વતને લેદી, ત્યાંથી પાશ્ચિમમાં વહી ' જગતી ' ને નીચેથી લેદીને સમુદ્રને મળે છે. ૨૬૦-૨૬૨.

દ્રહમાંથી નીકળવાથી તે સમુદ્રને મળતા સુધીનું, સિન્ધુનદીનું સર્વ સ્વરૂપ ગંગાનદીની પેઠે જાણવું. ક્ષત્ર નામ સિન્ધુ-એટલોજ ફેર છે. ૨૬૩.

વૈતાહ્યપર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં સિન્ધુ અને ગંગા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટપર નવ નવ એટલે એકંદર છત્રીશ ખિલ અર્થાત્ ગુફાઓ છે. ૨૬૪.

એવીજ રીતે એની (વૈતાહ્યની) ઉત્તર દિશામાં પણ, એ નદીઓના એ ખેઉ તટપર છત્રીશ ખિલ છે.

એમ કુલ થઇને ખંડોંતેર ખિલ થયાં. એ ખંડોંતેર કદખાંતસમયે (હયાત રહેનારાં) અન્ન વગેરે ખીજોનાં ખંડોંતેર સ્થાનો છે. ૨૬૫.

ઉત્તરાહતોરણેન તસ્માત્ પદ્મહૃદાદથ ।
 નિર્ગતા રોહિતાંશાખ્યોત્તરાશાભિમુખી નદી ॥ ૨૬૭ ॥
 દ્વે યોજનશતે યુક્તે ષટ્સપ્તત્યા કલાશ્ચ ષટ્ ।
 પર્વતોપર્યતિક્રમ્ય વજ્રજિભિહકયા નગાત્ ॥ ૨૬૮ ॥
 રોહિતાંશાપ્રપાતાખ્યે કુણ્ડે નિપત્ય હારવત્ ।
 ઉદીચ્યતોરણેનાસ્માન્નિર્ગતોત્તરસંમુખી ॥ ૨૬૯ ॥
 માર્ગે ચતુર્દશનદીસહસ્રપરિવારિતા ।
 તત્રત્યવૃત્તવૈતાઢ્યં મુક્ત્વા ક્રોશદ્વયાન્તરે ॥ ૨૭૦ ॥
 સ્થાનાત્તતઃ પરાવૃત્ય પ્રસ્થિતા પશ્ચિમામુખી ।
 પુનશ્ચતુર્દશનદીસહસ્રસેવિતાભિતઃ ॥ ૨૭૧ ॥
 અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિરેવમન્વિતા ।
 દ્વેધા વિદધતી હૈમવતસ્યાર્દ્ધં ચ પશ્ચિમમ્ ॥ ૨૭૨ ॥
 અધો વિભિદ્ય જગતીં યાતિ પશ્ચિમવારિધિમ્ ।
 ગંગાસિન્ધ્વોઃ સપત્નીવ દ્વિગુણર્ધિઃ પતિપ્રિયા ॥ ૨૭૩ ॥ સત્તભિઃ
 [કુલકમ્ ॥

એજ પ્રમાણે પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રોમાં પણ ખેડોંતેર ખેડોંતેર બિલ સમજી લેવાં. ૨૬૬.

હવે તે (પદ્મસરોવર) ના ઉત્તરતરફના તોરણમાંથી રોહિતાંશા નામની નદી નીકળે છે, જે ઉત્તર દિશા તરફ વહે છે. ૨૬૭.

તે નદી પર્વતપર ખસો છેતેર યોજન અને છ કળા જેટલું પરિક્રમણ કરી ત્યાંથી વજ્ર-જિન્હાને આકારે રોહિતાંશપ્રપાત નામના કુંડમાં મુક્તાક્રલોનો હાર સરી પડતો હોય એમ પડી, ત્યાંથી પૂર્વેકત ઉત્તર દિશાના તોરણોમાં થઇને ઉત્તર તરફ વહેતાં, માર્ગમાં લણેલી ચૌદ હજાર નદીઓનો પરિવાર લઇ તે ક્ષેત્રના વૈતાલ્યથી જે કોસને અન્તરે ત્યાંથી વળીને પશ્ચિમ તરફ વહી પુનઃ અન્ય ચૌદ હજાર નદીઓથી સંગત થઇ એટલે એકંદર અધ્યાવીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર લઇ હૈમવત પર્વતના પશ્ચિમતરફના અર્ધલાગને લેહી, તેમજ જગતી-કોટને પણ નીચેથી લેહીને ગંગાસિન્ધુનદીઓની સપત્ની હોયની એમ ખમણી સમૃદ્ધિથી યુક્ત થઇ છતી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. ૨૬૮-૨૭૩.

કુણ્ડાદ્વિનિર્ગમં યાવદારમ્બ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।
 સાદ્ધ્વાનિ યોજનાન્યસ્યા વિષ્કમ્ભો દ્વાદશોદિતઃ ॥ ૨૭૪ ॥
 ગવ્યૂતમેકમુદ્વેધસ્તતઃ કુણ્ડોદ્ગમાદનુ ।
 પ્રતિયોજનમેકૈકપાર્શ્વે વ્યાસો વિવર્દ્ધતે ॥ ૨૭૫ ॥
 કોદગ્ડાનિ દશદશોભયતસ્તાનિ વિંશતિઃ ।
 લવઃ પંચાશત્તમશ્ચ વ્યાસસ્યોદ્વેધ આહિતઃ ॥ ૨૭૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યોજનાનાં શતં ચૈવં સપાદમબ્ધિસંગમે ।
 વ્યાસોઽસ્યાઃ ક્રોશદશકમુદ્વેધશ્ચ પ્રજાયતે ॥ ૨૭૭ ॥
 વ્યાસાયામૌ જિવ્હિકાયાઃ સાદ્ધ્વા દ્વાદશયોજની ।
 બાહલ્યમસ્યા નિર્દિષ્ટમેકક્રોશમિતં જિનૈઃ ॥ ૨૭૮ ॥
 સવિંશં યોજનશતં કુણ્ડસ્યાયતિવિસ્તૃતી ।
 દ્વીપસ્યાયામવિષ્કમ્ભૌ યોજનાનીહ ષોડશ ॥ ૨૭૯ ॥
 અસ્યાઃ પ્રપાતકુણ્ડસ્યોદ્વેધો દ્વીપસ્ય ચોચ્છૂયઃ ।
 ભવનસ્ય સ્વરૂપં ચ જ્ઞેયં ગંગાસમં બુધૈઃ ॥ ૨૮૦ ॥

દ્રહમાંથી નીકળીને કુંડસુધી પહોંચતા સુધીમાં તેની પહોળાઈ સાડાબાર યોજનની કહી છે. વળી ઉંડાઈ એક યોજનની કહી છે. ૨૭૪.

કુંડમાંથી નીકળ્યા પછી એની પહોળાઈ બેઉ પડખે પ્રત્યેક યોજને દશ દશ ધનુષ્ય એટલે એકંદર વીશ ધનુષ્ય વધતી જાય છે. વળી એની ઉંડાઈ સર્વત્ર પહોળાઈના પચાસમા ભાગ જેટલી કહી છે, એટલે જ્યારે સમુદ્રસંગમ આગળ એની પહોળાઈ સવાસો યોજનની થાય છે ત્યારે ત્યાં એની ઉંડાઈ એના પચાસમા ભાગની અર્થાત્ દશ કોસ થાય છે. ૨૭૫-૨૭૭.

એના ઘોઘની લંબાઈપહોળાઈ સાડાબાર યોજન છે, અને જાડાઈ એક કોસ પ્રમાણુ છે. ૨૭૮.

કુંડની લંબાઈપહોળાઈ એકસો ને વીશ યોજન છે અને એમાં રહેલા દ્વીપની લંબાઈપહોળાઈ સોળ યોજન છે. ૨૭૯.

વળી કુંડની ઉંડાઈ, એમાં રહેલા દ્વીપની ઉંડાઈ તથા એ દ્વીપમાં આવેલા ભવનતું સ્વરૂપ-એ સર્વ ગંગાના વર્ણનમાં છે તે પ્રમાણુ જાણવું. ૨૮૦.

ગિરેહિમવતોઽથાસ્ય પ્રાચીનપશ્ચિમાન્તયોઃ ।
 લવણોદજલસ્પર્શાદારમ્થ કિલ નિર્ગતા ॥ ૨૮૧ ॥
 દાઢૈકૈકા વિદિશાસુ ગજદન્તસમાક્રુતિઃ ।
 ષ્ણાન્યામથ ચાગ્નેય્યાં નૈર્ઋત્યાં વાયુકોણકે ॥ ૨૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 ષ્ણાન્યાં તત્ર જગતીપર્યન્તાલ્લવણોદધૌ ।
 દાઢાયાં યોજનશતત્રયસ્ય સમતિક્રમે ॥ ૨૮૩ ॥
 દ્વીપ ઇકોરુકાર્યોઽસ્તિ યોજનાનાં શતત્રયમ્ ।
 વિષ્કમ્ભાયામતઃ પદ્મવેદિકાવનમણિહતઃ ॥૨૮૪॥ યુગ્મમ્ ॥
 કિંચિદૂનૈકોનપંચાશતા સમધિકા કિલ ।
 યોજનાનાં નવશતી પરિક્ષેપોઽસ્ય કીર્તિતઃ ॥ ૨૮૫ ॥
 અસ્ય જમ્બૂદ્વીપદિશિ જલોપરિ સમુચ્છ્રયઃ ।
 સાર્દ્ધં દ્વયં યોજનાનાં ભાગાશ્ચોપરિ વિંશતિઃ ॥ ૨૮૬ ॥
 પંચનવતિભક્તસ્ય યોજનસ્ય તથોચ્છ્રયઃ ।
 લવણામ્ભોધિદિશ્યન્તે ક્રોશદ્વયમુદીરિતઃ ॥૨૮૭॥ યુગ્મમ્ ॥
 તત્રૈવ દાઢાયાં તસ્માત્ દ્વીપાચ્ચતુઃશતોત્તરઃ ।
 હયકર્ણાભિધો દ્વીપશ્ચતુઃશતાયતાતતઃ ॥ ૨૮૮ ॥

હવે આ હિમવંત પર્વતને, ગજદંતના આકારની ચાર ' દાઢા ' આવેલી છે; જે, એના પૂર્વ પશ્ચિમ છેડાને લવણુ સમુદ્રના જળનો સ્પર્શ થાય છે ત્યાંથી નીકળીને ઇશાન, અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય તથા વાયવ્ય-એમ ચાર વિદિશાઓમાં ગયેલી છે. ૨૮૧-૨૮૨.

એ ચારમાંથી ઇશાનતરફની દાઢામાં, જગતીના છેડાથી ત્રણસો યોજન લવણુસમુદ્રમાં ગયા પછી, એકેરૂક નામનો એક દ્વીપ આવેલ છે; જેની લંબાઈપહોળાઈ ત્રણસો યોજન છે અને પરિઘેપ એટલે ઘેરાવો નવસો ઓગણપચાસ યોજનથી સહેજ ઓછો છે. વળી એની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને અને સુંદર બગીચા આવેલા છે. એ દ્વીપ, જમ્બૂદ્વીપ તરફ અઠી યોજન ઉપર વીશપંચાણ્ણ અંશ (એટલે કે બે પૂર્ણાંક સત્યાવીશ આડત્રીશાંશ યોજન) જેટલો જળ ઉપર છે; અને લવણુસમુદ્રતરફ બે કેસ જેટલો જળ ઉપર છે. ૨૮૩-૨૮૭.

એજ દાઢામાં વળી એજ દ્વીપથી ચારસો યોજનને અંતરે ખીજો ' હયકર્ણુ ' નામનો દ્વીપ છે. એની લંબાઈપહોળાઈ ચારસો યોજન અને ઘેરાવો બારસો પાંસઠ યોજનથી કંઈક

શતાનિ દ્વાદશ ન્યૂનપંચષ્ટિયુતાનિ ચ ।

પરિક્ષેપોઽસ્યાબ્ધિદિશિ દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છ્રયો જલાત્ ॥ ૨૮૯ ॥

યોજનાનાં દ્વયં સાઠ્ઠં નવત્યાંશૈઃ સમન્વિતમ્ ।

અસ્ય જમ્બૂદ્વીપદિશિ ઠ્યાતઃ ખલુ સમુચ્છ્રયઃ ॥ ૨૯૦ ॥

અત્રાયમામ્નાયઃ ।

પૂર્વદ્વીપપરિક્ષેપે યોજનાનાં ત્રિભિઃ શતૈઃ ।

ષોડશાઢ્યૈઃ સંકલિતે પરિક્ષેપોઽગ્નિમો ભવેત્ ॥ ૨૯૧ ॥

તથા

જમ્બૂદ્વીપદિશિ જલાત્પ્રાગ્દ્વીપે યઃ સમુચ્છ્રયઃ ।

સ પાંચનવતેયાંશસત્ત્યા સંયુતોઽગ્નિમે ॥ ૨૯૨ ॥

જમ્બૂદ્વીપજગત્યાશ્ચ દ્વીપસ્યાસ્ય મિથોઽન્તરમ્ ।

કર્ણમ્ભૂમિરૂપમુક્તં યોજનાનાં ચતુઃશતી ॥ ૨૯૩ ॥

તત્રૈવ દાઢાયાં તસ્માત્ દ્વીપાત્ પંચશતાન્તરઃ ।

આદર્શમુખસંજ્ઞોઽસ્તિ દ્વીપઃ પંચશતાયતઃ ॥ ૨૯૪ ॥

તાવદેવ ચ વિસ્તીર્ણો જગત્યાસ્તાવદન્તરઃ ।

સૈકાશીતિઃ પંચદશશતી પરિરયોઽસ્ય ચ ॥ ૨૯૫ ॥

ઓછો છે. વળી એ સમુદ્રની દિશાએ એ કોસ જેટલો જળ ઉપર છે અને જંબૂદ્વીપતરફ અહીં યોજન ઉપર નેવું પંચાણ અંશ જેટલો જળ ઉપર છે. ૨૮૮-૨૯૦.

એ સમજણ આ પ્રમાણે:—પૂર્વપૂર્વના દ્વીપના ઘેરાવા (ના યોજન) માં ત્રણસો સોળ યોજન લેખવાથી આગળ આગળના દ્વીપનો ઘેરાવો આવે છે; અને જંબૂદ્વીપતરફ પૂર્વપૂર્વના દ્વીપની જળથી ઉપર જેટલી ઉંચાઈ હોય તેમાં શીતેરપંચાણઅંશ લેખવાથી, આગળ આગળના દ્વીપની ઉંચાઈ આવે છે. ૨૯૧-૨૯૨.

જંબૂદ્વીપની જગતી અને આ દ્વીપની વચ્ચે કર્ણભૂમિરૂપ, પરકપર, ચારસો યોજનનું અંતર છે. ૨૯૩.

વળી એજ દાઢામાં એજ દ્વીપથી પાંચસો યોજનને અંતરે ત્રીજો ' આદર્શમુખ ' નામનો દ્વીપ છે. તે પાંચસો યોજન લાંબાપહોળો છે, જગતીથી પાંચસો યોજનને અન્તરે છે, અને પંદરસો એકાશી યોજન ઘેરાવામાં છે. જંબૂદ્વીપતરફ એની જળની ઉપરની ઉંચાઈ સાડાત્રણ યોજન પાંચઠપંચાણઅંશ જેટલી છે, અને લવણસમુદ્ર તરફ એ કોસ જેટલી છે. ૨૯૪-૨૯૭.

જમ્બૂદ્વીપદિશિ ભવેત્ જલાદસ્ય સમુચ્છ્રયઃ ।

સાર્દ્ધા ત્રિયોજની ભાગાઃ પંચષષ્ટિઃ પુરોદિતાઃ ॥ ૨૯૬ ॥

દ્વૌ ક્રોશૌ લવણદિશિ જલાદસ્ય સમુચ્છ્રયઃ ।

દાઢાયાં પુનસ્તત્રૈવાતીત્ય યોજનષટ્શતીમ્ ॥ ૨૯૭ ॥

ષટ્પદ્યોજનશતાયામવિષ્કમ્ભોઽશ્વમુખાભિધઃ ।

દ્વીપો ભાતિ શતૈઃ ષટ્ઘ્નિઃ જગત્યા દૂરતઃ સ્થિતઃ ॥ ૨૯૮ ॥

યોજનત્રિતયોનાનિ શતાન્યેકોનવિંશતિઃ ।

દ્વીપસ્યાસ્ય પરિક્ષેપઃ પ્રોક્તઃ શાસ્ત્રપરીક્ષકૈઃ ॥ ૨૯૯ ॥

સાર્દ્ધાં ચતુર્યોજનીં સચ્ચત્વારિંશલ્લવાધિકામ્ ।

દ્વીપદિશ્યુન્નતોઽદ્ભ્યોઽબ્ધિદિશિ તુ ક્રોશયામલમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

સપ્તભિઃ યોજનશતૈરસ્તિ દ્વીપસ્તતઃ પરમ્ ।

અશ્વકર્ણાભિધઃ સપ્તશતાન્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૩૦૧ ॥

જગત્યાસ્તાવતા દૂરે જમ્બૂદ્વીપદિશિ સ્ફુટઃ ।

યોજનાન્યર્દ્ધષષ્ઠાનિ ભાગાન્ પંચદશોચ્છ્રિતઃ ॥ ૩૦૨ ॥

દ્વૌ ક્રોશૌ પરતો વ્યક્તઃ પરિક્ષેપસ્તથાસ્ય ચ ।

દ્વે સહસ્રે દ્વે શતે ચ યોજનાનિ ત્રયોદશ ॥ ૩૦૩ ॥

વળી આજ દાઢામાં આજ દ્વીપથી છસો યોજનને અંતરે, છસો યોજન લાંબાપહોળો ચોથો ' અશ્વમુખ ' નામનો દ્વીપછે, જે જગતીથી છસો યોજન દૂર છે. એનો ઘેરાવો ઓગણી-શસો યોજનમાં ત્રણ યોજન ઓછો એટલેકે અઢારસો સતાણું યોજન છે. જળ ઉપર એની ઉંચાઈ દ્વીપ તરફ સાડાચાર યોજન ને પૂર્વ જેવા ચાલીશ અંશ જેટલી છે અને સમુદ્ર તરફ બે કોસ જેટલી છે. ૨૯૭-૩૦૦.

ત્યારપછી સાતસો યોજને પાંચમો ' અશ્વકર્ણ ' નામનો દ્વીપ છે. તે સાતસો યોજન લાંબાપહોળો છે; અને જગતીથી સાતસો યોજન દૂર છે. જળની સપાટીથી એની ઉંચાઈ જંબૂ-દ્વીપની તરફ સાડાપાંચ યોજન અને પૂર્વ જેવા પંદર લખ છે, અને સમુદ્રની તરફ બે કોસ છે. વળી એનો ઘેરાવો બે હજાર બસો ને તેર યોજન પ્રમાણુ છે. ૩૦૧-૩૦૩.

અતીત્ય યોજનશતાન્યષ્ઠૌ દ્વીપાન્તતઃ પરમ્ ।
 દ્વીપ ઉલ્કામુખોઽસ્ત્યષ્ઠૌ શતાન્યાયતવિસ્તૃતઃ ॥ ૩૦૪ ॥
 જગત્યા દૂરતોઽષ્ટાભિઃ યોજનાનાં શતૈઃ સ્થિતઃ ।
 અમ્ભોનિધેર્દિશિ જલાદુચ્છિત્તઃ ક્રોશયોર્દ્વયમ્ ॥ ૩૦૫ ॥
 અર્ધષષ્ઠયોજનાનિ પંચાશીતિં તદાધિકાન્ ।
 ભાગાન્ પાંચનવતેયાન્ જમ્બૂદ્વીપદિશિ સ્ફુટઃ ॥ ૩૦૬ ॥
 એકોનત્રિંશદાઢયાનિ શતાનિ પંચવિંશતિઃ ।
 યોજનાનિ પરિક્ષેપો દ્વીપસ્યાસ્ય નિરૂપિતઃ ॥ ૩૦૭ ॥

યોજનાનાં નવશતાન્યતિક્રમ્ય તતઃ પરમ્ ।
 શતાનિ નવ વિસ્તીર્ણાયતોઽસ્તિ ઘનદન્તકઃ ॥ ૩૦૮ ॥
 નવયોજનશત્યાસૌ જગત્યાઃ પરિધિસ્તિવહ ।
 શતાનિ પંચચત્વારિંશાન્યષ્ટાવિંશતિઃ કિલ ॥ ૩૦૯ ॥
 સાઢ્ઢાં ષડ્ઢ્યોજનીં તાઢ્ઢકૂષષ્ટિભાગસમન્વિતામ્ ।
 જમ્બૂદ્વીપદિશિ વ્યક્તો દિશ્યબ્ધેસ્ત્વર્ઢ્ઢયોજનમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

એવં ચ એકોરુકો હયકર્ણઃ તથાદર્શમુખોઽપિ ચ ।
 અશ્વમુખાશ્વકર્ણોલ્કામુખાશ્ચ ઘનદન્તકઃ ॥ ૩૧૧ ॥

વળી એજ પ્રમાણે (એજ દાદામાં) એ દ્વીપથી આઠસો યોજન દૂર છઠ્ઠો ' ઉલ્કામુખ ' નામનો દ્વીપ છે. તે આઠસો યોજન લાંબોપહોળો છે; જગતીથી આઠસો યોજનને અંતરે છે; સમુદ્રની દિશાએ એ કેસ જળ ઉપર છે; અને દ્વીપની તરફ સાડાપાંચ યોજન અને પૂર્વ જેવાજ પંચાશી લવ જેટલો જળ ઉપર છે. એનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઘેરાવો વળી એ હુબર પાંચસો આગણુત્રીશ યોજન જેટલો થાય છે. ૩૦૪-૩૦૭.

અહિંથી પણ નવસો યોજન મૂક્યા બાદ, તે દાદામાં સાતમો ' ઘનદંતક ' નામનો દ્વીપ આવે છે. તે નવસો યોજન લાંબો પહોળો છે, જગતીથી નવસો યોજનને અન્તરે છે, અને એનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો એ હુબર આઠસો પીસતાલીશ યોજન છે. વળી જંબૂદ્વીપ તરફ એ સાડા છ યોજન ને ઉપર પૂર્વ જેવા જ સાઠ અંશ જેટલો જળ ઉપર છે; અને સમુદ્રની દિશાએ અર્ઢ્ઢ યોજન જળ ઉપર છે. ૩૦૮-૩૧૦.

એ પ્રમાણે (૧) એકોરુક, (૨) હયકર્ણ, (૩) આદર્શમુખ, (૪) અશ્વમુખ, (૫) અશ્વકર્ણ,

દ્વીપાઃ સત્ત યથૈશાન્યાં દાઢાયાં કથિતા ઇમે ।

તાવદાયામવિષ્કમ્ભાઃ તાવત્પરસ્પરાન્તરાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

જગત્યાસ્તાવતા દૂરે તાવદેવોચ્છ્રૂતા જલાત્ ।

તથૈવ સત્ત સત્ત સ્યુરાગ્નેય્યાદિવિદિક્ત્રયે ॥ ૩૧૩ ॥ વિશેષકમ્ ॥

एषां क्रमे स्वरूपे च न विशेषो मनागपि ।

વિશેષઃ કેવલં નામ્નાં તાન્યેતાનિ યથાક્રમમ્ ॥ ૩૧૪ ॥

આભાસિકો ગજકર્ણો મેઢહસ્તિમુખૌ તથા ।

હરિકર્ણો મેઘમુખો લષ્ટદન્તોઽગ્નિકોણકે ॥ ૩૧૫ ॥

वैषाणिकश्च गोकर्णस्तथायःसिंहतो मुखौ ।

અકર્ણો વિદ્યુન્મુખશ્ચ નૈઋત્યાં ગૂઢદન્તકઃ ॥ ૩૧૬ ॥

वायव्यां नांगोलिकाख्यः शङ्कुलीकर्ण इत्यपि ।

ગોમુખો વ્યાઘ્રમુખશ્ચ કર્ણપ્રાવરણાભિધાઃ ॥ ૩૧૭ ॥

(૬) ઉદ્ધકામુખ અને (૭) ઘનદંતક નામના સાત દ્વીપો જેમ ઇશાન તરફની દાઢામાં આવેલાછે, તેજ પ્રમાણે, તેટલી જ લાંબાઇપહોળાઇવાળા, તેટલા જ પરસ્પર અંતરવાળા, તેટલા જ જગતીથી દૂરસ્થ, તેટલી જ જળપરની ઊંચાઇવાળા સાત સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ વગેરે ત્રણ વિદિશાઓની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૧-૩૧૩.

એ સર્વેના ક્રમપરત્વે કે સ્વરૂપપરત્વે લેશ પણ ફરક નથી. તક્ષાવત છે તે માત્ર નામ પરત્વે જ. અને તે નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) આભાસિક, (૨) ગજકર્ણ, (૩) મેઢમુખ, (૪) હસ્તિમુખ, (૫) હરિકર્ણ, (૬) મેઘમુખ અને (૭) લષ્ટદંત—એ નામના સાત દ્વીપો અગ્નિકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૪-૩૧૫.

વળી (૧) વૈષાણિક, (૨) ગોકર્ણ, (૩) અયોમુખ, (૪) સિંહમુખ, (૫) અકર્ણ, (૬) વિદ્યુન્મુખ અને (૭) ગૂઢદંત—એ નામના સાત દ્વીપો નૈઋત્યકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૬.

તેમજ (૧) નાંગોલિક, (૨) શંકુલીકર્ણ, (૩) ગોમુખ, (૪) વ્યાઘ્રમુખ, (૫) કર્ણપ્રાવરણ, (૬) વિદ્યુતદંત અને (૭) શુદ્રદંત—એવા નામના સાત દ્વીપો વાયવ્યકોણ તરફની દાઢામાં આવેલા છે. ૩૧૭-૩૧૮.

विद्युदन्तचुद्रदन्तावष्टाविंशतिरित्यमी ।

विराजन्तेऽन्तरद्वीपा हिमवद्गिरिनिश्रया ॥ ३१८ ॥ युग्मम् ॥

तावन्त एव शिखरिगिरेर्दाढाचतुष्टये ।

तथैव संस्थिता एवं षट्पंचाशत् भवन्त्यमी ॥ ३१९ ॥

प्रत्येकमेते सर्वेऽपि वेदिकावनमण्डिताः ।

समानं च तयोर्मानं जगतीवेदिकावनैः ॥ ३२० ॥

द्वीपेषु सर्वेष्वेतेषु नरास्तिष्ठन्ति युग्मिनः ।

अष्टचापशतोत्तुंगाः पल्यासंख्यांशजीविनः ॥ ३२१ ॥

दिनान्यशीतिमेकोનાં વિહિતાપત્યપાલનાઃ ।

ચતુઃષષ્ટ્યા લસત્પૃષ્ટકરણકૈઃ સુશોભિતાઃ ॥ ૩૨૨ ॥

ચતુર્થભક્તાહારાશ્ચ કલ્પદ્રુફલભોજિનઃ ।

સુન્દરાકૃતયો રાગદ્વેષશોકરુજોઝ્જિતાઃ ॥ ૩૨૩ ॥

યુગ્મં સુતસુતારૂપં ષણ્માસશેષજીવિતાઃ ।

પ્રસૂય યાન્તિ ત્રિદિવમેતે મૃત્વા સમાધિના ॥૩૨૪॥ વિશેષકમ્ ॥

એમ સમગ્ર અક્ષાવીશ દ્વીપ થયા. એ સર્વ અન્તદ્વીપ કહેવાય છે અને એ હિમવંત પર્વતના સાન્નિધ્યથી ખહુ શોભી રહ્યા છે. ૩૧૮.

આ જ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની ચારે દાઢાઓપર પણ અક્ષાવીશ દ્વીપો આવેલા છે. એટલે એકંદર છપ્પન થયા. ૩૧૯.

એ છપ્પનેમાંના પ્રત્યેકની આસપાસ પદ્મવેદિકા અને બગીચા આવેલા છે—જેમનું પ્રમાણ જગતીની વેદિકા અને બગીચા જેવું જ છે. ૩૨૦.

એ સર્વ દ્વીપોને વિષે, આઠ ધનુષ્ય પ્રમાણ કાયાવાળા અને પલ્લેપમના અસંખ્યમા ભાગના આયુષ્યવાળા યુગ્મજ મનુષ્યો વસે છે. ૩૨૧.

એમનાં ચોસઠ પૃષ્ટકરંડકો (પાંસળીઓ) થી શોભિતાં સુંદર આકૃતિવાળાં શરીર છે. એઓ ઉપવાસ ઉપવાસને આંતરે કલ્પવૃક્ષના ફળોનો આહાર કરે છે. એમને રાગ, દ્વેષ, શોક કે રોગ કંઈ હોતાં નથી. છ માસ આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે એઓ પુત્રપુત્રીરૂપ યુગલને જન્મ આપે છે; અને એમનું ઓગણ્યાએંશી દિવસ પર્યન્ત લાલનપાલન કરી સમાધિપૂર્વક મૃત્યુપાત્રી દેવલોકમાં જાય છે. ૩૨૨-૩૨૪.

एवं वक्ष्यमाणहैमवतादियुग्मिनोऽपि हि ।

षण्मासशेषे सुवतेऽपत्यान्यायुषि नान्यथा ॥ ૩૨૫ ॥

તથોક્તં પ્રથમારકસ્વરૂપાધિકારે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તૌ અન્તરદ્વીપા-
ધિકારે જીવાભિગમે ચ । છમ્માસાવસેસાઝયા જુગલં પસવંતીતિ ॥

इति हिमवान् पर्वतः ॥

क्षेत्रं विभाति हिमवन्महाहिमवदन्तरे ।

अविभक्तं द्रव्यमिव द्वाभ्यां ताभ्यां सुरक्षितम् ॥ ૩૨૬ ॥

द्वाभ्यां पूर्वापरान्ताभ्यां संस्पृष्टલवणार्ણवम् ।

हारि हैमवताभिख्यं वर्यं पर्यकसंस्थितम् ॥ ૩૨૭ ॥ युग्मम् ॥

ददाति हेम युग्मिभ्यः आसनादितया ततः ।

यद्वा देवो हैमवतः स्वामी हैमवतं તતઃ ॥ ૩૨૮ ॥

द्वे सहस्रे योजनानां शतं पंचोत्तरं तथा ।

कलाः पंचैव विष्कम्भः क्षेत्रस्यास्य निरूपितः ॥ ૩૨૯ ॥

જેમનું હુવે વર્ણુન આવશે એવા હૈમવંત આદિ ક્ષેત્રનાં યુગલિક મનુષ્યો પણ છ માસ આયુષ્ય રહે છે ત્યારે એવાં યુગલોને જન્મ આપે છે. ૩૨૫.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તસૂત્રમાં પણ પહેલા આરાના સ્વરૂપના અધિકારમાં એમજ કહ્યું છે. વળી જીવાભિગમસૂત્રમાં પણ અન્તરદ્વીપના અધિકારમાં એવીજ વાત કહેલી છે.

એ પ્રમાણે હિમવાન પર્વતનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હુવે હિમવંત અને મહાહિમવંત-એ બે પર્વતોની વચ્ચે (સુરક્ષિત), નહિં ંહેંચી લીધેલા દ્રવ્યની પેઠે બેઉ પક્ષો તરફથી રક્ષણ પામેલું, હૈમવંત નામનું મનહર ક્ષેત્ર શોભી રહ્યું છે. પર્યકાકારે રહેલા એ ક્ષેત્રના પૂર્વ અને પશ્ચિમના છેડા લવણસમુદ્રને સ્પર્શીને રહેલા છે. ૩૨૬-૩૨૭.

યુગલિક મનુષ્યોને આસનાદિકને માટે હૈમ-સુવર્ણુ આપતું હોવાથી, અથવા એને હૈમવંત નામે દેવ અધિપતિ હોવાથી, એ ક્ષેત્ર 'હૈમવંત' કહેવાય છે. ૩૨૮.

આ ક્ષેત્રનો 'વિષ્કંભ' એ હજાર એકસો પાંચ યોજન ને પાંચ કળા છે. ૩૨૯.

તથા શતાનિ ષટ્ત્રિંશત્ચતુરશીતિરેવ ચ । . . . .

યોજનાનિ ચતસ્રશ્ચ કલાઃ શર ઇહ સ્મૃતઃ ॥ ૩૩૦ ॥

સપ્તત્રિંશત્સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતાનિ ષટ્ । . . . .

ચતુઃસપ્તતિરસ્ય જ્યા ન્યૂનાઃ કલાશ્ચ ષોડશ ॥ ૩૩૧ ॥

અષ્ટાત્રિંશત્સહસ્રાણિ તથા સપ્તશતાનિ ચ । . . . .

ચત્વારિંશાનિ કોદણ્ડપૃષ્ઠમસ્ય કલા દશ ॥ ૩૩૨ ॥

સહસ્રાઃ ષટ્ સપ્તશતી પંચપંચાશદન્વિતા । . . . .

તિસ્રઃ કલાશ્ચ બાહાત્ર પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૩૩૩ ॥

અત્ર ક્ષેત્રફલં કોઢ્યઃ ષટ્ લક્ષાણિ દ્વિસપ્તતિઃ । . . . .

ત્રિપંચાશત્ સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતં તથા ॥ ૩૩૪ ॥

પંચચત્વારિંશદાઢ્યં કલાઃ પંચ તથોપરિ । . . . .

અષ્ટૌ ચ વિકલાઃ પ્રોક્તં સ્વણ્ડૈર્યોજનસમ્મિતૈઃ ॥૩૩૫॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વરત્નમયો વૃત્તવૈતાઢ્યો ધરણીધરઃ । . . . .

મધ્યભાગે વિભાત્યત્ર પલ્યવત્સર્વતઃ સમઃ ॥ ૩૩૬ ॥

જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીવૃત્તૌ તુ પંચવર્ણરત્નમયઃ ॥

વળી એનું ' શર ' ત્રણ હજાર છસો ચોરાશી યોજન અને ચાર કળા જેટલું છે. ૩૩૦.
વળી એની ' જ્યા ' સાડત્રીશ હજાર છસો સુમ્ભોતેર યોજન અને ઉપર લગભગ સોળ કળા—એટલી છે. ૩૩૧.

તેમજ એનું ' ધતુઃપૃષ્ઠ ' આડત્રીશ હજાર સાતસો ચાળીશ યોજન અને ઉપર દશ કળા—એટલું છે. ૩૩૨.

વળી એને જેઉ પડખે જે ' બાહા ' છે તે પ્રત્યેકનું પ્રમાણ છ હજાર સાતસો પંચાવન યોજન અને ત્રણ કળા છે. ૩૩૩.

એનું ક્ષેત્રફળ છ કોડ ખેડોંતેર લાખ ત્રેપન હજાર એક સો પીસતાળીશ યોજન, પાંચ કળા અને આઠ વિકળા જેટલું, યોજન યોજનપ્રમાણ ખ ડોથી થયેલું છે. ૩૩૪-૩૩૫.

એ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં સર્વરત્નમય તથા એક પાલાની જેઠે સર્વતઃ સરખેા,—એવો વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વત શોભી રહ્યો છે. ૩૩૬.

' જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણી ' ની ટીકામાં ' સર્વરત્નમય ' ની જગ્યાએ ' પંચવર્ણરત્નમય ' કહ્યું છે.

નામ્ના ચ શબ્દાપાતીતિ સહસ્રયોજનોન્નતઃ ।

શતાન્યર્દ્ધતૃતીયાનિ સ નિમગ્નો ભુવોઽન્તરે ॥ ૩૩૭ ॥

સહસ્રયોજનાયામવિષ્કમ્ભઃ પરિવેષતઃ ।

ત્રયઃ સહસ્રા દ્વાષષ્ટયા યોજનાનાં શતં યુતમ્ ॥૩૩૮॥ યુગ્મમ્ ॥

અભિતોઽયં ગિરિઃ પદ્મવેદિકાવનમણ્ડિતઃ ।

પ્રાસાદો ભાત્યુપર્યસ્ય સ્વરૂપં તસ્ય પૂર્વવત્ ॥ ૩૩૯ ॥

સ્વાતિનામા સુરસ્તસ્ય સ્વામ્યેકપલ્યજીવિતઃ ।

રાજધાન્યાદિકં ત્વસ્ય સર્વં વિજયદેવવત્ ॥ ૩૪૦ ॥

અયં ક્ષેત્રસમાસાભિપ્રાયઃ । યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યાં અત્ર શબ્દાપાતિ-
નામા દેવઃ ઉક્તઃ તન્નામાન્તરં વા મતાન્તરં વેતિ સર્વવિદ્વેષ્યમ્ ॥

દ્વિધા વિભક્તં ગિરિણાનેન હૈમવતં કિલ્લ ।

પૂર્વહૈમવતં ચૈવાપરહૈમવતં તથા ॥ ૩૪૧ ॥

પુનરેકૈકમર્ધં તત્ સરિદ્ભ્યાં વિહિતં દ્વિધા ।

રોહિતાંશારોહિતાભ્યાં સ્તુષાભ્યામિવ મન્દિરમ્ ॥ ૩૪૨ ॥

નામે ' શબ્દાપાતી ' એવો એ પર્વત એક હળર યોજન ઉંચો, બસો પચાસ યોજન પૃથ્વીમાં ગૂઢ અને હળર હળર યોજન લાંબોપહોળો છે. વળી એનો ઘેરાવો ત્રણ હળર એકસો બાસઠ યોજન થાય છે. ૩૩૭-૩૩૮.

એની આસપાસ સુંદર પદ્મવેદિકા અને વનખંડ એટલે બગીચો શોભી રહ્યો છે. એની ઉપર વળી એક પ્રાસાદ છે જેનું વર્ણન પૂર્વની પેઠે સમજવું. ૩૩૯.

સ્વાતિનામે દેવ એનો સ્વામી છે-જેનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમનું છે અને જેની રાજ-
ધાની વગેરે સઘણું વિજયદેવવત્ છે. ૩૪૦.

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રસમાસનો અભિપ્રાય છે. ' જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ ' માં તો ' શબ્દાપાતી ' નામનો દેવ કહ્યો છે. તે નામાન્તર હોય કે મતાન્તર હોય એ સર્વજ્ઞ બાણે.

એ વૃત્તવૈતાલ્યપર્વતે હૈમવત ક્ષેત્રને બે ભાગમાં વહેંચી નાખ્યું છે. એક ભાગ ' પૂર્વ હૈમવત ' અને બીજો ' પશ્ચિમહૈમવત ' એવા નામથી ઓળખાય છે. ૩૪૧.

વળી જેમ બે પુત્રવધુઓ આવીને ઘરને વહેંચી લેવા માટે એના બે ભાગ પાડે છે તેમ ' રોહિતા ' અને ' રોહિતાંશા ' નામની બે નદીઓએ એ પ્રત્યેક ભાગના, દક્ષિણાર્ધ અને

दक्षिणाद्धं चोत्तराद्धं इति जातं चतुर्विधम् ।

षट्पंचाशत्सहस्राणि द्र्युत्तरायत्र निम्नगाः ॥ ૩૪૩ ॥ युग्मम् ॥

क्षेत्रानुभावतस्तत्र भूः शर्करादिजित्वरी ।

चक्रीभोज्यजिदास्वादफलपुष्पाः सुरद्रुमाः ॥ ૩૪૪ ॥

येऽपि यूका मत्कुणाद्या लोकसन्तापकारिणः ।

यक्षभूतामयाद्युत्था दोषास्तत्र न सन्ति ते ॥ ૩૪૫ ॥

भवन्त्यहिंसका व्याघ्रसिंहाद्याः स्वर्गगामिनः ।

उद्गतान्यपि धान्यानि नराणां नोपभुक्तये ॥ ૩૪૬ ॥

मनुजास्तत्र गव्यूतोत्तुंगाः पल्योपमायुषः ।

उत्कर्षतो जघन्याच्च देशोनपल्यजीविनः ॥ ૩૪૭ ॥

चतुःषष्टिपृष्ठकरंडकाः सुन्दरभूधनाः ।

दिनान्यशीतिमेकोનાં વિહિતાપત્યપાલનાઃ ॥ ૩૪૮ ॥

ઉત્તરાર્ધ-એમ બે બે વિભાગો પાડ્યા છે. એટલે એવી રીતે આ હૈમવંતક્ષેત્રના ચાર ભાગલા થયા. ૩૪૨-૩૪૩.

એ ક્ષેત્રમાં છપ્પનહજાર નદીઓ છે. વળી એ ક્ષેત્રનો એવો પ્રભાવ છે કે એની ભૂમિ સાકર કરતાં પણ મિઠી છે. વળી એનાં કટપવૃક્ષોનાં પુષ્પફળ પણ ચક્રવર્તીના ભોજનના કરતાં પણ અધિક સ્વાદિષ્ટ છે. ૩૪૪.

વળી ત્યાં લોકોને સંતાપકારક એવા જ્યૂ, માંકડ આદિનું દુઃખ નથી; તેમ નથી ભૂત-ગ્રેત, યક્ષ કે રોગ વગેરેનો કોઈ જાતિનો ઉપદ્રવ. ૩૪૫.

ત્યાં વાઘ સિંહ આદિ હિંસક પશુઓ પણ અહિંસક બની રહ્યાં છે અને એઓ વળી સ્વર્ગગામી છે. ધાન્યો પણ ત્યાં પુષ્કળ ઉગે છે પણ માણસોને એનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. ૩૪૬.

ત્યાંના મનુષ્યો એક ગાઉ ઉંચા છે. વળી એમનું આયુષ્ય ઉત્કર્ષતઃ એક પદ્યોપમનું અને જઘન્યથી પદ્યોપમ કરતાં કંઈક ન્યૂન છે. ૩૪૭.

એમની દેહાકૃતિ સૌન્દર્યવાન છે. એમને ચોસઠ ચોસઠ પૃષ્ઠ કરંડકો છે. અને એઓ પોતાના અપત્યોને આગણાએ શી દિવસ સુધી જ પાળી પોષી મ્હોટાં કરે છે. ૩૪૮.

સત્યપિ સ્વર્ણરત્નાદૌ મમત્વાવેશવર્જિતાઃ ।
 સતામપિ ગજાદીનામગ્રહાત્ પાદચારિણઃ ॥ ૩૪૯ ॥
 વિચક્ષણાશ્ચારુવેષાઃ પ્રેષ્યપ્રેષકતોઙ્ગિજ્ઞતાઃ ।
 ચતુર્થાન્તે ચામલકફલપ્રમિતભોજિનઃ ॥ ૩૫૦ ॥
 આદ્યસંહનનાઃ પૃથ્વીસ્વર્દુપુષ્પફલાશિનઃ ।
 પ્રકૃત્યા પ્રતનુદ્વેષરાગાઃ સ્વર્લોકયાચિનઃ ॥ ૩૫૧ ॥ કુલકમ્ ॥
 વદ્ધસ્નેહ ઇવૈતસ્મિન્ કાલઃ સુષમદુઃષમા ।
 સાર્વદીનસ્તત્સ્વરૂપં દિષ્ટલોકે પ્રવદ્યતે ॥ ૩૫૨ ॥

ઇતિ હૈમવંતક્ષેત્રમ્ ॥

અસ્વોત્તરાન્તે ચ મહાહિમવાન્નામ પર્વતઃ ।

સર્વરત્નમયો ભાતિ દ્વિયોજનશતોન્નતઃ ॥ ૩૫૩ ॥

અયં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ બૃહત્ક્ષેત્રવિચારાદૌ તુ અસ્ય પીત-
 સ્વર્ણવર્ણમયત્વમુક્તમ્ ઇતિ મતાન્તરમવસેયમ્ । અનેનૈવ ચ મતાન્તરાભિ-
 પ્રાયેણ જમ્બૂદ્વીપપટ્ટાદૌ અસ્ય પીતવર્ણત્વં દૃશ્યતે ઇતિ ॥

ત્યાં સુવર્ણ, રત્ન વગેરે હોવા છતાં પણ કોઈનામાં મમત્વભાવ નથી. તેમ હસ્તી, અશ્વો આદિ વાહુક પ્રાણીઓ હોવા છતાં પણ એમનો ઉપયોગ ન કરતાં એઓ પાદચારિ-
 પાણું પસંદ કરે છે. ૩૪૯.

એઓ વિચક્ષણ છે, સુંદર વેષ ધારણ કરે છે અને અપવાસ અપવાસને પોરણે ફક્ત
 એક આમળા પ્રમાણ આહાર લે છે. વળી ત્યાં સેવ્યસેવકભાવ બેવું કંઈ નથી. ૩૫૦.

એમનું પહેલું વજ્રરૂપભનારાય સંઘયણ છે. વળી એઓ પૃથ્વીપરના કલ્પવૃક્ષના પુષ્પ-
 ફળનો આહાર કરે છે; અને સ્વભાવતઃ અદ્વેષરાગદ્વેષવાળા હોઈ સ્વર્ગગામી જ છે. ૩૫૧.

બાણે બહુ પ્રેમબદ્ધ થયો હોયની એમ ત્યાં કાયમને માટે સુષમદુઃષમ કાળ વાસ કરી
 રહ્યો છે. આ વાતનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર 'કાળલોક' ના અધિકારમાં કહેલું. ૩૫૨.

એ પ્રમાણે હૈમવંત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ હૈમવંતક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ, સર્વરત્નમય અને બસો યોજન ઉંચો એવો
 મહાહિમવાન નામનો પર્વત છે. ૩૫૩.

આ અભિપ્રાય 'જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્ત' નો છે. 'બૃહત્ક્ષેત્ર વિચાર' વગેરે ગ્રંથોમાં તે

પંચાશતં યોજનાનિ સ નિમગ્નો ધરાન્તરે ।

પૂર્વાપરામ્ભોનિધિસ્પૃક્ પ્રમિમાસુરિવાન્તરમ્ ॥ ૩૫૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચત્વાર્યસ્ય શતદ્વયમ્ ।

દશોત્તરં દશ કલા વિષ્કમ્ભોઽથ શરં બુવે ॥ ૩૫૫ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ સતૈવાષ્ઠૌ શતાનિ ચ ।

ચતુર્નવત્યુપેતાનિ ચતુર્દશ તથા કલાઃ ॥ ૩૫૬ ॥

ત્રિપંચાશત્સહસ્રાણિ શતાનિ નવ ચોપરિ ।

એકત્રિંશદ્યોજનાનિ જ્યાસ્ય સાર્ધાશ્ચ ષટ્ કલાઃ ॥ ૩૫૭ ॥

સહસ્રાઃ સપ્તપંચાશત્રિનવત્યધિકૌ શતૌ ।

મહાહિમવતિ પ્રોક્તં ધનુઃપૃષ્ઠં કલાઃ દશ ॥ ૩૫૮ ॥

સહસ્રાણિ નવ શતદ્વયં ષટ્સપ્તતિસ્તથા ।

સાર્દ્ધાઃ નવ કલાઃ પ્રોક્તા બાહાસ્યૈકૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૩૫૯ ॥

એકોનવિંશતિઃ કોટયો યોજનાનાં સમન્વિતાઃ ।

અષ્ટપંચાશતા લઘૈરષ્ટષ્ટયા સહસ્રકૈઃ ॥ ૩૬૦ ॥

શતં ચ ષડ્શીત્યાદયં કલા દશ તથાધિકાઃ ।

વિકલાઃ પંચ શૈલેસ્મિન્ ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥૩૬૧॥ યુગ્મમ્ ॥

‘ સર્વરત્નમય ’ ની જગાએ ‘ પીતસ્વાર્ણમય ’ લખ્યું છે. એ મતાન્તર સમજવું. અને એ મતાન્તરના જ અભિપ્રાયને લઈને જમ્બૂદ્વીપના પટ્ટ વગેરેમાં પીતલવર્ણ દેખાય છે.

એ પર્વત પચાસ યોજન પૃથ્વીમા ખુંચેલો છે. વળી બાણે એ પૂર્વસમુદ્ર અને પશ્ચિમ-સમુદ્ર વચ્ચેનું અન્તર માપતો હોયની એમ એ ખેડને સ્પર્શીને રહેલો છે. ૩૫૪.

એનો ‘ વિષ્કલ ’ ચાર હજાર બસો દશ યોજન અને દશ કળા છે અને એનું ‘ શર ’ સાત હજાર આઠસો ચોરાણું યોજન અને ચૌદ કળા છે. ૩૫૫-૩૫૬.

એની ‘ જ્યા ’ ત્રેપત હજાર નવસો એકત્રીશ યોજન અને સાડા છ કળા છે. ૩૫૭.

એનું ‘ ધનુઃપૃષ્ઠ ’ સતાવન હજાર બસો ત્રાણું યોજન અને દશ કળા છે. ૩૫૮.

એની બે ખાબુની ‘ ખાહા ’ પ્રત્યેક નવહજાર બસો છેાંતેર યોજન અને સાડાનવ કળા છે. ૩૫૯.

એનું ‘ પ્રતરાત્મક ગણિત ’ અર્થાત્ ‘ પ્રતર ’ ઓગણીશ કોડ, અઠ્ઠાવન લાખ અડસઠ હજાર એકસો છયાશી યોજન, દશ કળા અને પાંચ વિકળા—એટલું છે. ૩૬૦-૩૬૧.

શતાન્યેકોનચત્વારિંશત્કોટીનાં તથા પરાઃ ।

કોટયઃ સપ્તદશ લક્ષાઃ षટ્ત્રિંશદથ ચોપરિ ॥ ૩૬૨ ॥

સપ્તત્રિંશત્સહસ્રાણિ ત્રિશતી સહિતાષ્ટભિઃ ।

વિકલા દ્વાદશેત્યુક્તં મહાહિમવતો ઘનમ્ ॥ ૩૬૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કૂટાન્યષ્ટૌ પર્વતેઽસ્મિન્ સિદ્ધાયતનમાદિમમ્ ।

મહાહિમવદાઠ્ઠાનં તથા હેમવતાભિધમ્ ॥ ૩૬૪ ॥

રોહિતાખ્યં ચ હ્રીકૂટં હરિકાન્તાભિધં તથા ।

હરિવર્ષં ચ વૈદૂર્યં કૂટાનિ હિમવદ્ગિરેઃ ॥ ૩૬૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પૂર્વાપરાયતશ્રેણ્યાઃ સ્થિતિઃ માનં ચ પૂર્વવત્ ।

પ્રાગ્વત્સિદ્ધાયતને ચ પ્રાસાદઃ શાશ્વતોઽર્હતામ્ ॥ ૩૬૬ ॥

શેષેષુ દેવદેવીનાં પ્રાસાદાસ્તેઽપિ પૂર્વવત્ ।

સ્વરૂપં રાજધાન્યશ્ચ પ્રાગ્વત્તસ્વામિનામપિ ॥ ૩૬૭ ॥

મહાપદ્મહૃદશ્રાસ્યોપરિ મધ્યે વિરાજતે ।

દ્વે સહસ્રે યોજનાનામાયામેનોદિતઃ સ ચ ॥ ૩૬૮ ॥

એકં સહસ્રં વિસ્તીર્ણઃ ઉદ્વિદ્ધો દશયોજનીમ્ ।

તસ્ય મધ્યે પદ્મમેકં षટ્પરિત્તેપશોભિતમ્ ॥ ૩૬૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વળી એનું ' ઘન ' એગણુઆલીશ સો સત્તર કોઠ છત્રીશ લાખ સાઠત્રીશ હજાર ત્રણસો આઠ યોજન અને ઉપર બાર વિકળા—એટલું કહ્યું છે. ૩૬૨-૩૬૩.

આ પર્વતને આઠ ' કૂટ ' કે શિખરો છે. તેમાં પહેલું સિદ્ધાયતન, બીજું મહાહિમવત, ત્રીજું હેમવત, ચોથું રોહિત, પાંચમું હ્રીકૂટ, છઠ્ઠું હરિકાન્તા, સાતમું હરિવર્ષ અને આઠમું વૈદૂર્ય છે. ૩૬૪-૩૬૫.

એની પૂર્વપાશ્ચિમ લંબાયલી શ્રેણિની સ્થિતિ અને માન પૂર્વપેઠે સમજવું. તેમજ સિદ્ધાયતન કૂટ અને એની ઉપરના શાશ્વતા જિનપ્રભુના પ્રાસાદનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વવત્ જાણવું. ૩૬૬.

વળી શેષ સાત કૂટ પરનાં દેવદેવીઓના પ્રાસાદો પણ પૂર્વવત્ જાણવાં. તેમ એમની રાજધાનીઓ અને સ્વામીઓનું સ્વરૂપ પણ પૂર્વોક્ત પ્રમાણે સમજવું. ૩૬૭.

આ પર્વતને મથાળે મધ્યમાં ' મહાપદ્મ ' નામનો દ્રહ છે. તે બે હજાર યોજન લાંબો,

पद्महृदाब्जतुल्यानि पद्मान्येतानि संख्यया ।

विष्कम्भायामवाहल्यैः द्विगुणानि ततः पुनः ॥ ૩૭૦ ॥

तत्समानोद्विद्धतया हृदस्यास्य कजान्यपि ।

तावदेवોચ્છ્રૂતાનિ સ્યુરેવમગ્રેઽપિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૩૭૧ ॥

मूलपद्मे च भवनं श्रीदेवीभवनोपमम् ।

હ્રીદેવી ચ વસત્યસ્મિન્નેકપલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૩૭૨ ॥

दाक्षिणात्यतोरणेन महापद्महृदात्ततः ।

નિર્ગતા રોહિતા નામ્ની દક્ષિણાભિમુખી નદી ॥ ૩૭૩ ॥

सहस्रं योजनानां षट्शतीं पंचसमन्विताम् ।

કલાઃ પંચ દક્ષિણસ્યાં સા ગત્વા પર્વતોપરિ ॥ ૩૭૪ ॥

वज्रजिह्विकया शैलात् प्रवाहेण पतत्यधः ।

સદ્રોહિતાપ્રપાતાસ્થ્યે કુણ્ડે રજ્જુરિવાવટે ॥ ૩૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अत्रायमाम्नायः ।

એક હજાર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉંડો છે. એની વચ્ચે એક સુંદર કમળ છે. તે કમળની આસપાસ ખીબા પુષ્કળ કમળોના છ વલયો છે. ૩૬૮-૩૬૯.

એ સર્વ કમળોની સંખ્યા ' પદ્મદ્રહ ' ના કમળો જેટલી છે. પરંતુ એઓની લાંબાઈ, પહોળાઈ અને જાડાઈ બમણી બમણી છે. ૩૭૦.

૧ળી બેઝી દ્રહ સરખા ઉંડા હેવાથી બેઝીના કમળો ઉચાઈમાં સરખાં છે. આગળ આવી વાત આવે ત્યાં પણ એમજ લાવી લેવું. ૩૭૧.

જે એક કમળ કહ્યું-તે મૂળકમળ-માં પૂર્વોક્ત શ્રીદેવીના લવન સરખું લવન છે અને તેમાં પદ્મોપમના આયુષ્યવાળી ' હ્રીદેવી ' રહે છે. ૩૭૨.

તે ' મહાપદ્મદ્રહ ' થકી એના દક્ષિણતરફના તોરણમાં થઈને ' રોહિતા ' નામની નદી નીકળી દક્ષિણદિશામાં વહે છે. ૩૭૩.

તે નદી એક હજાર છસો પાંચ યોજન અને પાંચ કળા જેટલું પર્વતપર વહીને, પછી કુવા-માં દોરડું સરતું હોય એમ, ધોધરૂપે રોહિતાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડે છે. ૩૭૪-૩૭૫.

અહિ નીચે મુજબ નિયમ છે:—

વ્યાસં હૃદસ્ય સંશોધ્ય ગિરિવ્યાસેઽર્ચિતે ચ યત્ ।
તાવન્નર્દીનાં ક્રમણં ગિરૌ સ્યાદક્ષિણોત્તરમ્ ॥ ૩૭૬ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન તસ્માન્નિર્ગત્ય કુણ્ડતઃ ।
પ્રાચ્યં હેમવતસ્યાર્દ્ધં દ્વેધા વિદધતી કિલ ॥ ૩૭૭ ॥

ક્રોશદ્વયેનાસંપ્રાપ્તા શબ્દાપાતિમહીધરમ્ ।
આલીવ રોહિતાંશાયા હૃષ્ટાગાત્પૂર્વસંમુખી ॥ ૩૭૮ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પરિવારિતા ।
અધો વિભિદ્ય જગતીં પૂર્વાબ્ધિ યાતિ રોહિતા ॥૩૭૯॥ વિશેષકમ્ ॥

પ્રવાહજિહ્વિકાકુણ્ડદ્વીપાદિષુ ભવેદિહ ।
વિષ્કમ્ભદૈર્ધ્યોદ્વેધાદિ રોહિતાંશાસમં સમમ્ ॥ ૩૮૦ ॥

ઉત્તરાહતોરણેન મહાપદ્મહૃદાત્તતઃ ।
હરિકાન્તેતિ તટિની નિર્ગતોત્તરસન્મુખી ॥ ૩૮૧ ॥
પૂર્વોક્તમાનમુલ્લંઘ્ય ગિરિં સોત્તરસન્મુખમ્ ।
હરિકાન્તાપ્રપાતાખ્યે કુણ્ડે પતતિ જિવ્હયાં ॥ ૩૮૨ ॥

પર્વતના વ્યાસમાંથી દ્રહનો વ્યાસ બાદ કરતાં જે આવે તેનું અર્ધ કરવું. એનું જે પરિણામ આવે તે નદીનું પર્વતપરનું દક્ષિણોત્તર ક્રમણુ સમજવું. ૩૭૬.

(પર્વતપરથી કુંડમાં પડી) ત્યાંથી પાછી એના દક્ષિણુતરશ્ચના તોરણુમાં થઇને બહાર નીકળી પૂર્વાર્દ્ધ હેમવતને જે ભાગમાં બહેંચી નાખી, શબ્દાપાતી પર્વતથી જે કોસ દૂર રહી, એ રોહિતા નદી, બાણુ રોહિતાંશા નદીની સહચરી-સખી હોયની એમ હુર્ષપૂર્વક એની સન્મુખ આવી, ત્યાં એને આવી મળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓને સાથે લઈ જગતીના કોટને હેઠળથી ભેદી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. ૩૭૭-૩૭૯.

એના પ્રવાહ, ધોધ, કુંડ, ક્ષીપ આદિ સર્વેની લાંબાઇ, પહોળાઇ, અને ઉંડાઈ વગેરે સઘળાં વાનાં રોહિતાંશા સમાન બાણુવાં. ૩૮૦.

વળી એ મહાપદ્મદ્રહના ઉત્તર તરશ્ચના તોરણુમાંથી હરિકાંતા નામની નદી નીકળે છે, અને તે ઉત્તર તરફ વહે છે. ૩૮૧.

પૂર્વોક્ત પ્રમાણુ જેટલું પર્વતપર વહીને તે નદી હરિકાંતાપ્રપાત નામના કુંડમાં ધોધરૂપે પડે છે. ૩૮૨.

ઉત્તરાહતોરણેન તસ્માન્નિર્ગમ્ય કુણ્ડતઃ ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પથિ સંગતા ॥ ૩૮૩ ॥

ગન્ધાપાતિનમપ્રાપ્તાન્તરિતં યોજનેન સા ।

સ્મૃતપ્રયોજનેવેતઃ પ્રસ્થિતા પશ્ચિમામુખી ॥ ૩૮૪ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ નદીભિઃ પુનરાશ્રિતા ।

એવં નદીનાં ષટ્પંચાશતા સહસ્રકૈર્વૃતા ॥ ૩૮૫ ॥

હરિવર્ષપશ્ચિમાર્ધ દ્વેધા વિદધતી કિલ ।

અધો વિભિદ્ય જગતીં પતિતા પશ્ચિમામ્બુધૌ ॥૩૮૬ ॥ કલાપકમ્ ॥

યોજનાનિ ધ્રુવં પંચવિંશતિર્હૃદનિર્ગમે ।

વિષ્કમ્ભોઽસ્યા યોજનાર્ધં ચોદ્વેધઃ કુણ્ડસીમયા ॥ ૩૮૭ ॥

તતશ્ચ વર્ધતે વ્યાસો ધનૂષિ પ્રતિયોજનમ્ ।

એકતો વિંશતિશ્ચત્વારિંશ્ચોભયતઃ પુનઃ ॥ ૩૮૮ ॥

એવં ચ દ્વે શતે સાર્ધે યોજનાન્યબ્ધિસંગમે ।

વિષ્કમ્ભોઽસ્યાસ્તત્ર પુનરુદ્વેધઃ પંચયોજની ॥ ૩૮૯ ॥

યોજનાયામબાહલ્યા જિઘ્નિકાસ્યાઃ પ્રકીર્તિતા ।

વિષ્કમ્ભતઃ પુનઃ પંચવિંશતિર્યોજનાન્યસૌ ॥ ૩૯૦ ॥

ત્યાંથી વળી પાછી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતાં માર્ગને વિષે આવી મળેલો અઠ્યાવીશ હુબર નદીઓનો પરિવાર લઇ, ગંધાપાતી પર્વતથી ખાસ્સો એક યોજન દૂરનેદૂર રહી, જાણે કંઈ કામ યાદ આવ્યું હોય એમ પશ્ચિમ તરફ પાછી વળી પુનઃ આવી મળેલી ખીણ અઠ્યાવીશ હુબર નદીઓથી પરિવરિત થઇ એટલે કે એકંદર છપ્પન હુબર નદીઓથી સંયુક્ત થઇ પશ્ચિમાર્ધ હરિવર્ષને એ વિલાગમાં વહેતી નાખી, જગતીના કોટને હેઠળથી લેદી, એ નદી પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે. ૩૮૩-૩૮૬.

એની ઉંડાઈ કુંડસુધીમાં અરધા યોજનની છે. વળી પહોળાઈ દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે પચવીશ યોજનની છે, પણ ત્યારપછી પ્રત્યેક યોજને અકેક પડખે વીશ વીશ મળીને ચાલીશ ધનુષ્ય નેટલી વધતી જાય છે. એટલે એ પ્રમાણે સમુદ્રને મળતા સુધીમાં પહોળાઈ અઠીસો યોજનની અને ઉંડાઈ પાચ યોજનની થાય છે. ૩૮૭-૩૮૯.

એનો ધેધ એક યોજન નેટલો લાંબો તથા જડો કહ્યો છે; અને પચવીશ યોજન પહોળો કહ્યો છે. ૩૯૦.

દ્વે શતે યોજનાનાં ચ ચત્વારિંશત્સમન્વિતે ।

કુણ્ડસ્યાયામવિષ્કમ્ભાવુદ્વેધો દશયોજની ॥ ૩૯૧ ॥

દ્વીપસ્યાયામવિષ્કમ્ભો દ્વાત્રિંશયોજનાનિ ચ ।

જલાત્સમુચ્છ્રયઃ ક્રોશદ્વયં શેષં તુ પૂર્વવત્ ॥ ૩૯૨ ॥

इति महाहिमवान् पर्वतः ॥

उत्तरस्यां हरिवर्षं महाहिमवतो गिरेः ।

प्रौढपर्यंकसंस्थानमन्ताभ्यां वारिधिं स्पृशत् ॥ ૩૯૩ ॥

व्यासोऽस्याष्टौ सहस्राणि योजनानां चतुःशती ।

तथैकविंशतिश्चैका कलात्राय શરં બ્રુવે ॥ ૩૯૪ ॥

सहस्राः षोडश त्रीणि योजनानां शतानि च ।

युक्तानि पंचदशभिः कलाः पंचदशोपरि ॥ ૩૯૫ ॥

त्रिसप्ततिः सहस्राणि जीवा नवशतानि च ।

एकोत्तरायथ कलाः सार्द्धाः सप्तदशोपरि ॥ ૩૯૬ ॥

धनुःपृष्ठं सहस्राणि चतुरशीतिरेव च ।

षोडशाढ्यान्यथ कलाश्चतस्रः परिकीर्त्तिताः ॥ ૩૯૭ ॥

કુંડની લાંબાઇપહોળાઈ બસો આલીશ યોજન અને ઉંડાઈ દશ યોજનની છે. ૩૯૧.

એમાં રહેલા દ્વીપની લાંબાઇપહોળાઈ બત્રીશ યોજન છે અને (જળ ઉપર) ઉંચાઈ બે કોસ છે. શેષ સર્વ પૂર્વવત્ સમજવું. ૩૯૨.

એ પ્રમાણે મહાહિમવાનપર્વતનું સ્વરૂપ સમજવું.

હવે એ મહાહિમવંત પર્વતની ઉત્તરે હરિવર્ષ શ્વેત્ર છે. એનો પદાંગળેયો આકાર છે અને એના બેઉ છેડા સમુદ્રસુધી પહોંચેલા છે. ૩૯૩.

એ શ્વેત્રનો ' વિષ્કંભ ' આઠ હજાર ચારસો એકવીશ યોજન અને એક કળા છે. ૩૯૪.

એનું ' શર ' સોળહજાર ત્રણસો પંદર યોજન અને ઉપર પંદર કળા છે. ૩૯૫.

એની ' જ્યા ' તોતેર હજાર નવસો એક યોજન અને સાડાસતર કળા છે. ૩૯૬.

એનું ' ધનુઃપૃષ્ઠ ' ચોરાશી હજાર સોળ યોજન અને ચાર કળા છે. ૩૯૭.

ત્રયોદશ સહસ્રાણિ ત્રિશતી ચૈકષષ્ટિયુક્ ।
યોજનાનાં ષટ્ કલાશ્ચ સાદ્ધર્મ્યાં વાહૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૩૯૮ ॥

ચતુઃપંચાશ્ચ કોટ્યો યોજનાનાં તથા પરાઃ ।
સપ્તચત્વારિંશદેવ લક્ષ્ણાઃ કિલ તથોપરિ ॥ ૩૯૯ ॥

ત્રિસપ્તતિઃ સહસ્રાણિ સપ્તત્યાઢ્યાષ્ટશત્યથ ।
કલાઃ સપ્તાત્ર સકલં ગણિતં પ્રતરાત્મકમ્ ॥ ૪૦૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મધ્યેઽસ્ય ગન્ધાપાતીતિ વૃત્તવૈતાલ્યપર્વતઃ ।
સ્વરૂપમસ્ય પૂર્વોક્તશબ્દાપાતિસમં સમમ્ ॥ ૪૦૧ ॥

પદ્મનામા સુરસ્ત્વસ્ય સ્વામ્યેકપલ્યજીવિતઃ ।
સ્વરૂપં સર્વમેતસ્ય જ્ઞેયં વિજયદેવવત્ ॥ ૪૦૨ ॥

લક્ષ્મકં સહસ્રાશ્ચ દ્વાદશ દ્વચધિકા ઇહ ।
હરિવર્ષાભિધક્ષેત્રે નદ્યઃ પ્રોક્તા જિનેશ્વરૈઃ ॥ ૪૦૩ ॥

ક્ષેત્રે પુનર્વસન્ત્યત્ર નરા યુગલધર્મિણઃ ।
ક્રોશદ્વયસમુત્તુંગાઃ સલ્લક્ષણા વિચક્ષણાઃ ॥ ૪૦૪ ॥

એની પ્રત્યેક 'ખાહા' તેરહજાર ત્રણસો એકસઠ યોજન અને સાડા છ કળા છે. ૩૯૮.

એનું પ્રતરાત્મક ગણિત ચોપન કોઠ સુડતાળીશ લાખ તોતેર હજાર આઠસો શીતેર યોજન અને સાત કળા જેટલુ છે. ૩૯૯-૪૦૦.

એ હરિવર્ષક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમા ' ગન્ધાપાતી ' નામનો વૃત્તવૈતાલ્ય પર્વત છે. તેનું સર્વ સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત ' શબ્દાપાતી ' પર્વત તુલ્ય છે. ૪૦૧.

' પદ્મ ' નામનો એક પદ્મચોપમના આયુષ્યવાળો દેવ એનો સ્વામી છે. એનું સ્વરૂપ વળી પૂર્વોક્ત વિજયદેવવત્ સમજવું. ૪૦૨.

આ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં એક લાખ બાર હજાર ને બે નદીઓ છે એવું જિનભગવાનનું કહેવું છે. ૪૦૩.

ત્યાં વળી પુત્રપુત્રીરૂપ ભેડલે જન્મતા વિચક્ષણ મનુષ્યો વસે છે. તેઓની બે કોસની કાયા છે અને એમનામાં ઉત્તમ લક્ષણો છે. ૪૦૪.

આયુરુત્કર્ષતસ્ત્રેષાં પૂર્ણ પલ્યોપમદ્વયમ્ ।

પલ્યોપમાસંખ્યભાગહીનં તન્ન જઘન્યતઃ ॥ ૪૦૫ ॥

તેઽસકૃત્ ષષ્ટભક્તાન્તે બદરપ્રમિતાશિનઃ ।

અષ્ટાવિંશં શતં તેષાં દેહે પૃષ્ઠકરંડકાઃ ॥ ૪૦૬ ॥

ચતુઃષ્ટિં ચ દિવસાન્ વિધાયાપત્યપાલનામ્ ।

સ્વર્લોકમેવ તે યાન્તિ કાલશ્ચ સુષમાન્વહમ્ ॥ ૪૦૭ ॥

ક્ષેત્રાનુભાવઃ સર્વં ચ બલસંહનનાદિકમ્ ।

અનન્તગુણપર્યાયં જ્ઞેયં હૈમવતાદિહ ॥ ૪૦૮ ॥

इति हरिवर्षक्षेत्रम् ॥

हरिवर्षस्योत्तरान्ते निषधो नाम पर्वतः ।

स चतुर्योजनशतोऽत्तुंगो रक्तसुवर्णजः ॥ ४०९ ॥

योजनानां शतं भूमौ मग्नोऽन्तस्पृष्टवारिधिः ।

दाक्षिणात्या भित्तिरिव महाविदेहवेश्मनः ॥ ४१० ॥ युग्मम् ॥

એમનું આયુષ્ય ઉત્કર્ષતઃ પૂરાં એ પલ્યોપમનું છે; અને જઘન્યતઃ એ પલ્યોપમ કરતાં પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલું ન્યૂન છે. ૪૦૫.

એઓ હંમેશાં છઠ્ઠે છઠ્ઠને પારણે ક્રૂત ઊર જેટલો આહાર લે છે. વળી એઓનાં શરીરમાં એકસોને અઠ્યાવીશ પૃષ્ઠકરંડક છે. ૪૦૬.

એઓ ચોસઠ દિવસ પર્યન્ત પોતાની સંતતિનું પાલનપોષણ કરી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે જાય છે. વળી ત્યાં હંમેશાં સુષમા કાળ વર્તે છે. ૪૦૭.

એ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, ત્યાંના મનુષ્યોનું બળ સંઘયણ આદિ સર્વાનાં હૈમવંત ક્ષેત્રનાથી અનન્તગણા પર્યાયવાળાં છે. ૪૦૮.

એ પ્રમાણે હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ હરિવર્ષક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ છેડાપર નિષધ નામનો રક્ત સુવર્ણનો પર્વત છે. તે ચારસો યોજન ઊંચો છે, એકસો યોજન પૃથ્વીમાં ખુંચેલો છે અને બેઉ છેડે સમુદ્રને અડીને રહેલો છે. વળી તે બાજુ મહાવિદેહક્ષેત્રરૂપી ઘરની દક્ષિણ તરફની એક ભીંત હોયની એવો છે. ૪૦૯-૪૧૦.

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ષોડશાઘૌ શતાનિ ચ ।
 દ્વિચત્વારિંશદાઢ્યાનિ વિષ્કમ્ભોઽસ્ય કલાદ્વયમ્ ॥ ૪૧૧ ॥
 ત્રય઼્ચિંશત્સહસ્રાણિ સપ્તપંચાશતા યુતમ્ ।
 શતમેકં સપ્તદશ કલાશ્ચ નિષધે શરઃ ॥ ૪૧૨ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુર્નવતિરેવ ચ ।
 ષટ્પંચાશં શતમેકં પ્રત્યંચાસ્ય કલાદ્વયમ્ ॥ ૪૧૩ ॥
 લક્ષં ચતુર્વિંશતિશ્ચ સહસ્રાણિ શતત્રયમ્ ।
 ષટ્ચત્વારિંશતોપેતં ધનુઃપૃષ્ઠં કલા નવ ॥ ૪૧૪ ॥
 વિંશતિશ્ચ સહસ્રાણિ પંચષષ્ટિયુતં શતમ્ ।
 સાર્દ્ધં કલાદ્વયં જ્ઞેયં બાહાસ્યૈકૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૪૧૫ ॥
 કોટીનાં શતમેકં દ્વિચત્વારિંશચ્ચ કોટયઃ ।
 ચતુઃપંચાશચ્ચ લક્ષાઃ ષટ્ષષ્ટિશ્ચ સહસ્રકાઃ ॥ ૪૧૬ ॥
 સૈકોનસપ્તતિઃ પંચશતી તથાધિકાઃ કલાઃ ।
 અષ્ટાદશાસ્ય પ્રતરગણિતં ભૂવિ કીર્તિતમ્ ॥ ૪૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 સપ્તપંચાશત્સહસ્રાઃ કોટીનાં કોટયઃ પરાઃ ।
 અષ્ટાદશ તથા લક્ષાઃ ષટ્ષષ્ટિરથ ચોપરિ ॥ ૪૧૮ ॥

એનો ' વિષ્કંભ ' સોળહજાર આઠસો એંતાળીશ યોજન ને એ કળા છે. ૪૧૧.

એનું ' શર ' તેત્રીશ હજાર એકસો સતાવન યોજન અને સત્તર કળા છે. ૪૧૨.

એની ' જ્યા ' ચોરાણુ હજાર એકસો છપ્પન યોજન અને એ કળા છે. ૪૧૩.

એનું ધનુઃપૃષ્ઠ એક લાખ ચોવીશ હજાર ત્રણસો છેંતાળીશ યોજન ને નવ કળા જેટલું છે. ૪૧૪.

એની એઉ બાબુની એ ' બાહા ' પ્રત્યેક વીશ હજાર એકસો પાંસઠ યોજન અને અઢી કળા છે. ૪૧૫.

એનું પ્રતરરૂપ ગણિત એકસોએંતાળીશ કોઠ યોજન લાખ છાસઠ હજાર પાંચસો ઓગણીતેર યોજન અને અઠાર કળા છે. ૪૧૬-૪૧૭.

સહસ્રાણિ યોજનાનાં સપ્તવિંશતિરેવ ચ ।

શતાનિ નવ સૈકોનાશીતીન્યત્ર ભવેત્ ઘનમ્ ॥ ૪૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સિદ્ધાયતનકૂટં ચ દ્વિતીયં નિષધાભિધમ્ ।

હરિવર્ષાભિધં કૂટં પૂર્વવિદેહસંજ્ઞકમ્ ॥ ૪૨૦ ॥

હરિકૂટં ધૃતિકૂટં શીતોદાકૂટમિત્યપિ ।

અપરવિદેહકૂટં કૂટં ચ રૂચકાહ્વયમ્ ॥ ૪૨૧ ॥

નિષધે નવ કૂટાનિ શ્રેણ્યા સ્થિતાનિ પૂર્વવત્ ।

આદ્યે ચૈત્યં દેવદેવ્યોઽન્યેષુ કૂટસમાભિધાઃ ॥ ૪૨૨ ॥ વિશેષકમ્ ।

તિગિંછિસ્તુ પૌષ્પરજસ્તત્પ્રધાન ઇહ હૃદઃ ।

તિગિંછિનામા ચત્વારિ સહસ્રાણ્યયમાયતઃ ॥ ૪૨૩ ॥

વિસ્તીર્ણશ્ચ દ્વે સહસ્રે ઉદ્વિદ્ધો દશયોજનીમ્ ।

પદ્મહૃદસમસંખ્યૈઃ પદ્મૈઃ સંશોભિતોઽભિતઃ ॥ ૪૨૪ ॥

વિષ્કમ્ભાદિ તુ પદ્મેભ્યસ્તેભ્ય ણ્ણાં ચતુર્ગુણમ્ ।

યથાત્ર સ્યાન્મૂલપદ્મં ચતુર્યોજનસમ્મિતમ્ ॥ ૪૨૫ ॥

વળી એતું 'ઘન' સત્તાવન હુબર ને અઠાર કોડ, છાસઠ લાખ, સત્યાવીશ હુબર, નવસો ઓગણ્યાએશી યોજન જેટલું છે. ૪૧૮-૪૧૯.

આ નિષધપર્વતને (૧) સિદ્ધાયતનકૂટ, (૨) નિષધકૂટ, (૩) હરિવર્ષકૂટ, (૪) પૂર્વવિદેહકૂટ, (૫) હરિકૂટ, (૬) ધૃતિકૂટ, (૭) શીતોદાકૂટ, (૮) અપરવિદેહકૂટ અને (૯) રૂચકકૂટ—એમ નવ શિખરો છે અને તે પૂર્વવત્ શ્રેણિબદ્ધ રહેલાં છે. એમાં પહેલા શિખરપર એક ચૈત્ય છે અને શેષ આઠપર શિખરોના જ નામવાળા દેવદેવીઓના નિવાસ છે. ૪૨૦-૪૨૨.

તિગિંછિ એટલે પુષ્પરજ પ્રધાનપણે હોવાથી તિગિંછિ કહેવાતો એક દ્રહ અહિં આવેલો છે. તે ચાર હુબર યોજન લાંબો, બે હુબર યોજન પહોળો અને દશ યોજન ઉંડો છે. એ દ્રહમાં એદિશ પદ્મદ્રહના જેટલાં જ અને વળી સુંદર કમળો શોભી રહ્યાં છે. ૪૨૩-૪૨૪.

એ કમળોની પહોળાઈ વગેરે પદ્મદ્રહના કમળોથી ચાર ગણી છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે આ સરોવરનું મૂળ કમળ લ્યો. તે પેલા કરતા ચારગણુ અર્થાત્ ચાર યોજનનું છે. ૪૨૫.

ભવનં મૂલપદ્મેઽન્ન શ્રીદેવીભવનોપમમ્ ।

ધીદેવી સ્વામિની તસ્ય સૈકપલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૪૨૬ ॥

દાક્ષિણાત્યતોરણેન તિગિંછિહ્નદતોઽમુતઃ ।

તટિની હરિસલિલા નિર્ગતા દક્ષિણામુખી ॥ ૪૨૭ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ સતોપરિ શતાનિ ચ ।

ચત્વારિ ચૈકવિંશાનિ કલાં ચ પર્વતોપરિ ॥ ૪૨૮ ॥

ગત્વાસૌ હરિસલિલાકુણ્ડે પતતિ પર્વતાત્ ।

દક્ષિણેન તોરણેન તસ્માન્નિર્ગત્ય કુણ્ડતઃ ॥ ૪૨૯ ॥

હરિવર્ષપૂર્વભાગં વિભજન્તી દ્વિધા કિલ ।

એકેન યોજનેનાર્વાક્ ગન્ધાપાતિધરાધરાત્ ॥ ૪૩૦ ॥

ચલિતા પ્રાહ્મુખીભૂય વિશતિ પ્રાચ્યવારિધૌ ।

ષટ્પંચાશચ્છૈવલિનીસહસ્રૈઃ પરિવારિતા ॥ ૪૩૧ ॥ કલાપકમ્ ॥

પ્રમાણં જિહ્વિકાકુણ્ડદ્વીપપ્રવાહવૃદ્ધિગમ્ ।

હરિકાન્તાસમં સર્વં જ્ઞેયમત્રાવિશેષિતમ્ ॥ ૪૩૨ ॥

ઉત્તરાહતોરણેન તિગિંછિહ્નદતસ્તતઃ ।

શીતોદેતિ નિર્ઝરિણી નિર્ગતોત્તરસન્મુખી ॥ ૪૩૩ ॥

આ દ્રહના મૂળ કમળમાં પણ શ્રીદેવીના લવન જેવું એક લવન છે. એમાં એક પદ્યો-
પમના આયુષ્યવાળી ' ધી દેવી ' નું સ્વામિત્વ છે. ૪૨૬.

એ તિગિંછિ દ્રહના દાક્ષિણાત્ય તોરણમાંથી હરિસલિલા નામની નદી નીકળે છે. નીક-
ળીને દક્ષિણ તરફ સાત હજાર ચારસો એકવીસ યોજન અને એક કળા જેટલું પર્વતપર ફરી,
ત્યાંથી હરિસલિલા નામના કુંડમાં પડી, એમાંથી પાછી દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળી,
વહેતી વહેતી પૂર્વહરિવર્ષક્ષેત્રને બે ભાગમાં વહેતી નાખી, ' ગન્ધાપાતિ ' પર્વતથી એક
યોજન પ્રમાણે દૂર ને દૂર રહી, પૂર્વ તરફ વળણ લઈ, માર્ગમાં આવી મળેલી છપ્પન હજાર
નદીઓના પરીવાર સાથે પૂર્વસમુદ્રને મળે છે. ૪૨૭-૪૩૧.

એના ધોધ, કુંડ, દ્વીપ અને પ્રવાહની વૃદ્ધિ સંબંધી સર્વ સ્વરૂપ લેશપણ ફેરફાર
વિના હરિકાન્તાનદીવત્ સમજવું. ૪૩૨.

પ્રાગુક્તમાનમુહ્લંઘ્ય ક્ષેત્રં ક્ષિતિધરોપરિ ।

શીતોદાકુણ્ડે પતતિ વજ્રજિહ્વિકયા નગાત્ ॥ ૪૩૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કુણ્ડાદસ્માદૌત્તરાહતોરણેનોત્તરામુખી ।

યાન્તી કુરુહદાન્ પંચ સ્વલેવ કુર્વતી દ્વિધા ॥ ૪૩૫ ॥

નદીસહસ્રૈશ્ચતુરશીત્યા પથ્યાશ્રિતા ક્રમાત્ ।

યાન્તી દેવકુરુપ્રાન્તે ભદ્રસાલવનાન્તરે ॥ ૪૩૬ ॥

ચાવદ્દ્વાભ્યાં યોજનાભ્યાં સુમેરુઃ દૂરતઃ સ્થિતઃ ।

તાવત્તત્સંમુખા યાતા કામુકીવ રસાકુલા ॥ ૪૩૭ ॥

વક્ષસ્કારગિરેવિદ્યુત્પ્રભસ્યાધોવિભાગતઃ ।

પરાવૃત્તા પશ્ચિમાતો લજિતેવાભિસારિકા ॥ ૪૩૮ ॥

દ્વેધાપરવિદેહાંશ્ચ કુર્વતી સરિતાં શ્રિતા ।

ઘષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈરેકૈકવિજયોદ્ગતૈઃ ॥ ૪૩૯ ॥

શ્રિતામ્બોધિપ્રવેશે ચ મૂલતઃ સર્વસંખ્યયા ।

નદીનાં પંચભિઃ લક્ષૈઃ સદ્ધાત્રિંશત્સહસ્રકૈઃ ॥ ૪૪૦ ॥

અધો જયન્તદ્વારસ્ય વિભિદ્ય જગતીતટમ્ ।

પ્રવિષ્ટા પશ્ચિમામ્બોધૌ શીતોદાલ્યા મહાનદી ॥ ૪૪૧ ॥ કુલકમ્ ॥

આ તિગિંછિ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી શીતોદા નામની નદી નીકળે છે અને ઉત્તર તરફ વહે છે તથા પૂર્વે કહ્યું છે એટલું પર્વતપર ફરીને ત્યાંથી ધોધરૂપે શીતોદા કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી એના ઉત્તર તરફના તોરણમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી પ્રપંચી માણસની પેઠે (ઉત્તર) કુરુક્ષેત્રના પાંચ દ્રહોને દ્વિધા લેદતી, માર્ગને વિષે આવી મળેલી ચોરાશી હબ્બર નદીઓને સાથે લઈ અનુક્રમે દેવકુરુક્ષેત્રને છેડે ભદ્રશાળવનમાં પહોંચતાં પહોંચતાં, સુમેરુપર્વત યે યોજનદૂર રહેતાં સુધી કામાતુર સ્ત્રીની પેઠે તેની સન્મુખ જઈ, વિદ્યુત્પ્રભ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતના નીચેના ભાગથી, લલિજત અભિસારિકાની પેઠે પાછું વળણ લઈ, અપર વિદેહને યે ભાગમાં વહેતી, અકેક વિજયમાંથી નીકળી આવી મળેલી અઘ્યાવીશ અઘ્યાવીશ હબ્બર નદીઓને સાથે લઈ, એ રીતે છેક મૂળથી આરંભીને સમુદ્રમાં ભળતાં સુધી એકંદર પાંચ લાખ બત્રીશ હબ્બર નદીઓના પરીવાર સહિત વહેતી વહેતી જયન્ત દ્વારની નીચે જગતીના કોટને લેહી આખરે એ મહાનદી પાશ્ચિમ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૪૩૩-૪૪૧.

પંચાશઘોજનાન્યસ્યા વિષ્કમ્ભો હૃદનિર્ગમે ।
 એકં યોજનમુદ્વેધઃ સ કુણ્ડનિર્ગમાવધિ ॥ ૪૪૨ ॥
 વ્યાસેઽશીતિશ્ચ વર્ધન્તે ધનૂષિ પ્રતિયોજનમ્ ।
 તત્ પંચયોજનશતવ્યાસેયં વાર્ધિસંગમે ॥ ૪૪૩ ॥
 તત્રોદ્વેધો યોજનાનિ દશૈતસ્યાશ્ચ જિહ્વિકા ।
 પંચાશદ્વિસ્તૃતા દ્વે ચ યોજને મેદુરાયતા ॥ ૪૪૪ ॥
 ચત્વારિ યોજનશતાન્યશીતિશ્ચ તથોપરિ ।
 કુણ્ડસ્યાયામવિષ્કમ્ભૌ દશોદ્વેધશ્ચ કીર્તિતઃ ॥ ૪૪૫ ॥
 ચતુઃષષ્ટિયોજનાનિ દ્વીપોઽસ્યા વિસ્તૃતાયતઃ ।
 યોજનાર્દ્ધમુદ્ધિતોઽદ્ભ્યો ગંગાવત્ ભવનાદિકમ્ ॥ ૪૪૬ ॥
 શીતોપ્યેવં નીલવતો નિર્ગતા કેસરિહૃદાત્ ।
 શીતાકુણ્ડે નિપત્યાતઃ પ્રસ્થિતા દક્ષિણામુખી ॥ ૪૪૭ ॥
 પ્રાગદ્વિદધતી દ્વેધા પંચોત્તરકુરુહૃદાન્ ।
 નદીસહસ્રૈશ્ચતુરશીત્યોદકકુરુગૈઃ શ્રિતા ॥ ૪૪૮ ॥
 પ્રાપ્તોત્તરકુરુપ્રાન્તે ભદ્રસાલવનં ક્રમાત્ ।
 અસંપ્રાપ્તા યોજનાભ્યાં દ્વાભ્યાં મન્દરમૂધરમ્ ॥ ૪૪૯ ॥

કુંડમાં પડતા અગાઉ એની ઉંડાઇ એક યોજનની છે. વળી દ્રહમાંથી નીકળતી વખતે એની પહોળાઇ પચાસ યોજનની કહી છે,—જે ત્યારપછી પ્રત્યેક યોજને એંશી એંશી ધનુષ્ય વધતાં વધતાં છેવટ સમુદ્રમાં ભળતી વખતે પાંચસો યોજન થાય છે. વળી તે સ્થાને એની ઉંડાઇ પણ વધીને દશ યોજન થયેલી હોય છે. વળી એનો ધોધ પચાસ યોજન પહોળો અને એ યોજન જાડો છે. ૪૪૨-૪૪૪.

કુંડની લગાઇ પહોળાઇ ચારસો એંશી યોજન છે અને ઉંડાઇ દશ યોજન છે. ૪૪૫.

દ્વીપની લગાઇ પહોળાઇ ચોસઠ યોજન છે અને એની જળ ઉપરની ઉંચાઇ અરધો યોજન છે. તે પર ભવનો વગેરે છે તે સર્વ ગંગાપ્રમાણે જાણવાં. ૪૪૬.

એજ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતના કેસરી નામના દ્રહમાંથી વળી શીતા નામની નદી નીકળે

ગિરેર્માલ્યવતોઽધસ્તાત્ પ્રસ્થિતા પૂર્વસંમુખી ।

દ્વેધા વિદધતી પૂર્વવિદેહાન્ પથિ ચાશ્રિતા ॥ ૪૫૦ ॥

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈરેકૈકવિજયોદ્ગતૈઃ ।

નદીનાં પંચભિર્લક્ષૈઃ સદ્વાવિંશત્સહસ્રકૈઃ ॥ ૪૫૧ ॥

સર્વાગ્રેણેતિ સંયુક્તા વિભિચ જગતીતટમ્ ।

દ્વારસ્ય ત્રિજયસ્યાધો વિશતિ પ્રાચ્યવારિધિમ્ ॥ ૪૫૨ ॥ કુલકમ્ ॥

અસ્યા વાર્ધિપ્રવેશાન્તમારમ્ય હૃદનિર્ગમાત્ ।

શીતોદયા સમં સર્વ જ્ઞાતવ્યમવિશેષિતમ્ ॥ ૪૫૩ ॥

इति निषधपर्वतः प्रसंगात् शीतास्वरूपं च ॥

हिमवता महता च कनीयसा

जलधिना निषधेन च यत् त्रिधा ।

तदिह दक्षिणपार्श्वमिहोदितम्

बहुविधं नियतानियतारकैः ॥ ४५४ ॥

છે. નીકળીને વહેતી વહેતી શીતાકુંડમાં પડે છે. વળી ત્યાંથી પાછી નીકળી દક્ષિણ સન્મુખ વહી પૂર્વવત્ પાંચ ઉત્તરકુરુદ્રહોને યે યે વિભાગમાં વહેતી ઉત્તરકુરુની ચોરાશા હુન્નર નદીઓને સાથે લઈ, ભદ્રશાળવનમાં જઈ, મંદરાચળથી યે યોજનને છેટે માલ્યવાન પર્વતથી નીચે ઉતરી, પૂર્વ સન્મુખ ચાલતી, વળી પૂર્વ વિદેહને યે વિભાગમાં વહેતી, માર્ગમાં અકેકા વિજયમાંથી નીકળેલી અઠ્યાવીશ અઠ્યાવીશ હુન્નર નદીઓને સાથે લઈ, એવી રીતે સમગ્રપણે પાંચ લાખ યત્રીશ હુન્નર નદીઓના પરિવાર સહિત વિજયદ્વારના નીચે જગતીનો તટ ભેદીને પૂર્વ સમુદ્રમાં ભળે છે. ૪૪૭-૪૫૨.

આ 'શીતા' નદીનું, દ્રહમાંથી નીકળવાથી તે છેક સમુદ્રમાં ભળવા સુધીનું સમગ્ર વૃત્તાન્ત લેશપણુ તક્ષવત વિના શીતોદા નદીના વૃત્તાન્ત બેબું છે. ૪૫૩.

એ પ્રમાણે નિષધપર્વતનું, અને પ્રસંગને લઈને કહેલું શીતાનદીનું સ્વરૂપ જાણવું.

એવી રીતે મહા-હિમવંત અને ક્ષુદ્ર હિમવંતથી તથા સમુદ્ર અને નિષધ પર્વતથી ત્રણ ત્રણ વિભાગ પડેલા હોવાને લીધે તથા નિયતાનિયત આરાઓને લીધે બહુવિધ-એવા અદક્ષિણુ યાજ્ઞના ભાગનું વર્ણન કર્યું. ૪૫૪.

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-
 द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
 काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे
 सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगः पूर्णः सुखं षोडशः ॥ ४५५ ॥

इति षोडशः सर्गः ।

अभिज्ञ विश्वने आश्चर्यं पमाडी रही छे' कीर्ति जेमनी जेवा श्रीकीर्तिविजयवाचकना
 अन्तेवासी तथा माता राजश्री अने पिता तेजपाणना सुपुत्र-जेवा विनयविजयलजे
 जगतना निश्चित स्वर्ूपपर हीपठ समान प्रकाश पाडवाने रयेला आ अन्थने, जेभां वलुवेला
 अर्थना समूहथी मनहुंर-जेवा सोणमो सर्ग निर्विधने संपूर्ण थयो.

सोणमो सर्ग समाप्त.

अथ सप्तदशः सर्गः ।

मध्ये द्वयोर्पर्वतयोर्नीलवन्निषधाख्ययोः ।

भात्यायतचतुरस्रं क्षेत्रं महाविदेहकम् ॥ १ ॥

सर्वक्षेत्रगुरुत्वात् महाप्रमाणांगजनयुतत्वात् वा ।

इदमुत महाविदेहाभिधसुरयोगात् महाविदेहाख्यम् ॥ २ ॥

त्रयस्त्रिंशद्योजनानां सहस्राणि च षट्शती ।

युक्ता चतुरशीत्यास्य व्यासः कलाचतुष्टयम् ॥ ३ ॥

वर्षवर्षधराद्रीणामन्येषां तु जिनेश्वरैः ।

अन्त्यप्रदेशपंक्तिर्या सा जीवेति निरूपिता ॥ ४ ॥

अस्मिन्क्षेत्रे पुनर्मध्यप्रदेशपंक्तिरायता ।

सा प्रत्यंचा भवेत् पूर्णलक्षयोजनसम्मिता ॥ ५ ॥

ततश्चापेक्ष्य तां जीवां धनुःपृष्ठद्वयं भवेत् ।

तत्रैकं दक्षिणाब्धिस्पृगुत्तराब्धिश्चितं परम् ॥ ६ ॥

सर्ग १७ भो.

नीलवान् अने निषधः पर्वतोनी वन्ने महाविदेह नामतुं चौरस क्षेत्र आवेलुं छे. १.

सर्व क्षेत्रोमां भंडोटुं डोवाथी अथवा अनेो महाविदेह नामनेो अधिष्टायक देव डोवाथी अथवा भंडोटा शरीरवाणा मनुष्ये त्यां वसता डोवाथी अनेतुं ' महाविदेह ' अनेतुं योग्य न नाम पाडेलुं छे. २.

अे क्षेत्रनेो ' विष्कंल ' तेत्रीशडल्लर छसेो चौराशी योजन अने चार डणा छे. ३.

अन्य क्षेत्रेो अने वर्षधर पर्वतोना तो अन्त्य प्रदेशनी पंक्तिने जिनलगवानेोअे ' लवा ' डडेकी छे. ४.

परंतु आ क्षेत्रमां तो मध्यप्रदेशनी पंक्ति लंगायकी छे ते पूरा अेक लाख योजननी पंक्ति न ' लवा ' थसे. ५.

एवं शरोऽपि द्विविधो दक्षिणोत्तरभेदतः ।
 पूर्वापरैवं बाहापि प्रत्येकं द्विविधा भवेत् ॥ ७ ॥
 लक्षार्धं योजनान्यस्य विशिखौ दक्षिणोत्तरौ ।
 दाक्षिणात्येतरधनुःपृष्ठमानमथ ब्रुवे ॥ ८ ॥
 अष्टपंचाशत्सहस्राधिकं योजनलक्षकम् ।
 शतं त्रयोदशयुतं सार्धाः कलाश्च षोडश ॥ ९ ॥
 सहस्राः षोडशशतान्यष्टौ त्र्यशीतिरेकिका ।
 बाहा त्रयोदश कलाः कलातुर्याशसंयुताः ॥ १० ॥
 शतानि त्रीणि कोटीनां कोटयः सप्तविंशतिः ।
 लक्षाश्चतुर्दश तथा सहस्राण्यष्टसप्ततिः ॥ ११ ॥
 पंचभिश्चाभ्यधिकानि योजनानां शतानि षट् ।
 कलाद्वयं च विकला एकादश तथोपरि ॥ १२ ॥
 एतन्महाविदेहस्य गणितं प्रतरात्मकम् ।
 भव्यलोकोपकाराय तत्त्वविद्भिर्निरूपितम् ॥ १३ ॥ विशेषकम् ॥
 महाविदेहक्षेत्रं तच्चतुर्धा वर्णितं जिनैः ।
 पूर्वापरविदेहाश्च द्विविधाः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥

અને તેથી તે ' જીવા ' ની અપેક્ષાએ એ ' ધનુઃપૃષ્ઠ ' થયાં: એક દક્ષિણ સમુદ્રને જઈને અડે છે એ, અને બીજું ઉત્તર સમુદ્રને અડે છે એ. ૬

એ જ પ્રમાણે ' શર ' પણ એ થશે: એક ઉત્તર તરફનું અને બીજું દક્ષિણ તરફનું. તેવી રીતે પ્રત્યેક 'બાહા' પણ પૂર્વ તરફની અને પાશ્ચિમ તરફની—એમ બે પ્રકારની થાય છે. ૭.

એક ઉત્તરતરફનું અને બીજું દક્ષિણતરફનું એમ, બેઉ ' વિશિષ્ટ ' એટલે ' શર ' પચાસ હજાર યોજનના છે. અને એના, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફના ધનુઃપૃષ્ઠનું પ્રમાણ એક લાખ અઠાવન હજાર એકસો તેર યોજન અને સાડાસોળ કળા છે. ૮-૯.

એની પ્રત્યેક ' બાહા ' સોળહજાર આઠસો ત્રાશી યોજન અને સવાતેર કળા છે. ૧૦.

આ મહાવિદેહક્ષેત્રનું ' પ્રતરગણિત ' ત્રણસો સત્યાવીશ હોડ ચૌદ લાખ અઠથોતેર હજાર છસો પાંચ યોજન, બે કળા અને અગ્યાર વિકળા છે. ૧૧-૧૩.

તત્ર મેરોરુત્તરસ્યામુત્તરાઃ કુરવઃ સ્મૃતાઃ ।
 ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોરન્તર્ગિરીન્દ્રયોઃ ॥ ૧૫ ॥
 દક્ષિણસ્યાં પુનર્દેવકુરવઃ સુરભૂમૃતઃ ।
 વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસગજદન્તનગાન્તરે ॥ ૧૬ ॥
 મેરોશ્ચ પૂર્વતઃ પૂર્વવિદેહાઃ પરિકીર્તિતાઃ ।
 તથાપરવિદેહાશ્ચ મેરોઃ પશ્ચિમતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૭ ॥

શીતાયા સરિતા પૂર્વવિદેહા વિહિતા દ્વિધા ।
 કૃતાઃ શીતોદયાપ્યેવં દ્વિધાપરવિદેહકાઃ ॥ ૧૮ ॥
 અષ્ટૌ પૂર્વવિદેહેષુ શીતોત્તરતટે કિલ ।
 ભવન્તિ વિજયાશ્ચક્રિજેયષટ્કલ્પલલ્લિતાઃ ॥ ૧૯ ॥
 અન્તર્નદીભિસ્તિસ્તૃભિર્વક્ષસ્કારાચલૈસ્તથા ।
 ચતુર્ભિઃ કૃતસીમાનો ભવન્તીત્યેવમષ્ટ તે ॥ ૨૦ ॥
 શીતાયા દક્ષિણતટે તથૈવ વિજયાષ્ટકમ્ ।
 અષ્ટાષ્ટૌ વિજયા એવં શીતોદાકુલયોરપિ ॥ ૨૧ ॥

આ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ચાર ભાગમાં બહેંચાયલું છે; (૧) પૂર્વવિદેહ, (૨) પશ્ચિમવિદેહ, (૩) ઉત્તરકુરૂ અને (૪) દેવકુરૂ. ૧૪.

મેરૂની ઉત્તર તરફનો ભાગ-એ ઉત્તરકુરૂ. તે ગંધમાદન અને માલ્યવાન પર્વતોની વચ્ચે છે. ૧૫.

મેરૂપર્વતની દક્ષિણ તરફનો ભાગ-તે દેવકુરૂ. એ વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ નામના બે ગજદંત પર્વતોની વચ્ચે છે. ૧૬.

વળી મેરૂપર્વતની પૂર્વદિશામાં પૂર્વવિદેહ, અને પશ્ચિમ દિશામાં પશ્ચિમવિદેહ છે. ૧૭.
 હવે પૂર્વવિદેહના 'શીતા' નદીવડે બે વિભાગ થાય છે, અને પશ્ચિમવિદેહના 'શી-
 તોદા' નદી વડે બે વિભાગ થાય છે. ૧૮.

પૂર્વવિદેહમાં શીતા નદીને ઉત્તર તટે, ચક્રવર્તીને જીતવા વડે છે એ છ ખંડથી લક્ષિત આઠ વિજયો છે. ૧૯.

ત્રણ અન્તર નદીઓ અને ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો-આમ સાત સીમા થઈ એટલે વિજયો આઠ થયા. ૨૦.

પૂર્વાર્ધે ચ વિદેહાનાં મહી કરતલોપમા ।
તતો નદ્યદ્રિવિજયાઃ સમશ્રેણ્યા સ્થિતા ઇહ ॥ ૨૨ ॥

અપરાર્ધે તુ ધરણી વિયોગિનીવ હીયતે ।
સમભૂમૈઃ સમારમ્ય પશ્ચિમાયાં ક્રમાત્તતઃ ॥ ૨૩ ॥

વિજયે નલિનાવત્યાં વપ્રાખ્યે ચાન્તવર્ત્તિનઃ ।
સહસ્રં યોજનાન્યુણ્ડા ગ્રામા ભવન્તિ કેચન ॥ ૨૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તતોઽધોલૌકિકગ્રામા ઇતિ તે ય્યાતિમૈયરુઃ ।
તેષામન્તે સ્થિતા ભૂમિર્ભિત્તી રોધ્ધુમિવાર્ણવમ્ ॥ ૨૫ ॥

તત્રૈવ જગતીભિત્તિર્જયન્તદ્વારરાજિતા ।
ઊર્ધ્વં સ્થિતાધોગ્રામાણાં દિદ્દત્તુરિવ કૌતુકમ્ ॥ ૨૬ ॥

શીતોદાપિ સ્ત્રીસ્વભાવાદિવાધોગામિની ક્રમાત્ ।
યોજનાનાં સહસ્રેઽબ્ધિ યાતિ ભિત્તવા જગત્યધઃ ॥ ૨૭ ॥

શીતા નદીને દક્ષિણતટે પણ એ જ રીતે આઠ વિજયો છે. એવી જ રીતે વળી શીતોદા નદીના બેઉ તટપર આઠ આઠ વિજયો છે. ૨૧.

પૂર્વ તરફના (અર્ધ) વિદેહમાં જમીન હુથેળી જેવી સપાટ છે. તેથી ત્યા નદીઓ. ૫-૧૧ તો અને વિજયો સમશ્રેણીએ રહેલા છે. ૨૨.

પણ પશ્ચિમ તરફના વિદેહમાં તો જમીન વિયોગિની સ્ત્રીની પેઠે ક્ષીણ થતી જાય છે. એટલે સપાટ ભૂમિથી આરંભીને પશ્ચિમ તરફ જતાં છેવટે ' નલિનાવતી ' તથા ' વપ્ર ' નામના વિજયોમાં છેવાડે આવેલાં કેટલાક ગામો તો હજાર હજાર યોજન જેટલા નીચાણમાં છે. અને તેથી એઓ અધોલોકગ્રામ—એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે આ ગામોને છેડે જાણે સમુદ્રને સેકી રાખવાને માટે ભીંત હોયની એવી જમીન છે. ૨૩-૨૫.

ત્યાં જ જયન્ત નામના દરવાજાથી સુશોભિત એવા ' જગતીનો કેટ ' આવેલ છે. એ જાણે અધોગ્રામના કૌતુક જેવા માટે ઉચે ઉભો રહ્યો હોયની એમ લાગે છે. ૨૬.

શીતોદા નદી પણ જાણે સ્ત્રીઓના એવા સ્વભાવને લીધેજ હોયની એમ અધોગમન કરતી કરતી એક સહસ્ર યોજન જેટલે નીચાણે ' જગતી ' ના અધોભાગને બેદીને સમુદ્રને મળે છે. ૨૭.

एवं च पश्चिमार्धस्य क्रमनिम्ना क्षितिर्भवेत् ।
 कूपकोशसमाकर्षिवृषगन्तव्यभूरिव ॥ २८ ॥
 ततो निम्ननिम्नतरा भवन्ति समभूतलात् ।
 तत्रत्या विजयाः शैलाः सरितश्च यथोत्तरम् ॥ २९ ॥

માલ્યવદ્રગજદન્તસ્ય પૂર્વતો વિજયો ભવેત્ ।
 કચ્છાખ્યસ્તસ્ય પૂર્વાન્તે સીમકૃચ્ચિત્રપર્વતઃ ॥ ૩૦ ॥
 તતઃ સુકચ્છવિજયસ્તસ્યાપિ સીમકારિણી ।
 ગાહાવતી નામ નદી મહાકચ્છસ્તતઃ પરમ્ ॥ ૩૧ ॥
 વિજયસ્યાસ્ય પૂર્વાન્તે બહ્મકૂટાભિધો ગિરિઃ ।
 કચ્છાવતીતિ વિજયસ્તતઃ પરમુદીરિતઃ ॥ ૩૨ ॥
 હ્રદાવતી નદી તસ્ય મર્યાદાકારિણી તતઃ ।
 શ્રાવર્ત્તવિજયોઽસ્યાન્તે નલિનીકૂટપર્વતઃ ॥ ૩૩ ॥
 મંગલાવર્ત્તવિજય એતસ્માત્પૂર્વતો ભવેત્ ।
 તસ્ય વેગવતી નામ નદી સીમાવિધાયિની ॥ ૩૪ ॥
 વિજયઃ પુષ્કલઃ તસ્યાઃ પૂર્વતસ્તસ્ય સીમકૃત્ ।
 એકશૈલગિરિસ્તસ્માદ્વિજયઃ પુષ્કલાવતી ॥ ૩૫ ॥

આ પ્રમાણે પશ્ચિમવિદેહની ભૂમિ કુવામાંથી કોસ ખેંચનારા ગજદંતે ઓળંગવી પડતી ભૂમિની પેઠે ક્રમે ક્રમે નીચી નીચી થતી જાય છે એથી ત્યાંના વિજયો, નદીઓ અને પર્વતો સપાટ ભૂતળથી ઉત્તરોત્તર નીચાં નીચાં છે. ૨૮-૨૯.

માલ્યવાન ગજદંતની પૂર્વદિશાએ ' કચ્છ ' નામનો વિજય છે. એને પૂર્વે છેડે ચિત્ર પર્વત સીમા બાંધી રહેલો છે. ૩૦.

એની પછી ' સુકચ્છ ' નામે વિજય છે અને એને સીમાડે ' ગાહાવતી ' નામની નદી છે. ત્યારપછી ' મહાકચ્છ ' નામનો વિજય આવે છે-એને સીમાડે બ્રહ્મકૂટ પર્વત આવેલો છે. એની પછી ' કચ્છાવતી ' નામનો વિજય આવે છે એની મર્યાદા બાંધનારી હ્રદાવતી નામની નદી છે. તે પછી ' શ્રાવર્ત ' નામનો વિજય આવે છે એને સીમાડે ' નલિનીકૂટ ' નામે પર્વત છે. એની પછી વળી મંગલાવર્ત નામનો વિજય આવે છે એને સીમાડે વેગવતી નામની નદી છે. ૩૧-૩૪.

વિજયેસ્મિન્ વિજયતે સીમન્ધરજિનોઽધુના ।

જગદ્દીનકરઃ પુણ્યપ્રકર્ષપ્રાપ્યદર્શનઃ ॥ ૩૬ ॥

તતઃપરં વનમુખમિત્યેવં વિજયાષ્ટકમ્ ।

શીતાયા ઉત્તરતટે પર્યન્તે વનરાજિતમ્ ॥ ૩૭ ॥

તત્સંમુખં વનમુખં શીતાયા દક્ષિણે તટે ।

તસ્માત્પશ્ચિમતો વત્સનામા વિજય આહિતઃ ॥ ૩૮ ॥

બાહુનામા જિનઃ શ્રીમાન્ વિજયેઽસ્મિન્ વિરાજતે ।

સુરેશ્વરકરામશૌરસકૃન્મસૃણક્રમઃ ॥ ૩૯ ॥

ત્રિકૂટઃ પર્વતોઽસ્યાન્તે સુવત્સવિજયસ્તતઃ ।

તસા નામાન્તરનદી તસ્ય સીમાવિધાયિની ॥ ૪૦ ॥

તતો મહાવત્સનામા વિજયોઽસ્ય ચ સીમનિ ।

શૈલો વૈશ્રમણકૂટસ્તસ્ય પશ્ચિમતઃ પુનઃ ॥ ૪૧ ॥

વત્સાવતીતિ વિજયસ્તસ્ય સીમાવિધાયિની ।

નદી મત્તા તતઃ પ્રત્યગ્ રમ્યાખ્યો વિજયસ્તતઃ ॥ ૪૨ ॥

ત્યારપછી ' પુષ્કળ ' નામનો વિજય છે--એને સીમાડે એકશૈલ પર્વત આવેલો છે. એની પછી ' પુષ્કલાવતી ' નામનો વિજય આવે છે--જેમાં અત્યારે, પૂરાં પુણ્ય કર્યાં હોય તોજ દર્શન થાય એવા અને જગતનો અધકાર દૂર કરવામાં સૂર્યસમાન શ્રીસીમન્ધર તીર્થંકર વિચરે છે. એ પછી વનમુખ આવે છે. ૩૫-૩૬.

આ પ્રમાણે આઠે વિજયો છે. એઓ શીતા નદીને ઉત્તર કિનારે આવેલા છે અને એમના પર્યન્ત ભાગમાં વળી સુશોભિત વન આવી રહેલાં છે. ૩૭.

એની સન્મુખ, શીતા નદીને દક્ષિણતટે વનમુખ છે. એની પશ્ચિમે ' વત્સ ' નામનો વિજય છે--જેમાં અત્યારે, ઈન્દ્રોસુદ્ધાં જેમના ચરણની સેવા કરી રહેલા છે એવા, શ્રીમાન્ ણાહુ નામે તીર્થંકર વિચરે છે. આ વિજયને સીમાડે ' ત્રિકૂટ ' નામનો પર્વત છે. ત્યારપછી ' સુવત્સ ' નામનો વિજય આવે છે--એને સીમાડે ' તપ્તા ' નામની અન્તર નદી આવી છે. ૩૮-૪૦.

ત્યારપછી ' મહાવત્સ ' નામનો વિજય છે--એને સીમાડે વૈશ્રમણુ નામનો પર્વત છે. એની પશ્ચિમે ' વત્સાવતી ' નામનો વિજય છે--એની સીમા મત્તા નામની નદીથી ળંધાયેલી છે. એની પછી ' રમ્ય ' નામે વિજય છે, જેની સીમા અંજન નામના પર્વતથી ળંધાયેલી છે. ૪૧-૪૨.

અંજનાદ્રિરમુખ્યાન્તે રમ્યકો વિજયસ્તતઃ ।

ઉન્મત્તાખ્યા નદી તસ્યા વિજયો રમણીયકઃ ॥ ૪૩ ॥

માતંજનગિરિસ્તસ્ય સીમ્ન્યથો મંગલાવતી ।

વિજયોઽસ્ય ચ સીમાયાં ગિરિઃ સૌમનસાભિધઃ ॥ ૪૪ ॥

અસ્ય પશ્ચિમતો દેવકુર્વસ્તદનન્તરમ્ ।

ગિરિવિદ્યુત્પ્રભનામા ગજદન્તાકૃતિઃ સ્થિતઃ ॥ ૪૫ ॥

તસ્ય પશ્ચિમતઃ પદ્મવિજયઃ પરિકીર્તિતઃ ।

તતોઽહ્કાપાતી ક્ષિતિભૃત્ સુપદ્મો વિજયસ્તતઃ ॥ ૪૬ ॥

તતઃ ચીરોદાખ્યનદી મહાપદ્માભિધસ્તતઃ ।

વિજયોઽન્તેઽસ્ય ચ પદ્મપાતીતિ ક્ષિતિભૃદ્ભવેત્ ॥ ૪૭ ॥

પદ્માવતીતિ વિજયઃ કથિતસ્તદન્તરમ્ ।

શીતસ્ત્રોતા નામ નદી તસ્ય સીમાવિધાયિની ॥ ૪૮ ॥

તસ્યાઃ પશ્ચિમતઃ શંખવિજયોઽન્તેઽસ્ય રાજતે ।

આશીવિષગિરિસ્તસ્માદ્વિજયો નલિનોઽગ્રતઃ ॥ ૪૯ ॥

નદ્યન્તર્વાહિની તસ્ય મર્યાદાકારિણી ભવેત્ ।

તસ્યાઃ પશ્ચિમતઃ ખ્યાતો વિજયઃ કુમુદાભિધઃ ॥ ૫૦ ॥

ત્યાર પછી રમ્યકુ નામે વિજય આવે છે—એની સીમા ણાંધનારી ઉન્મત્તા નામની નદી છે. તે પછી રમણિકુ નામે વિજય આવે છે—એની સીમામાં ‘ માતંજન ’ પર્વત છે. પછી ‘ મંગલાવતી ’ વિજય આવે છે—એની સીમામાં સૌમનસ પર્વત છે. ૪૩-૪૪.

આ સૌમનસ પર્વતની પશ્ચિમે ‘ દેવકુર્વ ’ છે. ત્યારપછી ગજદંતના આકારનો ‘ વિદ્યુત્પ્રભ ’ પર્વત આવે છે. એની પશ્ચિમે ‘ પદ્મ ’ નામનો વિજય છે—જેને છેડે ‘ અંકાપાતી ’ પર્વત છે. ત્યાર પછી ‘ સુપદ્મ ’ નામે વિજય આવે છે—જેને છેડે ક્ષીરોદા નામે નદી છે. પછી ‘ મહાપદ્મ ’ નામે વિજય છે—જેને સીમાડે ‘ પદ્મપાતી ’ નામનો પર્વત આવી રહ્યો છે. તે પછી પદ્માવતી નામનો વિજય છે, જેના સીમાડામાં ‘ શીતસ્ત્રોતા નદી ’ આવી છે. ૪૫-૪૮.

શીતસ્ત્રોતાની પશ્ચિમે શંખ નામે વિજય છે—એની સીમા ‘ આશીવિષ ’ પર્વતથી બંધાયેલી છે. ત્યાર પછી ‘ નલિન ’ નામે વિજય છે—એની મર્યાદા અન્તર્વાહિની નામે નદીથી બંધાયેલી છે.

સુખાવહો ગિરિસ્તસ્ય મર્યાદાકારકો ભવેત્ ।

તતઃ પરં ચ નલિનાવતીતિ વિજયો મતઃ ॥ ૫૧ ॥

નમસ્યતે સુકૃતિભિઃ સુબાહુર્જગદીશ્વરઃ ।

વિજયે વિહરન્નસ્મિન્ શતક્રતુશતસ્તુતઃ ॥ ૫૨ ॥

શીતોદાદાક્ષિણતટાશ્રિતં વનમુખં તતઃ ।

તત્સંમુખં વનમુખં શીતોદોત્તરકૂલજમ્ ॥ ૫૩ ॥

વનસ્યૈતસ્ય પૂર્વસ્યાં વિજયો વપ્રનામકઃ ।

પૂર્વતસ્તસ્ય ચન્દ્રાખ્યો વક્ષસ્કારગિરિર્ભવેત્ ॥ ૫૪ ॥

વિજયે વિહરત્યસ્મિન્ યુગંધરજિનેશ્વરઃ ।

અધુના દેશનાસારૈઃ પુનાનો ભવ્યમણ્ડલમ્ ॥ ૫૫ ॥

તતઃ સુવપ્રવિજયસ્તતો નદ્યૂર્મિમાલિની ।

તતો મહાવપ્રનામા વિજયઃ કથિતો જિનૈઃ ॥ ૫૬ ॥

તતઃ સૂરો નામ ગિરિસ્તતો વપ્રાવતી ભવેત્ ।

વિજયોઽન્તેઽસ્ય ગમ્ભીરમાલિની કથિતા નદી ॥ ૫૭ ॥

યલી છે. એની પાશ્ચિમે ' કુમુદ ' નામે વિજય છે—એની સીમા ' સુખાવહ ' નામે પર્વત ળાંત્રી રહ્યો છે. ત્યાર પછી ' નલિનાવતી ' નામનો વિજય આવે છે, જેમાં સેંકડો ઈન્દ્રો જેમને સેવી રહ્યા છે અને પુણ્યશાળી પ્રાણીઓ નમન કરી રહ્યા છે એવા શ્રીસુખાહુલ્લિન વર્તમાન કાળે વિચરી રહ્યા છે. ૪૯—૫૨.

ત્યાર પછી શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટપર વનમુખ આવે છે અને એની સન્મુખ એના ઉત્તર તટપર પણ વનમુખ છે. ૫૩.

આ વનની પૂર્વદિશામાં ' વપ્ર ' નામે વિજય છે, અને એની પણ પૂર્વે ' ચન્દ્ર ' નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલો છે. ૫૪.

એ ' વપ્ર ' નામના વિજયમાં હાલમા ઉપદેશાત્મક તત્વો સ લગાવી ભવ્યજનોને પવિત્ર કરતા શ્રીયુગ ધરજિન વિચરે છે. ૫૫.

તે પછી સુવપ્રવિજય અને ઊર્મિમાલિની નદી આવે છે. ત્યારપછી મહાવપ્ર નામે વિજય અને સૂર નામનો પર્વત આવે છે. તે પછી ' વપ્રાવતી ' વિજય અને એને છેડે ગંભીરમાલિની નદી આવી રહી છે. ૫૬—૫૭.

તતશ્ચ વલ્ગુવિજયસ્તતો નાગાભિધો ગિરિઃ ।

તતઃ સુવલ્ગુવિજયસ્તતશ્ચ ફેનમાલિની ॥ ૫૮ ॥

સ્થાદન્તરનદી તસ્યા ગન્ધિલો વિજયઃ પરઃ ।

તતોગિરિર્દેવનામા તતશ્ચ વિજયઃ કિલ ॥ ૫૯ ॥

સ્થાત્ ગન્ધિલાવતી નામ્ના તતશ્ચ ગન્ધમાદનઃ ।

ગજદન્તગિરિસ્તસ્માદુત્તરાઃ કુરવઃ પરાઃ ॥ ૬૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं च कच्छः सुकच्छश्च महाकच्छः कच्छावतीति च ।

આવર્તો મંગલાવર્તઃ પુષ્કલઃ પુષ્કલાવતી ॥ ૬૧ ॥

वत्सः सुवत्सश्च महावत्सो वत्सावतीति च ।

રમ્યો રમ્યકરમણીયો મંગલાવતીતિ ચ ॥ ૬૨ ॥

पद्मः सुपद्मश्च महापद्मः पद्मावतीति च ।

શંખશ્ચ નલિનશ્ચૈવ કુમુદો નલિનાવતી ॥ ૬૩ ॥

वप्रः सुवप्रश्च महावप्रो वप्रावती तथा ।

વલ્ગુઃ સુવલ્ગુર્વિજયો ગન્ધિલો ગન્ધિલાવતી ॥ ૬૪ ॥

द्वात्रिंशद्वेते विजयाः कच्छाद्याः सृष्टितः क्रमात् ।

માલ્યવદ્ગજદન્તાદ્રેરારમ્યાગન્ધમાદનમ્ ॥ ૬૫ ॥

ત્યારપછી 'વલ્ગુ' વિજય અને ' નાગ ' પર્વત આવે છે. તે પછી ' સુવલ્ગુ ' વિજય અને એને છેડે ' ફેનમાલિની ' નદી આવી રહી છે. ૫૮.

ત્યારપછી ' ગન્ધિલ ' નામનો વિજય અને એને છેડે ' દેવ ' નામનો પર્વત આવેલ છે. વળી એની પછી ગન્ધિલાવતી વિજય અને એને છેડે ' ગન્ધમાદન ' નામે ગજદન્તપર્વત ઉભો છે. ૫૯-૬૦.

ત્યારપછી ' ઉત્તરકુડ્ડ ' ક્ષેત્ર આવે છે.

અને એવી રીતે (૧) કચ્છ, (૨) સુકચ્છ, (૩) મહાકચ્છ, (૪) કચ્છાવતી, (૫) આવર્ત, (૬) મંગળાવર્ત, (૭) પુષ્કલ, (૮) પુષ્કલાવતી, (૯) વત્સ, (૧૦) સુવત્સ, (૧૧) મહાવત્સ, (૧૨) વત્સાવતી, (૧૩) રમ્ય, (૧૪) રમ્યક, (૧૫) રમણીય, (૧૬) મંગળાવતી, (૧૭) પદ્મ, (૧૮) સુપદ્મ, (૧૯) મહાપદ્મ, (૨૦) પદ્માવતી, (૨૧) શંખ, (૨૨) નલિન, (૨૩) કુમુદ, (૨૪) નલિનાવતી, (૨૫) વપ્ર, (૨૬) સુવપ્ર, (૨૭) મહાવપ્ર, (૨૮) વપ્રાવતી, (૨૯) વલ્ગુ, (૩૦)

द्वाविंशतिः शतानीषड्यूनानि च त्रयोदश ।
 योजनानीह विष्कम्भः सर्वेषु विजयेष्वथ ॥ ६६ ॥
 सहस्राणि षोडशैषामायामः पंचभिः शतैः ।
 योजनानां द्वात्रयत्या चाढ्यानि द्विकलाढ्यया ॥ ६७ ॥
 अन्तर्नदीनां सर्वासां वक्षस्कारमहीभृताम् ।
 सर्वेषामप्यसावेवायामो ज्ञेयो विचक्षणैः ॥ ६८ ॥

अत्रायमाप्नायः ।

शीताशीतोदयोर्वाद्धिप्रवेश एव यद्यपि ।
 विष्कम्भः स्याद्योजनानां पूर्णपंचशतात्मकः ॥ ६९ ॥
 हीनो हीनतरोऽन्यत्र तथाप्युभयकूलयोः ।
 कच्छादीनां विजयानां समीपे रमणोचितौ ॥ ७० ॥
 द्वौ द्वौ तयोः स्तः रमणप्रदेशौ तदपेक्षया ।
 सर्वत्राप्यनयोर्व्याप्तौ भाव्यः पंचशतात्मकः ॥ ७१ ॥ विशेषकम् ॥
 ततो विदेहविष्कम्भे शीताव्यासेन वर्जिते ।
 अर्धितेऽन्तर्नदीवक्षस्काराद्रिविजयाततिः ॥ ७२ ॥

સુવલ્લુ, (૩૧) ગન્ધિલ અને (૩૨) ગન્ધિલાવતી—એ બન્ને શિવ વિજયો માલ્યવાન નામના ગજદ ત પર્વતથી આરંભીને ગન્ધમાદન પર્વત સુધીમાં આવેલા છે. ૬૧-૬૫.

એ બન્ને શિવ વિજયોનો વિષ્કંભ એ હજાર બસો ને તેર ચોળનમા કંઈક ન્યૂન છે; અને એમની લંબાઈ સોળહજાર પાંચસો બાણ ચોળન અને એ 'કળા' છે. ૬૬-૬૭.

વળી સર્વ અન્તર નદીઓ તથા સર્વ વક્ષસ્કાર પર્વતોની લંબાઈ પણ એટલી જ સમજવી. ૬૮.

એ સમજણ આ પ્રમાણે:—શીતા અને શીતોદા નદીઓનો વિષ્કંભ સમુદ્રને મળતી વખતે સંપૂર્ણ પાંચસો ચોળન છે અને બીજી જગ્યાએ એથી ઘટતો ઘટતો છે, તોપણ 'કચ્છ' વગેરે વિજયોની સમીપમાં એ ઉપર એમને જોઈએ એવા રમણપ્રદેશો છે—એ અપેક્ષાએ સર્વસ્થળે એમનો વ્યાસ પાંચસો ચોળન ગણવો. અને તેથી શીતાનો વ્યાસ બાદ કરતાં વિદેહનો બંધકો વિષ્કંભ રહે તેનું અરધોઅરધ કરતાં બે આવે તે અન્તરનદી તથા વક્ષસ્કાર તથા વિજયોની લંબાઈ આવી. [(૩૩૬૮૪ ચો ૪ ૩૦-૫૦૦ ચો) = ૨=૧૬૫૬૨ ચો ૨ ૩૦] ૬૯-૭૨.

एते च विजयाः सर्वे वैताढ्यैर्विहिता द्विधा ।
 पूर्वापराद्यततया स्थितैः रजतकान्तिभिः ॥ ७३ ॥
 स्वरूपतोऽमी भरतवैताढ्यस्य सहोदराः ।
 आयामतश्च विजयविष्कम्भसदृशा इमे ॥ ७४ ॥
 समक्षेत्रस्थितेश્ચૈષાં ધનુર્ચાહાદ્યસમ્ભવઃ ।
 મૂલાદૂર્ધ્વ યોજનાનાં દશાનાં સમતિક્રમે ॥ ૭૫ ॥
 एषु द्वे खेचरश्रेण्यौ तयोर्विद्याभृतामिह ।
 पुराणि पंचपंचाशत् प्रत्येकं पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥
 ततः पुनर्योजनानां दशानां समतिक्रमे ।
 शक्रेणानाभियोग्यानां द्वे श्रेण्यौ पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ७७ ॥
 તત્રાપિ શીતાયા દક્ષિણતટે વૈતાઢ્યાઃ વિજયેષુ યે ।
 તત્રાભિયોગ્યશ્રેણ્યો યાસ્તાઃ સૌધર્મસ્ય વજ્રિણઃ ॥ ૭૮ ॥
 શીતાયાશ્ચોત્તરતટે વૈતાઢ્યાઃ વિજયેષુ યે ।
 તત્રાભિયોગ્યશ્રેણ્યો યાસ્તા ઈશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૭૯ ॥

એ સર્વ વિજયોને, પૂર્વપશ્ચિમ લાગા પડેલા વૈતાઢ્યપર્વતોએ એ વિલાગમા બહેંચી નાખ્યા છે. ૭૩.

એ વૈતાઢ્યોતું સ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય સમાન છે. અને એમની લાંબાઈ વળી વિજયોની પહોળાઈ જેવડી છે. ૭૪.

સપાટ જમીનપર રહેલા હોવાથી એમને શર કે બાહા વગેરે હોતાં નથી. ૭૫.

એમના મૂળ આગળથી દશ યોજન ઉચે ચઢતા એ વિદ્યાધરોની શ્રેણિઓ આવે છે. પ્રત્યેક શ્રેણિમાં એક પડએ વિદ્યાધરોના પંચાવન પંચાવન નગરો છે. ૭૫-૭૬.

વળી ત્યાંથી યે દશ યોજન આગળ વધતાં, એક બાબુએ સૌધર્મેન્દ્ર તથા ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવો (સેવકો) ની એ શ્રેણિઓ આવેલી છે. ૭૭.

એમાં પણ, શીતા નદીના દક્ષિણતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર જે શ્રેણિઓ છે તે સૌધર્મેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની છે; અને શીતાના ઉત્તરતટપરના વિજયોના વૈતાઢ્ય પર જે શ્રેણિઓ છે તે ઇશાનેન્દ્રના અભિયોગી દેવોની સમજવી. ૭૮-૭૯.

સર્વેઽપ્યમી નવનવકૂટાલંકૃતમૌલયઃ ।

માનં સ્વરૂપં કૂટાનામુક્તવૈતાલ્યકૂટવત્ ॥ ૮૦ ॥

પૂર્વસ્યાં પ્રથમં કૂટં સિદ્ધાયતનસંજ્ઞિતમ્ ।

તતઃ સ્વસ્વવિજયાર્ધકૂટં દક્ષિણશબ્દયુક્ ॥ ૮૧ ॥

સ્વણપ્રપાતકૂટં સ્યાન્માણિભદ્રં તતઃ પરમ્ ।

વૈતાલ્યં પૂર્ણભદ્રં ચ તમિસ્ત્રગુહમિત્યપિ ॥ ૮૨ ॥

તતઃ સ્વસ્વવિજયાર્ધકૂટમુત્તરશબ્દયુક્ ।

વૈતાલ્યેષ્વન્તિમં કૂટં જ્ઞેયં વૈશ્રમણાભિધમ્ ॥ ૮૩ ॥

વૈતાલ્યેષુ હિ સર્વેષુ કૂટં દ્વિતીયમષ્ટમમ્ ।

સ્યાદ્દક્ષિણોત્તરસ્વસ્વવિજયાર્ધાભિધં ક્રમાત્ ॥ ૮૪ ॥

યથા દક્ષિણકચ્છાર્ધકૂટં દ્વિતીયમષ્ટમમ્ ।

ભવેદુત્તરકચ્છાર્ધં કચ્છવૈતાલ્યપર્વતે ॥ ૮૫ ॥

અર્ધે દ્વે દ્વે વિજયાનાં વૈતાલ્યગિરિણા કૃતે ।

યથા દક્ષિણકચ્છાર્ધં તથા કચ્છાર્ધમુત્તરમ્ ॥ ૮૬ ॥

આ સર્વ વૈતાલ્યો નવ નવ શિખરોથી વિરાજી રહ્યા છે. એમનું માન અને સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત ભરતના વૈતાલ્યના શિખરો પ્રમાણે છે. ૮૦.

પહેલું શિખર પૂર્વ દિશામાં ' સિદ્ધાયતન ' નામે છે; બીજું તે તે વિજયનું દક્ષિણાર્ધ-કૂટ, ત્રીજું ય પ્રપાત, ચોથું માણિભદ્ર, પાંચમું વૈતાલ્ય, છઠ્ઠું પૂર્ણભદ્ર, સાતમું તમિસ્ત્રગુહ, આઠમું તે તે વિજયનું ઉત્તરાર્ધકૂટ અને નવમું વૈશ્રમણ-એ પ્રમાણે છે. ૮૧-૮૩.

અહિં બીજા અને આઠમા-એમ બે બે શિખરના નામ કહ્યાં તેમાં બે બે વિજયના તે શિખર હોય તે તે વિજયના નામ એમાં ઉમેરવાં. એટલે એમ કે ' કચ્છ ' નામના વિજયના વૈતાલ્યનું બીજું શિખર ' દક્ષિણકચ્છાર્ધકૂટ ' અને એનું આઠમું શિખર ' ઉત્તરકચ્છાર્ધકૂટ ' એ નામે હોય. ૮૪-૮૫.

વૈતાલ્યપર્વતથી થયેલા બન્ને ભાગમાંથી એક અરધા ભાગમાં દક્ષિણકચ્છાર્ધશિખર અને બીજા અરધા ભાગમાં ઉત્તરકચ્છાર્ધશિખર-એમ આવે છે. ૮૬.

અર્ધસ્ય તસ્યૈકૈકસ્ય સહસ્રાણ્યષ્ટ દીર્ઘતા ।

યોજનાનાં દ્વિશત્યેકસસત્યાહ્યા તથા કલા ॥ ૮૭ ॥

નીલવન્નિષધદ્દમામૃદક્ષિણોદગ્નિતમ્બયોઃ ।

શૈલો વૃષભકૂટઃ સ્યાદ્વિજયં વિજયં પ્રતિ ॥ ૮૮ ॥

તસ્ય ચાદ્રેરુભયતઃ કુણ્ડમેકૈકમસ્તિ તત્ ।

સિન્ધુકુણ્ડં પશ્ચિમતો ગંગાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૮૯ ॥

તે ચ ષષ્ટિં યોજનાનિ વિષ્કમ્ભાયામતો મતે ।

કિંચિદૂનનવત્યાહ્યં શંતં ચ પરિવેષતઃ ॥ ૯૦ ॥

યોજનાનિ દશોદ્વિદ્ધે વિમલોદકપૂરિતે ।

દ્વીપેનૈકૈકેન રમ્યે સ્વદેવીભવનસ્પૃશા ॥ ૯૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एताभ्यामथ कुण्डाभ्यां सिन्धुर्गंगा च निम्नगे ।

दक्षिणेन तोरणेन निर्गते दक्षिणामुखे ॥ ९२ ॥

अपान्तरालेऽनेकाभिर्नदीभिः पथि संश्रिते ।

वैताह्यसविधे सप्तनदीसहस्रसेविते ॥ ९३ ॥

तमिस्रायाः पश्चिमतः सिन्धुर्वैताह्यभूधरम् ।

गंगा खण्डप्रपातायाः प्राग्विभिद्य च निर्गते ॥ ९४ ॥

એવા દરેક અરધીઆની લાંબાઈ આઠહજાર બસો એકોતેર યોજન અને એક કળા છે. ૮૭.

હવે નીલવાન અને નિષધપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બેઉ બાજુએ વિજયેવિજયે વૃષભકૂટ પર્વત પડેલા છે. ૮૮.

તે પર્વતની બેઉ બાજુએ અકેક કુંડ છે: પશ્ચિમે સિન્ધુકુંડ, અને પૂર્વે ગંગાકુંડ. ૮૯.

બેઉ કુંડ સાઠસાઠ યોજન લાંબા પહોળા છે. એમનો ઘેરાવો એકસો નેવું યોજનમાં ક ઇંક ઓછો છે. અને એઓની ઉડાઈ દશ યોજન છે. એઓ નિર્મળ જળથી ભરેલા છે. વળી પ્રત્યેકમાં અકેક દ્વીપ છે એમાં પોતપોતાની દેવીનું ભવન આવેલું છે. ૯૦-૯૧.

હવે એ બેઉ કુંડમાંથી, દક્ષિણબાજુના તોરણમાંથી, ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓ દક્ષિણ તરફ વહે છે. માર્ગમાં એમનામાં અનેક નદીઓ ભળે છે અને વૈતાહ્ય નજદીક પહોચતામાં તે એવી નદીઓની સંખ્યા સાતહજાર થાય છે. સિન્ધુ નદી તમિસ્રા શુદ્ધાથી પાશ્વમે, અને ગંગા-

યામ્યાર્ધેઽપિ નદીસત્તસહસ્રસંશ્રિતે इति ।
 સરિત્સહસ્રકૈઃ પ્રત્યેકં ચતુર્દશભિરન્વિતે ॥ ૯૫ ॥
 શીતાનદીં પ્રવિશતઃ દક્ષિણાભિમુલાધ્વના ।
 તતો ભવન્તિ ષટ્કુંડાઃ સર્વેઽપિ વિજયા ઇમે ॥ ૯૬ ॥ કુલકમ્ ॥
 શીતાયા યામ્યકૂલેઽપિ વિજયેષ્વેવમષ્ટસુ ।
 નિષધસ્યોદગ્નિતમ્બે એકૈકો વૃષભાચ્છલઃ ॥ ૯૭ ॥
 તસ્યાપ્યુભયતઃ પ્રાગ્વત્ કુણ્ડે દ્વે દ્વે તથાવિધે ।
 પ્રત્યગ્ રક્તવતીકુણ્ડં રક્તાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૯૮ ॥
 એતાભ્યામપિ કુણ્ડાભ્યાં નિર્ગતે ઉત્તરામુખે ।
 રક્તારક્તવતી નદ્યૌ ભિત્ત્વા વૈતાલ્યભૂધરમ્ ॥ ૯૯ ॥
 શીતાનદીં પ્રવિશતઃ સ્વરૂપં પુનરેતયોઃ ।
 પૂર્વોક્તાભિઃ નદીભિઃ સ્યાન્નિઃશેષમવિશેષિતમ્ ॥ ૧૦૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 શીતોદાયામ્યકૂલેઽપિ વિજયેષ્વેવમષ્ટસુ ।
 નિષધસ્યોદગ્નિતમ્બે એકૈકો વૃષભાચ્છલઃ ॥ ૧૦૧ ॥

નદી ખંડપ્રપાત શુક્લની પૂર્વે, વૈતાલ્યપર્વતને લેદીને નીકળે છે. જેમ ઉત્તરાર્ધમાં તેમ દક્ષિણાર્ધમાં પણ, જેઉ નદીઓમાં સાતસાત હજાર નદીઓ આવીને લાગે છે. એટલે દરેક ચૌદચૌદ હજાર નદીઓને લઇને દક્ષિણુતરફને માર્ગે શીતાનદીમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તેથી જ આ સર્વ વિજયોના છ છ ખંડ થાય છે. ૯૨-૯૬.

શીતા નદીના દક્ષિણુતટપર પણ જે આઠ વિજયો છે તેમાં નિષધપર્વતની ઉત્તરતરફની બાબુએ અકેકો ' વૃષભાચ્છલ ' પર્વત છે. ૯૭.

એની પણ જેઉ બાબુએ પૂર્વની પેઠે બખ્ખે કુંડ છે; પશ્ચિમ તરફ ' રક્તવતી કુંડ ' છે અને પૂર્વ તરફ ' રક્તા કુંડ ' છે. ૯૮.

એ જેઉ કુંડોમાંથી પણ ઉત્તરસન્નુબ ' રક્તા ' અને ' રક્તવતી ' નામની નદીઓ નીકળેલી છે અને એઓ વૈતાલ્યપર્વતને લેદીને ' શીતા ' નદીમાં લાગે છે. ૯૯.

એ જેઉ નદીઓનું સર્વ સ્વરૂપ લેશ પણ તક્ષાવત વિના પૂર્વોક્ત નદીઓ જેવુંજ છે. ૧૦૦.

એવી જ રીતે ' શીતોદા ' નદીને પણ દક્ષિણુતટે જે આઠ વિજયો છે તેમાં આવેલા નિષધપર્વતની ઉત્તરમેખલાપર પણ એકેક વૃષભાચ્છલ પર્વત છે. ૧૦૧.

તસ્યાપ્યુભયતઃ કુણ્ડે પ્રાગ્વદ્ દ્વે દ્વે મનોરમે ।
 સિન્ધુકુણ્ડં પશ્ચિમતો ગંગાકુણ્ડં ચ પૂર્વતઃ ॥ ૧૦૨ ॥
 તાભ્યાં ગંગાસિન્ધુનદ્યૌ પ્રવ્યૂઢે ઉત્તરાધ્વના ।
 પ્રાગ્વદ્વિભિન્નવૈતાલ્યે શીતોદાં વિશતો નદીમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

ઇત્યમેવોત્તરતટે શીતોદાસરિતઃ કિલ ।
 નિતમ્બે દક્ષિણે નીલવતોઽસ્તિ વૃષભાચલઃ ॥ ૧૦૪ ॥
 પ્રાગ્વદ્ વૃષભકૂટસ્ય ગિરેરસ્યાસ્તિ પૂર્વતઃ ।
 રક્તાકુણ્ડં રક્તવતીકુણ્ડં પશ્ચિમતસ્તતઃ ॥ ૧૦૫ ॥
 એતાભ્યામપિ કુણ્ડાભ્યાં નિર્ગત્ય દક્ષિણામુખે ।
 રક્તારક્તવતી નદ્યૌ ભિત્ત્વા વૈતાલ્યભૂધરમ્ ॥ ૧૦૬ ॥
 શીતોદાયાં પ્રવિશતઃ યામ્યેન રુજુનાધ્વના ।
 ગંગાસિન્ધુશ્રવન્તીભ્યામિમાઃ સર્વાત્મના સમાઃ ॥૧૦૭॥ યુગ્મમ્ ॥

તથાહુઃ ક્ષમાશ્રમણમિશ્રાઃ ।

સીયાહુઽહુઞ્નેસુ સીઓયાણ ય જન્મવિજણસુ ।
 ગંગાસિન્ધુ નર્હ્યો ઇયરેસુ ય રક્તરક્તવર્હ્ય ॥ ૧૦૮ ॥

એ પર્વતની પણ એક બાબુએ પૂર્વપ્રમાણે બાબુ સુંદર કુંડો છે; પાશ્ચિમ તરફ સિન્ધુ કુંડ છે અને પૂર્વતરફ ગંગાકુંડ છે. એમાંના સિન્ધુ કુંડમાંથી સિન્ધુ અને ગંગાકુંડમાંથી ગંગા નદી નીકળે છે. તેઓ ઉત્તર તરફ વહેતી પૂર્વની પેઠે વૈતાલ્યને લેદીને શીતા નદીને મળે છે. ૧૦૨-૧૦૩.

એજ પ્રમાણે શીતોદા નદીને ઉત્તર તટે, નીલવાન પર્વતની દક્ષિણ મેખલાપર પણ વૃષભાચળ પર્વત આવ્યો છે. ૧૦૪.

એ પર્વતની પૂર્વે, પૂર્વપ્રમાણે, રક્તાકુંડ નામે કુંડ છે, અને પશ્ચિમે ' રક્તવતી ' કુંડ છે. આ એક કુંડમાંથી પણ ' રક્તા ' અને ' રક્તવતી ' નામે નદીઓ નીકળી, દક્ષિણ તરફ વહી, વૈતાલ્યપર્વતને લેદી સીધી દક્ષિણતરફ શીતોદા નદીને મળે છે. આ એક નદીઓનું સર્વસ્વરૂપ ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓની જેવુંજ સમજવું. ૧૦૫-૧૦૭.

આ બાબતમાં શ્રીક્ષમાશ્રમણમિશ્ર કહે છે કે-શીતા નદીની ઉત્તરમાં અને શીતોદા નદીની દક્ષિણમાં (જે વિજયો છે તેમાં) ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓ છે. અને એથી ઇતર, એટલે

કુળ્ડાન્યેવં ચતુઃષ્ટિઃ દ્વાત્રિંશત્ વૃષભાદ્રયઃ ।
 સ્વરૂપમેષાં ભરતવર્તિકુળ્ડર્ષભાદ્રિવત્ ॥ ૧૦૯ ॥
 ચતુઃષ્ટેઃ તર્થેવાસાં નદીનાં હૃદનિર્ગમાત્ ।
 શ્રારમ્ય શીતાશીતોદાવાહિનીસંગમાવધિ ॥ ૧૧૦ ॥
 સર્વં સ્વરૂપં ભરતગંગાસિન્ધુસરિત્સમમ્ ।
 પ્રત્યેકં પરિવારોઽપિ તાવાન્ જ્ઞેયો વિશારદૈઃ ॥ ૧૧૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 ગંગારક્તાન્યતરસ્યાઃ પ્રવેશે માગધાભિધમ્ ।
 શીતાશીતોદયોરન્યતરસ્યાં તીર્થમાહિતમ્ ॥ ૧૧૨ ॥
 એવં સિન્ધુરક્તવત્યોર્યોગે પ્રભાસનામકમ્ ।
 તયોર્દ્વયોરન્તરાલે વરદામં ભવેદિહ ॥ ૧૧૩ ॥
 એવં તીર્થત્રયં જ્ઞેયં વિજયં વિજયં પ્રતિ ।
 સ્વરૂપમેષાં ભરતતીર્થવત્ પરિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧૪ ॥
 ઉત્તરાહેષુ શીતાયા કચ્છાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।
 રાજધાન્યો દક્ષિણાર્ધમધ્યઋણ્ડેષુ કીર્તિતાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

શીતાની દક્ષિણમાં અને શીતોદાની ઉત્તરમાં જે વિજયો છે તેમાં ' રક્તા ' અને ' રક્તવતી ' નદીઓ છે. ૧૦૮.

એવીરીતે (મહાવિદેહક્ષેત્રમાં) કુડો ચોસઠ અને વૃષભાદ્રય પર્વતો ધત્રીશ થયા —એઓનું સર્વ સ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના કુડ અને વૃષભાદ્રય સમાન છે. ૧૦૯.

વળી, છેક દ્રહુમાંથી નીકળવાથી આરંભીને શીતાશીતોદાના સંગમ સુધીનું ચોસઠે નદી-ઓનું સ્વરૂપ પણ એજ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રની ગંગાસિન્ધુ નદીઓના જેવું છે. તેમનો તેમનો પરિવાર પણ તેટલોજ જાણવો. ૧૧૦-૧૧૧.

ગંગાનદી કે રક્તાનદી જે સ્થળે શીતા કે શીતોદા નદીને મળે છે તે સ્થળ ' માગધ ' તીર્થ કહેવાય છે. એવી જ રીતે સિન્ધુ અને રક્તવતીના સંગમપર ' પ્રભાસ ' નામનું તીર્થ છે. અને એ બેઉ તીર્થોની વચમાં ' વરદામ ' નામનું તીર્થ છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિજયે ત્રણ ત્રણ તીર્થ છે. એમનું સ્વરૂપ સર્વથા ભરતક્ષેત્રના તે તે તીર્થો જેવું છે. ૧૧૪.

શીતા નદીની ઉત્તરદિશાએ દક્ષિણાર્ધના મધ્યઋણ્ડોમાં કચ્છ વૃગેરે આઠ વિજયોની નીચે

ક્ષેમા ક્ષેમપુરી ચૈવારિષ્ટા રિષ્ટવતી પુરી ।

ખડ્ગી મંજૂષૌષધિશ્ચ પુરી ચ પુણ્ડરીકિણી ॥ ૧૧૬ ॥

શીતાયા દાક્ષિણાત્યેષુ વત્સાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

રાજધાન્ય ઉત્તરાર્દ્ધે મધ્યખણ્ડેષુ વર્ણિતાઃ ॥ ૧૧૭ ॥

સુસીમા કુણ્ડલા ચૈવાપરાજિતા પ્રભંકરા ।

અંકાવતી પદ્મવતી શુભાથ રત્નસંચયા ॥ ૧૧૮ ॥

શીતોદાયા યામ્યતટે પદ્માદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

ઉત્તરાર્દ્ધમધ્યખણ્ડે રાજધાન્યો નિરૂપિતાઃ ॥ ૧૧૯ ॥

અશ્વપુરી સિંહપુરી મહારૂયા વિજયાભિધા ।

અપરાજિતાપરાઠ્યા શોકા ચ વીતશોકિકા ॥ ૧૨૦ ॥

શીતોદાયા ઉદીચ્યેષુ વપ્રાદિવિજયેષ્વિમાઃ ।

યામ્યાર્દ્ધે મધ્યખણ્ડેષુ રાજધાન્યો જિનૈઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨૧ ॥

વિજયા વૈજયન્તી ચ જયન્તી ચાપરાજિતા ।

ચક્રપુરી ખડ્ગપુર્યવન્ધ્યાયોધ્યેતિ નામતઃ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) ક્ષેમા, (૨) ક્ષેમપુરી, (૩) અરિષ્ટા, (૪) રિષ્ટવતી, (૫) ખડ્ગી, (૬) મંજૂષા, (૭) ઔષધી અને (૮) પુંડરીકિણી. ૧૧૫-૧૧૬.

૫મી શીતા નદીની દક્ષિણે ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડમાં વત્સ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) સુસીમા, (૨) કુંડલા, (૩) અપરાજિતા, (૪) પ્રભંકરા, (૫) અંકાવતી, (૬) પદ્મવતી, (૭) શુભા અને (૮) રત્નસંચયા. ૧૧૭-૧૧૮.

એજ પ્રમાણે, શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટ પર ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડમાં પદ્મ વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) અશ્વપુરી, (૨) સિંહપુરી, (૩) મહારૂયા, (૪) વિજયા, (૫) અપરાજિતા, (૬) અપરા, (૭) શોકા અને (૮) વીતશોકા. ૧૧૯-૧૨૦.

એજ પ્રમાણે શીતોદાના ઉત્તર તટ પર પણ દક્ષિણાર્ધમધ્યખંડમાં વપ્ર વગેરે આઠ વિજયોની નીચે પ્રમાણે આઠ રાજધાની છે :—(૧) વિજયા, (૨) વૈજયન્તી, (૩) જયન્તી, (૪) અપરાજિતા, (૫) ચક્રપુરી (૬) ખડ્ગપુરી, (૭) અવન્ધ્યા અને (૮) અયોધ્યા. ૧૨૧-૧૨૨.

વિજયેષ્વેષુ મનુજાઃ પંચચાપશતોન્નતાઃ ।
 જઘન્યોત્કર્ષતઃ પૂર્વકોટીક્ષુલ્લભવાયુષઃ ॥ ૧૨૩ ॥
 નાનાસંહનના નાનાસંસ્થાના વિવિધાશયાઃ ।
 મૃત્વા નાનાગતિં યાન્તિ સ્વસ્વકર્માનુસારતઃ ॥ ૧૨૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 કાલઃ સદાત્ર દુઃષમાસુષમારકસન્નિભઃ ।
 સામ્પ્રતીનભરતવત્ ગર્ભાપત્યાવનાદિકમ્ ॥ ૧૨૫ ॥
 આહારસ્યાન્તરે માને ચાનૈયત્યં તથૈવ હિ ।
 તતશ્ચતુઃશતગુણં માનં ચ સ્યાત્ ગૃહાદિષુ ॥ ૧૨૬ ॥
 ચિત્રાંધ્યાન્ દેવશૈલાંસ્તાન્ વક્ષસ્કારગિરીન્ વિદુઃ ।
 ચતુરઃ ચતુરઃ શીતાર્શીતોદયોઃ તટદ્વયે ॥ ૧૨૭ ॥
 ચિત્રશ્ચ બ્રહ્મકૂટશ્ચ નલિનીકૂટ ઇત્યપિ ।
 એકશૈલશ્ચેતિ શીતોત્તરકૂલે ધરાધરાઃ ॥ ૧૨૮ ॥
 ત્રિકૂટશ્ચ વૈશ્રમણોઽજ્ઞનો માતંજ્ઞનોઽપિ ચ ।
 શીતાયા દક્ષિણતટે વક્ષસ્કારાચલા ઇમે ॥ ૧૨૯ ॥

આ સર્વ વિજયેષુમાં જે મનુષ્યો વસે છે તે ઉચ્ચમાં પાંચસો ધનુષ્ય છે અને એમનુ આયુષ્ય એકસરખું કોડ પૂર્વ ક્ષુદ્ધક ભવતું છે. એ મનુષ્યોના સ ધનુષ્ય અને સંઠાણુ એક જ જાતિના ન હોતાં વિવિધ પ્રકારનાં છે અને એમના આશયો પણ વિવિધ છે. મૃત્યુ બાદ એઓ પોતપોતાના કર્મોને અનુસારે વિવિધ જન્મ ધારણ કરે છે. ૧૨૩-૧૨૪.

ત્યાં સદા દુઃષમસુષમા કાળ વર્તે છે. વળી ત્યાં ગર્ભધારણુ, અપત્યપાલન વગેરે અર્વાચીન ભરતક્ષેત્રની પેઠે છે. વળી એઓ કેટલે કેટલે અન્તરે આહાર લે છે તથા કેટલા પ્રમાણુમાં, લે છે એ વાતનો કંઈ નિયમ નથી. એમના ઘર વગેરેનુ પ્રમાણુ ભરતક્ષેત્રના ઘર વગેરે કરતાં ચારસોગણું છે. ૧૨૫-૧૨૬.

શીતા અને શીતોદાના જેઉ તટપર ચારચાર દેવગિરિ તથા ચાર ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે. ૧૨૭.

એ આ-પ્રમાણુ:—

ચિત્રકૂટ, બ્રહ્મકૂટ, નલિનીકૂટ અને એકશૈલ એ ચાર દેવગિરિ શીતા નદીના ઉત્તર તટપર આવેલા છે; અને એના દક્ષિણુ તટપર ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણુ, અંજન અને માતંજન નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો આવી રહ્યા છે. ૧૨૮-૧૨૯.

અંકાપાતી પદ્મપાતી આશીવિષઃ સુલાવહઃ ।
 શીતોદાયા યામ્યતટે વક્ષસ્કારાદ્રયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 ચન્દ્રઃ સૂર્યશ્ચ નાગશ્ચ દેવશ્ચેતિ મહીધરાઃ ।
 શીતોદાયા ઉદક્કૂલે સર્વે એવં ચ ષોડશ ॥ ૧૩૧ ॥

એકતોડમી નીલવતા સજ્યન્તે નિષધેન વા ।
 દ્વિતીયાન્તેન શીતોદાં શીતાં વા સંસ્પૃશન્તિ ચ ॥ ૧૩૨ ॥
 યોજનાનાં પંચશતાન્યેતે વિષ્કમ્ભતો મતા ।
 સર્વત્ર સર્વે સદૃશાઃ સર્વરત્નમયા અપિ ॥ ૧૩૩ ॥
 નીલવન્નિષધદ્માભૃત્સમીપેડમી સમુન્નતાઃ ।
 ચતુઃશર્તીં યોજનાનાં શતમેકં ભુવોડન્તરે ॥ ૧૩૪ ॥
 તતશ્ચ માત્રયા વર્દ્ધમાનાઃ સર્વે યથાક્રમમ્ ।
 શીતાશીતોદયોઃ પાર્શ્વે જાતાઃ પંચશતોન્નતાઃ ॥ ૧૩૫ ॥
 પંચવિંશં યોજનાનાં શતં તત્ર ભુવોડન્તરે ।
 તુરંગસ્કન્ધસંસ્થાનસંસ્થિતા ઇતિ વર્ણિતાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

અંકાપાતી, પદ્મપાતી, આશીવિષ અને સુલાવહ એ નામના ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતો શીતોદા નદીના દક્ષિણ તટ પર આવ્યા છે; જ્યારે એના ઉત્તર તટ પર ચંદ્ર, સૂર્ય, નાગ અને એને દેવ-એવા નામના ચાર દેવગિરિ આવેલા છે. ૧૩૦-૧૩૧.

એ પ્રમાણે કુલ થઈને સોળ થયા.

એ પર્વતો એક તરફ નીલવાન અથવા નિષધ પર્વતને અડીને રહેલા છે, જ્યારે બીજી બાજુએ શીતોદા અથવા શીતા નદીની અડોઅડ રહેલા છે. ૧૩૨.

આ પર્વતોનો વિષ્કંભ અર્થાત્ પહોળાઈ પાંચસો યોજન છે. એઓ વળી સર્વત્ર સમાન અને સર્વરત્નમય છે. નીલવાન અને નિષધ પર્વતોની સમીપમાં એઓની ઉંચાઈ ચારસો યોજન છે. વળી ત્યાં એઓ પૃથ્વીની અંદર એકસો યોજન ઉંડા ગયેલા છે. ૧૩૩-૧૩૪.

પછી ધીમેધીમે માત્રામાત્રા વધતા વધતા એઓ શીતા અને શીતોદાની પાસે પહોંચતા સુધીમાં પાંચસો યોજનની ઉંચાઈએ પહોંચ્યા છે. અહિં એઓ પૃથ્વીની અંદર સવાસો યોજન ઉંડા (ખુંચેલા) છે. એઓનો આકાર વળી ઘોડાના સ્કંધ જેવો કહેવાય છે. ૧૩૫-૧૩૬.

સ્વસ્વાહ્વાનસમાહ્વાનૈકૈકવૃન્દારકાશ્રિતાઃ ।

યથા ચિત્રગિરૌ ચિત્રઃ સ્વામ્યેવમપરેષ્વપિ ॥ ૧૩૭ ॥

अथ चत्वारि चत्वारि कूटान्येषु किलाद्रिषु ।

भवन्त्येवं चतुःषष्टिरेतानि सर्वसंख्यया ॥ ૧૩૮ ॥

આચં વિવક્ષિતં ગિરિપ્રાગ્વર્તિવિજયાખ્યયા ।

નીલવન્નિષધગ્રાવ્ણોઃ સમીપેઽન્યતરસ્ય તત્ ॥ ૧૩૯ ॥

યઃ પશ્ચિમાયાં વિજયો દ્વૈતીયીકં તદાખ્યયા ।

તૃતીયં નિજનામ્નૈવ સિદ્ધાયતનમન્તિમમ્ ॥ ૧૪૦ ॥

વિયચ્છુમ્બિચલત્કેતુસિદ્ધાયતનબન્ધુરમ્ ।

શીતાશીતોદયોરન્યતરસ્યાઃ સવિધે ચ તત્ ॥ ૧૪૧ ॥

કચ્છસુકચ્છયોર્મધ્યસ્થિતે ચિત્રગિરૌ યથા ।

આદ્યં સુકચ્છકૂટં સ્યાત્ કચ્છકૂટં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

તૃતીયં ચિત્રકૂટં સ્યાત્ સિદ્ધાયતનમન્તિમમ્ ।

શીતાશીતોદયોરેવમુદગ્રોધસિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

એમનામાંનેા દરેક વળી પોતાના સરખા નામવાળા દેવથી અધિષ્ઠિત છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે; ચિત્ર નામના પર્વતપર ચિત્ર નામનો દેવ અધિષ્ઠાયક છે. બીજા પર્વતોના સંબંધમાં પણ એમજ સમજવું. ૧૩૭.

આ સોળે પર્વતોને વળી ચારચાર શિખરો છે અને એ પ્રમાણે સર્વ મળીને ચોસઠ શિખરો છે. ૧૩૮.

પહેલું, ગિરિની પૂર્વમાં આવેલા વિજયના નામનું, જે નીલવાન અને નિષધ-એ બેમાંથી એક પર્વતની સમીપે રહેલું છે, બીજું, ગિરિની પશ્ચિમે આવેલા વિજયના નામનું, ત્રીજું ગિરિના જ નામનું અને ચોથું 'સિદ્ધાયતન' નામનું છે. આ છેલ્લું ગગનતળને સ્પર્શ કરી રહેલી ધ્વજવાળા સિદ્ધમંદિરને લીધે અત્યન્ત મનોહર હોઈ શીતા અને શીતોદામાંથી એકની સમીપમાં આવેલું છે. ૧૩૯-૧૪૧.

જેમકે; કચ્છ અને સુકચ્છ વિજયોની વચ્ચે રહેલા ચિત્રગિરિ નું પહેલું શિખર 'સુકચ્છ' છે; બીજું 'કચ્છ' છે. વળી ત્રીજું 'ચિત્રકૂટ' છે અને ચોથું 'સિદ્ધાયતન' છે.

ત્રિકૂટે ચ ગિરૌ વત્સકૂટં નિષધસન્નિધૌ ।

દ્વિતીયં ચ સુવત્સાખ્યં તત્ત્રિકૂટસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

તુર્યં ચ સિદ્ધાયતનં સર્વેષ્વપ્યેવમદ્રિષુ ।

શીતાશીતોદયોર્યામ્યતટસ્થેષુ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं चतुर्णां चतुर्णां सिद्धायतनशालिनाम् ।

કૂટાનાં શ્રેણયઃ શીતાશીતોદોભયકૂલયોઃ ॥ ૧૪૬ ॥

विधानमालिनां दिव्यकलशानामिवालयः ।

ભાન્ત્યર્હદભિષેકાય ન્યસ્તાનામમ્બુપૂર્તયે ॥ ૧૪૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

सिद्धायतनवर्जानि स्वस्वतुल्याख्यनाकिना ।

તાન્યાશ્રિતાનિ વિજયદેવવત્તે મહર્દ્ધિકાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

शीताशीतोदयोर्याम्योत्तरयोर्ये सुधाभुजः ।

ક્રમાત્તેષાં રાજધાન્યો મેરુતો દક્ષિણોત્તરાઃ ॥ ૧૪૯ ॥

गाहावती हृदावती तृतीया वेगवत्यपि ।

શીતાયા ઉત્તરતટે સ્યુસ્તિસ્ત્રોઽન્તરનિસ્નગાઃ ॥ ૧૫૦ ॥

શીતા અને શીતોદાને ઉત્તરતટે (આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમાં) એ પ્રમાણે સમજવું. ૧૪૨-૧૪૩.

વળી 'ત્રિકૂટ' પર્વતના ચાર શિખરો આ પ્રમાણે:—પહેલું 'નિષધ' ની પાસેનું 'વત્સ', બીજું 'સુવત્સ', ત્રીજું 'ત્રિકૂટ' અને ચોથું તે 'સિદ્ધાયતન' છે જ. એ પ્રમાણે શીતા અને શીતોદાના દક્ષિણ તટપર આવેલા સર્વ પર્વતોની બાબતમાં સમજ લેવું. ૧૪૩-૧૪૫.

એવી રીતે સિદ્ધાયતનોથી મનોહર એવા અચ્ચાર શિખરોની પાંકિતઓ શીતા અને શીતોદાના બંને તટ પર આવી રહી છે. આ શિખરો બાણે બિનભગવાનના અભિષેકને અર્થે જળ ભરવાને રાખેલા દિવ્ય કળશો હોયની એવા વિરાજ રહ્યા છે. ૧૪૬-૧૪૭.

એસઠમાંથી સોળ 'સિદ્ધાયતન' નામના શિખરો બાદ કરતાં શેષ રહેલા અડતાળીશો શિખરો પોતપોતાના નામ સરખા નામવાળા દેવોથી અધિષ્ઠિત છે. એ દેવો વિજયદેવની જેવા મહર્દ્ધિક એટલે મહા ઋદ્ધિવાળા છે. શીતા અને શીતોદાની દક્ષિણે અને ઉત્તરે રહેલા આ દેવોની રાજધાનીઓ અનુક્રમે મેરુની દક્ષિણે અને ઉત્તરે આવેલી છે. ૧૪૮-૧૪૯.

હવે અહિં બાર અન્તર નદીઓ આવેલી છે તે વિષે.

શીતા નદીને ઉત્તર તટે ત્રણ-તે આ પ્રમાણે-ગાહાવતી, હૃદાવતી અને ત્રીજી વેગવતી. ૧૫૦.

શીતાયામ્યતટે તપ્તા મત્તોન્મત્તેતિ નિશ્ચિતાઃ ।

ક્ષીરોદા શીતસ્ત્રોતાઃ ચાન્તર્વાહિનીતિ નામતઃ ॥ ૧૫૧ ॥

શીતોદાયા યામ્યતટે તસ્યા ઉત્તરતઃ પુનઃ ।

ઊર્મિગમ્ભીરફેનેભ્યો માલિન્યોઽન્તરનિમ્નગાઃ ॥ ૧૫૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વાદશાનામપ્યમૂષામેકૈકં કુણ્ડમીરિતમ્ ।

સ્વતુલ્યાલ્યં નીલવતઃ સમીપે નિષધસ્ય વા ॥ ૧૫૩ ॥

કુણ્ડં પુનસ્તદેકૈકં વિષ્કમ્ભાયામતો મતમ્ ।

સપાદં યોજનશતમુદ્વિદ્ધં દશયોજનીમ્ ॥ ૧૫૪ ॥

પરિક્ષેપેણ સાશીતિ યોજનાનાં શતત્રયમ્ ।

મધ્યે ચ દ્વીપ એકૈકો નદીકુણ્ડસમાભિધઃ ॥ ૧૫૫ ॥

યથા ગાહાવતીનદ્યાઃ કુણ્ડં ગાહાવતીતિ ચ ।

તત્ર ગાહાવતીદ્વીપો ભવત્યેવં પરેઽપ્યમી ॥ ૧૫૬ ॥

યોજનાનિ ષોડશામી વિષ્કમ્ભાયામમાનતઃ ।

સાતિરેકાણિ પંચાશત્ પ્રજ્ઞાતાઃ પરિવેષતઃ ॥ ૧૫૭ ॥

‘ શીતા ’ ને દક્ષિણતટે ત્રણ-તે આ પ્રમાણે:—તપ્તા, મત્તા અને ત્રીજી ઉન્મત્તા.

‘ શીતોદા ’ ને દક્ષિણ તટે ત્રણ-તે આ પ્રમાણે:—ક્ષીરોદા, શીતસ્ત્રોતા અને ત્રીજી અન્તરવાહિની.

‘ શીતોદા ’ ને ઉત્તર તટે ત્રણ—તે આ પ્રમાણે:—ઊર્મિમાલિની, ગંભીરમાલિની અને ત્રીજી ફેનમાલિની. ૧૫૧-૧૫૨.

આ બારે નદીઓને પોતપોતાના નામનો અકેક કુંડ છે અને એ નીલવાન અથવા નિષધ પર્વતની સમીપે છે. ૧૫૩.

એ પ્રત્યેક કુંડની લાંબાઈ પહોળાઈ સવાસો યોજનની છે, ઉંડાઈ દસ યોજનની છે, અને ઘેરાવો ત્રણસો એંશી યોજનનો છે. ૧૫૪-૧૫૫.

પ્રત્યેક કુંડની મધ્યમાં નદી તથા કુંડના નામાલિધાનવાળો અકેક દ્વીપ આવેલો છે. જેમકે ગાહાવતી નામની નદીનો ગાહાવતી નામનો કુંડ છે; અને એમાં દ્વીપ છે એનું નામ પણ ગાહાવતી છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૧૫૫-૧૫૬.

(એમ બાર દ્વીપો થયા). તે સોળ યોજન લાંબાપહોળા છે, અને એમનો

કિંચ સર્વેऽપ્યમી દ્વીપા દ્વૌ ક્રોશાવુચ્છ્રૂતા જલાત્ ।

પદ્મવેદિકયા સર્વે વનેન ચ વિરાજિતાઃ ॥ ૧૫૮ ॥

मध्ये च तेषां द्वीपानामेकैकं भवनं भवेत् ।

नदीनामसदृग्नाम्न्या देव्या योग्यमनुत्तरम् ॥ ૧૫૯ ॥

अर्धક્રોશવ્યાસમેકક્રોશાયતં મનોહરમ્ ।

देशोनक्रोशतुंगं स्वदेवीशय्याविभूषितम् ॥ ૧૬૦ ॥ युग्मम् ॥

एताश्च गाहावत्याद्या निम्नगा निखिला अपि ।

पंचविंशं योजनानां शतं विष्कम्भतो मताः ॥ ૧૬૧ ॥

साद्धे द्वे योजने निम्ना आरभ्य हृदनिर्गमात् ।

शीताशीतोदाप्रवेशपर्यन्तं सर्वतः समाः ॥ ૧૬૨ ॥ युग्मम् ॥

યત્તુ શ્રીમલયગિરયઃ ક્ષેત્રસમાસવૃત્તૌ જમ્બૂદ્વીપાધિકારે એતાશ્ચ ગાહાવતીપ્રમુખા નદયઃ સર્વા અપિ સર્વત્ર કુણ્ડાદ્વિનિર્ગમે શીતાશીતોદયોઃ પ્રવેશે ચ તુલ્યપ્રમાણવિષ્કમ્ભોદ્વેદ્યા ઇતિ સ્વયમુક્ત્વા તસ્મિન્નેવ ગ્રન્થે ધાતકીચ્છ્રણપુષ્કરાર્ધાધિકારયોસ્તત્રત્યનદીનાં દ્વિગુણવિસ્તારાતિદેશં વ્યા-

ધેરાવો. પચાસ યોજનથી કંઈક અધિક છે. વળી એઓ સર્વે જળથી બે કોસ ઉંચા છે. ૧૫૭-૧૫૮.

વળી એ સર્વેમાં પદ્મવેદીઓ અને બગીચા શોભી રહ્યા છે.

પ્રત્યેક દ્વીપના મધ્ય ભાગમાં અકેક અનુપમ ભવન છે અને તે નદીના નામ સરખા નામવાળી ત્યાં રહેનારી દેવીને લાયકતું છે. ૧૫૯.

પ્રત્યેક ભવનમાં વળી અર્ધ કોસ પહોળી, એક કોસ લાંબી અને લગભગ એટલી જ ઉંચી, દેવીની મનહર શય્યા છે. ૧૬૦.

ગાહાવતી વગેરે આ સર્વે નદીઓ એકસો પચવીશ યોજન પહોળી છે. અને ધરા-માંથી નીકળીને છેક શીતાશીતોદામાં ભળતાં સુધી એમની ઉંડાઈ સર્વત્ર સરખી અઢી યોજનની છે. ૧૬૧-૧૬૨.

શ્રીમલયગિરિમહારાજે ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં જમ્બૂદ્વીપના અધિકારમાં કહ્યું છે કે—“આ ગાહાવતી વગેરે નદીઓની, કુંડમાંથી નીકળતી વખતે તથા શીતા કે શીતોદામાં ભળતી વખતે સર્વત્ર સરખી પહોળાઈ અને સરખી ઉંડાઈ છે.” આમ કહ્યા પછી પાછું એજ ગ્રંથમાં

સ્થાનયન્તઃ પ્રોચુઃ યથા જમ્બૂદ્વીપે રોહિતાંશારોહિતાસુવર્ણકૂલારુપ્યકૂલાનાં
ગાહાવત્યાદીનાં ચ દ્વાદશાનામન્તરનદીનાં સર્વાગ્રેણ ષોડશાનાં નદીનાં
પ્રવાહે વિષ્કમ્ભો દ્વાદશયોજનાનિ સાદ્ધાનિ ઉદ્વેધઃ ક્રોશમેકં સમુદ્રપ્રવેશે
ગાહાવત્યાદીનાં ચ મહાનદીપ્રવેશે વિષ્કમ્ભો યોજનાનિ ૧૨૫ ઉદ્વેધો
યોજને ૨ ક્રોશ ૨ । તદભિપ્રાયં ન વિદ્મઃ । કિંચ આસાં સર્વત્ર સમવિ-
ષ્કમ્ભકત્વે આગમવત્ યુક્તિઃ અપિ અનુકૂલા । તથાહિ । આસાં વિષ્ક-
મ્ભવૈષમ્યે ઉભયપાર્શ્વવર્તિનોઃ વિજયયોરપિ વિષ્કમ્ભવૈષમ્યં સ્યાત્ । ઇષ્યતે
ચ સમવિષ્કમ્ભકત્વમિતિ ॥

જગતીસન્નિધૌ શીતાશીતોદયોસ્તટદ્વયે ।

સ્યાદેકૈકં વનમુખમેવં ચત્વારિ તાન્યપિ ॥ ૧૬૩ ॥

આદ્યં વનમુખં શીતાનીલવદ્ભૂધરાન્તરે ।

દ્વિતીયં ચ વનમુખં શીતાં નિષધમન્તરા ॥ ૧૬૪ ॥

તૃતીયં ચ વનમુખં શીતોદાનિષધાન્તરે ।

શીતોદાનીલવન્મધ્યે ચતુર્થં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

ધાતકીખંડ તથા પુષ્કરાર્દ્રના અધિકારમાં ત્યાંની નદીઓના ખમણા વિસ્તારની વાત કરતાં
વળી એમ કહે છે કે:—“ જમ્બૂદ્વીપમાં રોહિતાંશા, રોહિતા, સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા એમ
ચાર નદીઓ, તથા ગાહાવતી વગેરે બાર અન્તરનદીઓ—એમ કુલ થઈને સોળે નદીઓના
પ્રવાહની પહોળાઈ સાડાબાર યોજન છે અને ઉંડાઈ એક કોસ છે; પણ પછી, પહેલી
ચારની સમુદ્રપ્રવેશસમયે અને પછીની બારની મહાનદીમાં ભળતી વખતે પહોળાઈ સવાસો
યોજન થાય છે અને ઉંડાઈ બે યોજન ને બે કોસ થાય છે. ” આમ એમનો પરસ્પર
વિરોધી અભિપ્રાય છે તે કંઈ સમજમાં આવતો નથી. આ નદીઓની પહોળાઈ તો સર્વત્ર
સમાન હોય એજ યુક્તિ અનુકૂળ છે; કેમકે જો એને ઓછીવતી ગણીએ તો એમની બેઉ
બાજુએ રહેલા વિજયોની પહોળાઈ પણ ઓછી વતી થાય. એ અયુક્ત થાય કેમકે એ વિજ-
યોની પહોળાઈ તો સર્વત્ર સમાન જ હોવી જોઈએ.

હવે 'જગતી' ની ભીંત-કોટ-ની પાસે શીતા અને શીતોદાના બેઉ તટપર અકેક વનમુખ
છે. એમ કુલ ચાર છે. ૧૬૩.

તે આ પ્રમાણે:—

પહેલું, શીતા અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે; બીજું શીતા અને નિષધપર્વતની વચ્ચે;

યામ્યોત્તરાયતાનાં પ્રાક્પ્રત્યગ્વિષ્કમ્ભશાલિનામ્ ।

एषां विजयवद्वैर्घ्यं सर्वेषामपि भाव्यताम् ॥ १६६ ॥

एका कलेषां विष्कम्भो नीलवन्निषधान्तिके ।

ततो जगत्या वक्रत्वाद्धर्धते जगतीदिशि ॥ १६७ ॥

त्रिसहस्री योजनानामष्टसप्ततिवर्जिता ।

शीताशीतोदयोः पार्श्वे वर्द्धमानः क्रमादभूत् ॥ १६८ ॥ युग्मम् ॥

अत्रायमाम्नायः ।

षोडशानां विजयानां વક્ષસ્કારાષ્ટકસ્ય ચ ।

षण्णामन्तर्निम्नगानां कुरूणां गजदन्तयोः ॥ १६९ ॥

नीलवन्निषधज्याभ्यां विष्कम्भे शोधिते स्थितम् ।

कलाद्वयं तत्सैकैका विष्कम्भो वनयोर्द्वयोः ॥ १७० ॥ युग्मम् ॥

दैर्घ્યેऽતીતે યોજનાદૌ યાવતિ વ્યાસ ઇષ્યતે ।

निहन्यते तद् द्वाविंशैरेकोनत्रिंशता शतैः ॥ १७१ ॥

પુનરેકોનવિંશત્યાહત્ય લક્ષૈચ્છિભિર્ભજેત્ ।

सहस्रपंचदशकसार्धद्विशतसंयुतैः ॥ १७२ ॥

ત્રીભુજી શીતોદા અને નિષધ પર્વતની વચ્ચે; તથા ચોથું શીતોદા અને નીલવાન પર્વતની વચ્ચે.
૧૬૪-૧૬૫.

આ સર્વ વનમુખો ઉત્તર દક્ષિણ લાંબા છે તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળા છે. એમની લાંબાઈ તો વિજયોની લાંબાઈ જેટલી છે. એમની પહોળાઈ, નીલવાન અને નિષધ પર્વતની પાસે એક 'કળા' જેટલી છે; પણ પછી 'જગતી'નાં વક્રત્વને લીધે જગતીની દિશામાં વધવા માંડે છે તે ક્રમે ક્રમે વધતી વધતી શીતા અને શીતોદાની પાસે પહોંચતામાં તો તે પહોળાઈ બે હજાર નવસો બાવીશ થોજન થાય છે. ૧૬૬-૧૬૮.

અહિં આ પ્રમાણે આમ્નાય છે:—

સોળવિજયો, આઠ વક્ષસ્કારપર્વતો, છ અન્તરનદી, અને કુરૂના બે ગજદંત—એ બધાંની સમગ્ર પહોળાઈને નીલવાન અને નિષધપર્વતની 'જ્યા' અથવા 'જીવા' માંથી બાદ કરતાં શેષ બે 'કળા' રહે છે. એટલે તેમાંથી અઠેકી કળા જેટલી બન્ને વનની પહોળાઈ સમજવી. ૧૬૯-૧૭૦.

અમુક 'લાંબાઈ' વ્યતીત થયે ત્યાં આગળની 'પહોળાઈ' જાણવી હોય તો તે 'લાંબાઈ'ને

લઘ્વં ઠ્યાસો યોજનાદિઃ સ્યાદત્રાભીપ્સિતાસ્પદે ।
ભાજ્યભાજકયોરત્રોપપત્તિર્લિખ્યતે સ્ફુટા ॥ ૧૭૩ ॥

પરમવ્યાસરૂપોઽત્ર સર્વત્ર ગુણકો ધ્રુવઃ ।
તેન હૃસ્વૈકોનવિંશત્યાહતિસ્તુ કલાકૃતે ॥ ૧૭૪ ॥

આયામ એવ પરમો ભાજકોઽત્ર ધ્રુવો ભવેત્ ।
ઉપરિસ્થકલાયુગ્મપ્રચ્છેપાય કલીકૃતઃ ॥ ૧૭૫ ॥

અથોત્તરકુરુણાં યૌ પર્વતૌ સીમકારિણૌ ।
ગન્ધમાદનસન્માલ્યવન્તૌ તૌ વર્ણયામ્યહમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

તત્રોત્તરકુરુણાં યઃ પશ્ચિમાયાં વ્યવસ્થિતઃ ।
વાયવ્યાં મેરુતઃ સોઽયં પ્રજ્ઞતો ગન્ધમાદનઃ ॥ ૧૭૭ ॥

ગન્ધઃ કોષ્ટપુટાદિભ્યો રમ્યો યદિહ પર્વતે ।
તથા ક્ષેત્રસ્વભાવેન તતોઽયં ગન્ધમાદનઃ ॥ ૧૭૮ ॥

ગન્ધમાદનનામા ચ દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।
સ્વામ્યસ્યેતિ તથા ઠ્યાતોઽપરં ચ શાશ્વતાભિધઃ ॥ ૧૭૯ ॥

એ હજાર નવસો ધાવીશ—એટલાએ ગુણવા, વળી ફરી ઓગણીશે ગુણવા. જે આવે એને, ત્રણ લાખ પંદર હજાર બસો પચાસ—આ રકમે ભાગવા. પરિણામ જે આવે તે ઇચ્છિત સ્થળની ‘પહોળાઈ’ આવી સમજવી. ૧૭૧-૧૭૩.

અહિં ભાજ્ય અને ભાજકની રકમોની ઉત્પત્તિ વિષે સ્ફુટપણે કહેવું જોઈએ: ઉત્કૃષ્ટી પહોળાઈ—એજ સર્વત્ર ધ્રુવ ગુણક હોય છે તે વડે ગુણવા. પછી ‘કળા’ કાઢવામાટે ઓગણીશે ગુણવા. વળી અહિં ઉત્કૃષ્ટી લાંબાઈજ ધ્રુવ ભાજક હોય છે. ‘કળા’ એટલા માટે કાઢવી કે એમાં ઉપલી એ કળા ઉમેરવી છે માટે. ૧૭૩-૧૭૫.

હવે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની સીમા ધાંધનારા ગન્ધમાદન અને સન્માલ્યવાન નામના એ પર્વત કહી ગયા છીએ એનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. ૧૭૬.

ઉત્તરકુરુની પશ્ચિમે અને મેરુપર્વતથી વાયવ્યકોણમાં રહેલો પર્વત—તે ગન્ધમાદન પર્વત. ૧૭૭.

આ પર્વતપર, કોઈ એવા ક્ષેત્રસ્વભાવને લઈને કોષ્ટપુટ જેવા સુગન્ધિ દ્રવ્યથી પણ વિશેષ સુગન્ધ છે. માટે એ ગન્ધમાદન કહેવાય છે. અથવા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો કોઈ ગન્ધમાદન

પીતરત્નમયશ્ચૈવ મતાન્તરે હિરણ્મયઃ ।

શોભિતઃ સપ્તભિઃ કૂટૈર્નાનારત્નોપશોભિતૈઃ ॥ ૧૮૦ ॥

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે તુ અયં સઠ્વરયણમયે इति सर्वात्मना रत्नमय उक्तः । जम्बूद्वीपसमासे तु कनकमय उक्तः । बृहत्क्षेत्रसमासे तु गिरि-
गंधमायणो पीयत्रो अ पीतकः पीतमणिमय इत्येतद्वृत्तौ ॥

તત્રાથં મન્દરાસન્નં વાયવ્યાં મન્દરાચલાત્ ।

કૂટં સિદ્ધાયતનાખ્યં તત્રોત્તુંગો જિનાલયઃ ॥ ૧૮૧ ॥

કૂટાત્તોડપિ વાયવ્યાં કૂટં સ્યાત્ ગન્ધમાદનમ્ ।

સ્યાત્ ગન્ધિલાવતીકૂટં વાયવ્યામમુતો દિશિ ॥ ૧૮૨ ॥

તુર્યં તૂત્તરકુર્વાખ્યં સ્યાદ્વાયવ્યાં તૃતીયતઃ ।

પંચમાત્તદક્ષિણસ્યાં વક્રત્વેનાસ્ય ભૂભૃતઃ ॥ ૧૮૩ ॥

તુરીયાદુત્તરસ્યાં ચ પંચમં સ્ફટિકાભિધમ્ ।

અસ્માદુત્તરતઃ ષષ્ઠં લોહિતાક્ષાભિધં ભવેત્ ॥ ૧૮૪ ॥

નામનો દેવ એનો સ્વામી છે તે માટે એ ગંધમાદન કહેવાય છે. અથવા તો એમજ સમજવું કે એ પર્વતનું એ નામ શાશ્વત જ છે. ૧૭૮-૧૭૯.

આ પર્વત પીતરત્નમય છે અથવા અન્યમતે સુવર્ણમય છે. અને તે વિવિધ રત્નોથી દેહી-
પ્યમાન એવાં સાત શિખરોથી વિરાજી રહ્યો છે. ૧૮૦.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રમાં તો આ ગન્ધમાદન પર્વતને સર્વરત્નમય કહ્યો છે; જ્યારે જંબૂદ્વીપસમાસમાં એને સુવર્ણમય કહ્યો છે. વળી બૃહત્ક્ષેત્રસમાસમાં એને પીળો એટલે-પીળા-
મણિઓનો કહ્યો છે.

આ ગંધમાદનપર્વતને સાત શિખરો છે:—

મેરૂપર્વતની પાસે, એના વાયવ્યકોણમાં પહેલું ‘સિદ્ધાયતન’ નામનું શિખર છે, જેના પર એક ઉંચું જિનમંદિર છે. ૧૮૧.

એ શિખરથી વાયવ્યકોણમાં ધીનું ‘ગંધમાદન’ નામનું શિખર છે અને તેથી વાયવ્ય-
કોણમાં ત્રીજું ‘ગન્ધિલાવતી’ નામનું શિખર છે. ૧૮૨.

એ ત્રીજા શિખરથી વળી વાયવ્યકોણમાં ચોથું ‘ઉત્તરકુરૂ’ નામનું શિખર છે, જે એ પર્વતની વક્રતાને લીધે પાંચમા શિખરની દક્ષિણે આવી ગયું છે. ૧૮૩.

ચોથા શિખરથી ઉત્તરદિશામાં પાંચમું ‘સ્ફટિક’ નામનું શિખર છે. અને એની ઉત્તરે વળી છઠું ‘લોહિતાક્ષ’ નામનું શિખર આવેલું છે. ૧૮૪.

લોહિતાચ્છાદુત્તરસ્યાં સપ્તમં કૂટમાહિતમ્ ।
 આનન્દારુચ્યમિતિ સપ્ત કૂટાનિ ગન્ધમાદને ॥ ૧૮૫ ॥
 ભોગંકરાભોગવત્યૌ દ્વયોઃ પંચમષ્ટયોઃ ।
 દિક્કુમાર્યાવપરેષુ કૂટતુલ્યાભિધાઃ સુરાઃ ॥ ૧૮૬ ॥
 એત્કૂટાભિધદેવદેવીનાં મન્દરાચલાત્ ।
 રાજધાન્યોઽન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપે વાયવ્યકોણકે ॥ ૧૮૭ ॥
 અથોદકકુરુતઃ પ્રાચ્યાં ચામ્યાં નીલવતો ગિરેઃ ।
 એશાન્યાં મન્દરાત્ કચ્છાત્ પ્રતીચ્યાં માલ્યવાન્ ગિરિઃ ॥ ૧૮૮ ॥
 નાનાકુસુમગુલ્માનિ વિધૂતાનિ સમીરણૈઃ ।
 કુર્વન્ત્યેનં કીર્ણપુષ્પં તતોઽયં માલ્યવાનિતિ ॥ ૧૮૯ ॥
 મહર્દ્ધિકો વસત્યત્ર માલ્યવાન્નામ નિર્જરઃ ।
 પલ્યોપમાયુરિતિ વા યદ્વાસૌ શાશ્વતાભિધઃ ॥ ૧૯૦ ॥
 સ વૈદૂર્યમયશ્રાયં નવકૂટોપશોભિતઃ ।
 મેર્વાસન્નં કૂટમાયં સિદ્ધાયતનસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

એ લોહિતાક્ષની ઉત્તરે સાતમું ' આનન્દ ' નામનું શિખર છે. ૧૮૫.

એ સાત પૈકી પાંચમા અને છઠ્ઠા શિખરોપર ' ભોગંકરા ' અને ' ભોગવતી ' નામે બે દિક્કુમારિકા રહે છે. શેષ પાંચ શિખરોપર શિખરના નામ સદશ નામવાળા દેવો વસે છે. ૧૮૬.

એ શિખરના નામવાળા દેવદેવીઓની રાજ્યધાની બીજા જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂપર્વતથી વાયવ્યકોણમાં છે. ૧૮૭.

હવે ઉત્તરકુરૂથી પૂર્વે, નીલવાનપર્વતની દક્ષિણે, મેરૂથી ઇશાનકોણમાં તથા કચ્છ નામના વિજયથી પશ્ચિમ દિશામાં માલ્યવાન નામે પર્વત છે. ૧૮૮.

પવનોએ ઉરાડેલાં વિવિધ જાતિના માલ્ય એટલે પુષ્પના ગુચ્છો એ પર્વતપર વેરાયલા પડ્યા રહે છે એ પરથી એનું નામ ' માલ્યવાન ' પડ્યું છે. અથવા ત્યાં પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો કોઈ મહર્દ્ધિક માલ્યવાન નામનો દેવ વસે છે તે પરથી એ નામ પડ્યું છે. અથવા તેા સમજો કે એનું એ શાશ્વતુંજ નામ છે. ૧૮૯-૧૯૦.

એ માલ્યવાનપર્વત વૈદૂર્યરત્નમય છે અને એને નવ શિખરો છે:—

પહેલું ' સિદ્ધાયતન ' નામનું છે, જે મેરૂની નિકટમાં આવેલું છે. ૧૯૧.

દ્વિતીયં માલ્યવકૂટં તૃતીયં તુ તતઃ પરમ્ ।
 ભવેદુત્તરકુર્વાણ્યં તુર્યં કચ્છાભિધં મતમ્ ॥ ૧૯૨ ॥
 પંચમં સાગરાભિલ્યં ષષ્ઠં તુ રજતાભિધમ્ ।
 શીતાકૂટં પૂર્ણભદ્રકૂટં હરિસ્સહાભિધમ્ ॥ ૧૯૩ ॥
 ણેશાન્યાં મન્દરાત્ પંક્ત્યાસ્થિતં કૂટચતુષ્ટયમ્ ।
 તુર્યાત્ પંચમૈશાન્યાં ષષ્ટાદક્ષિણતશ્ચ તત્ ॥ ૧૯૪ ॥
 પંચમાદુત્તરસ્યાં ચ ષષ્ઠં રજતમિત્યથ ।
 દક્ષિણોત્તરયા પંક્ત્યા શેષં કૂટત્રયં તતઃ ॥ ૧૯૫ ॥
 પૂર્ણભદ્રાદુત્તરસ્યાં યામ્યાં નીલવતો ગિરેઃ ।
 કૂટં નામ્ના સહસ્રાંકં ણ્યાતં હરિસ્સહં ચ તત્ ॥ ૧૯૬ ॥
 એતન્નીલવતો વર્ષધરસ્યાસન્નમીરિતમ્ ।
 જાત્યસ્વર્ણમયં દીપ્રપ્રભાપટલપિંજરમ્ ॥ ૧૯૭ ॥
 યોજનાનાં સહસ્રં તત્તુંગં વૃત્તાકૃતિ ધ્રુવમ્ ।
 અદ્યયર્થયોજનશતદ્વયમુદ્રેધતો ભવેત્ ॥ ૧૯૮ ॥

ખીબ્ધું 'માલ્યવાન', ત્રીબ્ધું 'ઉત્તરકુરૂ' અને ચોથું 'કચ્છ' નામનું છે. ૧૯૨.

પાંચમું 'સાગર' અને છઠ્ઠું 'રજત' છે. ત્યારપછી સાતમું 'શીતાકૂટ' આઠમું 'પૂર્ણભદ્ર' અને નવમું 'હરિસ્સહ' છે. ૧૯૩.

એ નવમાં ચાર તો મેરૂથી ઇશાનકોણમાં શ્રેણિબદ્ધ રહેલાં છે; અને પાંચમું ચોથાથી ઇશાનકોણમાં અને છઠ્ઠાની દક્ષિણે છે. ૧૯૪.

છઠ્ઠું શિખર પાંચમાથી ઉત્તરે છે. અને શેષ ત્રણ શિખરો એનાથી દક્ષિણોત્તરમાં પંક્તિબદ્ધ આવેલાં છે. ૧૯૫.

એટલે 'હરિસ્સહ' નામથી-પ્રસિદ્ધ એવું 'સહસ્રાંક' નામે શિખર છે તે પૂર્ણભદ્રથી ઉત્તરમાં અને નીલવાનથી દક્ષિણે આવે છે. ૧૯૬.

એ હરિસ્સહ શિખર નીલવાન નામના વર્ષધર પર્વતની નજદીક આવેલું છે. વળી એ ધ્રુવર્ણમય છે અને તેજસ્વી કાન્તિના સમૂહને લીધે પિંજરવર્ણનું જણાય છે. ૧૯૭.

વળી એ એક હુબર યોજન ઉચ્ચ છે. એની આકૃતિ ગોળ છે. અને એ ધસોને પચાસ યોજન જેટલું જમીનની અંદર ખુચેલું છે. ૧૯૮.

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ।

અવશિષ્ટં યમકગિરિપ્રમાણેન નેતવ્યમ્ । તચ્ચેદમ્ । અઢ્ઢાઙ્ઞાઙ્ઞ
જોઅણસયાઙ્ઞ ઉવ્વેહેણાં ॥

સહસ્રં યોજનાનાં ચ સ્યાન્મૂલે વિસ્તૃતાયતમ્ ।

મધ્યે સાઢ્ઢાં સત્તશતીં શતાનિ પંચ ચોપરિ ॥ ૧૯૯ ॥

યોજનાનાં ત્રિસહસ્રી સઢ્ઢાષષ્ટિશતાંન્વિતા ।

ઢ્ઢે સહસ્રે ચ ઢ્ઢિસત્તયધિકત્રિશતાંચિતે ॥ ૨૦૦ ॥

સહસ્રં સાધિકૈકાશીત્યાઢ્ઢચપંચશતાન્વિતમ્ ।

ક્રમાઢ્ઢસ્ય પરિઢ્ઢેપા મૂલે મધ્યે તથોપરિ ॥ ૨૦૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શતાનિ પંચ વિસ્તીર્ણે ગજઢ્ઢન્તગિરાવિઢ્ઢમ્ ।

સહસ્રયોજનપૃથુ કૂટં માતિ કથં નનુ ॥ ૨૦૨ ॥

અત્રોચ્યતે । ગજઢ્ઢન્તગિરિં વ્યાપ્ય નિજાર્ઢ્ઢેન સ્થિતં તતઃ ।

ગિરેરુભયતો વ્યોમ્નિ શેષાર્ઢ્ઢેન પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

તથોક્તં ઢ્ઢેત્રસમાસઢ્ઢહઢ્ઢવૃત્તૌ ।

એ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તની ઢ્ઢીકામાં કહ્યું છે કે—શેષ વાત યમકગિરિની સમાન છે એટલે કે એ ળસોને પચાસ યોજન ઉંડું છે.

વળી એ ‘ હરિસહ ’ શિખરનો , મૂળ આગળ એકહજાર યોજન વિસ્તાર છે; મધ્યમાં સાતસો પચાસ યોજન વિસ્તાર છે અને ઉપરના ભાગમાં પાંચસો યોજન વિસ્તાર છે. ૧૯૯.

એનો મૂળનો, મધ્યભાગનો અને ઉપરના ભાગનો ઘેરાવો અનુક્રમે ત્રણ હજાર એકસો ળાસઢ્ઢ યોજન, એ હજાર ત્રણસો ળેઢ્ઢાંતેર યોજન અને એક હજાર પાંચસો એકાશી યોજન છે. ૨૦૦-૨૦૧.

અઢ્ઢિ કેઢ્ઢ એવી શ કા કરે છે કે પાંચસો યોજન વિસ્તૃત—એવા ગજઢ્ઢન્તપર્વતપર આ એક હજાર યોજન વિસ્તૃત શિખર સમાય કેવી રીતે ? ૨૦૨.

એ શંકાના સમાધાનમા કહેવાતું કે—એ શિખર ગજઢ્ઢન્તની ઉપર તો ક્ષત અરધું જ રહેલું છે; ળાકાતું અરધુ તો ગિરિની એઉ ળાળુએ આકાશમાં—બુલતું રહ્યું છે. ૨૦૩

एवं हरिकूटहरिस्सहकूटयोरपि निजनिजाश्रयगिर्योः यथारूपं उभय-
पार्श्वे आकाशमवरुद्ध्य स्थितत्वं परिभावनीयमिति ॥

આદ્યકૂટે જિનગૃહં તથા પંચમષ્ટયોઃ ।
સુભોગાભોગમાલિન્યૌ દિક્કુમાર્યે નિરૂપિતે ॥ ૨૦૪ ॥
શેષેષુ ષટ્સુ કૂટેષુ પલ્યોપમાયુષઃ સુરાઃ ।
કૂટાનુરૂપનામાનો મહદ્ધ્યા વિજયોપમાઃ ॥ ૨૦૫ ॥
એતેષાં દેવદેવીનામૈશાન્યાં મન્દરાદ્ગિરેઃ ।
જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર રાજધાન્યો હરિસ્સહં વિના ॥ ૨૦૬ ॥
હરિસ્સહસ્ય તુ ય્યાતા રાજધાની સુમેરુતઃ ।
ઉત્તરસ્યામન્યજ્જમ્બૂદ્વીપે હરિસ્સહાભિધા ॥ ૨૦૭ ॥
સહસ્રાશ્ચતુરશીતિર્યોજનાનાં ભવેદિહ ।
વ્યાસાયમાવપરં તુ તુલ્યં ચમરચંચયા ॥ ૨૦૮ ॥
ઇમાવદ્રી યોજનાનાં દક્ષિણોત્તરમાયતૌ ।
ત્રિંશત્સહસ્રાન્ દ્વિશતીં નવોત્તરાં સષટ્કલામ્ ॥ ૨૦૯ ॥

એ બાળતમાં ક્ષેત્રસમાસની બૃહત્ વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—એવી રીતે હરિકૂટ અને હરિસ્સહ શિખરો પોતપોતાના આશ્રયરૂપ પર્વતોપર યથારૂપ બંને પડખે આકાશમાં—બુલતા રહ્યા છે એમ સમજી લેવું.

પહેલા શિખરપર એક જિનચૈત્ય છે; અને પાંચમા તથા છઠ્ઠા શિખરોપર અનુક્રમે ‘ સુભોગા ’ અને ‘ ભોગમાલિની ’ નામની દિક્કુમારિકાઓ રહે છે. ૨૦૪.

શેષ છ શિખરોપર ‘ પલ્યોપમ ’ ના આયુષ્યવાળા, શિખરો સદૃશ નામવાળા તથા વિજ-યદેવ જેટલી ઋદ્ધિવાળા દેવો વસે છે. ૨૦૫.

હરિસ્સહ શિવાયના શિખરોપર રહેનારા દેવદેવીઓની રાજધાની; મેરૂપર્વતથી ઇશાન કોણમાં અન્ય જમ્બૂદ્વીપમાં છે. ૨૦૬.

હરિસ્સહ શિખરના હરિસ્સહ દેવની ‘ હરિસ્સહા ’ નામે રાજધાની છે તે મેરૂપર્વતથી ઉત્તરદિશમાં છે. ૨૦૭.

એનો વિસ્તાર ચોરાશી હજાર યોજન છે. શેષ સર્વ ‘ ચમરચંચા ’ પ્રમાણે જાણવું. ૨૦૮.

એ બેઉ (ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન) પર્વતો; ત્રીશહજાર બસો નવ યોજન છ કળા ’

પૂર્વાપરં ચ વિસ્તીર્ણો સમીપે નીલવદ્ગિરેઃ ।
 શતાનિ પંચ પર્યન્તેઽડ્ગુલાસંખ્યાંશવિસ્તૃતૌ ॥ ૨૧૦ ॥
 ચતુઃશતીં યોજનાનાં ગિરેર્નીલવતોઽન્તિકે ।
 અભ્યુન્નતૌ શતમેકમવગાઢૌ ભુવોઽન્તરે ॥ ૨૧૧ ॥
 સમીપે મન્દરસ્યાથ સ્યાતાં પંચશતોન્નતૌ ।
 નિમગ્નો પંચ ગવ્યૂતશતાનિ વસુધાન્તરે ॥ ૨૧૨ ॥ કલાપકમ્ ॥
 નીલવત્પર્વતોપાન્તાદ્ધર્ધમાનાવિમૌ ક્રમાત્ ।
 સમુત્સેધાવગાહાભ્યાં વિસ્તૃત્યા હીયમાનકૌ ॥ ૨૧૩ ॥
 પૂર્વોક્તમાનવિસ્તીર્ણોદ્વિદ્ધોઞ્ચાવુપમન્દરમ્ ।
 નીલવચ્છૈલકરિણો દશનાવિવ રાજતઃ ॥ ૨૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 પ્રત્યેકં ચ પદ્મવરવેદિકાવનમણિડતૌ ।
 કુરુતસ્તૌ મિથો યોગાદધિજ્યધનુરાકૃતિમ્ ॥ ૨૧૫ ॥
 ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોઃ પર્વતયોરથ ।
 અભ્યન્તરે સ્થિતાઃ કાન્તભુજયોરિવ કામિની ॥ ૨૧૬ ॥

દક્ષિણોત્તર ઢાંખા છે; અને નીલવાન પર્વતની સમીપ પાંચસો યોજન પૂર્વપશ્ચિમપહોળા છે. જો કે છેક ટોચપર તો અંશુલના અસંખ્યમા ભાગ જેટલા પહોળા છે. ૨૦૯-૨૧૦.

જેઠ વળી નીલવાન પર્વતની પાસે ચારસો યોજન ઉંચા છે, અને એકસો યોજન જમીનની અંદર રહેલા છે. ૨૧૧.

એઓ મેરૂપર્વતની પાસે તો પાંચસો યોજન ઉંચા છે અને સવાસો યોજન જમીનની અંદર રહેલા છે. ૨૧૨.

નીલવાન પર્વતથી આગળ એમની પહોળાઈ ઘટતી જાય છે પણ ક્રમે ક્રમે એમની ઉંચાઈ અને ઉંડાઈ વધતી જાય છે તે મેરૂ આગળ પહોંચતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિસ્તાર પામેલી હોઈને, એ જેઠ જાણે નીલવાન પર્વતરૂપી હુસ્તીના જે દન્તૂશળ હોયની એવા જણાય છે. ૨૧૩-૨૧૪.

એ જેઠ પર્વતો ઉપર પદ્મવેદિકા અને ળગીચા શોભી રહ્યા છે. વળી એમનો પરસ્પર યોગ થવાથી એમની જે આકૃતિ થાય છે તે જાણે દોરી ચઢાવેલું ધનુષ્ય હોયની એવી થાય છે. ૨૧૫.

હું, મંદરાચળની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્ર આવેલું છે. જાણે

મન્દરાદ્રેરુત્તરસ્યાં દક્ષિણસ્યાં ચ નીલતઃ ।

ઉત્તરાઃ કુરવઃ રુચાતા અનુત્તરચિદાશ્રયૈઃ ॥ ૨૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉદગ્દક્ષિણવિસ્તીર્ણાસ્તાઃ પૂર્વપશ્ચિમાયતાઃ ।

અર્ધેન્દુમણ્ડલાકારા ભુવો ભાલમિવાહિતાઃ ॥ ૨૧૮ ॥

અત્રોત્તરકુરુર્નામ દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

વસત્યતસ્તથા રુચાતા યદ્વેદં નામ શાશ્વતમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

एकादश सहस्राणि शतान्यष्ट तथोपरि ।

योजनानां द्विचत्वारिंशत् कलाद्वितयं तथा ॥ २२० ॥

दक्षिणोत्तरविस्तार एतासां वर्णितो जिनैः ।

ज्ञातव्यात्रોपपत्तिश्च पूर्वाचार्यप्रदर्शिता ॥ २२१ ॥ યુગ્મમ્ ॥

महाविदेहविष्कम्भे मेरुविष्कम्भवर्जिते ।

अर्धीकृते कुरुव्यासमानं भवति निश्चितम् ॥ २२२ ॥

त्रिपंचाशद्योजनानां सहस्राणि भवेदिह ।

प्रत्यंचा नीलवत्पार्श्वे सा चैवं परिभाव्यताम् ॥ २२३ ॥

ભરતારની બે ભુજની વચ્ચે સ્ત્રી રહેલી હોયની એમ એ વળી ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન-એ બે પર્વતોની વચ્ચે રહેલું છે. ૨૧૫-૨૧૬.

આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર ઉત્તર દક્ષિણ પ્રહોળું છે અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબું છે. વળી એનો આકાર અર્ધચંદ્ર જેવો હોવાથી એ જાણે પૃથ્વીનું લલાટ હોયની એવું જણાય છે. ૨૧૭-૨૧૮.

ત્યાં પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો ઉત્તરકુરુ નામનો દેવ રહે છે તે પરથી એ ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહેવાય છે. અથવા એ શાશ્વતું જ નામ સમજવું. ૨૧૯.

એનો ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર અગ્યાર હજાર આઠસો એંતાળીશ યોજન અને બે કળા છે. ૨૨૦-૨૨૧.

આ સંબંધમાં પૂર્વાચાર્યોએ જે “ ઉપપત્તિ ” કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે :—

મહાવિદેહના વિષ્કંભમાંથી મેરુનો વિષ્કંભ બાહ્ય કરતાં જે રહે એવું અરધોઅરધ કરતાં જે આવે તે ‘ કુરુ ’નો વિષ્કંભ કે વિસ્તાર સમજવો. ૨૨૨.

એની “ જીવા ” નીલવંતપર્વતની પાસે ત્રેપન હજાર યોજન છે. તે આ પ્રમાણે:—મેરુ-

ભદ્રશાલવનાયામો દ્વિગુણો મન્દરાન્વિતઃ ।

ગજદન્તવ્યાસહીનઃ કુરુજીવામિતિર્ભવેત્ ॥ ૨૨૪ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ષષ્ટિઃ કિંચ ચતુઃશતી ।

અષ્ટાદશાધિકા શેષા કલા દ્વાદશ તદ્ધનુઃ ॥ ૨૨૫ ॥

તત્તૈવમ્ । આયામમાનયોર્યોગે ઉભયોર્ગજદન્તયોઃ ।

ભવેત્કુરુધનુઃપૃષ્ઠમાનં મેરુસમીપતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

અત્યન્તં રમણીયાત્ર ક્ષિતિરીતિવિવર્જિતા ।

કલ્પદ્રુમા દશવિધાઃ પૂરયન્તિ જનેપ્સિતમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

સદા યુગલધર્માણો જના લલિતમૂર્તયઃ ।

ગવ્યૂતત્રયમુત્તંગાઃ કલાકૌશલશાલિનઃ ॥ ૨૨૮ ॥

દધાનાશ્રાયુરુત્કર્ષાત્પૂર્ણં પલ્યોપમત્રયમ્ ।

પલ્યાસંખ્યેયભાગોનં પલ્યત્રયં જઘન્યતઃ ॥ ૨૨૯ ॥

ષટ્પંચાશત્સંયુતે દ્વે શતે પૃષ્ઠકરણ્ડકાન્ ।

ધારયન્તઃ ક્રોધમાનમાચાલોભાલ્પતાજુષઃ ॥ ૨૩૦ ॥ વિશેષકમ્ ॥

પર્વત સહિત ભદ્રશાળવનની લંબાઈને દ્વિગુણિત કરે. તેમાંથી ગજદંતનો વ્યાસ બાદ કરે. જે આવે તે 'કુરુ' ની 'શ્રવા' નું પ્રમાણ. ૨૨૩-૨૨૪.

વળી એનું ધનુઃપૃષ્ઠ સાઠ હજાર ચારસો અઠાર યોજન અને બાર કળા છે. તે આ પ્રમાણે.—જેણે ગજદંતપર્વતોની લંબાઈનો સરવાળો—એ જ મેરુનજદીક 'કુરુ' ના ધનુઃપૃષ્ઠનું માન. ૨૨૫-૨૨૬.

અહિની એટલે આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની જમીન અતીવ રમણીય છે અને ત્યાં કોઈ પણ બંતના ઉપદ્રવનો ભય નથી. ત્યાં દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો છે તે લોકોના સર્વ મનવાંછિત પૂરે છે. ૨૨૭.

ત્યાં નિરન્તર યુગલધર્મી, સુંદર આકૃતિવાળા, ત્રણ ગાઉ ઉંચા અને કળાકૌશલ્યમાં પારગત એવા મનુષ્યો છે. ૨૨૮.

એમનું આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટપણે પૂરા ત્રણ પલ્યોપમનું, અને જઘન્યપણે ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું આયુષ્ય છે. ૨૨૯.

એમના શરીરમાં બસોને છાંપન પાસળીઓ છે. એમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ બહુ સ્વલ્પ છે. ૨૩૦.

તે ષોઢા સ્યુઃ પદ્મગન્ધા મૃગગન્ધાસ્તથા સમાઃ ।

સહાશ્ચ તેજસ્તલિનઃ શનેશ્ચારિણા इत्यपि ॥ ૨૩૧ ॥

સકૃદદૃષ્ટમભક્તતાન્તે તુવરીકણમાત્રયા ।

પૃથ્વીકલ્પદ્રુમફલભોજિનો મનુજાશ્ચ તે ॥ ૨૩૨ ॥

एकोनपंचाशद्घस्रविहितापत्यपालनाः ।

कासजृम्भादिभिस्त्यक्तप्राणा यान्ति त्रिविष्टपम् ॥ ૨૩૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

अनन्तगुणमाधुर्यो हरिवर्षाद्यपेक्षया ।

पृथ्वीपुष्पफलादीनामास्वादस्तत्र वर्णितः ॥ ૨૩૪ ॥

तादृशा एव तिर्यचः तत्र हिंसादिवर्जिताः ।

पालयित्वा युग્મધર્મं ગચ્છન્તિ નિયમાદિવમ્ ॥ ૨૩૫ ॥

आहारयन्त्यमी षष्ठान्तरमित्थं यथागमम् ।

अन्ययुग्मितिरश्चामप्याहारेऽन्तरमूह्यताम् ॥ ૨૩૬ ॥

पंचेन्द्रियतिरश्चां यद्वज्जने परमान्तरम् ।

भाषितं षष्ठरूपं तदेषामेव व्यपेक्षया ॥ ૨૩૭ ॥

એએાની વળી, (૧) પદ્મગન્ધ, (૨) મૃગગન્ધ, (૩) સમ, (૪) સહ, (૫) તેજસ્તલિન અને (૬) શનેશ્ચર-એમ છ જાતિ છે. ૨૩૧.

વળી એએો નિરન્તર અકૃમને. પારણે, એકજવાર, અને કલ્પવૃક્ષના ફળનો તુવેરના કણ જેટલા જ ભાગનો આહાર કરે છે. ૨૩૨.

એાગણુ પચાસ દિવસ સુધી અપત્યનુ પાલનપોષણ કર્યા પછી ખાંસી કે બગાસુ આવીને એમનું મૃત્યુ થાય છે; અને મૃત્યુ બાદ એએો સ્વર્ગે જાય છે. ૨૩૩.

ત્યાંની પૃથ્વી, પુષ્પ, ફળ વગેરેની મીઠાશ ' હરિવર્ષ ' ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનન્તગણી છે. ૨૩૪.

ત્યાંના તિર્યંચો પણ હિંસાદિકથી રહિત છે. અને એએો પણ ત્યાંના મનુષ્યોની માફક પોતાનો યુગલધર્મ પાળીને મૃત્યુબાદ સ્વર્ગે જ જાય છે. આ તિર્યંચો વળી છકું છકુંને આંતરે આહાર લે છે. આ પ્રમાણે બીજા યુગ્મિ તિર્યંચોનો પણ આહારનો અન્તર આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજ લેવો. ૨૩૫-૨૩૬.

જે એમ કહું કે તિર્યંચો છકું છકુંને આંતરે આહાર લે છે તે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના સંબંધમાં કહું છે. ૨૩૭.

તથોક્તમ્ । પંચિન્દ્રિયતિરિનરાણં સહાવિય હ્રદ્વઞ્ઞદ્વમઞ્ઞો । ઇત્યાદિ ॥

કાલઃ સદાત્ર સુષમસુષમાલ્યઃ પ્રવર્ત્તે ।

વૃદ્ધઃ સાધુરિવ ક્ષેત્રપરાવૃત્તિપરાહ્મુલ્લઃ ॥ ૨૩૮ ॥

ક્ષેત્રેઽસ્મિન્નશ્ચ નીલવતો ગિરેર્દક્ષિણતઃ કિલ ।

યોજનાનાં શતાન્યષ્ઠૌ ચતુર્ચ્ચિશતમેવ ચ ॥ ૨૩૯ ॥

ચતુરઃ સાત્તિકાન્ ભાગાનતિક્રમ્ય સ્થિતાવિહ ।

યમકાલ્યૌ ગિરી શીતાપૂર્વપશ્ચિમકૂલયોઃ ॥ ૨૪૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

મિથસ્તુલ્યસ્વરૂપૌ તૌ યમલભ્રાતરાવિવ ।

તદેતૌ યમકાભિલ્યૌ કથિતૌ જિનનાયકૈઃ ॥ ૨૪૧ ॥

અથવા યમકાનામશકુન્યાકૃતિશાલિનૌ ।

તતસ્તથોદિતૌ સ્વર્ણમયૌ ગોપુચ્છસંસ્થિતૌ ॥ ૨૪૨ ॥

વ્યાસાયામપરિક્ષેપતુંગલ્વોદ્વિદ્ધતાદિભિઃ ।

હરિસ્સહોપમૌ પદ્મવેદિકાવનમણિદતૌ ॥ ૨૪૩ ॥

તે સંબંધમાં શાસ્ત્રવચન છે કે

ત્યાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય અનુક્રમે છઠ્ઠું છઠ્ઠને આંતરે અને અકૃમ અકૃમને આંતરે આહાર લે છે.

અહિં હૃદયેશાં “ સુષમસુષમ ” કાળ જ વર્તે છે, તે જાણે વૃદ્ધાવસ્થાને લઇને ક્ષેત્ર ન બદલી શકનાર સાધુજ હોયની. ૨૩૮.

આ ક્ષેત્રમાં, નીલવાન પર્વતથી દક્ષિણ દિશામાં આઠસો ચોત્રીશ પૂર્ણાંક ચાર સપ્તમાંશ યોજન ગયા પછી, શીતા નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટ પર બે ‘ યમક ’ પર્વતો આવેલા છે. ૨૩૯--૨૪૦.

એમને ‘ યમક ’ એટલા પરથી કહ્યા છે કે જોડીઆ ભાઇઓની પેઠે એઓનું સ્વરૂપ પરસ્પર એકસરખું છે. અથવા તો એમને ‘ યમક ’ નામના પક્ષી જેવો આકાર છે તેથી એમને યમક કહ્યા છે. ૨૪૧--૨૪૨.

એઓ સ્વર્ણમય છે, ગોપુચ્છની જેમ રહેલા છે, અને એમની પંડાળાઇ, લંબાઇ, ઘરાવો, ઉંચાઈ તથા ઉંડાઈ વગેરે હરિસ્સહ પર્વતની પેઠે છે. ૨૪૩.

તયોઃ પર્વતયોર્મૌલૌ ભૂમિભાગોઽતિબન્ધુરઃ ।

પ્રત્યેકં તત્ર ચૈકૈકઃ સ્યાત્પ્રાસાદાવતંસકઃ ॥ ૨૪૪ ॥

દ્વાષ્ટિં યોજનાન્યદ્વાધિકાનિ સ સમુચ્છ્રિતઃ ।

યોજનાન્યેકત્રિંશતં ક્રોશં ચ વિસ્તૃતાયતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

તન્મધ્યે સપરીવારમસ્તિ સિંહાસનં મહત્ ।

યમકાખ્યામરાહં તચ્છેષં વિજયદેવવત્ ॥ ૨૪૬ ॥

મેરોરુત્તરતો જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર નિરૂપિતે ।

રાજધાન્યૌ યમકયોર્નિઃશેષં વિજયોપમે ॥ ૨૪૭ ॥

યદુક્તમન્તરં નીલવતો યમકભૂમૃતોઃ ।

યમકાદ્યાદ્યહૃદયોસ્તાવદેવાન્તરં ભવેત્ ॥ ૨૪૮ ॥

પરસ્પરં હૃદાનાં ચ તાવદેવોક્તમન્તરમ્ ।

અન્યહૃદાત્તાવતૈવ ક્ષેત્રપર્યન્તભૂરપિ ॥ ૨૪૯ ॥

एवं च यमकहृददीर्घत्वैः सप्तभिश्च तथान्तरैः ।

યથોક્તમુત્તરકુરુવ્યાસમાનં પ્રજાયતે ॥ ૨૫૦ ॥

એઓ પદ્મવેદિકા અને બગીચાને લઈને બહુ સુંદર લાગે છે. એમની મથાળાની ભૂમિ અત્યંત મનોહર છે. અને ત્યાં અકેક મહાન પ્રાસાદ છે. ૨૪૪.

એ પ્રાસાદ સાડાબાસઠ યોજન ઉંચા, અને એકત્રીશ યોજન એક કોસ લાંબા પહોળા છે. ૨૪૫.

એની અંદર 'યમક' નામના દેવને લાયક મહોટા પરિવારવાળા સિંહાસન આવેલાં છે. એનું શેષ સ્વરૂપ વિજયદેવ પ્રમાણે સમજવું. ૨૪૬.

અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે વિજયદેવની રાજધાની સરખીજ યમકદેવોની રાજધાનીઓ છે. ૨૪૭.

નીલવાન અને યમક પર્વતો વચ્ચે જેટલું અન્તર કહેલું છે તેટલુંજ અન્તર પાશ્ચિમ યમક પર્વતો અને એમના પહેલા બેઉ કુંડો વચ્ચે છે. ૨૪૮.

વળી એ બેઉ કુંડોનું પરસ્પર અન્તર પણ તેટલું જ કહ્યું છે. અને આ ક્ષેત્રની પર્યન્ત ભૂમિ પણ છેલ્લા કુંડથી તેટલી જ છે. ૨૪૯.

એવી રીતે સર્વ યમકકુંડોની લાંબાઈ અને સાત આંતરા—એ બંધોનો સરવાળો કરવાથી ઉત્તરકુરૂનો યથોક્ત વ્યાસ આવી રહે છે. ૨૫૦.

तदुक्तम् ।

जावइयंमि पमाणंमि होंति जमगाओ नीलवंताओ ।
तावइयमंतरं खलु जमगदहाणं दहाणं च ॥ २५१ ॥

अथाभ्यां यमकाद्रिभ्यां दक्षिणस्यां समान्तराः ।
शीतायाः सरितो मध्ये हृदाः पंच यथाक्रमम् ॥ २५२ ॥
प्रथमो नीलवन्नामा नीलवद्रगिरिसन्निभैः ।
शोभितः शतपत्राद्यैस्तत्तथाप्रथिताभिधः ॥ २५३ ॥
यद्वा नागकुमारेन्द्रो नीलवन्नाम निर्जरः ।
पालयत्यस्य साम्राज्यमित्येवं प्रथिताभिधः ॥ २५४ ॥
द्वितीयस्तूत्तरकुरुसंस्थानाब्जादिमत्तया ।
तुल्याख्यव्यन्तरावासाद्यद्वोत्तरकुरुहृदः ॥ २५५ ॥
चन्द्राभशतपत्रादिमत्त्वाच्चन्द्राभिधो हृदः ।
व्यन्तरेन्द्रचन्द्रदेवस्वामित्वाद्वा तृतीयकः ॥ २५६ ॥

अन्यत्र कथं છે કે—

યમક અને નીલવાન વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું જ અન્તર યમક અને એના કુડો વચ્ચે તેમજ પરસ્પર કુડો વચ્ચે છે. ૨૫૧.

હવે આ યમક પર્વતોથી દક્ષિણ દિશામાં, શીતા નદીની અંદર એક સરખે અન્તરે, અનુક્રમે પાંચ દ્રહ આવેલા છે. ૨૫૨.

એ આ પ્રમાણે:—

પહેલો દ્રહ 'નીલવાન' નામનો છે. નીલવાન પર્વત સમાન શત્રપત્ર-કમળો વગેરેથી તે શોભી રહ્યો છે એટલે એ એ નામથી પ્રખ્યાત છે; અથવા નીલવાન નામના નાગકુમારોના ઇન્દ્રદેવનું ત્યાં સામ્રાજ્ય છે એને લીધે એ નામથી ઓળખાય છે. ૨૫૩-૨૫૪.

બીજો 'ઉત્તરકુરૂ' નામનો દ્રહ છે. એમાં ઉત્તરકુરૂ જેવાં કમળપુષ્પો હોવાથી અથવા, ઉત્તરકુરૂ નામના વ્યન્તરનો વાસ હોવાથી એનું એ નામ પડેલું છે. ૨૫૫.

ત્રીજો 'ચંદ્ર' નામનો દ્રહ છે. એમાં ચંદ્રમા જેવી આભાવાળાં કમળ વગેરે હોવાથી અથવા એનો ચંદ્રદેવ નામનો વ્યન્તરેન્દ્ર સ્વામી હોવાથી એ એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. ૨૫૬.

એરાવતાકારહારિપદ્માદિમત્તયાથવા ।

વ્યન્તરેરાવતાહ્યત્વાત્તુર્યશ્ચૈરાવતો હૃદઃ ॥ ૨૫૭ ॥

માલ્યવત્પર્વતાકારામ્બુજાદિમત્તયાથવા ।

માલ્યવદ્વ્યન્તરાવાસાત્ પંચમો માલ્યવાન્ હૃદઃ ॥ ૨૫૮ ॥

પદ્મહૃદસમાકારાઃ સર્વે સહોદરા ઇવ ।

તથૈવ પદ્મવલયૈઃ ષડ્જાતીયૈરલંકૃતાઃ ॥ ૨૫૯ ॥

વિશેષસ્તુ પદ્મહૃદઃ પરિક્ષિત્તઃ સમન્તતઃ ।

એકેન વનસ્વણ્ડેન પદ્મવેદિકયૈકયા ॥ ૨૬૦ ॥

વિભક્તાભ્યાં પ્રવિશ્યાન્તર્વિનિર્યાન્ત્યા ચ શીતયા ।

અમી પદ્મવેદિકાભ્યાં વનાભ્યાં ચ પરિષ્કૃતાઃ ॥ ૨૬૧ ॥

યામ્યોત્તરાયતાશ્રામી પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તૃતાઃ ।

સહસ્રયોજનાયામાઃ શતાનિ પંચ વિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૬૨ ॥

તથાહુઃ ।

ચોથો 'એરાવત' નામનો દ્રહ છે. એમાં એરાવતના આકારના મનોહર કમળો હોવાથી, અથવા એના સ્વામી-વ્યન્તર દેવતું એરાવત નામ હોવાથી એ નામ પડેલ છે. ૨૫૭.

પાંચમો માલ્યવાન નામનો દ્રહ છે. એમાં માલ્યવાન પર્વતના આકારના કમળો વગેરે હોવાથી અથવા એમાં માલ્યવાન નામે વ્યન્તરદેવનો આવાસ હોવાથી એ માલ્યવાન કહેવાય છે. ૨૫૮.

આ સર્વે દ્રહો જાણે સહોદર-ભાઈઓ હોયની એમ એકસરખી આકૃતિના છે. વળી છ વિવિધ કમળવલયો વડે અલંકૃત હોઈ એઓ પદ્મદ્રહ સમાન શોભી રહ્યા છે. ૨૫૯.

તદ્દાવત માત્ર એટલો જ છે કે જ્યારે પદ્મહૃદની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા અને એક બગીચો છે, ત્યારે આ દ્રહોની આસપાસ, અંદર પ્રવેશ કરીને પાછી બહાર નીકળતી શીતા નદીવડે વિભક્ત એવી બે પદ્મવેદિકા અને બે વન છે. ૨૬૦-૨૬૧.

આ દ્રહો વળી એક હજાર યોજન ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે; અને પાંચસો યોજન પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળા છે. ૨૬૨.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે:—

સીયાસીઓયાણં बहुमज्जे हुंति पंच हरयाश्रो ।
उत्तरहदाहिणदीहा पुष्पावरवित्थडा इणमो ॥ २६३ ॥

પન્નહદાદયો યે તુ પરે વર્ષધરા હદાઃ ।
તે સ્યુઃ પૂર્વાપરાયામા દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતાઃ ॥ ૨૬૪ ॥

હદાધિદેવતાનાં ચ પંચાનામમૃતાશિનામ્ ।
રાજધાન્યોઽન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપે મેરોરુદગ્દિશિ ॥ ૨૬૫ ॥

એકૈકસ્ય હૃદસ્યાસ્ય પૂર્વપશ્ચિમયોર્દિશોઃ ।
યોજનાનિ દશ દશ મુક્ત્વા તટભુવિ સ્થિતાઃ ॥ ૨૬૬ ॥

શૈલાઃ કાંચનનામાનો મૂલે લગ્નાઃ પરસ્પરમ્ ।
એકૈકતો દશ દશ ક્ષેત્રેઽસ્મિન્ નિખિલાઃ શતમ્ ॥ ૨૬૭ ॥ યુ૦ ॥

સર્વેઽપિ યોજનશતોત્તુંગા રમ્યા હિરણમયાઃ ।
વિષ્કમ્ભાયામતો મૂલે યોજનાનાં શતં મતાઃ ॥ ૨૬૮ ॥

મધ્યે પંચસપ્તર્તિં ચ યોજનાનિ પ્રકીર્તિતાઃ ।
પંચાશતં યોજનાનિ મસ્તકે વિસ્તૃતાયતાઃ ॥ ૨૬૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શીતા અને શીતોદા નદીઓમાં વચ્ચેવચ્ચ પાંચ દ્રહુ છે એઓ ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે. ૨૬૩.

પન્નદ્રહુ આદિ જે અન્ય વર્ષધર દ્રહો છે તે તેા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળા અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબા છે. ૨૬૪.

આ પાંચે દ્રહોના પાંચે અધિષ્ઠાયક દેવોની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની ઉત્તરે કહેલી છે. ૨૬૫.

આ પાંચે દ્રહોમાથી પ્રત્યેકની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ, કિનારા પર દશ દશ યોજન મૂકીને, મૂળ આગળ પરસ્પર જોડાયલા એવા 'કાંચન' નામના પર્વતો છે. પ્રત્યેક ણાબુએ દશ દશ હોધને, એઓ સર્વ મળીને આ ક્ષેત્રમાં એકસો થાય છે. ૨૬૬-૨૬૭.

એ સર્વે એકસો યોજન ઉંચા છે. વળી એમનો વિસ્તાર મૂળ આગળ એકસો યોજન છે, મધ્યમાં પંચોતેર યોજન છે અને મથાળે પચાસ યોજન છે. ૨૬૮-૨૬૯.

શતત્રયં ષોડશાઢ્યં કિંચિદ્વિશેષતોઽધિકમ્ ।

યોજનાનિ પરિક્ષેપઃ તેષાં મૂલે પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૭૦ ॥

મધ્યે વિશેષાભ્યધિકા સત્ત્રિંશા શતદ્વયી ।

સાતિરેકાષ્ટપંચાશચ્યુક્તં શતમથોપરિ ॥ ૨૭૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વસુન્ધરાવધુક્રીડાસ્વર્ણાસારિસમાઃ સ્થિતાઃ- ।

દક્ષિણોત્તરપંક્ત્યૈતે વેદિકાવનમણિડતાઃ ॥ ૨૭૨ ॥

કાંચનપ્રમપાથોજાવ્યલંકૃતજલાશ્રયાઃ ।

કાંચનાખ્યાસ્તતો યદ્વા કાંચનાખ્યૈઃ સુરૈઃ શ્રિતાઃ ॥ ૨૭૩ ॥

સર્વેઽપ્યેકૈકપ્રાસાદાવતંસાશ્રિતમૌલયઃ ।

પ્રાસાદાસ્તે ચ યમકપ્રાસાદસદૃશા મતાઃ ॥ ૨૭૪ ॥

સપરિચ્છદમેકૈકં તત્ર સિંહાસનં સ્ફુરત્ ।

ષેશ્વર્યં ભુજતે તેષુ નિર્જરાઃ કાંચનાભિધાઃ ॥ ૨૭૫ ॥

ઋદ્ધિશ્રૈષ્ઠાં વિજયવદાયુઃ પલ્યોપમં સ્મૃતમ્ ।

મેરોરુદગ્ રાજધાન્યો જમ્બૂદ્વીપે પરત્ર ચ ॥ ૨૭૬ ॥

એમનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ ત્રણસો સોળ યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્યમાં બસો સાડત્રીશ યોજનથી કંઈક અધિક અને મથાળે એકસો અઠાવન યોજનથી સહેજ વધારે છે. ૨૭૦-૨૭૧.

પૃથ્વી રૂપી વધુના રમવાના સુવર્ણનાં સોગઠાં હોયની એવા એ પર્વતો પદ્મવેદિકા અને બગીચા વડે સૌન્દર્યવાન હોઈને ઉત્તરદક્ષિણ શ્રેણિબદ્ધ રહેલા છે. ૨૭૨.

કાંચન સમાન કાન્તિવાળા કમળો વગેરેથી શોભી રહેલા જળાશયો એ પર્વતો પર છે તેથી અથવા કાંચન નામના એમના અધિષ્ઠાયક દેવો હોવાથી એમનું ' કાંચન ' એવું નામ કહેવાય છે. ૨૭૩.

આ કાંચનપર્વતોના શિખરો પર એકેક સુંદર પ્રાસાદ છે. એ સર્વે પ્રાસાદો યમકપર્વતોના પ્રાસાદ જેવા છે. ૨૭૪.

સઘળા પ્રાસાદોને વિષે વળી મહોટા પરિવારવાળા સિંહાસનો શોભી રહ્યાં છે. એમનો કાંચન નામના દેવો ઐશ્વર્યપૂર્વક ઉપલોગ કરી રહ્યા છે. ૨૭૫.

એ કાંચનદેવોની સમૃદ્ધિ વિજયદેવની જેવી છે. એમનું આયુષ્ય એક પલ્યોપમનું કહ્યું છે અને એમની રાજધાનીઓ અન્યત્ર જંબૂદ્વીપમાં મેરૂની ઉત્તરે કહેલી છે. ૨૭૬.

अथोत्तरकुरुक्षेत्रस्थिता जम्बूनिरूप्यते ।

सुदर्शनाख्या यन्नाम्ना जम्बूद्वीपोऽयमुच्यते ॥ २७७ ॥

उत्तराः कुरवो द्वेधा विभक्ताः शितया किल ।

पूर्वापरार्धभावेन सीमन्तेनालका इव ॥ २७८ ॥

તત્ર ચ

दक्षिणस्यां नीलगिरेः उदीच्यां मन्दराचलात् ।

पश्चिमायां माल्यवतः शीतायाः प्राक्तने तटे ॥ २७९ ॥

उदक्कुरुप्राक्तनार्ધमध्यभागे निरूपितम् ।

जाम्बूनदमयं जम्बूपीठं नम्रसुरासुरैः ॥ २૮૦ ॥ युग्मम् ॥

शतानि पंच विष्कम्भायामौ परिधिरस्य च ।

एकाशीत्यधिकं सार्ધસહસ્રં કિંચનાધિકમ્ ॥ ૨૮૧ ॥

पीठस्यास्य मध्यभागे बाहल्यं परिकीर्तितम् ।

योजनानि द्वादशान्त्यभागेषु क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ૨૮૨ ॥

તદેકયા પદ્મવરવેદિકયા વનેન ચ ।

समावृतं तन्मानादि जगतीवेदिकादिवत् ॥ ૨૮૩ ॥

હવે આ ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં આવેલા ' સુદર્શન ' નામના જમ્બૂવૃક્ષનું વર્ણન કરે છે—જે જમ્બૂવૃક્ષપરથી ' જમ્બૂદ્વીપ ' એવું નામ પડેલું છે. ૨૭૭.

વાળ જેમ સીમન્ત એટલે સેંથાને લીધે જે ભાગમાં બહેઆઇ બાય છે એમ આ ઉત્તર-કુરુક્ષેત્ર શીતાનદીને લીધે (૧) પૂર્વ-ઉત્તરકુરુ અને (૨) પશ્ચિમ-ઉત્તરકુરુ-એમ જે ભાગમાં બહેઆયલું છે. ૨૭૮.

એ જે ભાગમાંના એક-પૂર્વોત્તરકુરુ-ના મધ્યમાં, નીલગિરિથી દક્ષિણે, મેરુપર્વતથી ઉત્તરે અને માલ્યવાન પર્વતથી પશ્ચિમે, શીતાનદીના પૂર્વતટપર, સુવર્ણમય જમ્બૂપીઠ આવેલું છે એમ જિનભગવાનોએ કહેલું છે. ૨૭૯-૨૮૦.

એ જમ્બૂપીઠનો વિસ્તાર (લાંબાઈ પહોળાઈ) પાંચસો યોજનનો છે અને એનો ઘેરાવો પંદરસો એકાશી-યોજનથી સહેજ વધારે છે. એની બહાઈ મધ્યભાગમાં બાર યોજનની અને પ્રાન્તભાગે જે કોસની છે. ૨૮૧-૨૮૨.

એ પીઠની આસપાસ એક પદ્મવેદિકા તથા સુંદર બગીચો આવી રહ્યાં છે—એનું માન વગેરે ' જગતી ' ની વેદિકા જેવું બાણુવું. ૨૮૩.

દિત્તુ પૂર્વાધ્યાસુ તસ્ય જમ્બૂપીઠસ્ય તીર્થપૈઃ ।
 એકૈકં દ્વારમુક્તં ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપકમ્ ॥ ૨૮૪ ॥
 તદેકક્રોશવિસ્તીર્ણં ક્રોશદ્વયસમુચ્છિત્તમ્ ।
 વજ્રરત્નમયૈર્ભૂમિમૂલભાગૈર્મનોહરમ્ ॥ ૨૮૫ ॥
 ભૂમેરૂર્ધ્વં પ્રતિષ્ઠાનભૂતૈશ્ચ રિષ્ટરત્નજૈઃ ।
 પ્રદેશૈઃ શોભિતં વર્યવૈદૂર્યસ્તમ્ભવન્ધુરમ્ ॥ ૨૮૬ ॥
 સુવર્ણરૂપ્યફલકૈઃ વૈદૂર્યસન્ધિવન્ધુરૈઃ ।
 રત્નાલમ્બનવાહાભિઃ રત્નાલમ્બનકૈઃ યુતમ્ ॥૨૮૭॥ વિશેષકમ્ ॥
 દ્વારેષુ તેષુ સર્વેષુ પ્રત્યેકં તોરણં ભવેત્ ।
 રત્નસ્તમ્ભસન્નિવિષ્ટં વૃષભાશ્વાદિચિત્રયુક્ત્ ॥ ૨૮૮ ॥
 તોરણાનામુપર્યેષામુત્તરંગેષુ સન્તિ વૈ ।
 શ્રષ્ટાવષ્ટૌ મંગલાનિ તથા તત્તોરણોપરિ ॥ ૨૮૯ ॥
 દગ્ધા વજ્રમયાઃ પંચવર્ણાશ્ચ ચામરધ્વજાઃ ।
 પતાકાતિપતાકાશ્ચ છત્રાતિછત્રકાણિ ચ ॥ ૨૯૦ ॥
 ભૂયાંસિ ઘરાટાયુગ્માનિ ભૂયાંસ ઉત્પલોચ્ચયાઃ ।
 ભૂયાંસઃ પદ્મકુમુદનિકરાઃ સન્તિ રત્નજાઃ ॥૨૯૧॥ વિશેષકમ્ ॥

એ પીઠની પૂર્વાદિ ચારે દિશાઓમાં ત્રણત્રણ પગથીઆવાળું અકેક દ્વાર કહ્યું છે. ૨૮૪.

એમ ચાર દ્વાર થયાં. એ ચારે કોસ કોસ પહોળાં અને બપ્પે કોસ ઉંચાં છે. એમના મૂળ આગળની જમીન વજ્રરત્નમય છે, એમની આસપાસનો ભૂપ્રદેશ રિષ્ટરત્નમય છે અને એમના સ્તંભો વૈદૂર્યરત્નમય છે. એ દ્વારોના ફલક એટલે કમાડ વૈદૂર્યરત્ન જેસાંડેલાં સુવર્ણ અને રૂપાનાં છે. લટકતાં રત્નોએ યુક્ત એની બાહુઓ છે અને એમના પર :રત્નોનાં કુમળા શોભી રહેલાં છે. ૨૮૫-૨૮૭.

ચારે દ્વારોપર વળી રત્નમય સ્તંભોપર ગોઠવેલાં અને વૃષભ, અશ્વ વગેરેના ચિત્રોવાળાં તોરણો છે. ૨૮૮.

એ તોરણોપર વળી ઉત્તરંગ એટલે બારસાઓમાં અષ્ટમંગળ, વજ્રમય દંડ, પંચવર્ણના ચામર અને ધ્વજાઓ, પતાકાઓપર પતાકા, અને છત્રોપર છત્રો શોભી રહ્યાં છે; એટલું જ નહિ પણ ત્યાં અનેક ઘંટાઓ, પુષ્કળ કમળો અને રાશિબદ્ધ રત્નમય પદ્મો અને કુમુદો વિરાજી રહ્યાં છે. ૨૮૯-૨૯૧.

મધ્યભાગેઽસ્ય પીઠસ્ય સ્યાચ્ચતુર્યોજનોદ્વતા ।
 યોજનાન્યષ્ટ વિસ્તીર્ણાયતૈકા મણિપીઠિકા ॥ ૨૧૨ ॥
 ઉપર્યસ્યાઃ પીઠિકાયા જમ્બૂવૃક્ષોઽસ્તિ વેદિતઃ ।
 વેદિકાભિર્દ્વાદશભિઃ પ્રાકારાકારચારુભિઃ ॥ ૨૧૩ ॥

અથાસ્ય જમ્બૂવૃક્ષસ્ય મૂલં વજ્રમયં મતમ્ ।
 મૂલાદુપરિ યઃ કન્દો ભૂમધ્યસ્થઃ સ રિષ્ટજઃ ॥ ૨૧૪ ॥
 સ્કન્ધઃ કન્દાદુત્થિતો યઃ સ તુ વૈદૂર્યરત્નજઃ ।
 સુવર્ણમય્યસ્તચ્છાયાઃ પ્રંશાયા જાતરૂપજાઃ ॥ ૨૧૫ ॥
 શાયાનાં દિવપ્રસૂતાનાં મધ્યે સ્કન્ધાત્સમુત્થિતા ।
 યોર્ધ્વશાયા વિડિમાલ્યા સોક્તા રજતનિર્મિતા ॥ ૨૧૬ ॥
 પત્રાણિ તસ્ય વૈદૂર્યમયાનિ જગદુઃ જિનાઃ ।
 તપનીયવૃન્તવન્તિ ગુચ્છા જામ્બૂનદોદ્ભવાઃ ॥ ૨૧૭ ॥
 રજતોત્થાસ્તપ્રવાલાંકુરાઃ પુષ્પફલાવલી ।
 નાનારત્નમયી જમ્બૂતરુરિદ્ધિશ્ચ શ્રુતઃ શ્રુતે ॥ ૨૧૮ ॥

શાયાપ્રભવપર્યન્તઃ સ્કન્ધઃ કન્દાદ્ય ઊર્ધ્વગઃ ।
 દ્વે યોજને સ ઉચુંગો વિસ્તીર્ણઃ ક્રોશયોર્દ્વયમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

આ જમ્બૂપીઠના મધ્ય ભાગમાં એક મણિપીઠિકા છે તે ચાર યોજન ઉંચી અને આઠ યોજન લાંબી પહોળી છે. ૨૬૨.

એ પીઠિકાપર પૂર્વોક્ત જમ્બૂવૃક્ષ આવેલું છે-જેની આસપાસ કિલ્લાના આકારની બાર બાર વેદિકાઓ શોભી રહી છે. ૨૬૩.

આ જમ્બૂવૃક્ષનું મૂળ વજ્રમય છે; એના મૂળથડી ઉપર, પૃથ્વીના મધ્યમાં 'કંદ' છે તે રિષ્ટરત્નમય છે; કંદમાંથી નીકળેલું સ્કન્ધ વૈદૂર્યરત્નમય છે; એની શાખાઓ સુવર્ણમય છે; અને પ્રશાખાઓ રકતસુવર્ણમય છે ૨૬૪-૨૬૫.

વળી ચોતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓના મધ્યમાં, સ્કન્ધમાંથી નીકળેલી 'વિડિમ' નામની એક ઉંચી શાખા છે તે રૂપ્યમય એટલે કે રૂપાની છે. એના પત્રો વૈદૂર્યરત્નમય, ગુચ્છો સુવર્ણમય અને વૃન્તો એટલે ડીંટ પણ સુવર્ણના છે. વળી એના પ્રવાલના અંકુરો રૂપ્યમય અને પુષ્પ તથા ફળ વિવિધરત્નમય છે. ૨૬૬-૨૬૮.

યા દિક્પ્રસૂતશાખાન્તર્જાતા શાખોર્ધ્વગામિની ।

વિડિમાપરપર્યાયા સોત્તુંગા યોજનાનિ ષટ્ ॥ ૩૦૦ ॥

एवं च कन्दादारभ्य सर्वाग्निष्ठाष्टयोजनीम् ।

जम्बूतरुः समुत्तुंगो भूमग्नः क्रोशयोर्द्वयम् ॥ ૩૦૧ ॥

યા તસ્ય પ્રસૂતા સ્કન્ધાચ્છાયા દિત્તુ ચતસ્ટષુ ।

पूर्वादिषु किलैकैका शिष्यशाखा गुरोरित्र ॥ ૩૦૨ ॥

ક્રોશેનોનાનિ ચત્વારિ યોજનાન્યાયતાશ્ચ તાઃ ।

प्रत्येकं चित्रकृतपत्रफलपुष्पाद्यलंकृताः ॥ ૩૦૩ ॥ युग्मम् ॥

एवं चोभयतः शाखाद्वैर्घ्ये स्कन्धोर्वतान्विते ।

વિષ્કમ્ભાયામતઃ સોડ્યં ભવેત્ પૂર્ણાષ્ટયોજનઃ ॥ ૩૦૪ ॥

શાખાયાઃ પ્રસૂતાયાઃ પ્રાક્ મધ્યભાગે વિરાજતે ।

अनाहतस्य देवस्य भवनं रत्ननिर्मितम् ॥ ૩૦૫ ॥

अनेकरत्नस्तम्भाढ्यं क्रोशमायामतो मतम् ।

વિષ્કમ્ભતસ્તુ ક્રોશાર્ધં દેશોનં ક્રોશમુન્નતમ્ ॥ ૩૦૬ ॥ યુ૦ ॥

આ જમ્બૂવૃક્ષનો, કંદથી ઉપરનો, શાખાઓ નીકળી ત્યાં સુધીનો ભાગ જે સ્કંધ કહેવાય-તે એ યોજન ઉંચો અને એ કોસ પહોળો છે. ૨૯૯.

વળી એતરફ વિસ્તરેલી શાખાઓની અંદર 'વિડિમ' નામની સર્વથી ઉંચી શાખા છે તે છ યોજન ઉંચી છે. ૩૦૦.

એવી રીતે આ જમ્બૂવૃક્ષ કંદથી આરંભીને સમગ્ર આઠ યોજન ઉંચાઈમાં છે; અને એ કોસ પૃથ્વીમાં ગૂઢ રહેલ છે. ૩૦૧.

હવે એને, સ્કંધમાંથી ચાર દિશાઓમાં પ્રસરેલી, શુરૂની શિષ્યપરમ્પરા જેવી, ચાર શાખાઓ છે તે પ્રત્યેકની લંબાઈ ચાર યોજનમાં એક કોસ ઓછી છે. વળી એ પ્રત્યેક વિવિધ ભતિના પત્ર, પુષ્પ અને ફળથી અલંકૃત છે. ૩૦૨-૩૦૩.

એવી રીતે સ્કંધની પહોળાઈ અને શાખાઓની ઊંડાણની લંબાઈ ગણતાં, આ જમ્બૂવૃક્ષની પહોળાઈ પણ સંપૂર્ણ આઠ યોજનની થાય છે. ૩૦૪.

આ જમ્બૂવૃક્ષની, પૂર્વતરફ ફેલાયેલી શાખાની વચ્ચે 'અનાહત' દેવનું અનેક રત્નમય સ્તંભોવાળું એક રત્નમય ભવન શોભી રહ્યું છે. ૩૦૫.

धनुःपंचशतोत्तुंगं तदर्धं प्रथुलं क्रमात् ।

प्राच्युदीचीदक्षिणासु द्वारमेकैकमत्र च ॥ ૩૦૭ ॥

धनुःपंचशतायामविष्कम्भा मणिपीठिका ।

तदर्धमानबाहल्या तत्र शय्याविराजिता ॥ ૩૦૮ ॥

शेषशाखासु तिसृषु स्युः प्रासादावतंसकाः ।

प्राक्शाखाभाविभवनानुकाराः सर्वमानतः ॥ ૩૦૯ ॥

सर्वरत्नमया दीप्रप्रभापटलभासुराः ।

अनादृतस्वर्गियोग्यसिंहासनविभूषिताः ॥ ૩૧૦ ॥ युग्मम् ॥

यद्यपि विषमायामविष्कम्भं भवनं श्रीदेव्यादिभवनवत् समायाम-
विष्कम्भः प्रासादः विजयादिप्रासादवत् इति भवनप्रासादयोर्विशेषं
आमनन्ति तथापि श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रश्रीजिनभद्रगणित्तमाश्रमण-
कृतक्षेत्रसमासश्रीउमास्वातिवाचककृतजम्बूद्वीपसमासश्रीसोमतिलकसू-
रિકृतनव्यबृहत्क्षेत्रसमासादिषु एतेषां वक्ष्यमाणवनगतानां च प्रासाद-
तया व्यपदिष्टत्वात् क्रोशायामक्रोशार्द्धविष्कम्भत्वस्य च उक्तत्वात् जम्बू-

એ ભવન લાંબાઈમાં એક કોસ, પહોળાઈમાં અરધો કોસ અને ઉંચાઈમાં એક કોસથી
સહેજ ઓછું છે. ૩૦૬.

એને વળી પૂર્વમાં, ઉત્તરે તથા દક્ષિણે—એમ ત્રણ દ્વારો છે. એઓ પાંચસો પાંચસો
ધનુષ્ય ઉંચા તથા અઢીસો અઢીસો ધનુષ્ય પહોળાં છે. ૩૦૭.

ત્યાં વળી એક મણિપીઠિકા છે—તે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબીપહોળી છે અને અઢીસો ધનુષ્ય
ઊંડી છે. ૩૦૮

શેષ ત્રણ શાખાઓમાં પણ મહાન પ્રાસાદો છે. એઓનું પ્રમાણ પૂર્વ તરફની શાખામાં
રહેલા ભવનની જેટલું જ છે. એઓ સર્વ પ્રકારના રત્નોએ યુક્ત છે, દેદીપ્યમાન કાન્તિને લીધે
ચક્રચક્રિત થઈ રહેલાં છે અને અનાદૃત દેવને લાયકના સિંહાસનથી અલંકૃત છે. ૩૦૯-૩૧૦.

જો કે, જેની લાંબાઈ પહોળાઈ વિષમ હોય એ ‘ભવન’ કહેવાય, જેમકે લક્ષ્મીદેવીનું
‘ભવન’, અને સમાન લાંબાઈ પહોળાઈ હોય તે ‘પ્રાસાદ’ કહેવાય, વિજયદેવ વગેરેના
પ્રાસાદની જેમ—આમ ‘ભવન’ અને ‘પ્રાસાદ’ માં તફાવત ગણવાય છે તો પણ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞ-
પ્તિસૂત્ર, જિનભદ્રગણિત્તમાશ્રમણકૃત ક્ષેત્રસમાસની ટીકા, શ્રીઉમાસ્વામિવાચકકૃત જંબૂદ્વીપ-
સમાસ અને શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત નવીન બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ વગેરેમાં એઓને તથા વક્ષ્યમાણ-

પ્રકરણે પ્રાસાદા અપિ વિષમાયામવિષ્કમ્ભા इति ध्येयम् । इति अर्थतः
उपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रोपज्ञजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ ॥

जीवाभिगमसूत्रे तु एषामपि समायामविष्कम्भत्वमेव दृश्यते ।
तथा च तद्ग्रन्थः । तत्थ जे दाहिणिल्ले साले एत्थ णं एगे महं पासा-
यावडिसए पण्णत्ते कोसं च उहं उच्चतेणं अद्धकोसं आयामविस्खंभेणं
इति ॥

शेषप्रासादसूत्राणि अपि अस्यैव सूत्रस्य अतिदेशेन उक्तानि इति ज्ञेयम् ॥

चतुर्दिग्गतशाखान्तः शाखा या विडिमाभिधा ।

तस्या मौलौ मध्यभागे सिद्धायतनमुत्तमम् ॥ ३११ ॥

विष्कम्भायामतश्चैतत् प्राक्शाखाभवनोपमम् ।

देशोनक्रोशमुत्तुंगप्रथुद्धारत्रयान्वितम् ॥ ३१२ ॥

तस्य मध्ये महत्येका शोभते मणिपीठिका ।

धनुःपंचशतायामव्यासा तदर्धमेदुरा ॥ ३१३ ॥

उपर्यस्या महानेको देवच्छन्दक आहितः ।

पंचचापशतायामविष्कम्भः सर्वरत्नजः ॥ ३१४ ॥

વનગતલવનેને પ્રાસાદ તરીકે ગણેલાં હોવાથી અને એમની લંબાઈ એક કોસની તથા પહોળાઈ અરધા કોસની કહેલી હોવાથી આ જંબૂવૃક્ષના પ્રકરણમાં પ્રાસાદો પણ વિષમ લંબાઈ પહોળાઈવાળા છે એમ સમજવું આવે. અર્થ શ્રીશાંતિચંદ્રઉપાધ્યાયકૃત જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકામાં કહેલો છે.

જીવાભિગમસૂત્રમાં તે એઓની પણ સમાન લંબાઈ પહોળાઈ જોવામાં આવે છે. એ સૂત્રમાં જે પાઠ છે એનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—દક્ષિણ દિશામાં જે વૃક્ષ છે તેમાં એક મહાન પ્રાસાદ કહેલો છે તે ઉંચાઈમાં એક કોસ તથા લંબાઈ પહોળાઈમાં અરધો કોસ છે.

શેષ પ્રાસાદસૂત્રો પણ આજ સૂત્રના અતિદેશને લઈને કહેલાં છે એમ સમજવું.

હવે ચારે દિશાઓમાં પ્રસરેલી ચાર શાખાઓની અંદર-વચ્ચે જે ‘ વિડિમ ’ નામની શાખા કહી છે તેની ટોચપર એક ઉત્તમ ‘ સિદ્ધાયતન ’ કે સિદ્ધમન્દિર છે. ૩૧૧.

એ સિદ્ધાયતનની લંબાઈ પહોળાઈ પૂર્વોક્ત શાખાન્તર્ગત લવનજેટલી છે, અને ઉંચાઈ એક કોસથી સહેજ ઓછી છે. એ સિદ્ધાયતનને ત્રણ દ્વાર છે. વળી એમાં એક મહોટી મણિ-પીઠિકા છે—જે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબીપહોળી અને એથી અરધી જાડી છે. ૩૧૨-૩૧૩.

सातिरेकधनुःपंचशतोत्तुंगोऽथ तत्र च ।
 अष्टाधिकं जिनार्चानां शतं वैताढ्यचैत्यवत् ॥ ३१५ ॥ युग्मम् ॥
 एवमुक्तस्वरूपोऽयं जम्बूवृक्षः समन्ततः ।
 भात्यष्टाग्रेण जम्बूनां शतेन परिवेष्टितः ॥ ३१६ ॥
 अमी आद्यपरिक्षेपगता जम्बूमहीरुहः ।
 मूलजम्बूतरोरर्धमाना भवन्ति सर्वथा ॥ ३१७ ॥
 यथा द्वादशभिः पद्मवेदिकाभिः स वेष्टितः ।
 तथामी निखिला षड्भिर्वेदिकाभिरलंकृताः ॥ ३१८ ॥
 श्रीदेवीपद्मवच्चैते सर्वेऽनादृतनाकिनः ।
 स्वीयाभरणसर्वस्वनिक्षेपवणिगापणाः ॥ ३१९ ॥

एतेषु च १०८ जम्बूवृक्षेषु श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिश्रीजीवाभिगमक्षेत्र-
 विचारादौ सूत्रकृद्भिः वृत्तिकृद्भिश्च जिनभवनप्रासादचिन्ता न कापि
 चक्रे । बहवो बहुश्रुताः श्राद्धप्रतिक्रमणचूर्णिकारादयः शाश्वतजिनस्तो-

એ મણિપીઠિકાપર એક મહોટો સર્વરત્નમય દેવમ્હન્દક આવેલો કહેવાય છે—જે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબોપહોળો છે અને એથી કંઈક વિશેષ ઉચો છે. એમાં વૈતાઢ્યના ચૈત્યની પેઠે એકસો આઠ જિનખિમ્મ છે. ૩૧૪-૩૧૫.

આવા આવા સ્વરૂપવાળા એ જમ્બૂવૃક્ષની કરતાં એકસોઆઠ ખીલ્લા જમ્બૂવૃક્ષો વીંટાઈને રહ્યાં છે. ૩૧૬.

એ એકસોઆઠ પહેલા ઘેરાવામાં રહેલા છે અને એઓતું માન મૂળના જમ્બૂવૃક્ષથી અરધુ છે. ૩૧૭.

વળી મૂળ જમ્બૂવૃક્ષની આસપાસ જ્યારે બાર પદ્મવેદિકા આવી રહી છે ત્યારે આ સર્વની કરતી છ પદ્મવેદિકા છે. ૩૧૮.

વળી શ્રીદેવીને જેમ કમળ તેમ ‘અનાદત’ દેવને આ સર્વ વૃક્ષો પોતાનાં આભૂષણાદિક સર્વ વાનાં રાખવાની બળરૂ દુકાન જેવાં છે. ૩૧૯.

આ એકસો આઠ જમ્બૂવૃક્ષોમાં જિનભવન કે પ્રાસાદ આદિક કંઈ છે કે નહિ તે સંબંધમાં, સૂત્રકાર કે ટીકાકારોએ શ્રી જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રી જીવાભિગમ કે ક્ષેત્રવિચાર વિગેરે અન્યોમાં કંઈ પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પરન્તુ શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણની ચૂર્ણીના કર્તા વગેરે બહુશ્રુતો

ત્રકત્તૃશ્રીજયાનન્દસૂરિપ્રભૃયતશ્ચ મૂલજમ્બૂવૃક્ષવત્ પ્રથમવલયજમ્બૂવૃક્ષપ્રથ-
મવનખંડગતકૂટકાષ્ટકજિનભવનૈઃ સહ જમ્બૂવૃક્ષે સત્તદશોત્તરં જિનભવ-
નાનાં શતં મન્યમાના ઇહાપિ એકૈકં સિદ્ધાયતનં પૂર્વોક્તમાનં મેનિરે ।
તતઃ અત્ર તત્ત્વં કેવલિનો વિદુઃ । ઇતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ॥

મૂલજમ્બૂતરોસ્તસ્માદ્યથાક્રમં દિશાં ત્રયે ।

વાયવ્યામુત્તરસ્યાં ચૈશાન્યાં ચ તુલ્યનાકિનામ્ ॥ ૩૨૦ ॥

જમ્બૂસહસ્રાશ્ચત્વારઃ તાવતાં કીર્તિતા જિનૈઃ ।

જમ્બૂશ્ચત્સ્રઃ પૂર્વસ્યાં મહિષીણાં ચનસ્ટ્રણામ્ ॥ ૩૨૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સહસ્રાણ્યષ્ટ ચાગ્નેય્યાં જમ્બૂવોઽભ્યન્તરપર્ષદામ્ ।

જમ્બૂસહસ્રાણિ દશ યામ્યાં મધ્યમપર્ષદામ્ ॥ ૩૨૨ ॥

તા દ્વાદશસહસ્રાણિ નૈઋત્યાં બાહ્યપર્ષદામ્ ।

પ્રત્યક્ ચ સત્ત સેનાન્યાં પરિત્તેપે દ્વિતીયકે ॥ ૩૨૩ ॥

જમ્બૂસહસ્રાશ્ચત્વારઃ પ્રત્યેકં દિક્ચતુષ્ટયે ।

સહસ્રાઃ षોડશેત્યાત્મરક્ષકાણાં તૃતીયકે ॥ ૩૨૪ ॥

તેમજ શાશ્વત જિનની સ્તુતિના રચયિતા શ્રી જયાનન્દ સૂરિ વગેરે, મૂળ જમ્બૂવૃક્ષપર તથા એની આસપાસના પ્રથમ વલયમાં રહેલા જમ્બૂવૃક્ષોપર તથા પ્રથમના વનખંડમાં રહેલા આઠ કૂટ પર-એમ સર્વ મળીને એકસો સત્તર જિનભવનો માનવાની આથે અહિં પણ પૂર્વોક્ત પ્રમાણુવાળું એકેક સિદ્ધાયતન માને છે. તે એ એ હકીકતમાં સત્ય કંઈ છે તે કેવળીગમ્ય છે.

એ મુજબ ' જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ ' ની ટીકામાં છે.

હવે વળી, એ મૂળજમ્બૂવૃક્ષની વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઈશાન એમ ત્રણ દિશાઓમાં સામાનિક દેવોનાં ચાર હજાર જમ્બૂવૃક્ષો અને પૂર્વદિશામાં ચાર અથ મહિષીઓના ચાર જમ્બૂવૃક્ષો કહેલાં છે. ૩૨૦-૩૨૧.

અગ્નિકોણમાં અભ્યન્તર પર્ષદાનાં આઠ હજાર અને દક્ષિણ દિશામાં મધ્યમ પર્ષદાના દશ હજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહ્યાં છે. વળી નૈઋત્ય કોણમાં બાહ્ય પર્ષદાના બાર હજાર કહ્યાં છે. ૩૨૨-૩૨૩.

બીજા ઘેરાવામાં પશ્ચિમ તરફ સેનાપતિના સાતહજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહેલાં છે. ૩૨૩.

ત્રીજા ઘેરાવામાં આત્મરક્ષક દેવોનાં, પ્રત્યેક દિશામાં ચાર હજાર એટલે ચારે દિશાઓમાં થઈને સોળહજાર જમ્બૂવૃક્ષો કહ્યાં છે. ૩૨૪.

यद्यप्युक्तं त्रलययोर्मानं नैवानयोः स्फुटम् ।

पूर्वाचार्यैरुच्चतादेः प्राज्ञैः ज्ञेयाः तथापि हि ॥ ३२५ ॥

श्रीदेवीपद्मदृष्टान्तात् प्रथमाद्दलयादिह ।

अर्धाधिमानका जम्बूवोऽनयोर्वलययोर्द्वयोः ॥ ३२६ ॥

तथाहुः जिनभद्रगणिपादाः क्षेत्रसमासे ।

पउमद्देहे सिरीए जो परिवारो कमेण निदिट्ठो ।

सो चेव य नायव्वो जम्बूएणाढियसुरस्स ॥ ३२७ ॥

तथैवोक्तं 'जम्बूद्वीपप्रज्ञसिद्धितौ ॥'

अत्राप्येकैकया पંक्त्या परिक्षेपे विवक्षिते ।

न जम्बूनामवकाशः श्रीदेवीपद्मवत् भवेत् ॥ ३२८ ॥

तदिहापि परिक्षेपजातयस्तिस्र इत्यहो ।

ज्ञेयं जम्बૂપંક્તયસ્તુ યથાયોગમનેકશઃ ॥ ૩૨૯ ॥

स चैवं सपरीवारो जम्बूवृक्षः समन्ततः ।

काननैः योजनशतमानैः त्रिभिः समावृतः ॥ ३૩૦ ॥

आन्तरेण मध्यमेन बाह्येन च यथाक्रमम् ।

તત્રાદિમે વને પૂર્વાદિષુ દિત્તુ ચતસ્રષુ ॥ ૩૩૧ ॥

જો કે આ બીજા અને ત્રીજા ઘેરાવામાં રહેલા એ વૃક્ષોનું ઉચ્ચાઈ આદિનું માન પૂર્વાચાર્યોએ કંઈ કહ્યું નથી તોપણ વિદ્વાનોએ તો લક્ષ્મીદેવીના પક્ષના દૃષ્ટાન્ત પરથી, એ (બીજા ત્રીજા) વલયો એટલે ઘેરાવામાં આવેલા એ વૃક્ષોનું માન પૂર્વના વલયના વૃક્ષો કરતાં અરધું અરધું છે એમ સમજી લેવું. ૩૨૫-૩૨૬.

ક્ષેત્રસમાસમાં શ્રી જિનભદ્ર ગણિ મહારાજ કહે છે કે--લક્ષ્મીદેવીના પદ્મહૃદમાં અનુક્રમે જે પરિવાર બતાવ્યો છે તેજ પ્રમાણે જમ્બૂવૃક્ષના 'અનાદત્ત' દેવનો પણ જાણવો. ૩૨૭.

જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ સૂત્રની ટીકામાં પણ એજ ભાવાર્થનું કહ્યું છે.

અહિં પણ અકેક પંક્તિવડે વિવક્ષિત ઘેરાવામાં શ્રીદેવીના કમળની પેઠે, જમ્બુવૃક્ષોનો અવકાશ થઈ શકે નહીં. માટે અહિં પણ ઘેરાવા ત્રણ પ્રકારના જ સમજવા, વળી જમ્બુવૃક્ષની પંક્તિઓ તો યોગ પ્રમાણે અનેક છે જ. ૩૨૮-૩૨૯.

પંચાશતં યોજનાનિ વગાહ્યાત્રાન્તરે મહત્ ।

एकैकं भवनं जम्बूशाखाभवनसन्निभम् ॥ ३३२ ॥ युग्मम् ॥

भवनेष्वेषु सर्वेषु प्रत्येकं मणिपीठिका ।

तत्रानादृतदेवस्य शयनीयं શ્રમાપહમ્ ॥ ૩૩૩ ॥

तस्मिन्नेवादिमवनखंडेऽखंडश्रियोज्ज्वले ।

पंचाशतो योजनानामैशान्यां समतिक्रमे ॥ ૩૩૪ ॥

अत्रान्तरे पुष्करिण्यः चतस्रः स्युश्चतुर्दिशम् ।

प्राच्यां पद्मा दक्षिणस्यां पद्मप्रभेति नामतः ॥ ૩૩૫ ॥

कुमुदाख्या पश्चिमायामुदीच्यां कुमुदप्रभा ।

सर्वाः क्रोशाद्धविष्कम्भा एकक्रोशायताश्च ताः ॥ ૩૩૬ ॥

धनुःपंचशतोद्बेधाः सचतुर्द्वारतोरणाः ।

वृताः पद्मवेदિકया वनखंडेन चाभितः ॥ ૩૩૭ ॥ कलापकम् ॥

तासां चतसृणां मध्ये प्रासादः परिकीर्तितः ।

स च जम्बूवृक्षशाखाप्रासादसदृशोऽभितः ॥ ૩૩૮ ॥

આવા આવા પરિવારવાળા એ જમ્બૂવૃક્ષની આસપાસ સો સો યોજનના માનવાળા ત્રણ વનો આવેલાં છે. તેમાં એક આન્તર, બીજું મધ્યમ અને ત્રીજું બાહ્ય એમ છે. ૩૩૦-૩૩૧.

પહેલા એટલે આન્તર (અંદરના) વનમાં, પૂર્વાદિક ચારે દિશાઓમાં પચાસ પચાસ યોજન મૂક્યા બાદ, જમ્બૂવૃક્ષની શાખાના લવન જેવું અકેક મ્હોટું લવન છે. ૩૩૨.

એ પ્રત્યેક લવનને વિષે મણિપીઠિકા છે અને એ મણિપીઠિકાની ઉપર અનાદૃત દેવનું આસાયેશ લેવાનું બીજાનું છે. ૩૩૩.

આ જ અતીવ સુશોભિત વનખડમાં વળી, ઇશાનકોણમાં પચાસ યોજન ગયા બાદ, ચારે દિશાએ ચાર વાવ આવે છે: (૧) પૂર્વદિશામાં ' પદ્મા, ' (૨) દક્ષિણમાં ' પદ્મપ્રભા, ' (૩) પશ્ચિમમાં ' કુમુદા ' અને (૪) ઉત્તરમાં ' કુમુદપ્રભા. ' ૩૩૪-૩૩૫.

એ સર્વ અરધો કોસ પહોળી, એક કોસ લાંબી અને પાંચસો ધનુષ ઉંડી છે. પ્રત્યેકને અચ્ચાર દરવાજા અને તોરણો છે. વળી એમની ચારે બાજુએ પદ્મવેદિકા અને બગીચા છે. ૩૩૬-૩૩૭.

વળી ચારે વાવમાં, મધ્યમાં અકેક પ્રાસાદ છે-જે જમ્બૂવૃક્ષની શાખાના રહેલા પ્રાસાદની જેવો છે. ૩૩૮.

एवमस्मिन्नेव वने वायव्यां दिशि योजनैः ।

पंचाशता पुष्करिण्यः चतस्रः स्युश्चतुर्दिशम् ॥ ३३९ ॥

प्राच्यामुत्पलगुल्माख्या याम्यां च नलिनाभिधा ।

स्यादुत्पला पश्चिमायामुदीच्यामुत्पलोज्ज्वला ॥ ३४० ॥

अयं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रजीवाभिगमसूत्राभिप्रायः ॥ बृहत्क्षेत्रसमासे तु

उत्पलभोमानलिणुज्जलुत्पला उत्पला य बीयंमि

इति वचनात् तृतीयतुर्ययोः नाम्नि व्यत्ययः प्रथमायाः नाम्नि

विशेषश्च दृश्यते । इति ज्ञेयम् ॥

उक्त पुष्करिणीतुल्या एता अपि प्रमाणतः ।

मध्ये तथैव प्रासादो जम्बूप्रासादसन्निभः ॥ ३४१ ॥

वनेऽस्मिन्नेव नैऋत्यां पंचाशद्योजनोत्तराः ।

यथाक्रमं पुष्करिण्यः प्राच्यादिदિક्चतुष्टये ॥ ३४२ ॥

भृंगा भृંગनिभा किं चांजनाથ કજ્જલપ્રભા ।

मध्ये प्रासाद एतासां सर्वं मानं तु पूर्ववत् ॥ ३४३ ॥

એજ પ્રમાણે વળી ત્યાં, વાયવ્યકોણમાં પણ પચાસ યોજન ગયા બાદ ચાર દિશાઓમાં ચાર વાવ છે: (૧) પૂર્વમાં ઉત્પલગુલ્મા, (૨) દક્ષિણમાં ' નલિના, ' (૩) પશ્ચિમમાં ' ઉત્પલા ' અને (૪) ઉત્તરમાં ઉત્પલોજ્જ્વલા. ૩૩૯-૩૪૦.

આ અભિપ્રાય જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રનો તથા જીવાભિગમસૂત્રનો છે.

બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસમાં તો એમ કહ્યું છે કે-બીજા વલયમાં એટલે ઘેરાવામાં (૧) ઉત્પલભૂમા, (૨) નલિના, (૩) ઉજ્જ્વલોત્પલા અને (૪) ઉત્પલા એ નામની વાવો છે. ” એટલે કે ત્રીજી ચોથીનાં નામ ઉલટસુલટ છે, અને પહેલીના નામમાં જરા ફેર છે.

આ વાવોનું પ્રમાણ પણ ઉપરોક્ત વાવોની જેટલું છે અને એઓમાં પણ જમ્બૂવૃક્ષના પ્રાસાદ જેવો પ્રાસાદ છે. ૩૪૧.

વળી આ વનમાં નૈઋત્યકોણમાં પણ પચાસ યોજન મૂકીને, ચતુર્દિશામાં ચાર વાવો છે. તેમનાં (૧) ભૃંગા, (૨) ભૃંગનિલા, (૩) અંજના અને (૪) કજ્જલપ્રલા-એવાં નામ છે. એમની વચ્ચે પણ અકેક પ્રાસાદ છે. વળી એમનું પ્રમાણાદિક સઘળું ' પૂર્વવત્ સમ જયું. ૩૪૨-૩૪૩.

આગ્નેય્યાં ચ યોજનાનાં પંચાશતો વ્યતિક્રમે ।

વનેત્રૈવ પુષ્કરિણ્યો દિક્ચતુષ્કે યથાક્રમમ્ ॥ ૩૪૪ ॥

શ્રીકાન્તા શ્રીમહિતા ચ શ્રીચન્દ્રા ચ તતઃ પરમ્ ।

શ્રીનિલયાણ્યેતિ શેષં પ્રાસાદાદિ તુ પૂર્વવત્ ॥ ૩૪૫ ॥

પ્રાસાદેષ્વેષુ ચૈકૈકમસ્તિ સિંહાસનં મહત્ ।

અનાદતસ્ય દેવસ્ય ક્રીડાર્હં સપરિચ્છદમ્ ॥ ૩૪૬ ॥

અત્ર જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે સીહાસણા સપરિવારા ઇતિ । જીવાભિગમે
ચ સીહાસણં અપરિવાર ઇતિ ॥

અસ્મિન્નેવ વને પૂર્વદિક્ખાવિભવનાત્ કિલ ।

ઉદીચ્યાં દક્ષિણસ્યાં ચૈશાનીપ્રાસાદશેખરાત્ ॥ ૩૪૭ ॥

ૈકઃ કૂટઃ દ્વિતીયસ્તુ પ્રાગ્ખાવિભવનાદિતઃ ।

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં આગ્નેયીપ્રાસાદપુંગવાત્ ॥ ૩૪૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

પશ્ચિમાયામથાગ્નેયીપ્રાસાદાત્ પૂર્વતોઽપિ ચ ।

દાક્ષિણાત્યાત્ ભવનતઃ કૂટોઽત્રાસ્તિ તૃતીયકઃ ॥ ૩૪૯ ॥

વળી અગ્નિકોણમાં પણ પચાસ યોજન મૂકીને, ચારે દિશાએ ચાર વાવ છે—તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે: (૧) શ્રીકાન્તા, (૨) શ્રીમહિતા, (૩) શ્રીચન્દ્રા અને (૪) શ્રીનિલયા. આ સઘળી વાવોમાં પણ પ્રાસાદ વગેરે પૂર્વવત્ સમજવાં. પ્રત્યેક પ્રાસાદમાં ‘અનાદત’ દેવને કીડા કરવાને લાયકનું મહોટું પરિવારવાળું સિંહાસન છે. ૩૪૪-૩૪૬.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિ સૂત્રમાં સિંહાસનો પરિવારવાળાં કહ્યાં છે, જ્યારે જીવાભિગમ સૂત્રમાં પરિવાર વિનાનાં કહ્યાં છે.

આ જ વનને વિષે વળી, પૂર્વસ્થ ભવનથી ઉત્તરે અને ઇશાનસ્થ પ્રાસાદથી દક્ષિણે એક ‘કૂટ’ અર્થાત્ શિખર છે. ૩૪૭.

તથા પૂર્વસ્થ ભવનથી દક્ષિણે અને અગ્નિકોણમાં આવેલા પ્રાસાદથી ઉત્તરમાં બીજું ‘કૂટ’ છે. ૩૪૮.

વળી અગ્નિકોણમાં આવેલા પ્રાસાદથી પશ્ચિમે અને દક્ષિણસ્થ ભવનથી પૂર્વે એક ત્રીજું ‘કૂટ’ છે. ૩૪૯.

दाक्षिणात्यभवनतोऽपरस्यां पूर्वतोऽपि च ।

प्रासादान्नैर्ऋतीनिष्ठात्तुर्यः कूटो भवेदिह ॥ ३५० ॥

प्रासादान्नैर्ऋतीसंस्थादुदीच्यामथ याम्यतः ।

प्रतीचीनभवनतः कूटो भवति पंचमः ॥ ३५१ ॥

प्रतीचीनभवनतः उदीच्यामथ याम्यतः ।

वायव्यकोणप्रासादात् षष्ठः कूटः निरूपितः ॥ ३५२ ॥

वायव्यकोणप्रासादात् प्राच्यां पश्चिमतोऽपि च ।

उदग्भवनतस्तत्र कूटो भवति सप्तमः ॥ ३५३ ॥

उदग्भवनतः प्राच्यामथ पश्चिमतोऽपि च ।

ऐशानकोणप्रासादादत्र कूटोऽष्टमो मतः ॥ ३५४ ॥

एवमष्टाप्यमी कूटा जात्यस्वर्णमयाः स्मृताः ।

द्वे योजने भूनिमग्ना योजनान्यष्ट चोच्छ्रिताः ॥ ३५५ ॥

विष्कम्भायामतो मूले योजनान्यष्ट कीर्तिताः ।

मध्ये षडूर्ध्वं चत्वारि गोपुच्छाकृतयस्ततः ॥ ३५६ ॥

दाक्षिणात्य लवनथी उत्तरभां अने नैऋत्यस्थ प्रासादथी पूर्वभां अेक योथुं ' कूट ' छे. ३५०.

नैऋत्यस्थ प्रासादथी उत्तरभां अने पश्चिमस्थ लवनथी दक्षिणे अेक पांयमुं ' कूट ' छे. ३५१.

पश्चिमस्थ लवनथी उत्तरभा अने वायव्य कोणुना प्रासादथी दक्षिणुभां अेक छटुं ' कूट ' छे. ३५२.

वायव्य कोणुस्थ प्रासादथी पूर्वभां अने उत्तरस्थ लवनथी पश्चिमभां वणी अेक सातमुं ' कूट ' छे ३५३.

अने उत्तरस्थ लवनथी पूर्वभां अने ऐशानकोणुस्थ प्रासादथी पश्चिमभां आठमुं ' कूट ' छे. ३५४.

अेम आठ ' कूट ' के शिखरो छे—ते आठे अ्रेष्ठ सुवर्णुमय छे. वणी अेअो जे योजन पृथ्वीने वीषे रडेलां छे अने आठ योजन उंचां छे. ३५५.

अेअोनी लणाई पडोणाछ मूण आगण आठ योजन, मध्यभागभां छ योजन अने टोय आगण आर योजन छे. अने तेथी अेमने आकार गोपुच्छ जेयो छे. ३५६.

एषां मूले परिक्षेपोऽधिकानि पंचविंशतिः ।

मध्येऽष्टादश मौलौ च योजनान्यर्कसंख्यया ॥ ૩૫૭ ॥

તથોક્તમ્ ।

पणविसट्टारसवारसेव मूले अ मज्झि उवरिं च ।

सविसेसाइं परिरओ कूडस्स इमस्स बोधव्वो ॥ ૩૫૮ ॥

अयं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्रायः ॥ जिनभद्रगणित्तमाश्रमणैः तु

अटुसहकूडसरिसा सव्वे जम्बूणया भणिया ।

इत्यस्यां गाथायां ऋषभकूटसमत्वेन भणितत्वात् मूले द्वादश योजनानि अष्टौ मध्ये चत्वारि च उपरि आयामविष्कम्भेत्यादि ऊचे ॥ तथैव मलयगिरिपादैः व्याख्यातमपि ॥ जीवाभिगमसूत्रेऽपीत्यमेवैषां मानं दृश्यते ॥ तत्त्वं बहुश्रुतगम्यम् ॥

प्रत्येकमेषामुपरि चैकैकं सिद्धमन्दिरम् ।

एतच्च जम्बूविडिमासिद्धायतनसन्निभम् ॥ ૩૫૯ ॥

अष्टाप्येते पद्मवरवेदिकावनमंडिताः ।

दिगंगनानामष्टानां क्रीडायै निर्मिता इव ॥ ૩૬૦ ॥

એમનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો મૂળ આગળ પચવીશ યોજનથી સહેજ વધારે, મધ્યમાં અઠાર યોજનથી વિશેષ અને મથાળે બાર યોજનથી કંઈક વધારે છે. ૩૫૭.

જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં પણ એમનો ઘેરાવો મૂળ, મધ્ય અને ટોચ આગળ અનુક્રમે સવિશેષ-પચવીશ, અઠાર અને બાર યોજનનો કહ્યો છે. ૩૫૮.

પણ જિનભદ્રગણિત્તમાશ્રમણે તો આઠે જમ્બૂકૂટો ઋષભકૂટ જેવા છે એમ કહ્યું છે એ પરથી તો એમનું એ માન ખરાબર બાર, આઠ અને ચાર યોજન કહેવાય. આ વાતને શ્રીમલયગિરિએ પણ પ્રમાણ માની છે અને શ્રી જીવાભિગમસૂત્રમાં પણ એમજ કહ્યું છે. તો સત્ય કયું એ બહુશ્રુત બાણે.

એ આઠે 'કૂટ' માં ના પ્રત્યેકપર અકેક સિદ્ધાયતન એટલે સિદ્ધમંદિર છે. અને એ જમ્બૂવૃક્ષની મહોટી 'વિડિમા' શાખાપર રહેલા સિદ્ધાયતન જેવું છે. ૩૫૯.

વળી એ આઠે કૂટની ચોદિશ, બાણે આઠ દિશારૂપી સ્ત્રીઓને ક્રીડા કરવા માટે નિર્માણ કર્યા હોય એવા બગીચાઓ અને પદ્મવેદિકાઓ આવી રહ્યાં છે. ૩૬૦.

एवमुक्तस्वरूपाया अस्या जम्बवा महातरोः ।

नामानि द्वादशैतानि प्रज्ञप्तानि जिनेश्वरैः ॥ ३६१ ॥

सुदर्शना तथामोघा सुप्रबुद्धा यशोधरा ।

भद्रा विशाला सुमनाः सुजाता नित्यमंडिता ॥ ३६२ ॥

विदेहजम्बूः नियता सौमनस्येति कीर्त्तिताः ।

रत्नमय्या अप्यमुष्या द्रुमेषु मुख्यतां विदुः ॥ ३६३ ॥

તથોક્તં बहुश्रुताध्ययने ।

जहा दुमाणपवरा जम्बू नाम सुदंसणा ।

अणाढीयस्स देवस्स एवं हवइ बहुस्सुए ॥ ३६४ ॥

जम्बूद्वीपपतिर्देवो वसत्यस्यामनादितः ।

जम्बूस्वामिपितृव्यो यः प्राग्भवे सोऽधुनास्त्यसौ ॥ ३६५ ॥

चतुःसामानिकसुरसहस्रसेवितक्रमः ।

महिषीभिः चतसृभिः स्नेहिनीभिः कटाक्षितः ॥ ३६६ ॥

पर्षद्भिः तिसृभिः जुष्टः सप्तभिः सैन्यसैन्यैः ।

उदायुधैः षोडशभिः सहस्रैश्चात्मरक्षिणाम् ॥ ३६७ ॥

આ પ્રમાણે જેની હકીકત છે એવા એ મહાન ' જમ્બૂવૃક્ષનાં ' જિનભગવાનોએ બાર બેટલાં નામ કહ્યાં છે. ૩૬૧.

તે આ પ્રમાણે:—(૧) સુદર્શના, (૨) અમોઘા, (૩) સુપ્રબુદ્ધા, (૪) યશોધરા, (૫) ભદ્રા (૬) વિશાલા, (૭) સુમનસ, (૮) સુજાતા, (૯) નિત્યમંડિતા, (૧૦) વિદેહજમ્બૂ, (૧૧) નિયતા અને (૧૨) સૌમનસ્યા. ૩૬૨-૩૬૩.

વળી એ ' જમ્બૂ ' રત્નમય હોવા છતાં એને સર્વવૃક્ષ શિરોમણિ કહ્યું છે.

' બહુશ્રુત ' અધ્યયનમાં એ માટે કહ્યું છે કે—જેમ ' અનાદિત ' દેવતું સુદર્શના નામે જમ્બૂવૃક્ષ સર્વ વૃક્ષોમાં મુખ્ય-સર્વશિરોમણિ છે તેમ ' બહુશ્રુતો ' માં જમ્બૂસ્વામી મુખ્ય છે. ૩૬૪.

આ જમ્બૂવૃક્ષમાં ' અનાદિત ' નામનો, જમ્બૂદ્વીપનો સ્વામી અધિષ્ઠાયક દેવ રહે છે. પૂર્વભવમાં એ જમ્બૂસ્વામીનો કાકો હતો અને અત્યારે ત્યાં છે. ૩૬૫.

એની સેવા અર્થે ચાર હજાર સામાનિક દેવો અને ઉપલોગ અર્થે ચાર પ્રેમાળ પદ્મ-રાણીઓ સતત-કાયમ હાજર હોય છે. ૩૬૬.

વ્યન્તરાણાં વ્યન્તરીણામન્યેષામપિ ભૂયસામ્ ।

અનાદતરાજધાનીવાસ્તવ્યાનામધીશ્વરઃ ॥ ૩૬૮ ॥

મેરોરુદીચ્યામન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપે મહર્દ્ધિકઃ ।

પુર્યામનાદતાખ્યાયાં સામ્રાજ્યં પાલયત્યસૌ ॥૩૬૯॥ કલાપકમ્ ॥

યૌ સીમાકારિણૌ દેવકુરૂણાં ધરણીધરૌ ।

સૌમનસવિદ્યુત્પ્રભાભિધૌ તૌ વર્ણયામ્યથ ॥ ૩૭૦ ॥

નિષધાદ્રેરુત્તરસ્યામાગ્નેય્યાં મન્દરાચલાત્ ।

પ્રતીચ્યાં મંગલાવત્યા યોઽસૌ સૌમનસાભિધઃ ॥ ૩૭૧ ॥

દેવા દેવ્યો વસન્ત્યત્ર યતઃ પ્રશાન્તચેતસઃ ।

તતઃ સૌમનસો યદ્વા સૌમનસાખ્યભર્તૃકઃ ॥ ૩૭૨ ॥

તુરંગસ્કન્ધસંસ્થાનો ગજદન્તસમોઽપિ સઃ ।

મનોહરો રૂપ્યમયઃ સત્કૂટોપશોભિતઃ ॥ ૩૭૩ ॥

વળી એને ત્રણ સલાઓ છે, સાત સૈન્યો અને સેનાપતિઓ છે; અને એના સંરક્ષણ અર્થે સોળ હજાર દેવો શસ્ત્રસજ્જ થઈને રહેલા હોય છે. ૩૬૭.

વળી એને એની રાજધાનીમાં રહેલા અન્ય પણ અનેક વ્યન્તરદેવો અને વ્યન્તરદેવીઓ સેવા કરનારા-સેવકો છે. ૩૬૮.

વળી મહર્દ્ધિક-અતુલ સમૃદ્ધિવાળા એ 'અનાદત' દેવને મેરૂની ઉત્તરે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વી-પને વિષે 'અનાદત' નામની રાજધાની છે ત્યાં એ રાજ્ય લોગવે છે. ૩૬૯.

હવે દેવકુરૂની સીમા બાંધી રહેલા અર્થાત્ એને સીમાડે આવેલા "સૌમનસ" અને "વિદ્યુત્પ્રભ" નામના પર્વતો છે તે વિષે કંઈક કહું છું. ૩૭૦.

એ બેમાંથી જે 'સૌમનસ' છે તે નિષધપર્વતથી ઉત્તરે, મંદરાચળથી અગ્નિકોણમાં અને 'મંગલાવતી' વિજયની પશ્ચિમે આવેલ છે. ૩૭૧.

અહિં સુ-મના અર્થાત્ શાંતમનવાળા દેવદેવીઓ વસે છે એ પરથી, અથવા તેો એનો સૌમનસ નામનો અધિષ્ઠાયક દેવ છે એ પરથી, એ 'સૌમનસ' કહેવાય છે. ૩૭૨.

એનો અશ્વના સ્કંધ જેવો આકાર છે, ગજદંતસમાન મનહર દેખાવ છે, અને એ વળી રૂપ્યમય છે. ૩૭૩.

સિદ્ધાયતનમાદ્યં સ્યાત્ પરં સૌમનસાભિધમ્ ।

સન્મંગલાવતીકૂટં દેવકુર્વભિધં પરમ્ ॥ ૩૭૪ ॥

વિમલં કાંચનં ચૈવ વાસિષ્ઠં કૂટમન્તિમમ્ ।

પ્રમાણં જ્ઞેયમેતેષાં હિમવદ્ગિરિકૂટવત્ ॥ ૩૭૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આગ્નંચ્યામાદિમં કૂટં મન્દરાસન્નમાહિતમ્ ।

તસ્યાગ્નેય્યાં દ્વિતીયં તુ તસ્યાપ્યાગ્નેયકોણકે ॥ ૩૭૬ ॥

કૂટં તૃતીયમિત્યેતત્કૂટત્રયં વિદિક્કસ્થિતમ્ ।

અથો તૃતીયાદાગ્નેય્યામુત્તરસ્યાં ચ પંચમાત્ ॥ ૩૭૭ ॥

કૂટં ચતુર્થં પ્રજ્ઞપ્તમેતસ્માત્કૂટતઃ પરમ્ ।

દક્ષિણોત્તરયા પંક્ત્યા શેષં કૂટત્રયં ભવેત્ ॥ ૩૭૮ ॥ વિશેષકમ્ ॥

વત્સમિત્રાસુમિત્રાખ્યે ષષ્ટપંચમકૂટયોઃ ।

દિક્કુમાર્યૌ કૂટસમાભિધા દેવાશ્ચતુર્ષુ ચ ॥ ૩૭૯ ॥

અત્ર જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રે બૃહત્ક્ષેત્રસમાસં સિરિનિલય ઇતિ ક્ષેત્ર-
સમાસાદિષુ ચ સૌમનસપંચમષષ્ટકૂટવાસિન્યૌ સુવત્સાવત્સમિત્રાખ્યે એવ
દિક્કુમાર્યૌ ઉક્તે ॥ યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રે એવ જિનજન્માધિકારે

એને સાત શિખરો છે:—(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) સૌમનસ, (૩) મંગલાવતી, (૪) દેવકુરુ,
(૫) વિમળ, (૬) કાંચન અને (૭) વસિષ્ઠ. એમનું પ્રમાણ હિમવતના શિખર પ્રમાણે બાણવું.
૩૭૪-૩૭૫.

પહેલું શિખર મેરૂપર્વતપાસે અગ્નિકોણમાં આંચું છે; એના અગ્નિકોણમાં વળી બીજું
છે અને એ બીજાના અગ્નિકોણમાં ત્રીજું આંચું છે. વળી એ ત્રીજાથી અગ્નિકોણમાં અને
પાંચમાની ઉત્તરે ચોથું શિખર છે. શેષ ત્રણ શિખરો ચોથાથી દક્ષિણોત્તરે એક હારમાં
આવેલાં છે. ૩૭૬-૩૭૮.

પાંચમા અને છઠ્ઠા શિખરપર 'સુમિત્રા' અને 'વત્સમિત્રા' નામની દિક્કુમારિકાઓ રહે
છે. શેષ શિખરોપર તે તે શિખરોના નામવાળા દેવોનો વાસ છે. ૩૭૯.

આ સબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં, બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસમાં તથા 'સિરિનિલય'
નામના ક્ષેત્રસમાસ વગેરેમાં સુમિત્રા અને વત્સમિત્રાની જગ્યાએ સુવત્સા અને વત્સમિત્રા-
એવાં નામ કહ્યાં છે. વળી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં જ જિનજન્મના અધિકારમાં અધોલોકમાં

અધોલોકવાસિનીનાં ભોગંકરાદીનામઘ્નાનાં દિવકુમારીણાં મધ્યે પંચમી
તોયધારા ષષ્ઠી વિચિત્રા ચ ઇતિ ઉક્તં તદયં લિખિતદોષઃ નામાન્તરં વા
ઇતિ સર્વવિદ્ વેદ ॥

एतत्कूटाधिपदेवदेवीनां मन्दराचलात् ।

दक्षिणस्यां राजधान्यो जम्बूद्वीपेऽपरत्र वै ॥ ૩૮૦ ॥

उत्तरस्यां निषधाद्रेः नैर्ऋत्यां कनकाचलात् ।

पूर्वस्यां पद्मविजयात् गिरिः विद्युत्प्रभाभिधः ॥ ૩૮૧ ॥

तपनीयमयत्वेन विद्युद्ग્રहीप्तिमत्तया ।

विद्युत्प्रभेशयोगाद्वा ख्यातो विद्युत्प्रभाख्यया ॥ ૩૮૨ ॥

આદ્યં સિદ્ધાયતનાખ્યં વિદ્યુત્પ્રભં દ્વિતીયકમ્ ॥

તૃતીયં દેવકુર્વાખ્યં બ્રહ્મકૂટં તુરીયકમ્ ॥ ૩૮૩ ॥

પંચમં કનકાભિખ્યં ષષ્ઠં સૌવસ્તિકાભિધમ્ ॥

સપ્તમં સીતોદાકૂટં સ્યાચ્છતજ્વલમષ્ટમમ્ ॥ ૩૮૪ ॥

हरिकूटं तु नवमं कूटैरेभिरलंकृतः ॥

विभाति सानुमानेष वेदिकावनशोभितः ॥ ૩૮૫ ॥

રહેનારી ' ભોગંકરા ' આદિ આઠ કુમારિકાની અંદર તો પાંચમી અને છઠ્ઠી ' તોયધારા ' અને ' વિચિત્રા ' એ નામની કહી છે. આ કદાચ લખવામા ભૂલ થઇ હોય અથવા એ એમનાં ખીન્ન નામ હોય. ખરીવાત કેવળી લગવાન જાણે.

આ શિખરેના સ્વામી-દેવદેવીઓની રાજધાનીઓ અપરત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણે છે. ૩૮૦.

હવે ખીન્ને જે ' વિદ્યુત્પ્રભ ' નામનો પર્વત ઉપર કહી ગયા છીએ તે નિષધપર્વતથી ઉત્તરે, કનકાચલના નૈર્ઋત્યકોણમાં ' પદ્મ ' વિજયથી પૂર્વદિશાએ આવ્યો છે. ૩૮૧.

સુવર્ણમય હોવાથી, વિદ્યુત્-વિજળીસમાન અમકતો હોઇને, અથવા વિદ્યુત્પ્રભ નામનો એનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોઇને, એનું ' વિદ્યુત્પ્રભ ' નામ પડેલું છે. ૩૮૨.

આ વિદ્યુત્પ્રભ પર્વતને નવ શિખરો છે, તે આ પ્રમાણે :—(૧) સિદ્ધાયતન, (૨) વિદ્યુત્પ્રભ, (૩) દેવકુરૂ, (૪) બ્રહ્મકૂટ, (૫) કનક, (૬) સૌવસ્તિક, (૭) સીતોદા, (૮)

નૈર્ઋત્યાં મન્દરાત્ જ્ઞેયમાઘં કૂટચતુષ્ટયમ્ ।
 ષષ્ટાદુત્તરતસ્તુર્યાન્નૈર્ઋત્યાં પંચમં મતમ્ ॥ ૩૮૬ ॥
 દક્ષિણોત્તરયા પંક્તયા શેષં કૂટચતુષ્ટયમ્ ।
 માનતોઽષ્ટાપિ કૂટાનિ હિમવદ્ગિરિકૂટવત્ ॥ ૩૮૭ ॥
 નવમં નિષધાસન્નં દક્ષિણાસ્યાં કિલાષ્ટમાત્ ।
 સર્વથા માલ્યવદ્ભાવિહરિસ્સહસમં ચ તત્ ॥ ૩૮૮ ॥
 જ્ઞેયા ચમરચંચાવદેતત્કૂટપતેર્હરેઃ ।
 મેરોરપાચ્યાં નગરી જમ્બૂદ્વીપે પરત્ર સા ॥ ૩૮૯ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રે । જહા માલવંતસ્સ હરિસ્સહકૂડે તહ
 ચેવ હરિકૂડે રાયહાણી તહ ચેવ દાહિણેણં ચમરચંચારાયહાણી તહ
 ણેયઠ્ઠ્વા ॥ ક્ષેત્રસમાસવૃત્તાવપિ સા ચમરચંચારાજધાનીવત્ પ્રત્યેયા इति॥

શેષકૂટપતીનાં તુ નગર્યો વિજયોપમાઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર મેરોર્દક્ષિણાસ્યાં યથાયથમ્ ॥ ૩૯૦ ॥

શતબલ અને (૯) હરિકૂટ. અને એની આસપાસ પણ પદ્મવેદિકાઓ અને બગીચાઓ
 શોભી રહ્યા છે. ૩૮૩-૩૮૫.

એ નવ શિખરોમાંથી પહેલાં ચાર મેરુપર્વતથી નૈર્ઋત્યકોણમાં આવેલાં છે. પાંચમું શિખર
 છઠ્ઠાથી ઉત્તરે અને ચોથાથી નૈર્ઋત્યમાં આવેલું છે. વળી શેષ ચાર રહ્યાં તે ઉત્તરથી દક્ષિણ એક-
 હારમાં રહેલાં છે. ૩૮૬-૩૮૭.

એ નવ શિખરોમાંથી આઠનું માન હિમવંત પર્વતના શિખરસમાન છે.

અને નવમું શિખર જે આઠમાંથી દક્ષિણે નિષધપર્વતની નજદીક છે એનું માન માત્યવાન
 પર્વતના હરિસ્સહશિખર પ્રમાણે છે. ૩૮૮.

આ નવમા કૂટના સ્વામી હરિદેવની રાજધાની, ચમરચંચાનગરીનીપેઠે અન્યત્ર
 જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુની દક્ષિણે છે. ૩૮૯.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—આ હરિકૂટ નામનું શિખર છે તે માત્યવાન પ-
 ર્વતના હરિસ્સહ શિખર જેલું સમજવું; અને આ હરિદેવની રાજધાની પણ ચમરચંચા રાજધા-
 નીની પેઠે દક્ષિણદિશામાં સમજવી. ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં પણ એને ચમરચંચા જેવી કહી છે.

દિવકુમાર્યો નિવસતઃ તત્ર પંચમષ્ટયોઃ ।

પુષ્પમાલાઽનિન્દિતાખ્યે શેષેષુ પૂર્વવત્ સુરાઃ ॥ ૩૧૧ ॥

ભોગંકરાદિમા ગન્ધમાદનાદ્યદ્રિસાનુષુ ।

વસન્ત્યો દિવકુમાર્યોઽષ્ટૌ યા એવમિહ ભાષિતાઃ ॥ ૩૧૨ ॥

શૈલેષ્વમીષુ ક્રીડાર્થં તાસાં વાસો ભવેત્ ધ્રુવમ્ ।

વસન્તિ ચ સ્વસ્વગજદન્તાધોભવનેષ્વિમાઃ ॥ ૩૧૩ ॥

એકૈકગજદન્તાધો દ્વે દ્વે સ્તો ભવને તયોઃ ।

તિર્યગ્લોકં વ્યતિક્રમ્યાસુરાદિભવનાસ્પદે ॥ ૩૧૪ ॥

અધોલોકનિવાસિન્યોઽત એવામૂઃ શ્રુતે મતાઃ ।

ભૂશુદ્ધિસૂતિવેશમાદિનિયુક્તા જિનજન્મનિ ॥ ૩૧૫ ॥

યદ્યપિ ઉત્તરકુરુવક્ત્રસ્કારયોઃ યથાયોગં સિદ્ધહરિસ્સહકૂટવર્જકૂટા-
ધિપરાજધાન્યો યથાક્રમં વાયઠ્યામૈશાન્યાં ચ યથા પ્રાગ્ અભિહિતાઃ
તથા દેવકુરુવક્ત્રસ્કારયોઃ યથાયોગં સિદ્ધહરિકૂટવર્જકૂટાધિપરાજધાન્યો
યથાક્રમં આગ્નેય્યાં નૈર્ઋત્યાં ચ વક્તુમુચિતાઃ તથાપિ પ્રસ્તુતસૂત્રસમ્બન્ધિ

શેષ શિખરોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ વિજયા રાજધાનીની પેઠે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વી-
પમાં મેરૂથી દક્ષિણે કહી છે. ૩૯૦.

એ શિખરોમાંના પાંચમા અને છઠ્ઠાપર પુષ્પમાળા અને અનિન્દિતા નામની દિક્કુમારિ-
કાઓ રહે છે અને શેષ સાત શિખરો પર પૂર્વવત દેવોનો વાસ કહ્યો છે. ૩૯૧.

ગન્ધમાદન વગેરેના શિખરો પર ભોગંકરા વગેરે આઠ દિક્કુમારિકાઓનો વાસ કહ્યો છે તે
સંબંધમાં એમ સમજવું કે એઓ ત્યાંતો ક્રીડા કરવા જતી આવતી રહે છે. બાકી એઓ (ખરી
રીતે) રહે છે તે ગજદન્તોના અધોભુવનમાં. પ્રત્યેક ગજદન્તની નીચે એઓનાં બપ્પે ભવનો છે
અને એ તીર્થલોકને મૂકીને અસુરાદિકના ભવનો આવે છે ત્યાં છે. એમને શાસ્ત્રમાં અધોલોકમાં
વસનારી કહી છે તે આજ હેતુને લઈને કહી છે. વળી એઓનું કાર્ય જિનભગવાનના જન્મ
વખતે ભૂમિશુદ્ધિ કરવા સંબંધી તથા સૂતિકાગૃહ સંબંધી છે. ૩૯૨-૩૯૫.

પૂર્વે ઉત્તરકુરુના વક્ત્રસ્કારોમાં, સિદ્ધહરિસ્સહ કૂટ વરજીને અન્ય શિખરોના સ્વામીઓની
રાજધાનીઓ અનુક્રમે વાયવ્યકોણમાં અને ઈશાનકોણમાં યથાયોગ કહેલી છે તે પ્રમાણે દેવકુરુના
વક્ત્રસ્કારોમાં, સિદ્ધહરિકૂટ શિવાયના શિખરોના અધિપતિઓની રાજધાનીઓ અનુક્રમે
અગ્નિકોણ અને નૈર્ઋત્યકોણમાં યથોચિત કહેવી જોઈએ. પણ પ્રસ્તુત સૂત્રની એક

યાવત્ શ્રાદર્શેષુ પૂજ્યશ્રીમલયગિરિકૃતક્ષેત્રવિચારવૃત્તૌ ચ તથા દર્શના-
ભાવાત્ અસ્માભિરપિ રાજધાન્યો દક્ષિણેન ઇતિ શ્રલેખિ । ઇતિ શ્રી-
જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ॥

અન્યોઃ નગયોઃ દૈર્ઘ્યવ્યાસોચ્ચત્વાદિકં સમમ્ ।

ગન્ધમાદનસન્માલ્યવતોરિવ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૩૧૬ ॥

સન્ત્યથાભ્યાં પર્વતાભ્યામંકપાલીકૃતા ઇવ ।

મેરોર્દક્ષિણતો દેવકુરવો નિષધાદુદક્ ॥ ૩૧૭ ॥

અત્ર દેવકુરુર્નામ દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

વસત્યતસ્તથા ય્યાતા યદ્દેદં નામ શાશ્વતમ્ ॥ ૩૧૮ ॥

ધનુઃપૃષ્ઠવ્યાસજીવાદિકં માનં તુ ધીધનૈઃ ।

અત્રાપ્યુત્તરકુરુવદ્વિજ્ઞેયમવિશેષિતમ્ ॥ ૩૧૯ ॥

કિન્ત્વત્ર નિષધાસન્ના જીવા કલ્પ્યા વિચત્તૃણૈઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસાયામાનુસારતો ધનુઃ ॥ ૪૦૦ ॥

પણુ પ્રત-નકલ-માં કે પૂજ્યમલયગિરિકૃત ક્ષેત્રવિચારની ટીકામાં પણુ એમ નથી દેખાતું. તેથી અમેએ પણુ એમ ન લખતાં એ રાજધાનીઓ દક્ષિણમાંજ હોવાનું લખ્યું છે. આમ શ્રી જમ્બૂ-દ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રની ટીકામાં હકીકત છે.

આ ' સૌમનસ ' અને ' વિદ્યુત્પ્રભ ' પર્વતોની લંબાઈપહોળાઈ અને ઉંચાઈ વગેરે સઘળું ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન પર્વતોની પેઠે સમજવું. ૩૧૬.

હવે મહાવિદેહક્ષેત્રના ચોથા વિભાગ ' દેવકુરુ ' વિષે.

આ બેઉ પર્વતોના ખોળામાં રહ્યું હોયની એવું ' દેવકુરુક્ષેત્ર ' મેરુથી દક્ષિણે અને નિષધાચળથી ઉત્તરે છે. ૩૧૭.

અહિ દેવકુરુ નામનો એક પલ્યોપમના આયુધવાળો દેવ રહે છે એના નામ પરથી એ નામ પડેલું સમજવું; અથવા એ નામ એક શાશ્વતું જ નામ છે એમ સમજવું. ૩૧૮.

એનાં ધનુઃપૃષ્ઠ, વ્યાસ, જ્યા (જીવા) વગેરે સર્વનું પ્રમાણુ નિર્વિશેષપણુ ઉત્તરકુરુની પેઠે સમજ લેવું. ૩૧૯.

પરન્તુ અહિં ' જીવા ' નિષધપર્વતપાસે કલ્પવી અને ધનુઃપૃષ્ઠ વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ પર્વતોની લંબાઈને અનુસારે કલ્પવું. ૪૦૦.

શતાન્યષ્ટ યોજનાનાં ચતુર્ચિશયુતાનિ ચ ।

ચતુરઃ સાસિકાન્ ભાગાન્ વ્યતીત્ય નિષધાચલાત્ ॥ ૪૦૧ ॥

શીતોદાયાઃ પૂર્વતટે વિચિત્રકૂટપર્વતઃ ।

ચિત્રકૂટઃ પરતટે સામસ્ત્યાદ્યમકોપમૌ ॥ ૪૦૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કિન્ત્વેતરસ્વામિનોર્નૂનં વિચિત્રચિત્રદેવયોઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર પુર્યૌ મેરોઃ દક્ષિણતો મતે ॥ ૪૦૩ ॥

અથૈતાભ્યાં પર્વતાભ્યામુત્તરસ્યામમી સ્મૃતાઃ ।

હદાઃ પંચોત્તરકુરુહૃદતુલ્યાઃ સ્વરૂપતઃ ॥ ૪૦૪ ॥

નિષધાચલસંકાશશતપત્રાદિશોભિતઃ

નિષધાખ્યસુરાવાસઃ પ્રથમો નિષધહૃદઃ ॥ ૪૦૫ ॥

સ દેવકુરુસંસ્થાનશતપત્રાદ્યલંકૃતઃ ।

દેવકુર્વમરાવાસો હૃદો દેવકુરુઃ પરઃ ॥ ૪૦૬ ॥

સૂરનામા તૃતીયસ્તુ હૃદઃ સૂરસુરાશ્રિતઃ ।

સુલસસ્વામિકસ્તુર્યૌ હૃદઃ સ્યાત્ સુલસાભિધઃ ॥ ૪૦૭ ॥

નિષધાચળથી આઠસો ચોત્રીશ યોજન અને ચાર સપ્તમાંશ બેટલું મૂકીને શીતોદા નદીના પૂર્વતટપર 'વિચિત્રકૂટ' નામે પર્વત છે અને એના પશ્ચિમ તટપર 'ચિત્રકૂટ' નામે પર્વત છે. એ બેબિતું સમગ્ર સ્વરૂપ યમકપર્વતો બેલું સમગ્ર લેલું. ૪૦૧-૪૦૨.

પરંતુ એમના સ્વામી ચિત્રદેવ અને વિચિત્રદેવની રાજધાનીઓ છે તે અન્યત્ર જમ્બૂ-દ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણે કહેલી છે. ૪૦૩.

હવે આ બેઉ પર્વતથી ઉત્તરે ઉત્તરકુરૂના દ્રહ સરખા પાંચ દ્રહ છે. ૪૦૪.

પહેલો 'નિષધ' નામનો છે તેમાં નિષધપર્વત બેવાં કમળો શોભી રહ્યાં છે અને તે બળી નિષધ નામના દેવનો આવાસરૂપ છે. ૪૦૫.

બીજો 'દેવકુરૂ' નામનો દ્રહ છે. તે દેવકુરૂના આકારના કમળોથી મનહર જણાય છે અને એમાં દેવકુરૂ નામનો દેવ વસે છે. ૪૦૬.

ત્રીજો 'સૂર' નામનો દ્રહ છે. તેમાં સૂર નામનો દેવ રહે છે. ચોથો 'સુલસ' નામનો છે તેનો સ્વામી 'સુલસ' દેવ છે. ૪૦૭.

ભૂષિતઃ શતપત્રાચૈઃ વિદ્યુદ્યોતપાટલૈઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભઃ પંચમઃ સ્યાદ્વિદ્યુત્પ્રભાધિદૈવતઃ ॥ ૪૦૮ ॥

પદ્મપદ્મપરિષ્કેપતસ્સંખ્યાભવનાદિકમ્ ।

અત્રાપિ પદ્મહૃદવત્ વિજ્ઞેયમવિશેષતઃ ॥ ૪૦૯ ॥

પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તીર્ણાઃ તે દક્ષિણોત્તરાયતાઃ ।

પ્રાક્ પ્રત્યક્ ચ દશ દશકાંચનાચલચારવઃ ॥ ૪૧૦ ॥

કાંચનાદિહૃદેશાનામેષાં વિજયદેવવત્ ।

સમૃદ્ધાનાં રાજધાન્યો દક્ષિણસ્યાં સુમેરુતઃ ॥ ૪૧૧ ॥

વિચિત્રચિત્રૌ નિષધાત્ યાવદ્દૂરે વ્યવસ્થિતૌ ।

વિચિત્રચિત્રશૈલાભ્યાં તાવતા નિષધો હૃદઃ ॥ ૪૧૨ ॥

દ્વિતીયાદિહૃદાનામપ્યેવમન્યોઽન્યમન્તરમ્ ।

તુલ્યં તથાન્તિમહદ્દેવપર્યન્તયોરપિ ॥ ૪૧૩ ॥

एता शीतास्पद्धयैव शीतोदया द्विधाकृताः ।

पूर्वापरार्धभावेन सदेवकुरवोऽपि हि ॥ ४१४ ॥

પાંચમાનું નામ વિદ્યુત્પ્રભ છે. એ વિદ્યુત-વિજળી જેવાં ચળકાટ મારતા કમળોથી શોભિતો છે અને એનો સ્વામી વિદ્યુત્પ્રભ નામે દેવ છે. ૪૦૮.

આ પાંચે દ્રહોનાં મુખ્ય કમળ, કુરતાં કમળવલયો, એમની સંખ્યા, એઓનાં લવન વગેરે સર્વસ્વ નિર્વિશેષપણે પદ્મદ્રહની પેઠે સમજી લેવાં. ૪૦૯.

એઓ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળા છે અને ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા છે. વળી એમની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ બેઉ દિશાઓમાં દશદશ સુંદર સુવર્ણપર્વતો છે. ૪૧૦.

વિજયદેવની જેવી સમૃદ્ધિવાળા આ સુવર્ણગિરિના દ્રહોના સ્વામીઓની રાજધાનીઓ એટલી દક્ષિણ દિશામાં છે. ૪૧૧.

નિષધપર્વતથી જેટલા વિચિત્ર અને ચિત્ર પર્વતો છે તેટલો જ વિચિત્ર અને ચિત્રપર્વ-તોથી નિષધ દ્રહ છે. ૪૧૨.

એ પછીના બીજા સર્વ દ્રહો પણ એટલું જ પરસ્પર અન્તર છે. વળી અન્તિમ દ્રહ અને ક્ષેત્રના પર્યન્ત વચ્ચે પણ એટલું જ અન્તર છે. ૪૧૩.

આ દેવકુરુક્ષેત્રને પણ શીતોદા નદીએ, બાણે શીતા નદીની સ્પર્દાથીજ હોયની એમ, પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ-એમ બે ભાગમાં બહેંચી નાખ્યું છે. ૪૧૪.

શીતોદાયાસ્તુ યત્પ્રાચ્યાં તત્પૂર્વાર્દ્ધમિહોચ્યતે ।
 શીતોદાયાઃ પ્રતીચ્યાં યદપરાર્દ્ધં તદીહિતમ્ ॥ ૪૧૫ ॥
 તત્રૈતાસામપરાર્દ્ધમધ્યભાગે નિરૂપિતઃ ।
 સમાનઃ શાલ્મલીવૃક્ષો જમ્બૂવૃક્ષેણ સર્વથા ॥ ૪૧૬ ॥
 કિંચૈતચ્છાલ્મલીપીઠં ળ્યાતં રજતનિર્મિતમ્ ।
 પ્રાસાદભવનાન્તઃસ્થાઃ કૂટા અપ્યત્ર રાજતાઃ ॥ ૪૧૭ ॥
 શિખરાકૃતિમત્ત્વેન ળ્યાતોઽયં કૂટશાલ્મલી ।
 વેણુદેવાલ્ચઃ સુપર્ણજાતીયોઽસ્ય ચ નાયકઃ ॥ ૪૧૮ ॥

તથોક્તં સ્થાનાંગસૂત્રદ્વિતીયસ્થાનકે । તત્થણં દો મહતી મહાલયા
 મહદુમા પળણત્તા યાવત્ કૂટસામલી ચેવ જમ્બૂ ચેવ સુદંસણા । તત્થણં દો
 દેવા મહિદ્ધિયા જાવ મહાસોલ્લા પલિઓવમઠિતીયા પરિવસંતિ । તં ગરુલે
 ચેવ વેણુદેવે અણાઠીણ ચેવ જમ્બૂદિવાહિવઙ્ગ । એતદ્વૃત્તાવપિ ગરુડઃ સુપર્ણ
 કુમારજાતીયો વેણુદેવો નામ્ના ઇત્યાદિ ॥ એવંચ ન અયં સુપર્ણકુમારાણાં
 દાક્ષિણાત્ય ઇન્દ્રઃ સંભાવ્યતે । કિન્તુ અન્ય એવ । તસ્ય હિ ઇન્દ્રત્વેન સાર્થ-
 પલ્યોપમરૂપાયા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેન્યાચ્યત્વાત્ । અયં તુ પલ્યોપમસ્થિતિક ઇતિ ॥

જે ભાગ શીતોદાયા પૂર્વમાં છે તે પૂર્વાર્દ્ધદેવકુરૂ, અને જે ભાગ એની પશ્ચિમે છે તે પ-
 શ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂ—એવા નામથી ઓળખાય છે. ૪૧૫.

પશ્ચિમાર્દ્ધદેવકુરૂના મધ્યભાગમાં સર્વથા જમ્બૂવૃક્ષ જેવું એક શાલ્મલીવૃક્ષ છે. ૪૧૬.

પરંતુ એ શાલ્મલીવૃક્ષનું પીઠ રૂપમય છે. તેમજ પ્રાસાદ, ભવન અને અન્તઃસ્થ કૂટો
 પણ રૂપમય છે. ૪૧૭.

એનો આકાર એક શિખર જેવો હોવાથી એ ‘ કૂટશાલ્મલી ’ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.
 વળી સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ નામે દેવ એનો સ્વામી છે. ૪૧૮.

આ સંબંધમાં સ્થાનાંગસૂત્રના બીજા ‘સ્થાન’ માં કહ્યું છે કે—ત્યાં બે મહાલયરૂપ બે મહાન્
 વૃક્ષો કહેલાં છે. એક કૂટશાલ્મલી અને બીજું સુદર્શન જમ્બૂવૃક્ષ. ત્યાં વળી મહાન્ સમૃદ્ધિવાળા,
 અત્યન્ત સુખી અને પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા બે દેવો રહે છે: એક સુપર્ણજાતીય વેણુદેવ
 અને બીજો જમ્બૂદ્રાપનો સ્વામી અનાદિતદેવ. એની ટીકામાં પણ ‘ સુપર્ણજાતીય એટલે ગરુ-
 ડનાતિનો વેણુદેવ ’ એમ છે. વળી આ દેવ સુપર્ણકુમારોનો દક્ષિણ દિશાનો ઈંદ્ર સંભવતો
 નથી. એ બીજો જ દેવ હોવો જોઈએ. કેમકે ઇન્દ્રદેવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દોઢ પલ્યોપમની હોય,
 અને આ દેવની તો એક પલ્યોપમની છે.

मतान्तरे तु क्रीडास्थानमयं वृक्षः स्यात्सुपर्णकुमारयोः ।

वेणुदेववेणुदालिसुरयोरुभयोरपि ॥ ४१९ ॥

तथा चाह सूत्रकृतांगचूर्णिकृत् शाल्मलीवृक्षवक्तव्यतावसरे । तत्थ
वेणुदेवे वेणुदाली य वसइ ॥ तयोर्हि तत् क्रीडास्थानमिति ॥

स्वरूपमुत्तरकुरुनृतिरश्चां यदीरितम् ।

आयुःशरीरमानादि तदत्राप्यनुवर्त्तते ॥ ४२० ॥

कुरवो द्विविधाः समा इमाः सुषमाभिः सुतमां परस्परम् ।

मिलिताः कलहाय मेरुणा प्रविभक्ता इव मध्यवर्त्तिना ॥ ४२१ ॥

विश्वाश्चर्यदकीર્तिकीર્त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

द्रાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गः सप्तदशः समाप्तिमगमद्विद्वत्प्रमोदप्रदः ॥ ४२२ ॥

इति सप्तदशः सर्गः ।

ખીલે મત એમ છે કે આ વૃક્ષ ' વેણુદેવ ' અને ' વેણુદાલિ ' નામના સુપર્ણકુ-
મારોને ક્રીડા કરવાના સ્થાનરૂપ છે. ૪૧૯.

એ સંબંધમાં સૂત્રકૃતાંગની ચૂર્ણી-ટીકામાં શાલ્મલીવૃક્ષના વર્ણનપ્રસંગે કહ્યું છે કે—
ત્યાં વેણુદેવ અને વેણુદાલિ દેવ રહે છે, કેમકે એ બેબંધુ એ ક્રીડાસ્થાન છે.

આ દેવકુરુના મનુષ્ય અને તિર્યચોતું આયુષ્ય, શરીરમાન આદિ સ્વરૂપ ઉત્તરકુરુના
મનુષ્ય આદિકેતુ કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સમજી લેવું. ૪૨૦.

કુરુક્ષેત્રના બેબંધુ વિલાગમાં સુષમા આરો વર્તે છે. એટલે પરસ્પર સમાનતાને લઈને
બેબંધુ વઠવાડ કરવા સામસામા મળ્યા હોય અને મધ્યસ્થ એવા મેરુએ મધ્યસ્થ ધઈને
એમને જૂદા પાડ્યા હોયની એવા લાગે છે. ૪૨૧.

જેમની કીર્તિ શ્રવણ કરીને અગિલ જગત આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયું છે એવા શ્રીકીર્તિ-
વિજયઉપાધ્યાયના અન્તેવાસી, અને માતુશ્રી રાજબાઈ તથા પિતા તેજપાળના સુપુત્ર વિન-
યવિજય ઉપાધ્યાયે—જગતના નિશ્ચિત તત્વોને પ્રકટ બતાવી આપવામાં દીપક જેવા-રચેલા
આ કાવ્યગ્રંથનો વિદ્વદ્ગર્ભને પ્રમોદ આપનારો સત્તરમો સર્ગ સમાપ્ત થયો.

સત્તરમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ अष्टादशः सर्गः ।

पार्श्वं शंखेश्वरोत्तंसं नत्वा तत्त्वावबोधयम् ।
स्वरूपं स्वर्णशैलस्य यथाश्रुतमथोच्यते ॥ १ ॥
उत्तरस्यां स्थितो देवकुरुभ्यः कनकाचलः ।
उत्तराभ्यः कुरुभ्यश्च दक्षिणस्यां प्रतिष्ठितः ॥ २ ॥
प्रत्यक् पूर्वविदेहेभ्यः प्राक् पश्चिमविदेहतः ।
रत्नप्रभाचक्रनाभिरिव मध्येऽस्त्यवस्थितः ॥ ३ ॥
निमित्तहेतोर्भुवनपर्यायभांडसम्भवे ।
भ्रमतः कालचक्रस्य भ्रमिदण्ड इवोच्छ्रितः ॥ ४ ॥
मानदण्ड इवोदस्तो जम्बूद्वीपमीमीषया ।
तथैव स्थापितो धात्रा मेयं मत्वाभितोल्यकम् ॥ ५ ॥
स्निग्धयोर्ध्वीकृतो धात्रीमात्रा स्वांकेऽतिकौतुकात् ।
नीलचूलो बाल इव प्रभावलयचोलकः ॥ ६ ॥

सर्ग १८ भो.

७वे, सत्य वस्तुस्थिति समज्जवनार એવા શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથને નમસ્કાર કરીને મેરૂપર્વતનું શાસ્ત્રોક્ત સ્વરૂપ કહું છું. ૧.

આ મેરૂપર્વત દેવકુરૂની ઉત્તરે અને ઉત્તરકુરૂની દક્ષિણે આવેલો છે. ૨.

એ, પૂર્વવિદેહની પશ્ચિમે અને પશ્ચિમવિદેહની પૂર્વે-જાણે રત્નપ્રભાસ્પી ચક્રની ધરી હોયની એમ વચ્ચેવચ્ચ રહેલો છે. ૩.

વળી એ, જગતના પર્યાયસ્પી ઠામવાસણ ઉતારવામાં નિમિત્તભૂત એવું જે કાળસ્પી ચક્ર-તેને ફેરવવાનો ઠાંડો હોયની એમ ઉંચો ઉલો રહેલો છે. ૪.

વળી એ, જાણે વિધાત્રાએ જમ્બૂદ્વીપને માપવાની ઇચ્છાથી ઉંચો કરેલો, અને પછી મેયવસ્તુને તોળવાની સમજીને એમને એમ ધરી રાખેલો, (વિધાત્રાનો) માનદંડ હોયની એવો લાગે છે. ૫.

વળી એ, જાણે પૃથ્વીસ્પી પ્રેમાણુ માતાનો-કૌતુકથી ખોળામાં ઉલો રાખેલો, ક્રાન્તિસ્પી વચ્ચ અને શ્યામશિખા વાળો-જાણક હોયની એવો લાગે છે. ૬.

ચન્દ્રાર્કપ્રહનક્ષત્રતારાવૃષભસંતતેઃ ।

ભ્રમન્ત્યા મનુજક્ષેત્રે મેઠિદણ્ડ ઇવાહિતઃ ॥ ૭ ॥

નીલવન્નિષધોન્મત્તદન્તિનોર્યુધ્યતોર્મિથઃ ।

મધ્યે સીમાસ્તમ્ભ ઇવ ગજદન્તાદ્રિદન્તયોઃ ॥ ૮ ॥

તિર્યગ્લોકમહાબ્જસ્ય સ્પષ્ટાષ્ટાશાદલશ્રિયઃ ।

વીજકોશ ઇવાન્તઃસ્થઃ પરાગભરપિંજરઃ ॥ ૯ ॥

જમ્બૂદ્વીપોરુપોતસ્ય મુક્તસ્ય લવણાર્ણવે ।

કૂપસ્તમ્ભ ઇવોત્તિચ્છિષ્ઠઃ પ્રભાસિતપટાંચિતઃ ॥ ૧૦ ॥

ન્યસ્તપાદો ભદ્રશાલકાનનાસ્તરણોપરિ ।

પશ્યન્નિવોર્ધ્વદમોઽયં નગેન્દ્રઃ સેવિનો નગાન્ ॥ ૧૧ ॥

નરક્ષેત્રકટાહેઽસ્મિન્નાનાપદાર્થપાયસમ્ ।

પચતો વિધિસૂદસ્ય દર્વીદણ્ડ ઇવોન્નતઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાદુશ્ચૂલઃ સૌમનસોત્તરીયોંશુજલપ્લુતઃ ।

દેવાર્ચક ઇવોન્નન્દિનન્દનારામધૌતિકઃ ॥ ૧૩ ॥ એકાદશભિઃ કુલકમ્ ॥

વળી એ, જાણે કરતા કર્યા કરતા—એવા ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ કૂપી બળદોને કરતી વખતે બાંધવા માટે મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉભો કરેલો એક ઉંચો સ્તંભ હોયની એવો લાગે છે. ૭.

વળી એ, જાણે પરસ્પર દન્તાદન્તિ યુદ્ધ કરી રહેલા, ગજદન્તોરૂપી દાંતવાળા નીલવાન અને નિષધ પર્વતોરૂપી (એ) હસ્તીઓની વચ્ચે જાણે સીમાસ્તંભ હોયની એવો લાગે છે. ૮.

વળી એ, જાણે આઠ નિર્મળ દિશાઓરૂપી સુંદર પત્રોવાળા તીર્થલોકોરૂપી મહાન્ કમળનું, પુષ્કળપરાગને લીધે પીણું પીણું થઈ રહેલું, (અ દરનું) બીજકોશ હોયની એવો જણાય છે. ૯.

વળી એ, જાણે લવણસમુદ્રમાં છોડી મૂકેલા જમ્બૂદ્વીરૂપી મહાન પ્રવહણનો, -પ્રભાકરૂપી શ્વેતસઠવાળો, ઉંચો કરેલો કૂપસ્તંભ (કુવો—કોલ) હોયની એવો લાગે છે. ૧૦.

વળી એ, જાણે ભદ્રશાળવનરૂપી શય્યાપર ઉભો રહી, સેવકનેવા અન્ય પર્વતો પર ઉપરી-શેઠની જેમ દમામભરી નજર કરી રહ્યો હોયની એવો લાગે છે. ૧૧.

વળી એ, જાણે મનુષ્યક્ષેત્રરૂપી કઠાયામાં વિધવિધ પદાર્થોરૂપી ક્ષીરાન્ન પકાવતા વિધાત્રા-રૂપી રસોયાનો ઉભો રહેલો કડકીનો દાંડો હોયની એવો છે. ૧૨.

યોજનાનાં સહસ્રાણિ દશાસ્ય સમભૂતલે ।
 સહસ્રમેકં શિખરે વ્યાસઃ ચુલોપલક્ષિતે ॥ ૧૯ ॥
 ંકત્રિંશત્સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતાનિ ષટ્ ।
 ત્રયોવિંશત્યધિકાનિ પરિઘિઃ સમભૂતલે ॥ ૨૦ ॥
 ંધર્વં ચ પરિઘિસ્તસ્ય યોજનાનાં ભવેત્ ગિરેઃ ।
 સહસ્રાણિ ત્રીણિ ચૈકં દ્વાષષ્ટ્યાભ્યધિકં શતમ્ ॥ ૨૧ ॥

અથ સર્વત્ર વિષ્કમ્ભજ્ઞાનાય કરણમ્ ।

સહસ્રયોજનવ્યાસાન્મેરુરુપરિભાગતઃ ।
 યત્રોત્તીર્ય યોજનાદૌ વિષ્કમ્ભો જ્ઞાતુમિષ્યતે ॥ ૨૨ ॥
 તદ્યોજનપ્રભૃત્યેકાદશભિઃ પ્રવિભજ્યતે ।
 લબ્ધે સહસ્રસંયુક્તે વ્યાસોઽસ્ય વાંછિતાસ્પદે ॥૨૩॥ યુગ્મમ્ ॥
 યથાધો નવનવતિં સહસ્રાણ્યૂર્ધ્વભાગતઃ ।
 અતીત્યાત્ર પ્રદેશે ચેદ્વિષ્કમ્ભં જ્ઞાતુમિચ્છસિ ॥ ૨૪ ॥
 તદેતૈર્નવનવતિસહસ્રૈઃ રુદ્રભાજિતૈઃ ।
 સહસ્રાન્નવ સંપ્રાપ્તાન્ સહસ્રસહિતાન્ કુરુ ॥ ૨૫ ॥

(એને) મથાળે સમભૂતળમાં એની પહોળાઈ દશહજાર યોજન છે; અને જે એની ચૂલિકા એટલે શિખર છે ત્યાં આગળ પહોળાઈ એક હજાર યોજન છે. ૧૯.

એનો ઘેરાવો સમભૂતળે એકત્રીશહજાર છસો ને ત્રેવીશ યોજન છે. ૨૦.

મથાળે એનો ઘેરાવો ત્રણહજાર એકસો ને ષાસક યોજન છે. ૨૧.

જ્યાં ત્યા પહોળાઈ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે:—

મેરુપર્વતના એકહજાર યોજનના ઘેરાવાવાળા ઉપલા ભાગથી હેઠળના હરકોઈ સ્થળે એની પહોળાઈના યોજન આદિ જાણવા હોય તો જેટલું નીચે ઉતર્યા એ સંખ્યાને અગીયારવડે ભાગવાથી જે સંખ્યા આવે એમાં એકહજાર ઉમેરવા. જે જવાબ આવે તે તે સ્થાનની પહોળાઈ જાણવી. ૨૨-૨૩.

દષ્ટાન્ત તરીકે; ઉપરના ભાગથી નવાણું હજાર યોજન નીચે ઉતરીએ એ ભાગ-સ્થળની પહોળાઈ જાણવા માટે, નવાણું હજારને અગ્યારવડે ભાંગો એટલે નવ હજારનો આંક આવશે.

एवं दशसहस्राणि जातानि धरणीतले ।

विष्कम्भो मेरुशैलस्य सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ॥२६॥ विशेषकम् ॥

अथवा प्रकारान्तरेण इदमेव करणम् ।

मूलाद्यत्र योजनादावुत्पत्य ज्ञातुमिष्यते ।

व्यासः तस्मिन् योजनादौ विभक्ते रुद्रसंख्यया ॥ २७ ॥

यल्लब्धं तन्मूलसत्काद्विस्ताराच्छोधयेत् बुधः ।

यच्छेषं तन्मितस्तस्य व्यासोऽभीष्टस्थले यथा ॥२८॥ युग्मम् ॥

कंदात्सहस्रमुत्पत्य व्यासं जिज्ञाससे यदि ।

सहस्रमेकादशभिः भज लब्धमिदं पुनः ॥ २९ ॥

नवतिर्योजनान्यंशा दश चैकादशात्मकाः ।

कन्दव्यासाच्छोधयेदं ततः शेषाणि यानि तु ॥ ३० ॥

योजनानां सहस्राणि दशैतावान्महीतले ।

विष्कम्भः स्वर्णशैलस्य सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ॥३१॥ विशेषकम् ॥

अथ व्यासानुसारेण सर्वत्र उच्चत्वज्ञानाय करणम् ।

येमां ऐकडुन्नर उमेरो. ऐटले दशडुन्नर योजन थया. आ मेरुपर्वतनी पृथ्वीतण पासेनी पडोणाछ थछ. अने ऐ प्रभाणे सर्व स्थणे जाणी देवुं. २४-२६.

वणी ऐक भील युक्ति :-

मूणथी उंचे यठतां डुरडोछ स्थण-लागने। व्यास जाणुवा माटे, नेटछुं उंचे यठ्या अने अग्यारवडे लांगवा. ने आंक आवे अने मूणनी पडोणाछमांथी आह करवा. ने वधे ते ते स्थण के लागनी पडोणाछ जाणुवी. २७-२८.

नेभडे; मूणथी ऐकडुन्नर योजन उंचेना लागनी पडोणाछ जाणुवी डोय तो ऐ डुन्नरने अग्यारवडे लांगवा. ऐटले नेवुं पूणुं क दशअग्यारांश योजन आवशे. अने, मूणनी पडोणाछना योजनमांथी आह करवा. आह करतां दशडुन्नर रडेशे-ऐटला योजन मेरुपर्वतने। ते लांगने। विष्कंभ समजवे। ऐन प्रभाणे सर्वत्र समल देवुं. २९-३१.

... उंचे व्यासने अनुसारे अर्थात् व्यास उपरथी उंचाछ जाणुवानी युक्ति नीचे प्रभाणे छे:-

यावान् यत्रास्य विस्तारो निश्चितो भूतलादिषु ।
तस्मिन्मूलस्य विस्ताराच्छोधिते यत्तु शिष्यते ॥ ૩૨ ॥

गुण्यं तदेकादशभिः यद्भवेत्तत्प्रमाणतः ।

उच्चत्वमस्य विष्कम्भस्यानुसारेण तद्यथा ॥ ૩૩ ॥ युग्मम् ॥

योजनानां सहस्राणि दश व्यासोऽस्य भूतले ।

मूलविष्कम्भतस्तेषु विशोधितेष्वदः स्थितम् ॥ ૩૪ ॥

नवतिर्योजनान्यंशा दश चैकादशात्मकाः ।

अस्मिन्नैकादशगुणे सहस्रमियमुच्चता ॥ ૩૫ ॥ युग्मम् ॥

मूलभूतलयोर्मध्ये सर्वत्रैवं विभाव्यताम् ।

विस्तारस्यानुसारेण तुंगत्वमीप्सितास्पदे ॥ ૩૬ ॥

अथ सर्वत्र विष्कम्भवृद्धिहानिज्ञानाय करणम् ।

उपरितने विस्तारेऽधस्तनविस्तारतः कृते दूरम् ।

तन्मध्यवर्तिशैलोच्छ्रयेण शेषે હૂંતે વિદુષા ॥ ૩૭ ॥

यल्लब्धं तदुभयतो वृद्धिर्गिरिमौलितो ह्यधःपतने ।

तावत्येव च हानिमौलावारोहणेऽधस्तः ॥ ૩૮ ॥ युग्मम् ॥

તળીએ કે હરકોઈ જગ્યાએ જેટલી નિશ્ચિત પહોળાઈ હોય તેને મૂળની પહોળાઈમાંથી બાદ કરવી. જે બાકી રહે એને અગ્યારે ગુણવા. એમ કરતાં જે આંકડો આવે એ એ સ્થળની ઉંચાઈ સમજવી. ૩૨-૩૩.

દષ્ટાન્ત તરીકે, મેરૂપર્વતની પૃથ્વીતળપરની પહોળાઈ દશહજાર ચોજન છે. એને મૂળની પહોળાઈમાંથી બાદ કરતાં નેવુ પૂર્ણાંક દશઅગ્યારાંશ શેષ (ચોજન) રહે છે. એ શેષ રહ્યા એને અગ્યારે ગુણો એટલે એક હજાર આવ્યા. એ એ સ્થળની ઉંચાઈ સમજવી. ૩૪-૩૫.

એવી રીતે મેરૂપર્વતના મૂળ અને ભૂતળ વચ્ચે સર્વત્ર, ઇચ્છિત સ્થળની પહોળાઈ પરથી ઉંચાઈ જાણી શકાય છે. ૩૬.

હવે સર્વત્ર પહોળાઈની વધઘટ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે યુક્તિ છે :—

નીચેની પહોળાઈમાંથી ઉપલાક્ષાગની પહોળાઈ બાદ કરવી. શેષ રહે એને પર્વતની મધ્યવર્તિ ઉંચાઈએ ભાંગવા. એમ કરતાં જે આંકડો આવે એ શિખરથી નીચે ઉત્તરતાં બેઉ બાજુએ 'વૃદ્ધિ' સમજવી, અને નીચેથી ઉપર ચઢતાં બેઉ બાજુએ 'હાનિ' સમજવી. ૩૭-૩૮.

તથા હિ । સાહસ્રે મૌલિવિષ્કમ્ભે કન્દવ્યાસાદ્વિશોધિતે ।

શેષં નવત્યધિકાનિ શતાનિ નવતિઃ સ્થિતમ્ ॥ ૩૯ ॥

અંશા દશૈકાદશોત્થાઃ ચૈષાં કર્તું સવર્ણનમ્ ।

યોજનાનાં રાશિમેકાદશભિર્ગણયેત્ બુધઃ ॥ ૪૦ ॥

માગાન્ દશોપરિતનાન્ ક્ષિપેજ્જાતા ઇમે તતઃ ।

લક્ષ્મં માજ્યરાશિમેનં ક્વચિત્ સંસ્થાપયેત્ બુધઃ ॥ ૪૧ ॥

નગોચ્છૂયો લક્ષ્મરૂપો માજકો રુદ્રસંગુણઃ ।

લક્ષ્મણયેકાદશ જાતસ્તં માગાર્થમધો ન્યસેત્ ॥ ૪૨ ॥

અલ્પત્વેન વિમાજ્યસ્ય મૂયસ્ત્વાત્ માજકસ્ય ચ ।

માગાપ્રાપ્ત્યાપવર્ત્યેતે લક્ષ્મણ માજ્યમાજકૌ ॥ ૪૩ ॥

ઉપર્યેકઃ સ્થિતોઽધસ્તાદેકાદશ સ્થિતાઃ તતઃ ।

લબ્ધ એકાદશ માગો યોજનં યોજનં પ્રતિ ॥ ૪૪ ॥

યદ્વા માજ્યઃ માજકયોઃ ઉભયોઃ લક્ષ્મરૂપયોઃ ।

રાશિઃ માજ્યોઽશરૂપોઽસ્તિ માજકો યોજનાત્મકઃ ॥ ૪૫ ॥

પ્રતિયોજનમેકોઽશઃ તત્સુખેનૈવ લભ્યતે ।

ઇયં મેરોરુભયતો વૃદ્ધિહાની નિરૂપિતે ॥ ૪૬ ॥

જેમકે; મૂળની પહોળાઈમાંથી શિખરની પહોળાઈના એક હજાર યોજન બાદ કરતાં નવ હજાર નેવું પૂર્ણાંક દશ અગ્યારાંશ શેષ રહેશે. એનું સવર્ણન કરવા માટે અગ્યારે ગુણી દશ અંશ છે તે ભેળવી દેવા. એટલે એક લાખ ભાજ્યરાશિ થઈ. એને એક ખાળુએ મૂકી રાખો. ૩૯-૪૧.

હવે પર્વતની ઉચાઈ એક લક્ષ યોજનની છે એને પણ અગીઆરે ગુણો. એટલે અગ્યાર લક્ષ ભાજ્યરાશિ થઈ. ૪૨.

આમ ભાજ્યરાશિ જે એક લક્ષ યોજન છે તે આ ભાજ્યરાશિથી અલ્પ આવી. માટે ભાગ ચાલશે નહીં. માટે ભાજ્યભાજ્યને ઉલટાવી નાખો. ૪૩.

એટલે ઉપર એક રહેશે અને નીચે અગ્યાર રહેશે. અર્થાત્ યોજનયોજનપ્રત્યે એક અગ્યારાંશ ભાગ આવ્યો. ૪૪.

અથવા ભાજ્યરાશિ અને ભાજ્યરાશિ-એ બેઉમા ભાજ્યરાશિ અંશરૂપ છે અને

જ્ઞાતુમિષ્ટે વૃદ્ધિહાની તત્ર યદ્યેકપાર્શ્વતઃ ।

દ્વાવિંશતિવિભક્તસ્ય યોજનસ્ય લવસ્તદા ॥ ૪૭ ॥

તતઃ અયં ભાવઃ ।

યાવદુત્પત્યતે કન્દાદંગુલયોજનાદિકમ્ ।

ઁકાદશઃ તસ્ય ભાગો કન્દવ્યાસાત્ ક્ષયં વ્રજેત્ ॥ ૪૮ ॥

તથાહિ । ઁકાદશસ્વંગુલેષુ સમુત્ક્રાન્તેષુ મૂલતઃ ।

ક્ષીયતે મૂલવિષ્કમ્ભાત્ સંપૂર્ણમેકમંગુલમ્ ॥ ૪૯ ॥

યોજનેષ્વપિ તાવત્સુ સમુદ્યાતેષુ મૂલતઃ ।

ક્ષીયતે મૂલવિષ્કમ્ભાત્ સંપૂર્ણમેકયોજનમ્ ॥ ૫૦ ॥

ઁવં યોજનશતસહસ્રેષ્વપિ ભાવ્યમ્ ॥

અત ઁવ યોજનાનાં સહસ્રે મૂલતો ગતે ।

નવતિઃ યોજનાન્યંશા ઁકાદશોદ્ભવા દશ ॥ ૫૧ ॥

ઁતાવાનેકાદશોંશઃ સહસ્રસ્ય ક્ષયં ગતઃ ।

તતઃ સહસ્રાણિ દશ વિષ્કમ્ભો ધરણીતલે ॥ ૫૨ ॥

ભાજકરાશિ યોજનરૂપ છે તેથી પ્રતિયોજને અઢેક ભાગ આવ્યો. આ ઁક અગ્યારાંશ યોજન વધઘટ આવી ઁ મેરૂની ણેઉ ણાબુની વધઘટ આવી ૪૫-૪૬.

પર તુ બે ઁક જ ણાબુની વધઘટ જાણવા માગતા હો તા, તે ઁક યોજનનો ણાવીશમો ભાગ છે. ૪૭.

ઁનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે :—

મૂળથી નેટલા અગુલપ્રમાણ કે યોજનપ્રમાણ ઉંચે ચઢીઁ તેનો અગ્યારમો અશ મૂળની પહોળાઈથી ઁછો થાય. ૪૮.

નેમકે; મૂળથી અગ્યાર અગુલ ઉપર ચઢીઁ ત્યાંની પહોળાઈ મૂળની પહોળાઈથી ઁક અગુલ ઘટે છે, અને મૂળથી અગ્યાર યોજન ઉપર ચઢીઁ ત્યાંની પહોળાઈ મૂળની પહોળાઈથી ઁક યોજન ઘટે છે. ૪૯-૫૦.

લાખે યોજનમાં ઁજ પ્રમાણે જાણવું. ધારો કે મૂળથી ઁક હજાર યોજન ઉંચે ચઢયા. તે ઁ હજારને અગ્યારે ભાગતા ને નેત્રુ પૂર્ણાંક દસ અગ્યારાંશ યોજન આવ્યા ઁટલા પુરતો, ઁ સ્થળનો વ્યાસ મૂળના વ્યાસથી ઁછો થયો. ઁટલે કે મેરૂની. પૃથ્વીતળઆગળની પહોળાઈ દશ હજાર યોજન ણરાગર ગળી રહી. ૫૧-૫૨.

एकादशस्वेकादशस्वतिक्रान्तेषु भूमितः ।

सहस्रेषु किलैकैकं सहस्रं व्यासतो ह्रसेत् ॥ ५३ ॥

एवं च नवनवतेः सहस्राणामतिक्रमे ।

शिरोभागेऽस्य विष्कम्भः सहस्रमवशिष्यते ॥ ५४ ॥

यद्वा कन्दाद्योजनानां लक्षेऽतीते शिरस्तले ।

लक्षस्यैकादशो भाग एतावान् परिहीयते ॥ ५५ ॥

नवतिर्योजनशतान्यधिका नवतिस्तथा ।

अंशा दशैकादशोत्थाः सहस्रं शिष्यते ततः ॥ ५६ ॥ युग्मम् ॥

(ननु) प्रत्येकं परितः पंचशतविस्तृतयोः ननु ।

नन्दनसौमनसयोः सद्भावात् मेखलाद्वये ॥ ५७ ॥

योजनानां सहस्रस्य द्विः भवेत् युगपत् त्रुटिः ।

कथं एकादशभागहानिः तदुपपद्यते ॥ ५८ ॥ युग्मम् ॥

अत्रोच्यते कर्णागत्या समाधेयमिदं बुधैः ।

का कर्णागतिरित्येवं यदि पृच्छसि तत् श्रुणु ॥ ५९ ॥

येन रीते हर अग्यारहुत्तर योजन उच्ये चढतां, पडोणाधमां अेक हुत्तर योजन घटे. ५३.

अे गणुत्रीअे नवाणुं हुत्तर योजन उच्ये चढतां, पडोणाधमां नवहुत्तर योजन अोछे थाय अेटले इकत अेकहुत्तर योजन पडोणे। रडे. ५४.

अथवा भूणथी अेकलक्ष योजन उपर आवीअे ते स्थणे अे 'लक्ष' नो अग्यारभो अ श अर्थात् नवहुत्तर नवसो नवाणुं पूर्णांक दश अग्यारांश योजन पडोणाधमां घटे. अेम गणुतां पणु शिणरे अेकहुत्तर योजन पडोणाधमां रडे. ५५-५६.

अडिं अेवी शंका उपस्थित थाय डे अेइनी इरता पांचसो पांचसो योजनना विस्तारमां नन्दन अने सौमनस वन डोवाथी जेड मेभलापर अेकसाथे अेकहुत्तर योजननो जेवार घटाडो थाय. त्यां अग्यारभा लागनी डानिनी वात डेवी रीते जेसती लावशो ? ५७-५८.

उत्तरमां कडे छे डे-अे वातनुं ' इणुयुक्ति ' वडे समाधान करवुं. आ ' इणुयुक्ति ' अु छं ते आंलतो :- ५९.

કન્દાદારમ્બ્ય શિખરં યાવત્તદુભયસ્પૃશિ ।

દક્ષાયાં દવરિકાયાં સ્થિરહસ્તેન ધીમતા ॥ ૬૦ ॥

અપાન્તરાલે યત્ ક્વાપિ કિયદાકાશમાસ્થિતમ્ ।

તત્ સમગ્રં કર્ણગત્યા મેરોરાભાવ્યમિત્યતઃ ॥ ૬૧ ॥

તત્ પ્રકલ્પ્ય મેરુતયા પ્રાહુઃ ગણિતકોવિદાઃ ।

સર્વત્રૈકાદશભાગપરિહારિણિં યથોદિતામ્ ॥ ૬૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

અર્થ ચ અર્થઃ શ્રીજિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણપૂજ્યૈરપિ વિશેષણવત્યાં
લવણોદધિઘનગણિતનિરૂપણાવસરે દૃષ્ટાન્તદ્વારેણ જ્ઞાપિત એવ ॥

અતોડ્યં મેખલાયુગ્માવિવક્ષ્યા ક્રમાત્તનુઃ ।

મૂલે ચ વિસ્તૃતઃ સુષ્ટૂદસ્તગોપૂચ્છસંસ્થિતઃ ॥ ૬૩ ॥

અથાત્ર ત્રીણિ કાણ્ડાનિ વર્તન્તે કનકાચલે ।

કાણ્ડં વિભાગો નિયતવિશિષ્ટપરિણામવાન્ ॥ ૬૪ ॥

ચતુર્વિધં કાણ્ડમાયં મૃત્તિકાબહુલં ક્વચિત્ ।

પાષાણબહુલં વજ્રબહુલં શર્કરામયમ્ ॥ ૬૫ ॥

મૂળથી આર લીને શિખરપર્ચન્ત, તે બન્નેને સ્પર્શ કરે એવી રીતે એક દોરી સ્થિર હાથે પકડી રાખતાં વચમા ક્યાંય જે કંઈ પોલાણુ રહે એ સર્વ કર્ણુગતિ-યુક્ત વડે મેરુનુ છે એમ ભાવણુ. ૬૦-૬૧.

અને તેથીજ ગણિતશાસ્ત્રીઓ પણ એને મેરુરૂપે કલ્પીને સર્વત્ર યથોક્ત અગ્યારમા ભાગનો ઘટાડો કરે છે. ૬૨.

શ્રીજિનભદ્રગણિએ પણ 'વિશેષણવતી'માં લવણુસમુદ્રનુ' ઘનગણિત નિરૂપણુ કરતાં દૃષ્ટાન્તદ્વારા આ જ ભાવાર્થ કહ્યો છે.

અને એમ હોવાથી જ--એઉ મેખલાને ગણુત્રીમાં ન લખ્યે તો ત્યાં આગળ સાંકડા, અને ત્યાંથી ઉતરતાં ઉતરતાં પહોળા થતા થતા-મૂળ આગળ બહુ પહોળા-એવા આ મેરુ પર્વતને ઉચ્ચ કરેલા ગોપુચ્છના આકારે રહેલો કહ્યો છે. ૬૩.

હવે આ મેરુપર્વતના ત્રણ 'કાંઠ' એટલે વિશિષ્ટ વિભાગ કહ્યા છે. ૬૪.

તેમાં પ્રથમ કાંઠ આર પ્રકારનો છે:-ક્વચિત્ માટીમય, ક્વચિત્ પાષાણુમય, ક્વચિત્ વજ્રમય, અને ક્વચિત્ વેણુમય. ૬૫.

કાણ્ડં દ્વિતીયમપ્યેવં ચતુર્ધાઽસ્ય નિરૂપિતમ્ ।

અંકજં સ્ફાટિકં ક્વાપિ સૌવર્ણં રાજતં તથા ॥ ૬૬ ॥

જ્યાત્યજામ્બૂનદમયં તૃતીયં કાણ્ડમીરિતમ્ ।

ત્રયાણામપિ કાણ્ડાનાં પરિમાણમથોચ્યતે ॥ ૬૭ ॥

સહસ્રયોજનોન્માનમાદ્યમારભ્ય કન્દતઃ ।

ત્રિષષ્ટિશ્ચ સહસ્રાણિ દ્વિતીયં સમભૂતલાત્ ॥ ૬૮ ॥

તતસ્તૃતીયં ષટ્ત્રિંશત્સહસ્રાવધિ કીર્તિતમ્ ।

એવં કાણ્ડૈશ્ચિભિસ્તસ્ય લક્ષમેકં સમાપ્યતે ॥ ૬૯ ॥

અર્થ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રાભિપ્રાયઃ ॥ સમવાયાંગે તુ અષ્ટત્રિંશત્તમે સમવાયે દ્વિતીયવિભાગઃ અષ્ટત્રિંશયોજનસહસ્રાણિ ઉચ્ચત્વેન ભવતીતિ ઉક્તમ્ ॥

(નવુ) ચતુર્વિધત્વે નન્વેવમાદ્યદ્વિતીયકાણ્ડયોઃ ।

મૃત્તિકાદિવિભાગાનાં ન પૃથક્કાણ્ડતા કથમ્ ॥ ૭૦ ॥

અત્રોચ્યતે । પૃથ્થ્યાદિવસ્તુજત્વેઽપિ નૈયત્યેનોક્તકાણ્ડયોઃ ।

પૃથ્થ્યાદિરૂપભાગાનામવિવેકાત્ ન કાણ્ડતા ॥ ૭૧ ॥

બીજો કાંડ પણ એજ પ્રમાણે અંકરત્નમય, સ્ફટિકરત્નમય, સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય-એમ ચાર પ્રકારનો કહેલો છે. ૬૬.

ત્રીજો કાંડ ઉત્તમસુવર્ણમય કહ્યો છે.

એ ત્રણે કાંડનું પ્રમાણ નીચે મુજબ છે :—

મૂળથી સમભૂતળસુધી એટલે કે એક હજાર યોજનનો પહેલો કાંડ છે. સમભૂતળથી ત્રેસઠ્ઠ સહસ્ર યોજન પર્યન્ત બીજો કાંડ અને ત્યાંથી છત્રીશ હજાર યોજન સુધી ત્રીજો કાંડ છે. આમ ત્રણે કાંડ વડે મેરૂના સમગ્ર એક લાખ યોજન પૂરા થઈ રહ્યા. ૬૭-૬૯.

એવો જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રનો અભિપ્રાય છે.

સમવાયાંગસૂત્રમાં તો એમ કહ્યું છે કે બીજો વિભાગ આડત્રીશ હજાર યોજનનો છે.

અહિં કોઈ એવી શકા કરે કે પહેલા અને બીજા કાંડના આ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહો છે તો મૃત્તિકા આદિ વિભાગોને લઈને પૃથક્ પૃથક્ કાંડ કેમ નથી કહેતા ? ૭૦.

એનું સમાધાન આ પ્રમાણે :—તે બેઉ કાંડો પૃથ્વી આદિક વસ્તુઓથી થયેલા છે એ

ચતુર્ભિશ્ચાયમભિતો વનસ્વણૈરલંકૃતઃ ।

દાનશીલતપોભાવૈઃ જૈનધર્મ ઇવોન્નતઃ ॥ ૭૨ ॥

તત્ર ભૂમૌ ભદ્રશાલં ક્રમાત્ મેઘલયોર્દ્વયોઃ ।

નન્દનં સૌમનસં ચ શિખરે પ્પઙ્કવનમ્ ॥ ૭૩ ॥

તત્રાથં ભદ્રશાલાખ્યં મેરોઃ પશ્ચિમપૂર્વતઃ ।

દ્વાવિંશતિર્દ્વાવિંશતિઃ સહસ્રાપ્પયાયતં મતમ્ ॥ ૭૪ ॥

સાદૈં દ્વે યોજનશતે દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતમ્ ।

સ્થિતં મેરું પરિક્ષિપ્ય વલ્લયાકૃતિનાત્મના ॥ ૭૫ ॥

અગ્રેયમુપપત્તિઃ ।

પૂર્વસ્યાં પશ્ચિમાયાં વા ય આયામોઽસ્ય વર્ણિતઃ ।

સોઽષ્ટાશીત્યા વિભક્તઃ સન્ વિસ્તારોઽત્રૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૭૬ ॥

કિંચ

ઉદીચ્યો દાક્ષિણાત્યો વા વિસ્તારોઽસ્ય વનસ્ય યઃ ।

સોઽષ્ટાશીત્યા તાડિતઃ સન્ આયામોઽસ્યૈકપાર્શ્વતઃ ॥ ૭૭ ॥

ભદ્રશાલવનં ચૈતત્ અષ્ટધા વિહિતં કિલ ।

શીતોદયા શીતયા ચ ગજદન્તાદ્રિમેરુભિઃ ॥ ૭૮ ॥

ખરૂં, પણ છતાં એ પૃથ્વી આદિક લાગોને જૂદા ન પાડવાથી એમના પૃથક્ પૃથક્ કાંડ નથી કહ્યા. ૭૧.

વળી એ મેરુપર્વત, દાન શીલ તપ અને ભાવ એ ચારથી જેમ જૈનધર્મ, તેમ, ચાર વનખંડોથી સુશોભિત છે. ૭૨.

મેરુની ફરતું સમ ભૂતળપર ભદ્રશાળવન આવેલું છે. એની એક મેખલાઓપર કમવાર નંદનવન તથા સૌમનસવન આવેલાં છે અને મથાળે પંડકવન છે. ૭૩.

પહેલું ભદ્રશાળવન મેરુની પૂર્વપશ્ચિમ ખાવીશ ખાવીશ હજાર યોજન લંબાયલું છે, અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળું અઠીસો યોજન છે. વળી એ મેરુને વલયાકારે વીટળાઈને રહ્યું છે. ૭૪-૭૫.

અહિ એક ઘટના છે તે નીચે મુજબ:—

પૂર્વ તરફની કે પાશ્ચિમ તરફની એ વનની જે લંબાઈ કહી એના અધ્યાશીમા ભાગ ખરા-ખર એની એક ખાણુની પહોળાઈ છે. વળી ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફની એની જે પહોળાઈ કહી એનાથી અધ્યાશીગણી એની એકખાણુની લંબાઈ છે. ૭૬-૭૭.

તથાહિ । ઇકો ભાગો મન્દરસ્ય પ્રાચ્યાં પશ્ચિમતઃ પરઃ ।

વિદ્યુત્પ્રભસૌમનસમધ્યેઽપાચ્યાં તૃતીયકઃ ॥ ૭૯ ॥

તુર્યશ્ચોત્તરતો માલ્યવદ્રગન્ધમાદનાન્તરે ।

ભાગાઃ સર્વેઽપ્યમી શીતાશીતોદાભ્યાં દ્વિધાકૃતાઃ ॥ ૮૦ ॥ યુ૦ ॥

તત્તૈવમ્ । ઉદીચ્યાંશો દ્વિધા ચક્રે શીતયા પ્રાક્પ્રવૃત્તયા ।

પ્રાચીં પ્રતિ પ્રસ્થિતયા પ્રાક્ખણ્ડોઽપિ દ્વિધાકૃતઃ ॥ ૮૧ ॥

શીતોદયા ચામ્યખણ્ડો દ્વિધોદગ્ગતયા કૃતઃ ।

દ્વિધા પશ્ચિમખણ્ડોઽપિ કૃતઃ પ્રત્યક્પ્રવૃત્તયા ॥ ૮૨ ॥

इत्येवमष्टभागेऽस्मिन् मेरोर्दिक्षु चतसृषु ।

सिद्धायतनमेकैकं पंचाशद्योजनोत्तरम् ॥ ८३ ॥

उक्तान्येतानि हिमवच्चैत्यतुल्यानि सर्वथा ।

स्वरूपतो मानतश्च सेवितानि सुरासुरैः ॥ ८४ ॥

विदिक्षु पुनरेकैकः प्रासादस्तावदन्तरे ।

योजनानां पंच शतान्युच्चोऽर्धं विस्तृतायतः ॥ ८५ ॥

વળી એ ભદ્રશાળ વનના, શીતા અને શીતોદા એ બે નદીઓથી તથા ગજદંત અને મેરૂ એ પર્વતોથી આઠ ભાગ પડેલા છે. ૭૮.

તે આ પ્રમાણે:—(૧) મેરૂની પૂર્વે, (૨) મેરૂની પશ્ચિમે, (૩) મેરૂની દક્ષિણે, વિદ્યુત્પ્રભ તથા સૌમનસની વચ્ચે, (૪) મેરૂની ઉત્તરે, માલ્યવાન અને ગંધમાદનની વચ્ચે;—આ પ્રમાણે ચાર ભાગ થયા—એમના પાછા શીતા અને શીતોદા નદીઓએ આવીને બધા ભાગ પાડ્યા છે. (એટલે સમગ્ર આઠ ભાગ થયા.) ૭૯-૮૦.

એ આવી રીતે:—શીતા નદીએ દક્ષિણ દિશામાં વહેતાં ઉત્તર તરફના અંશના બે ભાગ, અને પૂર્વ તરફ વહેતાં પૂર્વ તરફના અંશના બે ભાગ થઈને ચાર ભાગ પાડ્યા છે. વળી શીતોદા નદીએ ઉત્તર દિશામાં વહેતાં દક્ષિણ ખંડના બે ભાગ, અને પશ્ચિમમાં વહેતાં પશ્ચિમ ખંડના બે ભાગ—એમ ચાર ભાગ પાડ્યા છે. (એવી રીતે આઠ થયા). ૮૧-૮૨.

એ પ્રમાણે આઠ વિભાગોમાં વહેંચાયેલા આ ભદ્રશાળ વનમાં, મેરૂથી ચારે દિશાએ પચાસ પચાસ યોજન દૂર અકેક સિદ્ધાયતન છે. ૮૩.

ચારે સિદ્ધાયતનો, સ્વરૂપ અને પ્રમાણમાં સર્વથા હિમવાન પર્વતનાં ચૈત્ય જેવાં છે અને સુરાસુરોથી સેવાઈ રહ્યાં છે. ૮૪.

ચતુર્દિશં ચતસ્ટમિસ્તે વાપીભિરલંકૃતાઃ ।

યોજનાનિ દશોદ્વિદ્ધાઃ તાઃ ષોડશાપિ વાપિકાઃ ॥ ૮૬ ॥

પંશાશયોજનાયામા આયામાર્થં ચ વિસ્તૃતાઃ ।

સ્વરૂપતો નામતશ્ચ જમ્બૂવાપીસમાઃ સમાઃ ॥ ૮૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

આગ્નેય્યામથ નૈઋત્યાં યૌ પ્રાસાદૌ પ્રતિષ્ઠિતૌ ।

તૌ સૌધર્મસુરેન્દ્રસ્ય તદર્હાસનશાલિનૌ ॥ ૮૮ ॥

વાયવ્યામથ ચૈશાન્યાં યૌ પ્રાસાદૌ પ્રરૂપિતૌ ।

તાવીશાનસુરેન્દ્રસ્ય તદ્યોગ્યાસનશોભનૌ ॥ ૮૯ ॥

અષ્ટૌ દિગ્ગજકૂટાનિ વનેઽસ્મિન્ જગદુર્જિનાઃ ।

ગજાકૃતીનિ કવયો યાન્યાહુઃ દિગ્ગજા ઇતિ ॥ ૯૦ ॥

પદ્મોત્તરો નીલવાંશ્ચ સુહસ્ત્યથાંજનાગિરિઃ ।

કુમુદશ્ચ પલાશશ્ચ વતંસો રોચનાગિરિઃ ॥ ૯૧ ॥

અન્યે તુ રોચનાગિરિસ્થાને રોહણાગિરિં પઠન્તિ ॥

વળી ચારે વિદિશા એટલે ખુણાઓમાં એટલે જ અન્તરે અકેક પ્રાસાદ છે. તે પાંચસો પાંચસો ચોળન ઉંચા અને એથી અર્ધ લાંબાપહોળા છે. ૮૫.

એ ચારે પ્રાસાદોની ચારે દિશાએ ચાર ચાર વાવ છે. એ સોળે વાવ દશ ચોળન ઉંડી, પચાસ ચોળન લાંબી અને પચવીશ ચોળન પહોળી છે. વળી એ સર્વેનું સ્વરૂપ તથા પ્રમાણ જાણી વાવ સમાન છે. ૮૬-૮૭.

અગ્નિકોણ તથા નૈઋત્યકોણમાં જે બે પ્રાસાદ છે એ સૌધર્મ ઇન્દ્રના છે. અને એને યોગ્ય હોય એવાં આસનોથી સુશોભિત છે. ૮૮.

વાયવ્ય કોણ અને ઇશાન કોણમાં જે બે પ્રાસાદો છે એ ઇશાન ઇન્દ્રના છે અને એને લાયકના આસનોથી વિરાજી રહ્યાં છે. ૮૯.

આ વનમાં વળી આઠ ગજકૂટ-પર્વતો કહેલા છે,—જે હાથી જેવા આકારના હોવાથી ગજકૂટ કહેવાય છે. ૯૦.

પદ્મોત્તર, નીલવાન, સુહસ્તી, અંજનાગિરિ, કુમુદ, પલાશ, વતંસ અને રોચનાગિરિ—એવાં એમનાં નામ છે. ૯૧.

કોઇ કોઇ રોચનાગિરિને રોહણાગિરિ પણ કહે છે.

મેરોરુત્તરપૂર્વસ્યાં શીતાયાઃ સરિતઃ પુનઃ ।

ગચ્છન્ત્યાઃ પ્રાગભિમુખમુત્તરસ્યામિહાદિમઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાદક્ષિણ્યક્રમેણાથ મેરોર્દક્ષિણપૂર્વતઃ ।

શીતાયાઃ પ્રાકૂપ્રવૃત્તાયા દક્ષિણસ્યાં ચ નીલવાન્ ॥ ૧૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણપૂર્વસ્યાં શીતોદાયાશ્ચ પૂર્વતઃ ।

મેરોર્દક્ષિણદિક્સ્થાયાઃ સુહસ્તી નામ દિગ્ગજઃ ॥ ૧૪ ॥

અંજનો નામ દિઙ્નાગો નૈઋત્યાં મેરુભૂધરાત્ ।

શીતોદાયાઃ પશ્ચિમતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ ઉત્તરાં પ્રતિ ॥ ૧૫ ॥

દિઙ્નાગઃ કુમુદોઽપ્યેવં નૈઋત્યામેવ મેરુતઃ ।

શીતોદાયાઃ દક્ષિણતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ વારુણીં પ્રતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉત્તરાપરતો મેરોઃ પલાશો નામ દિગ્ગજઃ ।

પશ્ચિમાભિમુખં યાન્ત્યા શીતોદાયા ઉદક્ ચ સઃ ॥ ૧૭ ॥

અથાવતંસકોઽપ્યેવં વાયુકોણે સુમેરુતઃ ।

સ શીતાયાઃ પશ્ચિમતઃ પ્રયાન્ત્યાઃ દક્ષિણાં પ્રતિ ॥ ૧૮ ॥

મેરુની ઉત્તરપૂર્વે, અને પૂર્વ તરફ વહેતી શીતાનદીની ઉત્તરે, પહેલો એટલે પશ્ચિમ ગળકૂટ આવેલો છે. ૯૨.

પ્રદક્ષિણાને ક્રમે મેરુની દક્ષિણપૂર્વે અને પૂર્વતરફ જતી શીતાનદીની દક્ષિણે બીજો એટલે નીલવાન ગળકૂટ આવેલો છે. ૯૩.

મેરુની દક્ષિણપૂર્વે, અને મેરુથી દક્ષિણે રહેલી શીતાનદીની પૂર્વે, સુહસ્તી નામે ત્રીજો ગળકૂટ આવેલો છે. ૯૪.

મેરુની નૈઋત્યે અને ઉત્તર તરફ વહેતી શીતોદાનદીની પશ્ચિમે અંજન નામનો ચોથો ગળકૂટ છે. ૯૫.

વળી મેરુની નૈઋત્યમાં અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની દક્ષિણે કુમુદ નામનો પાંચમો ગળકૂટ છે. ૯૬.

મેરુથી વાયવ્ય કોણમાં અને પશ્ચિમ તરફ વહેતી શીતોદાનદીની ઉત્તરે પલાશ નામે છઠ્ઠો ગળકૂટ આવેલો છે. ૯૭.

મેરોરુત્તરપૂર્વસ્યામષ્ટમો રોચનાચલઃ ।

દક્ષિણાભિમુખં યાન્ત્યાઃ શીતાયાઃ પૂર્વતશ્ચ સઃ ॥ ૧૯ ॥

એકૈકસ્યાં વિદિશ્યેવં દ્વૌ દ્વૌ કૂટૌ નિરૂપિતૌ ।

પ્રાસાદસિદ્ધાયતનાન્તરાલેષુ કિલાષ્ટસુ ॥ ૧૦૦ ॥

તથાહિ વૃદ્ધસંપ્રદાયઃ ।

ભદ્રશાલવને મેરોઃ ચતસ્રોઽપિ દિશઃ કિલ ।

નદીપ્રવાહૈઃ રુદ્ધાઃ તદ્વિદ્ધેવાર્હદ્ગૃહાણિ ન ॥ ૧૦૧ ॥

કિન્તુ નદ્યન્તિકસ્થાનિ ભવનાનિ કિલાર્હતામ્ ।

ગજદન્તસમીપસ્થાઃ પ્રાસાદાશ્ચ વિડૌજસામ્ ॥ ૧૦૨ ॥

તદન્તરાલેષ્વષ્ટાસુ કરિકૂટા યથોદિતાઃ ।

દર્શિતઃ સ્થાનનિયમસ્તત્રાપ્યેષ વિશેષતઃ ॥ ૧૦૩ ॥

બહિરુત્તરકુરુભ્યો મેરોરુત્તરપૂર્વતઃ ।

શીતાયા ઉત્તરદિશિ પ્રાસાદઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧૦૪ ॥

એજ પ્રમાણે મેરૂથી વાયવ્ય કોણમાં અને દક્ષિણ દિશામાં જતી શીતા નદીથી પશ્ચિમે અવતંસક નામનો સાતમો ગજકૂટ છે. ૯૮.

મેરૂની ઉત્તરપૂર્વે, અને દક્ષિણમાં જતી શીતાનદીની પૂર્વે, રોચનાગિરિ નામનો આઠમો ગજકૂટ શોભી રહ્યો છે. ૯૯.

એવી રીતે અકેદ્રી વિદિશા એટલે ખુણામાં બપોળે ગજકૂટ આવેલા છે. એ આઠે વળી પ્રાસાદ અને સિદ્ધાયતનની વચ્ચે વચ્ચે આઠ ગાળામાં છે. ૧૦૦.

આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વૃદ્ધસંપ્રદાય છે:—

ભદ્રશાળ વનમાં મેરૂપર્વતની ચારે દિશાઓ નદીઓના પ્રવાહથી રૂંધાયેલી છે તેથી તે દિશાઓમાંજ જનમ દિરો નથી. ૧૦૧.

પરંતુ નદીની પાસે અરિહંતના મંદિરો છે, અને ગજદંત પર્વતોની પાસે ઇન્દ્રોના પ્રાસાદ છે. ૧૦૨.

અને એઓની વચ્ચે રહેલા આઠ ગાળામાં ઉપર જણાવેલા ગજકૂટ-પર્વતો છે. ૧૦૩.

આ બાબતમાં વિગતવાર સ્થાનનિયમ નીચે પ્રમાણે છે:—

ઉત્તરકુરૂથી બહાર, મેરૂથી ઉત્તરપૂર્વે, તથા શીતાનદીથી ઉત્તરે પ્રાસાદ કહેલ છે. ૧૦૪.

મેરોઃ પ્રાચ્યાં દક્ષિણતઃ શીતાયાઃ સિદ્ધમન્દિરમ્ ।

एतस्योभयतः कूटौ द्वौ प्रज्ञप्तौ जिनेश्वरैः ॥ १०५ ॥

बहिर्देवकुरूणां च मेरोर्दक्षिणपूर्वतः ।

शीताया दक्षिणदिशि प्रासादः कीर्तितो जिनैः ॥ १०६ ॥

मध्ये देवकुरूणां वै शीतोदायाश्च पूर्वतः ।

मेरोर्दक्षिणत सिद्धायतनं स्मृतमागमे ॥ १०७ ॥

अस्याप्युभयतः कूटौ समश्रेण्या व्यवस्थितौ ।

धुर्यौ युगन्धरस्येव महीन्द्रस्येव चामरौ ॥ १०८ ॥

शीतोदायाઃ દક્ષિણતો નૈઋત્યાં સ્વર્ણભૂમૃતઃ ।

बहिर्देवकुरूणां च प्रासादः प्राग्वदाहितः ॥ १०९ ॥

शीतोदाया ઉત્તરતઃ પશ્ચિમાયાં સુમેરુતઃ ।

सिद्धानां सदनं कूटौ तस्याप्युभयतः स्थितौ ॥ ११० ॥

શીતોદાયા ઉત્તરતો વાયુકોણે સુમેરુતઃ ।

बहिरुत्तरकुरुभ्यः प्रासादः सुरभूमृतः ॥ १११ ॥

મેરૂ પર્વતની પૂર્વે અને શીતાનદીની દક્ષિણે સિદ્ધમંદિર છે. એની બે ખાંભુએ બે ગજકૂટ છે. ૧૦૫.

દેવકુરૂની બહાર, મેરૂની દક્ષિણપૂર્વે તથા શીતાનદીની દક્ષિણે પ્રાસાદ આવેલ છે. ૧૦૬.

દેવકુરૂના મધ્યમાં, શીતોદા નદીની પૂર્વે અને મેરૂ પર્વતની દક્ષિણે સિદ્ધમંદિર આવેલું છે એમ આગમમાં કહેલું છે. ૧૦૭.

એની પણ બે ખાંભુએ સમશ્રેણિએ બે ગજકૂટ આવેલા છે—તે બંને યુગંધરને બે પડબે રહેલા બે બળદ હોયની, અથવા, રાબની બે ખાંભુએ રહેલા બે ચામર હોયની. ૧૦૮.

દેવકુરૂની બહાર, શીતોદા નદીની દક્ષિણે અને મેરૂ પર્વતની નૈઋત્યમાં, વળી પૂર્વની પેઠે એક પ્રાસાદ આવેલો છે. ૧૦૯.

શીતોદા નદીની ઉત્તરે અને મેરૂની પશ્ચિમે વળી એક સિદ્ધમંદિર છે અને એને પણ બે ખાંભુએ બે ગજકૂટ આવેલા છે. ૧૧૦.

ઉત્તર કુરૂની બહાર, શીતોદાની ઉત્તરે અને મેરૂની વાયવ્યે સુરેન્દ્રનો પ્રાસાદ છે. ૧૧૧.

पूर्वस्यामथ शीताया उदीच्यां मन्दराचलात् ।

उत्तरासां कुरूणां च मध्येऽस्ति सिद्धमन्दिरम् ॥ ११२ ॥

कूटौ द्वौ तदुभयतो मेरोः सर्वेऽप्यमी स्थिताः ।

विहारकूटप्रासादाः पंचाशद्योजनान्तरे ॥ ११३ ॥

योजनानां पंचशतान्युच्चैस्त्वेन भवन्त्यमी ।

गव्यूतानां पंचशतीं निमग्नाश्च धरोदरे ॥ ११४ ॥

मूले पंच योजनानां शतान्यायतविस्तृताः ।

मध्ये त्रीणि पंचसप्तत्यधिकानि शतानि च ॥ ११૫ ॥

उपर्यर्द्धતृतीयानि શતાનિ વિસ્તૃતાયતાઃ ।

કૂટા ઇમે વર્ષધરગિરિકૂટસમાં इति ॥ ११६ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सर्वेऽमी वनखंडेन पद्मवेदिकयान्विताः ।

सिंहासनाढ्यस्वस्वेशप्रासादभ्राजिमौलयः ॥ ११७ ॥

द्वाषष्टिं योजनान्येते प्रासादा विस्तृतायताः ।

एकत्रिंशद्योजनोच्चाः रम्याः विविधरत्नजाः ॥ ११૮ ॥

ઉત્તર કુરૂના મધ્યમાં, શીતાનદીની પૂર્વે અને મંદરાચળાની ઉત્તરે પણ એક સિદ્ધ-મંદિર છે. ૧૧૨.

એની પણ એક બાબુએ બે ગજકૂટ આવેલા છે.

આ સર્વ સિદ્ધમંદિરો, ગજકૂટ પર્વતો અને પ્રાસાદો મેરૂ પર્વતથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે આવેલા છે. ૧૧૩.

સર્વ ગજકૂટો પાંચસો પાંચસો યોજન ઉંચા છે અને સવાસો યોજન જેટલા જમીનની અદર ખુ ચેલા છે. વળી એઓ મૂળમાં પાંચસો યોજન લાંબાપહોળા છે, મધ્યમાં ત્રણસો પંચોતેર યોજન લાંબાપહોળા છે, અને મથાળે બસો પચાસ યોજન લાંબાપહોળા છે. એમ એઓ વર્ષધર પર્વતના કૂટ જેવા છે. ૧૧૪-૧૧૬.

વળી એ સર્વ કૂટો પર વન તથા પદ્મવેદિકા પણ આવી રહેલા છે; અને એમના શિખરો પણ સિંહાસનોથી યુક્ત એવા અનેક સ્વામીઓના પ્રાસાદથી વિરાજી રહ્યા છે. ૧૧૭.

આ પ્રાસાદો કહ્યા એ વિવિધ રત્નોના બનાવેલા છે. એઓ બાસઠ બાસઠ યોજન લાંબા-પહોળા છે, અને ઉંચાઈમાં એકત્રીશ યોજન છે. ૧૧૮.

एकपल्यायुषस्तेषु स्वस्वकूटसमाभिधाः ।

क्रीडन्ति नाकिनः स्वैरं दिक्कुम्भिकूटनायकाः ॥ ११९ ॥

स्वस्वकूटविदित्वेषां राजधान्यः प्रकीर्त्तिताः ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र यथायोगं विजयदेववत् ॥ १२० ॥

एतेषु करिकूटेषु पूर्वाचार्यैश्चिरन्तनैः ।

पठ्यन्ते जिनचैत्यानि स्तोत्रेषु शाश्वतार्हताम् ॥ १२१ ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यादिसૂत्रे तूपलभामहे ।

न साम्प्रतं તત્ર તત્ત્વં જાનન્તિ શ્રુતપારગાઃ ॥ ૧૨૨ ॥

अतः एवोक्तं रत्नशेखरसूरिभिः स्वोपज्ञक्षेत्रविचारे ।

करिकूडकुंडनइदहकुरुकंचणजमलसमविअट्टेसु ।

जिणभवणविसंवाओ जो तं जाणंति गीयत्था ॥ १२३ ॥

भद्रशालवनस्यास्य समभूमेरुपर्यथ ।

स्यात्पंचयोजनशतातिक्रमे नन्दनं वनम् ॥ १२४ ॥

એ પ્રાસાદોમાં, એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા, પોતપોતાના કૂટના સમાન નામાલિધાન-વાળા, કૂટ પર્વતોના નાયક-સ્વામી એવા દેવો સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરે છે. ૧૧૯.

પોતપોતાના કૂટોની વિદિશાઓમાં, અન્યત્ર જંબૂદ્વીપમાં, વિજયદેવની રાજધાની જેવી એમની રાજધાનીઓ છે. ૧૨૦

આ ગજકૂટ પર્વતોપર શાશ્વત જિનેશ્વરોના મંદિરો આવેલાં છે એમ પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યોએ સ્તોત્રોને વિષે કહેલું છે. ૧૨૧.

પણ અત્યારે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરે સૂત્રોમાં ક્યાંઈ એ વાત નથી. એ વિષયમાં તત્ત્વ શું છે તે શ્રુતપારગામી-કેવળી જાણે. ૧૨૨.

માટે જ રત્નશેખર સૂરિએ પોતે રચેલા ક્ષેત્રવિચારગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—ગજકૂટ, કુંડ, નદી, દ્રુહ, કુરૂ, કંચનગિરિ, યમલગિરિ તથા સમવૃત્તવૈતાલ્ય—આ સર્વ સ્થળે જિનલવન સંબંધી મતલેહ છે. ખરૂં શું છે એ ‘ગીતાર્થ’ જાણે. ૧૨૩.

આ ભદ્રશાળ વનની સમભૂમિથી, ઉપર ચઢતાં પાંચસો યોજન પૂરા થયે ‘નન્દનવન’ નામનું વન આવે છે. ૧૨૪.

યોજનાનાં પંચશતાન્યેતદ્વિષ્કમ્ભતો મતમ્ ।

સ્થિતં મેરું પરિક્ષિપ્ય વલ્લયાકૃતિનાત્મના ॥ ૧૨૫ ॥

વાહ્યાભ્યન્તરરૂપં હિ વિષ્કમ્ભદ્વિતયં ભવેત્ ।

ગિરીણાં મેખલાભાગે તતોઽત્ર દ્વયમુચ્યતે ॥ ૧૨૬ ॥

એક એકાદશભાગો યોજનસ્થાપચીયતે ।

પ્રતિયોજનમેવં ચ પંચશત્યા વ્યતિક્રમે ॥ ૧૨૭ ॥

લબ્ધાનિ પંચચત્વારિંશદ્યોજનાનિ પંચભિઃ ।

એકાદશાંશૈર્યુક્તાનિ ત્યજ્યન્તે મૂલવિસ્તૃતેઃ ॥ ૧૨૮ ॥

દશસહસ્રરૂપાયાસ્તદૈતદવશિષ્યતે ।

શતાનિ નવનવતિશ્ચતુષ્પંચાશદેવ ચ ॥ ૧૨૯ ॥

એકાદશાંશાઃ ષટ્ વાહ્યો વ્યાસોઽયં તત્ર ભૂમૃતઃ ।

દક્ષિણોત્તરયોઃ પૂર્વાપરયોર્વા વનાન્તયોઃ ॥૧૩૦॥ કલાપકમ્ ॥

એકત્રિંશદ્યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુઃશતી ।

એકોનાશીતિરધિકા પરિક્ષેપોઽત્ર વાહ્યતઃ ॥ ૧૩૧ ॥

વાહ્યે ચ ગિરિવિષ્કમ્ભે સહસ્રયોજનોનિતે ।

સ્યાદન્તર્ગિરિવિષ્કમ્ભઃ સ ચાયં પરિભાવ્યતે ॥ ૧૩૨ ॥

એનો વિસ્તાર પાંચસો યોજનનો છે અને એ મેરુપર્વતને વલ્લયાકારે વીંટળાઈને રહ્યું છે. ૧૨૫.

પર્વતોની, મેખલાના ભાગમાં પહોળાઈ એ પ્રકારે હોય છે: એક બહારની અને બીજી અંદરની. માટે અહિં પણ એ પ્રકારે કહીએ છીએ:—૧૨૬.

અહતાં પ્રત્યેક યોજને એક અગ્યારાંશ યોજન જેટલો પહોળાઈમાં ઘટાડો થતો જાય છે. એ હિસાબે, પાંચસો યોજન અહ્યાથી પીસતાળીશ પૂર્ણાંક પાંચ અગ્યારાંશ યોજન જેટલો મૂળની પહોળાઈમાં ઘટાડો થાય. એટલે મૂળની પહોળાઈ દશહજાર યોજન છે એમાંથી આ ઘટાડો બાદ કરતાં નવહજાર નવસો ચોપન પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ યોજન આવ્યા તે મેરુની બાહ્ય પહોળાઈ આવી અને તે આ વનની દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની સમજવી. વળી એ પરથી બહારનો ઘેરાવો એકત્રીશ હજાર ચારસો ઓગણ્યાએંશી યોજન થાય. ૧૨૭--૧૩૧.

સહસ્રાણિ યોજનાનામષ્ટૌ નવ શતાનિ ચ ।

ચતુઃપંચાશત્તથાંશાઃ षઢેકાદશનિર્મિતાઃ ॥ ૧૩૩ ॥

સહસ્રા યોજનાન્યષ્ટાવિંશતિસ્ત્રિશતી તથા ।

ષોડશાઢ્યા તથા ભાગા અષ્ટાવેકાદશોત્થિતાઃ ॥ ૧૩૪ ॥

અન્તઃપરિરયોઽયં ચ ભવેદસ્મિન્ વને ગિરેઃ ।

વનમેતદથો પદ્મવેદિકાવનવેષ્ટિતમ્ ॥ ૧૩૫ ॥

एवं चत्वार्यपि वनानि ज्ञेयानि ॥

સિદ્ધાંયતનમેકૈકં પૂર્વાદિદિક્ચતુષ્ટયે ।

સુવર્ણશૈલતઃ પંચાશદ્યોજનવ્યતિક્રમે ॥ ૧૨૬ ॥

વિદિત્તુ તાવતૈવાસ્માત્ પ્રાસાદા ભદ્રશાલવત્ ।

તેષાં ચતુર્દિશં વાપ્યઃ પ્રત્યેકમિતિ ષોડશ ॥ ૧૩૭ ॥

નન્દોત્તરા તથા નન્દા સુનન્દા વર્ધનાપિ ચ ।

एशान्यां विदिशि प्राहुर्वापीनामानि सत्तमाः ॥ ૧૩૮ ॥

હવે મેરૂની બહારની પહોળાઈમાંથી એક હબ્બર યોજન બાદ કરતાં એની અંદરની પહોળાઈ આવે એટલે તે આઠ હબ્બર નવસો ચોપન પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ યોજન આવી. તે પરથી વળી તેનો ઘેરાવો કાઢીએ તો તે અઠ્યાવીશ હબ્બર ત્રણસોને સોળ પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાંશ યોજન આવે. (અલબત્ત આ એ વનમાં મેરૂનો અંદરનો ઘેરાવો થયો). ૧૩૨-૧૩૫.

હવે આ વન પણ પદ્મવેદિકા અને વનથી વીંટળાયલું છે. ૧૩૫. (અને એજ પ્રમાણે ચારે વન વીંટળાયલાં છે).

વળી મેરૂ પર્વતથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે પૂર્વ આદિ ચારે દિશાએ અકેક સિદ્ધમંદિર છે. ૧૩૬.

વળી વિદિશાઓમાં એટલે ચારે ખુણે પણ, મેરૂથી એટલે એટલે જ અન્તરે, ભદ્રશાળ વનમાં છે એવાં પ્રાસાદો છે. વળી દરેકની ચારે દિશાઓએ કુલ થઈને સોળ વાવ છે. ૧૩૭.

એ સોળે નીચે પ્રમાણે:—

• • ઇશાન કોણમાં નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા, અને વર્ધના એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ વિક્રાનોનું કહેવું છે. ૧૩૮.

નન્દિષેણા તથા મોઘા ગોસ્તૂપા ચ સુદર્શના ।

આગ્નેય્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ભદ્રા વિશાલા કુમુદા તથા ચ પુણ્ડરીકિણી ।

નૈર્ઋત્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

વિજયા વૈજયન્તી ચાપરાજિતા જયન્ત્યપિ ।

વાયવ્યાં વિદિશિ પ્રાહુર્વાપીનામાનિ સત્તમાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

સ્યુશ્ચત્સ્રશ્ચત્સ્રસ્તાઃ પૂર્વાદિદિગ્નુક્રમાત્ ।

સ્થિનાઃ પરીત્ય પરિતઃ પ્રાસાદાંસ્તાન્ વિદિગ્ગતાન્ ॥ ૧૪૨ ॥

આગ્નેય્યામથ નૈર્ઋત્યાં પ્રાસાદૌ શક્રભર્તૃકૌ ।

વાયવ્યામથ ચૈશાન્યાં તાવીશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૧૪૩ ॥

કૂટા નવ ભવન્ત્યત્ર નન્દનાખ્યં ચ મન્દરમ્ ।

નિષધાખ્યં ચ હિમવત્કૂટં રજતનામકમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

રુચકં સાગરચિત્રં વજ્રકૂટં બલાભિધમ્ ।

પંચાશતા યોજનૈઃ સ્યુર્મેરોરેતાનિ નન્દને ॥ ૧૪૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

વળી અગ્નિ કોણમાં નદિષેણા, મોઘા, ગોસ્તૂપા, અને સુદર્શના એ નામની ચાર વાવ વિદ્રાનોએ કહેલી છે. ૧૩૯.

એજ પ્રમાણે નૈર્ઋત્યમાં પણ ભદ્રા, વિશાલા, કુમુદા અને પુન્ડરીકીણી નામની ચાર વાવ આવેલી છે—એમ જ્ઞાનીઓએ કહેલું છે. ૧૪૦.

તેમજ વાયવ્ય કોણમાં વિજયા, વૈજયન્તી, અપરાજિતા અને જયન્તી એ નામની ચાર વાવ આવેલી છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. ૧૪૧.

એ ચાર વાવો વિદિશાઓમાં રહેલા પ્રાસાદોને ઘેરીને પૂર્વાદિ દિશામાં અનુક્રમે રહેલી છે. ૧૪૨.

(એ પ્રાસાદ કયા તે કહે છે). અગ્નિ કોણ તથા નૈર્ઋત્ય કોણમાં સોધર્મેન્દ્રના પ્રાસાદ, અને વાયવ્ય તથા ઇશાન કોણમાં ઇશાનેન્દ્રના પ્રાસાદ છે. ૧૪૩.

અહિ વળી નવ શિખરો આવેલાં છે તે આ પ્રમાણે:—(૧) નન્દન, (૨) મન્દર, (૩) નિષધ, (૪) હિમવત, (૫) રજત, (૬) રુચક, (૭) સાગરચિત્ર, (૮) વજ્ર અને (૯) બળા. એ સર્વ આ નન્દન વનમાં મેરૂથી પચાસ પચાસ યોજનને અન્તરે છે. ૧૪૪-૧૪૫

પૌરસ્ત્યસિદ્ધાયતનૈશાનીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અન્તરે નન્દનં કૂટં તન્ન મેઘંકરા સુરી ॥ ૧૪૬ ॥

જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્રાસ્યા રાજધાની સુમેરુતઃ ।

એશાન્યાં વિદિશિ પ્રોક્તા યથાર્હં વિજયાદિવત્ ॥ ૧૪૭ ॥

પૌરસ્ત્યસિદ્ધાયતનાગ્નેયીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અન્તરે મન્દરં કૂટં તન્ન મેઘવતી સૂરી ॥ ૧૪૮ ॥

રાજધાની પુનરસ્યા પૂર્વસ્યાં મેરુતો મતા ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યત્ર યથાસ્થાનં વિજયદેવવત્ ॥ ૧૪૯ ॥

અપાચ્યસિદ્ધાયતનાગ્નેયીપ્રાસાદયોઃ કિલ ।

અપાન્તરાલે નિષધં સુમેધા તન્ન દેવતા ॥ ૧૫૦ ॥

મેરોર્દક્ષિણતસ્તસ્યા રાજધાનીં જગુર્બુધાઃ ।

સહસ્રાન્ દ્વાદશાતીત્ય જમ્બૂદ્વીપેઽપરત્ર વૈ ॥ ૧૫૧ ॥

અપાચ્યસિદ્ધાયતનાત્પ્રતીચ્યાં પૂર્વતઃ પુનઃ ।

પ્રાસાદાન્નૈર્ઋતીનિષ્ઠાત્ કૂટં હૈમવતં સ્થિતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

પહેલું નન્દન નામનું શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને ઇશાન કોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે છે અને ત્યાં મેઘંકરા નામની દેવીનો વાસ છે. ૧૪૬.

એ દેવીની રાજધાની અપરત્ર જંબૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતથી ઇશાન કોણમાં આવેલી છે. અને એ સમગ્રપણે વિજયદેવની રાજધાની જેવી સમજવી. ૧૪૭.

બીજું જે મંદર નામનું શિખર છે તે પૂર્વ તરફના સિદ્ધાયતન અને અગ્નિકોણે આવેલા પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલું છે. ત્યાં વળી મેઘવતી નામની દેવી રહે છે. ૧૪૮.

એ દેવીની રાજધાની અન્યત્ર જંબૂદ્વીપમાં મેરૂપર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલી છે અને એની હકીકત પણ સમગ્રપણે વિજયદેવની રાજધાનીની પેઠે જાણવી. ૧૪૯.

નિષધ નામનું ત્રીજું શિખર દક્ષિણ દિશાના સિદ્ધાયતન અને અગ્નિકોણના પ્રાસાદની વચ્ચે આવેલ છે. ત્યાં સુમેધા નામની દેવી છે. ૧૫૦.

એ દેવીની રાજધાની પણ અપરત્ર જંબૂદ્વીપમાં મેરૂપર્વતની દક્ષિણે ખારહુતર યોજનને અન્તરે આવેલી છે એમ બુદ્ધિમાનોનું કહેવું છે. ૧૫૧.

ચોથું હૈમવત નામનું શિખર દક્ષિણાત્ય સિદ્ધમંદિરની પશ્ચિમે અને નૈઋત્ય કોણના પ્રાસાદની પૂર્વદિશાએ આવેલું છે. ૧૫૨.

शोभते स्वामिनी तत्र देवता मेघमालिनी ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या मेरुतो राजधान्यपाक् ॥ १५३ ॥

મેઘમાલિનીસ્થાને હેમમાલિનીતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે ॥

दक्षिणस्यां प्रतीचीनात् सिद्धायतनतस्तथा ।

प्रासान्नैर्ऋतीनिष्ठादुदीच्यां रजताभिधम् ॥ १५४ ॥

સુવત્સા દેવતા તત્ર પ્રતીચ્યાં કનકાચલાત્ ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानी निरूपिता ॥ १५५ ॥

उत्तरस्यां प्रतीचीनात् सिद्धायतनतस्तथा ।

वायव्यकोणप्रासादादपाच्यां रुचकाभिधम् ॥ १५६ ॥

वत्समित्रा तत्र देवी पश्चिमायां सुमेरुतः ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानी जिनैः स्मृता ॥ १५७ ॥

एवं च जम्बूद्वीपप्रज्ञतिसूत्रवृत्तिवृहत्क्षेत्रसमाससूत्रवृत्तिसिरिनिलय-
क्षेत्रसमाससूत्रवृत्त्याद्यभिप्रायेण सौमनसगजदन्तसम्बन्धिपंचकूटषष्ठकूट-

એ શિખરપર મેઘમાલિની દેવી સ્વામીની તરીકે રહે છે. એની રાજધાની અન્યત્ર જ ખૂ-
દ્વીપમાં મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશાએ આવેલી છે. ૧૫૩

અહિં ‘ મેઘમાલિની ’ નામ મે કહ્યું છે. પણ જ ખૂદ્વીપ પ્રજ્ઞતિ સૂત્રમાં એને સ્થાને
‘ હેમમાલિની ’ એવું નામ છે.

પાંચમું ‘ રજત ’ નામનું શિખર પાશ્ચિમ તરફના સિદ્ધમહિરની દક્ષિણે અને નૈઋત્ય
કોણના પ્રાસાદની ઉત્તરે આવેલું છે. ૧૫૪.

એ શિખર પર સુવત્સા નામની દેવીનો વાસ છે. એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જ ખૂદ્વી-
પમાં મેરુ પર્વતની પાશ્ચિમે આવેલી છે. ૧૫૫.

‘ રૂચક ’ નામનું છઠું શિખર પાશ્ચિમાત્ય સિદ્ધમહિરની ઉત્તરે અને વાયવ્ય કોણના
પ્રાસાદથી દક્ષિણ દિશાએ આવેલું છે, ૧૫૬.

ત્યાં વત્સમિત્રા નામની દેવી છે. એની રાજધાની પણ અન્યત્ર જ ખૂદ્વીપમાં મેરુની
પાશ્ચિમે આવેલી છે એમ જિનેશ્વરોનું કહેવું છે. ૧૫૭.

એવી રીતે જ ખૂદ્વીપ પ્રજ્ઞતિ સૂત્રની ટીકા, વૃહત્ક્ષેત્રસમાસની ટીકા, તથા સિરિનિલય
ક્ષેત્રસમાસની ટીકા વગેરેને અભિપ્રાયે, સૌમનસ અને ગજદંત પર્વતોના પાંચમા અને છઠ્ઠા
શિખરોપર રહેનારી દિક્કુમારિઓનાં, અને નન્દન વનના પાંચમા છઠ્ઠા શિખરોપર રહેનારી

વાસિન્યૌ નન્દનવનપંચમકૂટષષ્ઠકૂટવાસિન્યૌ ચ દિવકુમાર્યૌ તુલ્યાભ્યે
 एव ॥ स्थानांगसूत्रकल्पान्तर्वाच्यटीकादिषु तु ऊर्ध्वलोकवासिनीषु सुव-
 त्सावत्समित्रास्थाने तोयधाराविचित्रे दृश्येते ॥

उदीच्यसिद्धायतनात् प्रतीच्यामथ पूर्वतः ।

प्रासादाद्वायुकोणस्थात् कूटं सागरचित्रकम् ॥ १५८ ॥

बलाहका तत्र देवी मेरोरुत्तरतः पुनः ।

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र तस्या राजधानीं जिना जगुः ॥ १५९ ॥

उदीच्यसिद्धायतनात् प्राच्यां वायव्यकोणजात् ।

प्रासादात् पश्चिमायां चं वज्रकूटमिहान्तरे ॥ १६० ॥

वज्रसेना तत्र देवी राजधानी सुमेरुतः ।

उत्तरस्यामन्यजम्बूद्वीपे ज्ञेया यथागमम् ॥ १६१ ॥

अयं तावत् क्षेत्रसमासबृहद्वृत्त्यभिप्रायः ॥ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे च
 सागरचित्रकूटे वज्रसेना देवी वज्रकूटे बलाहका देवी पठ्यते इति
 ज्ञेयम् ॥ तथा क्षेत्रसमाससूत्रे वारिसेण इति पाठः । किरणावल्यादावपि

दિક્કુમારિઓનાં નામે એક સરખાં છે. પણ સ્થાનાંગસૂત્ર અને કલ્પાન્તરવાચ્યની ટીકા વગે-
 રેમાં ઉર્ધ્વલોકવાસી દિક્કુમારીઓમાંથી ' સુવત્સા ' તથા ' વત્સમિત્રા ' ને સ્થાને ' તોયધરા '
 અને ' વિચિત્રા ' એવાં નામે છે.

વળી સાગરચિત્રક નામનું સાતમું શિખર ઉત્તર તરફના સિદ્ધમદિરથી પાશ્ચિમે અને
 વાયવ્ય કોણના પ્રાસાદથી પૂર્વે આવેલું છે. ૧૫૮.

એ શિખરપર બલાહકા નામની દેવી છે. અને એની રાજધાની પણ બધીઓની રાજ-
 ધાનીની પેઠે અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તરે આવેલી છે. એવાં જિનપ્રભુનાં વચન
 છે. ૧૫૯.

આઠમું શિખર વજ્રકૂટ નામનું છે તે ઉત્તર તરફના સિદ્ધાયતનની પૂર્વે અને વાયવ્ય-
 કોણના પ્રાસાદની પાશ્ચિમે આવી રહ્યું છે. ૧૬૦.

એ શિખરપર વજ્રસેના દેવીનો વાસ છે. અને એની રાજધાની પણ પૂર્વવત્ અન્યત્ર
 જમ્બૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશાને વિષે આવેલી છે એમ આગમમાં કહ્યું છે. ૧૬૧.

આ બે મેં કહ્યું છે તે જ મુજબ ક્ષેત્રસમાસની મોટી ટીકામાં પણ કહ્યું છે. પરંતુ જમ્બૂ
 દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં તે સાગરચિત્ર શિખરપર વજ્રસેના દેવી અને વજ્રકૂટ શિખરપર બલાહકા

વારિષેણા इति । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे वडरसेणा इति । बृहत्क्षेत्रसमास-
वृत्तौ च वज्रसेना इति नाम । इति ज्ञेयम् ॥

एता अष्टाप्यूर्ध्वलोकवासिन्यो दिक्कुमारिकाः ।

सुगन्ध्यम्बुपुष्पवृष्टिं कुर्वन्ते जिनजन्मनि ॥ १६२ ॥

भद्रशालवनकूटतुल्यत्वेन भवन्त्यमी ।

मूले पंचयोजनानां शतान्यायतविस्तृताः ॥ १६३ ॥

वनेऽपि पंचशतिके पंचाशद्योजनोत्तरम् ।

स्थितेरेषां स्थितिः किञ्चिदाकाशे बलकूटवत् ॥ १६४ ॥

अत्रैव नन्दनवने सुधाशनधराधरात् ।

ऐशान्यां विदिशि प्रोक्तं बलकૂટं जिनेश्वरैः ॥ १६५ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રે । મંદરસ્તણાં પવ્વયસ્ય ઉત્તરપુરચ્છિમેણાં
एत्थणं णंदणवणे बलकूडे णामं कूडे पणणत्ते । इत्यादि ॥

विदिशोऽपि विशालाः स्युः महतो वस्तुनः किल ।

तद् घटेतावकाशोऽत्र प्रासादबलकूटयोः ॥ १६६ ॥

દેવી કહેલી છે. વળી ક્ષેત્રસમાસસૂત્રમાં 'વારિષેણા' એવો પાઠ છે; 'કિરણાવલી' વગેરેમાં 'વારિષેણા' એવો પાઠ છે, જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં 'વડરસેણા' એવો પાઠ છે અને ણુ-ક્ષેત્રસમાસની ઠીકામાં 'વજ્રસેના' એવો પાઠ છે.

આ આઠે દેવીઓ ઊર્ધ્વલોકનો દિક્કુમારીઓ છે અને એઓ જિનભગવાનના જન્મસમયે સુગંધી જળનો છંટકાવ અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે ૧૬૨.

વળી આઠ શિખરો કહી ગયા એ ભદ્રશાલવનનાં શિખરો જેવા હોઇને મૂળમાં પાંચસો યોજન લાંબા પહોળા છે. ૧૬૩.

વળી એઓ પાંચસો યોજનના વનમાં પચાસ યોજન મૂક્યા પછીથી રહેલાં છે એટલે એઓનો કંઈકે લાગ 'બળકૂટ' ની પેઠે આકાશમાં અદ્ધર રહેલો છે. ૧૬૪.

છેલ્લું નવમું 'બળકૂટ' છે તે નન્દનવનમાં જ મેરૂપર્વતના ઇશાનકોણમાં આવેલ છે એમ જિનભગવાનનું કહેવું છે. ૧૬૫.

એ સંબંધમાં જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને વિષે કહ્યું છે કે—મંદરાચળપર્વતની ઉત્તરપૂર્વે અર્થાત્ ઇશાનકોણમાં બળકૂટ આવેલ છે.

અર્ધેન નન્દનવને કૂટમેતદવસ્થિતમ્ ।

અપરાર્ધેન ચાકાશે તદુક્તં પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૧૬૭ ॥

આહ ॥ નન્દનવને બલકૂટમ્ । નન્દનવનં ચ પંચયોજનશતવિસ્તી-
ર્ણાયાં મેરોઃ પ્રથમમેખલાયાં । તતઃ કથં તત્ર માતિ ॥ બલકૂટેન પંચ-
યોજનશતાનિ નન્દનવનસત્કાનિ રુદ્ધાનિ પંચયોજનશતાનિ પુનઃ મેરોઃ
બહિઃ આકાશે ॥ તતઃ ન કશ્ચિદ્દોષઃ ॥

ઉક્તં ચ । નન્દનવણ રુંભિત્તા પંચસણ જોઅણાઈં નીસરિઓ ।

આયાસે પંચસણ રુંભિત્તા ઠાઈ બલકૂડો ॥ ૧૬૮ ॥

इति क्षेत्रसमासवृत्तौ ॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्तौ तु मेरुतः पंचाशद्योजनातिक्रमे ईशान-
कोणे ऐशानप्रासादः ततः अपि ईशानकोणे बलकूटमित्युक्तम् ॥ तदभि-
प्रायं न विद्मः ॥

મહાન પદાર્થોની વિદિશાઓ પણ મહાન-વિશાલ હોય છે. એ કથનથી, અહિં પ્રાસાદ
અને બળકૂટ એજિનો અવકાશ ઘટે છે. ૧૬૬.

આ નવમું બળકૂટ અરધું નંદનવનમાં રહેલું છે અને અરધું અદ્ધર આકાશમાં રહેલું
છે એમ પૂર્વાચાર્યોનું કહેવું છે. ૧૬૭.

અહિં એવી શંકા ઉત્પન્ન થાય કે—નંદનવનમાં બળકૂટ છે (એમ તમે કહો છો) પણ
નંદનવન તો મેરુપર્વતની પાંચસો યોજન વિસ્તીર્ણુ એવી પહેલી મેખલામાં છે તો એમાં
(એક સહસ્ર યોજન વિસ્તીર્ણુ એવા) બળકૂટનો કેવી રીતે સમાવેશ થાય ?

આ શંકાનું સમાધાન એવી રીતે કે—બળકૂટ નંદનવનનાં પાંચસો યોજન રોકીને રહ્યું
છે અને બીજાં પાંચસો યોજન તો મેરુથી બહાર અદ્ધર આકાશમાં છે. માટે શંકા જેવું કંઈ
રહેતું નથી.

ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે નંદનવનનાં પાંચસો યોજન રોકીને નીકળેલા બળ-
કૂટે આકાશમાં પાંચસો યોજન રોક્યા છે. ૧૬૮.

વળી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની ટીકામાં તો એમ કહ્યું છે કે “ મેરુપર્વતથી ઈશાનકોણમાં
પચાસ યોજન જતાં ઈશાન તરફનો પ્રાસાદ છે અને એથી પણ ઈશાનકોણમાં બળકૂટ છે. ”
આ વાત કંઈ સમજણમાં આવતી નથી.

માલ્યવદ્ગિરિસમ્વન્ધિહરિસ્સહાણ્યકૂટવત્ ।
સર્વાત્મનેદં વિજ્ઞેયં વ્યાસાયામોચ્ચતાદિભિઃ ॥ ૧૬૯ ॥

બલનામા સુરસ્તત્ર સ્વામી તદ્રાજધાન્યપિ ।
મેરોરુત્તરપૂર્વસ્યાં જમ્બૂદ્વીપેઽપરે મતા ॥ ૧૭૦ ॥

વલાહ્યાયા રાજધાન્યાઃ સ્વરૂપમશ્વિલં શ્વલુ ।
હરિસ્સહાયાઃ સદૃશં વિજ્ઞેયમવિશેષિતમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

ગચ્છદ્ભિશ્ચૈત્યનત્યર્થં પારાડકેઽદો વનં પથિ ।
વિશ્રાન્ત્યૈ શ્રીયતે વિદ્યાચારણૈઃ મુનિવારણૈઃ ॥ ૧૭૨ ॥
પ્રત્યાગચ્છદ્ભિરાનમ્ય પારાડકે શાશ્વતાન્ જિનાન્ ।
વિશ્રામ્યદ્ભિઃ મૂષ્યતેઽદો જંઘાચારણસાધુભિઃ ॥ ૧૭૩ ॥

અથાસ્ય નન્દનાભિશ્ચવનસ્ય સમભૂતલાત્ ।
યોજનાનાં સહસ્રાણિ દ્વાષ્ટિં પંચભિઃ શતૈઃ ॥ ૧૭૪ ॥
સમન્વિતાન્યતીત્યાસ્તિ વનં સૌમનસાભિધમ્ ।
યોજનાનાં પંચશતીં વિસ્તીર્ણં સર્વતોઽપિ તત્ ॥૧૭૫॥યુગ્મમ્ ॥

આ બળકૂટની લાંબાઇ, પહોળાઇ, ઉંચાઇ વગેરે સર્વવાનાં માલ્યવાન પર્વતનાં હરિ-
સ્સહ નામના શિખર પ્રમાણે જાણી લેવાં. ૧૬૯.

એ બળકૂટ પર વળી એનો બળ નામનો સ્વામીદેવ રહે છે. એની રાજધાની મેરુ-
પર્વતની ઉત્તરપૂર્વમાં પૂર્વવત્ અન્ય જંબૂદ્વીપમાં છે. ૧૭૦.

એ રાજધાનીનું નામ ' બલા ' છે અને એની સર્વ હકીકત સમગ્રપણે હરિસ્સહા પ્ર-
માણે જાણવી. ૧૭૧.

આ નન્દનવન વળી પાંડકવનમાં જિનચૈત્યની યાત્રાએ જતા વિદ્યાચરણ મુનિઓનું
વિશ્રામસ્થળ છે. ૧૭૨.

વળી પાંડકવનમાં શાશ્વતા જિનેશ્વરનાં દર્શન કરીને પાછા વળતા જંઘાચારણ મુનિઓ
અહિં વિસામો લે છે. ૧૭૩

હવે આ નન્દનવનના સમભૂતળથી બાસઠહજાર પાંચસો યોજનને અન્તરે, સર્વતઃ પાંચસો
યોજનના વિસ્તારવાળુ એવું સૌમનસ નામનું વન છે. ૧૭૪-૧૭૫.

અસ્મિન્નપિ પરિક્ષિપ્ય સ્થિતે મેરુ સમન્તતઃ ।
વદ્યે બાહ્યાન્તરરૂપૌ વિષ્કમ્ભૌ પૂર્વવત્ ગિરેઃ ॥ ૧૭૬ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચત્વારિ દ્વે શતે અપિ ।

દ્વિસત્ત્યધિકે ભાગા અષ્ટાવેક્રાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૭૭ ॥

બહિર્વનાત્ ગિરેર્વ્યાસઃ એષ પૂર્વાપરાન્તયોઃ ।

દક્ષિણોત્તરયોર્વાપિ તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૧૭૮ ॥ યુગમમ્ ॥

મેરુચ્છૂયસ્યાતીતાનિ ભુવઃ સૌમનસાવધિ ।

ત્રિષષ્ટિર્યોજનસહસ્રાણિ રુદ્રૈર્ભજેત્ બુધઃ ॥ ૧૭૯ ॥

શતાનિ સત્તપંચાશત્ સત્તવિંશાનિ તત્ર ચ ।

લબ્ધાનિ યોજનાન્યંશાઃ ત્રયશ્ચૈકાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૮૦ ॥

અસ્મિન્ રાશૌ ભૂમિગતાત્ મેરુવ્યાસાત્ વિશોધિતે ।

માનં યથોક્તં જાયેત બાહ્યાયાઃ ગિરિવિસ્તૃતેઃ ॥ ૧૮૧ ॥

વ્યાસો વનસ્યોભયતઃ પંચપંચશતાત્મકઃ ।

બાહ્યવ્યાસાત્ત્સહસ્રે શોધિતે શેષમાન્તરઃ ॥ ૧૮૨ ॥

સ ચ અયમ્ ।

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ કિંચ શતદ્વયમ્ ।

દ્વિસત્ત્યધિકં ભાગાઃ અષ્ટ ચૈકાદશોદ્ભવાઃ ॥ ૧૮૩ ॥

આ વન પણ મેરુની ફરતું વીંટાઈને રહેલું હોવાથી, પૂર્વવત્ એને ગિરિબાહ્યાન્તર
રૂપ દ્વિવિધ વ્યાસ હોય. એ નીચે પ્રમાણે કહું છું. ૧૭૬.

વનની બહાર મેરુનો પૂર્વપશ્ચિમ અથવા ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તાર ચારહજાર બસો ને બહોં-
તેર પૂર્ણાંક આઠ અગ્યારાંશ યોજન છે. ૧૭૭-૧૭૮.

એ આ પ્રમાણે:—પૃથ્વીથી તે સૌમનસવનસુધી મેરુની ઉંચાઈ ત્રેસઠહજાર યોજન છે એને
અગ્યારે ભાંગો. એટલે ભાગમાં પાંચ હજાર સાતસો સત્યાવીશ પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાંશ યોજન
આવશે. આરકમને પૃથ્વીપરની મેરુની પહોળાઈ જે દશ હજાર યોજન છે તેમાંથી બાદ કરતાં
જે આવે તે બહારનો ગિરિવિસ્તાર આવ્યો. (૧૦૦૦૦-૫૭૨૭૩૬ = ૪૨૭૨૬૪).
૧૭૬-૧૮૧.

હવે વનની બેઉ બાજુની પહોળાઈ પાંચસો પાંચસો યોજન છે એટલે સમગ્ર એક હજાર

તથા ગિરેર્વાહ્યપરિક્ષેપઃ ત્રયોદશસહસ્રકાઃ ।
 એકાદશાઃ શતાઃ પંચ ષટ્ ચૈકાદશજા લવાઃ ॥ ૧૮૪ ॥
 અન્તર્ગિરિપરિક્ષેપઃ સહસ્રાણિ દશ ત્રયઃ ।
 શતાઃ ચૈકોનપંચાશાઃ ત્રયો ભાગાશ્ચ રુદ્રજાઃ ॥ ૧૮૫ ॥
 એવમુક્તાભિલાપેન જ્ઞેયા વક્તવ્યતાખિલા ।
 અત્રાપિ નન્દનાભિખ્યવનવત્ કૂટવર્જિતા ॥ ૧૮૬ ॥
 તથૈવૈકૈકમાશાસુ વિજ્ઞેયં સિદ્ધમન્દિરમ્ ।
 વિદિત્તુ પુનરૈકૈકઃ પ્રાસાદો વાપિકાવૃતઃ ॥ ૧૮૭ ॥
 સુમનાઃ સૌમનસા ચ સૌમનાંસા મનોરમા ।
 એશાન્યાં વિદિશિ પ્રોક્તાઃ વાપ્યઃ પ્રાચ્યાદિદિક્ક્રમાત્ ॥૧૮૮॥
 સદુત્તરકુરુઃ દેવકુરુઃ વન્હિવિદિશ્યથ ।
 વાપ્યશ્ચતસ્રઃ ક્રમતો વારિષેણા સરસ્વતી ॥ ૧૮૯ ॥
 વિશાલા માઘભદ્રા ચાભયસેના ચ રોહિણી ।
 વાપ્યઃ ચતસ્રો નૈર્ઋત્યાં જ્ઞેયાઃ પૂર્વાચ્ચનુક્રમાત્ ॥ ૧૯૦ ॥
 મદ્રોત્તરા તથા મદ્રા સુમદ્રા ચ તથાપરા ।
 મદ્રાવતીતિ વાયવ્યકોણે વાપ્યો યથાક્રમમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

યોજન તથા તેને બહારની પહોળાઈમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે અંદરની પહોળાઈ સમજવી. એટલે કે ૪૨૭૨૬૬-૧૦૦૦=૩૨૭૨૬૬ અંદરની પહોળાઈ. ૧૮૨-૧૮૩.

(વળી એ પરથી ઘેરાવો પણ નીકળે.) બહારનો ઘેરાવો તેર હજાર પાંચસો અગ્યાર પૂર્ણાંક છ અગ્યારાંશ યોજન આવે છે. અને એનો અંદરનો ઘેરાવો દશ હજાર ત્રણસો ઓગણપચાસ પૂર્ણાંક ત્રણ અગ્યારાંશ યોજન થાય છે. ૧૮૪-૧૮૫.

નંદનવનમાં કૂટ કહ્યાં છે એ કૂટ શિવાય બધુંય અહિં નંદનવન પેઠે સમજવું. ૧૮૬.

એની જ પેઠે અકેકી દિશામાં સિદ્ધાયતન સમજવું; વિદિશામાં વાવથી ઘેરાયલો પ્રાસાદ સમજવો. ઇશાનપુણામાં પૂર્વાદિકને અનુક્રમે સુમના, સૌમનસા, સૌમનાંસા, અને મનોરમા નામની વાવો સમજવી. અગ્નિ કોણમાં ઉત્તરકુરુ, દેવકુરુ, વારિષેણા અને સરસ્વતી નામની

આગ્નેચ્યામથ નૈઋત્યાં પ્રાસાદૌ શક્રભર્તૃકૌ ।
 ષેશાન્યાં વાયવ્યાયાં ચ તાત્રીશાનસુરેશિતુઃ ॥ ૧૯૨ ॥

एवं वनं सौमनसं लेशतो वर्णितं मया ।
 वर्णयामि वनमथ पाण्डुकं शिखरस्थितम् ॥ १९३ ॥
 अतीत्योर्ध्वं सौमनसवनस्य समभूतलात् ।
 योजनानां सहस्राणि षट्त्रिंशत्समुपर्यधः ॥ १९४ ॥
 प्रज्ञप्तं पण्डकवनमनेकसुरसेवितम् ।
 चारणश्रमणश्रेणिश्रितकल्पद्रुमाश्रयम् ॥ १९५ ॥ युग्मम् ॥
 चतुर्नवत्या संयुक्ता योजनानां चतुःशती ।
 वनस्यास्य चक्रवालविष्कम्भो वर्णितो जिनैः ॥ १९६ ॥
 उपपत्तिश्चात्र मेरुमौलेः सहस्रविस्तृतात् ।
 शोधयेत् चूलिकामूलव्याસं द्वादशयोजनीम् ॥ १९७ ॥
 अवशिष्टेऽर्द्धीकृते च यथोक्तमुपपद्यते ।
 मानमस्य मरकतमणिग्रैवेयकाकृतेः ॥ १९८ ॥ युग्मम् ॥

ચાર વાવ; નૈઋત્ય યુજામાં અનુક્રમે વિશાકા, માધલદ્રા, અમ્બસેના અને રોહિણી નામની
 ચાર વાવ; અને વાયવ્ય કોણમાં અનુક્રમે ભદ્રોત્તરા, ભદ્રા, સુભદ્રા તથા ભદ્રાવતી નામની
 ચાર વાવ સમજવી. ૧૮૭-૧૯૧.

વળી અગ્નિ યુજામાં અને નૈઋત્ય યુજામાં સૌધર્મેન્દ્રના બે પ્રાસાદ, અને ઇશાન તથા
 વાયવ્ય કોણમાં ઇશાનેન્દ્રના બે પ્રાસાદ છે. ૧૯૨.

એ પ્રમાણે મેં સૌમનસવનનું લેશમાત્ર વર્ણન કર્યું. હવે (મેરુના) શિખરપર રહેલા
 પાંડકવનનું વર્ણન કરું છું. ૧૯૩.

સૌમનસવનના સમભૂતળથી ઉપર ચઢતાં છત્રીસ હજાર યોજન પૂરા થયા પછી, અનેક
 દેવોથી સેવાયત્તું અને ચારણમુનિઓના વિસામારૂપ કલ્પવૃક્ષોવાળું પાંડકવન આવે છે. ૧૯૪-૧૯૫.

આ વનની ફરતી પહોળાઇ ચારસો ચોરાણું યોજનની છે—એમ જિનભગવાનનું
 વચન છે. ૧૯૬.

એની સમન્વતિ આ પ્રમાણે:--

મેરુ પર્વતના શિખરનો વિસ્તાર એક હજાર યોજન છે. એમાંથી ચૂલિકાના મૂળની
 પહોળાઇ બે ખાર યોજનની છે તે બાદ કરતી. એટલે નવસો અઠ્યાસી યોજન રહ્યા. એને,

યથા મેરું પરિચ્છિપ્ય સ્થિતા પૂર્વવનત્રયી ।

પરિચ્છિપ્ય સ્થિતમિહ તથેદં મેરુચૂલિકામ્ ॥ ૧૯૯ ॥

ત્રિસહસ્ત્રી યોજનાનાં દ્વાષષ્ટ્યા સંયુતં શતમ્ ।

વિશેષાભ્યધિકં કિંચિત્ પરિક્ષેપોઽસ્ય વર્ણિતઃ ॥ ૨૦૦ ॥

અસ્મિન્ મેરુચૂલિકાયાઃ પંચાશ્ચોજનોત્તરમ્ ।

સિદ્ધાયતનમેકૈકં પ્રાગ્વત્ દિશાં ચતુષ્ટયે ॥ ૨૦૧ ॥

વિદિક્તુ પુનરેકૈકઃ પ્રાસાદો વાપિકાવૃતઃ ।

નામાન્યાસાં વાપિકાનામૈશાન્યાદિવિદિક્રમાત્ ॥ ૨૦૨ ॥

પુંડ્રા પુંડ્રપ્રમા ચૈવ સુરક્તાખ્યા તથાપરા ।

રક્તાવતીતિ ચૈશાનપ્રાસાદે વાપિકા મતાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

ક્ષીરરસા ચેક્ષુરસા તથામૃતરસાભિધા ।

વારુણીતિ કિલાગ્નેયપ્રાસાદે વાપિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૦૪ ॥

શંખોત્તરા તથા શંખા શંખવર્તા બલાહકા ।

પ્રાસાદે નૈઋત્યીસંસ્થે વાપિકાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૨૦૫ ॥

અર્ધ કરવા. એટલે ચારસો ચોરાણું યોજન આવ્યા. એ મરકતરત્નના ઐવેચકની આકૃતિવાળા એ વનનું પ્રમાણ. ૧૯૭-૧૯૮.

પૂર્વોક્ત ત્રણ વન જેમ મેરુપર્વતને વીંટાઇને રહેલાં છે તેમ આ ચોથું પાંડકવન મેરુની ચૂલિકાને વીંટીને રહેલું છે. એનો ઘેરાવો ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજનથી કંઈક અધિક કહેલો છે. ૧૯૯-૨૦૦.

આ વનમાં, મેરુની ચૂલિકાથી પચાસ યોજનને અંતરે, પૂર્વની પેઠે ચોદશ એકેક સિદ્ધ-મંદિર છે; અને ચારે વિદિશાઓ એટલે ખુણામાં વાવેથી વીંટળાયેલો એકેક પ્રાસાદ છે. એ વાવેનાં નામ ઈશાન આદિક વિદિશાઓને અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે:— ૨૦૧-૨૦૨.

ઈશાનકોણના પ્રાસાદની ચોતરફ પુંડ્રા, પ્રભાવા, સુરક્તા તથા રક્તાવતી નામની વાવે છે. ૨૦૩.

અગ્નિકોણના પ્રાસાદની ચોતરફ ક્ષીરરસા, ઈક્ષુરસા, અમૃતરસા તથા વારુણી નામની વાવે છે. ૨૦૪.

નૈઋત્યકોણમાં રહેલા પ્રાસાદની ચોખાણુ શંખોત્તરા, શંખા, શંખાવર્તા, તથા બલાહકા નામની વાવે છે. ૨૦૫.

પુષ્પોત્તરા પુષ્પવતી સુપુષ્પા પુષ્પમાલિની ।

વાયવ્યકોણે વાપ્યઃ સ્યુઃ સર્વાઃ પૂર્વાદિતઃ ક્રમાત્ ॥ ૨૦૬ ॥

આગ્નેયનૈઋત્યગતૌ પ્રાસાદૌ સ્તઃ શતક્રતોઃ ।

વાયવ્યૈશાનસત્કૌ તાવીશાનેન્દ્રસ્ય વર્ણિતૌ ॥ ૨૦૭ ॥

ચૈત્યપ્રાસાદવાપીનાં માનં ત્રિષુ વનેષ્વપિ ।

સદ્ભદ્રશાલવનવદ્વિજ્ઞેયમવિશેષિતમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

અથાસ્મિન્ પંડકવનેઽભિષેકાર્હાઃ સ્વયંભુવામ્ ।

શિલાશ્રતસ્તઃ પ્રજ્ઞતાઃ સ્નાત્રોદકપવિત્રિતાઃ ॥ ૨૦૯ ॥

આદ્યા પાણ્ડુશિલાનામ્ની દ્વિતીયા પાણ્ડુકંબલા ।

તૃતીયા ચ રક્તશિલા ચતુર્થી રક્તકંબલા ॥ ૨૧૦ ॥

અમૂનિ આસાં નામાનિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે ॥ ક્ષેત્રસમાસે તુ પાંડુકંબલા
અતિપાણ્ડુકંબલા રક્તકંબલા અતિરક્તકંબલા એવં આસાં નામાનિ પઠ્યન્તે ॥

પ્રાચ્યાં મેરુચૂલિકાયા પ્રાકૂપર્યન્તે વનસ્ય ચ ।

ભાત્યર્જુનસ્વર્ણમયી શિલા પાણ્ડુશિલાભિધા ॥ ૨૧૧ ॥

અને વાયવ્યકોણના પ્રાસાદને ક્ષરતી પૂર્વાદિક દિશાને અનુક્રમે પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી, સુપુષ્પા અને પુષ્પમાલિની નામની ચાર વાવ આવેલી છે. ૨૦૬.

અગ્નિકોણ તથા નૈઋત્યકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ સૌધર્મેન્દ્રના છે; અને વાયવ્યકોણ તથા ઇશાનકોણનો—એમ બે પ્રાસાદ ઇશાનેન્દ્રના છે. ૨૦૭.

ભદ્રશાળવનમાં આવેલા ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવ—એ સર્વેનું જે માન યોગ્યસ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ માન શેષ ત્રણે વનના ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને વાવનું છે. ૨૦૮.

વળી આ પાંડકવનને વિષે શ્રી જિનભગવાનના અભિષેકને યોગ્ય ચાર શિલાઓ આવેલી છે—તે ચારે પ્રભુના સ્નાત્ર જળથી પવિત્ર થયેલી છે. ૨૦૯.

પહેલી પાંડુશિલા, બીજી પાંડુકંબલા, ત્રીજી રક્તશિલા અને ચોથી રક્તકંબલા છે. ૨૧૦.

આ નામ કહ્યાં તે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિ સૂત્રને અનુસારે છે. ક્ષેત્રસમાસમાં તો પાંડુકંબલા, અતિપાંડુકંબલા, રક્તકંબલા અને અતિરક્તકંબલા—એમ નામ કહેલાં છે.

ચારમાં જે પહેલી પાંડુશિલા નામની છે તે મેરુની ચૂલિકાથી પૂર્વે અને વનને પૂર્વ છેડે આવેલી છે. ૨૧૧.

સા પૂર્વાપરવિસ્તીર્ણા તથોદગ્દક્ષિણાયતા ।

આયામતો યોજનાનાં શતાનિ પંચ કીર્તિતા ॥ ૨૧૨ ॥

શતાન્યર્દ્ધતૃતીયાનિ મધ્યે વિષ્કમ્ભતો મતા ।

અર્ધચન્દ્રાકૃતેસ્તસ્યા મધ્યે પરમવિસ્તૃતિઃ ॥ ૨૧૩ ॥

પૂર્વાપરઃ શરત્વેન વ્યાસોઽસ્યાઃ પરમો બુધૈઃ ।

જીવાત્વેન ચ પરમાયામસ્તુ દક્ષિણોત્તરઃ ॥ ૨૧૪ ॥

પરિક્ષેપો ધનુઃપૃષ્ઠતયા ભાવ્યો યથોચિતઃ ।

તત્તત્કરણરીત્યા વા સમાનેયં શરાદિકમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

ચતુર્યોજનપિણ્ડાયામસ્યાં ભાતિ ચતુર્દિશમ્ ।

તોરણાલંકૃતં કમ્બ્રં સોપાનાનાં ત્રયં ત્રયમ્ ॥ ૨૧૬ ॥

અધિજ્યચાપાકારાયાઃ વક્રતા ચૂલિકાદિશિ ।

ઋજુતા સ્વસ્વદિક્ષેત્રાભિમુખાસ્યાઃ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૨૧૭ ॥

અત્યન્તકમનીયાયામસ્યાં વૃન્દારકવ્રજાઃ ।

આસીનાશ્ચ શયાનાશ્ચ વિદન્તિ પરમાં મુદમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાંબી છે. એની લંબાઈ પાંચસો યોજન છે. એની પહોળાઈ મધ્યભાગમાં અઢીસો યોજન છે કેમકે એ અર્ધ ચંદ્રાકારની છે એટલે મધ્ય-ભાગમાં ઉત્કૃષ્ટ પહોળાઈ હોય. એ પહોળાઈ પૂર્વપશ્ચિમે શરપણાને લઈને ઉત્કૃષ્ટી છે. વળી એની લંબાઈ જીવાપણાને લઈને ઉત્તર દક્ષિણ તરફ ઉત્કૃષ્ટી છે. ૨૧૨-૨૧૪.

એનો ઘેરાવો ધનુઃપૃષ્ઠપણાથી યથાયોગ્યપણે ભાવી લેવો. અથવા એનું શરાદિક (શર, જીવા અને ધનુઃપૃષ્ઠ) તે તે કરણ-યુક્તિની રીતે શોધી કાઢવું. ૨૧૫.

આ શિલા ચાર યોજન જાડી છે અને એને ચોદિશ તોરણોને લીધે શોભાયમાન એવાં ત્રણ ત્રણ પગથીયાં છે. ૨૧૬.

એની આકૃતિ દોરી ચઢાવેલા ધનુષ્ય જેવી છે. એ ચૂલિકાની દિશામાં વક્ર છે અને પોત-પોતાની દિશાના ક્ષેત્રસન્મુખ સરલ-સીધી છે. ૨૧૭.

એ અત્યન્ત મનોહર હોવાથી, એના પર દેવતાઓ અત્યન્ત હુર્ષથી સૂએ બેસે છે. ૨૧૮.

વેદિકાવનસ્વંડાભ્યાં સમન્તાદિયમાવૃતા ।

કાંચીદામનીલપરિધાનાભ્યામિવ કામિની ॥ ૨૧૯ ॥

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ તસ્યાં સિંહાસને સ્થિતે ।

ધનુઃપંચશતવ્યાસાયામે તદર્ધમેદુરે ॥ ૨૨૦ ॥

જ્ઞેયો ગ્રન્થાન્તરાત્ સિંહાસનયોરિહ વર્ણકઃ ।

અનાવૃતસ્થલસ્થાનાદેષાં ચન્દ્રોદયં વિના ॥ ૨૨૧ ॥

તુલ્યત્વાદનયોર્વ્યાસાયામાભ્યાં ચતુરસ્રતા ।

ચતુરસ્રપીઠબન્ધરૂપે જ્ઞેયે ઇમે તતઃ ॥ ૨૨૨ ॥

ઉત્તરાહે તત્ર સિંહાસને દેવાશ્રતુર્વિધાઃ ।

અભિર્બિંચન્તિ કચ્છાદિવિજયાષ્ટકતીર્થપાન્ ॥ ૨૨૩ ॥

સિંહાસને દાક્ષિણાત્યે વિજયેષુ કિલાષ્ટસુ ।

વત્સાદિકેષુ સંજાતાન્ સ્નપયન્તિ જિનેશ્વરાન્ ॥ ૨૨૪ ॥

અર્થ માવઃ ।

શિલાયાઃ સંમુખં હ્યસ્યાઃ પૂર્વસ્યાં દિશિ વર્તતે ।

ક્ષેત્રં પૂર્વવિદેહાખ્યં વિજયાસ્તત્ર ષોડશ ॥ ૨૨૫ ॥

સર્વતઃ વેદિકા તથા વનખંડથી વીંટળાયેલી આ શિલા બાજુ સુવર્ણ મેળલા અને લીલા વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલી કોઈ કામિની-સ્ત્રી હોયતી એવી શોભે છે. ૨૧૯.

એ શિલાપર દક્ષિણે અને ઉત્તરે પાંચસો ધનુષ્ય લાંબાપહોળાં અને અઠીસો ધનુષ્ય બહાં બે સિંહાસનો રહેલાં છે. ૨૨૦

એ બેઉનો પરિવાર અન્ય અંથેથી બાણી લેવો. ૨૨૧.

લાંબાઈ અને પહોળાઈ એકસરખી હોવાથી એઓ ચોખંડા છે; અને એટલે એઓને સમ ચારસ પીઠબંધ જેવાં સમજવાં. ૨૨૨.

એ બેમાંથી જે ઉત્તર તરફનું છે તેના પર ચારે પ્રકારના દેવો કુચ્છ વગેરે આઠ વિજયોમાં થયેલા તીર્થકરોનો અભિષેક કરે છે. ૨૨૩.

અને જે દક્ષિણ તરફનું છે તે પર વત્સ વગેરે આઠ વિજયોમાં થયેલા તીર્થકરોનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૨૪.

એનો વિસ્તૃત ભાવાર્થ આ પ્રમાણે:—

उस्कर्षतोऽपि तत्र द्वौ जायेते युगपजिनौ ।
 तत्र शीतोत्तराभाविविजयाष्टकजो जिनः ॥ २२६ ॥
 सिंहासने सुराधीशैरौत्तराहेऽभिषिच्यते ।
 दक्षिणात्ये दक्षिणात्यविजयाष्टकजो जिनः ॥ २२७ ॥
 एवं भाव्यं पश्चिमायामपि सिंहासनद्वयम् ।
 प्रत्यक्विदेहार्हद्योग्यं दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः ॥ २२८ ॥
 तदेकैकं दक्षिणात्योदीच्ययोः शिलयोः किल ।
 यद्भारतैरवतयोरेकैकस्यार्हतो जनिः ॥ २२९ ॥
 वनस्याथो दक्षिणात्यपर्यन्ते पाण्डुकंबला ।
 दक्षिणस्यां दिशि मेरुचूलिकायाः प्रतिष्ठिता ॥ २३० ॥
 दक्षिणोत्तरविस्तीर्णा प्राक्पश्चिमायता च सा ।
 ऋजुतास्या दक्षिणस्यां वक्रता चूलिकादिशि ॥ २३१ ॥
 उपर्यस्या मध्यभागे सिंहासनमनुत्तरम् ।
 सुरेन्द्रैस्तत्र भरतजातो जिनोऽभिषिच्यते ॥ २३२ ॥

આ શિલાની સન્મુખ પૂર્વ દિશામાં પૂર્વવિદેહ નામે ક્ષેત્ર છે તેમાં સોળ વિજયો અર્થાત્ જૂદા જૂદાં વિભાગ છે. ત્યાં એકસાથે વધારેમાં વધારે બે જિનેશ્વરો થાય છે. તેમાંથી શીતા નદીની ઉત્તરે રહેલા આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનેશ્વરનો, ઈન્દ્રો ઉત્તર તરફના સિંહાસનપર અભિષેક કરે છે તથા દક્ષિણ તરફના આઠ વિજયોમાં થયેલા જિન ભગવાનનો, દક્ષિણ તરફના સિંહાસનપર અભિષેક કરે છે. ૨૨૫-૨૨૭.

વળી એવી રીતે પશ્ચિમ તરફ પણ બે સિંહાસનો છે તે પશ્ચિમ વિદેહમાં ઉત્તરે અને દક્ષિણે આવેલા આઠઆઠ વિજયોમાં થતા તીર્થકરોને માટે છે. ૨૨૮.

વળી ઉત્તર તથા દક્ષિણ તરફ એ શિલાપર અકેક સિંહાસન છે કેમકે ભરતક્ષેત્રમાં તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં અકેક તીર્થકરનો જન્મ થાય છે. ૨૨૯.

હવે જે પાંડુકંબલા નામની ખીણ શિલા કહી છે તે આ વનને દક્ષિણ છેડે મેરૂની ચૂલિકાથી દક્ષિણ દિશામાં છે. ૨૩૦.

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ પહોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી છે. વળી એ દક્ષિણ તરફ સરલ એટલે ત્રીધી છે અને ચૂલિકા તરફ વક્ર એટલે વાંકવાળી છે. ૨૩૧.

અમુખ્યા દક્ષિણામુખ્યાઃ સમ્મુખં ભરતં યતઃ ।

તતસ્તપ્રત્યસાર્વસ્ય યુક્તમત્રાભિષેચનમ્ ॥ ૨૩૩ ॥

શેષં તુ માનસંસ્થાનસોપાનવેદિકાદિકમ્ ।

સર્વાસામપિ વિજ્ઞેયમવિશેષેણ પાણ્ડુવત્ ॥ ૨૩૪ ॥

વર્ણતશ્ચોક્તરૂપે દ્વે કુમુદોદરસોદરે ।

વદ્યમાણે પુનઃ કોકનદવિદ્ધુમબન્ધુરે ॥ ૨૩૫ ॥

અર્થં તાવત્ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ ॥ બૃહત્ક્ષેત્રસમાસસૂ-
ત્રવૃત્તૌ તુ સર્વાઃ શ્વેતસુવર્ણમય્ય ઉક્તા ઇતિ જ્ઞેયમ્ ॥

વનપશ્ચિમપર્યન્તે શિલા રક્તશિલાભિધા ।

પ્રતીચ્યાં મેરુચૂલાયાઃ તપનીયમગ્રી મતા ॥ ૨૩૬ ॥

પૂર્વપશ્ચિમવિસ્તીર્ણા સા દક્ષિણોત્તરાયતા ।

ઋજુતાસ્યાઃ પશ્ચિમાર્યાં વક્રતા ચૂલિકાદિશિ ॥ ૨૩૭ ॥

એ પર મધ્યભાગમાં ઉત્તમ સિંહાસન છે. એ સિંહાસનઉપર ઈન્દ્રો ભરતક્ષેત્રમાં થયેલા જિનેશ્વરોનો અભિષેક કરે છે. ૨૩૨.

આ શિલાની સન્મુખ દક્ષિણ તરફ ભરતક્ષેત્ર આવેલ છે અને તેથી ત્યાં થયેલા જિનભગ વાનનો ત્યાં અભિષેક થાય છે. ૨૩૩.

આ શિલાસંબંધી આકૃતિ, પ્રમાણ, પગથીયાં તથા વેદિકા વગેરે શેષ સર્વ પાંડકશિલાની સમાન જાણી લેવું. ૨૩૪.

ઉપરોક્ત ઉભય શિલાઓનો વર્ણ કુમુદના ગર્ભસમાન છે. અને જે હુવે વર્ણવશું એ એક શિલાનો વર્ણ માણિક્ય તથા પ્રવાળાં સરખો છે. ૨૩૫.

આ વાત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રની ટીકાને અનુસારે છે. ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં તે સર્વ શિલાઓ શ્વેત સ્વર્ણમય કહી છે.

ત્રીજી રક્તશિલા નામની શિલા વનને પશ્ચિમ છેડે મેરુની ચૂલિકાની પશ્ચિમે આવેલી છે અને રક્તસ્વર્ણમય છે એમ કહ્યું છે. ૨૩૬.

એ પૂર્વપશ્ચિમ પહોળી છે અને ઉત્તર દક્ષિણ લાંબી છે. વળી એ પશ્ચિમ તરફ સરલ-
સીધી છે અને ચૂલિકાતરફ વાંકી છે. ૨૩૭.

સ્યાત્ પ્રતીચીસંમુખાયામસ્યાં સિંહાસનદ્વયમ્ ।

જિનજન્માભિષેકાર્હ દક્ષિણોત્તરયોર્દિશોઃ ॥ ૨૩૮ ॥

શીતોદોત્તરદિગ્ભાવિપક્ષમાદિવિજયાષ્ટકે ।

સંજાતોઽર્હન્નોત્તરાહસિંહાસનેઽભિષિચ્યતે ॥ ૨૩૯ ॥

શીતોદાદક્ષિણાભાવિવપ્રાદિવિજયાષ્ટકે ।

જાતો જિનો દાક્ષિણાત્યસિંહાસનેઽભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૦ ॥

ઉદીચ્યાં મેરુચૂલાયા ઉદીચ્યાન્તે વનસ્ય ચ ।

રક્તસ્વર્ણમયી રક્તકંબલા વર્તતે શિલા ॥ ૨૪૧ ॥

દક્ષિણોત્તરવિસ્તીર્ણા સા પૂર્વપશ્ચિમાયતા ।

ઉદગ્ રુઝ્વી ચૂલિકાતો વક્ત્રા તથોત્તરામુખી ॥ ૨૪૨ ॥

અસ્યાં સિંહાસનં મધ્યે મણિરત્નમનોહરમ્ ।

પ્રાવતક્ષેત્રજાતો જિનસ્તત્રાભિષિચ્યતે ॥ ૨૪૩ ॥

એવં મેરુગિરાવસ્મિન્નભિષેકાસનાનિ ષટ્ ।

અભિષેકસ્તુ યુગપચ્ચતુર્ણામથવા દ્વયોઃ ॥ ૨૪૪ ॥

પશ્ચિમ સન્મુખ રહેલી આ શિલા પર ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં જિનભગવાનના અભિષેકને અર્થે બે લાયક સિંહાસનો છે. ૨૩૮.

ઉત્તર દિશાના સિંહાસન પર, શીતોદાનદીની ઉત્તરે આવેલા પક્ષમાદિક આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામાં આવે છે; અને દક્ષિણદિશાના સિંહાસન પર, શીતોદાની દક્ષિણે આવેલા વપ્રાદિ આઠ વિજયોમાં થયેલા જિનેશ્વરનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૩૯-૨૪૦.

ચોથી રત્નકંબલા નામની શિલા છે તે મેરુની ચૂલિકાની ઉત્તરે વનને ઉત્તર છેડે આવેલી છે અને એ પણ રક્તરવર્ણમય છે. ૨૪૧.

એ શિલા ઉત્તરદક્ષિણ ખડોળી અને પૂર્વપશ્ચિમ લાંબી છે. વળી એ ઉત્તરસન્મુખ આવેલી છે; અને ઉત્તરતરફ સીધી તથા ચૂલિકાતરફ વાંકી છે. ૨૪૨.

એ શિલા પર મણિરત્નથી મનોહર એવું સિંહાસન રહેલું છે અને તે સિંહાસન પર પ્રાવત ક્ષેત્રમાં થયેલા જિનભગવાનનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. ૨૪૩.

એ પ્રમાણે આ મેરુ પર્વત પર અભિષેક કરવાનાં છ આસનો છે. ત્યાં એક સાથે ચાર અથવા બે જિનભગવાનનો અભિષેક થાય છે. ૨૪૪.

પૂર્વાપરવિદેહેષુ નિશીથેઽર્હજનિર્યદા ।

ભરતૈરવતક્ષેત્રે મધ્યાહ્નઃ સ્યાત્તદા યતઃ ॥ ૨૪૫ ॥

શેષેષ્વપિ વ્યવસ્થેયં તુલ્યા ચતુર્ણુ મેરુષુ ।

સિંહાસનાન્યતર્લિંશત્ ભવન્તિ સર્વસંખ્યયા ॥ ૨૪૬ ॥

ત્રિંશતસ્તીર્થરાજાં તુ યુગપન્ન જનિર્ભવેત્ ।

ભરતૈરાવતત્રિદેહેષુ કાલવિપર્યયાત્ ॥ ૨૪૭ ॥

યુક્તૈવોક્તા તતઃ પ્રાચ્યૈરર્હતાં યુગપજ્જનિઃ ।

ઉત્કર્ષાદ્વિંશતેરેવ દશાનાં ચ જઘન્યતઃ ॥ ૨૪૮ ॥

ભરતેષ્વૈરાવતેષુ કાલસ્ય સામ્યતો મિથઃ ॥

હીનાધિકાનાં પૂર્વોક્તસંખ્યાતો ન જનિર્ભવેત્ ॥ ૨૪૯ ॥

પાણ્ડુકારુચ્યવનસ્યાસ્ય મધ્યભાગે સુનિશ્ચિતે ।

ચકાસ્તિ ચૂલિકા મેરોર્વર્યવૈદૂર્યરત્નજા ॥ ૨૫૦ ॥

વિસ્ફુરત્પંડકવનશરાવાન્તઃપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

યવારકસ્તંબ ઇવ ભદ્રકૃજ્જિનજન્મનિ ॥ ૨૫૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

કેમકે પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં અર્હત્ પ્રભુનો જન્મ જે વખતે મધ્ય રાત્રીએ થાય છે તે વખતે ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં તેો મધ્યાહ્ન કાળ (ખરો ખપોર) હોય છે. ૨૪૫.

શેષ ચારે મેરુ પર પણ એના સરખી જ વ્યવસ્થા છે એટલે સમગ્ર મળીને ત્રીશ સિંહાસનો થયાં. ૨૪૬.

વળી ભરતક્ષેત્ર, ઐરવત ક્ષેત્ર તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કાળના વિપર્યયને લીધે એક સાથે ત્રીશ તીર્થ કરોનો જન્મ થતો નથી. માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે એમ કહ્યું છે કે ઉત્કૃષ્ટ વીશ જિનેશ્વરોનો અને જઘન્યપણે દશનો જન્મ થાય છે એ વાત યુક્ત જ કહી છે. ૨૪૭-૨૪૮.

એમ જ વળી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં કાળની પરસ્પર સામ્યતાને લીધે પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી હીનાધિક તીર્થ કરોનો જન્મ થતો નથી. ૨૪૯.

આ પાંડક વનમાં સુનિશ્ચિત એવા મધ્ય ભાગમાં ઉત્તમ વૈદૂર્ય રત્નોની બનેલી મેરુ પર્વતની ચૂલિકા, જાણે જિનભગવાનના કલ્યાણકારી જન્મ સમયે પ્રકૃષ્ટિત થયેલા પંડકવન રૂપી શરાવની અંદર (રોપેશ) જવારક (જુવારા) નો રોપો હોયતો એમ, વિરાજી રહી છે. ૨૫૦-૨૫૧.

ચત્વારિંશદ્યોજનાનિ તુંગત્વંન ભવેદસૌ ।

દ્વાદશૈવ યોજનાનિ મૂલે વિષ્કમ્ભતો મતા ॥ ૨૫૨ ॥

મધ્યે ચ યોજનાન્યષ્ટૌ ચત્વાર્યુપરિ વિસ્તૃતા ।

ઉદસ્તાદુત્થગોપુચ્છમુસ્થસંસ્થાનશાલિની ॥ ૨૫૩ ॥

સપ્તત્રિંશદ્યોજનાનિ સાતિરેકાણિ કિંચન ।

મૂલેઽસ્યા પરિધિઃ મધ્યે સાધિકા પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૫૪ ॥

સાધિકાનિ દ્વાદશૈતત્પરિક્ષેપ ઉપર્યથ ।

વ્યાસાનુસારતો ભાવ્યોઽન્યત્રાપિ પરિધિઃ બુધૈઃ ॥૨૫૫॥ યુ૦॥

અથૈતસ્યાં ચૂલિકાયામુત્ક્રાન્તે યોજનાદિકે ।

મૂલાત્તપંચમલવઃ ક્ષીયતે મૂલવિસ્તૃતેઃ ॥ ૨૫૬ ॥

મેરોર્યથૈકાદશભિઃ યોજનૈઃ યોજનં હ્રસેત્ ।

ક્ષીયતે યોજનં તદ્વત્ પંચભિઃ યોજનૈરિહ ॥ ૨૫૭ ॥

ઉત્ક્રાન્તાયાં મૂલભાગાદ્યથા યોજનવિંશતૌ ।

વિંશતેઃ પંચમો ભાગઃ સ્યાચ્ચતુર્યોજનાત્મકઃ ॥ ૨૫૮ ॥

તસ્મિંશ્ચ મૂલવિષ્કમ્ભાદપનીતે ભવેદિહ ।

વિષ્કમ્ભો યોજનાન્યષ્ટાવિત્થં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૨૫૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એની ઉંચાઈ ચાલીશ યોજનની છે. એની પહોળાઈ મૂળ આગળ બાર યોજનની, મધ્યમા આઠ યોજનની અને મથાળે ચાર યોજનની છે. એનો આકાર વળા ગાયે ઉંચું કરેલુ પુચ્છ હોય એવો છે. ૨૫૨-૨૫૩.

વળી એનો ઘેરાવો મૂળ આગળ સાડત્રીશ યોજનથી કંઈક અધિક, મધ્યમા પચવીશ યોજનથી કંઈક અધિક અને મથાળે બાર યોજનથી કંઈક અધિક છે. એનો અન્યત્ર ઘેરાવો જાણવો હોય તો વ્યાસને અનુસારે ગણી કાઢી જાણી લેવો. ૨૫૪-૨૫૫.

હવે આ ચૂલિકામાં, દર એક યોજન ઉપર ચઢતા મૂળના વિસ્તારનો પાંચમો પાંચમો ભાગ ઘટતો આવે છે. ૨૫૬.

જેમ મેરુ પર દર અગ્યાર યોજને, મૂળના વિસ્તારથી એક યોજન ઘટાડો થાય છે તેમ આ ચૂલિકાના સંબંધમાં દર પાંચ યોજને એક યોજનનો ઘટાડો થાય છે. ૨૫૭.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે; મૂળથી વીશ યોજન ઉંચે ચઢીએ ત્યારે વીશનો પાંચમો ભાગ જે ચાર-

યદ્વા મૌલેરતિકાન્તમધો યદ્યોજનાદિકમ્ ।

વિભક્તે પંચભિસ્તસ્મિન્ લબ્ધે ચતુર્ભિરન્વિતે ॥ ૨૬૦ ॥

જાયતેઽભીપ્સિતે સ્થાને વિષ્કમ્ભોઽન્ન યથોર્ધ્વતઃ ।

અપક્રાન્તૌ યોજનાનાં વિંશતેઃ સ વિભાવ્યતે ॥ ૨૬૧ ॥

વિંશતેઃ પંચભિર્ભાગે યોજનાનાં ચતુષ્ટયી ।

લબ્ધા ચતુર્ભિર્યુક્તાષ્ટૌ યોજનાનીતિ ભાવના ॥ ૨૬૨ ॥

અસૌ પદ્મવેદિકયા પરીતા કાનનેન ચ ।

સહકારલતેવોચ્ચૈરાલવાલેન રાજતે ॥ ૨૬૩ ॥

एतस्याश्च शिरोभागे कमनीयमहीतले ।

પ્રાપ્નુવન્તિ પરાં પ્રીતિં નિર્જરાઃ સુખનિર્ભરાઃ ॥ ૨૬૪ ॥

मध्येऽत्र सिद्धायतनं तदेकं क्रोशमायतम् ।

તથા ક્રોશાર્દ્ધવિસ્તારં દેશોનં ક્રોશમુન્નતમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

अष्टोत्तरशतं तत्र प्रतिमाः शाश्वतार्हताम् ।

વૈતાઢ્યચૈત્યવત્સર્વં વક્તવ્યમિહ વર્ણનમ્ ॥ ૨૬૬ ॥

તેટલા યોજન ઘટે છે. એટલે કે મૂળના બાર યોજનના વિસ્તારમાંથી ચાર યોજન બચ એટલે ત્યાં આઠ યોજનનો વિસ્તાર રહે છે. એવી રીતે સર્વત્ર ગણતરી કરી લેવી. ૨૫૮-૨૫૯.

હવે જે મથાળેથી જ્યાં નીચે ઉતર્યા તે સ્થળનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો જેટલું નીચે ઉતર્યા તેને પાંચે ભાગવાથી જે આવે તેમાં ચાર લેખવવા. ૨૬૦.

જેમકે; ઉંચેથી વીશ યોજન નીચે ઉતર્યા ત્યાંનો વિસ્તાર જાણવો છે તો વીશને પાંચે ભાગતાં ચાર આવ્યા એમાં ચાર ઉમેરતાં આઠ આવ્યા. એ આઠ (યોજન) તે તે સ્થળનો વિસ્તાર કે પહોળાઈ આવી. એજ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં ગણતરી કરી લેવી. ૨૬૧-૨૬૨.

આ ચૂલિકા પદ્મવેદિકા અને વનખંડથી ઘેરાયલી હોઈને જાણે ક્યારાથી ઘેરાયલી કોઈ આગ્રહતા હોયની એવી શોભી રહી છે. ૨૬૩.

વળી એને મથાળે મનહર ભૂમિપર રહેતા દેવો સુખમાં નિમગ્ન થયા થકા ઉત્કૃષ્ટ આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૬૪.

એના મધ્યભાગમાં એક સિદ્ધમંદિર છે. એની લાંબાઈ એક કોસ છે, પહોળાઈ અર્ધો કોસ છે અને ઉંચાઈ એક કોસ કરતાં કંઈ ઓછી છે. ૨૬૫.

અનેકે સુરગન્ધર્વાઃ તત્ર ગાયન્તિ લીલયા ।
શૃણ્વન્તિ શ્રોત્રસુભગં જિનગીતં સુરેશ્વરાઃ ॥ ૨૬૭ ॥

જિનાગ્રે તત્ર નૃત્યન્ત્યઃ કુર્વન્તિ ત્રિદશાંગનાઃ ।
મેરુમૌલિસ્થમરુતાં વંશારૂઢનટીભ્રમમ્ ॥ ૨૬૮ ॥

કિંચાયં મન્દરો મેરુઃ સુદર્શનઃ સ્વયંપ્રભઃ ।
મનોરમો ગિરિરાજો રત્નોચ્ચયશિલોચ્ચયૌ ॥ ૨૬૯ ॥

લોકમધ્યો લોકનાભિઃ સૂર્યાવર્તોઽસ્તસંજ્ઞિતઃ ।
દિગાદિસૂર્યાવરણાવતંસકનગોત્તમાઃ ॥ ૨૭૦ ॥

અભિઃ ષોડશભિઃ ઠ્યાતો નામભિઃ મૂધરો મુષ્ટિ ।
સ્પૃશન્નભ્રમદભ્રાંશુઃ કલાભિરિવ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૨૭૧ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તત્રાપિ મન્દર ઇતિ મુખ્યનામૈષુ નામસુ ।
મન્દરાઠ્યઃ સુરો હ્યત્ર સ્વામી પલ્યોપમસ્થિતિઃ ॥ ૨૭૨ ॥

મહર્ષિકો નિવસતિ ઠ્યાતં તદ્યોગતો હ્યદઃ ।
યદ્દેદં જ્ઞાશ્વતં નામ ભરતૈરવતાદિવત્ ॥ ૨૭૩ ॥ યુગમમ્ ॥

એ સિદ્ધમંદિરમાં શાશ્વત તીર્થ કરોની એકસોને આઠ પ્રતિમાઓ છે. એનું સર્વ વર્ષુન વૈતાલ્ય પર્વતના ચૈત્ય પેઠે જાણવું. ૨૬૬.

ત્યાં અનેક ગન્ધર્વો જિનેશ્વરનાં કર્ણપ્રિય ગુણગાન કરે છે અને તે સુરેન્દ્રો શ્રવણ કરતા રહે છે. ૨૬૭.

વળી ત્યાં દેવાંગનાઓ પણ જિનપ્રભુ પાસે નૃત્ય કર્યા કરે છે. તે મેરૂશિખર પર રહી જોતા દેવ સમુદાયને વાંસપર રહી નૃત્ય કરતી કોઈ નટીઓ હોય એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. ૨૬૮.

આ મેરૂપર્વત વળી મદર, મેરૂ, સુદર્શન, સ્વયંપ્રભ, મનોરમ, ગિરિરાજ, રત્નોચ્ચય, શિલોચ્ચય, લોકમધ્ય, લોકનાભિ, સૂર્યાવર્ત, અસ્ત, દિગાદિ, સૂર્યાવરણ, અવતસક અને નગોત્તમ—એવાં સોળ નામાભિધાનવડે પ્રસિદ્ધ—ખ્યાત હોઈ, જાણે સોળ કળાવાળો નિર્ભળ ચંદ્રમા આકાશને સ્પર્શીને રહ્યો હોયની એવો જણાય છે. ૨૬૯—૨૭૧.

એનાં એ સોળ નામોમાં પણ મુખ્ય તો ‘મન્દર’ નામ છે. એ પર્વતનો સ્વામી

एवं महाविदेहानां स्वरूपं लेशतो मया ।
कीर्तितं कीर्तिविजयगुरुक्रमकजालिना ॥ २७४ ॥

सततमहतमोक्षान्यक्षलक्ष्मीनिधानम्
जयति जगति वर्षं श्रीविदेहाभिधानम् ।

अविरहितमनेकैर्देवदेवैर्नृदेवैः

अतिबलबलदेवैः वासुदेवैः सदैव ॥ २७५ ॥

तत्र तीर्थकरचक्रवर्तीनाम्
वासुदेवबलदेवयोरपि ।

स्याज्जघन्यपदतश्चतुष्टयम्

ब्रूमहेऽथ परमप्रकर्षतः ॥ २७६ ॥

द्वात्रिंशत्तीर्थनाथाः प्रतिविजयभिर्हैकैकभावेन बोध्याः

अष्टाढ्या વિંશતિઃ સ્યાત્ પ્રબલહલમૃતાં શાહિર્ગણાં ચક્રિણાં ચ ।

एकत्रोत्पत्ययोगाद्धरिहलधरयोश्चक्रिभिः साकमेवम्

व्यत्यासोऽन्योऽन्यमेषामकथि गणधरेन्द्रैः प्रकर्षाप्रकर्षे ॥ २७७ ॥

પહ્યોપમના આયુષ્યવાળો એક મંદર નામનો દેવ છે એના નામપરથી એ નામ પડ્યું કહેવાય છે. અથવા તો ભરત, ઐરવત વગેરેની જેમ એ નામ શાશ્વત જ સમજવું. ૨૭૨-૨૭૩.

એ પ્રમાણે કીર્તિવિજયગુરુના ચરણરૂપી કમળ આગળ ભ્રમણ કરતા ભ્રમર સમાન મારા જેવાએ મહાવિદેહક્ષેત્રનું લેશમાત્ર સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. ૨૭૪.

અખંડ મોક્ષલક્ષ્મીના નિધાનરૂપ તથા અનેક ઇન્દ્રો, રાક્ષસો, બળદેવો અને વાસુદેવોના નિરન્તર સહયોગવાળું આ મહાવિદેહક્ષેત્ર દિનપ્રતિદિન જયવંત વર્તે છે. ૨૭૫.

એ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવો તથા બળદેવો જઘન્યતઃ એટલે ઓછામાં ઓછા ચાર થાય છે. ૨૭૬.

અને ઉત્કૃષ્ટતઃ; પ્રત્યેક વિજયે અકેક ગણુતાં બત્રીશ તીર્થંકરો થાય છે; તથા અધ્યાવીશ બળદેવ, વાસુદેવ અને ચક્રવર્તીઓ થાય છે. અહિં ગણધરોએ ઉત્કૃષ્ટતઃ અને જઘન્યતઃ પરસ્પર તક્ષવત કહ્યો એનું કારણ એ કે ચક્રવર્તીની સાથે એકજ સ્થળે બળદેવ કે વાસુદેવની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૨૭૭.

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष—

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगः पूर्णोऽयमष्टादशः ॥ ॥२७८॥

इति अष्टादशः सर्गः ।

सकल विश्वेने आश्चर्यचकित करी देनारी श्रीर्तिवाणा श्री श्रीर्तिविजयवाचकेन्द्रना अन्ते-
वासी, तथा माता राजश्री अने पिता तेजपालना पुत्र,—एवा विनयविजयल्लये जगतना
निश्चित तत्त्वोने प्रकाशित करवाभां दीपक समान एवो ने आ काव्य—अथ रच्यो छे तेनो,
निर्भण अर्थोना संभूढथी सुलग एवो आ अठारमो सर्ग संपूर्ण थयो. २७८.

अठारमो सर्ग समाप्त.

अथ एकोनविंशः सर्गः ।

अथो महाविदेहानामुदक्सीमाविधायकः ।

भूधरो नीलवान्नाम स्याद्वैदूर्यमणीमयः ॥ १ ॥

स्वामिनो नीलवान्नाम्नो योगात् पल्योपमस्थितेः ।

नीलवानित्यसौ ख्यातो यद्वेदं नाम शाश्वतम् ॥ २ ॥

जम्बूद्वीपेऽन्यत्र चास्य मेरोरुत्तरतः पुरी ।

वक्ष्यमाणसुराणामप्येवं पुर्यायुरादिकम् ॥ ३ ॥

दक्षिणोत्तरविस्तीर्णः स पूर्वपश्चिमायतः ।

सर्वमस्य निषधवत् ज्ञेयं धनुःशरादिकम् ॥ ४ ॥

किन्तु जीवा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां शरासनम् ।

दक्षिणाभिमुखो बाण एवमग्रेऽपि भाव्यताम् ॥ ५ ॥

सर्ग १९ भो.

હવે મહાવિદેહને ઉત્તરતરફને સીમાડે નીલવાન નામનો વૈદુર્યમણીમય પર્વત આવેલો છે. ૧.
એનો એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો નીલવાન નામનો સ્વામી છે-એને લઇને એ
પર્વત નીલવાન કહેવાય છે. અથવાતો એ નામ શાશ્વતજ છે. ૨.

આ નીલવાનદેવની રાજધાની અન્યત્ર જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતથી ઉત્તર દિશામાં છે.
હવે-આગળ ઉપર જેમનું વર્ણન આવશે એ દેવોની રાજધાની તથા આયુષ્ય વગેરે વિષે
પણ એમજ સમજવું. ૩.

નીલવાનપર્વત ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે, તથા પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો છે. એનું ધનુઃપૃષ્ઠ અને
શર વગેરે બધુંય નિષધપર્વત પ્રમાણે છે. પરંતુ એની 'જીવા' દક્ષિણોન્મુખી છે, એનું
'ધનુઃપૃષ્ઠ' ઉત્તર તરફ છે અને એનું 'શર' દક્ષિણાભિમુખ છે. આગળ પણ એ પ્રમાણે
સમજ લેવું. ૪-૫.

દીપ્રપ્રભૈરયં કૂટૈર્નવભિઃ શોભિતોઽભિતઃ ।
 બ્રહ્મવતશ્રુતસ્કન્ધ ઇવ ગુપ્તિનિરૂપણૈઃ ॥ ૬ ॥
 તત્ર સિદ્ધાયતનાખ્યં સમુદ્રાસન્નમાદિમમ્ ।
 દ્વિતીયં નીલવત્કૂટં નીલવત્પર્વતેશિતુઃ ॥ ૭ ॥
 તતઃ પૂર્વવિદેહેશસુપર્વેશ્ચર્યશાલિતમ્ ।
 કૂટં પૂર્વવિદેહાખ્યં તૃતીયં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૮ ॥
 શીતાકૂટં તુરીયં ચ શીતાનદીસુરીશ્રિતમ્ ।
 નારીકાન્તં પંચમં તન્નારીકાન્તાસુરીશ્રિતમ્ ॥ ૯ ॥
 કેસરિહ્લદવાસિન્યાઃ કીર્ત્તિદેવ્યા નિકેતનમ્ ।
 ષષ્ઠં સ્પષ્ટં જિનપ્રષ્ટૈઃ કીર્ત્તિકૂટં પ્રકીર્ત્તિતમ્ ॥ ૧૦ ॥
 તથાઽપરવિદેહાખ્યં કૂટં સત્તમમીરિતમ્ ।
 સદાઽપરવિદેહેશનિર્જરસ્થાનમુત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥
 રમ્યકક્ષેત્રનાથેન રમ્યકાખ્યસુધાભુજા ।
 અધિષ્ઠિતં ચચ્છિષ્ટૈષ્ટૈસ્તન્નિષ્ઠંકિતમષ્ટમમ્ ॥ ૧૨ ॥
 તથા ચાનવમજ્ઞાનૈઃ કૂટં નવમમીરિતમ્ ।
 ઉપદર્શનસંજ્ઞં તદુપદર્શનદૈવતમ્ ॥ ૧૩ ॥

જેમ બ્રહ્મવતશ્રુતસ્કન્ધ, નવ 'ગુપ્તિ' એટલે 'વાડ' નું એની અંદર નિરૂપણ કરેલું હોવાથી, શોભાયમાન લાગે છે; તેમ આ પર્વત ચોતરફ આવી રહેલા એનાં નવ દેહીપ્યમાન શિખરોને લઇને બહુ સુશોભિત જણાય છે. ૬.

એ નવ શિખરોમાં પહેલું, સમુદ્રની નજીક આવેલું 'સિદ્ધાયતન' નામનું છે; બીજું એ પર્વતના નીલવાન નામના સ્વામીનું 'નીલવાન નામનું છે; ત્રીજું, પૂર્વવિદેહના સ્વામીની ઋદ્ધિથી સમુદ્ર-એવું 'પૂર્વવિદેહ' નામનું છે; ચોથું, શીતા નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીના આશ્રયણું, 'શીતાકૂટ' નામે છે; પાચમું, નારીકાંતા દેવીથી અધિષ્ઠિત થયેલું, 'નારીકાંત' નામનું છે; છઠું કેસરિદ્રહ-નિવાસી કીર્ત્તિદેવીના આશ્રયરૂપ 'કીર્ત્તિકૂટ' નામનું છે; સાતમું, અપરવિદેહના સ્વામીના નિરન્તરના આશ્રયરૂપ, 'અપરવિદેહ' નામનું છે; આઠમું રમ્યકક્ષેત્રના રમ્યકનામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત-એવું 'રમ્યક' નામનું છે; છેલ્લું-નવમું. ઉપદર્શન દેવના સ્થાનરૂપ, 'ઉપદર્શન' નામનું છે. ૭-૧૩.

एषामाद्ये जिनगृहं शेषेषु पुनरष्टसु ।

तत्तत्कूटसमाख्यानां प्रासादाः कूटनाकिनाम् ॥ १४ ॥

उक्तवक्ष्यमाणकूटप्रासादचैत्यगोचरम् ।

स्वरूपं हिमवत्कूटप्रासादजिनसन्नवत् ॥ १५ ॥

अस्योपरि महानेकश्चकास्ति केसरिहृदः ।

निषधोपरिभागस्थतिगिच्छेरिव सोदरः ॥ १६ ॥

अत्यन्तसुन्दराकारकेसरालीपरिष्कृतैः ।

शोभते शतपत्राद्यैः ख्यातोऽयं केसरी ततः ॥ १७ ॥

द्वे निम्नगे हृदादस्मान्निर्गते कन्यके इव ।

शीता च नारीकान्ता च दक्षिणोत्तरगे क्रमात् ॥ १८ ॥

दाक्षिणात्यतोरणेन निर्गत्य दक्षिणामुखी ।

शीता पूर्वविदेहान्तर्गतैति प्राकूपयोनिधिम् ॥ १९ ॥

विशेषतोऽस्याः स्वरूपं च प्रागुक्तमेव ॥

એ નવ ગણાબ્યાં એમાંના પહેલાપર જિનભગવાનનું મંદિર છે. શેષ આઠ શિખરોપર તે તે શિખરના નામેરી દેવતાઓના પ્રાસાદ કે મહેલો છે. ૧૪.

આ કહ્યા એ અને હવે કહેશું એ—સર્વ પ્રાસાદો અને ચૈત્યોનું સંમસ્ત સ્વરૂપ હિમવંત-પર્વતના પ્રાસાદ તથા જિનચૈત્ય પ્રમાણે છે. ૧૫.

આ પર્વતપર એક મહાન, અને સુંદર 'કેસરિહૃદ' નામે દ્રહુ-ધરો આવેલો છે, જે નિષધ-પર્વતના તિગિંછિદ્રહુ જેવો જ છે. ૧૬.

સુંદર આકૃતિનાં કેસરોવાળાં સંખ્યાબધ શતપત્ર એટલે કમળો એની અંદર આવેલાં હોવાથી એ 'કેસરિદ્રહુ' ને નામે ઓળખાય છે. ૧૭.

આ દ્રહુમાંથી, બાણે એ કન્યાઓ હોયની એવી 'શીતા' અને 'નારીકાંતા' નામની નદીઓ નીકળેલી છે. એમાં 'શીતા' દક્ષિણ તરફ વહે છે, બ્યારે 'નારીકાંતા' ઉત્તર તરફ વહે છે. ૧૮.

વળી 'શીતા' એ દ્રહુના દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળીને દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી પૂર્વવિદેહની અંદર થઇને પૂર્વસમુદ્રમાં ભળે છે. ૧૯.

આ 'શીતા' નું સમસ્ત સ્વરૂપ અગાઉ કહી ગયા છીએ.

ઉત્તરાહતોરણેન વિનિર્ગત્યોત્તરામુખી ।

નારીકાન્તા સ્વપ્રપાતકુંડે નિપત્ય નિર્ગતા ॥ ૨૦ ॥

દક્ષિણાર્દ્ધરમ્યકસ્ય વિદધાના દ્વિધા યત્નુ ।

અસંપ્રાપ્તા યોજનેન માલ્યવન્તં નગં તતઃ ॥ ૨૧ ॥

રમ્યકસ્યાપરભાગં દ્વિધા કૃત્વાઽપરામ્બુધૌ ।

ષટ્પંચાશચ્છૈવલિનીસહસ્રૈર્યાતિ સંશ્રિતા ॥ ૨૨ ॥ વિશેષકમ્ ॥

અસ્યા વાર્ધ્નિપ્રવેશાન્તં સ્વરૂપમાહ્લદોઢ્ગમાત્ ।

વિજ્ઞેયં હરિસલિલાનદ્યા ઇવાવિશેષિતમ્ ॥ ૨૩ ॥

હ્રદેઽસ્મિન્ મૂલકમલં ચતુર્યોજનસંમિતમ્ ।

તદર્ધાર્ધપ્રમાણાનિ પદ્માનાં વલયાનિ ષટ્ ॥ ૨૪ ॥

પલ્યોપમસ્થિતિસ્તત્ર કીર્તિતા કીર્તિદેવતા ।

ભવનાદિસ્થિતિસ્ત્વસ્યાઃ શ્રીદેવ્યા ઇવ ભાવ્યતામ્ ॥ ૨૫ ॥

ઈતિ નીલવાન્ પર્વતઃ ॥

ખીજી ' નારીકાંતા ' નદી છે તે એ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણમાથી નીકળી ઉત્તર તરફ વહેતી વહેતી પોતાના જ નારીકાંત પ્રપાતકુંડમાં પડી, ત્યાંથી બહાર નીકળી, દક્ષિણાર્ધરમ્યક-ક્ષેત્રને બે વિભાગમાં વહેંચી નાખી, માલ્યવંતપર્વત એક યોજન જેટલો રહ્યો ત્યા આગળથી ઉત્તરાર્ધ રમ્યકક્ષેત્રના પણ બે ભાગલા પાડતી પોતામાં ભળેલી છપ્પન હજાર નદીઓ સહિત પાશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. ૨૦-૨૨.

દ્રહમાંથી નીકળી ત્યાથી તે છેક સમુદ્રમાં ભળતા સુધીનું, આ નદીનું સમસ્ત સ્વરૂપ, લેશપણ ફારફેરવિના, હરિસલિલા નદી પ્રમાણે સમજવું. ૨૩.

આ દ્રહમાં મુખ્ય કમળ ચારયોજનનું છે. એની આસપાસ વળી ખીજી છ વલયો છે એ વલયોમાંના કમળોનું માન પૂર્વપૂર્વનાથી અરધું અરધું છે. ૨૪.

મુખ્ય કમળ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળી કીર્તિદેવીનું સ્થાન છે. આ કીર્તિદેવીનાં ભવન વગેરે બધું શ્રીદેવીવત જાણવું ૨૫.

એ પ્રમાણે નીલવાન પર્વતની હકીકત કહી.

ઉત્તરસ્યાં નીલવતો દક્ષિણસ્યાં ચ રુક્મિણઃ ।
 રાજતે રમ્યકક્ષેત્રં રમ્યકામરભર્તૃકમ્ ॥ ૨૬ ॥
 સ્વર્ણમાણિક્યચ્ચિત્તૈઃ ભૂપ્રદેશૈઃ મનોરમૈઃ ।
 નાનાકલ્પદ્રુમૈઃ રમ્યતયેદં રમ્યકાભિધમ્ ॥ ૨૭ ॥
 પરમાયામરૂપાઽસ્ય પ્રત્યંચા હરિવર્ષવત્ ।
 કિન્ત્વત્ર સા દક્ષિણસ્યામુત્તરસ્યાં શરાસનમ્ ॥ ૨૮ ॥
 ઇષુવાહાક્ષેત્રફલાદ્યપીહ હરિવર્ષવત્ ।
 ક્ષેત્રાનુભાવકાલાદિસ્વરૂપં તદ્દેવ ચ ॥ ૨૯ ॥
 ક્ષેત્રસ્યાસ્ય મધ્યભાગે વિભાજકોઽર્ધયોઃ દ્વયોઃ ।
 માલ્યવાનિતિ વિખ્યાતો વૃત્તવૈતાહ્યપર્વતઃ ॥ ૩૦ ॥
 માલ્યવત્સદૃશાકારૈઃ તદ્દેવારુણપ્રભૈઃ ।
 સદા રાજન્નુત્પલાઘ્નૈઃ માલ્યવાનિતિ કીર્ત્યતે ॥ ૩૧ ॥
 જમ્બૂદ્વીપજ્ઞપિતસૂત્રે તુ માલ્યવત્પર્યાય ઇતિ નામ દૃશ્યતે ॥

હવે, એ નીલવાનની ઉતરે અને રુક્મિણપર્વતની દક્ષિણે, રમ્યક નામે દેવનું રમ્યક નામનું ક્ષેત્ર છે. ૨૬

સુવર્ણમય અને માણિક્યમય પ્રદેશો અને વિવિધભતિના કલ્પવૃક્ષોને લીધે એ ક્ષેત્ર અત્યંત રમ્ય એટલે રમણીય લાગે છે તેથી એનું રમ્યક એવું નામ પડેલું છે. ૨૭.

એની ઉત્કૃષ્ટ લાંબાઈ રૂપી ' જીવા ' એટલે ' જ્યા ' કે પ્રત્યંચા ' હરિવર્ષક્ષેત્રપ્રમાણે છે. પરંતુ તે દક્ષિણમાં છે, અને એનું ' ધનુઃપૃષ્ઠ ' ઉતરમાં છે. ૨૮.

એનાં ' શર, ' ' ખાહા, ' ' ક્ષેત્રક્રાંત ' ઇત્યાદિ તેમજ એનો ' ક્ષેત્ર પ્રભાવ, ' ' ક્રાણ ' વગેરે સર્વ સ્વરૂપ હરિવર્ષ પ્રમાણે જ છે. ૨૯.

આ ક્ષેત્રમાં માલ્યવાન નામે ઓળખાતો ગોળાકાર વૈતાહ્ય પર્વત આવી રહ્યો છે, જેને લીધે એના વચમાંથી જે વિભાગ પડી ગયા છે. ૩૦.

એમાં, માલ્યવાનના આકારના અને એની જેવીજ રકત પ્રભાવાળાં પુષ્કળ સુશોભિત કમળો વગેરે વિકસી રહેલાં હોવાથી એ ' માલ્યવાન ' ને નામે પ્રખ્યાત છે. ૩૧.

' જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞાપિત ' માં તો એનું ' માલ્યવત્ પર્યાય ' એવું નામ છે.

ક્ષેત્રલોક] પાંચમું 'રમ્યક' ક્ષેત્ર । 'રુપ્થી' નામનો પાંચમો વર્ષધર પર્વત । (૩૬૯)

પ્રભાસાખ્યસુરસ્તત્ર સ્વામી પલ્પોપમસ્થિતિઃ ।

મેરોરુત્તરતસ્તસ્ય પુરી નીલવદાદિવત્ ॥ ૩૨ ॥

હરિવર્ષસ્થાયિગન્ધાપાતિવૈતાલ્યશૈલવત્ ।

જ્ઞેયમસ્યાપિ સકલં સ્વરૂપમવિશેષિતમ્ ॥ ૩૩ ॥

ઉદકૂ રમ્યકવર્ષસ્યાપાગ્ હૈરણ્યવતસ્ય ચ ।

રુક્મી નામ્ના વર્ષધરઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ પરમર્ષિભિઃ ॥ ૩૪ ॥

સ પૂર્વપશ્ચિમાયામો દક્ષિણોત્તરવિસ્તૃતઃ ।

મહાહિમવતો બન્ધુરિવાત્યન્તસમાકૃતિઃ ॥ ૩૫ ॥

રુક્મં રૂપ્યં તદસ્યાસ્તીત્યન્વર્થકલિતાભિધઃ ।

સર્વાત્મના રૂપ્યમયો રુક્મિનામસુરાશ્રિતઃ ॥ ૩૬ ॥

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ ॥ क्षेत्रसमासवृत्तौ तु रुक्मं श्वेतं हेम तन्मय
अयमुक्तः इति ज्ञेयम् ॥

આ પર્વતનો સ્વામી ' પ્રભાસ ' નામનો દેવ છે, જેનું એક પલ્પોપમનું આયુષ્ય છે. એની રાજધાની, નીલવાન વગેરેની જેમ, મેરુની ઉત્તરે છે. ૩૨.

એનું પણ સર્વ સ્વરૂપ, હરિવર્ષક્ષેત્રના ગ ધાપાતિવૈતાલ્ય પ્રમાણે છે; લેશ પણ ફેરફાર નથી. ૩૩.

રમ્યકક્ષેત્રથી ઉત્તરે અને હૈરણ્યવતથી દક્ષિણે ' રુક્મી ' કે ' રુપ્થી ' નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. ૩૪.

એ પર્વત પૂર્વપશ્ચિમ લાંબો છે, અને ઉત્તરદક્ષિણ પહોળો છે. એ વળી જાણે મહાહિમવતપર્વતનો બંધુ હોયની એમ એને જરાયેજરા મળતો છે. ૩૫.

' રુક્મ ' એટલે રૂપ્ય-રૂપું, એ પરથી, રૂપ્યમય હોઈને એનું રુક્મી કે રુપ્થી એવું સાર્થક નામ પડેલું છે. વળી એનો અધિષ્ઠાતા દેવ પણ રુક્મી નામનો છે. ૩૬.

' રુક્મી ' નો આવો અર્થ ' જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્ત ' ની ટીકામાં છે. જ્યારે ' ક્ષેત્રસ માસ ' ની ટીકામાં ' રુક્મ ' એટલે ' સ્વેતસુવર્ણ ' અને ' રુક્મી ' એટલે ' સ્વેતસુવર્ણમય ' એમ અર્થ કરેલો છે.

विशिष्टैरष्टभिः कूटैः सोऽतितुंगैरलंकृतः ।

दिग्ङ्गनानामष्टानां क्रीडापर्वतकैरिव ॥ ३७ ॥

आद्यं पूर्वाणवासन्नं सिद्धायतनसंज्ञितम् ।

रुक्मिदेवाधिष्ठितं च रुक्मिसंज्ञं द्वितीयकम् ॥ ३८ ॥

रम्यकाधीश्वरस्थानं तृतीयं रम्यकाभिधम् ।

तुर्यं नरकान्तादेव्या नरकान्ताभिधं च तत् ॥ ३९ ॥

तथा महापुंडरीकहृद्देशायाः शुभास्पदम् ।

बुद्धिकूटं बुद्धिदेव्या पंचमं परिकीर्तितम् ॥ ४० ॥

रूप्यकूलानदीदेव्याः षष्ठं कूटं तदाख्यया ।

सप्तमं हैरण्यवतं हैरण्यवतदैवतम् ॥ ४१ ॥

मणिकांचनदेवाढ्यं मणिकांचनमष्टमम् ।

आद्ये जिनालयोऽन्येषु प्रासादाः स्वामिनाकिनाम् ॥ ४२ ॥

मानं स्वरूपं कूटानां चैत्यनिर्जरसद्मनाम् ।

हिमवद्गिरिवत् सर्वं तथैवास्य गिरेरपि ॥ ४३ ॥

आ ३७मीपर्वतने, आठ द्विकुमारीयोना क्रीडापर्वतो डोयनी येवा आठ सुंदर उंचा शिखरो छे. ३७.

पडेछुं, पूर्वसमुद्रनी नजदीकभां 'सिद्धायतन' नामतुं; भीणुं, ३७मीदेवना आश्रयरूप '३७मी' नामतुं; त्रीणुं, रम्यकक्षेत्रना स्वामीना आश्रयरूप, 'रम्यक' नामतुं; योथुं, नरकान्तादेवीना स्थानरूप 'नरकान्त' नामतुं; पांचमुं, महापुंडरीक हृदनी स्वामिनी बुद्धिदेवीना आश्रयरूप, 'बुद्धिकूट' नामतुं; छहुं, रूप्यकूलानदीनी देवीथी अधिष्ठित, 'रूप्य' नामतुं; सातमुं हैरण्यवतं देवना निवासरूप, 'हैरण्यवत' नामतुं; अने आठमुं, मणिकांचनदेवनी मालिकीनुं 'मणिकांचन' नामतुं. ३८-४१.

पडेला सिद्धायतनशिखरपर निनलगवानतुं चैत्य छे; न्यारे शेष सातेपर येमना मालिक-देवोना प्रासादो छे. ४२.

आ पर्वतनुं तेमज्जेनां शिखरोनुं मान, स्वरूप तथा ये पर आवेलां चैत्य, देव-प्रासादो आदिनुं सर्वं स्वरूप हिमवतपर्वत प्रमाणे छे. ४३.

हृदो महापुंडरीको महापद्महृदोपमः ।

विभाति सलिलैः स्वच्छैः निर्जयन् मानसं सरः ॥ ४४ ॥

अस्मिंश्च मूलकमलं योजनद्वयसंमितम् ।

तदर्धार्धप्रमाणानि शेषाब्जवलयानि षट् ॥ ४५ ॥

अत्राधिष्ठायिका बुद्धैः बोधिता बुद्धिदेवता ।

भवनादिसमृद्ध्या सा श्रीदेवतानुकारिणी ॥ ४६ ॥

हृदादस्मादापगे द्वे दक्षिणोदगमुखे क्रमात् ।

विनिर्गते श्मश्रुलेखे इवोत्तरौष्ठमध्यतः ॥ ४७ ॥

दाक्षिणात्यतोरणेन निःसृत्य दक्षिणामुखी ।

नरकान्ता स्वके कुण्डे गत्वा स्नात्वेव निर्गता ॥ ४૮ ॥

रम्यकोदीच्यभागस्य द्वैधीकारभयादिव ।

अर्वाक् स्थिता योजनेन माल्यवद्धरणीधरात् ॥ ૪૯ ॥

ततो वलित्वा भिન્દानા પૂર્વાર્દ્ધ રમ્યકસ્ય સા ।

પૂર્વામ્બોધૌ યાતિ નદીષદ્પંચાશત્સહસ્રયુક્ ॥૫૦॥ વિશેષકમ્ ॥

એ પર્વતનો, મહાપદ્મદ્રહ તુલ્ય, 'મહાપુંડરીક' નામનો દ્રહ છે. માનસ સરોવરનાથી પણ ચઢી જાય એવાં એનાં સ્વચ્છ જળ છે. ૪૪.

આ દ્રહતું મુખ્યકમળ એ યોજન પ્રમાણ છે. એની આસપાસ બીજા છ વલયો છે, જે દરેકના કમળતું, પૂર્વ પૂર્વના કરતાં અરધું અરધું પ્રમાણ છે. ૪૫.

એ કમળની અધિષ્ઠાત્રી 'બુદ્ધિ' નામની દેવી છે. એનાં 'ભવન' આદિક સમૃદ્ધિ લક્ષ્મીદેવીના પ્રમાણે છે. ૪૬.

આ દ્રહમાંથી, જાણે ઉપદ્રા હોઈના મધ્યભાગ થકી એ બાબુએ શ્મશ્રુદેખા નીકળી હોયની એવી, દક્ષિણ અને ઉત્તર તરફ વહેતી એ નદીઓ નીકળેલી છે. ૪૭.

એમાંથી એક નરકાંતા નામની છે તે એ દ્રહના દક્ષિણ તરફના તોરણમાંથી નીકળી દક્ષિણ તરફ વહેતી વહેતી, જાણે સ્નાન કરવા માટે હોયની એમ પોતાના કુંડમાં પડી, ત્યાંથી બહાર નીકળી રમ્યક ક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધના એ કટકા થઈ જવાના ભયથી હોયની એમ માલ્યવાન પર્વતથી એક યોજન નેટલે છેટેથીજ વલણ લઈ, એજ રમ્યકના પૂર્વાર્ધને ભેટી કરી, માર્ગમાં મળેલી છપ્પન હજાર નદીઓની સંગાથે પૂર્વસમુદ્રમાં જઈ ભળે છે. ૪૮-૫૦.

ઉત્તરાહતોરણેન વિનિર્ગત્યોત્તરામુખી ।

રૂપ્યકૂલા સ્વપ્રપાતકુંડે નિપત્ય નિર્ગતા ॥ ૫૧ ॥

દક્ષિણાર્ધ ચ હૈરણ્યવતસ્ય કુર્વતી દ્વિધા ।

ક્રોશદ્વયેનાસંપ્રાપ્તા વિકટાપાતિનં ગિરિમ્ ॥ ૫૨ ॥

તતો નિવૃત્ય હૈરણ્યવતાપરાર્ધભેદિની ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ સરિદ્ભિરાશ્રિતા પથિ ॥ ૫૩ ॥

તાદૃક્ષેત્રવિભેદોત્થપાતકાનુશયાદિવ ।

પપાત પશ્ચિમામ્ભોધૌ તદ્બુષ્કૃતજિઘાંસયા ॥ ૫૪ ॥ કલાપકમ્ ॥

इति रुक्मिपर्वतः ।

ક્ષેત્રં ચ હૈરણ્યવતમુદીચ્યાં રુક્મિણો ગિરેઃ ।

દક્ષિણસ્યાં શિખરિણોર્દ્વયોર્લીનમિવાન્તરે ॥ ૫૫ ॥

રૂપ્યં હિરણ્યશબ્દેન સુવર્ણમપિ વોચ્યતે ।

તતો હિરણ્યવન્તૌ દ્વૌ તન્મયત્વાત્ ધરાધરૌ ॥ ૫૬ ॥

રુક્મી ચ શિખરી ચાપિ તદ્ધિરણ્યવતોરિદમ્ ।

હૈરણ્યવતમિત્યાહુઃ ક્ષેત્રમેતત્ મહાધિયઃ ॥ ૫૭ ॥

બીજી નદી ' રૂપ્યકૂલા ' નામની છે. તે એજ દ્રહના ઉત્તર તરફના તોરણુમાંથી નીકળી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લઈ, રસ્તે પોતાના પ્રપાતકુંડમાં પડી ત્યાંથી બહાર નીકળી હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધ ભાગના એ વિભાગ કરતી, વિકટાપાતિ પર્વતથી એ કોસ જેટલે છેટેથીજ વલણ લઈ એજ હૈરણ્યવંતના ઉત્તર તરફના અર્ધભાગને પણ એ વિભાગમાં વહે-
ચતી, રસ્તે મળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓની સંગાથે, જાણે એવા હૈરણ્યવંત જેવા ક્ષેત્રને લેદી કટકા કર્યાથી લાગેલા પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને અર્થેજ હોયની એમ, પશ્ચિમસમુદ્રમાં જઈ પડે છે. ૫૧-૫૪.

એ પ્રમાણે રુક્મિપર્વતનું વર્ણન કર્યું.

(હવે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની હકીકત).

એ ક્ષેત્ર રુક્મિપર્વતની ઉતરે અને શિખરિ પર્વતની દક્ષિણે આવેલું હોઈ, જાણે એ બેની વચ્ચે સંતાઈ બેઠું હોયની એવું જણાય છે. ૫૫.

' હિરણ્ય ' એટલે ' રૂપ્ય ' પણ થાય છે અને ' સુવર્ણ ' પણ થાય છે. તેથી રુક્મિ અને

પ્રયચ્છતિ હિરણ્યં વા યુગ્મિનામાસનાદિષુ |

યત્ સન્તિ તન્ન બહવઃ શિલાપટ્ટા હિરણ્યજાઃ ॥ ૫૮ ॥

પ્રભૂતં તન્નિત્યયોગિ વાસ્યાસ્તીતિ હિરણ્યવત્ |

તદેવ હૈરણ્યવતમિત્યાહુઃ મુનિસત્તમાઃ ॥ ૫૯ ॥

હૈરણ્યવતનામા વા દેવઃ પલ્યોપમસ્થિતિઃ |

એશ્વર્યં કલયત્યત્ર તદ્યોગાત્ પ્રથિતં તથા ॥ ૬૦ ॥

ક્ષેત્રાનુભાવો માનં ચ નૃતિરશ્રામપિ સ્થિતિઃ |

નિખિલં હૈમવતવદ્વિજ્ઞેયમિહ ધીધનૈઃ ॥ ૬૧ ॥

ક્ષેત્રસ્યાસ્ય મધ્યભાગે ચતુરંશવિભાજકઃ |

વૈતાલ્યો વિકટાપાતી રાત્નિકઃ પલ્યસંસ્થિતઃ ॥ ૬૨ ॥

પદ્મોત્પલશતપત્રાદીનિ સન્ત્યત્ર સંતતમ્ |

વિકટાપાતિવર્ણાનિ વિકટાપાલ્યયં તતઃ ॥ ૬૩ ॥

શિખરી, જે બેઉ (અનુક્રમે) રૂપમય અને સુવર્ણમય છે તે બેઉનું ' હિરણ્યવંત ' એવું એક સમાન નામ કહી શકાય. એટલે એ હિરણ્યવંત પર્વતોના સંબંધવાળું જે ક્ષેત્ર તે હૈરણ્યવંત ક્ષેત્ર. ૫૬-૫૭.

અથવા તે ત્યાં હિરણ્ય એટલે સુવર્ણની પુષ્કળ પાટ્યો હોવાથી, ત્યાંના યુગલીઆને આસન વગેરેને માટે એ ક્ષેત્ર આખ્યા કરે છે માટે એ નામ પડેલું છે. ૫૮.

અથવા તે એમની નિત્ય ઉપયોગની પ્રચુરતર વસ્તુઓ હિરણ્યવત્ એટલે સુવર્ણવાળી હોવાથી મુનિવરોએ એ નામ પાડેલું છે. ૫૯.

અથવા તે ત્યાં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો હૈરણ્યવત દેવ પ્રભુત્વ એટલે ઉપરીપણું લોગવે છે એને લીધે એ નામ પડેલું છે. ૬૦.

આ ક્ષેત્રનો પ્રભાવ, એનું પ્રમાણ તથા ત્યાંના મનુષ્ય અને તિર્યંચોની સ્થિતિ-એ સર્વ હૈમવતક્ષેત્રવત્ બાણુવું. ૬૧.

આ ક્ષેત્રમાં રત્નમય ' વિકટાપાતિ ' વૈતાલ્ય આવેલો છે. એનો પાલા જેવો આકાર છે અને એના ચાર વિભાગ પડેલા છે. ૬૨.

' વિકટાપાતિ ' એટલે કદિ ન ઉડી જાય એવા ' પાકા ' વર્ણુ-રંગના પક્ષો, ઉત્પલો તથા શતપત્ર આદિ ત્યાં નિરન્તર લભ્ય હોવાથી એ ' વિકટાપાતિ ' કહેવાય છે. ૬૩.

આસ્તે દેવોઽરુણાશ્વ્યોઽન્ન સ્વામી પલ્યોપમસ્થિતિઃ ।

જમ્બૂદ્વીપેઽન્યન્ન નગર્યુદીચ્યામસ્ય મેરુતઃ ॥ ૬૪ ॥

શેષમસ્ય સ્વરૂપં તુ ગન્ધાપાતિનગેન્દ્રવત્ ।

એવં ચત્વારોઽપિ વૃત્તવૈતાલ્યા રાત્નિકાઃ સમાઃ ॥ ૬૫ ॥

એવં ચ ક્ષેત્રવિચારસૂત્રવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ હૈમવતે શબ્દાપાતી હૈરણ્યવતે વિકટાપાતી હરિવર્ષે ગન્ધાપાતી રમ્યકે માલ્યવાન્ ઇતિ વૃત્તવૈતાલ્યાનાં વ્યવસ્થા ॥ જમ્બૂદ્વીપવૃત્ત્યભિપ્રાયેણ તુ હૈમવતે શબ્દાપાતી હરિવર્ષે વિકટાપાતી રમ્યકે ગન્ધાપાતી હૈરણ્યવતે માલ્યવાન્ ઇતિ વ્યવસ્થેતિ ॥ અન્ન તત્ત્વં સર્વવિદ્વેદ્યમ્ ॥

ઇતિ હૈરણ્યવતક્ષેત્રમ્ ॥

ઉદીચ્યાં હૈરણ્યવતાદપાગૈરવતાદપિ ।

ષષ્ઠો વર્ષધરઃ સ્થ્યાતઃ શિખરી નામ પર્વતઃ ॥ ૬૬ ॥

જ્ઞેયઃ શિખરિશબ્દેન વૃક્ષસ્તદાકૃતીનિ ચ ।

ભૂયાંસિ રત્નકૂટાનિ સન્ત્યત્રેતિ શિખર્યસૌ ॥ ૬૭ ॥

અહિં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો અરુણ નામનો દેવ સ્વામિત્વ ભોગવે છે. એની રાજધાનીની નગરી અન્યન્ન જમ્બૂદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ઉત્તરે છે. ૬૪.

એનું શેષ સ્વરૂપ ગન્ધાપાતિ વૈતાલ્ય પ્રમાણે છે.

વળી આરે વૃત્તવૈતાલ્યો એક સરખા રત્નમય છે. ૬૫.

ક્ષેત્રવિચારસૂત્રની વૃત્તિને અભિપ્રાયે એજ પ્રમાણે વ્યવસ્થા છે—એટલેકે હૈમવંતક્ષેત્રમાં ‘ શબ્દાપાતી ’ નામનો વૃત્તવૈતાલ્ય આવેલો છે; હૈરણ્યવંતમાં ‘ વિકટાપાતી ’ નામનો; હરિવર્ષમાં ‘ ગન્ધાપાતી ’ નામનો; અને રમ્યકમાં ‘ માલ્યવાન ’ નામનો. પણ જમ્બૂદ્વીપપ્રકાશિની વૃત્તિમાં તો એમ કહ્યું છે કે “ હૈમવંતમાં ‘ શબ્દાપાતી ’ આવેલો છે; હરિવર્ષમાં ‘ વિકટાપાતી ’; રમ્યકમાં ‘ ગન્ધાપાતી ’ અને હૈરણ્યવંતમાં ‘ માલ્યવાન ’ આવેલો છે. ” સાચું કયું તે કેવળી જાણે.

એ પ્રમાણે હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રની હકીકત સમજવી.

હવે શિખરિ પર્વત વિષે.

હૈરણ્યવંતથી ઉત્તરે તથા ઐરવતથી દક્ષિણે છઠ્ઠો ‘ શિખરિ ’ નામનો વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. ૬૬.

‘ શિખરિ ’ શબ્દનો અર્થ અહિં ‘ વૃક્ષ ’ લેવો; અને એના આકારનાં ‘ અહિં ’ પુષ્કળ રત્નમય શિખરો છે તેથી તે ‘ શિખરિ ’ પર્વત કહેવાય છે. ૬૭.

સન્ત્યેકાદશ કૂટાનિ વદ્યમાણાનિ યાનિ તુ ।

તેભ્યોઽમૂન્યતિરિક્તાનિ કૂટાનીતિ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૬૮ ॥

અન્યથા સર્વશૈલાનાં યથોક્તકૂટયોગતઃ ।

શિખરિત્વવ્યપદેશઃ સમ્ભવન્ કેન વાર્યતે ॥ ૬૯ ॥

સ ચૈકાદશભિઃ કૂટૈઃ પરિતોઽલંકૃતો ગિરિઃ ।

પ્રતિમાભિરિવ શ્રાદ્ધધર્મઃ શર્મદર્શનઃ ॥ ૭૦ ॥

આયં સિદ્ધાયતનાખ્યં પૂર્વવારિધિસન્નિધૌ ।

દ્વિતીયં શિખરિસ્વર્ગિકૂટં શિખરિસંજ્ઞકમ્ ॥ ૭૧ ॥

તૃતીયં હૈરણ્યવતકૂટં તત્સ્વામિદૈવતમ્ ।

તૂર્યં સુવર્ણકૂલાખ્યં તન્નદીદેવતાસ્પદમ્ ॥ ૭૨ ॥

દિક્કુમાર્યાઃ સુરાદેવ્યાઃ પંચમં ચ તદાખ્યયા ।

ષષ્ઠં રક્તાવર્ત્તનાખ્યં લક્ષ્મીકૂટં ચ સત્તમમ્ ॥ ૭૩ ॥

રક્તવત્યાવર્ત્તનાખ્યં પ્રજ્ઞસં કૂટમષ્ટમમ્ ।

ઇલાદેવ્યા દિક્કુમાર્યા નામ્ના ચ નવમં મતમ્ ॥ ૭૪ ॥

દશમં ચૈરવતાખ્યમૈરાવતસુરાશ્રિતમ્ ।

સ્યાત્તિર્ગિંછિહ્નદેશાયાસ્તિર્ગિંછિકૂટમન્તિમમ્ ॥ ૭૫ ॥

જે (અમુક) અગ્યાર શિખરોની વાત હવે હમણાજ કહેશું એથી આ જૂદાં સમજવાં. કારણકે અન્યથા તો એવા કૂટને યોગે પર્વત માત્રનાં 'શિખરિ' એવા નામાલિધાનનો સંભવ ઉભો થાય. ૬૮-૬૯.

સુંદર સમ્યક્ત્વવાળો શ્રાદ્ધધર્મ જેમ અગ્યાર 'પડિમા' થી શોભે છે તેમ આ પર્વત એનાં ફરતાં આવેલાં અગ્યાર શિખરોથી શોભી રહ્યો છે. ૭૦.

એ અગ્યારમાં પહેલું, પૂર્વ મહાસાગરની નજદીકમાં આવેલું, 'સિદ્ધાયતન' નામનું છે; બીજું શિખરિદેવનું, 'શિખરિ' નામનું છે; ત્રીજું હિરણ્યવંત ક્ષેત્રના સ્વામિનું, 'હૈરણ્યવંત' નામનું છે; ચોથું સુવર્ણકૂલાનદીની દેવીનું 'સુવર્ણકૂલ.' નામનું છે; પાંચમું, સુરાદેવી નામે દિક્કુમારીનું, એના જ નામનું છે. છઠું 'રક્તાવર્તન', સાતમું 'લક્ષ્મીકૂટ' અને આઠમું 'રક્તવત્યાવર્તન' છે. વળી નવમું, ઇલાદેવી નામે દિક્કુમારીનું, એના જ નામનું છે; દશમું 'ઐરાવત' નામના દેવના આશ્રયભૂત-એવું 'ઐરાવત' નામનું છે; અને છેલ્લું-અગ્યારમું તિર્ગિંછિહ્નદના માલિકનું 'તિર્ગિંછિકૂટ' નામનું છે. ૭૧-૭૫.

इदं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्राभिप्रायेण ॥ क्षेत्रसमासे तु अत्र पंचमं
श्रीदेवीकूटं नवमं गन्धापातीकूटमिति दृश्यते ॥

આથે ચૈત્યં શેષકૂટદશકે ચ સુધામુજામ્ ।

तत्तत्कूटसमाख्यानां स्युः प्रासादावतंसकाः ॥ ७६ ॥

पुण्डरीकहृदश्चात्र पद्महृदसहोदरः ।

अस्मिंश्च मूलकमलमेकयोजनसंमितम् ॥ ७७ ॥

तदर्धार्धप्रमाणानि शेषाब्जवलयानि षट् ।

लक्ष्मीदेवी वसत्यत्र स्थित्या श्रीदेवतेव सा ॥ ७८ ॥

हिवमद्गिरिवत् सर्वं मानमत्रापि चिन्त्यताम् ।

ज्याबाहाधनुरादीनां केवलं दिग्विपर्ययः ॥ ७९ ॥

नद्यस्तिस्रो हृदादस्मात् निर्गताः त्रिभिरध्वभिः ।

नदी सुवर्णकूलाख्या रक्ता रक्तवतीति च ॥ ૮૦ ॥

दक्षिणेनाध्वना તત્ર નિર્ગત્ય દક્ષિણામુખી ।

સુવર્ણકૂલા પતતિ કુણ્ડે સ્વસમનામનિ ॥ ૮૧ ॥

એ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને અનુસરીને કહ્યું છે. ક્ષેત્રસમાસમાં તે એવો ઉલ્લેખ છે કે પાંચમું ' દેવીકૂટ ' છે, અને નવમું ' ગંધાપાતિકૂટ ' છે.

પહેલા શિખરપર જિનેશ્વરનું ચૈત્ય છે. શેષ દશપર તે તે શિખરના નામાલિધાન-વાળા દેવોના પ્રાસાદ એટલે મહેલો છે. ૭૬.

આ પર્વતપર પદ્મદ્રહ જેવોજ એક ' પુંડરીક ' નામે દ્રહ છે. એમાં કમળો પુષ્કળ છે પણ જે એક મૂળકમળ છે તે એક યોજન પ્રમાણ છે. ખીજાં ફરતાં છ વલયોમાં જે કમળો છે તે ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વથી અર્ધઅર્ધ વિસ્તારના છે. અહિં શ્રીદેવી જેવીજ એક લક્ષ્મીદેવીનો વાસ છે. ૭૭-૭૮ .

આ પર્વતની જ્યા , ખાહા, ધનુ આદિકનું પ્રમાણ હિમવંત પર્વત પ્રમાણે છે. માત્ર દિશા ઉલટસુલટ છે. ૭૯.

જે ' પુંડરીક ' નામનો અહિં દ્રહ કહ્યો તેમાંથી ત્રણ માર્ગે ત્રણ નદીઓ નીકળે છે: (૧) સુવર્ણકૂલા, (૨) રક્તા અને (૩) રક્તવતી. ૮૦.

સુવર્ણકૂલા દક્ષિણમાર્ગે નીકળે છે અને (વહેતી વહેતી) પોતાના નામનાજ કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી પાછી નીકળી હૈરણ્યવંત ક્ષેત્રના ઉત્તરાર્દ્રને જે ભાગમાં વહેંચતી, વિકટાપાતિ

ततो निर्गत्य हैरण्यवतोत्तरार्धभेदिनी ।

योजनार्धेन दूरस्था विकटापातिभूधरात् ॥ ८२ ॥

प्राक् परावर्त्य हैरण्यवतपूर्वार्धमादितः ।

सूत्रधारस्येव रज्जुः द्विधा विदधती क्रमात् ॥ ८३ ॥

अष्टाविंशत्या सहस्रैः नदीभिः परिपूरिता ।

गृहिणीव स्वामिगेहे विशति प्राच्यवारिधौ ॥ ८४ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

अस्मादेव हृदात् प्राच्यतोरणेन विनिर्गता ।

रक्तानदी पूर्वदिशि प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ ८५ ॥

योजनानां पंचशतीमतिक्रम्य ततः परम् ।

रक्तावर्त्तनकूटस्याधस्तादुत्तरतो भवेत् ॥ ८६ ॥

त्रयोविंशां पंचशतीं योजनानां कलात्रयम् ।

सार्द्धं गत्वाधिकमुदक् शिखरिद्धमाधरोपरि ॥ ८७ ॥

वज्रजिबिहकयोत्तीर्य कुंडे रक्ताप्रपातके ।

शतयोजनप्रपाता भुजंगीवाविशत् बिले ॥ ८८ ॥

उदीच्यतोरणेनास्माद्विनिर्गत्योत्तरामुखी ।

नदीसप्तसहस्राढ्या वैતાढ्यगिरिसीमया ॥ ८९ ॥

પર્વતથી અરધા યોજન જેટલે છેટેથી પૂર્વતરફ વળણુ લઇ, વળી સુથારની દોરીની જેમ એજ હૈરણ્યવતના પૂર્વાર્દ્ધને પણ જે ભાગમાં વહેંચતી, ભાગમાં ક્રમે ક્રમે પોતામાં ભળેલી અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓની સંગાથે, ભરતારને ઘેર જતી એક સ્ત્રી હોયની એમ પૂર્વસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ૮૧-૮૪.

એજ દ્રહુના પૂર્વ તરફના તોરણુમાંથી રક્તા નદી નીકળે છે અને પર્વતપર ઉગમણી વહે છે. વળી પાંચસો યોજન જેટલે છેટે ગયા પછી રક્તાવર્તન નામના શિખરની નીચે થઇને ઉત્તરતરફ વહે છે. એવી રીતે પાંચસોત્રેવીશ યોજનને સાડાત્રણ કળા જેટલું ઉત્તર તરફ વહી, એક નાગણી પોતાના ખીલ એટલે દરમાં પ્રવેશ કરતી હોય એમ એકસો યોજનની ઉંચાઇ પરથી રક્તાપ્રપાત કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી પાછી એના ઉત્તરાદા તોરણુમાંથી નીકળી ઉત્તરાદી વહેતી સાત હજાર નદીઓથી સંગત થઇ વૈતાઢ્ય પર્વતની હૃદમાં આવેલી ષંડપ્રપાતા ચુકાની

दर्याः खण्डप्रपातायाः प्राच्यां वैताढ्यभूधरम् ।
मित्वोदीच्यैः सप्तनदीसहस्रैराश्रिताध्वनि ॥ ९० ॥

सहस्रैः सरितामेवं चतुर्दशभिराश्रिता ।
विभिद्य जगतीं पूर्वाण्येऽसौ विशति द्रुतम् ॥ ९१ ॥

पश्चिमेन तोरणेन हृदादस्माद्विनिर्गता ।

रक्तावती पश्चिमायां प्रवृत्ता पर्वतोपरि ॥ ९२ ॥

अतिक्रम्य पंचशतीं निजावर्त्तनकूटतः ।

पर्वतोपर्युत्तरस्यां व्यूढा तत्र व्यतीत्य च ॥ ९३ ॥

त्रयोविंशं पंचशतीं साग्रं सार्धकलात्रयम् ।

वज्रमय्यां जिबिहकया योजनैकशतोन्नतात् ॥ ९४ ॥

निपत्य पर्वतात् रक्तावतीप्रपातकुण्डके ।

रोषावेशात् भामिनीव दत्तझंपा महावटे ॥ ९५ ॥

उदीच्येनाध्वना तस्मादुदग्मुखी विनिर्गता ।

आवैताढ्यानितकं सप्तनदीसहस्रसेविता ॥ ९६ ॥

कन्दरायाः तमिस्रायाः पश्चिमायां धराधरम् ।

द्रुतं विभिद्य वैताढ्यमुत्तरार्धं समागता ॥ ९७ ॥

उदीच्यैः सप्तभिः सिन्धुसहस्रैः सह गच्छति ।

पश्चिमाब्धाविति नदीचतुर्दशसहस्रयुक् ॥ ९८ ॥

पूर्वभां येन पर्वतने लेही, मार्गभां वणी णीण सात हुन्नर नदीयो लणवाथी, अकंदर
थोह हुन्नर नदीयोना परिवार सहित, 'जगती' ना डोटने, लेही तुरत पूर्वसमुद्रभां
अध-पडे छे. ८५-८९.

हुवे त्रीण रक्तावती नदी येन द्रुना आथमण्ण तोरणभांथी नीकणी पश्चिम तरङ्ग पर्वत-
पर पांचसो येन न नेटहुं वही पोतानां आवर्त्तनकूटथी उत्तर तरङ्ग वणणु लध समग्र पांचसो
त्रैवीश येन साडात्रणु कणा प्रमाणु मार्ग कापी, अकसो येन नपूर उंया पर्वतपरथी डोछ
कोधाविष्ट भामिनी भेडाटा कुवामां अंयायात करे तेम, वणभयणुडाकारे रक्तावती प्रपातकुंडमां
पडे छे. त्यांथी वणी उत्तरमार्गे नीकणी उत्तरादी वडेती वैताढ्यपर्वतनी हुदसुधीमां सातहुन्नर

इति शिखरी पर्वतः ॥

उत्तरस्यां शिखरिण उदीच्यलवणार्णवात् ।

दक्षिणस्यामैरवतक्षेत्रं भाति मनोहरम् ॥ ९९ ॥

ऐरावतः सुरो ह्यस्य स्वामी पल्योपमस्थितिः ।

वसत्यत्र તતઃ સ્વ્યાંતમિદમૈરાવતાસ્થયા ॥ ૧૦૦ ॥

भरतस्य प्रतिबिम्बमिवेदं संमुखेऽम्बुधौ ।

તત્પ્રમાણં તેન તુલ્યં સદા તદનુવર્ત્તે ॥ ૧૦૧ ॥

भानुना भासिते तस्मिंस्तेनेदमपि भासितम् ।

इन्दुना शोभिते तत्रादोऽपि स्यात्तेन शोभितम् ॥ १०२ ॥

तद्यदा षड्भिररकैः भिन्नां भिन्नां दशां श्रयेत् ।

તથેદમપિ સન્મિત્રમિવ મિત્રાનુવૃત્તિકૃત્ ॥ ૧૦૩ ॥

जिने तत्र जिनोऽत्रापि चक्रयत्र तत्र चक्रिणि ।

વાસુદેવાદિષુ સત્સુ તત્રાત્રાપિ ભવન્તિ તે ॥ ૧૦૪ ॥

નદીઓથી સંગત થઈ, તમિસોગુફાથી પશ્ચિમે વૈતાલ્યપર્વતને લેઈ ઉત્તારાર્ધમાં આવી વળી ઉત્તારાદી સાત હબર નદીઓ મળવાથી કુલ ચૌદ હબર નદીઓના પરિવાર સહિત પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. ૯૨-૯૮.

એ પ્રમાણે શિખરીપર્વતની હકીકત થઈ.

શિખરીપર્વતની ઉત્તરે અને ઉત્તરલવણસમુદ્રથી દક્ષિણે એરવત નામનું મનહર ક્ષેત્ર આવેલું છે. ૯૯.

એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા એના એરવતદેવ નામના સ્વામીથી અધિષ્ઠિત હોવાથી એ ક્ષેત્રનું એરવત નામ પડેલું છે. ૧૦૦.

સન્મુખમાં રહેલા સમુદ્રમાં જાણે ભરતક્ષેત્ર જ પ્રતિબિમ્બિત થયું હોયની એવું આ ક્ષેત્ર છે, કારણકે એ પ્રમાણમાં એના સમાન જ છે અને વળી એનું જ અનુવર્તન કરે છે. ૧૦૧.

જુઓ કે:—જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે અહિં પણ ઉગે છે. વળી ચંદ્રમાં પણ ત્યાં ઉગે છે ત્યારે અહિં પણ ઉગે છે. ભરતક્ષેત્રને જેવા જૂદી જૂદી સ્થિતિવાળા છ 'આરા' માંથી પસાર થવું પડે છે તેવાજ છ આરામાંથી આ ક્ષેત્રને પણ પસાર થવું પડે છે કારણકે એક ઉત્તમ મિત્ર હોય એ પોતાના મિત્રને પગલે પગલેજ આડે છે. જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં જિનેશ્વર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ આદિક હોય છે ત્યારે અહિં પણ હોય છે. ત્યાં જેવાં દશ

इदं दशाश्चर्ययुतं स्यात्तत्राश्चर्यशालिनि ।
हसतीव निजं मित्रं भरतं तुल्यचेष्टया ॥ १०५ ॥

मध्ये स्थितेन द्वेधेदं वैताढ्यगिरिणा कृतम् ।
दक्षिणात्पैरावतार्धमुदीच्यैरावतार्धकम् ॥ १०६ ॥
यदुदीच्यार्णवासन्नमुत्तरार्धं तदुच्यते ।
शिखरिद्धमाधरासन्नं दक्षिणार्धमुदीरितम् ॥ १०७ ॥
क्षेत्राशापेक्षया ह्येषा दक्षिणोदगव्यवस्थितिः ।
सूर्याशापेक्षया त्वस्य याम्यार्धं वार्धिसन्निधौ ॥ १०८ ॥

उदीच्यार्धं नगासन्नं व्यवहारस्त्वयं पुनः ।
क्षेत्राशापेक्षया सर्वो न तापदिगपेक्षया ॥ १०९ ॥ युग्मम् ॥

उदीच्यार्धमस्य याम्यभરतार्धेन सन्निभम् ।
तद्वज्जीवेषुचापानि बाहात्रापि न सम्भवेत् ॥ ११० ॥
इतः प्रभृति याम्यार्धादिषु सर्वं विवर्द्धते ।
આવિદેહાર્ધમિષ્વાસજીવાબાહાશરાદિકમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

‘આશ્ચર્ય’ થાય છે તેવાં અહિં પણ થાય છે. આમ આ ઐરવતક્ષેત્ર જાણે પોતાના મિત્ર ભરત-ક્ષેત્રની જેવી ચેષ્ટા કરીને એની હાંસી કરતું હોયની-એવું જણાય છે. ૧૦૧-૧૦૫.

એના મધ્યભાગમાં વૈતાઢ્ય પર્વત આવેલો હોવાથી એના, (૧) દક્ષિણ ઐરવત અને (૨) ઉત્તર ઐરવત-એવા બે વિભાગ પડેલા છે: ઉત્તર સમુદ્રની પાસે આવેલો ભાગ ઉત્તરાર્ધ ઐરવત, અને શિખરીપર્વતની નજદીક આવેલો દક્ષિણાર્ધ ઐરવત કહેવાય છે. ૧૦૬-૧૦૭.

આ દક્ષિણઉત્તરની વ્યવસ્થા ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ કહી છે. સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ તો સમુદ્રની નજદીકમાં ‘દક્ષિણાર્ધ’ આવે અને શિખરી પર્વતની નજદીકમાં ‘ઉત્તરાર્ધ’ આવે. પરન્તુ અહિં વ્યવહાર બધા ક્ષેત્રની દિશાની અપેક્ષાએ છે, સૂર્યની દિશાની અપેક્ષાએ નથી. ૧૦૮-૧૦૯.

ઐરવતક્ષેત્રનું ઉત્તરાર્ધ તે ભરતક્ષેત્રનાં દક્ષિણાર્ધ જેવું છે. માટે અહિં પણ એની પ્રમાણે જણવા, શર અને ધનુષ્ય સંમજવાં. બાહ્યાં અહિં પણ સંભવતી નથી. ૧૧૦.

ઉત્તરાર્ધ મૂકીને પછી દક્ષિણાર્ધાદિકમાં છેક વિદેહાર્ધ સુધી ધનુષ્ય, જીવા, બાહ્યા અને શર આદિક સર્વ વધતાં જાય છે. ૧૧૧.

વૈતાલ્યસ્યાપ્યત્ર તત ઉત્તરસ્યાં કિલાલ્પકઃ ।

આયામો દક્ષિણસ્યાં ચ વર્દ્ધમાનઃ ક્રમાત્ મહાન્ ॥ ૧૧૨ ॥

યામ્યવિદ્યાધરશ્રેણ્યાં વિદ્યાધરપુરાણ્યતઃ ।

ષષ્ટિઃ ભવન્ત્યુદીચ્યાયાં શ્રેણ્યાં પંચાશદેવ ચ ॥ ૧૧૩

શેષં સર્વમાભિયોગ્યશ્રેણિવેદીવનાદિકમ્ ।

જ્ઞેયં ભરતવૈતાલ્યોપમમુક્તાનુસારતઃ ॥ ૧૧૪ ॥

રક્તારક્તાવતીસ્રોતસ્વિનીભ્યાં તસ્થુષાન્તરે ।

વૈતાલ્યેન ચ ષટ્કલ્પમિદમૈરાવતં કૃતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

તત્ર ચ ઉત્તરાર્ધમધ્યલંકે ઉદીચ્યલવણોદધેઃ ।

દક્ષિણસ્યામુદીચ્યાં ચ વૈતાલ્યાભિધમૂધરાત્ ॥ ૧૧૬ ॥

ચતુર્દશાધિકશતં યોજનાનાં કલાસ્તથા ।

एकादशातिक्रम्याब्धिर्वૈતાલ્યાભ્યામિહાન્તરે ॥ ૧૧૭ ॥

નગરી સ્યાદયોધ્યાખ્યા નવયોજનવિસ્તૃતા ।

દ્વાદશયોજનાયામાલંકૃતોત્તમપૂરુષૈઃ ॥ ૧૧૮ ॥ વિશેષકમ્ ॥

તેથી આ ક્ષેત્રમાં વૈતાલ્યની પણ લંબાઈ જે ઉત્તરદિશામાં તેો સ્વલ્પ છે તે દક્ષિણમાં ક્રમે ક્રમે વધતી હોઈ વધારે છે. અને એમ હોવાથી દક્ષિણ તરફની વિદ્યાધરોની શ્રેણિમાં સાઠ નગર છે, જ્યારે ઉત્તરતરફની શ્રેણિમાં એમના પચાસજ નગર છે. ૧૧૨-૧૧૩.

એનાં શેષ સર્વ વાનાં એટલે કે અલિયોગિકોની શ્રેણિ, વેદી, વન વગેરે, ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્યનાં કહી ગયા છીએ એજ પ્રમાણે છે. ૧૧૪.

રક્તા અને રક્તાવતી નદીઓથી તથા વચ્ચે ઉભેલા વૈતાલ્યપર્વતથી આ ઐરવતક્ષેત્રના છ વિભાગ પડેલા છે. ૧૧૫.

એ છમાંનો એક ' ઉત્તરાર્ધમધ્ય ખંડ ' જે ઉત્તર-લંબણસમુદ્રની દક્ષિણે અને વૈતાલ્ય-પર્વતની ઉત્તરે એકસો ચૌદ યોજન અને અગ્યાર કળા ઓળંગ્યા બાદ સમુદ્ર અને વૈતાલ્યના વચ્ચે આવેલો છે તેમાં નવ યોજન પહોળી અને બાર યોજન લાંબી, ઉત્તમપુરુષોના નિવાસ ભૂત અયોધ્યા નામે નગરી છે. ૧૧૬-૧૧૮.

શેષાઃ પંચાપિ खंडाः स्युरनार्या धर्मवर्जिताः ।

अत्रापि चार्यदेशानामध्यर्द्धा पंचविंशतिः ॥ ११९ ॥

एतेष्वैव हि देशेषु जिनचक्रयर्धचक्रीणां ।

स्यादुत्तमनृणां जन्म प्रायो धर्मव्यवस्थितिः ॥ १२० ॥

एवं च जम्बूद्वीपेऽस्मिन् सप्तक्षेत्री विराजते ।

मध्ये महाविदेहाख्यमपागुदक् त्रयं त्रयम् ॥ १२१ ॥

भरतैરાવતે તત્ર તુલ્યરૂપે નિરૂપિતે ।

સમસ્વરૂપે હૈરણ્યવતે હૈમવતે અપિ ॥ ૧૨૨ ॥

रम्यकाख्यहरिवर्षे उभे तुलाधृते इव ।

पूर्वापरविदेहानामप्येवं तुलना मता ॥ १२३ ॥

देवोत्तरकुरूणामप्यેવં તુલ્યત્વમાહિતમ્ ।

विना भरतैरवतविदेहान् अपराः पुनः ॥ १२४ ॥

अकर्मभूमयः षट् स्युः कृष्यादिकर्मवर्जिताः ।

तिस्रो भरतैरवतविदेहाः कर्मभूमयः ॥ १२५ ॥ युग्मम् ॥

તથા ચાત્ર વર્ષધરપર્વતાઃ ષટ્ પ્રકીર્તિતાઃ ।

विदेहेभ्यो दक्षिणस्यामुदीच्यां च त्रयं त्रयम् ॥ १२६ ॥

શેષ પાંચે ખંડો અનાર્થ છે. ત્યાં ધર્મ જેવું કંઈ છે નહિ.

‘ ઉત્તરાર્ધમધ્યખંડ ’ માં પણ ક્ષત્ર સાડીપચવીશ આર્યદેશો છે, અને એમાં જ જિન-ભગવાન, ચક્રવર્તી તથા વાસુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષો જન્મે છે, અને ત્યાં જ ધર્મની વ્યવસ્થા છે. ૧૧૯-૧૨૦.

એ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો છે: મધ્યમાં એક, મહા વિદેહ; અને ઉત્તર દક્ષિણ ત્રણ ત્રણ. એમાં, ભરત અને ઐરવત એકસરખાં; તથા હૈરણ્યવંત અને હૈમવંત એક એકસરખાં છે. વળી રમ્યક તથા હરિવર્ષ એ બે પણ એકસરખાં છે. તેમ જ પૂર્વ મહાવિદેહ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ પણ પરસ્પર સમાન છે. એવી રીતે દેવકુર્ષ તથા ઉત્તરકુર્ષ વચ્ચે પણ સમાનતા છે. નવેમાં, ભરત, ઐરવત અને વિદેહ શિવા-યનાં છે ‘ અકર્મભૂમિ, ’ અર્થાત ‘ કૃષિ આદિ કર્મરહિત ’ છે. ભરત, ઐરવત અને વિદેહ જ ‘ કર્મભૂમિ ’ છે. ૧૨૧-૧૨૫.

વળી છ વર્ષધર પર્વતો કહ્યા છે એ મહાવિદેહથી ઉત્તરે ત્રણ અને દક્ષિણે પણ ત્રણ છે. ૧૨૬.

હિમવચ્છિખરી ચૈકાદશકૂટૌ મિથઃ સમૌ ।

રુક્મિમહાહિમવતાવષ્ટકૂટૌ તથૈવ ચ ॥ ૧૨૭ ॥

નીલવન્નિષધૌ તુલ્યૌ નવકૂટૌ પરસ્પરમ્ ।

મેરુઃ નિરુપમઃ સોઽપિ નવકૂટોપશોભિતઃ ॥ ૧૨૮ ॥

ભરતૈરવતક્ષેત્રદ્વાત્રિંશદ્વિજયોદ્ભવાઃ ।

વૈતાલ્યાઃ સ્યુઃ ચતુસ્ત્રિંશત્ પ્રત્યેકમેકભાવતઃ ॥ ૧૨૯ ॥

સર્વેઽપ્યેતે રૂપ્યવર્ણા નવકૂટોપશોભિતાઃ ।

દશોત્તરશતદ્રંગાભિયોગ્યાલિદ્વયાન્વિતાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

ચત્વારો વૃત્તવૈતાલ્યાઃ સમરૂપાઃ પરસ્પરમ્ ।

હરિવર્ષહૈમવતહૈરણ્યવતરમ્યકે ॥ ૧૩૧ ॥

દેવોત્તરકુરુસ્થેષુ હૃદેષુ દશસુ ધ્રુવમ્ ।

પ્રાક્ પ્રત્યક્ ચ દશદશકાંચનાચલભાવતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

દ્વે શતે કાંચનનગાઃ પરસ્પરાનુકારિણઃ ।

સ્થિતા ભોક્તું ચતસૃભિઃ પંક્તિભિઃ બાન્ધવા ઇવ ॥૧૩૩॥યુગ્મમ્ ॥

ગજદન્તૌ સૌમનસગન્ધમાદનસંજ્ઞિતૌ ।

રૂપ્યપીતરત્નમયૌ સત્કૂટોપશોભિતૌ ॥ ૧૩૪ ॥

એ છમાં, હિમવાન અને શિખરીને અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે અને એમ એ બેઊ એક સરખા છે; તેમ રૂક્મી અને મહાહિમવાન આઠ આઠ શિખરોવાળા એક સરખા છે. તેજ પ્રમાણે નીલવાન અને નિષધને નવનવ શિખરો છે—એમ બેઊ વચ્ચે સમાનતા છે. મેરુ અદ્વિતીય છે. એને પણ નવ સુશોભિત શિખરો છે. ૧૨૭-૧૨૮.

ભરતક્ષેત્રમાં એક, ઐરવત ક્ષેત્રમાં એક અને વિદેહુના ખત્રીશ વિજયોમા અકેક—એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વૈતાલ્યપર્વતો છે. જે સર્વે રૂપ્યવર્ણુ યુક્ત, નવનવ શિખરોથી અલંકૃત છે અને, એકસોદસ નગરીઓની એક—એવી બખ્ખે શ્રેણિઓવાળા છે. ૧૨૯-૧૩૦.

હરિવર્ષ, હૈમવંત, હૈરણ્યવંત તથા રમ્યક—એ ચારેમાં થઇને ચાર એકસરખા વૃત્તવૈતાલ્યપર્વતો છે. ૧૩૧.

ઉત્તર દેવકુરુના દશે દ્રોહામાં, બાણે ચાર પગત કરીને જમવા બેઠેલા (બસો) બાંધવો હોયની એવા, દશ દશ પૂર્વદિશાના અને દશ દશ પાશ્ચિમદિશાના મળીને એકંદર બસો એક-સરખા કાંચનપર્વતો છે. ૧૩૨-૧૩૩.

વિદ્યુત્પ્રભમાલ્યવન્તૌ વૈદૂર્યતપનીયજૌ ।

નવકૂટાંચિતૌ તુલ્યા इत्याकृत्या नगा अमी ॥ ૧૩૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

चतुःकूटाः षोडशापि वक्षस्काराद्रयः समाः ।

विचित्रचित्रयमकाः समरूपाः परस्परम् ॥ ૧૩૬ ॥

द्विशत्येकोनसप्तत्याधिकेत्यत्र धराधराः ।

हिमवच्छिखरीस्पृष्टाः दंष्ट्राश्चाष्टौ मिथः समाः ॥ ૧૩૭ ॥

वैताढ्येषु नव नव कूटाः प्रत्येकमित्यतः ।

सर्ववैताढ्यकूटानि षडुत्तरं शतत्रयम् ॥ ૧૩૮ ॥

प्रतिवैતાढ्यમેતેષુ કૂટત્રયં તુ મધ્યમમ્ ।

સૌવર્ણ્ય શેષકૂટાશ્ચ રાત્નિકા इति तद्विदः ॥ ૧૩૯ ॥

सक्रोशषड्योजनोच्चाः चैत्यप्रासादशोभिताः ।

सर्वेऽपि भरतस्थायिवैताढ्यकूटसोदराः ॥ ૧૪૦ ॥

કૂટાઃ સપ્ત સૌમનસગન્ધમાદનશૈલયોઃ ।

રુક્મિમહાહિમવતોરષ્ટાવષ્ઠૌ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૪૧ ॥

રૂપ્યમય અને પીતરત્નમય એવા ' સૌમનસ ' અને ' ગંધમાદન ' નામના (બે) ગજદંત પર્વતો છે, જે સાતસાત શિખરોવાળા છે અને એવી રીતે પરસ્પર એકસરખા છે. વળી વૈદૂર્યમય અને સુવર્ણમય એવા ' વિદ્યુત્પ્રભ ' અને ' માદ્યવાન ' નામના (બે) ગજદંત પર્વતો જે નવનવ શિખરવાળા છે તે પરસ્પર એકસરખા છે. ૧૩૪-૧૩૫.

ચાર ચાર કૂટવાળા હોઈ પરસ્પર એકસરખા સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. વળી ચિત્ર, વિચિત્ર અને બે યમક એમ થઈને ચાર એકસરખા પર્વતો છે. ૧૩૬.

એવી રીતે કુલ એકંદર બસોને ઓગણોતેર પર્વતો છે.

વળી હિમવાન અને શિખરી પર્વતની આઠ દાઢાઓ છે જે પણ એકસરખી છે. ૧૩૭.

પ્રત્યેક વૈતાઢ્યને નવનવ શિખરો છે એટલે ચોત્રીશેના થઈને ત્રણસો ને છ શિખર થયાં. નવમાંનાં વચ્ચલાં ત્રણ ત્રણ સુવર્ણમય છે અને શેષ રત્નમય છે.

વળી એ સર્વ શિખરો છ યોજન અને એક કોસ ઉંચા છે, ચૈત્ય અને પ્રાસાદોથી અલંકૃત છે, અને ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્યના શિખરોની જેવાં જ છે. ૧૩૮-૧૪૦.

સૌમનસ અને ગંધમાદન પર્વતને સાતસાત શિખરો છે, અને રૂક્મી તથા મહાહિમવંતને આઠ આઠ છે. ૧૪૧.

વિદ્યુત્પ્રભમાલ્યવતોઃ નીલવન્નિષધાગયોઃ ।

મેરોશ્ચ નન્દનવને કૂટાઃ નવ નવોદિતાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

હિમવચ્છિલ્લખરિકૂટાઃ એકાદશ પૃથક્ પૃથક્ ।

ષોડશાનાં ચતુઃષષ્ટિઃ વક્ષસ્કારમહીભૃતામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

હરિસ્સહહરિકૂટબલકૂટોઽજ્ઞતા ઇમે ।

શતં સર્વેઽષ્ટપંચાશં હિમવત્કૂટસન્નિભાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

યોજનાનાં પંચ શતાન્યુચ્ચા રાત્નાઃ મિથઃ સમાઃ ।

સાહસ્રાઃ સ્વર્ણજાઃ તુલ્યાઃ હરિસ્સહાદયઃ ત્રયઃ ॥ ૧૪૫ ॥

એવં ચ ગિરિકૂટાનાં ત્રિવિધાનાં પ્રમાણતઃ ।

સર્વસંખ્યા સત્ષષ્ટ્યા સમન્વિતા ચતુઃશતી ॥ ૧૪૬ ॥

દ્વાત્રિંશતિવિજયેષુ ભરતૈરવતાખ્યયોઃ ।

ચતુર્ચિંશત્ હિ વૃષભકૂટાઃ તુલ્યાઃ પરસ્પરમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

ભદ્રસાલાભિધવને જમ્બૂશાલમલીવૃક્ષયોઃ ।

અષ્ટાષ્ટેત્યષ્ટપંચાશત્ ભૂમિકૂટા મિથઃ સમાઃ ॥ ૧૪૮ ॥

વિદ્યુત્પ્રભ અને માલ્યવાનને, નીલવાન અને નિષધને તેમજ મેરુના નંદનવનમાં નવનવ શિખરો છે. ૧૪૨.

હિમવાનને તથા શિખરીને પૃથક્ પૃથક્ અગ્યાર શિખરો છે. વળી સોળે વક્ષસ્કાર પર્વ-તોના થઇને ચોસઠ શિખરો છે. ૧૪૩.

એ શિખરો સમથ થઇને એકસો એકસઠ તથા તેમાંથી હરિસ્સહ, હરિકૂટ તથા બલકૂટ-એ ત્રણ બાદ કરતાં બાકીના એકસો અઠાવન રહ્યા એ બધાં રત્નમય છે, પાંચસો યોજન ઉંચાં છે અને પરસ્પર સમાન છે. અને હરિસ્સહ વગેરે ત્રણે પરસ્પર સમાન છે, સુવર્ણમય છે અને હજાર હજાર યોજન ઉંચાં છે. ૧૪૪-૧૪૫.

એ રીતે ત્રણે માપના (પર્વતોના) શિખરોનો સરવાળો ચારસોને સડસઠ છે. ૧૪૬.

બત્રીશ વિજયોના બત્રીશ તથા ભરત અને ઐરવતનાં થઇને બે-એમ ચોત્રીશ એક-સરખાં વૃષભકૂટો છે. વળી ભદ્રસાલવનનાં, જમ્બૂવૃક્ષનાં અને શાલમલીવૃક્ષનાં આઠ આઠ એટલે કુલ ચોવીશ છે. એમ ચોત્રીશ અને ચોવીશ મળીને એકંદર અઠાવન પરસ્પર સમાન ભૂમિકૂટો છે. ૧૪૭-૧૪૮.

एतेषां वक्तुमुचिते पर्वतत्वेऽपि वस्तुतः ।
कूटत्वव्यवहारोऽयं पूर्वाचार्यानुरोधतः ॥ १४९ ॥

महाह्रदाश्च षट् पद्मपुण्डरीकौ समाविह ।
महापद्ममहापुण्डरीकावपि मिथः समौ ॥ १५० ॥

तिगिंछिकेसरिणौ च तुल्यौ द्विघ्नौ यथोत्तरम् ।
दश देवोत्तरकुरुहदाः पद्महदोपमाः ॥ १५१ ॥

एवं हदा षोडशैते षण्महाह्रददेवताः ।

श्रीद्वीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्म्यः परस्परं समाः ॥ १५२ ॥

चतुर्दश महानद्यो गंगाद्याः सपरिच्छदाः ।
जम्बूद्वीपशुभक्षेत्रे कुल्यातुल्या विभान्ति याः ॥ १५३ ॥

गंगासिन्धु रोहितांशा रोहिता च तथापरा ।
हरिकान्ता हरिनदी शीतोदा चेति नामतः ॥ १५४ ॥

मेरोः दक्षिणतः सप्त ख्याता एता महापगाः ।
मेरोरुत्तरतोऽप्येवं શોભન્તે સપ્ત સિન્ધવઃ ॥ ૧૫૫ ॥

शीता च नारीकान्ता च नरकान्ता तथापरा ।

रूप्यकूला स्वर्णकूला रक्ता रक्तवतीति च ॥ १५६ ॥

તત્વતઃ તો આ સર્વેને કૂટ ન કહેતાં પર્વત જ કહેવા બેઠાએ. પરંતુ પૂર્વાચાર્યોના અનુરોધને લઈને એમ વ્યવહાર પડેલો છે. ૧૪૯.

મહોટા દ્રહો છ કહ્યા છે એમાં ‘ પદ્મ દ્રહ ’ અને ‘ પુંડરીકદ્રહ ’ એ બે બે એકસરખા છે; ‘ મહાપદ્મ ’ અને ‘ મહાપુંડરીક ’ એ બે બે એકસરખા છે; તથા ‘ તિગિંછિ ’ અને ‘ કેસરિ ’ એ બે બે એકસરખા છે. વળી એઓ ઉત્તરોત્તર પૂર્વપૂર્વનાથી દ્વિગુણ છે. વળી બે બે કુરૂમાં પણ પદ્મદ્રહ જેવા દશ દ્રહ છે. એટલે કુલ થઈને સોળ દ્રહ થાય છે. ૧૫૦-૧૫૧.

વળી છ મહાદ્રહની શ્રી, ણી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નામની છ દેવીઓ કહી છે, જે પણ પરસ્પર સરખી જ છે. ૧૫૨.

વળી અહિં બાણે જમ્બૂદ્વીપરૂપી ઉત્તમ ક્ષેત્રની સુંદર નીકો હોયની એવી, ગંગા વગેરે ચૌદ મહા નદીઓ સપરિવાર વહ્યા કરે છે: એમાં (૧) ગંગા, (૨) સિન્ધુ, (૩) રોહિતાંશા, (૪) રોહિતા, (૫) હરિકાંતા, (૬) હરિ અને (૭) શીતોદા—એ સાત મેરૂપર્વતથી

હિમવત્પર્વતસ્થાયિપદ્મહ્રદાદ્વિનિર્ગતાઃ ।

ગંગાસિન્ધુરોહિતાંશાઃ નામ્ન્યઃ તિસ્ત્રો મહાપગાઃ ॥ ૧૫૭ ॥

મહાહિમવદદ્રિસ્થમહાપદ્મહ્રદાત્ પુનઃ ।

રોહિતા હરિકાન્તેતિ નિર્ગતે દ્વે મહાપગે ॥ ૧૫૮ ॥

નિષધાચલમૌલિસ્થતિર્ગિંછિહ્રદમધ્યતઃ ।

સમુદ્ભૂતે હરિનદી શીતોદેતિ મહાપગે ॥ ૧૫૯ ॥

નીલવત્પર્વતગતકેસરિહ્રદતઃ કિલ ।

શીતા ચ નારીકાન્તા ચ નિર્ગતે દ્વે મહાપગે ॥ ૧૬૦ ॥

તથા મહાપુણ્ડરીકહ્રદાત્ રુક્મિનગાશ્રિતાત્ ।

નરકાન્તા રૂપ્યકૂલેત્યુદ્ગતે નિમ્નગે ઉભે ॥ ૧૬૧ ॥

શિખરિન્દમાધરસ્થાયિપુણ્ડરીકહ્રદોત્થિતાઃ ।

રક્તારક્તવતીસ્વર્ણકૂલાભિધા મહાપગાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

एवं च

તિસ્ત્રો નવ્યો હિમવતસ્તિસ્ત્રઃ શિખરિણો ગિરેઃ ।

શેષવર્ષધરેભ્યશ્ચ મહાનવ્યોઃ દ્વયં દ્વયમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

વર્ષાણ્યાશ્રિત્ય સરિતઃ પ્રતિવર્ષં દ્વયં દ્વયમ્ ।

દ્વે વિદેહેષ્વપાચ્યાં ષટ્ ષટ્પુદીચ્યાં તતો યથા ॥ ૧૬૪ ॥

દક્ષિણે કહી છે; જ્યારે (૧) શીતા, (૨) નારીકાંતા, (૩) નરકાંતા, (૪) રૂપ્યકૂલા, (૫) સ્વર્ણકૂલા, (૬) રક્તા અને (૭) રક્તવતી-એ સાત મેરૂથી ઉત્તરે કહી છે. ૧૫૩-૧૫૬.

વળી એ ચૌદમાંથી, ગંગા, સિન્ધુ અને રોહિતાંશા નામની ત્રણ હિમવાન પર્વતના પદ્મદ્રહમાંથી નીકળેલી છે; રોહિતા અને હરિકાંતા નામની એ મહાહિમવંતપર્વતના મહાપદ્મદ્રહમાંથી નીકળેલી છે; હરિ અને શીતોદા નામની એ નિષધાચળપર્વતના તિર્ગિંછિ દ્રહમાંથી નીકળેલી છે; શીતા અને નારીકાંતા નામની એ નીલવાન પર્વતના કેસરિ દ્રહમાંથી નીકળેલી છે; નરકાંતા અને રૂપ્યકૂલા-એ એ રૂક્મીપર્વતના મહાપુંડરીકદ્રહમાંથી નીકળેલી છે; તથા રક્તા, રક્તવતી અને સ્વર્ણકૂલા-એ ત્રણ શિખરિપર્વતના પુંડરીકદ્રહમાંથી નીકળેલી છે. ૧૫૭-૧૬૨.

એવી રીતે હોઇને, ત્રણતું મૂળ હિમવંતપર્વતમાં કહેવાય, ત્રણતું મૂળ શિખરીપર્વતમાં કહેવાય; અને શેષ આઠમાંથી બળ્લેતું મૂળ બાકીના (ચાર) વર્ષધરપર્વતોમાં કહેવાય. ૧૬૩.

વળી ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ; દરેક ક્ષેત્રમાં બળ્લે છે: એ વિદેહોમાં એ અને એની દક્ષિણે

ગંગા સિન્ધુશ્ચ ભરતે રોહિતારોહિતાંશિકે ।

હૈમવતે હરિવર્ષે હરિકાન્તાહરી ઉભે ॥ ૧૬૫ ॥

શીતાશીતોદે વિદેહક્ષેત્રે તથા ચ રમ્યકે ।

નારીકાન્તાનરકાન્તે હૈરણ્યવતગે ઉભે ॥ ૧૬૬ ॥

રૂપ્યકૂલાસ્વર્ણકૂલે તથા ચૈરવતસ્થિતે ।

નદ્યૌ રક્તારક્તવત્યાવેવમેતાશ્ચતુર્દશ ॥ ૧૬૭ ॥

ગંગાસિન્ધુરક્તવતીરક્તાનાં સરિતામિહ ।

ચતુર્દશસહસ્રાણિ પરિવારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૬૮ ॥

રૂપ્યકૂલાસ્વર્ણકૂલારોહિતારોહિતાંશિકાઃ ।

અષ્ટાવિંશત્યા સહસ્રૈઃ સ્ત્રોતસ્વિનીભિરાશ્રિતાઃ ॥ ૧૬૯ ॥

નારીકાન્તા નરકાન્તા હરિકાન્તા હરિસ્તથા ।

ષટ્પંચાશ્ચૈવલિનીસહસ્રૈઃ પરિવારિતાઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શીતાશીતોદયોર્નદ્યોઃ પ્રત્યેકં ચ પરિચ્છદઃ ।

પંચલક્ષાઃ સહસ્રાણિ દ્વાત્રિંશત્ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧૭૧ ॥

શ્લોકક્રમેણ સરિતામિહ શ્લોકચતુષ્ટયે ।

દ્વિગુણં જિઘ્રિકામાનવિસ્તારોદ્વેદ્ધતાદિકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

છ તથા ઉત્તરે છ. એટલે કે ગંગા અને સિન્ધુ ભરતક્ષેત્રમાં, રોહિતા અને રોહિતાંશા હૈમવંત-ક્ષેત્રમાં, હરિકાંતા અને હરિ હરિવર્ષક્ષેત્રમાં, શીતા અને શીતોદા એઉ વિદેહોમાં, નારિકાંતા અને નરકાંતા રમ્યકક્ષેત્રમાં, રૂપ્યકૂલા અને સ્વર્ણકૂલા હૈરણ્યવંતક્ષેત્રમાં તથા રક્તા અને રક્તવતી ચૈરવતક્ષેત્રમાં. ૧૬૪-૧૬૭.

વળી ગંગા, સિન્ધુ, રક્તવતી અને રક્તા—એ ચાર ચૌદ ચૌદ હજાર નદીઓના પરીવાર-વાળી છે; રૂપ્યકૂલા, સ્વર્ણકૂલા, રોહિતા અને રોહિતાંશા—એ ચાર પ્રત્યેક અઠ્યાવીશ હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે; નારીકાંતા, નરકાંતા, હરિકાંતા અને હરિ—એ ચાર છપ્પન છપ્પન હજાર નદીઓના પરીવારવાળી છે; જ્યારે શીતા અને શીતોદા પ્રત્યેકનો પાંચ લાખ બત્રીશ હજાર જેટલો પરીવાર કહ્યો છે. આ ચારે શ્લોકમાં વર્ણવેલી નદીઓનું, જિહ્વા-પહોળાઇ-ઉંડાઇ આદિકનું પ્રમાણ (પૂર્વ પૂર્વના શ્લોકમાં વર્ણવેલીથી ઉત્તર ઉત્તરના શ્લોકમાં વર્ણવેલીનું

एकश्लोकोदितानां तु सर्वं तुल्यं परस्परम् ।
गंगासिन्धुरक्तवतीरक्तानां तुल्यता यथा ॥ १७३ ॥

दश लक्षाश्चतुः षष्टिः सहस्राणि विदेहेगाः ।
नद्योऽपाच्यां लक्षमेकं षण्णवतिसहस्रयुक् ॥ १७४ ॥
उदीच्यामपि तावन्त्य एवं च सर्वसंख्यया ।
षट्पंचाशत्सहस्राढया नदीलक्षाश्चतुर्दश ॥ १७५ ॥

जम्बूद्वीपोऽभितो रुद्धः स्वविरुद्धेन वार्धिना ।
स्वमोक्षायेव दत्तेऽस्मै कनीः शैवलिनीरिमाः १७६ ॥

चतुःषष्टिविजयगा महानद्यश्चतुर्दश ।
अन्तर्नद्यो द्वादशातिरिच्यन्ते नवतिस्त्वयम् ॥ १७७ ॥

तथाहुः श्रीरत्नशेखरसूरयः स्वक्षेत्रसमासे ।

अडसयरि महाणइओ बारस अंतरणइओ सेसाओ ।

परिश्ररणइओ चउदस लख्वा छप्पणसहस्ता य ॥ ૧ ॥

અનુક્રમે બમાણું બમાણું છે. એકજ શ્લોકમાં કહેલી આરેતું, જેમકે ગંગાસિન્ધુરક્તાવતી રક્તાતું, તે, એ સર્વ પ્રમાણુ એકસરખું છે. ૧૬૮-૧૭૩.

દસ લાખ ચોસઠ હજાર નદીઓ મહાવિદેહમાં છે, એની દક્ષિણમાં એક લાખ છન્તુ હજાર છે, અને એટલી સંખ્યામાં એની ઉત્તર દિશાએ છે. એટલે સર્વમળીને ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ છે. ૧૭૪-૧૭૫.

જમ્બૂદ્વીપની આ બધી નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તે ઉપર અન્યકાર કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે-હુસ્મનથી ઘેરાયલો એક રાજા જેમ પોતાના છુટકારા માટે એને પોતાની કન્યા આપે છે તેમ, સમુદ્રરૂપી હુસ્મનથી ઘેરાયણ એવા જમ્બૂદ્વીપે એને, પોતાના છુટકારા માટે બાણુ આ બધી નદીઓરૂપી કન્યા આપી હોયની ! ૧૭૬.

એ ગણાવી એ ઉપરાંત નેવું નદીઓ છે: ચોસઠ વિજયોમાં રહેલી ચોસઠ, ચૌદ મહાનદીઓ અને બાર અન્તર્નદીઓ.

આ સંબંધમાં શ્રીરત્નશેખરસૂરિના ક્ષેત્રસમાસમાં ઉલ્લેખ છે—તે આ પ્રમાણુ:— અઘ્યોત્તેર મહાનદીઓ છે, બાર અન્તર્નદીઓ છે, અને બીજી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર એઓના પરિવારરૂપ નદીઓ છે. (૧)

શ્રીમલયગિરયસ્તુ પ્રવેશે ચ સર્વસંખ્યયા આત્મના સહ ચતુર્દ-
શભિઃ નદીસહસ્રૈઃ સમન્વિતા ભવન્તીતિ ક્ષેત્રસમાસવૃત્તૌ કચ્છવિજય-
ગતસિન્ધુનદીં વર્ણયન્તો મહાનદીનાં ન પૃથક્ ગણના इति सूच्यांचक्रुः ।
તથાપિ દ્વાદશ અન્તરનદ્યોઽતિરિચ્યન્ત એવ इत्यत्र तत्त्वं बहुश्रुतगम्य-
मिति ज्ञेयम् ॥

તથાપિ પૂર્વાચાર્યાનુરોધાત્ સંખ્યા તથોદિતા ।

નાત્ર પર્યનુયોગાર્હા વયં પ્રાચ્યપથાનુગાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

કેચિત્તુ ગાહાવર્ડ મહાનર્ડપવૂડાસમાણી સુકચ્છમહાકચ્છવિજણ
દુહા વિભયમાણી અઢાવિસાણ સલિલાસહસ્રેર્હિં સમગ્ગા દાહિણેણં સીયં
મહાનર્ડ સમપ્પેઈ इत्यादि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवचनात् तथा नद्यो विजय-
च्छेदिन्यो रोहितावत्कुंडाः स्वनामसमदेवीवासा अष्टाविंशतिनदीसहस्रा-
नुगाः प्रत्येकं सर्वत्रसमाः पंचविंशशतविस्तृता अर्धतृतीययोजनावगाहा
ગાહાવતી પંકવતી इत्याद्युमास्वातिवाचकवचनाच्च द्वादशानामंतर्नदीना-
मपि प्रत्येकमष्टाविंशतिसहस्ररूपं परिवारं मन्यमानाः षट्त्रिंशत्सहस्राधि-
कनदीलक्षत्रयेणान्तर्नदीपरिवारेण सह द्विनवतिसहस्राधिकानि सप्तदश
नदीलक्षाणि मन्यन्ते ॥ उक्तं च ।

શ્રીમલયગિરિણ તો ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમાં કચ્છવિજયગત સિન્ધુનદીનું વર્ણન કરતાં
કહે છે કે સમુદ્રને યૌદ હળર નદીઓ મળી એ યૌદ હળરમાં સિન્ધુ મહાનદી પોતે પણ આવી
બાથ છે, અર્થાત્ મહાનદીઓ જૂદી ગણવાની નથી એમ એઓ સૂચન કરે છે. તોપણ બાર
અન્તર્નદીઓ તો વધારે ગણવાની છેજ. આમાં તત્વવાત બહુશ્રુતગમ્ય છે—ખર્ડ શું એ
કેવળી બાણે.

અમે તો પૂર્વાચાર્યોને અનુસરીને સંખ્યા કહી છે. અમારાથી કારકેર કહેવાય નહીં
કારણકે અમે એમને માર્ગે ચાલનારા છીએ. ૧૭૮.

કેટલાક તો “ સુકચ્છ અને મહાકચ્છ વિજયોને ‘ ગાહાવતી ’ અન્તરનદી એ વિભાગમાં
બહેંચતી થકી અઢ્યાવીશ હળર નદીઓના પરિવાર સહિત દક્ષિણમાં ‘ શીતા ’ મહાનદીને મળે
છે ” ઇત્યાદિ જંબૂદ્વીપ પત્તિમાં ઉલ્લેખ છે તે પરથી તથા ‘ વિજયોના વિભાગ પાડનારી ’,
રોહિતાની પેઠે કુંડાવાળી, પોતાના નામવાળી દેવીઓના આવાસયુક્ત, અઢ્યાવીશ
હળર નદીઓથી સંગત, સર્વત્ર સમાનપણે સવાસો યોજનના વિસ્તારવાળી અને અઢી

सुत्ते चउद्दसलख्वा छप्पन्नसहस्स जम्बूदीवंमि ।

हुंति उ सत्तरस लख्वा बाणवइ सहस्स मेलविया ॥ १ ॥

अन्ये तु यदि अन्तर्नदीषु अनेकानि परिवारनदीसहस्राणि प्रवेशेयुः तदा कथं तासां क्रमेण परतः परतः गच्छन्तीनां विस्तारविशेषो गंगादि-
नदीनामिव न संपद्येत । यस्तु परिवारः सिद्धान्तेऽभिदधे स तु यथाष्ठा-
शीतिः ग्रहाः चन्द्रस्यैव परिवारतया प्रसिद्धा अपि सूर्यस्यापि स एव
परिवारः । न पुनः पृथक् प्रतीयते ॥ उक्तं च समवायांगवृत्तौ । अष्ठा-
शीतिः महाग्रहाः एते यद्यपि चन्द्रस्यैव परिवारः अन्यत्र श्रूयते तथापि
सूर्यस्यापि इन्द्रत्वात् एते एव परिवारतया अवसेया इति । तथा गंगा-
दिसम्बन्धीनि एव अष्टाविंशतिनदीसहस्राणि अन्तर्नदीनामपि परिवार
इति ॥ एवं चान्तर्नदीनां पृथक्परिवारमनभ्युपगच्छन्तो यथावस्थितामेव
नदीसंख्यां मन्यन्ते इत्यादिकं जम्बूद्वीपसंग्रहणीवृत्तौ ।

ચોળન ઉંડી ગાહાવતી આદિ અંતરનદીઓ ” ઇત્યાદિ ઉમાસ્વાતિવાચકના વચનથી, દરેક અન્તર્નદીના અઠ્યાવીશ અઠ્યાવીશ હુળરના પરીવારની ગણતરીએ ખારેનો ‘ ત્રણ લાખ છત્રીશ હુળર ’ પરીવાર માની, એક દર સત્તરલાખ ખાણુ હુળર નદીઓ કહે છે.

અન્યત્ર પણ ઉલ્લેખ છે કે—

સૂત્રમાં જમ્બૂદ્વીપની અદર ચૌદ લાખ છપ્પન હુળર નદીઓ છે એમાં ખીલુઓ ભણે છે એટલે સમગ્ર મળીને સત્તર લાખ ખાણું હુળર નદીઓ થાય છે. (૧)

કોઇ વળી એમ કહે છે કે “ જે અન્તર્નદીઓમાં સહસ્રબધ નદીઓ પરિવારરૂપે પ્રવેશ કરતી હોય તો પછી અનુક્રમે આગળ વધતાં વધતાં એ નદીઓનો વિસ્તાર ગંગા વગેરે નદીઓની જેવો કેમ નથી થતો ? માટે સિદ્ધાન્તમાં જે પરીવાર કહ્યો છે તે વિષે એમ સમજવાનું છે કે જેમ જે અમુક અઠ્યાશી ગ્રહો ચંદ્રમાના પરિવારરૂપ છે તેજ અઠ્યાશી ગ્રહો સૂર્યના પરિવારરૂપ છે, આ સૂર્યનો કોઇ જૂદો પરિવાર નથી—એવી જ રીતે એના વિષે પણ છે. (સમવાયાંગસૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે આ અઠ્યાશી મહાગ્રહોને અન્યત્ર ફક્ત ચંદ્રમાના જ પરિવારભૂત કહ્યા છે તોપણ સૂર્યપણ ઇન્દ્ર હોવાથી એના પરિવાર-રૂપ પણ એઓનેજ જાણવા.) એટલે કે, ગંગા વગેરેનો જે અઠ્યાવીશ હુળર નદીઓનો પરિવાર છે તે જ પરિવાર અન્તર્નદીઓનો છે, એમનો જૂદો પરિવાર નથી. એટલે નદીઓની યથાવસ્થિત ૧૪૫૬૦૦૦ સંખ્યા જ ખરી છે. ” એ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપસંગ્રહણીની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે.

તથા ચાહુઃ શ્રીહરિભદ્રસૂરયઃ ।

સીયા સીઓયા વિય વત્તીસસહસ્સપંચલલ્લખેહિં ।

સવ્વે ચુદ્દસલલ્લખા છપ્પન્નં ચ સહસ્સ મેલવિયા ॥ ૧ ॥

દિવપટોઽપ્યેવમાહ ।

જમ્બૂદ્વીવિ નરાહિવ સંલા સઠ્ઠનદ્દ ચુદ્દહયલલ્લખા ।

છપ્પન્નં ચ સહસ્સા નવદ્દનદ્દઓ કહંતિ જિણા ॥ ૨ ॥

કુંડોદ્દેધસ્તથા દ્વીપોચ્છ્રાયસ્તદ્ભવનસ્ય ચ ।

પરિમાણં સમગ્રાસુ નદીષુ સદ્દશં ભવેત્ ॥ ૧૭૯ ॥

શીતા ચ હરિસલિલા ગંગાસિન્ધુ ચ રોહિતા ।

સ્વર્ણકૂલા નરકાન્તા નદ્યોઽમ્ભૂઃ દક્ષિણામુલાઃ ॥ ૧૮૦ ॥

ઉદક્ યાતા રક્તવતી રક્તા ચ રૂપ્યકૂલિકા ।

નારીકાન્તા રોહિતાંશા શીતોદા હરિકાન્તિકા ॥ ૧૮૧ ॥

સિન્ધું વિના યાઃ સરિતો દક્ષિણાં દિશમાગતાઃ ।

તાઃ પૂર્વાભિઃ ગામિન્યઃ સિન્ધુસ્તુ પશ્ચિમાભિઃ ॥ ૧૮૨ ॥

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પશુ કહે છે કે:—

શીતા અને શીતોદાને પાંચ લાખ બત્રીશ હજાર નદીઓનો પરિવાર છે. એમ સર્વ સ-
રવાળો કરતાં ચૌદલાખ છપ્પન હજાર નદીઓ થાય છે. (૧).

શ્રીદ્વિગબ્ધર પશુ કહે છે કે:—

હે રાજન, જમ્બૂદ્વીપમાં બિનભગવાને સર્વભળી ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નેવું નદીઓ
કહી છે. (૨).

કુંડની ઉંડાઈ, દ્વીપોની ઉંચાઈ તથા ભવનનું માન સર્વ નદીઓમાં એકસરખું છે. ૧૭૯.

શીતા, હરિસલિલા, ગંગા, સિન્ધુ, રોહિતા, સ્વર્ણકૂલા અને નરકાન્તા—આ સાત નદીઓ
દક્ષિણસન્મુખ વહે છે; જ્યારે રક્તવતી, રક્તા, રૂપ્યકૂલા, નારીકાન્તા, રોહિતાંશા, શીતોદા
અને હરિકાન્તા—આ સાત નદીઓ ઉત્તરસન્મુખ વહે છે. ૧૮૦-૧૮૧.

દક્ષિણુતરફ વહેનારીમાંથી એક સિન્ધુને બાદ કરતાં બાકીની પૂર્વસમુદ્રને મળે છે, સિન્ધુ
પશ્ચિમસમુદ્રને મળે છે. ૧૮૨.

उदक् याताश्च या नद्यो विना रक्तामहानदीम् ।

ताः पश्चिमाब्धिगामिन्यो रक्ता पूर्वाब्धिगामिनी ॥ १८३ ॥

स्वकीयहृदविस्तारेऽशीतिभक्ते यदाप्यते ।

दक्षिणाभिमुखीनां सा नदीनां मुखविस्तृतिः ॥ १८४ ॥

उत्तराभिमुखीनां तु स्वकीयहृदविस्तृतौ ।

चत्वारिंशद्भिभक्तायां यत्लब्धं तन्मिता मता ॥ १८५ ॥

व्यवस्थेयं दक्षिणस्यां सरितां मन्दराचलात् ।

उदक् याम्योत्तरदिशाभिमुखीनां विपर्ययात् ॥ १८६ ॥

सर्वासां मुखविस्तारे दशघ्ने प्रान्तविस्तृतिः ।

व्यासपंचाशत्तमांशः सर्वत्रोद्धेध आहितः ॥ १८७ ॥

मुखपर्यन्तविस्तारविश्लेषे गतयोजनैः ।

गुणिते पंचचत्वारिंशत्सहस्रविभाजिते ॥ १८८ ॥

લબ્ધં યત્તદુભયતો વ્યાસવૃદ્ધિરમીપ્સિતે ।

યોજનાદૌ ગતે સર્વાસ્વપિ તસ્યાર્ધમેકતઃ ॥ ૧૮૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઉત્તરતરફ ત્રહેનારીમાંથી એક રક્તાને બાદ કરતાં બાકીની પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે, રક્તા પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે. ૧૮૩.

પોતાના દ્રહુના વિસ્તારને એંશીએ ભાગતાં જે આકડો આવે તે દક્ષિણાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો; અને એજ પ્રમાણે પોતાના દ્રહુના વિસ્તારને ત્રાણીશે ભાગતાં જે આવે તે ઉત્તરાભિમુખ નદીઓના મુખનો વિસ્તાર સમજવો. મન્દરાચળથી ઉત્તરે દક્ષિણાભિમુખી તથા ઉત્તરાભિમુખી નદીઓના વિપર્યયને લીધે, મન્દરાચળથી દક્ષિણે આ વ્યવસ્થા છે. ૧૮૪-૧૮૬.

(સર્વ નદીઓના) મુખના વિસ્તારને દશે ગુણતાં છેડાના વિસ્તારનું પ્રમાણ આવે છે. વળી ઉંડાઈ સર્વત્ર વિસ્તારના પચાસમા ભાગ જેટલી છે. ૧૮૭.

(હરકોઈ નદીમાં) એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જતા, એની પહોળાઈ કેટલી વધી તે જાણવા માટે, મુખ અને પર્યન્તના વિસ્તારની બાદબાકીને ' જેટલા યોજન ગયા હોઈએ તેટલા ' વડે ગુણી પીસતાણીશ હુલરે ભાગવા. જે આવે એ ખેડ બાબુની થઈને વૃદ્ધિ સમજવી. એનું અરધું કરતાં એક બાબુની વૃદ્ધિ આવશે. ૧૮૮-૧૮૯

ચતુઃષ્ટિઃ વિજયેષુ સતવર્ષ્યાં ચતુર્દશ ।
 દ્વાદશાન્તર્નદીનાં ચ કુંડાનાં નવતિસ્ત્રિવયમ્ ॥ ૧૯૦ ॥
 દ્વિઘ્નદ્વિઘ્નપ્રમાણાનિ કુંડાનિ જિહ્વિકાદિવત્ ।
 તુલ્યાન્યન્તર્નિમ્નગાનાં મિથો વિજયગાનિ ચ ॥ ૧૯૧ ॥

પ્રાગુક્તાઃ પર્વતાઃ કૂટાઃ કુંડાનિ ચ મહાપગાઃ ।
 સર્વે વૃતા વેદિકયા વનાઢ્યોભયપાર્શ્વયા ॥ ૧૯૨ ॥
 વેદિકાવનખંડાનાં સર્વત્રાપ્યવિશેષિતમ્ ।
 સ્વરૂપં જગતીસ્થાયિવેદિકાવનખંડવત્ ॥ ૧૯૩ ॥

ઐરવતે ચ ભરતે વિજયેષ્વખિલેષુ ચ ।
 પ્રત્યેકં ત્રિત્રિસદ્ભાવાત્તીર્થાનાં દ્વ્યુત્તરં શતમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

શ્રેણયઃ ચતસ્રઃ પ્રત્યેકં વૈતાઢ્યેષુ ગુહાઢ્યમ્ ।
 શ્રેણયઃ શતં સ્યુઃ ષટ્ત્રિંશમષ્ટષ્ટિશ્ચ કન્દરાઃ ॥ ૧૯૫ ॥
 દશોત્તરં પુરશતં પ્રતિવૈતાઢ્યપર્વતમ્ ।
 સપ્તત્રિંશચ્છતાન્યેવં ચત્વારિંશાનિ તાન્યપિ ॥ ૧૯૬ ॥

(આ જમ્બૂદ્વીપમાં) કુંડો સર્વ મળીને નેવું છેઃ (બત્રીશ) વિજયોમાં ચૌસઠ. સાત-
 ક્ષેત્રોમાં ચૌદ, અને બાર અન્તર્નદીઓમાં બાર. ૧૯૦.

આ કુંડોનું માન જિહ્વાદિકની પેઠે (ઉત્તરોત્તર) બમાણું બમાણું છે. વળી અન્તર્નદી-
 ઓ તથા વિજયોના કુંડ એક સરખા છે. ૧૯૧.

પૂર્વોક્ત સર્વે પર્વતો, કૂટો, કુંડો અને મહાનદીઓની ક્ષરતી ‘ પદ્મવેદિકા ’ છે અને પદ્મ-
 વેદિકાની બન્ને બાજુએ બગીચા છે. ૧૯૨.

આ ‘ વેદિકા અને બગીચા ’ નું સમસ્ત સ્વરૂપ લેશપણુ ક્ષરકેર વિના સર્વત્ર ‘ જગતી ’
 ના ‘ વેદિકા અને બગીચા ’ પ્રમાણુ છે. ૧૯૩.

ઐરવતક્ષેત્રમાં, ભરતક્ષેત્રમાં અને પ્રત્યેક વિજયમાં ત્રણ ત્રણ તીર્થ આવેલાં હોઈને,
 તીર્થોની કુલ સંખ્યા એકસો ને બે છે. ૧૯૪.

દરેક વૈતાઢ્યમાં ચાર ચાર ‘ શ્રેણિ ’ અને બપ્પે ગુફા આવેલાં હોઈ, (ચોત્રીશે વૈતાઢ્યની)
 કુલ શ્રેણિ એકસો છત્રીશ છે અને ગુફા અડસઠ છે. ૧૯૫.

દરેક વૈતાઢ્યપર એકસો ને દશ નગર છે તેથી સર્વ મળી ત્રણ હજાર સાતસો ચાલીશ
 નગરો છે. ૧૯૬.

દ્વાત્રિંશચ વિદેહસ્થા ભરતૈરવતે ઇતિ

વિંજયાઃ સ્યુઃ ચતુસ્ત્રિંશચ્ચક્રીજેતવ્યભૂમયઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ચતુસ્ત્રિંશદ્રાજધાન્યો દ્વૌ કુરુસ્થૌ મહાદ્રુમૌ ।

અસ્યાન્તિકેન્તરદ્વીપાઃ ષટ્પંચાશચ ત્રાર્ધિગાઃ ॥ ૧૯૮ ॥

एवं च संग्रहद्वारा यदुक्तमप्यनूदितम् ।

सुखावबोधोद्यतानां तदस्माकं न दोषकृत् ॥ १९९ ॥

જિનૈશ્ચક્રિભિઃ સીરિભિઃ શાઙ્ગિર્ગભિશ્ચ

ચતુર્ભિઃ ચતુર્ભિઃ જઘન્યેન યુક્તઃ ।

सनाथस्तथोत्कर्षतस्तीर्थनाथैः

चतुस्त्रिंशताऽयं भवेद्द्वीपराजः ॥ २०० ॥

चक्रवर्तिबलदेवकेशवैः त्रिंशता परिचितः प्रकर्षतः ।

भारतैरवतयोः द्वयं तथा ते परे खलु महाविदेहगाः ॥ २०१ ॥

जम्बूद्वीपे स्युः निधीनां शतानि षड्युक्तानि त्रीणि सत्तामपेक्ष्य ।

षट्त्रिंशत्ते चक्रिभोग्या जघन्यादुत्कर्षेण द्वे शते सप्ततिश्च ॥२०२॥

વિદેહમાં બત્રીશ, ભરતમાં એક અને ઐરવતમાં એક—એમ સર્વ મળી ચોત્રીશ વિજયો છે. એવી જ રીતે ચોત્રીશ રાજધાનીઓ છે. વળી કુરુમાં આવેલાં છે એ બે મહાવૃક્ષો છે; અને નજદીકમાં, સમુદ્રમાં આવેલા છપ્પન અન્તર્દ્વીપો છે. ૧૯૭-૧૯૮.

આ પ્રમાણે અમે સહેલાઈથી ઓધ કરાવવા માટે ઉપસંહાર કર્યો છે. એમ કરતાં પૂર્વે કહેલું હોય એવું કંઈ અહિં રહી ગયું હોય તો એમાં અમારો દોષ ન કાઢવો. ૧૯૯.

આ જમ્બૂદ્વીપમાં જઘન્યતઃ એટલે ઓછામાં ઓછા ચાર ચાર તીર્થકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ થાય છે; જ્યારે ઉત્કર્ષતઃ એટલે વધારેમાં વધારે તીર્થકરો ચોત્રીશ અને ચક્રવર્તી, બળદેવ તથા વાસુદેવ ત્રીશ ત્રીશ થાય છે. એમાં ભરત તથા ઐરવતમાં બે અને બાકીના મહાવિદેહમાં થાય છે. ૨૦૦-૨૦૧.

જમ્બૂદ્વીપમાં વિદ્યમાન ત્રણસો ને છ નિધાન છે. એમાં ચક્રવર્તીને ઓછામાં ઓછા ચોત્રીશ અને વધારેમાં વધારે બસોને શીત્તેર ઉપલોગમાં આવે છે. ૨૦૨.

ચક્રી ગંગાદ્યાપગાનાં મુખસ્થાનેતાનાત્તાશેષષટ્કંડરાજ્યઃ ।
 વ્યાવૃત્તઃ સન્નદ્રમસ્ય પ્રભાવાત્ સાધિષ્ટાતૃનાત્મસાન્નિર્મિમીતે ॥૨૦૩॥
 પંચાક્ષરત્નદ્વિશતી દશાધિકોત્કર્ષેણ ભોગ્યાત્ર ચ ચક્રવર્તિનામ્ ।
 જઘન્યતોઽષ્ટાભ્યધિકૈવ વિંશતિરેકાક્ષરત્નેષ્વપિ ભાવ્યતામિદમ્ ॥૨૦૪॥
 દ્વૌ ચન્દ્રૌ દ્વૌ દિનેન્દ્રાવિહ પરિલસતો દીપકૌ સદ્મનીવ
 ષટ્સપ્તત્યા સમેતં ગ્રહશતમભિતઃ કાન્તિમાવિષ્કરોતિ ।
 ષટ્પંચાશ્ચ ઋત્વાપ્યનિલપથપૃથૂન્નિદ્રચન્દ્રોદયાન્તર્
 મુક્તાશ્રેણ્યાઃ શ્રયન્તિ શ્રિયમતિવિતતશ્રીભરૈઃ વિશ્રુતાનિ ॥ ૨૦૫ ॥
 એકં લક્ષ્મી સહસ્રાઃ સતતમિહ ચતુર્વિંશદુદ્યોતહૃદ્યાઃ
 ન્યૂનાઃ પંચાશતોઞ્ચૈઃ દધતિ રુચિરતાં તારકાકોટિકોઢ્યઃ ।
 પ્રોદ્યત્પ્રસ્વેદવિન્દ્યાવલય ઇવ નિશિ વ્યોમલક્ષ્મીમૃગાદ્યાઃ
 રત્યધ્યાસં વિધાતું પ્રિયતમવિધુના ગાઢમાલિંગિતાયાઃ ॥ ૨૦૬ ॥
 કોટીકોટિપદેન કેચન બુધાઃ કોટિં વદન્ત્યત્ર યત્
 ક્ષેત્રસ્તોકતયાવકાશઘટના નૈષાં ભવેદન્યથા ।

ચક્રવર્તી સમસ્ત છ ખંડ રાજ્યનો દિગ્વિજય કરી પાછો વળે છે ત્યારે અકૃમના તપના પ્રભાવથી, ગંગા વગેરે નદીઓના મુખમાં રહેલા એ નિધાનોને અને એના અધિષ્ટાતાઓને પોતાને સ્વાધીન કરે છે. ૨૦૩.

વધારેમાં વધારે ખસોને દસ અને ઓછામાં ઓછા અઠ્યાવીશ પંચેન્દ્રિય રત્નો ચક્રવર્તીના ઉપલોગમાં આવે છે. એકેન્દ્રિય રત્નોના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. ૨૦૪.

ઘરમાં જેમ દીવા પ્રકાશ પાડે છે તેમ જમ્બૂદ્વીપમાં પ્રકાશ પાડનારા એ સૂર્ય અને એ ચન્દ્ર છે. વળી કુરતા ચળકાટ મારી રહેલા એકસો છોંતેર ગ્રહો છે. એટલું જ નહિં પણ અનિલપથ એટલે આકાશ રૂપી અત્યન્ત વિસ્તૃત અંદરવાની અંદર મોતીની શ્રેણિની શોભાને ધારણ કરતા છમ્પન પ્રસિદ્ધ નક્ષત્રો છે. ૨૦૫.

વળી મનહર ઉદ્યોતવાળા અને મનને ઉદ્દીપિત કરવાવાળા એક લાખ તેત્રીશ હજાર નવસો પચાસ કોટાકોટિ તારાઓ છે; જે જાણુ રાત્રીને વખતે રતિમુખ પ્રસંગે પોતાના સ્વામીથી આલિંગિત થયેલી આકાશલક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થયેલા પ્રસ્વેદ ણિન્દુ હોયની ! ૨૦૬.

અહિં 'કોટાકોટિ' પદનો અર્થ કેટલાક વિદ્વાનો 'કોટિ' જ કરે છે; એમ કહીને કે, અન્યથા, ક્ષેત્ર અદ્ય હોવાથી, એટલી મોટી સંખ્યામાં તારાઓના અવકાશની વાત સંભવી

અન્યે કોટય એવ તારકતતેરૌત્સેધિકૈરંગુલૈઃ

કોટાકોટિદશાં ભજન્તિ ઘટિતા ઇત્યૂચિરે સૂરયઃ ॥ ૨૦૭ ॥

તથા ચ સંગ્રહણીવૃત્તૌ ॥ ઇહ દ્વે મતે । તત્રૈકે કોટીનામેવ કોટી-
કોટીતિસંજ્ઞાંતરં નામાન્તરં મન્યન્તે ક્ષેત્રસ્ય સ્તોકત્વેન તથા પૂર્વાચાર્ય-
પ્રસિદ્ધેઃ । અન્યે ત્વાહુઃ નગપુઢવીવિમાણાઈ મિણસુ પમાણંગુલેણં તુ ઇતિ
વચનાત્ તારાવિમાનાનાં સ્વરૂપેણ કોટય એવ સત્યો યદૌત્સેધાંગુલેન
સર્વતો મીયન્તે તદા કોટીકોટયો જાયન્તે । તથોક્તં વિશેષણવત્યામ્

કોટાકોટીસન્નંતરં તુ મન્નંતિ સ્વિત્તથોવતયા ।

અન્ને ઉસ્સેહંગુલમાણં કાઝ્ણ તારાણમ્ ॥ ૧ ॥

જયતિ જગતિ જમ્બૂદ્વીપભૂમિધવોઽયમ્

સતતમિતરવાર્ધિદ્વીપસામન્તસેવ્યઃ ।

સુરગિરિયમુઞ્ચૈરંશુકો નીલચૂલઃ

શ્રયતિ કનકદંડો યસ્ય રાજધ્વજત્વમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

શકે નહિ. બીજા આચાર્યો વળી એમ કહે છે કે ઉત્સેધાંગુલના માને ઘટાવતા, તારાઓના કોટિઓની સંખ્યા 'કોટિકોટિપણા'ને પામી શકે છે. ૨૦૭.

આ સંબંધમાં સંગ્રહણીની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

આ બાબતમાં બે મત છે.: એક મતવાળા કહે છે કે 'કોટિકોટિ' એ શબ્દ 'કોટિ' નું જ સંજ્ઞાન્તર-નામ સમજવું. કારણકે ક્ષેત્ર અદ્ય છે તેથી પૂર્વાચાર્યોએ એમ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. બીજો મત એમ છે કે:—'પર્વત, પૃથ્વી અને વિમાનોનું પ્રમાણાંગુલથી માપ કરવું' એમ કર્યું છે એટલે એ માપે તારાઓના વિમાનો સ્વરૂપે 'કોટિ' જ હોય છે પણ જ્યારે ઉત્સેધાંગુલના માને સર્વતઃ માપવામાં આવે ત્યારે એ 'કોટિકોટિ' થાય છે.

વળી 'વિશેષણવતી' માં એમ ઉલ્લેખ છે કે:—કેટલાક આચાર્યો, ક્ષેત્ર અદ્ય હોવાથી 'કોટિકોટિ' ને 'કોટિ' નું જ સંજ્ઞાન્તર-નામ કહે છે. બીજાઓ વળી તારાઓનું ઉત્સેધાંગુલવડે જ માન કાઢવાનું કહે છે. (૧).

નિરન્તર અન્ય દ્વીપસમુદ્રોરૂપી સામન્તોથી સેવાતો આ જમ્બૂદ્વીપ બાજુ એક વિજયવંત નૃપતિ-રાજા હોયની એવો છે કેમકે એને પણ ઉચ્ચ અંશુવાળો ^૧, નીલચૂલાવાળો ^૨ અને કનકદંડવાળો સુરગિરિ એટલે મેરૂપર્વતરૂપી રાજધ્વજ છે. ૨૦૮.

૧-૨. મેરૂપક્ષે અંશુ=કિરણ, ચૂલા=ચૂલિકા; ધ્વજપક્ષે અંશુ=વસ્ત્ર, ચૂલા=કલગી.

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્ત્તિકીર્ત્તિવિજયશ્રીવાચકેન્દ્રાન્તિષ-
 દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।
 કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે
 સર્ગઃ પૂર્તિમિતો યુતોઽદ્ભુતગુણૈરેકોનવિંશઃ સુખમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

इति एकोनविंशः सर्गः ।

અગિલ વિશ્વને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખનારી કીર્તિ છે જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય વાચરુપતિના અન્તેવાસી-શિષ્ય તથા માતા-રાજશ્રી અને પિતા-તેજપાળના સુપુત્ર એવા વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીપકની જેમ પ્રકાશમાં લાવનાર એવું જે આ કાવ્ય રચ્યું છે એનો અદ્ભૂત ગુણોવાળો ઓગણીશમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થયો. ૨૦૯.

ઓગણીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

अथ विंशतितमः सर्गः ।

—•—

प्रणम्य परमज्ञानप्रभाप्रस्तावकं प्रभुम् ।

द्वीपेऽस्मिन्नथ सूर्येन्दुचाररीतिर्विभाव्यते ॥ १ ॥

सर्वेषां कालमानानामादिरादित्य एव हि ।

ततोऽस्य वक्तुमुचिता पूर्वं चारनिरूपणा ॥ २ ॥

तथाहुः पंचमांगे ॥ से केणद्वेणं भंते एवं बुच्चइ सूरै आइच्चे । सूरै
आइच्चे गोयम सूराइयाणं समयाइ वा आवलियाइ वा जाव वा ओस-
प्पिणीति वा अवसप्पिणीति वा ॥

ततोऽत्र बहुवाच्येऽपि प्रथमं सैव तन्यते ।

पंचानुयोगद्वाराणि तस्यामाहुः जिनेश्वराः ॥ ३ ॥

मंडलानामिह क्षेत्रप्ररूपणा ततः परम् ।

संख्याप्ररूपणा तेषां तदबाधाप्ररूपणा ॥ ४ ॥

ततः परं मण्डलानामन्तरस्य प्ररूपणा ।

चारप्ररूपणा चैषां भाव्यन्तेऽनुक्रमादिमाः ॥ ५ ॥

सर्गं वीशमो.

—•—

હવે, ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાનરૂપી પ્રભાના પ્રસ્તાવક એવા શ્રીનિનપ્રભુને પ્રણમીને આ જમ્બૂદ્વીપમાં
રહેલા સૂર્ય અને ચંદ્રમાની ગતિ વિષે વ્યાખ્યાન કરું છું. ૧.

સૂર્યજ સર્વ કાળના માનનું મૂળ છે, માટે પ્રથમ એ સૂર્યની ગતિનું નિરૂપણ કરીએ. ૨.

સૂર્યને આદિત્ય કેમ કહેવામાં આવે છે—એ સંબંધમાં પાંચમા અંગમાં આ પ્રમાણે
ઉલ્લેખ છે:—(નિનભગવાન કહે છે) હે ગૌતમ, સૂર્યને આદિત્ય કહેવાનું કારણ એ છે કે
' સમય ' તથા ' આવલિ ' થી તે છેક ' ઉત્સર્પિણી ' અને ' અવસર્પિણી ' સુધીના સર્વ
કાળનું માન સૂર્યથી થાય છે.

આ સૂર્ય વિષે બહુબહુ કહેવાનું છે પણ પ્રથમ એની ગતિ વિષે કહીએ છીએ. એ માટે
નિનપ્રભુએ પાંચ અનુયોગદ્વારા કહ્યા છે: મહોની (૧) ક્ષેત્રપ્રરૂપણા, (૨) સંખ્યાપ્રરૂપણા,

इह प्रकरणे यत्र क्वाप्यंशा अविशेषतः ।
कथ्यन्ते तत्रैकषष्टिच्छिन्नांस्तान् परिचिन्तयेत् ॥ ६ ॥

अभ्यन्तरादिभिः बाह्यपर्यन्तैः सूर्यमण्डलैः ।
आकाशं स्पृश्यते यत्तन्मण्डलक्षेत्रमुच्यते ॥ ७ ॥

योजनानां पंचशती दशोत्तरा तथा लवाः ।
अष्टचत्वारिंशदस्य विष्कम्भः चक्रवालतः ॥ ८ ॥

तथाहि । अष्टचत्वारिंशदंशा विष्कम्भाः प्रतिमण्डलम् ।
मण्डलानां च चतुरशीत्याढ्यं शतमीरितम् ॥ ९ ॥

अत्र चत्वारिंशता सा गुण्यते मण्डलावली ।
द्वात्रिंशानि शतान्यष्टाशीति भागा भवन्ति ते ॥ १० ॥

विभज्यते चैકષષ્ટ્યા યોજનાનયનાય તે ।
પૂર્વોદિતાનામંશાનામેકષષ્ટ્યાત્મકત્વતઃ ॥ ૧૧ ॥

ચતુશ્ચત્વારિંશમેવં યોજનાનાં શતં ભવેત્ ।
અષ્ટચત્વારિંશદંશાઃ શેષમત્રાવશિષ્યતે ॥ ૧૨ ॥

(૩) અબાધાપ્રરૂપણા, (૪) અન્તરપ્રરૂપણા, અને (૫) આરપ્રરૂપણા. એ પાંચેનું અનુક્રમે નિરૂપણ કરવામાં આવશે. ૩-૫

આ પ્રકરણમાં હરકોઈ જગ્યાએ અવિશેષપણે ‘ અંશ ’ કહ્યો હોય તે ‘ એક યોજનનો એકસઠમો અંશ-ભાગ ’ સમજવો. ૬.

ક્ષેત્રની વ્યાખ્યા:—બાહ્ય તેમજ અભ્યન્તર આદિક સૂર્યમંડળો જેટલો આકાશપ્રદેશ સ્પર્શીને રહેલાં છે તેટલો પ્રદેશ તે મંડળોનું ‘ ક્ષેત્ર ’ કહેવાય છે. ૭.

એ મંડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર કરતો પાંચસો દશ યોજન અને અડતાળીશ ‘ લવ ’ કે ‘ અંશ ’ છે. ૮.

તે આ પ્રમાણે:—અડતાળીશ અડતાળીશ ‘ અંશ ’ નું એક,—એવાં એકસો ચોરાશી ‘ મંડળો ’ છે. એટલે ‘ એકસો ચોરાશી ’ ને, ‘ અડતાળીશ ’ વડે ગુણવાથી આઠ હજાર આઠસો બત્રીશ અંશ આવ્યા. હવે એના યોજન કરવા માટે એ રકમને એકસઠે ભાંગે કેમકે એકસઠ અંશનો એક યોજન કહ્યો છે. એવી રીતે એમાંથી એકસો ચુમાલીશ યોજન નીકળ્યા અને ઉપર અડતાળીશ અશે વધ્યા. ૯-૧૨.

મગ્ડલાનામન્તરાણિ સ્યુઃ ત્ર્યશીત્યધિકં શતમ્ ।
 સ્યુઃ સર્વત્રાપ્યન્તરાણિ રૂપોનાન્યદ્ગુલીષ્વિવ ॥ ૧૩ ॥
 યોજનદ્વયમાનં સ્યાદેકૈકં મગ્ડલાન્તરમ્ ।
 શતં ત્ર્યશીત્યાભ્યધિકં દ્વિકેન ગુણયતે તતઃ ॥ ૧૪ ॥
 શતાનિ ત્રીણિ ષટ્ષષ્ટ્યાભ્યધિકાનિ ભવન્ત્યતઃ ।
 પ્રાચ્યમત્ર ચતુશ્ચત્વારિંશં પ્રક્ષિપ્યતે શતમ્ ॥ ૧૫ ॥
 યોજનાનાં પંચશતી દશોત્તરા તથા લવાઃ ।
 અષ્ટચત્વારિંશદેષા મગ્ડલચેત્રવિસ્તૃતિઃ ॥ ૧૬ ॥

इति सूर्यमण्डलक्षेत्रम् ॥ १ ॥

સમાક્રમ્ય યોજનાનામશીતિસંયુતં શતમ્ ।

પંચષષ્ટિઃ મગ્ડલાનિ જમ્બૂદ્વીપે વિવસ્વતઃ ॥ ૧૭ ॥

વિશેષશ્રાયમત્ર । પંચષષ્ટ્યા મગ્ડલૈઃ સ્યાદેકોનાશીતિયુક્શતમ્ ।

યોજનાનામેકષષ્ટિભાગૈર્નવભિરંચિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

તતઃ ષટ્ષષ્ટિતમસ્ય મણ્ડલસ્ય લવૈઃ સહ ।

સ્યાત્ દ્વિપંચાશતાશીતિયુક્ યોજનશતં હ્યદઃ ॥ ૧૯ ॥

પાછા એ મંડળોની વચ્ચેવચ્ચે અન્તર (આંતરા) છે. એ આંતરાની સંખ્યા એકસો ત્રાશી છે. કેમકે આંતરા સર્વત્ર એકરૂપ એાછા થાય. (જેમકે પાંચ આંગળા વચ્ચે આંતરા ચાર છે.) વળી એકેક આંતરો એ યોજનપ્રમાણુ છે. માટે એકસો ત્રાશીને એ એ ગુણુ એટલે ૩૬૬ યોજન થયા. એમાં પૂર્વોક્ત વિસ્તારના, ૧૪૪ યોજન ને ૪૮ અંશ ઉમેરો એટલે ૫૧૦ યોજન ને ૪૮ અંશ આવ્યા—જે મંડળોના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થયો. ૧૩-૧૬.

એ પ્રમાણુ, સૂર્યમંડળોના 'ક્ષેત્ર' વિષે હકીકત કહી. (૧).

હવે સૂર્યમંડળોની સંખ્યા વિષે:—

જમ્બૂદ્વીપમાં સૂર્યનાં પાંસઠ મંડળ છે અને તે એકસો એશી યોજન જેટલો પ્રદેશ રાકીને રહ્યાં છે. ૧૭.

અહિં આટલું કહેવાનું છે:—એ પાંસઠ માંડલાના તો ૧૭૯ યોજન ને ૯ અંશ થાય છે. પણ એમાં, એ પછીના એટલે છાસઠમા માંડલાના પર અંશ ભળીને ૧૮૦ યોજન થાય છે. ૧૮-૧૯.

તથા સાષ્ટચત્વારિંશદ્ભાગાં યોજનશતત્રયીં ત્રિંશામ્ ।
વ્યાપ્યાબ્ધૌ મણ્ડલશતમર્કસ્યૈકોનવિંશં સ્યાત્ ॥ ૨૦ ॥

एवं च मण्डलशतं रवेश्चतुरशीतिमत् ।
पूर्वोक्तं मण्डलक्षेत्रं समाक्रम्य व्यवस्थितम् ॥ २१ ॥
अत्र जम्बूद्वीपवर्तिनां पंचषष्टेः मण्डलानां विषयव्यवस्थायां संप्र-
हणीवृत्त्याद्युक्तः अयं वृद्धसम्प्रदायः ।

यथैकतो मेरुगिरेः त्रिषष्टिः निषधोपरि ।
हरिवर्षजीवाकोट्यां विज्ञेयं मण्डलद्वयम् ॥ २२ ॥
मेरोरपरतोऽप्यूर्ध्वं त्रिषष्टिः नीलवद्गिरेः ।
रम्यकजीवाकोट्यां च मण्डले द्वे विवस्वतः ॥ २३ ॥

इयं भरतैरवतापेक्षया मण्डलस्थितिः ।
अग्निवायुस्थयोर्मेरोः ज्ञेया निषधनीलयोः ॥ २४ ॥
प्राग्વિદેહાપેક્ષયા તુ મેરોરૈશાનકોણકે ।
સ્યુઃ ત્રિષષ્ટિઃ નીલવતિ મણ્ડલાનીતિ તદ્વિદઃ ॥ ૨૫ ॥

વળી સૂર્યનાં બીજાં એકસો આગણીશ મંડળો લવણ સમુદ્રની ઉપરના ત્રણસો ત્રીશ યોજન અને અડતાલીશ અંશ ' જેટલો પ્રદેશ રોકીને રહ્યાં છે. ૨૦.

એટલે (સરવાલો કરતાં) સૂર્યનાં એકસો ચોરાશી મંડળો આકાશમાં પૂર્વોક્ત ' પાંચ-સો દશ યોજન ને અડતાલીશ અંશ ' જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપીને રહેલાં છે. ૨૧.

જમ્બૂદ્વીપવર્તિ પાંસઠ મંડળોના વિષયની વ્યવસ્થાના સંબંધમાં ' સંગ્રહણી ' ની ટીકા વગેરેમાં આ પ્રમાણે વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે:—મેરૂપર્વતથી એક પડખે નિષધપર્વત પર ત્રેસઠ અને હરિવર્ષની ' જીવા ' ની કોટીમાં એ એમ પાંસઠ મંડળો છે. વળી મેરૂને બીજે પડખે નીલવાન પર્વતપર ત્રેસઠ અને રમ્યકક્ષેત્રની ' જીવા ' ની કોટીમાં એ એમ દૃપ મંડળો છે. ૨૨-૨૩.

આ મંડળો નિષધ અને નીલવાન પર્વતપર, ભરત અને ઐરવતની અપેક્ષાએ મેરૂથી અગ્નિ અને વાયવ્ય કોણમાં સમજવા. ૨૪.

પરંતુ પૂર્વ વિદેહની અપેક્ષાએ, નીલવાનપરનાં ત્રેસઠ મંડળો મેરૂથી ઈશાન કોણમાં

एवं प्रत्यग्विदेहानामपेक्षया सुमेरुतः ।

नैऋतस्थायि निषधे विज्ञेया मण्डलावली ॥ २६ ॥

किं च विदिग्गताभ्यां श्रेणीभ्यां मण्डलाल्यौ स्थिते इमे ।

औदधिकक्षेत्रपरावर्त्तादयनयोः द्वयोः ॥ २७ ॥

कान्तिहान्याऽयने याम्येऽर्वागर्वागागतौ रवी ।

दृश्येते कान्तिवृद्ध्या च दूरतोऽप्युत्तरायणे ॥ २८ ॥

एवं हरिवर्षरम्यकजीवाकोट्योरपि भावना ॥

તથાહુઃ—જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે—જમ્બૂદ્વીવેણં મંતે દીવે સૂરિયો ઉદી-
ણપાઙ્ગણં ઉગ્ગત્થ પાઙ્ગણદાહિણં આગચ્છન્તિ (૧) પૂર્વવિદેહાપેક્ષયેદમ્ ।
પાઙ્ગણદાહિણં ઉગ્ગત્થ દાહિણપડીણં આગચ્છન્તિ (૨) ભરતાપેક્ષયેદમ્ ।
દાહિણપડીણં ઉગ્ગત્થ પડીણુદીણં આગચ્છન્તિ (૩) પશ્ચિમવિદેહા-
પેક્ષયેદમ્ । પડીણુદીણં ઉગ્ગત્થ ઉદીણપાઙ્ગણં આગચ્છન્તિ (૪)
એરાવતાપેક્ષયેદમ્ ॥

સમજવા. જ્યારે પશ્ચિમ વિદેહની અપેક્ષાએ નિષધ ઉપરના ત્રેસઠ મેરૂથી નૈઋત્યમાં સમજવા.
૨૫-૨૬.

વળી વિદિગ્ગત શ્રેણિમાં રહેલા આ બેઉ ત્રેસઠ ત્રેસઠ મંડળો, ઉદયક્ષેત્રના પરાવર્તનને
લીધે, (જૂઠાં જૂઠાં) બે ' અયન ' માં આવેલાં છે. ૨૭.

' દક્ષિણાયન ' માં જન્ને સૂર્યોની કાન્તિ ઘટતી હોય છે; પણ આગળ આગળ વધતાં
' ઉત્તરાયણ ' માં કાન્તિ વધતી વધતી હોય છે અને તેથી (તે વખતે) એઓ દ્વરથી પણ
દેખાય છે. ૨૮.

હરિવર્ષક્ષેત્ર તથા રમ્યક્ષેત્રની ' જીવા 'ની બેઉ કોટીઓ પર રહેલા બે બે મંડળોની
પણ આ જ પ્રમાણે ' ભાવના ' સમજવી.

આ સંબંધમાં ' જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્ર ' માં ઉલ્લેખ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

હે ભગવન્ ! જમ્બૂદ્વીપમાં સૂર્ય (૧) પૂર્વવિદેહની અપેક્ષાએ, ઉત્તરપૂર્વમાં ઉગીને
પૂર્વદક્ષિણમાં આવે છે; (૨) ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પૂર્વદક્ષિણમાં ઉગીને દક્ષિણપશ્ચિમમાં
આવે છે; (૩) પશ્ચિમવિદેહની અપેક્ષાએ, દક્ષિણપશ્ચિમમાં ઉગીને પશ્ચિમઉત્તરમાં આવે છે;
અને (૪) એરાવતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, પશ્ચિમઉત્તરમાં ઉગીને ઉત્તરપૂર્વમાં આવે છે.

યા મણ્ડલાનાં વિષયવ્યવસ્થેઽયમુદીરિતા ।

ભારતાદિમધ્યભાગાપેક્ષયા સા વિભાવ્યતામ્ ॥ ૨૯ ॥

અન્યત્ર તુ સ્વસ્વભાનૂદયક્ષેત્રે યથોદિતા ।

મણ્ડલાનાં વ્યવસ્થા સાઽવ્યક્તા વક્તું ન શક્યતે ॥ ૩૦ ॥

एवंच—येषामदृश्यो दृश्यत्वं दृश्यो वा यात्यदृश्यताम् ।

यत्र तत्रैवोदयास्तौ तेषां भानुमतो नृणाम् ॥ ३१ ॥

नन्वेवं सति सूर्यस्योदयास्तमयने खलु ।

स्यातामनियते बाढं स्तो (स्तां) यदुक्तं पुरातनैः ॥ ૩૨ ॥

जह जह समए समए पुरओ संचरइ भखखरो गयणे ।

तह तह इओ वि नियमा जायइ रयणीइ भावत्थो ॥ ૩૩ ॥

एवं च सइ नराणां उदयत्थमणाइं होत नियमाइं ।

सइ देसकालभेए कस्सइ किंचिव दिस्सए नियमा ॥ ૩૪ ॥

મંડળોની આ વિષયવ્યવસ્થા કહી એ ભરતક્ષેત્ર વગેરેના મધ્યભાગની અપેક્ષાએ સમજવી. ૨૯.

પરંતુ અન્યત્ર તો એઓની, પોતપોતાના સૂર્યના ઉદયક્ષેત્રમાં જે વ્યવસ્થા છે તે અવ્યક્ત હોવાથી કહી શકાતી નથી. ૩૦.

આવી રીતે જે મનુષ્યોને, જ્યાં અદૃશ્ય સૂર્ય દૃશ્ય થાય અને દૃશ્ય સૂર્ય અદૃશ્ય થાય ત્યાં જ તે મનુષ્યોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત છે. ૩૧.

અહીં કોઈ એમ શંકા કરે છે કે, જે એમ હોય તો તો સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત 'અનિયત' થઈ જાય ?

એ શંકાનો ઉત્તર:—એમ જ છે. સૂર્યના ઉદયાસ્ત અનિયત જ છે. એ સંબંધમાં પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે:— ૩૨.

જેમ જેમ સમયે સમયે સૂર્ય આકાશને વિષે આગળ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ ત્યાંથી ત્યાંથી જ પાછળ રાત્રી થતી જાય છે એ સ્વાભાવિક છે. ૩૩.

એવી રીતે અમુક માણસોને સૂર્યનો ઉદયાસ્ત દેશકાળને લેદે નિયમિત હોય છે; કારણકે એ અમુકને તો નિયમિતપણે દેખાય છે. ૩૪.

સહ ચેવ અનિદ્વિદ્વો રુદ્ધમુદ્વુત્તો કમેણ સવ્વેસિં ।

તેસિં ચીદારિણિપિ ય વિસયપમાણો રવી જેસિં ॥ ૩૫ ॥

ભગવતીસૂત્રશતક ૫ પ્રથમોદ્દેશકવૃત્તૌ ॥

इति सूर्यमण्डलसंख्या प्रसंगात्तद्विषयव्यवस्था च ॥ २ ॥

વાચ્યાઽથ મણ્ડલાબાધા ત્રિવિધા સા નિરૂપિતા ।

ઓઘતો મણ્ડલક્ષેત્રાબાધાધિકૃત્ય મન્દરમ્ ॥ ૩૬ ॥

મેરુમેવાધિકૃત્યાન્યા ચાબાધા પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

મણ્ડલે મણ્ડલેઽબાધા તૃતીયા ત્વર્કયોઃ મિથઃ ॥ ૩૭ ॥

સહસ્રાણિ ચતુશ્ચત્વારિંશદષ્ટૌ શતાનિ ચ ।

વિંશાનિ મેરુતો દૂરે મણ્ડલક્ષેત્રમોઘતઃ ॥ ૩૮ ॥

તથાહિ જમ્બૂદ્વીપાન્તઃ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

સાશીતિયોજનશતં સ્થિતં વગાહ્ય સર્વતઃ ॥ ૩૯ ॥

વળી એ સર્વને ક્રમે ક્રમે અદૃશ્ય થતો જાય છે અને પાછો ક્રમે ક્રમે જેમને દેખાતો જાય છે તેની તેની અપેક્ષાએ તે ઉદય થયેલો મનાય છે. ૩૫.

એ પ્રમાણે ભગવતી સૂત્રના પાંચમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે.

આ પ્રમાણે સૂર્યના મંડળોની સંખ્યા વિષે તથા પ્રસંગોપાત્ત એઓના વિષયની વ્યવસ્થા વિષે પ્રરૂપણા પૂરી થઇ. (૨).

હવે એ મંડળોની અબાધા પ્રરૂપણા:—

મંડળોની અબાધા ત્રણ પ્રકારની છે:

(૧) (સર્વ મંડળોની) મેરુને અપેક્ષીને ઓઘતઃ અબાધા (૨) (મેરુને જ અપેક્ષીને) પ્રત્યેક મંડળની અબાધા (૩) જેઉ સૂર્યની પરસ્પરના મંડળમંડળની અબાધા—આમ ત્રણ પ્રકાર છે. ૩૬—૩૭.

એ ત્રણ પ્રકારમાંના પહેલા પ્રકાર—' ઓઘતઃ અબાધા ' વિષે.

સૂર્યના મંડળોનું ક્ષેત્ર મેરુ પર્વતથી 'ઓઘતઃ' ચુમાલીશ હજાર આઠસો વીસ યોજન દૂર છે. તે આ પ્રમાણે:—સર્વથી અભ્યન્તર મંડળ જમ્બૂદ્વીપમાં ફરતું એકસો એંશી યોજન અવગાહીને રહેલું છે. તેથી, એ દ્વીપના એક લક્ષ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારમાંથી જેઉ બાહ્યના એકસો

તતશ્ચ દ્વીપવિષ્કમ્ભાલ્લક્ષરૂપાદ્વિયોજ્યતે ।

સાશીતિયોજનશતં પ્રત્યેકં પાર્શ્વયોઃ દ્વયોઃ ॥ ૪૦ ॥

સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્વારિંશા ચ ષટ્શતી ।

ઈદ્ગ્રૂપઃ સ્થિતો રાશિરસ્માદપ્યપનીયતે ॥ ૪૧ ॥

સહસ્રાણિ દશ વ્યાસો મેરોસ્તતોઽવશિષ્યતે ।

નવાશીતિઃ સહસ્રાણિ ચત્વારિંશા ચ ષટ્શતી ॥૪૨॥ યુગ્મમ્ ॥

एतावान् मण्डलक्षेत्रे मेरुव्यासो न यद्यपि ।

तथापि भूतलगतो व्यवहारादिहोच्यते ॥ ૪૩ ॥

તથાહુઃ શ્રીમલયગિરિપાદા બૃહત્ક્ષેત્રસમાસવૃત્તૌ । યદ્યપિ ચ નામ મણ્ડ-
લક્ષેત્રે મેરોર્વિષ્કમ્ભો દશયોજનસહસ્રાત્મકો ન લભ્યતે કિન્તુ ઝનઃ
તથાપિ ધરણિતલે દશયોજનસહસ્રપ્રમાણઃ પ્રાપ્યતે ઇતિ તત્રાપિ સ તા-
વાન્ વ્યવહારતઃ વિવદ્યતે ॥

अस्मिन्नाशावर्द्धिते च सम्पद्यते यथोदितम् ।

ઓઘતો મણ્ડલક્ષેત્રાન્તરં મેરુવ્યપેક્ષયા ॥ ૪૪ ॥

એંશી એકસો એંશી યોજન બાદ કરવા. એમ કરતાં ' નવાણુ હજાર છસો ચાલીશ યોજન ' રહેશે. એમાંથી પણ મેરુનો દશ હજાર યોજન પ્રમાણુ વ્યાસ બાદ કરવો—એટલે ' મેવ્યાશી હજાર છસો ચાલીશ યોજન ' રહે છે. ૩૮-૪૨

સૂર્ય મંડળોના ક્ષેત્રમાં મેરુનો આટલો વ્યાસ નથી તોપણ તેનો, પૃથ્વીતળ પર દશ હજાર યોજનનો વ્યાસ છે તે જ અહિં વ્યવહારને લઈને કહી શકાય છે. ૪૩.

(આ સૂર્ય મંડળો જમીનથી ૮૦૦ યોજન ઉંચા હોવાથી ત્યાં મેરુ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૧ યોજને ૧ યોજન પ્રમાણુ ઘટતો હોવાથી યોજન ૭૨ $\frac{૧}{૨}$ ઘટે, પણ તે હીસાબમાં લીધેલ નથી).

આ સંબંધમાં પૂન્યપાદ શ્રીમલયગિરિ પણ ' બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ ' ની ટીકામાં કહે છે કે- મંડલક્ષેત્રમાં મેરુનો વ્યાસ દશ હજાર યોજન જેટલો નથી, પણ ઓછો છે. તો એ પૃથ્વી-તળ પર એ દશ હજાર યોજન પ્રમાણુ હોઈને અહિં પણ વ્યવહારને લઈને ' દશ હજાર ' કહેવાય છે.

પછી આ રાશિ (૮૬૬૪૦) ને અર્ધ કરવાથી મંડળોના ક્ષેત્રનું અન્તર મેરુની અપેક્ષાએ ઉપર કહ્યા મુજબ (૪૪૮૨૦) ઓઘતઃ થાય છે. ૪૪.

इति मेरुं प्रतीत्य मण्डलक्षेत्राबाधा ॥ १ ॥

एतदेवान्तरं मेरोः सर्वान्तर्मंडलस्य च ।
 अतः परं यदपरं नास्ति मंडलमान्तरम् ॥ ४५ ॥
 सर्वान्तरानन्तरे तु द्वितीयमंडले ततः ।
 साष्टाचत्वारिंशदंशं वर्द्धते योजनद्वयम् ॥ ४६ ॥
 इत्थं प्राग्मंडलाद्ग्र्यमंडले योजनद्वयम् ।
 साष्टाचत्वारिंशदंशमबाधायां विवर्द्धते ॥ ४७ ॥
 एवं यावत्सर्वबाह्यमंडलं मेरुतः स्थितम् ।
 सहस्रैः पंचचत्वारिंशता त्रिंशैः त्रिभिः शतैः ॥ ४८ ॥

इति मेरुं प्रतीत्य प्रतिमंडलमबाधा ॥ २ ॥

यदाकौ चरतः प्राप्य सर्वाभ्यन्तरमंडलम् ।
 तदा सूर्यस्य सूर्यस्य स्यात् परस्परमन्तरम् ॥ ४९ ॥
 सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशाश्च षट्शती ।
 द्वीपव्यासादुभयतो मंडलक्षेत्र(१८०) कर्षणात् ॥ ૫૦ ॥ युग्मम् ॥

એવી રીતે મેરુને અપેક્ષિને મંડળોના ક્ષેત્રની “ ઓઘતઃ અબાધા ” કહી. ૧

ઉપર કહ્યું તે અન્તર મેરુ અને સર્વથી અભ્યન્તર મંડળ વચ્ચે છે; કેમકે ત્યારપછી ખીલું અભ્યન્તર મંડળ છે નહિ. ૪૫

‘ સર્વાભ્યન્તર મંડળ પછીના ખીલ મંડળમાં જે યોજનને અડતાળીશ અંશ અંતર વધે છે અને એવી રીતે પૂર્વના મંડળથી આગળના મંડળમાં ‘ ઓઘતઃ અબાધા ’ માં જે યોજન અડતાળીશ અંશ વધે છે. ૪૬-૪૭.

એવી રીતે ગણતાં સર્વબાહ્યમંડળ મેરુથી પીસતાલીશ હજાર ત્રણસો ત્રીશ યોજન જેટલે છે તે રહ્યું છે.

એ પ્રમાણે મેરુને આશ્રીને “ પ્રત્યેક મંડળની અબાધા ” કહી. ૨.

જ્યારે જે ઉ સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં ફરે છે ત્યારે એઓતું ‘ પરસ્પર અન્તર ’ નવાણુ હજાર છસો ને ચાલીશ યોજન જેટલું હોય છે. દ્વીપના એકલક્ષ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારમાંથી, મંડળક્ષેત્રના જે ઉ પડખેથી એકસો એંશી એકસો એંશી યોજન કુલ ૩૬૦ યોજન બાદ કરવાથી એ અંક આવે છે. ૪૯-૫૦.

સર્વાન્તરानन्तरौ तौ द्वितीयं मंडलं यदा ।

उपसंक्रम्य चरतः तदा मिथोऽन्तरं तयोः ॥ ५१ ॥

सहस्रा नवनवतिः योजनानां च षट्शती ।

पंचचत्वारिंशदाढ्या पंचत्रिंशत्तथा लवाः ॥ ५२ ॥ युग्मम् ॥

तथा ह्येकोऽप्यर्क इह द्वितीयमंडले व्रजन् ।

साष्टाचत्वारिंशदंशे द्वे योजने व्यतिक्रमेत् ॥ ५३ ॥

एवं द्वितीयोऽपि ततो वर्द्धन्ते प्रतिमंडलम् ।

योजनानि पंच पंचत्रिंशद्भागा मिथोऽन्तरे ॥ ५४ ॥

एवं यावत्सर्वबाह्यमंडले चरतस्तदा ।

तयोः मिथोऽन्तरं लक्ष सषष्टीनि शतानि षट् ॥ ५५ ॥

अन्तर्विशन्तौ तौ सर्वबाह्यમંડલતઃ પુનઃ ।

અર્વાચીને સર્વબાહ્યાદ્વર્તેતે મંડલે યદા ॥ ૫૬ ॥

તદાર્કયોરન્તરં સ્યાલ્લક્ષમેકં શતાનિ ષટ્ ।

ચતુઃપંચાશાનિ લવાઃ ષટ્વિંશતિઃ પુરોદિતાઃ ॥ ૫૭ ॥

एवमन्तः प्रविशतः प्रतिमंडलमन्तरम् ।

पंचभिर्योजनैः पंचत्रिंशतांशैश्च हीयते ॥ ५८ ॥

સર્વાભ્યન્તર મંડળની પછી, જ્યારે એ બેઉ સૂર્યો બીજા મંડળોમાં ફરે છે ત્યારે એઓનું પરસ્પર અન્તર નવાણું હજાર છસો પીસતાલીશ યોજન અને પાંત્રીશ લવ જેટલું હોય છે. ૫૧-૫૨.

એ આ પ્રમાણે:—

એક સૂર્ય બીજા મંડળમાં ગયો એટલે બે યોજન અને અડતાલીશ અંશ જેટલું દૂર ગયો. એવી રીતે બીજો સૂર્ય પણ એમ કરવાથી એટલે દૂર ગયો તેથી દરેક મંડળે એઓનું પરસ્પર અન્તર પાંચ યોજન ને પાંત્રીશ અંશ જેટલું વધતું જાય. એવી રીતે જ્યારે એ બેઉ સૂર્યો સર્વબાહ્ય મંડળમાં વિચરે ત્યારે એઓનું પરસ્પર અન્તર એક લાખ છસો સાઠ યોજન જેટલું થાય. પછી સર્વબાહ્ય મંડળમાંથી પુનઃ અંદર દાખલ થતી વખતે સર્વબાહ્ય મંડળની જોડેના પહેલા મંડળમાં આવે, ત્યારે બેઉ સૂર્ય વચ્ચેનું અન્તર એક લાખ છસો ચોપન યોજન અને છવીશ અંશ જેટલું હોય છે. એવી રીતે અંદર આવતાં, દરેક મંડળે એઓનું અંતર પાંચ યોજન અને પાંત્રીશ અંશ જેટલું ઘટતું જાય છે. ૫૩-૫૮.

ઐવં પૂર્વોદિતમેવ સર્વાભ્યન્તરમંડલે ।

મિથોઽન્તરં દ્વયોઃ માન્વોઃ પુનસ્તદ્વશિષ્યતે ૬૬૬૪૦ ॥૫૬॥

ઈતિ મંડલે મંડલે સૂર્યયોઃ પરસ્પરમબાધા ॥૩॥ ઈતિ મણ્ડલાબાધા પ્રરૂપણા ॥૩॥

દ્વે દ્વે ચ યોજને સૂર્યમણ્ડલાનાં મિથોઽન્તરમ્ ।

કથમેતદ્ ઈતિ શ્રોતું શ્રદ્ધા ચેત્ શ્રૂયતાં તદા ॥ ૬૦ ॥

સૂર્યમણ્ડલવિષ્કમ્ભે સ્ફુરચ્ચતુરશીતિના ।

શતેન ગુણિતે ત્યક્તે મણ્ડલક્ષેત્રવિસ્તૃતેઃ ॥ ૬૧ ॥

શેષા સ્થિતા યોજનાનાં સષ્ટ્ષઃ શતત્રયી ।

સત્રયશીતિશતેનાસ્યાં ભક્તાયામેતદન્તરમ્ ॥ ૬૨ ॥

ઈતિ મણ્ડલાન્તરપ્રરૂપણા ॥ ૪ ॥

કર્ત્તવ્યા મણ્ડલચારપ્રરૂપણા ચ સમ્પ્રતિ ।

સત્તાનુયોગદ્વારાણિ તત્રાહુઃ તત્ત્વવેદિનઃ ॥ ૬૩ ॥

ઐવી રીતે સર્વ અભ્યન્તર મ ડળોમાં ઐઉ સૂર્યોત્તુ પરસ્પર અંતર પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૬૬૬૪૦ યોજન જેટલું (બાકી) રહે છે ૫૯.

ઐવી રીતે મંડળે મંડળે ઐઉ સૂર્યોની પરસ્પર અબાધા કહી.

ત્રીજી મંડળાબાધા પ્રરૂપણા પૂરી થઇ. (૩)

હવે મ ડળોના અન્તર વિષે.

સૂર્યના મંડળોત્તુ પરસ્પર અન્તર ઐ ઐ યોજન છે. તે કેવી રીતે-તે સાંભળો:— ૬૦.

સૂર્યમંડળની પહોળાઇ ૪૬૬ ને ૧૮૪ વડે ગુણો. જે આવે તેને મંડળક્ષેત્રની પહોળાઇ- માંથી બાદ કરો. એટલે ૩૬૬ યોજન રહેશે. એને વળી ૧૮૩ વડે ભાંગો. એટલે ઐ યોજન આવશે. ૬૧-૬૨.

ઐવી રીતે મ ડળોના અંતરની પ્રરૂપણા કહી (૪).

હવે મંડળોની ગતિ વિષે.

એને માટે તત્ત્વવેત્તાઓએ સાત અનુયોગદ્વારો કહેલાં છે: ૬૩.

પ્રત્યદ્વં મણ્ડલચારસંખ્યાપ્રરૂપણા રવેઃ ।
 વર્ષાન્તઃ પ્રત્યહં રાત્રિદિનમાનપ્રરૂપણા ॥ ૬૪ ॥
 મણ્ડલે મણ્ડલે ક્ષેત્રવિભાગેનાપ્યહર્નિશોઃ ।
 પ્રરૂપણા મણ્ડલાનાં પરિક્ષેપપ્રરૂપણા ॥ ૬૫ ॥
 પ્રતિમણ્ડલં મુહૂર્ત્તગતિમાનપ્રરૂપણા ।
 મણ્ડલે મણ્ડલે દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિપ્રરૂપણા ॥ ૬૬ ॥
 પ્રરૂપણા સપ્તમી ચ સ્વાતાર્ધમણ્ડલસ્થિતેઃ ।
 અનુયોગદ્વારમથ પ્રથમં પરિતન્યતે ॥ ૬૭ ॥
 ચરતોઽર્કો યદા સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલે ।
 સૂર્યસંવત્સરસ્યાહોરાત્રોઽયં પ્રથમસ્તદા ॥ ૬૮ ॥
 ત્રયશીતિયુક્શતતમે દ્વૈતીયીકાત્તુ મણ્ડલાત્ ।
 પરિપાઠ્યા સર્વબાહ્યમણ્ડલે તૌ યદાગતૌ ॥ ૬૯ ॥
 સંપૂર્ણાઃ સૂર્યવર્ષસ્ય ષણ્માસાઃ પ્રથમે તદા ।
 ઇતદેવ ચ વર્ષેઽસ્મિન્ દક્ષિણાયનમુચ્યતે ॥ ૭૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

(૧) દરવર્ષે સૂર્યના મંડળોમાં ગતિની સંખ્યા; (૨) વર્ષમાં હુમેશની રાત્રી તથા દિવસનું પ્રમાણ; (૩) પ્રત્યેક મંડળે ક્ષેત્રવિભાગ પ્રમાણે રાત્રિદિવસ; (૪) મંડળનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઘેરાવો; (૫) પ્રત્યેક મંડળે એક મુહૂર્ત્તમાં ગતિનું માન; (૬) પ્રત્યેક મંડળે દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ; અને (૭) અર્ધમંડળની સ્થિતિ. ૬૪-૬૭.

એ સાત દ્વારોમાંના પહેલા દ્વાર વિષે:—

જ્યારે જેઠ સૂર્યો સર્વથી અલ્પન્તર મંડળ પછીના મંડળમાં ફરે છે ત્યારે સૂર્યસંવત્સરનો પહેલો અહોરાત્ર થાય છે. ૬૮.

પછી વળી જ્યારે એઓ બીજા મંડળ થકી, ફરતા ફરતા અનુક્રમે એકસો ત્રાશીમા એટલે સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે ત્યારે સૂર્યવર્ષના પહેલા છ માસ થાય છે; જે આ વર્ષનું દક્ષિણાયન કહેવાય છે. ૬૯-૭૦.

સર્વબાહ્યાર્વાક્તનેઽથ મણ્ડલેઽર્કો યદા પુનઃ ।

તદોત્તરાયણસ્યાહોરાત્રોઽયં પ્રથમો ભવેત્ ॥ ૭૧ ॥

ત્ર્યશીતિયુક્શતતમે બાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલાત્ ।

યદા ક્રમાદ્રવી પ્રાપ્તૌ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૭૨ ॥

પૂર્ણા દ્વિતીયા ષણ્માસાઃ પૂર્ણા તથોત્તરાયણમ્ ।

પૂર્ણ વર્ષ સ ષટ્ષષ્ટ્યહોરાત્રત્રિશતાત્મકમ્ ॥ ૭૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એવં ચઃ-સર્વાન્તરસર્વબાહ્યમણ્ડલયોઃ કિલૈકશઃ ।

પ્રત્યદ્વં સૂર્યચારઃ સ્યાત્ સર્વેષ્વન્યેષુ ચ દ્વિશઃ ॥ ૭૪ ॥

તથા ચ આગમઃ ॥ જઆણં સૂરિણ સવ્વભન્તરાત્રો મંડલાત્રો સવ્વબાહિરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ સવ્વબાહિરાત્રો ય મંડલાત્રો સવ્વભન્તરં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ એસ ણં અદ્ધા કેવઈણ્ણં રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયત્તિવણ્ણજ્જા । તિન્નિણ્ણાવઠ્ઠે રાઈંદિયસણ્ણ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયત્તિવણ્ણજ્જા ॥ તા એયાણ્ણં અદ્ધાણ્ણ સૂરિણ કઈ મંડલાઈં ચરઈ-તા ? ચુલસીયં મંડલસયં ચારં ચરઈ, બાસીયં મંડલસયં દુલ્લુત્તો ચરઈ । તં જહા । નિલ્લમમાણો ચેવ પવિસમાણો ચેવ દુવેય લ્લુ મંડલાઈં સઈં ચરઈ । તં જહા । સવ્વભન્તરં ચેવ સવ્વબાહિરં ચેવ મંડલં ॥

એઓ વળી જ્યારે સર્વબાહ્ય મંડળથી અંદરના પહેલા મંડળમાં આવે છે ત્યારે એ ઉત્તરાયણને પહેલો અહોરાત્ર થાય છે. ૭૧.

પછી વળી ફરતા ફરતા એઓ બહારના પહેલા મંડળ થકી, સર્વની અંદરના-એકસો ત્ર્યાશીમા મંડળમાં આવે છે, ત્યારે બીજા છ માસ પૂરા થાય છે, એટલે ઉત્તરાયણ સંપૂર્ણ થાય છે અને ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રનું એક વર્ષ પણ પૂર્ણ થાય છે. ૭૨-૭૩.

એવી રીતે, (૧) સર્વથી અંદરના અને (૨) સર્વથી બહારના-એમ બે મંડળોમાં એકેકવાર, અને શેષ સર્વ મંડળોમાં એવાર દર વર્ષે સૂર્યનું ગમનાગમન થાય છે. ૭૪.

આ સંબંધમાં આગમમાં ઉદ્દેશ છે તે આ પ્રમાણે:-

સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વ બાહ્ય મંડળમાં આવે છે અને પાછો સર્વ બાહ્ય મંડળથી સંક્રમણ કરીને સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં ગમન કરે છે-તેટલો કાળ કેટલા

इति मंडलचारसंख्याप्ररूपणा ॥

आक्रमेते यदा भानू सर्वाभ्यन्तरमंडले ।

अष्टादशमुहूर्त्तात्मा सर्वोत्कृष्टा दिनस्तदा ॥ ७५ ॥

रात्रिः सर्वजघन्या तु स्यात् द्वादशमुहूर्त्तिका ।

अथ क्रमात् रात्रिवृद्धिः भावनीया दिनक्षतिः ॥ ७६ ॥ युग्मम् ॥

यदा तस्माद्विनिर्यान्तौ सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् ।

आरभमाणौ नव्याद्ब्रह्महोरात्रेऽस्य चादिमे ॥ ७७ ॥

संक्रम्य चरतः सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्थितम् ।

द्वितीयं मण्डलं सूर्यो द्वीपमन्दिरदीपकौ ॥ ७८ ॥

द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यां दिवસસ્તદા ।

हीयते वासतेयी च ताभ्यामेव विवर्द्धते ॥ ७९ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

अहोरात्रे द्वितीयेऽस्य तृतीयमंडले यदा ।

संक्रान्तौ तरणी सर्वान्तरानन्तरमण्डलात् ॥ ८० ॥

અહોરાત્ર કહેવાય ? ઉત્તર-તેટલો કાળ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર કહેવાય. વળી એટલા વખતમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ફરે ? એટલા વખતમાં સૂર્ય એકસો ચોરાશી મંડળોમાં ફરે. એમાંથી એકસો પચાશી મંડળોમાં તે એ એ વાર ફરે (ફરીને નીકળે અને પુનઃ પ્રવેશ કરે એમ એ વાર). અને, એક સર્વથી અંદરનું અને એક સર્વથી બહારનું—એમ એ મંડળમાં તે એકબે વાર ફરે.

એ મુજબ પ્રત્યક્ષ મંડલ ચાર સંખ્યા પ્રરૂપણા કરી. (પહેલું અનુયોગદ્વાર).

હવે બીજા અનુયોગદ્વાર વિષે. (શ્લોક ૭૫ થી ૧૨૩ સુધી).

ન્યારે બેઉ સૂર્યો સર્વાભ્યંતર મંડળે સંક્રમણ કરે છે ત્યારે દિવસ મ્હોટામાં મ્હોટો—અહાર મુહૂર્તનો થાય છે; અને રાત્રી ન્હાનામાં ન્હાની બાર મુહૂર્તની થાય છે. પછી ક્રમેક્રમે દિવસ ટુંકો થતો જાય છે અને રાત્રી લાંબી થતી જાય છે. ૭૫-૭૬.

ન્યારે દ્વીપરૂપી મંદિરના દ્વીપ સમાન બેઉ સૂર્યો, એ સર્વાભ્યંતર મંડળથી નીકળતાં, નવા વર્ષનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે તેના પહેલા અહોરાત્રમાં તે સર્વાભ્યંતર મંડળની પાસે રહેલા બીજા મંડળમાં ગમન કરે છે; અને તે વખતે ફરી મુહૂર્ત જેટલો દિવસ ટુંકો થાય છે અને રાત્રી એટલી લાંબી થાય છે. ૭૭-૭૮.

મુહૂર્ત્તૈકષ્ટિભાગૈશ્ચતુર્ભિઃ દિવસસ્તદા ।

હીયતે વર્દ્ધતે રાત્રિઃ ભાગૈસ્તાવદ્ભિરેવ ચ ॥ ૮૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं मुहूर्तैकषष्टिभागौ द्वौ प्रतिमण्डलम् ।

हापयन्तौ दिनक्षेत्रे वर्द्धयन्तौ निशादिशि ॥ ૮૨ ॥

अर्को यदा सर्वबाह्यमण्डले समुपस्थितौ ।

अहोरात्रेऽस्य वर्षस्य त्र्यशीतियुकशतोन्मिते ॥ ૮૩ ॥

तदा ताभ्यां मुहूर्तैकषष्ट्यंशानां शतत्रयम् ।

सषट्षष्टिदिनाकृष्टं रजन्यां चाभिवर्द्धितम् ॥ ૮૪ ॥

तावन्निश्च મુહૂર્ત્તૈકષ્ટિભાગૈર્યથોદિતૈઃ ।

વિમાજિતૈરેકષષ્ટ્યા મુહૂર્ત્તાનિ ભવન્તિ ષટ્ ॥ ૮૫ ॥

अहोरात्रेऽत्र तद्रાત્રિરષ્ટાદશમુહૂર્ત્તિકા ।

उत्कृष्टाहश्चापकृष्टं स्यात् द्वादशमुहूर्तकम् ॥ ૮૬ ॥

યામ્યાયનસ્ય પૂર્ણસ્યાહોરાત્રોઽયં કિલાન્તિમઃ ।

ત્ર્યશીતિયુગહોરાત્રશતેનેદં હિ પૂર્યતે ॥ ૮૭ ॥

લોકે તુઃ—રસદ્વિનાડ્યોઽર્કપલા મૃગે સ્યુઃ

સચાપકુમ્ભેઽષ્ટકૃતૈઃ પલૈસ્તાઃ ।

વળી એ વર્ષના બીજા અહોરાત્રમાં જ્યારે એ સૂર્યો સર્વાભ્યન્તર મંડળથી ત્રીજા મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ ૬૬ મુહૂર્ત્તપ્રમાણ ટુંકો થાય છે અને રાત્રી એ પ્રમાણમાં લાંબી થાય છે. ૮૦-૮૧.

એવી રીતે પ્રત્યેક મંડળે ૬૬ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ અથવા થતાં થતાં અને એટલા પ્રમાણમાં રાત્રી મ્હોટી થતાં થતાં, જ્યારે બેઉ સૂર્યો વર્ષના ૧૮૩ માં અહોરાત્રમાં સવંથી બહારના મંડળમાં આવે છે ત્યારે દિવસ ૩૬૬ (=૬) મુહૂર્ત્તપ્રમાણ ટુંકો થાય છે અને એટલા પ્રમાણમાં રાત્રી લાંબી થાય છે. એટલે કે દિવસ અઢારને બદલે બાર મુહૂર્ત્તનો થાય છે; અને રાત્રી એજ પ્રમાણમાં લાંબી એટલે કે બારને બદલે અઢાર મુહૂર્ત્તની થાય છે. આ ૧૮૩ માં અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થયેલા દક્ષિણાયનનો છેલ્લો અહોરાત્ર છે. આમ દક્ષિણાયન ૧૮૩ અહોરાત્રથી સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૨-૮૭.

લોકરૂઢિ પ્રમાણે તે,

અલૌ ચ મીનેઽષ્ટયમાઃ સશક્રા
મેષે તુલાયામપિ ત્રિંશદેવ ॥ ૮૮ ॥

કન્યાવૃષે મૂશિલિનોઽહ્નવેદાઃ
સાર્કાશ્ચિરામા મિથુને ચ સિંહે ।
કર્કે ત્રિરામા વસુવેદયુક્તા
૯૯ ॥ ૮૯ ॥

તતશ્ચ:— ^{૧૨૧}૧૨૧કાર્કપક્ષદ્વિશૈરાશ્ચિદંતાઃ
^{૫૨૨}૫૨૨ત્રિદંતપક્ષદ્વિશૈરાઃ ^{૩૨૩}૩૨૩કુંસૂર્યાઃ ।
મૃગાદિષદ્કેઽહનિ વૃદ્ધિરેવમ્ ॥
કર્કાદિષદ્કેઽપચિતિઃપલાઢ્યા ॥ ૯૦ ॥

પ્રવિશન્તૌ સર્વવાહ્યમણ્ડલાત્તરણી યદા ।
સંક્રમ્ય ચરતઃ સર્વવાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલે ॥ ૯૧ ॥

તદા દ્વાભ્યાં મુહૂર્તૈકષષ્ટ્યંશાભ્યાં વિવર્દ્ધતે ।
દિવસઃ જીયતે રાત્રિસ્તાભ્યામેવ યથોત્તરમ્ ॥ ૯૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

(દિનમાન) મકર સંક્રાન્તિમા છવીશ ઘડી ને બાર પળ, ધનુષ્ય (ધન) અને કુંભ સંક્રાન્તિમાં છવીશ ઘડી અને ૪૮ પળ, વૃશ્ચિક અને મીન સંક્રાન્તિમાં અઠ્યાવીશ ઘડી ને ચૌદ પળ; મેષ તથા તુલા સંક્રાન્તિમાં ત્રીશ ઘડી, કન્યા અને વૃષ સંક્રાન્તિમાં એકત્રીશ ઘડી ને છે તાળીશ પળ, મિથુન અને સિંહ સંક્રાન્તિમાં તેત્રીશ ઘડી ને બાર પળ, અને કર્ક સંક્રાન્તિમાં તેત્રીશ ઘડી ને અડતાળીશ પળ હોય છે. ૮૮-૮૯.

તેથી મકર સંક્રાન્તિથી છ સંક્રાન્તિ સુધી અનુક્રમે ૧૨૧-૫૨૨-૩૨૩-૩૨૩-૫૨૨-૧૨૧ પળ વૃદ્ધિ પામે છે અને કર્ક સંક્રાન્તિથી ધન સંક્રાન્તિ સુધી છ સંક્રાન્તિમાં તેજ અનુક્રમે તેટલા પળ દિવસ ઘટે છે.

(આ અર્થે હકીકત તેનું અસલ સ્થળ જોયા શિવાય ચોક્કસ થઈ શકે તેમ નથી.)

સર્વથી બહારના મંડળમાંથી સંક્રમણ કરીને જે સૂર્યો જ્યારે બહારની અંદરના પહેલા મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિવસ $\frac{૨}{૧}$ મુહૂર્ત જેટલો લાંબો થાય છે, અને રાત્રી તેટલી ટૂંકી થાય છે. ૯૧-૯૨.

ક્રમાદેવં યદા પ્રાતૌ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ।

ત્ર્યશીતિયુક્ષતતમે બાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલાત્ ॥ ૧૩ ॥

તદોત્કૃષ્ટં દિનમાનમષ્ટાદશમુહૂર્તકમ્ ।

રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા તુ સ્યાત્ દ્વાદશમુહૂર્તિકા ॥ ૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ષ્ટદેવોદગયનસ્યાન્ત્યં દિનમુદીરિતમ્ ।

પૂર્ણે ચાસ્મિન્નહોરાત્રે સંપૂર્ણઃ સૂર્યવત્સરઃ ॥ ૧૫ ॥

અત્યુત્કૃષ્ટં ચાપકૃષ્ટં પ્રત્યદ્વમેકમેવ હિ ।

દિનં રાત્રિસ્તથૈવૈકા સર્વોત્કર્ષાપકર્ષભાક્ ॥ ૧૬ ॥

રાત્રિર્યામ્યાયનાન્તેઽતિગુર્વી લઘુતમં દિનમ્ ।

દિનઃ સૌમ્યાયનાન્તેઽતિગુરુઃ નિશા લઘીયસી ॥ ૧૭ ॥

તથા ચ સિદ્ધાન્તઃ ॥ ઇહ ખલુ તસ્સેવં આઙ્ચસંવચ્છરસ્સ સઙ્
અઘ્વારસમુહુત્તે દિવસે ભવઙ્ । સઙ્ અઘ્વારસમુહુત્તા રાઙ્ ભવઙ્ । સઙ્
દુવાલસમુહુત્તો દિવસો ભવઙ્ । સઙ્ દુવાલસમુહુત્તા રાઙ્ ભવઙ્ ॥

એવી રીતે એઓ અનુક્રમે જ્યારે સર્વથી અ દરના મ ડળમાં, એટલે કે બહારના અર્વા-
ચીન મ ડળ થકી એકસો વ્યાશીમા મંડળમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે દિનમાન ઉત્કૃષ્ટ એટલે કે
અઠાર મુહૂર્તનું થાય છે; અને રાત્રી જઘન્ય એટલે કે બાર મુહૂર્તની થાય છે. આ દિવસ
ઉત્તરાયણને છેલ્લો દિવસ છે. વળી આ અહોરાત્ર પૂર્ણ થાય એટલે સૂર્યસંવત્સર સંપૂર્ણ
થાય છે. ૯૩-૯૫.

એવી રીતે દર વર્ષે લાંબામાં લાંબો એક જ દિવસ આવે છે, અને ટુંકામાં ટુંકો પણ
એક જ દિવસ આવે છે; રાત્રી પણ એજ પ્રમાણે લાંબામાં લાંબી એક જ, તેમજ ટુંકામાં
ટુંકી પણ એક જ આવે છે. ૯૬.

દક્ષિણાયનને છેડે રાત્રી ઉત્કૃષ્ટ અને દિવસ લઘુતમ હોય છે; જ્યારે ઉત્તરાયણને છેડે
દિવસ ઉત્કૃષ્ટ અને રાત્રી લઘુતમ હોય છે. ૯૭.

આ સંબંધમાં સિદ્ધાન્તમાં પણ ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રમાણે:—“ સૂર્યસંવત્સરને
એક જ દિવસ અઠાર મુહૂર્તનો હોય છે, અને રાત્રી પણ એક જ અઠાર મુહૂર્તની હોય
છે. તેમ દિવસ પણ એક જ બાર મુહૂર્તનો હોય છે અને રાત્રી પણ એક જ બાર મુહૂર્તની
હોય છે.”

જમ્બૂદ્વીપે યદા મેરોઃ દક્ષિણોત્તરયોઃ દિનમ્ ।
ચકિતેવ તદા રાત્રિઃ સ્યાત્ પૂર્વાપરયોઃ દિશોઃ ॥ ૯૮ ॥

સર્વોત્કૃષ્ટં દિનમાનં દક્ષિણોત્તરયોઃ યદા ।
રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા સ્યાત્ પૂર્વપશ્ચિમયોઃ તદા ॥ ૯૯ ॥

સર્વોત્કૃષ્ટં દિનમાનં પૂર્વપશ્ચિમયોઃ યદા ।
રાત્રિઃ સર્વજઘન્યા સ્યાત્ દક્ષિણોત્તરયોઃ તદા ॥ ૧૦૦ ॥

કિંચ ક્ષેત્રેષુ સર્વેષુ સમં માનમહર્નિશોઃ ।
કિન્ત્વેતયોરવસ્થાને યથોક્તઃ સ્યાદ્વિપર્યયઃ ॥ ૧૦૧ ॥

ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નહોરાત્રો ભવેત્ ધ્રુવમ્ ।
ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તપ્રમાણો ન તુ ન્યૂનાધિકઃ ક્વચિત્ ॥ ૧૦૨ ॥

લોકે તુઃ—ભવેત્ પૈત્રં ત્વહોરાત્રં માસેનાદ્વેન દૈવતમ્ ।

દૈવે યુગસહસ્રે દ્વે બ્રાહ્મ્યં કલ્પૌ તુ તૌ નૃણામ્ ॥ ૧૦૩ ॥

એવમહોરાત્રે વિશેષં વદન્તિ । અત એવ દક્ષિણાયનં દેવાનાં રાત્રિઃ
ઉત્તરાયણં તેષાં દિનમ્ ઇતિ શુભકાર્યં તત્ર વિહિતમિતિ મન્યન્તે ॥

જમ્બૂદ્વીપમાં જ્યારે મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે દિવસ હોય છે ત્યારે રાત્રી, જાણે
એનાથી જહીને જતી રહી હોયની એમ, એની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં હોય છે. ૯૮.

વળી દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિ-
મમાં સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે; અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમમાં જ્યારે સર્વોત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય
છે ત્યારે દક્ષિણ તથા ઉત્તરમાં સર્વથી જઘન્ય રાત્રી હોય છે. ૯૯-૧૦૦.

અગર જોકે સર્વ ક્ષેત્રોમાં રાત્રી દિવસનું માન સરખું હોય છે તોપણ અવસ્થાનમાં ઉપર
કદા પ્રમાણે વિપર્યય એટલે ફેરફાર હોય છે. ૧૦૧.

સર્વ ક્ષેત્રમાં અને સર્વ કાળમાં અહોરાત્ર તો ત્રીશ મુહૂર્ત્તનો જ હોય છે, ક્યાંય પણ
અને કદિ પણ એછાવત્તો હોતો નથી. ૧૦૨.

“ લોકકૃદિ પ્રમાણે તો પિતૃઓનો અહોરાત્ર એક માસનો, દેવોનો અહોરાત્ર એક
વર્ષનો અને બ્રહ્માનો અહોરાત્ર દેવના જે સહસ્ર યુગનો હોય છે. વળી આ બ્રહ્માનો અહોરાત્ર
એ મનુષ્યના જે ‘કલ્પ’ કહેવાય છે ” એ પ્રમાણે અહોરાત્રના સંબંધમાં ફેરફાર છે. વળી એ

નનુ ચાષ્ટાદશમુહૂર્તાત્માહર્ભરતે યદિ ।

સ્યાત્તદા ચ વિદેહેષુ રાત્રિઃ સર્વલઘીયસી ॥ ૧૦૪ ॥

તર્હિ રાત્રેદ્વાદશાનાં મુહૂર્તાનાં વ્યતિક્રમે ।

સ્યાત્ ચેત્રે તત્ર કઃ કાલ ઇતિ ચેદુચ્યતે શૃણુ ॥ ૧૦૫ ॥

દ્યુરાત્રિમાનવિશ્લેષે શેષાર્ધાર્ધ ભવેત્ દ્વયોઃ ।

સામાન્યં ચેત્રયો રાત્રિદિનપૂર્વાપરાંશયોઃ ॥ ૧૦૬ ॥

તદ્વથા । ક્ષણેભ્યોઽષ્ટાદશમ્બ્યો દ્વાદશાપકર્ષણે સ્થિતાઃ ।

ષટ્ તદર્ધં ત્રયં સાધારણં જ્યેષ્ઠદિનોષયોઃ ॥ ૧૦૭ ॥

એવં ચ । અષ્ટાદશમુહૂર્તાત્મા યદોત્કૃષ્ટદિનસ્તદા ।

પશ્ચાત્રિક્ષણશેષેઽહિ ભવેત્ માનૂદયોઽગ્રતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

તથાહિ । મુહૂર્ત્ત્રયશેષેઽહિ ભરતૈરવતાલ્લ્યયોઃ ।

ભવેદ્ભ્યુદયો માનોઃ પૂર્વાપરવિદેહયોઃ ॥ ૧૦૯ ॥

પ્રમાણે દક્ષિણાયન તે દેવોની રાત્રી કહેવાય છે અને ઉત્તરાયણ તે એઓનો દિવસ કહેવાય છે, માટે શુભ કાર્ય ઉત્તરાયણમાં કરવાં એવી લોકમાન્યતા છે. ૧૦૩.

અહિં કોઈ માણસ એવી શંકા ઉઠાવે કે “ જે વખતે ભરતક્ષેત્રમાં અઠાર મુહૂર્ત્તનો દિવસ હોય છે તે વખતે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં રાત્રી બાર મુહૂર્ત્તની ન્હાનામાં ન્હાની હોય છે; તે પછી એ રાત્રીના બાર મુહૂર્ત્ત વ્યતિક્રમે ત્યારે એ ક્ષેત્રમાં કયો કાળ થાય છે ? ” ૧૦૪-૧૦૫.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—દિનમાન અને રાત્રીમાનની બાદબાકી કરતાં જે શેષ રહે એનું અરધું અરધું બેઉ ક્ષેત્રોમાં રાત્રી-દિવસના પૂર્વ અને પશ્ચિમાંશમાં સામાન્યે રહે છે. ૧૦૬.

તે આ પ્રમાણે:—અઠાર મુહૂર્ત્તમાંથી બાર બાદ કરતાં શેષ છ રહ્યાં—એનું અર્ધ જે ત્રણ તે ઉત્કૃષ્ટ દિવસ અને રાત્રીમાં સામાન્યે રહે છે. ૧૦૭.

એ પ્રમાણે ત્યારે અઠાર મુહૂર્ત્તનો ઉત્કૃષ્ટ દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચાત્-પાછલા ભાગમાં ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહે છે તે અગ્રતઃ—આગલા ભાગમાં સૂર્યનો ઉદય થાય છે. ૧૦૮

તે આ પ્રમાણે:—ભરત અને ઐરવતમા ત્યારે ત્રણ મુહૂર્ત્ત જેટલો દિવસ શેષ રહે

दिने त्रिचणशेषे च पूर्वापरविदेहयोः ।

स्यात् भारतैरवतयोः तरणोरुदयः खलु ॥ ११० ॥

एवं च । स्यात् भारतैरवतयोः अहोऽन्त्यं यत्क्षणात्रयम् ।

ज्येष्ठेऽहनि तदेवाद्यं पूर्वापरविदेहयोः ॥ १११ ॥

दिने गुरौ यदेवाद्यं पूर्वापरविदेहयोः ।

तत् भारतैरवतयोरहोऽन्त्यं स्यात्क्षणात्रयम् ॥ ११२ ॥

तथा अष्टादशमुहूर्त्ता स्यात् यदोत्कृष्टा निशा तदा ।

तन्मुहूर्त्तत्रयेऽतीते भवेदर्कोदयः पुरः ॥ ११३ ॥

तथाहि । पूर्वापरविदेहेषु भानोरस्तात् त्रिभिः क्षणैः ।

स्यात् भारतैरवतयोः तरणोरुदयः खलु ॥ ११४ ॥

भारतैरवतयोश्च भानोरस्तादनन्तरम् ।

त्रिभिः क्षणैः स्यात् प्रत्यूषं पूर्वापरविदेहयोः ॥ ११५ ॥

क्षणशब्दश्चात्र प्रकरणे मुहूर्त्तवाचीति ध्येयम् ॥

तथा च भवेद्विदेहयोराद्यं यन्मुहूर्त्तत्रयं निशः ।

स्यात् भारतैरवतयोः तदेवान्त्यं क्षणात्रयम् ॥ ११६ ॥

त्यारे, पूर्व अने पश्चिम महाविदेहमां सूर्योदय थाय अने पूर्व तथा पश्चिम महाविदेहमां त्रणु मुहूर्त्त जेटलो द्विस भाडी रहे त्यारे भरत अने औरवत क्षेत्रमां सूर्यने उदय थाय. १०६-११०

अे प्रमाणे, भरत अने औरवतमां उत्कृष्ट द्विसनां छेदलां त्रणु मुहूर्त्त तेज पूर्व अने पश्चिम महाविदेहनां द्विसनां पडेलां त्रणु मुहूर्त्त थाय, अने पूर्व तथा पश्चिम महाविदेहमां उत्कृष्ट द्विसनां पडेलां त्रणु मुहूर्त्त ते ज भरत तथा औरवतनां द्विसनां छेदलां त्रणु मुहूर्त्त थाय. १११-११२.

वणी न्यारे रात्री भडोटांमां भडोटी अर्थात् अठार मुहूर्त्तनी डाय त्यारे अेना त्रणु मुहूर्त्त व्यतिक्रम्ये छते आगला भागमां सूर्योदय थाय. ११३.

ते आ प्रमाणेः—पूर्व अने पश्चिम महाविदेहमां सूर्य अस्त थाय ते पछी त्रणु मुहूर्त्ते भरत अने औरवतमां सूर्यने उदय थाय; तथा भरत अने औरवतमां सूर्य अस्त थाय ते पछी त्रणु मुहूर्त्ते पूर्व अने पश्चिम महाविदेहमां सूर्यने उदय थाय. ११४-११५.

સ્યાત્ ભારતૈરવતયોઃ યન્નિશાદ્યં જ્ઞણત્રયમ્ ।
ભવેદ્વિદેહયો રાત્રેઃ તદેવાન્ત્યં જ્ઞણત્રયમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

इह च प्राग्विदेहादिक्षेत्राव्हानोपलक्षिताः ।
पूर्वादिक्षेत्रदिग्मध्यभागा ज्ञेया विवेकिभिः ॥ ११८ ॥

तेष्विदं કાલનૈયત્યં જ્ઞેયમન્યત્ર તુ સ્ફુટમ્ ।
ભાવ્યમસ્યાનુસારેણાકોંદયાસ્તવિભાવનાત્ ॥ ૧૧૯ ॥

एवं च अपाच्युदीच्योः प्रत्यूषात् मुहूर्त्तत्रितये गते ।
लघोर्निशायाः प्रारम्भः स्यात् पूर्वापरयोः दिशोः ॥ १२० ॥
अपराह्त्रिमुहूर्त्यां शेषायां चानयोः दिशोः ।
प्रत्यक् प्राक् च निशान्तः स्यादेवं सर्वत्र भाव्यताम् ॥ १२१ ॥

इदं गुरुदिने गुर्व्यां रात्रौ त्वस्याः ज्ज्ञणत्रयम् ।
गते शेषे च कल्पाहःप्रान्तावुक्तदिशोः क्रमात् ॥ १२२ ॥

વળી યેહ વિદેહમાં રાત્રીનાં પહેલાં ત્રણ મુહૂર્તો તેજ ભરત અને ઐરવતમાં છેલ્લાં ત્રણ થાય; તેમજ ભરત અને ઐરવતમાં રાત્રીનાં જે પહેલાં ત્રણ મુહૂર્ત તે જ બન્ને વિદેહોમાં રાત્રીનાં છેલ્લાં ત્રણ મુહૂર્ત થાય. ૧૧૬-૧૧૭.

અહિં પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્ર અને પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્ર એવાં નામ કહ્યાં છે એનો વિવેકીઓએ પૂર્વ અને પશ્ચિમ ક્ષેત્રદિશાના મધ્ય ભાગ-એવો અર્થ લેવો. એ ભાગોમાં આવો કાળનો નિયમ સમજવો. અન્યત્ર તો એને અનુસારે સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ભાવનાથી સ્ફુટપણે બાણી લેવું. ૧૧૮-૧૧૯.

અને એવી રીતે દાક્ષણ અને ઉત્તર દિશામાં પ્રભાત થાય તે પછી ત્રણ મુહૂર્તો પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં જઘન્ય રાત્રીનો પ્રારંભ થાય છે. વળી એ યેહ દિશાઓમાં, દિવસના બપોર પછીના ત્રણ મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે પાશ્ચિમ અને પૂર્વ દિશામાં પ્રભાત થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવું. ૧૨૦-૧૨૧.

વળી એ વાત કહી એ ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય એ પ્રસંગની સમજવી. રાત્રી ઉત્કૃષ્ટ હોય ત્યારે તો એના ત્રણ મુહૂર્ત વીત્યા પછીના શેષ મુહૂર્તોમાં, ઉક્ત દિશાઓમાં, કમવાર દિવસ પૂર્ણ થાય છે. ૧૨૨

નિશાં ચાહ્વાં મધ્યમાનામપ્યેવં સ્તો યથોચિતમ્ ।
વિશ્લેષશેષાર્દ્ધશેષે યાતે ચાદિપરિક્ષયૌ ॥ ૧૨૩ ॥

इति कृता वर्षमध्ये दिनरात्रिप्रमाणप्ररूपणा ॥

મગ્દલસ્યાભ્યન્તરસ્ય દશાત્ર પરિધેર્લવાઃ ।

કલ્પ્યાઃ તત્રોદ્યોતયેત્તાંસ્ત્રીનેકોઽર્કો દિને ગુરૌ ॥ ૧૨૪ ॥

ત્રીંશ્ચ તત્સંમુખાનન્યઃ ષટ્સ્વંશેષુ દિનં તતઃ ।

મધ્યે તયોઃ લવૌ દ્વૌ દ્વૌ રજનીતિ લવા દશ ॥ ૧૨૫ ॥

જઘન્યેઽહનિ ચ દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ દીપયતો રવી ।

દિનં ચતુર્ષુ ભાગેષુ નિશા ષટ્સુ લવેષ્વતઃ ॥ ૧૨૬ ॥

પ્રકાશં ક્ષેત્રતશ્ચૈવં દશાંશૌ દક્ષિણાયને ।

હીયેતે ક્રમતસ્તૌ ચ વર્દ્ધેતે ઉત્તરાયણે ॥ ૧૨૭ ॥

अत्रोपपत्तिः ।

દ્વાભ્યાં કિલાહોરાત્રાભ્યામેકેનાર્કેન મગ્દલમ્ ।

પૂર્યતેઽહોરાત્રયોશ્ચ મુહૂર્તાઃ ષષ્ટિરાહિતાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

મધ્યમ રાત્રી અને મધ્યમ દિવસોનો પણ આદિ અને અંત, મુહૂર્તોની બાદબાકી કરતાં શેષ મુહૂર્ત રહે એનું અર્ધ વીત્યે થાય છે. ૧૨૩

એવી રીતે વર્ષના સર્વ અહોરાત્રના પ્રમાણની પ્રરૂપણા પીળા અનુયોગદ્વારતું વર્ણન પૂરું થયું.

હવે ' ચાર પ્રરૂપણા ' ના ત્રીજા દ્વાર વિષે. (શ્લોક ૧૬૧ સુધી.).

હવે, અભ્યન્તર મંડળના ઘેરાવાના બે આપણે દશ વિભાગ કલ્પીએ તો એ દશમાંથી ત્રણ વિભાગને, ઉત્કૃષ્ટે દિવસે, એક સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે; અને એની સન્મુખના ત્રણ વિભાગને બીજા સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે. તેથી એ છ વિભાગમાં દિવસ હોય. બાકી વચ્ચે બબ્બે વિભાગ રહ્યાં એમાં રાત્રી હોય છે. આમ દશ વિભાગ સમજવા. ૧૨૪-૧૨૫.

જઘન્ય દિવસ હોય ત્યારે બે સૂર્યો બે બે વિભાગોને પ્રકાશિત કરે છે. તેથી ચાર વિભાગોમાં દિવસ હોય, અને છ વિભાગોમાં રાત્રી હોય. ૧૨૬.

એવી રીતે ' ક્ષેત્રતઃ ' બતાવેલા દશાંશમાં પ્રકાશ હોય અને દશાંશ અનુક્રમે દક્ષિણાયનમાં ઘટતા બંધ છે, બ્યારે ઉત્તરાયણમાં વધતા વધતા બંધ છે. (૧/૩ થી ઘટે છે ને ૧/૩ થી વધે છે એમ સમજવું) ૧૨૭.

ષ્ટેશ્ચ દશમો ભાગઃ ષટ્ તે ચ ત્રિગુણીકૃતાઃ ।

દશાંશત્રયરૂપાઃ સ્યુઃ ષષ્ટેરષ્ટાદશ ત્ત્રણાઃ ॥ ૧૨૯ ॥

તદેભિરષ્ટાદશભિઃ મુહૂર્ત્તૈઃ પરિધેરપિ ।

ઉત્કૃષ્ટદિવસે યુક્તં દશાંશત્રયદીપનમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

દશાંશદ્વયરૂપાશ્ચ ષષ્ટેઃ દ્વાદશ નિશ્ચિતાઃ ।

તત્ તૈઃ દ્વાદશભિઃ યુક્તં દશાંશદ્વયદીપનમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

તથાહુઃ ।

इह ऋच्चिय दसभाए जंबूद्वीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति दित्तलेसा अर्पिभतरमंडले संता ॥ १३२ ॥

चत्तारिय दसभाए जंबूद्वीवस्स दुन्नि दिवसयरा ।

ताविति मंडलेसा बाहिरए मंडले संता ॥ १३३ ॥

एवं प्रकाशक्षेत्रस्य दशांशकल्पना बुधैः ।

आपुष्करार्धं कर्तव्या रवीनामथ तत्र च ॥ १૩૪ ॥

दिशत्येकोनपंचाशा चतुस्त्रिंशत् सहस्रकाः ।

द्विचत्वारिंशच्च लक्षाः कोट्येका परिधिर्भवेत् ॥ ૧૩૫ ॥

અહિં આ પ્રમાણે ઉપપત્તિ છે:—એક સૂર્ય એ અહોરાત્રમાં મંડળ પૂર્ણ કરે છે. એવા એ અહોરાત્રના સાઠ મુહૂર્ત્ત થાય, સાઠનો દશાંશ છે, એને ત્રણગણ્યા કરતાં અઠાર મુહૂર્ત્તો આવ્યા. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમાં સૂર્ય ત્રણદશાંશ પરિધિમાં એટલે ઘેરાવામાં અઠાર મુહૂર્ત્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે. વળી સાઠના દશાંશને બમણા કરો, એટલે બાર આવ્યા, તેથી એમ સમજવું કે એ વખતે સૂર્યના ઘેરાવાના એ દશાંશમાં બાર મુહૂર્ત્ત સુધી પ્રકાશ આપે છે. ૧૨૮-૧૩૧.

કહ્યું છે કે—એઉ સૂર્યો જ્યારે અભ્યન્તર મંડળમાં હોય છે ત્યારે જમ્બૂદ્વીપના છ દશાંશ ભાગને દિશ્તલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે. અને જ્યારે બહારના મંડળમાં હોય છે ત્યારે જમ્બૂદ્વીપના ચાર દશાંશ ભાગને મંદલેશ્યાથી પ્રકાશિત કરે છે. ૧૩૨-૧૩૩.

એવી રીતે સૂર્યોના પ્રકાશ ક્ષેત્રના દશાંશની કલ્પના છેક પુષ્કરાર્ધદ્વીપ સુધી કરી લેવી. તે આ પ્રમાણે:—પુષ્કરાર્ધ દ્વીપનો (માનુષ્યોત્તર પાસે) એક કોડ એંતાળીશ લાખ ચોત્રીશ હજાર ને ઓગણપચાસ ચોજન જેટલો ઘેરાવો છે. આ રકમના દશાંશને ત્રણગણ્યા કરો. એટલે

દશાંશત્રિતયં લક્ષ્ણ દ્વિચત્વારિંશદસ્ય ચ ।
 સપ્તત્રિંશાઃ ચતુર્ચિંશત્ સહસ્રાઃ પરમે દિને ॥ ૧૩૬ ॥
 તાપક્ષેત્રં તિર્યગેતત્ પુષ્કરાર્ધે વિવસ્વતામ્ ।
 તતસ્તદર્ધે પશ્યન્તિ તત્રત્યાઃ સૂર્યમુદ્ગતમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

તથોક્તમ્ ।

લક્ષ્ણેહિં ઇગ્વીસાઙ્ સાઙ્ રેગેહિં પુષ્કરદ્વામિ ।
 ઉદ્દેષ પિચ્છંતિ નરા સૂરં ઉક્કોસદ્ દિવસે ॥ ૧૩૮ ॥
 સર્વાન્તરમંડલગતસૂર્યયોરાતપાકૃતિઃ ।
 ઊર્ધ્વાસ્યનાલિકાપુષ્પસંસ્થાનસંસ્થિતા મતા ॥ ૧૩૯ ॥
 મેરુદિશ્યર્ધવલયાકારા વારિનિધેર્દિશિ ।
 શકટોર્ધ્વીમૂલભાગાનુકારેયં પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૪૦ ॥
 મેરોર્દિશિ સંકુચિતા વિસ્તૃતા ચામ્બુધેર્દિશિ ।
 પ્રત્યેકમસ્યા આયામો દક્ષિણોત્તરયોઃ દિશોઃ ॥ ૧૪૧ ॥
 મેરોરન્તાત્ યોજનાનાં સહસ્રાણ્યષ્ટસપ્તતિઃ ।
 શતત્રયં ત્રયચ્ચિંશં તૃતીયયોજનાંશયુક્ ॥ ૧૪૨ ॥
 સહસ્રાઃ પંચચત્વારિંશદ્યોજનાનિ તત્ર ચ ।
 જમ્બૂદ્વીપે શેષમબ્ધૌ દ્વયોર્યોગે યથોદિતમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

એં તાલીશ લાખ ચોત્રીશ હજાર અને સાડત્રીશ ચોજન આંબ્યા. આટલા ચોજન પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં સૂર્યોત્તું, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને, તીર્થુ તાપક્ષેત્ર છે અને તેથી તેના અર્ધ ભાગથી એટલે ૨૧૧૭૦૧૮૧ ચોજનથી ત્યાંના લોકો સૂર્યને ઉગેલો જુએ છે. ૧૩૪-૧૩૭.

અન્યત્ર પણ કંઈ છે કે પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં, ઉત્કૃષ્ટ દિનમાને એકવીશ લાખથી કંઈક અધિક ચોજન સુધીના લોકોને તેટલા દૂરથી સૂર્ય ઉગેલો દેખાય છે. ૧૩૮.

સર્વાભ્યન્તર મંડલગત એક સૂર્યોના આતપની આકૃતિ ઊંચા સુખવાળા નાળવાળાં પુષ્પની આકૃતિ જેવી કહેલી છે. વળી તે મેરુ તરફ અર્ધવલયાકાર છે અને સમુદ્ર તરફ ગાડાની ઊંધના મૂળ ભાગને આકાર છે; મેરુ તરફ સંકોચ પામતી અને સમુદ્ર ભણી વિસ્તૃત થતી છે. એક આકૃતિ વળી ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબી છે, અને તે મેરુના છેડાથી અઠોતેર હજાર ત્રણસો

મેરુણા યન્મતે સૂર્યપ્રકાશઃ પ્રતિહન્યતે ।

તેષાં મતે માનમિદં તાપક્ષેત્રાયતેઃ ધ્રુવમ્ ॥ ૧૪૪ ॥

યેષાં મતે મેરુણાર્કપ્રકાશો નાભિહન્યતે ।

કિન્તુ મેરુગુહાદીનામપ્યન્તઃ પ્રથતે મહઃ ॥ ૧૪૫ ॥

તેષાં મતે મન્દરાર્ધાદારમ્ય લવણોદધેઃ ।

ષડ્ભાગં યાવદાયામઃ તાપક્ષેત્રસ્ય નિશ્ચિતઃ ॥ ૧૪૬ ॥

તદા ચ યોજનાનાં સહસ્રાણિ પંચ રાશૌ પુરાતને ।

ક્ષિપ્યન્તે મન્દરાર્ધસ્ય તતો માનમિદં ભવેત્ ॥ ૧૪૭ ॥

યોજનાનાં સહસ્રાણિ ત્ર્યશીતિઃ ત્રિશતી તથા ।

ત્રયચ્ચિંશત્સમધિકા તૃતીયોંશશ્ચ યોજનઃ ॥ ૧૪૮ ॥

સુપર્વપર્વતાદેવં પૂર્વપશ્ચિમયોરપિ ।

તાપક્ષેત્રસ્ય પ્રત્યેકં આયામો જ્ઞાયતામિયાન્ ॥ ૧૪૯ ॥

સર્વેષુ મણ્ડલેષ્વેષ ચરતોઃ માનુમાલિનોઃ ।

અવસ્થિતઃ સદા તાપક્ષેત્રાયામઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૫૦ ॥

તેત્રીસ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન જેટલી છે આમાંથી પીસતાલીશ હજાર યોજન જેટલી જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને શેષ તેત્રીશ હજાર ત્રણસો તેત્રીશ યોજન જેટલી સમુદ્રમાં છે. ૧૩૯-૧૪૩

સૂર્યના આ આતાપ ક્ષેત્રની લંબાઇ, જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રતિઘાત પામે છે તેમને મતે છે. ૧૪૪.

જેઓને મતે મેરૂથી સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રતિઘાત પામતો નથી પરંતુ મેરૂની ગુફા આદિકની અંદર પણ ફેલાય છે તેમને મતે તો મેરૂના અર્ધ લાગથી માંડીને લવણસમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ સુધી સૂર્યનું તાપક્ષેત્ર લખાયલું છે. એટલે એમને મતે પૂર્વોક્ત માનમાં મેરૂપર્વતના અર્ધ વિસ્તારના પાંચહજાર યોજન લેખવવાથી એ લંબાઇ આવે છે. અર્થાત્ તે ત્ર્યાશીહજાર ત્રણ સો તેત્રીશ પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ યોજન એ લોકોના મત પ્રમાણે કહેવાય છે. ૧૪૫-૧૪૮

મેરૂપર્વતથી પૂર્વ પશ્ચિમ પણ સૂર્યના તાપક્ષેત્રની લંબાઇ એટલીજ સમજવી. ૧૪૯.

વળી સઘળા ય મંડળોમાં વિચરતા જેઠ સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની લંબાઇ હુમ્મેશાં અવસ્થિત (ક્ષારકેર વિનાની એક સરખી) કહી છે. ૧૫૦

વિષ્કમ્ભસ્તુ મેરુપાર્શ્વે તસ્યાર્ધવલયાકૃતેઃ ।
સ્યાત્ મેરુપરિધેઃ ભાગે દશમે ત્રિગુણીકૃતે ॥ ૧૫૧ ॥

તથા ચ સહસ્રા નવ ષડશીત્યધિકા ચ ચતુઃશતી ।
યોજનાનાં દ્વચ્છિન્નયોજનસ્ય લવા નવ ॥ ૧૫૨ ॥

વિષ્કમ્ભોઽમ્ભોધિપાર્શ્વે તુ તાપચ્છેત્રસ્ય નિશ્ચિતઃ ।
અન્તર્મણ્ડલપરિધેર્દશાંશે ત્રિગુણીકૃતે ॥ ૧૫૩ ॥

સચાયમ્ । યોજનાનાં સહસ્રાણિ ચતુર્નવતિરેવ ચ ।
ષટ્ત્રિંશા પંચશત્યંશાઃ ષષ્ટિજા દ્વચ્છિન્નસંમિતાઃ ॥ ૧૫૪ ॥

નન્વેવમબ્ધેઃ ષડ્ભાગં યાવદ્ધ્યાતિમુપેયુષઃ ।
તાપચ્છેત્રસ્ય વિષ્કમ્ભઃ સંભવેત્ નાધિકઃ કથમ્ ॥ ૧૫૫ ॥

તથાહિ । પૂર્વોક્તતાપચ્છેત્રસ્ય પ્રાન્તેઽબ્ધૌ પરિધિસ્તુ યઃ ।
તદ્દશાંશત્રયમિતો વિષ્કમ્ભઃ સંભવેત્ ન કિમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

અત્રોચ્યતે । સંભવત્યેવ કિન્ત્વત્ર કરણેનૈષ સંવદન્ ।
ચતુર્નવતિસહસ્રાદિક એવ મતો બુધૈઃ ॥ ૧૫૭ ॥

હવે આ સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ વિષે કહે છે—અર્ધવલયાકાર એવા એ તાપક્ષેત્રની મેરુની પાસે પહોળાઈ મેરુના પરિધિના ત્રણ દશાંશ જેટલી છે એટલે કે નવહજાર ચાર સો છતાસી પૂર્ણાંક નવ દશાંશ યોજન છે. પણ સમુદ્ર પાસે એ પહોળાઈ અન્તર્મંડળની પરિધિના ત્રણ દશાંશ જેટલી છે એટલે કે ચોરાણું હજાર પાંચ સો છત્રીશ યોજન ને સાત ત્રિંશાંશ યોજન છે. ૧૫૧-૧૫૪

અહિં એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે જો કેટલાકને મતે સૂર્યાતપક્ષેત્ર લવણસમુદ્રના છઠ્ઠા ભાગ પર્યન્ત લંબાયલું છે તો એની પહોળાઈ પણ ઉપર કહી એથી અધિક કેમ ન સંભવે ? પૂર્વોક્ત તાપક્ષેત્રને પ્રાન્તે સમુદ્રનો જે પરિધિ છે તેના ત્રણદશાંશ જેટલી પહોળાઈ કેમ ન સંભવે ? ૧૫૫-૧૫૬

એના ઉત્તરમાં કહે છે:- સંભવે જ. પરંતુ વિદ્વાનોએ અહિં ‘કરણ્યુકિત’ સાથે ભળતી આવતી પહોળાઈ ગણેલી છે અને એ પહોળાઈ ચોરાણું હજાર આદિક યોજન છે. વળી આ

વ્યક્તિસ્તુ કરણસ્યાસ્ય મુહૂર્તગતિચિન્તયા ।

કાર્યા દુઃખગોચરસ્યેવ સામ્યા દુઃખપથતાપયોઃ ॥ ૧૫૮ ॥

તથાહુઃ । અત્રોદયાસ્તાન્તરં પ્રકાશક્ષેત્રં તાપક્ષેત્રમિત્યેકાર્થાઃ ॥

વિષ્કમ્ભસ્ત્વેષ તાપસ્ય દ્વિવિધોઽપ્યનવસ્થિતઃ ।

યામ્યેઽયને હીયમાનઃ સૌમ્યે વૃદ્ધિમવાપ્નુયાત્ ॥ ૧૫૯ ॥

મુહૂર્તૈકષષ્ટિભાગદ્વયગમ્યં તુ યદ્ ભવેત્ ।

ક્ષેત્રં તાવન્મિતા વૃદ્ધિઃ હાનિશ્ચ પ્રતિમણ્ડલમ્ ॥ ૧૬૦ ॥

તથા ચ મણ્ડલૈઃ સાર્ધત્રિંશતૈકૈકમાનુમાન્ ।

ક્ષેત્રં ગમ્યં મુહૂર્તેન વર્ધયેદ્વા ક્ષયં નયેત્ ॥ ૧૬૧ ॥

મણ્ડલાનાં સત્રયશીતિશતેનૈવમનુક્રમાત્ ।

વર્ધિતં ક્ષપિતં તાભ્યાં સૌમ્યયામ્યાયનાન્તયોઃ ॥ ૧૬૨ ॥

મુહૂર્તૈઃ ષડ્ભિરાક્રમ્યં ક્ષેત્રં સ્યાદેષ એવ ચ ।

બાહ્યાન્તરમણ્ડલાભ્યાં દશાંશો વૃદ્ધિહાનિભાક્ ॥૧૬૩॥ યુગ્મમ્ ॥

પ્રકાશપૃષ્ઠલગ્નસ્યાન્ધસ્યેવ તમસોઽપ્યથ ।

આકૃતિશ્ચિન્ત્યતે માન્વોઃ સર્વાન્તમણ્ડલસ્થયોઃ ॥ ૧૬૪ ॥

કરણ્યુક્તિની વ્યક્તિ મુહૂર્તગતિ વિચારીને કરવી. કેમકે તેનું જેમ દુઃખગોચરની સાથે સામ્ય છે, તેવું, જે દુઃખ અને તાપક્ષેત્રની સાથે સામ્ય છે. કહ્યું છે કે (૧) ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર, (૨) પ્રકાશક્ષેત્ર અને (૩) તાપક્ષેત્ર આ ત્રણે એકાર્થવાચી છે. ૧૫૭-૧૫૮.

તાપક્ષેત્રની જેઠ પ્રકારની આ પહોળાઈ અનવસ્થિત-અનિશ્ચિત છે; કેમકે દક્ષિણાયનમાં તે ઘટે છે અને ઉત્તરાયણમાં વધે છે; એક મુહૂર્તના જે એકસઠાંશમાં જેટલું ક્ષેત્ર એળંગાય તેટલી ઉત્તરાયણમાં વૃદ્ધિ અને દક્ષિણાયનમાં હાનિ પ્રત્યેક મંડળે થાય છે; તેથી સાડીત્રીશ મંડળે એકેકે સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં ગમન કરી શકાય એટલું ક્ષેત્ર વધારી ઘટાડી શકે છે; અને તેથી અનુક્રમે એકસો ત્રાશી મંડળમાં ફરીને ઉત્તરાયણ અથવા દક્ષિણાયનને છેડે જેઠ સૂર્યોએ જેટલું ક્ષેત્ર વધાર્યું કે ઘટાડ્યું હોય તે છ મુહૂર્તમાં ગમન કરી શકાય એટલું જ હોય છે, કેમકે બહારના અને અંદરના એમ જેઠ મંડળમાં પ્રાંતે એક દશાંશ વૃદ્ધિ કે હાનિ થાય છે. ૧૫૯-૧૬૩.

હવે જેઠ સૂર્ય સર્વથી અંદરના મંડળમાં હોય છે ત્યારે, અંધની જેમ પ્રકાશની પાછળ લાગેલા અંધકારની આકૃતિ વિષે વિચાર કરીએ. ૧૬૪.

અસ્યાપ્યાકૃતિરૂર્ધ્વાસ્યનાલિકાપુષ્પસંસ્થિતાં ।

તાપક્ષેત્રવદાયામમાનં ચાસ્યાપ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

અસ્તં ગતે દિનપતૌ મેરોરપિ ગુહાદિષુ ।

ધ્વાન્તોપલબ્ધેરાયામઃ તમસોઽપિ પ્રકાશવત્ ॥ ૧૬૬ ॥

વિષ્કમ્ભો મેરુસંલભે સ્યાદેવં ધ્વાન્તચોલકે ।

મન્દરાદ્રિપરિષ્ણેપદશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૬૭ ॥

ષટ્કયોજનસહસ્રાણિ ચતુર્વિંશં શતત્રયમ્ ।

દશભાગીકૃતસ્યૈકયોજનસ્ય લવાશ્ચ ષટ્ ॥ ૧૬૮ ॥

લવણામ્ભોધિદિશિ તુ વિષ્કમ્ભઃ તમસો ભવેત્ ।

અન્તર્મણ્ડલપરિધેઃ દશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૬૯ ॥

સ ચાયમ્ । યોજનાનાં સહસ્રાસ્રિષષ્ટિઃ સપ્તદશાધિકાઃ ।

અષ્ટચત્વારિંશદંશાઃ ષષ્ટિજાઃ તત્ર મણ્ડલે ॥ ૧૭૦ ॥

સર્વબાહ્યમંડલં તુ પ્રાપ્તયોરુષ્ણારોચિષોઃ ।

તાપાન્ધકારયોઃ પ્રાગ્વત્ સંસ્થાનાદિનિરૂપણમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

इति कर्कसंक्रान्तौ आतपक्षेत्रतमःचैतयोः स्वरूपम् ॥

એની પણ આકૃતિ ઉર્ધ્વમુખી નાળવાળાં પુષ્પ જેવી છે, એની લંબાઇનું પ્રમાણ પણ તાપક્ષેત્રની લંબાઈ જેટલુંજ છે. દિનપતિ સૂર્ય અસ્ત પામે છે ત્યારે મેરુની ગુફા આદિકમાં પણ અંધકાર છવાઈ જતો હોવાથી એ અંધકારની લંબાઈ પણ પ્રકાશની લંબાઈ જેટલી જ છે. ૧૬૫-૧૬૬.

હવે એનો વિષ્કંભ એટલે એની પહોળાઈ મેરુની આગળ મેરુના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી છે એટલે કે છ હજાર ત્રણસો ચોવીશ પૂર્ણાંક ને છ દશાંશ યોજન છે; જ્યારે લવણ સમુદ્ર તરફ સર્વાભ્યન્તર મંડળના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી છે એટલે કે ત્રેસઠ હજાર અને સત્તરપૂર્ણાંક આઠ દશાંશ યોજન છે. ૧૬૭-૧૭૦.

આ પ્રમાણે કર્ક સંક્રાંતિમાં (સૂર્યના) આતપ ક્ષેત્રનું અને અંધકાર ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે જ્યારે બે બે સૂર્યો સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે ત્યારે તાપ અને અંધકારના આકાર આદિકનું સ્વરૂપ તેા પૂર્વવત્ સમજવું. ક્રકત સમુદ્ર તરફની પહોળાઈમાં ફેર છે. એ પહોળાઈ સર્વબાહ્ય મંડળના પરિધિના બે દશાંશ જેટલી એટલે કે ત્રેસઠ હજાર છ સો ને

કિન્ત્વઙ્ચિદિશિ વિષ્કમ્ભે વિશેષોઽસ્તિ ભવેત્સ ચ ।

બાહ્યમણ્ડલપરિધેઃ દશાંશે દ્વિગુણીકૃતે ॥ ૧૭૨ ॥

સ્યુઃ ત્રિષષ્ટિઃ સહસ્રાણિ સત્રિષષ્ટિશ્ચ ષટ્શતી ।

તદ્દશાંશે ત્રિગુણિતે ધ્વાન્તવ્યાસોઽપ્યસૌ તદા ॥ ૧૭૩ ॥

સહસ્રાઃ પંચનવતિશ્ચત્વાર્યેવ શતાનિ ચ ।

ચતુર્નવતિયુક્તાનિ ત્રિંશદંશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૧૭૪ ॥ વિશેષકમ્ ॥

બાહ્યાન્તર્મણ્ડલસ્થાર્કતાપક્ષેત્રાનુસારતઃ ।

વૃદ્ધિહાનિવ્યતીહારઃ પ્રકાશતમસોર્ભવેત્ ॥ ૧૭૫ ॥

સામીપ્યાત્ દીપ્રતેજસ્ત્વાત્ સર્વાન્તર્મંડલેઽર્કયોઃ ।

દિનાતપક્ષેલવૃદ્ધિર્ઘર્મસ્તીવ્રસ્તમોઽલ્પતા ॥ ૧૭૬ ॥

મન્દતેજસ્તયા દૂરતયા ચ બાહ્યમણ્ડલે ।

નિશાતમઃક્ષેત્રવૃદ્ધિસ્તાપક્ષેલાલ્પતા હિમમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

યત્તુ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રે સર્વાન્તર્મંડલસ્થે રવૌ સમુદ્રાદિશિ
તાપક્ષેત્રવિષ્કમ્ભઃ ચતુર્નવતિઃ યોજનસહસ્રાણિ અષ્ટૌ શતાનિ અષ્ટ-
ષષ્ટ્યધિકાનિ ચતુરશ્ચ દશભાગાન્ યોજનસ્ય ઉક્તઃ તથા ધ્વાન્તવિ-
ષ્કમ્ભશ્ચ ત્રિષષ્ટિઃ યોજનસહસ્રાણિ દ્વે ચ પંચચત્વારિંશદધિકે યોજનશતે

ત્રેસઠ યોજન છે. તે વખતે એજ પરિધિના ત્રણ દશાંશ જેટલો એટલે કે પંચાણ્ડ હજાર ચાર
સો ચોરાણ્ડ પૂર્ણિક એક દ્વિતીયાંશ યોજન જેટલો અંધકારનો વ્યાસ હોય છે. ૧૭૧-૧૭૪.

બહારના અને અંદરના મંડળમાં રહેલા સૂર્યના તાપક્ષેત્રને અનુસારે પ્રકાશ અને
અંધકારની વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. સર્વથી અંદરના મંડળમાં આવે ત્યારે જેઉ સૂર્યો નજીક અને
તીવ્ર તેજવાળા હોવાથી દિવસના પ્રમાણની તથા આતપક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી તીવ્ર તાપ
લાગે છે અને અંધકાર અલ્પ રહે છે. વળી જેઉ સૂર્યો સર્વબાહ્ય મંડળમાં હોય છે ત્યારે તેઓ
દૂર અને મંદતેજવાળા હોવાથી રાત્રીની અને અંધકારના ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે, તાપક્ષેત્ર
સ્વલ્પ થાય છે અને હિમ પડે છે. ૧૭૫-૧૭૭.

વળી જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં, સર્વથી અંદરના મંડળમાં સૂર્ય હોય છે ત્યારે સમુદ્ર-
તરફ તાપક્ષેત્રની પહોળાઈ ચોરાણ્ડ હજાર આઠસો અઠસઠ પૂર્ણિક ચાર દશાંશ યોજનની જે

ષટ્ ચ દશભાગા યોજનસ્યાયમેવ ચ સર્વવાહ્યમણ્ડલસ્થે રવૌ તાપક્ષેત્ર-
ધ્વાન્તક્ષેત્રયોઃ વિપર્યયેણ વિષ્કમ્ભઃ ઉક્તઃ સ તુ જમ્બૂદ્વીપપરિધેરેવ
દશાંશદ્વયત્રયકલ્પનયા ઇતિ વ્યામોહો ન વિધેયઃ । યત્તુ તત્ર સર્વાન્તર્મણ્ડલે
ઉભયતઃ સમુદિતં દ્વીપસમ્બન્ધિ ષષ્ટ્યધિકં યોજનશતત્રયં ન્યૂનતયા ન
વિવક્ષિતં યચ્ચ સર્વવાહ્યમણ્ડલે ઉભયતઃ સમુદિતાનિ સમુદ્રસમ્બન્ધીનિ
ષષ્ટ્યધિકાનિ ષટ્ યોજનશતાનિ અધિકતયા ન વિવક્ષિતાનિ તત્ર અવિ-
વક્ષૈવ ભીજમ્ । ઇત્યાદિકં અર્થતઃ ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રોપજ્ઞજમ્બૂદ્વીપ-
પ્રજ્ઞસિવૃત્તેઃ અવસેયમ્ ॥

તાપક્ષેત્રસ્ય ચ વ્યાસો યાવાન્ સ્યાદ્યત્ર મણ્ડલે ।
કરપ્રસારસ્તસ્યાદ્ધૈર્વૈર્ પૂર્વતોઽપરતોઽપિ ચ ॥ ૧૭૮ ॥
મેરોર્દિશિ તુ મેર્વર્ધ્વં યાવત્તેજઃ પ્રસર્પતિ ।
પાથોધિદિશિ પાથોધેઃ ષટ્ ભાગં યાવદર્કયોઃ ॥ ૧૭૯ ॥
કરપ્રસાર ઊર્ધ્વં તુ યોજનાનાં શતં મતઃ ।
યત્તાપયત ણ્તાવદૂર્ધ્વં નિજવિમાનતઃ ॥ ૧૮૦ ॥

કહી છે, તથા અંધકારની પહોળાઈ ત્રેસઠ હજાર બસો પીસ્તાળીશ પૂર્ણાંક છ દશાંશ યોજન-
ની જે કહી છે, અને તેથી ઉલટી રીતે તેટલીજ સર્વથી બહારના મંડળમાં સૂર્ય હોતે છતે
તાપક્ષેત્રની તથા અન્ધકારક્ષેત્રની પહોળાઈ જે કહેલી છે—તે જમ્બૂદ્વીપની પરિધિના જે દશાંશ
તથા ત્રણ દશાંશની કલ્પનાથી કહેલી છે. માટે તે સંબંધમાં મુંઝાવું નહિં. વળી ત્યાં સર્વથી
અંદરના મંડળમાં જેઉ તરફના મળીને દ્વીપ સંબંધી ત્રણસો સાઠ યોજન ન્યૂન નથી કહ્યા
તેમજ સર્વથી બહારના મંડળમાં જેઉ બાહુના મળીને સમુદ્ર સંબંધી છ સો સાઠ યોજન
અધિક નથી કહ્યા—તેમાં અવિવક્ષા જ કારણુ સમજવું.

આ હકીકત ઉપાધ્યાય શ્રી શાન્તિચંદ્રે કરેલી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞિતની ટીકામાં કહેલી છે
ત્યાંથી બાહુની લેવી.

જે મંડળમાં તાપક્ષેત્રનો જેટલો વ્યાસ હોય તેથી અર્ધ અર્ધ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં
સૂર્યના કિરણોનો પ્રસાર હોય. ૧૭૮.

જેઉ સૂર્યોનું તેજ મેરૂ તરફ મેરૂના અર્ધભાગ સુધી ફેલાય છે, અને સમુદ્ર તરફ સમુદ્રના
છઠ્ઠા ભાગ સુધી વિસ્તરે છે. ૧૭૯.

જેઉ સૂર્યોના કિરણો ઉંચે એક સો યોજન સુધી પહોંચે છે: એઓ પોતાના વિમાનથી
ઉંચે તેટલું ક્ષેત્ર તપાવી શકે છે. ૧૮૦.

શતેષ્વષ્ટાસુ સૂર્યાભ્યામધસ્તાત્ સમમ્ભૂતલમ્ ।

સહસ્રં ચ યોજનાનામધોગ્રામાસ્તતોઽપ્યધઃ ॥ ૧૮૧ ॥

તાંશ્ચ યાવત્તાપયતઃ પ્રસરન્તિ કરાસ્તતઃ ।

વિવસ્વતોર્યોજનાનામષ્ટાદશ શતાન્યધઃ ॥ ૧૮૨ ॥

સપ્તચત્વારિંશદથ સહસ્રાણિ શતદ્વયમ્ ।

ત્રિષષ્ટિશ્ચ યોજનાનાં ષષ્ટ્યંશા એકવિંશતિઃ ॥ ૧૮૩ ॥

કરપ્રસાર એતાવાન્ સર્વાન્તર્મણ્ડલેઽર્કયોઃ ।

પૂર્વતોઽપરતશ્ચાથ દક્ષિણોત્તરયોઃ બ્રુવે ॥ ૧૮૪ ॥

ત્રયચ્છિંશત્ સહસ્રાણિ ત્રયચ્છિંશં શતત્રયમ્ ।

યોજનત્ર્યંશયુક્ વાદ્ધૌ દ્વીપેઽશીતિયુતં શતમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

સહસ્રાણિ પંચચત્વારિંશત્સ્વર્ગિગિરેર્દિશિ ।

સાશીતિયોજનશતોનાન્યથાબ્ધેર્દિશિ બ્રુવે ॥ ૧૮૬ ॥

સર્વબાહ્યમણ્ડલે તુ ચરતોરુષ્ણારોચિષોઃ ।

કરપ્રસાર એતાવાન્ સ્યાત્ પૂર્વાપરયોર્દિશોઃ ॥ ૧૮૭ ॥

એકત્રિંશત્સહસ્રાણિ શતાન્યષ્ટૌ તથોપરિ ।

એકત્રિંશદ્યોજનાનિ ત્રિંશદંશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૧૮૮ ॥

ઝેઠ સૂર્યોથી આઠસો યોજન નીચે સમ પૃથ્વીતળ છે અને એથી પણ એક હજાર યોજન જેટલા નીચાણમાં ' અધોગ્રામ ' આવેલાં છે, ત્યાં સુધી ઝેઠ સૂર્યોનાં તાપના કિરણો પ્રસરે છે. એટલે એમ થયું કે ઝેઠ સૂર્યોનાં કિરણો નીચે અઠારસો યોજન સુધી પ્રસરે છે. ૧૮૧-૧૮૨.

સર્વથી અંદરના મંડળમાં રહેલા ઝેઠ સૂર્યોના કિરણોનો વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં સડતાલીશ હજાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણાંક ને સાત વીશાંશ યોજન જેટલો છે; જ્યારે ઉત્તર અને દક્ષિણમાં મેરૂપર્વત તરફ ચુમાળીશ હજાર આઠસો ને વીશ યોજન, અને સમુદ્ર તરફ તેત્રીશ હજાર ત્રણસો તેત્રીશ પૂર્ણાંક ને એક તૃતીયાંશ યોજન સુધી સમુદ્રમાં તથા એક સો ને એંશી યોજન દ્વીપમાં છે. ૧૮૩-૧૮૬.

સર્વથી બહારના મંડળમાં જ્યારે એ ઝેઠ સૂર્યો વિચરતા હોય છે ત્યારે એઓના કિરણોનો વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં એકત્રીશ હજાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણાંક ને એક દ્વિતી-

મેરોર્દિશિ યોજનાનાં વાદ્ધૌ ત્રિશં શતત્રયમ્ ।

દ્વીપે ચ પંચચત્વારિંશત્સહસ્રાસ્તતઃ પરમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

ત્રયત્રિંશત્સહસ્રાણિ સત્ર્યંશં યોજનત્રયમ્ ।

કરપ્રસારો માન્વોઃ સ્યાલ્લવણાબ્ધૌ શિલાદિશિ ॥ ૧૯૦ ॥

ઊર્ધ્વં તુ યોજનશતં તુલ્યં સર્વત્ર પૂર્વવત્ ।

અષ્ટાદશ યોજનાનાં શતાન્યધસ્તથૈવ ચ ॥ ૧૯૧ ॥

इति क्षेत्रविभागेन दिनरात्रिमानप्ररूपणा तत्प्रसंगादातपतमःसंस्था-
नादिप्ररूपणा च ॥

કૃતા ક્ષેત્રવિભાગેન દિનરાત્રિપ્રરૂપણા ।

અષ્ટોપમિતિ બ્રૂમઃ સામ્પ્રતં પ્રતિમણ્ડલમ્ ॥ ૧૯૨ ॥

વગાહ્યોભયતો દ્વીપે સર્વાન્તર્મણ્ડલં સ્થિતમ્ ।

સાશીતિયોજનશતમ્ દ્વિઘ્નં કાર્યમિદં તતઃ ॥ ૧૯૩ ॥

સષ્ટિયોજનશતત્રયં જાતમિદં પુનઃ ।

દ્વીપવ્યાસાલ્લચરૂપાદ્વિશોધ્યતે તતઃ સ્થિતમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

વિષ્કમ્ભાયામતો નૂનં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

સહસ્રા નવનવતિશ્ચત્વારિંશા ચ ષટ્શતી ॥ ૧૯૫ ॥

યાંશ યોજન છે; અને એટલે તરફ, સમુદ્રમાં ત્રણસો ને ત્રીશ યોજન અને દ્વીપમાં પીસતાળીશ હજાર યોજન છે. લવણ સમુદ્રમાં શિખા તરફ તેત્રીશ હજાર ને ત્રણ પૂર્ણાંક ને એક તૃતીયાંશ યોજન પર્યન્ત છે. વળી ઉંચે એક સો યોજન અને નીચે અઠારસો યોજન પર્યન્ત વિસ્તાર છે. ૧૮૭-૧૯૧.

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રવિભાગવડે દિવસ અને રાત્રીના પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરી. એના પ્રસંગથી વળી તાપ અને અંધકારના આકાર આદિકની પ્રરૂપણા પણ કરી.

હવે દરેક મંડળે એનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કેટલો હોય તે કહે છે—૧૯૨.

સર્વથી અંદરનું મંડળ દ્વીપમાં ઉભયતઃ એકસો એંશી યોજન અવગાહીને રહેલું છે. એ રકમને ખમણી કરો. ત્રણસો સાઠ યોજન આવ્યા. આ રકમ દ્વીપનો વિસ્તાર જે એક લાખ યોજન છે તેમાંથી બાદ કરો. એટલે નવાણું હજાર છસો ને આલીશ યોજન આવ્યા,

પરિધિસ્તુ યથામ્નાયમસ્ય લક્ષ્મણ્યં યુતમ્ ।

સહસ્રૈઃ પંચદશાભિઃ નવાશીતિશ્ચ સાધિકા ॥ ૧૯૬ ॥

સષષ્ટિયોજનશતત્રયં યત્પ્રાગપ્રાકૃતમ્ ।

તસ્ય વા પરિધિઃ કાર્યઃ પૃથગીદ્વિધસ્તુ સઃ ॥ ૧૯૭ ॥

एकादश शतान्यष्टत्रिंशान्येनं विशोधयेत् ।

जम्बूद्वीपस्य परिधेः स्यादप्येवं यथोदितः ॥ १९८ ॥

अथैकतઃ સ્થિતં સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલમ્ ।

अष्टचत्वारिंशदंशान् सर्वान्तर्मण्डलात्मकान् ॥ १९९ ॥

દ્વે યોજને ચ ત્યક્ત્વાર્વાક્ પરતોડપ્યેવમેવ તત્ ।

एवं पंचत्रिंशदंशं भवेद्योजनपंचकम् ॥ २०० ॥

તતોડર્કયુગ્માન્તરવદ્ધર્ધન્તે પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

योजनानि पंच पंचत्रिंशदंशाश्च विस्तृतौ ॥ २०१ ॥

તતસ્તેષાં પરિક્ષેપા જ્ઞેયા વ્યાસાનુસારતઃ ।

स पंचत्रिंशदंशस्य योजनपंचकस्य वा ॥ २०२ ॥

પરિક્ષેપઃ પૃથક્કાર્ય ઈદમ્પૂપઃ સ જાયતે ।

साधिकाष्टात्रिंशदंशयुक् सप्तदशयोजनी ॥ २०३ ॥ युग्मम् ॥

એ સર્વથી અંદરના મંડળની લંબાઈ પહોળાઈ આવી. અર્થાત્ વચ્ચેનું અંતર આઠ્યું. એ પરથી એનો પરિધિ ત્રણ લાખ પંદર હજાર ને નેવાશી યોજન જેટલો થાય છે. ૧૯૩-૧૯૬.

અથવા આમ પણ થાય:—પૂર્વોક્ત ત્રણસો ને સાઠ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઠો. એ અગ્યારસો ને આઠત્રીશ યોજન આવશે. એને જમ્બૂદ્વીપના પરિધિમાંથી બાદ કરો. એટલે પણ ઉપર્યુક્ત પરિધિ આવે છે. ૧૯૭-૧૯૮.

હવે એક તરફથી, સર્વથી અંદરના મંડળની પાસેનું મંડળ પૂર્વપશ્ચિમ, સર્વથી અંદરના મંડળના બે યોજન અને અડતાળીશ અંશે છેડીને રહેલું છે. જેથી બે બાજુના મળીને પાંચ યોજન અને પાંત્રીશ અંશે થાય. બન્ને સૂર્યોના અંતરની પેઠે દરેક મંડળે પાંચ યોજન ને પાંત્રીશ અંશે વિસ્તારમાં વધે છે. એનો પરિક્ષેપ (ધેરાવો) પણ વ્યાપને અનુસારે કાઠવો. અથવા પાંચ યોજન ને પાંત્રીશ અંશેવાળા વ્યાસનો જ પરિક્ષેપ જૂદો કાઠો. તે સત્તર યોજન અને આઠત્રીશ અંશે લગભગ આવશે, પણ વ્યવહારથી એને સંપૂર્ણ અંદાર

અષ્ટાદશ યોજનાનિ પરન્તુ વ્યવહારતઃ ।

સંપૂર્ણાનિ વિવચ્યન્તે તતોઽષ્ટાદશયોજનીમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રાચ્યપ્રાચ્યમણ્ડલસ્ય પરિક્ષેપે નિયોજયેત્ ।

તતોઽધ્યાધ્યમણ્ડલસ્ય પરિક્ષેપમિતિર્ભવેત્ ॥ ૨૦૫ ॥ યુગ્મમ્ ॥

એવં વૃદ્ધિઃ પરિક્ષેપે યાવચ્ચરમમણ્ડલમ્ ।

તતો યથાવૃદ્ધિહાનિરાસર્વાન્તરમણ્ડલમ્ ॥ ૨૦૬ ॥

એવં ચ પરિધિઃ સર્વાન્તરાનન્તરમણ્ડલે ।

લક્ષત્રયં પંચદશસહસ્રાઃ સપ્તયુકશતમ્ ॥ ૨૦૭ ॥

તાર્તીયિકે મણ્ડલે ચ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલાત્ ।

લક્ષાસ્તિસ્રઃ પંચદશ સહસ્રાસ્તત્વયુકશતમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

લક્ષાસ્તિસ્રોઽષ્ટાદશૈવ સહસ્રાશ્ચિશતી તથા ।

યુક્તોનૈઃ પંચદશાભિઃ સર્વાન્ત્યે પરિધિર્ભવેત્ ॥ ૨૦૯ ॥

તથાહુઃ શ્રીમલયગિરિપાદાઃ ક્ષેત્રવિચારબૃહદ્વૃત્તૌ ॥ એવં મણ્ડલે મ-
ણ્ડલે આયામવિષ્કમ્ભયોઃ પંચ પંચ યોજનાનિ પંચત્રિંશદેકષષ્ટિભાગાધિ-

યોજન કહેવાય. આ અઢાર યોજનને પૂર્વપૂર્વના મંડળના પરિધિમાં ભેળવતાં જવાથી આગળ-આગળના મંડળના પરિધિનું માપ આવે છે. એવી રીતે છેક છેલ્લા મંડળ સુધી કયા જવાથી પરિક્ષેપ વધતો જશે. અહીં જેમ વૃદ્ધિ થતી જશે તેમ સર્વથી અંદરના મંડળ પર્યન્ત પાછાં આવતાં હાનિ થતી જશે. ૧૯૯-૨૦૬.

એ ગણતરીએ, સર્વથી અંદરના મંડળ પછીના મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પંદર હજાર એકસો ને સાત યોજન આવશે, સર્વથી અંદરના મંડળથી ત્રીજા મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ પંદર હજાર એકસો ને પચીસ યોજન આવશે અને સર્વથી છેલ્લા મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન આવશે. ૨ ૭-૨૦૯.

આ સંબંધમાં શ્રી મલયગિરિ આચાર્ય 'ક્ષેત્ર વિચાર' ગ્રન્થની મોટી ટીકામાં કહે છે કે:—

એવી રીતે પ્રત્યેક મંડળે, મંડળના વિસ્તારમાં પાંચ યોજન અને પાંચીસ અંશ અથવા મંડળના પરિધિમાં અઢાર યોજન વધારતા વધારતાં ત્યાં સુધી પહોંચવું કે મંડળનો વિસ્તાર એક લાખ છસો ને સાઠ યોજન આવે અથવા એ મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઢાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન આવે. અહિં પ્રત્યેક પરિધિએ અઢાર વધારતા જવાથી

કાનિ પરિરયે અષ્ટાદશ અષ્ટાદશ યોજનાનિ પરિવર્ધયતા તાવદ્વક્તવ્યં યાવ-
ત્સર્વવાહ્યમણ્ડલં એકં યોજનશતસહસ્રં ષટ્શતાનિ ષષ્ટ્યધિકાનિ આયામવિ-
ષ્કમ્ભાભ્યાં ત્રીણિ યોજનશતસહસ્રાણિ અષ્ટાદશસહસ્રાણિ ત્રીણિ શતાનિ
પંચદશોત્તરાણિ કિંચિદૂનાનિ પરિરયે ઇતિ । અત્ર ચ યદ્યપિ પ્રતિપરિચ્છેપં
અષ્ટાદશઅષ્ટાદશવૃદ્ધૌ ત્ર્યશીત્યધિકશતસ્ય અષ્ટાદશભિઃ ગુણને ચતુ-
ર્નવત્યધિકાનિ દ્વાત્રિંશ્ચ્છતાનિ ભવન્તિ એતેષાં ચ સૈકોનનવતિપંચદશ-
સહસ્રાધિકલક્ષત્રયરૂપપ્રથમમણ્ડલપરિચ્છેપેણ સહ યોગે સર્વવાહ્યમણ્ડલ-
પરિરયઃ તિસ્રો લક્ષા અષ્ટાદશ સહસ્રા ત્રિશતી ત્ર્યશીત્યુત્તરા ભવન્તિ ।
પરન્તુ પ્રાગુક્તાનિ સત્તદશયોજનાનિ સાધિકયોજનસત્કાષ્ટાત્રિંશદેકમા-
ગાધિકાનિ પ્રતિપરિરયવૃદ્ધિરિતિ વિભાવ્યૈવ ન્યૂનપંચદશાધિકશતત્રયયુ-
ક્તાષ્ટાદશસહસ્રાધિકલક્ષત્રયરૂપઃ સર્વવાહ્યમણ્ડલપરિધિઃ ઉક્તઃ ઇતિ
સમ્ભાવ્યતે । યદ્યપિ અત્રાપિ ઉપરિતનં શતત્રયં ચતુર્દશોત્તરમૈવ ભવતિ
તથાપિ ઉપરિતનાનાં અષ્ટત્રિંશતો ભાગાનાં સાધિકત્વાત્ ન્યૂનાનિ પંચ-
દશૈવ વિવચ્છિતાનિ ઇતિ સમ્યગ્વિભાવનીયં ગણિતજ્ઞૈઃ ॥

एवं कृता मण्डलानां परिच्छेपप्ररूपणा ।

गतिं प्रतिमुहूर्तं च ब्रूमहे प्रतिमण्डलम् ॥ २१० ॥

એકસો ને ત્રાશીને અઠારે ગુણવાથી બત્રીશસો ને ચોરાણું આવે છે અને એ રકમ પ્રથમ મંડળના પરિધિની ત્રણ લાખ પંદર હજાર ને નેવાશીવાળી રકમમાં લેણવવાથી સર્વથી બહારના મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઠાર હજાર ત્રણસો ને ત્રાશી યોજન જેટલો થાય છે. પણ સત્તર યોજન ને આડત્રીશ અંશે વાળી રકમ પૂર્ણ અઠાર યોજન ગણી છે અને ક્ષીધે જ આટલો વધારો પરિધિમાં આવ્યો છે પણ જો ૧૭ યોજન ને ૩૮ અંશ જ પરિધિમાં વધારતા જઈએ તો તો સર્વથી બહારના મંડળનો પરિધિ ત્રણ લાખ અઠાર હજાર ત્રણસો ને લગભગ પંદર યોજન જ આવે. અહિં પણ ઉપર તો ત્રણસો ને ચૌદ યોજન થાય છે તો પણ તેની ઉપર આડત્રીશ અંશે અધિક હોવાથી ત્રણસો ને લગભગ પંદર કહ્યાં છે. —એમ ગણિત-જ્ઞાએ સમ્યગ્ રીતે વિચારી લેવું.

એવી રીતે સૂર્યના પ્રત્યેક મંડળના પરિધિની પ્રરૂપણા કરી. હવે એ પ્રત્યેક મંડળે સૂર્યની પ્રત્યેક મુહૂર્ત ગતિ વિષે કહીએ છીએ:—૨૧૦.

एकैकं मण्डलं ह्येकमार्तण्डेन समाप्यते ।

द्वाभ्यां किलाहोरात्राभ्यां मुहूर्त्ताः षष्टिरेतयोः ॥ २११ ॥

ततः षष्ठ्या विभज्यन्ते परिक्षेपाः स्वकस्वकाः ।

एवं सर्वमण्डलानां मुहूर्त्तगतिराप्यते ॥ २१२ ॥

एवं च संक्रम्य चरतः सूर्यो सर्वान्तर्मण्डले यदा ।

तदा प्रत्येकमेकैकमुहूर्त्तेऽसौ गतिस्तयोः ॥ २१३ ॥

नूनं पंच सहस्राणि योजनानां शतद्वयम् ।

एकपंचाशमेकोનત્રિंશદશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૧૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

द्वितीयादिमण्डलेष्वप्येवं परिरथैः स्वकैः ।

मुहूर्त्तगतिरानेया षष्ठ्या भक्तैर्विवस्वतोः ॥ २१५ ॥

यद्वा प्रतिपरिक्षेपं योक्ताष्टादशયોજની ।

વૃદ્ધિઃ ષષ્ટ્યા વિભક્તું તામૂર્ધ્વાધસ્તદ્વયં ન્યસેત્ ॥ ૨૧૬ ॥

राशिः षष्टेर्न दत्तेऽशं तत्राष्टादशलक्षणाः ।

તતોઽષ્ટાદશ ષષ્ટિઘ્નાઃ સ્યુઃ સહસ્રમશીતિયુક્ ॥ ૨૧૭ ॥

तेषां षष्ठ्या हृते भागे लब्धा अष्टादश स्फुटम् ।

एतावन्तः षष्टिभागाः किञ्चिदूनास्तु निश्चयात् ॥ २१८ ॥

એક સૂર્ય જે અહોરાત્રીમાં એક મંડળ સમાપ્ત કરે છે અને જે અહોરાત્રીના સાઠ મુહૂર્તો છે તેથી તે તે મંડળના પરિધિને સાઠ વડે ભાંગીએ તો તે તે મંડળે સૂર્યની મુહૂર્તગતિ આવે છે. ૨૧૧-૨૧૨.

એવી રીતે સર્વથી અંદરના મંડળમાં સંક્રમીને જ્યારે જેલ સૂર્યો ગમન કરે છે ત્યારે પ્રત્યેક મંડળે એક મુહૂર્તમાં એઓની ગતિ પરપ૧૩૬ યોજન જેટલી થાય છે. ૨૧૩-૨૧૪.

એવી રીતે દ્વિતીયાદિક મંડળોમાં પણ તે તે મંડળના પરિધિને સાઠે ભાંગીને જેલ સૂર્યોનું મુહૂર્તગતિનું પ્રમાણ લાવવું. ૨૧૫.

અથવા પ્રત્યેક પરિધિએ જે અઠાર યોજનની વૃદ્ધિ કહેલી છે તેને સાઠે ભાંગવા. ૧૬ આશરે. ૧૮ને ૬૦ વડે ભાંગાય નહીં માટે, ૧૮ ને ૬૦ વડે ગુણા એટલે ૧૦૮૦ અંશ

પ્રાચ્યમણ્ડલમુહૂર્તગતૌ ચિપ્યન્ત ઇત્યતઃ ।

યથોક્તં તત્પરિમાણં ભવેદેવં યથોત્તરમ્ ॥ ૨૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एतद्याम्यायने सौम्यायने तु प्रतिमण्डलम् ।

अष्टादशांशाः क्षीयन्ते मुहूर्त्तीयगतौ रवेः ॥ ૨૨૦ ॥

एवं च सर्वबाह्ये योजनानां पंचोत्तरं शतत्रयम् ।

सहस्राणि पंच पंचदशभागाश्च षष्टिजाः ॥ ૨૨૧ ॥

सर्वान्तिमार्वाचीने तु त्रिशती चतुरुत्तरा ।

सहस्राणि पंच सप्तपंचाशत् षष्टिजाः लवाः ॥ ૨૨૨ ॥

मुहूर्त्तगतिरित्येवं विवસ્વतोः निरूपिता ।

अथ प्रपंच्यते દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિપ્રરૂપણા ॥ ૨૨૩ ॥

मुहूर्त्तगतिर्कस्य या विवक्षित मण्डले ।

यच्च तस्मिन् दिनमानं द्वयमेतत् पृथग् न्यसेत् ॥ ૨૨૪ ॥

मुहूर्त्तगतिरेषाथ दिनमानेन गुणयते ।

एकार्कस्य तदैकाहःप्रकाश्यं क्षेत्रमाप्यते ॥ ૨૨૫ ॥

આવ્યા એને ૬૦ વડે ભાંગતાં ૧૮ સાઠાંશ આવ્યા. આ રકમને પૂર્વના મંડળની મુહૂર્ત-ગતિમાં લેળવેા. એમ કરવાથી એનું યથોક્ત પરિમાણ આવશે. ઉત્તરોત્તર પ્રથુ એમ જ કરવું. ૨૧૬-૨૧૯

એવી રીતે દક્ષિણાયનમાં સમજવું.

ઉત્તરાયણમાં તેા પ્રત્યેક મંડળે સૂર્યની મુહૂર્તગતિમાં અઠાર અંશો ઘટતા જાય છે, અને એવી રીતે સર્વથી બહારના મંડળમાં પાંચ હજાર ત્રણસો પાંચ પૂર્ણાંક પંદર સાઠાંશ યોજન જેટલી સૂર્યની મુહૂર્તગતિ આવે છે, અને સર્વથી બહારના મંડળની અગાઉના મંડળમાં એ મુહૂર્તગતિ અઠાર સાઠાંશ એાછી એટલે કે પાંચ હજાર ત્રણસો ચાર પૂર્ણાંક સત્તાવન સાઠાંશ યોજન થાય છે. ૨૨૦-૨૨૨.

એવી રીતે બેઊ સૂર્યોની મુહૂર્તગતિ વિષે સમજણ આપી. હવે એઓની દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે કહીએ છીએ. ૨૨૩.

વિવક્ષિત મંડળમાં સૂર્યની જે મુહૂર્તગતિ હોય તે રકમ એક બાજુ મૂકેા. વળી તે મંડળમાં જે દિનમાન હોય તે રકમ એક બાજુ મૂકેા. બેઊ રકમનો ગુણાકાર કરેા. જે આવે તે

યાવચ્ચૈકાહઃપ્રકાશ્યં, ચેત્રમેકત્રમણ્ડલે ।

તદ્દર્શન મનુષ્યાણાં ભવેત્ દૃગ્ગોચરો રવિઃ ॥ ૨૨૬ ॥

અર્થં ભાવઃ। યાવત્ત્ત્રેત્રં દિનાર્થેન ભાનુઃ ભાવયિતું હ્રમઃ ।

દૃશ્યંતે તાવતઃ ચેત્રાત્ મણ્ડલેષ્વલિલેષ્વપિ ॥ ૨૨૭ ॥

યથા પંચ સહસ્રાણિ યોજનાનાં શતદ્વયમ્ ।

એકપંચાશ્મેકોનત્રિંશદંશાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૨૮ ॥

મુહૂર્તગતિરેષા યા પ્રોક્તાઽભ્યન્તરમણ્ડલે ।

ગુણ્યંતે સા દિનાર્થેન મુહૂર્તનવકાત્મના ॥ ૨૨૯ ॥

સપ્તચત્વારિંશદેવં સહસ્રાણિ શતદ્વયમ્ ।

ત્રિષષ્ટિશ્ચ યોજનાનાં ષષ્ટ્યંશા એકવિંશતિઃ ॥ ૨૩૦ ॥

ઉદ્ગચ્છન્નિયતઃ ચેત્રાત્ ભાનુરસ્તમયન્નપિ ।

દૃશ્યતે લોકૈઃ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૨૩૧ ॥

તતશ્ચૈતત્ દ્વિગુણિતમુદયાસ્તાન્તરં ભવેત્ ।

પ્રકાશચેત્રમપ્યેતાવદેવોભયતોઽન્વિતમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

તથાહુઃ ।

એક સૂર્ય એક દિવસમાં જેટલું ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેનું પ્રમાણ સમજવું. અને એક મંડળે સૂર્ય જેટલું ક્ષેત્ર એક દિવસમાં પ્રકાશિત કરે છે તેથી અરધા ક્ષેત્ર જેટલા દૂર રહેલા મનુષ્યોને સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આનો ભાવાર્થ એ કે અરધા દિવસમાં સૂર્ય જેટલું ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરે છે તેટલા ક્ષેત્રના લોકોને સૂર્ય તેટલા દૂરથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૨૨૪-૨૨૭.

જેમકે પાંચ હજાર બસો એકાવન પૂર્ણાંક ઓગણત્રીશ સાઠાંશ યોજન જેટલી જે અંક-રના મંડળમાં રહેલા સૂર્યની મુહૂર્તગતિ કહેલી છે તેને અરધા દિવસવડે એટલે કે નવ મુહૂર્ત વડે ગુણા. એટલે સડતાલીશ હજાર બસો ત્રેસઠ પૂર્ણાંક એકવીશ સાઠાંશ યોજન આંપશે. એટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા લોકોને એટલે દૂરથી સર્વથી અંદરના મંડળમાં ઉગતો તેમજ આથમતો સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે-દેખાય છે. વળી એ રકમને બમણી કરતાં જે આવ એ ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર સમજવું. પ્રકાશક્ષેત્ર પણ એટલું જ-એટલા યોજન (બમણું) સમજવું. ૨૨૮-૨૩૨.

રવિણો ઉદયત્યંતર ચઠણવડ્સહસ્સ પણસય છવ્વિસા ।

બાયાલસષ્ટિભાગા કક્કડસંકંતિદિયહંમિ ॥ ૨૩૩ ॥

एवं च सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता द्वितीयमण्डले ।

सैकोनाशीतिनादृश्यो योजनानां शतेन च ॥ २३४ ॥

सप्तपंचाशता षष्टिभागैरेकस्य तस्य च ।

अंशैरेकोनविंशत्या विभक्तस्यैकषष्टिधा ॥ २३५ ॥

एवं च त्र्यशीतिः योजनान्यंशाः त्रयोविंशतिरेव च ।

षष्टिभक्तयोजनस्यैકસ્ય ષષ્ટિલવસ્ય ચ ॥ ૨૩૬ ॥

एकषष्टिविभक्तस्य द्विचत्वारिंशदंशकाः ।

हानिरत्रेयमाद्यात् स्यात् पुरો हानौ ध्रुवोऽप्ययम् ॥ २३७ ॥

किं च सर्वान्तर्मण्डलात्तार्त्तीयીકં ચત્કિલ મણ્ડલમ્ ।

તદેવાદ્યં પ્રકલ્પ્યાગ્રે યેષુ યેષુ વિભાવ્યતે ॥ ૨૩૮ ॥

દ્વર્ગમાર્ગસ્તરણેસ્તત્ર તત્રૈકદ્વ્યાદિસંખ્યયા ।

હત્વા ષદ્ત્રિંશતં ભાગં ભાગાંસ્તાન્ યોજયેત્ ધ્રુવે ॥ ૨૩૯ ॥

ततश्च पूर्वमण्डलद्वर्गमार्गप्राप्तिस्तेन विवर्जिता ।

સ્વરાંશોઃ દ્વકૂપથપ્રાપ્તિમાનં સ્યાદિષ્ટમણ્ડલે ॥ ૨૪૦ ॥

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે કર્કસંક્રાન્તિના દિવસોમાં સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર ચોરાણું હબર પાંચસો છબીશ પૂર્ણાંક એંતાળીશ સાઠાંશ યોજન જેટલું છે. ૨૩૩.

વળી દ્વિતીય મંડળમાં એ સૂર્યનું ઉદય અને અસ્ત વચ્ચેનું અન્તર ૪૭૧૭૯ પૂર્ણ યોજન તથા ૫૭ સાઠાંશ તથા તે ઉપર એક સાઠાંશના $\frac{1}{4}$ છે એટલે કે લગભગ ૪૭૧૭૯ $\frac{1}{4}$ યોજન જેટલું છે. તે પરથી એમ સમજવાનું કે આઠ મંડળની ગતિમાંથી લગભગ ૮૩ $\frac{3}{4}$ $\frac{3}{4}$ યોજન જેટલી હાનિ થઈ. આગળ પણ ઉત્તરોત્તર પ્રત્યેક મંડળે એટલી જ હાનિ સમજવી. એટલે એ આંકડો ' ધ્રુવ ' સમજવો. ૨૩૪-૨૩૭.

વળી, સર્વથી અધ્યન્તર મંડળથી જે ત્રીજું મંડળ છે તેને જ પહેલું કલ્પીને અગ્રે જેમાં જેમાં સૂર્યની દ્રષ્ટિપથ-પ્રાપ્તિ ભાવવામાં આવે તેમાં $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$ આદિ રકમ ' ધ્રુવ ' ની રકમમાં લેળવતાં જવી. લેળવતાં જે રકમ આવે તે રકમ પૂર્વમંડળના દ્રષ્ટિપથની રકમમાંથી બાદ કરતાં જે આવે તે ઇચ્છિત મંડળમાં સૂર્યની દ્રષ્ટિપથ પ્રાપ્તિનું માન સમજવું. ૨૩૮-૨૪૦.

યથાન્તર્મંડલાત્તાર્તિયીકે તરણિમણ્ડલે ।

ષટ્ત્રિંશદેકેન ગુણ્યા સ્થિતો રાશિસ્તથૈવ સઃ ॥ ૨૪૧ ॥

તતઃ ષટ્ત્રિંશદેવૈતે ત્ર્યશીત્યુપરિવર્તિષુ ।

યોજિતા ભાગભાગેષુ જાતાસ્તે ચાષ્ટસપ્તતિઃ ॥ ૨૪૨ ॥

એકષષ્ટ્યા લવૈશ્ચૈકઃ ષષ્ટિભાગો ભવેત્ સ ચ ।

યોજ્યતે ષષ્ટિભાગેષુ શેષાઃ સપ્તદશ સ્થિતાઃ ॥ ૨૪૩ ॥

एवं च त्र्यशीतियोजनान्यंशा षष्टिजाता जिनैर्मताः ।

સપ્તદશૈકષષ્ટ્યંશા શોઘ્યરાશિઃ ભવત્યસૌ ॥ ૨૪૪ ॥

अनेन राशिना हीने द्वितीयमण्डलाश्रिते ।

દુગ્ગોચરે તૃતીયે સ્યાત્ મંડલે દુક્પથો રવેઃ ॥ ૨૪૫ ॥

एवं च सहस्रैः सप्तचत्वारिंशता पञ्चवर्तिं श्रितैः ।

યોજનાનાં ષષ્ટિભાગૈઃ ત્ર્યશ્ચિંશન્મિતૈઃ તથા ॥ ૨૪૬ ॥

एकस्य षष्टिभागस्य विभक्तस्यैकषष्टिधा ।

ભાગદ્વયેન ચોષ્ઠ્યાંશુઃ દૃશ્યઃ તૃતીયમંડલે ॥ ૨૪૭ ॥

एवमुक्तप्रकारेण बहिर्निष्क्रमतो रवेः ।

દુક્પથપ્રાપ્તિવિષયાત્ હીયતે પ્રતિમંડલમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

દાખલા તરીકે અભ્યન્તર મંડળથી ત્રીજું મંડળ લેવો. તેમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે 'ધ્રુવ' ની રકમમાં $\frac{1}{2}$ લેખવો. એટલે ધ્રુવની રકમ લગભગ ૮૩ $\frac{23}{30}$ છે તેમાં $\frac{1}{2}$ લેખવાથી લગભગ ૮૩ $\frac{28}{30}$ થયા. આ રકમ 'શોઘ્યરાશિ' થઈ. (શોઘ્યરાશિ એટલે બાદ કરવાની રકમ). ૨૪૧-૨૪૪.

એ રકમ દ્વિતાય મંડળાશ્રિત રવિના દ્રષ્ટિપથની રકમમાંથી બાદ કરવાથી તૃતીય મંડળમાં સૂર્યના દ્રષ્ટિપથનું માન આવે. ૨૪૫.

એટલે કે ૪૭૧.૭૯ પૂર્ણ યોજન અને ૫૮ સાઠાંશ જેટલી જે રકમ આપણે દ્વિતીય મંડળાશ્રિત ચોક્કસ કરી ગયા છીએ તેમાંથી આ ૮૩ $\frac{28}{30}$ યોજન જેટલી શોઘ્યરાશિ બાદ કરો. એટલે ૪૭૦.૯૬ પૂર્ણ યોજન અને ૩૪ સાઠાંશ (૪૭૦.૯૬ $\frac{28}{30}$ $\frac{2}{3}$) આવશે. આટલા ક્ષેત્રમાં ત્રીજે મંડળે સૂર્ય દેખાય છે. ૨૪૬-૨૪૭.

એવી રીતે ઉક્ત પ્રકારે બહાર નીકળતા સૂર્યના દ્રષ્ટિપથપ્રાપ્તિના વિષયમાંથી મંડળે

ત્ર્યશીતિઃ સાધિકા ક્વાપિ ચતુરશીતિરેવ ચ ।

સાધિકા સા ક્વાપિ પંચાશીતિઃ સાપ્યધિકા ક્વચિત્ ॥ ૨૪૯ ॥

યોજનાનાં હાનિરેવં ભાવ્યા ગણિતપાંડિતૈઃ ।

પૂર્વોક્તગણિતામ્નાયાત્ યાવત્સર્વાન્ત્યમણ્ડલમ્ ॥ ૨૫૦ ॥

તત્ર ચૈકત્રિંશૈતવ સહસ્રૈરષ્ટભિઃ શૈતૈઃ ।

૯કત્રિંશૈઃ ત્રિંશતા ચ ષષ્ટ્યંશૈઃ દૃશ્યતે રવિઃ ॥ ૨૫૧ ॥

યદ્યપિ આન્તરતૃતીયમણ્ડલાપેક્ષયા દ્વ્યશીત્યધિકશતતમેઽસ્મિન્ મણ્ડલે પૂર્વોક્તકરણપ્રક્રિયયા શોધ્યરાશિઃ પંચાશીતિઃ યોજનાનિ ૯કાદશ ષષ્ટિભાગા ૯કસ્ય ષષ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ ષડેકષષ્ટિભાગા $૮૬\frac{૩}{૧૦} + (\frac{૧}{૧૦} \times \frac{૬}{૬૯})$ ૯વંરૂપો જાયતે તથાપિ પૂર્વોક્તાઃ ષટ્ત્રિંશદ્ભાગભાગાઃ કલાન્યૂના અપિ વ્યવહારતઃ પૂર્ણાઃ વિવચિતાઃ । તસ્મિંશ્ચ કલાન્યૂનત્વે અન્ત્યમણ્ડલે ૯કત્ર પિષિડતે સતિ અષ્ટષષ્ટિઃ ૯કષષ્ટિભાગાઃ ત્રુલ્લ્યન્તિ તદ્-પસારેણ પંચાશીતિઃ યોજનાનિ નવ ષષ્ટિભાગાઃ યોજનસ્ય ૯કસ્ય ષષ્ટિ-ભાગસ્ય સત્કા ષષ્ટિઃ ૯કષષ્ટિભાગા જાયન્તે $૮૫\frac{૬}{૧૦} + (\frac{૬}{૧૦} \times \frac{૬}{૬૯})$ । અયં ચ શોધ્યરાશિઃ સર્વબાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલગતદૃકપથપ્રાપ્તિપરિમાણાત્ યદિ શોધ્ય-તે તદા યથોક્તં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે દૃકપથપ્રાપ્તિપરિમાણં ભવતીતિ ધ્યેયમ્ ।

મંડળે, ૮૩ $\frac{૩}{૧૦}$ યોજનથી માંડીને ક્યાંક ૮૪ યોજન, ક્યાંક એથી વધારે, ક્યાંક ૮૫ યોજન અને ક્યાંક ૮૫ થી સહેજ અધિક-એટલું એાછું થાય છે. ગણિતજ્ઞોએ પૂર્વોક્ત ગણિતના આ-મ્નાય પ્રમાણે: ૯ક છેલ્લાં મંડળ સુધી યોજનોમાં ઘટાડો કરી લેવો. એ રીતે છેલ્લાં મંડળમાં એકત્રીશ હજાર આઠસો એકત્રીશ પૂર્ણાંક એક દ્વિતીયાંશ યોજનથી સૂર્ય દેખાય છે. ૨૪૮-૨૫૧

અહિં આપણે સર્વથી અંદરના મંડળથી ત્રીજા મંડળને પહેલું કદપીને વાત કરીએ છીએ એટલે એ અપેક્ષાએ છેલ્લું જે ૧૮૨ મું મંડળ આન્યું તેમાં જે કે પૂર્વોક્ત ' કરણ-પ્રક્રિયા ' ને લઈને શોધ્યરાશિ $૮૫ + \frac{૬}{૧૦} + (\frac{૬}{૧૦} \times \frac{૬}{૬૯})$ યોજન થાય છે. તે પાણુ પૂર્વોક્ત $\frac{૬}{૬૯}$ ના ભાગો અમુક કળા જેટલા ન્યૂન હોવા છતાં વ્યવહારતઃ પૂર્ણ કહ્યા છે એટલે એ કળાન્યૂનત્વ અન્ત્ય મંડળમાં એકત્ર થવાથી $\frac{૬}{૬૯}$ ત્રુટે છે. તે બાદ કરવાથી $૮૫ + \frac{૬}{૧૦} + (\frac{૬}{૧૦} \times \frac{૬}{૬૯})$ યોજન શોધ્યરાશિ થાય છે. આ ' શોધ્યરાશિ ' ને જે ' સર્વથી બહારના મંડળથી પૂર્વના મંડળ ' ના ' દષ્ટિપથપ્રાપ્તિપરિમાણુ ' માંથી બાદ કરવામાં આવે તે જવાબમાં જે આવે તે યથોક્ત ' સર્વથી અન્ત્ય મંડળ ' ના દષ્ટિપથપ્રાપ્તિનું પરિમાણુ સમજવું.

પૂર્વોક્તધ્રુવકાદ્યુપપત્તિસ્તુ અત્ર ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રોપજ્ઞજમ્બૂદ્વી-
પપ્રજ્ઞતિસૂત્રવૃત્તેઃ અવસેયા । ગ્રન્થગૌરવભયાત્ ન અત્ર ઉચ્યતે । ઇતિ જ્ઞેયમ્ ॥

યદ્વા પંચયોજનસહસ્રાઃ પંચોત્તરં શતત્રયમ્ ।
ષષ્ટિભાગાઃ પંચદશ મુહૂર્તગતિરત્ર હિ ॥ ૨૫૨ ॥
ષષ્ઠમુહૂર્તાત્મના ચૈષા દિવસાર્ધેન ગુણયતે ।
તતોઽપ્યેતત્ દૃક્પ્રાપ્તિમાનં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ॥ ૨૫૩ ॥
સર્વબાહ્યાર્વાક્તને તુ ચતુરશીતિવર્જિતૈઃ ।
દ્વાત્રિંશતા યોજનાનાં સહસ્રૈઃ દૃશ્યતે રવિઃ ॥ ૨૫૪ ॥
અંશૈશ્ચૈકોનચત્વારિંશતા ષષ્ટિસમુદ્ભવૈઃ ।
એકસ્ય ષષ્ટિભાગસ્ય ષષ્ટ્યાંશૈશ્ચૈકષષ્ટિજૈઃ ॥ ૨૫૫ ॥

॥ ૩૧૯૧૬- $\frac{૩૩}{૬૦}$ -($\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૬૦}{૬૧}$) યોજન ॥

પંચાશીતિઃ યોજનાનિ નવભાગાશ્ચ ષષ્ટિજાઃ ।
ષષ્ટ્યંશસ્યૈકસ્ય ભાગાઃ ષષ્ટિસ્તથૈકષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૫૬ ॥
સર્વાન્ત્યમણ્ડલાદર્વાચીનદ્વિતીયમણ્ડલે ।
એષા વૃદ્ધિસ્તતો વૃદ્ધૌ પુરતો ધ્રુવકોઽપ્યસૌ ॥ ૨૫૭ ॥

પૂર્વોક્ત 'ધ્રુવ' આદિની ઉપપત્તિ તો ઉપાધ્યાય શ્રીશાન્તિચન્દ્રકૃત 'જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞતિ-
સૂત્રની ટીકા' થી જાણવી. ગ્રન્થગૌરવના ભયથી અમે અહિં તે કહેતા નથી.

અથવા, અહિં એક મુહૂર્તમાં ૫૩૦૫ $\frac{૩૩}{૬૦}$ યોજન જેટલી સૂર્યની ગતિ છે તેને અરધા
દિવસના છ મુહૂર્તોથી ગુણવામાં આવે તો એ રીતે પણ સર્વાન્ત્ય મંડળમાં સૂર્યના દષ્ટિપથનું
પ્રમાણ આવશે. ૨૫૧-૨૫૩.

'સર્વથી બહારના મંડળથી અંદરના મંડળ' માં તો ૩૧૯૧૬- $\frac{૩૩}{૬૦}$ -($\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૬૦}{૬૧}$) યોજનથી
સૂર્ય દેખાય છે. મતલબ કે ૮૫ પૂર્ણાંક+ $\frac{૩૩}{૬૦}$ -($\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૬૦}{૬૧}$) યોજનની વૃદ્ધિ થાય છે. સર્વથી
છેલ્લા મંડળની પહેલાના બીજા મંડળમાં એટલી વૃદ્ધિ જાણવી. અને તે પછી પણ
એટલી જ વૃદ્ધિ દરેક મંડળે થતી આવે છે. (તેથી એ રકમને 'ધ્રુવાંક રૂપ' સમજવી.)
૨૫૪-૨૫૭.

सर्वबाह्यात्तृतीयादिमण्डलेष्वथ दृक्पथम् ।

ज्ञातुं गुणितया षट्त्रिंशत्तैकद्वयादिसंख्यया ॥ २५८ ॥

ध्रुवांकात् न्यूनितेऽसौ स्यात् क्षेप्यराशिरनेन च ।

प्राच्यमण्डलदृग्मार्गो युक्तः स्यादिष्टमण्डले ॥ २५९ ॥

तथाहि

तृतीये मण्डले बाह्यात् षट्त्रिंशदेकताडिता ।

ध्रुवकात्तदवस्थैव विशोध्यते ततः स्थितम् ॥ २६० ॥

पंचाशीतिः योजनानि षष्टिगाश्च लवा नव ।

षष्ट्यंशस्यैकस्य लवाः चतुर्विंशतिरेव च ॥ २६१ ॥ युग्मम् ॥

द्वितीयमण्डलस्याक्षिगोचरोऽनेन संयुते ।

तृतीयमण्डले दृष्टिपथमानं भवेदिदम् ॥ २६२ ॥

योजनानां सहस्राः स्युः द्वात्रिंशत्सैकयोजनाः ।

भागाः एकोनपंचाशद्योजनस्य च षष्टिजाः ॥ २६३ ॥

एकषष्टिविभक्तस्यैकस्य षष्टिलवस्य च ।

त्रयोविंशतिरेवांशा एवं सर्वत्र भावना ॥ २६४ ॥ विशेषकम् ।

एवमन्तः प्रविशतः सूर्यस्य बाह्यमण्डलात् ।

पूर्वोक्तरीत्या दृग्मार्गप्रमाणे वर्द्धिते रवेः ॥ २६५ ॥

इवे सर्वबाह्य मंडलानी तृतीय आदिक मंडलाभा दृष्टिपथतु माप लक्षणया भाटे छत्रीशने
 अेक अे आदिक स ण्या वडे गुणुवाथी ने रकम आगे अेटला अेकसठीआ लागने ध्रुव रकम-
 मांथी भाह करतां ने रकम आवे ते रकमने पूर्वना मंडलना दृष्टिपथतः मापमां उमेरवी.
 अेटले छष्ट मंडलमां (सूर्यना) दृष्टिपथतु माप आवशे. २५८-२५९.

नेभके, गहाराणा मंडलानी त्रील मंडलमां अेक वडे गुणुवली छत्रीशनी रकम (३६६)ने ध्रुवां-
 मांथी भाह करे. अेटले पचाशी पूर्ण योजन, नव साठांश योजन तथा अेक साठांश योजन-
 ना योवीश अेकसठीआ लागो-अेटलुं आवशे. अे त्रील मंडलना दृष्टिपथता मापमां उमेरे
 अेटले गत्रीश हुलर ने अेक पूर्ण योजन, आगणुपचास साठांश योजन तथा अेक साठांश
 योजनना त्रीवीश अेकसठांश-अेटलुं आवशे. अे त्रील मंडलना दृष्टिपथतु माप आण्युं. आ
 प्रमाणे सर्वत्र लावतुं. २६०-२६४.

अेवी रीते गहाराणा मंडलानी अंहरना मंडलमां प्रवेश करतां सूर्यना दृष्टिपथतुं प्रमाण

પંચાશીતિઃ સાતિરેકા સંપૂર્ણા સૈવ કુત્રચિત્ ।

સાધિકા ચતુરશીતિઃ ક્વાપિ સા કેવલા ક્વચિત્ ॥ ૨૬૬ ॥

ત્ર્યશીતિઃ સાધિકા ક્વાપિ યોજનાનાં યથાયથમ્ ।

સર્વાન્તર્મણ્ડલં યાવદ્ ભાવ્યં તચ્ચ પ્રદર્શિતમ્ ॥ ૨૬૭ ॥ વિશેષકમ્ ॥

યદ્યપિ બાહ્યતૃતીયમણ્ડલાત્ દ્વયશીત્યધિકશતતમે સર્વાભ્યન્તર-
મણ્ડલે યથોક્તકરણેન ત્ર્યશીતિયોજનાનિ દ્વાવિંશતિઃ ષષ્ટિભાગાઃ યોજ-
નસ્ય એકસ્ય ષષ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ પંચત્રિંશદેકષષ્ટિભાગાઃ $૮૩\frac{૨૨}{૬૦} + (\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૩૫}{૬૧})$
એવં રૂપઃ ક્ષેપ્યરાશિર્ભવતિ તથાપિ યેઽત્ર ધ્રુવકાત્ ષટ્ત્રિંશત્ યથોક્તરૂપાઃ
શોધિતાઃ તે કલ્યા ન્યૂના અપિ પૂર્ણા એવ વિવચિતાઃ તતઃ કિંચદધિકં
નિર્ગતમ્ તચ્ચ અધિકં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે એકત્ર પિણ્ડિતં સત્ અષ્ટષષ્ટિઃ
એકષષ્ટિભાગા ભવન્તિ । તતઃ તે ભૂયઃ ક્ષેપ્યરાશૌ ક્ષિપ્યન્તે તતઃ જાતઃ
ક્ષેપ્યરાશિઃ $૮૩\frac{૨૩}{૬૦} + (\frac{૧}{૬૦} \times \frac{૪૨}{૬૨})$ । અસ્મિંશ્ચ રાશૌ સર્વાભ્યન્તરાનન્તરાદિતી-
યમણ્ડલગતદ્વકૂપથપરિમાણે યોજિતે સતિ યથોક્તં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે
દ્વકૂપથપરિમાણં ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ ॥

કથં ચૈવ યોજનાનાં સહસ્રૈઃ દૂરગાવપિ ।

આસન્નાવિવ દૃશ્યેતે તરણી ઉદયાસ્તયોઃ ॥ ૨૬૭ ॥

પૂર્વોક્ત રીતિએ વધતું જતું છે. એમાં ક્ષેપ્યરાશિ એટલે જે ઉમેરવાની રકમ છે તે ક્યાંક
પંચાશી યોજનથી જરા અધિક, ક્યાંક પંચાશી યોજન, ક્યાંક ચોરાશી યોજનથી કંઈક
અધિક, ક્યાંક વળી ચોરાશી જ યોજન અને ક્યાંક ત્રાશી યોજનથી કંઈક અધિક છે—એમ
સર્વાન્તર મંડળ પર્યન્ત યથાયોગ્ય ભાવવું.

જે કે બહારના ત્રીજા મંડળથી સર્વાભ્યન્તરના એટલે ૧૮૨ માં મંડળમાં પૂર્વોક્ત
' કરણ પ્રક્રિયા ' વડે તો ૮૩ પૂર્ણ યોજન, ૨૨ સાઠાંશ અને ૩૫ એકસઠીઆ અંશ—એટલી
ક્ષેપ્યરાશિ થાય છે. તેપણ અહિં આપણે તો ' ધ્રુવાંક ' માંથી ઉપર કહ્યા મુજબ ૩૬ એકસઠીઆ
ભાગો બાદ કર્યા છે તે એક કળા:જેટલા ન્યૂન છતાં પૂરા બાદ કર્યા છે—કંઈક અધિક બાદ કર્યા
છે તેથી તે ' અધિક ' એકત્રિત થતાં સર્વથી અંદરના મંડળમાં ૬૮ એકસઠીઆ અંશ જેટલું
થાય છે અને તેથી તે ફરીથી ' ક્ષેપ્યરાશિ ' માં ભેળવતાં ૮૩ પૂર્ણયોજન ૨૩ સાઠાંશ અને
૪૨ એકસઠીઆ અંશ—આટલો ' ક્ષેપ્યરાશિ ' થયો. આ ' ક્ષેપ્યરાશિ ' સર્વાભ્યન્તરથી બીજા

મધ્યાહ્ને તુ યોજનાનામષ્ટશત્યાં સ્થિતાવપિ ।

દૂરસ્થાવિવ દૃશ્યેતે કથમુષ્ણત્વિષૌ નનુ ॥ ૨૬૮ ॥

અત્રોચ્યતે દૂરત્વેન પ્રતિઘાતાત્ સ્વવિમ્બમહસાં રવી ।

આસન્નો સુખદૃશ્યત્વાત્ જ્ઞાયેતે ઉદયાસ્તયોઃ ॥ ૨૬૯ ॥

મધ્યાહ્ને चासन्नतया प्रसर्पन्तीविरश्मिभिः ।

જ્ઞાયેતે दुर्निरीक्ष्यत्वादासन्नावपि दूरगौ ॥ ૨૭૦ ॥

તથા चागमः ॥ लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहूत्तंसि दूरे अ मूले अ दीसंति ॥ अत्र दूरे चेति दृष्टृस्थानापेक्षया विप्रकृष्टे मूले चेति दृष्टृप्र-
तीत्यपेक्षया आसन्ने इति भगवतीसूत्रशतक ८ उद्देश ८ ॥

दूरत्वादेव भूलग्नाविव तावुदयास्तयोः ।

नैकव्यादेव दृश्येते मध्याह्ने खाग्रगाविव ॥ ૨૭૧ ॥

મંડળમાંના દષ્ટિપથના માપમાં લેખવાથી યથોક્ત સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંના દષ્ટિમાર્ગનું પ્રમાણ આવે છે—એમ સમજવું.

અત્ર કોઈ જિજ્ઞાસુ પ્રશ્ન કરે છે કે—એજ સૂર્યો ઉદયાસ્ત સમયે હજારો યોજન દૂર છતાં આપણી નજીક કેમ દેખાય છે ? વળી મધ્યાહ્ને આઠસો યોજન જેટલા ઉંચે છતાં બહુ દૂરસ્થ જેવા કેમ દેખાય છે ?

તે પ્રશ્નનો ખુલાસો આ પ્રમાણે—ઉદયાસ્તકાળે દૂરત્વને લઈને એમના ઝિમ્બોના તે-
જનો પ્રતિઘાત થાય છે તેથી સુખે જોઈ શકાય છે. તેથી જાણુએઓ નજીકમાં હોય એવા દેખાય
છે. વળી મધ્યાહ્ને નજીક હોઈને એઓના વિસ્તરી રહેલાં તીવ્ર કિરણોને લઈને હુઃખે જોઈ
શકાતા હોવાથી (નજીકમાં હોવા છતાં) દૂર રહેલા હોય એમ વર્તાય છે. ૨૭૦.

આગમમાં પણ કહ્યું છે કે ઉદયકાળે, દૂર હોવા છતાં લેશ્યાના પ્રતિઘાતને લઈને નજ-
દીકમાં હોય એવા લાગે છે, (દૂર એટલે જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર; નજીક એટલે
જોનારને પડતી પ્રતીતિની અપેક્ષાએ નજીક). (ભગવતી સૂત્ર શતક ૮ ઉદ્દેશ ૮).

દૂર હોવાથી જ એઓ ખંને ઉદયાસ્તકાળે પૃથ્વીને અડીને રહેલા હોય એવા દેખાય છે;
અને નજીક હોવાથી જ એઓ મધ્યાહ્ન સમયે આકાશના અગ્રભાગમાં રહેલા હોય એમ
દેખાય છે. ૨૭૧.

उच्चत्वं तु सर्वदाऽपि समानमेव सूर्ययोः ।
 योजनानां ह्यष्टशत्या नार्वाक् न परतश्च तौ ॥ २७२ ॥
 एवं दृष्टिपथપ્રાપ્તિપ્રરૂપણા પ્રપંચિતા ।
 અથ પ્રરૂપણા માન્વોઃ કુર્મોઽર્ધમણ્ડલસ્થિતેઃ ॥ ૨૭૩ ॥
 एकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण समाप्यते ।
 द्वाभ्यामभिमुखस्थाभ्यां रविभ्यां प्रतिवादिवत् ॥ २७४ ॥
 मेरोर्दक्षिणपूर्वस्यां यदा प्रथममेव हि ।
 एकः सूर्यः प्रविशति सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ॥ २७५ ॥
 पश्चिमोत्तरदिग्भागे तदैवान्योऽपि भास्करः ।
 समकालं स्पर्द्धयेत् सर्वान्तर्मण्डलं विशेत् ॥ २७६ ॥
 इत्थं ताभ्यां प्रविशद्भ्यां व्याप्तं यत्પ્રથમચ્છણે ।
 क्षेत्रં વ્યપેક્ષયા તસ્ય કલ્પ્યમાન્તરમણ્ડલમ્ ॥ ૨૭૭ ॥
 પ્રથમાત્તુ ળણાદૂર્ધ્વં ત્રિવંસ્વતૌ શનૈઃ શનૈઃ ।
 ક્રમાદપસરન્તૌ ચ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલાત્ ॥ ૨૭૮ ॥

જેઊ સૂર્યોની ઉંચાઇ તે હુમ્મેશાં સમાન જ છે કેમકે એઓ આઠસો યોજનથી ઓરા
 યે આવતા નથી તેમ આઘા યે જતા નથી. ૨૭૨.

એવી રીતે જેઊ સૂર્યોની દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિ વિષે વિવેચન કર્યું.

હવે એમના અર્ધમંડળની સ્થિતિ વિષે. ૨૭૩.

વાદી પ્રતિવાદીની પેઠે સામસામા રહેલા જેઊ સૂર્યો એક અહોરાત્રમાં એક મંડળ પૂર્ણ
 કરે છે. ૨૭૪.

જ્યારે એક સૂર્ય મેરૂથી દક્ષિણ પૂર્વમાં પહેલાં સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં દાખલ થાય છે
 ત્યારે બીજો સૂર્ય પણ સ્પર્દ્ધાથી હોયની, એમ તે જ વળતે પશ્ચિમોત્તર દિશામાં તે જ
 (પહેલાં સર્વાભ્યન્તર) મંડળમાં દાખલ થાય છે. ૨૭૫-૨૭૬.

એવી રીતે પ્રવેશ કરતા તે જેઊ સૂર્યો પહેલે ક્ષણે કેટલું ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરે છે તેની
 અપેક્ષાએ સર્વાભ્યન્તર મંડળ કટપવું. ૨૭૭.

પહેલા ક્ષણથી આગળ ધીમે ધીમે તે જેઊ સૂર્યો અનુક્રમે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી
 પછીના મંડળ સન્મુખ અપસરણ કરતા કરતા પહેલા ક્ષણમાં જેટલું ક્ષેત્ર સ્પર્શે છે તેની અ-

અનન્તરબહિર્ભાવિમણ્ડલાભિમુખં કિલ ।

સર્પન્તૌ ચરતશ્ચારં તતશ્ચ પ્રથમક્ષણે ॥ ૨૭૧ ॥

સ્પૃષ્ટં ક્ષેત્રં યદેતાભ્યાં તદપેક્ષ્ય પ્રકલ્પિતમ્ ।

જ્ઞેયં મણ્ડલતુલ્યત્વાત્ મણ્ડલં ન તુ તાર્કિકમ્ ॥૨૮૦॥ વિશેષકમ્ ॥

તથાહુઃ ।

રવિદુગભમણવસાઞ્ચો નિપ્પજ્જહ મંડલં ઇહં ઇગમ્ ।

તં પુણ મંડલસરિસં તિ મંડલં વુચ્છહ તહા હિ ॥ ૨૮૧ ॥

ગિરિનિસિદ્ધનીલવંતેસુ ઉગ્ગયાણં રવીણ કક્કંમિ ।

પઢમાઞ્ચો ચેવ સમયાઞ્ચો સરણેણં જઞ્ચો ભમણમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

તો નો નિચ્છયરૂવં નિપ્પજ્જહ મંડલં દિણયરાણમ્ ।

ચંદાણ વિ ઇવંચિય નિચ્છયઞ્ચો મંડલાભાવો ॥ ૨૮૩ ॥

મેરોર્દક્ષિણપૂર્વસ્યામેકોઽભ્યન્તરમણ્ડલે ।

સંક્રમ્ય યામ્યદિગ્ભાગં યદા મેરોઃ પ્રકાશયેત્ ॥ ૨૮૪ ॥

તદાપરોત્તરદિશિ પ્રાપ્તોઽભ્યન્તરમણ્ડલમ્ ।

અન્યો મેરોરુદ્ગભાગં પ્રકાશયતિ ભાનુમાન્ ॥ ૨૮૫ ॥

પેશ્લાએ તે મ ડળતુલ્ય હોવાથી તેની મંડળ એવી કલ્પના કરવી, તે કાંઈ તાર્કિક એટલે ખરે ખરું મંડળ નથી. ૨૭૮-૨૮૦.

કહ્યું છે કે—એ સૂર્યોના ભમવાથી અહીં એક મંડળ થાય છે; પરંતુ તે મંડળ જેવું હોવાથી તેને મ ડળ કહેવામાં આવે છે. જેમકે નિષધ અને નીલવંત પર્વત પર કર્કસંક્રાન્તિમા ઉગતા સૂર્યો પ્રથમ સમયથી ગતિવડે ભ્રમણ કરે છે, અને તેથી એમનું એ મંડળ કહેવાય છે પણ નિશ્ચયરૂપ મંડલ થતું નથી. એવી જ રીતે અંદ્રોના પણ નિશ્ચય મંડળને અભાવ છે. ૨૮૧-૨૮૩.

મેરૂથી દક્ષિણ-પૂર્વે ત્યારે એક સૂર્ય અંદરના મંડળમાં દાખલ થઈને મેરૂના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશે છે ત્યારે બીજો સૂર્ય મેરૂથી પાશ્ચિમોત્તરે અંદરના મંડળમાં દાખલ થઈને મેરૂના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે અને તે વખતે મેરૂથી દક્ષિણે અને ઉત્તરે સર્વેથી

દક્ષિણોત્તરયોર્મેરોઃ સર્વોત્કૃષ્ટં દિનં તદા ।

રાત્રિઃ સર્વજઘન્યૈષોઽહોરાત્રો વત્સરેઽન્તિમઃ ॥ ૨૮૬ ॥

અહોરાત્રે નવાબ્દસ્ય ચરતઃ પ્રથમે યદિ

દ્વિતીયસ્મિન્ મણ્ડલેઽર્કો નિષ્ક્રમ્યાન્તરમણ્ડલાત્ ॥ ૨૮૭ ॥

દાક્ષિણાત્યઃ તદા સૂર્યઃ સર્વાન્તર્મણ્ડલાશ્રિતાત્ ।

વિનિર્ગત્ય દક્ષિણાર્ધાત્ વાયવ્યાં સુરભૂભૃતઃ ॥ ૨૮૮ ॥

દ્વિતીયસ્ય મણ્ડલસ્યોત્તરાર્ધ્ આશ્રિતઃ ચરન્ ।

મેરોરુત્તરદિગ્ભાગં પ્રકાશયતિ દીપવત્ ॥ ૨૮૯ ॥

ઐત્તરાહઃ પતંગસ્તુ સર્વાન્તર્મણ્ડલાશ્રિતાત્ ।

ઐત્તરાર્ધાત્ વિનિર્ગત્ય મેરોઃ દક્ષિણપૂર્વતઃ ॥ ૨૯૦ ॥

દ્વિતીયસ્ય મણ્ડલસ્ય દક્ષિણાર્ધમુપાશ્રિતઃ ।

મેરોઃ દક્ષિણદિગ્ભાગં પ્રકાશયતિ લીલયા ॥ ૨૯૧ ॥

ક્ષેત્રમાભ્યાં ચ યત્સ્પૃષ્ટં તસ્યાહઃ પ્રથમક્ષણે ।

દ્વિતીયં મણ્ડલં બુદ્ધ્યા કલ્પ્યતે તદપેક્ષયા ॥ ૨૯૨ ॥

एवं च ऐकैकस्मिन्नहोरात्रे एकैकमर्धमण्डलम् ।

संक्रम्य संचरन्तौ तावन्यान्यव्यवहारतः ॥ २९३ ॥

મોટો દિવસ અને સર્વથી નહાની રાત્રી થાય છે અને તે વર્ષમાં છેલ્લો અહોરાત્ર કહેવાય છે. ૨૮૪-૨૮૬.

પછી જ્યારે તે બંને સૂર્યો નવા વર્ષના પહેલા અહોરાત્રમાં અંદરના મંડળમાંથી નીકળીને બીજા મંડળમાં પરિક્રમણુ કરે છે ત્યારે દક્ષિણ તરફનો સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળના દક્ષિણાર્ધમાંથી નીકળીને મેરુથી વાયવ્ય દિશામાં બીજા મંડળના ઉત્તરાર્ધમાં દાખલ થઈ ફરતો ફરતો દીપકની જેમ મેરુના ઉત્તર તરફના ભાગને પ્રકાશે છે, અને ઉત્તર તરફનો સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર મંડળના ઉત્તરાર્ધમાંથી નીકળીને મેરુથી દક્ષિણ પૂર્વે બીજા મંડળના દક્ષિણાર્ધમાં દાખલ થઈ મેરુના દક્ષિણ તરફના ભાગને પ્રકાશિત કરે છે. ૨૮૭-૨૯૧.

(હવે) બેજી સૂર્યોએ તે દિવસને પ્રથમ ક્ષણે જેટલું ક્ષેત્ર સ્પર્શ્યું તેની અપેક્ષાએ બીજું મંડળ કદબી લેવું. ૨૯૨.

અને એવી રીતે અકેકા અહોરાત્રમાં અકેક અર્ધમંડળમાં સંક્રમીને પરસ્પર વ્યવહાર-

પ્રત્યેકં દ્વૌ મુહૂર્ત્તૈકષ્ટિભાગૌ દિને દિને ।

ત્વપયન્તૌ સર્વબાહ્યમણ્ડલાવધિગચ્છતઃ ॥ ૨૯૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તસ્માત્પુનઃ સર્વબાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલસ્થિતાત્ ।

દક્ષિણાર્ધાત્ વિનિર્ગત્ય સર્વાન્ત્યમણ્ડલાશ્રિતમ્ ॥ ૨૯૫ ॥

ઉત્તરાર્ધં સ વિશતિ યઃ પ્રકાશિતવાન્ પુરા ।

રવિર્મેરોર્યામ્યભાગં સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૨૯૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

યસ્તુ તત્રોત્તરભાગમદિદીપદ્રવિઃ પુરા ।

સ સર્વબાહ્યાર્વાચીનમણ્ડલસ્યોત્તરાર્ધતઃ ॥ ૨૯૭ ॥

નિર્ગત્ય દીપયેદ્યામ્યમર્ધં સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ।

આદ્યં સંવત્સરસ્યાર્ધમેવમાભ્યાં સમાપ્યતે ॥ ૨૯૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તતસ્તૌ દ્વાવપિ રવી સૌમ્યાયનાદિમત્તણે ।

અનન્તરં સર્વબાહ્યાત્ દ્વિતીયં મણ્ડલં શ્રિતૌ ॥ ૨૯૯ ॥

ઉત્તરાર્દ્ધં યોઽદિદીપત્ સર્વાન્ત્યમણ્ડલાશ્રિતમ્ ।

દીપયેત્ સોઽત્ર યામ્યાર્ધમુત્તરાર્ધં તતઃ પરમ્ ॥ ૩૦૦ ॥

પૂર્વક સ ચરતા તે બેઉ સૂર્યો દિનપ્રાયે દરે મુહૂર્ત્તને બપોવતા એટલે એટલા ઓછા ઓછા બપોવતાં એકેક મંડળને વ્યતિક્રમાવતા સર્વથી બહારના મંડળમાં આવે છે. ૨૯૩-૨૯૪.

આ બેઉ સૂર્યોમાંથી જે સૂર્યે પહેલા સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં મેરૂના દક્ષિણ ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય સર્વથી બહારના મંડળથી પૂર્વના (અગાઉના) મંડળના દક્ષિણાર્ધમાંથી બહાર નીકળી છેલ્લા મંડળના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રવેશ કરે છે અને પ્રકાશે છે. વળી તે બે સૂર્યોમાંથી જે સૂર્યે પૂર્વે (સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં) મેરૂના ઉત્તર ભાગને પ્રકાશિત કર્યો હતો તે સૂર્ય ' સર્વથી બહારનાથી પૂર્વના ' (પ્રથમના) મંડળના ઉત્તરાર્ધમાંથી નીકળી છેલ્લા મંડળના દક્ષિણાર્ધમાં પ્રવેશ કરી દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કરે છે. ૨૯૫-૨૯૮.

આમ એ બેઉ સૂર્યો મળીને સવત્સરનું પૂર્વાર્ધ (વર્ષના પહેલા છ માસ) સમાપ્ત કરે છે. ૨૯૮.

ત્યારપછી વળી એ બેઉ સૂર્યો ઉત્તરાયનને પહેલે ક્ષણે સર્વબાહ્યમંડળથી અનન્તર એવા બીજા મંડળમાં આવે છે. ૨૯૯.

બેમાંથી જેણે છેક છેલ્લા મંડળના ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતું તે અહીં તેના દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશે છે અને જેણે દક્ષિણાર્ધને પ્રકાશિત કર્યું હતું તે ઉત્તરાર્ધને પ્રકાશે છે. ૩૦૦.

एवं पुनर्मण्डलार्धमेकैकं व्यतिहारतः ।

एकैकस्मिन्नहोरात्रे आक्रमन्तौ दिवाकरौ ॥ ૩૦૧ ॥

प्रत्येकं द्वौ मुहूर्त्तैकषष्टिभागौ दिनेदिने ।

वर्धयन्तौ क्रमात् प्रातૌ सर्वाभ्यन्तरमण्डले ॥ ૩૦૨ ॥

मण्डलेऽस्मिन् अहोरात्रे गताद्वस्यान्तिमे रवी ।

यथाऽदिदीपतामर्धे पुनः दीपयतः तथा ॥ ૩૦૩ ॥

इति अर्धमण्डलस्थितिः ।

સૂર્યવક્તવ્યતા ચૈવં યથામ્નાયં પ્રપંચિતા ।

एवं प्रपंचयामोऽथ चन्द्रचारप्ररूपणाम् ॥ ૩૦૪ ॥

आदौ क्षेत्रं मण्डलानां तद्बाधा तदन्तरम् ।

तच्चारश्च वृद्धिहानिप्रतिभासप्ररूपणा ॥ ૩૦૫ ॥

अत्रानुयोगद्वाराणि पंचाहुस्तत्त्ववेदिनः ।

તત્રાદૌ મણ્ડલક્ષેત્રપરિમાણં પ્રતન્યતે ॥ ૩૦૬ ॥

मण्डलानि पंचदश चन्द्रस्य सर्वसंख्यया ।

षट્પંચાશ્ચોજનૈકષષ્ટિભાગપૃથૂન્યતઃ ॥ ૩૦૭ ॥

એવી રીતે એકેક અહોરાત્રમાં વારાફરતી એકેક મંડળાર્ધને આક્રમણ કરતા થકા તે એક સૂર્યા દિનપ્રત્યે ૩૬૫ મુહૂર્ત દિનમાનમાં વધારતા વધારતા અનુક્રમે છેક અંદરના મંડળમાં દાખલ થાય છે અને ગત વર્ષના છેલ્લા અહોરાત્રમાં જેમ એઓ અર્ધ મંડળને પ્રકાશ આપતા હતા તેજ પ્રમાણે આ વખત પણ અર્ધ મંડળને પ્રકાશ આપે છે. ૩૦૧-૩૦૩.

એવી રીતે સૂર્યની અર્ધમંડળ સ્થિતિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું.

આમ સૂર્ય વિષે આમ્નાય પ્રમાણે જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું.

હવે એવી જ રીતે ચન્દ્રની ગતિ વિષે કહીએ છીએ.

સૂર્યના સંબંધમાં જેમ પાંચ અનુયોગદ્વારો કહ્યાં હતાં તેમ ચન્દ્રમાના સંબંધમાં પણ તત્ત્વવેત્તાઓએ પાંચ અનુયોગદ્વાર કહેલાં છે અને તે આ પ્રમાણે છે:—(૧) ચન્દ્રમાના મંડળોનું ક્ષેત્ર, (૨) એઓની અબાધા, (૩) એઓનું અંતર, (૪) એઓની ગતિ અને (૫) એઓની વૃદ્ધિહાનિનો પ્રતિભાસ. ૩૦૪-૩૦૬.

ગુણિતાઃ પંચદશભિઃ ષટ્પંચાશત્ ભવન્તિ તે ।
 અષ્ઠૌ શતાનિ ચત્વારિંશાન્યેકષષ્ટિજાઃ લવાઃ ॥ ૩૦૮ ॥

એકષષ્ટ્યા વિભજ્યન્તે યોજનાનયનાય તે ।
 ત્રયોદશ યોજનાનિ લબ્ધાન્યેતત્તુ શિષ્યતે ॥ ૩૦૯ ॥

સપ્તચત્વારિંશદંશા યોજનસ્યૈકષષ્ટિજાઃ ।
 મણ્ડલાનાં પુનરેષામન્તરાણિ ચતુર્દશ ॥ ૩૧૦ ॥

પંચત્રિંશદ્યોજનાનિ ત્રિંશત્તથૈકષષ્ટિજાઃ ।
 લવા એકસ્યૈકષષ્ટ્યંશસ્ય હુરણસ્ય સપ્તધા ॥ ૩૧૧ ॥

ભાગાશ્ચત્વાર એકૈકમેતાવદન્તરં ભવેત્ ।
 શીતદ્યુતેર્મણ્ડલેષુ તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૩૧૨ ॥

ચન્દ્રમણ્ડલવિષ્કમ્ભે પ્રાગ્વત્પંચદશાહતે ।
 શોધિતે મણ્ડલક્ષેત્રાત્ યોજનાનાં ચતુઃશતી ॥ ૩૧૩ ॥

શેષા સપ્તનવત્યાઢ્યા હ્યેકોંશઃ ચૈકષષ્ટિજઃ ।
 વિભજ્યન્તે ચ તે ચતુર્દશભિર્મંડલાન્તરૈઃ ॥ ૩૧૪ ॥

પંચત્રિંશદ્યોજનાનિ લબ્ધાન્યુદ્ધરિતે(સપ્ત) હતે ।
 એકષષ્ટ્યેકષષ્ટ્યંશૈકેન ચ સમન્વિતે ॥ ૩૧૫ ॥

એ પાંચમાં પહેલાં “ મંડળોના ક્ષેત્ર ” વિષે કહે છે. (૧)

સર્વ મળીને ચંદ્રમાના ૫૬૨ મંડળો છે. પ્રત્યેક મંડળ $\frac{૫૬૨}{૬૬}$ યોજન પહોળું છે તેથી પંદરે મંડળનો વિસ્તાર $૧૩\frac{૪૭}{૬૬}$ યોજન છે. ૩૦૭-૩૧૦.

પંદર મંડળો વચ્ચે ચૌદ આંતરા હોય તે દરેક (આંતરા) ૩૫ યોજન + $\frac{૪૭}{૬૬}$ યોજન + $(\frac{૧}{૬૬} \times ૬)$ યોજન છે. ૩૧૦-૩૧૨

એની ઉપપત્તિ કે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે:—

એક મંડળના વિસ્તારને પૂર્વની પેઠે ૧૫ વતી ગુણો. એટલે ૧૩ $\frac{૪૭}{૬૬}$ યોજન આવશે. એ પંદરે મંડળોનો વિસ્તાર હવે સમસ્ત મંડળ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૧૦ $\frac{૪૭}{૬૬}$ યોજન છે એમાંથી તે ૧૩ $\frac{૪૭}{૬૬}$ બાદ કરે એટલે ૪૯૭ $\frac{૪૭}{૬૬}$ યોજન રહ્યા એ ચૌદ આંતરાનો કુલ વિસ્તાર છે, માટે

अष्टाविंशा चतुःशत्येतस्याश्च भजने सति ।
 चतुर्दशभिराप्यन्ते त्रिंशदंशाः पुरोदिताः ॥ ३१६ ॥
 शेषा अष्टौ स्थिता भाज्या भाजकाश्च चतुर्दश ।
 भागाप्राप्त्यापवर्त्येते ततो द्वाभ्यामुभावपि ॥ ३१७ ॥
 भागभागास्ततो लब्धाश्चत्वारः साप्तिका इति ।
 एतच्चतुर्दशगुणं कर्तव्यं प्रथमं त्विह ॥ ३१८ ॥

पंचत्रिंशद्योजनानि चतुर्दशगुणानि वै ।
 शतान्यभवंश्चत्वारि नवत्याढ्यानि येऽपि च ॥ ३१९ ॥
 त्रिंशदेकषष्टिभागाश्चतुर्दशगुणीकृताः ।
 जाताः शतानि चत्वारि विंशत्याढ्यानि ते त्वथ ॥ ३२० ॥
 एकषष्ट्या विभज्यन्ते योजनप्राप्तये ततः ।
 लब्धा षट्पञ्चयोगिनी शेषाश्चतुःपञ्चाशदंशकाः ॥ ३२१ ॥
 सप्तभक्तस्यैकषष्टिभागस्य या चतुर्लवी ।
 चतुर्दशगुणा सापि षट्पञ्चाशत् भवन्त्यमी ॥ ३२२ ॥
 अष्टावेकषष्टिभागाः जायन्ते सप्तभाजिताः ।
 द्वाषष्टिरेते स्युः प्राच्यचतुःपञ्चाशता युताः ॥ ३२३ ॥

४६७ $\frac{१}{११}$ ने १४ वती भांगो अटके भागमां ३५ पूर्ण योजन अने ३० $\frac{४}{११}$ अेकसठांश योजन आवशे. ते आ प्रमाणे—

४६७ योजनने चौदे भांगतां भागमां ३५ आव्या. लाजक अने भागने गुणुकार ४६० थये तेने ४६७ भांथी भाद करतां भाकी ७ योजन रद्या, ते रडेला ७ योजनने ६१ वडे गुणुी अेक अंश लेणवतां ४२८ अंश आव्या तेने १४ वडे भांगतां ३० अेकसठीआ भाग आव्या अने ८ अंश वध्या ते उपर वधेला आठ अंशने चौदे भांगतां $\frac{१}{११}$ अथवा $\frac{४}{११}$ आव्या. अेटलुं- ३५ $\frac{४}{११}$ $\frac{४}{११}$ योजन अंद्रना दरेक भंडणतुं आंतइं समजतुं. ३१३-३१८

आ आवेला आंतराने १४ वडे गुणुतां पणु उपरने अंश आवशे ते आ प्रमाणे—

३५ योजनने चौदे गुणुतां ४६० आव्या. ३० अेकसठीआ भागने १४ वडे गुणुतां ४२० आव्या. तेने ६१ वडे भांगतां ६ योजन आव्या ने ५४ अंश वध्या. पछी आर सातीआ

एकषष्ट्यैषां च भागे प्राप्तं सैकांशयोजनम् ।

योऽयतेंऽशश्चांशराशौ योजनं योजनेषु च ॥ ૩૨૪ ॥

एवं च योजनानां पंचशती दशोत्तरैकषष्टिजाः ।

अष्टचत्वारिंशदंशाः मण्डलक्षेत्रसंमितिः ॥ ૩૨૫ ॥

कृतैवं मण्डलक्षेत्रपरिमाणप्ररूपणा ।

संख्याप्ररूपणां त्वेषामाहुः पंचदशात्मिकाम् ॥ ૩૨૬ ॥

तत्र पंचमण्डलानि जम्बूद्वीपे जिना जगुः ।

शेषाणि तु दशाम્भोधौ મણ્ડલાન્યમૃતદ્યુતેઃ ॥ ૩૨૭ ॥

अबाधा तु त्रिधा प्रागवत् तत्राद्या मेर्वपेक्षया ।

ओघतो मण्डलक्षेत्राबाधाऽन्या प्रतिमण्डलम् ॥ ૩૨૮ ॥

तृतीया तु मिथोऽबाधा शशिनोः प्रतिमण्डलम् ।

तत्रोघतोऽर्कवत् मेरोः મણ્ડલક્ષેત્રમીરિતમ્ ॥ ૩૨૯ ॥

चतुश्चत्वारिंशतैव सहस्रैरष्टभिः शतैः ।

विंशत्याढ्यैः योजनानाम् इयतैवाद्यमण्डलम् ॥ ૩૩૦ ॥

ભાગને ચૌદે શુભતાં ૫૬ આવ્યા તેને સાતે ભાંગતાં ૮ આવ્યા તેને ૫૪ અંશમાં ભેળવતાં ૬૨ થયા તેને એકસઠ વડે ભાંગતાં ૧ યોજન આવ્યે ને એક એકસઠીઓ ભાગ વધ્યે તેને ૪૯૬ માં ભેળવતાં ૪૯૭ $\frac{૧}{૧૧}$ ચૌદ આંતરાનું પ્રમાણ આવ્યું. હવે આપણે મંડળક્ષેત્રનો વિસ્તાર કાઢવો છે તે ૧૩ $\frac{૫૭}{૧૧}$ યોજનને ચૌદે આંતરાના વિસ્તાર ૪૯૭ $\frac{૧}{૧૧}$ યોજન સાથે ભેળવતાં ૫૧૦ $\frac{૫૭}{૧૧}$ યોજન પ્રમાણ આવશે. ૩૧૯-૩૨૫.

આ પ્રમાણે ચંદ્રમંડળના ક્ષેત્રના પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરી. એ ચંદ્રમંડળોની સંખ્યા પંદરની છે તેમાં પાંચ જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને શેષ દશ લવણ સમુદ્ર ઉપર છે. ૩૨૬-૩૨૭.

હવે ચંદ્રના મંડળોની 'અબાધા' વિષે કહે છે— (૨)

સૂર્યના સંબંધમાં કહી ગયા તેમ આ ચંદ્રમાના સંબંધમાં પણ અબાધા ત્રણ પ્રકારે છે: (૧) ઓઘથી મેરૂની અપેક્ષાએ અબાધા, (૨) પ્રત્યેક મંડળે મંડળક્ષેત્રની અબાધા, અને (૩) પ્રત્યેક મંડળે જેઉ ચંદ્રમાની પરસ્પર અબાધા. ૩૨૮-૩૨૯.

ઓઘથી મેરૂની અપેક્ષાએ સૂર્યની પેઠે ચંદ્રમાનું મંડળક્ષેત્ર કહેલું છે. એટલે તેનું પહેલું મંડળ ચુમાળીશ હુલર આઠસો ને વીશ યોજન મેરૂથી દૂર રહેલું છે. ૩૩૦.

ષટ્ત્રિંશદ્યોજનાન્યેકષષ્ટ્યંશાઃ પંચવિંશતિઃ ।

एकस्यैकषष्टिजस्य चत्वारः सप्तजाः लवाः ॥ ३३१ ॥

वर्धतेऽन्तरमेतावत् प्रतिमण्डलमादिमात् ।

सर्वान्त्यमण्डलं यावत् ततो द्वितीयमण्डलम् ॥ ३३२ ॥

सत्सहस्रैश्चतुश्चत्वारिंशता चाष्टभिः शतैः ।

षट्पंचાશૈરેકષષ્ટિભાગૈસ્તત્ત્વમિતૈસ્તથા ॥ ૩૩૩ ॥

एकस्यैकषष्टिजस्य चतुर्भिः सप्तजैः लवैः ।

स्थात् मन्दरात् अन्तरितमेकतोऽपरतोऽपि च ॥ ३३४ ॥

કલાપકમ્ ॥

सर्वबाह्यमण्डलं तु स्थितं दूरे सुमेरुतः ।

सहस्रैः पंचचत्वारिंशता त्रिंशैस्त्रिभिः शतैः ॥ ३३५ ॥

‘યોજનાનાં યોજનૈકષષ્ટિભાગાષ્ટકોઝ્ઞિજ્ઞતૈઃ ।

अथो मिथोऽन्तरं वक्ष्ये शशिनोः प्रतिमण्डलम् ॥ ३३६ ॥

॥ યુગમમ્ ॥

इन्द्रोर्मिथोऽर्कवत्सर्धान्तरंगमण्डलेऽन्तरम् ।

सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च षट्शती ॥ ३३७ ॥

इतश्च द्वासप्ततियोजनानामेकपंचाशदंशकाः ।

एकषष्टिभन्नाः सप्तभक्तस्यास्य लवोऽपि च ॥ ३३८ ॥

પહેલા મ ડળથી માડીને છેક છેલ્લા મંડળ સુધી દર મંડળે ૩૬ પૂર્ણ યોજન અને ૨૫૬
એકસઠાંશ યોજન જેટલું અંતર વધતું જાય છે. તેથી બીજું મંડળ ૪૪૮૫૬ પૂર્ણ યોજન
અને ૨૫૬ એકસઠાંશ યોજન જેટલું મેરૂથી બેગ બાબુએ દર રહેલું છે. ૩૩૧-૩૩૪.

સર્વથી બહારનું મંડળ છે તે તો મેરૂથી ૪૫૩૨૬૫૩ યોજન જેટલું દૂર છે. ૩૩૫-૩૩૬.

હવે બેઉ અંદ્રમાનું દર મંડળે પરસ્પર અંતર કેટલું છે તે કહું છું. (૩) ૩૩૬.

સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં બેગ અંદ્રમાનું પરસ્પર અન્તર સૂર્યોની પેઠે ૬૬૬૪૦ યોજનનું

एतावदन्तरं ग्लावोः वर्धते प्रतिमण्डलम् ।
बहिर्निष्क्रमतोरन्तर्विंशतोः परिहीयते ॥ ३३९ ॥

एतच्च यत्पुरा प्रोक्तं प्रतिमण्डलमेकतः ।
अन्तरं तद् द्विगुणितं भवेत्पार्श्वद्वयोद्भवम् ॥ ३४० ॥

एवं च सहस्रा नवनवतिः योजनानां शतानि च ।
द्वादशोपेतानि सप्त विभागाश्चैकषष्टिजाः ॥ ३४१ ॥

एकपंचाशदेकोऽंश एकषष्टिलवस्य च ।
सप्तभागीकृतस्यैतत् द्वितीयमण्डलेऽन्तरम् ॥ ३४२ ॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तिमेऽन्तरं लक्षं सषष्ठीनि शतानि षट् ।
योजनानामेकषष्टिभागैः षोडशभिर्विना ॥ ३४૩ ॥

अष्टांशोरुव્યાસમિન્દુમણ્ડલં માનુમણ્ડલાત્ ।
અષ્ટાષ્ટાર્વાકુચેત્રભાગાઃ આભ્યાં રુદ્ધાસ્તતોઽધિકાઃ ॥ ૩૪૪ ॥

તતઃ ષોડશભિઃ ભાગૈઃ ન્યૂનં પરમમન્તરમ્ ।
સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ગ્લાવોરર્કયોઃ પરમાન્તરાત્ ॥ ૩૪૫ ॥

છે. અને પછી દર મંડળે ૭૨ પૂર્ણ યોજન અને ૫૧^૧/_૬ એકસઠાંશ યોજન જેટલું અંતર ત્યાંથી બહાર નીકળતાં વધે છે અને અ દર દાખલ થતાં ઘટે છે. ૩૩૭-૩૩૯.

આ અંતર જે પૂર્વે દર મંડળે એક તરફનું કહ્યું છે તેને બમણું કરવાથી એક તરફનું અંતર નીકળે છે. ૩૪૦.

બીજા મંડળમાં એક અંદ્રમાનું પરસ્પર અંતર પહેલા મંડળ કરતાં ૭૨ યોજન વગેરે જેટલું વધારે છે એટલે ૯૯૬૪૦ યોજન+૭૨ યોજન વગેરે છે એટલે કે ૯૯૭૧૨ પૂર્ણયોજન ઉપર ૫૧^૧/_૬ એકસઠાંશ યોજન છે. ૩૪૧-૩૪૨.

વળી એ જ પ્રમાણે સર્વથી અન્તિમ મંડળમાં એક અંદ્રોનું અન્તર ૧૦૦૬૫૯^૫/_૬ યોજન છે. ૩૪૩.

સૂર્યના મંડળથી અંદ્રના મંડળનો ઘેરાવો આઠ અંશ વધારે છે. તેથી એક અંદ્રમાએ ક્ષેત્રના આઠ આઠ અંશો વધારે રોક્યા છે. અને તેથી સર્વથી છેલ્લા મંડળમાં સૂર્યોના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરથી એક અંદ્રમાઓનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સોળ અંશ જેટલું આણું છે. ૩૪૪-૩૪૫.

एवं कृता चन्द्रमसोर्मिथोऽबाधाप्ररूपणा ।

साम्प्रतं मंडलचारप्ररूपणा प्रपंच्यते ॥ ३४६ ॥

परिक्षेपा मण्डलानां मुहूर्त्तगतिरत्र च ।

मण्डलार्धमण्डलयोः कालसंख्याप्ररूपणा ॥ ३४७ ॥

साधारणासाधारणमण्डलानां प्ररूपणा ।

एवं चत्वार्यनुयोगद्वारायंत्र जिना जगुः ॥ ३४८ ॥

विष्कम्भायामतस्तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् ।

सहस्रा नवनवतिश्चत्वारिंशा च षट्शती ॥ ३४९ ॥

તિસ્રો લક્ષાઃ પંચદશ સહસ્રા યોજનાન્યથ ।

નવાશીતિઃ પરિક્ષેપોઽધિકોઽભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ૩૫૦ ॥

भावना तूभयोरपि सूर्याभ्यन्तरमण्डलवत् ॥

द्वितीयमण्डलव्यासं विभाव्योक्तानुसारतः ।

भावनीयः परिक्षेपः स चायमुपपद्यते ॥ ३५१ ॥

તિસ્રો લક્ષા પંચદશ સહસ્રાણિ શતત્રયમ્ ।

યોજનાન્યેકોનવિંશં સાધિકં કિંચનાથવા ॥ ૩૫૨ ॥

એ પ્રમાણે એક અંદ્રમાની પરસ્પર અખાધાની પ્રરૂપણા કરી.

હવે એઓની મંડળગતિ વિષે કંઈક કહીએ. (૪) ૩૪૬.

અહિં ચાર અનુયોગદ્વાર કહેલાં છે : (૧) મંડળોના પરિક્ષેપ એટલે ઘેરાવા, (૨)

મુહૂર્તગતિ, (૩) મંડળ તેમજ અર્ધ મંડળની કાળસંખ્યા, અને (૪) સાધારણ તથા અસાધારણ મંડળો. મતલબ કે એ ચાર વાનાં આપણે અહિં વિચારવાનાં છે. ૩૪૭-૪૮.

(૧) સર્વથી અંદરનું મંડળ ૯૯૬૪૦ યોજન લાંબુ પહોળું છે, અર્થાત તેટલો તે ખંનેનો મધ્ય વિષ્કંભ છે. અને તેથી એનો પરિક્ષેપ ૩૧૫૦૮૯ યોજન ઝાઝેરો છે. આ એકની ભાવના તો સૂર્યના અભ્યન્તર મંડળની પેઠે જાણવી. ૩૪૯-૩૫૦.

હવે બીજા મંડળનો વ્યાસ પૂર્વોક્ત અનુસાર વિચારી એનો ઘેરાવો કાઢવો. તે ૩૧૫૩૧૯ યોજનથી કંઈક અધિક આવશે. ૩૫૧-૩૫૨. તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વમણ્ડલવિષ્કમ્ભાત્ પરમણ્ડલવિસ્તૃતૌ ।

દ્વાસપ્તતિ યોજનાનિ વૃદ્ધિઃ પ્રાક્ પ્રત્યપાદિ યા ॥ ૩૫૩ ॥

તસ્યાઃ પૃથક્ પરિક્ષેપઃ કર્તવ્યઃ કોવિદેન્દુના ।

દ્વે શતે ત્રિંશદધિકે યોજનાનાં ભવેદસૌ ॥ ૩૫૪ ॥

પૂર્વપૂર્વપરિક્ષેપે યદ્યયં ક્ષિપ્યતે તદા ।

પરાપરપરિક્ષેપા ભાવનીયા યથોત્તરમ્ ॥ ૩૫૫ ॥

इयमिन्दुमण्डलानां परिक्षेपप्ररूपणा ।

मुहूर्त्तगतिमाख्यामि संप्रति प्रतिमण्डलम् ॥ ૩૫૬ ॥

उपसंक्रान्तयोरिन्द्रोः सर्वाभ्यन्तरमण्डले ।

पंच पंच सहस्राणि योजनानां त्रिसप्ततिः ॥ ૩૫૭ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभिः सतत्वैः सप्तभिः शतैः ।

छिन्नस्य योजनस्यांशशताश्च सप्तसप्ततिः ॥ ૫૫૮ ॥

चतुश्चत्वारिंशदाढ्या मुहूर्त्तगतिरेषिका ।

जिज्ञास्यतेऽस्याश्चेत् बीजं श्रूयतां तर्हि भावना ॥ ૩૫૯ ॥

इहैकैकोऽप्यमृतांशुरेकैकमर्धमण्डलम् ।

एकेनाहोरात्रेणैकमुहूर्त्ताधिक्यशालिना ॥ ૩૬૦ ॥

પૂર્વમંડળની પહોળાઈથી પશ્ચિમ મંડળની પહોળાઈમાં પૂર્વે જે ૭૨ યોજનની વૃદ્ધિ કહેલી છે તે ૭૨ યોજનનો જૂદો પરિધિ કાઢ્યો. તે ૨૩૦ યોજન થશે. તે જ્યારે પૂર્વપૂર્વના ઘેરાવામાં ઉમેરવામાં આવે ત્યારે ઉત્તરોત્તરમંડળના ઘેરાવા આવે તે સમજી લેવા. ૩૫૩-૩૫૫ એવી રીતે ચંદ્રના મંડળોના પરિધિની વાત થઈ.

હવે પ્રત્યેક મંડળે એમની મુહૂર્તગતિ વિષે કહે છે— ૩૫૬.

સર્વાભ્યન્તર મંડળને વિષે સંક્રાન્ત થતાં એઉ ચંદ્રમાની ગતિ એક મુહૂર્તે ૫૦૭૩ $\frac{૫૭૫૫}{૩૩૬૨૫}$ યોજન નેટલી છે. ૩૫૭-૩૫૮.

એનું ખીજક એટલે તેટલી ગતિ કેવી રીતે આવી તે જાણવું હોય તો તેની આ પ્રમાણે ભાવના છે:—

શતાભ્યામેકવિંશાભ્યાં દ્વાભ્યાં છિન્નસ્ય નિશ્ચિતમ્ ।
મુહૂર્ત્તસ્યૈકાદશભિઃ સાર્ધૈર્ભાગૈઃ પ્રપૂરયેત્ ॥ ૩૬૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं शशी द्वितीयोऽपि द्वितीयमर्धमण्डलम् ।

कालेनैतावतैव द्राक् भ्रमणेन प्रपूरयेत् ॥ ३६२ ॥

संपूर्णस्य मण्डलस्य पूर्त्तिकालो यदेष्यते ।

अहोरात्रद्वयं द्वाभ्यां मुहूर्त्ताभ्यां युतं तदा ॥ ३६३ ॥

एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां चूर्णितस्य च ।

त्रयोविंशतिरंશાનાં મુહૂર્ત્તસ્ય વિનિર્દિશેત્ ॥ ૩૬૪ ॥ યુગ્મમ્ ॥

मण्डले पूर्त्तिकालेऽत्र प्रत्ययः केन चेदिति ।

त्रैરાશિકેન તદપિ શ્રૂયતાં યદિ કૌતુકમ્ ॥ ૩૬૫ ॥

भानुः लघुविमानत्वाच्छीघ्रगामितयापि च ।

षष्ठ्या મુહૂર્ત્તૈરેકં મણ્ડલં પરિપૂરયેત્ ॥ ૩૬૬ ॥

तद्वैपरीत्या द्वाषष्ठ्या साग्रया तैर्विधुस्तु तत् ।

સાષ્ટષષ્ટિઃ સત્તદશશતી તાનિ યુગે તતઃ ॥ ૩૬૭ ॥

एकचन्द्रापेक्षयार्धमण्डलानि भवन्ति हि ।

તાવન્ત્યેવ ચ પૂર્ણાનિ દ્વયોરિન્દ્વોરપેક્ષયા ॥ ૩૬૮ ॥

એક ચંદ્રમા એક અર્ધમંડળને ૧ અહોરાત્ર, ૧ મુહૂર્ત્ત અને $\frac{૧૧}{૨૨}$ મુહૂર્ત્ત—આટલા કાળ દરમ્યાન પુરું કરે છે. વળી બીજો ચંદ્રમા પણ બીજા અર્ધમંડળને તેટલો જ સમયે પૂર્ણ કરે છે, એટલે એક સ પૂર્ણ મંડળને પૂર્ણ કરવાનો કાળ ૨ અહોરાત્ર, ૨ $\frac{૨૩}{૨૨}$ મુહૂર્ત્ત છે. ૩૬૦-૩૬૪

એક મંડળ પૂર્ણ કરવામાં આટલો સમય લાગે છે તેની ખાત્રી શી ? એવી કોઈ શંકા કરે તો તેનું સમાધાન ત્રિરાશિની ગણતરીએ થાય છે. તે બાણવાની ઇચ્છા હોય તો સાંભળો. ૩૬૫.

સૂર્ય ચંદ્ર કરતા કાંઈક નાના વિમાનવાળો તેમ જ શીઘ્ર ગતિવાળો હોવાથી તે પ્રત્યેક મંડળ સાઠ મુહૂર્ત્તમાં (બે અહોરાત્રિમાં) પૂર્ણ કરે છે. પણ ચંદ્રમા તો તેના કરતાં ધીમી ગતિવાળો હોવાથી ખાસઠ મુહૂર્ત્તથી કંઈક અધિક સમયમાં પૂર્ણ કરે છે. એટલાનાં યુગ

ततश्च साष्टषष्टिसप्तदशशतमानार्धमण्डलैः ।
 युगान्तर्भाविभी रात्रिंदिवानां यदि लभ्यते ॥ ३६६ ॥
 अष्टादशशती त्रिंशा तदा ननु किमाप्यते ।
 द्वाभ्यामर्धमण्डलाभ्यामिति राशित्रयं लिखेत् ॥ ३७० ॥
 अन्त्येन राशिना राशौ मध्यमे गुणिते सति ।
 जातः शतानि षट्त्रिंशत् सषष्ठीन्येष भज्यते ॥ ३७१ ॥
 साष्टषष्टिसप्तदशशतात्मकाद्यराशिना ।
 अहोरात्रद्वयं लब्धं चतुर्विंशं शतं स्थितम् ॥ ३७२ ॥
 अहोरात्रस्य च त्रिंशन्मुहूर्त्ता इति ताडितम् ।
 त्रिंशताऽभूत् विंशतीयुक् सप्तत्रिंशच्छतात्मकम् ॥ ३७३ ॥
 अस्मिन् साष्टषष्टिसप्तदशशत्या हृते द्वयम् ।
 लब्धं मुहूर्त्तयोः शेषं शतं चतुरशीतियुक् ॥ ३७४ ॥
 भागाप्राप्ताऽपवर्त्येते अष्टभिः भाज्यभाजकौ ।
 त्रयोविंशतिरेकोऽन्यश्चैकविंशं शतद्वयम् ॥ ३७५ ॥
 एषा मुहूर्त्तद्वाषष्टिः सवर्णनाय गुण्यते ।
 एकविंशाभ्यां शताभ्यां ये चोपरितनाः लवाः ॥ ३७६ ॥

૧૭૬૮ થાય. તેટલાં જ વળી એક અંદ્રમાની અપેક્ષાએ અર્ધમંડળો થાય. એ અંદ્રમાની અપેક્ષાએ વળી તેટલાં જ સંપૂર્ણ મંડળો થાય. ૩૬૬-૩૬૮.

તેથી યુગાન્તરના ૧૭૬૮ અર્ધ મંડળે જે ૧૮૩૦ અહોરાત્ર થાય તેા જે અર્ધમંડળે કેટલા અહોરાત્ર થાય—એમ ત્રિરાશિમાંડીને હિસાબ કરવો. એ લખવાની રીત :—

૧૭૬૮ : ૧૮૩૦ : : ૨

આ પ્રમાણે લખી ૧૮૩૦ ને ૨ વડે ગુણતાં ૩૬૬૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાગવા, એટલે જે અહોરાત્રની આવી અને ૧૨૪ વધ્યા. એ ૧૨૪ ને એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્તે ગુણતાં ૩૭૨૦ આવે એને ૧૭૬૮ વડે ભાંગતા જે મુહૂર્ત આવ્યા. તેના ૩૫૩૬ બાદ કરતાં ૧૮૪ વધ્યા પછી ભાગ ન ચાલવાથી ૧૮૪ ને ૧૭૬૮ બંને રકમને આઠે ભાંગતા $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ થયા. આમ જવાબમાં ૨ અહોરાત્ર, $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત એટલે કે $\frac{૬૨}{૨૨૧}$ મુહૂર્ત આવ્યા. ૩૬૬-૩૭૫.

त्रयोविंशतिरुक्ताः प्राक् ते चिप्यन्ते भवेत्ततः ।

त्रयोदश सहस्राणि सतत्वा सप्तशत्यपि ॥ ३७७ ॥ युग्मम् ॥

सर्वान्तर्मण्डलस्थस्य परिधिर्यः पुरोदितः ।

एकविंशत्यधिकाभ्यां शताभ्यां सोऽपि गुण्यते ॥ ३७८ ॥

जातः षट् कोटयः षण्णवतिः लक्षाः स्वरूपतः ।

चतुस्त्रिंशत् सहस्राणि षट्शत्येकोनसप्ततिः ॥ ३७९ ॥

सहस्रैस्त्रयोदशभिः सतत्त्वैः सप्तभिः शतैः ।

एषां भागे हृते लब्धा मुहूर्त्तगतिरैन्दवी ॥ ३८० ॥

योजनानां सहस्राणि पंचोपरि त्रिसप्ततिः ।

चतुश्चत्वारिंशान्यंशशतानि सप्तसप्ततिः ॥ ३८१ ॥

मुहूर्त्तगतिरित्येवं भाव्येन्द्रोः प्रतिमण्डलम् ।

विभाज्योक्तभाजकेन प्राग्वत् परिरयं निजम् ॥ ३८२ ॥

मुहूर्त्तीयगतौ यद्वा वर्धन्ते प्रतिमण्डलम् ।

त्रियोजनी पंचपंचांशाश्च षण्णवतिः शताः ॥ ३८३ ॥

भागा एकयोजनस्य विभक्तस्य सहस्रकैः ।

त्रयोदशमितैः सप्तशता च पंचविंशया ॥ ३८४ ॥ युग्मम् ॥

अने सवर्षु लाववा भाटे २२१ वडे शुष्णे अटले १३७२५ आवशे. ३७६-३७७.

वणी सर्वान्तर मंडणमां रडेला अंद्रमानो पूर्वे ने परिधि कक्षो छे तेने पक्षु २२१ वडे शुष्णे. अटले ते ६६६३४६६६ आवशे. अने १३७२५ वडे भागवाथी अंद्रमानी मुहूर्त्त-गति ५०७३ $\frac{७७४४}{१३७२५}$ योजन आवशे. ३७८-३८१.

अवी रीते जेठ अंद्रमानी प्रत्येक मंडणे मुहूर्त्तगति, पूर्ववत् पोताना परिधिने उक्त भाजकथी भांगतां ने आवे ते समजवी. ३८२.

अथवा तो, प्रत्येक मंडणे मुहूर्त्तगतिमां ३ $\frac{६६५५}{१३७२५}$ योजन वधे छे अम समजवुं. ३८३-३८४.

અપ્ર ઉપપત્તિઃ । યોજનદ્વિશતી ત્રિંશા યા વૃદ્ધિઃ પ્રતિમણ્ડલમ્ ।

ઉક્તા પરિરયે ગુણ્યા સા દ્વિશત્યૈકવિંશયા ॥૩૮૫॥

મક્તા ત્રયોદશસહસ્રાદિના રાશિના ચ સા ।

દત્તે ત્રિયોજનીં શેષાનંશાનપિ યથોદિતાન્ ॥૩૮૬॥ યુગ્મમ્ ॥

સર્વાન્તર્મણ્ડલે ચન્દ્રૌ જનાનાં દૃષ્ટિગોચરૌ ।

સહસ્રૈઃ સપ્તચત્વારિંશતા ત્રિષષ્ટિયુક્તયા ॥૩૮૭॥

દ્વિશત્યા ચ યોજનાનાં ઇકસ્ય યોજનસ્ય ચ ।

ષષ્ટ્યંશૈરેકવિંશત્યા તત્રોપપત્તિરુચ્યતે ॥ ૩૮૮ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અન્તર્મણ્ડલપરિધેર્દશાંશે ત્રિગુણીકૃતે ।

ઇન્દ્રોઃ પ્રકાશક્ષેત્રં સ્યાત્ તાપક્ષેત્રમિવાર્કયોઃ ॥ ૩૮૯ ॥

અર્ધે પ્રકાશક્ષેત્રસ્ય પૂર્વતોઽપરતોઽપિ ચ ।

ઇન્દ્રોરપિ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિઃ વિવસ્વતોરિવ ॥ ૩૯૦ ॥

તથા ચ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિદ્ધત્રમ્ ।

તયાણં ઇહગયસ્સ મણુસસ્સ સીયાલીસાહ જોઅણસહસ્સોહિં દોહિ-
યતેવઠેહિં જોઅણસણ્હિં ઇગવીસાણ સટ્ટિમાણ્હિં જોઅણસ્સ ચંદે ચ-
સ્સુબુફાસં હવમાગચ્છઙ્ગ ॥

એની સમજણ આ પ્રમાણે:—પ્રત્યેક મંડળે ઘેરાવામાં જે ૨૬૦ યોજનની વૃદ્ધિ કહી છે તેને ૨૨૧ વડે ગુણી ૧૩૭૨૫ વડે ભાગવા એટલે $\frac{260 \times 221}{13725}$ યોજન આવી રહેશે. ૩૮૫-૩૮૬.

સર્વાભ્યન્તર એટલે સર્વથી અંદરના મંડળમાં હોય ત્યારે જેલ અંદરમા ૪૭૨૬૩ $\frac{૭}{૧૦}$ યોજનથી લોકોને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૩૮૭-૩૮૮.

એ કેવી રીતે તે સમજાવે છે:—સર્વથી અંદરના મંડળના ઘેરાવાના દશાંશને ત્રણ-ગણો કરો. એટલે જે આવશે તે સૂર્યોના તાપક્ષેત્રની પેઠે જેલ અંદરમાતું પ્રકાશક્ષેત્ર આવશે. પછી પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ જેલ તરફ પ્રકાશક્ષેત્રનું અર્ધ કરવાથી, સૂર્યોના દૃષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિની જેમ અંદ્રોના દૃષ્ટિ માર્ગની પ્રાપ્તિ આવે છે. ૩૮૯-૩૯૦.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિદ્ધત્રમમાં કહ્યું છે કે:—

“ અહિં રહેલા લોકોને જેલ અંદરમા ૪૭૨૬૩ $\frac{૭}{૧૦}$ યોજનથી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ”

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિદ્ધવૃત્તૌ ચ ।

યત્તુ ષષ્ટીભાગીકૃતયોજનસત્કૈકવિંશતિભાગાધિકત્વં તત્તુ સંપ્રદાય-
ગમ્યમ્ । અન્યથા ચન્દ્રાધિકારે સાધિકદ્વાષ્ટિમુહૂર્ત્તપ્રમાણમण्डलपूर्ति-
કાલસ્ય છેદરાશિત્વેન મળનાત્ સૂર્યાધિકારસત્કષ્ટિમુહૂર્ત્તપ્રમાણમण्डल-
पूर्तिकालस्य છેદરાશિત્વેન અનુપપદ્યમાનત્વાત્ ઇતિ દૃશ્યતે । તદત્ર
તત્ત્વં બહુશ્રુતગમ્યમ્ ॥

પંચયોજનસહસ્રાઃ પંચવિંશતિયુક્શતમ્ ।

યોજનસ્ય તથૈકસ્ય પંચવિંશતિસંયુતૈઃ ॥ ૩૬૧ ॥

ત્રયોદશભિઃ સહસ્રૈઃ મક્તસ્ય સપ્તભિઃ શતૈઃ ।

ભાગા નવત્યધિકાનિ શતાન્યેકોનસપ્તતિઃ ॥ ૩૬૨ ॥

મુહૂર્ત્તગતિરેષેન્દ્રોઃ સર્વપર્યન્તમण्डले ।

અથાત્રૈવ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિઃ વિવિચ્યતેઽનયોઃ ॥ ૩૬૩ ॥

૯કત્રિંશતા યોજનસહસ્રૈરષ્ટભિઃ શતૈઃ ।

૯કત્રિંશૈઃ સર્વબાહ્યે દૃશ્યતે મण्डले વિધૂ ॥ ૩૬૪ ॥

અત્ર સૂર્યાધિકારોક્તમ્ ત્રીસાણ સદ્વિભાણિં ઇત્યધિકં મન્તવ્યમ્ ।
ઇતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસૌ ॥

પણ એની ટીકામાં કહ્યું છે કે—“૧ યોજનના ૩૬ મુહૂર્ત્તો જે અધિકપણું કહ્યું છે તે સંપ્રદાયગમ્ય છે, નહિં તો ચંદ્રના અધિકારમાં કંઈક અધિક એવા ૬૨ મુહૂર્ત્તમાં મંડળ પૂરવાના કાળને છેદરાશિપણું કહેવાથી સૂર્યના અધિકાર પરત્વે કહેલા ૬૦ મુહૂર્ત્તો જેટલા મંડળપુર્ત્તિકાળને છેદરાશિપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિં” એમ છે. માટે અહિં તત્ત્વ શું તે બહુ-શ્રુત બાણે.

સર્વથી છેદ્યા મંડળમાં, જે ઉ ચંદ્રમાની મુહૂર્ત્તગતિ ૫૧૨૫ $\frac{૬૬૬૦}{૩૬૦૦}$ યોજન છે અને દૃષ્ટિ-ભાગપ્રપ્તિ ૩૧૮૩૧ યોજને છે અર્થાત્ ૩૧૮૩૧ યોજનથી લોકોને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ૩૬૧-૩૬૪.

આ સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ સૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે—અહિં સૂર્યના અધિકારમાં કહેલા ૩૬ અધિક બાણવા.

અત્ર સર્વાભ્યન્તરસર્વબાહ્યચન્દ્રમણ્ડલયોઃ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિતા દર્શિતા ।
શેષમણ્ડલેષુ સા ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિદ્ધહત્ત્વેત્રસમાસજમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રવૃત્ત્યા-
દિગ્રન્થેષુ પૂર્વેઃ ક્વાપિ દર્શિતા નોપલભ્યતે । તતોઽત્રાપિ ન દર્શિતેતિ
જ્ઞેયમ્ ॥

પ્રતિમણ્ડલમિત્યેવં મુહૂર્તગતિરીરિતા ।

મણ્ડલાર્ધમણ્ડલયોઃ કાલમાનમથ બ્રુવે ॥ ૩૧૫ ॥

નવશત્યા વિભક્તસ્ય ચંચત્પંચદશાઢ્યયા ।

વિભાગૈર્મણ્ડલાર્ધસ્ય કિલૈકત્રિંશતોનિતમ્ ॥ ૩૧૬ ॥

અર્ધમણ્ડલમેકેનાહોરાત્રેણ સમાપ્યતે ।

એકૈકેન શશાંકેન યત્રકુત્રાપિ મણ્ડલે ॥ ૩૧૭ ॥ યુગ્મમ્ ॥

દ્વિચત્વારિંશદધિકૈઃ શતૈશ્ચતુર્ભિરેવ ચ ।

અહોરાત્રસ્ય ભક્તસ્ય લવૈકત્રિંશતાધિકૌ ॥ ૩૧૮ ॥

અહોરાત્રૌ પૂર્તિકાલઃ એકસ્મિન્ મણ્ડલે વિધોઃ ।

રાવિસ્તુ પૂરયેત્ પૂર્ણાહોરાત્રદ્વિતયેન તત્ ॥ ૩૧૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

અહિં ‘ સર્વથી અંદરના ’ અને ‘ સર્વથી બહારના ’—એમ બે અંદ્રમંડલોની જ દૃષ્ટિપથપ્રાપ્તિનું પ્રમાણ બતાવ્યું, બાકીના-શેષમંડલોનું નથી બતાવ્યું કેમકે અંદ્રપ્રજ્ઞસિ, બૃહત્ ક્ષેત્રસમાસ, જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર તથા એ બેથોની ટીકા આદિકમાં પૂર્વાચાર્યોએ કયાંય પણ દેખાડેલું લેખ્ય નથી.

એ પ્રમાણે અંદ્રમાની ‘ પ્રત્યેક મંડળે મુહૂર્તગતિ ’ વિષે કહ્યું.

હવે એજોના મંડળ અને અર્ધમંડળના કાળમાન વિષે કહે છે—

૩૧૫ જેટલું આહું અર્ધમંડળ કોઈપણ મંડળમાં રહેલો એક અંદ્રમા એક અહોરાત્રે સંપૂર્ણ કરે છે. ૩૬૬-૩૬૭.

કોઈપણ એક આખું મંડળ પૂર્ણ કરવા અંદ્રમાને ૨૪૩૧ અહોરાત્ર જોઈએ છીએ.

[૩-(૩×૬૬૫) આટલું મંડળ પૂર્ણ કરવા ૧ અહોરાત્ર જોઈએ તો ૧ (આખું) મંડળ પૂર્ણ કરવા કેટલા અહોરાત્ર જોઈએ—એમ ત્રૈરાશિક રીતે ગણતાં એ જવાબ મળશે].

કોઈ પણ એક આખું મંડળ સૂર્ય બે અહોરાત્રે પૂર્ણ કરે છે. ૩૬૮-૩૬૯.

મળ્ડલાર્ધમળ્ડલયોરુક્તૈવં કાલસંમિતિઃ ।

સાધારણાસાધારણમળ્ડલાનિ બ્રવીમ્યથ ॥ ૪૦૦ ॥

પ્રથમં ચ તૃતીયં ચ ષષ્ઠં સપ્તમમષ્ટમમ્ ।

દશમૈકાદશે પંચદશમિત્યષ્ટમળ્ડલી ॥ ૪૦૧ ॥

નચત્રૈરવિરહિતા સદાપિ તુહિનદ્યુતેઃ ।

મળ્ડલેષ્વેષુ નચત્રાણ્યપિ ચારં ચરન્તિ ચત્ ॥ ૪૦૨ ॥

દ્વિતીયં ચ ચતુર્થં ચ પંચમં નવમં તથા ।

ત્રીણિ ચ દ્વાદશાદીનિ કિલૈષા સપ્તમળ્ડલી ॥ ૪૦૩ ॥

ઋત્વૈઃ સદા વિરહિતા મળ્ડલેષ્વેષુ નો ભવેત્ ।

કદાપિ ચાર ઋત્વાણામૂષરેષુ ગવામિવ ॥ ૪૦૪ ॥

પ્રથમં તૃતીયમેકાદશં પંચદશં તથા ।

રવિચન્દ્રોડુસામાન્યા મળ્ડલાનાં ચતુષ્ટયી ॥ ૪૦૫ ॥

એતેષુ મળ્ડલેષ્વિન્દુઃ નચત્રાણિ તથા રવિઃ ।

ચારં ચરન્તિ સર્વેઽપિ રાજમાર્ગે જના ઇવ ॥ ૪૦૬ ॥

એવી રીતે ચંદ્રના મંડળ તથા અર્ધમંડળના કાળતું પ્રમાણ કહ્યું.

હવે એના સાધારણ તથા અસાધારણ મંડળો વિષે કહે છે—૪૦૦.

પહેલું, ત્રીજું, છઠ્ઠું, સાતમું, આઠમું, દશમું, અગ્યારમું અને પંદરમું—આટલાં (ચંદ્રના) આઠ મંડળોમાં ચંદ્રને કદિ પણ નક્ષત્રોનો વિરહ હોતો નથી કેમકે એ આઠમાં નક્ષત્રોનો પણ ચાર (ગમન) છે. ૪૦૧-૪૦૨.

બીજું, ચોથું, પાંચમું, નવમું, બારમું, તેરમું અને ચૌદમું—આ સાત મંડળોમાં ચંદ્રમાને નક્ષત્રોનો વિરહ જ હોય છે કેમકે ત્યાં નક્ષત્રોની ગતિ નથી, ઉપર ભૂમિમાં ગાયો જતી નથી તેમ. ૪૦૩-૪૦૪.

પહેલું, ત્રીજું, અગ્યારમું અને પંદરમું—એ ચાર મંડળો સૂર્ય, ચંદ્ર તેમજ નક્ષત્રો-બધાને સામાન્ય છે. કેમકે એ ચારેમાં સૂર્ય, ચંદ્રમા તેમ જ નક્ષત્રો પણ ગમન કરે છે, રાજ-માર્ગ પર સર્વ લોકો ગમનાગમન કરે છે એમ. ૪૦૫-૪૦૬.

ષષ્ટાદીનિ પંચ સૂર્યચારહીનાનિ સર્વથા ।
 શેષાણિ મણ્ડલાનીન્દોઃ કિંચિત્ ભાનુઃ સ્પૃશેદપિ ॥ ૪૦૭ ॥
 સાધારણાસાધારણમણ્ડલાન્યેવમૂચિરે ।
 સમ્પ્રતીન્દોઃ વૃદ્ધિહાનિપ્રતિભાસઃ પ્રરૂપ્યતે ॥ ૪૦૮ ॥

અવસ્થિતસ્વભાવં હિ સ્વરૂપેણેન્દુમણ્ડલમ્ ।
 સદાપિ હાનિઃ વૃદ્ધિઃ વા પ્રેક્ષ્યતે સા ન તાત્વિકી ॥ ૪૦૯ ॥
 કેવલં યા શુક્લપક્ષે વૃદ્ધિર્હાનિસ્તથા પરે ।
 રાહુવિમાનાવરણયોગાત્ સા પ્રતિભાસતે ॥ ૪૧૦ ॥

તથાહિ । ધ્રુવરાહુઃ પર્વરાહુઃ એવં રાહુઃ દ્વિધા ભવેત્ ।
 ધ્રુવરાહોસ્તત્ર કૃષ્ણાતમં વિમાનમીરિતમ્ ॥ ૪૧૧ ॥
 તત્ત્વ ચન્દ્રવિમાનસ્ય પ્રતિષ્ઠિતમધસ્તલે ।
 ચતુરંગુલમપ્રાપ્તં ચારં ચરતિ સર્વદા ॥ ૪૧૨ ॥
 તેનાપાવૃત્ત્ય ચાવૃત્ત્ય ચરત્યધઃ શનૈઃ શનૈઃ ।
 વૃદ્ધિહાનિપ્રતિભાસઃ પોસ્ફુરીતીન્દુમણ્ડલે ॥ ૪૧૩ ॥

છટ્ટું, સાતમું, આઠમું, નવમું અને દશમું—એ પાંચ ચંદ્રમંડળોમાં સૂર્યનું જરા પણ ગમનાગમન નથી, શેષ મંડળોમાં સૂર્યનું ક્વચિત્ આવાગમન છે ખરૂં. ૪૦૭.

એટલું ચંદ્રના સાધારણસાધારણ મંડળો વિષે વિવેચન કર્યું.

હવે ચંદ્રની વૃદ્ધિ અને હાનિના પ્રતિભાસ વિષે કહે છે. (૫) ૪૦૮.

સ્વરૂપે તેા ચંદ્રમા હરમેશાં અવસ્થિત સ્વભાવવાળો જ છે. એની હાનિવૃદ્ધિ દેખાય છે તે ખરી હાનિવૃદ્ધિ નથી. ૪૦૯.

એની શુક્લ પક્ષમાં વૃદ્ધિ અને કૃષ્ણપક્ષમાં હાનિ દેખાય છે તે કેવળ રાહુના વિમાનના આવરણને યોગે દેખાય છે. ૪૧૦.

આ રાહુ વિષે એમ કહ્યું છે કે (૧) પર્વરાહુ અને (૨) નિત્યરાહુ—એમ રાહુ બે પ્રકારના છે. નિત્યરાહુનું વિમાન એકદમ શ્યામ છે અને તે વિમાન ચંદ્રમાના વિમાનની નીચે ચંદ્રથી ચાર આંગળ દૂર રહીને ચાલે છે, તેને આવરીને ધીમે ધીમે ચાલ્યા કરે છે. તેથી જ ચંદ્રમાં વૃદ્ધિહાનિનો ભાસ થાય છે. ૪૧૧-૪૧૩.

તથોક્તમ્ ।

ચંદસ્સ નેવ હાણી નવિ વુઢ્ઠી વા અવઢ્ઠિઓ ચંદો ।
સુવિકલભાવસ્સ પુણો દીસઙ્ગ વુઢ્ઠી ય હાણિ ય ॥ ૪૧૪ ॥

કિન્હં રાહુવિમાણં નિચ્ચં ચંદેણ હોઙ્ગ અવિરહિયમ્ ।
ચરંગુલમપ્પત્તં હિઢ્ઠા ચંદસ્સ તં ચરઙ્ગ ॥ ૪૧૫ ॥

તેણં વઢ્ઠઙ્ગ ચંદો પરિહાણી વાવિ હોઙ્ગ ચંદસ્સ ॥

તત્ર પ્રકલ્પ્ય દ્વાષઠ્ઠિં ભાગાન્ શશાંકમણ્ડલે ।
હ્રિયતે પંચદશભિઃ લભ્યતેઽશ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪૧૬ ॥

एतावदात्रियते तत् प्रत्यहं भरणीभुवा ।

अहोभिः पंचदशभिरेवमात्रियतेऽखिलम् ॥ ४१७ ॥ युग्मम् ॥

द्वौ भागौ तिष्ठतः शेषौ सदैवानावृतौ च तौ ।

एषा कला षोडशीति प्रसिद्धिमगमत् भुवि ॥ ४१८ ॥

कल्प्यन्तेऽशाः पंचदश विमाने राहवेऽथ सः ।

जयत्येकैकांशवृद्ध्या नीतिज्ञोऽरिनिवोडुपम् ॥ ४१९ ॥

તત્ત્વમ્ ।

અન્યત્ર પણ એ જ ભાવાર્થની ગાથાઓ કહેલી છે, એ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.
૪૧૪-૪૧૫.

ચંદ્રમાના મંડળના (વિમાનના) બાસઠ ભાગ કલ્પીને એ બાસઠને પંદરે ભાંગે.
ભાગમાં ૪ આવશે. એટલો ચંદ્રમા સદા નિત્યરાહુના વિમાનથી આવરાય છે. એટલે પંદર
દિવસે ચંદ્રમાનો ફેર આવરાય. ક્રૂર ફેર બાકી રહ્યો તે કદિ આવરાતો નથી, સદા ખુલ્લો
રહે છે અને તે ભાગ પૃથ્વીપર ચંદ્રમાની સોળમી કળા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ૪૧૬-૪૧૮.

વળી રાહુના વિમાનના ૧૫ ભાગો કલ્પીએ તો તે ચોતાના તેવા અઠેક ભાગની વૃદ્ધિએ
કરીને તે ચંદ્રમાને છોટે છે-શેકે છે-ઠાંકે છે, નીતિજ્ઞ પુરૂષ શત્રુને છોટે એમ. ૪૧૯.

તે આવી રીતે—

સ્વીયપંચદશાંશેન કૃષ્ણપ્રતિપદિ ધ્રુવમ્ ।

મુક્ત્વાંશૌ દ્વાવનાવાયૌ શેષષષ્ટેઃ સિતત્વિષઃ ॥ ૪૨૦ ॥

ચતુર્ભાગાત્મકં પંચદશં ભાગં વિધુંતુદઃ ।

આવૃણોતિ દ્વિતીયાયાં નિજભાગદ્વયેન ચ ॥ ૪૨૧ ॥

અષ્ટભાગાત્મકૌ પંચદશાંશૌ દ્વૌ રુણદ્વિ સઃ ।

ષષ્ટિં ભાગાનિત્યમાયાં સ્વૈઃ પંચદશભિઃ લઘૈઃ ॥૪૨૨॥ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥

તતઃ શુક્લપ્રતિપદિ ચતુર્ભાગાત્મકં લઘુમ્ ।

એકં પંચદશં વ્યક્તીકરોત્યપસરન્ શનૈઃ ॥ ૪૨૩ ॥

દ્વિતીયાયાં દ્વૌ વિભાગૌ પૂર્ણિમાયામિતિ ક્રમાત્ ।

દ્વાષષ્ટ્યંશાત્મકઃ સર્વઃ સ્ફુટીભવતિ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૪૨૪ ॥

ઇન્દોશ્ચતુર્લવાત્માંશો યાવત્કાલેન રાહુણા ।

પિધીયતે મુચ્યતે ચ તાવત્કાલમિતા તિથિઃ ॥ ૪૨૫ ॥

ઇન્દોઃ પિધીયમાનાઃ સ્યુઃ કૃષ્ણાઃ પ્રતિપદાદિકાઃ ।

તિથયો મુચ્યમાનાઃ સ્યુઃ શુક્લાઃ પ્રતિપદાદિકાઃ ॥ ૪૨૬ ॥

કૃષ્ણ પક્ષના પડવાને દિવસે, ચંદ્રમાના કલ્પેલા ૬૨ ભાગોમાંથી ન આવરી શકાય એવા બે ભાગ છોડીને બાકીના ૬૦ ભાગોના ૩૫ ને એટલે કે ચાર ભાગને રાહુ પોતાના ૩૫ વડે આચ્છાદિત કરે છે, અને વહી બીજને દિવસે રાહુ પોતાના ૩૫ વડે ચંદ્રમાના આઠ ભાગને આવરે છે. એવી રીતે અમાવાસ્યાને દિવસે રાહુ પોતાના સર્વ ભાગોવડે એટલે કે એનું અખિલ બિંબ ચંદ્રમાના સાઠ ભાગોને આવરે છે. ૪૨૦-૪૨૨.

પછી શુકલપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે તે ધીમેથી લગાર ખસીને ચંદ્રના ચાર ભાગને પ્રકટ કરે છે, બીજને દિવસે ચંદ્રના આઠ ભાગોને પ્રકટ કરે છે અને એવી રીતે ક્રમે ક્રમે પૂર્ણિમાને દિવસે બાસઠે ભાગોરૂપ આખો સંપૂર્ણ ચંદ્રમા પ્રકટ થાય છે. ૪૨૩-૪૨૪.

ચંદ્રમાનો એ ચાર ભાગ જેટલો અંશ રાહુ જેટલો કાળ આવરેલો કે ખુદલો રાખે છે તેટલો કાળ તે એક તિથિ કહેવાય છે. રાહુ નિત્ય નિત્ય આવરતો બન્ય છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ કૃષ્ણપક્ષની કહેવાય છે, અને રાહુ નિત્ય નિત્ય ખુદલી કરતો બન્ય છે એવી પ્રતિપદાદિક તિથિઓ શુકલપક્ષની કહેવાય છે. ૪૨૫-૪૨૬.

તથાહુઃ ।

કાલેણ જેણ હાયઙ્ગ સોલસભાગો તુ સા તિહી હોઙ્ગ ।
તહ ચેવ ય વુહીણ્ણ એવં તિહિણ્ણો સમુપ્પત્તી ॥ ૪૨૭ ॥

एकोनत्रिंशता पूर्णैः मुहूर्तैश्च द्विषष्टिजैः ।

द्वात्रिंशता मुहूर्ताशैરેકૈકો રજનીપતેઃ ॥ ૪૨૮ ॥

चतुर्धा षष्ठ्यंशरूपो राहुणा छाद्यते लवः ।

મુચ્યતે ચ તદૈતાવન્માનાઃ સ્યુઃ તિથયોઽસ્વિલાઃ ॥ ૪૨૯ ॥ યુગ્મમ્ ॥

एवं च । द्वाषष्टिभक्ताहोरात्रस्यैकषष्ठ्या लवैर्मिता ।

તિથિરેવં વચ્યતે યત્તદ્યુક્તમુપપદ્યતે ॥ ૪૩૦ ॥

तिथिमानेऽस्मिंश्च हते त्रिंशता स्याद्यथोदितः ।

માસશ્ચાન્દ્ર એવમપિ ત્રિંશત્તિથિમિતઃ સ્વલુ ॥ ૪૩૧ ॥

ननु राहुविमानेन योजनार्थमितेन वै ।

ષટ્પંચાશ્ચોજનૈકષષ્ટિભાગમિતં સ્વલુ ॥ ૪૩૨ ॥

कथमाच्छादितुं शक्यं गरीयः शशिमण्डलम् ।

લઘીયસા ગરીયો હિ દુરાવારમિતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૪૩૩ ॥

કહ્યું છે કે:—

જેટલે સમયે ચંદ્રમાનો સોળમો ભાગ ઓછો થાય, કે જેટલે સમયે એ વધે તેટલા કાળપ્રમાણ એક તિથિ થાય. આ પ્રમાણે તિથિની ઉત્પત્તિ છે. ૪૨૭.

રાહુ ચંદ્રમાનો ઉપરોક્ત ચાર ભાગ જેટલો અંશ ૨૯^૩/_૪ મુહૂર્ત પર્યન્ત આવરેલો કે ખુલ્લો રાખે છે. જેટલે સર્વ તિથિઓનું એ જ પ્રમાણ સમજવું. અને એવી રીતે એક અહોરાત્રના ^૬/_૪ જેવડી તિથિ કહેવાય છે તે યુક્ત જ છે. ૪૨૮-૪૩૦.

તિથિના આ પ્રમાણને ત્રીશે ગુણવાથી જેટલે કે આ પ્રમાણની ત્રીશ તિથિઓનો એક ચંદ્રમાસ થાય છે. ૪૩૧.

અહિં કોઈ એવી શંકા ઉપસ્થિત કરે કે—“ અરધા યોજન જેવડું જ રાહુનું વિમાન છે તે ^૫/_૪ યોજન પ્રમાણ (જેટલે કે પોતાથી લગભગ બમણું મહોટું) એવું ચંદ્રમાનું વિમાન કેવી રીતે આવરી શકે ? ન્હાની વસ્તુથી મહોટી વસ્તુ ન આવરી શકાય એ વાત પ્રકટ રીતે સમજાય એવી છે. ” ૪૩૨-૪૩૩.

एवमुत्तरयन्त्यत्र केचित् प्राक्तनपरिडिताः ।
 लघीयसोऽप्यस्य कान्तिजालैरत्यन्तमेचकैः ॥ ४३४ ॥
 आच्छाद्यते महदपि शशिविम्बं प्रसृत्वरैः ।
 दावानलोच्छलद्धूमस्तोमैरिव नभोऽङ्गणम् ॥ ४३५ ॥ युग्मम् ॥
 अन्ये त्वभिदधुः धीराः योजनार्थं यदुच्यते ।
 मानं ग्रहविमानस्य तदेतत्प्रायिकं ततः ॥ ४३६ ॥
 योजनायामविष्कम्भं तत् द्वात्रिंशांशमेदुरम् ।
 स्वर्भागुमण्डलं तेन विधुराद्रियते सुखम् ॥ ४३७ ॥

તથા ચાહુઃ ।

आयामो विख्वंभो जोअणमेगं तु तिगुणिओ परिही ।
 अट्टाइज्जधणुसया राहुस्स विमाणवाहल्लम् ॥ ४३८ ॥

સંગ્રહણ્યાદર્શે પ્રક્ષેપગાથેયં દશ્યતે ॥

भगवतीवृत्तावपि एतस्याश्चालनाया एवं प्रत्यवस्थानम् । यदिदं
 ग्रहविमानमर्धयोजनप्रमाणमिति तत् प्रायिकम् । ततश्च राहोः ग्रहस्य
 उक्ताधिकप्रमाणमपि विमानं संभाव्यते । अन्ये पुनराहुः लघीयसोऽपि
 राहुविमानस्य महता तमिस्रजालेन तदात्रियते । इति भगवतीसूत्रवृत्तौ
 १२ शतके पंचमोद्देशके । तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति ॥

આના ખુલાસામાં

કેટલાક પ્રાચીન વિદ્વાનો એમ કહે છે કે રાહુનું વિમાન જે કે ન્હાનું છે તેપણ એના
 અત્યન્ત શ્યામ રંગના વિસ્તૃત ક્રાન્તિના સમૂહથી તે મ્હોટું એવું પણ ચંદ્રગિમ્બ ઢંકાઈ
 ભાય છે; જેમ દાવાનળથી ઉછળેલા ધુમાડાના સમૂહવડે આકાશમંડળ ઢંકાઈ ભાય છે એમ.
 ૪૩૪-૪૩૫.

કેટલાક પંડિતો વળી એમ કહે છે કે ગ્રહના વિમાનનું પ્રમાણ અર્ધ યોજન કહ્યું છે ત્યાં
 ‘ પ્રાયઃ અર્ધ યોજન ’ સમજવું. રાહુનું વિમાન તે એક યોજન લાંબું પહોળું અને બત્રીશ
 ભાગ જેટલું ભડું સમજવું તેથી તે ચંદ્રના ગિમ્બને સુખેથી ઢાંકી શકે. ૪૩૬-૪૩૭. સં-
 હણીની પ્રતમાં આ (૪૩૮ મી) પ્રક્ષેપ ગાથા દેખાય છે. તેમાં કહ્યું છે કે “ રાહુના વિમાનની

કદાચિત્ ગ્રહણ ઇવ વિમાનમુપલભ્યતે ।
વૃત્તાકૃતિઃ ધ્રુવરાહોઃ કદાચિત્ ન તથા ચ કિમ્ ॥ ૪૩૯ ॥

દિનેષુ યેષુ તમસાભિભૂતઃ સ્યાત્ ભૃશં શશી ।
તેષૂપલભ્યતે વૃત્તં વિમાનમસ્ય યેષુ ચ ॥ ૪૪૦ ॥

શશી વિશુદ્ધકાન્તિત્વાત્ તમસા નાભિભૂયતે ।
વૃત્તં વિમાનં નૈતસ્ય દિનેષુ તેષુ દૃશ્યતે ॥ ૪૪૧ ॥ યુગ્મમ્ ॥

તથોક્તમ્ ।

વદ્વચ્છેત્રો કદ્વદ્વ દિવસે ધ્રુવરાહુણો વિમાણસ્ત ।
દિસદ્ પરં ન દિસદ્ જહ ગહણે પવ્વરાહુસ્સ ॥ ૪૪૨ ॥
અચ્ચચ્છં ન હિ તમસાભિભૂય તેજં સસી વિસુજ્જન્તો ।
તેણ ન વદ્વચ્છેત્રો ગહણે ડ તમોતમોં બહુલો ॥ ૪૪૩ ॥

इति भगवतीवृत्तौ ॥

હાંબાઈ પહોળાઈ એક યોજનની છે, એથી ત્રણ ગણો એનો પરિધિ છે અને અઢીસો ધનુષ્ય પ્રમાણ એની જડાઈ છે ” ૪૩૮. ભગવતીસૂત્રની ટીકામાં પણ ઉલ્લેખ છે કે— ‘ ગ્રહના વિમાનનું પ્રમાણ અર્ધ યોજન કહ્યું છે તે પ્રાયઃ સમજવું. અને તેથી રાહુગ્રહના વિમાનનું પ્રમાણ અધિક પણ સંભવે છે. ”

કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે રાહુનું વિમાન ઘણું છે પણ એના અન્ધકારનો સમૂહ મહોટો છે તેથી ચંદ્રમંડળ ઢંકાઈ જાય છે. એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રની ટીકામાં ખારમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે. તત્ત્વ કેવળીગમ્ય.

અહિં કોઈ વળી એક ખીલ શંકા કરે છે કે “ ગ્રહણસમયની પેઠે કોઈક વખતે ધ્રુવ-રાહુનું વિમાન ગોળ દેખાય છે અને કોઈક વખતે એવું નથી દેખાતું તેનું શું કારણ? ” ૪૩૯.

એનો ખુલાસો એ છે કે— “ જે દિવસોમાં ચંદ્ર રાહુથી અત્યન્ત પરાભવ પામેલો હોય તે દિવસોમાં એ રાહુનું વિમાન ગોળ દેખાય છે, પણ જ્યારે ચંદ્રમા તેજસ્વી કાન્તિવાળો હોય ત્યારે રાહુ એનો પરાભવ કરી શકતો નથી અને તેથી એનું વિમાન ગોળ દેખાતું નથી. ” ૪૪૦-૪૪૧.

ભગવતીસૂત્રની વૃત્તિમાં પણ શિષ્યે આવી જ શંકા કરેલી છે તેનો ઉત્તર પણ આચાર્યે આ જ ભાવાર્થનો આપેલો છે. ૪૪૨-૪૪૩ વાળી બેઠી ગાથાઓનો એ જ ભાવાર્થ છે.

યદા તુ લેશ્યામાવૃણવન્ પર્વરાહુઃ વ્રજત્યથઃ ।
પુષ્પદન્તમણ્ડલયોઃ યથોક્તકાલમાનતઃ ॥ ૪૪૪ ॥
તદા ભવત્યુપરાગો યથાર્હ ચન્દ્રસૂર્યયોઃ
જનૈઃ ગ્રહણમિત્યસ્ય પ્રસિદ્ધિઃ પરિભાવ્યતે ॥ ૪૪૫ ॥ યુગમ્ ॥

જઘન્યતસ્તત્ર ષણ્ણાં માસામન્તે શશિગ્રહઃ ।
ઉત્કર્ષતો દ્વિચત્વારિંશતો માસામતિક્રમે ॥ ૪૪૬ ॥
માસૈર્જઘન્યતઃ ષડ્ભિર્જાયતે ત્રણિગ્રહઃ ।
સંવત્સરૈરષ્ટચત્વારિંશતોત્કર્ષતઃ પુનઃ ॥ ૪૪૭ ॥

યદા સ્વર્માણુરાગચ્છન્ ગચ્છન્ વા પુષ્પદન્તયોઃ ।
લેશ્યામાવૃણુયાત્તર્હિ વદન્તિ મનુજા ભુવિ ॥ ૪૪૮ ॥
ચન્દ્રો રવિર્વા તમસા ગૃહીત ઇતિ યદ્યથ ।
લેશ્યામાવૃત્ય પાર્શ્વેન ગચ્છત્યર્કશશાંકયોઃ ॥ ૪૪૯ ॥
તદા વદન્તિ મનુજા રવિણા શશિનાથવા ।
રાહોઃ કુદ્ધિર્મિન્ન ઇતિ યદા પુનર્વિધુંતુદઃ ॥ ૪૫૦ ॥
અર્કેન્દુલેશ્યામાવૃત્યાપસર્પતિ તદા ભુવિ ।
વદન્તિ મનુજા વાન્તૌ રાહુણા શશિભાસ્કરૌ ॥ ૪૫૧ ॥

ચતુર્ભિઃકલાપકમ્ ॥

હવે કંઈક ' ગ્રહણ ' વિષે કહે છે.

જ્યારે પર્વરાહુ સૂર્ય કે ચંદ્રમાની લેશ્યાને (કાંતિને) આવરતો છતો યથોક્ત કાળે સૂર્ય કે ચંદ્રની નીચે જાય છે ત્યારે સૂર્યચંદ્રનો યથાયોગ્ય ઉપરાગ (ઠંકાવાપણું) થાય છે—તે લોકોમાં ગ્રહણના નામથી ઓળખાય છે. ૪૪૪-૪૪૫.

ચંદ્રગ્રહણ જઘન્યતઃ છ માસે અને ઉત્કૃષ્ટતઃ એંતાળીશ માસે થાય છે, જ્યારે સૂર્ય-ગ્રહણ જઘન્યતઃ છ માસે અને ઉત્કૃષ્ટતઃ અડતાળીશ વર્ષે થાય છે. ૪૪૬-૪૪૭.

સૂર્યચંદ્રની નીચેથી જતાં આવતાં રાહુ જ્યારે એઓની લેશ્યાને (તેજને) આચ્છાદિત કરે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે એઓને અન્ધકારે (રાહુએ) પકડી રાખ્યા છે. વળી એ જ્યારે એઓની લેશ્યાને આવરતો એઓની પડખેથી ચાલ્યો જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે

યદા તુ ગચ્છન્ વાગચ્છન્ રાહુશ્ચન્દ્રસ્ય વા રવેઃ ।
 લેશ્યામાવૃત્ય મધ્યેન ગચ્છત્યાહુર્જનાસ્તદા ॥ ૪૫૨ ॥
 રાહુણા રવિરિન્દુર્વા વિભિન્ન ઇતિ ચેત્પુનઃ ।
 સર્વાત્મના ચન્દ્રસૂર્યલેશ્યામાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૪૫૩ ॥
 વાવદન્તીહ મનુજાઃ પરમાર્થાવિદસ્તદા ।
 રાહુણા હુધિતેનેવ ગ્રસ્તશ્ચન્દ્રોઽથવા રવિઃ ॥ ૪૫૪ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકમ્ ॥
 શૃંગાટકશ્ચ જટિલઃ ક્ષત્રકઃ સ્વરકસ્તથા ।
 દુર્ધરઃ સગરો મત્સ્યઃ કૃષ્ણાસર્પશ્ચ કચ્છપઃ ॥ ૪૫૫ ॥
 ઇત્યસ્ય નવ નામાનિ વિમાનાસ્ત્વસ્ય પંચધા ।
 કૃષ્ણનીલરક્તપીતશુક્લવર્ણમનોહરાઃ ॥ ૪૫૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ઇતિ ભગવતીસૂત્રશતક ૧૨ ષષ્ઠોદ્દેશકે ॥

સમ્પૂર્ણસર્વાવયવો વિશિષ્ટાલંકારમાલ્યામ્બરરમ્યરૂપઃ ।

મહર્ષિકો રાજતિ રાહુરેષઃ લોકપ્રસિદ્ધો નતુ મૌલિમાત્રઃ ॥૪૫૭॥

સૂર્યે કે ચંદ્રમાએ રાહુની કુક્ષિને લેદી છે. વળી જ્યારે રાહુ એવી જ રીતે એઓની લેશ્યાને આવરીને ખસી જાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે રાહુએ સૂર્યચંદ્રને વમી કાઢ્યા છે. વળી રાહુ જ્યારે જ્યારે એ બેબિના મધ્યમાંથી જાય છે ત્યારે કહે છે કે રાહુએ એમને લેદ્યા છે. વળી જ્યારે રાહુ સૂર્યને કે ચંદ્રમાને સર્વથા પ્રકારે આવરીને રહે છે ત્યારે પણ સત્ય-સ્વરૂપથી અજ્ઞાન એવા લોકો એમ કહે છે કે હુધાતુર હોયની એવા રાહુએ સૂર્ય કે ચંદ્રને ગ્રસ્ત્યા છે, અર્થાત્ ગળી ગયો છે. ૪૪૮-૪૫૪.

આ રાહુનાં નવ નામ છે: (૧) શૃંગાટક, (૨) જટિલ, (૩) ક્ષત્રક, (૪) ખરક, (૫) દુર્ધર, (૬) સગર, (૭) મત્સ્ય, (૮) કૃષ્ણ સર્પ અને (૯) કચ્છપ. વળી એના (૧) શ્યામ, (૨) નીલ, (૩) રક્ત, (૪) પીત અને (૫) મ્વેત—એમ પાંચે વર્ણના મનહર વિમાનો છે. ૪૫૫-૪૫૬.

એ પ્રમાણે ભગવતીસૂત્રમાં શતક ૧૨, ઉદ્દેશ ૬ માં કહ્યું છે.

ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ અને યુગ્મમાળાથી સૌન્દર્યવાન અને મહાન્ સમૃદ્ધિએ યુક્ત એવા આ રાહુને સર્વ સમ્પૂર્ણ અવયવો છે, પણ લોકને વિષે એ માત્ર મસ્તકરૂપે જ પ્રસિદ્ધ છે. તેવો નથી. ૪૫૭.

किं च

विधोरेकमयनमहोसत्रास्त्रयोदश ।

चतुश्चस्वारिंशदहोरात्रांशाः सप्तषष्टिजाः ॥ ४५८ ॥

द्वाभ्यां चन्द्रायणाभ्यां स्यात् भमासः सप्तविंशतिः ।

अहोरात्राः सप्तषष्टिभागाः तत्रैकविंशतिः ॥ ४५९ ॥

अत्रोपपत्तिस्त्वेवम् ।

सर्वोद्भूनां चन्द्रभोगो वक्ष्यमाणः समुच्चितः ।

मुहूर्त्तानां शतान्यष्टैकोनविंशान्यथो लवाः ॥ ४६० ॥

स्युः सप्तविंशतिः सप्तषष्टिजास्त्रिंशता ततः ।

मुहूर्त्तके हते लब्धाहोरात्रसप्तविंशतिः ॥ ४६१ ॥

मुहूर्त्ता नव शिष्यन्ते भागाश्च सप्तविंशतिः ।

मुहूर्त्ताः सप्तषष्टिघ्नाः कार्याः कर्तुं सवर्णानम् ॥ ४६२ ॥

षट्शती त्र्युत्तरा स्यात् सा सप्तविंशतिभागयुक् ।

बभूव षट्शती त्रिंशा भागोऽस्यास्त्रिंशता पुनः ॥ ४६३ ॥

सप्तषष्टिभवा भागा लभ्यन्ते एकविंशतिः ।

यथोक्तोऽयं भमासोऽस्यार्धार्धं याम्योत्तरायणे ॥ ४६४ ॥

चन्द्रोत्तरायणारम्भो युगादिसमये भवेत् ।

प्रागुत्तरायणं पश्चाद्याम्यायनमिति क्रमः ॥ ४६५ ॥

१३ ५४ अहोरात्रनुं एक अद्रायणु थाय, अने अे अद्रायणुनो एक नक्षत्रमास थाय. अेटले एक नक्षत्रमासना २७ ३१ अहोरात्र थाय. ४५८-४५९.

अेनी समन्वृति आ प्रभाणुः—

सर्व नक्षत्रेनो अंद्र साथेनो लोगवटो अेकत्र करीअे तो ८१९ ३१ मुहूर्त्तनो थाय. आ रकमने त्रीशे भांगीअे तो २७ ३१ अहोरात्र आपी रडे. अेनो अेक अंद्रमास थयो, अने अेथी अर्धअर्ध भागनुं अंद्रनुं अेक दक्षिणायन ने उत्तरायणु थयुं. ४६०-४६४.

युगना आदि समये अंद्रना उत्तरायणुनो आरंल थाय छे अने तेथी पडेणुं उत्तरायणु अने पछी दक्षिणायन-अेम अनुक्रम छे-अने तेनाथी न अथोतिक्षिकनी अतिना अेक अण

પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદ્યતો જ્યોતિશ્ચક્રચારૈકમૂલયોઃ ।

સૂર્યયામ્યાયનશીતાંશૂતરાયણયોઃ કિલ ॥ ૪૬૬ ॥

યુગાદાવેવ યુગપત્તત્રાર્કદક્ષિણાયનમ્ ।

પુષ્પસપ્તષષ્ટિજાંશત્રયોવિંશત્યતિક્રમે ॥ ૪૬૭ ॥

યુગાદાવભિજિદ્યોગપ્રથમક્ષણ એવ તુ ।

ચન્દ્રોત્તરાયણારમ્ભઃ તતો યુક્તં પુરોદિતમ્ ॥ ૪૬૮ ॥

તથોક્તં જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રવૃત્તૌ । સકલજ્યોતિશ્ચારમૂલસ્ય સૂર્ય-
દક્ષિણાયનસ્ય ચન્દ્રોત્તરાયણસ્ય ચ યુગપત્પ્રવૃત્તિઃ યુગાદાવેવ । સાઽપિ
ચન્દ્રાયણસ્યાભિજિદ્યોગપ્રથમસમય એવ । સૂરાયણસ્ય તુ પુષ્પસ્ય ત્રયો-
વિંશતૌ સપ્તષષ્ટિભાગેષુ વ્યતીતેષુ । તેન સિદ્ધં યુગસ્ય આદિત્વમિતિ ॥

પુષ્પસ્ય સપ્તષષ્ટ્યુત્થવિંશત્યંશાધિકે તતઃ ।

મુહૂર્ત્તદશકે મુંક્ટે મુહૂર્ત્તૈકોનવિંશતૌ ॥ ૪૬૯ ॥

ભોગ્યાયાં સપ્તચત્વારિંશદંશાયાં સમાપ્યતે ।

વિધુનોદીચ્યમયનં યામ્યમારમ્ભયતેઽપિ ચ ॥ ૪૭૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

સમાન એવાં સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચંદ્રના ઉત્તરાયણની—એકની પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત)
એક સાથે થાય છે. ૪૬૫-૪૬૬.

વળી યુગની આદિમાં, એક સાથે જ, પુષ્પનક્ષત્રનો ૩૩ અંશ વ્યતિક્રમે સૂર્યનું દક્ષિણા-
યન, અને અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે ચંદ્રનું ઉત્તરાયણ શરૂ થાય છે. માટે ઉપર
કહ્યું તે યુક્ત છે. ૪૬૭-૪૬૮.

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—

સર્વ જ્યોતિશ્ચક્રના મૂળરૂપ એવા સૂર્યના દક્ષિણાયનની અને ચંદ્રના ઉત્તરાયણની
યુગની આદિમાં એક સાથે જ પ્રવૃત્તિ (શરૂઆત) થાય છે. તેમાં પણ ચંદ્રાયણની પ્રવૃત્તિ
અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પહેલે જ ક્ષણે અને સૂર્યાયનની પ્રવૃત્તિ પુષ્પનક્ષત્રનો ૩૩ અંશ
વ્યતિક્રમે થાય છે. એમ હોવાથી યુગનું આદિત્વ સિદ્ધ થયું.

પુષ્પ નક્ષત્રના ૧૦ ૩૩ મુહૂર્ત્ત લોગવાઈ રહ્યા કેડે બાકીના ૧૯ ૪૭ મુહૂર્ત્ત. લોગ્ય રહે
ત્યારે ચંદ્ર ઉત્તરાયણ સમાપ્ત કરે છે અને દક્ષિણાયનનો પ્રારંભ પણ કરી દે છે. ૪૬૯-૪૭૦.

एवं च सर्वनक्षत्रभोगार्धानुभवात्मके ।
 सामर्थ्यादिवसीयेते याम्योत्तरायणे विधोः ॥ ४७१ ॥
 न त्वाद्यान्त्यमण्डलाभिमुखप्रसरणात्मके ।
 याम्योत्तरायणे स्यातां भानोरिव विधोरपि ॥ ४७२ ॥
 किंच लोकप्रसिद्धः पञ्चम्यादिस्थितः ततः ।
 औदिच्यं याम्यमयनं विधुरारभते क्रमात् ॥ ४७३ ॥
 युगे युगे चतुर्द्विंशं शतं चन्द्रायणानि वै ।
 त्रिंशान्यष्टादशशतान्येभिश्च युगवासराः ॥ ४७४ ॥
 युगातीतपर्वसंख्या कार्या पंचदशाहता ।
 क्षिप्यन्ते तत्र तिथयः पर्वोपरिगतास्ततः ॥ ४७५ ॥
 राशेरस्माद्विवर्ज्यन्तेऽवमरात्राः ततः परम् ।
 ऋक्षमासार्धेन भागे यल्लब्धं तद्विचार्यते ॥ ४७६ ॥
 लब्धे समेऽङ्के विज्ञेयमतीतं दक्षिणायनम् ।
 विषमेऽङ्के पुनर्लब्धे व्यतीतमुत्तरायणम् ॥ ४७७ ॥

અને એવી રીતે સમર્થન કરતાં, ચંદ્રમાના દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ સર્વ નક્ષત્રોના અરધા ભોગવટાના અનુભવરૂપ જણાય છે. આ ચંદ્રાયણો કંઈ ભાનુના અયનોની પેઠે પહેલા અને છેલ્લા મંડળ સન્મુખ જ પ્રસરણ કરવાવાળા નથી. ૪૭૧-૪૭૨

વળી ચંદ્રમા લોકપ્રસિદ્ધ મકર અને કર્ક રાશિમાં આવી ત્યાંથી અનુક્રમે ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનનો પ્રારંભ કરે છે. ૪૭૩.

પ્રત્યેક યુગમાં ૧૩૪ ચંદ્રાયણો થાય છે એટલે પ્રત્યેક યુગના દિવસો ૧૩૪×૧૩ ૪૪ એટલે ૧૮૩૦ થાય છે. ૪૭૪.

યુગના પ્રારંભ પછી અમુક દિવસે કયું ચંદ્રાયણ છે તે જાણવાની રીત બતાવે છે:—

યુગાતીત પર્વોની સંખ્યાને પંદર વડે ગુણી પછી પર્વાતીત તિથિઓ એમાં ઉમેરવી. જે અંક આવે એમાંથી અવમરાત્રો એટલે ક્ષયતિથિઓ બાદ કરવી. બાદ કરતાં જે અંક આવે એને અર્ધચંદ્રમાસ વડે ભાંગવો. આમ કરતાં ભાગમાં જે અંક આવે તે જો અમ અંક હોય તો જાણવું જે દક્ષિણાયન વ્યતીત થયું, જો વિષમ અંક હોય

शेषांस्तूद्धरितानंशान् सप्तषष्ठ्या हरेत् बुधः ।
 लब्धांकप्रमिता वर्त्तमानायनदिना गताः ॥ ४७८ ॥
 तत्राप्युद्धरिता येऽङ्काः ते विज्ञेया विशारदैः ।
 दिनस्य सप्तषष्ठ्यंशा दृश्यन्तेऽत्र निदर्शनम् ॥ ४७९ ॥

यथा युगादेरारभ्य नवमासव्यतिक्रमे ।
 पंचम्यां केनचित् पृष्टं किं चन्द्रायणमस्ति भोः ॥ ४८० ॥
 कुर्यात् पंचदशघ्नानि पर्वाण्यष्टादशात्र च ।
 क्षिपेत् गतान् पंचतिथीन् त्यक्त्वावमचतुष्टयम् ॥ ४८१ ॥
 एकसप्तत्या समेतं संजातं शतयोर्द्वयम् ।
 भाजकोऽस्य भमासार्धं पूर्णरूपात्मकं न तत् ॥ ४८२ ॥
 किन्तु सप्तषष्टिभागैः कियद्भिरधिकं ततः ।
 एष राशिः सप्तषष्ठ्या भागसाम्याय गुण्यते ॥ ४८३ ॥
 अष्टादश सहस्राणि सप्तपंचाशताधिकं ।
 शतं जातमितश्चोद्गुमासार्द्धदिवसा अपि ॥ ४८४ ॥

तो नक्षत्रं ने उत्तरायणं व्यतीतं थयुं. वणी ने अंशो वधे अने सडसठे लागवा अटवे
 भागमां ने रक्षम आवे तेदला आलता अयनना द्विसो व्यतीतं थया नक्षत्रा. वणी पणु
 नेदला अंशो वधे तेदला सडसठांश त्पारपधीना द्विसना व्यतीतं थया समजवा. ४७५-४७६

अे वात ढधान्तवडे समजवे छे:—

नेमके युगनी आदिथी मांडीने नव मास गया णाह पंचमीने द्विसो क्युं अंद्रायण
 छे ? अे नक्षत्रा माटे आ प्रमाणे करवुं:—

नवमास=१८ पर्व; १८ ने १५ वडे शुष्णो, तेमां पांच तिथि उमेरो ने आर
 अवमरात्रो णाह करे. अेटवे

(१८x१५) +५-४=२७१ आंव्या. अर्धनक्षत्र अने अर्धमासे अेटवे के १३^४/_{१५} वडे लागो.

आम २७१÷१३^४/_{१५} अेटवे के २७१÷^{१५}/_{१३} अेटवे २७१x^{१५}/_{१३} अेटवे के १८१^४/_{१५}
 नक्षत्र मासना द्विसो आंव्या.

आ भागाकार करतां भागमां १६ आवशे ते १६ अयनो व्यतीतं थयां समजवां.
 वणी शेष ७७२ वधशे अने ६७ वडे लागो. भागमां ११ आंव्या अे ११ द्विसो

सप्तषष्ठ्या हताः शेषैः वेदवेदंत्वैर्युताः ।

जाताः पंचदशाढ्यानि शतानि नव तैः पुनः ॥ ४८५ ॥

हृते भाज्यांकेऽयनानि लब्धान्येकोनविंशतिः ।

शेषा भागसप्तशती द्विसप्तत्याधिका स्थिता ॥ ४८६ ॥

अस्या भागे सप्तषष्ठ्या लब्धा रुद्रमिता दिनाः ।

शेषाः पंचत्रिंशदंशाः तिष्ठन्ति सप्तषष्टिजाः ॥ ४८७ ॥

चन्द्रायणान्यतीतानीत्येवमेकोनविंशतिः ।

अनन्तरमतीतं यत्तच्चन्द्रस्योत्तरायणम् ॥ ४८८ ॥

वर्तमानस्य च याम्यायनस्य वासरा गताः ।

एकादश लवाः पंचत्रिंशच्च सप्तषष्टिजाः ॥ ४८९ ॥

अत्र पूर्णा भविष्यन्ति समाप्ते पंचमे तिथौ ।

एवमन्यत्रापि भाव्यं करणं गणकोत्तमैः ॥ ४९० ॥

इन्दुः तत्परिवारश्च रूपकान्त्यादिभिः भृशम् ।

सश्रीक इति विख्यातः ससी प्राकृतभाषया ॥ ४९१ ॥

मृगश्चिन्हं विमानेऽस्य पीठिकायां प्रतिष्ठितम् ।

मृगांकितविमानत्वात् मृगांक इति वोच्यते ॥ ४९२ ॥

व्यतीत तथा समञ्जवा. वणी शेष $\frac{34}{10}$ पञ्चा ते आरभा द्विसप्तत्या व्यतीत तथा समञ्जवा. अष्टौ समञ्जवानुं जे

१६ नो अंक विषम छे अष्टौ, व्यतीत थयुं ते अंक्रनुं उत्तरायणु व्यतीत थयुं छे. वणी वर्तमान (दक्षिण) अयनना १९ $\frac{34}{10}$ द्विसो व्यतीत तथा छे अने पंचमी समाप्त थये अे पूरुं थशे. ४८०-४९०

आ करणु प्रभाषे ज्योतिषीओअे अन्यत्र पणु बावी लेवुं (आ रीत प्रभाषे जवाज डाढेवा).

अंक्र अने ओनो परीवार इप, कान्ति आदिहमां अत्यन्त सश्रीक (शोभायमान) छे अने तेथी ते प्राकृत भाषामां ससी ओ नामे प्रसिद्ध छे. वणी ओना विमाननी पीठिका पर मृगनुं चिन्ह छे अष्टौ मृगना चिन्हवाणा विमानवाणो डोवाथी अे मृगांक पणु कडेवाय छे. ४९१-४९२.

તથા ચ પંચમાંગે ।

સે કેણદ્દેણં મંતે ઇવં વુચ્ચઈ ચંદે સસી । ચંદે સસી ગોયમ ચંદસ્સ
ણં જ્યોતિસિંદસ્સ જોતિસરણો મિયંકે વિમાણે કન્તા દેવા કન્તાઓ
દેવીઓ । ઇત્યાદિ ॥

इति चन्द्रस्वरूपनिरूपणम् ॥

ઇવં સંક્ષેપતશ્ચન્દ્રનિરૂપણં યથા કૃતમ્ ।
તથૈવ વર્ણયામોઽથ નક્ષત્રાણાં નિરૂપણમ્ ॥ ૪૯૩ ॥
આદૌ સંખ્યા મણ્ડલાનાં ૧ તેષાં ચેત્રપ્રરૂપણા ૨ ।
ઐકઞ્ચવિમાનાનાં તથાન્તરં પરસ્પરમ્ ૩ ॥ ૪૯૪ ॥
સુમેરોઃ મણ્ડલાબાધા ૪ વિષ્કમ્ભાદિ ચ મણ્ડલે ૫ ।
મુહૂર્તગતિઃ ૬ આવેશઃ શશાંકમણ્ડલૈઃ સહ ૭ ॥ ૪૯૫ ॥
દિગ્યોગો ૮ દેવતાઃ ૯ તારાસંખ્યો ૧૦ હૂનાં તથાકૃતિઃ ।
સૂર્યેન્દુયોગાદ્ધામાનં ૧૨ કુલાદ્યાખ્યાનિરૂપણમ્ ૧૩ ॥૪૯૬॥

આ સંબંધમાં પાંચમા 'અંગ' માં ઉલ્લેખ છે:—(શ્રી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે) હે ભગવન્ ! ચંદ્રમાને 'સસી' કેમ કહે છે ? (ભગવાન ઉત્તર આપે છે) હે ગોયમ ! ચંદ્રને સસી (સશ્રીક) એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે (ચંદ્ર) જ્યોતિશ્ચક્રનો ઇન્દ્ર છે, જ્યોતિશ્ચક્રનો રાજા છે, એના મૃગાંકિત વિમાનમાં મનોહર દેવો તથા મનોહર દેવીઓ રહે છે-ઇત્યાદિ શ્રી (શોભા) ને લઇને તે સશ્રીક-સસી કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ચંદ્રમાના સર્વ સ્વરૂપતું નિરૂપણુ સંમાપ્ત.

અહિં જેમ ચંદ્રમાતું ટુંકમાં સ્વરૂપ સમજાવ્યું તેમ હવે નક્ષત્રો વિષે પણ સંક્ષિપ્ત હકીકત કહીએ છીએ. ૪૯૩.

એક નગરી જેમ દરવાજાઓ વડે ગમ્ય-પ્રવેશી શકાય તેવી હોય છે તેમ નક્ષત્રોની પરિપાટી અમુક પંદર દ્વારોવડે ગમ્ય છે-જાણી શકાય છે.

તે પંદર દ્વારો આ પ્રમાણે છે:—

(૧) નક્ષત્રમંડળોની સંખ્યા (૨) નક્ષત્રોનાં ક્ષેત્ર, (૩) એક નક્ષત્રના વિમાનોતું પરસ્પર અંતર, (૪) નક્ષત્ર મંડળની મેરૂ પ્રતિ અબાધા, (૫) નક્ષત્રમંડળની પહોળાઈ આદિક, (૬) નક્ષત્રની એક મુહૂર્તમાં ગતિ, (૭) નક્ષત્રમંડળોનો ચંદ્રમાના મંડળો સાથે આવેશ, (૮) એમનો દિશાઓ સાથે યોગ, (૯)

અમાવાસ્યાપૂર્ણિમાનાં નક્ષત્રયોગકીર્તનમ્ ૧૪ ।
 પ્રતિમાસમહોરાત્રસમાપકાનિ તાનિ ચ ૧૫ ॥૪૯૭॥
 ઇમિશ્ચ પંચદશભિઃ દ્વારૈઃ પૂર્ગોપુરૈરિવ ।
 ગમ્યોઢૂપરિપાટીતિ તામેવ પ્રથમં બ્રુવે ॥ ૪૯૮ ॥
 અભિજિત્ શ્રવણં ચૈવ ધનિષ્ઠા શતતારિકા ।
 પૂર્વા ભદ્રપદા સૈવોત્તરાદિકાથ રેવતી ॥ ૪૯૯ ॥
 અશ્વિની ભરણી ચૈવ કૃત્તિકા રોહિણી તથા ।
 મૃગશીર્ષં તથા ચાર્દ્રા પુનર્વસૂ તતઃ પરમ્ ॥ ૫૦૦ ॥
 પુષ્યોઽશ્લેષા મઘા પૂર્વાફાલ્ગુન્યુત્તરફાલ્ગુની ।
 હસ્તશ્ચિત્રા તથા સ્વાતિઃ વિશાખા ચાનુરાધિકા ॥૫૦૧॥
 જ્યેષ્ઠા મૂલં તથા પૂર્વાષાઢા સૈવોત્તરાપિ ચ ।
 જિનપ્રવચનોપજ્ઞો નક્ષત્રાણામયં ક્રમઃ ॥૫૦૨॥

અશ્વિન્યાઃ કૃત્તિકાયાઃ યત્ પ્રસિદ્ધં લૌકિકક્રમમ્ ।
 ઉલ્લાંઘ્યાત્ર પ્રવચને યદેતત્ ક્રમદર્શનમ્ ॥ ૫૦૩ ॥

એમના (અધિષ્ઠાયક) દેવતા, (૧૦) એમના તારાઓની સંખ્યા, (૧૧) એમની આ-
 કૃતિ, (૧૨) એમના સૂર્ય અને ચન્દ્રમા સાથે સંયોગ કાળનું માન, (૧૩) એમનાં
 કુલાદિકનાં નામો, (૧૪) એમનો અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા સાથે યોગ અને (૧૫)
 પ્રત્યેક માસે અહોરાત્ર સંપૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રો. ૪૯૪-૪૯૮.

એ પંદર દ્વારોમાંનું પહેલું દ્વાર—

જિનશાસ્ત્રમાં નક્ષત્રોની સંખ્યા અઠ્યાવીશની કહી છે તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:-
 (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વ ભાદ્રપદા,
 (૬) ઉત્તર ભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) કૃત્તિકા,
 (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશીર્ષ, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસૂ, (૧૫) પુષ્ય,
 (૧૬) અશ્લેષા, (૧૭) મઘા, (૧૮) પૂર્વા ફાલ્ગુની, (૧૯) ઉત્તરા ફાલ્ગુની, (૨૦)
 હસ્ત, (૨૧) ચિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫)
 જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૂળ, (૨૭) પૂર્વાષાઢા, અને (૨૮) ઉત્તરાષાઢા. ૪૯૯-૫૦૨.

લૌકિક ક્રમ તે-પહેલું અશ્વિની, પછી ભરણી, પછી કૃત્તિકા, ઇત્યાદિ પ્રમાણે છે-તેને

તત્ર હેતુઃ પ્રથમતઃ સંયોગઃ શશિના સમમ્ ।

યુગસ્યાદાવભિજિતઃ શેષાણાં તુ તતઃ ક્રમાત્ ॥ ૫૦૪ ॥

કૃત્તિકાદિક્રમસ્તુ લોકે સપ્તશિલાકચક્રાદિષ્વેવ સ્થાનેષૂપયોગી શ્રૂયતે ॥

આરભ્ય નન્વાભિજિતો નચ્ચત્રાનુક્રમો યદિ ।

શેષોઙ્નામિવ કથં વ્યવહાર્યત્વમસ્ય ન ॥ ૫૦૫ ॥

અત્રોચ્યતેઽસ્ય શશિના યોગો યદત્પકાલિકઃ ।

ઋક્ષાન્તરાનુપ્રવિષ્ટતયાસ્ય તદ્વિચક્ષણમ્ ॥ ૫૦૬ ॥

યદુક્તં સમવાયાંગે સપ્તવિંશે સમવાયે । જમ્બૂદ્વીવે દીવે અમ્બીઙ્વજ્ઞેહિં
સત્તાવિસાહિં ણચ્ચત્તેહિં સંવવહારે વદ્દ૩ ॥ એતદ્વૃત્તિઃ યથા । જમ્બૂદ્વીપે ન
ધાતકીચ્ચણ્ડાદૌ અભિજિદ્વર્જેઃ સપ્તવિંશત્યા નચ્ચત્રૈઃ વ્યવહારઃ પ્રવર્ત્તે
અભિજિન્નચ્ચત્રસ્ય ઉત્તરાષાઢાચતુર્થપાદાનુપ્રવેશનાત્ । ઇતિ ॥

લોકે તુ ઐત્તરાષાઢમન્ત્યાંદ્વિચતસ્રશ્ચ શ્રુતેઃ ઘટીઃ ।

વદન્ત્યભિજિતો ભોગં વેધસત્તાદ્યવેક્ષણે ॥ ૫૦૭ ॥

ઉલ્લંઘીને સિદ્ધાન્તમાં જે આ ક્રમ કહ્યો છે એનો હેતુ એમ છે કે યુગની આદિમાં ચંદ્ર સાથે પહેલો અભિજિત નક્ષત્રનો યોગ હોય છે અને તે પછી જ અનુક્રમે શેષ નક્ષત્રોનો યોગ થાય છે. ૫૦૪-૫૦૪.

કૃત્તિકાદિકનો ક્રમ તે વળી લોકોને વિષે સપ્ત શિલાકચક્રાદિક સ્થાનકોમાં જ ઉપયોગી કહેવાય છે.

અહિં કોઈ એમ શંકા ઉઠાવે કે—જ્યારે તમે ‘અભિજિત’ થી આરંભીને નક્ષત્રોનો ક્રમ કહો છો ત્યારે ખાકીનાં નક્ષત્રોની જેમ એ અભિજિત ‘વ્યવહાર’ માં કેમ નથી ? ” ૫૦૫.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે:—“ ચંદ્રમાની સાથે એનો (અભિજિતનો) સંયોગ સ્વત્પકાલિક છે, પછી ચંદ્રમા સહ અન્ય નક્ષત્રને વિષે પ્રવેશ કરી જાય છે. માટે એ અવ્યવહાર્ય છે. ૫૦૬.

સમવાયાંગસૂત્રમાં પણ ૨૭ મા ‘સમવાય’ માં કહ્યું છે કે જમ્બૂદ્વીપમાં અભિજિત શિવાયના ૨૭ નક્ષત્રો વ્યવહારમાં વર્તે છે. એની ટીકા આ પ્રમાણે છે—જમ્બૂદ્વીપમાં (ધાતકીખંડ આદિમાં નહિ), અભિજિત શિવાયનાં ૨૭ નક્ષત્રોથી વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. કેમકે અભિજિત નક્ષત્રનો ઉત્તરાષાઢાના એથા પાદમાં સમાવેશ થાય છે.

લોકોમાં તે વેધ સત્તા આદિક જેવામાં, ઉત્તરાષાઢાનો અભિજિત સાથે સંયોગ છેલા પાદની ચાર ઘડી જેટલો જ કહેવાય છે. ૫૦૭.

અષ્ટાવેવ મણ્ડલાનિ સ્યુરષ્ટાવિંશતેરપિ ।
 ઉટૂનાં તત્ર ચારસ્તુ નિયતે સ્વસ્વમણ્ડલે ॥ ૫૦૮ ॥

હતિ મણ્ડલસંખ્યા ॥ ૧ ॥

સાશીતિયોજનશતે ઢ્રીપસ્યાન્તરવર્તિનિ ।
 ઉક્તં મુક્તિવધુકાન્તૈઃ નક્ષત્રમણ્ડલદ્વયમ્ ॥ ૫૦૬ ॥
 ત્રિંશો ચ યોજનશતત્રયે લવણવારિધેઃ ।
 ષડ્ નક્ષત્રમણ્ડલાનિ દૃષ્ટાનિ વિષ્ટપેક્ષિભિઃ ॥ ૫૧૦ ॥
 નક્ષત્રમણ્ડલં ચક્રવાલવિષ્કમ્ભતો ભવેત્ ।
 ગવ્યૂતમેકં પ્રત્યેકં ગવ્યૂતાર્ધં ચ મેદુરમ્ ॥ ૫૧૧ ॥
 ઇવં નક્ષત્રજાતીયમણ્ડલત્રેત્રસંમિતિઃ ।
 દશોત્તરા પંચશતી યોજનાનાં નિરૂપિતા ॥ ૫૧૨ ॥
 ન ત્વૈકૈકસ્ય ત્રેત્રસ્ય મણ્ડલત્રેત્રસમ્ભવઃ ।
 રવેરિવાયનાભાવાત્ સદા ચારાત્ સ્વમણ્ડલે ॥ ૫૧૩ ॥

હતિ મણ્ડલત્રેત્રમ્ ॥ ૨ ॥

અઠ્યાવીશે નક્ષત્રોનાં મંડલો તો ક્ષત્ર આઠ જ છે. ને એ આઠમાંથી પોતપોતાનાં નિયત મંડલમાં જ એ નક્ષત્રોની ગતિ છે. ૫૦૮.

એ પ્રમાણે ‘ નક્ષત્રોના મંડલોની સંખ્યા ’ નામનું પહેલું દ્વાર થયું.

હવે એ નક્ષત્રોના ળીળાં દ્વાર ‘ ક્ષેત્ર ’ વિષે કહે છે—

એ નક્ષત્રમંડલો જમ્બૂદ્વીપમાં છે અને તે ૧૮૦ યોજનમાં છે. બાકી છ નક્ષત્રમંડલો લવણસમુદ્ર ઉપર છે અને તે ૩૩૦ યોજનમાં છે. પ્રત્યેક નક્ષત્રમંડલ ચક્રવાળને વિષ્કંભે એક ગાઉ અને પહોળાઈએ અરધો ગાઉ છે. ૫૦૯-૫૧૧.

એટલે બધાં આઠે નક્ષત્રમંડલોનું ક્ષેત્ર ૧૮૦+૩૩૦ એટલે ૫૧૦ યોજનનું થયું. ૫૧૨.

સૂર્યની પેઠે ‘ અયન ’ ના અભાવને લઈને, તથા હમેશાં પોતપોતાના નિયત મંડલમાં જ ગમન કરતા હોઈને, દરેક નક્ષત્રને મંડલક્ષેત્ર સંભવતું નથી. ૫૧૩.

હવે નક્ષત્રના વિમાનોનું પરસ્પર અંતર (ત્રીણું દ્વાર).

યત્ર યત્ર યાનિ યાનિ વ્રદ્યન્તે ભાનિ મણ્ડલે ।
 સ્યાત્તદીયવિમાનાનાં દ્વે યોજને મિથોઽન્તરમ્ ॥ ૫૧૪ ॥

મિથોઽન્તરમુદૂનાં ચેદિદમેવ ભવેત્તદા ।
 મણ્ડલક્ષેત્રમન્યત્ સ્યાત્ ભૂશૂન્યં તચ્ચ નેષ્યતે ॥ ૫૧૫ ॥

યત્તુ દો જોઞ્નણાઈં ણ્ણવત્તમંડલસ્સ ણ્ણવત્તમણ્ડલસ્સ ય અબાહાણ
 અંતરે પરાણત્તે હત્યેતત્ જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રં તત્ અષ્ટાવપિ મણ્ડલેષુ યત્ર
 યત્ર મણ્ડલે યાવન્તિ નક્ષત્રાણાં વિમાનાનિ તેષ્વમન્તરબોધકમ્ । યચ્ચ
 અભિજિન્નક્ષત્રવિમાનસ્ય શ્રવણનક્ષત્રવિમાનસ્ય ચ પરસ્પરમન્તરં દ્વે યોજને
 ઇતિ ઉપાધ્યાયશ્રીશાન્તિચન્દ્રગણિભિઃ સ્વકૃતવૃત્તૌ વ્યાખ્યાયિ તદભિ-
 પ્રાયં સમ્યક્ ન વિદ્મઃ । યદ્યપિ ઉપાધ્યાયશ્રીધર્મસાગરગણિભિઃ સ્વકૃત-
 વૃત્તૌ ઇતત્સૂત્રવ્યાખ્યાને દ્વે યોજને નક્ષત્રસ્ય નક્ષત્રસ્ય ચ અબાધયા
 અન્તરં પ્રજ્ઞાતમ્ ઇત્યેવ લિખિતમસ્તિ તદપિ અભિપ્રાયશૂન્યમેવ ॥

ચતુશ્ચત્વારિંશતૈવ સહસ્રૈરષ્ટભિઃ શતૈઃ ।

વિંશૈશ્ચ યોજનૈઃ મેરોઃ સર્વાન્તરં મમણ્ડલમ્ ॥ ૫૧૬ ॥

જે જે મંડળમાં જે જે નક્ષત્રો કહેવામાં આવે તે તે નક્ષત્રના વિમાનોનું પરસ્પર
 અન્તર જે યોજન છે. ૫૧૪.

નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચે પરસ્પર અંતર પણ કેટલેક સ્થળે એટલું જ એટલે કે જે યો-
 જનનું કહ્યું છે તે જે તેટલું જ સ્વીકારીએ તો મંડળક્ષેત્ર વિનાની બીજી જગ્યા શૂન્ય
 રહે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાપિત સૂત્રમાં દરેક નક્ષત્રમંડળનું અબાધા અંતર જે યોજનનું કહ્યું છે
 તે આઠે મંડળોમાં જે જે મંડળની અંદર જેટલાં નક્ષત્રોનાં વિમાનો છે તેઓનાં પરસ્પર
 અંતરને જણાવનારું છે (એમ સમજવું). વળી અભિજિત્ નક્ષત્રના વિમાન અને શ્રવણ
 નક્ષત્રના વિમાન વચ્ચે પણ ઉપાધ્યાય શ્રીશાન્તિચંદ્રગણિએ પોતે કરેલી ટીકામાં જે યોજન
 જેટલું અંતર કહ્યું છે. તે પણ અમે સમજી શકતા નથી. તેમ જ શ્રાધર્મસાગરગણિએ
 પણ પોતે રચેલી વૃત્તિમાં નક્ષત્ર નક્ષત્ર વચ્ચેનું અંતર જે યોજનનું કહ્યું છે એમ લખ્યું
 છે, એ લખાણ પણ અભિપ્રાયશૂન્ય છે.

હવે ચોથું દ્વાર.

સર્વથી અંદરનું નક્ષત્રમંડળ મેરૂથી ૪૪૮૨૦ યોજને રહેલું છે અને સર્વથી બ-
 હારનું નક્ષત્રમંડળ મેરૂથી ૪૫૩૩૦ યોજને રહેલું છે. (આ પરથી આઠે નક્ષત્રમંડળોનું

सहस्रैः पंचचत्वारिंशता विंशैस्त्रिभिः शतैः ।

योजनैः मेरुतः सर्वबाह्यं नक्षत्रमण्डलम् ॥ ५१७ ॥

इति मेरोः अबाधा ॥ ४ ॥

विष्कम्भायामंपरिधिप्रमुखं मानमेतयोः ।

रवेः सर्वान्तरसर्वबाह्यमण्डलयोरिव ॥ ५१८ ॥

इति मण्डलविष्कम्भादि ॥ ५ ॥

सहस्राणि पंच शतद्वयं च पंचषष्टियुक् ।

योजनानि योजनस्य भक्तस्यैकस्य निश्चितम् ॥ ५१९ ॥

एकविंशत्या सहस्रैः षष्ट्याढ्यैः नवभिः शतैः ।

विभागाश्च समधिकाः पूर्वोक्तयोजनोपरि ॥ ५२० ॥

अष्टादश सहस्राणि शतद्वयं त्रिषष्टियुक् ।

सर्वान्तर्मण्डलोद्भूतां मुहूर्त्तगतिरेषिका ॥ ५२१ ॥

उपपत्तिश्चात्र—

नक्षत्रं सर्वमप्यत्र पूरयेत् स्वस्वमण्डलम् ।

मुहूर्त्तैरेकोनषष्ट्या मुहूर्त्तस्य तथा लवैः ॥ ५२२ ॥

भाप पूर्वे ५१० योजनानुं कडेलुं छे (श्लोक ५१२) ते अराणर भणी रहे छे. (४५३३०-४४८२०=५१०). ५१६-५१७.

ये प्रमाणे ' मेरु प्रति अबाधा ' नामनुं योथुं द्वार थयुं.

हुवे ' मंडलानां विष्कम्भादिक ' नामना पांथमा द्वारना निरूपणुमां कडेवानुं के—

सूर्यनां सर्वात्यन्तर अने सर्वबाह्य—अमे ये मंडलानां विष्कम्भा, आयाम अने परिधि आदिक प्रमाणे न आ नक्षत्रानां विष्कम्भा, आयाम, परिधि आदिक छे. ५१८.

हुवे ' मुहूर्त्तगति ' नामना छुटा द्वारनुं निरूपणु करे छे—

सर्वात्यन्तर मंडलानां रहेला नक्षत्रानि मुहूर्त्तगति पर६५ $\frac{१८३६३}{११६६३}$ योजन नेटली छे. ५१६-५२१

येनी समजथु आ प्रमाणे :—

सप्तषष्टित्रिंशतविभक्तस्य त्रिभिः शतैः ।

सप्तोत्तरैः प्रत्ययश्च त्रैराशिकात्तदुच्यते ॥ ५२३ ॥

नक्षत्रार्धमण्डलानां संपूर्णयुगवर्तिनाम् ।

पंचत्रिंशत्समधिकैर्यद्यष्टादशभिः शतैः ॥ ५२४ ॥

अष्टादशशती त्रिंशाहोरात्राणामवाप्यते ।

द्वाभ्यामर्धमण्डलाभ्यां किमाप्यते तदा वद ॥ ५२५ ॥

अत्रान्त्यराशिना राशौ मध्यमे गुणिते सति ।

त्रिसहस्री षट्शती च जाता षष्टयधिका किल ॥ ५२६ ॥

पंचत्रिंशत्समधिकेनाष्टादशशतात्मना ।

आद्येन राशिना भागे रात्रिदिवमवाप्यते ॥ ५२७ ॥

अष्टादशशती शेषा पंचविंशतियुक् स्थिता ।

मुहूर्त्तानयनायैषा त्रिंशता गुणिताभवत् ॥ ५२८ ॥

चतुःपंचाशत्सहस्राः सार्द्धा सप्तशतीति च ।

एषां भागेऽष्टादशभिः पंचत्रिंशद्युतैः शतैः ॥ ५२९ ॥

लब्धा मुहूर्त्ता एकोनत्रिंशत् ततोऽपवर्त्तनम् ।

छेद्यच्छेदकयोः राश्योः पंचभिः तौ ततः स्थितौ ॥ ५३० ॥

सप्ताढ्या त्रिंशती भाज्यो भाजकः सप्तषष्टियुक् ।

त्रिंशती येऽत्र लब्धाश्चैकोनत्रिंशत् मुहूर्त्तकाः ॥ ५३१ ॥

त्रिंशन्मुहूर्त्तरूपेऽहोरात्रे पूर्वागतेऽन्विताः ।

ते मुहूर्त्ताः स्युरेकोनषष्टी राशिरसौ पुनः ॥ ५३२ ॥

हरिक नक्षत्र पोतपोतातुं आशुं मंडल पदकेण मुहूर्त्तोभां पूरे छे; नेनी नीये
प्रभाषे त्रैराशिक द्विसाभथी आत्री करवी, ५२२-५२३.

संपूर्ण युगवर्ती १८३५ नक्षत्रार्धमंडलोथी ने १८३० अडोरान् थाय तो २
अर्धमंडलोथी डेटला अडोरान् थाय ?

भाटे १८३५ : १८३० : : २ आभ त्रैराशि लभवी अटके $\frac{१८३० \times ३}{१८३५}$ अडोरान्

ગુણ્યતે ભાગસામ્યાય સપ્તષષ્ટિસમન્વિતૈઃ ।

ત્રિભિઃ શતૈઃ ક્ષિપ્યતેઽસ્મિન્ સપ્તાઢ્યાંશશતત્રયી ॥ ૫૩૩ ॥

સપ્તષષ્ટિર્નવશત્યેવં સહસ્રાશ્ચૈકવિંશતિઃ ।

અયં ચ રાશિઃ પરિધેઃ ભાજકઃ પ્રતિમણ્ડલમ્ ॥ ૫૩૪ ॥

તિસ્રો લક્ષ્મીઃ પંચદશ સહસ્રાણિ તથોપરિ ।

નવાશીતિઃ પરિક્ષેપઃ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ॥ ॥ ૫૩૫ ॥

રાશિર્યોજનરૂપોઽયં ભાગાત્મકેન રાશિના ।

કથં વિભાજ્યોઽસદ્શસ્વરૂપત્વાદસૌ તતઃ ॥ ૫૩૬ ॥

તેનૈવાર્હતિ ગુણનં ગુણિતો યેન ભાજકઃ ।

તતઃ ત્રિભિઃ શતૈઃ સપ્તષષ્ટ્યાઢ્યૈરેષ ગુણ્યતે ॥ ૫૩૭ ॥

જાતા એકાદશ કોઢ્યઃ ષડ્પંચાશ્ચ લક્ષ્મીઃ ।

સપ્તત્રિંશત્સહસ્રાણિ ષડ્શતી ચ ત્રિષષ્ટિયુક્ ॥ ૫૩૮ ॥

સહસ્રૈરેકવિંશત્યા ષષ્ટ્યાઢ્યૈર્નવભિઃ શતૈઃ ।

ભાગેઽસ્ય રાશેઃ પ્રાયુક્તા મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ॥ ૫૩૯ ॥

એટલે કે ૧૬૩૫ અહોરાત્ર. આમાં ૧૬૩૫ અહોરાત્રના મુહૂર્ત-કાઢવા માટે ૧૮૨૫ને ૩૦ વડે ગુણીને ૧૮૩૫ વડે ભાગવાથી ૨૬૩૬૭ મુહૂર્ત આવશે; જેમાં એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત લેખવતાં ૨૬૩૬૭ આવી રહ્યા. ૫૨૪-૫૪૨.

હવે ૫૪૧ ૫૬ ને ભાગના સામ્ય માટે ૩૬૭ વડે ગુણો અને તેમાં ૩૦૭ લેખવો એટલે ૨૧૬૬૦ આવશે. આ રકમ દરેક મંડળે પરિધિની ભાજક રકમ સમજવી. ૫૩૨-૫૩૪.

આ સર્વાભ્યન્તર નક્ષત્રમંડળનેા પરિધિ ૩૧૫૦૮૬ યોજન છે. ઉપર ભાજક ૫૬૩૬૭ ની રકમને ૩૬૭ વડે ગુણેલ છે. માટે આ ૩૧૫૦૮૬ યોજનવાળી ભાજ્ય રકમને ૫૬૩૬૭ વડે ગુણો. એટલે ૧૧૫૬૩૭૬૬૩ આવશે; એ ભાજ્ય રકમ છે. તેને ૨૧૬૬૦ વડે ભાંગો એટલે ૫૨૬૫૬૩૬૩ યોજન આવશે. અને તેથી પૂર્વે ૫૧૬-૫૨૧ સ્ત્રો-કોમાં મુહૂર્તગતિ કહી છે તે મળી રહી. ૫૩૮-૫૩૯.

(એ પ્રમાણે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં નક્ષત્રની મુહૂર્તગતિ સમજવી.)

તથા યોજનાનાં ત્રિપંચાશ્ચ્છતી સૈકોનવિંશતિઃ ।
સહસ્રૈરેકવિંશત્યા ષષ્ટ્યાલ્લ્યૈઃ નવભિઃ શતૈઃ ॥ ૫૪૦ ॥

ભક્તસ્ય યોજનસ્યાંશસહસ્રાઃ ષોડશોપરિ ।
સપંચષષ્ટિચ્છિશતી ગતિઃ સર્વાન્ત્યમણ્ડલે ॥ ૫૪૧ ॥

તથાહિ । લક્ષ્મ્યં યોજનાનામષ્ટાદશસહસ્રયુક્ ।
શતત્રયં પંચદશં પરિક્ષેપોઽન્ત્યમણ્ડલે ॥ ૫૪૨ ॥
અયં ત્રિભિઃ સપ્તષષ્ટિસહિતૈઃ તાડિતઃ શતૈઃ ।
કોલ્ય એકાદશ લક્ષ્મ્યા અષ્ટષષ્ટિઃ કિલાધિકાઃ ॥ ૫૪૩ ॥

સહસ્રૈરેકવિંશત્યા શતૈઃ ષડ્ભિઃ સપંચભિઃ ।
રાશેરસ્યૈકવિંશત્યા સહસ્રૈર્નવભિઃ શતૈઃ ॥ ૫૪૪ ॥

હૃતે ષષ્ટ્યધિકૈઃ ભાગે મુહૂર્તગતિરાપ્યતે ।
નક્ષત્રાણાં કિલ સર્વબાહ્યમણ્ડલચારિણામ્ ॥ ૫૪૫ ॥

इति मुहूर्त्तगतिः ॥ ६ ॥

षट्सु शेषमण्डलेषु मुहूर्त्तगतिसंविदे ।
सुखेन तत्तत्परिधिज्ञानाय क्रियतेऽधुना ॥ ५४६ ॥

હવે સર્વથી બહારના મંડળમાં નક્ષત્રની મુહૂર્તગતિ ૫૩૧૯^{૧૬૩૬૫}/_{૨૧૯૬૦} યોજન જેટલી છે. ૫૪૦-૫૪૧.

તે આ પ્રમાણે:—

સર્વથી બહારના મંડળનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યોજન છે. એને ૩૬૭ વડે ગુણો, ૧૧૬૮૨૧૬૦૫ આગ્યા. એને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગો, એટલે ૫૩૧૯^{૧૬૩૬૫}/_{૨૧૯૬૦} આવી રહેશે. ૫૪૨-૫૪૫.

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોની મુહૂર્તગતિ વિષે કહ્યું.

[યાદ રહે કે આ 'મુહૂર્તગતિ' દ્વારમાં નક્ષત્રના આઠ મંડળોમાંના (૧) સર્વાન્ત્યમણ્ડલ અને (૨) સર્વબાહ્ય એમ બે બે મંડળો માંડેના નક્ષત્રોની મુહૂર્તગતિ આવી.]

શેષ છ મંડળો રહ્યાં એમાં સુખેથી (નક્ષત્રોની) મુહૂર્તગતિ જાણવા માટે તે તે મંડ-

મમળડલાનાં સર્વેષાં મળડલેષ્વમૃતદ્યુતેઃ ।
 સમવતારઃ તત્રાવ્યમાયે શશાંકમળડલે ॥ ૫૪૭ ॥
 મમળડલં દ્વિતીયં ચ તૃતીયે ચન્દ્રમળડલે ।
 ષષ્ટે તૃતીયં વિજ્ઞેયં લવણોદધિભાવિનિ ॥ ૫૪૮ ॥
 ચતુર્થ સપ્તમે જ્ઞેયં તથા પંચમમષ્ટમે ।
 વિજ્ઞેયં દશમે ષષ્ટમેકાદશે ચ સપ્તમમ્ ॥ ૫૪૯ ॥
 અષ્ટમં ચ પંચદશે શેષાણિ તુ સદોહુભિઃ ।
 સપ્ત ચન્દ્રમળડલાનિ રહિતાનિ વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૫૦ ॥
 ણ્ણાં ચન્દ્રમળડલાનાં પરિત્તેપાનુસારતઃ ।
 પૂર્વોક્તવિધિના મનાં મુહૂર્ત્તગતિરાપ્યતે ॥ ૫૫૧ ॥

इति चन्द्रमण्डलावेशः ॥ ७ ॥

અભિજિચ્છ્રવણશ્ચૈવ ધનિષ્ટા શતતારિકા ।
 પૂર્વોક્તરા માર્દ્રપદા રેવતી પુનરશ્વિની ॥ ૫૫૨ ॥
 મરણી ફાલ્ગુની પૂર્વા ફાલ્ગુન્યેવ તથોક્તરા ।
 સ્વાતિશ્ચ દ્વાદશૈતાનિ સર્વામ્બ્યન્તરમળડલે ॥ ૫૫૩ ॥

ળોના ઘેરાવાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તે મેળવવા સાડે સર્વ નક્ષત્રમંડળોને ચંદ્રમંડ-
 ળોમાં ઉતારો: પહેલું નક્ષત્રમંડળ પહેલા ચંદ્રમંડળમાં છે. બીજું નક્ષત્રમંડળ ત્રીજા ચંદ્ર-
 મંડળમાં છે; ત્રીજું નક્ષત્રમંડળ લવણસમુદ્રગત છટ્ટા ચંદ્રમંડળમાં છે; ચોથું સાતમામાં,
 પાંચમું આઠમામાં, છટ્ટું દશમામાં, સાતમું અગ્યારમામાં, અને આઠમું પંદરમામાં છે.
 શેષ સાત ચંદ્રમંડળો સર્વદા નક્ષત્ર વિનાનાં જ છે. ૫૪૬-૫૫૦

આમ સમવતાર એટલે ઉતારો કર્યો એટલે તે તે મંડળમાં નક્ષત્રોની મુહૂર્ત્તગતિ
 ઉપર્યુક્ત તે તે ચંદ્રમંડળોના ઘેરાવા પરથી પૂર્વોક્ત રીતિ અનુસાર (શુભાકાર ભાંગાકાર
 કરવાથી) આવશે. ૫૫૧.

એવી રીતે ' ચન્દ્રમંડલાવેશ ' નામનું સાતમું દ્વાર થયું.

હવે ' દિગ્યોગ ' નામનું આઠમું દ્વાર કહે છે. (૧લોક ૫૫૨ થી ૬૧૪ સુધી).

નક્ષત્રોના આઠ મંડળોમાંના સર્વામ્બ્યન્તર મંડળમાં (૧) અભિજિત, (૨) શ્રવણ,

ચરન્તિ તન્મણ્ડલાર્ધં યથોક્તકાલમાનતઃ ।

પૂરયન્તિ તદન્યાર્ધં તથા તાન્યપરાણ્યપિ ॥ ૫૫૪ ॥

પુનર્વસૂમઘાશ્ચોતિ દ્વયં દ્વિતીયમણ્ડલે ।

તૃતીયે કૃત્તિકાસ્તૂર્યે ચિત્રા તથા ચ રોહિણી ॥ ૫૫૫ ॥

વિશાખા પંચમે ષષ્ટેઽનુરાધા સપ્તમે પુનઃ ।

જ્યેષ્ઠાષ્ટમે ત્વષ્ટ ભાનિ સદા ચરન્તિ તદ્યથા ॥ ૫૫૬ ॥

આર્દ્રા મૃગશિરઃ પુબ્યોઽશ્લેષા મૂલં કરોઽપિ ચ ।

પૂર્વાષાઠોત્તરાષાઠે ઇત્યષ્ટાન્તિમમણ્ડલે ॥ ૫૫૭ ॥

પૂર્વોત્તરાષાઠયોઃ તુ ચતુસ્તારકયોરિહ ।

દ્વે દ્વે સ્તઃ તારકે મધ્યે બહિશ્ચાષ્ટમમણ્ડલાત્ ॥ ૫૫૮ ॥

અષ્ટાનાં દ્વાદશાનાં ચ બાહ્યાભ્યન્તરચારિણામ્ !

સર્વેભ્યોઽપિ બહિઃ મૂલં સર્વેભ્યોઽપ્યન્તરેઽભિજિત્ ॥ ૫૫૯ ॥

તથાહુઃ । અહ ભરણિ સાઙ્ ઉવરિં બહિઃ મૂલો મિંતરે અભિર્ઙ્ ॥

(૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતતારા, (૫) પૂર્વા ભાદ્રપદા, (૬) ઉત્તરા ભાદ્રપદા, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભરણી, (૧૦) પૂર્વા કૃત્તિકા, (૧૧) ઉત્તરા કૃત્તિકા અને (૧૨) સ્વાતિ-એ બાર નક્ષત્રો આવેલાં છે. તેઓ પૂર્વોક્ત-સમયમાં-આ મંડળના અર્ધ ભાગમાં ગમન કરે છે; અને એના દ્વિતીયાર્ધને બીજાં તેજ નામના નક્ષત્રો પૂર્ણ કરે છે. ૫૫૨-૫૫૪.

સર્વાભ્યન્તર પછીના બીજા મંડળમાં હુમેશાં પુનર્વસૂ અને મઘા, ત્રીજામાં કૃત્તિકા, ચોથામાં ચિત્રા અને રોહિણી, પાંચમામાં વિશાખા, છઠ્ઠામાં અનુરાધા, સાતમામાં જ્યેષ્ઠા અને આઠમામાં એટલે છેલ્લામાં (૧) આર્દ્રા, (૨) મૃગશિર, (૩) પુબ્ય, (૪) અશ્લેષા, (૫) મૂળ, (૬) હસ્ત, (૭) પૂર્વાષાઠા અને (૮) ઉત્તરાષાઠા-એ આઠ નક્ષત્રો ગમન કરે છે. ૫૫૫-૫૫૭.

ચાર તારાઓ જેમને છે એવા પૂર્વાષાઠા અને ઉત્તરાષાઠા નક્ષત્રોના બંને તારા આઠમા મંડળની અંદર છે અને બંને તારા બહાર છે. ૫૫૮.

સર્વથી બહારના મંડળમાં ગમન કરનારા આઠ અને સર્વથી અભ્યન્તર મંડળમાં ગમન કરનારા બાર નક્ષત્રોમાંથી મૂળ નક્ષત્ર સર્વથી બહાર છે અને અભિજિત્ સર્વથી અંદર છે. ૫૫૯.

યાનિ દ્વાદશ ઋત્વાણિ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલે ।
 તાનિ ચન્દ્રસ્યોત્તરસ્યાં સંયુજ્યન્તેઽમુના સમમ્ ॥ ૫૬૦ ॥
 ણમિઃ યદોઙ્ગમિઃ સાર્ધં યોગઃ તદા સ્વભાવતઃ ।
 શેષેષ્વેવ મણ્ડલેષુ ભવેચ્ચારો હિમચ્યુતેઃ ॥ ૫૬૧ ॥
 સર્વાન્તર્મણ્ડલસ્થાનામેષામુત્તરવર્તિતા ।
 ચન્દ્રાત્ યુક્તા તદેભ્યશ્ચ વિધોર્દક્ષિણવર્તિતા ॥ ૫૬૨ ॥
 મધ્યમીયમણ્ડલેષુ યાન્યુક્તાન્યષ્ટ તેષુ ચ ।
 વિના જ્યેષ્ઠાં ત્રિધા યોગઃ સપ્તાનાં શશિના સમમ્ ॥ ૫૬૩ ॥
 ઐત્તરાહો દાક્ષિણાત્યો યોગઃ પ્રમર્દનામકઃ ।
 આદ્યો બહિશ્ચરે ચન્દ્રે દ્વિતીયોઽન્તશ્ચરે સ્વતઃ ॥ ૫૬૪ ॥
 પ્રમર્દો ભવિમાનાનિ મિન્ત્વેન્દોઃ ગચ્છતો ભવેત્ ।
 યોગઃ પ્રમર્દ એવ સ્યાજ્જ્યેષ્ઠાયાઃ શશિના સમમ્ ॥ ૫૬૫ ॥

અન્યત્ર કહ્યું છે કે ભરણી નીચે છે, સ્વાતિ ઉપર છે. મૂળ બહાર છે અને અ-
 ભિન્નિત્ અંદર છે. ”

સર્વાભ્યન્તર મંડળને વિષે જે બાર નક્ષત્રો છે તેઓનો ચંદ્રમા સાથે યોગ ચંદ્રની
 ઉત્તરે થાય છે. અને એ યોગ થાય છે ત્યારે ચંદ્રમાનું ક્ષરણ સ્વભાવતઃ શેષ મંડળોમાં
 જ થાય છે. ૫૬૦-૫૬૧.

તેઓ જ્યારે સર્વાભ્યન્તર મંડળમાં હોય છે ત્યારે એઓ ચંદ્રથી ઉત્તર દિશામાં,
 અને ચંદ્ર એઓથી દક્ષિણ દિશામાં હોય એ યુક્ત છે. ૫૬૨.

મધ્યના એટલે બીજાથી તે સાતમા સુધીના છ મંડળોમાં જે આઠ નક્ષત્રો કહ્યાં
 છે તે આઠમાંથી જ્યેષ્ઠા પડતું મૂકતાં શેષ સાત રહ્યાં એઓનો ચંદ્રમા સાથે સંયોગ
 ત્રણ પ્રકારે થાય છે. (૧) ઉત્તરાભિમુખ યોગ, (૨) દક્ષિણાભિમુખ યોગ અને
 (૩) પ્રમર્દ યોગ. ૫૬૩-૫૬૪.

ચંદ્રમા બહિશ્ચર હોય ત્યારે પહેલો (ઉત્તરાભિમુખ) યોગ થાય છે, એ જ્યારે
 અન્તશ્ચર હોય ત્યારે બીજો (દક્ષિણાભિમુખ) યોગ થાય છે અને એ જ્યારે નક્ષત્રોના
 વિમાનોને લેદીને મધ્યમાંથી જતો હોય ત્યારે ત્રીજો (પ્રમર્દ) યોગ થાય છે. જ્યેષ્ઠાનો
 તો ચંદ્ર સાથે પ્રમર્દ યોગ જ થાય છે. ૫૬૪-૫૬૫.

ઉદૂન્યાયાનિ ષદ્ ભેષુ બાહ્યમણ્ડલવર્તિષુ ।
 ઇન્દોર્દક્ષિણાદિક્સ્થાનિ સંયુજ્યન્તેઽમુના સમમ્ ॥ ૫૬૬ ॥
 પૂર્વોત્તરાષાઢ્યોઃ તુ બાહ્યતારાવ્યપેક્ષયા ।
 યામ્યાયાં શશિના યોગઃ પ્રજ્ઞસઃ પરમર્ષિભિઃ ॥ ૫૬૭ ॥
 દ્વયોર્દ્વયોસ્તારયોસ્તુ ચન્દ્રે મધ્યેન ગચ્છતિ ।
 ભવેત્ પ્રમર્દયોગોઽપિ તતો યોગોઽનયોર્દ્વિધા ॥ ૫૬૮ ॥
 ઉદીચ્યાં દિશિ યોગસ્તુ સંભવેન્નાનયોર્ભયોઃ ।
 યદાભ્યાં પરતશ્ચારો કદાપીન્દોર્ન વર્તતે ॥ ૫૬૯ ॥

વિભિન્નમણ્ડલસ્થાનાં પૃથક્મણ્ડલવર્તિના ।
 નક્ષત્રાણાં ચન્દ્રમસા યથા યોગસ્તથોચ્યતે ॥ ૫૭૦ ॥

સ્વસ્વકાલપ્રમાણેનાષ્ટાવિંશત્યા કિલોદ્ભિઃ ।
 નિજગત્યા વ્યાપ્યમાનં ચેત્રં યાવદ્વિભાવ્યતે ॥ ૫૭૧ ॥
 તાવન્માનમેકમર્ધમણ્ડલં કલ્પ્યતે ધિયા ।
 દ્વિતીયોદ્ભુકદમ્બેન દ્વિતીયમર્ધમણ્ડલમ્ ॥ ૫૭૨ ॥

અષ્ટાનવતિશતાઢ્યં લક્ષ્ણં સમ્પૂર્ણમણ્ડલેષુ સ્યુઃ ।
 સર્વેઽપ્યંશા એષ ચ વિજ્ઞેયો મણ્ડલચ્છેદઃ ॥ ૫૭૩ ॥

સર્વથી બહારના મંડળના આઠ નક્ષત્રોમાંથી પહેલાં છ નક્ષત્રોનો ચંદ્ર સાથે યોગ એએા ચંદ્રની દક્ષિણે રહ્યાં હોય ત્યારે થાય છે; છેલ્લા બે એટલે કે—પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢાનો ચંદ્ર સાથે યોગ બહારના તારાની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામાં કહેલો છે, પણ બપુએ તારાની વચ્ચેથી ચંદ્ર પસાર થતો હોય ત્યારે પ્રમર્દ યોગ પણ થાય છે. આમ પૂર્વોત્તરાષાઢાનો ચંદ્ર સાથે યોગ બે પ્રકારનો છે. ઉત્તર દિશામાં તો એમનો ચંદ્ર યોગ સંભવતો જ નથી. કેમકે કોઈ પણ દિવસે ચંદ્રની, આ બન્નેથી ઉત્તરે તો ગતિ થતી જ નથી. ૫૬૬-૫૬૯.

હવે ભિન્ન ભિન્ન મંડળોમાં રહેલા નક્ષત્રોનો પૃથક્ મંડળવર્તિ ચંદ્રમા સાથે યોગ થાય છે તે વિષે કહે છે. ૫૭૦.

પોતપોતાના કાળના પ્રમાણબદે અધ્યાવીશે નક્ષત્રો પોતપોતાની ગતિથી જોઈને ક્ષેત્ર

નનુ ચ—મળ્ડલેષુ યેષુ યાનિ ચરન્ત્યુદ્ધુનિ તેષ્વિયમ્ ।

ચન્દ્રાદિયોગયોગ્યાનાં ભાંશાનાં કલ્પનોચિતા ॥ ૫૭૪ ॥

સર્વેષ્વપિ મળ્ડલેષુ સર્વોદ્ધુભાગકલ્પના ।

ઇયર્ત્તિ કથમૌચિત્યમિતિ ચેત્ શ્રૂયતામિહ ॥ ૫૭૫ ॥

ભાનાં ચન્દ્રાદિભિર્યોગો નૈવાસ્તિ નિયતે દિને ।

ન વા નિયતવેલાયાં દિનેऽપિ નિયતે ન સઃ ॥ ૫૭૬ ॥

તેન તત્તન્મળ્ડલેષુ યથોદિતલવાત્મસુ ।

તત્તન્નક્ષત્રસમ્બન્ધિસીમાવિષ્કમ્ભ આહિતઃ ॥ ૫૭૭ ॥

પ્રાસૌ સત્યાં મૃગાંકાદેર્યોગઃ સ્યાદુદ્ધુભિઃ સહ ।

એવમર્કસ્યાપિ યોગો ભિન્નમળ્ડલવર્ત્તિનઃ ॥ ૫૭૮ ॥

એવં મસીમાવિષ્કમ્ભાદિષુ પ્રાસપ્રયોજનઃ ।

પ્રાગુક્તો મળ્ડલચ્છેદ્ ઇદાનીમુપપદ્યતે ॥ ૫૭૯ ॥

વ્યાખ કરે એટલા ક્ષેત્રપ્રમાણ એક અર્ધમંડળ બુદ્ધિવડે વિચારવું; અને એ જ પ્રમાણે બીજા નક્ષત્રગણથી વ્યાખ્યાન ક્ષેત્રપ્રમાણ બીજું અર્ધમંડળ વિચારવું. (આમ વિચારતાં) (આઠે) સંપૂર્ણ મંડળોમાં સર્વે ગળીને ૧૦૯૮૦૦ અંશો થશે—એને મંડળ-છેદ સમજવો. ૫૭૧-૫૭૩.

અહિં કોઈ એવી શંકા કરે કે જે મંડળોમાં જે નક્ષત્રો ચાલે છે તેઓમાં અંદ્રાદિકના યોગને લાયક નક્ષત્રોના અંશોની કલ્પના તો ઉચિત છે, પરંતુ સર્વ મંડળોમાં સર્વ નક્ષત્રોના અંશોની કલ્પના કેવી રીતે ઉચિત કહેવાય ? ૫૭૪-૫૭૫.

આવી શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે કે—

નક્ષત્રોનો અંદ્રાદિક સાથે યોગ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે થતો નથી, તેમ કોઈ નિશ્ચિત દિવસે નિશ્ચિત વેળાએ પણ થતો નથી. તેથી યથોદિત અંશરૂપ તે તે મંડળોમાં તે તે નક્ષત્રોની સીમાનો વિસ્તાર બતાવ્યો છે તેની પ્રાપ્તિ થયે અંદ્રાદિકનો નક્ષત્રો સાથે યોગ થાય છે. ૫૭૬-૫૭૮.

એ પ્રમાણે પૃથક્મંડળમાં રહેલા સૂર્યનો પણ યોગ સમજ લેવો.

એવી રીતે નક્ષત્રોની સીમાના વિસ્તાર આદિકમાં જેની જરૂર છે એ પૂર્વોક્ત (૧૦૯૮૦૦ અંશ રૂપ) મંડળછેદની ઉપપત્તિ-સમજણ હવે કહીએ છીએ;— ૫૭૯.

ત્રિવિધાનીહ ઋચ્છાણિ સમચ્છેત્રાણિ કાનિચિત્ ।
 કિયન્તિ ચાર્ધચ્છેત્રાણિ સાર્ધચ્છેત્રાણિ કાનિચિત્ ॥ ૫૮૦ ॥
 ચ્છેત્રમુષ્ણત્વિષા યાવદહોરાત્રેણ ગમ્યતે ।
 તાવત્ચ્છેત્રં યાનિ ભાનિ ચરન્તિ શશિના સમમ્ ॥ ૫૮૧ ॥
 સમચ્છેત્રાણિ તાનિ સ્યુઃ અર્ધચ્છેત્રાણિ તાનિ ચ ।
 અર્ધં યથોક્તચ્છેત્રસ્ય યાન્તિ યાનીન્દુના સહ ॥ ૫૮૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥
 યથોક્તચ્છેત્રમધ્યર્ધં પ્રયાન્તિ યાનિ ચેન્દુના ।
 સ્યુસ્તાનિ સાર્ધચ્છેત્રાણિ વદ્યન્તેઽગ્રેઽભિધાનતઃ ॥ ૫૮૩ ॥
 તત્ર પંચદશાઘાનિ ષટ્કં ષટ્કં પરદ્વયમ્ ।
 અહોરાત્રઃ સત્ષષ્ટિભાગીકૃતોઽત્ર કલ્પ્યન્તે ॥ ૫૮૪ ॥
 તતઃ સમચ્છેત્રભાનિ પ્રત્યેકં સત્ષષ્ટિઘા ।
 કલ્પ્યાનીતિ પંચદશ સત્ષષ્ટિગુણીકૃતાઃ ॥ ૫૮૫ ॥
 જાતં સહસ્રપંચાઢ્યમર્ધક્ષેત્રેષુ ભેષુ ચ ।
 સાર્ધાસ્રયસ્ત્રિંશદંશાઃ પ્રત્યેકં કલ્પનોચિતાઃ ॥ ૫૮૬ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ત્રણ પ્રકારનાં નક્ષત્રો છે: કેટલાંક (૧) સમક્ષેત્રી, કેટલાંક (૨) અર્ધક્ષેત્રી અને કેટલાંક (૩) સાર્ધક્ષેત્રી (દોઢક્ષેત્રવાળાં) છે. ૫૮૦.

(૧) એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં પહોંચી વળે તેટલા ક્ષેત્રમાં જેટલાં નક્ષત્રો અંદ્ર સાથે ફરે તે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રી કહેવાય. (૨) જે વળી ઉપર્યુક્ત ક્ષેત્રના અર્ધ ભાગમાં જ અંદ્ર સાથે ફરે તે અર્ધક્ષેત્રી કહેવાય. (૩) અને જે ઉપર્યુક્ત ક્ષેત્રથી દોઢ ક્ષેત્રમાં અંદ્ર સાથે ફરે તે સાર્ધક્ષેત્રી કહેવાય. ૫૮૧-૫૮૩.

પહેલા પ્રકારનાં ૧૫ નક્ષત્રો છે, બીજા પ્રકારનાં ૬ છે અને ત્રીજા પ્રકારનાં પણ ૬ છે. ૫૮૪.

હવે એક અહોરાત્ર લેવો અને એના ૬૭ ભાગ કહવો. પછી દરેક સમક્ષેત્રી નક્ષત્રના પણ સડસઠ સડસઠ કહવો. એટલે ૧૫ સમક્ષેત્રી નક્ષત્રો છે એના ૬૭×૧૫ એટલે ૧૦૦૫ અંશે થયા.

વળી દરેક અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રના એવી રીતે ૩૩૩ ભાગ કહવો એટલે ૬ એવાં નક્ષત્રોના ૩૩૩×૬ એટલે ૨૦૧ અંશે થયા.

તતશ્ચ ષડઘ્નાઃ સાર્ધાસ્રયત્રિંશજ્ઞાતં સૈકં શતદ્વયમ્ ।
 સાર્ધચ્ચેત્રેષુ પ્રત્યેકં ભાગાશ્ચાર્ધાશયુક્તશતમ્ ॥ ૫૮૭ ॥
 સાર્ધચ્ચેત્રાણિ ષડિતિ ત એત ષડ્ગુણીકૃતાઃ ।
 સત્રીણિ ષટ્શતાન્યેકવિંશતિશ્ચાભિજિહ્વાઃ ॥ ૫૮૮ ॥
 અષ્ટાદશ શતાન્યેવં ત્રિંશાનિ સર્વસંખ્યયા ।
 એતાવદંશપ્રમિતં સ્યાદેકમર્ધમષડલમ્ ॥ ૫૮૯ ॥
 તાવદેવાપરમિતિ દ્વાભ્યામિદં નિહન્યતે ।
 ષષ્ટ્યધિકાનિ ષટ્ત્રિંશચ્છતાનીત્યંભવન્નિહ ॥ ૫૯૦ ॥
 ત્રિંશન્મુહૂર્તા એકસ્મિન્નહોરાત્રે ઇતિ સ્ફુટમ્ ।
 સષષ્ટિષટ્ત્રિંશદંશશતેષુ કલ્પનોચિતાઃ ॥ ૫૯૧ ॥
 ત્રિંશા વિભાગાઃ પ્રત્યેકં ગુણ્યન્તે ત્રિંશતેતિ તે ।
 જાતં લક્ષ્મેકમષ્ટાનવત્યા સહિતં શતૈઃ ॥ ૫૯૨ ॥
 એતસ્માત્ મણ્ડલછેદમાનાદેવ પ્રતીયતે ।
 શશાંકભાસ્કરોઢૂનાં ગત્યાધિક્યં યથોત્તરમ્ ॥ ૫૯૩ ॥

એવી જ રીતે દરેક સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રના ૧૦૦૧ ભાગ કલ્પવાથી એવા ૬ ના ૧૦૦૧×૬ એટલે કે ૬૦૩ અંશે થયા.

એમ ૨૭ નક્ષત્રોના ૧૦૦૫+૨૦૧+૬૦૩ એટલે કુલ ૧૮૦૯ અંશે થયા. એમાં ૨૮ મા નક્ષત્ર અભિજિત ના ૨૧ અંશે ઉમેરેા. એટલે એકંદર ૧૮૩૦ અંશે થયા.

આટલા (૧૮૩૦) અંશ પ્રમાણુ એક અર્ધમંડળ થાય. ૫૮૫-૫૮૯.

ખીણું અર્ધમંડળ પણ એવડું જ હોવાથી એના પણ ૧૮૩૦ અંશે હોય. એટલે એકંદર ૩૬૬૦ અંશે થયા. ૫૯૦.

હવે એક અહોરાત્રના ૩૦ મુહૂર્ત છે-તે ત્રીશેના પ્રત્યેકના એ ૩૬૬૦ અંશે કલ્પવા ઉચિત છે. માટે ૩૬૬૦ ને ૩૦ વતી ગુણતાં ૧૦૯૮૦૦ અંશે આળ્યા, જે પૂર્વે મંડલ-છેદનું માન કહ્યું છે. ૫૯૧-૫૯૨.

મંડલછેદના આ માનથી જ અંદ્ર, સૂર્ય તથા નક્ષત્રોની ગતિમાં ઉત્તરોત્તર અધિક-પણ પ્રતીત થાય છે. ૫૯૩.

જેમકે,

તથાહિ । એકૈકેન મુહૂર્ત્તેન શશી ગચ્છતિ લીલયા ।

પ્રક્રાન્તમણ્ડલપરિક્ષેપાંશાનાં યદા તદા ॥ ૫૧૪ ॥

અષ્ટષષ્ટ્યા સમધિકૈરધિકં સપ્તભિઃ શતૈઃ ।

સહસ્રમેકમર્કસ્તુ મુહૂર્ત્તેનોપસર્પતિ ॥ ૫૧૫ ॥

ત્રિંશાન્યષ્ટાદશ શતાન્યુદ્ભૂનિ સંચરન્તિ ચ ।

પંચત્રિંશત્સમધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ વૈ ॥ ૫૧૬ ॥ વિશેષકમ્ ॥

ઉક્તેન્દુભાસ્કરોદ્ભૂનાં ગતિઃ પ્રાક્ યોજનાત્મિકા ।

ઇયં ત્વંશાત્મિકા ચિન્ત્યં પૌનરુક્ત્યં તતોઽન્ન ન ॥ ૫૧૭ ॥

વિશેષસ્ત્વનયોર્ગત્યોઃ કશ્ચિન્નાસ્તિ સ્વરૂપતઃ ।

પ્રત્યયઃ કોઽન્ન યદ્યેવં તત્રોપાયો નિશમ્યતામ્ ॥ ૫૧૮ ॥

સ્વસ્વમણ્ડલપરિધિર્મણ્ડલચ્છેદરાશિના ।

વિભજ્યતે યજ્ઞબંધં તત્સુધિયા તાહ્યતે કિલ ॥ ૫૧૯ ॥

ઉક્તેન્દુર્કોદ્ભૂભાગાત્મમુહૂર્ત્તગતિરાશિભિઃ ।

મુહૂર્ત્તગતિરેષાં સ્યાત્ પૂર્વોક્તા યોજનાત્મિકા ॥ ૬૦૦ ॥ યુગ્મમ્ ॥

ચંદ્રમા ચાલે છે તે એક મુહૂર્ત્તમાં, ચાલતા મંડળના ઘેરાવાના અંશો માંહેલા ૧૭૬૮ નેટલા અંશો ચાલે છે; સૂર્ય એક મુહૂર્ત્તમાં ૧૮૩૦ અંશો નેટલું ચાલે છે; અને નક્ષત્રો ૧૮૩૫ અંશો પ્રમાણે ચાલે છે. ૫૯૪-૫૯૬.

ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોની જે પહેલાં (મુહૂર્ત્ત-) ગતિ કહી છે તે યોજનામાં કહી છે, અને આ અત્યારે કહી એ અંશમાં કહી છે. માટે અહિં પુનરુક્તિ દોષ ન ગણવો. ૫૯૭.

આ બેઉ ગતિમાં સ્વરૂપથી કંઈ તફાવત નથી એની ખાત્રી શું?—એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તેને માટે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર છે:—૫૯૮.

પોતપોતાના મંડળના પરિધિને મંડળછેદના અંકવડે ભાંગો. જે આવે તેને યથોક્ત ચંદ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્રના અંશોરૂપ મુહૂર્ત્તગતિના અંકવડે ગુણો, એટલે પૂર્વોક્ત 'યોજનામાં મુહૂર્ત્તગતિ' આવશે. ૫૯૯-૬૦૦.

त्रैराशिकेन यदिवा प्रत्ययोऽस्या विधीयताम् ।

किं तत् त्रैराशिकमिति यदीच्छा तन्निशम्यताम् ॥ ६०१ ॥

स्यात् मण्डलापूर्त्तिकालो विधोः प्रागवत् स वर्णितः ।

पंचविंशाः शताः सप्त सहस्राश्च त्रयोदश ॥ ६०२ ॥

अस्योपपत्तिः योजनात्मकमुहूर्त्तगत्यवसरे दर्शितास्ति ॥ ततश्च

पंचविंशसप्तशतत्रयोदशसहस्रकैः ।

मुहूर्त्तांशैः लक्षमष्टानवतिश्च शता यदि ॥ ६०३ ॥

मण्डलांशा अवाप्यन्ते ब्रूताप्यन्ते तदा कति ।

एकेनान्तमुहूर्त्तेन राशित्रयमिदं लिखेत् ॥ ६०४ ॥ युग्मम् ॥

आद्यो राशिः मुहूर्त्तांशरूपोऽन्त्यस्तु मुहूर्त्तकः ।

सावर्ण्यार्थमेकविंशद्विशत्यान्त्यो निहन्यते ॥ ६०५ ॥

एकविंशा द्विशती स्यात् मध्यराशिरथैतया ।

हतः कोटिद्वयं लक्षा द्विचत्वारिंशदेव च ॥ ६०६ ॥

पंचशष्टिः सहस्राणि शतान्यष्ट भवन्त्यतः ।

पंचविंशसप्तशतत्रयोदशसहस्रकैः ॥ ६०७ ॥

अथवा तो त्रिराशिनी रीते जात्री करे. अे आ प्रमाणे:—६०१

अंद्रमंडल संपूर्ण करवानो. काण पूर्वे कक्षा प्रमाणे १३७२५ मुहूर्त्तांश थाय छे (ने पूर्वे योजनात्मक मुहूर्त्तगति समजावतां सिद्ध करेद छे) ६०२.

ते पर थी,

१३७२५ मुहूर्त्तांशोअे ने १०६८०० मंडलांशो आवे तो अेक अन्तमुहूर्त्ते कटलां मंडलांशो आवे अेम त्रयु राशि लणवी. ६०३-६०४.

१३७२५ : १०६८०० : : १

आ त्रयु राशिमां आद्य राशि मुहूर्त्तांशरूप छे अने छेही मुहूर्त्तरूप छे भाटे जेठने सवर्ण करवा भाटे छेही रकमने २२१ वडे शुणो. अेटवे २२१ आवशे. ६०५.

एषां भागे हृते लब्धा मुहूर्तगतिरैन्दवी ।

भागात्मिका यथोक्ता च सा खेरपि भाव्यते ॥ ६०८ ॥ कलापकम् ॥

पूर्वोक्तो मण्डलच्छेदराशिः षष्ठ्या मुहूर्तकैः ।

यद्याप्यते मुहूर्त्तेन तदैकेन किमाप्यते ॥ ६०८ ॥

गुणितोऽन्त्येनैककेन मध्यराशिस्तथा स्थितः ।

अष्टादशशतीं त्रिंशं यच्छ्रत्याद्येन भाजितः ॥ ६०९ ॥

भमण्डलपूर्तिकालमानं भवेत् सवर्णितम् ।

षष्टीयुक्ता नवशती सहस्राश्चैकविंशतिः ॥ ६१० ॥

उपपत्तिरस्य योजनात्मकगत्यवसरे दर्शितास्ति ॥ ततश्च

एतावद्भिर्मुहूर्तशैः मण्डलच्छेदसंचयः ।

प्रागुक्तश्चेह्यभ्यते तन्मुहूर्त्तेन किमाप्यते ॥ ६११ ॥

सावर्ण्यादाद्यान्तिमयोः गुणयतेऽन्तिम एककः ।

ससप्तषष्ठ्या त्रिंशत्या तादृग्रूपः स जायते ॥ ६१२ ॥

हुवे २२१ ने १०६८०० वडे शुष्णो तो २४२६५८०० आवशे. अने १३७२५ वडे भागो. अटवे पूर्वोक्त १७६८ अंशरूप अंशनी मुहूर्तगति आवशे. ६०५-६०८.

सूर्यनी पणु यथोक्त अंशात्मक मुहूर्तगति आ प्रमाणे नीकणशेः—

पूर्वोक्त मंडलछेदनी रकम ने ६० मुहूर्त्त आवे तो एक मुहूर्त्त शुं आवे ? ६०८.

६० : १०६८०० :: १

आमां १०६८०० ने ६० वडे लांगतां १८३० आवशे. ६०६.

हुवे नक्षत्रोनी अंशात्मक मुहूर्तगति काठवा भाटे रीत कडे छे :—

नक्षत्रमंडलना संपूर्ण कणमानने सवर्णित करतां २१६६० आवे. (ने वात योजनात्मक मुहूर्तगति वधते समजवी छे) ६१०.

हुवे त्रिराशि आ प्रमाणेः—

२१६६० मुहूर्त्तांशोअे पूर्वोक्त १०६८०० मंडल छेदनी रकम आवे तो एक मुहूर्त्त शुं आवे. ६११.

२१६६० : १०६८०० :: १

आमां सवर्णपणु भाटे अन्तिम रकमने ३६७ वडे शुष्णो. अटवे ३६७ आव्या.

હતોઽનેન મધ્યરાશિશ્ચતસ્રઃ કોટયો ભવેત્ ।

દ્વે લક્ષ્ણે ષણ્ણવતિશ્ચ સહસ્રાઃ ષટ્ શતાનિ ચ ॥ ૬૧૩ ॥

તસ્યાધ્યરાશિના ભાગે લબ્ધા ભાનાં લવાત્મિકા ।

અષ્ટાદશશતી પંચત્રિંશા મુહૂર્ત્તજા ગતિઃ ॥ ૬૧૪ ॥

इति दिग्योगः तत्प्रसंगात् सीमाविष्कम्भादिनिरूपणं च ॥ ८ ॥

ब्रह्मा विष्णुर्वसुश्चैव वरुणाजाभिवृद्धयः ।

पूषाश्वश्च यमोऽग्निश्च प्रजापतिस्ततः परम् ॥ ૬૧૫ ॥

सोमो रुद्रो दितिश्चैव बृहस्पतिस्तथापरः ।

सर्पो परः पितृनामा भगोऽर्यमाभिधोऽपि च ॥ ૬૧૬ ॥

सूरस्त्वष्टा तथा वायुरिन्द्राग्नी एकनायकौ ।

मित्रेन्द्रनैऋता आपो विश्वदेवास्त्रयोदश ॥ ૬૧૭ ॥

अभिवृद्धेरहिर्बुध्न इत्याख्यान्यत्र गीयते ।

सोमश्चन्द्रो रविः सूरः ईदृशाख्या परे सुराः ॥ ૬૧૮ ॥

बृहस्पतिरपि प्रसिद्धो ग्रह एव ॥

એને ૧૦૯૮૦૦ વડે શુભો, ને ૨૧૯૬૦ વડે ભાગો. એટલે $\frac{૧૦૯૮૦૦ \times ૩૬૭}{૨૧૯૬૦}$ એટલે ૧૮૩૫ આવશે. એ નક્ષત્રોની અંશાત્મક મુહૂર્ત્ત ગતિ આવી. ૬૧૨-૬૧૪.

એ પ્રમાણે 'દિગ્યોગ' નામનું આઠમું દ્વાર સમજાવ્યું અને સાથે સાથે પ્રસંગોપાત્ત સીમા તથા વિષ્કમ્ભ આદિકતું પણ નિરૂપણ કર્યું.

હવે નવમા દ્વાર 'દેવતા' વિષે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વસુ, વરુણ, અજ, અભિવૃદ્ધિ, પૂષા, અશ્વ, યમ, અગ્નિ, પ્રજાપતિ, સોમ, રુદ્ર, દિતિ, બૃહસ્પતિ, સર્પ, પિતૃ, ભગ, અર્યમ, સૂર, ત્વષ્ટા, વાયુ, એક નાયક-રૂપ ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ, મિત્ર, ઇન્દ્ર, નૈઋત, આપ અને તેર વિશ્વદેવો—આવા નામાભિમાનવાળા દેવો છે.

અભિવૃદ્ધિનું અપર નામ અહિર્બુધ્ન પણ કહેવાય છે. સોમનું ચન્દ્ર અને સૂરનું રવિ અપર નામ છે. બૃહસ્પતિ વળી પ્રસિદ્ધ-ગ્રહ પણ છે.

ઝામી અભિજિદાદીનામુદ્ઘનામધિપાઃ સ્મૃતાઃ ।
 યેષુ તુષ્ટેષુ નચત્રતુષ્ટી રુષ્ટેષુ તદ્રુષઃ ॥૬૧૬॥ કુલકમ્ ॥
 દેવાનામપ્યુદ્ઘનાં સ્યુઃ યદધીશાઃ સુરાઃ પરે ।
 તત્પૂર્વોપાર્જિતતપસ્તારતમ્યાનુભાવતઃ ॥૬૨૦॥
 સ્વામિસેવકભાવઃ સ્યાત્ યત્સુરેષ્વપિ નૃષ્વિવ ।
 યથા સુકૃતમૈશ્વર્યતેજઃશક્તિસુખાદિ ચ ॥૬૨૧॥
 વિખ્યાતૌ ચન્દ્રસૂર્યો યૌ સર્વજ્યોતિષ્કનાયકૌ ।
 તયોરપ્યપરઃ સ્વામી પરેષાં તર્હિ કા કથા ॥૬૨૨॥

તથા ચ પંચમાંગે । સંક્રસ્સ દેવિન્દસ્સ દેવરણ્ણો સોમસ્સ મહાર-
 ણ્ણો ઇમે દેવા આણાઉવવાયવયણ્ણાનિદેસે ચિઠંતિ । તં જહા । સોમ-
 કાઙ્યા વા સોમદેવકાઙ્યા વા વિજ્જુકુમારા વિજ્જુકુમારીઞ્ચો અગ્નિકુમારા
 અગ્નિકુમારીઞ્ચો વાઁકુમારા વાઁકુમારીઞ્ચો ચંદા સૂરા ગહા ણ્ણસ્સવત્તા
 તારારૂવા ઇત્યાદિ ॥

ઇતિ દેવતાઃ ॥ ૯ ॥

તેઓ અભિજિત આદિક નક્ષત્રોના સ્વામી છે. તેઓ તુષ્ટ હોય તો નક્ષત્રો
 તુષ્ટમાન થાય છે અને તેઓ રુષ્ટ હોય તો નક્ષત્રો રુષ્ટમાન થાય છે. ૬૧૫-૬૧૬.

દેવતુષ્ટ્ય ગણાતા નક્ષત્રોને પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના ખીલ દેવો સ્વામિપદે છે-
 એ પુવોપાર્જિત તપના તારતમ્યને લીધે સમન્નવું. મનુષ્યોની જેમ દેવોમાં પણ સ્વામિ-
 સેવક ભાવ છે અને ઐશ્વર્ય, તેજ, શક્તિ, તથા સુખાદિક સગળું પુણ્યને અનસારે પ્રાપ્ત
 થાય છે. ૬૨૦-૬૨૧.

પ્રસિદ્ધ એવા પણ ચંદ્ર અને સૂર્ય જેઓ સર્વે જ્યોતિષ્કોના નાયકો છે તેઓનો
 પણ જ્યારે ખીલો સ્વામી છે ત્યારે અન્ય વ્યક્તિઓની શી વાત કરવી ? ૬૨૨.

પાંચમા અંગમાં કહ્યું છે કે દેવોના ઇન્દ્ર, દેવોના રાજા, સૌમ્ય મહારાજા-આવો જે
 શકેન્દ્ર-તેની આક્ષાણા ઉઠાવવા માટે સોમકાયના દેવો, સોમદેવકાયના દેવો, વિદ્યુતકુમારો,
 વિદ્યુતકુમારીઓ, અગ્નિકુમારો, અગ્નિકુમારીઓ, વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો,
 સૂર્યો, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારા ઇત્યાદિ દેવો ખડાને ખડા રહે છે.

૧ સોમકાયના દેવો, સોમદેવકાયના દેવો કાણુ ? તે સમન્નવું નથી.

તિસ્રઃ તિસ્રઃ પંચ શતં દ્વે દ્વે દ્વાત્રિંશદેવ ચ ।
 તિસ્રઃ તિસ્રઃ ષટ્ ચ પંચ તિસ્ર ઇકા ચ પંચ ચ ॥૬૨૩ ॥
 તિસ્રઃ પંચ સપ્ત ચ દ્વે દ્વે પંચૈકૈકિકા દ્વયોઃ ।
 પંચ ચતસ્રઃ તિસ્રશ્ચ તત્ ઇકાદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૬૨૪ ॥
 ચતસ્રશ્ચ ચતસ્રશ્ચ તારાસંખ્યાભિજિત્ક્રમાત્ ।
 જ્ઞેયાન્યુહુવિમાનાનિ તારાશબ્દાત્ બુધૈરિહ ॥ ૬૨૫ ॥
 ન પુનઃ પંચમજ્યોતિર્ભેદગાઃ કિલ તારકાઃ ।
 વિજાતીયઃ સમુદાયી વિજાતીયોચ્ચયાન્ન હિ ॥ ૬૨૬ ॥
 પ્રથીયાંસિ વિમાનાનિ નક્ષત્રાણાં લઘૂનિ ચ ।
 તારકાણાં તતોઽપ્યૈક્યં યુક્તિઃ સાસહિ નાનયોઃ ॥૬૨૭॥
 કિંચ કોટાકોટિરૂપા તારાસંખ્યાતિરિચ્યતે ।
 અષ્ટાવિંશતિરૂપા ચ ઋક્ષસંખ્યા વિલીયતે ॥૬૨૮॥

એ પ્રમાણે ' દેવતા ' નામનું નવમું દ્વાર થયું.

હવે દરેક નક્ષત્રના તારાઓની સંખ્યા કહે છે:—

અભિજિતથી માંડીને સર્વે અહ્યાવીશે નક્ષત્રોના ' તારા 'ની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—ત્રણ, ત્રણ, પાંચ, સો, બે, બે, બત્રીશ, ત્રણ, ત્રણ, છ, પાંચ, ત્રણ, એક, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, સાત, બે, બે, પાંચ, એક, એક, પાંચ, ચાર, ત્રણ, અગ્યાર, ચાર, અને ચાર. ૬૨૩-૬૨૪.

અહિં ' તારા ' એ શબ્દનો અર્થ ' નક્ષત્રોનાં વિમાનો ' સમજવો, જ્યોતિષકના પાંચમા લેદરૂપ તારા નહિં; કેમકે વિજાતીયનો સમુચ્ચય કહ્યાથી સમુદાયી વિજાતીય લેખાય નહિં.

વળી નક્ષત્રોનાં વિમાનો મ્હોટાં છે અને તારાઓનાં ન્હાનાં છે—તે વાત પણ ' તે બેઉ એક વસ્તુ નથી ' એમ બતાવે છે. વળી તારાઓની સંખ્યા કોટાકોટિ છે અને નક્ષત્રો તેા ફક્ત અહ્યાવીશ જ છે. ૬૨૫-૬૨૮.

તત્ દ્વિત્રયાદિવિમાનેશઃ સ્યાત્ દેવોઽભિજિતાદિકઃ ।
ગૃહદ્વયાદ્યધિપતિઃ યથા કશ્ચિન્મહર્ધિકઃ ॥ ૬૨૯ ॥

एवं च न काप्युपपत्तिः तारासंख्याप्रयोजनं च ॥

વારુણ્યાં દશમી ત્યાજ્યા દ્વિતીયા પૌષ્ણમે તથા ।
શેષોદુષ્વશુભા સ્વસ્વતારાસંખ્યાસમા તિથિઃ ॥ ૬૩૦ ॥

इति तारासंख्या ॥१०॥

ગોશીર્ષપુદ્ગલાનાં યા દીર્ઘા શ્રેણિસ્તદાકૃતિઃ ।
ગોશીર્ષાવલિસંસ્થાનમભિજિત્ કથિતં તતઃ ॥૬૩૧॥
કાસારામં શ્રવણમં પદ્મિપંજરસંસ્થિતા ।
ધનિષ્ટા શતતારા ચ પુષ્પોપચારસંસ્થિતા ॥૬૩૨॥
પૂર્વોત્તરામદ્રપદે અર્ધાર્ધવાપિકોપમે ।
एतदर्धद्वययोगे पूर्णा वाप्याकृतिर्भवेत् ॥ ६३३ ॥

કોઈ મહા સમૃદ્ધ માણસને જે ત્રણ કે વિશેષ ધર હોય છે તેમ આ અભિજિત આદિક દેવને પણ જે ત્રણ કે વિશેષ વિમાન હોય છે. ૬૨૯.

એવી રીતે છે એટલે જેને એક ઠરાવવા કોઈ રીતે યુક્તિમત્ નથી. તારાઓની સંખ્યાનું તે અહિં પ્રયોજન જ નથી.

શતતારા નક્ષત્રમાં દશમી અશુભ છે, રેવતીમાં દ્વિતીયા અશુભ છે, શેષ નક્ષત્રોમાં તેમના તેમના તારાઓની સંખ્યા હોય તે સંખ્યાવાળી તિથિ અશુભ છે. એ અશુભ તિથિઓ વળ્ય છે.

એ પ્રમાણે ' તારાસંખ્યા ' નામક દ્વાર વિષે વિવેચન સંપૂર્ણ.

હવે નક્ષત્રોના આકાર વિષે કહે છે. (દ્વાર ૧૧ મું).

અભિજિત નક્ષત્ર ગાયોના શ્રેણિબંધ મસ્તકો હોય એ આકારે છે એટલે કે એનું ગોશીર્ષાવલિ જેવું સંસ્થાન છે. ૬૩૧.

શ્રવણનક્ષત્ર તળાવને આકારે છે, ધનિષ્ટા પક્ષિના-પાંજરાને આકારે છે અને શતતારા પુષ્પમાળાને આકારે છે. ૬૩૨.

પૂર્વ ભાદ્રપદા અને ઉત્તર ભાદ્રપદા જેઠ અર્ધી અર્ધી વાવને આકારે છે, અને જેને લેગો એક આખી વાવ જેવો આકાર છે. ૬૩૩.

પૌષ્ણં ચ નૌસમાકારં અશ્વસ્કન્ધાભમશ્ચિનમ્ ।
 ભરણી ભગસંસ્થાનાં ત્તુરધારેવ કૃત્તિકા ॥ ૬૩૪ ॥
 શકટોદ્ધીસમા બ્રાહ્મી માર્ગ મૃગશિરસ્સમમ્ ।
 આર્દ્રા રુધિરબિન્દ્રાભા પુનર્વસૂ તુલોપમૌ ॥ ૬૩૫ ॥
 વર્ધમાનકસંસ્થાનઃ પુષ્યોઽશ્લેષાકૃતિઃ પુનઃ ।
 પતાકાયા ઇવ મઘાઃ પ્રાકારાકારચારવઃ ॥ ૬૩૬ ॥
 પૂર્વોત્તરે ચ ફાલ્ગુન્યાવર્ધપલ્યંકસંસ્થિતે ।
 અત્રાપ્યેતદ્વ્યયોગે પૂર્ણા પલ્યંકસંસ્થિતિઃ ॥ ૬૩૭ ॥
 હસ્તો હસ્તાકૃતિશ્ચિત્રા સંસ્થાનતો ભવેદ્યથા ।
 મુખમણ્ડનરૈપુષ્પં સ્વાતિઃ કીલકસંસ્થિતા ॥ ૬૩૮ ॥
 વિશાખા પશુદામાભા રાધૈકાવલિસંસ્થિતા ।
 ગજદન્તાકૃતિઃ જ્યેષ્ઠા મૂલં વૃશ્ચિકપુચ્છવત્ ॥ ૬૩૯ ॥
 ગજવિક્રમસંસ્થાનાઃ પૂર્વાષાઢાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।
 આષાઢાશ્ચોત્તરાઃ સિંહોપવેશનસમા મતાઃ ॥ ૬૪૦ ॥

રેવતીનક્ષત્ર વડાણુ જેવું છે, અશ્વિની અશ્વ-ઘોડાની ખાંધ જેવું છે, ભરણી ભગાકારે છે અને કૃત્તિકા અન્નાની ધાર જેવું છે. ૬૩૪.

રોહિણી ગાડાની ઉઘને આકારે છે; મૃગશિર મૃગ એટલે હરણુના શીર-મસ્તક સરખું છે, આર્દ્રા લોહીના બિન્દુ જેવું છે અને પુનર્વસૂ તુલા એટલે ત્રાજવાને આકારે છે. ૬૩૫.

પુષ્ય નક્ષત્ર સ્વસ્તિક સરખું, અશ્લેષા પતાકા-ધજાના આકારનું, અને મઘા કોઈ કિલ્લાના આકારનું છે. ૬૩૬.

પૂર્વા અને ઉત્તરા ફાલ્ગુની-ખેડ અરધા અરધા પલંગને આકારે છે એટલે ખેડ અડધીઆં થઈને આખા પલંગનો આકાર થાય છે. ૬૩૭.

હસ્ત નક્ષત્ર હાથને આકારે, ચિત્રા મુખના મંડનભૂત સ્વર્ણપુષ્પને આકારે અને સ્વાતિ ખીલાને આકારે છે. ૬૩૮.

વિશાખા પશુના દામણુ જેવું, રાધા એકાવલી હાર જેવું, જ્યેષ્ઠા હાથીના દાંત જેવું અને મૂળ વીંછીના પુચ્છ જેવું છે. ૬૩૯.

પૂર્વાષાઢા હાથીના પગલા જેવું અને ઉત્તરાષાઢા ખેડેલા સિંહના આકારનું છે. ૬૪૦.

લોકે તુ રત્નમાલાયામ્

તુરગમુખસદૃષ્ટં યોનિરૂપં તુરાભમ્
શકટસમમથૈણસ્યોત્તમાંગેન તુલ્યમ્ ।
મણિગૃહશરચક્રનાભિશાલોપમ ભમ્
શયનસદૃશમન્યચ્ચાત્ર પર્યંકરૂપમ્ ॥ ૬૪૧ ॥

હસ્તાકારનિભં ચ મૌક્તિકનિભં ચાન્યત્ પ્રવાલોપમમ્
ધિષ્ણયં તોરણવત્સ્થિતં મણિનિભં સત્કુણ્ડલાભં પરમ્ ।
ક્રુધ્યત્કેસરિવિક્રમેણ સદૃશં શય્યાસમાનં પરમ્
ચાન્યદન્તિવિલાસવત્સ્થિતમતઃ શૃંગાટકવ્યક્તિ ચ ॥ ૬૪૨ ॥

ત્રિવિક્રમાભં ચ મૃદંગરૂપમ્
વૃત્તં તતોઽન્યદ્યમલદ્વયાભમ્ ।
પર્યંકરૂપં મુરજાનુકાર—
મિત્યેવમશ્વાદિભચક્રરૂપમ્ ॥ ૬૪૩ ॥

इत्याकृतिः ॥ ११ ॥

सप्तषष्टिलवैः सप्तविंशत्याभ्यधिकान्यथ ।

योगो नवमुहूर्त्तानि शशिनाभिजितो मतः ॥ ६४४ ॥

રત્નમાળા નામનો અર્થ જે લોકોમાં માન્ય છે તેમાં તે આશ્વનીથી માંડીને અકૃત્યા-
વીશે નક્ષત્રોનો આકાર અનુક્રમે નીચે મુજબની વસ્તુઓ જેવો કહ્યો છે :-અશ્વતુ મુખ,
યોનિ, ક્ષુર, ગાડું, મૃગતુ મસ્તક, મણિ, ઘર, શર, ચક્રની નાભિ, શાલતુ વૃક્ષ, શય્યા,
પલંગ, હસ્ત, મૌક્ટિક, પ્રવાલ, તોરણ, મણિ, કુંડળ, કોપાયમાન સિંહનો પંજો, શય્યા,
જુલતો હાથી, શીંગોડું, ત્રણ પગલાં. મૃદંગ, વર્તુળ, બે ભોડલાં, પલંગ અને મુરજ.
૬૪૧-૬૪૩.

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોની આકૃતિ વિષે સમજવું.

હવે નક્ષત્રોના સૂર્ય-ચંદ્ર સાથે સંયોગકાળના માન વિષે. (દ્વાર ૧૨ મું).

એમાં પ્રથમ ચંદ્રમા સાથે સંયોગકાળના માન વિષે.

અભિજિત નક્ષત્રનો ચંદ્રમા સાથે સાધિક ૬૩૭ મુહૂર્ત પ્રમાણે યોગ રહે છે. ૬૪૬.

જ્યેષ્ઠાશ્લેષાભરણ્યાર્દ્રા સ્વાતિશ્ચ શતતારિકા ।
 મુહૂર્તાનિ પંચદશ યોગ ષ્ઠાં સુધાંશુના ॥ ૬૪૫ ॥
 ઉત્તરાત્રિતયં બ્રાહ્મી વિશાખા ચ પુનર્વસૂ ।
 પંચચત્વારિંશદેષાં મુહૂર્તાન્ યોગ ઇન્દુના ॥ ૬૪૬ ॥
 પંચદશાનાં શેષાણામુદૂનાં શશિના સહ ।
 યોગસ્ત્રિંશન્મુહૂર્તાનીત્યેવમાહુઃ જિનેશ્વરાઃ ॥ ૬૪૭ ॥

પ્રયોજનં તુ ષ્ઠામ્ ।

મૃતે સાધૌ પંચદશમુહૂર્તે નૈવ પુત્રકઃ ।
 એકઃ ત્રિંશન્મુહૂર્તૈસ્તુ લેપ્યઃ શેષૈસ્તુ ભૈરુભૌ ॥ ૬૪૮ ॥
 ઇત્યાન્યર્ધસાર્ધસમલ્લેત્રાણ્યાહુઃ યથાક્રમમ્ ।
 અથૈષાં રવિણા યોગો યાવત્કાલં તદુચ્યતે ॥ ૬૪૯ ॥
 મુહૂર્તૈરેકવિંશત્યાલ્લ્યાનિ રાત્રિંદિવાનિ ષટ્ ।
 અર્ધલ્લેત્રાણામુદૂનાં યોગો વિવસ્વતા સહ ॥ ૬૫૦ ॥

જ્યેષ્ઠા, અશ્લેષા, ભરણિ, આર્દ્રા, સ્વાતિ તથા શતતારા-એ છ નક્ષત્રોનો ચંદ્રમા સાથે ૧૫ મુહૂર્તપ્રમાણુ યોગ રહે છે. ૬૪૫.

ઉત્તરા ક્રાલ્પુની, ઉત્તરાષાઠા, ઉત્તરા ભાદ્રપદા, બ્રાહ્મી, વિશાખા અને પુનર્વસૂ એ છનો ચંદ્રમા સાથે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી યોગ રહે છે. ૬૪૬.

શેષ પંદર નક્ષત્રોનો ચંદ્રમા સાથે ૩૦ મુહૂર્ત પર્યન્ત યોગ રહે છે. ૬૪૭.

અહિં સંયોગકાળ કહેવાતું પ્રયોજન એ છે કે—

પંદર મુહૂર્ત સંયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમાં જો કોઈ સાધુ કાળ કરે તો એક પાણુ પુતળું કરવું નહિં. ત્રીશ મુહૂર્ત સંયોગકાળ હોય એવા નક્ષત્રમાં સાધુ કાળ કરે તો એક પુતળું કરવું. બાકીના હરકોઈ નક્ષત્રમાં સાધુ કાળ કરે તો બે પુતળાં કરવાં. ૬૪૮.

આ ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો અનુક્રમે અર્ધક્ષેત્રી, સાર્ધક્ષેત્રી, અને સમક્ષેત્રી સમજવાં. ૬૪૯.

હવે સૂર્ય સાથે સંયોગકાળના માન વિષે કહેવાતું કે—

આ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા એમાંના અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો સૂર્ય સાથે યોગ ૬ અહોરાત્ર અને ૨૧ મુહૂર્ત હોય છે; સાર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૨૦ અહોરાત્ર અને ૩ મુહૂર્ત હોય

સાર્ધક્ષેત્રાણાં તુ ભાનાં યોગો વિવસ્વતા સહ ।
 ત્રિભિર્મુહૂર્તૈર્યુક્તાનિ રાત્રિદિવાનિ વિંશતિઃ ॥ ૬૫૧ ॥
 સમક્ષેત્રાણામુદૂનાં અહોરાત્રાંસ્રયોદશ ।
 મુહૂર્તૈશ્ચ દ્વાદશભિરધિકાન્ રવિસંગતિઃ ॥ ૬૫૨ ॥
 રાત્રિદિવાનિ ચત્વારિ ષણ્મુહૂર્તાધિકાનિ ચ ।
 નક્ષત્રમભિજિત્ ચારં ચરત્યુષ્ણરુચા સહ ॥ ૬૫૩ ॥

અત્રાયમાસ્નાયઃ ।

સત્તષ્ટ્યુદ્ભવાનંશાનહોરાત્રસ્ય ચાવતઃ ।
 ચક્ષ્ણક્ષત્રં ચરત્યત્ર રજનીપતિના સહ ॥ ૬૫૪ ॥
 તન્નક્ષત્રં તાવતોઽહોરાત્રસ્ય પંચમાન્ લવાન્ ।
 ભાનુના ચરતીત્યત્ર દૃષ્ટાન્તોઽપ્યુચ્યતે યથા ॥ ૬૫૫ ॥
 સત્તષ્ટિલવાનેકવિંશતિં શશિના સહ ।
 ચરત્યભિજિત્ અર્કેણ તાવતઃ પંચમાન્ લવાન્ ॥ ૬૫૬ ॥
 અહોરાત્રસ્ય ઇતિ શેષઃ ॥
 અથૈકવિંશતિઃ પંચમક્તા દિનચતુષ્ટયમ્ ।
 દ્વાદેકોંશકઃ શેષત્રિંશતા સ નિહન્યતે ॥ ૬૫૭ ॥
 જાતા ત્રિંશત્ અથૈતસ્યાઃ પંચમિઃ ભજને સતિ ।
 ષણ્મુહૂર્તાઃ કરં પ્રાપ્તા એવં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૬૫૮ ॥

છે; ત્યારે સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોનો યોગ ૧૩ અહોરાત્ર અને ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે. વળી
 અભિજિત નક્ષત્રોનો યોગ ૪ અહોરાત્ર ને ૬ મુહૂર્ત હોય છે. ૬૪૬-૬૫૩.

અહિં સમજણ આ પ્રમાણે છે:—

એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠમા ભાગ મુધી અંદ્રમા સાથે યોગ
 હોય તેના પાંચમા ભાગના અહોરાત્ર મુધી સૂર્ય સાથે યોગ હોય. ૬૫૪-૬૫૫.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે:—

અભિજિત નક્ષત્રનો અંદ્રમા સાથે યોગ ૩૬ અહોરાત્ર છે ત્યારે તે પરથી તેનો
 સૂર્ય સાથે યોગ ૩૬ અહોરાત્ર થાય. (૩૬ અહોરાત્ર=૪ અહોરાત્ર, ૬ મુહૂર્ત.) ૬૫૫-૬૫૮.

તથાહુઃ ।

જં રિલ્લવં જાવઙ્ગ વચ્ચઙ્ગ ચંદ્રેણ ભાગસત્તઙ્ગી ।
સ પણભાગે રાઙ્ગદિયસ્સ સુરેણ તાવઙ્ગ ॥ ૬૫૬ ॥

સત્તષષ્ટિઃ તદર્ધં ચ ચતુસ્ત્રિંશં તથા શતમ્ ।
સમાર્ધસાર્ધક્ષેત્રેષુ સત્તષષ્ટિલવાઃ ક્રમાત્ ॥ ૬૬૦ ॥

ઈતિ સૂર્યેન્દુયોગાદ્ધામાનમ્ ॥ ૧૨ ॥

ઞ્ચક્ષેષુ યેષુ માસાનાં પ્રાયઃ પરિસમાપ્તયઃ ।
તાનિ માસસમાખ્યાનિ સ્યુઃ ઋક્ષાણિ કુલાખ્યયા ॥ ૬૬૧ ॥

પ્રાયોગ્રહણતશ્ચાત્ર કદાપ્યુપકુલોદુભિઃ ।
સમાપ્તિઃ જાયતે માસાં મૈઃ કુલોપકુલૈરપિ ॥ ૬૬૨ ॥

કુલોદુભ્યોઽધસ્તનાનિ ભવન્ત્યુપકુલાન્યથ ।
સ્યુઃ કુલોપકુલાખ્યાનિ તેભ્યોઽપ્યધસ્તનાનિ ચ ॥ ૬૬૩ ॥

એવી રીતે સર્વત્ર ભાવના કરી લેવી.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે “ એક નક્ષત્રનો એક અહોરાત્રના જેટલા સડસઠીઆ ભાગ સુધી ચંદ્રની સાથે સંયોગ હોય તેના પાંચમા ભાગના અહોરાત્ર સુધી સૂર્ય સાથે સંયોગ હોય. ” ૬૫૬.

સમક્ષેત્રી નક્ષત્રોની આખતમાં ૬૭, અર્ધક્ષેત્રી નક્ષત્રોની આખતમાં ૩૩૧ અને સાર્ધ-ક્ષેત્રી નક્ષત્રોની આખતમાં ૧૩૪ સડસઠીઆ ભાગ સમજવા. ૬૬૦.

એ પ્રમાણે સૂર્ય-ચંદ્ર સાથે નક્ષત્રોના સંયોગકાળનું માન કહ્યું.

હવે નક્ષત્રોના કુલાદિક વિષે (દ્વાર ૧૩ મું).

પ્રાયઃ જે નક્ષત્રોમાં માસ પૂરા થાય છે તે નક્ષત્રો કુળે કરીને તે માસના નામના હોય છે. અહિં ' પ્રાયઃ ' શબ્દથી એમ સમજવાનું છે કે કુળનક્ષત્રોથી જ નહિ પણ કદાચિત્ ઉપકુળ અને કુલોપકુલ નક્ષત્રોથી પણ માસ પૂર્ણ થાય છે. ૬૬૧-૬૬૨.

કુળ નક્ષત્રોથી નીચેનાં ઉપકુળ નક્ષત્રો હોય છે અને એથી પણ નીચેના કુલો-પકુલ નક્ષત્રો છે. ૬૬૩.

તાનિ ચૈવમાહુઃ ।

કુલભાન્યશ્ચિની પુષ્યો મઘા મૂલોત્તરાત્રયમ્ ।
દ્વિદૈવતં મૃગશ્ચિત્રાકૃત્તિકાવાસવાનિ ચ ॥ ૬૬૪ ॥

ઉપકુલ્યાનિ ભરણી બ્રાહ્મં પૂર્વાત્રયં કરઃ ।
એન્દ્રમાદિત્યમશ્લેષા વાયવ્યં પૌષ્ણવૈષ્ણવે ॥ ૬૬૫ ॥

કુલોપકુલભાન્યાદ્રાંભિજિન્મૈત્રાણિ વારુણમ્ । ઇતિ ॥

કુલાદિપ્રયોજનં ત્વિદમ્ ।

પૂર્વેષુ જાતા દાતારઃ સંગ્રામે સ્થાયિનાં જયઃ ।
અન્યેષુ ત્વન્યસેવાર્તા યાયિનામસદાજયઃ ॥ ૬૬૬ ॥

ઇતિ કુલાદ્યાખ્યાનિરૂપણમ્ ॥ ૧૩ ॥

ધનિષ્ઠાથોત્તરાભદ્રપદાશ્ચિની ચ કૃત્તિકાઃ ।
માર્ગઃ પુષ્યશ્રૈવ મઘા ઉત્તરાફાલ્ગુનીતિ ચ ॥ ૬૬૭ ॥
ચિત્રા વિશાખા મૂલં ચોત્તરાષાઢા યથાક્રમમ્ ।
શ્રાવણાદિમાસરાકાઃ પ્રાયઃ સમાપયન્તિ યત્ ॥ ૬૬૮ ॥

અશ્વિની, પુષ્ય, મઘા, મૂળ, ત્રણ ' ઉત્તરા ', વિશાખા, મૃગશીર્ષ, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા—આ બાર કુળનક્ષત્રો છે. ભરણી, રોહિણી, ત્રણ ' પૂર્વા ', હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસૂ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી તથા શ્રવણ—આ બાર ઉપકુળ નક્ષત્રો છે. અને આદ્રાં, અભિજિત, અનુરાધા તથા શતતારા—આ ચાર કુળોપકુળ નક્ષત્રો છે. ૬૬૪—૬૬૫.

કુળાદિક્કતું પ્રયોજન આ પ્રમાણે:—

કુળનક્ષત્રોમાં જન્મેલા દાતાર અથવા છે અને એઓનો સંગ્રામને વિષે જય થાય છે. બાકીના નક્ષત્રોમાં જન્મેલા પરાધીનતાથી પીડાતા—હુઃખી હોય છે અને એઓનો સંગ્રામમાં જય અનિશ્ચિત છે—એઓ સદા વિજયી થતા નથી. ૬૬૬.

એ પ્રમાણે નક્ષત્રોના કુળાદિક્કતું નિરૂપણ કર્યું.

હવે (નક્ષત્રોને) અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહે છે:—(કાર ૧૪).

ધનિષ્ઠા, ઉત્તરા ભદ્રપદા, અશ્વિની, કૃત્તિકા, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, મઘા, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ચિત્રા, વિશાખા, મૂળ અને ઉત્તરાષાઢા—એ નક્ષત્રો અનુક્રમે પ્રાયઃ શ્રાવણાદિક માસોના પૂર્ણિમાઓને પૂર્ણ કરે છે. ૬૬૭—૬૮.

તત એવ પૂર્ણિમાનાં દ્વાદશાનામપિ ક્રમાત્ ।

एषामुद्भूनां नाम्ना स्युः नामधेयानि तद्यथा ॥ ૬૬૬ ॥

શ્રાવિષ્ટી ચ પ્રૌષ્ટપદી તથૈવાશ્વયુજીત્યપિ ।

कार्तिकी मार्गशीर्षी च पौषी माघी च फाल्गुनी ॥ ૬૭૦ ॥

ચૈત્રી ચ વૈશાખી જ્યેષ્ઠી મૌલીત્યાख्या તથા પરા ।

आषाढीत्यन्विता एताः सदारूढाश्च कर्हिचित् ॥૬૭૧॥ युग्मम् ॥

શ્રવિષ્ટા સ્યાદ્ધનિષ્ટેતિ તયેન્દુયુક્તયાન્વિતા ।

श्राविष्टी पौर्णमासी स्यात् एवमन्या अपि स्फुटम् ॥ ૬૭૨ ॥

યદા ચોપકુલાख्याની સમાપ્યન્તિ પૂર્ણિમાઃ ।

पाश्चात्यानि तदैतेभ्यः श्रवणादीन्यनुक्रमात् ॥ ૬૭૩ ॥

રાકાસ્તિવમાઃ સમાપ્યન્તે કુલોપકુલભૈઃ યદા ।

तदोपकुलपाश्चात्यैः अभिजित्प्रमुखैरिह ॥ ૬૭૪ ॥

યદ્યપ્યભિજિતા ક્વાપિ રાકાપૂર્તિઃ ન દૃશ્યતે ।

श्रुतियोगात्तथाप्येतत् राकापूरकमुच्यते ॥ ૬૭૫ ॥

અને તેથી જ તે નક્ષત્રોનાં નામથી અનુક્રમે ધારે પૂર્ણિમાઓનાં નામ પડ્યાં છે. ૬૬૬.

જેમકે શ્રાવણી, ભાદ્રપદી, આશ્વિની, કાર્તિકી, માર્ગશીર્ષી, પૌષી, માઘી, ફાલ્ગુની, ચૈત્રી, વૈશાખી, જ્યેષ્ઠી અથવા મૌલી અને આષાઢી. આ ધારે નામ અન્વયયુક્ત છે અને ક્યાંય ક્યાંય તેો સદારૂઢ છે. ૬૭૦-૬૭૧.

ધનિષ્ટા એટલે શ્રવિષ્ટા;—એની પૂર્ણિમા શ્રાવિષ્ટી કે શ્રાવણી કહેવાય છે. એવી રીતે બીજી પૂર્ણિમાઓ પણ સમજવી. ૬૭૨.

વળી જ્યારે ઉપકુળ નક્ષત્રો પૂર્ણિમાઓને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે તેઓથી (ઉપકુળ નક્ષત્રોથી) પૂર્વનાં શ્રવણાદિક નક્ષત્રો અનુક્રમે અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. ૬૭૩.

આ પૂર્ણિમાઓને વળી જ્યારે કુળોપકુળ નક્ષત્રો સમાપ્ત કરે છે ત્યારે ઉપકુળોથી પાછલાં અભિજિત્ આદિક નક્ષત્રો અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. ૬૭૪.

જો કે અભિજિત્ નક્ષત્ર પૂર્ણિમા સમાપ્ત કરતું ક્યાંય દીકું નથી, તેપણુ ક્રકત શ્રુતિયોગથી એટલે કે સાંભળવા માત્રથી એને પૂર્ણિમાનું પુરક કહ્યું છે. ૬૭૫.

યસ્મિન્ ઋત્ને પૂર્ણિમા સ્યાત્તતઃ પંચદશેઽથવા ।
ચતુર્દશેઽમાવાસ્યા સ્યાત્ ગણને પ્રાતિલોમ્યતઃ ॥ ૬૭૬ ॥

તદ્વથા । માઘે રાકા મઘોપેતાઽમાવાસ્યા ચ સવાસવા ।
સવાસવાયાં રાકાયાં શ્રાવણે સા મઘાન્વિતા ॥ ૬૭૭ ॥

एवमन्यत्रापि भाव्यम् ॥

इति अमावास्यापूर्णिमायोगकीर्त्तनम् ॥ ૧૪ ॥

યદા યદા યૈર્નક્ષત્રૈરસ્તં યાતૈઃ સમાપ્યતે ।
અહોરાત્રઃ તાનિ વક્ષ્યે નામગ્રાહં યથાક્રમમ્ ॥ ૬૭૭ ॥

તદા સમાપ્યતે ઋત્નૈઃ રાત્રિરપ્યેભિરેવ યત્ ।
ઉચ્યતે રાત્રિનક્ષત્રાણ્યપ્યમૂન્યેવ તદ્બુદ્ધૈઃ ॥ ૬૭૮ ॥

સમાપ્યતિ તત્રાઘાનહોરાત્રાંશ્ચતુર્દશ ।
નમોમાસ્યુત્તરાષાઢા સતૈતાન્ અભિજિત્ તદા ॥ ૬૭૬ ॥

જે નક્ષત્રમાં પૂર્ણિમા થાય તેથી પ્રતિલોભ ગણ્યતાં પંદરમે અથવા ચૌદમે નક્ષત્રે અમાવાસ્યા થાય. ૬૭૬.

જેમકે,

માહ માસમાં પૂર્ણિમાને મઘાનો યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને વાસવનો યોગ હોય ત્યારે શ્રાવણ માસમાં પૂર્ણિમાને વાસવનો યોગ હોય અને અમાવાસ્યાને મઘાનો યોગ હોય. ૬૭૭.

એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ જાણવું.

એ પ્રમાણે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાના યોગ વિષે કહ્યું.

હવે એક વર્ષના પ્રત્યેક મહિનામાં, કયા કયા નક્ષત્રો કેટલા કેટલા અહોરાત્ર પર્યન્ત હોય છે તે અનુક્રમે નામવાર કહીએ છીએ. ૬૭૭. (દ્વાર ૧૫ સુ')

આ નક્ષત્રો અમુક અહોરાત્રની સમાપ્તિ પર્યન્ત હોય છે. એઓ વડે રાત્રિ સમાપ્ત થાય છે તેથી તેઓને રાત્રિનાં નક્ષત્રો પણ કહે છે. ૬૭૮.

શ્રાવણ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી ઉત્તરાષાઢા હોય છે, પછીના સાત અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી અભિજિત્ નક્ષત્ર હોય છે, પછીના આઠ

તતઃ શ્રવણમપ્યષ્ટાવેકોનત્રિશદિત્યભૂત ।
 ધનિષ્ઠા શ્રાવણસ્યાન્ત્યમહોરાત્રં તતો નયેત્ ॥ ૬૮૦ ॥
 નયેત્ ધનિષ્ઠાહોરાત્રાન્ ભાદ્રસ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 તતઃ શતભિષક્ સપ્ત પૂર્વા ભદ્રપદાષ્ટ ચ ॥ ૬૮૧ ॥
 સોત્તરાન્ત્યમહોરાત્રં સૈવેષસ્ય ચતુર્દશ ।
 તતઃ પૌષ્ણં પંચદશ ચરમં ચૈકમશ્વિની ॥ ૬૮૨ ॥
 અશ્વિન્યેવ કાર્ત્તિકસ્ય નયત્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 અહોરાત્રાન્ પંચદશ ભરણ્યેકં ચ કૃત્તિકાઃ ॥ ૬૮૩ ॥
 સમાપયન્તિ તા ઇવ સહસ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 બ્રાહ્મી પંચદશાન્ત્યં ચ મૃગશીર્ષ સમાપયેત્ ॥ ૬૮૪ ॥
 પૌષસ્યાપિ તદેવાદ્યાનહોરાત્રાન્ સમાપયેત્ ।
 ચતુર્દશ તથાર્દ્રાષ્ઠૌ તતઃ સપ્ત પુનર્વસૂ ॥ ૬૮૫ ॥
 પુષ્યોઽસ્યાન્ત્યમહોરાત્રં માઘેઽપ્યાદ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 સમાપયેત્ પંચદશાશ્લેષા તથાન્તિમં મઘાઃ ॥ ૬૮૬ ॥

અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી શ્રવણ હોય છે. છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર ધનિષ્ઠા પૂર્ણ કરે છે. ૬૭૯-૬૮૦.

ભાદ્રપદ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી ધનિષ્ઠા હોય, પછીના સાત સંપૂર્ણ થતાં સુધી શતતારા હોય, પછીના આઠ સુધી પૂર્વાભાદ્રપદા હોય. છેલ્લા અહોરાત્રને ઉત્તરા ભાદ્રપદા સંપૂર્ણ કરે. ૬૮૧.

આસો માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુરાં થતાં સુધી ઉત્તરા ભાદ્રપદા હોય, પછીના પંદર પૂર્ણ થતાં સુધી પૌષ્ણ-રેવતી હોય, છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર અશ્વિની પૂર્ણ કરે. ૬૮૨.

કાર્તિક માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર અશ્વિના હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર ભરણી હોય, અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર કૃત્તિકા આવીને પૂર્ણ કરે. ૬૮૩.

માગશર માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ થતાં સુધી કૃત્તિકા હોય, પછીના પંદર પૂર્ણ થતાં સુધી બ્રાહ્મી હોય અને છેલ્લો એક અહોરાત્ર મૃગશીર પૂર્ણ કરે. ૬૮૪.

પોસ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૃગશીર્ષ પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ આર્દ્રા પૂર્ણ કરે, પછીના સાત પુનર્વસુ પૂર્ણ કરે. છેલ્લો ત્રીશમે અહોરાત્ર પુષ્ય પૂર્ણ કરે. ૬૮૫-૬૮૬.

માઘ માસના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પુષ્ય પૂરા કરે, પછીના પંદર અશ્લેષા પૂર્ણ કરે અને છેલ્લો એક મઘા પૂર્ણ કરે. ૬૮૬.

પૂરયન્તિ ફાલ્ગુનસ્ય મઘાઃ આઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 તતઃ પંચદશ પૂર્વાફાલ્ગુની સોત્તરાન્તિમમ્ ॥ ૬૮૭ ॥
 ઉત્તરાફાલ્ગુની ચૈત્રે નયત્યાઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 તતો હસ્તઃ પંચદશ ચિત્રાહોરાત્રમન્તિમમ્ ॥ ૬૮૮ ॥
 અહોરાત્રાંસ્તતઃ ચિત્રા નયેચ્ચતુર્દશાદિમાન્ ।
 વૈશાખસ્ય પંચદશ સ્વાતિરન્ત્યં વિશાખિકા ॥ ૬૮૯ ॥
 સમાપયત્યથ જ્યેષ્ઠે વિશાખાઘ્યાંશ્ચતુર્દશ ।
 સપ્તાનુરાધા જ્યેષ્ઠાષ્ઠૌ મૂલઃ પર્યન્તવર્ત્તિનમ્ ॥ ૬૯૦ ॥
 મૂલઃ સમાપયત્યાઘ્યાનાષાઢસ્ય ચતુર્દશ ।
 પૂર્વાષાઢા પંચદશોત્તરાષાઢાન્ત્યવર્ત્તિનમ્ ॥ ૬૯૧ ॥

સંગ્રહચાત્ર ।

સત્તઠ્ઠ અભિસવણે તહ સયમિસણ ય પુવ્વમહવણ ।
 અહા પુણ્ણવ્વસૂણ રાહા જેઠા ય અણુકમસો ॥૬૯૨॥

ફાલ્ગુના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મઘા નક્ષત્ર હોય, પછીના પંદર પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય અને છેલ્લે દિવસે ઉત્તરા ફાલ્ગુની હોય. ૬૮૭.

ચૈત્રમાસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ઉત્તરા ફાલ્ગુની, પછીના પંદર અહોરાત્ર હસ્ત નક્ષત્ર અને છેલ્લે એક અહોરાત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોય. ૬૮૮.

વૈશાખના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર ચિત્રા હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર સ્વાતિનક્ષત્ર હોય અને છેલ્લે અહોરાત્ર વિશાખા હોય. ૬૮૯.

જ્યેષ્ઠ માસમાં પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર પૂર્ણ થતા પર્યન્ત વિશાખા નક્ષત્ર હોય, પછીના સાત અહોરાત્ર અનુરાધા પૂર્ણ કરે, પછીના આઠ જ્યેષ્ઠા પૂર્ણ કરે. છેલ્લા અહોરાત્રે મૂલ નક્ષત્ર હોય. ૬૯૦.

આષાઢના પહેલા ચૌદ અહોરાત્ર મૂળનક્ષત્ર હોય, પછીના પંદર અહોરાત્ર પર્યન્ત પૂર્વાષાઢા હોય, અને છેલ્લે એક અહોરાત્ર પૂર્ણ થતાં સુધી ઉત્તરાષાઢા હોય. ૬૯૧.

ઉપરના બધાનો સંગ્રહ આ પ્રમાણે:—

(૧) અભિજિત અને શ્રવણ, (૨) શતતારા અને પૂર્વાભાદ્રપદા, (૩) આર્દ્રા અને પુનર્વસુ, તથા (૪) રાધા અને જ્યેષ્ઠા—આમ ચાર નક્ષત્રચુગલોમાંના પહેલાં પહેલાં ચાર સાત

પન્નરસદિગ્ણે સેસા રત્તિવિરામં કુણ્ણંતિ ણ્ણલ્લવત્તા ।
ઉત્તરસાઢા આસાઢચરિમદિવસા ગણિજ્ઞાંતિ ॥ ૬૯૩ ॥

પ્રયોજનં ત્વેપામ્ ।

યથા નમશ્ચતુર્ભાગમારૂઢેઽર્કે પ્રતીયતે ।
પ્રથમા પૌરુષી મધ્યમહશ્ચ વ્યોમમધ્યગે ॥ ૬૯૪ ॥
ચતુર્ભાગાવશેષં ચ નમઃ પ્રાપ્તેઽન્ત્યપૌરુષી ।
જ્ઞાયન્તે રજનીયામાઃ અપ્યેભિરુઢુભિસ્તથા ॥ ૬૯૫ ॥

તથાહુઃ ઉત્તરાધ્યયને ।

જગ્ણોઙ્ગ જયા રત્તિં ણ્ણલ્લવત્તં તં મિણહ ચુપ્પભાગે ।
સંપત્તે વિરમેજ્ઞા સજ્ઞાઓ પઓસકાલાંમિ ॥ ૬૯૬ ॥
તમ્મેવ ય ણ્ણલ્લવત્તે ગયણ ચુપ્પભાગસાવસેસાંમિ ।
વિરત્તિયંપિ કાલાં પહિલોહિત્તા મુણી કુણ્ણં ॥ ૬૯૭ ॥

ગ્રન્થાન્તરે ચ ।

અહોરાત્ર સંપૂર્ણ કરે છે અને બીજાં બીજાં ચાર આઠ અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે. શેષ નક્ષત્રો પંદર અહોરાત્ર પૂર્ણ કરે છે. ઉત્તરાષાઢા આષાઢ માસનો અતિમ દિવસ ગણાય છે. ૬૯૨-૬૯૩.

આ નક્ષત્રોત્તુ પ્રયોજન શુ તે કહે છે—

જેમ, આકાશના ચાર ભાગ પાડ્યા હોય તે ચારમાંથી પહેલી ભાગ સૂર્ય પૂર્ણ કરે ત્યારે પહેલી 'પૌરુષી' થાય, બીજો ભાગ પૂર્ણ કરે (અર્થાત્ આકાશના મધ્યમાં આવે) ત્યારે મધ્યાહ્ન થયો કહેવાય અને છેલ્લી ચોથો ભાગ પૂર્ણ કરે ત્યારે છેલ્લી 'પૌરુષી' ની પ્રતીતિ થાય છે તેમ આ નક્ષત્રોવડે રાત્રીના પ્રહરો જાણવામાં આવે છે. ૬૯૪-૬૯૫.

આ બાબતમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે—

રાત્રીના ચાર ભાગ કહી, ચારમાંથી પહેલા ભાગમાં નક્ષત્ર હોય ત્યારે પ્રદોષ સમજવો અને તેમાં મુનિએ સ્વાધ્યાયધ્યાનથી વિરમવું. એજ નક્ષત્ર જ્યારે પછી આકાશના છેલ્લા (ચોથા) ભાગમાં આવે ત્યારે મુનિ 'પહિલેહુ' કરીને વૈરાત્રિક કાળ સંબંધી ક્રિયા કરે. ૬૯૬-૬૯૭.

ગ્રન્થાન્તરે-કોઈ બીજા ગ્રન્થમાં વળી એમ કહ્યું છે કે—

દહ તેરહ સોલહમે વિસમેઝ સૂરિયાઓ શાલ્વતા ।
મજ્જયગયં મિણેયં રયણીં જા ભાણપરિમાણમ્ ॥૬૯૮॥

શીતકાલે ચ દિનાધિકમાનાયાં રાત્રૌ સૂર્યભાત્ એકાદશચતુર્દશ-
સપ્તદશૈકવિંશતિતમૈઃ નક્ષત્રૈઃ નભોમધ્યં પ્રાપ્તૈઃ યથાક્રમં પ્રથમાદિપ્રહ-
રાન્તઃ સ્યાત્ ઇતિ સંપ્રદાયઃ ॥

લોકે ચ ।

રવિરિલ્લાઓ ગણિયં સિરિલ્લં જાવ સત્તપરિહીણમ્ ।
સેસં દુગુણં કિચ્ચા તીયા રાઈ ફુડા હવઝ ॥ ૬૯૯ ॥

હત્યાદિ વહુધા ॥

હત્યહોરાત્રસમાપકનક્ષત્રકીર્તનમ્ ॥ ૧૫ ॥

સમાપ્તં ચેદં નક્ષત્રપ્રકરણમ્ ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ૧૦ મું, ૧૩ મું, ૧૬ મું અને ૨૦ મું નક્ષત્ર અનુક્રમે જ્યારે આકા-
શના મધ્યમાં આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર વીત્યો
છે એમ સમજવું. ૬૯૮.

વળી શિયાળામાં દિવસ કરતાં રાત્રા મ્હોટી હોવાથી, સૂર્ય-નક્ષત્રથી ૧૧ મું, ૧૪
મું, ૧૭ મું અને ૨૧ મું નક્ષત્ર જ્યારે આકાશના મધ્યમાં આવે ત્યારે રાત્રીનો અનુ-
ક્રમે પહેલો, બીજો, ત્રીજો કે ચોથો પ્રહર પૂરો થયો છે એમ સમજવું.

વળી લોકોકિત તો આમ છે:—

સૂર્ય નક્ષત્રથી છેક શિર નક્ષત્ર સુધી નક્ષત્રો જેટલાં થાય એમાંથી સાત બાદ કરો.
વધે એને બમણા કરો. આમ જે રકમ આવે એટલા રાત્રીના પ્રહર પૂરા થયા સમજવા. ૬૯૯.

બીજી પણ એવી અનેક રીતો છે.

એ પ્રમાણે અહોરાત્રને પૂર્ણ કરનારા નક્ષત્રોની વાત સંપૂર્ણ.

અહિં નક્ષત્રપ્રકરણ પણ સમાપ્ત થયું.

હવે શ્રેણી વિષે કંઈક,

विकालकोऽङ्गारकश्च लोहितांकः शनैश्चरः ।
 आधुनिकः प्राधुनिकः कणाः कणक एव च ॥ ७०० ॥
 नवमः कणकणकः तथा कणवितानकः ।
 कणसन्तानकश्चैवं सोमः सहित एव च ॥ ७०१ ॥
 अश्वसेनः तथा कार्योपगः कर्बुरकोऽपि च ।
 तथाजकरको दुन्दुभकः शंखाभिधः परः ॥ ७०२ ॥
 शंखनाभस्तथा शंखवर्णाभः कंस एव च ।
 कंसनाभस्तथा कंसवर्णाभः नील एव च ॥ ७०३ ॥
 नीलावभासो रूप्यी च रूप्यावभासभस्मकौ ।
 भस्मराशितिलतिलपुष्पवर्णादकाभिधाः ॥ ७०४ ॥
 दकवर्णाः तथा कायोऽवंध्य इन्द्राग्निरेव च ।
 धूमकेतुः हरिः पिंगलको बुधस्तथैव च ॥ ७०५ ॥
 शुक्रो बृहस्पती राह्वगस्तिमाणवकास्तथा ।
 कामस्पर्शश्च धुरकः प्रमुखो विकटोऽपि ॥ ७०६ ॥
 विसन्धिकल्पः प्रकल्पः स्युर्जटालारुणाग्नयः ।
 षट्पंचाशत्तमः कालो महाकालस्ततः परः ॥ ७०७ ॥
 स्वस्तिकः सौवस्तिकश्च वर्धमानः प्रलम्बकः ।
 नित्यालोको नित्योद्योतः स्वयंप्रभोऽवभासकः ॥ ७०८ ॥

विकालक, अंगारक, लोहितांक, शनैश्चर, आधुनिक, प्राधुनिक, कण, कणक, कणकणक, कण-
 वितानक, कणसंतानक, सोम, सहित, अश्वसेन, कार्योपग, कर्बुरक, अजकरक, दुन्दुभक, शंख,
 शंखनाभ, शंखवर्णाभ, कंस, कंसनाभ, कंसवर्णाभ, नील, नीलावभास, रूप्यी, रूप्यावभास,
 भस्मक, भस्मराशि, तिलतिल, पुष्पवर्ण, दक, दकवर्ण, काय, अवंध्य, इन्द्राग्नि, धूमकेतु, हरि,
 पिंगलक, बुध, शुक्र, बृहस्पति, राहु, अगस्ति, माणवक, कामस्पर्श, धुरक, प्रमुख, विकट, विसन्धि-
 कल्प, प्रकल्प, जटाल, अश्व, अग्नि, काल, महाकाल, स्वस्तिक, सौवस्तिक, वर्धमान,

શ્રેયસ્કરસ્તથા ક્ષેમંકર આમંકરોઽપિ ચ ।

પ્રમંકરો રજાશ્ચૈવ વિરજાનામ કીર્તિતઃ ॥ ૭૦૯ ॥

અશોકો વીતશોકશ્ચ વિમલાખ્યો વિતપ્તકઃ ।

વિવસ્ત્રશ્ચ વિશાલશ્ચ શાલઃ સુવ્રત એવ ચ ॥ ૭૧૦ ॥

અનિવૃત્તિશ્ચૈકજટી દ્વિજટી કરિકઃ કરઃ ।

રાજાર્ગલઃ પુષ્પકેતુઃ ભાવકેતુરિતિ ગ્રહાઃ ॥ ૭૧૧ ॥

ગ્રહાસ્તુ સર્વે વક્રાતિચારાદિગતિભાવતઃ ।

ગતાવનિયતાઃ તેન નૈતેષાં પ્રાક્તનૈઃ કૃતા ॥ ૭૧૨ ॥

ગતિપ્રરૂપણા નાપિ મણ્ડલાનાં પ્રરૂપણા ।

લોકાત્તુ કેષાંચિત્ કિંચિત્ ગત્યાદિ શ્રૂયતેઽપિ હિ ॥૭૧૩॥ યુગ્મમ્ ॥

મેરોઃ પ્રદક્ષિણાવર્ત્ત ધ્રમન્ત્યેતેઽપિ મણ્ડલૈઃ ।

સદાનવસ્થિતૈરેવ દિવાકરશશાંકવત્ ॥ ૭૧૪ ॥

નાપિ ચક્રે તારકાણાં મણ્ડલાદિનિરૂપણમ્ ।

અવસ્થાયિમણ્ડલત્વાચ્ચન્દ્રાદ્યયોગચિન્તનાત્ ॥ ૭૧૫ ॥

પ્રભંબક, નિત્યાલોક, નિત્યોદ્યોત, સ્વયંપ્રભ, અવલોક, શ્રેયસ્કર, ક્ષેમંકર, આભંકર, પ્રભંકર, રજસ, વિરજસ, અશોક, વીતશોક, વિમળ, વિતપ્તક, વિવસ્ત્ર, વિશાલ, શાલ, સુવ્રત, અનિવૃત્તિ, એકજટી, દ્વિજટી, કરિક, કર, રાજાર્ગલ, પુષ્પકેતુ તથા ભાવકેતુ-આ પ્રમાણે “ ગ્રહો ” ૮૮ કહ્યા છે. ૭૦૦-૭૧૧.

એ સર્વે ગ્રહોની ગતિ વક્ર અને અનિયમિત હોઈને, પૂર્વાચાર્યોએ એમની ગતિ કે મંડળ વિષે કંઈ કહ્યું નથી. જો કે એઓમાંના કેટલાક ગ્રહોનું ગતિઆદિક કિંચિત્ સ્વરૂપ લોકો પાસેથી શ્રવણગોચર થાય છે. ૭૧૨-૭૧૩.

એઓ પણ સૂર્ય ચંદ્રની જેમ હુમેશાં અનિયમિત મંડળો વડે મેરુની ફરતા ભમ્યા કરે છે. ૭૧૪.

બધી અહિં તારાઓના મંડળાદિનું નિરૂપણ પણ નથી કર્યું. કેમકે એઓનાં અવસ્થિત મંડળો છે અને તેથી ચંદ્રાદિક સાથે એઓનો યોગ થતો નથી. ૭૧૫.

તથોક્તં જીવાભિગમસૂત્રે ।

ળસ્વત્તારગાણં અવદ્વિયા મંડલા મુણેયઠ્ઠ્વા ।

તેવિ ય પયાહિણાવત્તમેવ મેરું અણુપરિંતિ ॥ ૭૧૬ ॥

एवं रवीन्दुग्रहऋक्षताराचारस्वरूपं किमपि न्यगादि ।

शेषं विशेषं तु यथोपयोगं ज्योतिष्कचक्रावसरेऽभिधास्ये ॥ ७१७ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेन्द्रान्तिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गो निर्गलितार्थसार्थसुभगो विंशः समाप्तः सुखम् ॥ ७१८ ॥

इति विंशतितमः सर्गः ।

આ સમ્બન્ધમાં જીવાભિગમસૂત્રને વિષે આવેા ઉદ્દેશ છે કે “ નક્ષત્ર અને તારાઓના મંડળ અવસ્થિત છે, અને એઓ પણ મેરૂની ફરતા ફર્યા કરે છે. ” ૭૧૬.

એ પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા-આ બધાઓની ગતિ આદિકતું સ્વરૂપ કિચિત્ કહ્યું છે. હજી વિશેષ કહેવાતું છે તે ઉપયોગપ્રમાણે જ્યોતિષકના વર્ણન વખતે કહેશું. ૭૧૭.

અખિલ જગતને આશ્ચર્યમાં લીન કરી દેતી કીર્તિના સ્વામી એવા શ્રી કીર્તિવિજયગણિના અન્તેર્વાસિ-શિષ્ય, તથા પિતાશ્રી તેજપાળ અને માતૃશ્રી રાણુબાઈના સુપુત્ર એવા વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે જગતના નિશ્ચિત તત્વોને દીવાની જેમ પ્રકાશિત કરતા જે આ કાવ્ય-ગ્રન્થ રચ્યો છે એમાં નીગળતા પુષ્કળ-અનેક અર્થોને લઈને મન હરણુ કરી લેતો એવો આ વીશમો સર્ગ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત થયો. ૭૧૮.

વીશમો સર્ગ સમાપ્ત.

॥ अभिजिदादीनां तारासंख्या आकारः रात्रिसंख्या मासक्रमश्च ॥

१	अभिजित्	संख्या ३	गोशीर्षावली	७	ः	श्रावण	७
२	श्रवण	३	कासार	८	ः		८
३	धनिष्ठा	५	पक्षिपंजर	१५	ः	भाद्रपद	१४
४	शतभिषक्	१००	पुष्पमाला	७	ः		७
५	पूर्वाभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	८	ः		८
६	उत्तराभाद्रपदा	२	अर्द्धवापी	१५	ः	आश्विन	१४
७	रेवती	३२	नौकासंस्थान	१५	ः		१५
८	अश्विनी	३	अश्वस्कंध	१५	ः	कार्तिक	१४
९	भरणी	३	भगसंस्थान	१५	ः		१५
१०	कृत्तिका	६	क्षुरधारा	१५	ः	मागसीर	१४
११	रोहिणी	५	शकटोद्धी	१५	ः		१५
१२	मृगशीर्ष	३	मृगशीर	१५	ः	पोस	१४
१३	आर्द्रा	१	रुधिरबिन्दु	८	०		८
१४	पुनर्वसु	५	तुला	७	ः		७
१५	पुष्य	३	वर्द्धमानक	१५	ः	माहा	१४
१६	अश्लेषा	५	पताका	१५	ः		१५
१७	मघा	७	प्राकार	१५	ः	फागुण	१४
१८	पूर्वा फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५	ः		१५
१९	उ० फा०	२	अर्द्धपल्यक	१५	ः	चैत्र	१४
२०	हस्त	५	हस्ततल	१५	ः		१५
२१	चित्रा	१	मुखमंडन सुवर्णपुष्प	१५	०	वैशाख	१४
२२	स्वाति	१	कीलक	१५	०		१५
२३	विशाखा	५	पशुदामन	१५	ः	ज्येष्ठ	१४
२४	अनुराधा	४	एकावली	७	ः		७
२५	ज्येष्ठा	३	गजदंत	८	ः		८
२६	मूल	११	वृश्चिकपुच्छ	१५	ः	अषाढ	१४
२७	पूर्वाषाढा	४	गजविक्रम (पाद)	१५	ः		१५
२८	उत्तराषाढा	४	सिंहनीषदन	१५	ः	श्रा०	१४

